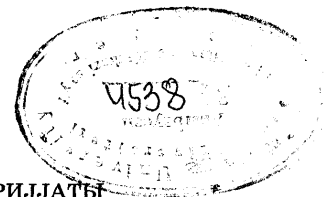

РӘИЈЈӘТ ҺАЧЫЈЕВ
игтисад елмләри намизәди, досент

ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТ

*Азәрбајҗан Республикасы Тәһсил Назирлији
тәрәфиндән али мәктәбләрин тәләбәләри
үчүн дәрслик кими тәсдиг едилмишдир*

“МААРИФ” НӘШРИЈЈАТЫ
БАҒЫ — 1999

Рә'ј верәнләр: и.е.д., профессор **Ш. Ј. Худијев**,
и.е.д., профессор **Һ. И. Намазәлијев**,
и.е.н., досент **В. Ч. Әлијев**.

Азәрбајчан Республикасы Кәнд Тәсәрруфаты Назирлијинин “Мүһа-
сибат учоту вә һесабат”идарәсинин рәиси **М. М. Рәсулов**

Дәрслик: и.е.н., досент **Г.Ә.Аббасовун** елми редактәси илә

Р. Һачыјев.

“Тәфтиш вә нәзарәт”. Али мәктәбләр үчүн
дәрслик. Бақы, “Маариф” нәшријаты, 1999-чу ил.
656 сәһ.

Дәрсликдә иғтисади нәзарәтин, тәфтишин нәзәри әсасла-
ры, иғтисадијјатын ајры-ајры сәһәләринин хүсусијјәтләри нә-
зәрә алынмагла, мүәссисәләрин, бирликләрин, фирмаларын ма-
лијјә-тәсәрруфат фәалијјәтинин комплекс тәфтишинин тәшқи-
ли вә апарылма үсуллары шәрһ олунур.

Китабда Дөвләт верки хидмәти вә аудит хидмәти органла-
рыннын һәјата кечирдикләри хидмәтләрин формаларындан, үсул-
ларындан, Милли Банк тәрафиндән јеринә јетирилән тәфтиш
вә нәзарәтин методларындан аңлашылы, сәлис дилдә данышы-
лыр.

Дәрслик Азәрбајчан Дөвләт Иғтисад Институғунун, һабелә
башга али мәктәбләрин иғтисад факултәләринин тәләбәләри
үчүн нәзардә тутулмушдур. Лакин ондан иғтисад тамајудлуғу те-
хникумларын вә коллечләрин тәләбәләри, һәмчинин иғтисадиј-
јатын бүтүн сәһәләриндә чалышан тәфтишчиләр, нәзарәтчиләр,
аудиторлар, дөвләт верки мүфәттишләри (мүшавирләри),
мүһасибләр, иғтисадчылар вә башгалары истифадә едә биләр-
ләр.

0605010205 — 1

Һ

М 652 — 99

© “Маариф” нәшријаты, 1999.

ӨН СӨЗ

Өз тарихиндә илк дәфә мүстәғиллик газанмыш Респуб-
ликамызын индики дөврдә социал-иғтисади тәрәғгинин
сүр'әтләндирилмәсинә һәмишә олдуғундан даһа чох еһти-
јачы вардыр.

Социал-иғтисади инкишафа, башга шәртләрлә јанашы
елми-техники тәрәғгини сүр'әтләндирмәк, дүнја елнинин
наилијјәтләриндән бачарыгла истифадә етмәк, гәнәәт ре-
жиминә әмәл етмәк, идарәәтмә системини базар иғтисадиј-
јатына ујғунлашдырмағ вә тәсәрруфат механизмини тәк-
милләшдирмәк јолу илә наил олмағ мүмкүндүр.

Базар иғтисадијјатына кечилмәси мүәссисәләрдә, бир-
ликләрдә, фирма вә тәшкилатларда мувағиг гәјда-ғанунун
јарадылмасыны, әмәк-малијјә инғизамынын мөһкәмләнди-
рилмәсини, сәрф едилән һәр манат үзәриндә чидди нәзарә-
тин тә'мин олунмасыны вә бүтүн дахили имканлары мөһ-
сул боллуғунун јарадылмасына јөнәлтмәји тәләб едир.
Буларга исә башга шәртләрлә јанашы мүәссисәләрдә му-
һасибат учотуну дүзкүн тәшкил етмәдән, иғтисади тәһли-
лин сәвијјәсини јүксәлтмәдән вә иғтисади нәзарәти күч-
ләндирмәдән наил олмағ гәјри-мүмкүндүр.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, о, иғтисади субјектдәки (мүә-
ссисә, бирлик, тәшкилат вә с.) муһасибат учоту вә статис-
тик учот лазымы гәјдада тәшкил едилиб, орада паралел
олага иғтисади нәзарәт дә фәалијјәт көстөрмәлидир. Һәм
дә нәзарәт сөз олага галмамалыдыр, о өз функцијасыны
тәфтиш вә нәзарәт һағғында олан дөвләт ғанунунун (әсас-
намәнин) тәләбләри сәвијјәсиндә јеринә јетирмәлидир.

Мүәссисәләрдә, бирликләрдә, фирмаларда вә тәшкилат-
ларда иғтисади нәзарәтин сәмәрәли тәшкили, һәр чүр ис-
рафчылығын, тәсәрруфатсызлығын гаршысынын алынма-
сына, мөһсул истәһсалынын артырылмасына, истәһсал
олунан мөһсулларын маја дәјәринин ашағы салынмасына
мане олан амилләрин ашкар едилиб арадан галдырылмасы

үчүн төдбирлэрин көрүлмәсинә элверилли шәраит жарадыр. Бу исә нәтичә е'тибары илә республиканын игтисадијјатынын сүр'әтли инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрә биләр.

Бу бахымдан төфтиш, нәзарәт ишләринин вә аудит хидмәтинин сәмәрәли тәшкили мүһүм әһәмийјәт кәсб едир. Төфтиш, нәзарәт ишләринин вә аудит хидмәтинин гаршысында дуран вәзифәләр бу сәһәдә чалышан мүтәхәссисләрдән вә она рәһбәрлик едән шәхсләрдән чидди мәс'улијјәт, бачарыг вә зәнкин төчрүбә тәләб едир.

Она көрә дә төфтиш, нәзарәт вә аудит сәһәсиндә фәалијјәт көстәрән мүтәхәссисләрә ишә көтүрүркән јухарыда гејд олунаг чәһәтләр нәзәрә алынмалыдыр.

Республиканын базар игтисадијјатына кечдији индики дөврәдә нәзарәт функцијасыны ләјигинчә јеринә јетирмәк мәгсәди илә төфтиш-нәзарәт ишләринә бу сәһәдә төчрүбәси олан, үчот-аналитик хидмәтиндә, рәһбәр нәзарәт-төфтиш вә аудит апаратында ишләјән мүтәхәссисләрин чәлб олунмасына даһа бөјүк әһтијач дујулур.

Базар игтисадијјатына кечилмәсә мүһасибат үчоту, тәсәррүфат фәалијјәтинин тәһлили, нәзарәт-төфтиш вә аудит хидмәти сәһәсиндә фәалијјәт көстәрән мүтәхәссисләрин гаршысында мүһүм вәзифәләр гојур. Һәмин вәзифәләр илк нөвбәдә мүтәхәссисләрин, мүһасибат үчоту, аудит, тәсәррүфат фәалијјәтинин тәһлили вә нәзарәт ихтисасы үзрә тәһсил алан тәләбәләрин (кәләчәјин мүтәхәссисләринин) төдрис просесиндә кифәјәт гәдәр нәзәри билик гәзанмаг, ону кәләчәкдә төфтиш-нәзарәт вә аудит ишләринин тәшкили вә һәјәтә кечирилмәси сәһәсиндәки практикә билик-ләр мөһкәмләндирмәкдән ибарәтдир.

Тәләбәләр бу курсу програм әсасында кечмәклә, төфтишин, нәзарәтин вә аудитин нәзәри мәсәләләрә үзрә билик-ләр әлдә етмәли, тәсәррүфат интизамынын мөһкәмләндирилмәсиндә, материал, әмәк вә малијјә әһтијатларындан нә дәрәчәдә сәмәрәли вә гәнаәтлә истифадәнин вәзижәтини мүәјјән етмәјин үсулларыны өјрәнмәк сәһәсиндә билик-ләрә јијәләнмәли, бу сәһәдә јол верилән нөгсанларын ашкар едилмә техникасына бәләд олмалы, тәсәррүфатсызлыг, сахтакарлыг, мәнимсәмә, суи-истифадә һалларынын гаршысынын алынмасы јолларыны, дөвләт интизамынын позулмасы вә ганунсузлуг фактларынын үзә чыхарылмасы сәһәсиндә төфтиш-нәзарәтин вә аудит хидмәтинин гаршы-

сында дуран мәгсәд вә вәзифәләрә дәриндән өјрәнмәлидир-ләр.

Дәрслик әсас е'тибары илә игтисадијјатын апарыгы са-һәси олан сәнајенин тимсалында, јени програма ујгун иш-ләнилмишдир.

Бунула јанашы, дәрсликдә халг тәсәррүфатынын ди-кәр сәһәләринин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин төф-тиш вә нәзарәтинин хүсусијјәтләрә дә әтрафлы шәрһ олунмушдур.

Мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын игтисадијја-тында дунјаја пәнчәрә ачылдыгы, истеһсал мүһасибәтләр-ини јениләшдији, илк нөвбәдә саһибкарлыға вә капитал базары үчүн кениш имканлар јарандыгы бир дөврәдә төф-тиш вә нәзарәтә, хүсусән мүстәгил малијјә нәзарәт функ-сијасыны јеринә јетирән Дөвләт верки вә аудит хидмәтинә хүсуси тәләбат вардыр. Һәм дә бу сәһәдә чалышан мүтә-хәссисләрин, пешә саһибләринин билик вә төчрүбәләр-ини артырылмасы сон дәрәчә вачибдир.

Мәһз бунлары нәзәрә алараг мүәллиф дәрсликдә төф-тиш вә нәзарәтин, хүсусилә Дөвләт верки вә аудит хидмә-ти органларынын мүтәхәссисләрә тәрәфиндән һәјәтә ке-чирилән төфтиш вә нәзарәтин хүсусијјәтләринин шәрһ олун-масына кениш јер вермиш, онлара мүстәгил фәсилләр ајырмашдыр.

Дәрслијин мәзмунундан ајдын олур ки, о, республика Президентинин игтисади мәсәләләрә даир вердији фәр-манлар, Милли Мәчлисин гебул едији ганунлар, Назир-ләр Кабинетинин бу сәһәдәки гәрарлары, "Мүһасибат үчоту һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну", "Верки хидмәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну, "Аудитор хидмәти һаггында ганун", "Аудитор Палатасы һаггында Әсаснамә", "Мүһасибат үчотунун је-ни һесаблир планы" вә диқәр норматив сәнәдләр нәзәрә алынараг ишләнилмишдир. Дәрслији сон дәрәчәдә актуал вә вачиб едән чәһәтләрдән бири дә ондан ибарәтдир ки, бир сыра институт вә техникумларда игтисадчы кадрлар һазырландыгы, төфтиш вә нәзарәт фәнии төдрис олунду-ғу, бу фәндән тәләбәләр имтаһан вә зачотлар вердији бир дөврәдә төфтиш вә нәзарәтә вә аудит хидмәтинә аид дәр-слијин, дәрс вәсаитинин, монографиянын вә һәттә сам-

баллы бир елми мөгаләнин олмадығы бир дөврдә јазылма-
сыдыр.

Р. Ш. Һачыјевин һазырладығы бу дәрслик, белә һесаб
едирәм ки, һазырки дөвр үчүн сон дәрәчә бөјүк әһәмијјәт
кәсб едир.

"Тәфтиш вә нәзарәт" дәрслијиндән нәинки Азәрбајчан
Дөвләт Игтисад Институтунун, диқәр али мөктәбләрин иг-
тисад фәкүлтәсинин тәләбәләри, ејни заманда ондан рес-
публикамызын халг тәсәррүфатынын ајры-ајры сәһәлә-
риндә ишләјән тәфтишчиләр, игтисадчылар, мүһасибләр,
дөвләт верғи хидмәтинин мүшавирләри, аудиторлар вә бу
сәһәдә чалышан диқәр мүтәхәссисләр бәһрәләнәчәқдир.

Азәрбајчан Республикасы
Малијјә Назиринин муавини,
и.е.н., досент *Б. Х. ӘСӘДОВ*

БИРИНЧИ БӨЛМӘ

СӘНАЈЕ МҮӘССИСӘЛӘРИНДӘ ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТ

І ФӘСИЛ

МАЛИЈЈӘ-ТӘСӘРРҮФАТ ФӘАЛИЈЈӘТИНИН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИНИН МӘЗМУНУ, ТӘСНИФАТЫ ВӘ ВӘЗИФӘЛӘРИ

1.1. Малијјә-тәсәррүфат нәзарәтинин (игтисади нәзарәтин) маһијјәти вә вәзифәләри

Нәзарәт, франсыз сөзү олуб (CONTROLE), бу вә ја ди-
қәр тәсәррүфат мәсәләләринә даир гәрарларын јеринә јети-
рилмәсинин ганунаујғунлуғуну вә игтисади чәһәтдән мөг-
сәдәујғунлуғуну мүәјјән етмәк мөгсәди илә ичра олунмуш
тәсәррүфат әмәлијјатларына јенидән бахылмасы вә онла-
рын тәқрар јохланылмасы мә насыны ифадә едир.

Нәзарәт игтисадијјатын идарә олунмасы сәһәсиндә чә-
мијјәтин фәалијјәтинин тәркиб һиссәсидир. Онун маһијјә-
тини идарәетмә функцијаларындан бири кими мөвчуд об-
јектин, сәһәнин (мүәссисәнин, бирлијин вә и.а.) фәалијјә-
тинин, тәсәррүфат просесләринин јохланылмасы, онлара
нәзарәт едилмәси кими баша дүшмәк олар.

"Тәфтиш вә нәзарәт" илк анлајышда үмуми вә абс-
тракт, икинчи һалда исә хүсуси вә конкрет мәна ифадә
едир.

Игтисади нәзарәт дөвләтин игтисади-тәсәррүфат мәсәлә-
ләринә даир гәрарларынын, нәзәрдә тутулмуш планла-
рын, мүәссисәнин низамнамәсинин тәләбләринин јеринә
јетирилмә вәзијјәтини вахташыры јохламагла кениш тәқ-
рар истәһсал просесинин низамланмасына көмәклик кәс-
тәрмәјә хидмәт едир. Бу исә дөвләтин истәһсал, бөлкү, мү-
бадилә вә истәһлак сәһәсиндәки тәсәррүфат-тәшқилати
функцијасынын мүһүм истигамәтләриндән биридир.

Игтисади нәзарәтлә, тәфтиши бир-бириндән фәрғлән-
дирмәк лазымдыр. Әкәр игтисади нәзарәт, игтисади-тәсәр-

рфат мәсәләләринин үмумиликдә низамланмасы илә әләгәрддырса, тәфтиш конкрет һалда, һәм әһатә даирәси, һәм дә вахт е'тибары илә бу чүр низамланманың рәсми формасыдыр.

Тәфтиш латын сөзү олуб, мә'насы (revisio — женидән бахмаг, жохламаг) һәјата кечирилмиш тәсәррүфат әмалијәтларының дәвләт ганунчулуғунда, әсаснамәдә вә мүәссисәнин низамнамәсиндә нәзәрдә тугулан гәјдалара нә дәрәчәдә уғун вә игтисади нөгтеји-нәзәрдән сәмәрәли олмасының нәзәрәт гәјдасында өјрәнилмәси демәкдир. О, ејни заманда мүәссисәнин, бирлијин, фирманың малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин мүәјјән дөвр үзрә сәнәдли вә фактики жохланылмасы системидир.

Тәфтиш васитәси илә дәвләтин нәзәрәт функцијасы һәјата кечирилир. Оун көмәклији илә идарәәтмә истигамәтиндә гәбул олунмуш гәрарларын нечә јеринә јетирилмәсинин вәзијјәти, сәмәрәлилик сәвијјәси өјрәнилип, һәмин гәрарлардан кәнарлашмалар ашкар едилп, нөгсан вә чатышмазлығлары арадан галдырмагдан өтрү тәклифләр верилир вә бүтүн бунлар һагғында сәләһијјәтли органлар мә'луматландырылып.

Игтисади нәзәрәтин диқәр үсулундан фәргли оларат тәфтиш дәгиг һүғуги статуса малиқдир. Оун өзүнүн һәди, әһатә даирәси, апарылма мүддәти, вәзифәләри, көрүлмүш ишин рәсмијјәтә салынмасы, мүәјјән едилмиш нәтичәнин мүзакирә едилмәси вә ашкар едилмиш нөгсанларын, чатышмазлығларын һәддиндән асылы оларат мувафиг гәрарларын гәбул едилмәси гәјдасы вардыр. Бу мүһүм әләмәтләринә көрә мәнкәмә-истинтаг органларында игтисади нәзәрәтин бүтүн үсуллары арасында чинајәт әләмәтләринин тәркибинин мүәјјәнләшдирилмәсиндә әсас информасија (тәһгигат) мәнбәји кими тәфтиш материаларындан истифадә олунур.

Јухарыда гејд олунанлар нәзәрәт вә тәфтишин, идарәәтмә сәһәсиндә мүһүм рол ојнадығыны вә бунула әләгәдар оуну гаршысында мүһүм вәзифәләр гојулдуғуну сүбүт едир.

Нәзәрәт-тәфтиш ишләри социал-игтисади инкишафын һазырки мәрһәләсиндә оператив, дәгиг, объектив вә гәнаәтчил олмалыдыр.

Нәзәрәт вә тәфтиш сәһәсиндә гаршыда дуран вәзифәләри тәләб олунан сәвијјәдә јеринә јетирмәк мәгсәди илә оуну бир сыра үсул вә формаларындан истифадә олунур.

Бу бахымдан малијјә, инзибати, техники, тәсәррүфат вә диқәр ихтисаслашдырылмыш, чохсәһәли нәзәрәти бир-бириндән фәргләндирмәк лазымдыр.

Малијјә нәзәрәти дәвләт нәзәрәтини кениш мә'нада өзүндә әкс етдирир. Бурада "манатла нәзәрәт" вә "малијјә нәзәрәти" ни дә ејниләшдирмәк олмас. Она көрә ки, "манатла нәзәрәт", "малијјә нәзәрәти" нә нисбәтән даһа кениш әһатәлидир.

"Манатла нәзәрәт" дәвләт тәрәфиндән гијмәт, мәнфәәт, кредит, пул-әмтәә мүнәсибәтләринин вә башга әләгәләрин низамланмасы үчүн һәјата кечирилән пул нәзәрәтидир. Мүәссисә вә бирликләрин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәти үзәриндә нәзәрәтин ән мүһүм формасы манатла нәзәрәтидир. Тәчрүбәдә малијјә-тәсәррүфат нәзәрәти мәфһуму өзүнә кениш јер тапмышдыр. Бу, һәр шејдән әввәл әмтәә-пул мүнәсибәтләри шәраитиндә, мәчму-үмуми мәнсул вә кениш тәқрар истеһсалын нәтичәсинин һәм натурал (чынси), һәм дә дәјәр формасында чыхыш етмәси илә әләгәдардыр.

Малијјә-тәсәррүфат нәзәрәтинин әсасыны вә оуну объектини комплекс тәсәррүфат просесләри, мәнсул-материал истеһсалы вә гејри-мадди истеһсал сферасының малијјә мүнәсибәтләри тәшкил едир.

Малијјә мүнәсибәтләри игтисади мүнәсибәтләрин тәрқиб һиссәсидир. Буна көрә малијјә-тәсәррүфат нәзәрәти категоријасында нәзәрәтин малијјә мәфһумунун өн плана тәкилмәси оуну малијјә фәалијјәтиндә апарычы рол ојнамасы илә әләгәдардыр.

Јухарыда гејд олунанлары нәзәрә алараг белә бир нәтичәә кәлмәк олар ки, малијјә-тәсәррүфат нәзәрәти дәвләт тәрәфиндән мүәссисәләрин, бирлик вә тәшкилатларын малијјә-тәсәррүфат фәалијјәти үзәриндә нәзәрәт функцијасының өзүндә тәчәссүм етдирир.

Нәзәрәтин әсас мәгсәд вә вәзифәси мадди вә гејри-мадди истеһсал сферасының фәалијјәтинин игтисади нөгтеји-нәзәрдән фәјдалылыг вәзијјәтинин объектив гијмәтләндирмәкдән, онларын ганунаујғунлуғ сәвијјәсини дүзкүн мүәјјән етмәкдән, тәсәррүфат фәалијјәтинин дүзкүнлүјүнүн вә мәгсәдәмувафиглијинин вәзијјәтини арашдырмагдан, мүәссисә вә бирликләрин сәрәнчамында олан мадди гијмәтлиларин горунуб-мүһафизә олунмасы вәзијјәтинә дәгиг гијмәт вермәкдән, истеһсалын сәмәрәлијјәнин јүксәлтмәк вә дәвләт бүдчәсинә вериләси кәлирин артырылмасы сәһәсиндә тә-

сэрруфатдахили еһтијатлары ашкара чыхармагдан вә и.а. ибарәтдир. Бу бахымдан нәзарәтин һәјата кечирилмәсинин ашағыдакы ики чәһәти өн плана чәкилир: — биринчиси нәзарәтин әһатә даирәси олан пул вәсаитләринин вә материал гижмәтләрин горуноуб сахланылмасыны, учот вә һесабат мә'луматларынын дуруст (доғру) олмасыны, дәвләт вә малијјә интизамына әмәл олунамасыны тә'мин етмәклә онларыны вәзижјәтинә нәзарәт;

— икинчиси, планларын (тапшырыгларын, сифаришләрин) јеринә-јетирилмә вәзижјәтинин објектив гижмәтләндирилмәсиндән асылы оларат истеһсалын интенсивләшдирилмәси вә тәсәрруфатын сәмәрәлијинин јүксәлдилмәси саһәсиндә дахили еһтијатлары ашкар етмәк.

Идарәтмәнин мүстәгил функсијасы олмаг е'тибары илә нәзарәтин өз објекти, субјекти, мәгсәди вә вәзифәләри вардыр.

Нәзарәтин објекти дедикдә, идарәтмә системинин үмүмләшмиш компоненти (идарә едилән манга) нәзәрдә тутулур.

Идарәтмә системиндә нәзарәтин субјектини нәзарәт едән орган (назирлик, бирлик вә с.) тәшкил едир. Һәмин субјектләр ашағыдакылардыр:

— Республика Малијјә Назирлијинин хүсуси тәфтиш-нәзарәт аппаратынын рәһбәрлик етдији тәфтиш-нәзарәт хидмәти дә дахил олмагла малијјә-кредит тәшкилатлары системи;

— Дәвләт Веркә Мүфәттишлијинин нәзарәт-тәфтиш хидмәти;

— назирликләрин, ширкәтләрин, бирликләрин, комитәләрин, трестләрин вә саирәнин нәзарәт-тәфтиш аппараты;

— мүссисәләрин, бирликләрин, тәсәрруфат органларынын вә бүдчә тәшкилатларынын мүһасибат, малијјә вә дикәр хидмәт саһәләри;

— дәвләт вә тәсәрруфат органларынын фәалијјәт кәстәрән дикәр идарәтмә системләри (сәләһижјәтләри дахилиндә).

Нәзарәт дәвләт интизамынын вә ганунчулуғун мөһкәмләnmәсиндә мүнүм рол ојнајыр. Онун әсас мәгсәди мүссисә вә тәшкилатын (үмүмиликдә исә өлкәнин) сәмәрәли идарә олунамасыны вә социал-игтисади инкәшафыны тә'мин етмәкдир.

Нәзарәтин, конкрет мә'нада вәзифәси, онун мұвафиг

фәалијјәт саһәләринин гаршысында дуран вәзифәләрин характери илә мұәјјән олунур. Нәзарәтин техники вә технолоји тәрәфләринә кәлдикдән, гејд етмәк лазымдыр ки, о мүссисәнин, ширкәтин, бирлијин вә назирлијин хүсуси хидмәт саһәсинин сәләһижјәтинә дахилдир.

Онлар тәрәфиндән һәјата кечирилән нәзарәт, истеһсалын техники вә технолоји мәсәләләринин дәриндән өјрәнилмәсинә, елми-техники тәрәггинин наилијјәтләринин истеһсалын һазырланмасына вә она хидмәтин тәшкилине, аваданлыгларын истисмарынын оптимал иш режиминин тә'мин олунамасына, мүссисәнин истеһсал күчүнүн артырылмасы имканларынын ахтарылмасына онлар әсасында һазырланмыш техники-игтисади гәрарларын истеһсалын (јеринә јетирилән ишләрин вә хидмәтләрин) игтисади сәмәрәлијинин јүксәлдилмәсинә јөнәлдилир.

Мүссисәләрин фәалијјәти үзәриндә нәзарәтин тәшкили истеһсалын техники чәһәтинин вә технолокијасынын саһә хүсусијјәтләрини нәзәрә алмағы тәләб едир. Бу бахымдан мүссисәләрин малијјә-тәсәрруфат фәалијјәтинин комплекс тәфтиши заманы бу мәсәләләри јохламаг үчүн тәфтиш ишинә бүтүн саһәләр үзрә мүтәхәссисләрин чәлб олунамасы вачибдир.

Һазырки мәрһәләдә гүввәдә олан әсаснамәјә көрә* мүссисә, ширкәт вә бирликләрин малијјә-тәсәрруфат фәалијјәтинин нәзарәти ашағыдакы әсас истигамәтләрә јөнәлдилмәлидир:

— дәвләт вә јерли бүдчәнин план тапшырыгларынын јеринә јетирилмәсинин тә'мин олунамасына, мөһсул истеһсалы вә сатышынын артырылмасы, хаммал-материал, јаначаг, енержи еһтијатларынын вә саирәнин артырылмасы саһәсиндә дахили имканларын ашкар олунамасына;

— истеһсалын фәјдалылығынын јүксәлдилмәси вә бу әсас үзәриндә тәсәрруфатдахили јығымын вә бүдчә кәлиринин артырылмасына көмәк едән тәдбирләрин һазырланмасына;

— мүссисә вә дәвләт вәсаитинин гәнаәтлә истифадә олунамасы үзәриндә нәзарәтин тә'мин едилмәсинә;

— гејри-мөһсулдар хәрчләр вә иткиләр, чатышмазлыглар, мәнимсәмә, исрафчылыг вә дикәр бу кими һаллара гаршы мұбаризәнин апарылмасына;

* Бу һагда олан әсаснамә дәрслијә әләвәләрдә верилмишдир.

— муһасибат учоту вә һесабаты мә'луматларынын дүз-күнлүгү үзәриндә нәзарәтин тә'мин едилмәсина.

Тәфтиш вә нәзарәт курсунун формалашмасы, онун предметинин вә методунун дүзкүн мүөжән олунмасыны тә-ләб едир.

1.2. Игтисади нәзарәтин предмети вә методу

Бир гәјда оларәг республика Президентинин тәсәррү-фат мәсәләләринә даир вердији фәрманларын, Милли Мәч-лисин гәбул етдији ганунларын вә Назирләр Кабинетинин гәрарларынын мүәссисәләрдә (бирликләрдә) јеринә јети-рилмәсинин вәзијјәти, сәләһијјәтли органлар (назирлик, бирлик, комитә вә с.) тәрәфиндән өјрәнилик, бу сәһәдә јол верилмиш нөгсанлар, чагышмазлыглар, онлары доғуран сәбәбләр вә бунларда тәгсири олан шәхсләр мүөжәнләшди-рилир, онларын арадан галдырылмасына вә кәләчәкдә бир даһа тәкрар олунмамасына көмәк едә билән тәклифләр һа-зырланыб һәјата кечирилир. Бунлары исә јалһыз игтиса-ди нәзарәти тәтбиг етмәк јолу илә һәјата кечирмәк мүм-күндүр.

Бунлары нәзәрә аларәг, республикада дәвләтин тәсәр-рүфат-тәшкиләти сәһәдәки функцијасы јеринә јетириләр-кән игтисади нәзарәтдән кениш истифадә олунур.

Игтисади нәзарәтин функцијасыны вахтында вә јүксәк сәвијјәдә јеринә јетирмәк үчүн онун предметини вә методу-ну дәрипдән өјрәнмәк лазымдыр.

Истәһсал сәһәсиндә игтисади нәзарәтин предметини чәмијјәтин мәгсәдјәнлү фәалијјәтинин бүтүн мәрһәләлери тәшкил едир. Бурада гојулмуш нормалара, нормативләрә эмәл олунмасы, тариф ставкасынын дүзкүн тәтбиг олунма-сы, гијмәт гојманын, вәзифә маашынын дүзкүн мүөжән едилмәси, эмәк шәраити вә әмәјин муһафизәси, тәшкили, техноложи просесләрә дүзкүн әмәл олунмасы вә саирәнин мүөжәнләшдирилмәси нәзәрдә тутулур.

Бөлкү мәрһәләсиндә игтисади нәзарәтин предметини, чәмијјәтин мүхтәлиф еһтијачынын едәнилмәсинә мәчму — ичтимаи мәнсулун сәрф олунмасы тәшкил едир. Игтисади нәзарәт һәм истәһсалатда истәһлак олунмуш вәсаитләрин бәрпасыны, һәм дә јени јарадылмыш мәнсулун бөлүшдүрүл-мәсини, еләчә дә јенидән бөлүшдүрүлмәсини әһатә едир.

Тәдавул мәрһәләсиндә игтисади нәзарәтин предмети-

ни тәдарүк, тәһизат, һесаблашма, мүгавилә муһасибәтлә-ри, сифаришләрин јеринә јетирилмәси вә алычыларын тә-ләбатларынын едәнилмәси үзрә әмәлијјатлар тәшкил едир.

Истәһлак мәрһәләсиндә игтисади нәзарәтин предме-тини—јени (нөвбәти) истәһсал просесинин (тсиклинин) башланмасы илә әләгәдар истәһсалатын истәһлақы (тәлә-баты) үчүн олан әмәлијјатлар тәшкил едир.

Игтисади нәзарәтин предметини әтрафлы өјрәнмәк үчүн сәнәди нәзарәтин конкрет үсулларындан кениш ис-тифадә олунмалыдыр. Онлара әсасән сәнәдләрин охунма-сы, һесаби гәјдада јохланылмасы, тутушдурулмасы, игти-сади тәһлил вә јазылы сорғу апармаг дахилдир.

Сәнәдләрин охунмасы* — мувафиг нәзарәт объектини характеризә едән бу вә ја дикәр сәнәдин өјрәнилмәсини өзүндә әкс етдирир. Сәнәдләрин охунмасы дедикдә, сәнәд-ләрин әслинин мүөжән едилмәси, тәртиб олунмасынын дүз-күнлүгү, онларда әкс етдирилән тәсәррүфат әмәлијјатла-рынын доғрулуғу вә ганунаујғунлуғу нәзәрдә тутулур.

Сәнәдин әсли, вәзифәли шәхсин онда (сәнәддә) олан им-засынын реал вә тәсәррүфат әмәлијјатынын тәртиб олунма-вахтына ујғун кәлмәси илә мүөжән едилик.

Сәнәдләрин рәсмијјәтә салынмасынын дүзкүнлүгү һәм сәнәдин өзүнүн тәртиб олунмасынын, һәм дә онда олан гејд-ләрин гүввәдә олан әсаснамәјә ујғун кәлмәсини јохламагла мүөжән олунур. Бир гәјда оларәг бүтүн учот сәнәдләри нү-муәви формаларда мүрәккәблә вә ја јазы макиналарында јазылмалы, онда бүтүн тәләб олунан реквизиитләр әкс етди-рилмәли, мувафиг вәзифәли шәхсин имзасы олмалы, сәнәд тәләб олунан нүсхәдә (мигдарда) тәртиб едилмәли вә и.а.

Сәнәдләрдә әкс етдирилән әмәлијјатларын һәгигилији, онларын реаллығы вә объективлији бахымындан мүөжән едилик. Сәнәддәки мә'луматларын реаллығы, онун вә онунла әләгәдар олан сәнәдин гаршылыгылы јохланылмасы (нәзәрдән кечирилмәси), мувафиг вәзифәли шәхсләрдән бу һагда сорғу етмәк вә нәзарәт объектинә натурада фактик бахыш кечирмәк јолу илә мүөжәнләшдирилир.

Сәнәддә әкс етдирилән әмәлијјатын ганунаујғунлуғу онун гүввәдә олан мувафиг ганунчулуға ујғун олмасы илә мүөжән едилик.

* Илкин муһасибат сәнәдләри тәсәррүфат әмәлијјатларыны вә онла-рын апарылмасы үчүн мүәссисә (бирлик вә с.) рәһбәрләринин кәстәри-шини тәсдиг едән јазылы шәһадәтнамәләрдир.

Сәһәдин дүзкүнлүжү жохланыларкән, онда әкс етдирилән кәстәрйичиләр һесаби гәјдада нәзәрдән кечирилир вә алынан нәтичә сәнәдәки мә луматла (жекунла) тутушдурулуру.

Адәтән сәнәдәки сәһвләр топлама, вурма, бөлмә вә чыхма әмәлијјатларында јол верилән нәсанларла әлагәдар баш верир. Она кәрә дә јохлама заманы сәнәдәки рәгәм кәстәрйичиләринин тәкрат јохланылмасынын (топланма, вурулма, бөлүнмә вә чыхылмасына) дүзкүнлүжүнә хүсуси фикир верилмәлидир.

Сәнәдләрин тутушдурулмасы (мүгајисә олунмасы) бу вә ја дикәр нәзарәт объектиндә, мүхтәлиф сәнәдләрдә әкс олунан мә луматлары бир-бири илә мүгајисә едәрәк һәгиги вәзијјәти дәгигләшдирмәјә хидмәт едир. Тәчрүбәдә план вә учот һәмчинин учот вә норматив мә луматларынын тутушдурулмасындан кениш истифадә олунур ки, бу да игтисади нәзарәтин предметинин әтрафлы өјрәнилмәсини тә мин едир.

Игтисади тәһлил јохланылан дөврдә курсун предметиндә баш верән дәјишикликләрә ажры-ажры амилләрин тә сиринин мүәјјән олунмасы јолу илә игтисади нәзарәтин предметинин өјрәнилмәси үсулуну өзүндә әкс етдирир. Игтисади тәһлилдә истифадә олунан әсас мә лумат мәнбәји мүвафиг сәнәдләрдир (план, норматив, учот, һесабат, инзибати вә саирә). Нәзарәтин бу үсулунун тәтбиг олунмасы, мүссисәнин (бирлијин, ширкәтин) вәсаитләринин истеһсал просесиндә истифадә олунмасынын гануна вә мөгсәдә ујғунлуғунун мүәјјән едилмәси саһәсиндә бүтүн мәсәләләрин јохнанылма имканларыны артырыр.

Игтисади тәһлил васитәси илә мүссисәнин (ширкәтин, бирлијин, тәшкилатын вә с.) фәалијјәти арашдырылыр (тәдгиг олунур), гәбул олунмуш планларын (тапшырыгларын), мүтавилә өһдәликләринин јеринә јетирилмә вәзијјәти өјрәнилир, әмәк өһтијатларындан, әмәк һаггы фондундан, әсас фондлардан вә дөвријјә вәсаитләриндән нә дәрәчәдә сәмәрәли вә там истифадә олунмасы мүәјјәнләшдирилир, мүвафиг игтисади кәстәрйичиләр план мә луматлары илә, кәчән илин кәстәрйичиләр илә мүгајисә едиләрәк мүссисәнин фәалијјәтиндәки мүсбәт вә мәнфи һаллар ашкәра чыхарылыр.

Јазылы гәјдада сорғу дедикдә, јохлама объектинә аид олан мә луматлары дәгигләшдирмәк мөгсәди илә мүвафиг тәшкилатлардан вә шәхсләрдән алынан сәнәдләр (арајыш, изаһат вә с.) нәзәрдә тутулуру.

Јухарыда гәјд олунанлардан белә нәтичәјә кәлмәк олар

ки, игтисади нәзарәтин предметини мүссисәдә баш верән тәсәррүфат әмәлијјатларынын ганунаујғунлуғунун, онларын дөвләтин тәсәррүфат мәсәләләринә даир гәрарларына (норматив сәнәдләрә) вә мүссисәнин низамнамасына (гүввәдә олан әсаснамәјә, тә лымата) ујғунлуғ сәвијјәсинин өјрәнилмәси вә онлара объектив гижмәт верилмәси просеси тәшкил едир.

Игтисади нәзарәтин объектини мүлкијјәтдән (вәсаитләрдән) истифадә едән, истеһсал, коммерсија, тәчһизат вә дикәр бу кими саһәдә фәалијјәт кәстәрән һүгуғи вә физики шәхсләр тәшкил едир. Игтисади нәзарәт ажры-ажры тәсәррүфат әмәлијјатларыны, просесләри, мәчму һалда исә һүгуғи вә физики шәхсләрин истеһсал, тәсәррүфат-малијјә фәалијјәтинин әһатә едир.

Игтисади нәзарәтин методу дедикдә, онун апарылма гәјдасы, үсулу, тәтбиг олунан мүвафиг гаршылыглы әлагә, истифадә олунан ардычыллығ гәјдасы вә саирә бу кими мәсәләләр баһа дүшүлуру.

Нәзарәт заманы инвентарлашдырма, лабораторија анализи, әһли-хибрә (экспертиза) гижмәгләндирмәси, әјани сорғу үсулларындан истифадә едилир.

Инвентарлашдырма (inventarium) латын сөзү олуб, "инвентар" мәфһумундан кәтүрүлмүшдүр. Мә насы әмлакын, мадди дөјөрлиләрин, һесаблашмаларын вә саирәнин һәгиги вәзијјәтинин јохланылмасы, гижмәгләндирилмәси вә сәнәдләрлә рәсмиләшдирилмәси дәмәкдир. Игтисади нәзарәт системиндә инвентарлашдырма объектә натурал ифадәдә бахыш кечирмәк (сјаһыја алмаг) јолу илә вәзијјәтин өјрәнилмәсидир ки, бу да нәзарәтин методунун мүһүм элементини тәшкил едир. Инвентарлашманын маһијјәти фәалијјәти өјрәнилән (јохланылан) объекти нәзәрдән кечирмәк, өлчмәк, сајмаг, чәкмәк вә һесабламаг јолу илә һәгиги вәзијјәтлә таныш олмагдан ибарәтдир.

Инвентарлашма нәинки игтисади нәзарәтдә, һәм дә тәсәррүфат учотунда информасија мәнбәји вәзифәсини, еләчә дә мүссисәдә (ширкәтдә, бирликдә) вә үмумиликдә өлкәнин игтисадијјатында әмлакын (мүлкијјәтин) лазыми сәвијјәдә горунуб сахланылмасы вәзијјәтинин мүәјјән едилмәси кими мүһүм вәзифәнин јеринә јетирилмәсинә хидмәт едир.

Лабораторија анализи бу вә ја дикәр объектин (ишин, мәһсулун вә саирәнин) мүвафиг кефийјәт кәстәрйичисинин

мүөжөн олунмасы просесидир. Лабораторија анализи васитэси илэ јунун, хам памбығын кејфијјэти, шэкэр чуғундунун шэкэрдилик сөвијјэси, сүдүн јағлылык фаизи вэ дикэр мөһсулларын, ишлэрин кејфијјэти мүөжөн едилер. Нэзарэтин бу үсулуну тэтбиг етмөклэ бу вэ ја дикэр мөһсулун вэ материалын кејфијјэт көстөрчисини, нөтичэ етибары илэ мадди дөјөрлилэрин мүһафизэ едилик сахланылма вэзијјэтини мүөжөн етмөк олур. Она көрө дө игтисади нэзарэтин предметини өјрөнөмөк үчүн бу үсулдан мүмкүн гөдөр кениш истифаде олунмалыдыр.

Лабораторија анализинин сөнөдлөрлө рөсмијјэтэ салынмасы мувафиг лабораторијанын арајышы илэ јеринө јетирилэр.

Әһли-хибрө (экспертиза) јеринө јетирилмиш ишлэрин сөнөткарлыг (ихтисаслылык) сөвијјэсини мүөжөн етмөк мөгсөди илэ мувафиг јүксөк ихтисаслы мүтөхөссилэрин фактик ишэ гижмөт вермөси просесидир. Бө'зи һалларда тәғтиш-нэзарөт апаратынын ишчилэри нэзарөт объектини характеризэ едөн бу вэ ја дикэр мө'луматлар (көстөрчилөрө) мувафиг салаһијјөтли, јүксөк ихтисаслы мүтөхөссилөр олмадан объектив гижмөт верө билмирлэр. Бу чүр вэзијјэт жарандыгда лазым кәлөн мөсәләләрә (ишләрә) объектив гижмөт вермөк мөгсөди илэ арашдырыласы ишлэрин хусусийјэтини дөриндөн билән, јүксөк ихтисаслы мүтөхөссиләр әһли-хибрәјә чөлб олунур. Јохлама заманы мөһз һәмийн мүтөхөссилэрин рө'јинә өсәсөн мувафиг нөтичэ вэ тәклифлөр һазырланур.

Әјани сорғу нэзарөт объектинин һәгиги јохланылмасы заманы объект һаггында бу вэ ја дикэр мө'луматы олан шәхсләрдән әјани сорғу алмаг јолу илэ апарылыр.

Нэзарөт-тәғтиш ишлэри тәчүбәсиндә әјани сорғудан кениш истифаде олунур. Буна тәғтишчинин (јохлајычын) шикајәтчилөрлө, онларын шикајәтлэри әтрафында апардығы сөһбәтлэри, вөзифәли вэ мадди-мөс'ул шәхсләрдән мувафиг мөсәләләрә ајдынлык кәтирмөк мөгсөди илэ етдији сорғулары, мүөссисәнин коллективи илэ онларын фикир вэ тәклифлэрини өјрәнмөк бахымындан апардығы сөһбәтлэри мисал көстөрмөк олар. Бу вэ ја дикэр нөгсан, чатышмазлыг вэ ганун позғунлуғларынын сөбәсини ајдынлашдырмаг үчүн мувафиг вөзифәли вэ мадди-мөс'ул шәхсләрдән едилән сорғуларын бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Дејиләнлэри үмумиләшдирәрәк белә нөтичәјә кәлмөк

олар ки, игтисади нэзарэтин методуну мүөссисә вөсәитләринин тәкрар (кениш-тәкрар) истиһсал просесиндә сәрф олунмасы, мадди дөјөрлиләрдән өз тә'јинатына вэ сөмәрәли истифаде едилмәси әмәлијјатларын республика Президенти фөрманларына, Милли Мәчлисин гөбул етдији ганунлар вэ дөвләтин игтисади мөсәләләр үзрә гүввәдә олан гәрарларына ујғунлуғуну мүөжөн етмөк мөгсәди илэ апарылан тәғтиш вэ јохламада истифаде олунан үсулларын тәтбиги просеси тәшкил едир.

1.3. Малијјә-тәсәррүфат нэзарэтинин формалары

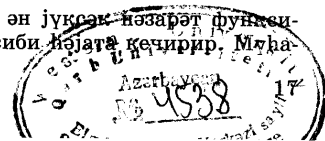
Һәјата кечирилмә вахтына көрө малијјә-тәсәррүфат нэзарәти әввәлчәдән, чари вэ сонрадан апарылан нэзарәтә бөлүнур. Бу нэзарәт формалары нэзарэтин ардычылығын вэ бир-бирлэри илэ сых әлағәли олмасыны тә мин едир.

Әввәлчәдән нэзарәт баш верө билчәк тәсәррүфат вэ малијјә әмәлијјатлары үчүн хәбәрдаредичи характерә маликдир. Онун әсас мөгсәди баш верө билчәк ганунсузлуғун, чинајәт вэ нөгсанларын гаршысыны габагчадан алмагдан ибарәтдир. О, планлашдырма, лајиһәләшдирмә, прогнолашдырма мөрһәләсиндә вэ идарәтмә саһәсиндә оптимал гәрарлар гөбул етмәјә хидмәт еди'.

Идарәедичи вэ малијјә-кредит органлары јухары тәшкилат, бирлик, идарә вэ тәшкилатларын истиһсал, малијјә, план, смета вэ саир сөнәдлэринә бахаркән әввәлчәдән нэзарәти һәјата кечирир. Буна кәлир вэ хәрчләр балансынн дүзкүн тәртиб олунмасынын малијјә органлары тәрөфиңдән әввәлчәдән јохланагаст истиһсал мөсәрфлэринин ашағы салынмасы, мөһсул бурахылышы, мөһфәәт вэ бүдчәјә өдөмәлэрин артырылмасы имканларынн ашкара чыхарылмасыны мисал көстөрмөк олар.

Мүөссисәнин сәләһијјөтли рәһбәр ишчилэринин сөнәд дәркәнәр гојмасы заманы онларын (мүгавиләјә, сметаја, илк сөнәдләр вэ с.) гануна вэ мөгсәдәујғунлуғуна, игтисади чәһәтдән фәјдалылығуна, әмтәә-материал дөјөрлилэринин вэ пул вөсәитлэринин мөхарич сөнәдлэринин ганунаујғун олуб-олмамасына вэ мүһасибат әмәлијјатларынн дүзкүнлуғунә едилән нэзарәт дө әввәлчәдән нэзарәтә аид едилер.

Малијјә нэзарәти саһәсиндә ән јүксөк нэзарәт функцијасыны мүөссисәнин баш мүһасибә һәјата кечирир, Милли

сibatлыг төрөфиндөн апарылан эввэлчэдөн нэзарэтин эсac мэгсэди вэсаитин сэмэрэсиз, ганунсуз бурахылмасынын вэ истифадэ олунмасынын, мүлкижэт формасындан асылы олмајараг онларын мэнимсэнилмэсинин вэ оғурланмасынын гаршысыны алмагдан ибарэтдир.

Чари нэзарэт истехсалын оператив идарэ олунмасына јөнөлдилэн нэзарэтдир. Тэсэрруфатдахили чари нэзарэт оператив идарэетмэнин төркиб һиссэинэ дахил олмагла мүэссисэнин игтисади вэ техники чөһөтдөн низама салыгмасынын эсасыны төшкил едир. Онун эсac хүсусижјети һагиги мэсрэфлэри гүввэдэ олан мэсрэф нормалары (смета илэ) вэ план м'луматлары илэ мүгајисэ етмэк вэ оператив гајдада нормадан кэнарлашмалары мүэјјэн етмэкдөн ибарэтдир.

Сонрадан апарылан нэзарэт. Идарэетмэнин бүтүн мэрһөлэлэриндэ кечмиш дөврүн малијјэ-тэсэрруфат фэалијјэтинин јохланылмасыны эһатэ едир. Онун эсac мээмуну план тапшырыгларынын мигдар вэ кејфијјэт көстэричилэри үзэрэ јеринэ јетирилмэсинин, тэсэрруфат вэ малијјэ ганунчулуғуна эмэл олунмасынын, учот-һесабат м'луматларынын дүрүстлүјүнүн, дөвлэт вэ мүштэрэк мүэссисэлэрин мүлкијјэтинин горунуб-сахланма вэзијјэтинин, идарэетмэ саһэсиндэ гэбул олуан гэрарларын (мүгавилэлэрин, һесаблашмаларын вэ с.) тэсэрруфат нөгтеји-нэзэрдөн мэгсэдүвафиглијинин вэзијјэтини јохламагдан ибарэтдир.

Сонрадан апарылан нэзарэт нэинки харичи нэзарэтин (системдахили вэ системдэнкэнар) ажрылмаз һиссэси, ејни заманда тэсэрруфатдахили мүһасибат нэзарэтидир. Бу "мүһасибат учоту һаггында Азэрбајчан Республикасынын Гануну" нун төлөблэриндөн ирэли кэлир.

Сонрадан апарылан нэзарэт, тэфтиш, тематик јохлама (мүһанидэ) вэ һесабатларын һесаби гајдада јохланылмасы јолу илэ апарыла билэр.

М'лумат мәнбэјинэ көрө нэзарэт сәнэдли вэ фактики нэзарэтэ бөлүнүр. Сәнэдли нэзарэтдэ јохланылан объектин мээмуну мүэјјэн едилир. Сәнэдли нэзарэт, сәнэдлэрлэ рэсмийјэтэ салынмыш м'луматлара эсacэн һајата кечирилик. Бу м'луматларын мәнбэјини перспектив план, сәнэје-техники план, смета м'луматлары (тапшырыглары, илк сәнэдлэщдирилмэлэр, һесабатлар, учот рекистрлэринин м'луматлары, гэрарлар, актлар, эмрлэр, сэрэнчмалар вэ саир) төшкил едир.

Фактики нэзарэт васитэси илэ јохланылан объектин мигдар вэ ја кејфијјэт нөгтеји-нэзэрдөн вэзијјэти (бахмаг, өлчмэк, сајмаг, чэкмэк, лабораторија анализи вэ экспертиза апармаг, хаммал вэ материаллары истехсалата нэзарэт гајдасында 'бурахмаг, һабелэ вэзифэли шөхслэрдөн изаһат алмаг вэ дикэр үсуллар төтбиг етмэклэ) мүэјјэн едилир.

Сәнэдли вэ фактики нэзарэт бир-бири илэ сых алагелидир. Игтисади нэзарэтин эн төсирли үсулу (формасы) тэфтишдир. **Тэфтиш** мүэссисэ вэ бирликлэрин малијјэ-тэсэрруфат фэалијјэти үзэриндэ сонрадан нэзарэтин даими, гануни вэ сәләһијјэтли формасыдыр. Тэфтиш илк сәнэдлэрин, учот рекистрлэринин, мүһасибат вэ статистик һесабатларынын, пул вэсаитлэринин вэ эмтөө-материал дэјэрлилэринин һагиги мөвчүдлүғунун јохланылмасына эсасланыр. Иш просесиндэ мүэјјэн едилэн нэтичэни гануни сәнэдлэрлэ вэ һагиги м'луматларла мөһкөмлэн тэфтиш, ичтимай вэ дөвлэт мүлкијјэтинин мэнимсэнилмэси, оғурланмасы, исраф олунмасы һалларынын ашкар едилмэси, бу кими чинајэт-карлығын вэ нөгсанларын гаршысынын алынмасында, дөвлэт ганунчулуғунун вэ малијјэ интизамынын позулмасынын ашкар олунмасында вэ дахили еһтијат мәнбэлэринин мүэјјэнлэщдирилэрэк истифадэјэ верилмэсиндэ эвэссиз васитэди. Тэфтишин нэтичэси, һугуги гүввэси олан, сүбулларла эсасландырылымсы актла рэсмийјэтэ салыныр ки, бу һагда сонракы параграфларда этрафлы бәһс олуначагдыр.

Игтисади нэзарэтин кениш јајылмыш үсулларындан бири дэ јохламадыр.

Тэфтиш вэ јохлама бир-бириндөн мээмун е'тибары илэ фэрглэнир. Јохламалар мүэссисэнин һәр һансы бир конкрет саһэсиндэ вэзијјэти өјрәнмэк мэгсэди илэ апарылыр.

Јохламанын нэтичэсинэ эсacэн ашкар едилэн нөгсанларын арадан галдырылымсы үчүн төклифлэр ишлэни һазыраныр, чинајэтэ јол верэн шөхслэрин мäs'улијјэтэ чөлб олунмасы үчүн мүвафиг тэдбирлэр көрүлүр.

Тэфтиш кениш эһатэлидир, сәнэдлэрэ эсасланыр вэ тэсдиг олунмуш програма ујғун апарылыр. Онун кедишиндэ баш вермиш тэсэрруфат эмэлијјатларынын ганунаујғунлуғу, мэгсэдэујғунлуғу, доғрулуғу вэ онларын нэтичэсинин сэмэрэлијји арашдырылыр, эмэлијјатлары ичра етмиш вэзифэли шөхслэрин бу саһэдэки һэрәкэтлэринин дүзкүнлүүнэ гиймэт верилир вэ бунлара бэнзэр маселэлэрэ диггэт јетирилик.

Жохламадан фэргли олараг тэфтишдэ бүтүн тэсэрруфат просеслэри сэнэдлэрэ эсасэн нэзэрдэн кечирилик, јол верилмиш нөгсан вэ чатышмазлыглар ашкара чыхарылып, онларын арадан галдырылмасы вэ бир даһа тэкрар олунмасына көмөк едэ билэн, игтисади, техники чөһэтдэн эсасландырылмыш тэдбирлэр хазырланур.

Тэфтишин апарылмасынын мүһүм вэ мәс'улијјэтли просес олмасы нэзэрэ алынараг, гүввэдэ олан эсаснамэдэ һәр бир тэфтиш үчүн 30 күнэ гэдэр вахт нэзэрдэ тутулур. Јазым кэлдикдэ (чидди учот позғунлуғу илэ гаршылашдыгда, мәнимсәмэ вэ исрафчылыг фактлары ашкар едилдикдэ вэ с.) тэфтишин вахтынын 30 күнэ гэдэр артырылмасына ичазэ верилир.

1.4. Нэзэрэтин тэснифаты

Нэзэрэти һэртэрэфли характеризэ етмөк вэ онун һаггында мүфоссал мә'лумат әлдэ етмөк үчүн ону тэснифләшдирмөк лазымдыр. Фикиримизчэ нэзэрэти ашағыдакы әләмәтләринэ көрэ тэснифләшдирмөк мәгсәдәуғундур:

— фәалијјэтин идарэ олунмасына көрэ;

— фәалијјэт көстөрмәси республиканын мүвафиг ганунверичилик актларында нэзэрдэ тутулан нэзэрэт субъектинэ көрэ;

— нэзэрэт функцијјасынын һөјата кечирилмэ вахтына вэ нэзэрэт үчүн мә'лумат мәнбәјинэ көрэ.

Фәалијјэтин идарәолунмасына көрэ нэзэрэт үмуми нэзэрәтдән вэ ихтисаслашдырылмыш нэзэрәтдән ибарәтдир.

Республиканын мүвафиг ганунверичилик актларында нэзэрдэ тутулан нэзэрәтэ дөвләт нэзэрәти вэ онун бүтүн формалары дахилдир.

О, функцијјасынын һөјата кечирилмэ вахтына көрэ әвәлчәдән вэ сонрадан апарылан нэзэрәтдән ибарәтдир.

Функцијјасынын характеринэ вэ тәтбиг едилмэ әһатәсинэ көрэ нэзэрәтин һүгуги, игтисади вэ истехсал-техники нэзэрәт нөвләри вардыр:

Һүгуги нэзэрәт дөвләтин идарәетмә системи васитәси илэ һөјата кечирилир. Бу нэзэрәт нөвү бүтүн мүәссисәларин, тәшкилатлары вэ везифәли шәхсләрин дөвләтин ганунчулуғуна әмәл етмәләрини тә'мин едир. Нэзәрәтин бу нөвүдән республиканын прокурорлуғ вэ мөһкәмә органлары истифадэ едир.

Игтисади нэзәрәт игтисадијјатын идарә едилмәси саһәсиндә һөјата кечирилир. Нэзәрәтин бу нөвүнүн васитәси илэ малијјә, мүһасибат, тэфтиш вэ статистик нэзәрәт һөјата кечирилир.

Истехсал-техники нэзәрәт истехсал просесиндә јеринә јетирилир. Нэзәрәтин бу нөвүнүн васитәсилә истехсал просесинин кедишинә оператив гајдада нэзәрәт олунур, баш верән нөгсанлар арадан галдырылып, мәһсул истехсалынын артырылмасына вэ кејфијјэтин јүксәлдилмәсинә вэ саирәјә наил олунур. Бу нэзәрәт нөвүдән диспетчер хидмәти, техники нэзәрәт шө'бәси вэ саир хидмәт саһәсинин мүтәхәссисләри истифадэ едир.

Нэзәрәт фәалијјэтин субъектинэ көрә (јә'ни нэзәрәтин кимин тәрәфиндән һөјата кечирилмәсинә көрә) тэсэрруфатдахили нэзәрәтэ, системдахили нэзәрәтэ вэ системдәнкәнар нэзәрәтэ бөлүнур.

Тэсэрруфатдахили нэзәрәт мүәссисә вэ бирлијин өз дахилиндә, мүстәгил идарәетмә функцијјасы кими һөјата кечирилир. О, билаваситә әмәлијјатларын баш вердији јердә ичра едилдијинә көрә, дегилдији нөгтеји-нэзәриндән дикәр нэзәрәт нөвләриндән фэргләнир. Нэзәрәтин бу нөвүнүн субъектини мүәссисә вэ бирлијин мүәјјән олунмуш сәләһијјәт даирәсиндә мүһасибат, малијјә вэ фәалијјәт көстөрән дикәр хидмәт саһәси тәшкил едир. Тэсэрруфатдахили нэзәрәтин эсәс мәгсәди малијјә-игтисади, тәһизат-сатыш вэ истехсал фәалијјэтинин сәмәрәлилији үзәриндә мүшаһидәнин, пул вәсаитинин вэ материал дәрјилиләрин мүһафизәсинин тә'мин олунмасынын, әмлакын мәнимсәнилмәсинин, хараб олмасынын, исрафчылыгын вэ тэсэрруфатсызлыг һалларынын арадан галдырылмасыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Тэсэрруфатдахили нэзәрәт системиндә мүәссисә вэ бирлијин мүһасибатлыгы тәрәфиндән һөјата кечирилән нэзәрәт апарычы рол ојнајыр. Һәмин нэзәрәт ашағыдакы формада һөјата кечирилир:

1. Имза етмөк үчүн баш мүһасибә дахил олан илк сәнәдләрә бахылан заман әвәлчәдән апарылан нэзәрәт. Нэзәрәт гајдасында сәмета, әвр вэ дикәр мүвафиг илк сәнәдләрә имза етмәздән әвәл бахылмасы, онда көстәрилән мә'луматларын дүзкүнлујүнүн јохланылмасы бу нэзәрәт формасына аиддир;

НӘЗАРӘТ-ТӘФТИШ ИШЛӘРИНИН ТӘШКИЛИ ВӘ АПАРЫЛМА ҮСУЛЛАРЫ

2.1. Системдахили нәзарәтин (идарә нәзарәтинин) тәшкили вә вәзифәләри

Назирликләре (ширкәтләре, комитәләре вә с.) табе олан мүүссисәләрин, бирликләрин вә тәшкилатларын малијә-тәсәррүфат фәалијјәти үзәриндә системдахили нәзарәтин тәшкили мувафиг назирликләрин (ширкәтләрин, комитәләрин вә с.) әзләринә һәвалә олунашду. Бу мәгсәдлә онларын (һәмин назирликләрин) нәздиндә тәфтиш-нәзарәт хидмәти јарадылыр.

Мүүссисә, идарә вә тәшкилатларда тәфтиш вә јохламаларын апарылмасы гајдасы вә онларын тәшкили, мувафиг назирлик, комитә, дәвләт ширкәтләри вә дикәр идарәетмә органлары тәрәфиндән малијјә назирлији илә разылашдырылмагла тәсдиг олунаш тәлиматлара әсасән һәјата кечирилир.

Тәфтиш-нәзарәт хидмәтинин (идарәнин, шө'бәнин вә ја группун) рәһбәрини мувафиг назирлијин назирин, идарәетмә органынын рәһбәри тәјин едир вә вәзифәдән азад едир. Мүүссисәләрдә тәфтиш вә јохламалары онларын табе олдулары јухары тәшкилатын (назирлијин, ширкәтин, бирлијин вә с.) тәфтиш-нәзарәт хидмәти һәјата кечирир.

Азәрбајчан Республикасы Президентинин 1996-чы ил, 17 июл тарихли 463 сажлы фарманьидан ирәли кәлән вәзифәләри јеринә јетирмәк мәгсәди илә Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети "Системдахили нәзарәтин һәјата кечирилмәси һаггында Әсаснамә" ни 1996-чы ил 5 август тарихли 103 сажлы гәрары илә тәсдиг етмишдир. Һәмин әсаснамәјә көрә системдахили нәзарәтин гаршысында:

— малијә-бүдчә ганунчулуғуна риәјәт олунасы; пул вәсаитләринин, материал дәјәрлиләринин вә малијјә еһтијатларынын муһафизә едилмәси; муһасибат учоту вә һесабатынын дүзкүн тәшкил олунаш апарылмасы үзәриндә нәзарәти тәмин етмәклә, дәвләт мүүссисәләриндә, бирликләриндә вә тәшкилатларында баш верә биләчәк тәсәррүфатсызлыг фактларынын гаршысыны алмаг вәзифәси гојулур. Әсаснамәјә көрә мүүссисәләрдә, бирликләрдә вә тәшкилатларда

2. Тәсәррүфат әмәлијјатынын учот рекестрләриндә әкс етдирилмәси вә мадди дәјәрлиләрин инвентарлашдырылма-сы заманы апарылан чари нәзарәт;

3. Учот вә һесабат информасијасынын үмумиләшдирил-мәси вә тәһлили заманы сонрадан апарылан нәзарәт.

Тәсәррүфатдахили муһасибат нәзарәти фәсиләсиз, сис-тәмли вә сәнәдләрә әсасән апарылыр.

Системдахили нәзарәт*. Бу нәзарәтин әсас вәзифәси бирлик, мүүссисә, идарә вә тәшкилатларда малијјә-бүдчә ганунверичилијинә әмәл олунасы, пул вәсаитләринин вә мал-материал гижмәтләринин горунаш сахланылмасы, мате-риал вә малијјә еһтијатларындан сәмәрәли истифадә олу-насы, муһасибат учоту вә һесабатын дүзкүн апарылмасы, тәсәррүфатсызлыг һалларынын гаршысынын алынмасы вә с.-нин тәмин олунасы үзәриндә нәзарәти һәјата кечир-мәкдән ибарәтдир.

Бирлик, мүүссисә, идарә вә тәшкилатларда идарә нәза-рәтинин тәшкили вә һәјата кечирилмәси (әсаснамәјә әса-сән) мувафиг идарәетмә органларына (назирлик, бирлик, комитә вә саирәјә) һәвалә едилди.

Нәзарәтин бу нөвүнүн үстүнлүјү онун мүүссисә вә тәш-килатын хүсусијјәтиндән, истәһсалын тәшкили вә техно-логијасындан, игтисадијјатындан асылы олараг ихтисас-лашмыш нәзарәт олмасыдыр. Буна республиканын сәнәјә назирликләринин онлара табе олан мүүссисәләрдә апар-дылары тәфтиш-нәзарәт ишләрини мисал кәстәрмәк олар.

Системдәкәнәр нәзарәт. Бу нәзарәт фәалијјәти тәф-тиш олунаш мүүссисәнин, бирлијин, тәшкилатын вә саирә-нин бирбаша табе олмадығы, лакин адылары чәкилән јер-ләрдә тәфтиш апармаг сәләһијјәтинә малик олан рәһбәр тәшкилатлар тәрәфиндән һәјата кечирилир. Буна Малијјә Назирлијинин, Дәвләт Статистика Комитәсинин, Дәвләт Верки Мүфәттишлијинин, банк идарәләринин вә и.а. он-лара бирбаша табе олмајан мүүссисәләрдә нәзарәт гајда-сында (сәнәјә назирликләриндә, сәнәјә назирлик вә шир-кәтләринә табе олан завод, фабрик вә саирәдә) апардыгла-ры јохламалары мисал кәстәрмәк олар.

* Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 1996-чы ил 5 август тарихли, 103 сажлы гәрары илә тәсдиг едилмиш "Әсаснамә" дә нәзарәтин бу нөвү идарә нәзарәти адландырылыр.

системдахили нэзарэтин тэшкили вэ апарылмасы мувафиг јухары идаретме органларына тапшырылмышдыр.

Идарэ нэзарэтинин (системдахили нэзарэтин) һэјата ке-чирилмеси һаггында гүввәдэ олан Әсаснамәјә көрә малијјә-тэсәррүфат фәалијјэтинин тәфтиши вэ јохланылмасы нэза-рәт-тәфтиш бөлмәләри тәрәфиндән ашағыдакы гәјдада һә-јата кечириләр:

— баш идарә, бирлик вэ еләчэ дэ онлара билаваситә та-бе олан истеһсал, елми-истеһсал бирликләриндә, тәшкилат вэ мүәссисәләрдә;

— баш идарәләр вэ бирликләр, онларын табечилијиндә олан мүәссисә, идарә вэ тәшкилатларда;

— Нахчыван Мухтар Республикасынын назирлик вэ идарәләри — билаваситә онлара табе олан мүәссисә, идарә вэ тәшкилатларда;

— јерли ичра һакимийјәти органлары јерли табечилик-дә олан тэсәррүфат һесабы мүәссисә, идарә вэ тәшкилат-ларда јохламалары һэјата кечириләр.

Әсаснамәдә мүәссисә, идарә вэ тәшкилатларын малијјә-тэсәррүфат фәалијјэтинин тәфтиш вэ јохламалары, онла-рын табе олдуғу тәшкилатларын рәһбәрлији тәрәфиндән комплекс гәјдада илдә бир дәфә, бүдчә тәшкилатларында исә илдә бир дәфәдән чох вэ ики илдә бир дәфәдән аз олма-магла нәзәрдә тутулмушдыр.

Нэзарәт-тәфтиш бөлмәләри тәрәфиндән тәфтиш вэ јох-ламалар апарыларкән:

— мүәссисә, идарә вэ тәшкилатларын игтисади везијјә-тинә, мүәјјән олунмуш истеһсал вэ малијјә прогнозлары-нын јеринә јетирилмәсинә, һабелә апарылмыш малијјә әмәлијјатларынын ганунаујғунлуғуна, пул вәсаитләринин вә материал гижәттиләрин горунобу сахланылмасы везијјә-тинин тә'лимата (гәјдаја) ујғун олуб-олмамасына;

— материал вэ малијјә вәсаитләриндән, әмәк еһтијатла-рындан сәмәрәли истифадә олунмасына, тэсәррүфат әмә-лијјатларынын вахтлы-вахтында илк сәнәдләрлә рәсмијјә-тә салынмасына, дахили еһтијатларын там вэ дүзкүн аш-кара чыхарылмасына, онлардан дүзкүн истифадә олунма-сына, гејри-истеһсал хәрчләринин вэ иткиләрин әмәләкәл-мә сәбәбләринин арашдырылмасына;

— мүһасибат учоту вэ һесабатларын, һабелә малијјә, кредит вэ һесаблашма әмәлијјатларынын дүзкүнлүјүнә, бүдчәјә чатачаг өдәнишләрин вахтында көчүрүлмәсинә;

— тариф вэ гижәтләрин мүәјјән едилмиш гәјдалары-нын көзләнилмәсинә, гижәт интисаамынын позулмасы нә-тичәсиндә әлдә едилмиш ганунсуз кәбирләрин тамамилә бүдчәјә көчүрүлмәсинин тә'мин олунмасына;

— тәфтиш вэ јохламаларда ашкар едилмиш нөгсан вэ чатышмазлыгларын тамамилә арадан галдырылмасы мөг-сәди илә мувафиг тәдбирләрин көрүлмәсинә;

— фәалијјәти јохланылан мүәссисәнин рәһбәрлијинин вердији көстәриш, сәрәнчам вэ әмрләрин ганунаујғунлуғу-на вэ и.а. хүсуси диггәт јетирилмәлидир.

2.2. Мүәссисәнин социал-игтисади фәалијјэтинин тәфтишинин тәснифаты

Мүәссисәнин социал-игтисади фәалијјэтинин тәфтиши, идаретме органларынын структурундан асылы олараг системүстү, системдахили вэ тэсәррүфатдахили тәфтишә бөлүнүр. Дөвләт идаретме органлары — Президент апарә-ты, Али Совет (Милли Мәчлис) вә Назирләр Кабинети тәр-рәфиндән тәшкил олунуб апарылан тәфтишә системүстү, мүәссисәләрин табе олдуғу јухары тәшкилат (назирлик, ширкәт вэ с.) тәрәфиндән апарылан тәфтишә системдахи-ли дејилир. Сәнәјә бирликләринин, комбинатларын, баш идарәләрин, трестләрин вэ диқәр бу кими тәшкилатларын өз табечиликләриндә олан истеһсал ваһидләриндә вэ бөл-мәләриндә апардыглары тәфтиш исә тэсәррүфатдахили тәфтиш адланыр. Тәшкилолунма хүсусијјәтләриндән асы-лы олараг тәфтиш планлы вэ плансыз тәфтишә бөлүнүр.

Планлы тәфтиш чари илин тәфтиш планына дахил едилер вэ әввәлчәдән конкрет вахт үчүн планлашдыры-лыр. О, тәфтиш хидмәтинин рәһбәрлији тәрәфиндән (кол-лекија, назир) тәсдиг едилмәлидир.

Әввәлчәдән планлашдырылмасы мүмкүн олмајан һәр һансы сәбәбдән (дахил олмуш әризәјә, верилән мә'лумата вэ саирәјә әсасән) апарылан тәфтиш исә плансыз тәфтиш адланыр.

Тәфтиш олунан мүәссисәдә апарылачаг тәфтиш ишлә-ринин характериндән, әһәт даирәсиндән вэ ишләрин һәч-миндән асылы олараг тәфтиш — комплекс, гејри-комп-лекс, тематик вэ чарпаз тәфтишә бөлүнүр.

Комплекс тәфтиш малијјә-тэсәррүфат нэзарэтинин ән тә'сирли формасыдыр. Оун васитәси илә сонрадан апары-

лачаг нэзарэтин мұхтәлиф формалары һәјата кечирилир ки, бу да мүәссисә вә бирликларин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин системли шәкилдә ејрәнилмәсини тәмин едир.

Комплекстәфтиш васитәси илә мүәссисә вә бирликләрдә истеһсал еһтијатларынын мұһафизә олунмасы, пул вә сайтләриндән, материал дәјәрлиләриндән, эмәк еһтијатларындан сәмәрәли истифадә едилмә сәвијјәси, техниканын, технолокијанын вә истеһсалын тәшкили, план, һесабат вә малијјә интизамына әмәл олунмасы вәзијјәти вә с. ејрәнилр.

Гејри-комплектәфтиш әсасән бир нәфәр тәфтишчи (јохлајычы) тәрәфиндән апарылыр. Бу тәфтиш кичик вә садә технолокија әсаһланан сәнәјә мүәссисәләринин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтини әһатә едир.

Тематик тәфтиш табеликдә олан мүәссисә вә бирликләрин бир саһәсиндә вә ја бир бөлмәсиндә социал-игтисади мәсәләләрин јохланылмасына һәср олунур.

Чарпаз тәфтиш апарыларкән мүәссисәнин (бирлијин), идарә апаратынын фәалијјәти илә јанашы һәмин мүәссисә-јә (бирлијә) табе олан истеһсал бөлмәләри дә (ејни вахтда биркә) јохланылыр.

Бу тәфтиш чох әмәк тутумлу олдуғундан надир һалларда апарылыр. Бу чүр тәфтиш әсасән мүәссисә рәһбәрләринин фәалијјәтиндә олан нөгсанлар һаггында јухары тәшкилатлара әризә, шикајәт вә мәлуматлар дахил олдуғда тәшкил едилр.

Апарыласы тәфтиш-нәзарәт әввәлчәдән тәртиб вә тәсдиг едилмиш плана ујғун һәјата кечирилир. Тәфтиш-нәзарәт ишләри үзрә планын вахтында тәртиб едилмәсинә вә јухары тәшкилата тәгдим олунмасына тәфтиш апаран тәшкилат вә онун тәфтиш-нәзарәт хидмәти мәс'улијјәт дашыјыр.

Јухары тәшкилатын тәфтиш вә нәзарәт апараты планлашдырылан ил үчүн онлара табе олан тәшкилатларын јохланылмасына даир тәфтиш-нәзарәт ишләри планыны чари илин декабр ајынын онуна кими тәгдим етмәји онлардан тәләб едир. Јухары тәшкилатын табечилијиндә олан идарә, бирлик, трест вә с. онлара табе олан мүәссисәләрдә апарылачаг тәфтиш-нәзарәт ишләринин ичмал планыны декабр ајынын 20-нә кими табе олдуғлары назирлијә тәгдим етмәлидир.

Назирликдә исә онлара тәгдим едилән тәфтиш-нәзарәт ишләринин планыны нәзарәт-тәфтиш идарәси (шә'бәси) нәзәрлән кечирир, бүтүн мүәссисәләрин јохланылмасынын тәфтиш планына дахил едилмәсинә диггәт јетирир вә үмумиләшдирәрәк тәсдиг олунмаға тәгдим едир. Тәсдиг олунмуш тәфтиш планы шәрһ олунмајан сәнәд кими мәхфи сахланылыр. Тәфтиш планы тәртиб олунаркән тәфтиш апараты ишчиләринин гүввәсиндән максимум истифадә олунмасына, јохламалардан сонра тәфтиш материалларынын реализәси үчүн, һабелә планлашдырылмајан јохламалар апармаг үчүн еһтијат вахтын нәзәрдә тутулмасына хусуси фикир верилмәлидир. Бу ишләр планлашдырыларкән һәр бир мүәссисәнин илдә бир дәфә тәфтиш олунмасы, штатда олан һәр бир тәфтишчинин бир ил әрзиндә 8–10 тәфтиш апармасы вә һәр бир тәфтиш үчүн 30 күндән чох олмајараг вахт (әсас вахт) ајрылмасы нәзәрдә тутулур.

Лакин тәчрүбәдә тәфтишин бир ајдан чох давам етмәси һалларына да тәсадүф едилр. Бу, әлаһиддә һалдыр вә тәфтишчи өз табе олдуғу тәшкилатдан әләвә вахт истәјәркән онун сәбәбини әсаһландырмалыдыр.

2.3. Тәфтиш-нәзарәт ишләринин планлашдырылмасы, учоту вә һесабаты

Тәфтиш вә нәзарәт ишләри тәсдиг олунмуш плана әсасән һәјата кечирилир. Тәфтиш ишләринин планлашдырылмасында әсас мәгсәд нәзарәтин вахташырылығыны, дүзкүлјүнү вә ардычыл һәјата кечирилмәсини тәмин етмәкдән ибарәтдир. Һәр бир назирлик, ширкәт вә трест она табе олан мүәссисә вә тәшкилатларда һәјата кечирәчәји сәнәдли тәфтишин планыны һазырлајыб тәсдиг едир. Тәфтиш-нәзарәт ишләринин планлашдырылмасы илә назирлик, ширкәт вә трестләрин тәфтиш-нәзарәт хидмәтинин рәһбәрләри мәшғул олурлар.

Нәзарәт-тәфтиш идарәсинин (шә'бәсинин) рәиси онлара табе олан мүәссисәләрдә (бирликләрдә) һәјата кечирилмәли олан сәнәдли тәфтишин иллик ичмал планыны тәртиб едиб, тәсдиг етдирмәлидир.

Системадахили сәнәдли тәфтишләрин ичмал планы әсаән ашағыдакы формада олур:

ТӘСДИГ ЕДИРӘМ:

(мүвафиг назирлик, ширкәт вә ја трестин ады, ону тәсдиг едән рәһбәрин сояды, ады, атасынын ады, имзасы)

_____ үзрә _____ 199 _____ ил үчүн

(назирлик, ширкәт вә с.)

**системдахили сәнәдли тәфтишин тәгвим
П Л А Н Ы**

Сыра №-си	Мүссәсәнин (бирлигин) ады	Соңуңку тәфтишин апарылдығы тарих	Сәнәдли тәфтишин әһәтә еләчәји дөвр	Тәфтишкә башланма тарихи	Тәфтишин гәвам еләчәи мүддәт (күн)	Сәнәдли тәфтишиңкә нөвү	Тәфтиш бригадасынын (группаны) рәһберинин сояды, ады, атасынын ады

Тәфтиш илин бүтүн аялары үзрә бәрәбәр гәйдада планлашдырылмалыдыр. Илк нөвбәдә јохланылмасы кечикдирилмиш мүссәсәләрин (бирликләрин) тәфтиши, планда илин әввәлки аялары үчүн нәзәрдә тутулмалыдыр (габаға чәкилмәлидир).

Нөвбәти тәфтиш бундан габагкы тәфтишин гуртардығы күндән башламалы вә јени тәфтиш баша чатан күнәдәк олан дөврү әһәтә етмәлидир. Тәфтиш ишләри планлашдырыларкән, мәркәзи апаратын башга идарә вә шәбәләриндән дә ајры-ајры вахтларда јохламаја мүтәхәссисләрин чәлб олунмасы планда нәзәрдә тутулмалыдыр. Тәфтишин апарылмасы үчүн верилән вахт (мүддәт), ишин һәчминдән, тәфтишин нөвүндән, јохлајычыларын сајындан вә бачарыгларындан асылы олараг мүәјјән едилир.

Сәнәдли тәфтишләрдән башга апарылан тематик тәфтишләрин дә онлары һәјәтә кечирән рәһбәр тәшкилатлар тәрәфиндән планлашдырылмасы мүсбәт иш һесаб олунур.

Тематик тәфтиш заманы мадди гијмәтлиләрин горунубсахланылмасы һаггында ишләниб һазырланмыш тәдбирлә-

рин јеринә јетирилмәсинин кедиши, хусуси тәјинатлы фондларын јарадылмасы вә истифадәсинин дүзкүнлүјү, әмтәә-материал дәјерлиләринин учотунун вахтында вә дүзкүн апарылмасынын, мүһәсибат учотунун тәшкилинин, чари вә әввәлчәдән олан нәзәрәтин тәтбиғи вәзијјәти вә саир јохланылур.

Сәнәдли вә тематик тәфтишләрин тәгвим планынын јеринә јетирилмәсинин үзәриндә нәзәрәти тәмин етмәк мәгсәди илә назирликдә (ширкәтдә, трестдә вә с.) онларын хусуси журналда учоту апарылмалыдыр. Һәмин журналда сәнәдли тәфтишләрин учотуну ашағыдакы формада апармаг олар.

_____ үзрә

(назирлијин, ширкәтин, трестин ады)

199 - чы илдә апарылмыш сәнәдли тәфтишләрин учоту

Ж У Р Н А Л Ы

Сыра №-си	Мүссәсәнин ады	Тәфтишин нөвү	Тәфтишин апарылдығы тарих	Тәфтишин әһәтә еләчәи дөвр	Тәфтиш ақтанын тарихи	Тәфтиш группунуң рәһберинин сояды вә вәзифәси	Тәфтиш үзрә гәбул олунмуш гәрар	Тәфтишкә ашкар едилиб		Тәфтишин нәтиҗәси үзрә									
								Һақуһсуз верилән пул вәсаити	Һақуһсуз верилән пул вәсаити	ишин сајы	естинат органлына әрләлме	мәбләғи	индәбәт мәс'улајығә чәлб олунуғу	вәзифәлә харык едилме	чарма олунуғу				

Тәфтиш-нәзәрәт ишләринә нәзәрәт етмәк үчүн II сајлы формада — "Тәфтиш-нәзәрәт ишләри һаггында һесабат" тәрғиб олунур.

Тәфтиш просесинин (тәфтиш кедишинин) әсәс мәрһәләләри

Комплекс тәфтишин әсәс мәрһәләләри ашағыдакылардыр:

— тәфтиш апаран груп үзвләринин апарачаглары тәфтишә һазырлашмасы;

— игтисади субъектдә (мүәссисәдә, бирликдә вә с.) тәфтишин тәшкили вә апарылмасы;

— тәфтиш нәтичәсинин рәсмийжәтә салынмасы;

— тәфтиш материалларынын реализә олунмасы (бахылмасы, тәдбир көрүлмәси вә с.);

— тәфтиш нәтичәсинә бахыларкән гәбул олунмуш гәрарларын (ону тәшкил едән тәшкилатда) јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәтин тәшкил олунмасы.

Тәфтишин апарылма мәрһәләләрини ашағыдакы гурулушда тәсәввүр етмәк олар:

Тәфтиш групунун (тәфтишчинин) гаршыдакы тәфтишә һазырлығы;

Програмын ишләниб һазырланмасы, фәрди тапшыргын тәртиб олунмасы, тәфтиш комиссијасы (групунун) үзвләринин тә лиматландырылмасы;

Тәфтиш ишинин тәшкили вә билаваситә объектдә (мүәссисәдә) апарылмасы;

Тәфтиш апаран тәшкилатын әмринин (сәрәнчамынын) тәфтиш олуначаг мүәссисәнин рәһбәринә, (мүдиријјәтинә) тәғдим олунмасы, пул вә сайтләринин, мадди дәрәҗиләрин вә һесаблашмаларын инвентарлашдырылмасы;

Мадди дәрәҗиләрин мүһә физә олунма вәзијјәтинин јохланылмасы, объектләрин нәзәрдән кечирилмәси;

Тәфтиш програмына мувафиг олараг әмәлијјатларын сәнәдли јохланылмасы;

Тәфтишин нәтичәсинин рәсмийжәтә салынмасы (актын, нәтичә вә тәклифләрин һазырланмасы);

Тәфтиш материалларынын реализәси (музакирә олунмасы, тәсдиг олунмасы вә мувафиг гәрарын гәбул олунмасы);

Тәфтишин нәтичәси үзрә гәбул олунмуш гәрарларын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәтин тәшкили.

Бир гајда олараг сәнәдли (комплекс) тәфтиш әввәлчәдән тәсдиг олунмуш (чари ил үчүн кечән илин сонунда) плана әсәсән һәјата кечирилир. Бу мәгсәдлә игтисади субъектдә план үзрә тәфтишин башланылмасына бир нечә күн галмыш ону апаран тәшкилатын (назирлијин, комитәнин, ширкәтин вә с.) рәһбәри (вә ја онун мүавини) әмр вермәлидир.

Әмрин лајиһәсини һәмин тәшкилатын нәзарәт-тәфтиш хидмәтинин (шәбәнин, идарәнин) рәһбәри һазырлајыр. Әмрдә тәфтишин нәјә әсәсән тәшкил олунмасы, тәфтиш олуначаг мүәссисәнин (бирлијин, тәшкилатын вә с.) ады, тәфтишин нөвү, әһатә дөврү, мүддәти, кимләр тәрәфиндән апарылмасы вә саир кәстәридилр. Әмрин мәзмуну әсәсән ашағыдакы кими олур:

Азәрбајчан Республикасынын _____ назирлији (ширкәти, комитәси) үзрә

Ә М Р № _____

Бакы шәһәри " _____ " _____ 199__ -чы ил

" _____ " заводун малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин сәнәдли тәфтиш олунмасы һаггында"

Сәнәдли тәфтишин апарылмасы һаггында назирлик үзрә тәсдиг олунмуш плана мувафиг олараг

ӘМР ЕДИРӘМ:

1. " _____ " заводун " _____ " _____ 199__ -чы илдән

" _____ " _____ 199__ -чы ил тарихә кими олан дөвр үзрә малијјә-тәсәррүфат фәалијјәти сәнәдли тәфтиш олунсун.

2. Сәнәдли тәфтишин апарылмасы ашағыдакы мүтәхәссисләрә һәвалә олунсун:

тәфтиш-нәзарәт идарәсинин баш тәфтишчиси—(комиссиянын сәдри),
назирлијин баш технологу — (комиссиянын үзвү),
назирлијин эмәк һаггы идарәсинин баш игтисадчысы — (комиссиянын үзвү),
назирлији тикинти шө'бәсинин бөјүк мүнәндиси (комиссиянын үзвү) вә и. а.

3. Тәфтиш тәсдиг олунмуш програм үзрә апарылмагла
" _____ 199 _____ -чы ил тарихдән, " _____ "
_____ 199 _____ -чы ил тарихә кими _____ иш күнү әр-
зиндә баша чатдырылсын.

4. Тәфтиш акты " _____ " _____ 199 _____ -чы ил тарихдә назирлијин (ширкәтин, трестин) тәфтиш-нәзарәт идарәсинә тәгдим олунсун.

_____ назири (вә ја муавини): _____

(имзасы)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

Тәфтишин апарылмасына даир тәртиб едилән әмр имза олундугдан сонра тәфтиш олунан объект һагда зәури мә'луматларын топланмасына башланымалыдыр. Бу мәгсәдлә тәфтиш групунун (комиссиянын, бригадасынын) рәһбәри тәфтишин апарылмасына даир әмри әлдә етдикдән сонра комиссия үзвләрини топламалы, онлары әмрин мәтәни илә таныш етмәли вә сонра сәнәдли тәфтишин сәмәрәли апарылмасыны тәмин етмәк үчүн мувафиг һазырлыг ишләринин көрүлмәсини онлара тапшырмалыдыр.

Сәнәдли тәфтишин һазырлыг ишләринә, тәфтиши тәшкил едән тәшкилатда тәфтиш олуначаг мүәссисә (бирлик) һаггында мувафиг сәнәдләрлә таныш олмагдан башланылыр. Бу чүр сәнәдләрә сәнәје истехсал-малијә планыны, иллик (рублук) муһасибәт вә статистик һесабатлары, әввәлки тәфтиш материалларыны, объект һаггында верилмиш әмр, сәрәнчәм вә кәстәришләрә аид етмәк олар. Комиссия үзвләри садаланан сәнәдләрлә таныш оларкән мүәссисәнин

малијә-тәсәррүфат фәалијәти илә бағлы зәури мә'луматлары әлдә едәрәк (јахуд һәммин мә'луматлар һагда өзүндә лазыми гәјдијатлар апарараг) тәфтиш просесиндә һансы мәсәләләрә даһа чидди фикир верилмәсини муәјјән етмәлидирләр.

Комиссия үзвләри кәстәриләнләрлә јанашы тәфтиши тәшкил едән тәшкилатын мувафиг идарә вә шө'бәләриндә олмалы, тәфтиш апарылан мүәссисәје гаршы онларын ирадларыны вә тәклифләрини өјрәнмәлидирләр.

Тәфтиш олуначаг мүәссисәнин малијә-тәсәррүфат фәалијәти һаггында әлдә олунан мә'луматлара вә әмрдә кәстәриләнләрә әсәсән комиссиянын сәдри тәфтишин програмыны тәртиб етмәлидир.

Програмда тәфтишин апарылмасына даир гүввәдә олан норматив актларын вә тө'лимаатларын сиаһысынын верилмәси (мумкүн олдугда онларын өзләринин програма әләвә едилмәси) мәгсәдәүјгүн һесаб олунур. Тәртиб олунмуш тәфтиш програмыны тәфтиши тәшкил едән тәшкилатын рәһбәри (вә ја онун муавини) тәсдиг етмәлидир.

Тәфтиш апаран комиссиянын (бригаданын) рәһбәри, програмын мәзмуну илә комиссиянын үзвләрини таныш етмәли вә јеринә јетириләчәк ишләрин онлар арасында бөлкүсүнү апармалыдыр. Јеринә јетириләчәк ишләр (тапшырыглар) комиссия үзвләри арасында бөлүшдүрүлән заман онларын һәр биринин ихтисасы вә тапшырылан ишләр сәһәсиндә сәриштәли олуб-олмамалары нәзәрә алынмалыдыр.

Програм ишләниб һазырландыгдан вә комиссия үзвләринин һәр биринин фәрди тапшырығы тәртиб олунуб онларын өзләринә тәгдим олундугдан сонра тәфтиш апаран комиссиянын сәдри јеринә јетирәчәји ишләр барәдә онлары тө'лимаатландырмалыдыр. Бу заман әввәлки тәфтишдә муәјјән олунан нөгсан вә чатышмазлығын арадан галдырылмасы үчүн һансы ишләрин көрүлдүјү, онларын апарачағы јохламаја нәдән, һарадан башламағын, һансы мәсәләнин арашдырылмасына даһа чидди јанашмағын гәјдасы изаһ олунмалыдыр. Комиссия үзвләри тәфтиш олунан объект кәләнә кими вахта гәнаәт етмәк мәгсәдилә јохлајачагылары мүәссисәдә лазым олан мувафиг арајышларын, чәдвәлләрин, сиаһыларын, актларын вә дикәр сәнәдләрин нүмунәсини әввәлчәдән һазырламалыдырлар.

Јухарыда гәјд олунанлары һәјата кечирмәклә комплекс

тәфтишин апарылмасы үчүн hazırлыг ишләринин биринчи мәрһәләси баша чатмыш олур.

Бир гайда олараг, сәнәдли тәфтиш гәфләти (хәбәрсиз) апарылмалыдыр. Буна көрә дә тәфтиш группунун (комиссиясынын, бригадасынын) бүтүн үзләринин ејни вахтада тәфтиш олунан мүәссисәјә кәлмәләри вә тә'чили гайдада јохламаја башламалары мәгсәдәмувафиг һесаб олунур.

Тәфтиш олунан объект кәлдиқдән сонра тәфтиш бригадасынын (комиссиясынын) рәһбәри сәнәдли тәфтиш апарылмасы һаггында әмри, јахуд сәрәнчамы мүәссисәни рәһбәринә тәгдим едир. Мүәссисәнин рәһбәри исә башчылыг етдији объектин шө бә мүдирләрини вә мувафиг вәзифәли шәхсләри дә вәт едәрәк тәфтишин апарылмасы һаггында јухары тәшкилатын вәрдији әмрин мәзмунуну онлара е'лан едир. Тәфтиш группунун (бригадасынын) рәһбәри өзүнү вә комиссиянын үзләрини тәгдим едәрәк топланмыш коллектив үзләринә тәфтиш апарылмасына даир програмын мәзмунуну онларын нәзәринә чатдырмалыдыр.

Бундан сонра комиссиянын сәдри (тәфтишчи) тә'чили олараг кассанын инвентарлашдырылмасына башламалыдыр. Әкәр бу вахт кассир иш јериндә олмәзса, онда касса отағы комиссия тәрәфиндән мөһүрләнмәли вә рәсми гайдада бинанын көзәтчисинә тәһвил верилмәлидир. Буларла бирликдә тәфтиш бригадасы мүәссисәнин мувафиг вәзифәли шәхсләринин (баш мүһәсибин, баш мүһәндисин, маддәмәс'ул шәхсләрин вә с.) иштиракы илә мал-материал гижмәтләринин горуноуб-сахланылмасынын вәзижәтини јохламаја башлајыр.

Јохлајычы јохламанын кедишиндә анбарларда олан мадди гижмәтләрин учотунун тәшкили вә онларын горуноуб сахланылмасынын вәзижәти илә таныш олмалыдыр. Рәһбәр тәшкилатын әмри илә тәшкил олунмуш тәфтишдә иштирак етмәк үчүн тәфтиш апарыдан объект рәһбәринин әмри илә инвентарлашма комиссиясынын јарадылмасы да мәгсәдәмувафиг һесаб олунур.

Јохламанын кедишиндә аз тапылан малларын вә һәрәкәтсиз галан мадди гижмәтләрин сечмә гайдада инвентарлашдырылмасы, тәфтиш тәчрүбәсиндә мүсбәт һал һесаб едилир.

Бунлардан сонра тәфтиш комиссиясынын (бригаданын) рәһбәри нәинки програм, һәмчинин мүәссисә илә фактики танышлығы вә конкрет вәзижәти нәзәрә алмагла

ишчи планы тәртиб етмәлидир. Ишчи планында комиссиянын һәр бир үзвүнүн функцијасы дәгиг мүәјјәнләшдирилмәли вә ташшырылан ишләрин баша чатдырылма вахты кәстәрилмәлидир.

Ишчи планы ашағыдакы формада ола биләр.

Сы- ра №-си	Тәфтиш програ- мынын маддәси (бәнди)	Јери- нә је- тири- ләчәк ишин мәзму- ну	Тәф- тишин нөвү	Ишин һәчми вә ја әһәтә етдији дөвр	Ичра- чы- нын сој- ады, вә атасы- нын ады	Баша чатды- рылма мүдлә- ти (тарихи)	
						План үзрә	Фак- тики

Ишчи планы програма мувафиг олараг тәфтиш бригадасы үзрә үмумиликдә вә комиссиянын һәр бир үзвү үчүн ажрылыгта да тәртиб олуна биләр. Јакин һәр бир јохлајычынын јеринә јетирдији ишләрә гижмәт вермәк вә онларын фәрди гайдада мәс'улијәтләрини артырмаг мәгсәди илә ишчи планынын комиссиянын һәр бир үзвү үчүн ажрылыгта тәртиб олунмасы даһа мәгсәдәмувафигдир.

Тәфтиш просесинин сонунчу мәрһәләсини, онун нәтичәсинин рәсмијјәтә салынмасы (актын тәртиб едилмәси, нәтичә вә тәклифләрин һазырланмасы), тәфтиш материалларынын реализә едилмәси (сонракы мәрһәләләрдән кечирилмәси) вә тәфтишин нәтичәси үзрә гәбул олунмуш гәрарларын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәтин һәјәтә кечирилмәси тәшкил едир.

2.4. Тәфтиш-нәзарәт ишләринин каркүзарлығы

Тәфтиш-нәзарәт идарәсинә (шө'бәсинә) назирлијин (ширкәтин, трестин) истәһсал, техника, тәсәррүфат-малијә фәалијјәтинә даир мүхтәлиф мәзмунда чохлау мигдарда әмр, гәрар, сәрәнчәм, тәфтиш актлары, норматив сәнәдләр, әризәләр-шикајәтләр вә тәфтиш-нәзарәт ишләри илә әлағадар башга материаллар дахил олур. Бу сәнәдләр мувафиг идарәләрдән, шө'бәләрдән, идарәнин (шө'бәнин) өз мүтә-

хәссисләриндән ичра олунмаг вә сахланылмаг үчүн дахил ола билер.

Сәнәдләр ахынынын гәбул олунмасы, һәрәкәти, учоту вә муһафизә олунмаг үчүн сахланмасы процеси мәчму һалда каркүзарлыг адланьыр. Каркүзарлыг республика үзрә дәвләт тәрәфиндән мүәјјән олунмуш гәјдада апарылмалыдыр. Каркүзарлыгын әсасыны ишләрин номенклатуру тәшкил едир. Ишләрин номенклатуру дедикдә, ишләрин адлары вә мәзмунлары үзрә системләшдирилмәси, тәсдиг олунмуш гәјдаја ујгун сижәһьја алынмасы процеси баша дүшүлүр. Ишләрин номенклатуруна һәр ил јенидән бахылыр (чари илин декабр ајындан кеч олмајараг), баш верән дәјишикликләр нәзәрә алынмагла јени илин јанвар ајынын 1-дән е'тибарән јенидән давам етдирилик.

Тәфтиш-нәзарәт ишләринә аид сәнәдләр бир ил мүддәтинә ачылымш ашағыдакы говлуғларда группашдырылыр.

Гүввәдә олан гәјдаја әсасән нәзарәт-тәфтиш апаратында каркүзарлыг ишләринә нәзарәт идарәнин (шө'бәнин) рәисинә, јахуд онун муавининә һәвалә едилер.

Чәдвәл 1

Тәфтиш-нәзарәт ишләринә аид материалларын группашдырылмасы вә јерләшдирилмәси чәдвәли

Ишин №-си	И ш и н а д ы	Говлуға дахил едилән сәнәдләрин сижәһьсы
1.	Тәфтиш-нәзарәт ишләринә аид норматив сәнәдләр	Ганунверичлик актлары, тә'лимәтлар, нәзарәт-тәфтиш ишләринә аид олан елми-методик вә практикы материаллар вә с.
2.	Тәфтиш-нәзарәт ишләринин план мә'луматлары	Иллик вә рублүк планлар
3.	Сәнәдли тәфтишләрин вә јохламаларын кечирилмәсинә даир әмрләр вә сәрәнчамлар	Нәзарәт вә тәфтишләрә даир әмр вә сәрәнчамлар
4.	Тәфтишләрин вә јохламаларын учот журналы	Тәфтиш актлары, арајышлар, програмлар, планлар, аралыг актлары вә с.
5.	Тәфтиш-нәзарәт ишләринә даир јазышмалар	Табечиликдә олан тәшкиләтларда апарылмыш тәфтиш вә јохламаларын учоту үзрә сәнәдләр
		Тәфтиш-нәзарәт мәсәләләринә даир башга идарә-тәшкиләтларла мүхтәлиф јазышмалар

6.	Тәфтиш-нәзарәт апараты ишчиләринин вәзифә тә'лимәтлары	Тәфтиш-нәзарәт хидмәти ишчиләринин вәзифә тә'лимәтлары
7.	Әризә вә шикајәтләр	Тәшкиләтын ишчиләриндән дахил олан әризә вә шикајәтләр
8.	Тәфтиш-нәзарәт ишләринә даир һесабатлар	II саялы форма үзрә нәзарәт-тәфтиш ишләри һаггында һесабат

2.5. Тәфтишчинин вәзифәси, һүгугу вә мәс'улијјәти

Тәфтиш-нәзарәт фәалијјәти учот-аналитик ишләриндә тәчрүбәси вә һазырлығы олан шәхсләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәлидир. Јалныз белә шәхсләр тәфтишчи ола биләрләр. Онлар апарылан тәфтишләрин кејфијјәтли олмасына вә јахшылашдырылмасына чалышмалыдырлар. Бу исә тәфтишчи вәзифәсинә јүксәк ихтисаслы, тәчрүбәли мүтәхәссисләрин тә'јин едилмәсиндән, вахташыры онларын ихтисасларынын артырылмасындан вә тәфтиш-нәзарәт апаратынын рәһбәринин өзүнүн јүксәк ихтисаслы вә тәчрүбәли олмасындан асылыдыр.

Тәфтишчи тәфтиш ишләри илә мәшғул олмалы, мүәссисләрдә, јохламалар апармалы вә сонрадан апарылан нәзарәт функцијјасына һәјата кечирмәлидир. Тәфтишчи өз хидмәти вәзифәсини вицданла јеринә јетирмәјә сә'ј кәстәрмәли, тәфтиш апардығы мүәссисәдә дәвләт мәнәфәјинин горунамасына чалышмалы, дәвләт интизамынын позулмасы һалларына, дәвләт вәсаитинин ганунсуз хәрчләнмәсинә, тәсәррүфатсызлыға јол верилмәсинә, пул вәсаитинин, материалларын вә дикәр мадди дәјәрлиләрин мәнимсәнилмәсинә гаршы чиди мүбаризә апармалыдыр.

Бу кәстәрилән вәзифәләри јеринә јетирмәк үчүн тәфтишчи гүввәдә олан ганунчулуға, табә олдуғу назирлијин рәһбәринин әмринә вә мувафиг норматив базаја истинад етмәлидир.

Тәфтишчи тәфтиш вә јохламалар апараркән ганунчулуға, јухары тәшкиләтын әмр вә кәстәришләринә әмәл олунмасы вәзијјәтини јохламалы вә бу сәһәдәки вәзијјәтә објектив гижмәт вермәлидир.

* Бу чүр норматив база — мувафиг тә'лимәтлар, әсаснамәләр, норматив актлардыр.

Бунларла јанашы тәфтишчи тәфтишин кедишиндә ашкар етдији ганунсуз әмәлијатлары, чатышмазлыг, сахтакарлыг, мәнимсәмә һалларыны вә онларда тәгсири олан шәхсләри мүәјјән етмәли вә олдуғу кими јохлама актында әкс етдирмәлидир. О, нөгсан вә чатышмазлыглары ашкар етмәклә кифәјәтләнмәмәли вә тәфтиш олуан мүәссисәнин рәһбәрлији илә бирликдә ашкар олунмуш нөгсан, чатышмазлыг вә ганун позунтуларынын арадан галдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр һазырлајыб, һәјәта кечирмәлидир. Мүәјјән олунмуш нөгсанлар, ганунсузлуғлар тәфтиш актында көстәрилмәклә јанашы көрүлән тәдбирләр нәтичәсиндә баш верән дәјишикликләр дә нәтичә актында өз әксини тапмалыдыр.

Мүәссисә, тәшкилат вә диқәр игтисади субъектләрдә тәфтиш апаран тәфтишчи ишләдији јухары тәшкилаты (назирлији, ширкәти, бирлији вә и.а.) тәмсил етмәсини дәрк едәрәк хидмәти вәзифәсини јеринә јетирәркән интизамлы олмалы, фәалијјәтини јохладығы шәхсләрлә мүләјим рәфтар етмәли, өз һәддини ашмамалы, тәһгирә јол вермәмәли, там субута јетирилмәмиш һәр һансы факты әсас көтүрәрәк онлары һәдәләмәмәли (үмумијјәтлә, һәдәләмә үсулуна әл атмамалы) вә шәхсијјәтләринә тохунмамалыдыр.

Тәфтишчи хидмәти е'замијјәт мүддәтиндә јохладығы мүәссисәнин рәһбәрлијинә һәртәрәfli (лазыми) көмәклик көстәрмәли, иши јохланылан шәхсләрин јол вердикләри нөгсанларын сәбәбини вә кәләчәкдә бу чүр нөгсанлара јол верилмәсинин јолларыны изаһ етмәлидир.

Јохлама просесиндә бөјүк һәчмдә чатышмазлыг, сахтакарлыг ашкар едилән һалларда тәфтишчи јохламанын гуртармасыны көзләмәдән мүәјјән едилмиш һал барәдә табә олдуғу јухары тәшкилата мә'лумат вермәли, ону тә'чили вә әсаслы сурәтдә рәсмийјәтә саларағ истинтағ органларына тәгдим етмәлидир.

Тәфтишчи тәфтишин кедишиндә әввәлки тәфтишдә ашкар едилән нөгсан вә чатышмазлыгларын ләғв едилмәсинә даир мүәссисәдә көрүлән вә көрүлмәјән ишләри нәзәрдән кечирмәли вә онлары чари тәфтиш үчүн рәсмийјәтә салынан актда әтрафлы шәрһ етмәлидир.

Тәфтиш ишләри баша чатдыгдан сонра, тәфтишчи фәалијјәтини јохладығы мүәссисәнин рәһбәри илә тәфтишин

јекунунун (ашкар едилән нөгсан вә чатышмазлыглары) мүәссисәнин истәһсал коллективинин јығынчағында мүзакирә олунмасына вә јол верилән нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр һазырланмасына наил олмалыдыр. Бундан сонра тәфтишчи тәфтишин нәтичәсинә вә мүзакирә заманы сөјләнилән фикирләрә әсасән мүәјјән едилмиш нөгсанларын арадан галдырылмасы вә кәләчәкдә ишләрин нормал кетмәсинә көмәк едә билән тәклифләр вермәлидир.

Тәфтишчи ашағыдакы һүғуғлара малиқидир:

— мүәссисә, идарә вә тәшкилатларын малијјә-тәсәрруфат фәалијјәтләри илә әлағәдәр бүтүн мүһасибат вә диқәр сәнәдләри, пул вәсаитләри вә мал-материал гижмәтлиләринин мөвчудлуғуну јохламағ, сахтакарлыг вә мәнимсәмә һаллары ашкар едилдикдә зәрури олан сәнәдләри мүәјјән олунмуш гәјдада көтүрүб, јохлама материалларына әләвә етмәк;

— әсас вәсаитләрин, мал-материал гижмәтлиләринин, пул вәсаитләринин вә һесаблашмаларын инвентарлашдырылмасынын апарылмасыны тәләб етмәк, зәрури олан һалларда мүәссисәнин кассасыны, анбарларыны вә архивини мөһүрләмәк;

— тәфтиш вә јохлама апарылан мүәссисә, идарә вә тәшкилатларла әлағәси олан диқәр мүәссисә, идарә вә тәшкилатлардан арајышларын вә сәнәдләрин сурәтини алмағ;

— тәфтиш вә јохламаларын кедиши кедиши заманы гаршыја чыхан суаллара ајдынлыг кәтирмәк үчүн вәзифәли шәхсләрдән изаһат тәләб етмәк;

— тәфтиш вә јохламаларын кедишиндә ашкар едилмиш нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасы мәгсәди илә фәалијјәти јохланылан мүәссисәнин (тәшкилатын) рәһбәрлијинә әмәли тәклифләр һазырлајыб тәсдиғ етмәк.

Јухарыда гејд олунанларла бәрәбәр тәфтишчиләр онларын гаршысында гојулан ашағыдакы тәләбләри дә јеринә јетирмәјә борчлудурлар:

— тәфтиш вә јохлама апараркән гүввәдә олан ганунвERICИЛИЈӘ ЧИДДИ СУРӘТДӘ ӘСАСЛАНМАҒ;

— тәфтиш вә јохламаларда ашкар едилмиш нөгсанла-

рын арадан галдырылмасы, мүссисә, идарә вә тәшкيلاتларын малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин сағламлашдырылмасы, һабелә дәвләт интизамына риајәт едилмәсинин тәмин олунмасы мөгсәди илә тәклифләрин һазырланмасында јахындан иштирак етмәк.

Тәфтишчи өз вәзифәси чәрчивәсиндә тәфтиш вә јохлама просесиндә јол вердији нөгсан вә ганунсуз һәрәкәтләринә мәс'улијјәт дашыјыр.

2.6. Фәалијјәти јохланылан мүссисәнин рәһбәринин вә мадди-мәс'ул шәхсләринин вәзифәси, һүгүгу вә мәс'улијјәти

Фәалијјәти јохланылан мүссисәнин рәһбәри вә мадди-мәс'ул шәхсләри тәфтиш апарылан дөврдә гануна мүәјјән едилмиш һүгүгу вә вәзифәләрә малик олмағла јанашы, ејни заманда мүәјјән мәс'улијјәт дашыјырлар. Илк нөвбәдә онлар мүссисәдә башланан тәфтишин нормал вәзидәтдә давам етмәсинә, онун нәзәрдә тутулан мүддәтдә гуртармасына вә тәфтишин нәзәрәт функцијасынын жүксәк сәвијјәдә һәјата кечирилмәсинә шәраит јаратмалыдырлар. Онлар тәфтиш үчүн мүссисәнин бүтүн әмлақыны — нағд пул вә саитини, әмтә-материал дөјәрлиләрини, пул сәнәдләрини, мадди дөјәрлиләрин сәнәдләрини, һесабат бланкларыны, гијмәтли қағызлары, план-сметанын һесабатыны тәфтишчидә тәғдим етмәли, лазым кәлдикдә јохламаја даир арайыш вә јазылы изаһат вермәлидирләр.

Бунларла бирликдә фәалијјәти јохланылан мүссисәнин рәһбәр вә мадди-мәс'ул шәхсләринә дә кениш сәләһијјәтләр верилир. Онлара мәс'улијјәтләриндә олан әмлақын (мадди дөјәрлиләрин) инвентарлашдырылмасында иштирак етмәк, истәһсалатын еһтијачы үчүн нәзәрәт гәјдасында хаммал, материал вә јаначағ бурахылышында, јеринә јетирилмиш ишләрин дөјәринин һесапланмасында, өлчүл-мәсиндә, анбарда сахланылан мадди дөјәрлиләрә бахыш кечирилмәсиндә иштирак етмәк, јохламанын кедишиндә тәртиб олунан аралығ актынын онлара аид олан һиссәсинин мәзмуну илә таныш олмағ, актда јазыланлара е'тиразы олдуғда јазылы гәјдада изаһат вермәк, чатышмазлығ, мәнимсәмә, сахтакарлығ вә дикәр ганунсузлуғлары әкс етдирән сәнәдләрлә, һесабатын мәзмуну илә таныш олмағ һүгүгу верилир.

МАЛИЈЈӘ-ТӘСӘРРҮФАТ ФӘАЛИЈЈӘТИНИН КОМПЛЕКС ТӘФТИШИНИН ТӘШКИЛИ, АПАРЫЛМА ҮСУЛУ ВӘ НӘТИЧӘСИНИН РӘСМИЈЈӘТӘ САЛЫНМА ГАЈДАСЫ

3.1. Комплекс тәфтишин апарылмасына һазырлығ вә онун гаршысында дуран вәзифәләр

Базар игтисадидәти кечид дөврдә өлкәнин мадди-техники базасынын јарадылмасы саһәсиндә гаршыја даһа мүрәккәб вә мәс'ул проблемләр чыхыр. Бу проблемләрин һәлиндә мүссисә вә тәшкيلاتларын фәалијјәтинин вахтылы-вахтында сәнәдли тәфтиш едилмәси мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Мүссисә вә тәшкيلاتларын фәалијјәт вә даирәләриндән асылы оларағ баш верән тәсәррүфат әмәлијјәтләри мүхтәлиф хүсусидәтә малик олур*. Бу хүсусидәт онларын мадди-истәһсал даирәси, мадди-техники тәһизат, коммерсија вә тикинти тәјинатлы тәсәррүфат әмәлијјәтләрини јеринә јетирмәләри илә әлағдардыр. Баш вермиш әмәлијјәтләр бу вә ја дикәр тәсәррүфат субъектинә мәхсус мадди дөјәрлиләрин һәрәкәтиндә вә бунула да онларын тәркибиндә дөјишикликләр (артма, азалма) әмәл кәтирир. Мүссисә вә тәшкيلاتларын бүтүн фәалијјәтини әһагә етмәк мөгсәдилә апарылмасы тәфтишин объектини тәшкилати-техники, тәһизат-коммерсија вә истәһсал фәалијјәти илә әлағдар олан әмәлијјәтләр тәшкил едир. Бу чүр тәфтиш тәчрүбәдә кениш јайылмыш вә о, комплекс тәфтиш адыр.

Тәсәррүфат әмәлијјәтләринин тәсири илә мүссисә вә саитләринин тәркибиндә баш верән дөјишикликләрин ганунајунлуғуну мүәјјән етмәк вә онун тәсәррүфатын игтисади кәстәричиләриндә әмәл кәтирдији кәнарлашмалары тәјин етмәк үчүн ән апарычы васитә кими сәнәдли тәфтишин апарылмасы тәләб олунур.

Комплекс тәфтиш — вәзифәли шәхсләрин фәалијјә-

* Тәсәррүфат әмәлијјәтләри — мүссисәнин, идарәнин, тәшкилатын вә башға тәсәррүфат субъектләринин әмлақыны, капиталыны, өңдәликләрини, онларын һәрәкәтини, малијјә нәтичәләрини вә үмумидәтлә малијјә тәсәррүфат фәалијјәтини ајры-ајрылығда өзүндә әкс етдирә билән фактлардыр.

тини өйрөнмөк, е'тибар олунап саһәдә онларын мәс'улијјәт-ләрини артырмаг, идарә олунамасы һәвалә олунап ишләрә мүнәсибәти јахшылашдырмаг, вәсаитләрин (мадди дәјәр-лиларин) гүввәдә олан гајдаја вә өз тә'јинатларына үјүн-истифадә олунамасыны тә'мин етмөк, баш вермиш вә верә биләчәк ганунсузлуғларып, мөнимсәмә вә тәсәррүфатсыз-лығ һалларынын ашкара чыхарылыб, гаршысынын алын-масына тә'сир кәстәрмәјә хидмәт едир.

Комплекстә тәфтишин вахтында вә кејфијјәтли апарыл-масы онун тәшкилиндән вә һәртәрәфли һазырлығ ишләри-нин көрүлмәсиндән асылдыр. Бу мәсәдлә плана мувафиг апарыласы комплекстә тәфтишин башланмасына 3-4 күн галмыш, тәфтиш-нәзарәт хидмәтинин рәһбәри комплекстә тәфтишә башланьылачағ күнү тә'јин едир вә онун әмрлә рәсмийјәтә салынмасына даир өз тәғдиматы илә ону тәш-кил едән тәшкилатын рәһбәринә мүрачиәт едир. Бир гајда оларағ комплекстә тәфтиш ону тәшкил едән тәшкилагын рәһбәринин әмри илә рәсмилишдирилиз. Тәфтиш-нәзарәт хидмәтинин рәһбәринин тәғдиматы илә комплекстә тәфти-шин тәшкил едилиб, башланмасы һаггында рәсмийјәтә са-лынан әмрдә тәфтиш олуначағ мүәссисәнин ады, јерләшди-ји јашајыш мәнәтәгәси (јер, үнван) тәфтишин һансы дөврү әһатә етмәси (ил, ај вә күнләр кәстәрилмәклә), тәфтишин нөвү, апарылма мүддәти (күнләр), тәфтиш апаран группун (комиссијанын) тәркиби вә онун рәһбәри дәгиг кәстәри-лиз. Тәфтиш комиссијанын рәһбәри тәфтишин апарылма-сынын әмрдә кәстәрилән тарихини комиссија үзвләринә е'лан етмәмәли вә ону јохлама јеринә кедәнә вә јохламаја башлајана гәдәр мөхфи сахламалыдыр.

Комплекстә тәфтиш мүәссисәнин бүтүн саһәләрини әһатә етдијинә көрә, комиссијанын тәркибинә тәфтиш едилән объектни мөвчуд саһәсини јахшы билән мүтәхәссисләр чәлб олунамалыдыр. Тәфтиш комиссијасына лазым олан мүтәхәссисләр тәфтиши апаран тәшкилатын мәркәзи апа-ратында олмадыгда она табе олан мүәссисәләрин мүтәхәс-сисләри һесабына формалашдырылыр. Тәфтиш апаран группун (комиссијанын) рәһбәринә рәсмийјәтә салынан әмр-лә бирликдә комплекстә тәфтишин програмы да тәғдим олу-нур. Бундан башга, тәфтиши тәшкил едән тәшкилатда (ју-хары органа) фәалијјәти јохланьлан мүәссисәдә мүәјјән чинајәт вә ганунсузлуғ һалларынын олмасына даир мате-риал, әризә вә диқәр мә'луматлар олдугда онларын јерин-

дәчә арашдырылмасы үчүн бүтүн сәнәдләр тәфтиш апаран группун рәһбәринә тәғдим олунамалыдыр.

Комплекстә тәфтиши вахтында вә јүксәк кејфијјәтлә ба-ша чатдырмаг мәгсәди илә тәфтиш группу тәфтиш апары-лан объектә кетмәздән әввәл ону тәшкил едән тәшкилатда (назирилик, ширкәт, бирлик, баш идарәдә) ашағыдакы мә-сәләләрлә таныш олмалы вә өвләри үчүн лазым олан мә'луматлары әлдә етмәлидирләр:

— фәалијјәтинин јохланьылмасы һаггында әмр верилән мүәссисәнин бундан әввәлки јохламаја даир тәртиб едилән тәфтиш акты илә таныш олмаг;

— план вә һесабат мә'луматларыны нәзәрдән кечирмөк;

— мүәссисәјә дахил олан әризә, шикајәт вә мә'луматла-рын јохлама нәтичәси илә таныш олмаг;

— Дөвләт верки мүфәтгишлији, банк идарәләри вә ди-қәр мувафиг органлар тәрәфиндән апарылан јохламаларын материаллары илә таныш олмаг;

— мүәссисәјә ајрылмыш малијјә вәсаити, әмәк һаггы фон-ду вә саир вәсаитләрин сәнәдләри илә таныш олмаг вә и.а.

Комплекстә тәфтишин ашағыдакы мәрһәләләр үзрә апа-рылмасы мәгсәдә мувафиг һесаб олуноур:

— комплекстә тәфтишин тәшкили вә она башламаг үчүн һазырлығ ишләринин көрүлмәси;

— комплекстә тәфтишә башланмасы вә онун апарылмасы;

— комплекстә тәфтишин нәтичәсинин рәсмийјәтә салын-масы;

— комплекстә тәфтишин нәтичәсинә бахылмасы вә бу һагда мувафиг гәрарларын гәбул олунамасы;

— комплекстә тәфтишин нәтичәсинә әсасән гәбул олу-нуш гәрарын јеринә јетирилмәсинә нәзарәтин тәшкили.

Комплекстә тәфтиши апаран группун (комиссијанын) тәр-кибинә дахил олан һәр бир мүтәхәссисин јеринә јетирәчә-ји ишләр јохламаја башлајана гәдәр тәртиб едилән план вә програма мүәјјәнләшдирилмәлидир. Мүтәхәссисләр исә өз ишләрини һәмин план вә програма әсасән гурмалыдыр-лар. Комплекстә тәфтиш заманы әсасән ашағыдакы мәсәлә-ләр јохланмалыдыр:

— мүәссисәнин пул вәсаитинин вә материал гижмәтли-ләринин горуноуб сахланьылмасы вә онлардан сәмәрәли ис-тифадә едилмәсинин вәзијјәти;

— гәбул олуномуш тапшырығларып, сифаришләрин ре-аллығы;

— эмэк өдөниши фонду вэ ондан там, сэмэрэли истифаде олунмасы;

— эмэк еhtiжатларындан истифаде вэзијјети;

— мөнфэетин дүзкүн һесаблинамасы, ондан фондлара вэ бүдчөјө һесабланыб айрылан мөблөгин реаллығы;

— эсас мөһсул истехсалы вэ сатышы планынын (тапшырыгынын) јеринэ јетирилмэси вэзијјети;

— истехсал мөсрөфлэринин учотда экс етдирилмэсинин вэ мөһсулларын маја дөјэринэ дахил едилмэсинин дүзкүнлүјү;

— гејри-мөһсулдар хэрчлэр, онларын бөлүшдүрүлмэси вэ ашагы салынмасы үзрө мувафиг норматив сөнөдлөрө эмэл олунма вэзијјети;

— эсас фондларын муһафизэси вэ онлардан сэмэрэли истифаде едилмэ вэзијјети;

— мөһсулларын маја дөјэринин ашагы салынмасы вэ истехсал олунан мөһсулларын кејфијјетинин жүксөддилмэси саһэсинде көрүлөн тэдбирлэр вэ онларын фајдалылығы;

— муһасибат учотунун тө'лимата мувафиг апарылмасы вэзијјети;

— һесабат мө'луматларынын доғрулуғунун вэзијјети вэ и.а.

Јухарыда гејд олунан ишлэрин там һэјата кечирилмэсинэ найл олмаг үчүн комплекс тэфтиш бир сыра муһун вэзифэлэри јеринэ јетирмэлидир. Онлара эсасэн ашагыдакылары аид етмөк олур:

1. Гебул олунмуш планларын, тапшырыгларын, сифаришлэрин јеринэ јетирилмэ вэзијјетини объектив гијмэтлэндирмөк.

2. Планларын (тапшырыгларын), сифаришлэрин гејри-объектив олуб-олмамасыны, онларын илин јарысында, јахуд башга бир дөврде эсассыз олараг азалдылыб-азалдылмамасыны ашкар етмөк вэ белэ халларын сөбөблэрини арашдырмаг.

3. Истехсал олунан мөһсуллара материал вэ эмэк сөрфи нормасынын объективлијини вэ нормаларын мөјјөн едилмэсинин дүзкүнлүјүнү јохламаг.

4. Гүввэде олан ганунчулуға эмэл олунма вэзијјетини јохламаг.

5. Пул вэсаитлэри вэ мадди дөјэрлилэрин муһафизэ олунмасы, онлардан сэмэрэли истифаде вэзијјетини јохламаг.

6. Эсас фондлардан сэмэрэли истифаде олунма вэзијјетини јохламаг.

7. Истехсал олунан мөһсулларын кејфијјет сөвијјесини, бу саһаде көрүлөн тэдбирлэрин сэмэрэлилик вэзијјетини јохламаг.

8. Һесаблашма, малијјэ-кредит интизамына эмэл олунмасы вэзијјетини јохламаг вэ ону объектив гијмэтлэндирмөк.

9. Тэфтишин кедишинде ашкар едилөн нөгсан вэ чатышмазлыгларын арадан галдырылмасына вэ бу чүр нөгсанлара бир даһа јол верилмөмөсинэ көмөк еде билөн тэклифлэр һазырламаг вэ и.а.

3.2. Комплекс тэфтиш вэ онун апарылмасында истифаде олунан хуэуси үсуллар

Һазырлыг ишлэри јеринэ јетирилдикдөн сонра комиссија үзвлэри (јухарыда гејд олундуғу кими) тэфтиш апарылачак мүэссисөјө кэлмөлидирлэр. Бурада тэфтиш группунун рөһбэри (өксэр халларда комиссијаја рөһбэр тэфтишчи-муһасиб тө'јин олунур) мүэссисөде тэфтиш апарылмасы барөде тэфтиши төшкил едөн төшкилатын өмрини мүэссисө рөһбэринэ тэгдим едип бүтүн комиссија үзвлэрини онунла таныш етмөлидир. Мүэссисө рөһбэри төшкил олунан комиссијаја е'тиразы олмадыгда, баш муһасиби вэ дикэр мөс'ул шөхслэри топлајараг тэгдим едилөн өмрин мөзмуну илэ онлары таныш етмөли вэ тэфтишин нормал апарылмасы үчүн тэфтиш группа ээрури шөраит јарадылмасыны тапшырмалыдыр.

Бунлардан сонра о өз өмри илэ мүэссисөсинин ишчилэриндөн ибарет инвентарлашма комиссијасы төшкил етмөли, тэфтишчилэрин нормал ишлөмөси үчүн муһасиб иш отагы айырмалы, јохлама дөврүндө онларын һазырладылары сөнөдлэрин е'тибарлы муһафизэсини тө'мин етмөли вэ дикэр мөсөлэлэри һал етмөлидир.

Тэфтиш группунун рөһбэри мүэссисөде тэфтиш апарылмасы һагда е'лан јаздырыб иш јерлэри көстөрилмөклө мүэссисөде көрүнөн јерлөрдөн (сөхлөрдөн, шө'бэлөрдөн, идарэ бинасынын гаршысындан вэ с.) асдырмалы, ејни заманда мүэссисөјө хидмөт едөн банк шө'бөсинэ вэ верки мүфөттишлијинэ бу һагда мө'лумат вермөлидир.

Тэфтишө, илк нөвбөде кечөн ил мүэссисөде апарылан

тәфтиш заманы ашкар едилмиш вә арадан галдырылмасы мәсләһәт билинән тапшырыгларын, верилән тәклифләрин јеринә јетирилмәсини јохламагдан башламаг мәгсәдә мұвафиг һесап едилир. Кечән јохламадан сонра мүәссисдә банк, верки мүфәттишлији вә дикәр органлар тәрәфиндән јохлама апарылыбса, онларын јохлама акты илә таныш олмалы вә бурада гејд олунан нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасы саһәсиндә көрүлән ишләр дә нәзәрдән кечирилмәлидир. Гејд олунан һазырлыг ишләри гуртардыгдан сонра тәфтиш групу өз програмларында нәзәрдә тутулан ишләри јохламаға башламалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә нәзарәтин мүхтәлиф үсулларын-дан истифадә едилир. Онларын бир нечәсинин мәзмуну илә таныш олар:

1. Техники-игтисади һесабламалар. Бу үсул план көс-тәричиләринин, гејри-мүстәғим хәрч сметасынын тәртибинин, һазыр мәнсулун вә ја јеринә јетирилмиш ишләрин маја дәјәринин вә саирә һесабламаларын дүзкүнлүнүчү вәзијјәти јохланыларкән тәтбиг олуноур.

2. Норматив јохлама үсулу. Бу үсулдан план мә луматлары фактики мә луматларла, норматив мә луматларла, еләчә дә план мә луматлары, смета мә луматлары илә үз-ләшдириләркән (мүгајисә едиләркән) вә кәнарлашмалар мүәјјән едиләркән истифадә олуноур.

3. Әмәлијјатларын вә процесләрин сәнәдли јохланылмасы. Бу сәнәдли нәзарәтин ән мүнасиб үсулдуур. Бу үсулла апарылан нәзарәт илк мүнасибат сәнәдләринә, учот рекистрләринә, һесабат вә план мә луматларына әсасланыр. Онуң васитәси илә баш вермиш әмәлијјатларын гануна вә мәгсәдмұвафиг олмасы, планлара әмәл олунамасы сәвијјәси мүәјјән едилир, истифадә олуномајан еһтијатларын ашқара чыхарылмасына шәраит јараныр. Бу јохлама сечмә үсулла вә башдан-баһа апарыла биләр.

4. Һесаби гајдада јохлама. Бу үсулла апарылан јохламада һесабламаларын вә јекунларын дүзкүнлүјү нәзәрдән кечирилир.

5. Мүхтәлиф сәнәдләрин мәзмунунун гаршылыгылы нәзарәти. Бу үсулдан бир-бирини тәқрар едән сәнәдләрин гаршылыгылы јохланылмасында истифадә олуноур. Дахил олан јүкүн мигдарыны, чәкисини өзүндә әкс еддиран сәнәди, онун дашыңмасы һаггында мащынларын јол вәрәгин-дәки мә луматла јохламағы буна-мисал көстәрмәк олар.

6. Пул вәсаитләринин, әмтәә вә материал дәјәрлиләринин һәрәкәтинин хронологжи гајдада (сәнәдләрин баш вер-дији тарихләр үзрә) јохланылмасы. Бу үсулдан пул вәсаитинин, мадди дәјәрлиләрин вә саирәнин сатылыб дағдыл-масын вә мәнимсәнилмәси һагда мә луматлар дахил олдугда истифадә едилир. Онуң көмәји илә мүәссисәјә дахил олан пулун, әмтәә-материал дәјәрлиләринин вә саирәнин там мәдахил едилмәмәси, учотдан кизләдилмәси, мәнимсәнил-мәси вә саир бу кими һаллары ашқар етмәк олуру.

Фактики нәзарәтин хүсуси үсуллары

Фактики нәзарәтин хүсуси үсуллары ашағыдакылар-дыр:

1. **Инвентарлашдырма.** Инвентарлашдырма мадди дә-јәрлиләрин (һесаблашмаларын вә с.) һәгиги мөвчудлуғуну јохламаг вә онлары учот мә луматлары илә үзләшдирмәклә артыг вә әскиккәлмәнин мүәјјән едилмәси үсулдуур. Ин-вентарлашдырма әсас вәсаитләрин, материал гүмәтлилә-ринин, пул вәсаитләринин вә һесаблашмаларын инвентар-лашдырылмасы үзрә гүввәдә олан әсаснамәјә ујғун олараг апарылыр.

Тәфтишчи инвентарлашмаја башлајана гәдәр мадди-мәс'ул шәхсдән, (анбардар, кассир вә с.) онун мәс'ул олду-ғу саһәдә бүтүн мәдахил-мәхарич сәнәдләринин мүнасибат-лыға тәгдим олунамасы һагда илтиғам алмалыдыр. Мүнаси-батлыг исә инвентарлашма гуртараһа кими фәалијјәти јохланылан шәхсин һесабаты үзрә бүтүн әмәлијјатлары баша чатдырмалы вә јохламанын апарылдығы тарихә һәр бир мадди дәјәрлиләр үзрә галығы мүәјјән етмәлидир. Дә-јәрлиләрин һәгиги галығы биләваситә мадди мәс'ул шәх-син иштиракы илә јохланылыб мүәјјән едилмәлидир.

2. **Нәзарәт гајдасында өлчү.** Бу өлчү мұвафиг мүтәхәс-сисләрин иштиракы илә апарылыр. Һәмин өлчү васитәси илә јеринә јетирилмиш ишләрин вә һазырланмиш мәһсул-ларын һәгиги һәчми вә онлара сәрф олунан мәсрәфләр мү-әјјәнләшдирилир. Буна јеринә јетирилиш тикинти гур-рашдырма ишләринин, парча истәһсалынын вә с. һәчми вә онлара материал сәрфи һаггында олан мүнасибат учоту мә луматларынын доғрулуғуну нәзарәт гајдасында јериндә өлчмәк, чәкмәк, сајмаг јолу илә јохланылмасыны мисал көстәрмәк олар.

3. **Јериндә муажина.** Бу үсүл өз вәсаити һесабына апарылан капитал гојулушунун һазырлыг вәзијјәтини, тәмирдән чыхмыш әсас вәсаитин вәзијјәтини, әсас вәсаитләрин, азгымәтли вә тез көһнәлән әшјаларын көһнәләмә сәвијјәсини муәјјән едәркән тәртиб олунур.

4. **Хаммал вә материалларын истеһсалата нәзарәт гәјдасында бурахылышы.** Мәһсул истеһсалына хаммал-материал сәрфи, тикинти материаллары сәрфи нормасына әмәл олунма вәзијјәти вә саир јохланыларкән бу үсүлдан истифадә олунур.

5. **Хаммалын вә әсас материалларын кејфијјәтиниң јохланылмасы.** Бурахылан мәһсулларын, јеринә јетирилән иш вә хидмәтләрин ашағы кејфијјәтдә олмасынын сәбәби јохланыларкән бу үсүлдан истифадә олунур.

6. **Експерт гижмәти (әһли-хибрә гижмәти).** Бурахылан мәһсулун, јеринә јетирилән иш вә хидмәтләрин кејфијјәти јохланыларкән бу үсүлдан истифадә олунур.

7. **Вәзифәли шәхсин изаһаты.** Мадди-мәсул вә вәзифәли шәхсләрин изаһаты баш вермиш нөгсан вә чатыш-мазлыгларын сәбәбини ајдынлашдырмаг үчүн тәфтиш-чијә көмәк етдијиндән бу үсүл даһа сәмәрәли һесаб олунур.

Тәфтиш заманы компүтерләрдән истифадә олунмасы

Комплекс тәфтишдә һесабламаларын жүксәк кејфијјәтлә апарылмасында һесаблама техникасындан сәмәрәли истифадәнин әһәмијјәти әвәзсиздир. Әмәлијјатларын башдан-баша һесаби гәјдада јохланылмасында һесабламасы техникасындан истифадә етмәк даһа мөгсәдәујгүндур. Һесаблама техникасындан касса әмәлијјатларынын башдан-баша јохланылмасы, тәртиб олунмуш чәвәлләрин јекунунун һесабланмасы вә онун дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы заманы даһа кениш истифадә олунур. Ондан ејни заманда рәсмий-јәтә салынан сәнәдләрдәки рәгәмләрин топланмасы, бөлүн-мәси вә вурулмасы кими мүрәккәб әмәлијјатларын, хаммал-материалларын тәфтишиндә, әсас вәсаитләрә аморти-засија (көһнәләмә) һесабланмасында, мәһсулларын, иш вә хидмәтләрин маја дәјәринин калкулјасијасынын тәртиб едилмәсиндә вә дикәр бу кими ишләрин јеринә јетирил-мәсиндә дә истифадә едилер.

3.3. Комплекс тәфтишин нәтичәсинин рәсмий-јәтә салынмасы

Комплекс тәфтишин кедишиндә һәр бир сәһәдә апары-лан јохламанын нәтичәсинә акт тәртиб олунур. Бу актлар аралыг акты адланыр. Онлара кассанын јохланылмасы, анбарын јохланылмасы, һесаблашма әмәлијјатларынын вә и.а. тәфтишиндә ајры-ајрылыгда тәртиб олунан илкин актларын мисал кәстәрмәк олар.

Тәфтишин сонунда аралыг актлары әсасында үмуми-ләшдирилмиш акт тәртиб олунур ки, буна тәчрүбәдә әсас акт, јекун вә ја нәтичә акты дејилер. Бу акт (нәтичә акты) муәссисәнин сәсиал-игтисади фәалијјәтиниң комплекс тәфтишинин нәтичәсини өзүндә оск етдиријиндән бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. О, ејни заманда, тәфтиш апаран тәш-килатын јохламанын нәтичәсинә әсасән мувафиг гәрар гә-бул етмәси үчүн әсас сәнәд һесаб олунур.

Әсас акт әсасландырылмыш вә сүбүтедичи гәјдада рә-смий-јәтә салыныр. О, садә вә баша дүшүлән үслубда тәртиб едилмәли, чатышмазлыг, сахтакарлыг вә мөнимсәмәјә да-ир муәјјән едилән фактлар гыса, конкрет вә һәртәрәфли гәјдада әсасландырылмагла тәртиб олунмалыдыр.

Әсас акт сөзчүлүкдән кәнар олмалы, гарышыг фикирләр-лә јүкләнмәмәлидир. Онда (әсас актда) јекун мә-лүматлары верилмәли вә бүтүн јазылышлар илк актларын (аралыг акт-ларынын) мә-лүматларына әсасланмалыдыр. Әсас актын гу-рулушу халг тәсәррүфатынын бүтүн сәһәләри үчүн нүмунә-ви гәјдада ишләниб һазырланмамышдыр. Ону һәр бир назир-лијин (бирлијин вә с.) өзү ишләјиб һазырламышы вә өз әсас-намәси илә рәсмиләшдирмәлидир (тәсдис етмәлидир). Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, тәфтишин кедишиндә нүмунәви ак-тын мәзмунунда муәјјән фәргләр ола биләр. Комплекс тәфти-шин әсас (јекун) актынын нүмунәви гурулушуну ашағыдакы кими вермәји мөгсәдәмүвафиг һесаб етмәк олар:

— актын кириш һиссәси: бурада муәссисәнин ады, табе олдуғу јухары тәшкилат, тәфтиш апаран групун тәркиби, тәфтишин нејә әсасән апарылмасы (әмр вә с.), тәфтишин әһәтә мүддәти, тәфтиш олунан муәссисә рәһбәринин соја-ды, ады вә атасынын ады, онун һәмнин вәзифәдә ишләдији дөвр, муәссисәнин башдан-баша тәфтиш едилән сәһәләри шәрһ едилер. Бундан сонра:

— мәһсул истеһсалы вә сатышынын вәзијјәти;

— эсас фондлардан истифадэ вэ онларын мұһафизэсини вэзијјэти;

— эмэк еһтијјатларындан вэ эмэк едэниши фондундан истифадэни вэзијјэти;

— материалларын мұһафизэси вэ онлардан истифадэни вэзијјэти эһатэ едилер.

Бунун ардынча касса-һесаблашма вэ кредит эмэлијјатларынын тэштишинин нэтичэси:

— истехсала мэсрэфлэр вэ маја дэјэринин калкулјјаси јасы;

— мэнфэетин (зэрэрин), фондларын, еһтијјатларын вэ малијјэ вэзијјэти;

— капитал гојудушларынын план тапшырыгыларына эмэл олунма вэзијјэтинин нэтичэси һагда мэлуматлар эһатэ едилер. Нэтичэ актынын сонунда мұһасибат учотунун, каркузарлығын вэ тэсэрруфатдахили нэзарэтин вэзијјэтинэ гијмэт верилер.

Тэштиш просесинин кедишиндэ кејли мигдарда материаллар топланыр ки, онларын јекун (нэтичэ) актына элава олунмасы тэлэб олунур. Она көрэ дэ бу чүр материалларын (сәнэдлэрин) сијаһысы тэртиб олунмалы вэ јекун актына элава едилмэлидир.

Бу чүр сәнэдлэр чох олдуға ашағыдакы формада сијаһы тэртиб едилмэси мэгсэдэмүвафиг һесаб олунур.

Чәдвәл 2

Мүәссисәнин малијјә-тәсәрруфат фәалијјэтинин тәштиш актына элава едилән сәнэдлэрин сијаһысы

_____ " _____ " _____ 199 -чи ил
(мүәссисәнин там ады)

Сыра №-си	Элава едилән сәнэдин сәј ардычыллығы	Элава едилән сәнэдин ады	Сурәти вә ја әсли	Вәрәгләрин сәјы	Актын һансы нүсхәсинә элава олунур

Ашкар едилмиш нөгсан вэ чатышмазлыгылар ајдынлыг кәтирмәк үчүн вэзифәли вэ мадди-мәс'ул шахслэрин јохламанын кедишиндэ вердикләри изаһатлар һөкмән тәштиш актына элава олунмалыдыр. Бир гәјда олараг сахта вэ сонрадан дүзәлиш едилдији ачыг-ашкар һисс олунан сәнэдлэр

истинтаг јолу илә ајдынлашдырылмаг үчүн тәштишчи тәрәфиндән ишдән көтүрүлмэлидир. Бу чүр сәнэдлэрин әсли мұһасибат сәнэдлэринин арасындан көтүрүлүб тәштиш актына элава едиләркән онлара ја көтүрмә акты (бу чүр сәнэдлэр аз олдуға), јахуд ашағыдакы формада сијаһы тэртиб едилмэлидир (сәнэдлэр чох олдуға).

Чәдвәл 3

Әсли мұһасибатлыгдан көтүрүләрәк јохлама материалларына элава едилән сәнэдлэрин сијаһысы

Сыра №-си	Сәнэдлэрин ады, сәјы-вә тарихи	Ишдән көтүрүлән сәнэдлэрин ады вә ја јазылшынын сәјы (№-си)	Вәрәглэрин сәјы	Гейд

Чәми _____ сәнэд _____ вәрәгдән ибарәт ишдән көтүрүлдү.

Тәштишчинин сојады, ады, атасынын ады _____
(имзасы)

Мүәссисәнин баш мұһасибинин сојады, ады, атасынын ады _____
(имзасы)

Көтүрмә акты вә ја сијаһы ики нүсхәдә тэртиб олунмалыдыр. Онуң бир нүсхәси мүәссисәнин ишиндә сахланылмалы, диқәр нүсхәси исә јохлама актына элава едилмэлидир. Һәмин сијаһы (вә ја көтүрмә акты) тәштиш олунан мүәссисәнин баш мұһасибинин имзасы вә мүәссисәнин мөһүрү илә тәсдиг олунмалыдыр.

Мүәссисәдә апарылан сәнәдли (комплекс) тәштишин нэтичәсинә тэртиб олунан акт ики нүсхәдә (онуң нүсхәсинин башга органлара тәгдим олунмасы лазым кәләрсә, тэләб олунан нүсхәдә) тэртиб олунмалыдыр.

Тэртиб олунмуш нэтичә (јекун) акты јохлама комиссијасынын үзвлэри тәрәфиндән имза едилдикдән сонра имза едилмәк үчүн тәштиш апарылан мүәссисәнин рәһбэринә вә баш мұһасибинә тәгдим олунмалыдыр.

Онлар актда јазылан мәсәләлэри нэзәрдән кечирмәли вә она гаршы е'тиразлары олмадыға өз имзалары илә тәсдиг етмэлидирләр. Актда јазыланлара мүәссисә рәһбэринин вә баш мұһасибин е'тиразлары олан һалларда да онлар акта

имза едилмәли өз гејдләрини вә е'тиразларыны рәсми гај-
дада јазыб акта әләвә етмәк үчүн јохлама комиссиясына
вермәлидирләр. Тәфтиш комиссиясы тәгдим едилмиш
е'тиразлары тәкрар јохламалы вә онлар әсасландырыл-
мыш оларса, актдан чыхарылмалыдыр. Әксинә олдугда
исә, актда көстөриләнләр бир даһа рәсми гајдада әсаслан-
дырылмалы, галдырылан е'тиразын әсассыз олмасы рәсми
гајдада сүбүт олунамалыдыр.

Гејд едәк ки, бу чүр мубаһисәли мәсәләләри јохлама-
нын сонуну көзләмәдән, јә'ни илкин (аралыг) акт тәртиб
олунмаздан әввәл һәлл етмәк мөгсәдујғундур. Бир гајда
олага, әсас акт үч нүсхәдә тәртиб едилир. Онун бир нүс-
хәси мүәссисәјә верилир вә бу заман ону гәбул едән тәрәф-
дән илтизам алыныр. Актын биринчи нүсхәсиндә (тәф-
тишчидә галан нүсхәдә) тәфтиш актынын сурәтини тәф-
тишчидән гәбул едән шәхс (мүәссисәнин рәһбәри вә ја баш
мүһасибни) ашағыдакы гејдләри етмәлидир: "комплекс тәф-
тиш заманы тәртиб едилмиш акты вә она әләвә олуна-
н бүтүн сәнәдләри әләвәләрләр бирликдә "_____"
сәһифәдән ибарәт тәһвил аддым".

Бундан сонра тәфтиш материалларынын гәбул олунду-
ғу тарих көстөрилмәклә она имза едилир вә бу гејдләр мү-
әссисәнин мөһүрү илә тәсдиг олуна-
р.

Гүввәдә олан гајдаја көрә комплекс тәфтишин нәтичәси
барәдә фәалијјәти јохланылан мүәссисәнин коллективинә
мә'лумат верилмәлидир. Комплекс тәфтишин материалла-
рына әсасән јохлама апаран комиссия ашкар олунмуш
нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасы, кә-
ләчәкдә бир даһа белә нөгсанлара јол верилмәмәси вә мүәс-
сисәнин дахили еһтијатларынын тәсәррүфат фәалијјәтин-
дә истифадә едилмәси јоллары һаггында конкрет тәклиф-
ләр һазырламалыдыр.

Јохлама апарылан мүәссисәдән тәфтиши тәшкил едән
тәшкилата (назирилијә, идарәјә) гајыдан тәфтиш групунун
рәһбәри мүәссисәдә ашкар едилән нөгсанлар вә чатышмаз-
лыглар һаггында актын мәзмунуну әкс етдирән арајыш
јазмалыдыр. Сонра тәфтиш акты, она әләвә едилән сәнәд-
ләр сәһифәләнир, сијаһы тәртиб едиләрәк мүшајәт едән
сәнәд кими тәфтиш материалларына әләвә едилир. Бундан
сонра материаллар комплекс тәфтиши апаран групун рәһ-
бәри тәрәфиндән тәфтиши тәшкил едән јухары тәшкила-
тын тәфтиш-нәзарәт хидмәтинин рәһбәринә тәгдим еди-

лир. Тәфтиш-нәзарәт хидмәтинин рәһбәри вә ја дијәр
мәс'ул шәхс акты гәбул едир вә онун сонунчу сәһифәсин-
дә: "Јохлама актыны "_____"
сәһифәдән ибарәт гәбул ет-
дим" гејдијјаты апарыб, тарих көстөрилмәклә имза едир.

Јалныз бундан сонра тәфтиш групун комплекс тәфтишләр
әлагәдар верилән әмри ичра едилмиш һесаб едә биләр.
Тәфтиш материалларынын сонракы тәләји тәфтиши апа-
ран тәшкилатын, тәфтиш-нәзарәт хидмәтинин рәһбәрли-
јиндән асылыдыр. Тәфтиш материаллары тәфтиши апаран
тәшкилатын тәфтиш-нәзарәт хидмәтинә тәгдим олуна-
н сонра ики һәфтәдән (14 күндән) кеч олмајараг, онун рәһбә-
ри ашкар едилмиш нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан
галдырылмасыны, дәјмиш зијанын бәрпасыны, тәсиркар
шәхсләрин мәс'улијјәтә чәлб едилмәсини, дөвләт интиза-
мынын позулмасына сәбәб олан амилләрин ләгвини вә
кәләчәкдә бу һаллара јол верилмәмәси үчүн лазым олан
тәсирли тәдбирләр көрүлмәсини тә'мин етмәлидир.

3.4. Комплекс тәфтишин нәтичәсинә даир гәрарын гәбул едилмәси вә онун јеринә јетирилмәсинә нәзарәт олунамасы

Мүәссисәнин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин ком-
плекс тәфтиши јол верилмиш нөгсан вә чатышмазлыгла-
ры ашкар етмәклә мөһдудлашмыр. Онун әсас мөгсәди тәф-
тиш материалларындан ирәли кәлән вәзифәләри һәјата ке-
чирмәк, нөгсан вә чатышмазлыглара бир даһа јол верил-
мәмәсинә көмәк едә билән тәклифләр һазырламаг вә бунун
әсасында мувафиг гәрарлар гәбул етмәкдән ибарәтдир. Бу
мүһүм ишләрин јүксәк сәвијјәдә јеринә јетирилмәси, тәф-
тиш-нәзарәт апаратынын ишләринин гүввәдә олан тә'ли-
мәтин тәләбләринә үјгүн гурулмасы илә әлагәдардыр. Бу
бахымдан тәфтишчи нөгсан вә чатышмазлыглары ашкар
етмәклә кифәјәтләнмәмәли, онларын сәбәбини фәалијјәти
јохланылан тәрәфә изаһ етмәли, ганунун тәләбләри бахы-
мындан нөгсанларын арадан галдырылмасы јолларыны
көстөрмәли вә бунула да мүәссисәјә вә онун вәзифәли
шәхсләринә нөгсанларын арадан галдырылмасында јахын-
дан көмәклик көстөрмәлидир.

Бу ишләри јеринә јетирмәклә тәфтиш апаран груп (ко-
миссија) оператив гајдада тәфтиш материалларындан ирә-

ли кәлән вәзифәләрин һәјата кечирилмәсинә башламыш олур. Лакин јол верилмиш нөгсан, чатышмазлыг, мәним-сәмә, сахтакарлыг, чинајәт характерли олдугда тә'чили тәдбир көрүлмәк үчүн садаланан һаллар аралыг акты илә рәсмијјәтә салыныр вә ја билаваситә истинтаг органына, ја да тәфтиши апаран јухары тәшкилатын тәфтиш-нәзарәт хидмәтинә тәгдим олунур. Бунунла бирликдә фәалијјәти јохланыла мүүссисәнин рәһбәри дә јохламанын гуртарма-сыны көзләмәдән аралыг актында көстәрилән нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасына даир тәдбир-ләр көрмәлидир.

Комплекс тәфтишин материаллары, она алава едилән сәнәдләр, тәклиф вә нәтичәләр тәфтиш апартыдырған тәшкилатын нәзарәт-тәфтиш хидмәтинә дахил олдуғдан сонра, онун рәһбәри (тәфтиш-нәзарәт идарәси вә ја шә'бәсинин рәиси) материаллары нәзәр дән кечирир, онда олан фактлары — нөгсан, чатышмазлыг вә чинајәт характерли әмәлләрин ағыр-јүнкүллүјүнү, тәфтиш апаран группун чыхардығы нәтичә вә рә'ји нәзәрә алағар музакирә олунмағ үчүн (коллекцијада, катибликдә вә с.) гәрар лајиһәси һазырла-јыр.

Гәбул олунмуш гәрарда верилмиш тапшырыгларын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәт етмәк һәвалә олунан вәзифәли шәхсин сојады, ады, атасынын ады вә вәзифәси көстәрилмәлидир. Комплекс тәфтишин нәтичәси үзрә гәбул олунмуш гәрара әсасән тәфтиши апартыдырған тәшкилат үзрә әмр верилир.

Әмр ики һиссәдән ибарәт олур. Онун биринчи — үмуми мә'лумат һиссәсиндә комплекс тәфтишдә ашкар едилән нөгсан, чатышмазлыг, онлара јол верән шәхсләр вә с. көстәрилир. Икинчи әмр һиссәсиндә нөгсан вә чатышмазлыға јол верән шәхсләр һағгында нәзәрдә тутулан тәдбирләр, онлара верилән чәза (төһмәт, шиддәтли төһмәт, вәзифәдән азад едилмә вә с.), материалларын истинтаг органларына көндәрилиб-көндәрилмәмәси, мүүссисәнин тәсәррүфат-малијјә фәалијјәтинин јакшылашдырылмасы үчүн нәзәрдә тутулан тәдбир вә саир гејд олунур. Тәфтиш материалларынын истинтаг органларына көндәрилмәси һағда гәрар вә әмр олан һалларда, тәфтиш материаллары системә салыныб, беш күндән кеч олмајарағ мувафир инзибати орга-на көндәрилмәлидир.

Бунун үчүн тәфтиш материаллары, тәфтиш актына алава едилмиш бүтүн сәнәдләр сәһифәләнмәли, сәнәдләрин вә актын сијаһысы тәртиб едилмәли вә көндәрилән јохлама материалларынын үзәринә материалы көндәрән јухары тәшкилатын көндәриш мәктуба алава олунмалыдыр. Мәктуба тәфтиши апартыдырған тәшкилатын рәһбәри (назир вә башғасы) имза етмәлидир. Материалы мушајәт едән мәктубда ашкар едилән нөгсан вә чатышмазлыг һағда гыса мә'лумат верилмәли, материалларын музакирә едилдији тарих, гәрарын (әмрин) нөмрәси көстәрилмәли, көрүләси тәдбирләрин нәтичәси һағда онлара мә'лумат верилмәси хаһиш олунмалы вә алава едилән бүтүн сәнәдләрин миғдары көстәрилмәлидир. Тәфтиш актынын бир нүсхәси тәфтиш апаран мүүссисәнин тәфтиш-нәзарәт хидмәтиндә сахланылыр.

Комплекс тәфтишин нәтичәси үзрә гәбул олунмуш гәрарларын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәт гәрарла һәвалә едилмиш шәхс тәрәфиндән һәјата кечирилир. Бу мәгсәдлә јол верилмиш нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасынын кедиши һағгында фәалијјәти јохланымыш мүүссисәләр дән вахташыры рәсми һесабат тәләб олунмалы, тәгдим едилән һесабат вә арајышын дүзкүнлүјү јохланмалы, мүүссисә рәһбәрини вә мувафир мүтәхәссисләри назирлијә (јохлама апартыдырған тәшкилата) дә'вәт едиб, онлары һесабатлары динләнилмәли, истинтаг органы илә даими алағә сахлајыб тәһгигатын кедиши изләнилмәли, мүүссисәјә дәјән зијанын өдәнилмә вәзијјәти илә таныш олуб, тәфтиш апартыдырған тәшкилатын рәһбәрлији мә'луматландырылмалыдыр.

3.5. Комплекс тәфтишдә компүтерләрин тәтбиги

Комплекс тәфтишин вахтында вә јүксәк кејфијјәтлә баша чатдырылмасы иш просесиндә компүтерләрдән истифадә етмәкдән чох асылыдыр. Компүтерләрдән комплекс тәфтишин бир чох сәһәсиндә истифадә олуна биләр. Онлардан, тәсәррүфат вә малијјә әмәлијјатларынын күтләви гајдада башдан-баша јохланылмасында истифадә олунмасы даһа вашибдир.

Буну касса эмэлијјатларынын јохланылмасында нэзэр-дэн кечирэк. Касса эмэлијјатларынын тэфтиши апарылар-көн, һэр бир эмэлијјатын ганунаујјундуғу, мэгсэдэујјун-дуғу илэ јанашы, тэфтишчи эмэлијјатлар үзрэ рэгэм мө луматларыны топламағ јолу илэ мөдахил вэ мөхарич үз-рэ күндэлик касса һесабатынын дөвријјэсини, күнүн сону-на касса галығынын дүзкүн чыхарылма вэзијјэтини, касса өдөниш чөдвөллэри үзрэ эмэк һаггынын, тэгаудүн, мүка-фатын вэ саирэнин өдөнилмэси үчүн верилмиш мөблэглэ-рин, һабелэ 50 сажлы "касса" һесабынын учот рекистрлэ-риндэки јекун мө луматларынын дүзкүнлүјүнү јохламалы-дыр.

Тэбиидир ки, һесаблама (вурма, бөлмө вэ чыхма) эмэлиј-јатларыны әл илэ, ғыса мүддөтдө вэ кејфијјәтли апармағ гејри-мумкүндүр. Она көрө дө һөмин эмэлијјатлары ғыса мүддөтдө вэ јүксәк кејфијјәтлө баша чатдырмағ мөгсәди илэ мүасир компүтерлөрдөн кениш истифадэ олунмалыдыр.

Мүөссисәдә учот ишлэринин, о чүмлөдөн касса эмэлиј-јатларынын механикләшдирилмэси һалларында һесабла-маларын дүзкүнлүјүнү јохланылмасы әввәлләр касса сә-нәдлэринин ишләнилмэси (һесаблаһмасы) илэ мөшғул ол-мајан оператора һәвалэ олунмалыдыр.

Бу заман оператор кассирин һэр бир һесабатыны, өдө-ниш чөдвөлини вэ истәнилән сәнәдин мө луматларынын дүзкүнлүјүнү електрон һесаблама машынларынын көмөји илэ јохлајыр вэ учот рекистрлэринин үзэриндә — бу учот рекистриндә (сәнәддә) бүтүн һесабламалар доғрудуғу гејдиј-јаты апарыб, сөвлэрини јазарағ штамп вурур вэ өз имзасы илэ тәсдиғ едир.

Һесабламаларын вэ јекунларын доғрулуғуну јохладығ-дан сонра оператор чохла эмэлијјатлар апармағ јолу илэ ашкар етдији кәнарлашмаларын ичмал чөдвөлини тэфтиш-чијэ тәгдим едир. Тэфтишчи исә һазыр нәтичәни (кәнар-лашманы) бир даһа ајры-ајрылығда нэзәрден кечирир вэ онларын һәр биринин ајры-ајрылығда арашдырылмасына башлајыр. Бу гајда илэ јохлама апармағда әсас мөгсәд јол верилмиш нөгсанын сәбәбини вэ онда тәгсири олан конк-рет шәхси мүөјјәнләшдирмәкдир.

Комплек тэфтишин кедишиндә компүтерлөрдөн исти-фадэ едилмэси јухарыда гејд олунанларла јанашы, һәм дө тэфтиш-һазарәт ишлэринин апарылмасынын итисади чө-һөтдөн кејли сәрфәли (гәнаәтли) олмасыны тә мин едир.

СӘНАҖЕ МҮӨССИСӘЛЭРИНИН (БИРЛИКЛЭРИН, ШИРКӘТЛЭРИН) МАЛИЈҖӘ ВЭЗИЈҖЭТИНИН ТЭФТИШ ВӘ НЭЗАРӘТИ

4.1. Мүөссисәлэрин (бирликлэрин, ширкәтлэрин) малијјә вэзијјэтинин тэфтишинин мөзмуну, вэзифәси вэ информасија мәнбәлэри

Һал-һазырки дөврдә истехсалын фәсиләсиз давам етди-рилмэси, онун итисади сәмәрәличилијинин јүксәдилмэси, милли кәлирин сүрәтлэ артырылмасы, бу вэ диқар амир-лэрин мүсбәт тәсири әсасында эмэк коллективинин соси-ал вэзијјэтинин јакшылашдырылмасы һәр бир мүөссисә-нин дөвријјә вәсаитлэри илэ там тә мин олунмасындан чох асылыдыр.

Тәчрүбә көстәрир ки, һәр бир мүөссисәнин нормал ма-лијјә вэзијјәти, истехсал вэ сатыш просесинин сәмәрәли давам етдирилмәсини, дөвријјә вәсаитинин дөвријјәсинин сүрәтләндирилмәсини, гәнаәт режиминә эмәл олунмасы-ны, учот-һесабат ишлэринин јакшылашдырылмасы, һе-саблашмаларын дүзкүн вэ вахтында апарылмасыны вэ саирәни тәләб едир. Бүтүн бунларә эмәл олунмасыны вэ бу сәһәдәки һәгиғи вэзијјәти тэфтиш вәситәси илэ мүөјјән ет-мәк олур.

Малијјә вэзијјэтинин тэфтишинин мөзмунуну — әсас вэ дөвријјә фондларындан истифадәнин нә дәрәчәдә мөгсә-дәујјун олмасыны мүөјјән етмәк, онун малијјә вэ кредит сисеми илэ, мал сатан вэ малаланларла, дебитор вэ креди-торларла гаршылығлы һесаблашмаларын апарылма вэзиј-јэтини өјрәнмәк, бу сәһәдә јол верилән нөгсан вэ чатыш-мазлығлары мүөјјән етмәк вэ онларын арадан галдырылма-сына истигамәтләндирилән тәклифлэрин һазырланмасы тәшкил едир.

Мүөссисәлэрин малијјә вэзијјэтинин јакшылашмасына истехсал вэ тәдавул посесиндә дөвријјә вәсаитиндән сәм-әрәли истифадэ едилмэси дө мүсбәт тә сир көстәрир. Дөв-ријјә вәсаитлэри гүввәдә олан гајдаја көрә ашағыдакы ики група бөлүнүр:

1. Истехсалат еһтијатлары.
2. Пул вәсаитлэри.

Биринчијә истехсал-дөвријә фондлары (мәһсулун фасиләсиз бурахлышы вә сатышына сәрф едилән хаммал вә материаллар, јаначаг, еһтијат һиссәләри, битмәмиш истехсал, һазыр мәһсул вә с. еһтијатлар) даһилдир.

Икинчијә — јәни, пул вәсаитләринә касса вә һесаблашма һесабында олан пул, малаланлара кәндәрилмиш әмтәәләр, сифаришчиләрлә вә мал сатанларла һесаблашмада олан вәсаитләр аиддир.

Базар игтисадијјаты шәраитиндә дөвријә вәсаитиндән сәмәрәли истифадә едилмәсинин дүзкүн гижмәтләндирилмәсинин вә даһили еһтијатларын ашкара чыхарылыб истифадәјә верилмәсинин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бунлары исә апарылан комплекс тәфтиш вә бу заман истифадә олуна игтисади тәһлил васитәси илә ашкар етмәк мүмкүндүр.

Мәһз бу бахымдан малијјә вәзијјәтинин тәфтишинин гаршысында мүһүм вәзифәләр дурур. Һәмин вәзифәләрә ашағыдакылары амд етмәк олар:

— мүәссисәнин һәгиги малијјә вәзијјәтини дүзкүн гижмәтләндирмәк;

— малијјә фәалијјәти сәһәсиндәки нөгсанлары, онлары доғуран сәбәбләри вә бунда тәгсири олан шәхсләри дәгиг мүәјјән етмәк;

— малијјә фәалијјәти сәһәсиндә мүәссисәјә дәјән зәрәрин үмуми мәбләғини вә бунда тәгсири олан шәхсләри ашкар етмәк;

— ашкар олунамуш нөгсанларын арадан галдырылмасына вә мүәссисәнин малијјә вәзијјәтинин јакшылашдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр һазырламаг вә с.

Малијјә вәзијјәтинин тәфтиши үчүн ашағыдакы информасија мәнбәләриндән истифадә етмәк олар:

— сәнајә-техники, истехсалат-малијјә планындан;

— әсас истехсалат фәалијјәти һаггында мувафиг тарихә тәртиб олуна мүһасибат балансындан (1 сажлы форма);

— "Мәһсул үзрә сәнајә мүәссисәсинин, иллик һесабатындан — (1—сәнајә сажлы иллик форма);

— "Мәһсулун (иш вә хидмәтләрин) истехсалына мәсрәфләр һаггында һесабат"дан (5—С сажлы форма);

— "Малијјә нәтичәләри вә онлардан истифадә һаггында һесабат"дан (2 сажлы форма);

— "Һизамнама фонду"нун ("Һизамнама капиталы"нын) һәрәкәти һагда һесабатдан (3 сажлы форма);

— "Әсас фондларын вә амортизасија фондунун һәрәкәти (мөвчудлуғу) һаггында һесабат"дан (11 сажлы форма)*

— "Хүсуси фондларын (вәсаитләрин) вә дикәр гәјри-малијјә активләринин мөвчудлуғу вә һәрәкәти һаггында һесабат"-дан (10 сажлы форма);

— мүһасибат балансына әләвәдән (5 сажлы форма).

Тәфтишин кедишаты просесиндә тәфтишчи јухарыда кәстәрилән информасија мәнбәләринин кәстәричиләрини дәгиг арашдырмалы вә онлардан бачарыгла истифадә етмәлидир.

4.2. Малијјә вәзијјәтинин тәфтишиндә истифадә едилән кәстәричиләр

Тәфтишин јүксәк сәвијјәдә апарылмасы вә малијјә вәзијјәтинин објектив гижмәтләндирилмәсиндә тәфтиш үчүн лазым кәлән игтисади кәстәричиләр системинин дүзкүн мүәјјән едилмәсинин бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, һал-һазырда комплекс тәфтишин апарылмасы үчүн һәләлик елми чәһәтдән әсасландырылмыш вә бүтүн тәфтишчиләр үчүн мәғбул сажылан игтисади кәстәричиләр системи јохдур. Она кәрә дә малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин тәфтиши просесиндә әһәтә олуна кәстәричиләр тәфтишчиләр тәрәфиндән мүстәгил ишләниб һазырланыр вә истифадә едилир. Белә бир һал исә әввәлки вә сонракы дөврләрдә апарылан тәфтишин материалында истифадә едилән кәстәричиләр системини бир-бири илә мүғажисә етмәјә имкан вермир.

Бунлары нәзәрә алсаг комплекс тәфтишин апарылмасы просесиндә истифадә едилән, елми чәһәтдән әсасландырылмыш игтисади кәстәричиләр системинин ишләниб һазырланмасына чидди еһтијач дујулур. Фикримизчә мүәссисәнин малијјә вәзијјәтинин вә малијјә планына әмәл олунамыны објектив гижмәтләндирмәјә имкан верән ашағыдакы кәстәричиләр системиндән истифадә етмәк даһа мөгсәдәмувафигдир:

1. Вәсаитләрин даһил олмасы вә кәлирләрин үмуми ләшдирилмиш кәстәричиләриндән. Бу кәстәричиләрдә ашағыдакылар диггәт јетгирилмәлидир:

— баланс мәнфәәтинә;

— дикәр мәнбәләрдән кәлир вә даһилолмалара.

2. Хәрчләр вә ајырмалар үзрә үмумиләшдиричи кәстә-

ричиләрдән. Бурада ашағыдакы фәрди кәстәричиләрдән истифадә олунур:

— мәркәзләшдирилмиш әсаслы вәсаит гојулушу кәстәричисиндән;

— өзүнәмәхсус дөвријјә вәсаити мәбләгинин дәјишмәси үзрә кәстәричидән;

— диқәр хәрчләр үзрә кәстәричиләрдән.

3. Банк кредитләриндән истифадә едилмәси үзрә ашағыдакы үмумиләшдиричи кәстәричиләрдән:

— банк кредитләринин алынмасы үзрә кәстәричиләрдән;

— банк кредитләринин өдәнилмәси үзрә кәстәричиләрдән;

— диқәр кәстәричиләрдән.

4. Дөвләт бөдчәси илә гаршылыгы һесаблашмалар үзрә үмумиләшдиричи кәстәричиләрдән. Бунлара ашағыдакылары айд етмәк олар:

— "мәнфәәтдән өдәнилән верки" кәстәричиси;

— "әләвә дәјәр веркиси" кәстәричиси;

— мүәссисә, бирлик вә тәшкилатларын өзләринә мәхсус сәһмләрдән, истигразлардан, диқәр гијмәтли қағызлардан вә биркә мүәссисәләрдә пајчы кими иштиракдан кәтүрдүкләри кәлирләрдән верки кәстәричиси;

— "аксиз веркиси" кәстәричиси;

— "әмлак веркиси" кәстәричиси;

— "ихрачат веркиси" кәстәричиси;

— бөдчәјә диқәр өдәмәләр кәстәричиси.

5. Бүтөвлүкдә малијјә планынын јеринә јетирилмәсини гијмәтләндирәркән истифадә олунан үмумиләшдиричи кәстәричиләрдән. Онлара ашағыдакылары айд етмәк олар:

— мәдахилин, мәхаричдән кәнарлашмасы (+; -) кәстәричиси;

— малијјә еһтијатларынын үмуми һәчм кәстәричиси (кәлирләр вә саир дахилолмалар);

— мәхаричләр вә саир ајырмалар.

Бунлардан башга тәфтиш просесиндә ашағыдакы кәстәричиләрдән дә истифадә олунмасы диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Әмлакын вә онун әлдә олунма мәнбәләринин тәфтишиндә:

— әсас вәсаитләрин вә әсаслы гојулушларын чәм кәстәричисиндән;

— мобил дөвријјә вәсаитләринин чәм кәстәричисиндән.

Истеһсал еһтијатларынын тәфтишиндә:

— илин әввәлине вә ахырына истеһсал еһтијатларынын галыг кәстәричисиндән;

— мал галыглары үзрә дөвләт банкынын гысамүдәтли ссудалар кәстәричисиндән;

— мал көндәрән мүәссисәләрә олан кредитор борчу кәстәричисиндән;

— һесабат дөврунүн сонунда һәгиги истеһсал еһтијатларынын илин әввәлине олан галығындан кәнарлашмалар үзрә кәстәричиләрдән;

— истеһсал еһтијатларынын ајры-ајры группалары үзрә кәнарлашмалар һаггында мәлүматлардан;

— ајры-ајры истеһсал еһтијатлары үзрә һәгиги галығын илин әввәлине нисбәтән кәнарлашма кәстәричисиндән.

Һесаблашмалар вә пул вәсаитләриндән истифадәнин тәфтишиндә:

— илин әввәлине вә ахырына мүәссисәнин нағд пул галығы кәстәричисиндән;

— јола салынмыш әмтәәләр, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләр кәстәричисиндән;

— тәсисчиләрлә һесаблашмалар һаггында мәлүматлардан;

— гијмәтли қағызлар вә саир гыса мүддәтли малијјә гојулушлары һаггында мәлүматлардан;

— малаланлар вә сифаришчиләрлә һесаблашмаларын вәзијјәти һаггында мәлүматлардан;

— хүсуси фондлар вә мәгсәдли малијјәләшдирмә һесабына өртүлмәмиш мәсрәфләр кәстәричисиндән;

— дебиторларла һесаблашмаларын вәзијјәти һаггында мәлүматлардан вә и.а.

Сәнајә мүәссисәләриндә малијјә вәзијјәтинин комплекс тәфтиши әсасән ашағыдакы ардычыллыгыла апарылмалыдыр;

а) мүәссисәнин малијјә вәзијјәти илә танышлыг;

б) малијјә вәзијјәтинин тәфтишинин вәзифәси, мәзмуну вә информасија мәнбәләринин өјрәнилмәси;

в) мүәссисәнин сәрәнчамында олан вәсаитләрин тәфтиши;

г) әмлакын вәзијјәти вә ондан истифадәнин тәфтиши;

ғ) истеһсал еһтијатларындан истифадәнин тәфтиши;

- д) пул вәсаити вә һесаблашмаларын тәфтиши;
- е) банк кредитиндән истифадә вә кредит әмәлијјатларынын тәфтиши;
- ә) малијјә сабитлији үчүн имканларын вә дөвријјә вәсаитләринин дөвретмә сүр'әтинин тәфтиши;
- ж) иггисади субъектин өдәмә габилијјәтинин, дөвләт бүдчәси вә банк гаршысындакы өһдәликләрин јеринә јетирилмә вәзијјәтинин тәфтиши.

4.3. Вәсаитин тәркиби вә әмәләкәлмә мәнбәјинин тәфтиши

Мүәссисәләрин, бирликләрин, ширкәтләрин вәсаитләри истеһсал еһтијатларындан, пул вә һесаблашмаларда олан мадди дәјерлиләрдән ибарәтдир.

Бу вәсаитләр әмәк вәситәсинә вә әмәк әшјаларына, башга сөзлә, әсас вә дөвријјә вәсаитләринә бөлүнүрләр. Әсас вә дөвријјә фондларынын һәчми, гурулушу вә тәркиби, онларын истеһсал егдији мәсулларын, јеринә јетирилән ишләрин вә хидмәтләрин характеринә вә һәчминә ујғун олараг мүәјјән олунур, габагчадан планлашдырылан мәнбәләр һесабына јарадылыр вә артырылыр.

Мүәссисәнин вәсаитләринин әмәләкәлмә мәнбәјини әсасән онларын өзүнәмәхсус вәсаитләри, аз бир һиссәсини исә чәлб олунмуш вәсаитләр тәшкил едир.

Өзүнәмәхсус вәсаит мәнбәләри ашағыдакылардыр:

- низамнамә капиталынын дөвријјә вәсаитинә аид олан һиссәси;
- әсаслы гојулушларын малијјәләшдирилмәси;
- әмлака көрә һесаблашмалар;
- гаршыдакы хәрчләрин вә өдәмәләрин һәјата кечирилмәси үчүн еһтијатлар;
- сатылмыш әмтәәләрә дүшән тичарәт әлавәси;
- мәнфәәт, кәләчәк дөврләрин кәдилрәри вә и.а.

Гејд етмәк лазымдыр ки, өзүнәмәхсус дөвријјә вәсаити мүәссисә илк дәфә тәшкил едиләркән, онун табе олдуғу јухары тәшкилат тәрәфиндән бирдәфәлик верилир.

Онун да әсасыны дөвләт бүдчәсинин вәсаити тәшкил едир (дөвләт мүәссисәләриндә).

Јухарыда садаланларла јанашы, өзүнәмәхсус вәсаит мәнбәјинә ғыса, орта вә узунмүддәтли кредитләр, вахтында өдәнилмәјән ссудалар, һабелә ғыса вә узунмүддәтли

борч вәсаити кими чәлб едилмиш вәсаитләр дә дахилдир. Беләликлә, чәлб едилмиш вә мүвәтгәти борч мәнбәләри өзүнәмәхсус вәсаитләрә бәрәбәр тугулан вәсаитләрин мәнбәјини тәшкил едир.

Тәфтишчи јохлама заманы кестәрилән мәнбәләр һесабына вәсаитләрин әмәлә кәлмәсини, дәјишмәсини вә бунларда алағадар баш верән әмәлијјатларын учот вә һесабатда дүзкүн әкс етдирилмәси вәзијјәтини диггәтлә арашдырмалыдыр.

Мә'лум олдуғу кими, һал-һазырда мөһкәм пассивләр һағғнда мә'луматы әкс етдирән маддә мүәссисәләрин балансындан чыхарылмышдыр. Бу исә өзүнәмәхсус дөвријјә вәсаитинин артыглығыны вә ја чатышмаслығыны мүәјјән етмәј вә бу сәһәдә әтрафлы тәһлил апармаға имкан вермир. Бу бахымдан тәфтишчи һазырда гүввәдә олан баланс формасынын активинин мүәссисәнин мувафит тарихә олан әмлакынын дәјәрини, пассивинин исә кредитор борчларыны вә өһдәликләри әкс етдирмәсини вә беләликлә активин мәнбәләгинин пассивин мәнбәләгиндән артыг олан һиссәсинин өзүнәмәхсус активләрин дәјәрини кестәрмәсини билмәди вә бунун әсасында өзүнәмәхсус активләрин үмуми мәнбәләгинин дәјишмәсини вә она тә'сир едән амилләри дүзкүн мүәјјән етмәлидир. Јадда сахламаг лазымдыр ки, мүәссисәнин өзүнәмәхсус вәсаитлә тә'мин олунма сәвијјәсинин дәјишмәсинә низамнамә фондунун (капиталынын) дәјишмәси, балансын активинин "Әсас вәсаитләр вә саир дөвријјәдән кәнар активләр" адлы биринчи бөлмәсинин дәјишмәси (артмасы вә ја азалмасы), гејри-мадди активләрин, мәнфәәтин истифадәсинин дәјишмәси вә саир тә'сир кестәрә билер.

Мүәссисәнин өзүнәмәхсус вәсаитинин мәнбәләгинин артмасына мүсбәт тә'сир кестәрән амилләри ашағыдакы кими групплашдырмаг олар:

1. Веркиләр өдәнилдикдән сонра галан халис мәнфәәт.
2. Амортизасија ајырмалары (әсас фондларын көһнәлмә мәнбәли);
3. Өзүнәмәхсус фондларын мәнбәләгинин артмасы.
4. Ғыса, орта вә узунмүддәтли борчларын хусуси чәкисинин (борч вәсаитләринин тәркибиндә) дәјишмәси.
5. Банклара кредитләр үзрә борчларын артмасы.
6. Кредитор борчлар үзрә өһдәликләрин артмасы.
7. Мүәссисәнин балансынын биринчи бөлмәсинин (өзүнәмәхсус вәсаитләрин мәнбәләри) илин ахырына олан галығынын илин әввәлине һисбәтән дәјишмәси.

Өзүнөмөхсус вэсаитин үмүми мөблөгинин азалмасына исө ашагыдакы амиллөр тә'сир көстөрө биләр:

1. Халис мәнфәэтин мүэссисәнин сәрәнчамында галан мөблөги һесабына өдөнилән хәрчләрин үмүми мөблөгинин дәйишмәси;

2. Һәјата кечирилән әсаслы гојулуш ишләри;

3. Узунмүддәтли малијјә гојулушлары;

4. Кредиторлар үзрә борчларын азалмасы;

5. Кредитор борчларын азалмасы.

Тәфтиш заманы бу амилләрин һәр биринин тә'сир дәрәчәси аҗры-аҗрылыгыда жохланылмалы вә һәгиги вәзијјәт объектив гижмәтләндирилмәлидир.

Биз бу параграфда мүэссисәнин өзүнөмөхсус вэсаитләринин (әмлакынын) тәфтишиндән бәһс етдик. Лакин тәфтиш заманы өзүнөмөхсус вэсаит мәнбәләринин өзү дә әтрафлы жохланылмалыдыр.

Бир гајда олараг, һәр бир мүэссисә истәһсал просесини нормал давам етдирмәк мөгсәди илә өзүнөмөхсус вэсаитлә тәм тә'мин олунмалыдыр. Өзүнөмөхсус вэсаитләрә олан тәләбат һәр бир мүэссисәнин јеринә јетирәчәји ишләрин, истәһсал едәчәји мәһсулларын вә саирәнин һәчмин нәзәрә алынмагла мүәјјән едилир.

Мүэссисәнин өзүнөмөхсус вэсаитинин мөблөгинин истәһсал еһтијатларына бәрәбәр олмасы вә јахуд ондан артыг олмасы мүэссисәнин малијјә вәзијјәтинин јахшы олмасынын, әксинә олмасы исә чәтин олмасыны көстәрир. Бурадан белә бир нәтичәјә кәлмәк олар ки, һәр бир мүэссисәнин өзүнөмөхсус вэсаитләрә тәм тә'мин олунмасы онун нормал ишләмәси үчүн сон дәрәчә вачибдир.

Она көрә дә өзүнөмөхсус вэсаитләрә мүэссисәнин тәм тә'мин олунмасы илә јанашы, һәмин вэсаитләрин јахшы мұһафизә едилмәси вә һәр бир мүэссисәдә онлардан сәмәрәли истифадә олунмасы үзәриндә даим нәзарәт олунмасынын да әһәмијјәти бөјүкдүр.

Мүэссисәнин өзүнөмөхсус вэсаитләринин мәнбәләрә һаггында мө'луматлар балансын пассивинин биринчи бөлмәсиндә әкс етдирилир. Балансын бу бөлмәсиндә низамнамә капиталынын, әлавә капиталын, еһтијат капиталынын, хусуси тә'јинатлы фондларын, мөгсәдли малијјәләшмәнин, кәләчәк

дөврүн кәлирләринин вә баланс мәнфәәтинин мөблөги, гаршыдакы хәрчләрин вә өһдәликләрин өдөнилмәси үчүн еһтијат мөблөги вә диқәр бу кими мө'луматлар верилир.

Балансын низамнамә капиталы маддәсиндә иштиракчыларын (мүлкијјәтчиләрин) мүэссисәнин әмлакына гојулушларынын чәми көстәрилир. Тәфтиш заманы нәзәрә алынмалыдыр ки, низамнамә капиталына һәр бир иштиракчынын гојдугу вэсаитин хусуси чәкиси онун дебитор кими пајланан халис мәнфәәт мөбләгиндә пај һүгугуну мүәјјәнлишидирир. Һесабашмаларын кедишиндә паја көрә дүшән мөбләгин нә дәрәчәдә дүзкүн мүәјјән едилмәси әтрафлы жохланылмалы вә бу саһәдәки нөгсанлар ашқара чыхарылмалыдыр.

Мүэссисә балансында әкс етдирилән әсас вэсаитләрин көһнәлмәси үзрә мөбләгләрин дүзкүн әкс етдирилмә вәзијјәти дә диғгәтлә жохланылмалыдыр.

Мө'лум олдуғу кими мүлкијјәт формасында асылы олмајараг, мүэссисәләр әсас вэсаитләрин көһнәлмә мөбләгини истәһсал мәсрәфләри вә тәдәвүл һесаблары илә мұһабирләшән 02 сајлы "Әсас вэсаитләрин көһнәлмәси (амортизасијасы)" синтетик һесабынын кредитиндә әкс етдириләр. Тәфтиш заманы көһнәлмә мөбләгинин һесапланмасы, мұвафиг һесабларда вә баланс маддәсиндә әкс етдирилмә вәзијјәтинин дүзкүнлүҗү жохланылмалыдыр.

Мүэссисәнин өзүнөмөхсус вэсаитлә тә'мин олунма вәзијјәтини ашагыдакы чәдвәлин мө'луматлары әсасында нәзәрән кечирәк.

Чәдвәл 4

Мүэссисәнин өзүнөмөхсус вэсаити һаггында мө'лумат

Сыра №-си	Баланс маддәләри	Һесабат дөврүнүн әввәлигә	Һесабат дөврүнүн ахырына	Көһнәләшмә (+; -)	
				Мөб-ләгдә	Фәиз-лә
Өзүнөмөхсус вэсаитин мәнбәләри					
1.	Низамнамә капиталы	19536	23488	+3952	+20,23
2.	Әсас вэсаитләрин көһнәлмәси	3104	3196	+92	+2,96
3.	Азгијмәтли вә тезкөһнәлән өшјаларын көһнәлмәси	350	276	-74	-21,15

4.	Хүсуси фондлар ва мөгсәдди малијјәләшмәләр	1156	804	-352	-30,45
5.	Гаршыдакы хәрчләр вә өдмәләрин тә мин едилмәси үчүн еһтијатлар	146	102	-44	-30,14
6.	Кәләчәк дөврүн кәлирләри	76	4	-72	-94,74
7.	Мәнфәәт: а) һесабат дөврүнүн әввәлине б) һесабат дөврүнүн ахырына	8546	—	-8546	—
8.	Өзүнәмәхсус вәсаит мәнбәјини јекуну	—	9050	+9050	—
9.	Өсәс вәсаитләр вә гојулушлар:	32914	36920	+4006	+12,17
10.	Өсәс вәсаитләр	—	—	—	—
11.	Мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси	18700	19046	+346	+1,85
12.	Өсәс вәсаитләр вә гојулушларын јекуну	9402	13080	+3678	+39,12
13.	Баланс үзрә өзүнәмәхсус вәсаитин чәми (8-чи сәтир — сәтир 13)	28102	32126	+4024	+14,32
		4812	4797	-15	-0,31

Чәдвәл мә'луматларындан көрүндүјү кими, мүәссисәнин өзүнәмәхсус вәсаит мәнбәји һесабат дөврүнүн әввәлине нисбәтән, һесабат дөврүнүн сонунда 4006 мин манат вә ја 12,17 фаиз, о чүмләдән низамнамә капиталы 20,23 фаиз артмышдыр. Һесабат дөврүнүн әввәлине мәнфәәт 8546 мин манат, һесабат дөврүнүн сонуна 9050 мин манат олмуш вә ја 504 мин манат артмышдыр. Мүгајисә олунан дөврлә әсәс вәсаитләр вә бөлүшдүрүлән мәнфәәт мәбләғи дә артмышдыр. Бунлары мүсбәт һал кими гәбул етмәк олар (4-чү вә 5-чи мәддәләр үзрә азалмалары нәзәрә алмасағ). Чәдвәл әтрафында лазым кәлдикдә тәһлили даһа да кенишләндирмәк вә әтрафлы апармағ олар.

4.4. Истеһсалат еһтијатларынын тәфтиши

Мүәссисәләрин нормал фәалијјәт кәстәрмәси онларын истеһсалат еһтијатлары илә тә мин олунмасындан бир баща асылдыр. Истеһсалат еһтијатлары дедикдә хаммал, материал, сатын алынмыш јарымфабрикатлар, комплектләшдиричи мәмулатлар, еһтијат һиссәләри, јаначағ, енержи, азгимәтли вә тезкөһнәлән эшјалар вә саир бу

кими мадди дәјәрлиләр баша дүшулур. Истеһсалат еһтијатларынын мүәссисәнин фәалијјәтиндә ојнадығы ролу нәзәрә аларағ онларын һәрәкәти үзәриндә даими нәзәрәтин тә мин олунмасы әсәс мәсәләләрдән бири олмалыдыр.

Бу мәсәллә анбарларда, сөхләрдә, истеһсалат саһәләриндә, иш јерләриндә вә саирәдә еһтијатларын мүһафизә олунма вәзијјәти, галығы, һәрәкәти, учот вә һесабатда әкс етдирилмә вәзијјәти вахташыры јохланылмалыдыр.

Мүәссисәнин истеһсалат еһтијатларынын һәғиги вәзијјәтинә гимәт вермәк үчүн балансын актив һиссәсинин икинчи бөлмәсинин мә'луматларындан истифадә олунур. Гејд етмәк лазымдыр ки, бу маддәдә истеһсалат еһтијатлары үмумиликдә кәстәрилдијиндән онларын һәр бир нөвү үзрә мә'лумат әлдә етмәк гејри-мүмкүндүр. Она көрә дә истеһсалат еһтијатларынын ајры-ајры маддәләри вә онларын элементләри үзрә мә'лумат әлдә етмәк үчүн илк учот мә'луматларындан истифадә олунмалыдыр.

Истеһсалат еһтијатларынын тәфтишинин гаршысында бир сыра вәзифәләр гојулур. Онлара ашағыдакылары аид етмәк олар:

- истеһсалат еһтијатларынын вахтында вә там мәдакил едилмә вәзијјәтини мүөјјән етмәк;
 - истеһсалат еһтијатларынын тәләб олунан сәвијјәдә горунуч сахланылмасынын вәзијјәтини өјрәнмәк;
 - истеһсалат еһтијатларынын һәрәкәтинин илк сәнәдләрлә вахтында вә дүзкүн рәсмийәтә салынмасы вәзијјәтини вә бу саһәдәки нөгсанлары ашқара чыхармағ;
 - истеһсалат еһтијатларындан сәмәрәли истифадә вәзијјәтини мүөјјән етмәк;
 - истеһсалат еһтијатлары һағгында мә'луматларын һесабатда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламағ.
- Тәфтиш просесиндә истеһсалат еһтијатларынын һәм үмумиликдә, һәм дә ајры-ајры материал вә эшја групу үзрә мәбләғи мүвафиг кәстәричиләрлә, мүгајисәли гајдада јохланылмалы, һесабат дөврүнүн әввәлине нисбәтән һесабат дөврүнүн сонунда баш верән кәнарлашмалар вә онлары доғрун сәбәбләр мүөјјәнләшдирилмәлидир.

Иш тәчрүбәси кәстәрир ки, нормадан артығ материал галығынын олмасы мүсбәт һал дејил вә бу һал мүәссисәнин малијјә вәзијјәтинә мәнфи тә сир кәстәрир. Материал галығыларынын нормадан (лимитдән) артығ олмасы мүәссисәдән асылы олан вә олмајан сәбәбләр үзүндән баш верә биләр.

Хаммал вэ материал галыгларынын мүэссисэдэн асылы олан сәбәблэри материал дэјәрлилэринэ олан төлөбатын артмасы, она лазым олмајан вэ төлөбатдан артыг материал еһтијатларынын элдэ едилмәси, истеһсал олунан мөһсулларын кејфијјэтинин пислэшмәси, һазыр мөһсулларын малаланлара вахтында көндөрилмәси, сатылмамасы вэ дикәр бу кими һаллар үзүндөн баш верә биләр.

Мүэссисэдә дэст олмајан һиссәләр вэ јарымфабрикатлар еһтијатынын јаранмасы, мөвсүми характер дашыјан хаммал вэ материал еһтијатларынын истеһсалдан чыхмасы вэ буна көрә еһтијатларын нормадан артыг олмасы, малларын мүхтәлиф сәбәбләр үзүндөн јүкләниб көндөрилмәсинин, сатышынын кечикдирилмәси вэ дикәр бу кими сәбәбләр мүэссисэдән асылы олмајан сәбәбләрди.

Планлашдырылдығындан артыг һәчмдә хаммал-материал еһтијатынын јаранмасы һәр бир мүэссисәнин малијјә вәзијјәтинә пис тәсир кәстәрип, истеһсал програмынын јеринә јетирилмәси кедишини позур вэ дөвријјә вәсаитинин дөврәтмә сүрәтини ләнкиди.

Тәфтишин апарылмасы просесиндә бу сәһәдә олан нөгсанлар вэ онларын мүэссисәј вурдуғу зәрәрин һәчми мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Бунлары мүәјјән етмәк үчүн мүэссисә балансынын активинин икинчи бөлмәсиндәки илин әввәлине вэ ахырына олан истеһсалат еһтијатлары үзрә галыг кәстәричиләриндән вэ балансын пассивинин икинчи бөлмәсиндәки "Кредитләр вэ башга борч вәсаитләри" мәлүматларындан истифадә едилмәлидир. Кәстәрилан мәлүматлардан истифадә едилмәсинин төлөб олунмасы тәфтишин кедишаты просесиндә игтисади тәһлил апарыларкән истеһсалат еһтијатлары үчүн банкын вердији кредит үзрә борч мәбләгинин вэ мүэссисәнин мал көндөрәнләрә олан кредитор борчун әсас бир мәнбә кими гәбул едилмәси илә әлагәдардыр. Тәфтишин кедишиндә бу хүсусијјәтләр нәзәрә алынмагла банкын вердији кредити, истеһсал еһтијатларынын һәгиги галыг мәбләги илә мүгајисә олунмәлидыр. Тәфтишчү мүэссисәнин истеһсал еһтијатларынын план мәбләгини мүәјјән едәркән банк кредитләри вэ кредитор борчларыны да нәзәрә алмалы вэ һесабламаја дахил етмәлидир. Истеһсал еһтијатларынын һәгиги галығыны мүәјјән етмәк мөгсәди илә балансын активинин икинчи бөлмәсинин јекунундан, һәмин бөлмәдәки "Азгијмәтли вэ тезкөһнәлән эшјаларын көһнәлмәси"нин мәбләгини чыхмаг лазымдыр.

Тәфтишин кедишиндә истеһсал еһтијатларынын үмуми мәбләги илә јанашы ајры-ајры маддәләр үзрә дә һәгиги галығы мүәјјән етмәк лазымдыр.

Тәфтиш заманы истеһсал еһтијатларынын илин әввәлине нисбәтән, илин сонунда азалмасы, малијјә вәзијјәтинин пислэшмәси вэ дикәр бу кими нөгсанлар ашкар едиләрсә онун сәбәби өјрәнилмәли, мүэссисәнин истеһсал еһтијатлары илә тәмин олунмасына вэ малијјә вәзијјәтинин јахшылашмасына көмәк едәчәк тәклифләр ишләнәиб һазырланмәлидыр.

4.5. Кассанын вэ касса әмәлијјатларынын тәфтишинин информасија мәнбәләри вэ вәзифәләри

Тәсәррүфат фәалијјәти просесиндә мүэссисәләр, бирликләр, ширкатләр, мал аланларла, мал сатанларла, малијјә-кредит органлары илә, өз фәһлә вэ гуллугчулары илә, дикәр идарә вә тәшкилатларла һесаблашма мүнәсибәтләриндә иштирак едилрләр. Һәјата кечирилән һесаблашмаларын кејли һиссәсинин нағдсыз гәјдада апарылмасына бахмајараг бир һиссәси дә нағд һесаблашмаја әсасланыр ки, о да мүэссисәнин кассасы вәсаитәси илә јеринә јетирилир.

Нағд пул әмәлијјатлары әсасән фәһлә вэ гуллугчуларынын әмәјинин, мүкафатын өдәниши вэ мадди јардым едилмәси, тәгаүд мәбләгләринин өдәнилмәси, хидмәти е замијјәтә кәдәнләрә аванс верилмәси, хырда тәсәррүфат хәрчләринин вэ дикәр бу кими мәбләгләрин өдәнилмәси илә әлагәдар баш верир.

Бундан башга мүэссисәләр, өз ишчиләри илә онлара сатылмыш маллара, јатагханада јашамаларына, ушагларынын ушаг бағчасы вэ көрпәләр евиндә сахланылмасына вэ саир әмәлијјатлара көрә дә нағд һесаблашмалар апарырлар.

Мүэссисәләр өзләринин азад пул вәсаитләрини бир гәјда олараг онлара хидмәт едән банкда вэ дикәр кредит тәшкилатларында сахлајыр. Онлар банкдан вэ дикәр кредит тәшкилатларындан алдылары нағд пулу һөкмән тәјинәтәна ујғун хәрчләмәлидирләр.

Нағд пулу, пул сәнәдләрини, гијмәтли кағызлары вэ чидди һесабат бланкларыны етибарлы сахламаг мөгсәди илә һәр бир мүэссисәдә касса тәшкил олунур. Касса әмәлијјатларынын мадди-мәс'ул шәхс олан кассир (хәзинәдар) јеринә јетирир. Һәр бир мүэссисә өз кассасында она хид-

мәт едән банк тәрфиндән мүэјјөн едилмиш лимит мәбләғи һәчминдә нағд пул сахлаја биләр.*

Касса әмәлијјатларынын апарылмасы һаггында тә'лиматын 3-чү мәддәсиндә дејилір: "Мүәссисәләр, онлар үчүн мүэјјөн едилмиш лимитдән артыг кассада пул вәсаитини јалныз әмәк һаггы, тәгауд (стипендија), мұкафат вә диқәр бу кими мәбләғләри өдәмәк мәгсәди илә үч күн мүддәтина сахлаја биләрләр".

Ғәјд етмәк лазымдыр ки, кассаја дахил олан пулун вахтында вә там мәдахил едилмәмәси, лимитдән артыг кассада пул сахланылмасы вә диқәр бу кими нөгсанлара јол верилмәси пулун дөвријјәдән кәнарлашмасына вә онун дөврәтмә сүр'әтинин зәифләмәсинә сәбәб олур. Бу кими нөгсанларын јаранмасынын гаршысыны алмаг мәгсәди илә Азәрбајҗан Республикасынын милли мәчлиси 28 март 1995-чи ил тарихдә "Республикада пул дөвријјәсинин сабитләшдирилмәси тәдбирләри һаггында" гәрар гәбул етмишдир. Һәмин гәрарын 5-чи мәддәсиндә ашағыдакы санксијалар нәзәрдә тутулмушдур:

— нағд пул вәсаитинин кассаја мәдахил едилмәмәсинә (там мәдахил едилмәмәсинә) кәрә, кассаја мәдахил едилмәјән пулун беш мисли һәчминдә чәримә олунмасы;

Һәмин гәрара әсасән мүәссисә вә тәшкилатлар үчүн касса лимитинин мәбләғи онларын ајлыг әмәг һаггы мәбләғинин 5 фаизиндән артыг олмамалыдыр;

— кассада нәзәрдә тутулмуш лимитдән артыг пул сахланылмасына кәрә, лимитдән артыг нағд сахланылан мәбләғин беш мисли һәчминдә чәримә олунмасы гәрара алынмышдыр.

Нағд пул вәсаитләринин вә диқәр мадди гүјмәтлиләрин кассада сахланылмасы, касса әмәлијјатларынын апарылмасы вә пул вәсаитләринин мұһафизәси үзәриндә нәзарәт олунмасы гәјдасы, касса әмәлијјатларынын апарылмасы барәдә әсаснаәмә илә низамланыр.

Республикамызын мүәссисәләриндә касса әмәлијјатларынын апарылмасына даир һәләлик гүввәдә олан әсаснаәмә кечмиш ССРИ Дөвләт банкынын 8 август 1991-чи ил тарихли 2 сәјлы гәрары илә тәсдиг олунмуш әсаснаәмәси әсаында һазырланмышдыр.

* Касса лимити дедикдә — банк тәрәфиндән мүәссисәнин кассасында даими сахланылмасына ичазә верилән мәбләғ баша дүшүмәлидир.

Касса әмәлијјатларынын апарылмасы һаггында әсаснаәмәнин 39-чү мәддәсиндә дејилір:

"Јухары тәшкилатлар, онлара табе олан бүтүн мүәссисәләрдә сәнәдли тәфтиш апараркән һәкмән кассаны тәфтиш етмәли вә касса интизамына әмәл олунма вәзијјәтини јохламалыдыр".

Базар интисадијјатына кечилдији индики дөврдә кассанын вә касса әмәлијјатларынын тәфтишинин гаршысында бир сыра мұһүм вәзифәләр гојулмушдур. Онлара ашағыдакылар айд етмәк олар:

— нағд пул вәсаитинин вә диқәр мадди гүјмәтлиләрин кассада сахланылмасы вә банкдан алыныб кассаја кәтириләркән мұһафизәсинин тә'мин олунма вәзијјәтини мүэјјән етмәк;

— банкын чек (гәбз) китабчасынын, чекдән чыхарышларын сахланылмасы һаггында гүввәдә олан гәјдаја әмәл олунма вәзијјәтини мүэјјән етмәк, чек үзрә алынан пулун кассаја там вә вахтында мәдахил олунма вәзијјәтини јохламаг;

— кассаја дахил олан вә кассадан бурахылан пул вәсаити үзрә әмәлијјатларын сәнәдләрлә рәсмийјәтә салынмасы һаггындакы гәјдаја әмәл олунма вәзијјәтини јохламаг;

— кассада нағд пул галығы лимитинә әмәл олунмасы вә кассадан верилән тәһтәл-һесаб мәбләғләрин вә тәсәрруфат еһтијачы үчүн хәрчләрин дүзкүнлүјүнү јохламаг;

— банкдан, рабәтә тәшкилатларындан алынан нағд пул вәсаитинин вахтында вә там мәдахил олунма вәзијјәтини јохламаг;

— касса әмәлијјатлары ичра едиләркән, касса интизамына әмәл олунуб-олунмамасыны јохламаг;

— касса әмәлијјатларынын учотунун, касса китабынын апарылмасынын вә кассада сахланылан диқәр мадди дәјәриләләр үзрә аналитик учот китабынын апарылма вәзијјәтини јохламаг;

— кассанын гәфләтән јохланылмасы вә инвентарлашдырылмасы һаггында нәзәрдә тутулан гәјдаја вә мүддәтә (вахта) мүәссисәдә әмәл олунма вәзијјәтини јохламаг.

Кассанын вә касса әмәлијјатларынын тәфтиши үчүн информәсија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

— пул вәсаитләринин мәдахили вә мөхаричинин рәсмијјәтә салынмасы һаггында олан илк сәнәдләр;

— касса китабы;

— кассада сахланылан мадди гижмэтлэрин аналитик учот китабы;

— кассанын мүэссисэнин өзү тэрэфиндэн тэптиш олунмасына даир акт (белэ бир сөнөд варса);

— касса лимитинин мүэжжэн едилмэси хаггында олан сөнөд;

— 50, 56 сажы һесаблир вэ 006 сажлы баланс архасы һесаблир үзрэ учот рекестрлэринин ма'луматлары;

— баш китаб, баланс вэ и.а.

4.6. Кассанын* тэптиши вэ пул вэсаитлэринин мұһафизэсини тэ мин едэн шэртлэрэ эмэл олунмасы вэзижэтинин жохламылмасы

Тэптишин башланғыч мэрһэлэси кассада олан нағд пулун, гижмэтли кағызларын, чеклэрин (гэбзлэрин), чидди һесаблир бланкларынын вэ дикэр мадди гижмэтлэринин гэфлэтэн инвентарлашдырылмасындан ибарэтдир. Бу ишлэри тэптиш бригадасы (комиссиясы) мүэссисэжэ кэлиб, жохламажа башлажан кими һөжата кечирмэлидир.

Мүэссисэжэ кэлэн тэптиш группунун рэһбэри (чоһ вахт тэптишчи олур) мүэссисэнин рэһбэрлижэне өзүнү вэ жолдашларыны тэгдим етдикдэн сонра кассанын вэ банк эмэлижятларынын жохламылмасына, пул вэсаитинин, пул сөнөдлэринин вэ чидди һесаблир бланкларынын инвентарлашдырылмасына башлажыр. Инвентарлашма кассирин (хэзинэдэрин) вэ мүэссисэнин баш мұһасибинин (вэ ја баш мұһасибин мұавининин) иштиракы илэ апарылыр.

Экэр кассир (хэзинэдар) хэстэлижэне вэ дикэр үзүрлү сөбөжэ көрө кассанын жохламылмасында иштирак едэ билмирсэ, о заман мүэссисэнин рэһбэри, баш мұһасиб, кассир и мұвэггэти өзөз едэн шэхс, тэптишчи вэ ичтимаи тэшкилатын нумажэндэси дэ тэркибэ даһил олмагла хусуси комиссия жаратмалыдыр.

Тэптишчи кассада олан нағд пул вэсаитинин жохламысына башлажана гэдэр, кассирдэн тэптиш башлажан тарихэ касса эмэлижятларына даир һесаблир тэртиб етмэжи тэлэб етмэлидир. Касса һесабатына, кассада олан, лакин жохлама

апарылан тарихэ мұһасибатлыға тэһвил верилмэмиш касса мэдэхил вэ мэхарич сөнөдлэри даһил едилмэлидир.

Бурада ејни заманда бүтүн мэдэхил вэ мэхарич сөнөдлэринин тэгдим едилэн касса һесабатына даһил едилмэси, жохламажа башланан анда онда мэдэхил едилмэмиш вэ мэхаричэ силинмэмиш пул вэ пул сөнөдлэринин галламасы нағда гејдижят да апарылмалыдыр.

Бундан сонра тэптишчи кассирин* тэртиб етдији касса һесабатыны жохламалы, ишлэнилмэк вэ мұһасибат учотунда экс етирилмэк үчүн мұһасибатлыға (баш мұһасибэ) тэһвил вермэлидир. Бунула бирликдэ пул сөнөдлэринин вэ кассада сахланылан чидди һесаблир бланкларынын аналитик учот китабында да жазылышлар апарылмалыдыр.

Пул вэсаитлэринин, гижмэтли кағызларын, һесаблир сөнөдлэринин вэ саиранин һэрэжэти хаггында тэртиб олунмуш һесаблир вэ сонунчу һесаблир гэдэр мұһасибатлыгда апарылан учот гејдлэринэ эсасэн 50 "Касса", 56 "Пул сөнөдлэри" синтетик һесаблир вэ 006 "Чидди һесаблир бланклары" баланс архасы һесаблир үзрэ инвентарлашма дөврүнэ мұвафиг галыг чыхарылыр. Бу ишлэр јеринэ јетирилдикдэн сонра кассир өз мөс улијжэтиндэ олан нағд пулу, пул сөнөдлэрини вэ чидди һесаблир бланкларыны нэзэрдэн кечирмэк вэ жохламаг үчүн комиссияја (тэптишчијэ) тэгдим едир. Жохламынын кедишиндэ кассир мүэссисэнин кассасында она аид олмажан пул вэ пул сөнөдлэринин олмасы барэдэ ма'лумат веррөсэ, вэ һал тэптишчи тэрэфиндэн нэзэрэ алынмажа билэр. Бунула бирликдэ кассада олан һагиги пул галыгы сажыларкэн гејри-рэсми гејдлэр, гэбзлэр рэсмијжэтэ салынмамыш дикэр сөнөдлэрдэ нэзэрэ алынмамалыдыр.

Нағд пул вэсаити там вэ пул нишанэлэри үзрэ сажылмалыдыр. Нағд пулун сажылмасы гуртардыгдан сонра тэптишчи кассада олан пул сөнөдлэринин (марка, пулјовка, нағлијят билетлэри) вэ чидди һесаблир бланкларынын галығыны жохламалыдыр. Бундан сонра һагиги пул галыгы, пул сөнөдлэри вэ чидди һесаблир бланкларынын галыгы мұһасибат учотунун ма'луматлары илэ мұгајисэ олунмалыдыр (тугушдурумалыдыр).

Жохлама заманы кассада пул чатышмазлыгы, артыгылыгы, пул сөнөдлэри, гижмэтли кағыз вэ чидди һесаблир бланклары-

* Касса — касса эмэлижятларыны јеринэ јетирэн идарэ, мүэссисэ вэ тэшкилатын структур бөлмэсидир.

* Кассир — пулун, гижмэтли кағызларын вэ чидди һесаблир бланкларынын гөбул едилмэси, сахламасы, бурахылмасы вэ учотунун апарылмасы һөвалэ олунан вэзифэли шэхсидир.

нын артыглыгы вѣ чатышмазлыгы ашкар олундугда кассир-дѣн бу кѣнарлашмаларын сѣбѣби барѣдѣ жазылы изаһат тѣлѣб олунмалыдыр. Тѣфитишчи ѳз нѣвбѣсиндѣ кассирин вердижи изаһатын доғрулуғуну жохламалы вѣ чатышмазлыгларын ѳдѣ-нилмѣсини тѣлѣб егмѣлидир. Кассада ашкар олунан чатыш-мазлыг вѣ ја артыгкѣлмѣлѣр, касса ѳмѣлијатларынын позул-масы вѣ жахуѣ сахтакарлыга јол верилмѣси нѣтичѣсиндѣ баш-верѣн халларда тѣфтишчи кассирин вѣзирѣдѣн азад едилмѣ-сини тѣлѣб егмѣли вѣ бу хагда материаллар рѣсмилѣшдири-либ, истинатаг органына тѣгдим едилмѣлидир.

Кассада чатмајан мѣблѣг кассирин хѣсабына жазылма-лы, артыг кѣлѣн мѣблѣг ѳсѣ кассаја мѣдахил едилмѣли вѣ мѣѣссисѣнин мѣнфѣѣтинѣ дахил едилмѣлидир. Тѣфтишчи јухарыда кѣстѣрилѣн ишлѣри јеринѣ јетирдикдѣн сонра мѣ-ѣссисѣдѣ пул вѣсаитинин лазыми сѣвијјѣдѣ мѣхафизѣсинин тѣ мин олунмасы хагда гуввѣдѣ олан гајдаја ѳмѣл олунма вѣзијјѣтини жохламалыдыр.

Бунларла бирликдѣ тѣфтишчи ашағыдакы мѣсѣлѣлѣрин ајдынлашдырылмасына да диггѣт јетирмѣлидир:

Кассирлѣ мадди-мѣс’улијјѣт хаггында мѣгавилѣнин бағ-ланмасыны;

Касса јерлѣшѣн јерин башга саһѣдѣн ајрылмасыны;

Кассаја пѣнчѣрѣдѣн, тавандан, дѣшѣмѣдѣн вѣ саир јердѣн дахил олмағын мѣмкѣнлѣјјѣнѣ;

Кассаја кѣнар шѣхслѣрин дахил ола билиб-билмѣмѣсини;

Бѣтѣн пул вѣ пул сѣнѣдлѣринин јанмајан кассада сах-ланмасынын тѣ мин олунмасыны;

Кѣнѣн сонунда кассанын мѣһѣрлѣнмѣсини;

Рѣсми гајдада кѣзѣтчијѣ тѣһвил верилмѣсини;

Пул банкдан алыныб кассаја кѣтирилѣркѣн онун тѣһлѣ-кѣсизлијинин тѣ мин олунмасыны;

Кассада һѣр ај гѣфлѣти жохламанын кѣчирилмѣсини;

Касса ачарынын сурѣтинин кимдѣ вѣ һарада сахланыл-масыны.

Гуввѣдѣ олан гајдаја (тѣ’лимата) кѣрѣ хѣзинѣдарын јан-мајан кассасынын вѣ касса ѳтағынын ачарынын бир нѣс-хѣси зѣрфѣ вѣ ја кисѣјѣ гојулмалы, сургучланмалы вѣ кассир тѣрѣфиндѣн сургуч мѣһѣрлѣ мѣһѣрлѣнмѣклѣ мѣѣссисѣ-нин рѣһбѣринин јанмајан кассасында сахланылмалыдыр. Кассада гѣфлѣти апарылан инвентарлашманын нѣтичѣси актла (аралыг акты) рѣсмијјѣтѣ салынмалыдыр. Һѣмин ак-тын нѣмунѣви формасы ашағыдакы кими ола билѣр:

М.ѳ.Сабир адына заводун кассасындакы нағд
пул вѣсаитинин гѣфлѣти жохламылмасы

А К Т Ы*

Бақы шѣһѣри

14 сѣнтјабр 1997-чи ил

Мѣн, Азѣрбајчан Рѣспубликасы Нефт машынгајырма консернин баш тѣфтишчиси ѳлијѣв Бѣјлѣр Һѣсѣн оғлу, бу акты тѣртиб едирѣм ондан ѳтѣри ки, һѣмин консернинин 12 сѣнтјабр 1997-чи ил тарихли, 179 сајлы ѳмринѣ ѳсѣсѣн, М.ѳ.Сабир адына заводун баш мѣһасиби Х.Мѣммѣдовун иштиракы илѣ мѣѣссисѣнин кассасында олан вѣ кассир Н. Гулијѣвин мадди мѣс’улијјѣтиндѣ сахланылан пул вѣсаити-нин, пул сѣнѣдлѣринин вѣ чиѣди хѣсабат бланкларынын онун ѳз иштиракы тѣ мин олунмагла гѣфлѣти инвентар-лашмасыны апардым.**

Инвентарлашма заманы ашағыдакылар мѣѣјјѣн едилди:

I. 50 сајлы "Касса" хѣсабы ѳзрѣ

1) Һѣгиги пул галыгы — 5250 манат.

о чѣмлѣдѣн:

1000 манатлыг	— бир ѳдѣд	— 1000 манат
500 манатлыг	— дѣрд ѳдѣд	— 2000 манат
250 манатлыг	— бир ѳдѣд	— 250 манат
100 манатлыг	— ијирми ѳдѣд	— 2000 манат

2) Гисмѣн һѣгиги ѳдѣнилмиш 109–114 сајлы ѳдѣниш чѣдвѣллѣринин (һѣмин чѣдвѣллѣрин ѳдѣнилмѣси ѳзрѣ мѣд-дѣт 1997-чи ил 15 сѣнтјабр тарихѣ кими нѣзѣрдѣ тутулуб) мѣблѣги — 58400 манат

Јѣкуну: — 63650 манат

3) Мѣһасибат учотунун мѣ’луматлары ѳзрѣ инвентар-лашма апарылан тарихѣ нағд пул галыгы олмалыдыр— 63700 манат

* Заводун ады вѣ рѣгѣм мѣ’луматлары шѣртидир.

** Биз ашағыда имза еѣнлѣр һѣмин акты тѣртиб едик она кѣрѣ ки, сѣзлѣри илѣ дѣ башламаг олар.

4) Нағд пул галығы тәфтишинин нәтижәси:

чатышмазлыг	— 50 манат
артыг кәлмә	— —

Араыш: Сонунчу касса ордерләринин мә'луматлары:— мәдаhil ордеринин тарихи 13 сентјабр 1997-чи ил, ордерин сајы №-186; мәбләги — 1500 манат; махарич ордеринин тарихи 12 сентјабр 1997-чи ил, №-167, мәбләги — 350000 манат.

II. 56 сајлы "Пул сәнәдләри" һесабы үзрә

А — почта маркалары:

1) һәгиги марка галығы	— 1600 манат
2) мүһасибат учоту мә'луматлары үзрә марка галығы олмалыдыр	— 1800 манат
3) инвентарлашманын нәтижәси:	
чатышмазлыг	— 200 манат
артыг кәлмә	—

Б — Санаторија путјовкалары:

1) Санаторија путјовкалары (һәгиги галыг: — "Билкәһ" №-001996; мүддәти 28 сентјабр 1997-чи ил) дәјәри	— 1000000 манат
"Мәрдәкан" №-126214; мүддәти 30 сентјабр 1997-чи ил) дәјәри	— 1250000 манат

Јекуну:	— 2250000 манат
---------	-----------------

2) Мүһасибат учоту мә'луматларына әсасән путјовка галығы олмалыдыр — 2 әдәд, дәјәри 2250000 манат	
3) Нәтичә:	
чатышмазлыг	— —
артыг кәлмә	— —

III. Чидди һесабат бланклары 006 сајлы "Балансархасы һесаb" үзрә

1) Әмәк китабчалары (фактики галыг) — 46000 манат	
2) Учот мә'луматы үзрә галыг — 46000 манат	
3) Нәтичә:	

артыг кәлмә	—	—
чатышмазлыг	—	—

Кассанын јохланылмасы нәтижәсиндә мә'лум олур ки, кассада 50 манат нағд пул вә 200 манат дәјәриндә почт маркалары чатышмыр. Ашкар едилмиш чатышмазлыглар кассанын јохланылмасына даир тәртиб олунан актда кәстәрилмәли вә чатышмајан 250 манатын үч кун мүддәтиндә хәзинәдар тәрәфиндән кассаја өдәнилмәси тәләб олунмалыдыр.

Јухарыда кәстәриләнләр әһәтә олундугдан сонра, касса тәсәррүфатынын тәшкили вә апарылмасы гүввәдә олан тә'лиматын (әсаснамәнин вә с.) тәләбләринә мувафиг тәфтиш едилмәлидир. Бу сәһәдә ашкар олунан нөгсан вә чатышмазлыглар касса нағдығынын гәфләти инвентарлашдырылмасына даир тәртиб едилән актын дәрдүнчү бөлмәсиндә ашағыдакы кими әкс етдирилмәлидир.

IV. Касса интизамына әмәл олунмасына даир гејдләр

Јохламанын нәтижәсинә әсасән тәфтишчи өз фикрини актда ашағыдакы кими әкс етдирә биләр (әкәр касса интизамына там әмәл олунмушдурса):

Мүәссәсинин кассасы идарә бинасынын биринчи мәртәбәсиндә, касса үчүн ајрылмыш хуәсуи отагда јерләшир. Отағын дөшәмәси вә таваны бетондур, диварлары мишар дашындан һөрүлүб, отағын гапысы дәмйрәндир. Мүәссәсинин пул вәсаити вә гијмәтли кағызлары касса отағындакы јанмајан дәмйр кассада сахланылгыр. Иш күнүнүн сонунда касса вә касса јерләшән отағын гапысы сурғучланыб мөһүрләнир вә илтизамла кәзәтчијә тәһвил верилир. Касса отағынын вә кассанын ачарынын бир нүсхәси кисәјә гојулуб, сурғучланыб, мөһүрләнәрәк мүәссәсинин рәһбәринин јанмајан кассасында сахланылгыр.

Кассирдән (хәзинәдардан) мадди-мәс'улијјәт һаггында өһдәлик алынмыш (вә ја онунла бу һагда мугавилә бағланмыш) вә һәмйин сәнәд кадрлар шө'бәсиндә сахланылгыр. Касса китабы, касса әмәлијјатларынын апарылмасы һаггында әсаснамәнин тәләбләринә ујғун апарылгыр вә кассада пул галығы лимитинә әмәл олунур. Дикәр пул вәсаитләринин аналитик учот китабы гајтанланмыш вә мөһүрләнишдир. Банкдан алынған пуллар кассаја вахтында вә

там мадахил олунмуш, сәнәдсиз, еләчә дә там рәсмийјәтә салынмамыш сәнәдләрлә пул бурахылмасына јол верилмә-мишди.

Јухарыда гејд олунанлар шәрһ едилдикдән сонра ко-миссија үзвләри акта имза едилрәр:

Имзалар:

Тәфтишчи:	(Б.Әлијев)
Заводун баш мүһасиби:	(Х.Мәммәдов)
Кассир:	(Н.Гулијев)

Актда јазыланлара кассирин е'тиразы олмадыгда о, ак-тын соғунда (имзалардан сонра) ашағыдакы мәтни јазыб имза едир:

Тәфтиш апаран комиссија үзвләринә, онларын апар-дыглары инвентарлашмаја вә актда гејд олунанлара е'ти-разым јохдур. Актда садаланан (сајылан) бүтүн мадди дә-јәрлиләр (пул, чидди һесабат бланклары вә гиймәтли ка-ғызлар) мәним тәрәфимдән мәс'улијјәтли мүһафизәјә гәбул олунду:

Имза: Кассир (Н.Гулијев)

" _____ " 199__ил.

Јухарыда касса вә касса әмәлијјатлары илә әләгәдар ишләрин әсаснамәјә ујғун апарылдығыны гејд етдик. Тәф-тиш просесиндә бу саһәдә нөгсанлар ашкар едилдикдә тәф-тишчи онлары бир-бир садаламалы вә тәртиб едилән актда олдуғу кими әкс етдирмәлидир. Бә'зи һалларда бу чүр апар-ылан јохламаларын нәтичәсинә тәртиб едилән акта кас-сир (јахуд башга мадди мәс'ул шәхс) мүәјјән бәһанәләрлә имза етмәкдән имтина едир. Бу әсасән мадди-мәс'ул шәхс-ләрин һесабында чидди ганун позғунлуғу вә чатышмаз-лыглар ашкар едилән һалларда баш верир. Тәфтишчи белә вәзијјәтлә гаршылашдыгда, мадди-мәс'ул шәхсин е'тираз етдији факты јенидән онун вә мүәссисәнин баш мүһасиби-нин (вә ја онун мүавининин) иштиракы илә тәқрар јохла-малыдыр. Мадди-мәс'ул шәхс јең, гәсдән акта имза етмәк-дән имтина едәрсә, она е'тираз етдији мәсәләләрә даир рәс-ми изаһат јазмағы вә јохлама актына е'тиразынын сәбәби-нин кәстәрмәклә имза етмәк тәклиф олунмалыдыр.

Тәфтишчинин бу тәклифи дә нәтичәсиз галдыгда, мад-ди-мәс'ул шәхсин бу һәрәкәти имтина акты тәртиб етмәклә рәсмийјәтә салынмалыдыр. Имтина актына јохлама комис-сијасынын бүтүн үзвләри имза атмалыдырлар.

Касса һағдығынын гәфләти инвентарлашмасынын је-кунуна әсасән тәфтишчи ашкар олунмуш нөгсанлар вә он-ларын арадан галдырылмасына јөнәдилмиш тәклифләр һазырламалы вә ону мүәссисәнин рәһбәринә нәғдим етмә-лидир. Јухарыда гејд етдијимиз нөгсанлар нәзәрә алын-магла һәмин тәклифләр ашағыдакы мәзмунда ола биләр:

1. Кассада чатышмајан — 50 манат пул кассир Н.Гули-јевин һесабына јазылсын вә 3 күн мүддәтинә онун тәрә-финдән мүәссисәнин кассасына едәнилсин.

2. Чатышмајан почт маркасы 200 манат дәјәриндә кас-сир Н.Гулијевин һесабына јазылсын вә 3 күн мүддәтинә мүәссисәнин кассасына едәнилсин.

3. Дикәр пул вәсаитләринин аналитик учот китабы 3 күн мүддәтинә сәһифәләнсин, сурғучлансын вә мөһүрлән-син.

Тәфтишчи мүәссисәдә тәфтиш апардығы дөврә гејд олунан тәклифләрин ичра олунмасына нәзарәт етмәли вә онун һәјата кечирилмәсинә чалышмалыдыр. Тәфтишчи инвентарлашма заманы мүәссисәдә ашкар едилмиш нөг-санларын вә тәфтишин кедишиндә онларын арадан галды-рылмасынын тә'мин олунуб-олунмамасыны јекун актында кәстәрмәлидир.

4. 7. Касса әмәлијјатларынын тәфтиши

Пул вәсаитләринин кассаја дахил олмасы, сахланылма-сы вә кассадан бурахылмасы үзрә әмәлијјатларын һәјата кечирилмәси үчүн норматив акт (сәнәд) касса әмәлијјатла-рынын апарылмасына даир әсаснамәдир. Бу сәнәд һағд пул-лун гәбул олунмасы, сахланмасы, бурахылмасы, (истифадә едилмәси), касса сәнәдләринин рәсмийјәтә салынмасы, кас-са китабынын апарылмасы, кассанын тәфтиши вә касса интизамына әмәл олунмасы үзәриндә нәзарәти һәјата ке-чирмәк саһәсиндә ваһид гәјда гојулмасына хидмәт едир.

Бу әсаснамәјә кәрә (маддә 38) һәр бир мүәссисәдә рүбдә

бир дэфэдөн аз олмажараг кассада олан пулун, гижмэтли ка-
ғызларын вэ чидди һесабат бланкларынын гэфлэти жохла-
нылмасы апарылмалыдыр. Тэфтиш заманы касса эмэлиж-
атларына даир ашағыдакы мүһасибат формалары нэзэр-
дөн кечирилмэлидир:

— форма № ко-1 "Касса мөдахил ордери"; № ко-2 "Кас-
са мөхарич ордери"; № ко-3 вэ № ко-3а "Касса мөдахил вэ
мөхарич сөнэдлэринин гејдијјат журналы", пулун ордер-
сиз гәбулу вэ бурахылышы сөнэдлэри, форма № ко-4 "Кас-
са китабы"; № ко-5 "Касса ордери илэ пулун гәбул олу-
масы вэ верилмәсинин учоту китабы", 50 "Касса" һесабы
үзрә учот рекистри, баш китаб, мұвафиг дөврә тәртиб
олунмуш акт, баланс вэ и. а. Бунлар ејни заманда тэфтиш
апармаг үчүн информәсија мәнбәји һесаб олунур.

Касса эмэлијјатлары тэфтиш едиләркән һөкмән касса
учотунун апарылмасына даир әһаснамәјә вэ касса интиза-
мына риајәт олунмасы ичра едилән эмэлијјатларын гану-
наујунлуғу, мөгсәдәујунлуғу, доғрулуғу диггәтлә жохла-
нылмалыдыр. Бу сәһәдә тэфтишин гаршысында дуран әһас
вәзифәләрдән бири касса эмэлијјатларынын әһаснамәјә уј-
ғун апарылмасы вәзижәтини мүјјән етмәкдән ибарәтдир.
Бу заман тэфтишчи пул сөнэдлэринин дүзкүн тәртиб едил-
мә вәзижәтини диггәтлә нэзәрдән кечирмәли, бүтүн мөда-
хил вэ мөхарич сөнэдлэринин (касса мөдахил-мөхарич ор-
дерлэринин) мүрәккәблә, сәлигәли, позунтуја јол вермә-
дән, ајдын тәртиб едилмәсинә хүһуси фикир вермәлидир.
Тэфтишин кедишиндә кассаја пулун гәбулу вэ верилмәси
үчүн әһас сөнәд олан касса мөдахил вэ мөхарич ордерлэ-
риндә алынған вэ өдәнилән мөбләғләр үчүн кассирин имза-
сы вэ тарихи олмагла "алынмышдыр" вэ ја "өдәнилмиш-
дир" сөзү јазылан штампын вурулуб-вурулмамасы, өдәниш
чөдвәллэринин үзәриндә пулларын өдәнилмәси үчүн кре-
дит сәрәнчәмчысынын ичәзә веричи дәркәнарынын олуб-
олмамасы, чөдвәлдә өдәниш мүддәтинин кестәрилиб-кестә-
рилмәһәси, пул алан шөхсләрин адыларынын гаршысында
имзаларын олуб-олмамасы, әмәк һаггы мөбләғини алмајан-
лар олдуғда онларын әмәк һаггы мөбләғинин гаршысында
"депонент едилмишдир" сөзүнүн јазылыб-јазылмамасы вэ
саир бу кими мөсәләләр арашдырылмалыдыр. Пул сөнәд-

ләриндә мүәһәссәһин кредит сәрәнчәмчысынын имзасы-
нын олуб-олмамасы даһа диггәтлә жохланылмалыдыр.

Тэфтишчи пулларын кассаја ордерсиз мөдахил олунма-
сы вэ бурахылмасы кими нөгһәсанлара тәһәдүф едәрәс, вәтән-
дашын әризәһинин үзәриндә "гәбул етмәк" вэ јажуд "вер-
мәк" (өдәмәк) сөзү јазылмыш дәркәнарын вэ штампын олма-
сына, мөдахил вэ ја мөхарич ордеринин нөвбәти нөмрәһи-
нин һәмийн сөнәдин үзәринә јазылмасына, сөнәддә мүәһәссә
рөһбәри вэ баш мүһәсибин имзасынын, еләчә дә эмэлијјаты
ичра едән кассирин вэ мөхарич сөнәдиндә пулу алан шөхсийн
имзасынын олмасына чидди фикир верилмәлидир.

Бир гәјда-олағ, касса мөдахил вэ мөхарич сөнэдлэри
(ордерлэри) ајры-ајрылығда сыра илэ нөмрәләнир, һәр
һансы бир нөмрәһин арада бурахылмасы (ишдә олмамасы),
онун мәнв едилиб пул вәсаитинин мәнимсәнилмәһинә наил
олунмасыны сүбүт етмәклә чинајәт һалынын баш вермәһи-
нө сәбәб ола биләр. Она көрә дә ашкар олунан бу чүр
фактлар диггәтлә арашдырылмалыдыр.

Бу чүр фактлары кассанын пул сөнэдлэринин гејдијјат
журналынын мәлүматлары әһасында да жохлајыб ашкар
етмәк олар.

Касса интизамына әмәл олунмасына риајәт едилмәһи
јохланыларкән ашағыдакы мөсәләләр әһатә олунмалыдыр:

— банкдан кассаја нағд алынған пулун тәјинаты үзрә
сәрф олунма вәзижәти;

— кассадакы нағд пул галығынын банкын мүөјјән ет-
дији лимитдан артығ олуб-олмамасы;

— әмәк һаггыны, тәгаүдү вэ саирәһи өдәмәк мөгсәди
илә банкдан кассаја алынмыш, лакин там истифадә олун-
мыш пулун вахтында вэ бүтүнлүклә банка гәјтарылма
вәзижәти;

— пул вәсаити илә нағд һесаблашма гәјдасына әмәл
олунма вәзижәти;

— башга идарә, тәшкилат вэ шөхсләрә нағд пулун борч
верилмә һалларынын олуб-олмамасы вэ и. а.

Кассаја дахил олан нағд пулун тәјинатына ујғун сәрф
олунуб-олунмамасыны, пулун кассаја дахил едилмәһи вэ
онлары тәјинатлары үзрә сәрфинә даир тәртиб едилмиш
хүһуси чөдвәлини вәситәһи илә дә мүөјјәнләшдирмәк олар.
50 сәјлы "Касса" һесабынын кредити үзрә јазылышлар 1-с
сәјлы журнал-ордердә пулларын һансы мөгсәдләрә сәрф
олунмасы барәдәки мәлүматлары әкс етдирир.

Һәмин чәдвәли ашағыдакы формада тәртиб етмәк олар:

Чәдвәл 5

50 сажы "Касса" һесабынын дәвријјәси
(1997-чи илин сентјабр ајы үчүн)

Сыра №-си	Көстәричиләр	Пулун мәгсәдли тә'јинаты					
		Әмәк һаггыны өдәмәк үчүн	Мүкафат вермәк үчүн	Тәгаүдү өдәмәк үчүн	Тәсәрүфат еһтијачы үчүн	вә саирә	чәми
1	01.09.1997-чи илә галыг						
2	Сентјабр ајында кассаја мәдаһил олуб						
3	Јекуну						
4	Ај әрзиндә банка верилиб						
5	Ајын сонуна галыг						
6	Јекун						
7	Ај әрзиндә хәрчләниб (сәтр 3—6)						
8	Касса планындан кәнарлашма (артыг хәрч +; гәнаәт —)						

Кассаја даһил олмуш пулларын һансы мәгсәдләрә сәрф олунмасы һаггында мә'луматлары јухарыда көстәрилән чәдвәли тәртиб етмәклә әлдә етмәк олар. Һәмин чәдвәл касса дәвријјәсиндән касса һесабынын дебети вә кредити үзрә мә'луматлары әкс етдирән учот рекистрләриндән, кассирин һесабындан вә касса үзрә мохарич сәнәдләриндән истифадә олунмагла тәртиб едилир.

Јухарыдакы чәдвәлин мә'луматларына әсасән һәм нағд пул вәсаитинин өз тә'јинатына ујғун сәрф едилмәсини, һәм дә кассадакы пул галыгы лимитинә риајәт олунуб олунмасыны мүәјјәнләшдирмәк олар. Чәдвәл мә'луматларынын доғрулуғу мүәссисәни тәфтиш едән тәфтишчинин вә мүәссисәнин баш мүһасибинин имзасы илә тәсдиг едилмәлидир.

82

Чәдвәлин тәртиб олунмасы вә она лазым олан мә'луматларын ишләnmәси чох вахт тәләб етдијиндән онун тәртибинин мүәссисәнин баш мүһасибинә һәвалә олунмасы мәсләһәт көрүлүр. Јалһыз чәдвәл көстәрилән гәјдада тәртиб олунудгдан сонра онун мә'луматларынын тәфтишчи тәрәфиндән нәзарәт гәјдасында јохланылмасы вахтдан сәмәрәли истифадә етмәк баһымындан даһа мәгсәдмүвафиг һесаб едилир.

Кассаја даһил олан пулун истифадә олунмајан һиссәнин вахтында банка гәјтарылыб-гәјтарылмадасы, онун банка гәбул олунмасы үчүн рәсмијјәтә салынан гәбзин тарихи, өдәниш чәдвәлләринин үзәриндә көстәрилән мөбләләрин өдәнилмәсинә ичазә верилмәси һаггында гојулан дәркәнары вә өдәнишин вахтынын гуртардыгы тарихи, банк чыхарышыны, депонент едилмиш әмәк һаггы мөбләғини вә дикәр өдәнилмәмиш мөбләғләри, һабелә кассаја даһил олмуш саир мөбләғләри онларын даһил олдуғу тарихлә тутушдурмагла јохланылыр. Бир гәјда олараг тәфтиш заманы кассада ашкар едилән нағд пул мөбләғи (лимитдән артыг олан мөбләғ) мүәјјән едилән күндән сонракы күн банка гәјтарылмалыдыр.

Гүввәдә олан гәјдаја мүвафиг олараг нағд пулла һесаблашмалар үзрә әмәлијјатларын мәзмуну диггәтлә тәһлил едилмәклә һәр бир пул сәнәди јохланылмалыдыр. Бир гәјда олараг дәјәри кассадан нағд өдәнилмәклә бөјүк мөбләғдә мадди дәјәрлиләрин физики шәхсләрдән сатын алынмасына јол верилмәмәлидир. Пәракәндә тичарәт мүәссисәләриндән сатын алынған әшјаларын ваһидинин дәјәри вә үмуми мөбләғи исә гүввәдә олан гәјдаја (тә'лимата вә дикәр мүвафиг норматив сәнәдә) ујғун кәлмәли вә нәзәрдә тутулан һәддән артыг олмамалыдыр. Мадди дәјәрләрин дүзкүн әлдә едилмәмәси вә бөјүк мөбләғдә ганунсуз сатын алынмасы ашкар едилән һалларда (мөбләғ чох бөјүк олдуғда) онун ичрасына сәрәнчам верән шәхс мүәјјәнләшдирилмәли вә мадди дәјәрлиләрин сатын алынмасы барәдә гәјданы поздуғуна көрә онун мәс'улијјәтә чәлб олунмасы һаггында мәслә галдырылмалыдыр.

Касса интизамынын кобуд сурәтдә позулмасы һалларындан бири дә нағд пулул банга идарә, тәшкиләт вә шәхсләрә борч верилмәсидир. Бу һал касса сәнәдләри вә мүһасибат учоту јазылышларына әсасән мүәјјән едилир. Тәфтишчи нағд пулул борч верилмәсинин сәбәбини, она

83

сэрэнчам верэн шэхси вэ борчун гајтарылдығы тарихи дегиг мүэјјэн етмелидир.

Тэфтишчи јохламанын сонунда касса эмелијјатларында јол вердиклери нөгсанларын сәбәби хаггында мүвафиг везифәли шәхсләрдән изаһат төләб етмелидир. Нағд пулун мүһафизәсинин вэ тәјинатына ујғун сәрф олунмасынын вачиблији нәзәрә алынараг касса эмелијјатларынын башдан-баша јохланылмасы мөгсәдәмүвафиг һесаб едилди.

Тэфтишчи касса эмелијјатларыны јохлајаркән, онларын ганунаујғунлуғуну, дүзкүнлүјүнү вэ мөгсәдәујғунлуғуну, мөдахил, мөхарич ордерләри вэ онлара эләвә едилмиш әсастандырычы сәнәдләрә әсасән мүэјјән едир. Касса эмелијјатларынын дүзкүнлүјүнүн везијјәти јохланыларкән архив сәнәдлеринин ичәрисиндән кечмиш дөврә аид сәнәдин көтүрүләрәк икинчи дөфә кассадан пул бураһылмасына јол верилмәсинә, пулу алан шәхсин имзасынын, мөһүрүн, штампын сахталашдырылмасына, өдәниш чәдвәлләринә мүәссисәдә ишләмәјән шәхсләрин адынын дахил едилмәсинә, вәтәндаша чатасы мәбләгин сүн и сурәтдә артырылмасына, мәзунијјәт мәбләгинин вэ саирәнин сахталашдырылмасына, јеринә јетирилән иш ваһидинин гижмәтинин әсассыз артырылмасына, иш нормасынын азалдылмасына, банкдан алынған пулун кассаја там мөдахил олунмамасына, пулларын кассадан әсассыз олараг икинчи дөфә силинмәсинә, материал дөјәрлилеринин нағд сатышындан, иш вә хидмәтләрдән, коммунал хидмәтләриндән вэ саирәдән әлдә олунған пулун там вә ја бәзән бир һиссәсинин кассаја мөдахил едилмәмәсинә раст кәлинир.

Бәзән һесабнамәләрин дә сахталашдырылмасына јол верилир. Бу чүр сахтакарлыг һесабнамәләр үзрә "алынан" материал дөјәрлилеринин мөдахили, еләчә дә иш вә хидмәтләрин јеринә јетирилмәси үзрә эмелијјатлар, һабелә мүвафиг һесабнамәләр гаршылыгыга гајдада јохланылған заман мүэјјәнләшдирилир.

Кечән илләрин пул сәнәдлеринин архив сәнәдләри араһындан көтүрүләрәк икинчи дөфә сәнәддәки мәбләг гәдәр кассадан силинмәси кими сахтакарлыгы һәмнин сәнәдин рәнкиндән (саралмасындан, солғунлуғундан), ишә тикилән јериндә тәкрар дешијин ачылмасындан, әзик олмасындан, үстүндәки дәркәнарын тарихиндән (бәзән кечмиш тарих позудур, јени тарихә дүзәлдилир), орада едилән дүзәлишиң мүрәккәбинин фәргләнмәсиндән ашкар етмәк олур.

Бәзи архив сәнәдлеринин араһындан чыхарылан сәнәдә имза едәнләр, сэрәнчам верәнләр артыг һәмнин везифәдән чыхмыш олдуғларындан онларын имзасы илә јохлама дөврүндә ишләјән везифәли шәхсин имзасы охшар олмур ки, бу да тэфтишчидә шүбһә јарадыр. Бу шүбһә арашдырыларкән һәмнин сәнәдин сахталыгы сүбут олунур.

Бәзән дә сахталашдырылған сәнәд о дәрәчәдә дегиг позулуб шүбһә јаратмајан формада дүзәлдилир ки, онун там сахта вә ја дүзкүн олмасы хаггында тэфтишчи гәти рәјә кәлмәкдә чәтинлик чәкир. Бу чүр һалларла гаршылашдыгда һәмнин сәнәдин ишдән көтүрүлүб анализ олунмаг үчүн експертизаја (әһли-хибрәјә) верилмәси мөгсәдәујғун һесаб едилди. Өдәниш чәдвәлләри үзрә верилән пулун дүзкүнлүјү јохланыларкән тэфтишчи чәдвәлдә адлары кестәрилән бүтүн шәхсләрин тэфтиш олунған мүәссисәдә ишләмәләрини дегигләшдирмәлидир. Бу чүр эмелијјатлары башдан-баша јохламаг мүмкүн олмадыгда, һеч олмаса адына бөјүк мәбләгдә пул јазылан шәхсләрә, еләчә дә сечмә үсулу илә бир нечә шәхсләрә јазылан мәбләгләрин дүзкүнлүјү арашдырылмалыдыр. Буңун үчүн өдәниш чәдвәлиндә сојады, ады, атасынын ады кестәрилән шәхсләр, шәхси һејәтин тәркиби хаггында мәлүматлар, табел мәлүматлары илә, чәдвәлдә олан имзалар әввәлки ајлар үчүн тәртиб едилмиш сәнәдләрдәки имзаларла тутушдурулмагла (имзаларын охшарлыгы вә саир мүэјјәнләшдирилмәклә) онларын дүзкүнлүјү мүэјјән едилмәлидир.

Өдәниш чәдвәлиндә кестәрилән ајры-ајры ишчиләрә өдәнилән мәбләгин, еләчә дә үмумиликдә кассадан өдәнилән мәбләгин дүзкүнлүјү јохлаңыларкән һәмнин мәлүматлар һесаблашма чәдвәлинин мәлүматлары илә тутушдурулмалыдыр. Һесаблашма чәдвәлинин үмуми јекуну өдәниш чәдвәлләри үзрә ајры-ајры кестәрилмәдикдә, бүтүн өдәниш чәдвәлләринин һәмнин дөвр үчүн мәбләги үмумиликдә тәһлил олунмалыдыр. Өдәниш чәдвәлинин јекун мәбләгинин дүзкүнлүјүнү јохламаг үчүн чәдвәлин јекуну јенидән һесабламаг, сонра исә ону һесаблашма чәдвәлинин "өдәнилмәк үчүн" сүтуну илә тутушдурмаг лазымдыр. Даһа сонра пул алан шәхсләрин чәдвәлдә олан имзаларынын доғрулуғу, депонент мәбләгинин дүзкүнлүјү, етибарнамә әсасында бураһылан мәбләгләр вә етибарнамәләрдәки имзанын дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Жухарыда кестерилен халлара тәфтишчидә мөҗҗән шүбһә жаранарса, мувафиг везифәли шәхсләрдән бу һагда изаһат теләб едилмәлидир.

Касса әмәлијатларынын јохланылмасы саһәсиндә тәфтишчинин ән мүнһүм везифәси банкдан алынған һағд пулун кассаја вахтында вә там дахил олмасына нәзарәт етмәкдән ибарәтдир. Бу нәзарәтин һәјата кечирилмәси үчүн ашағыдакы формада чәдвәлин тәртиб олунмасы мәгсәдәмувафиг һесаб едилир:

Чәдвәл 6

Кассаја дахил оласы пулларын там вә вахтында дахил олмасына нәзарәт чәдвәли.

Банк гәб-зинин №-си	Банк гәб-зинин тарихи	Мәб-ләғ	Банк гәб-зинә әсәсән пулун алындығы тарих	Кассаја дахил олуб			Кәнарлашма	
				Тарих	Ордерин №-си	Мәб-ләғ	Күн һесабы илә	Мәб-ләғлә
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Чәдвәлә корланмыш вә ләғв олунмуш банк гәбзләри дә дахил олмағла бүтүн банк гәбзләринин мә'луматлары артан нөмрә илә көчүрүлүр. Бир гәјда олага, ләғв едилмиш банк гәбзләриндә "ләғв едилмишдир" сөзү јазылмағла банк гәбзинин көтүјүнә јапышдырылмалыдыр. "Ләғв едилмишдир" сөзү тәклиф едилән чәдвәлдә јазылан гәбзин нөмрәсинин гаршысында јазылмалыдыр.

Банкдан алынмыш пулун кассаја там вә јахуд бир һисәсинин мәдаһил едилмәсинә, еләчә дә алынған тарихлә кассаја мәдаһил олундуғу тарихин ујғун олмамасы халларына тәсадүф едилдикдә тәфтишчи тәгсиркар шәхси мөҗ-јәнләшдириб бунларын сәбәби барәдә ондан изаһат теләб етмәлидир. Банкдан алынған пулун кассаја там вә ја бир һисәсинин мәдаһил олундуғуну, еләчә дә вахтында мәдаһил едилмәмәсини банк чыхарышы илә, пулларын кассаја

мәдаһили һағгында рәсмийәтә салынан касса мәдаһил ордерини тутушдурмағла мөҗҗән етмәк олар.

Башга мәнбәләрдән дахил олан пулларын там вә вахтында кассаја мәдаһил едилиб-едилмәмәсини пулун дахил олдуғу мәнбә илә мөҗҗән етмәк олар.

Тәфтишчи кассадакы пулун һәрәкәтинин дүзкүнлүјүнү јохлајаркән, дөврийјәнин мәдаһил вә мөһарич һиссәсинин јекунуну (топламағла) кассирин һесабаты илә јенидән јохламанлы вә касса китабында күнүн сонунә кәстәрилән галығы дәғиг мөҗҗән етмәлидир. Јохлама заманы кәнарлашмалары касса китабы, 50 сәјлы "Касса" һесабынын дебәт вә кредит чәдвәлинин мә'луматларыны тутушдурмағла мөҗҗән етмәк лазымдыр.

Тәфтишчи кассадан истәһсалат вә тәсәррүфат еhtiјачларына бураһылан вә сонрадан һесабат теләб олунмајан әмәлијатлары диггәтлә јохламалыдыр. Касса әмәлијатларынын тәфтишинин ән мүнһүм мәрһәләси әмәлијатларын мүнһәсибат үчоту һесабларында дүзкүн әкс етдирилмәси вәзијјәтинин јохланылмасыдыр. Бу чүр нәзарәт илк касса сәнәдләри вә кассирин һесабаты јохланыларкән һәјата кечирилир. Мә'лум олдуғу кими һәмин сәнәддә һесабларын мұхабирләшмәси — јә'ни дахил олан вә бураһылан пулун һансы һесабларда әкс етдирилмәси нәзәрдә тутулур. Она көрә дә тәфтишчи бу әмәлијатларын дүзкүнлүјүнә әмин олдугдан сонра кассирин һесабаты әсасында тәртиб едилмиш групплашдырылмыш мәбләғләрин мувафиг һесаблара аид едилмәсинин дүзкүнлүјүнү нәзәрдән кечирмәлидир.

4.8. Мадди мәс'улијјәтин тә'мин олунма вәзијјәтинин јохланылмасы

Мүәссисәләрдә (ширкәтләрдә, бирликләрдә вә с.) баш вәрә биләчәк мадди дәјерлилерин чатышмазлығынын гаршысынын алынмасында мадди-мәс'ул шәхсләрлә мадди мәс'улијјәт һағгында рәсми гәјдада фәрди мұғавилә бағланмасынын ролу бөјүкдүр. Ишчиләр мүәссисәјә вурдуғлары зијана көрә мәнһуд вә там мадди мәс'улијјәт дашыја билерләр.

Ишчи онун күнаһы (е'тибарсызлығы) үзүндән иш проһесиндә материалларын, һазыр мә'мулатын, аваданлығын вә дикәр бу кими мадди-гүјмәтлилерин корланмасына јол вердикдә мәнһуд мадди мәс'улијјәт дашыјыр.

Бу заман ишчидән һәгиги итки (зәрәр) һәчминдә (лакин ганунверичиликдә мүйәжән едилмиш мәбләғдән чох олмамагла) вурдуғу зијан өдәнилмәлидир.

Там мадди-мәс'улијјәт исә конкрет мадди-мәс'ул шәхсә горунуб сахланылмасы рәсми сәнәдләрлә һәвалә олуна әмлак (вә ја пул вәсаити) итдикдә, оғурландыгда вә чатышмадыгда мејдана чыхыр.

Азәрбајчан Республикасы Әмәк Ганунлары Мәчәлләсинин 126-1 маддәсинә әсасән мүйәссисә, идарә вә тәшкилат мадди-мәс'ул шәхсләрә вә мувафиг ишчиләрә сахламаг, дашымаг вә истәһсал просесиндә истифадә етмәк үчүн вәрилмәли олан сәрвәтләрә көрә 18 јашына чатмыш бу чүр шәхсләрлә там мадди-мәс'улијјәт һаггында ашағыдакы формада фәрди мугавилә бағламалыдыр:

Там мадди мәс'улијјәт һаггында нүмунәви фәрди мугавилә

Тәрәфләрдән:

Биринчи тәрәф: _____

(мүйәссисәнин, идарәнин, тәшкилатын

ады вә онун рәһбәринин вә ја онун муваининин

вәзифәсинин дәгиг ады, сојады, ады, атасынын ады,

мадди сәрвәтләрин јери вә с.)

Мадди сәрвәтләри горујуб-сахламаг мәгсәди илә ашағыдакы тәләбләрә әмәл етмәклә мугавилә бағлајыр.

1. Ишчи (мадди-мәс'ул шәхс) _____

(вәзифәси, сојады, ады

вә атасынын ады, көрәчәји ишин ады)

Она инзибати идарә һеј'әти (мүйәссисәнин рәһбәрлији) тәрәфиндән е'тибар едилмиш мадди сәрвәтләрин горуноуб сахланылмасыны, көрүләчәк ишин лајигинчә јеринә јетирилмәсини там мәс'улијјәти илә өз үзәринә көтүрүр вә ашағыдакы вәзифәләрә әмәл етмәјә борчлудур:

а) она е'тибар едилмиш мадди сәрвәтләрин вә көрүләчәк ишләрин там гејдинә галмалыдыр, ејни заманда идарәјә, мүйәссисәјә вә тәшкилата һеч бир сәбәб үзүндән зијан вурмамалыдыр вә зијанкарлыға гаршы мубариз олмалыдыр;

б) мүйәссисәнин, идарәнин, тәшкилатын рәһбәрлијинә вахтлы-вахтында өһдәсиндә олан мадди сәрвәтләрин тәһлуқәсизлији барәдә мә'лумат вермәли вә лазым кәлдикдә горхулу вәзијјәтин сәбәбләрини ајдынлашдырмалыдыр;

в) она е'тибар едилмиш мадди сәрвәтләрин, пул вәсаитләринин вә башга көрүләчәк ишләрин дәгиг учотуну илармалы, мүйәжән едилмиш гајдада һесабат тәртиб едиб тәләб олунан јерләрә тагдим етмәлидир;

г) она е'тибар едилмиш мадди сәрвәтләрин инвентарлашдырылмасында иштирак етмәлидир;

2) инзибати идарә һеј'әти (игтисади субъект) ашағыдакы тәләбләри јеринә јетирмәјә борчлудур:

а) мадди-мәс'ул шәхсә е'тибар едилмиш мадди сәрвәтләрин горуноуб сахланылмасы вә көрүләчәк ишләрин лајигинчә јеринә јетирилмәси үчүн лазыми шәраит јаратмаға;

б) мадди-мәс'ул шәхси (ишчини) мадди сәрвәтләрин горуноуб сахланылмасы вә мадди зијавын өдәнилмәсинә даир гүввәдә олан там мадди мәс'улијјәт барәдәки ганунверичилик акты илә, һәмчинин мүйәссисәјә, идарәјә, тәшкилата дөјән зијанын мадди-мәс'ул шәхс тәрәфиндән өдәнилмәси барәдә тә'лиматла, нормативләрлә вә ејни заманда сахлама, гәбулетмә, е'маләтмә, сатыш (бурахылыш), дашына, јахуд да бурахылмыш мадди сәрвәтләрин истәһсала сәрфи һагда гүввәдә олан гајдаларла өввәлчәдән таныш етмәјә;

в) мүйәжән едилмиш гајдалар әсасында инвентарлашдырманы һәјата кечирмәјә.

3. Мадди мәс'ул шәхсин күнаһы үзүндән мүйәссисәјә, идарәјә, тәшкилата дөјән зәрәрин һәчми (мәбләғи) мүйәжән едилдикдән сонра онун өдәнилмәси мөвчуд ганунверичилик әсасында һәјата кечирилмәлидир.

4. Идарә, мүйәссисә вә тәшкилата дөјән зәрәр мадди-мәс'ул шәхсин күнаһы үзүндән олмадыгда, мадди-мәс'ул шәхс она чавабдәһ олмур.

5. Бу мугавилә мадди-мәс'ул шәхсин ишләдији вә она е'тибар едилмиш мадди сәрвәтләрин сахландығы бүтүн дөвр әрзиндә гүввәдидир.

6. Бу мугавилә ики нүсхәдән ибарәт тәртиб едилир, биринчи нүсхә мүүссисәнин кадрлар шө'бәсиндә сахланылып, икинчи нүсхә исә мадди-мәс'ул шәхсдә галыр.

Мугавиләдә көстәрилән тәрәфләрин үнваны:

мүүссисә (идарә вә с.):

_____ мадди-мәс'ул шәхс: _____

Мугавиләни тәртиб едән тәрәфләрин имзасы:

Мүүссисәнин (идарәнин) рәһбәри _____
Мадди-мәс'ул шәхс _____
Мугавиләнин тәртиб едилдији тарих _____

М.Ж.

Мүүссисәни тәфтиш едән мütәхәссис бүтүн мадди-мәс'ул шәхслә (хәзинәдарла, анбардарларла вә с.) јухарыдакы гәјдада мугавилә бағланылыб-бағланылмадасыны јохламалы, бу сәһәдәки нөгсанлары ашкар етмәли вә онларын арадан галдырылмасы үчүн мувафиг тәклифләр вермәлидир.

4. 9. Банкларда олан һесаблир үзрә әмәлијатларын вә дикәр пул вәсаитләринин тәфтиш вә нәзарәтинин үмуми гәјдалары, вәзифәләри вә мәнбәләри

Гүввәдә олан ганунчулуға ујғун олараг мүүссисәләр, бирликләр, идарә вә тәшкилатлар, һабелә дикәр һуғуғи шәхсләр сәрбәст пул вәсаитләрини, еләчә дә борч алдығлары вәсаитләри онлара хидмәт едән банкда, ачылмыш мувафиг һесаблирда сахламалыдырлар.

"Азәрбајҗан Республикасында банклар вә банк фәалијәти һаггында" Азәрбајҗан Республикасынын ганунунун биринчи фәслинин биринчи маддәсиндә дејилир:

"Банк пул вәсаитини чәлб етмәк вә гәјтармаг, өдәниш, мүддәтлилик шәртләри илә өз адындан јерләшдирмәк үчүн јарадылмыш идарәдир.

Банклар пул әманәтләрини гәбул едир вә јерләшдирир, кредитләри чәлб едир вә верир, мүштәриләрин вә мүхбир банкларын тапшырығы илә һесаблашмалар апарыр вә онлара касса хидмәтини һәјата кечирир".*

Һәр бир мүүссисәнин аһәнждар фәалијәти үчүн нормал тәсәррүфат әлағәләринин олмасы, онларын лазымы материалларла вахтында вә там тәминаты, истеһсалын фәсиләсиз давам етдирилмәси, һазыр мәһсулларын мугавилә шәртләри позулмадан јүкләниб көндәрилмәси вә сатышы әсас шәртләрдәндир. Мүүссисәләр арасында тәсәррүфат әлағәләри бағланмыш икитәрәfli мугавиләләрлә рәсмијәтә салыныр вә мөһкәмләндирилир. Бу мугавиләјә әсасән бир тәрәф (мүүссисә) әмтә-материал дәјәрлидәрини көндәрән, иш вә хидмәтләри јеринә јетирән, дикәр тәрәф исә алычы, истеһлакчы, нәтичә етибары илә алынан малларын иш вә хидмәтләрин дәјәринин өдәјичиси кими чыхыш едир.

Малсатанларла, малаланлар арасында һесаблашмаларын дүзкүн тәшкил едилмәси дөвријә вәсаитләринин дөврәтмә сүрәтини артырыр, сатышдан олан пул вәсаитинин вахтында дахил олмасыны тәмин едир.

Өз мәзмунундан әссылы олараг һесаблашмалар әмтә әмәлијатларына вә гејри-әмтә әмәлијатларына көрә, шәһәрдәнкәнар вә шәһәрдаһили олмагла нағдсыз гәјдада банклар вәситәси илә апарылыр.

Пул вәсаитләрини сахламаг вә һесаблашмалар апармаг үчүн истеһсал мүүссисәләри вә бирликләри онлара хидмәт едән банкларда һесаблашма, валјута, хүсуси вә саир һесаблир ачырлар.

Малијә-тәсәррүфат функцијасынын мәркәзләшдирилмәси шәраитиндә бирликләрдә һесаблашмалар ашағыдакы гәјдада тәшкил олунур:

шәһәрдәнкәнар истеһсал ваһидләри үчүн онларын јерләшдији јашајыш мөнтәғәләриндәки банкларда чари һесаб ачылыр. Истеһсал ваһидләри үчүн чари һесаб, бирлијин јерләшдији шәһәрдә вә канарда ејни шәһәрин хидмәт етдији банкларда ачыла биләр.

Истеһсал ваһидләринин чари һесабына ашағыдакылар көчүрүлә биләр:

— бирлик тәрәфиндән сметада нәзәрдә тутулан әмәк

* Банклар һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну. Длава №3

һаггыны өдәмәк, она бәрәбәр өдәнишләри, мұкафат, сосиал сығорта үзрә мәбләғи, дахили тәсәррүфат хәрчләрини вә саир хәрчләри өдәмәк үчүн нәзәрдә тутулан вәсаит;

— истәһсалат ваһидинин сәрәнчамына ажрылан мадди һәвәсләндирмә фонду, сосиал-мәдәни тәдбирләр, мәнзил тикитгиси фондунун вәсаити, фонд һесабына сонрадан өдәнилән вәсаитләр вә и. а;

— капитал гојулушларыны малијјәләшдирмәк үчүн һесаблашма һесабындан, чари һесабадан вә бүдчәдән дахил олан вәсаит.

Истәһсал ваһидләринә ичазә верилир ки, мүәссисәјә дахил олан мәнзил кирајәсиндән, коммунал хидмәтиндән, истираһәт евләри вә санаторија путјовкаларынын сатышындан әлдә олунан пулу, гајтарылан тәһтәһсаб мәбләғи, вәлидејнләрин ушағларынын көрпөләр еви вә ушағ бағчасында сахланылмасына көрә өдәдикләри һагг мәбләғини вә дикәр бу кими мәбләғләри (малалаңдан вә малсатаңлардан дахил олан мәбләғләрдән башга) чари һесаба кечирсинләр.

Сатылан мәнсула, сатын алынан материал дәјрәлиләринә вә дикәр әмәлијјатлара көрә (чари һесабадан едилән малијјәләшдирмәдән башга) һесаблашмалар истәһсал бирлији тәрәфиндән үмумиликдә онун һесаблашма һесабы, хусуси ссуда, ссуда һесабы вә саир һесаб вәситәси илә апарылыр.

Пул вәсаитләринин һәрәкәти үзрә әмәлијјатларла јанашы банк һесаблары үзрә нәзәрәт объект пул сәнәдләри вә јолда олан пуллар һесаб олунур.

Банкдакы һесаблар үзрә әмәлијјатларын вә саир пул вәсаитләринин тәфтишинин гаршысында ашағыдакы вәзифәләр гојулур:

— пул вәсаитләринин банкдакы һесаблара дахил олмасы вә силинмәси үзрә һәјата кечирилән әмәлијјатларын вахтында апарылмасыны вә мөгсәдәүјгунлуғуну јохламаг;

— пул вәсаитләринин өз тәјинатына ујғун сәрф едилмәсинә нәзәрәт етмәк;

— вәсаитин вахтында дахил олмасы вә пул вәсаитинин малкөндөрәнләрә — подратчылара, бүдчәјә, алынмыш ссудаја көрә банка, әмәк һаггы үзрә фәһлә вә гуллуғчулара олан борчун өдәнилмәсинә нәзәрәт етмәк;

— һесаблашмаларын апарылма гајдасына вә формасына әмәл едилмәси вәзидәттини јохламаг;

— дикәр пул вәсаитләри үзрә әмәлијјатларын гаңунаујгунлуғуна нәзәрәти тәмин етмәк.

Банкда олан һесабларын тәфтишинин әсас информәсија мәнбәји ашағыдакылардыр:

— мувафиг синтетик вә субһесаблар үзрә банк чыхарышлары; она әләвә едилмиш сәнәдләр;

— пул вә һесаблашма чек китабчасы;

— өдәниш тәләбнамәләри;

— өдәниш тапшырығлары;

— аккредетив ачмағ үчүн верилән әризә;

— дикәр пул вәсаитләринин аналитик учот китабы;

— 51, 52, 55, 56, 57, 58 сајлы һесаблар үзрә учот рекистрләри;

— дикәр пул вәсаитләри үзрә сәнәдләр вә мүәссисәнин мувафиг дөвр үзрә рүблүк вә иллик балансы.

4. 10. Һесаблашма һесабы вә банкда олан дикәр һесаблар үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Банкда олан һесаблар үзрә әмәлијјатларын тәфтишинә башлајана гәдәр фәалијјәти јохланылан мүәссисәнин һансы банкда һесаб вә субһесаб ачдығыны мүәјјәнләшдирмәк лазимдыр. Һесаблашма һесабында мүәссисәнин сәрбәст пул вәсаити вә сатылмыш мәнсуллардан, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрин тәһвил верилмәсиндән, алынмыш гыса мүддәтли вә узун мүддәтли ссудалардан вә саир көчүрмәләр һесабына дахил олан вәсаитләр топланыр.

Малсатаңлара, бүдчәјә, сосиал сығорта органларына чатасы мәбләғә көрә өдәмәләр, мадди көмәклик мәбләғләрини өдәмәк үчүн кассаја нағд верилән пуллар вә саир өдәнишләр һесаблашма һесабы вәситәси илә һәјата кечирилир.

Пулларын гәбулу, бурахылмасы вә гејри-нағд гајдада көчүрүлмә банк тәрәфиндән тәсдиғ олунмуш хусуси формалы нүмунәви сәнәдләрә әсасән һәјата кечирилир. Онлардан ән кениш јајыланы вәсаитин көчүрүлмәси үчүн тәртиб олунан гәбз, өдәниш тапшырығы, һесаблашма гәбзи, өдәниш тәләбнамәси вә саир һесаб едилир.

Һесаблашма һесабы үзрә әмәлијјатларын синтетик учоту 51 сајлы “һесаблашма һесабы”нда апарылыр.

Јохланылан мүәссисәдә апарылан тәфтишин үсулларыннан асылы оларағ банкдакы һесаблар вә субһесаблар үзрә јохланылан дөврә аид банк чыхарышлары (үзәриндә банкын штампы вә мәсул шәхсин имзасы олан мувафиг

элавөлөрлө бирликдө) элдө олунмалыдыр. Бунунла бөрабөр жохлама просесиндө мүэссисэдө истифаде олунмуш банк чекинин (гөбзинин) көтүжүндөн дө истифаде едилмәлидир.

Банк чыхарышында әкс етдирилмиш әмәлијјатларын башдан-баша жохранылмасына башлајаркән, илк нөвбәдә тәгдим олунан чыхарышын мә'луматларынын дүзкүнлүжүнә әминлик лазымдыр. Бунун үчүн тәгдим едилән банк сәнәдлериндә бүтүн реквизитлерин олмасына вә сәнәдлерин там тәртиб едилмәси мәсәләсинә хусуси фикир верилмәлидир. Банк чыхарышында әмәлијјаттын баш вердији тарихин ајдын јазылмасына, сәнәдин нөмрәсинин, һесабын нөмрәсинин, шифрәсинин, банкын кодунун көстөрилмәсинә, көчүрүлмүш (бурахылмыш) мәбләгин јазылыб-јазылмамасына, сәнәдләрдә банкын штампынын вурулуб-вурулмаасына хусуси фикир верилмәлидир.

Банкын чыхарышында дүзәлиш, позунту, рөгәмләрин ајдын јазылмамасы һалларына тәсадуф едилдикдә тәфтишчи учотда әкс етдирилән мәбләглерин дүзкүн олуб-олмамасына, һәмин сәнәдин банкдакы биринчи нүсхәси илә гаршылыгы жохламасыны апармалыдыр.

Тәфтиш ишинә жохранылан дөврүн биринчи ајынын бири тарихинә көстөрилән галығын дүзкүнлүжүнүн жохранылмасындан башланылмалыдыр. Бу мәгсәдлә жохранылан һесаба (субһесаба) ајын 1-нә олан вәсаит галығы, мувафиг һесаблир үзрә учот рекистрлериндәки галыгла тутушдурулмалыдыр.

Жохлама заманы банкын чек китабчасынын гүввәдә олан гәјдаја ујғун сахланылыб-сахланылмамасынын вәзижәти дә диггәтлә арашдырылмалыдыр.

Тәфтишчи, мүэссисәнин һесабындан физики шәхсләрә вә пәракәндә тичарәт тәшкилатларынын һесабына көчүрүлән вәсаитләри хусусилә диггәтлә жохламалыдыр.

Малсатан тәшкилатларын һесабамаләринин өдәниши үзрә әмәлијјатлар жохраныларкән тәфтишчи көчүрүлән мәбләг гаршысында мал, материал дәјәрлилеринин мүэссисәјә дахил олуб-олмамасына, иш вә хидмәтлерин јеринә јетирилиб-јетирилмәсинә хусуси фикир вермәлидир. Әкәр көчүрүлән вәсаит мәбләгиндә мал, материал вә саир дахил олмайбса, онун мүгабилиндә мүэссисә үчүн мувафиг иш вә хидмәт јеринә јетирилмәјибсә, онун сәбәби һөкмән арашдырылмалыдыр. Тәфтишин кедишиндә истәһсал ваһидләринин чари һесабына көчүрүлән вәсаитләр үзрә әмә-

лијјатларын, мүэссисәнин һесабындан әмәк һаггынын, тәсәрруфат хәрчлеринин вә дикәр борчларын өдәнилмәси үчүн көчүрүлән мәбләглерин дүзкүнлүжү вә онларын сметада нәзәрдә тутулуғундан артыг олуб-олмамасы әтрафлы тәфтиш едилмәлидир. Буну банкын һесаблашма һесабынын чыхарышына, смета, план мә'луматларына, пулу алынмасы вә хәрчләнмәси үзрә һесабат мә'луматларына әсәсән мүгајисәли гәјдада жохламагла мүәјјән етмәк олур.

Тәфтиш заманы банк сәнәдлеринин охунмасы вә онларын гаршылыгы үзләшдирилмәси үчүн дә әлверишли усуллардан истифаде олунмалыдыр. Бунун үчүн илк нөвбәдә банк чыхарышы она әлаvē едилмиш сәнәдләрдә тутушдурулмалыдыр. Жохлама заманы сәнәддә тарихин, нөмрәнин, бөлүшдүрүчү һесабын кодунун, банкын штампынын, мувафиг ишчисинин имзасынын олуб-олмамасына фикир верилмәлидир.

Бундан сонра банк чыхарышынын вә она әлаvē олунан тәсдигедичи сәнәдлерин һесабы гәјдада жохранылмасы, дөвријјәнин һесаблашмасы, илк вә сон галығын јекунлашдырылмасы үзрә әмәлијјатларын дүзкүнлүжү нәзәрдән кечирилмәлидир.

Нәзәрәтин ән тә'сирли усулларындан бири дә банкда олан һесаблирдакы пул вәсаитинин һәркәтинин банкын вә мүэссисәнин мә'луматлары илә мүгајисәли гәјдада жохранылмасыдыр. Бу гәјда илә апарылан жохлама јолу илә пул вәсаитинин мәнинсәнилмәси һаллары мүәјјән едиләрсә о, диггәтлә арашдырылмалы вә она объектив гижмәт верилмәлидир.

Мүэссисәдә тәфтиш апараркән хусуси тә'јинатлы вәсаитләр үзрә әмәлијјатлар да тәфтиш олунмалыдыр. Хусуси тә'јинатлы вәсаитләр үзрә әмәлијјатларын жохранылмасы һесаблашма һесабынын жохранылмасында олдуғу кимидир.

4. 11. Валјута һесабы үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Республиканын мүстәгиллик газанмасы онун малијјә-кредит системи саһәсиндә дә мүстәгил сижасәт јеритмәсинә шараит јаратмышдыр. Бу исә һәр бир мүэссисәјә имкан вермишдир ки, лазым кәлдикдә харичи валјута илә һесаблашма әмәлијјатлары апарсын. Валјута әмәлијјатлары апармаг үчүн банкда чари валјута һесабы ачылмалыдыр. Валјута һесабы ачан банк, Милли банкдан харичи валјута әмәлијјатлары апармаг үчүн ичазә (лисензија) алмалыдыр.

"Банклар һаггында" Азәрбајчан Республикасы Һанунун (1996-чы ил январын 5-дәк олан дәјишиклик вә әләвәләр-лә) 32-чи маддәсиндә дејилір:

— "Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкы Азәрбајчан Республикасындан вә харичдә Азәрбајчан Республикасынын Һанунверичилијинә ујгун кәлән вә Бејнәлхалк банк тәчрүбәсиндә истифадә едилән һәр һансы харичи валјута әмәлијјатларыны һәјата кечирә биләр".

Тәфтишчи јохлама заманы валјута һесабыны ачмағын вачиблијини, мәгсәдә вә Һанунаујгунлуғуну арашдырмалыдыр. Бу заман валјута һесабы ачмағ үчүн тәләб олуна ашағыдакы сәнәдләрин банка тәгдим олунамасына фикир верилмәлидир:

- валјута һесабы ачмағ үчүн әризә;
- тә'сис сәнәдләринин (низамнамә, нотариусда тәсдиг едилмиш тә'сисчи мугавиләси) сурәти;
- мүәссисәнин гејдијјаты һаггындакы сәнәдин нотариус тәрәфиндән тәсдиг едилмиш нүسخәси;
- мүәссисәнин верки мүфәттишлијиндә, әһалинин социал мүдафиәси вә пенсия фондунда үчотә дүрмасы һаггында арајыш;
- нотариус тәрәфиндән тәсдиг едилмиш имзаларын нүмунәси вә мөһүрүн әкси олан банк карточкасы.

Биркә мүәссисәләрин вә харичи фирмаларын јухарыда гејд олуналардан башга харичи инвестисаја рејестринә дахил олмалары барәдә дәвләт комитәси тәрәфиндән верилән шәһадәтнамәси дә олмадыр. Тәфтишчи гејд олуналарара риаят олунамасыны јохламалы вә онлара объектив гијмәт верилмәлидир.

Банкка мүәссисә арасында касса хидмәтинә көрә комисјон рүсумунун тутулмасы, вәсаитин јерләшдирилмәси, тәрәфләрин һүгуғи вәзифәләринә даир мугавиләнин олуб-оламасы да мүәјјән едилмәлидир.

Харичи валјута илә һесаблашмаларын үчоту 52 сајлы "Валјута һесабы"нда апарылыр. Бу һесабын мәлуматлары тәфтиш үчүн информәсија мәнбәјидир.

Азәрбајчан Республикасы Президентинин "Азәрбајчан Республикасында валјута тәнзимләңмәсинин либераллашдырылмасы һаггында" 28 феврал 1995-чи ил тарихли 287

сајлы фәрманынын 2-чи бәдинин ичрасы үчүн Азәрбајчан Республикасы Милли банкынын Азәрбајчан Республикасынын резидентләри тәрәфиндән харичи валјута әмәлијјатларынын апарылмасы гајдаларына (Милли банкын 9 март 1995-чи ил тарихли 14 сајлы мәктубу) вә Милли банкын 26 феврал 1996-чы ил тарихли 05/409 сајлы мәктубу илә едилән дәјишикликләрә мувафиғ оларағ 1 март 1996-чы илдән е'тибарән мүлқијјәт формасындан вә фәалијјәт нөвүндән асылы олмајарағ мүәссисәләр үчүн валјута кәлиринин 50 фаизи һәчминдә мәчбури сатыш лимити мүәјјән едилмишдир.

Харичи валјутанын сатышы 48 сајлы "Саир активләрин сатышы" һесабында апарылыр. Онун мүтләғ сатышына ашағыдакы кими мүһәсибат јазылышлары тәрғиб олунар:

Харичи валјутанын транзит һесабындан силинмәси үчүн:

Дебет 57 — "Јолда олан көчүрмәләр" һесабы,
Кредит 52 — "Валјута һесабы".

Харичи валјутанын манат эквивалентинә сатылдығы күнә силинмәси үчүн:

Дебет 48 — "Саир активләрин сатышы" һесабы,
Кредит 57 — "Јолда олан көчүрмәләр" һесабы.

Сатышдан алынан мәбләғин мәдахил едилмәси үчүн:

Дебет 51 — "Һесаблашма һесабы",
Кредит 80 — "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабы.

Гејри-мәғбул мезәннә фәрғинин силинмәси (зәрәр) үчүн:

Дебет 80 — "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабы,
Кредит 48 — "Саир активләрин сатышы" һесабы.

Тәфтиш заманы мүәссисәдә баш вермиш әмәлијјатлара јухарыда гејд олуңдуғу кими јазылышлар верилмәси вә онларын һесабларда әкс етдирилмәсинин дүзкүңлүјү дә јохланылмалыдыр. Бу заман тәфтишчи, харичи валјутанын аналитик үчотунун ики гијмәтлә — харичи дәвләтин валјутасы вә Азәрбајчан Республикасынын валјутасы (мили валјута) илә апарылмасыны нәзәрә алмалыдыр.

Тәфтиш заманы бунлара дүзкүн әмәл олунамасына нәзәрәт едилмәлидир.

Јохламанын нәтичәси актла рәсмиләшдирилмәли, ашкар едилмиш нөгсанлар вә чатышмазлығлар орада өз әксини тапмалыдыр.

4. 12. Аккредитивләр, лимитләшдирилмиш вә лимитләшдирилмәмиш чек китабчаларынын чекләри васитәсилә һесаблашмаларын тәфтиши

Мүәссисәләр (бирликләр) малсатанларла һесаблашмалары һәҗата кечирмәк үчүн һесаблашманын аккредитив формасындан да истифадә едирләр. Аккредитив мүштеринин тапшырығына әсасән банк тәрәфиндән верилән (аҗрылан) вәсаит олмагла җанашы, һәм дә банкын шәрти өһдәлиҗидир. Һесаблашманын бу формасы жүкләнмиш малларын, иш вә хидмәтләрин дәҗеринин өдәнилмәсинә габагчадан тәминат вердиҗинә көрә малсатанлар үчүн әлверишли һесабу олунур.

Аккредитивин өдәнишинин тәмин едилән (депонентләшдирилән), өдәниши тәмин олунмаҗан (тәминат верилмәҗән), кери чағырылан (тәләб олунан) вә кери чағырылмаҗән, нөви мөвчуддур. Һәр бир аккредитив ачыларкән һөкмән онун кери чағырылмалы вә чағырылмаамалы олмасы аҗдын шәкилдә көстәрилмәлидир.

Аккредитивин истифадә мүддәти вә һесаблашма гаҗдасы малаланла, малсатан мүәссисә (тәшкилат) арасында бағланылмыш мугавиләдә нәзәрдә тутулмалыдыр. Мугавиләдә ашағыдакыларын өз әксини тапмасы вачибдир: 1 — аккредитивни ачан банкын ады, үнваны; 2 — аккредитивин нөвү вә онун ичрасы; 3 — аккредитивин ачылмасы һаггында малкөндәрәнә мәлуматын верилмәси гаҗдасы; 4 — жүкләниб-көндәрилмиш маллара көрә аккредитивин вәсаитиндән мувафиг мәбләғи алмаг үчүн малсатан тәрәфин тәғдим өдәҗәҗи бүтүн сәнәдләрин сиҗаһысы вә дөғиг характеристикасы; 5 — маллар жүкләниб көндәридикдән сонра сәнәдләрин банка тәғдим едилмә мүддәти вә онларын рәсмиҗәтә салынмасына олан тәләб.

Ачылмыш аккредитив мәбләғи (онун галан һиссәси) ону ачан тәрәфә ашағыдакы һалларда малкөндәрән (сатан) мүәссисәҗә хидмәт едән банк тәрәфиндән кери гаҗтарылыр:

— аккредитивин мүддәти гуртардыгда;

— малкөндәрәнин ачылмыш аккредитивдән истифадә етмәкдән имтинасы һаггында әризәси дахил олдугда;

— малалан тәрәфин аккредитивин бир һиссәсинин вә ја һамысынын кери чағырылмасы һаггында әризәси дахил олдугда.

Јохлама заманы бу гаҗдалара әмәл олунмасынын вәзиҗ-

җәти мувафиг тәсдигедичи сәнәдләрә әсасән нәзәрдән кечирилмәлидир.

Аккредитив үзрә әмәлиҗатларын јохланылмасынын информасија мәнбәҗи — аккредитив һесабынын банк чыхарышлары, һесабынын реҗестри, банк чыхарышына әләвә едилмиш һесабу-фактуралар, 3 сажлы журнал-ордерин мәлуматлары, диҗәр сәнәдләр, 55 сажлы "Банкларда олан хүсуси һесабулар" адлы синтетик һесабу үзрә мүһасибат җазылышлары, һабелә аккредитив һесабына әлдә олунмуш вә мәдахил едилмиш материаллары учота алан һесабулардакы мувафиг гејдләрдир. Јохлама заманы мүһасибат учоту мәлуматлары илә банк чыхарышынын мәлуматлары арасында фәрг олдугда тәфтишчи онун маһиҗәтини вә сәбәпләрини арашдырмалыдыр. Аккредитивин истифадә мүддәти гуртардыгда онун кери гаҗтарылмаамасы факты ашкар олунарса, сәбәби аҗдынлашдырылмалыдыр. Әкәр тәфтиш олунан мүәссисәнин ишчиләринин тәсири үзүндән бу негсан баш верибсә, о заман мүәссисәҗә дәҗән зиҗанын тәгсир-кар шәхсдән өдәнилмәси үчүн тәдбир көрүлмәлидир.

Аккредитив малсатанларын тәләби илә ачылыбса вә ондан истифадә едилмәҗиб малалан тәшкилата гаҗтарылыбса, о заман аккредитив мәбләғинин ганунла нәзәрдә тутулмуш фаизи һәмчиндә малсатанлардан чәримә тәләб олунмалыдыр. Тәфтишчи јохлама заманы бу гаҗда әмәл олунмасына фикир вермәлидир.

Һесаблашмаларын апарылмасында лимитләшдирилмиш вә лимитләшдирилмәмиш чек китабчаларындан кениш истифадә едилер. Лимитләшдирилмиш чек китабчалары истеһсалчыларла малсатанлардан алдыглары малларын дәҗерини, нәглиҗат вә рабитә хәрчләрини өдәмәк үчүн (бир гаҗда олараг, јолда олан һесаблашма сәнәдләрини кредитләшдирән тәсәррүфат органларына) верилер.

Мүәссисә (бирлик, ширҗат вә с.) чек китабчасыны она хидмәт едән банкдан алыр. Чек китабчасынын дәҗәри банкда олан һесаблашма һесабындан өдәнилмәлидир. Бу һесаба пул олмадыгда истеһсалчы алачағы чекин дәҗәрини банкын ссудасы һесабына өдәҗир.

Лимитләшдирилмиш чек илә апарылан әмәлиҗатлар јохланыларкән, илк нөвбәдә әмәлиҗатын дүзжүлүҗү, хараҗтери вә өдәнишин бүтөвлүҗү нәзәрдән кечирилмәлидир. Тәләбатдан артыг мәбләғдә лимитләшдирилмиш чек китабчасынын әлдә олунмасы, дөвриҗә вәсаитинин дөвриҗәдән

көнарлашдырылмасына сәбәб олур. Тәфтишчи буну нәзәрә алараг әддә олунмуш чек китабчасынын тәләбата уҗуғлуғуна фикир вермәли вә бу сәһәдәки нөгсанлары мүүјјән етмәлидир. Чекә олан тәләбаты мүүјјән етмәк үчүн тәфтишчи, әддә олунан чек китабчасынын мәбләғини (лимитини) малсатанларла һесаблашма апармаг үчүн тәләб олунан мәбләғлә, еләчә дә нәглијјат хәрчләринин вә дикәр хәрчләрин өдәнилмәси үчүн тәртиб едилән һагг-һесабын мәбләғи илә мугајисә етмәлидир.

Бир гәјда олараг, тәләб олунан әмәлијјатларын мәбләғини өдәмәк үчүн, мүүссисә она бир әј әрзиндә лазым олдуғундан артыг лимитләшдирилмиш чек китабчасы әддә олунмасына пул сәрф етмәлидир.

Бу әмәлијјатларын јохланылмасынын кедишиндә тәфтишчи чек китабчасынын истифадә олунмуш сонунчу чәкинин көтүјүндә көстәрилен чек галығы һаггындакы мәлуматы, 55 сәјлы "Банкларда олан хусуси һесаблар" һесабындакы галыгла вә һабелә јохлама апарылан тарихә банк чыхарышында көстәрилен чек галығы үзрә мәлуматла тутушдурмагла јохламалыдыр. Лимитләшдирилмиш чек китабчасы илә апарылан һесаблашмаларын јохланылмасы үчүн информәсија мәнбәји, банк чыхарышы, тәһтәл-һесаб шәхсин лимитләшдирилмиш чек китабчасындан истифадә етмәси һаггында тәгдим етдији әләвәләр илә бирликдә аванс һесабаты, ејни заманда лимитләшдирилмиш чек китабчалары үзрә әмәлијјатлары әкс етдирән учот рекистрләдирир.

Јохлама заманы, тәфтишчи лимитләшдирилмиш чек китабчасы үзрә јохланылан тарихә лимит галығыны вә банкларда олан саир һесаблар үзрә галығы банк чыхарышы илә үзләшдирир.

Бундан сонра о, өдәнилмәси тәһтәлһесаб шәхсин һесабатында көстәрилен һәр бир чек мәбләғинә тәгдим едилән тәсдиғедичи сәнәдләри, онларын ганунауҗуғлуғуну вә гәбул олунмуш һесабатларын дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр.

Гүввәдә олан гәјдаја көрә чек, мал малсатанлар тәрәфиндән маллар бурахылан, иш вә хидмәтләр һәгигәтдә јеринә јетирилән анда верилмәлидир. Јакин тәһрүбәдә чәкин, онун мәбләғи гәдәр мал көндәрилмәдији, иш вә хидмәтләрин јеринә јетирилмәдији һалларда да там мәбләғдә верилмәсинә тәсадүф едилир. Бу да чидди ганун позғунлуғу демәкир. Она көрә дә тәфтишчи, тәфтиш етдији мүүс-

сисәдә белә һалын олуб-олмамасыны дәгиг ајдынлашдыр-малыдыр.

Тәфтишин кедишиндә нәглијјат хидмәтләри үзрә өдәниләси мәбләғин лимитләшдирилмәмиш чек васитәси илә өдәнилмәсинин ганунауҗуғлуғу вә онларын мугаһисәбат учотунда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү дә әтрафлы арашдырылмалыдыр.

4. 13. Пул сәнәдләри, јолда олан көчүрмәләр вә гысамүддәтли малијјә гојулушларынын тәфтиши

Бу вәсаитләрә јолда олан пуллар, јолда вә кассадакы пул сәнәдләри дахилдир. Кассадакы пул сәнәдләринә, сәнәторијалара, истираһәт евләринә дәјәри өдәнилмиш пут-јовкалар, турист пут-јовкалары, почт маркалары вә с. аид-дир.

Јухарыда көстәрилен пул вәсаитләринин јохланылмасы үчүн әсас информәсија мәнбәји пулун көчүрүлмәси үчүн рәсмиләшдирилмиш билдириш, пулун гәбул едилмәси һаггында банкын вә ја почтун гәбзи, пул сәнәдләринин учот китабы, 56 сәјлы "Пул сәнәдләри", 57 сәјлы "Јолда олан көчүрүлмәләр" вә 58 сәјлы "Гысамүддәтли малијјә гојулушлары" синтетик һесабын мәлуматлары һесаб едил-дир.

Тәфтиш заманы, јохлајычы аналитик учот мәлуматла-рындакы галыг мәбләғләринин, 56, 57 вә 58 сәјлы синтетик һесабларын галыг мәбләғләринә ујғун кәлмәсинә әмин олмалыдыр. Јолда олан пул вәсаитләри тәфтиш едил-ләркән, мугаһисәбат әмәлијјатларыны учота алмаг үчүн рәсмијјәтә салынан һәр бир сәнәд үзрә апарылмыш гәјдләр диггәтлә јохланылмалыдыр. Јохлама просесиндә тәфтишчи 57 сәјлы "Јолда олан көчүрмәләр" адлы һесабын кредитиндәки јазылышлары, пул вәсаитләрини учота алмаг үчүн нәзәрдә тутулан мувафиг һесабларын дебетиндәки јазылышларла мугајисәли гәјдада јохламалыдыр. О, ејни заманда јолда олан көчүрмәләрдәки пул вәсаитинин мувафиг һесабларда вахтында вә там әкс етдирилмәсини, малсатанларын, малаланларын вә дикәр дебиторларын мүддәти кечмиш борчларыны мүүјјәнләшдирмәлидир. Бу әмәлијјатларын тәркибиндә "Јолда олан көчүрмәләр" јүксәк хусуси чәкијә малик олдуғундан онларын јохланылмасына хусуси фикир вермәли вә јолда олан пулларын мугаһизә олунма

вәзијјәти арашдырылмалыдыр. Бунун үчүн 3 сәјлы журнал-ордердәки јазылышлар, јахуд 57 сәјлы "Јолда олан кәчүрмәләр" синтетик һесабы үзрә машынограмын мә'луматлары әтрафлы тәһлил олунмалыдыр. Јохламанын кедишиндә бу һесабадан силинән мүбәһисәли мәбләғәрин дүзкүнлүјүнүн арашдырылмасына хусуси диггәт јәтирилмәлидир.

Учот тәчрүбәсиндә, мүәссисәләрин јолда олан бә'зи пул чатышмазлығынын 63 сәјлы "Идиалар үзрә һесаблашмалар", јахуд 76 сәјлы "Мүхтәлиф дебиторлар вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабына силинмәсинә раст кәлинир. Она кәрә дә тәфтишчи 57 сәјлы "Јолда олан кәчүрмәләр" адлы һесабадан силинән һәр бир мәбләғин ганунауј-ғунлуғуну, әсасландырылма вәзијјәтини диггәтлә нәзәрдән кечирипмәли, бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары вә бу ишдә тәғсири олан шәхсләрә мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Әкәр јохлама заманы јолда олан пулун дүзкүн силинмәсәи вә ја пулун мүәјјән һиссәсинин учотдан кизләдилмәси һалы мүәјјән едиләрсә, тәфтишчи бу чүр ганунсуз әмәләрин сәбәбини, онун һансы мәғсәд үчүн едилдијини, күнаһкар шәхси вә мүәссисәјә дәјән зәрәрин һәчмини дәгиг ајдынлашдырмалыдыр.

Истираһәт евләринә, санаторијалара вә турист сәфәри үчүн әлдә едилән путјовкалары алынмасы үзрә әмәлијјатлар јохланыларкән, онларын өз тә'јинатындан дејил, башга мәнбәләр һесабына әлдә олунмасына, путјовкаларә сәрф едилән вәсаитин мәбләғинин, онлар үчүн планлашдырылан мәбләғдән артығ олмасына, алынмыш путјовкаларын ишчиләрә вериләркән мүәссисәнин һәмкарлар тәшкилатынын разылығынын олмасына, путјовканы мүәссисәдән аларкән онун дәјәринин нәзәрдә тутулан һиссәсинин кәсәја едәнилмәсинә, мүәссисә ишчиләри үчүн алынән путјовкалары кәнар шәхсләрә верилмәси һалларынын олуб-олмамасына фикир верилмәли вә мөвчуд нөгсанлар дәгиг ашкар едилмәлидир. Бу чүр һаллар олдуғда онун сәбәби, тәғсиркар шәхс вә мүәссисәјә дәјән зәрәрин мәбләғи дәгигләшдирилмәлидир.

Јухарыда гејд олунанларла бәрәбәр, тәфтишчи почт хәрчәринин силинмәси вә сәрф олунмасынын дүзкүнлүјүнү, ејни заманда Азәрбајчан Республикасы Рабитә Назирлији тәрәфиндән тәсдиг едилмиш маркаларын сахланылмасы вә онлардан истифадә едилмәси гәјдасына тәфтиш

апарылан мүәссисәнин нечә риаят етмәси вәзијјәтини дә јохламалыдыр.

4.14. Игтисади информасијаларын компүтерлә ишләнилдији шәраитдә касса вә һесаблашма һесабынын тәфтишинин хусусијјәтләри

Касса вә банк әмәлијјатларынын учоту үзрә игтисади информасијалары машынла ишләјән мүәссисәләрдә јохлама апаран тәфтишчи, илк нөвбәдә учотун механикләшдирилмәсинин ләјһәси илә таныш олмалыдыр. Игтисади информасијаларын компүтерлә ишләнилмәси шәраитиндә касса, һесаблашма һесабы, банкда олан диқәр һесаблар үзрә баш вермиш әмәлијјатларә даир бир сыра комплекс ишләр јеринә јәтирилир. Гејд олунан ишләрин һәјата кечирилмәси нәтичәсиндә 50, 51, 52, 55, 56 сәјлы баланс һесаблары үзрә машынограм ("Пул вәсаитинин һәрәкәти чөдвәли") һазырланыр. Тәфтишчи илк нөвбәдә һәмнин информасијаларла таныш олмалыдыр.

Тәфтиши апаран шәхс һөкмән илк сәнәдләрдә әкс етдирилән тәсәррүфат әмәлијјатларынын кодлашдырылмасынын дүзкүнлүјүнү јохламалы, илк сәнәдләрдәки мә'луматлар (өдәниш тапшырығы, өдәниш тәләбнамәси, һесаб-фактура вә с.) касса вә банк әмәлијјатлары үзрә машынограмдакы кәстәричиләрә мугәјисә олунараг онларын тәртиб олунмасынын дүзкүнлүјү мүәјјән едилмәлидир. Бу сәһәдә кәнарлашмалар ашкар едиләрсә, онун сәбәби вә бунда тәғсири олан шәхсләр мүәјјәнләшдирилмәлидир.

В Ф Ә С И Л

ҲЕСАБЛАШМА ВӘ КРЕДИТ ӘМӘЛИЈЈАТЛАРЫНЫН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИ

5. 1. Тәфтишин мәғсәди, вәзифәләри вә информасија мәнбәләри

Халғ тәсәррүфаты мүәссисәләринин игтисади сәһәдәки фәалијјәтинин мүһүм һиссәсини һесаблашма вә кредит әмәлијјатлары тәшкил едир. Онларын дүзкүн тәшкили, республикамызда пул тәдавулунун мөһкәмләnmәсинә, малијјә-кредит әлағәләринин сәмәрәлилијинин артырылма-

сына вә сон нәтичәдә ичтимаи истәһсалын инкишафына әсаслы сурәтдә мүсбәт тә'сир кәстәрир.

Бир җајда олараг мүәссисәләр, бирликләр, ширкәтләр малсатанларла, малаланларла, сифаришчиләрлә, дебитор-кредиторларла, бүдчә илә, алынмыш ссудалара көрә банкларла, сығорта органлары илә, фәһлә вә гуллугчуларла вә ајры-ајры шәхсләрлә һесаблашма мүнәсибәтиндә иштирак едирләр. Бүтүн бунлар комплекс тәфтишин объектләри һесаба едилир.

Һесаблашма-кредит әмәлијјатларынын һәр бир мүәссисәнин нормал фәалијјәт кәстәрмәсиндәки ролуну нәзәрә алсаг, онда тәфтишин мәсәди, әһәмийәти, вачиблији вә онун гаршысында дуран вәзифәләр ајдын олар.

Тәфтишин гаршысында ашағыдакы вәзифәләр дурур:

— һесаблашма-кредит әмәлијјатларынын ганунаујғунлуғуну, мөгәдәујғунлуғуну, онларын баш вермәсинин вә һәјата кечирилмәсинин вачиблијини мүәјјән етмәк;

— һесаблашма вә өдәмә интизамына әмәл олунма вәзијјәтини нәзәрдән кечирмәк вә онларын јахшылашмасына тә'сирли көмәк кәстәрмәк;

— малсатанларла вә малаланларла һесаблашмаларын гүввәдә олан җајдада вә вахтында апарылма вәзијјәтини нәзәрдән кечирмәк вә бу сәһәдә јол верилмиш нөгсанлары ашқара чыхармаг;

— өзүнәмәхсус вә чәлб олунмуш вәсаитләрдән сәмәрәли истифадә олунма вәзијјәтини јохламаг вә һәмин вәсаитләрдән максимум сәмәрәли истифадә олунмасы үчүн тәдбирләр һазырламаг;

— республиканын дахилиндә вә онун һүдудларындан канарда хидмәти е'замийјәтә сәрф едилән хәрчләрин һесаблашмасы вә өдәнилмәси һаггында гүввәдә олан әсаснамәјә (тә'лимата) әмәл олунма вәзијјәтини јохламаг;

— кредитә алынмыш маллара, мүәјјән мүддәтә верилмиш хүсуси кейимләрә көрә мүәссисәнин ишчиләри илә һесаблашмаларын ганунаујғунлуғуну вә дүзкүнлүјүнү јохламаг;

— мүхтәлиф дебитор вә кредиторлар үзрә мәбләғләрин учотда әкс етдирилмәсини, дебитор вә кредитор борч мәбләғләринин силинмәси үзрә әмәлијјатларын ганунаујғунлуғуну јохламаг;

— мүгавилә шәртләринин позулмасына көрә идианын вахтында галдырылмасыны, дәјән мадди зәрәрин мәбләғинин дүзкүн мүәјјән едилмәсини, силинмәләрин әсасландырылма вәзијјәтинин ганунаујғунлуғуну јохламаг;

— системдахили вә тәсәрруфатдахили һесаблашмаларын дүзкүн апарылмасыны нәзәрдән кечирмәк;

— ссудаларын алынмасынын әсасландырылма вәзијјәтини, онлардан дүзкүн вә сәмәрәли истифадә олунмасы вә вахтында өдәнилмәси вәзијјәтини мүәјјән етмәк;

— һесаблашмаларын инвентарлашдырылмасы һаггында гүввәдә олан җајдаја әмәл олунма вәзијјәтини өјрәнмәк вә с.

Һесаблашма вә кредит әмәлијјатларынын тәфтиши тәкчә нөгсанларын ашқар едилмәсинә хидмәт етмир, о, ејни, заманда ганунсуз вә дүзкүн олмајан өдәнишләрин, мөгсәдәујғун олмајаң гаршылыглы һесаблашма мүнәсибәтләринин јаранмасына јол верилмәсинин гаршысыны алмаға вә бир даһа бу чүр нөгсан вә чатышмазлыглара јол верилмәси үчүн тәдбирләр һазырланмасына хидмәт едир.

Һесаблашма вә кредит әмәлијјатларынын тәфтиши үчүн әсас информәсија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

— мүвафиг дөврә мүнәсибат балансы;

— истәһсалат-техника-сәнәјә-малијјә планы;

— дебитор вә кредитор борчларын ләғв едилмәси һаггында тапшырыг;

— илк мүнәсибат сәнәдләри;

— бүдчә вә саир тәшкилатларла һесаблашмалар;

— кредитләшмә үчүн лимит верилмәсинә сифаришләр;

— синтетик һесаблар (60, 61, 62, 63, 68, 71, 72, 73, 76, 78, 79, 90, 92, 97) үзрә учот рекистрләри, мүвафиг журнал-ордерләрин вә балансархасы һесабларын мә луматлары.

5. 2. Бүдчә илә һесаблашмаларын тәфтиш вә нәзарәти

Республикамызын базар иғтисәдијјатына кечдији һазырки дөврдә, дәвләт бүдчәсинә дахил олан вәсаитин әксәр һиссәсини (бүдчәнин кәлиринин әсасыны) һүгуги вә физики шәхсләрдән алынған веркиләр тәшкил едир. Бунун да хејли һиссәси һүгуги шәхсләрин пајына дүшүр.

Мә'лум олдуғу кими, республикамызын иғтисәдијјатынын сүр'әтли инкишафы, социал мәсәләрин мүсбәт һәлли, әһалинин јашајыш сәвијјәсинин јүксәдилмәси, өлкәнин мүдафиә габилитәтинин мөһкәмләндирилмәси вә ди-кәр мәсәләләрин мүвәффәгијјәтлә һәлл едилмәси дәвләт бүдчәсинин өдәмә имканларындан чох асылдыр.

Дөвләт бүдчәсинин формалашмасында мүәссисәләрден алынған веркиләрин мүнүм рол ојнамасыны нәзәрә алараг, һәр бир мүәссисә бүдчәјә едәјәчәји верки мәбләғләрини дүзкүн һесаблаамалы вә бүдчәјә чатаг вәсаитин вахтында едәнилмәсини тә мин етмәлидир.

Гүввәдә олан гануна мувафиг олараг һүгуги шәхсләр (мүәссисә, бирлик вә с.) дөвләт бүдчәсинин нәфинә ашағыдакы верки вә һағлары едәмәлидирләр*:

— "мәнфәәтдән верки";

— "әләвә дәјәр веркиси";

— "мүәссисә, бирлик вә тәшкилатларын, ширкәт вә фирмаларын онлара мәхсус олан сәһмләрдән, истиғразлардан, дикәр гижмәтли кағызлардан вә биркә мүәссисәләрдә пајчы кими иштиракдан кәтүрдүкләри кәлирләр веркиси";

— "аксиз веркиси";

— "әмлак веркиси";

— "торпағ веркиси";

— "ихрачат веркиси";

— "фәһлә вә гуллуғчуларын әмәк һағгындан тутулан кәлир веркиси" вә саир.

Көрүндүју кими һүгуги шәхсләр дөвләт бүдчәси илә бир нечә нөв веркијә вә едәнишләрә кәрә һесаблашмалар апарырлар. Бу исә һәр бир мүәссисәнин муһасибатлығы гаршысында чидди вә мәс'улијјәтли вәзифәләр гојур. Она кәрә дә мүәссисәләр (бирликләр вә с.) јухарыда гејд олунан верки нөвүнүн һәр бири үзрә дүзкүн әмәлијјат апармағы, бүдчәјә чатасы мәбләғи дәғиг мүәјјән етмәји вә һәмин мәбләғләрин бүдчәјә вахтында едәмәји тә мин етмәлидирләр.

Мүәссисәдә јохлама апаран тәғтишчи, Азәрбајҗан Республикасынын веркиләр һағгында гүввәдә олан ганунунун тәләбләриндән ирәли кәлан вәзифәләрин јеринә јетирилмәси вәзијјәтини диггәтлә јохлаамалы вә бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары ашкара чыхармалыдыр. Бу мәғсәдлә, о һәр бир верки нөвү үзрә тәрғиб олунмуш һағг-һесабы дәғиг нәзәрдән кечирмәли, дөвләт бүдчәсинә чатасы мәбләғин аз кәстәрилмәси вә ја кизләдилмәси кими нөгсанлары ашкара чыхартмалы, онларын бүдчәјә едәтдирилмәсини тә мин етмәлидир.

* Азәрбајҗан Республикасында һүгуги шәхсләрин мәнфәәтиндән вә кәлирләринин ајры-ајры нөвләриндән веркиләр һағгында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну.

Мүәссисәләрин едәмәли олдуғлары верки мәбләғләринин мүәјјән едилмә гәјдасыны конкрет мисалла һәр бир верки нөвү үзрә ајры-ајрылығда нәзәрдән кечирәк:

"Мәнфәәтдән верки":

Мүәссисәнин мәнфәәти, онун бүтүн коллективинин фәәлијјәтинин малијјә нәтичәси һесаб едилир. Малијјә нәтичәси сатышдан (мәһсулларын сатышындан, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрин тәһвил верилмәсиндән) вә сатышдан кәнар олмағла ики һиссәјә бөлүнүр.

Реаллашдырылмыш малијјә нәтичәси мәһсулларын, мухтәлиф мадди дәјәрләрин сатышындан, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрин тәһвил верилмәсиндән мүәссисәнин әлдә етдији мәбләғдә, онларын там фактики маја дәјәри (әләвә дәјәр веркисинин вә аксиз веркисинин мәбләғи дә дахил едилмәклә) арасындакы фәргдән ибарәтдир.

Әләвә дәјәр веркиси вә аксиз веркиси дә дахил едилмәклә сатылмыш мәһсулларын (тәһвил верилмиш иш вә хидмәтләрин) там маја дәјәри, сатышдан әлдә едилән мәбләғләрдән аз олдуғда бу реаллашдырылмыш мәнфәәт мәбләғини, аксизнә олдуғда исә (әлдә едилән мәбләғ там маја дәјәриндән аз олдуғда) реаллашдырылмыш зәрәри кәстәрир.

Иллик малијјә нәтичәси 46 сәјлы "Мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышы" һесабы вәситәси илә мүәјјәнләшдирилир. Бу һесабын дебети илә, кредити арасындакы фәрг 80 сәјлы "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабына силинир.

Игтисади субъектдә (мүәссисәдә) мәнфәәтдән бүдчәјә чатасы верки мәбләғини һесабламағ үчүн мүәссисәнин баш муһасибни (вә ја бунун муавини) ашағыдакылара хүсуси фикир вермәлидир:

1. Сатылмыш мәһсулларын (тәһвил верилмиш ишләрин вә хидмәтләрин) там маја дәјәринин (ону тәшкил едән бүтүн хәрчләр нәзәрә алынмағла) дүзкүн һесапланмасына (мүәјјән едилмәсинә);

2. Мәһсул сатышындан (иш вә хидмәтләрин тәһвил верилмәсиндән) әлдә олунан вәсаитин (пул мәбләғинин) дүзкүн мүәјјән олунмасына;

3. Мәһсулларын сатышындан (иш вә хидмәтләрин тәһвил верилмәсиндән) әлдә олунан мәнфәәт (зәрәр) мәбләғинин — (веркијә чәлб олунан мәбләғин) дәғиг мүәјјән едилмәсинә;

4. Верки тарифинин дүзкүн тәғбинә.

Мүэссисәдә (игтисади субъектдә), тәфтиш апаран мүтә-хәсис јухарыда гејд олуналар (веркијә чәлб олуна мән-фәәт мәбләгинә) дүзкүн әмәл олуна вәзијәтини диггәтлә нәзәрән кечирмәлидир.

Буну конкрет мисалла изаһ едәк:

Фәрс едәк ки, јохлама апарылан мүэссисәдә, (игтисади субъектдә) мәһсулун там маја дәјәри ашағыдакы хәрчләр һесабына формалашмышдыр.

Чәдвәл 7

**Мәһсулларын там маја дәјәринин һесаблинамасы
(мин манатла)**

Сыра №-си	Хәрч маддәләринин ады	Мүэссисә-нин тәг-дим етди-ји һесаба-т үзрә, һәгиги мәсрәфләр	Јохлама заманы илк сәнәд-ләрә әса-сан мүәјјән едилиб (һә-гиггәтдә ол-малдыр)	Фәрг-һә-гиггәтдә ол-дуғундан артыг +, әскик -
1.	Материал хәрчләри	8323,9	8323,9	—
2.	Әмәјин едәниши үзрә хәрчләр	9159,9	9159,9	—
3.	Сосиал мүдафиә фондуна ајырмалар	4269,2	4269,2	—
4.	Јаначаг хәрчләри	9581,2	9581,2	—
5.	Ишыг хәрчләри	16817,0	15877,0	940,0
6.	Әсас вәсаитләрин көһ-нәлмә мәбләгләри (амор-тизасијасы)	4316,0	4316,0	—
7.	Мәшгуллуғ фондуна ајырмалар	243,9	243,9	—
8.	Мүһафизә хәрчләри	3303,7	3303,7	—
9.	Јол фондуна ајырмалар	2,6	2,6	—
10.	Саир хәрчләр	4751,5	4751,5	—
	Мәсрәфләрин геқуну (там маја дәјәри)	60768,9	59828,9	940

хылдыгда үмуми мәнфәәт мәбләги 10110,3 мин манат тәш-кил едир.

Лакин јохлама заманы мә'лум олмушдур ки, һәгиги чә-килмиш мәсрәфләр 59828,9 мин манат олмушдур. Бунлар ону кәстәрир ки, мүэссисәдә сатылмыш малларын (јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрин) там маја дәјәри әсассыз олараг (ишыг хәрчләри маддәси үзрә) 940,0 мин манат ар-тыг кәстәрилмишдир. Бунун да нәтиҗәсиндә мәнфәәт мәб-ләги сү'и сурәтдә 940,0 мин манат азалдылараг 10110,3 мин манат кәстәрилмишдир. Бу сәһв дүзәлдилдикдән сон-ра, һәгиги мәнфәәт мәбләги 11050,3 мин манат тәшкил ет-миш вә һәмиз мәнфәәт мәбләгинә 32 фаиз дәрәчәси илә верки һесаблинамашдыр. Белә олдугда, бүдчәјә чатасы мән-фәәтдән верки мәбләги 2596,1 мин манат дејил, 3536,1 мин манат (11050 х 32) вә јахуд һәгиги һесаблинамалдығын-дан 3009,0 мин манат артыг едәнилмәлидир.

Бунлары нәзәрә алараг (јохлајычы тәрәфиндән) Дәвләт верки хидмәти органлары һаггында ганунун 6-чы маддәси-нин 1-чи бәндиңә әсасән мүэссисәјә рәсми хәбәрдарлыг едилмәли вә бунунла јанашы, артыг кәстәрилән 940,0 мин манат мәбләгиндә хәрч һесабына азалдылан 940,0 мин ма-нат кизләдилмиш мәнфәәт мәбләги 100 фаиз малијјә санк-сијасы шәклиндә бүдчәјә едәнилмәлидир.

Мүэссисәдә јохлама апаран тәфтишчи јухарыда кәстә-риләнләри јахшы билмәли, бу сәһәдә јол верилән нөгсан-лары ашкар етмәји бачармалы вә онларын арадан галды-рылмасына көмәк едә билән тәклифләр вермәлидир.

Әләвә дәјәр веркисинин һесаблинамасынын дүзкүнлү-јүнүн јохланылмасы гајдасы.

Әләвә дәјәр веркиси, малларын (ишләрин хидмәтләрин) истәһәл просесиндә јаранан вә онлар сатылдыгча бүдчәјә кечирилән дәјәр артымынын бир һиссәсинин бүдчәјә алынмасы формасыдыр.

Әләвә дәјәр веркисинин һесаблинамасынын дүзкүнлү-јүнүн јохланылмасына веркијә чәлб едилән дөвријјә мәблә-гинин мүәјјән едилмәсиндән башламаг мәгсәдәмүвафигдир.

Әләвә дәјәр веркисинин һесаблинамасы вә едәнилмәси, Азәрбајҗан Республикасынын гануна вә БДВМ-нин 1997-чи ил, 31 ијул тарихли, 8 сәјлә тә'лиматына әсасән һәјата кечирилир.

Гүввәдә олан бу тә'лимата әсасән веркијә чәлб олуна-н дөвријјәни мүәјјән етмәк үчүн сатылмыш малларын (иш-

ләрин, хидмәтләрин) ашағыдакы дәјәри һесаблашмаја чәлб олунмалыдыр:

— әләвә дәјәр веркисиз сәрбәст (базар) гижмәтләр вә тарифләр;

— әләвә дәјәр веркиси дахил олмагла маллара (мәһсуллара), иш вә хидмәтләрә өзүндә, тәтбиг олунан тәнзимләнән гижмәт вә тарифләр.

Јол фондуна һесабланан верки вә аксизли маллар үзрә аксиз веркисинин мәбләғи дә верки тутулан дөвријјәјә дахил едилир. Мүәссисәдә тәфтиш апаран мүтәхәссис, еләчә дә әләвә дәјәр веркисини һесаблаған мүәссисәнин баш мүһасиби бунлары билмәлидир. Әләвә дәјәр веркисинин һесабланмасыны мисалла изаһ едәк:

М и с а л 1. Фәрз едәк ки, һүгуги шәхсин истеһсал етдији АИ-95 автомашын бензининин 1 тонунун пәрәкәндә сатыш гижмәти 2088000 манат мүәјјән едилмишдир. Һәмин бензин үзрә тәғһизат әләвәси 56260 манат тәшкил етмишдир.

Һүгуги шәхс, һәмин бензини сатаркән она 338623 манат (2088000—56260 = 2031740 x 16,67) әләвә дәјәр веркиси мәбләғи, 220841 манат (2031740—338623 = 1693117 x 13,04) јол фондуна кәчүрүлмәли олан верки мәбләғи һесабламанлыдыр. Бундан сонра 1472276 манат (2031740—338623—220841) мәбләғдән, мүәјјән олунмуш дәрәчә илә аксиз веркиси һесабланмалыдыр.

Ваша бир мисал: һүгуги шәхсләрин истеһсал етдикләри мәһсулларын топдансатыш гижмәти 100 мин манатдыр. Һәмин мәһсула 30% аксиз дәрәчәси мүәјјән едилмишдир. Белә олдугда һәмин мәһсулун 142,8 мин манатлыг (100:70%) аксизли дәрјинә 28,6 мин манат (142,8x20%) әләвә дәјәр веркиси һесабланыр вә онда һүгуги шәхс тәрәфиндән истеһсал едилән мәһсулун бурахылыш гижмәти 171,4 мин манат (142,8+28,6) тәшкил едир.

Маллар (ишләр, хидмәтләр) мүбадилә едиләркән (онлар әвәссиз вә ја дәјәри гисмән едәнилмәклә), һабелә малијјәләшмә мәнбәјиндән асылы олмајараг һүгуги шәхсин истеһсал мәғсәдләри үчүн вә ја ишчиләринә вериләркән веркијә чәлб олунан дөвријјәјә сәрбәст гижмәтләрин (базар) сәвијјәси, дөвләтин тәнзимләнән гижмәтләри олдугда исә һәмин гижмәтләр нәзәрә алынмагла мүәјјән едилир.

Сифаришчинин өз хаммал вә материалларыннан һазырланмыш маллар, она гәјтарыларкән чәлб олунан дөвријјә, онларын е'мал дәјәри һесаб едилир.

Тара истеһсал едән һүгуги шәхсләрин тара сатышы истисна олмагла, гәјтарылан тараларын, о чүмләдән шүшә габларын дәјәри веркијә чәлб олунмур. Әләвә дәјәр веркисиз алынмыш таралар исә сатылдыгда веркијә чәлб олунмалыдыр.

М и с а л ү ч ү н: Фәрз едәк ки, Бақы Шампан Шәрәблары заводу Мүстәғил Дөвләтләр Бирлијинә дахил олмајан бир дөвләтдә истеһсал едилмиш, бир әдәдинин дәјәри 200 манат олан шүшә тараны өз тәләбаты үчүн кәтирәркән көмрүк тәшкилатларына әләвә дәјәр веркиси едәмәмишдир. Белә олдугда, истеһсал олунан 0,5 литр арағын бурахылыш гижмәтинин 4000 манат (тарасыз) олмасы нәзәрә алынараг, илк сатышда 240 манат (200x1,20%) таранын дәјәри онун бурахылыш гижмәтинә әләвә едилмәли вә сатылдыгдан сонра үмуми гәјда үзрә бұдчәјә едәнилмәлидир. Сонрақы сатышларда һәмин таранын гижмәти әләвә веркиси илә бирликдә 240 манат тәшкил етмәлидир.

Јени гәјдаја кәрә әләвә дәјәр веркиси 20 фаиз дәрәчә илә һесабланыб едәнилмәлидир. Дөвләт тәрәфиндән тәнзимләнән гижмәт вә тарифләрлә сатылан малларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышындан, һабелә алыш вә сатыш гижмәтләри арасындакы фәрғдән әләвә дәјәр веркиси 16,67 фаиз дәрәчәси илә һесабланараг, дөвләт бұдчәсинә едәнилмәлидир.

Мүәссисәдә тәфтиш апараркән, јохлајычы әләвә дәјәр веркисинә чәлб олунан мәбләғин мүәјјән едилмәсинин дүзкүнлүјүнә вә бұдчәјә чатасы мәбләғин там вә вахтында едәнилмәсинә хүсуси диггәт јетирмәлидир.

Јохлана просесиндә веркијә чәлб олунан мәбләғләрин мүәјјән едилмәсинин јухарыда гәјд олунан гәјдасынын, јахуд верки дәрәчәләринин дәјишә билмәси һалларына раст кәлмәк олар. Она кәрә дә тәфтишчи јохлама апардығы тарихә гүввәдә олан гәјданы әлдә әсас тутмалыдыр.

Мүәссисә вә тәшкилатларын капитал гојулушлары һесабына тикилмиш вә фактики маја дәјәри илә балансда әкс етдирилән әсас вәсаитләр сатылдыгда, онларын дәјәри үмуми гәјда үзрә 20 фаиз дәрәчә илә әләвә дәјәр веркисинә чәлб олунур. Белә бир гәјда һүгуги шәхсләрин дикәр һүгуги шәхсин низамнамә фондунун (капиталынын) тәшкилинә вә ја тамамланмасына етдикләри әсас вәсаитләрин вә гәјри-мадди активләрин дәрјиндән, һабелә кәндәрилмиш малларын (ишләрин, хидмәтләрин) дәјәринин гисмән едә-

нилмәси гәйдасында алынмыш мәбләгәрдән әләвә дөјәр веркисинин верилмәсинә дә тәтбиг едилир. Бу гәйдада апарылан әмәлијјатларын әләвә дөјәр веркисинә чәлб едилмәсини мисалла изаһ едәк.

Фәрз едәк ки, мүәссисә өз мүштәрисинә әләвә дөјәр веркиси дахил олмагла 1000,0 мин манат дөјәриндә мал кәндәрмишди. Бунун гаршысында малкәндәрдән мүәссисәнин һесаблашма һесабына малалан тәшкилат 500,0 мин манат пул кәчүрмүшдүр. Белә олдугда һәмнин мәбләгә 83,35 мин манат (500,0 x 16,67%) әләвә дөјәр веркиси һесаблашмалы вә бүдчәјә кәчүрүлмәлидир.

Ејни илә дә маллар (ишләр, хидмәтләр) мүбадилә едиләркән, әвәзсиз вә јахуд дөјәри гисмән едәнилмәклә башга тәшкилата (мүәссисәјә) вериләркән, верки тутулмалы олан дөвријә, мүбадилә вә ја верилмә мәрһәләсиндә гүввәдә олан гижмәтләр әсас кәчүрүләрәк мүәјјән едилмәлидир.

М и с а л: Мүәссисә мүбадилә әмәлијјаты үзрә әләвә дөјәр веркиси илә бирликдә 1000,0 манатлыг мал кәндәрәркән, һәмнин дөјәр јерли дөвләт хидмәти органына тәгдим олунан һесаблашмаларда (сәнәдләрдә) әкс етдирилмәли вә бу әмәлијјата әсасән 166,7 мин манат верки мәбләги гүввәдә олан гәйдада бүдчәјә едәнилмәлидир. Һәмнин малларын мүгабилиндә алынмыш маллар 1200,0 мин манат сатыларса, 200 мин манат мәбләгдән 33,3 мин манат (200 x 16,67%) верки мәбләги мүәјјән едилмәли вә вахтында бүдчәјә едәнилмәлидир. Она кәрә дә бунларла әләгәдар олан һесаблашмалар вә әмәлијјатлар тәфтишин кедишиндә әтрафлы јохланылмалыдыр.

Мүәссисәдә јохлама апаран тәфтишчи, һүгути шәхсләр тәрәфиндән әләвә дөјәр веркиси үзрә һагг-һесабын тәгдим олунма мүддәтләрини јахшы билмәли вә она әмәл олунма вәзијјәтини әтрафлы арашдырмалыдыр. 1997-чи ил 01 нәјабр тарихдән бу һагда ашағыдакы гәйда гүввәдәдир:

— ајлыг верки мәбләги беш милјон манатдан чох олан һүгути шәхсләр кечән тәгвим ајы үчүн нөвбәти ајын 20-дән кеч олмагла ајлыг;

— ајлыг верки мәбләги беш милјон манатдан аз олан һүгути шәхсләр верки үзрә һагг-һесаблары руб баша чатдыгда сонракы ајын 20-дәк рублүк тәгдим етмәлидирләр.

Ону да јада сахламаг ләзымдыр ки, ајлыг тәдијәси беш милјон манатдан артыг олан һүгути шәхсләр ахырынчы ајын верки мәбләгинин $\frac{1}{3}$ һиссәси һәчминдә 13-ү, 23-ү вә нөвбәти ајын 3-ү мүддәтләриндә аванс тәдијәләри едә-

мәлидирләр. Верки үзрә һагг-һесаблары рублүк тәгдим едән һүгути шәхсләр, һәр ајын 20-дәк бүдчәјә ахырынчы рубун мәбләгинин $\frac{1}{3}$ -и һәчминдә аванс тәдијәләри кәчүр-мәлидирләр.*

Тәфтишчи, итгисади субъектдә јохлама апараркән бүтүн һесаблашмалар мүһасибат учоту вә һесабатынын мәлу-матларына әсасән һәјата кечириллијиндән вә әләвә дөјәр веркиси үзрә апарылан әмәлијјатлар мүһасибат учотунда әкс етдирилдијиндән әләвә дөјәр веркиси үзрә әмәлијјатларын мүһасибат учотунда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнә хүсуси фикир вермәлидир.

Әләвә дөјәр веркиси үзрә бүдчә илә һесаблашмаларын учотуну апармаг үчүн 68 сәјлы ејни адлы синтетик һесаб нәзәрдә тутулмушдур. 68 сәјлы "бүдчә илә һесаблашмалар" синтетик һесабында әләвә дөјәр веркиси үзрә әмәлијјатлар, онун 5 сәјлы "Әләвә дөјәр веркиси үзрә һесаблашмалар" субһесабында вә 19 сәјлы "Әлдә едилмиш гижмәтләр үзрә әләвә дөјәр веркиси" һесабында апарылар.

Гүввәдә олан тәлимата әсасән истеһсал мәгсәдләри үчүн алынмыш мал-материал дәјәрлиләрина, һабелә дөјәри истеһсал вә тәдавул хәрчләринә аид едилән кәрүлмүш иш вә кәстәрилмиш хидмәтләрә кәрә едәнилмиш әләвә дөјәр веркисинин мәбләги истеһсал вә тәдавул хәрчләринә дахил едилмир. Еләчә дә капитал гојулушлары вә гејри-мадди активләрин алынмасы үчүн едәнилмиш әләвә дөјәр веркиси онларын баланс дөјәринә дахил едилмир.

Истеһсал вә тәдавул хәрчләринә аид едилән һаммал вә материаллар, иш вә хидмәтләрә, һабелә капитал гојулушлары вә гејри-мадди активләрә һесаблашмалы әләвә дөјәр веркисини учоту 19 сәјлы "Әлдә едилмиш гижмәтлииләр үзрә әләвә дөјәр веркиси" синтетик һесабда апарылмалыдыр. Јохлама заманы бунларә әмәл олунмасынын вәзијјәти әтрафлы ејрәнилмәли вә бу сәһәдәки нөгсанлар мүәјјән едилмәлидир.

Истеһсал вә тәдавул хәрчләринә аид едилән һаммал вә материаллар мәдахил едиләркән, еләчә дә ишләрин јеринә јетирилмәси вә хидмәтләрин кәстәрилмәси һагда сәнәдләр рәсмијјәтә салынаркән, һесаблашмалы әләвә дөјәр веркисинин мәбләгинә ашағыдакы кими мүһасибат јазылышлары тәртиб едилмәлидир:

* Һүгути шәкс — өз адындан мүстәгил субъект кими чыхыш едән мүәссисә, иларә вә тәшкилатлар һесаб олунур.

Дебет 19 "Элдэ едилмиш гиѳметлилэр үзрэ элаvē дэјэр веркиси" һесабы;

Кредит 60 "Малкөндөрәнлэр вэ подратчыларла һесаблалмалар" һесабы вэ ја;

Кредит 76 "Мүхтәлиф дебиторларла вэ кредиторларла һесаблалмалар" һесабы.

Һесабланмыш элаvē дэјэр веркиси өдөнилдикдә, өдөнилән мөбләгә ашағыдакы кими мүһасибат јазылышы тәртиб етмәклә мүһасибат учоту һесабларында әкс етдирилмәлидир:

Дебет 68—5 "Элаvē дэјэр веркиси үзрэ һесаблалмалар" субһесабы;

Кредит 19 "Элдэ едилмиш гиѳметлилэр үзрэ элаvē дэјэр веркиси" һесабы.

Элаvē дэјэр веркиси үзрэ апарылан әмәлијјатларын мүһасибат учотунда (јухарыда гејд олунан гајда үзрэ) әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохлајан тәфтишчи, һөкмән јохлама апардығы тарихә бу саһәдә гүввәдә олан гајдалары, тәҗиматы јажшы билмәлидир. Бунлары билмәдән о, игтисади субъектдә өз нөзарәт функциясыны тәләб олунан сәвијјәдә јеринә јетирә билмәз.

Мүәссәсин тәдарүк етдији маллар (мадди дэјерлиләр) гејри-истеһсал саһәләринин еһтијачына сәрф едилдикдә, өдөнилмиш элаvē дэјэр веркиси хүсуси малијјәләшмә мөнбәләри һесабына бәрпа едилмәли вэ бу әмәлијјата мувафиг мүһасибат јазылышы тәртиб олунмалыдыр.

Буну мисалла изаһ едөк: анбара дахил олан парчанын илк сәнәдләриндә өз дэјәри 100 мин манат, элаvē дэјэр веркиси исә 20 мин манат кестерилмишдир. Бу әмәлијјат өз әксини мүһасибат һесабларында ашағыдакы кими тапмалыдыр:

Дебет 10 "Материаллар" һесабы — 100 мин манат,

Кредит 60 "Малкөндөрәнлэр вэ подратчыларла һесаблалмалар" һесабы — 100 мин манат;

Дебет 19 "Элдэ едилмиш гиѳметлилэр үзрэ элаvē дэјэр веркиси" һесабы — 20 мин манат,

Кредит 60 "Малкөндөрәнлэр вэ подратчыларла һесаблалмалар" һесабы — 20 мин манат.

Һәмин малларын дэјеринин өдөнилмәсинә ашағыдакы мүһасибат јазылышы тәртиб олунмалыдыр:

Дебет 60 "Малкөндөрәнлэр вэ подратчыларла һесаблалмалар" һесабы — 120 мин манат,

Кредит 51 "Һесаблалма һесабы" — 120 мин манат;
Дебет 68—5 "Элаvē дэјэр веркиси үзрэ һесаблалмалар" субһесабы — 20 мин манат,

Кредит 19 "Элдэ едилмиш гиѳметлилэр үзрэ элаvē дэјэр веркиси" һесабы — 20 мин манат.

Тәфтиш просесиндә гејри-истеһсал еһтијачлары үчүн истифадә олунан маллар үзрэ һесабланмыш верки мөбләгәләринин силинмәсинин дүзкүнлүјү дә әтрафлы јохланылмалыдыр. Тәфтишчи јадда сахламалыдыр ки, бунула элағәдар һәмин мөбләгәләр 68 сајлы һесабын кредитинә вэ дебетинә јазылыш вермөклә силинир. Јухарыда гејд олунан тәҗиматын 9 сајлы бәндинин "б" јарымбәндинә вэ 10 сајлы бәнди нә әсасән мөһсуллар һазырланаркән вә әмәлијјатлар һәјата кечириләркән, истифадә олунан маллар (ишләр, хидмәтләр) үзрэ верки мөбләгәләри истеһсал мәсрәфләрини учота алан һесабларын (20 сајлы "Әсас истеһсалат", 23 сајлы "Көмәкчи истеһсалат" вә с.) дебетинә силинмәлидир.

Сифаришчиләрин һесабына алынмыш авадалыглар үзрэ элаvē дэјэр веркиси, 19 сајлы һесабын "Капитал гојулушларынын һәјата кечирилмәси илә элағәдар олан элаvē дэјэр веркиси" субһесабынын дебетиндә вә 60, 67 сајлы һесабларын кредитиндә әкс етдирилмәлидир. Бу мөбләғ малсатанлара өдөнилдикдә ашағыдакы мүһасибат јазылышы тәртиб олунур:

Дебет 60 "Малкөндөрәнлэр вэ подратчыларла һесаблалмалар" һесабы;

Кредит 51 "Һесаблалма һесабы";

Ејни заманда,

Дебет 68 "Бүдчә илә һесаблалмалар" һесабы;

Кредит 19 "Элдэ едилмиш гиѳметлилэр үзрэ элаvē дэјэр веркиси" һесабы.

Подратчы тәшкилатларда элаvē дэјэр веркиси дахил едилмәклә, јеринә јетирилмиш тикинти-гурашдырма ишләри көрүләркән ашағыдакы мүһасибат јазылышлары тәртиб олунмалыдыр:

Дебет 01 — "Әсас вәсаитләр" һесабы;

Кредит 08 — "Капитал гојулушлары" һесабы;

Дебет 08 — "Капитал гојулушлары" һесабы;

Кредит 60 — "Малкөндөрәнлэр вэ подратчыларла һесаблалмалар" һесабы (ӘДВ-сиз);

Дебет 19 — "Элдэ едилмиш гиѳметлилэр үзрэ элаvē дэјэр веркиси" һесабы;

Кредит 60 — "Малкөндөрөнлөр вә подратчыларла һесаблашмалар" һесабы (ӘДВ-сиз).

Гејри-мадди активләрин дәјәри өдәнилдикдә көчүрүлән мәбләгә ашағыдакы мұһасибат жазылышы тәртиб олунмалыдыр:

Дебет 60 — "Малкөндөрөнлөр вә подратчыларла һесаблашмалар" һесабы;

Кредит 51 — "Һесаблашма һесабы";

Дебет 68—5 — "Әләвә дәјәр веркиси үзрә һесаблашмалар" субһесабы;

Кредит 19 — "Әлдә едилмиш гијмәтлиләр үзрә әләвә дәјәр веркиси" һесабы.

Тәфтиш просесиндә јухарыда гејд олунан әмәлијјатлара мұәссисәдә тәртиб олунмуш мұһасибат жазылышларынын дүзкүнлүјү әтрафлы јохланылмалыдыр.

Әләвә дәјәр веркиси үзрә бүдчә илә һесаблашмалар чоһшахәлидир. Она көрә дә тәфтишчи бунлары билмәли вә јохлама просесиндә онларын һәр бири үзрә тәртиб едилән һагг-һесабын дүзкүнлүјүнә нәзарәт етмәји бачармалыдыр.

Мәлүм олдуғу кими бәзи мұәссисәләр, өз нәздиндә тәсәррүфат үсулу илә ушаг бағчасы, көрпәләр еви вә мәдәнијјәт объекти инша едирләр. Онлар бу чүр ишләр үзрә хәрчләри 29 сажлы "Хидмәтедичи истехсалатлар вә тәсәррүфатлар" адлы һесабада учота алырлар. Һәмин объектләр үзрә тикинти-гурашдырма ишләри көрүләркән баш вермиш әмәлијјатлара ашағыдакы кими мұһасибат жазылышы тәртиб олунмалыдыр.

Дебет 08 — "Капитал гојулушлары" һесабы;

Кредит 23 — "Көмәкчи истехсалат" һесабы.

Јеринә јетирилмиш ишләри әләвә дәјәр веркиси һесаblandыгда;

Дебет 19 — "Әлдә едилмиш гијмәтлиләр үзрә әләвә дәјәр веркиси" һесабы;

Кредит 68—5 — "Әләвә дәјәр веркиси үзрә һесаблашмалар" субһесабы.

Әләвә дәјәр веркиси өдәнилдикдә:

Дебет 68—5 "Әләвә дәјәр веркиси үзрә һесаблашмалар" субһесабы;

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы";

Ејни заманда һәмин әмәлијјата көрә 68 сажлы һесабын дебетинә, 19 сажлы һесабын кредитинә жазылыш верилир.

Алынмыш гејри-мадди активләр үзрә әләвә дәјәр вер-

киси, үмуми гајдада 19 сажлы һесабын "Әлдә едилмиш мадди ресурслар үзрә әләвә дәјәр веркиси" субһесабынын дебетиндә, 60 вә 76 сажлы һесабларын кредитиндә әкс олунмалыдыр.

Гејри-мадди активләрин дәјәри өдәнилдикдә вә учота гебул олундугдан сонра ашағыдакы мұһасибат жазылышы верилир:

Дебет 60, 76; "Малсатан вә подратчыларла һесаблашмалар", "саир дебитор вә кредиторла һесаблашмалар" һесабы.

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы";

Ејни заманда:

Дебет 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы;

Кредит 19 "Әлдә едилмиш гијмәтлиләр үзрә әләвә дәјәр веркиси" һесабы.

Јухарыда гејд едиләнләрдән көрүндүјү кими әләвә дәјәр веркисинин һесаблашмасы вә мувафиг һесабларда әкс олунмасы мұһасибат әмәлијјатлары тәртиб етмәклә һәјата кечирилир.

Бу тәлимата әсасән 68 сажлы һесабын үзрә кредит галығы (алынмыш вә өдәнилмиш верки мәбләгләринин фәрги) бүдчәјә көчүрүлүр вә мұһасибат учотунда 68 сажлы һесабын дебетиндә, 51 сажлы һесабын кредитиндә әкс етдирилир.

Бунлар ону сүбут едир ки, мұһасибат учотуну вә онун апарылма гајдасыны дәриндән билмәјән јохлајычы мұәссисәдә тәфтиш-нәзарәт ишләрини тәләб олунан сәвијјәдә јеринә јетирә билмәз. Она көрә дә һәр бир тәфтишчи мұһасибат учотуну дәриндән билмәли, мұһасибат учотунда вә веркиләрин һесаблашмасы гајдасында, верки дәрәчәләриндә вә саир саһәдә баш верән дәјишикликләри диггәтлә изләмәли, гүввәдә олан ганунчулуға вә норматив сәнәдләрә тәфтиш апарылан мұәссисәдә әмәл олунма вәзијјәтини ашкар етмәји вә онлара объектив гијмәт вермәји бачармалыдыр.

Өмләк веркисинин һесаблашмасынын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы.

Өмләк веркисинин һүгүги шәхсләрдә һесаблашмасынын дүзкүнлүјүнү јохлајан дәвләт верки мүфәттишлијинин нүмајәндәси (мүфәттиши) илк нөвбәдә бу һагда гүввәдә олан ганунла әтрафлы таныш олмалы вә мұәссисәдә онун тәләбләринә әмәл едилмәсинин вәзијјәтини объектив гијмәтләң-

дирмәји бачармалыдыр. Бу мәсәдлә о верки өдәјичиләрини, веркитутма объектләрини, тәтбиг едилән верки дәрәчәләрини, верки күзәштләрини, веркинин һесаблинамасы гәјдасыны вә диқәр бу кими мәсәләләри жүксәк сәвијәдә билмәлидир.

Азәрбајҗан Республикасы Президентинин 1995-чи ил 24 март тарихли, 992 сәјлы фәрманы илә тәсдиг едилмиш "Әмлак веркиси һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну"на әсасән верки өдәјичиләри ашағыдакылардыр:

— Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилији илә һүгуги шәхс һесаби едилән мүәссисә, тәшкилат вә идарәләр (о чүмләдән сығорта тәшкилатлары, банклар вә кредит идарәләри), харичи инвестисиялы мүәссисәләр, тәсәррүфат (саһибкарлыг) фәалијјәти илә мәшгул олан бейнәлхал бирликләр вә тәшкилатлар;

— кәстәрилән өдәјичиләрин мүстәгил баланса вә һесаблинамә һесабына малик олан филиаллары вә диқәр ајрылыгта јерләшән бөлмәләри;

— харичи һүгуги шәхсләрин (мүәссисә, ширкәт, банк вә диқәр тәсәррүфат вә малијјә тәшкилатларынын) Азәрбајҗан Республикасы әразисиндәки буро, акентлик вә диқәр нүмајәндәликләри;

— Азәрбајҗан Республикасынын әразисиндә бу ганунла мүәјјәнләшдирилмиш веркитутма объекти олан Азәрбајҗан Республикасынын вәтәндашлары, харичи вәтәндашлар вә вәтәндашлығы олмајан шәхсләр.

Гануна көрә мүәссисәләрин веркитутма объектләри онларын балансында олан әсас вәсаитләрдир. Һүгуги шәхсләрин әмлак веркиси, бу гануна әсасән онларын веркитутма объекти олан әмлакынын дәјәриндән 0,5 фәиз дәрәчәси илә өдәнилмәлидир.

Әмлак веркисини һесабламаг мәсәди илә мүәссисәнин әсас вәсаитинин орта иллик дәјәри мүәјјән едилмәлидир. Әмлак веркиси илин әввәлиндән рубләр үзрә, артан јекунла һесабланыб өдәнидир вә илин сонунда верки мәбләгин јенидән һагг-һесабы апарылыр. Һесаблинмыш веркинин мәбләги, мүәссисәнин фәалијјәтинин малијјә нәтичәләринә аид едилмәлидир. Рублүк вә иллик һагг-һесаблир үзрә һесаблинан верки мәбләгләри, мувафиг муһасибат һесабатынын тәгдим едилмәси үчүн нәзәрдә тутулан мүддәтдән сонра он күн әрзиндә өдәнилмәлидир.

Мүәссисәдә јохлама апараркән верки мүфәтишлијинин

нүмајәндәси ганунун тәләбләриндән ирәли кәлән гејд олуна мүддәалара нечә әмәл олуңдугуну әтрафлы арашдырмағы вә бу саһәдә јол верилмиш нөгсанлары ашкар етмәји бачармалыдыр. Әмлак веркисини дүзјүн һесабламаг үчүн мүәссисәнин муһасибатлығы әввәлчә әсас вәсаитләрин орта-иллик дәјәрини һесаблајыб мүәјјән етмишдир.

Бу һесаблама мүәссисәләрин муһасибатлығы тәрәфиндән Азәрбајҗан Республикасы Ваш Дөвләт Верки мүфәтишлијинин 1997-чи ил 26 август тарихли, 10 сәјлы тәлиматында нәзәрдә тутулан гәјдә үзрә 2 сәјлы әләвәдә апарылмалыдыр.

Буну конкрет мисалла нәзәрдән кечирәк.

Чәдвәл 8

Мүәссисәнин әсас вәсаитләринин орта иллик дәјәринин һагг-һесабы (милјон манатла)

Муһасибат учотунун һесаблиры	Һесабат мәлуматлары				
	1,01	1,04	1,07	1,10	1,01
	1	2	3	4	5
Әсас вәсаитләр галыг дәјәри үзрә (01+03-02)	2400	2490	2400	2780	3060
01 "Әсас вәсаитләр"	2000	2100	2000	2300	2500
03 "Узун мүддәт ичәрәјә кәтүрүлүмүш әсас вәсаитләр"	500	500	500	600	700
02 "әсас вәсаитләрин кәһнәлмәси"	100	110	100	120	140
Биркә фәалијјәтин һәјата кечирилмәси илә әлагәдар олан әсас вәсаитләрин дәјәри.	600	600	600	960	960
Тәлиматын 5 вә 6-чы бәндләринә мувафиг олараг веркијә чәлб едилмәдән азад едилән вә јухарыда кәстәрилән һесаблир үзрә әкс етдирилән әсас вәсаитләрин дәјәри (чәми).	180	200	200	240	360
Веркијә чәлбәтмә базасынын јекуну:	2820	2890	2800	3500	3660

Әсас вәсаитләрин I рубдә веркијә чәлб олунасы орта иллик дәјәри = $\frac{2820 / 2 + 2890 / 2 - 713,8}{4}$

Эсас вэсаитлэрин иллик веркијэ чэлб олунасы орта иллик дэјэри = $\frac{2820}{2} + 2890 + 2800 + 3500 + 3660 / 2 = 2407,5$.

Јухарыдакы һесабламалардан көрүндүјү кими мүэссисэнин веркијэ чэлб олунан эсас вэсаитлэринин орта-иллик дэјэри 2407,5 милјон манат тәшкил етмишдир.

Эсас вэсаитлэрин орта иллик дэјэри вә онлара көрә нәзәрдә тутулан верки тарифи (фаизи) эсас көтүрүләрәк әмлак веркиси һесабланмалыдыр.

Мүэссисәдә јохлама апаран тәфтишчи эсас вэсаитлэрин орта иллик дэјэринин мүэјјән едилмәсинин дүзкүнлүјүнү вә онлара көрә һесабланан верки мәбләгинин объективлијини мүэјјән етмәлидир. Буну ашағыдакы чәдвәлин мәлу-матлары әсасында нәзәрдән кечирәк.

Чәдвәл 9

_____ " мүэссисэнин 199 ____ илин 9 ајы үчүн әмлак веркисинин һагг-һесабы (млн. манат)

Сыра №-си	Көстәричиләр	Өдәјичинин мәлуматлары	Верки органынын мәлуматлары
1.	Һесабат дөврүндә эсас вэсаитлэрин орта иллик дэјэри	2407,5	2407,5
2.	Әмлака веркинин мүэјјән олунмуш дәрәчәси, фаизлә	0,5	0,5
3.	Һесабат дөврүндә һагг-һесаб үзрә әмлака көрә веркинин мәбләги (сәтир 1хсәтир 2):100	12,0	12,0
4.	Һесабат дөврүндә бүдчәјә II рубдә һесабланмыш әмлак веркисинин мәбләги	6,0	6,0
5.	Мүддәт үзрә бүдчәјә өдәнилмәси әмлака көрә верки (сәтир 3 — сәтир 4)	6	6

Чәдвәл мәлуматларындан көрүндүјү кими мүэссисэнин эсас вэсаитлэринин орта-иллик дэјэри (9 ајлыг һесабатын мәлуматлары үзрә) 2407,5 млн. манат тәшкил етмишдир. Бу һагг-һесаб тәфтишчи тәрәфиндән тәкрар јохланыларкән эсас вэсаитлэрин орта-иллик дэјэриндә кәнарлашма ашкар олунмамышдыр. Эсас вэсаитлэрин орта-иллик дэјэри 0,5 фаиз верки ставкасына вурулараг доггуз ајлыг верки мәбләги (2407,5x0,5) 12,0 млн. манат мүэјјән

едилмишдир. Һәмин мәбләгдән илин биринчи јарым илинин һесабатында бүдчәјә көчүрүлмәси әкс етдирилән 6,0 млн. манат чыхылдыгдан сонра, бүдчәјә әмлака көрә доггуз ајын јекунуна әсасән мүэссисә даһа 6,0 млн. манат вэсаит көчүрмәли олачағыны сонунчу һесабатда көстәрмишдир. Јухарыдакы чәдвәлин мәлуматларындан мәлум олур ки, бу сәһәдә мүэссисэнин апардығы һесабламаларда кәнарлашмалара (верки мәбләгинин кизләнмәсинә) јол верилмәмишдир.

Бунларын да нәтичәсиндә мүэссисәдә јохлама апаран мүфәттишин мүэссисәјә әмлак веркисинә көрә чәримә санксиясы-тәтбиг етмәсинә еһтијач галмамышдыр.

Аксизлэрин һесабланмасы вә өдәнилмәси гәјдасы: Гүввәдә олан гәјдәјә әсасән, күтләви истеһлак маллары, зијнәт әшјалары, һабелә көстәрилән хидмәтләр мүэјјән едилмиш дәрәчәләрлә аксизләр чэлб олунур.

Нәзәрә алмаг ләзымдыр ки, гүввәдә олан тәлимата көрә, мүлкијәт формасындан вә табечилијиндән асылы олмајараг аксизли маллары республика әразисиндә истеһсал вә ја сифариш едиб сатан, јахуд да республика әразисинә көтирән (өз тәләбатыны өдәмәк үчүн көтирилән хаммал вә материаллар истисна олмагла), һабелә истеһсал вә ја дикәр хидмәтләр көстәрән һүгуги шәхсләр, о чүмләдән харики инвестисияларын гојулдуғу мүэссисәләр вә физики шәхсләр аксиз веркисинин өдәјичиләридир.

Һүгуги шәхсләр республика дахилиндә аксиз тутулмајан вә ја ашағы дәрәчә илә тутулан маллары республика әразисиндән кәнара чыхарыб сәтаркән һәмин маллар үзрә тәјин едилмиш дәрәчә илә аксиз веркиси өдәјирләр.

Буну мисалла изаһ едәк:

1. Фәрз едәк ки, истеһсалчы мүэссисә әләвә дэјәр веркиси илә бирликдә 120 мин манат мәбләгиндә аксиз веркисинә чэлб едилмәли олан пластик күтләдән һазырланмыш тәсәрруфат малларыны республикада олан һүгуги шәхсләрә сатмышдыр. Һәмин маллар гүввәдә олан тәлимата әсасән республика дахилиндә аксизә чэлб едилмир. О, республикадан кәнарда сатылдыгда исә 30 фаиз тарифлә аксизә чэлб олунмалыдыр. Икинчи һүгуги шәхс белә һесаб едәк ки, бу маллары республиканын һүдудларындан кәнарда 171,4 мин маната сатмышдыр. Бу заман (истеһсалчы мүэссисэнин топдаңсатыш гижмәти 100 мин манат: 70% x 1,20%) 42,8 мин манат аксиз (100 мин манат : 70% x

30%) мөбләги һесаблималы вә мүэјјән олунмуш мүддәтләрдә бүдчәјә өдәнилмәлидир.

2. Истехсалчы мүэссисә машинла тохунмуш халча вә халча мә'мулатларыны эләвә дәјәр веркиси вә 10% аксиз дәрәчәси илә бирликдә 133,3 мин маната республика әрәзисиндә јерләшән икинчи һүгуги шәхсә сатмышдыр. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, һәмин мәһсул республика дахилиндә 10%, республикадан кәнара сатыларкән 30% тарифлә (дәрәчә илә) аксизә чәлб олунур. Белә һесаб едәк ки, һәмин һүгуги шәхс бу мәһсулу республикадан кәнара ашағысы 171,4 мин маната сатмышдыр.

Бу заман:

— истехсалчы мүэссисәнин топдансатыш гижмәти 100 мин манат;

— аксиз дәрәчәси 30%

— мәһсулун аксизли дәјәри 141,8 мин манат (100:70%+30)+100;

— мәһсулун ӘДВ-си вә аксизлә бирликдә дәјәри 171,4 мин манат (142,8+1,20).

Онда икинчи һүгуги шәхс тәрәфиндән 31,7 мин манат аксиз мөбләги [(142,8x30%) — (100:00%+10%)] мүэјјән олунмуш мүддәтләрдә бүдчәјә өдәнилмәлидир.

Мүэссисәдә тәфтиш апаран јохлајычы аксизләр һаггында гүввәдә олан дөвләт ганунуну әсас кәтүрәрәк, аксизләр үзрә әмәлијатларын дүзкүнлүјүнү јохламалы вә бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары ашкар етмәлидир.

Сәнајә мүэссисәләри, еләчә дә башга мүэссисә, тәшкилат вә бирликләр һәм дә торпаг мүлкијјәтчиси оларларса, онда онлар јухарыда гејд олунан веркиләрдән башга, һәм дә бүдчәјә торпаг веркиси дә өдәмәлидирләр.

Торпаг веркиси: Азәрбајчан Республикасы Президентинин 1996-чы ил 24 декабр тарихли Фәрманы илә тәсдиг олунмуш "Торпаг веркиси һаггында ганун" а кәрә торпаг веркиси, торпаг мүлкијјәтчиләринин вә истифадәчиләринин тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләриндән асылы олмајараг торпаг сәһәсинә кәрә сабит тә дигә шәклиндә һесабланыр".

Торпаг веркиси, торпаг веркиси һаггында Азәрбајчан Республикасынын Ганунунун IV бөлмәсинин 8-чи маддәсинә кәрә "Торпаг веркиси торпаг барәсиндә мүлкијјәт вә истифадә һүгугуну тәсдиг едән сәнәдләрә әсасән мүэјјән

едилир". Торпаг веркисини, һүгуги шәхсләр торпаг сәһәләринин өлчүсүнә вә веркинин дәрәчәсинә әсасән һәр ај һесаблајыр вә илин мај ајынын 15-дән кеч олмајараг һесаблималары верки органларына тәгдим едилрләр.

Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинетинин 1996-чы ил 17 октябр тарихли, 145 сәјлы "Торпагын норматив гижмәтинин мүэјјән едилмәси һаггында" гәрарына әсасән мүхтәлиф зоналарда торпагларын норматив гижмәти мүэјјән олунмушдур.

Мә'лум олдуғу ки, республикамызын бүтүн зоналарында кәнд тәсәррүфаты мүэссисәләри илә јанашы сәнајә мүэссисәләри, тикинти тәшкилатлары вә халг тәсәррүфатынын башга сәһәләри дә фәалијјәт кәстәрир. Онлары да әксәријјәти республиканын торпагларындан истифадә едилрләр. Демәли, онлар да торпаг веркисинин өдәјичиләридилрләр. Бунлары нәзәрә алағат торпаг веркисинин һесаблимасы үчүн торпагларын гижмәтләндирилмәси чәдвәлини вермәји лазым билирик.

Чәдвәл 10

Торпаг веркисини һесабламағ үчүн торпагларын гижмәтләндирилмәси чәдвәли

Сыра №-си	Кадастр гижмәт районлары вә ора дахил олан инзибати районлар	Кеј-фиј-јәт группалары	Торпаг веркисинин һесаблимасы үчүн торпагларын бир һектарынын шәрти баллары	
			Әкин, динч вә һејәтјаны торпаглар	Чохиллик әкмәләр
1	2	3	4	5
1.	Муған-Салјан (Салјан, Сатлы, Сабирабад, Биләсувар, Имишли, Нефтчала районлары, һачыгабул рајонунун Күргырағы дүзән һиссәси)	I	140	—
		II	80	—
		III	20	—
		IV	10	—
2.	Мил-Гарабағ (Бәрдә, Ағчабәди, Бејләган, Тәртар районлары, Ағдам Қоранбој, Хочавәнд рајонларынын вә кечмиш Ағләрә рајону әрәзисинин торпаглары)	I	157	135
		II	115	110
		III	65	80
		IV	40	40

3.	Аран-Ширван (Зэрдаб, Күрдәмир, Учар, Јевлах, Афдаш районлары, Афсу вә Көјчәј районларынын дүзән торпаглари)	I	110	—
		II	35	—
		III	20	—
		IV	10	—
4.	Абшерон-Гобустан (Абшерон району, Качыгабул районунун Наваи-Атбулаг массиви, Хызы районунун дүзән торпаглари вә Сижәән районунун лиман көлүнә гәдәр олан дүзән торпаглари)	I	80	295
		II	30	230
		III	20	180
		IV	10	150
5.	Дәвәчи-Хачмаз (Хачмаз району, Дәвәчи, Сижәән, Губа вә Гусар районларынын дүзән торпаглари)	I	150	175
		II	110	135
		III	45	90
		IV	20	65
6.	Гонагкәнд-Гусар (Гусар, Губа, Дәвәчи, Сижәән вә Хызы районларынын дағ торпаглари)	I	40	45
		II	20	40
		III	10	30
		IV	5	20
7.	Дағ-Ширван (Шамахи, Гобустан, Исмајыллы районлары, Афсу вә Көјчәј районларынын дағ торпаглари)	I	80	340
		II	30	260
		III	20	230
		IV	10	110
8.	Шәки-Закатала (Шәки, Закатала, Оғуз, Гах, Гәбәлә, Балакән районларынын дағ торпаглари)	I	200	220
		II	150	105
		III	90	40
		IV	25	25
9.	Ганых-Әричәј (Шәки, Загатала, Гах, Оғуз, Балакән, Гәбәлә районларынын дүзән торпаглари)	I	180	270
		II	115	210
		III	50	120
		IV	15	—
10.	Кәңчә-Газах (Самух району, Шәмкир, Ханлар, Товуз, Афстафа вә Газах районларынын дүзән торпаглари)	I	90	390
		II	40	340
		III	10	245
		IV	5	—
11.	Дашкәсэн-Кәдәбәј (Кәдәбәј, Дашкәсэн районлары, Јоранбој, Ханлар, Шәмкир, Товуз, Афстафа вә Газах районларынын дағ торпаглари)	I	80	—
		II	30	—
		III	10	—
		IV	5	—
12.	Араз боју (Зәнкилан, Физули вә Чәбрајыл районларынын дүзән торпаглари)	I	70	550
		II	35	400
		III	15	310
		IV	10	230

13.	Дағ-Гарабағ (Шуша, Хочалы районлары, Хочавәнд, Физули, Чәбрајыл, Афдам районларынын вә кечмиш Афдәрә району әразисинин дағ торпаглари)	I	45	400
		II	25	345
		III	15	210
		IV	10	190
14.	Лачын-Губадлы (Кәлбәчәр, Лачын Губадлы районлары, Зәнкилан районунун дағ торпаглари)	I	55	—
		II	35	—
		III	20	—
		IV	10	—
15.	Лерик-Јардымлы (Лерик, Јардымлы районлары, Масаллы, Ләнкәран, Астара вә Чәлилабад районларынын дағ торпаглари)	I	20	215
		II	15	160
		III	5	105
		IV	2	70
16.	Ләнкәран-Астара (Ләнкәран, Астара вә Масаллы районларынын дүзән торпаглари)	I	150	300
		II	70	230
		III	30	175
		IV	15	105
17.	Чәлилабад (Чәлилабад районунун дүзән торпаглари)	I	105	310
		II	90	270
		III	60	165
		IV	—	—
18.	Шәрур-Ордубад (Шәрур, Сәдәрәк, Бабәк, Ордубад, Чулфа районларынын дүзән торпаглари)	I	45	—
		II	25	—
		III	10	—
		IV	5	—
19.	Шаһбуз-Парагачәј (Шаһбуз району, Шәрур, Сәдәрәк, Бабәк, Ордубад) вә Чулфа районларынын дағ торпаглари)	I	12	—
		II	6	—
		III	—	—
		IV	1	—

Һәмин гәрәра әсасән гижмәт (кадастр) торпагларын јаррлылыг вә мүнбитлик дәрәчәси нәзәрә алынараг районлар үзрә мүнәјләшдирилмишдир. Бу мәгсәдлә торпагларын һәр бир һектарына шәрти бал һесаблинаыр.

Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинетинин 1997-чи ил 14 мај тарихли, 43 сәјлы гәрарына әсасән (мәддә № 2) торпаг веркисинин дәрәчәләри һәмин гәрарла тәсдиг едилмиш чәдвәлдә көстәрилмиш бир һектар шәрти баллары 300 маната вурмагла торпаг веркисинин үмуми мәбләғи һесаблинамалдыр.

Мүәссисәдә (бирликдә) јохлама апаран тәфтишчи, (мү-

фәттиш) жохладығы субъектин торпаг веркисинин мәбләғи-ни мүүжән етмәк үчүн јухарыда көстәрилән гәјдада һесабла-ма апарылыб, апарылмадығыны әтрафлы арашдырмалы вә бу саһәдә јол верилән нөгсанлары ашкара чыхармалыдыр.

Бүдчә илә дикәр веркиләрә көрә һесаблашмаларын јох-ланылмасы гәјдасы бу дәрслијин XX фәслиндә шәрһ олун-мушдур.

5.3. Сосиал сығорта үзрә һесаблашмаларын тәфтиши

Сосиал сығорта һаггында Азәрбајчан Республикасынын гүввәдә олан Ганунуна әсасән, сосиал сығорта вәтәндашларын итирилмиш әмәк һагларынын, кәлирәринин вә ја әләвә хәрчләринин компенсасија едилмәсинә, һабелә ити-рилмәсинин гаршысынын алынмасына јөнәлдилмиш тә-минат формасыдыр.

Сосиал сығорта мәчбури дөвләт сығортасы вә көнүллү (әләвә) сығорта формаларында олур. Мәчбури дөвләт соси-ал сығортасы, ишә көтүрүләнләр тәрәфиндән бүтүн фәрди әмәк мүгавиләси (контракты) үзрә ишләјәнләр барәсиндә һәјата кечирилир.

Мәчбури дөвләт сосиал сығорта һаггы, сығорталамаја көрә сығортачы тәшкилата верилән пул вәсаитидир. Мәч-бури дөвләт сосиал сығортасында, сығорта һаггы әмәјин едәниши фондуна (кәлирә) нисбәтдә фаизлә мүүжән едилир вә сығорта олунанын вәсаитләри һесабына едәнилир.

Сосиал сығорта һадисәси баш вердикдә, ашағыдакы сы-ғорта едәмәләри верилир:

— "Вәтәндашларын пенсия тә'минаты һаггында" Азәр-бајчан Республикасы Ганунуна ујғун олараг дөвләт пенси-јалары;

— көнүллү (әләвә) сосиал сығорта әсасында дөвләт пен-сияларына әләвәләр;

— әмәк габилитәтини мүвәггәти итирмәсинә көрә мүа-винәт;

— һамиләлијә вә доғума көрә мүавинәт;

— ушағын анадан олмасына көрә бирдәфәлик мүавинәт;

— ганунверичиликдә нәзәрдә тутулмуш јаш һәддинә чатана гәдәр ушаға гуллуғла әлагәдар мүавинәт;

— дәфи үчүн мүавинәт;

— сығорта олунанларын санаторија-курорт мүаличәси үзрә хәрчләринин там вә ја гисмән едәниши.

Мәчбури дөвләт сосиал сығорта һаггы бүтүн ишә көтү-рүләнләр үчүн әмәјин едәниши фондунун 35 фаизи һәч-миндә һесабланыр.

Мәчбури дөвләт сосиал сығортасынын вәсаитләри ва-һид фондда чәмләшдирилир, гүввәдә олан гануна вә башға мувафиг норматив һүғуги актлара ујғун олараг сосиал сы-ғорта едәмәләринин вә дикәр хәрчләрин малијәләшдирил-мәсинә сәрф едилир.

Сосиал сығорта үзрә һесаблашмаларын јохланылмасы-нын кедишиндә сығорта мәбләғинин һесабланмасынын, ту-тулмасынын дүзкүнлүјү вә вәтәндашлара сосиал сығорта үзрә тә'јин олунан мүавинәтин гүввәдә олан Гануна вә ди-кәр норматив актлара ујғунлуғу нәзәрдән кечирилмәлидир.

Сосиал сығорта үзрә һесаблашмаларын тәфтишиндә 69 сәјлы "Сосиал сығорта вә тә'минат үзрә һесаблашмалар" ад-лы синтетик һесабын мә'луматларындан истифадә олунмалы-дыр. Тәфтишин кедишиндә мувафиг груп ишчиләрә һесабла-нан пенсия вә мүавинәт мәбләғләринин дүзкүнлүјү дигәтлә арашдырылмалыдыр. Бу һесаблашмаларын јохланылмасын-да 69 сәјлы "Сосиал сығорта вә тә'минат үзрә һесаблашма-лар" һесабынын мә'луматлары илә јанашы, 70 сәјлы "Әмә-јин едәнилмәси үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һеса-бынын, јерли һәмкарлар тәшкилатынын, сосиал тә'минат вә сосиал сығорта органларынын мә'луматларындан, хәстәлик вәрәгәләриндән вә һесаблама-едәниш чәдвәлләринин көстәри-чиләриндән дә истифадә етмәк ләзымдыр.

Ләзым кәлдикдә јохланылан мәсәләләрә ајдынлыг көс-тәрмәк мәгсәди илә ајры-ајры шәхсләрдән әјани, сәһијјә тәшкилатларындан, сосиал тә'минат вә сосиал сығорта ор-ганларындан рәсми гәјдада сорғу да етмәк олар.

Планлы тәфтиш заманы, сосиал сығорта үзрә һесаблаш-маларын дүзкүнлүјүнү даһа әтрафлы арашдырмаг мәгсәди илә фәалијјәти тәфтиш олунан мүәссисәнин бир груп ишчи-синин тимсалында ајры-ајры пенсия вә мүавинәт нөвү сеч-мә үсулла јохланылмалыдыр. Бу гәјда үзрә апарылан јохла-мада ганун позғунлуғуна, һесабланан вә едәнилән мәбләғлә-рин дүзкүн олмамасына јол верилдији ашкар едилдикдә, һе-саблашмаларын вәзијјәти башдан-баша тәфтиш олунмалы-дыр. Сығорта, пенсия вә мүавинәт мәбләғләринин дүзкүн-лүјү јохланылдыгдан сонра, һесабланан мәбләғләрин тә'ји-нагына ујғун вахтында вә там көчүрүлмәси, сосиал сығорта вә сосиал тә'минат үзрә һесаблашма апарыларкән мәбләғлә-

рин мэгбул едилмэ (эввлэки өдөнишлэр нэзэрэ алынмагла) вэзијјэти диггэтлэ арашдырылмалыдыр.

Эмэк һаггы фондунун, орта эмэк һаггы мөблөгинин, һесаблишмаја чөлб олунан мөблөгин мүзјјөн едилмэсиндэ, пенсия вэ мүвинэтин һесаблинамасында вэ диқар бу кими эмэлијјатларда јол верилмиш ејни характерли нөгсанлар, гајдаја салыныб (ардычыллыгла, әсастандырылмагла вэ с.) хүсүси формада тәртиб едилмиш чөвдөлдө системләшдирилмэли вэ үмуми јохлама материалларына әләвэ едилмэлидир.

Тәфтиш актында, ашқар едилмиш бүтүн нөгсан вэ чатышмазлыглар, онлары доғуран сөбөбләр әтрафлы шәрһ олунмалы, јол верилән нөгсанларда тәғсири олан шәхсләр дөгиг мүзјјөн едилмэли вэ бу саһәдә ишләрин јакшылашмасына көмөк едә билән тәклифләр верилмэлидир.

5.4. Малкөндөрөнләр вэ подратчыларла һесаблишмаларын тәфтиши

Һәр бир мүәссисәдә кениш тәқрар истәһсалын арасы кәсилмәдән давам етмәси, мадди-техники тәминатын нормал тәшкилиндән асылыдыр. Бу исә мүәссисәни лазым олан мал-материалларла, аваданлыгларла вэ диқар лазымы әшјаларла фасиләсиз тәмин едән даими малкөндөрөнләрин олмасыны тәләб едир. Бу заман малаланларла (сифаришчиләрлә), малсатанлар арасында (подратчылар) сатылмыш (алынмыш) мадди дөјәрилләрә (јеринә јетирилмиш иш вэ хидмәтләрә) көрә һесаблишма эмэлијјатлары баш верир.

Мүәссисәләрин (бирликләрин) апардыглары һесаблишмалар арасында малкөндөрөнләр вэ подратчыларла һесаблишмалар јүксәк хүсүси чәкијә малиқдир. Она көрә дә тәфтиш заманы малкөндөрөнләр вэ подратчыларла һесаблишмалар үзрә эмэлијјатларын јохланылмасына чидди фикир верилмэлидир.

Малкөндөрөн вэ малалан тәшкилат арасында һесаблишмаларын баш вермәси үчүн әсаһ һүғуги сәнәд тәрәфләр арасында бағланмыш икитәрәфли мүғавиләдир. Мүғавилә көндөриләси малларын һәчмини, чешидләрини, көндөрилмә вахтыны, һесаблишма формасыны вэ саир бу кими мөсәләләр тәнзимләјән әсаһ сәнәддир.

Республикамызын базар игтисадијјатына кечмәси, дүнја базарында рәгабәтә чаваб верән, дүнја стандартлары сә-

вијјәсиндә маллар истәһсал етмәји тәләб едир. Јүксәк кејфијјәтли маллары (мәһсуллары) исә јүксәк кејфијјәтли хамал-материаллар, дүнја стандартлары сәвијјәсиндә мәһсуллар (маллар) истәһсал етмәји тәмин едә билән вә дөгиг ишләјән әсаһ әсаһиәтләр (машыналар, дөзқаһлар) олмадан јеринә јетирмәк гејри-мүмкүндүр.

Республикамызын халқ тәсәрруфаты саһәләриндә истифадә олунан әсаһ фондларын әксәријјәти исә (хүсүсән кечид дөврүндә) бу тәләбләрә чаваб вермир. Буна көрә дә онларын јени, јүксәк мәһсулдар әсаһ фондларла әвәз олунмасы гаршыда дуран мүһүм вәзифәләрдән биридир. Һазырда мүәссисә вә тәшкилатлар өзләринә лазым олан хамал-материалларын әксәријјәтини башга мүәссисәләрдән вә дөвләтләрдән сатын алырлар. Бүтүн бунлар исә республикамызын мүәссисә (бирлик) вә тәшкилатларынын диқар мүәссисә вә тәшкилатларла апардыглары һесаблишма эмэлијјатларынын һәчмини сур'әтлә артмасына сәбәб олмушдур.

Белә бир шәрәитдә малкөндөрөнләр вэ подратчыларла, сифаришчиләр вэ малаланлар арасында баш вермиш һесаблишма эмэлијјатлары үзәриндә чидди нәзәрәт олунмалыдыр.

Јохлама просесиндә бу нәзәрәти һәјата кечирән тәфтишчи, илк нөвбәдә тәрәфләр арасында баш вермиш һесаблишма эмэлијјатларынын ганунаујғунлуғуну, мүәссисә үчүн вачиблијјини вә малсатанларла (подратчыларла) бағланмыш мүғавиләјә мүғавиғ олма вәзијјәтини нәзәрдән кечирмәлидир. Тәфтишчи бунларла бәрәбәр, һәр бир малкөндөрөн мүәссисә үзрә мүғавилә өһдәлијјинә әмәл олунмасыны, малларын нәзәрдә тутулан вахтда, һәчмдә вә чешидләрдә көндөрилмәсини вә гәбул олунмуш мадди дөјәрилләрә көрә һәр бир малкөндөрөн мүәссисә (тәшкилат) илә вахты-вахтында һесаблишмаларын апарылма вәзијјәтини әтрафлы јохламалыдыр.

Бу эмэлијјатлар јохланыларкән 6 сајлы журнал-ордердәки мүһасибат јазылышларында вә ја 60 сајлы "Малкөндөрөнләр вэ подратчыларла һесаблишмалар" һесабы үзрә машинограмманын (табулјаграмманын) вә һесаблишма өдәмә сәнәдләринин мәлуматларында истифадә олунмалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә, даһил олмуш мадди дөјәрилләр инвентарлашмасы апарылмалы, һесаблишма-өдәниш

сәендлери вә гәбул олуиуиш мадди дәјәрлилерин мөдахил едилмәсинә даир илк сәендләр гаршылыгылы гәјдада үзләшдирилмәли вә апарылан әмәлијјатларын дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Јохланылан мәсәләләрә ајдынлыгы кәтирмәк мәгсәди илә фәалијјәти јохланылан мүәссисәнин еләчә дә малкөндәрән тәшкилатын мүвафиг вәзифәли шәхсләриндән лазым кәлән сорғулар едилмәли вә јазылы изаһат алынмалыдыр.

Тәфтишчи, јохламанын кедишиндә тәфтиш етдији мүәссисәнин малкөндәрәнләрә олан борчу һагда дөври һесабатларда кәстәрилән мә'луматларын мүһасибат учогу мә'луматларына ујғунлуғуну диггәтлә арашдырмалы вә бу саһәдә һагиги вәзијјәти мүәјјән етмәлидир.

Подратчыларла апарылан һесаблашмаларын тәфтиши, бу мәсәләјә сон дәрәчә диггәтлә јанашмағы тәләб едир. Тәфтиш тәчрүбәси кәстәрир ки, подрат тәшкилаты бә'зи һалларда өдәнилмәк үчүн төгдим етдији сәендләрдә тикинти-гурашдырма ишләринин һәчмини сун'и сурәтдә артыг кәстәрир, јеринә јетирилән ишләрә смета гимәгини дүзкүн тәтбиг етмир, өдәниш сәендләринә бир сыра әсәссыз әләвә хәрчләр дахил едир. Бунлардан башга бир сыра һалларда сифаришчи тәрәфин бә'зи вәзифәли шәхсләринин бу ишдә мадди-марағы олдуғундан бу чүр нөгсанлара биләрәкдән јол верилир.

Кәстәрилән нөгсан вә чинајәт характерли әмәлијјатлары ашкар етмәк мәгсәди илә тәфтишин кедишиндә сифаришчи тәшкилатда јеринә јетирилмиш тикинти-гурашдырма ишләринин нәзарәт гәјдасында өлчүлмәси, сметаларын вә подрат тәшкилатын һесабаиәләринин әһли-хибрәси тәшкил олуиуиш, өдәнишә төгдим олуиуиш вә өдәнилмәси тә'мин едилмиш һесабаиәләрин учот гәјдләри (јазылылары) һәм сифаришчи вә һәм дә подратчы тәшкилатда гаршылыгылы гәјдада јохланылмалыдыр.

Тәфтишчи, сифаришчи тәшкилатын подратчы тәшкилата кәчүрдүјү аванс мәбләгинин әсаиландырылмасынын, тәрәфләр арасында бағланмыш мүгавиләнин дүзкүнлүјүнү, онун тикинти-гурашдырма ишләри јеринә јетириләркән вахтында вә там мәғбул олуиуишә вәзијјәтини дә әтрафлы јохламалыдыр.

Малкөндәрәнләр вә подратчыларла һесаблашмаларын тәфтишинин гаршысында гојулан үмуми тәләбләрдән бири дә бу һесаблашмаларын учотунун вәзијјәтини һәм малалан

(сифаришчи) һәм дә малкөндәрән (подратчы) тәшкилатда гаршылыгылы гәјдада һөкмән јохланылмасынын тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Малкөндәрән вә подратчылар арасында бағланан мүгавиләнин шәртләри позулдуғда, гаршы тәрәф бу ишдә төгсири олан тәрәфә иддиә галдырыр. Малкөндәрән вә подратчы тәрәфә галдырылан иддиә мәбләғләринин учогу 63 сәјлы "Иддиәләр үзрә һесаблашмалар" һесабында апарылмалыдыр. Тәфтишчи, бу һесабада әкс етдирилән мүһасибат јазылышларынын һәр биринин ганунаујғунлуғуну да диггәтлә јохламалыдыр.

Тәфтишин сонунчу мәрһәләсини, аналитик вә синтетик учот мә'луматларынын, мүһасибат вә статистик һесабада әкс етдирилән кәстәричиләрә ујғунлуғунун јохланылмасы тәшкил едир.

Тәфтиш просесиндә ашкар едилән бүтүн нөгсан вә чатышмазлыгылар бу саһәнин јохланылмасына даир тәртиб олуиуиш ақтда өз әкisini тапмалыдыр.

Тәфтишчи бунула өз вәзифәсини јеринә јетирмиш һесаба етмәмәли, о, ашкар етдији нөгсан вә чатышмазлыгыларын арадан галдырылмасы вә кәләчәкдә бир даһа бу чүр нөгсанлара јол верилмәмәси үчүн тәклифләр вермәлидир.

5.5. Тәһтәләһсаба шәхсләрлә һесаблашмаларын тәфтиш вә нәзарәти*

а) Тәсәррүфат ишләринә нағд сәрф едилән мәсрәфләр үзрә әмәлијјатларын тәфтиши. Мүәссисәләр, бирикләр вә тәшкилатлар хырда тәсәррүфат хәрчләрини өдәмәк, тәсәррүфат еһтијачлары үчүн лазым кәлән әмәлијјатлары јеринә јетирмәк вә хидмәти е'замијјәтә көндәрилән шәхсләрә чата-сы мәбләғләри малијјәләшдирирмәк мәгсәди илә јерли кассадан мүвафиг ишчиләрә — нағд гәјдада аванс пул верирләр.

Бу чүр тәһтәләһсаба мәбләғләрин лимити бир гәјда олараг һесабаат илинин әввәлиндә һесабланыб мүәјјәнләшдирилир вә сәнајә-техники малијјә планына дахил едилир. Бу хәрчләр гәјри-мәһсулдар хәрчләрдир вә бу бахымдан онларын әсәссыз артмасы мүәссисә үчүн сәрфәли дејилдир. Она көрә

* Тәһтәләһсаба шәхс — иғтисади субјектин гаршыдакы хәрчләрини нағд гәјдада өдәмәк мәгсәдилә мүәссисәнин (иғтисади субјектин) кассасындан аванс пул кәтүрән физики шәхсдир.

дә бу гәбилдән олан хәрчләрин сәрф олунмасы үзәриндә һәр бир мүәссисәдә чидди нәзарәт гојулмалыдыр.

Тәһтәһесаб шәхсләрлә һесаблашмаларын тәфтиш едилмәсиндә әсас мәгсәд, һәгиги сәрф едилән тәһтәһесаб мәбләғләрин хәрч сметасына (плана) ујғунлуғуну, вачиблијини өјрәнмәк вә мүәссисә үчүн мәгсәдәмувафиг олмајан хәрчләр мүйјән етмәкдән ибарәтдир.

Тәһтәһесаб шәхсләрлә апарылан әмәлијатларын јохланылмасына, 71 сәјлы "Тәһтәһесаб шәхсләрлә һесаблашмалар" һесабынын тәфтиш олунан дөврдә һәр бир ајын сонунә өдәнилмәмиш галан вә 7 сәјлы журнал-ордердә әкс етдирилән борч мәбләғинин мүйјән едилмәсиндән башламаг лазымдыр.

Бу хәрчләрә јохламаг үчүн әсас информәсија мәнбәји — тәфтиш олунан мүәссисә үзрә тәһтәһесаб шәхсләрлә һесаблашмалара даир верилмиш әмрләр, сәрәнчамлар, кәсса мәхарич ордерләри, тәһтәһесаб мәбләғләрин хәрчләнмәсинә аид бүтүн әләвәләри илә бирликдә аванс һесабатлары, 71 сәјлы синтетик һесабын мәлуматларыдыр.

Тәһтәһесаб шәхсләрлә һесаблашмаларын тәфтишинә кәсса әмәлијатларынын мәзмуну нәзәрдән кечириләркән вә банкда олан һесаблар үзрә әмәлијатлар јохланыларкән башланылыр.

Тәсәррүфат еһтијачларына чәкилән хәрчләр тәһлил олунаркән, тәфтишчи ашағыдакылары ајдынлашдырмалыдыр:

— тәһтәһесаб мәбләғләрин тәфтиш олунан мүәссисәнин рәһбәринин сәрәнчамына әсасән бу чүр авансы алмаг һүгуғуна малик олан вә әввәлләр алдығы тәһтәһесаб мәбләғә көрә борчу олмајан вәзифәли шәхсләрә верилиб-верилмәси;

— кәссадан нағд бурахылан тәһтәһесаб мәбләғин нәзәрдә тутулмуш мәгсәдә вә лимитә ујғун олуб-олмамасы;

— тәһтәһесаб мәбләғләрин тәјинатына ујғун хәрчләниб-хәрчләнилмәси;

— һәр бир аванс мәбләғи үзрә һесаблашманын вахтын-да баша чатдырылмасынын (бағланылмасынын) вәзижәти;

— верилмиш тәһтәһесаб мәбләғә көрә вахтын-да һесабатын тәләб олунмасы;

— там истифадә олунмамыш аванс мәбләғинин вахтын-да мүәссисәнин кәссасына гајтарылма вәзижәти вә с.

Мүхабирләшән һесаблар үзрә үмуми дөвријә, — хүсусилә кәссадан бурахылымыш, истифадә олунмадығына көрә гајтарылмыш вә истәһсалата аид олунан хәрчләр 1-с, 2-с вә 10-с сәјлы журнал-ордерин, һабәлә 1-с, 2-с сәјлы чәдвәлин мәлуматлары илә мүгајисәли гајдада јохланылмалыдыр. Бунлардан башга кәссадан бурахылымыш вә кәссага гајтарылымыш пул мәбләғләринин кәсса китабына јазылышлары, банк чыхарышлары, дикәр илк сәнәдләр вә учот рекистрләринин мәлуматлары илә мүгајисә олунмалыдыр.

71 сәјлы "Тәһтәһесаб шәхсләрлә һесаблашмалар" синтетик һесабынын аналитик учотунун мәлуматлары, хүсусилә — кәссадан пул алмыш тәһтәһесаб шәхсләрин сојадыны, адыны вә алынмыш мәбләғин тәјинатыны мүәссисә рәһбәринин сәрәнчамында кәстөрилән тәһтәһесаб шәхсләрин сојады, ады вә бурахылан пулун һансы мәгсәд үчүн сәрф едилмәси һагда апарылан јазылышларла тутушдырмагла верилән авансларын нә дәрәчәдә өз тәјинатларына ујғун сәрф едилмәси мүйјәнләшдирилмәлидир.

Бу гајда үзрә апарылан јохламада тәһтәһесаб мәбләғ алмагда ичазәси олмајан шәхсләрә ганунсуз верилән мәбләғләри, еләчә дә өз тәјинатына ујғун сәрф олунмајан вәсаити дәгиг ашкар етмәк олур.

Тәһтәһесаб мәбләғләр һесабына нағд јолла сатын алынған материал дөјерлиләр үзрә әмәлијатларын ганунаујғунлуғу јохланыларкән бу сәһәдә гүввәдә олан норматив сәнәдләрә әмәл олунма вәзижәти, гадаған олунмуш әмәлијатларә јол верилиб-верилмәси, баш верән әмәлијатларын әсасландырычы сәнәдләринин — (әмтәә гәбзи, кичик топдан мал сатышы базасынын һесабнамәси вә сатын алынмыш материаларын гануни мөдаһил сәнәдләринин) олуб-олмамасы өјрәнилмәлидир. Тәфтишин кедишиндә тәһтәһесаб мәбләғләрин өз тәјинатына дејил, башга тәсәррүфат вә истәһсалат еһтијачларына сәрф едилмәси ки-ми нөгсанларә јол верилиб-верилмәси дә диггәтлә нәзәрдән кечирилмәлидир.

Јохлама заманы тәфтишчи тәһтәһесаб шәхсин тәгдим етдији һесабата әләвә етдији хәрчләнилмиш аванс мәбләғинин доғрулуғуну тәсдиг едән сәнәдләри диггәтлә арашдырмалы вә онларын ганунаујғунлуғуна објектив гижмәт

вермәлидир. Әкәр аванс мәбләгдән бу вә ја дикәр ишләри јеринә јетирән шәхсләрә зәһмәт һаггы кими верилмиш-дирсә, о заман тәфтишчи өдәнилән мәбләгдән кәлир веркиси һесаблиныб-һесаблинамасыны, көрүлән ишләре норма вә гијмәтин (тарифин) дүзкүн тәтбиғ едилиб-едилмәмәсини (вә јахуд да мүгавиләнин олуб-олмамасыны), иш ичрачысынын пулун алынмасына даир тәдигедичи сәнәдинин олуб-олмамасыны вә с. әтрафлы јохламалы-дыр.

Верилмиш әмәк һаггындан кәлир веркисинин тутулмамасы һаллары олдуғда тутулмалы олан кәлир веркиси тәһтәлһесаб шәхсин өзүндән өдәтдирилмәлидир. Верилмиш тәһтәлһесаб мәбләгә көрә һесабатын вахтында тәгдим едилиб-едилмәмәсини, пулун верилмәси үчүн рәсмилашдирилән касса мөхарич ордеринин тарихини 7 сәјлы журнал-ордердә көстәрилән аванс һесабатынын тарихи илә вә һәмин журналдакы јазылышларла туғушдурмағла мүәјјән етмәк лазымдыр.

Аналитик учот рекистрләриндәки јазылышларә әсасән әввәлләр алдығы аванс мәбләгинә көрә һесабат вермәјән (вә ја алдығы бүтүн мәбләгә там һесабат вермәјән) шәхсләри мүәјјән етмәк олур. Бу чүр фәкт апкар едилдикдә, тәфтишчи бунун сәбәбини өјрәнмәли вә тәһтәлһесаб шәхсдән көтүрдүјү аванс мәбләгинә көрә һесабат вермәсини тәләб етмәлидир.

Гүввәдә олан гәјдаја көрә тәһтәлһесаб кими көтүрүлмүш аванс мәбләгинә вахтында һесабат тәртиб едилиб мүһасибатлыға верилмәлидир. Мүһасибатлығ тәгдим олуған һесабатын дүзкүнлүјүнү вә она әләвә олуған сәнәдләрин ганунаүјгүялүғуну јохладығдан сонра ону тәсдиғ едилмәк үчүн мүәссисәнин рәһбәрлијинә верир. Бу заман истифадә едилмәмиш аванс мәбләғи галарса о, тәһтәлһесаб шәхс тәрәфиндән кассаја гәјтарылмалыдыр. Тәһтәлһесаб мәбләғләрин тәркибиндә хидмәти е'замијјәт хәрчләри јүксәк хүсуси чәки тәшкил едир.

б) Хидмәти е'замијјәтин маһијјәти, мәгсәди вә онунла әләгәдар хәрчләрин өдәвилмәси гәјдасы. Гүввәдә олан гәјдаја (тә'лимата) көрә идарәетмә органынын (бирлијин, ширкәтин, мүәссисәнин, идарәнин, тәшкила-

тын) рәһбәринин сәрәнчамы (әмри) илә ишчинин, даими иш јериндән башға јерә хидмәти тапшырығы јеринә јетирмәк үчүн кетмәси (көндәрилмәси) хидмәти е'замијјәт сәјылыр.

Идарәетмә органларынын (бирликләрин, ширкәтләрин, мүәссисәләрин, идарәләрин, тәшкилатларын) ишчиләринин е'замијјәтә көндәрилмәси һәмин органларын рәһбәрлији тәрәфиндән мүәјјән едилир вә она е'замијјәт вәсигәси верилмәклә бәрәбәр, әмрлә рәсмијјәтә салыныр.

Е'замијјәт вәсигәсинин јени нүмунәви формасы ашағы-дакы кимидир:

Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлији вә Азәрбајчан Республикасы Әмәк вә Әһалинин Сосиал Мүдафиәси Назирлији тәрәфиндән 07.04. 1995-чи ил тарихдә тәсдиғ едилмиш 1 сәјлы әләвә

№-ли Е'ЗАМИЈЈӘТ ВӘРӘГӘСИ

иш јери, вәзифәси

(е'зам олундуғу бирлијин, мүәссисәнин, идарәнин, тәшкилатын ады)

(е'замијјәтин мәгсәди)

" _____ " күн мүддәтинә (јолда олдуғу вахт (тә'јинат мәгсәди)

нәзәрә алынмадан) е'зам олунур.

Паспорту тәгдим етдикдә е'тибарлыдыр.

Тәшкилатын рәһбәри _____

(имза)

М.Ј.

" _____ " _____ 19 _____ -чы ил

Е'замијјәт заманы, тә'јинат мәнәтәгәсинә кәлмә, орадан чыхма вә даими иш јеринә кәлмә һаггында гејдләр:

Е'ЗАМИЈЈӘТ ВӘРӘГӘСИНИН АРХА ТӘРӘФИ

_____дан(-дән)чыхды	_____кәлди
" _____ " _____ 19 _____ ил	" _____ " _____ 19 _____ ил
М.Ј.	М.Ј.
имза _____	имза _____
_____дан(-дән)чыхды	_____кәлди
" _____ " _____ 19 _____ ил	" _____ " _____ 19 _____ ил
М.Ј.	М.Ј.
имза _____	имза _____
_____дан(-дән)чыхды	_____кәлди
" _____ " _____ 19 _____ ил	" _____ " _____ 19 _____ ил
М.Ј.	М.Ј.
имза _____	имза _____

Һазырда ишчиләрин табечилик гәјдасында јухары тәшкилата е'зам олунмасы, һәмнин тәшкилатын рәһбәринин чағрышына вә јахуд да онун разылығына әсасән едилир.

Ишчиләрин е'замийјәт мүддәти идарәетмә органларынын рәһбәрләри тәрәфиндән тә'јин едилир, лакин онларын јолда олдуғу вахт һесаба алынмамагла бу мүддәт 40 күндән (тәфтиш вә јохламалар дахил едилмәклә) чоһ олмамалыдыр.

Лакин гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин јеринә јетирилмәси үчүн көндәрилән фәһләләрин, рәһбәр ишчиләрин вә мүтәхәссисләрин е'замийјәт мүддәти, объектләрин тикилмәсинин мүддәтиндән асылы олараг мүәјјән едилир вә бир илдән јухары олмасына ичазә верилмир.

Өлкә дахилиндә ишчиләрин республика назирликләринә, комитәләринә вә баш идарәләринә, јахуд дикәр дөвләт вә тәсәрруфат идарәләри органларына е'замийјәт мүддәти, јолда олдуғлары вахты нәзәрә алмадан 5 күндән артыг олмасына ичазә верилмир.

Мүстәсна һалларда, ишчини е'замийјәтә көндәрән идарәетмә органы рәһбәринин рәсми ичазәси илә бу мүддәт 5 күндән артыг олмамагла артырыла биләр.

Ишчиләрин е'замийјәт јериндә олмаларынын һәгиги мүддәти онларын е'замийјәт јеринә кәлмәләри вә е'замийјәт јериндән кетмәләри һаггында е'замийјәт вәсигәсиндә едилән гәјдләрә әсасән мүәјјән едилир. Мүхтәлиф јашајыш мәнтәгәләринә е'зам олунан шәхсин е'замийјәт јеринә кәлмә күнү вә орадан кетмә күнү һаггында гәјд һәр бир мән-тәгәдә ајры-ајрылыгта апарылмалыдыр.

Азәрбајчан Республикасында хидмәти е'замийјәт һаггында гүввәдә олан гәјдалара көрә гатарын, тәјјарәнин, кәминин, автобусун, јахуд дикәр нәглијјат васитәсинин јола дүшән күнү е'замийјәтә кедән күн, көстәрилән нәглијјат васитәсинин даими иш јеринә кәлмәси күнү — е'замийјәт-дән гајыдан күн сајылып. Нәглијјат васитәси саат 24-ә ки-ми (саат 24.00 да дахил олмагла) јола дүшәрсә, е'замийјәтә кедән күн чари күн, 00-саатдан сонра исә сонракы күнләр һесаб олунур. Әкәр стансија, көрпү, тәјјарә мејданы јаша-јыш мәнтәгәсиндән кәнарда јерләширсә, һәмнин стансија, көрпү вә тәјјарә мејданына кетмәк үчүн лазым олан вахт нәзәрә алынмыр. Ишчинин даими иш јеринә гајытмасы күнү дә ејни гәјда илә тә'јин едилир.

Ишчинин е'замийјәтдә олдуғу вахт, о чүмләдән јолда олдуғу вахт үчүн әсас иш јери (вәзифәси) вә орта ајлыг әмәк һаггы сахланылып.

Е'зам олунан ишчијә јашајыш јеринин кирајәси үчүн коммунал хәрчләри, е'зам олунма јеринә кетмәк вә даими иш јеринә гајытмаг үчүн јол хәрчләри вә күндәлик јемәк хәрчи өдәнилип.

Е'зам олунма јериндә јашајыш јеринин кирајәси үчүн коммунал хәрчләри (лјукс нөмрәсиндән башга), е'зам еди-лән ишчијә е'зам олунан јерә кәлән күндән орадан кедән күнә гәдәр тәгдим едилән сәнәдләрә әсасән мүәјјән олун-муш норма дахилиндә өдәнилип.

Азәрбајчан Республикасы Президентинин "Вәтәндаш-ларын хидмәти е'замийјәт хәрчләри нормативләринин тәк-милләшдирилмәси һаггында" 1996-чы ил 20 декабр тарих-ли сәрәнчамына ујғун олараг, Назирләр Кабинетинин "Вә-тәндашларын хидмәти е'замийјәт хәрчләринин нормативлә-ри һаггында" 27 январ 1997-чи ил тарихли 9 сајлы гәра-рына әсасән Азәрбајчан Республикасынын әразиси дахи-линдә вәтәндашларын е'замийјәт хәрчләринин ашағыдакы гәјдада өдәнилмәси нәзәрдә тутулур:

— күндәлик јемәк хәрчләри 5000 манат мәбләгиндә;

— нәглижјат хәрчләри (таксидән башга) тәгдим олуан сәнәдләр асасында;

— коммунал хәрчләр (лјукс нөмрәдән башга) тәгдим едилән сәнәдләр асасында: — Бақы шәһәриндә бир күндә 60000 манатдан, Азәрбајчан Республикасынын дикәр шәһәр вә рајон мәркәзләриндә, кәнд јерләриндә вә шәһәр типли гәсәбәләрдә бир күндә 30000 манатдан артыг олмагла, мүвафиг тәсдигедичи сәнәдләр тәгдим едилмәдији һалларда коммунал хәрчләри һәр күн үчүн Бақы шәһәринә е'зам олуанларә — 2500 манат, Азәрбајчан Республикасынын дикәр шәһәр вә рајон мәркәзләринә, кәнд јерләринә вә шәһәр типли гәсәбәләринә е'зам олуанларә — 1700 манат мәбләгиндә, нәглижјат хәрчләри исә дәмив јолу, автөмобил вә су нәглижјатынын ән ашағы тарифләри һәчиндә.

Даими иш вахты јолда кечән мүәссисә вә тәшкилатларын нөвбә методу илә ишләјән вә чөл тәшкилатларында чалышан ишчиләринә күндәлик јемәк хәрчи әвәзинә һәр күн — 3500 манат әләвә вәсаит верилмәси нәзәрдә тутулмушдур.

Лакин бүдчәдән малијјәләшдирилән мүәссисә, идарә вә тәшкилатлар истисна олмагла, дикәр һүгуги шәхсләрә, ишчиләринин Азәрбајчан Республикасы әразиси дахилиндә е'замијјәт хәрчләринин едәнилмәси үчүн өз сәрәнчамларында галан вәсаит һесабына јухарыда кәстәрилән нормалардан әләвә вәсаит ајырмаларына ичәзә верилир.

"Вәтәндашларын харичи өлкәләрдә хидмәти е'замијјәт хәрчләринин нормативләри"ндә исә башга гәјдә нәзәрдә тутулмушдур (бу һагда дәрслијин сонунда норматив сәнәдләр бөлмәсиндә әтрафлы мә'луматлар верилмишдир).

Әкәр е'замијјәтә кәндәрилән ишчи е'замијјәт дөврундә әмәк габилитәтини мүвәггәти итирәрсә, она үмуми әсасларда јашајыш јеринин кирајәси үзрә (е'зам олуан ишчинин стәсионар мүаличәсиндә олдуғу һаллардан башга) хәрчләр едәнилмәли вә сәһһәтинә кәрә она һәвалә едилмиш хидмәти тапшырығы јеринә јетирмәк вә јахуд даими јашајыш јеринә гәјытмаг имканы олмадығы бүтүн дөвр әрзиндә (лакин ики ајдан артыг олмамагла) күндәлик јемәк хәрчләри верилмәси норматив сәнәдләрдә нәзәрдә тутулмушдур.

Е'замијјәтә кәндәрилән ишчијә кедиш-кәлиш һаггыны едәмәк, јашајыш јерини кирајә етмәк вә күндәлик јемәк

хәрчләринә чатасы мәбләгин едәнилмәсини тә'мин етмәк үчүн е'замијјәтә кетмәздән әввәл аван верилир. Ишчи, е'замијјәтдән гәјытдыгдан сонра е'замијјәт илә әләгәдар хәрчләдији васитәләрин мәбләги һаггында 3 күн әрзиндә аван һесабаты тәгдим етмәлидир. Мүәјјән олунамыш гәјдада рәсмийтә салынмыш е'замијјәт вәсигәси, јашајыш јеринин кирајә едилмәси вә кедиш-кәлиш үзрә фактики хәрчләр һаггында сәнәдләр аван һесабатына әләвә едилмәлидир.

Гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин јеринә јетирилмәси үчүн е'зам олуан фәһләләрә, рәһбәрләрә вә мүтәхәссисләрә е'зам олуан јердә олдуғу бүтүн вахт үчүн күндәлик јемәк хәрчи, әмәк һаггынын мүәјјән едилмиш минимум мәбләгинин 20 фаизи мигдарында мүәјјән олунамышдур.

Е'замијјәт мүддәти гуртардыгдан сонра, әкәр мүдиријјәт ишчинин разылығы илә онун даими ишә кечирилмәсини мүәјјән олунамыш гәјдада рәсмийтә салмагла гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин јеринә јетирилдији јердә галмасыны ләзым билирсә, она компенсәсија вә гүввәдә олан ганунверичиликдә нәзәрдә тутулмуш гәјдада күзәштләр верилә биләр.

Гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләриндә күндәлик јемәк хәрчи вә дикәр е'замијјәт хәрчләри ашағыдакы һалларда верилмир:

— гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин апарылдығы јердә ишә гәбул едилән ишчиләрә;

— гүввәдә олан ганунверичиликлә башга јерә кәчүрмә гәјдәсында вә гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринә кәндәрилмиш шәхсләрә;

— мә'зунитәдә олдуғу вахт, һәмчинин дә үзүрсүз сәбәпләрдән ишә чыхмадығы күнләр үчүн — ишчиләрә;

— гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләри апарылан јердән кәнарда, дөвләт, јахуд ичтимаи вәзифәләри ичрә етдији вахт үчүн — ишчиләрә.

Е'замијјәт хәрчләри ишчинин гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләриндә олдуғу мүддәтдә һәр бир тәгвим күнү үчүн һесабланылыр.

Гүввәдә олан гәјдада мүәјјән едилмиш е'замијјәт хәрчи, истәһсалатдан ајрылмагла ихтисасартырма курсларына кәндәрилмиш динләјичиләрә, јалныз биринчи ај үчүн тәгбиг едилир вә онлар пулсуз јатагхана илә тә'мин едилдикдә бу мәгсәд үчүн онларә пул едәнилмир.

Јени тө'лимата эсасэн тәһсил мүддәтиндә ишчинин, иш јериндә орта ајлыг әмәк һаггы сахланылыр вә ајлыг әмәк һаггы минимум әмәк һаггынын дөрд мислиндән аз олан динләјичиләрә, икинчи ајдан күндәлик јемәк хәрчи әвәзинә әмәк һаггынын минимум мәбләғинин 7 фаизи мигдарында, республиканын галан јашајыш мәнтәгәлериндә олдуғда исә 5 фаизи һәчминдә өдәнилмәси нәзәрдә тутулмушдур.

Бирлик, мүәссисә вә тәшкилатларын ишчиләринә республика әразисиндә ашағыдакы һалларда күндәлик әвәзинә әмәк һаггынын мүәјјән едилмиш минимум мәбләғинин 10 фаизи һәчминдә хәрч өдәнилик:

— даими иши јолда оланлар вә ја ишләри кедиш-кәлиш характери дашыјанлар, һәмчинин хидмәт етдији сәһәләр һүдудундан чыхан мөғамдан вә мүәссисәјә гајыдана гәдәр хидмәти кедиш-кәлишдә оланлар;

— нөвбә дөврүндә истәһсалатда нөвбә методу илә ишләри јеринә јетирәнләрә, һәмчинин мүәссисәнин јерләшдији әразидән эсас иш јеринә вә керижә фактики јолда олдуғу мүддәтләрә;

— чөл тө'минатлары өдәнилән, чөл тәшкилатларында ишләјәнләрә.

Бу гајдаларда нәзәрдә тутулан нормалар дахилиндә е'замижјәт хәрчләри бүдчәдән малијјәләшдирилән мүәссисә, идарә вә тәшкилатларда онлар тәхсисатлар һүдудунда өдәнилик, тәсәрруфат һесабы мүәссисә вә тәшкилатларда исә мәһсулун (ишләрин, хидмәтләрин) маја дәјеринә дахил едилер.

в) Е'замижјәт хәрчләринин тәфтиши. Тәфтишчи е'замижјәтлә әлағәдәр верилмиш тәһтәһесаб мәбләғләр үзрә һесаблашмаларын вәзијјәтини јохлајаркән илк нөвбәдә тәфтишин информасија мәнбәјини дүзкүн мүәјјән етмәлидир. Е'замижјәт хәрчләри үзрә әмәлијјатларын тәфтиши үчүн информасија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

— хидмәти е'замижјәт үчүн нәзәрдә тутулан хәрчләрин лимити (планы), е'замижјәт һаггында мүәссисә рәһбәринин әмри;

— е'замижјәт вәсигәси, тәһтәһесаб пул авансы алмаг үчүн илк сәнәдләр (әризә, касса мөхарич ордери), тәһтәһесаб шәхсин аванс һесабаты, она әләвә едилмиш хәрчләнән мәбләғләри тәсдиг едән сәнәдләр, е'замижјәт һаггында тәһтәһесаб шәхсин тәгдим етдији арајыш, 50, 51, 71 сәјлы һесабларын мувафиг јазылышлары вә и. а.

Чох вахт тәфтиш олуан дөвр тәгвим или илә үст-үстә дүшмүр. Она кәрә дә е'замижјәт хәрчләри үчүн нәзәрдә тутулмуш иллик мәбләғин, тәфтишин әһатә етдији дөврә дүшән план мәбләғини һесабламаг лазым кәлир. Бундан сонра е'замижјәт хәрчләри лимитинин истифадәси вә галығы һаггында олан учот мә'луматларына эсасән ајрылмыш лимитдән истифадә олунамыш мәбләғи мүәјјән етмәк лазымдыр.

Е'замижјәтә һәгиги хәрчләнилмиш вәсаитин мәбләғини 71 сәјлы "Тәһтәһесаб шәхсләрлә һесаблашмалар" һесабынын (аванс мәбләғләрин верилмәсә вә онларын хәрчләнмәсинә даир олан тәсдигедичи сәнәдләрә кәрә апарылмыш) мүһасибат јазылышларына эсасән мүәјјән етмәк лазымдыр.

Тәфтишчи, е'замижјәт һаггында мүәссисә тәрәфиндән верилмиш әмрләрин вә сәрәнчамларын мәзмунларына эсасән онларын гаунаујғунлуғуну вә мөгсәдәујғунлуғуну мүәјјән едир. Бундан сонра әмрләрин вә сәрәнчамларын мәзмунуна вә е'замижјәт вәсигәсиндә едилмиш гејдләрә эсасән һәр бир е'замижјәт үчүн верилмиш вахт вә ондан һәгиги истифадә олунама вәзијјәти мүәјјәнләшдирилмәлидир. Бу заман тәфтишчи гүввәдә олан тө'лимаатда нәзәрдә тутулдуғундан (40 күндән) вә мүәссисә рәһбәринин вердији әмрдә кәстәрилдијиндән артыг е'замижјәтдә галма һаллары вардырса, ону ашкар едир, бу һесаба мүәссисәјә дәјән зәрәри мүәјјәнләшдирир вә онун тәгсиркар шәхсләр тәрәфиндән өдәнилмәсини теләб едир.

Тәһтәһесаб шәхсин хидмәти е'замижјәтдә һәгиги олдуғу мүддәти е'замижјәт вәсигәсиндә ишчинин тө'јин олуан шәһәрә (јашајыш мәнтәгәсинә) кәлмәси вә орадан кетмәси һаггында едилән гејдләрә вә онлары тәсдиг едән нәглијјат билетләринин тарихләринә эсасән мүәјјән етмәк лазымдыр.

Хидмәти е'замижјәт вәсигәсиндә кәстәрилән е'замижјәт мүддәти һәм мүәссисәдә тәһтәһесаб шәхсә чатасы мәбләғи һесабламаг үчүн, һәм дә һесабланан мәбләғин дүзкүнлүјүнә нәзәрәт етмәк мөгсәди илә тәфтишчи үчүн эсас сәнәд сәјлыр. Әввәлки илләрдән фәрғли олараг һазырда е'замижјәт хәрчләринин е'замижјәтдә олан ишчиләр үчүн нормативләри тәсдиг олунамышдур. Она кәрә дә тәфтиш заманы е'замижјәт мәбләғләринин дүзкүнлүјү јохланыларкән ишчинин е'замижјәтдә олдуғу күнләринин сәјы һәмнин нормативләрә

(күндәлик хәрчләрин нормасы ајры, мейманхана хәрчләринин нормасы ајрылыгыда вурулмагла) вурулмалыдыр. Нәглијат хәрчләри исә јухарыда гејд олундуғу кими тәгдим олунан сәнәдләр нәзәрә алынмагла өдәнилмәлидир.

М и с а л ү ч ү н: — Фәрс едәк ки, учғар рајонда јерләшән бир мүәссисәнин ишчисинин Бақы шәһәринә е'замијјәти 5 күн давам етмишиди. Бу заман гүввәдә олан тәлимата әсасән онун е'замијјәдә олдуғу һәр күн үчүн 5000 манат күндәлик јемәк хәрчи вә 60000 манат коммунал хәрчи өдәнилмәлидир. Беләликлә, ишчијә беш күнлүк е'замијјәт мүддәтинә көрә 25000 (5х5000) манат јемәк хәрчи, 300000 манат (5х60000) коммунал хәрч өдәнилмәлидир. Булардан әләвә она тәгдим етдији нәглијат хәрчләри (таксидән башга) үзрә сәнәдләрдәки мәбләг дә өдәнилмәлидир.

Республиканын рајон мәркәзләринә, шәһәр типли гәсәбәләринә вә еләчә дә харичи өлкәләрә е'зам олунан ишчиләрә е'зам олунан өлкәләрдән вә јашајыш мәнтәгәләриндән асылы олараг нәглијат хәрчләри илә јанашы гүввәдә олан нормативләрлә күндәлик јемәк хәрчи вә коммунал хәрчләр дә өдәнилмәлидир.

Тәфтишин кедишиндә тәһтәлһесаб шәхсә тәләб олундуғундан артыг аванс мәбләғи верилдији ашкар олундуғуда артыг верилән мәбләғин кассаја гајтарылмасы тәмин олунмалыдыр. Бунунла бирликдә тәһтәлһесаб шәхс көтүрдүјү аванс мәбләғиндән артыг хәрчләнмәсини тәртиб етдији һесабатында әсасландырарса, тәһтәлһесаб шәхсин өз һесабына хәрчләдији мәбләғ она өдәнилмәлидир.

Е'замијјәт хәрчләринин мәгсәдәујғун вә сәмәрәли истифадә олунмасына нәзарәти һәјата кечирмәк мәгсәди илә онун хүсуси журналда учотунун апарылмасы мүсбәт нәтичә верир. Бу чүр журналда е'замијјәтә кедән шәхсләрин сојады, ады, е'замијјәтә кетдији тарих, шәһәр (кәнд), е'замијјәтдән гајытдығы тарих, е'замијјәтин мүддәти, е'замијјәтин мәгсәди вә саирә гејд олунур. Тәфтиш заманы бу чүр журналны мүәссисәдә апарылыб-апарылмамасына фикир верилмәлидир.

Јохламада нәинки е'замијјәт хәрчләринин лимитинә үмумиликдә риајәт олунма вәзијјәти, ејни заманда һәр бир е'замијјәт нөвү үзрә, о чүмләдән, идарә апараты ишчиләринин е'замијјәти үчүн нәзәрдә тутулан лимитә риајәт олунма вәзијјәти әтрафлы тәфтиш олунмалыдыр.

Башга мәгсәдләр үчүн кассаја дахил олмуш вәсаитдән е'замијјәтә кедән шәхсләрә аванс верилмәси кими нөгсанлара јол верилиб-верилмәмәси дә диггәтлә јохланылмалыдыр.

Тәфтишчи, тәһтәлһесаб шәхсләрлә һесаблашмаларын учотунун дүзкүн апарылма вәзијјәтини даһа дәриндән јохламалы вә тәһтәлһесаб мәбләғләрин мұвафиг һесабатларда әкс етдирилмәсинин һәгигәтә ујғунлуғуну әтрафлы арашдырмалыдыр.

5.6. Дебитор вә кредиторларла һесаблашмаларын тәфтиши

Мүәссисәләр (бирликләр) нормал фәалијјәт кәстәрмәк вә гаршыларына гојдуғлары вәзифәләри (планлары) јеринә јетирмәк мәгсәди илә малалан, малсатан вә сифаришчи мүәссисә вә тәшкилатларла бағланмыш мұгавиләјә әсасән һесаблашма мұнасибәтләриндә олурлар. Базар итгисадијјәти шәраитиндә бу чүр һесаблашмаларын һәчми кенишләнмиш вә онларын вахтында вә дүзкүн апарылмасы мұһум бир вәзифә кими гаршыја гојулмушдур. Һесаблашмаларын вахтында вә дүзкүн апарылмасыны тәмин етмәјән тәрәфә ганунчулугда итгисади санксија тәтбиг олунмасы нәзәрдә тутулмушдур.

Малларын, малаланлара вә сифаришчиләрә кәндәрилмәси вә сатылмасы илә әләгәдәр баш верән һесаблашмалар һесабат илинин дахилиндә, јә'ни рүб вә ја ај әрзиндә баш вердијиндән тәрәфләр (мүәссисәләр) арасында мүвәггәти олараг бир тәрәфин дикәринә борчу әмәлә кәлир. Бу борчлар: дебитор вә кредитор ады алтында ики јерә бөлүнүр. Дебитор борчлар дедикдә башга мүәссисә, бирлик, тәшкилат вә шәхсләрин мүәссисәјә (мисал үчүн бизә) олан борчу нәзәрдә тутулур. Бу чүр борчларын чоһ олмасы вә јахуд илдән-илә артмасы мүәссисә үчүн мәнфи һал һесаб едилир вә онун ләғв олунмасына даима фикир верилмәлидир.

Кредитор борчлар мүәссисә, бирлик вә тәшкилатын (бизим) башга мүәссисә, бирлик, тәшкилат вә шәхсләрә олан борчдур. Бу борчларын да артмасы јахшы һал дејилдир.

Дебитор вә кредитор борчларын артмасы мүәссисәнин малијјә вәзијјәтинин пislәшмәсинә, һесаблашмаларын вахтында апарылмамасына, истәһсал просесинин аһәнк-

дарлыгынын позулмасына сәбәб олур. Бу бахымдан һәр бир мүүссисәнин (бирлијин) малијә вәзијәтинин мөһкәмләндирилмәсиндә вә онун едәмә габилијәтинин жүксәдләнмәсиндә һесаבלашма интизамы вә дебитор-кредитор борчларын динамикасы үзәриндә лазымы нәзарәтин тәмин олунмасы һәлл едиләси мәсәләрдән бири олмалыдыр. Она көрә дә тәфтишин кедишиндә тәфтишчи, дебитор вә кредитор борчларын јаранма сәбәбләрини өјрәнмәли, онларын реаллыгыны, әсасландырылмасыны, учотда вә һесабатда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүүнү нәзәрдән кечирмәли, дебитор-кредитор борчларын ләғв едилмәси саһәсиндә көрүлән тәдбирләр вә онларын сәмәрәлилијинин вәзијәтини мүүјән етмәлидир.

Дебитор вә кредиторларла һесаבלашмаларын тәфтиши үчүн әсас информәсија мәнбәләри олан мүнәсибат балансындан (ф. № 1), мұвафиг учот рекестрләриндән, илк мүнәсибат сәнәдләриндән, журнал-ордерләрдән, чәдвәлләрдән вә сәјрәдән истифадә етмәк олар. Тәфтишин кедишиндә 84 сәјрә "Мадди гижмәтләрин әскик кәлмәси вә хараб олмасындан олан иткиләр" синтетик һесабында олан мәбләгин тәркиби вә онун динамикасы дигәтлә јохланылмалыдыр. Бу маддәдә әкс етдирилән мәбләгин артмасы мүүссисәдә нәзарәтин әәиф олмасыны субут едир. Она көрә дә тәфтишчи бу саһәдә олан нөгсанлары вә онда тәгсири олан шәхсләри мүүјән етмәли вә ишләрин јахшылашмасына көмәк едә билән тәклифләр вермәлидир. Јохлама заманы мүүссисәдә идиә галдырылмасына даир гүввәдә олан гајдаја риәјәт олунмасы вә мүүссисәјә әмлакын мәнимсәнилмәси вә сәјрәјә көрә вурулан зәрәрин едәнилмәси үчүн материалларын вахтында истинага (мәһкәмә) органларына көндәрилмә вәзијәти нәзәрдән кечирилмәлидир.

Тәфтишчи, јохлама заманы силинән үмидсиз дебитор борчларын әсасландырылмасына фикир вермәли, онун вахтынын кечмәсинә көрә үмидсиз олмасында тәгсири олан шәхсләри мүүјән етмәли вә онларын һәрәкәтинә объектив гижмәт вермәлидир.

Мүүссисәләр (бирликләр, тәшкилатлар), өзләринин истәһсал-малијә фәәлијәтләри просесиндә, һугуги вә физики шәхсләрлә дә гаршылыгылы һесаבלашма мүнәсибәтләриндә олурлар. Белә һесаבלашмалара депонентләрлә һесаבלашмалары, идиалар үзрә һесаבלашмалары, көстәриллиш хидмәтләрә вә мұхтәлиф әмәлијјатлара көрә ишчи

һеј'әтилә (әмәјин едәнишиндән башга) һесаבלашмалары, нәглијјат тәшкилатлары вә дикәр тәшкилатларла коммерсија характерли олмајан әмәлијјатлара көрә һесаבלашмалары, мүүссисәнин (бирлијин, тәшкилатын вә с.) јатағханасында јашајанларла кирајә һағгына көрә һесаבלашмалары: гејри-јашајыш объектләринин кирајә едилмәсинә көрә физики вә һугуги шәхсләрлә һесаבלашмалары; ушағларыны мүүссисәнин (бирлијин, тәшкилатын) ушағ бағчасы вә көрпәләр евиндә сахламағларына көрә вәлидејнләрлә һесаבלашмалары, јухары тәшкилатла фәрди јашајыш тикintisинә көрә вә саир һесаבלашмалары аид етмәк олар.

Бу чүр гаршылыгылы һесаבלашма мүнәсибәтләринә даир апарылан әмәлијјатларын үзәриндә онларын баш вердији андан, там едәнилдији вахта кими фәсиләсиз нәзарәт апарылмалыдыр.

Саир дебитор вә кредиторларла апарылан һесаבלашмалар тәрәфләр арасында мөвчуд олан мұғавиләләр вә онларын шәртләринә әсәсән низамланыр.

Тәфтиш тәчрүбәси көстәрир ки, дебитор борчларын мәбләгинин артмасы вә бунун да нәтичәсиндә мүүссисәнин (бирлијин, тәшкилатын) малијә вәзијәтинин ағырлашмасы әсәсән һесаבלашмаларын үзәриндә әввәлчәдән апарылан, еләчә дә чәри нәзарәтин лазымы сәвијјәдә олмамасы илә бағлыдыр.

Ганунсуз вә әлверишсиз һесаבלашмаларын гаршысынын алынмасында, мүүссисәјә дәјән зәрәрин едәнилмәси үчүн идианын вахтында галдырылмасында мүүссисәнин баш мүнәсиби илә јанашы, һугуг хидмәтинин дә нормал фәәлијјат көстәрмәси вағибдир. Мүүссисәдә (бирлик вә тәшкилатда) јохлама апаран мұтәхәссис бу мәсәләләрә хусуси фикир вермәлидир.

Бу чүр әмәлијјатларын там нәзәрдән кечирилмәси, мүүссисәнин саир дебитор вә кредиторларла вахтында апардығы әмәлијјатларын характери, онларын јаранма сәбәбләри вә тарихи, һәмин әмәлијјатлара гижмәтин вә тарифин дүзкүн тәтбиг едилмә вәзијәти, бу вә ја дикәр мәбләғларын там вә вахтында едәнилмә вәзијәти, онларын реаллыгы вә едәнилмә имканлары јалныз сәнәдди јохлама апармағ јолу илә мүүјәнләшдирилә биләр.

Депонент мәбләғләр үзрә һесаבלашмаларын дүзкүнлүүнү јохлајаркән тәфтишчи 70 сәјлә "Әмәјин едәнилмәси үзрә ишчи һеј'әти илә һесаבלашмалар" синтетик һесабы

нын мұвафиг субхесабынын ма'луматларындан истифаде етмәлидир. Бу заман әсас фикир депонент мәбләғләринин һәгиги мөвчудлуғуна, онларын әсасландырылмасына, депонент хесаба там көчүрүлмәсинә, ишчијә чатасы депонент мәбләғләрин вахтында өдәнилмәсинә јөнәлдилмәлидир. Депонент мәбләғләрин дүзкүнлүјүнү јохламағ үчүн хесаблашма-өдәниш чәдвәлләриндәки депонент мәбләғләрини, һәгиги депонент едилмиш (банка гајтарлмыш) мәбләғдә мұғажисә етмәк лазымдыр.

Дебитор вә кредиторларла хесаблашмаларын тәфтишиндә гејри-коммерсија характерли әмәлијатларын јохланылмасы хүсуси әһәмијјәт кәсб едир.

Бир чох мүәссисәләрдә гејри-коммерсија характерли әмәлијатлар бөјүк мәбләғ тәшкил едир. Буна көрә дә тәфтиш заманы гејри-коммерсија характерли әмәлијатларын да диггәтлә тәфтиш олунмасы тә'мин олунмалыдыр. Бу ишләрин јохланылмасынын өзүнәмәхсус хүсусијјәти вардыр.

Она көрә дә ајры-ајры тәшкилатларла гејри-коммерсија характерли әмәлијатлара көрә хесаблашмаларын јохланылмасы бу ишдә диггәтли олмағы тәләб едир. Бунлары јохламағ үчүн 86 сәјлү чәдвәлин вә јахуд мұвафиг машынограмын ма'луматларындан истифаде олунмалыдыр. Лазым кәлдикдә тәфтиш апарылан мүәссисәнин ма'луматларынын, онунла хесаблашма әләғәсиндә олан тәшкилатын учот ма'луматлары илә гаршылығлы гајдада үзләшдирмәклә јохланылмасынын апарылмасы тә'мин олунмалыдыр.

Мүсисәнин (бирлијин вә тәшкилатын) јатағханасында галан шәхсәләрлә хесаблашмалары јохлајаркән, ичарә һағларын там вә вахтында өдәнилмәсинә хүсуси фикир верилмәлидир. Бу әмәлијатлары јохламағ үчүн јатағханада јашајанларла хесаблашмалары әкс етдирән чәдвәлдәки учот гејдләри вә бу әмәлијатлар үзрә машынограмын ма'луматлары вә јахуд да 29 сәјлү "Хидмәтедичи истәһсалатлар вә тәсәррүфатлар" синтетик хесабы үзрә машынограмын ма'луматлары гаршылығлы гајдада нәзәрден кечирилмәлидир.

Фәрди јашајыш биналарынын (мәнзилләрин) тикинтиси үзрә хесаблашмалар јохланыларкән, онларын ганунаујғундуғу, мөгсәдујғундуғу, бу әмәлијатларла әләғәдар јаранмыш борч мәбләғләринин реаллығы, әтрафлы арашдырылмалыдыр.

Тәфтиш просесиндә, јохлајычы 73 сәјлү "Саир әмәлијатлар үзрә ишчи һеј'әти илә хесаблашмалар" хесабынын вә 50 сәјлү "Касса" хесабынын ма'луматларыны гаршылығлы гајдада мұғажисә етмәклә, фәрди мәнзил тикдирәнләрдән дахил олан вәсаитин вахтында вә там өдәнилмәсинин дүзкүнлүјүнү мұәјјән едә биләр.

Мүхтәлиф дебитор вә кредитор борчларынын үмуми гајдада јохланылмасы онларын балансла, тајбулјаграмма ма'луматлары илә, дөвријә чәдвәлләринин, мұвафиг журнал-ордерин ма'луматлары илә мұғажисә олунмасыны (ту-тушдурулмасыны) тәләб едир. Мүхтәлиф дебитор-кредитор борчларынын дәгиг јохланылмасы үчүн информасија мәнбәји ејни заманда һәмин борчларын аналитик учоту ола биләр. Бунларла јанашы, бу чүр јохлама, мүәссисәнин сонунчу инвентарлашма материалларынын ма'луматлары илә гаршылығлы гајдада апарылмалыдыр.

Јохлама заманы өдәмә вахты чатмыш, лакин өдәнилмәмиш дебитор борчларынын јохланылмасы даһа диггәтлә апарылмалыдыр. Бу чүр борчларын өдәнилмәсинин сәбәби арашдырыларкән, тәфтишчи тәфтиш апарылан мүәссисәнин борчун өдәнилмәсинә даир борчу олан тәшкилат мәктубла мұрачиәт едиб-етмәмәсини, бу һағда рәсмиләшдирилән материалларын мәнкәмәјә верилиб-вермәмәсини өјрәнмәли вә дебиторлардан борчлары өдәмәк үчүн пулун дахил олмамасынын сәбәбини мұәјјән етмәлидир.

Бә'зән дебитор борчларын үмидсиз олдуғуна көрә балансан силинимәсинә дә тәсадуф олунур. Тәфтишчи бу чүр һалы, мүәссисәнин өдәмә габилијјәтиндә олмамасы һағгында тәртиб едилмиш акт вә мәнкәмәнин гәрапы олдуғда гануни хесаб етмәлидир.

Иддиалар вә мадди дәјәрилиәрин өдәнилмәси үзрә хесаблашмалар үмумиликдә хесаблашма әмәлијатларынын тәркибиндә хејли хүсуси чәкијә малик олдуғундан, тәфтиш заманы онларын әтрафлы јохланылмасы тә'мин олунмалы, јол верилмиш нөгсан вә чатышмазлығлар мұәјјән едилмәли вә мүәссисәјә вурулан зәрәрин өдәнилмәси үчүн тә'сирли тәдбирләр көрүлмәлидир.

5.7. Иддиалар вә мадди зәрәрләрин өдәнилмәси үзрә хесаблашмаларын тәфтиши

Јухарыда гејд едилдији кими һәр бир мүәссисә өзүнүн малијә-тәсәррүфат фәалјјәтини нормал давам етдирмәк

мөгсәди илә башга мүүссисә вә тәшкилатларла мұвафиг һесаплашма мұнасибәтләриндә олур, нормал фәалијәт кәс-тәрмәк үчүн малаланлар вә малсатанларла мұгавилә мұнасибәтгинә кирир. Белә мұнасибәтләрдә иштирак едән һәр бир мүүссисә вә тәшкилат бағладығы икитәрәфли мұгавиләдә гәбул етдији өһдәликләрә (мұгавилә шәртләринә) чидди риајәт етмәји өһдәсинә кәтүрүр. Әкс тәғдирдә, гүввәдә олан гәјдаја кәрә мұгавилә шәртләринә риајәт етмәјән тәрәфә гаршы чәримә санксијасы тәтбиғ олунмалыдыр.

Бир гәјда оларағ, белә иддиалар мұгавилә шәртләри, гаршы тәрәфин тәғсири үзүндән позулдугда, көндөрилән јүкләр итдикдә, онда чатышмазлығ олдугда, јүкүн көндөрилмәси үзрә график позулдугда вә бу сәбәб үзүндән мүүссисәјә мадди зијан дәјдикдә галдырылар.

Бу чүр гејри-номал вәзијәттин јаранмасынын гаршысыны алмағ үчүн мүүссисәләр онларын үнванына көндөрилән малларын вахтында дахил олмасы үзәриндә мүнтәзәм нәзәрәт тәшкил етмәлидирләр. Малларын нәглијјат тәшкилатларынын тәғсири үзүндән кечикдирилмәси вә итмәси һаллары мұшаһидә олундугда, нәглијјат тәшкилатына гаршы иддиа галдырылмалыдыр. Иддиа галдырыларкән ону галдырған тәрәф көндөрилән маллары мұшајијәт едән сәнәдләрә, јүкүн көндөрилмә тарихини вә һәчмини кәстәрән әмтәә-нәглијјат гаимәсинә, ики тәрәф арасында бағланмыш олан мұгавиләјә вә саир сүбүтедичи сәнәдләрә әсасланмалыдыр.

Она кәрә дә тәфтиш заманы, мүүссисәдә мұгавилә шәртләринә риајәт олунма вәзијјәти јохланылмалы вә мұгавилә шәртләрини позан тәрәфә гаршы вахтында иддиа галдырылыб-галдырылмадығы мүүјән едилмәлидир.

Тәфтиш заманы 63 сәјлы "Иддиалар үзрә һесаплашмалар" адлы вә 84 сәјлы "сәрвәтләрин әскик кәлмәси вә хараб олмасындан олан иткиләр" синтетик һесабларын аналитик учот мәлүматларында истифадә едиләрәк, дәјән зәрәрин өдәнилмәси үзрә мұвафиг тәдбирин көрүлмә вәзијјәти, бүтүн иддиаларын әсасландырылмасынын вә рәсмијјәтә салынмасынын дүзкүнлүјү, иддианын имтина олунмасы барәдә мүүссисәјә мәлүматын дахил олуб-олмамасы, иддиа мәбләғинин истәһсал мәсрәфләринә вә ја малијјә нәтичәсинә силинмәсинин ганунаујғунлуғу әтрафы нәзәрдән кечирилмәлидир. Бунларла бәрәбр, 73 сәјлы "Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һејәти илә һесаплашмалар" синтетик

һесабынын "Мадди зәрәрин өдәнилмәси үзрә һесаплашмалар" сүбһесабынын мәлүматларынын, хүсүсилә чатышмазлығлар вә мәнимсәмәләр үзрә мәбләғин дүзкүн рәсмијјәтә салынма, учотда әкс етдирилмә вә өдәнилмәси вәзијјәти мұвафиг информәсија мәнбәләринә әсасән јохланылмалы вә фәктик вәзијјәт дәғиг мүүјән едилмәлидир.

Чатышмазлығларын вә иткиләрин истәһсал мәсрәфләринә вә ја малијјә нәтичәсинә дүзкүн силинмәси һалы ашкар едилрәсә, тәфтишчи бу әмәлијјатда тәғсири олан шәхси вә һәмин әмәлијјатда онун мадди марағынын олуб-олмамасыны дәғигләшдирмәлидир.

Тәфтишчи иддиалар үзрә, јахуд чатышмазлығ, мәнимсәмә, јејинти-дағынты һаллары үзрә материалларын истинтағ вә мәнкәмә органлары тәрәфиндән кејфијјәтсиз рәсмијјәтә салынмасына кәрә кери гәјтарылма һалларынын олуб-олмамасыны вә бунула әлағәдар мүүссисә тәрәфиндән һансы тәсирли тәдбирләрин көрүлмәси вәзијјәтини дә нәзәрдән кечирмәлидир.

Јохланылан мүүссисәдә мәнимсәмә, јејинти-дағынты һаллары ашкар едилдикдә, онун сәбәби, бунда тәғсири олан шәхсләр мүүјән едилмәли, дәјән зијанын өдәнилмәси вә онлар һағгында ганунаујғун тәдбирләр көрүлмәси мәсәләси һәлл олунмалыдыр. Ејни заманда тәфтишчи бүтүн дебитор, борчларынын өдәнилмәси һағда өһдәликләрин вә ја ичра вәрәғәләринин олуб-олмамасыны, борч мәбләғләринин мүүссисәјә вахтлы-вахтында өдәнмә вәзијјәтини, борчу олуб, лакин ону өдәмәкдән имтина едән шәхсләрә гаршы һансы тәдбирләрин көрүлмәсини нәзәрдән кечирмәли, бу сәһәдә олан нөгсанлары ашкар етмәли вә онларын арадан галдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр вермәлидир.

Тәфтиш тәчрүбәсинә әсасланыб гејд етмәк олар ки, мадди гијмәтлиләрин чатышмазлығынын вахтында ашкар едилмәси нәинки чатышмајан мәбләғин мүнтәзәм вә там өдәнилмәсинә шәраит јарадыр, ејни заманда бу чүр нөгсанларын кәләчәкдә баш вермәсинин гаршысынын алынмасыны тәмин едир. Тәфтиш просесиндә мадди дәјәрлиләрин чатышмасындан олан дебитор борч мәбләғләри, онларын мұһәсибат учотунун вә һесабатынын мәлүматларына ујғунлуғу, бу борчларын там өдәнилмәси саһәсиндә һејәтә кечирилән тәдбирләр вә онун сәмәрәлилији чидди гәјдада нәзәрдән кечирилмәлидир. Мадди гијмәтлиләрин әскик

кәлмәси вә хараб олмасындан олан иткиләр үзрә әмәлиј-јатлар јохланыларкән ејни адлы 84 саялы синтетик һесабын, 73 саялы "Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" синтетик һесабын 3 саялы "Мадди зәрәрин өдәнилмәси үзрә һесаблашмалар" субһесабынын вә бу һесаблар үзрә 8а саялы машынограмын мә'луматларындан истифадә олунамалыдыр.

Дебитор борчларынын истехсал мәсрәфләринә вә ја мүәссәсини малијјә нәтичәсинә силинмәси һалы ашкар едиләрсә, онун әсасландырылмасынын дүзкүнлүгү вә ганунаујғунлуғу диггәтлә јохланылмалыдыр. Она көрә ки, бәзән бу чүр әмәлијјатларда мүәссәсини вәзифәли шәхсләринин мадди марағы олдуғда баш вермәсинә тәсадүф едилир.

Тәфтиш просесиндә дебитор борчларын мадди мараға әсасән силинмәси сүбута јетирилән һалларда, силинән дебитор борчлар тәгсиркар шәхсләрдән тәләб олунамлы вә онлар һаггында ганунамувафиг тәдбир көрүлмәлидир.

Иддиалар вә мадди зәрәрләрин өдәнилмәси үзрә һесаблашмаларын вәзижәти тәфтишин кедишиндә әтрафлы өјрәнилмәлидир. Бу заман мүәјјән нөгсан вә чатышмазлығлар ашкар олунарса, онун характери, сәбәби вә тәгсиркар шәхсләр дөғиг мүәјјәнләшдирилмәли вә онларын бу сәһәдәки һәрәкәтләринә объектив гижмәт верилмәлидир.

5.8. Тәсәррүфатдаһили һесаблашмаларын тәфтиши

Тәсәррүфатдаһили һесаблашмалар әсасән дөвријә вәсаитләринин вә мәнфәәтин јенидән бөлүшдүрүлмәсинә (системдаһили), ајрылмыш әмлака, чари әмәлијјатлара вә саирәјә көрә баш верир. Тәфтишин кедишиндә баш вермиш әмәлијјатларын ганунаујғунлуғу, учот вә һесабат әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүгү јохланылмалыдыр.

Тәсәррүфатдаһили чари һесаблашмалар үзрә әмәлијјатларын учоту 79 саялы "Тәсәррүфатдаһили һесаблашмалар" синтетик һесабынын 2-чи "Чари әмәлијјатлар үзрә" һесаблашмалар субһесабында апарылмалыдыр. Бу субһесаба мүәссәсини табе олдуғу јухары тәшкилатдан, мүвәггәти малијјә көмәклији гәјдасында алдығы вәсаит учота алыныр. Тәфтишчи јохлама просесиндә алынған көмәклијин вачиблијини, һансы мүддәтә алындығыны, мүәссәсини малијјә чәтинлијинин сәбәбини, алынған вәсаитин вахтында гәјтарылма вәзижәтини һөкмән јохламалыдыр. Әкәр

алынан көмәклик вахтында гәјтарылмајыбса (үмумијјәтлә, гәјтарылмајыбса), тәфтишчи бунун сәбәбини вә бу сәһәдә көрүлән тәдбирләри нәзәрән кечирмәлидир.

Јохламанын кедишиндә бу әмәлијјатлар башдан-баша, бүтүнлүклә тәфтиш едилмәлидир.

Дөвријә вәсаитләринин вә мәнфәәтин јенидән бөлүшдүрүлмәси үзрә әмәлијјатларын учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүгү "Тәсәррүфатдаһили һесаблашмалар" һесабында олан галыг мәбләғи, рүбүн сонуна баласдакы мувафиг галыг мәбләғи илә үзләшдирилмәклә јохланылыр.

Бундан сонра тәфтишчи, бу һесаб үзрә, мүәссәсини учот рекестрләриндә әкс етдирилән галыг мәбләғини учот мә'луматларынын галыг мәбләғи илә мүгајисәли гәјдада јохламалыдыр. Бу мәсәдлә мүәссәсини учот мә'луматлары вә "Дөвријә вәсаитләринин вә мәнфәәтин јенидән бөлүшдүрүлмәси үзрә тәсәррүфатдаһили һесаблашмалар" һесабындакы галыг мәбләғи, бу һесаблашмаја даир јухары тәшкилатла мувафиг тарихә тәртиб едилмиш инвентарлашма актында көстәрилән борч мәбләғи илә тутушдурулмалыдыр.

Һазырки дөврдә тәсәррүфатдаһили һесаблашма әмәлијјатларынын тәркибиндә мәркәзләшдирилмиш гәјдада әлдә олуған аваданлығлар (әсас вәсаитләр) үзрә әмәлијјатлар мүәјјән хүсуси чәкијә маликдир.

Алынмыш аваданлығлар үзрә мәркәзләшдирилмиш гәјдада өдәнилән мәбләғләрә көрә һесаблашмалар јохланыларкән, илк нөвбәдә алынған объектин алынмасынын вачиблији өјрәнилмәлидир. Бунун ардынча алынған аваданлығын бүтүнлүклә вә вахтында мөдахил олулма вәзижәти јохланылмалыдыр.

Бунлардан сонра, тәфтишчи, саир әмәлијјатлар үзрә тәсәррүфатдаһили һесаблашмаларын ганунаујғунлуғуну, онларын мәбләғинин һесабларда дүзкүн әкс етдирилмәсини вә өдәнилмә вәзижәтини јохламалыдыр. Бу ишләр јохланыларкән шүбһәли вәзижәт оларса, тәсәррүфатдаһили әмәлијјатда иштирак едән диқәр мүәссәсәләрлә гаршылығлы јохлама апарылмасы мәсләһәт көрүлүр.

5.9. Кредит әмәлијјатларынын тәфтиш вә нәзәрәти

Өлкәнин иғтисадијјатынын сүр'әтлә инкишаф етдирилмәсиндә банк кредитләри хүсуси әһәмижәтә маликдир. Ба-

зар игтисадијјаты шәраитиндә һәр бир мүәссисә (бирлик, тәшкилат) кредитләшмәнин принципляринә (кредитләрин тәминатлылығы, мәгсәдли характерли, мүддәтли олмасы, гәјтарылмалы вә өдәнилмәли олмасы) вә шәртләринә чиди әмәл етмәклә, социал-игтисади мәгсәдләр үчүн кредитдән истифадә едирләр. Мүәссисәләрә лазым олан кредит әсасән банклардан алыныр.

Кредит әмәлијјатларынын тәфтишинин әсас истигамәтләри ашағыдакылардыр:

— банк кредитләринин там, дүзкүн истифадә олунмасы вә вахтында банка өдәнилмәси вәзижјәтини мүәјјән етмәк;
— мүәссисәнин кредит алмаг һүгугундан сәмәрәли истифадә етмәси үчүн онун мөвчуд вәзижјәтини мүәјјәнләшдирмәк;

— кредитин мадди тәминатынын олмасы вәзижјәтини өјрәнмәк.

Кредит әмәлијјатларынын јохланылмасы банк кредитләринин алынмасынын дүзкүнлүјүнүн, сәмәрәли истифадә олунмасы вә вахтында гәјтарылмасынын вәзижјәтини өјрәнмәјә әсасланыр.

Кредит әмәлијјатларынын јохланылмасынын апарылмасына гәдәр тәфтишчи, мүәссисәдә кредитләшмә үчүн нәзәрдә тутулан гәјдаларын позулуб-позулмамасыны арашдырмалы, банкын апардығы јохламаја даир акт вардырса, онунла таныш олмалы, бу сәһәдәки ганунсузлуғларын вә нөгсанларын нәдән ибарәт олмасы барәдә мәлүматлар әлдә етмәлидир.

Бундан сонра тәфтишчи, тәфтиш олуан дөвр үзрә баш вермиш кредит әмәлијјатлары, онларын мәзмуну вә тәјинаты һаггында арашдырмалар апармалыдыр. Тәфтишин кедишиндә мұвафиг дөврә тәртиб олунмуш мұһасибат балансынын, кредит планынын, кредит алмаг үчүн тәгдим олунан әризәнин, тәчили өһдәлијин, бу һесаблир үзрә банк чыхарышынын, илк сәнәдләрин, 4, 4а сәјлы журнал-ордерин, 3 сәјлы чөдвәлин, 90 сәјлы "Банкларын гысамүддәтли кредитләри", 92 сәјлы "Банкларын узунмүддәтли кредитләри", 93 сәјлы "Ишчиләр үчүн банк кредитләри", синтетик һесабын, 50 сәјлы "Касса", 51 сәјлы "Һесаблашма һесабы"нын вә дикәр мұвафиг һесабларын мәлүматларындан истифадә олунмалыдыр.

Тәфтиш әснасында алынмыш вә гәјтарылмыш ссуда мәбләғләринин, онларын мұһасибат учотунда вә дөври һесабатларда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү әтрафлы араш-

дырылмалыдыр. Бу заман 4 сәјлы журнал-ордерин сонунчу сәһифәсиндә кестәрилән ссудаларын нөвләри үзрә ајын сонунла олан галыг мәбләғи, баланс кестәричиләри илә мұгајисәли гәјдада јохланылмалыдыр.

Гыса мүддәтли банк кредитиндән сәмәрәли истифадәни гијмәтләндирмәк үчүн сатлыг мәһсулун һәчминин артым сүрәти илә, дөвријјә вәсаатиндә олан ссуда үзрә борчун нисбәти мұгајисә олунмалыдыр. Кредит әмәлијјатларынын јохланылмасында әсас јерләрдән бирини, алынмыш ссуданын тәмин олунмасы һаггында мәлүматларын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы тәшкил едир. Тәфтишин кедишиндә бунла хусуси фикир верилмәлидир. Јохлама заманы мұгавилә шәртләрини позан вә бу сәбәб үзүндән аксептдән чоғлу имтина чавабы алан мүәссисәјә кредит санксијасынын тәтбиғ олунуб-олунмамасы нәзәрдән кечирилмәли вә бу сәһәдәки нөгсанлар мүәјјән едилмәлидир.

Бир гәјда олараг гыса вә узун мүддәтли ссудалар мүәјјән мәгсәдләр үчүн верилир. Она көрә дә тәфтишин кедишиндә алынмыш ссудаларын тәјинатына ујғун вә сәмәрәли истифадә олунма вәзижјәти әтрафлы јохланмалы вә бу сәһәдә јол верилмиш нөгсанлар ашкар едилмәлидир.

Банк кредитләриндән сәмәрәли истифадә олунмасыны мүәјјән етмәк үчүн онун мәбләғи һесабына әләвә бурахылан мәһсулу, әлдә олунан мәнфәәт мәбләғи илә мұгајисә етмәк лазымдыр.

Кредит әмәлијјатлары тәфтиш олунаркән алынмыш ссудаја көрә фаизләрин дүзкүн һесапланмасы вә өдәнилмәси, онларын учотда вә һесабатда әкс етдирилмәсинин реал олмасы диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Тәфтишчи кредит әмәлијјатларынын јохланылмасыны, алынмыш ссудаларын вахтында банка өдәнилмә вәзижјәтини арашдырдыгдан, мөвчуд нөгсанлары ашкар етдикдән сонра јол верилмиш нөгсан вә чатышмазлығларын арадан галдырылмасыны тәмин едә билән тәклифләр һазырламағла баша чатдырмалыдыр.

ИГТИСАДИ ИНФОРМАСИЈАЛАРЫН КОМПҮТЕРЛӘ ИШЛӘНИЛМӘСИ ШӘРАИТИНДӘ ҺЕСАБЛАШМА ВӘ КРЕДИТ ӘМӘЛИЈЈАТЛАРЫНЫН ТӘФТИШИНИН ХҮСУСИЈАТЛӘРИ

Һесаблашма вә кредит әмәлијјатларыны јохлајаркән тәфтишчи учотун механикләшдирилмәсинә даир лајиһә

илә таныш олмалы, электрон-һесаблама машыныларынын васитәси илә һансы учот ишләринин јеринә јетирилмәсини мӯәјјән етмәли, башланғыч (илкин) информасијаны вә учот номенклатурунун кодуну өјрәнмәлидир.

Сонра исә тәфтишчи һесаблашма вә кредит әмәлијатларынын илк сәнәдләринин мәлуматларыны, машынограмын мәлуматлары илә тутушдуараг онларын тәртиб олунамасынын дүзкүнлүјүнү мӯәјјән етмәлидир. Бу заман машынограмын һәр бир баланс һесабы үзрә мәлуматлары Баш китабын мәлуматлары илә мугајисәли гәјдада јохландырылмалы, кәнарлашмалар ашкар едилдикдә онун сәбәби вә бунда тәгсири олан шәхс мӯәјјәнләшдирилмәлидир. Тәфтишчи бунунла кифәјәтләнмәли вә ашкар етдији нөгсан вә чатышмазлыгларын мүүссәсинин мұафиг вәзифәли шәхси илә бирликдә арадан галдырылмасыны тәмин етмәлидир.

VI ФӘСИЛ

ӘМТӘӘ-МАТЕРИАЛ ДӘЈӘРЛИЛӘРИ ҮЗРӘ ӘМӘЛИЈАТЛАРЫН ВӘ МАТЕРИАЛ ЕҢТИЈАТЛАРЫНЫН МҮҘАФИЗӘ ОЛУНМА ВӘЗИЈӘТИНИН ТӘФТИШИ

6.1. Тәфтишин информасија мәнбәләри вә вәзифәләри

Мүүссәсәләрин фәсиләсиз вә сәмәрәли фәалијәт кәс-тәрмәси, онларын материал-техники тәһизатынын (тәминатынын) сәвијјәсиндән, материал дәјәрлиләринин мұафизәсинин дүзкүн тәшкил олунамасындан, мөвчүд әмтәә-материал гижмәтлиләриндән јүксәк сәвијјәдә истифадә едилмә гәјдаларына әмәл олунамасындан хәјли дәрәчәдә асылдыр.

Республикамызын базар игтисадијјатына кечмәси вә истәһсал мәрәфләри тәркибиндә материал тутумунун јүксәк олмасы, материал-техники тәһизатын тәшкилинин, планлашдырылмасынын, нормалашдырылмасынын вә онларын сәмәрәлијинин тәкмилләшдирилмәсини тәләб едир. Бүтүн бунлар һәр бир мүүссәсәдә материалларын һәрәкәти үзәриндә чидди нәзарәтин олмасыны, гәнаәт режиминә әмәл едилмәсини, онларын лазыми гәјдада горунуб сахланылмасынын тәмин олунамасыны вә әмтәә-материал

дәјәрлиләриндән сәмәрәли истифадә олулма вәзијјәтини јүксәлтмәји өн плана чәкир. Мүүссәсәдә олан реал вәзијјәти мӯәјјән етмәк үчүн әмтәә-материал дәјәрлиләринин һәгиги галығынын вахтлы-вахтында инвентарлашдырылмасынын, бу јолла артыг-әскиклијин ашкар олунамасынын, мади дәјәрлиләрдән сәмәрәли истифадә едилмә вәзијјәтинин вә саирәнин мӯәјјән едилмәси мұһүм мәсәләләрдән бирдир.

Бүтүн бунлар материал-техники тәһизатын тәфтишинин гаршысында бир сыра мұһүм вәзифәләр гојур. Һәмин вәзифәләри јеринә јетирмәк үчүн мүүссәсәнин материал-техники тәһизат саһәси тәфтиш едиләркән материал дәјәрлиләринин әлдә олунамасына даир тапшырығын (планын) јеринә јетирилмәсинә әмәл олунамасы, онларын бура-хылмасы, дәјишдирилмәси үзрә әмәлијатларын гавунауј-ғунлуғунун вәзијјәти, материал сәрфинин ихтисар едилмәси һаггында нормаја (тапшырыға) әмәл олунамасы, истәһсал мәрәфләринә силинән материал хәрчләринин дүзкүн-лүјү, материал еһтијаты нормасынын көзләнилмә вәзијјәти вә диқәр бу кими мәсәләләр өјрәнилмәлидир.

Мүүссәсәдә апарылан комплекс тәфтиш заманы материал дәјәрлиләринин һәрәкәти үзрә әмәлијатлары јохламаг үчүн ашағыдакы сәнәдләрдән (информасија мәнбәләриндән) истифадә етмәк олар:

— мүүссәсәнин табе олдуғу јухары тәшкилат тәрәфиндән әсас материалларын вә техники ресурсларын план фондунун тәсдиг едилмәси һаггында сәнәдләрдән (белә сәнәд вардырса);

— малсатанларла, материалларын көндәрилмәсинә даир бағланмыш мугавиләнин мәлуматларындан;

— тәфтиш олунаг дөврдә хаммал вә материал сәрфини өзүндә әкс етдирән сәнәдләрдән;

— материал еһтијатларынын нормативиндән;

— материал дәјәрлиләринин һәрәкәтини рәсмийәтә са-лан илк сәнәдләрдән;

— етибарнамәләрин верилмәсини вә мугавилә үзрә да-хил олан материаллары учота алаг журналын мәлуматла-рындан;

— хаммал вә материалларын истифадәси үзрә тәртиб едилән һагг-һесаб кәстәричиләриндән (һесабламалардан);

— истәһсалата бурахылан вә диқәр мәгсәдләр үчүн исти-фадә едилмиш материал дәјәрлиләри һаггында һесабатдан:

— 10 саялы "Материаллар", 12 саялы "Азгижмәтли вә тезкөһнәлән әшјалар", 14 саялы "Мадди гијмәтләрәни јенідән гијмәтләндирилмәси", 15 саялы "Материалларын тәдәриүкү вә әлдә едилмәси", 16 саялы "Материалларын дәјәрләндәкә кәнарлашма", 60 саялы "Малкөндөрәнләр вә подратчыларла һесаблашмалар" синтетик һесабынын вә диқәр мұвафиг синтетик вә аналитик һесабларын мәлуматларындан.

Бунларла јанашы, тәфтишин әһәтә етдији дөвр үзрә материал галығы вә онларын һәрәкәтини әкс етдирән статистика вә мұһасибат һесабатларындан да истифадә олуна биләр.

6.2. Мүәссисәнин материал еһтијатлары илә тәмин олуна вәзијјәтинин вә материал дәјәрлиләрин әлдә олунасы илә әләгәдар мәсрәфләрин тәфтиши

Материал-техники тәһизатын тәшкилинин вә мүәссисәнин материал еһтијатлары илә тәмин олуна вәзијјәтинин тәфтишинә, малларын көндөрилмәси һаггында бағланмыш икитәрәфли мұгавиләләрин шәртләринә әмәл олуна вәзијјәтинин јохланылмасындан башламағ мәгсәдәмұвафиг һесаб едилир. Јохламада, алынған мадди дәјәрлиләрин тәркибиндә материал гијмәтлиләринин хусуси чәкиси, чәшидләри кәстәрилмәклә мұгавиләнин вахтында бағланылмасы, бағланылмыш мұгавиләләрин учотунун апарылма вәзијјәти, бу сәһәдә һесабат мәлуматларынын дүзкүнлүјү вә диқәр мәсәләләр нәзәрән кечирилмәлидир.

Материалларын арасы касилмәдән, тәләбәта ујғун гајлада даһил олмасынын вачиблији нәзәрә алынарағ, тәфтиш заманы мүәссисәдә мұгавилән бағланылмасы үчүн лазым кәлән материалларын һазырланмасы, һазырланмыш материалларын рәсмијјәтә салынмасы, мұгавиләнин вахтында бағланылмасы үзәриндә нәзәрәтин тәмин олунасы, бунлар һаггында тәртиб олуған һесабатдакы мәлуматларын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы дигтәг мәркәзиндә олмалыдыр. Тәфтишин кедишиндә мұгавиләнин шәртләринин јеринә јеттирилмә вәзијјәтинин вахташыры јекунлашдырылмасы вә бу сәһәдә көрүлмәли олан ишләрин ајры-ајры хидмәт сәһәләри (ишчиләр) арасында бөлкүсү барәдә мүәссисә рәһбәринин әмринин олуб-олмамасы ејрәнилмәли вә јол верилән нөгсанлар мүйәјјәнләшдирилмәлидир.

Јохламада ејни заманда материал дәјәрлиләринин гүввәдә олан тәләиматә көрә һансы гијмәтлә учотә алынмалы олдуғу вә әслиндә һансы гијмәтлә мәдаһил едилмәси ајдынлашдырылмалыдыр.

Мұһасибат учоту һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Һанунунда дејилир:

"Хаммал, әсас вә көмәкчи материаллар, јаначағ, алынмыш јарымфабрикалар, комплектләшдиричи мәмулатлар, еһтијат һиссәләри мәһсулларын (малларын) габлашдырылмасы вә дашынмасы үчүн истифадә олуған таралар вә диқәр материал еһтијатлары учот вә һесабатда онларын һәгиғи маја дәјәри үзрә әкс етдирилир.

Материал еһтијатларынын һәгиғи маја дәјәри, малсатанларын кредитә вердикләри һәмни еһтијатлар үчүн фәизләри, тәһизат, харичи иғтисадә тәшкилатларә одәнилән әләвәләр (үстәликләр), комисјон һагглары, мал биржәлары хидмәтләринин дәјәри, көмүкхана рүсуму, кәнар тәшкилатларын гүввәләри илә һәјәтә кечирилән дашынма, сахланма хәрчләри вә саир хәрчләр даһил едилмәклә онларын алынмасына чәкилән хәрчләрән (әләвә дәјәр веркиси чыхылмағла) асылы оларағ мүйәјјән едилир".

Бунлар тәфтиш олуңдугдан сонра әсас истәһсалатын материал ресурсларына олан план тәләбатынын һесабланмасынын дүзкүнлүјү сечмә үсулла јохланылмалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә материал ресурсларына олан тәләбатын артығ һесабланмасына (планлашдырылмасына) көрә нормативдән чоғ еһтијатын јаранмасы, еләчә дә аз һесабланмасына көрә јаранмыш вәзијјәт вә бунун нәтичәсиндә мүәссисәјә дәјмиш зијан, һәмчинин бунларда тәгсири олан шәхсләр мүйәјјәнләшдирилмәлидир.

Материалларын көндөрилмәсинә даир план тапшырығларынын јеринә-јетирилмәсинин јохланылмасы, малларын көндөрилмәси үзрә мұгавилә шәртләринә әмәл олунасы, бу сәһәдә планын јеринә-јетирилмәсинин учоту, даһил олан малларын илк сәһәдләринә, учот журналынын гејдләринә, 10, 12 саялы журнал-ордерин вә 1-материал-техники тәһизат, 3-тәһизат саялы һесабат формасынын мәлуматларына әсасән апарылыр.

Тәфтиш заманы илк нөвбәдә малларын вахтында, там вә јүксәк кејфијјәтлә көндөрилмәсинә көрә истәһсал

* фәсиј IV, маддә 19, бәнд 1.

просесинин позулмасы (дајанмасы) вә ја нормал ишләмәмәси һаллары оларса, онлар нәзәрдән кечирилмәлидир. Бу заман тәфтишчи, бу сәһәдә мугавилә шәртләринин позулмасына көрә мүәссисәнин малсатанлара е'тираз тәгдим едиб-етмәмәсини, мүәссисәјә дөјән зијанын өдәнилмәсинин тәләб олунуб-олунмамасыны арашдырмалыдыр.

Материал дөјәрлиләринин баһа баша кәлмәсинин сәбәби чох вахт онларын тәдарүкү илә әлагәдардыр. Она көрә дө тәфтишчи бунун сәбәбини әтрафлы өјрәнмәлидир. Бир гәјда олараг материалларын тәдарүкү үзрә артыг хәрчләрин чоху, нәглијјат хәрчләринин тарифинин дөјишмәси, малларын баһа баша кәлән нәглијјат нөвү илә дашынмасы, еләчә дө анбарларын сахланмасы вә дикәр бу кими ишләр үзрә әмәлә кәлән хәрчләрин материалларын тәдарүкүнә дүзкүн айд едилмәмәси нәтичәсиндә баш верир.

Она көрә дө тәфтишчи тәдарүк олунан материалларын маја дөјәринин баһа баша кәлмә сәбәбини һәр бир хәрч маддәси үзрә ајрылыгыда арашдырмалыдыр. Бүтүн һалларда бу сәһәдә нөгсанлара јол верән шәхсләр мөјјән едилмәли, онларын јол вердикләри нөгсанлар вә онун нәтичәсинин нәдән ибарәт олмасы дөгигләшдирмәлидир.

6.3. Материал дөјәрлиләринин мугафизә олунма гәјдасына әмәл едилмә вәзијјәтинин тәфтиши

Материал дөјәрлиләринин јахшы мугафизә олунмасы, һәмин сәһәдә ишләјәчәк мадди мәс'ул шәхсләрин вә дикәр ишчиләрин дүзкүн сечилиб јерләшдирилмәсиндән, анбар тәсәррүфатынын тәләб олунан гәјдада гурулмасындан, материалларын һәрәкәти заманы бурахылыш системинин дүзкүн тәтбиғ едилмәсиндән вә онлар үзәриндә тәсәррүфатдаһили нәзарәтин јүксәк сәвијјәдә тәшкил едилмәсиндән асылыдыр. Она көрә дө бу сәһәдә мадди-мәс'ул вәзифәјә ишчиләр гәбул едиләркән онларын тәһсилли, бачарыгылы вә ишләјәчәкләри сәһәдә тәчрүбәли олмаларына хүсуси фикир верилмәлидир.

Тәфтишчи мүәссисәдә бу ишләрә нечә риәјәт олунмасыны нәзәрдән кечирмәли, мадди-мәс'ул шәхсләрин тәркибини, тәһсил сәвијјәсини, бу сәһәдәки иш стажыны, онларын һәр биринин тәчрүбә вә бачарығы нәзәрә алынмагла јерләшдирилмәләринин дүзкүнлүјүнү мөјјәнләшдирмәлидир.

Бундан сонра һәр бир мадди-мәс'ул шәхсләрин шәхси ишләри нәзәрдән кечирилмәли, онларын ичтимаи вә дөвләт әмлакыны мәнимсәмәләринә көрә әввәлләр мәнқум олунуб-олунмамалары, мадди мәс'ул вәзифәјә ишчиләр гәбул олунаркән мүәссисәнин баш мугафизәсиндән разылыг алыныб-алынмамасы вә саир јохланылмалыдыр. Бунлары мадди-мәс'ул шәхсләрин кадрлар шө'бәсиндә сахланылан шәхси ишләри васитәсилә өјрәнмәк олар.

Мадди дөјәрлиләрин мугафизәсинин тә'мин олунмасында мадди мәс'ул шәхсләрлә там мадди мәс'улијјәт һаггында јазылы мугавилә бағланмасынын ролу бөјүкдүр. Белә бир мугавилә мадди-мәс'ул шәхсләрин мәс'улијјәтини хејли артырыр, онларын чавабдәһлијини бир даһа һүгүги чәһәтдән мәнқәмләндирир.

"Мүәссисә, идарә вә тәшкилатларда дашынмаг, сатылмаг (бурахылмаг), е'мәл едилмәк вә ја истәһсал просесинә тәгдим едилмәк үчүн верилмиш мадди сәрвәтләрин горунмасынын тә'мин едилмәсинә көрә там мадди мәс'улијјәт һаггында јазылы мугавилә бағланмасы лазым олан иш вә вәзифәләрин сијаһысы" вә "там мадди мәс'улијјәт һаггында нүмунәви фәрди-мугавилә"нин формасы Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 26 декабр 1996-чы ил тарихли, 188 сәјлы гәрары илә тәсдиг олунмушдур.*

Һәмин гәрара әсасән мадди сәрвәтләрин горунмасынын тә'мин едилмәсинә даир там мадди мәс'улијјәт һаггында јазылы мугавилә бағланаркән тәләб олунан ишләрин вә вәзифәләрин сијаһысы ашағыдакылардан ибарәтдир (мәтн ихтисарла верилди):

— Касса рәисләри (директорлары), гижмәтли мал, материал вә әшја сахланан хәзинәләрин мүдирләри, мугафизә камераларынын мүдирләри; анбар мүдирләри вә онларын мугавинләри;

— Баш нәзарәтчи-кассирләр вә нәзарәтчи-кассирләр, баш нәзарәтчиләр вә нәзарәтчиләр, баш кассирләр, кассирләр вә һәмчинин кассирләрин вәзифә борчларыны јеринә јетирәнләр;

— Азәрбајчан Республикасынын Банк системинин мүдирләри вә әмәлијјат бөлмәләринин мүдирләри;

* Там мадди мәс'улијјәт һаггында мугавиләнин мәтни бу дәрслијин V фәслиндә верилмишдир.

— Гиймәтли кағызларын јохланылмасы, ләғв едилмәси үзрә Азәрбајчан Республикасы Банк системинин шө'бә рәисләри, баш мүфәттишләри, мүфәттишләри, баш экспертләри вә экспертләри; Азәрбајчан Республикасы Банк системинин баш идарәләринин удуш-пул әшја лотореја билетләринин өдәнилмәсини вә экспертизасыны һәјата кечирән баш экспертләри;

— Истәһсалат мүдирләри, сех (саһә) рәисләри, онларын мүавинләри;

— сахлама, е'малетмә, анбарлардан мадди сәрвәтләрин бурахылмасы, нефт анбарларында, јаначагдолдурма стансијаларында, сојудучуларда, јейинги блокларында, сахлама јерләриндәки ишләр, һабелә вагонларын вә тәјјарәләрин тәһһиз едилмәси үзрә ишләр.

Јүкү чатдырмаг, мүшајиәт етмәк үчүн онун гәбулу вә е'малы, почт вә дикәр пул вә мадди сәрвәтләрин көндөрилмәси, онларын үнванына чатдырылмасы (мүшајиәт едилмәси) төһвил верилмәси үзрә ишләр.

Тәфтишчи јухарыда садаланан ишләри көрән, вәзифәсини ичра өдән шәхсләрлә мадди мäs'улијјат барәдә мүгавилә бағланмасынын вәзижјәтини јохламалы вә бу саһәдә јол верилән нөгсанлары ашкар едиб тәртиб етдији актда шәрһ етмәлидир.

Тәфтишин кедишиндә тәфтишчи мадди-мäs'ул шәхсләрин дәјишдирилмәси (ишдән азад едилмәси, мә'зунијјәтә кетмәси) һалларында онларын өһдәләриндә олан материал дөјәриләринин вахтында, јени тә'јин олунмуш мадди мäs'ул шәхсә төһвил вериб-вермәмәсини, төһвил-тәслим заманы баш верән фәргин учотда әкс етдирилиб-етдирилмәсини мүһасибат учоту мә'мулатларына әсасән өјрәнмәли, бу саһәдә ашкар олунмуш нөгсанлары, онларын мәзмунуну, нәтичәсини мүәјјән етмәли вә төгсиркар шәхсләри мүәјјәнләшдирмәлидир. Бу чүр нөгсанлар ашкар едилдикдә тәфтишчи ејни заманда мадди-мäs'ул шәхсдән јазылы изаһат тәләб етмәлидир.

Тәфтиш тәчрүбәси кәстәрир ки, материал иткисинин ихтисар едилмәсиндә материал еһтијатларыны сахламагдан өтрү кифајәт гәдәр јарарлы анбар биналарынын олмадынын, мадди дөјәрлиләрин бу чүр биналарда мүһафизә едилмәсинин, һәмин биналарын лазымы инвентарларла тә'мин едилмәсинин ролу бөјүкдүр. Буну нәзәрә аларат тәфтишчи тәфтиш заманы мүәссисәдә кифајәт гәдәр јарар-

лы анбар биналарынын олуб-олмамасыны, һәмин биналарын лазымы аваданлыгларла, өлчү, чәки чиһазлары илә тә'мин олунма вәзижјәтини әтрафлы јохламалы вә бу саһәдә мөвчуд олан нөгсанлары ашкар етмәлидир.

Анбар тәсәррүфатыны јериндә нәзәрдән кечирән тәфтишчи, материалларын анбарда дүзкүн јерләшдирилмә вәзижјәтини, сахланылма заманы онларын иткисинә јол верилиб-верилмәдијини, һәр бир материалын груп вә нөвләр үзрә јерләшдирилмәсини, материалларын үзәриндә јарлыклары (малларын адыны, нөвүнү вә с. кәстәрән кағыз) јапышдырылыб-јапышдырылмадығыны өјрәнмәлидир. Тәфтишчи ејни заманда материалларын јерләшдирилмәсиндә, јүкләниб-бошалдылмасында јол верилән нөгсанлар үзүндән әмәлә кәлән чатышмазлыглары да ашкар етмәлидир.

Апарылан арашдырмалар кәстәрир ки, баш вермиш мәнмисәмә, чатышмазлыг вә иткиләр, әксәр һалларда анбарларын мүһафизәсинин вә јанғын әлејһинә тәдбирләрин јарыгтаз тәшкил едилмәси нәтичәсиндә баш верир. Она көрә дә тәфтиш заманы бу саһәдә мөвчуд вәзижјәт диггәтлә арашдырылмалы, анбарларда сигнал гојулмасы, онларын әтрафынын кифајәт гәдәр ишыгландырылмасы, кәзәтчи тә'јин олунмасы, иш күнүнүн сонунда анбарларын онлара төһвил верилмәси, јанғын әлејһинә мүһафизә тәдбирләринин вәзижјәти вә и. а. әтрафлы јохланылмалы, бу саһәдә олан нөгсанлар мүәјјәнләшдирилмәли вә мүәссисә рәһбәрләјинин нәзәринә чатдырылмалыдыр.

Материал дөјәрлиләринин мүһафизәсинин тә'мин едилмәсиндә анбара дахил олан мадди дөјәрлиләрин учотунун дәги апарылмасынын, онларын бурахылыш системинин дүзкүн тәшкилинин дә ролу бөјүкдүр. Буну нәзәрә аларат, тәфтишчи материалларын дахил олмасынын вә бурахылмасынын сәнәдләрлә рәсмийјәтә салынмасыны, онларын мүһасибатлыгга вахтында верилмәсини, бу сәнәдләрин мүһасибатлыгга јохланылмасыны, бурахылыш хидмәти тәрәфиндән бурахылыш сәнәдләринин гејдијјата алынмасы вә дикәр бу кими мәсәләләр һагғында назирлијин (баш идарә, бирлик вә с.) гүввәдә олан тә'лиматынын тәләбләринә әмәл олунма вәзижјәтини арашдырмалыдыр.

О, ејни заманда нәзәрәт мәгәди илә материалларын бурахылыш хидмәти тәрәфиндән нә дәрәчәдә дүзкүн бурахылмасы вә гәбул олунмасы вәзижјәтини гәфләтән јериндә

жохламалыдыр. Тәфтишин кедишиндә бунларла жанашы, материал дәјәрлилеринин бурахылмасына сәләһијјәти олмајан шәхсләрин сәрәнчамы илә мадди-дәјәрлилерин бурахылмасы вә ејни сәнәдлә бир нечә дәфә бу чүр халлара јол верилиб-верилмәмәси дә ајдынлашдырылмалыдыр.

Материал дәјәрлилеринин мұһафизә олунма вәзијјәтинин јохланылмасынын ән тә'сирли үсүду, комплекс тәфтиш заманы тәтбиғ олунан гәфләтән, башдан-баша вә ја сечмә үсүлла апарылан инвентарлашмадыр. Инвентарлашма, инвентарлашма һаггында гүввәдә олан әсаснамәјә ујғун оларағ апарылмалыдыр. Инвентарлашманын нәтичәси мұһасибат һесабаты вә балансы һаггында әсаснамәјә ујғун низамланыр. Бу заман мұхтәлиғ материал нөвү үчүн нәзәрдә тутулан тәбии-әскиккәлмә нормасынын тәтбиғ олунма вәзијјәти арашдырылмалыдыр.

Анбарын вә мұһасибат учотунун мә'луматларына әсасән ајры-ајры материал нөвү өзгә еһтијат нормасына әмәл едилмәсинин вәзијјәти, нормативдән артығ материал еһтијатларынын олуб-олмамасы мұзјјәнләшдирилмәлидир. Мүәссисәләрдә истифадәјә јарарлы олмајан јарарсыз олан материалларын, азгүмәтли вә тәзкәһнәлән әшјаларын вә еһтијат һиссәләринин олмасына да тәсадүф едилир. Белә халлар ашқар едилдикдә тәфтишчи һәмин әшјалара ајрыча инвентарлашма сијаһысы тәртиб едилиб-едилмәмәсини, онларын силинмәсиндән әлдә едилән чыхарларын истифадә олунма дәјәри илә мөдаһил едилиб-едилмәмәсини, материал дәјәрлилеринин хараб олмасында тәгсирқар билинән шәхсләрин актда кәстәрилиб-кәстәрилмәмәсини, онларын вурулан зәрәрин едәнилмәсинә кәрә мәс'улијјәтә чәл олунуб олунмамасыны өјрәнмәлидир. Инвентарлашма комиссијасынын актында силинән материалларын ләғв едилиб вә ондан әлдә едилән чыхарын анбара тәһвил верилдији дә кәстәрилмәлидир. Тәфтиш заманы бунлара әмәл олунма вәзијјәти нәзәрдән кечирилмәли вә Мәркәзи инвентарлашма комиссијасынын актында кәстәрилән чатышмајан материалын кимин һесабына силинмәси арашдырылмалыдыр.

6.4. Материал дәјәрлилеринин даһил олмасы вә бурахылмасы үзрә әмәлијатларын тәфтиши

Мүәссисәләрин фасиләсиз ишләмәси вә материал дәјәрлилеринин е'тибарлы мұһафизәси, материалларын гәбулу-

нун вә бурахылмасынын дүзкүн тәшкилиндән хејли дәрәчәдә асылыдыр. Бир гәјда оларағ материаллар малсатанлардан, мүәссисәнин өз көмәкчи истеһсалатындан вә әсас вәсаитләрин сөкүлмәсиндән даһил олуру.

Малсатанлардан даһил олан материал дәјәрлиләри үзәриндә нәзәрәт малсатан тәшкилатын јаздығы һесабнамәјә вә малалан тәшкилатын мөдаһил сәнәдләринә әсасән һәјјәтә кечирилир.

Тәфтишчи даһил олан јүкләрин вә көндәрилән малларын учоту апарылан журналын вә учот карточкасынын гәјдләринә әсасән малларын көндәрилмәсинә даир мұғавиләнин шәртләринин јеринә-јетирилмәсинин вәзијјәтини мұзјјәнләшдирир. Алты сајлы журнал-ордерин вә чәдвәл-машынограмын мә'луматларына әсасән даһил олан вә анбара мөдаһил едилән материалларын мигдарыны мұзјјән етмәк олуру.

Тәфтишчи коммерсија вә материалларын гәбулу актынын вахтында вә дүзкүн тәртиб олунма вәзијјәтини, онларын гүввәдә олан гәјдаја ујғун тәртиб едилмәсини, даһил олан маллары гәбул етмәк үчүн верилән е'тибарнамәләрин верилмә гәјдасына әмәл олунма вәзијјәтини, е'тибарнамәләрин учоту апарылан журналын нөмрәләниб, сонунда мұһасиб тәрәфиндән орада нечә сәһифә олдуғу кәстәрилмәклә имза вә мөһүрлә тәсдиғ едилмәсини әтрафлы јохламалыдыр.

Тәфтишин гаршысында дуран вәзифәләрдән бири дә даһил олан материал дәјәрлилеринин вахтында вә там мөдаһил едилмәсинин вәзијјәтини мұзјјән етмәкдир. Бунлары тәфтиш едәркән даһил олан һәр бир материал дәјәрлинин мигдарыны, малкөндөрән тәшкилатын мұшајјәтедичи сәнәдләриндә кәстәрилән мә'луматларла гаршылығлы сурәтдә јохламағ лазымдыр.

Чатышмајан мөбләғләрин силинмәсинин вә артығкәлмәләрин мөдаһил едилмәсинин рәсмијјәтә салынмасы һагда гүввәдә олан гәјдаја әмәл олунмасыны тәфтишчи илк мұһасибат сәнәдләринә, мұһасибатлығын арајышына, иддиә мәктубуна, учот гәјдләринә вә материаллар үзрә зәрәрин һесаблинамасы үчүн тәртиб едилән һагг-һесаба әсасән јохламалыдыр.

Тәфтишчи тәһтәлһесаб шәхсләрин мүәссисә үчүн алдығлары малларын там мөдаһил олунма вәзијјәтини, бу сәһәдә гүввәдә олан тә'лиматын тәләбләри бахымындан нәзәрдән кечирмәлидир.

Материалларын анбардан бурахылмасынын везијјети жохланаркөн, материал мэсрэфлэриним лимитлэшдириблимитлэшдирилмэмеси, секлэрэ вэ дикэр истехсал бөлмэлэринэ материаллары алмаг үчүн мувафиг сәләһијјетли шәхслэрин ајрылыб-ајрылмаамасы, һәмим шәхслэрин сијаһысынын вэ имза нүмунэлэринин анбарлара төгдим олунуб-олунмаамасы вэ дикэр бу кими мөсәлэлэр нэзәрдән кечирилмәли вэ јол верилмиш нөгсанлар ашкар едилмәлидир.

Тәфтишчи е'мала вэ кәнара бурахылан материал дәјерлилэри үзрә әмәлијјатлары, онларын ганунаујгунлуғуну, вачиблијјини, мүәссисә үчүн әлверишлилијјини, е'малдан алынган материал дәјерлилэрини там вэ вахтында мөдәһил едилмәсини, онларын һәгиги маја дәјеринин һесаблинамасынын дүзкүнлүјүнү хүсуси илә чидди јохламалыдыр.

Тәфтиш просесиндә мәнсул чыхымына ашағы норманын тәтбиг едилмәси кими ганунсузлуға јол верилән һалларда онун сәбәби арашдырылмалы, јол верилән нөгсана кәрә мүәссисәјә дәјән зијан вэ бу ишдә кунаны олан шәхс мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Мүәссисәнин кәнар тәшкилатлара материал бурахмасы мушәһидә едилдикдә, онун вачиблијји, һансы әсаса кәрә вэ нә мөгсәдлә бурахылдығы, мүәссисәнин бу әмәлијјатдан зәрәр чәкиб-чәкмәмәси өјрәнилмәлидир. Тәфтишчи бу чүр јохламаны 46 сажлы "мәнсулларын (ишлэрин, хидмәтлэрин) сатышы" һесабынын аналитик учот мә луматларына вэ бу һагда рәсмиләшдирилән илк сәнәдләрә әсасән апарыр.

Јохлама заманы тәфтишчи материалларын бурахылмасы үзрә рәсмиләшдирилән илк сәнәдлэрин ганунаујгунлуғуну, дүзкүн вэ гүввәдә олан гајдада рәсмийјәтә салынма везијјетини дегиг мүәјјән етмәлидир.

Јохланылан һәр бир сәһәдә ашкар олунан нөгсанлар әтрафлы арашдырылмалы, онлары доғуран сәбәбләр, она јол верән шәхсләр мүәјјән едилмәли вэ јохламанын нәтичәси актла рәсмийјәтә салынмалыдыр.

6.5. Истехсалатда хаммал вэ материаллардан истифадәнин тәфтиши

Истехсал мүәссисәларинин әксәријјетинин истехсал етдиклэри мәнсулларын маја дәјеринин тәркибиндә материал

хәрчлэри даһа јүсәк хүсуси чәкијә маликдир. Она кәрә дә истехсал олунан мәнсулларын маја дәјеринин баһа вә ја учуз баша кәлмәсиндә материал хәрчлэринин ролу бөјүкдүр. Бунлары нэзәрә алараг тәфтишчи хаммал вэ материаллардан нә дәрәчәдә сәмәрәли истифадә олунмасынын везијјетини гүввәдә олан тә'лиматын тәләблэри бахымындан јохламалыдыр.

Тәфтишчи јохламаја башлајана гәдәр истехсал мүәссисәи үзрә, истехсал ваһидлэри вэ секләр үзрә хаммал вэ материаллардан истифадә везијјетини әтрафлы тәһлил етмәлидир.

Хаммал, вэ материаллардан истехсалатда истифадә олунмасынын везијјетини тәфтиш едәркән истехсала мэсрэфлэрин аналитик вэ синтетик учот мә луматларындан, ајры-ајры мәнсулларын маја дәјеринин һесабат калкулјасијасындан, материаллардан истифадәни низамламаг һаггында верилән әмр вэ кәстәришләрдән вэ дикэр мувафиг сәнәдләрдән истифадә етмәк лазымдыр.

Материал дәјерлилэринин истехсалатда истифадәси үзәриндә нэзарәт усулу мүхтәлифдир о, ишин тәшкилиндән, техноложии просесиндән, истехсалын хүсусијјетиндән, истехсала мэсрэфлэрин учоту методундан вэ сәрф едилән материалларын нөвүндән асылыдыр. Бир гајда олараг, онлар нәинки сәнајенин ајры-ајры мүәссисәлэри үзрә, ејни заманда мүәссисә дахилиндә фәалијјәт кәстәрән сәһәләр үзрә дә фәргләнир. Она кәрә дә истехсалатда материалларын истифадәсинин тәфтишинә башлајаркән мүәссисәнин өзүнәмәхсус хүсусијјәтлэри илә таныш олмаг лазымдыр.

Һесабат мә луматларына әсасән материал сәрфи үзрә артыг хәрч ашкар олундугда тәфтишчи бунун сәбәбинин вә она тә'сир кәстәрән амиллэри ашкар етмәлидир. Бу заман һансы мәнсул вэ материал нөвү үзрә артыг хәрчә јол верилдији, ејни заманда кимин тәрәфиндән, нә вахт истехсал просесинин һансы мәрһәләсиндә вэ истехсалын һансы техники сәвијјәси вэ мөгсәдлэри үчүн хәрч чәкилдији ајдынлашдырылмалыдыр. Јохлама нәтичәсиндә нормаларын јүксәлдилмәсинә јол верилдији ашкар едилдикдә онун сәбәби вэ бу сәһәдә тәгсиркар шәхсләр мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Һәгиги материал сәрфинин гүввәдә олан нормалара ујгунлуғуну, нэзарәт гајдасында истехсалата материал бурахмаг вә ону муәјјинәдән кечирмәк јолу илә мүәјјән етмәк олар. Нэзарәт гајдасында материалларын бурахылышыны тәфтишчи мүәссисәнин мүтәхәссислэри илә бирликдә апармалыдыр. Бу

заман технологи гаддалара чидди эмэл олунмалы, хаммал вэ материаллар дэгийг өлчүлүб-чөкилмэли, нэзарэт үчүн олан мөһсуллар объектив гиймэтлэндирилмэлидир.

Норма үзрө сөрф едилмэли олан материал гиймэтлилэри вэ ја жарымфабрикатлар, жохлама заманы һэгийг сөрф олуна хаммал вэ материалларла мүгајисө олунмагла хаммал вэ материаллардан сөмөрөли истифаде олунма вэзійјети мүөјөн едилди. Тэфтишчи хаммал вэ материалларын истеһсалатда сөрф олунма вэзійјетини арашдыраркөн жохламангын сөнөдли нэзарэт үсулундан истифаде етмэлидир. Һэгийг нэзарэт үсулу жалныз тэфтишин өһатө етдији дөврө истифадеде олан материаллар үчүн тэтбиг олунмалыдыр. Бу заман илк нөвбөде материаллар истеһсалата бурачыларкөн мэсрэф нормасынын дүзкүн тэтбиг едилмө вэзійјети жохланылмалыдыр. Бунун үчүн жохланьлан дөврө үзрө һәр материал нөвүндөн норма үзрө верилэн хаммал-материал, һөмин дөврө үчүн тэсдиг едилэн мэсрэф нормасы илә мүгајисө олунмалыдыр. Јүксөк материал сөрфи нормасынын тэтбиг едилдији ашкар олундугда онун сөбөби вэ бу ишдө тэгсиркар мүөјөн едилмэлидир.

Хаммал-материаллардан истеһсалатда дүзкүн истифаде олунма вэзійјетини, алынан, мөдахил едилэн вэ гадтарылан чыхарларын мигдарыны тәһлил етмөклө мүөјөнләшдирмөк олар.

Материал мэсрөфинин жохланьлмасынын кедишиндө баша чатгамыш истеһсалын тәркиби дө тэфтиш олунмалыдыр. Хаммал вэ материаллардан сөмөрөли истифаде олунмасы базар итгисадијјатына кечид дөврүндө хүсуси әһәмијјет кэб едир. Бу сәһәде материал еһтијатларындан гејри-гөһә-этбөхш истифаде едилмөсинө көрө чидди мадди-мөс улијјетин олмасынын әһәмијјети бөјүкдүр. Белө бир гадданын мүөссисөде јарадылмасы, јухарыда гејд едилдији кими хаммал-материалларын дашынмасы, сахланмасы вэ истифадөси заманы тэсәррүфатсызлыг, исафчылыг вэ материаллардан јарытмаз истифаде едилмөси һалларынын гаршысыны алдыр вэ мүөссисөлөрин бу сәһәдөки мөс улијјетини хејли артырыр. Материал еһтијатларындан гөһәәтлө истифаде олунмасы сәһәсиндө материал нормаларына эмэл едилмөсинин дө ролу бөјүкдүр.

Она көрө дө һәр бир мүөссисөде материал сөрфи нормаларына вахташыры бахылмалы, онлар јени — мүтәрәгги нормалара ујғунлашдырылмалы вэ бу заман мүтәрәгги нормалардан истифадејө кениш јер верилмэлидир.

6.6. Тара, азгиймөтли вэ тезкөһнөлөн әшјалар үзрө әмөлијјатларын тэфтиши

Тэфтиш тэчрүбөси кестөрир ки, мүөссисөлөрдө таралардан, азгиймөтли вэ тезкөһнөлөн әшјалардан истифаде едилөркөн онларын бир һиссөсинин сөмөрсиз иткисинө вэ чатышмазлыгына јол верилди. Бунлары нөзөрө алараг тэфтиш заманы тара әмөлијјатларынын учотунун дүзкүн апарьлыла вэзійјети, тараларын сахланьлмасы, истифадөси вэ силинмөси гүввөде олан тәлиматын төлөблөринө мүвафиг гаддада жохланьлмалыдыр.

Тара вэ тара материалларынын учоту, 10 сајлы "материаллар" синтетик һесабынын 4 сајлы "Тара вэ тара материаллары" адлы субһесабында апарылыр.

Тэфтиш заманы дахил олан, бир дөфө истифаде едилэн вэ гадтарылмајан тараларын там мөдахил олунмасынын, онларын гиймэтлэндирилмөсинин дүзкүнлүјү вэ мүһафизөсинин еттибарлы тәшкил олунмасы вэзійјети әтрафлы жохланьлмалыдыр.

Тараларын мүһафизөси, тәмири вэ онлардан сөмөрөли истифаде олунма вэзійјетинин мүөјөнләшдирилмөси тэфтишин кедишиндө хүсуси диггөт төлөб-едир. Тараларын силинмөси үзрө әмөлијјатлар жохланьларкөн көһнө тараларын сөнөдлөрлө силинмөсинө бахмајараг, онларын бир гисмини истифадеде сахлајыб, онларын өвөзиндө јени алынан тэзө тараларын көтөрүлүб мөнимсөнилмөси фактынын олуб-олмамасы мүөјөнләшдирилмэлидир.

Тара үзрө мэсрөфлөрин мөһсулун маја дөјөринө дүзкүн дахил едилмөси дө диггөти чөлб едөн ишлөрдөндир. Адәтөн мүөссисөлөр гадтармалы олдулары тараны вахтында гадтармадыгларына көрө чөримө олунурлар. Тэфтиш заманы бу чүр һалларын ашкар едилмөси, бу сөбөбө көрө мүөссисөјө дөјөн зәрәрин һөчминин мүөјөн едилмөси, бу ишлөрдө тэгсири олан шөхслөрин дөгийлөшдирилмөси тэфтишчинин диггөт мөркөзиндө олмалыдыр.

Азгиймөтли вэ тезкөһнөлөн әшјалар үзрө әмөлијјатларын жохланьлмасы тэфтишин кедишиндө хүсуси диггөт төлөб едир. Жохлама заманы азгиймөтли вэ тезкөһнөлөн әшјаларын учоту һаггында гүввөде олан әсаснамөјө (тәлимата) эмэл олунма вэзійјети әтрафлы нөзөрдөн кечирилмэлидир.

Азгиймөтли вэ тезкөһнөлөн әшјаларын мүһафизө олунма вэзійјети жохланаркөн тэфтишчи мүөссисөде һөмин мад-

ди дөјөрлиләр үчүн кифајәт гәдәр анбарларын олуб-олмасыны, азгимәтли вә тезкөһнәлән әшјаларын мұһафизәсинә чавабдәһ шәхсләрин олмасы, онларла мадди мәс'улијәт һаггында мұғавилә бағланыб-бағланылмамасы, бу әшјаларын һәрәкәти үзрә әмәлијјатларын дүзкүн рәсмийјәтә салынмасы, дахил олан азгимәтли вә тезкөһнәлән әшјаларын һамысынын мөдахил едиллиб-едилләмәси, онларын еһтијат нормасына әмәл олунма вәзийјәти вә саир мәсәләләр ардычыллыгла арашдырылмалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә истисмарда олан азгимәтли вә тезкөһнәлән әшјалара норма үзрә көһнәләмәнин дүзкүн һесаблинамасы, јарарсыз һала дүшән әшјаларын силинамәсинин дүзкүнлүјү, мүүссәсәјә лазым олмајан әшјаларын сатын алынмасы һалынын олуб-олмамасы әтрафлы өјрәнилмәли вә она объектив гимәт верилмәлидир.

Азгимәтли вә тезкөһнәлән әшјаларын тәфтишиндә, онларын тә'миринин тәшкили, тә'мир ишләри үзрә хәрчләрин вә онларын силинамәсинин дүзкүнлүјүнү јохламаг тәфтишин сонунчу мөрһәләсини тәшкил едир.

Фәһләләрә верилән хүсуси кејимләр үзрә әмәлијјатларын тәфтиш олунмасы да нәзәрдән гачмамалыдыр. Бу заман хүсуси кејимләрин норма үзрә пәјланмасынын дүзкүнлүјү, һәм әшјаларын гүввәдә олан гәјдаја әсәсән верилмәсинә ичазәнин олуб-олмамасы, верилмә мүддәтинә әмәл олунмасы, онлара көһнәлмә мөбләгинин дүзкүн һесаблинамасы, јарарсыз һала дүшән әшјаларын силинамәси үзрә әмәлијјатларын дүзкүнлүјү, сәнәдләрлә рәсмийјәтә салына вәзийјәти вә саир мәсәләләр әтрафлы тәфтиш олунмалыдыр. Јухарыда гејд олунан сәһәдә ашкар едилән бүтүн нөгсан вә чатышмазлыглар, онлары догуран сәбәбләр, бу ишдә тәгсиркар олан шәхсләр мөјјәнләшдирилмәли вә тәфтиш актында объектив шәрһ олунмалыдыр. Тәфтишин сонунда ашкар олунмуш нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр верилмәлидир.

6.7. Мал-материал дөјөрлиләрин инвентарлашдырылмасынын нәтичәсинин рәсмийјәтә салынмасы

Мүүссәсәдә малларын, материалларын, әшјаларын вә саирәнин мұһафизә олунма вәзийјәтини мөјјән етмәк үчүн анбарларда олан бүтүн мадди дөјөрлиләрин чөкилмәк, өлчүлмәк, сәјылмаг јолу илә фактики галығы чыхарылмалы,

онлар мұһасибат учоту үзрә галыгла тутушдурулмалы (мұғажисә едилмәли) вә беләликлә артыгкәлмә вә ја әскиккәлмә ашкар олунмалыдыр. Буну исә мадди-дөјөрлиләрин башдан-баша инвентарлашмасыны апармагла јеринә јетирмәк олар. Бир гәјда олараг инвентарлашманын нәтичәси, инвентарлашма сижәһларынын јекун мө'луматларыны мұһасибат учотунун галыг мө'луматлары илә мұғажисә едилмәклә мөјјәнләшдирилир вә актла рәсмийјәтә салыныр.

Касса нағдылығынын јохланылмасында олдуғу кими, мал-материал дөјөрлиләринин (мадди дөјөрлиләрин) јохланылмасында да илкин (аралыг) акт тәртиб едиләнә гәдәр мадди-мәс'ул шәхсдән (анбардардан вә с.) јохлама күнүнәдәк сонунчу һесабатыны тәртиб едип мүүссәсәнин баш мұһасибинә тәгдим етмәси тәләб олунмалыдыр. Баш мұһасиб анбардарын һесабатыны јохлајыб гәбул едикдән сонра ону учот рекистрләринә ишләмәли вә јохлама күнүнә мадди дөјөрлиләрин мұһасибат учоту үзрә галығыны чыхармалыдыр. Бундан сонра тәфтишчи мадди-мәс'ул шәхсдән јазылы илтизам алмалыдыр (бу һагда дәрслијин, IV. "Касса нағдылығынын јохланылмасы" фәслиндән әтрафлы мө'лумат алмаг олар). Јалһыз бундан сонра мадди дөјөрлиләрин һәр биринин мұһасибат учоту үзрә олан галығы инвентарлашманын нәтичәси үзрә мө'луматларла үзләшдирилир.

Мал-материал дөјөрлиләрин башдан-баша инвентарлашдырылмасынын нәтичәсиндә тәртиб олунан актын формасы ашағыдакы кими ола биләр:

"28 Мај" адына заводун 1 сәјлы анбарында мал-материал дөјөрлиләрин (вә ја мадди дөјөрлиләрин) 1 сентјабр 1998-чи ил тарихә башдан-баша инвентарлашдырылмасынын нәтичәси һаггында

А К Т

Бакы шәһәри " _____ " _____ 1998-чи ил

"28 Мај" адына завод*

Биз, ашағыда акта имза едәнләр: комиссија үзвләри:
1. _____ назирлијин баш тәфтишчиси — Гулијев
Әли Билал оғлу:

* Заводун ады шәртидир.

2. _____ назирлигин бөжүк эмтәэшүнасы — Билалов Идрис Тејјуб оғлу:

3. "28 Май" адына заводун бөжүк мүһасиби — Талыбов Чинкиз Вәли оғлу.

Һәмнин акты тәртиб етдик ондан етәри ки, заводун 1 сајлы анбарында, анбардар Илдырымов Ислам Һәсэн оғлунун өһдәсиндә олан мал-материал дәјәрлилеринин 1 сент-јабр 1998-чи ил тарихдә һәгиги галыгларыны онун өз иштиракы илә башдан-баша инвентарлашдырдыг.

Инвентарлашдырманын нәтичәсини мүһасибат учоту мә'луматлары илә мүгајисәли гәјдада нәзәрдән кечирдикдә ашағыдакылары мүәјјән етдик:

Табела 11

Инвентарлашдырманын нәтичәсини мүәјјән едилмәси.

Мал вә матери-алларын ады	Өл-чү ва-һи-ди	Гиж-мә-ти (мин ма-нат-ла)	Мигдары		Нәтичә			
			Учот мә'лумат-лары үзрә	Һәги-ги	Чатышмазлыг		Артыгкәлмә	
					Миг-дары	Мәб-ләги (мин ман.)	Миг-дары	Мәб-ләги (мин ман.)
1.Семент	кг	2,4	10000	10000	—	—	—	—
2.Шифер	кв.м	4	5000	4890	10	40	—	—
3.Тахта (5-лик)	м ³	400	90	89,5	0,5	200	—	—
4.Тахта рәнки (Туркија)	литр	10	50	54	—	—	4	40
5.Елек-трик лампасы (100-лүк)	әдәд	0,8	4200	4190	10	8	—	—
Јекуну	х	х	х	х	х	248	х	40

Акт үч нүсхәдә тәртиб олуңду:

Актын доғрулуғуну имзамызла тәсдиг едирик (бу сөзү јазмамаг да олар).

Комиссия үзләринин имзалары:

1. _____ (Гулијев Ә. Б.)
2. _____ (Билалов И. Т.)
3. _____ (Талыбов Ч. В.)

Инвентарлашманын кедишинә вә онун јухарыда кәстә-рилән мәзmunда шәрһ олуңан нәтичәсинә мадди-мәс'ул шәхс е'тираз етмәдикдә акта имза етмәлидир.

1 сајлы анбарын анбардары: (Илдырымов И. Һ.)

Бунларла јанашы актдакы имзалардан сонра мадди-мәс'ул шәхсин актын ахырында ашағыдакы мәтни јазыб имза етмәсини тәфтишчи мәбул һесаб етмәлидир:

1 сајлы анбарда өһдәмдә олан вә шәхсән иштиракымла һәгиги галығы чыхарылан бүтүн мал-материал дәјәрлиләри мадди-мәс'улијјәтимә гәбул етдим.

1 сајлы анбарын мүдири: (Илдырымов И. Һ.)

“ ” _____ 199 -чи ил

Актын мә'луматларындан көрүнүр ки, заводун 1 сајлы анбарында мал-материал дәјәрлиләри үзрә 248 мин манат әскик кәлмә олмушдур. Бунула бәрабәр анбарда 40 мин манат мәбләгиндә ағ рәнкли тахта бојасынын артыг кәлмәси мүәјјән едилмишдир. Белә вәзијјәтдә 248 мин манат әскик кәлмә мадди-мәс'ул шәхсән (Илдырымовдан) тәләб олуңмалыдыр. Артыг кәлән 40 мин манатлыг рәнк гәдәр баша тахта рәнкиндән (гырмызы, көј вә с.) әскик кәлмиш олсајды, ону анбар учотунда бурахылмыш сәһвин нәтичәси олмасыны нәзәрә алыб бир-бирләри илә әвәз етмәк оларды.

Лакин актдан мә'лум олуң ки, анбарда бир рәнkdә боја олуң. Артыг чыхан 40 мин манатлыг ағ рәнкли бојанын артыг чыхма сәбәбини мадди-мәс'ул шәхс изаһ едә билмәсә, тәфтишчи һәмнин бојанын анбара мәдахил олуңмасыны актда кәстәрмәлидир. Бунула јанашы чатышмајан вә артыг чыхан тикинти материаллары үзрә әмәлијјатлар тәфтишчидә шүбһә доғурарса (бунун бөжүк мәбләгдә күман олуңан сахтакарлығын аз бир һиссәси олдуғу шүбһәси ја-

ранарса) бу һагда олан јохлама материаллары дөгиг арашдырылмаг мөгсәди илә истинтаг органларына көндәрилә биләр.

6.8. Игтисади информасияларын компүтерлә ишләилмәси шәраитиндә материал дәјәрлилерин тәфтишинин хүсусијјәтләри

Материал дәјәрлилеринин учотунун методолокијасындан, онларын гижмәтләндирмә үсулундан, информасия базасынын тәшкилинин хүсусијјәтиндән, тапшырыгларын тәркибиндән вә группашдырылмасындан асылы олараг материалларын учот мәлүматларынын машынла ишләнилмәсинин мүхтәлиф вариантларындан истифадә олунур.

Тәфтишчи бунлары нәзәрә алараг јохламанын кедишиндә сәнәдләрин ишләнилмәси технолокијасы илә таныш олмалы, илк сәнәдләрин вә машынограмын мәзмунуну өјрәнмәлидир. Бу мөгсәдлә о, учогун механикләшмә лајиһәси илә әтрафлы таныш олмалыдыр. Һәмин лајиһәнин тәркибиндә ашағыдакы тәләиматлар вардыр: — сәнәдләрин һазырланмасы вә электрон һесаблима техникасына верилмәси үзрә; сәнәдләрин гәбулу вә таксировкасы үзрә; информасия үзрә нәзарәт вә саир.

Игтисади информасияларын машынла ишләнилмәси шәраитиндә бүтүн учот номенклатуру кодлашдырылыр. Тәфтишчи учот информасиясы кодуна өјрәнмәли вә сонра онларын илк сәнәдләрдә әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр.

Бунлардан сонра тәфтишчи аналитик вә синтетик учот мәлүматларынын рекистрләри илә таныш олмалыдыр. Материалларын учоту үзрә информасияларын машында ишләнилмәси шәраитиндә мәлүматлар машинограм шәклиндә формалашыр. Она көрә дә тәфтишчи машинограмын мәзмунуну өјрәнмәли вә онларын аналитиклијинә объектив гижмәт вермәлидир. Бу чүр јохламаларын сечмә үсулла апарылмасы мөгсәдәмүвафиг һесаб едилир. Бу мөгсәдлә тәфтишчи материалларын һәрәкәтинә даир илк сәнәдләрдәки мәлүматлары машинограмын мәлүматлары илә гаршылыгылы гәјдада јохламалыдыр.

ӘСАС ВӘСАИТЛӘР (ФОНДЛАР) ҮЗРӘ ӘМӘЛИЈАТЛАРЫН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИ

7.1. Әсас вәсаитләрин тәфтиш вә нәзарәтинин һәјата кечирилмә гәјдасы, вәзифәси вә информасия мәнбәләри

Әсас вәсаитләр (фондлар) сәнәјенин мадди-техники базасынын әсасыны тәшкил едир вә истехсал програмынын һәјата кечирилмәсиндә мүһүм рол ојнајыр. Базар игтисадијјатына кечид дөврүндә (еләчә дә базар игтисадијјаты дөврүндә) мөвчуд әсас вәсаитләрин саз һалда сахланмасы вә онлардан сәмәрәли истифадә олунмасы бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Һазырки дөврдә сәнәјә мүәссисәләринин гаршысында дуран әсас вәзифәләрдән бири дә әсас вәсаитләрин лазыми сәвијјәдә горуноб сахланылмасыны вә онлардан сәмәрәли истифадә олунмасыны тәмин етмәкдән ибарәтдир.

Әсас вәсаитләрин мүһафизәсинин мөһкәмләндирилмәсиндә, онларын әскик кәлмәсинин гаршысынын вахтында алынмасында, еләчә дә бу вәсаитләр үзәриндә дүзкүн нәзарәтин тәшкил едилмәсиндә вә бу мөгсәдлә әсас вәсаитләр үзрә әмәлијјатларын вахтлы-вахтында тәфтиш едилмәсинин бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Әсас вәсаитләрин тәфтиши гаршысында — онларын горуноб-сахланылма вәзијјәтини вә онун тәләб олунан гәјдаја үјгүн олуб-олмамасыны, дахил олан, јерини дәјишән вә тәсәррүфатдан чыхан әсас вәсаитләр үзрә әмәлијјатларын ганунаүјгүнлуғуну, учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү, вахтлы-вахтында амортизасия һесаблимасы вә һесаблинан мөһләгин истехсал мәрәфләринә аид едилмәсинин доғрулуғуну; әсас вәсаитләрин тәмириңә сәрф олунан хәрчләр үзрә сетаја әмәл олунмасыны; онларын сәмәрәли истифадә едилмә вәзијјәтини јохламаг вәзифәси гојулур.

Бу вәзифәләрин лајигинчә јеринә јетирилмәси әсас вәсаитләр үзәриндә нәзарәтин даими олмасыны тәләб едир.

Бу мөгсәдлә илк нөвбәдә әсас вәсаитләрин сехләрдә вә истифадә олундуғу јерләрдә сахланма вә мүһафизә олунма вәзијјәтинин јохланылмасы мөгсәдәмүвафиг һесаб олунур. Әсас вәсаитләрин мөвчудлуғуну, сахланылма вәзијјәтини

вə техникы чəхэтдэн жарарлылыгы савијјэсини мүэјјөн этмэк үчүн тэчрүбədə инвентарлашмадан истифадэ едилир.

Мүнасибат учоту һаггында Азэрбајчан Республикасынын Ганунунда дејилир: "Эсас вэсаитлэр үч илдэн бир, китабхана фонду беш илдэн бир инвентаризасија едилэ билэр".

Бу ганундан ирəли кэлэн вэзифэлэри јеринэ јетирмэк мөгсəди илэ эсас вэсаитлэрин алынмасынын мөгсəдэујунлуғу, ганунаујунлуғу, вахтында вэ дүзкүн мəдахил олунма вэзијјэти этрафлы јохланылмалыдыр.

Тэфтиш просесиндэ, бундан сонра эсас вэсаитлэрə һесаблиан амортизасија вэ кəһнəлмэ мөблəглэринин дүзкүнлүјү, тəмир хэрчлэри сметасына эмəl олунма вэзијјэти, эсас вэсаитлэрин тэсəррүфатдан чыхмасы вэ силинмэси үзрə эмəлијјатларын дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Тэфтишин сон мөрһэлэсиндэ эсас вэсаитлэр үзрə мүнасибат учоту мəлуматларынын вэ онларын дөври һесабатларда экс етдирилмэсинин дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Эсас вэсаитлэр тэфтиш едилэркэн ашағыдакы информасија мөнбэлэриндэн истифадэ этмэк олар: эсаслы тикинин истисмара верилмэси үчүн тэртиб едилэн актдан, эсас вэсаитлэрин гəбул-тəһвил актларындан (ф. № ƏВ-1), эсас вэсаитлэрин мүүссисэ дахилиндэ јердэјишмэсинэ тэртиб едилэн актлардан (ф. № ƏВ-2), эсас вэсаитларин гəбулуна-тəһвилине, модернлэшдирилмэсинэ тэртиб едилэн актлардан (ф. № ƏВ-3), эсас вэсаитлэрин тэсвијјэсинэ даир актлардан (ф. № ƏВ-4), эсас вэсаитлэрин инвентар карточкаларындан (ф. № ƏВ-6, ƏВ-7, ƏВ-8 вэ ƏВ-9), инвентар карточкасынын сијаһысындан (ф. № ƏВ-10), эсас вэсаитлэрин һэрəkэти үзрə учот карточкасындан (ф. № ƏВ-12), эсас вэсаитлэрин инвентар сијаһысындан, амортизасија вэ кəһнəлмэ һесаблианмасына даир чəдвəлдэн, инвентарлашма сијаһыларындан, 01, 02, 03, 85, 86 сажлы синтетик һесаблилар үзрə учот рекистрлэринин мəлуматларындан вэ с.

7.2. Эсас вэсаитлэрин мүнафизэсини тəмин едэн гайдалара эмəl олунмасы вэзијјэтинин тэфтиши

Эсас вэсаитлэрин тэфтиш вэ нэзарəти тəшкил олунаркэн илк нөвбədə онларын сахланылма вэ мүнафизэ олунма

* фəсил III, маддэ 14, бəнд 4.

вэзијјэти јохланылмалыдыр. Бу ишдэ эввəлчэдэн вэ чари дөвлрлрдэ апарылан нэзарəтин ролу бөјүкдүр.

Эсас вэсаитлэрин сахланылмасы вэ мүнафизэ олунмасы гайдаларына ријјэт едилмэси үзэриндэ эввəлчэдэн апарылан нэзарət мүүссисэ рəһбэријји, мувафиг мүтəхэссислэр вэ ишчилэр тэрəфиндэн һəјата кечирилир. Јохламанын кедишиндэ бу вэ ја дикэр объектин (эсас вэсаитин) кимэ тəһким олунмасы, горунмасы, онларын учотунун тəшкили вэ бу учотун апарылма вэзијјэти этрафлы өјрөнилмэлидир. Чари нэзарət һəјата кечирилэркэн, сөнəдди нэзарəтлэ ја-нашы, нэзарət гайдасында инвентарлашманын апарылмасы, вэзифəли шəхслэрдэн сорғу едилмэси вэ фактики нэзарəтин башга усулларындан истифадэ олунмасы мəслəһэт көрүлүр. Реал вэзијјэтэ объектив гижмэт верилмэсиндэ, эсас вэсаитлэрə јериндэ, натурада бахыш кечирилмэсинин ролу бөјүкдүр.

Тэфтишин кедишиндэ эсас вэсаитлэрин чатышмамасы вэ сатылыб дағыдылмасы һаггында мəлумат дахил олан һалларда онларын гəфлэти тэфтиши (инвентарлашдырылмасы) тəшкил олунмалыдыр.

Бу чүр информасија олмадыгда эввəлчэ инвентар карточкаларынын мөвчүдлүғу вэ вэзијјэти јохланылмалыдыр. Бу мөгсəдлэ тэфтишчи эсас вэсаитлэрин инвентар карточкаларынын мəлуматларыны, тэснифат групплары үзрə учот мəлуматлары илэ (ф. № ƏВ-10) тутушдурмалыдыр. Инвентар карточкасынын һэр һансы бири олмадыгда, тэфтишчи һөкмөн бунун сəбəбини арашдырмалы, инвентар карточкасы олмајан эсас вэсаитин һəгигтəн мүүссисэдэ олуб-олмамасыны мүэјјəнлэшдирмэлидир. Инвентар карточкасынын олмамасы, эсас вэсаитин сатылмасы онун пулунун мөнимсəнилмэси вэ карточканын онунла бирликдэ эсас вэсаити сатын алан шəхсэ верилмэси илэ əлағадар ола билэр.

Она көрə дэ бу мəсələ дəгиг арашдырылмалы, һəгиги вэзијјэт мүэјјөн едилмэли вэ она объектив гижмэт верилмэлидир.

Тэфтишчи ејни заманда сечмэ гайдада јохлама апармагла эсас вэсаитлэрин истисмар јериндэ вэзијјэтини вэ онларын мөвчүдлүғуну мүэјјөн етмэлидир. Бу заман эсас вэсаитлэрин чатышмазлығы ашкар едилэрсэ, онун сəбəби ајдынлашдырылмалыдыр. Мəсələјэ ајдынлыгы кəтирмэк мөгсəди илэ чатышмајан эсас вэсаитэ чавабдєһ олан маддимас ул шəхсдэн јазылы изаһат тэлэб олунмалыдыр.

Әсас вәсаитләрин дүзкүн мұһафизәсинин тә'мин едилмәси үчүн онларын истифадә олундуғу вә јерләшдији саһаләр үзрә мадди-мәс'ул шәхсләрә тәһким олунмасы мәгсәдә-мүвафигдир.

Бу мәгсәдлә инвентарлашма сијаһысы үзрә мадди-мәс'ул шәхсләрә тәһким олунмуш (ф. № ӘВ-13) әсас вәсаитләрин дәјәри 01 сажлы "Әсас вәсаитләр" һасабынын мұһасибат учоту мә'луматлары илә мұгајисә едилмәлидир.

Бу мұгајисә бүтүнлүкдә мадди-мәс'ул шәхсләрә тәһким олунмајаң әсас вәсаитләри ашкар етмәјә имкан верәр.

Мүәссисәнин сәрәнчамында тәләбатдан артыг олан вәсаитләрин дә нормал мұһафизә олунмасы вәзижәтинә чидди фикир верилмәлидир. Әсас вәсаитләрин нормал мұһафизә олунмасы мұһасибат учотунун тәшкил едилмәсиндән хејли дәрәчәдә асыдыдыр. Тәфтишчи јохлама заманы бүтүн мәсәләләри диггәтлә нәзәрдән кечирмәли вә һәгиги вәзижәти ашкар етмәлидир.

Тәфтиш заманы артыг олдуғуна, мүәссисәјә лазым олмадығына кәрә истифадә едилмәјән вә еһтијатда сахланылан әсас вәсаитләрин горунмасы, учотда дүзкүн әкс етдирилмәси вәзижәти вә онларын әсаслы тә'мири үзрә әмәлијјатларын ганунаујғунлуғу башдан-баща јохланылмалыдыр.

7.3. Әсас вәсаитләрин дахил олмасы вә тәсәррүфатдан чыхмасы үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Әсас вәсаитләрин һәрәкәти үзрә әмәлијјатлары тәфтиш етмәкдә әсас мәгсәд онларын ганунаујғунлуғуну, дүзкүн вә вахтында рәсмийәтә салынмасыны ашкар етмәкдән ибарәтдир. Бу әмәлијјатларын тәфтиши башдан-баща апарылмалыдыр. Әсас вәсаитләрин дахил олмасы, тәсәррүфатдан чыхмасы, сатылмасы вә чатышмамасы үзрә әмәлијјатларын тәфтиш олунма гајдасыны нәзәрдән кечирәк.

Әсас вәсаитләрин дахил олмасы үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Мүәссисәјә әсас вәсаитләр тикинти апармаг, сатын алмаг јолу илә, тә'сисчиләрдән, дөвләт органларынын субсидиясы һесабына, ичарә кәтүрмәк гајдасында, еләчә дә әвәзис дахил олур. Әсаслы јојулуш апармаг јолу илә мүәссисәјә дахил олан әсас вәсаитләр үзрә әмәлијјатларын

ганунаујғунлуғу арашдырыларкән мәдахил олунан объектин тәркиби (сијаһысы), титул сијаһысынын мә'луматлары илә мұгајисәли гајдада јохланылмалыдыр.

Сатын алынған әсас вәсаитләр үзрә әмәлијјатлар јохланыларкән, онун мүәссисә үчүн вашиблији, әмәлијјатларын ганунаујғунлуғу вә мұһасибат учотунда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү нәзәрдән кечирилмәлидир.

Әвәзис дахил олан әсас вәсаитләр үзрә әмәлијјатлар тәфтиш олунаркән онун мүәссисә үчүн вашиблији, бу әмәлијјатларын там вә ганунаујғун рәсмийәтә салынмасы, онун мүәссисәјә кәтирилмәсинә сәрф олунан хәрчләрин учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Дахил олан әсас вәсаитләрин мәдахил едилмәсинин дүзкүнлүјү вә вахтында учотда әкс етдирилмәси вәзижәти тәһлил едиләркән тәфтишчи, онларын истисмара верилмәсинә даир актын тәртиб едилмәсини, бу әмәлијјатларын учотда дүзкүн әкс етдирилиб-етдирилмәсини диггәтлә ејрәнмәлидир.

Әсас вәсаитләрин вахтында мәдахил едилмәси, онлара там вә вахтында амортизасија (көһнәлмә) һесаблинамасыны лабүд едир ки, бу да һәмин мәбләғин мұвафиг һиссәсинин истеһсал олунан мәнсулларын (јеринә јетирилән иш вә хидмәтләрин) маја дәјәринә дахил едилмәсинә сәбәб олур.

Мүәссисәјә чари илдә дахил олан әсас вәсаитләрә, нечә мүддәт амортизасија (көһнәлмә) һесаблинамадығыны мүәјјән етмәк үчүн онларын нә вахт мүәссисәјә дахил олмасын көстөрән илк мұһасибат сәнәдләри нәзәрдән кечирилмәлидир. Һесаблинан көһнәлмә мәбләғинин мәнсулларын маја дәјәринә дахил олунмасы вә һәмин мәбләғин дүзкүн мүәјјән едилмәсиндә онларын илк дәјәринин ролу нәзәрә алынараг, әсас вәсаитләрин учотда вә һесабатда әкс етдирилмәсинин (гизмәтләндирилмәсинин) дүзкүнлүјү диггәтлә јохланылмалыдыр.

Бу саһәдә ашкар олунан нөгсанларын сәбәбини тәфтишчи арашдырмалы вә тәгсиркар шәхси мүәјјән етмәлидир.

Тәфтишчи ичарәјә кәтүрүлмүш (верилмиш) әсас вәсаитләр үзрә әмәлијјатларын ганунаујғунлуғуну, бу һагда вәзгивәдә олан гајдаја (гануна, тә'лимата вә с.) әмәл олунма гүзгивәтинин јохламагла јол верилмиш нөгсанлары мүәјјән етмәлидир. Бу әмәлијјатларын јохланылмасы үчүн 001 сажлы "ичарәјә кәтүрүлмүш әсас вәсаитләр" адлы балансархасы һесабын вә илк мұһасибат сәнәдләринин мә'лу-

матларыннан информасија мәнбәји кими истифадә етмәк олар.

Әсас вәсаитләрин тәсәррүфатдан чыхмасы үзрә әмәлијатларын тәфтиши

Тәфтишчи әсас вәсаитләрин тәсәррүфатдан чыхмасы үзрә әмәлијатларын дүзкүлүјүнү илк мүнәсибат учоту сәнәдләринә, инвентар карточкаларынын гејдләринә, гаимәләрә (ф. № ӘВ-2), актлара вә дикәр бу кими сәнәдләрә әсасән јохламалыдыр. Кәстәрилән информасија мәнбәләринә әсасән әсас вәсаитләрин тәсәррүфатдан чыхмасы илә әлагәдар баш вермиш тәсәррүфат әмәлијатларына, онларын ганунаујунлуғуна тәсәррүфат вачиблији бахымындан объектив гијмәт верилмәлидир.

Республикамызын базар игтисадијјатына кечмәси, бунула әлагәдар өлкәмиздә игтисади механизмин јенидән гурулмасы, мүнәсибат учотунун ваһид һесаблир планында әсаслы дәјишикликләрин баш вермесинә сәбәб олду.*

Баш верән мүнүм дәјишикликләрән бири дә, әсас вәсаитләрин тәсәррүфатдан чыхмасы вә хүсусән онун сатышы илә әлагәдар 47 сәјлы "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичолмалар" синтетик һесабынын мүнәсибат учотунун јени һесаблир планына дахил едилмәсидир.

Тәчрүбәдә әсас вәсаитләрин ашағыдакы сәбәбләр нәтичәсиндә тәсәррүфатдан чыхмасы мүәјјән олунмушдур: әвәссиз верилдикдә; башга мүүссисәјә малијјә гојулушу кими верилдикдә; мүүссисәјә лазым олмадығына кәрә сатылдыгда; там көһнәлдијинә кәрә тәсвијјә едилдикдә; әскик кәлдикдә, тәбии фәлакәт нәтичәсиндә мәнв олдугда вә с.

Мүүссисәдә тәфтиш апаран јохлајычы әсас вәсаитләр үзрә баш верән тәсәррүфат әмәлијатларыны, онлара тәртиб едилмәли олан мүнәсибат јазылышларыны јакшы билмәли вә бу һагда гүввәдә олан гајдаја (тә лимата, әсаснамејә) кәрә әмәл олундуғуну әтрафлы арашдырмалыдыр.

Һазырки дөврдә әсас вәсаитләрин тәсәррүфатдан чыхмасы вә сатышы илә әлагәдар олан әмәлијатлар малијјә органларынын да диггәтини чәлб едир. Белә ки, онларын тәсәррүфатдан чыхмасы илә әлагәдар мүәјјән малијјә нәти-

чәси баш верир вә бу нәтичә гүввәдә олан гајдада веркијә чәлб олунур. Әсас вәсаитләрин әвәссиз верилмәси үзрә баш верән әмәлијатлар 47 сәјлы һесабы вәсаити илә һәјата кечирилир. Бу һесабын дебегиндә, силинән әсас вәсаитин илк дәјәри (01 сәјлы һесабын кредитиндә әкс етдирилмәклә) вә мәрәфләрин характериндән асылы олараг, онларын тәсәррүфатдан чыхмасы илә әлагәдар (объектин сөкүлмәси, дашынамасы вә саир) чәкилмиш хәрчләр (23, 60, 68, 69, 70, 71, 76, сәјлы һесаблирын кредитиндә көстәрилмәклә) әкс етдирилир.

Әсас вәсаитләрин әвәссиз верилмәси нәтичәсиндә 47 сәјлы һесаба мүәјјән едилмиш итки, әләвә капиталын азалдылмасына (87 сәјлы һесабын дебегинә, 47 сәјлы һесабын кредитинә), бу һесаба кифајәт гәдәр вәсаит олмадыгда, јығым фондунун азалмасына (88-3 сәјлы һесабын дебегинә) вә јакуд да кечән илин истифадә едилмәмиш мәнфәәтинә (88-2 сәјлы һесабын дебегинә) силинмәлидир. Гејри-истеһсал тәјинатлы әсас вәсаитләрин әвәссиз верилмесиндән әмәлә кәлән иткиләр исә социал сәһләр фондунун азалмасына (88-4 сәјлы һесабын дебегинә) аид едилмәлидир.

Тәфтиш просесиндә јохлајычы бунлары диггәтлә нәзәрән кечирмәли вә бу сәһәдәки нөгсанлара объектив гијмәт вермәјә чалышмалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә ону да нәзәрә алмаг лазымдыр ки, мүүссисә өзүнүн әсас вәсаитини әвәссиз олараг башга мүүссисәјә вә ја физики шәхсә вердикдә (јени гајдаја кәрә) она мүәјјән олунмуш сәвијјәдә әләвә дөјәр веркиси һесаблаамалыдыр. Бу әмәлијјата ашағыдакы кими мүнәсибат јазылышы тәртиб олунмалыдыр:

Дебет 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы;

Кредит 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы;

Һесаблашмиш мәнбәлгәр бүдчәјә кәчүрүлмәли вә она ашағыдакы мүнәсибат јазылышы верилмәлидир:

Дебет 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы;

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы".

Гүввәдә олан гајдаја әсасән әсас вәсаитләр, әвәссиз олараг физики шәхсләрә верилдикдә онларын јашадығы (ишләдији) әразидә әсас вәсаитин мөвчуд базар гијмәти илә дәјәри һәмин шәхсләрин кәлиринә дахил едилмәли вә әмәк коллективи үзвләриндән тәсдиг олунмуш гајдада тутуласы кәлир веркисинә чәлб олунмалыдыр.

* "Мүнәсибат учоту һаггында Азәрбајчан Республикасынын Гаунау"на әсасән мүнәсибат учотунун һесаблир планы: мүнәсибат учотунун мүәјјән едилмиш әләмәтләри үзрә синтетик вә субһесаблирын мөчмүдур — фәсил 16 маддә 3, сәһ. 2.

Бу эмәлијјата ашағыдакы кими мұһасибат жазылышы тәртіб олунмалыдыр:

Дебет 70 "Эмәјин өдәнилмәси үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабы,

Кредит 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы.

Әсас вәсаит әвәсиз олараг, әмәк коллективинин үзвү олмајан физики шәхсә веридикдә һәмин шәхсдән гутулан кәлир веркиси мүүссисәнин кассасына өдәнмәлидир (верилмәлидир). Бу эмәлијјат үчүн ашағыдакы мұһасибат жазылышы тәртіб едилмәлидир:

Дебет 50 "Касса" һесабы,

Кредит 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы.

Һәмин мәһләг мүүссисә тәрәфиндән бүдчәгә көчүрүлдүкдә белә мұһасибат жазылышы тәртіб олунмалыдыр:

Дебет 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы,

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы".

Буну мисалла изаһ едәк: Фәрс едәк ки, әвәсиз верилән әсас вәсаитин илк дәјәри 44,0 млн. манат, көһнәлмә мәбләги 10,0 млн. манат олмушдур. Белә олдугда әвәсиз верилән әсас вәсаитин мүәјјән едилмиш гајдада тәсдиг олунмуш ӘДВ-сиз галыг дәјәри 34,0 млн. манат тәшкил едир.

Бу мәлүматлара әсасән әсас вәсаитләрин әвәсиз верилмәси нәтичәсиндә тәсәрруфатдан чыхмасы мүүссисәдә ашағыдакы гајда үзрә жазылышлар тәртіб етмәклә учотда әкс етдирилмәлидир:

1. Тәсәрруфатдан чыхан әсас вәсаитин илк дәјәринә:

Дебет 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы — 44,0 млн. манат.

Кредит 01 "Әсас вәсаитләр" һесабы — 44,0 млн. манат.

2. Һәмин әсас вәсаитин көһнәлмә мәбләгинә:

Дебет 02-1 "Әсас вәсаитләрин көһнәлмәси" һесабы — 10,0 млн. манат.

Кредит "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы - 10,0 млн. манат.

3. Һесабланмыш әләвә дәјәр веркиси мәбләгинә (34 млн. ман. х 0,2):

Дебет "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы — 6,8 млн. манат.

Кредит 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы — 6,8 млн. манат.

4. Бүдчәгә көчүрүлән әләвә дәјәр веркисинин мәбләгинә:

Дебет 68 "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабы — 6,8 млн. манат,

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы" — 6,8 млн. манат.

5. Әсас вәсаитин сөкүлмәсиндә чалышан ишчиләргә һесабланан әмәк һаггы мәбләгинә:

Дебет 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы — 0,4 млн. манат.

Кредит 70 "Эмәјин өдәнилмәси үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабы — 0,4 млн. манат.

6. Кассадан өдәнилән әмәк һаггы мәбләгинә:

Дебет 70 "эмәјин өдәнилмәси үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабы — 0,4 млн. манат.

Кредит 50 "касса" һесабы — 0,4 млн. манат

7. Социал сығортаја һесабланмыш мәбләгә (0,4 млн. ман. х 0,35);

Дебет 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы — 140 мин. манат.

Кредит 69 "Социал сығорта вә тәминат үзрә һесаблашмалар" һесабы — 140 мин. манат.

8. Мәшғуллуғ фондуна һесабланмыш мәбләгә (0,4 млн. ман. х 0,02);

Дебет 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы — 8 мин. манат

Кредит 67 "Бүдчәдәнкәнар өдәнишләр үзрә һесаблашмалар" һесабы — 8 мин. манат;

9. Социал сығорта фондуна көчүрүлән мәбләгә:

Дебет 69 "Социал сығорта вә тәминат үзрә һесаблашмалар" һесабы - 8 мин. манат,

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы" — 8 мин. манат.

10. Мәшғуллуғ фондуна көчүрүлән мәбләгә:

Дебет 67 "Бүдчәдәнкәнар өдәнишләр үзрә һесаблашмалар" һесабы — 8 мин. манат.

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы" — 8 мин. манат.

11. Әсас вәсаитин дашынымасы үзрә нәглијјат тәшкилатынын аксепт едилән һесаблашма сәнәдинин мәбләгинә (ӘДВ илә бирликдә):

Дебет 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы — 350 мин. манат.

Кредит № 60 "Малкәндәрәнләр вә подратчыларла һесаблашмалар" һесабы — 0,350 млн. манат

Хәрчләрин вә өдәнишләрин јекуну: — 7706 мин. манат.

12. Аксепт едилэн һесаблашма сәнәдинин өдәнилән мәбләгинә:

Дебет 60 "Малкөндәрәнләр вә подратчыларла һесаблашмалар" һесабы — 350 мин манат.

Кредит 51 "һесаблашма һесабы" — 350 мин. манат.

13. Тәсәррүфатдан чыхан объектин (әсас вәсаитин) силинмәсиндән олан иткинин әләвә капитал һесабына силинмә мәбләгинә: (44,0 млн. ман. — 10,0 млн. ман. + 7706 мин манат + 6,8 млн. манат.

Дебет 87 "Әләвә капитал" һесабы — 41706 мин. манат.

Кредит 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичолмалар" һесабы — 41706 мин. манат

Мүәссисәдә тәфтиш апаран мүтәхәссис әсас вәсаитләрин әвәссиз верилмәсиндән олан малијјә нәтичәсини һөкмән ашкар етмәлидир. Буну исә јухарыда гејд олуна ардычыллыгла әмәлијјатлара мүһасибат јазылышы вермәк вә онлары мүһасибат учотунда дәгиг әкс етдирмәклә мүәјјән етмәк мүмкүндүр.

Она көрә дә тәфтишчи гүввәдә олан бу гајдаја мүәссисәдә әмәл олуна вәзијјәтини диггәтлә арашдырмалы, јол верилмиш нөгсанлары дәгиг мүәјјән етмәли, нөгсан вә кәнарлашмалара дүзәлиш верилмәсини тәмин етмәлидир.

Әсас вәсаитләрин сатылмасы үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Әсас вәсаитләрин сатышы илә әлагәдар баш вермиш бүтүн әмәлијјатларын учоту 47 сажлы "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичолмалар" адлы синтетик һесаба апарылып. Тәфтиш просесиндә јохлајычы бу һесаба әкс етдирилән әмәлијјатлары, онларын ганунаујғунлуғуну, сатышдан олан малијјә нәтичәсини вә веркијә чәлб олуна мәбләгин дүзкүнлүјүнү арашдырмалыдыр.

Бунун үчүн о, 47 сажлы һесабла мүһабирләшмәли олан һесаблары, онларын тәјинатыны, хүсусијјәтини, бу саһәдә баш верән мүһасибат јазылышларынын дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр. Гејд олуңдуғу кими 47 сажлы һесаба мүһасибат учотунун сонунчу һесабар планына илк дәфә дахил едилмиш јени синтетик һесабдыр. Бу бахымдан һәмин һесабын өзүнүн хүсусијјәтләри јохлама заманы нәзәрә алынмалыдыр.

Тәфтишчи јадда сахламалыдыр ки, сатылдығына көрә

силинән әсас вәсаитә мүәссисәдә ашағыдакы кими мүһасибат јазылышы тәртиб едилмәлидир:

Гурашдырма тәләб етмәјән, ӘДВ-сиз алынмыш әсас вәсаитин сатылмасына көрә силинмәсинә: (фәрз едәк ки, сатылмыш әсас вәсаитин илк дәјәри 4,8 млн. манат, көһнәләмә мәбләги — 1,2 млн. манатдыр).

1. Сатылмыш әмләкын илк дәјәринә:

Дебет 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичолмалар" һесабы — 4.8 млн. манат,

Кредит 01 "Әсас вәсаитләр" һесабы — 4.8 млн. манат.

2. Көһнәләмә мәбләгинә:

Дебет 02-1 "Әсас вәсаитләрин көһнәләмәси" һесабынын "Хүсуси әсас вәсаитләрин көһнәләмәси" субһесабы — 1,2 млн. манат,

Кредит 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичолмалар" һесабы — 1,2 млн. манат.

ӘДВ-си дахил едилмәклә (20 фаиз) әсас вәсаитин сатыш дәјәри үчүн өдәмә тәләбнамәси тәгдим едилдикдә:

I вариант:

Галыг дәјәриндән ашағы гијмәтә сатылдыгда (3 млн. манат х0,2):

Дебет 76-3 "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабы — 3,6 млн. манат,

Кредит 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичолмалар" һесабы — 3,6 млн. манат.

Дебет 51 "һесаблашма һесабы" — 3,6 млн. манат.

Кредит 76-3 "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабы — 3,6 млн. манат.

II вариант:

Галыг дәјәри илә сатылдыгда (3,6 млн. ман. х0,2):

Дебет 76-3 "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабы — 4,32 млн. манат.

Кредит 47 "Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичолмалар" һесабы — 4,32 млн. манат.

Дебет 51 "һесаблашма һесабы" — 4,32 млн. манат,

Кредит 76-3 "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабы — 4,32 млн. манат.

III вариант:

Галыг дәјәриндән јүксәк, лакин илк дәјәриндән ашағы гијмәтә сатылдыгда (4 млн. манат №0,2):

Дебет 76-3 "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабы — 4.8 млн. манат.

Кредит 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 4,8 млн. манат.

Дебет 51 "Hесаблaшмa hesабы" — 4.8 млн. манат.

Кредит 76-3 "Myxтэлиф дебитор вэ кредиторларла hesаблaшмaлар" hesабы — 4.8 млн. манат.

IV вариант:

Эсас вэсаит базар гijмэти илэ сатылдыгда (5 млн. ман х0,2):

Дебет 76-3 "Myxтэлиф дебитор вэ кредиторларла hesаблaшмaлар" hesабы — 6,0 млн. манат.

Кредит 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 6,0 млн. манат.

Дебет 51 "Hесаблaшмa hesабы" — 6,0 млн. манат.

Кредит 76-3 "Myxтэлиф дебитор вэ кредиторларла hesаблaшмaлар" hesабы — 6,0 млн. манат.

3. Бүдчөжэ hesабланмалы олан ЭДВ мөблэгинэ ашагыдакы кими мүнәсибат жазылышы верилмәлидир:

I вариант үзрә:

Дебет 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 0,6 млн. манат.

Кредит 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 0,6 млн. манат.

Дебет 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 0,6 млн. манат.

Кредит 51 "Hесаблaшмa hesабы" — 0,6 млн. манат.

II вариант үзрә:

Дебет 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 0,72 млн. манат.

Кредит 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 0,72 млн. манат.

Дебет 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 0,72 млн. манат.

Кредит 51 "Hесаблaшмa hesабы" — 0,72 млн. манат.

III вариант үзрә:

Дебет 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 0,8 млн. манат.

Кредит 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 0,8 млн. манат.

Дебет 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 0,8 млн. манат.

Кредит 51 "Hесаблaшмa hesабы" — 0,8 млн. манат.

IV вариант үзрә:

Дебет 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 1,0 млн. манат.

Кредит 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 1,0 млн. манат.

Дебет 68 "Бүдчө илэ hesаблaшмaлар" hesабы — 1,0 млн. манат.

Кредит 51 "Hесаблaшмa hesабы" — 1,0 млн. манат.

Эсас вэсаитлэрин сатышындан олан малијжэ нәтичәсинә ашагыдакы мүнәсибат жазылышлары тәртиб едилмәлидир:

I вариант үзрә: зәрәр мөбләгинә (3 — 3,6 млн. манат):

Дебет 80-2 "Mәнфәэт вэ зәрәрләр" hesабы — 0,6 млн. манат.

Кредит 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 0,6 млн. манат.

II вариант үзрә: зәрәр, мәнфәэт олмадыгда (нәтичә баша-баш олдугда, 3,6 млн. манат — 3,6 млн. манат).

Дебет №-ли hesаб —

Кредит №-ли hesаб —

III вариант үзрә: мәнфәэт олдугда (4 млн. манат. — 3,6 млн. манат = 0,4 млн. манат)

Дебет 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 0,4 млн. манат.

Кредит 80-2 "Mәнфәэт вэ зәрәрләр" hesабы — 0,4 млн. манат.

IV вариант үзрә: мәнфәэт олдугда (5 млн. ман. — 3,6 млн. ман. = 1,4 млн. манат).

Дебет 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 1,4 млн. манат,

Кредит 80-2 "Mәнфәэт вэ зәрәрләр" hesабы — 1,4 млн. манат.

Башга бир мисал: фәрз едәк ки, сөкүлмәли олан эсас вэсаит сатылып. Онун илк дәјәри 3,5 млн. манат, көһнәлмә мөбләги 1,5 млн. манатдыр. Бу әмәлијјата ашагыдакы кими мүнәсибат жазылышлары тәртиб едилмәлидир:

а) илк дәјәринә:

Дебет 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 3,5 млн. манат.

Кредит 01 "Эсас вэсаитләр" hesабы — 3,5 млн. манат.

б) көһнәлмә мөбләгинә:

Дебет 02-1 "Эсас вэсаитлэрин көһнәлмәси" hesабы — 1,5 млн. манат,

Кредит 47 "Эсас вэсаитлэрин сатышы вэ саир харич олмалар" hesабы — 1,5 млн. манат.

в) əсас вəсаитин сөкүлүб, жүклəниб алычыја көндəрил-мэси илэ əлагəдар олан хəрчлэрэ:

Дəбет 47 "Əсас вəсаитлəрин сатышы вə саир харич ол-малар" һесабы — 0,2 млн. манат.

Кредит 23, 60, 69, 70, 71, 76 — 0,2 млн. манат.

г) ƏДВ дахил олмага, базар гижмэти илэ едөнмэк үчүн едэмэ тэлəбиямэсинин едөнишэ тэгдим олунан мəблəгинэ:

Дəбет 76-3 "Мүхтəлиф дəбитор вə кредиторларла һеса-лашмалар" һесабы — 4.8 млн. манат.

Кредит 47 "Əсас вəсаитлəрин сатышы вə саир харич ол-малар" һесабы — 4.8 млн. манат.

Дəбет 51 "Һесаблашма һесабы" — 4.8 млн. манат.

Кредит 76-3 "Мүхтəлиф дəбитор вə кредиторларла һеса-блашмалар" һесабы — 4.8 млн. манат.

д) һесабланан ƏДВ мəблəгинэ:

Дəбет 47 "Əсас вəсаитлəрин сатышы вə саир харич ол-малар" һесабы — 0,8 млн. манат.

Кредит 68 "Бүдчə илэ һесаблашмалар" һесабы — 0.8 млн. манат.

Кредит 51 "Һесаблашма һесабы" — 0.8 млн. манат.

е) 47 сажлы һесабын бағланараг, малијјə нəтичэсинин "мəнфəт вə зэрэрлэр" һесабына силинмэсинэ:

Дəбет 47 "Əсас вəсаитлəрин сатышы вə саир харич ол-малар" һесабы — 1.8 млн. манат.

Кредит 80-2 "Мəнфəт вə зэрэрлэр" һесабы — 1,8 млн. манат.

Биз јухарыда əсас вəсаитин һугуги шəхсə сатылмасыны мисалла изаһ етдик. Тəчрүбədə онларын физики шəхслэрэ дэ сатылмасына раст кəлмэк олур. Тəфтишчи физики шəхслэрэ сатылан əсас вəсаитлэр үзрə эмəлијјатлары вə онларын сатышындан олан малијјə нəтичэсинин дэ мүэссисэ тэрəфиндэн дүзкүн мүэјјэн олунма вэзијјəтини дигтəтлэ јохламалыдыр. Тəфтиш просесиндэ əсас вəсаитлəрин тэсвијэсинин гүввədə олан гайдаја (тəлимата) ујғун олуб-олмамасы, силинмэсинин вачиблији, мэгсədəујғунлуғу этрафлы јохланылмалыдыр.

Бир гайда олараг əсас вəсаитлəрин силинмэси үзрə эмəлијјатларын башдан-баша тəфтиш олунмасы мэгсədəмувафиг һесап едилер. Бу заман нэзэрэ алмаг лазымдыр ки, силинмэси лабүд олан əсас вəсаитэ ил боју фəалијјэт кəстэрэн комиссија бахыш кечирмэли вə ону актла рəсмијјэтэ салмалыдыр.

Гүввədə олан гайдаја əсасэн силинэн əсас вəсаитин сөкүлмэсиндэн алынан истифадəјə јарарлы һиссэлəрин, материалларын вə азгијмэтли ещјаларын сийаһысы тəртиб олунмалы, онлар гижмэтлэндирилмэли вə һəмин сийаһы əсас вəсаитин силинмэсинэ тəртиб едилэн акта əлавə едилмэлидир. Бунлара мүэссисэдэ нэ дэрəчэдэ эмэл олундуғу тəфтиш просесиндэ этрафлы арашдырылмалыдыр.

Бурада объектин силинмэси илэ əлагəдар алынан материалларын, чəкилэн хəрчлəрин вə елəчэ дэ ондан алынан материалларын сатышындан элдэ едилэн пулун мувафиг һесабларда əкс етдирилмэсинин дүзкүнлүјү вə мувафиг һесаблара кəчүрүлмэли олан вəсаитин вахтында вə там кəчүрүлмэси вэзијјэти дигтəтлэ јохланылмалыдыр.

Əсас вəсаитлəрин чатышмамасы (əскик кəлмэси) үзрə олан эмəлијјатларын тəфтиши.

Əсас вəсаитлəрин тəфтишиндэ дигтəти чəлб едөн мүһүм мэсэлэлəрдэн бири дэ онларын чатышмамасынын (əскик кəлмэсинин) сəбəблəринин арашдырылмасыдыр. Тəчрүбədə əсас вəсаитлəрин чатышмамасы инвентарлашма апармаг јолу илэ мүэјјэнлэшдирилер. Бу заман чатышмазлығын сəбəби вə бунда тэгсири олан шəхс (шəхслэр) мүэјјэнлэшдирилмэлидир. Əсас вəсаитин чатышмамасында тэгсири олан конкрет шəхс мүэјјэн едилдикдэ мүэссисəјə дəјэн зэрэр мəблəгини едэмэк ондан тэлəб олунмалыдыр. Лакин бир чох һалларда јохлама заманы чатышмајан əсас вəсаитлəрин дəјəринин едөнилмэси чиди мүһабисəјə (бəзэн дэ чəтинлијə) сəбəб олур. Конкрет олараг тэлəб олунан мəблəгы вə шəхс бирбаша дегилəшдирмэк тəһгигат апарылмасыны тэлəб едир. Она көрə дэ белə вэзијјэт олдуғда бу факт үзрə топланмыш материаллар үмуми актдан ажрылараг истинтаг органларына тэгдим олунмалыдыр. Мүэссисəнин мүһасибни исə өз нөвбэсиндэ актын бир нүхсəсини гəбул етдикдэн сонра əсас вəсаити һесабдан силмэлидир.

Бу заман она ашағыдакы кими мүһасибат јазылышы тəртиб етмэлидир:

Кəһнəлмэ мəблəгинэ:

Дəбет 02 — "Əсас вəсаитлəрин кəһнəлмэси" һесабынын I сажлы "Хүсуси əсас вəсаитлəрин кəһнəлмэси" субһесабы.

Кредит 47 — "Əсас вəсаитлəрин сатышы вə саир харич олмалар" һесабы.

Илк дəјəринэ:

Дəбет 47 — "Əсас вəсаитлəрин сатышы, вə саир харич олмалар" һесабы.

Кредит 01 "Әсас вәсаитләр" һесабы.

Галыг дәрәжәһинә:

Дебет 84 "Мадди гижмәтләрәһин әскик кәлмәси вә хараб олмасындан олан иткиләр" һесабы,

Кредит 47 "Әсас вәсаитләрәһин сатышы вә саир харич олмалар" һесабы.

Истинтаг органындан вә ја мәһкәмәдән зәрәһин чавабдәһ шәхсдән өдәнилмәли олмасына гәрар (вә ја һөкм) алындыгда зәрәһин тәгсиркарыһ һесабына аид едилмәсинә ашағыдакы мұһасибат жазылышы тәртиб олунмалыдыр:

Дебет 73 "Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабының 3 сажлы субһесабы.

Кредит 84 "Мадди гижмәтләрәһин әскик кәлмәси вә хараб олмасындан олан иткиләр" һесабы.

Тәгсиркар тәрәфин бунунла әләгәдар нағд өдәдији мәбләғ ашағыдакы кими мұһасибат жазылышы верилмәлидыр:

Дебет 50 "Касса" һесабы.

Кредит 73 "Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабының 3 сажлы "Мадди зәрәһин өдәнилмәси үзрә һесаблашмалар" субһесабы.

Әкәр чатышмајан әсас вәсаитә көрә әмәлә кәлән зәрәһ мәбләғи тәгсиркар шәхсин әмәк һаггындан тутулмаг үчүн онун шәхси һесабына жазыларса, о заман бу әмәлијјата ашағыдакы кими мұһасибат жазылышы верилмәлидыр:

Дебет 70 "Әмәјин өдәнилмәси үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабы.

Кредит 73 "Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабының 3 сажлы субһесабы.

Тәфтиш тәчрүбәсиндә чох вахт чатмајан әмлакын дәрәҗәһи онун галыг дәрәҗәһи илә дејил, базар гижмәти илә тәгсиркар шәхсдән тәләб олунур. Бу заман әсас вәсаитин галыг дәрәҗәһиндән артыг алынан мәбләғ (кәлир) мұәссисәһин мәнфәәтинә аид едилмәли вә бу әмәлијјата ашағыдакы кими мұһасибат жазылышы тәртиб едилмәлидыр:

Дебет 83 "Кәләчәк дөврләрәһин кәлирләрәһи" һесабы.

Кредит 80-3 "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабы.

Бә'зән дә елә олур ки, чатышмајан әмлакта тәгсирәһи олан конкрет шәхси мұәјјән етмәк мүмкүн олмур (шәхс өлүб, иткин дүшүб вә с.). Белә олдугда әмәлә кәлән зәрәһ мұәссисәһин мәнфәәти (80 сажлы һесаба) вә ја бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәти (88 сажлы һесаба) һесабына өртүлмәлидыр.

Һәр бир мұәссисәдә чатышмадығына көрә тәсәрфүфатдан силинән әсас вәсаитләрә бу гәјдада мұһасибат жазылышы верилмәлидыр. Мұәссисәдә жохлама апаран тәфтишчи исә өз нөвбәсиндә бу әмәлијјатларын дүзкүнлүҗү вә гану-һауғунлүғү үзәриндә нәзарәти һәјата кечирмәлидыр.

Она көрә дә тәфтишчи јухарыда кәстәриленләрә әмәл олунмасы вәзижәтини ардычыллыгла жохламалы, бу сәһәдә јол верилән һөһсанлары ашкар етмәли вә бунда тәгсирәһи олан шәхсләрә мұәјјәнләшдирмәлидыр.

7.4. Әсас вәсаитләрәһин көһнәлмәси үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Һәр бир мұәссисә үчүн әсас вәсаитләрәдән (фондлардан) там вә сәмәрәли истифадә етмәк бу сәһәдә гаршыда дуран әсас вәзифәләрәдән биридир. Әсас вәсаитләрәдән сәмәрәли, там вә јүксәк мәһсулдарлыгла истифадә едилмәси мұәссисәдә истеһсал програмының вахтында јеринә јетирилмәсинә мүсбәт тә'сир кәстәрир. Бу бахымдан әсас вәсаитләрәһин даим саз һалда сахланылмасы һәр бир мұәссисә үчүн ваҗибдир. Әсас вәсаитләрә истеһсал просесиндә истифадә олундуғча көһнәлир, көһнәлдикчә илк дәрәҗәһинин вә мәһсулдарлығының бир һиссәһини итирир. Бунларын гаршысыны алмаг, әсас фондлары даими там јарарлы һалда сахламаг мөгсәди илә онлар вахташыры вә планлы гәјдада тә'мир олунмалыдыр.

Әсас вәсаитләрәһин көһнәлмә мәбләғини учота алмаг вә онларын баланс дәрәҗәһинин азалан һиссәһини учотда әкс етдирмәк үчүн мұһасибат учотунун һесаблар планында 02 сажлы "Әсас вәсаитләрәһин көһнәлмәси" адлы контрактив һесаба нәзәрдә тутулмушдур.

Әсас вәсаитләрәһин көһнәлән һиссәһини бәрпа етмәк вә сырадан чыхан әсас вәсаитләрәһин өвәзинә јениһини алмаг мөгсәди илә һәр бир мұәссисәдә мұвафиг еһтијат јарадылыр. Мұәссисәләр буну әсас вәсаитләрә норма үзрә амортизасија мәбләғи һесабламаг јолу илә истеһсал олунан мәһсулларын (иш вә хидмәтләрәһин) маја дәрәҗәһинә дахил етмәлидирләр. Амортизасија нормасының һәһми, әсас истеһсал фондларының илк баланс дәрәҗәһиндән вә онларын хидмәт мүддәтиндән асылыдыр.

Амортизасија ајырмалары һәр ај, һесабат ајының 1-нә мұәссисәһин балансында олан әсас вәсаитләрәһин илк дәрә-

ринә көрә һесаблиныр. Амортизасияның ајлыг нормасыны мүөјјөн етмәк үчүн иллик амортизасия нормасыны 12-јә бөлмәк лазымдыр.

Јохлама заманы тәфтишчи әсас вәсаитләрин көһнәлмә мәбләгини һесаблинамасынын вә онун мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалы, мөвчуд нөгсанлары мүөјјөн етмәли вә онлара дүзәлиш верилмәсинә наил олмадыр.

Бунун үчүн тәфтишчи мүәссисәнин мүһасибатлығында апарылан һесаблинаманы вә мүөјјөн едилән мәбләгин һәр биринин дүзкүнлүјүнү тәкрат јохлама апармаг јолу илә мүөј-јәнләшдирмәлидир.

Сәнајә мүәссисәләриндә еһтијатда олан әсас вәсаитләрә дә көһнәлмә һесаблиныр вә һесаблимыш мәбләгин учоту 26 сажлы "Үмүмтәсәррүфат хәрчләри" һесабында апарылыр. Тәфтишин кедишиндә еһтијатда олан әсас вәсаитләрә һесаблинан амортизасия мәбләгинин вә онун мүһасибат учотунда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү јохланылмалы вә ашкар олунмуш нөгсанлара дүзәлиш верилмәлидир.

Әсас вәсаитләрә амортизасия һесаблајаркән 6 сажлы нүмунәви формада чәдвәл, автомобил нәглијјаты үзрә есә 9 сажлы формада олан чәдвәл тәртиб едилмәлидир. Буна әмәл олунмасына вә кәстәрилән чәдвәлләрин дүзкүн тәртиб едил-едилмәсинә тәфтиш заманы чидди фикир верилмәлидир. Амортизасия һесаблинамаларына даир чәдвәлләрә әсасән һәр ајын сонунда амортизасия ајырмаларынын мәбләгинә мүвафиг мүһасибат јазылышы тәртиб олунур, хәрчләр мәсрәф һесаблинынын дебетиндә вә 02 сажлы һесабын кредитиндә ашағыдакы кими әкс етдирилир:

Дебет һесаб — 25, 26, 29, 43.

Кредит 02. "Әсас вәсаитләрин көһнәлмәси" һесабы.

Тәфтишчи тәртиб олунан мүһасибат јазылышларынын вә онларын һесаблиларда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү нәзарәт гәјдасында јохламалыдыр.

7.5. Тә'мир планынын (тапшырыгынын) јеринә јетирилмәсинин вә әсас вәсаитләрин тә'мири үзрә хәрч сметасына әмәл олунмасы вәзијјәтинин тәфтиши.

Әсас вәсаитләрин (фондларын) нормал ишләмәси хәјли дәрәчәдә тә'мир ишләринин вахтында вә кејфијјәтли апарылмасындан асылыдыр. Тә'мир ишләринин тәшкилинин әсас формасы планлы еһтијат тә'мири системидир.

Әсас вәсаитләрин һиссә вә говшагларынын гејри-бәрәбәр көһнәлмәсиндән асылы олараг аваданлыгларынын планлы еһтијат тә'миринин хусуси системи ишләниб һазырланмышдыр ки, буна да чари вә әсаслы тә'мир дахилдир. Чари тә'мирдә аваданлыг сөкүлмәдән, онун кичик һиссәләри дәјишдирилир вә хырда тә'мир ишләри јеринә-јетирилир. Әсаслы тә'мир заманы аваданлыглар там сөкүлүр вә онун әсас һиссәләри дәјишдирилир. Тә'мир ишләри илин әввәлиндә планлашдырылыр вә онлар үчүн вәсаит нәзәрдә тутулур. Әсаслы вә чари тә'мирин мәсрәф мәнбәләри ваһиддир. Фактики мәсрәфләрин мәбләги мәһсулларын маја дәјәринә дахил едиләркән истәһсал хәрчләри һесабына, јахуд да тә'мир үчүн јарадылан хусуси еһтијатын һесабына һәјата кечирилир.

Әсас вәсаитләрин тә'мири үчүн јарадылан еһтијат мәбләгинин учоту 89 сажлы "Гаршыдакы хәрчләр вә едәмәләр үчүн еһтијатлар" синтетик һесабында апарылыр. Еһтијатын мәбләги һәр ај, мүәссисә тәрәфиндән мүөјјөн едилмиш норматив һәчминдә истәһсал олунан мәһсулларын (иш вә хидмәтләрин) маја дәјәринә дахил едилир.

Тә'мир хәрчләринин ајры-ајры һесабат дөврләри арасында бәрәбәр гәјдада бөлүшдүрүлмәсини тә'мин етмәк мөгсәди илә әввәлчәдән гаршыдакы хәрчләрин еһтијаты јарадылыр. Бунун үчүн һәр ај мәһсулларын (иш вә хидмәтләрин) маја дәјәринә тә'мирин орта-иллик план фаизиндән асылы олараг чәкилән мәсрәфләрин норматив мәбләги дахил едилир. Буна ашағыдакы мүһасибат јазылышы тәртиб олунур: Дебет 25 — "Үмүмистәһсалат хәрчләри" һесабы, Дебет 26 — "Үмүмтәсәррүфат хәрчләри" һесабы, Кредит 89 — "Гаршыдакы хәрчләр вә едәмәләр үчүн еһтијатлар" һесабы. Тә'мирә чәкилмиш фактик хәрчләр јарадылмыш еһтијат һесабына цилиндикдә она ашағыдакы кими мүһасибат јазылышы верилир: Дебет 89 — "Гаршыдакы хәрчләр вә едәмәләр үчүн еһтијатлар" һесабы, кредит 23 — "Көмәкчи истәһсалат" һесабы.

Тәфтиш заманы мүәссисәдә тә'мир планына әмәл олунан вәзијјәти јохланылмалыдыр. Бу заман планлашдырылан бүтүн әсас вәсаитләрин тә'мир олунуб-олунмамасы, еләчә дә тә'мир үчүн нәзәрдә тутулан хәрч сметасына әмәл едилмәси әтрафлы тәфтиш олунмалыдыр. Әкәр јохламанын кедишиндә тә'мир хәрчләринин сметасына гәнаәт олундуғу ашкар едиләрсә, бунун тә'мирин кејфијјәтсиз

апарылмасы hesабына вэ жахуд да планда нэзэрдэ тутулан бүтүн ишлэрин көрүлмэмэси hesабына олуб-олмамасы дэ-гиглэшидирилмэлидир. Бу чүр фактлар ашкар едилдикдэ онлар гејри-гэнаэтбэхш hesаб едилмэлидир. Она көрэ ки, кейфијјэтсиз вэ еләчэ дэ јарымчыг тэ'мир эсас вэсаитлэрин вахтындан эввэл сырадан чыхмасына сөбөб олур.

Тэфтишчи јохлама заманы илк сөнөдлэрэ эсасэн тэ'ми-рин һагигэтэн апарылдығыны, жахуд апарылмадығы һалда сахтакарлыг едилэрэк апарылмыш кими рэсмийјэтэ салы-ныб салынмамасыны ашкара чыхармалыдыр. Бу мәгсөдлө сахта нарјадларын тэртиб олунуб-олунмамасы, материал сәрфи нормасынын сүн'и сурөтдэ артырылмасы, эмэк һаг-гынын өдөнилмөсиндэ эсассыз артырылмалара јол вери-либ-верилмэдији вэ саир бу кими эмэлијјатлар ардычыл-лыгга арашдырылмалыдыр.

Эсас вэсаитлэрин эсаслы тэ'мири үзрэ эмэлијјатларын тэфтишинэ илк нөвбөдэ тэ'мир планынын дүзкүн тэртиби вэ һәр бир объект үзрэ план тапшырыгларына эмэл олунма вэзијјэтинин јохланылмасындан башламаг лазымдыр.

Јохламада эсаслы тэ'мир объекти үзрэ смета-техники сөнөдлөшидирмөнин олуб-олмамасына фикир вермэк лазым-дыр. Бир гәјда олараг эсаслы тэ'мир ишлэри ики үсулла-подрат үсулла вэ тэсэррүфат үсулу илә апарыла билэр.

Подрат гәјдада апарылан эсаслы тэ'мир бағланмыш мү-гавиләјэ эсасэн (онда нэзэрдэ тутулан шэртлэрин һансы мүддэтэ истифадәјэ верилмэси, һансы мәбләгдэ апарылача-ғы вэ саир нэзэрэ алынмагла) һөјата кечирилик. Подрат үсулла апарылан эсаслы тэ'мир ишлэри јеринэ јетирил-дикдэ, баша чатмыш тэ'мир ишлэринэ гәбул акты тэртиб едилир (ЭВ-3 сәјлы нүмүнэви формада). Тэфтишчи апары-лан эсаслы тэ'мир бөлө бир акты тэртиб едилмөсини вэ онун көстөричилэринин учот мә'луматларына үјгүнлуғуну диггөтлө нэзэрдән кечирмэлидир.

Тэфтишин кедишиндэ тэ'мир планында нэзэрдэ тутула-мајан эсас вэсаитин тэ'мир олунмасы вэ тэ'мирэ планлаш-дырылдығындан артыг хәрч сәрфи ашкар едилдикдэ тэф-тишчи бунун сөбөбини арашдырмалы вэ онун сөбөби һаг-гында мүвафиг вэзифәли шөхслэрдән јазылы изаһат тәләб етмэлидир.

Тэфтиш заманы, тэфтишчи тэ'мирэ дајанан эсас вэса-итлэрин сөкүлмөсиндән алынған, истифадәјэ јарарлы мате-риал дэјэрлилэринин мәдахил олунуб-олунмадығыны вэ

онларын дүзкүн гижмәтләндирилмө вэзијјэтини әтрафлы өјрәнмэлидир.

Тэчрүбәдэ бә'зән тэ'мир олунан объектэ чөкилән хәрчлэ-рин учот вэ hesабатда шиширдилмөсинэ (сүн'и сурөтдэ ар-тырылмасына) јол верилдијинэ тәсәдүф олунур. Бу чүр нөгсанлары үзэ чыхармагдан өтрү тэфтишчи шүбһөләнди-ји объектин эсаслы тэ'мир ишлэрини мүтәхәссислэрдән ибарәт тәшкил олунмуш комиссија васитэси илә нэзәрәт гәјдасында јохлајыб һагиги вэзијјәти ашкар етмэлидир.

Тэсэррүфат үсулу илә апарылан эсаслы тэ'мир мүәсси-сөнин өзүнүн тэ'мир сехи тәрәфиндән һөјата кечирилик. Тэ'мир ишлэри башланана гәдэр нөгсан чөдвөли (акты) тэртиб едилер, һөмин сөнөддэ тэ'мирин башландығы вэ гуртардығы тарих, эсас вэсаитин дәјишилмәли олан һиссә-си, тэ'мирэ вахт сәрфи, вэсаит хәрчи нормасы вэ саир кө-стөрилмэлидир. Бунун эсасында баш механик үч нүсхөдән ибарәт нарјад-сифарис јазмалыдыр. Тэфтиш апарыларкән бу сөнөдлэрин мүәссисәдэ олуб-олмамасына фикир вермэк лазымдыр.

Тэфтишин эн мүһүм вэзифәлэриндән бири дэ тэ'мир ишлэринин кейфијјэтини нэзәрәт гәјдасында јохлајараг, фактики вэзијјәти ашкар етмөкдән ибарәтдир. Тэфтишчи бу вэзифәни јохламаја мүвафиг мүтәхәссислэри чөлб ет-мөклө јеринэ јетирмэлидир.

Бу эмэлијјатларын јохланылмасыны тэфтишчи тэ'мирэ чөкилән һагиги хәрчлэрин вэ эсас вэсаитлэрин тэ'мири үчүн јарадылан фонд hesабына силинмәлэрин дүзкүнлүјү-нү јохламагла баша чатдырмалыдыр.

7.6. Эсас истөһсал фондларындан истифадә вэзијјэтинин јохланылмасы

Эсас истөһсал фондларынын техники сөвијјәсини вэ онлардан сөмәрәли истифадә вэзијјэтини тэфтиш апаран комиссијанын (группун) бу саһә үзрә олан мүтәхәссислэри јохламалыдыр. Комиссија үзвлэри өз шөхси мүшаһидәлэ-ринә, оператив-техники, мүһасибат учоту вэ hesабатын мә'луматларына эсасән, эсас вэсаитлэрин мигдарыны, он-ларын техники вэзијјэтини, о чүмлөдән мөвчуд олан, ла-кин гурашдырылыб истифадәјэ верилмөмиш объектлэри, истифадәдэ олан истөһсал фондларыны, истифадәјэ јарама-јан эсас фондлары вэ саирәни мүөјјән едирлэр.

Тәфтишин кедишиндә мүәссисәҗә лазым олмаҗан, јенидән бөлүшдүрүлмәк вә сатылмаҗ үчүн нәзәрдә тутулан әсас вәсаитләрин дә олуб-олмамасы мүәјҗән едилмәлидир.

Јохлама заманы гурашдырылыб истифадеҗә верилмәмиш, тәзә алынмыш әсас вәсаитләрин истифадеҗә верилмәмәсинин, тә'мирә дајанан әсас вәсаитин тә'мир мүддәтинин узун чәкмәсинин вә истифадеҗә јарамајан әсас вәсаитләрин вахтында силинмәмәсинин сәбәби вә бу нөгсанлара јол верән шәхсләр мүәјҗәнләшдирилмәлидир. Буларла јанашы мөвчуд әсас вәсаитләрин бош дајанмасындан, јени әсас вәсаитләрин вахтында гурашдырылмамасындан, әсаслы тә'мирә дајанан әсас вәсаитләрин планлашдырылдығындан артыҗ тә'мирдә сахланымасындан, истифаде мүддәтинин баша вурдуғуна, көһнәлиб ишә јарамадығына көрә силинмәли олан әсас вәсаитләрин вахтында тәсвијҗә едилмәмәсиндән, мәһсул истехсалынын, бунула әлағәдар мүәссисәнин пул кәлиринин вә мәнфәәтинин азалан мәбләғи, һабелә зәрәр мәбләғи, бу ишләрдә тәгсиркар олан шәхсләр тәфтиш заманы мүәјҗәнләшдирилмәлидир.

Әсас вәсаитләрдән сәмәрәли истифаде олунмасы вәзијәтинин өјрәнилмәси тәфтишин кедишиндә әсас јер тутур. Бу мәсәлә јохланьларкән, һәр бир әсас вәсаитин истифаде олунма әмсалы мүәјҗәнләшдирилмәли, әсас вәсаитләрин фондверими, истехсалын һәр бир әсас вәсаити һесабы илә мәһсул истехсалы сәвијҗәси, онларын динамикасы, истехсалын әсас вәсаитинин һәр биринин (истехсал програмынын) кәркинлик сәвијҗәси вә саир әтрафлы јохланьлмалы вә кениш тәһлил олунмалыдыр.

Машындардан сәмәрәли истифаде олунма вәзијәтинин јохлајаркән аваданлығларын план үзрә ишләмәли олдуғу күнләрин, саатларын мигдары фактик күнләрин вә саатларын мигдары илә мугајисә олунмалыдыр.

Јохлама заманы истехсалын әсас вәсаитләринин лајиһә күчү вә ондан фактики истифаде вәзијәти мугајисә едилмәклә, лајиһә күчүндән нә дәрәдәдә сәмәрәли истифаде олундуғу мүәјҗән едилмәлидир. Аваданлығ паркында истифадеһәни характеризә етмәк үчүн һәр бир мөвчуд вә гурашдырылан аваданлығ нөвү үзрә ишләмә әмсалы һесаблинамалыдыр.

Аваданлығлардан истифаде планынын кәсирдә галмасы чох вахт бошдајанмадан олур ки, бунун да сәбәби арашдырылмалыдыр.

Тәфтиш ишләри әсас вәсаитләрин истифадеһәси саһәсиндәки еһтијат мәнбәләрини, фондвериминин јүксәдилмәси јолларыны мүәјҗән етмәк вә бу саһәдә онун кәләчәк сәвијәсини һесабламагла баша чатмалыдыр. Фондвериминин јүксәдилмәсинин әсас истигамәтләри исә ашағьдакылардыр:

— машын, механизм вә аваданлығларын иш мүддәтинин артырылмасы;

— истехсал күчләринин оптимал јүкү;

— әсас истехсал фондларынын техника чәһәтдән тәкмилләшдирилмәси.

Јохламаһын кедишиндә тәфтишчи бу мәсәләләрә мүәссисәдә нечә әмәл олундуғуну мүәјҗән етмәли вә бу саһәдәки нөгсанларын ашкар едилиб, объектив гәјдада гиймәтләндирилмәсини тә'мин етмәлидир.

7.7. Игтисади информасияларын компүтерлә ишләнилмәси шәраитиндә әсас вәсаитләрин тәфтишинин хүсусијәтләри

Мүһасибат учотунун әсас вәсаитләр үзрә игтисади информасияларынын машынла ишләнилмәси шәраитиндә бир чох нәзәрәт объектләри, о чүмләдән әсас вәсаитләрин тә'мири планынын (тапшырығынын) төртиб олунмасынын дүзкүнлүҗү, әсаслы капитал гојулушларынын малијҗәләшдирмә сметасынын реаллығы, әсас вәсаитләрин тәсвијҗәсинин нәтичәси үзрә әмәлијјатларын доғрулуғу вә дикәр бу кими мәсәләләр мүәјҗән олунмуш үсулла тәфтиш едилир. Тәфтиш просесиндә тәфтишчи әввәлчә учотун механикләшдирилмәсинин лајиһәси вә учотун бу саһәсиндә электрон машынларынын көмәји илә јеринә јегириләчәк ишләр, сонра исә әсас вәсаитләр үзрә әмәлијјатлара нәзәрәт етмәк үчүн олан норматив сорғу (араыш) информасиялары илә таныш олмалыдыр.

Норматив сорғу информасияларынын хејли һиссәси машын дашыҗычыларына јазылыр вә электрон һесабла машынларынын јаддаһында сахланьлыр. Норматив сорғу информасиялары, әсас вәсаитләрин тәснифатына, онлара һесаблинан көһнәлмә мәбләғләринин реаллығына, әсас вәсаитләрин силинмәси үзрә әмәлијјатларын вә мүһасибат учоту үзрә дикәр тәсәррүфәт әмәлијјатларынын дүзкүнлүҗүнә нәзәрәт мөгсәди илә тәтбиг едилир.

Норматив сорғу информасияларындан башга информа- сиялары электрон һесаблама машиналарына кечирмәк (вермәк) үчүн илк сәнәдләрин нүмунәви формасынын мә'луматлары да тәфтиш үчүн информасия мәнбәји һесаб олунур. Буларла јанашы тәфтишчи јохламанын кеди- шиндә учот-игтисади информасияларын кодлашдырылма- сы системи илә таныш олмалы вә тәсәррүфат әмәлијатла- рынын кодлашдырылмасынын дүзкүнлүјүнү јохламалы- дыр. Булардан сонра о, машинограмларын мә'луматлары илә таныш олмалыдыр.

Бир гәјда олараг учот ишләри механикләшдириләркән электрон-һесаблама машиналарына ашағыдакы: 01, 02, 03, 85, 86 сәјлы вә дикәр мувафиг синтетик һесаблар үзрә учот әмәлијатлары, һәмин һесаблар үзрә дөвријә чәдвәл- ләри; әсас вәсаитләрин көһнәлмәсинин һесабланмасыны өзүндә әкс етдирән сәнәдләр, әсас вәсаитләрин инвентар нөмрәләри үзрә мөвчудлуғунун учоғу мә'луматлары (ин- вентарлашма сijaһылары) вә саир машинограмлар вери- лир. Јухарыда гејд олунан бүтүн ишләри јеринә јетирдик- дән сонра тәфтишчи илк сәнәдләрин мә'луматларыны (әсас вәсаитләрин гебулу вә тәһвил верилмәсинә даир ф. № ӘВ- 1, әсас вәсаитләрин тәсвијә актларыны — ф. № ӘС-4 вә и.а.) машинограмын мә'луматлары илә гаршылығлы гәј- дада (үзләшдирәрәк) јохламалы вә беләликлә машиногра- мын тәртиб едилмәсинин дүзкүнлүк вәзијјәтини мүәјјән- ләшдирмәлидир. Тәфтишчи бу гәјда илә апардығы јохла- мада ашкар етдији нөгсан вә кәнарлашмалары, ајры-ајры- лығда јекунлашдырмалы вә групплашдырычы чәдвәлдә әкс етдирмәлидир.

VIII ФӘСИЛ

ӘМӘК ЕБТИЈАТЛАРЫНДАН ВӘ ӘМӘК ҺАГГЫ ФОНДУНДАН ИСТИФАДӘНИН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИ

8.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри

Базар игтисадијјатына кечид, ишчи вахтындан сәмә- рәли истифаде олунмасыны, әмәк мәнсулдарлығынын јүксәдилмәсини, әмәк ебтијатларындан вә әмәк һаггы

фондундан гәнаәтлә истифаде едилмәсини, әл әмәјини азалдылмасыны, әмәк һаггы вә социал сығорта үзрә һе- саблашмаларын вахтында вә дүзкүн апарылмасыны тәләб едир.

Бунларын һәр биринин мүәссисәдә тәләб олунан сәвиј- јәдә вә нөгсансыз тәтбиғиндә чидди нәзарәтин тә'мин олун- масы сон дәрәчә ваचиб мәсәләләрдән бири һесаб едилир. Мә'лумдур ки, мүнтәзәм апарылан нәзарәт вәситәси илә јол верилә биләси нөгсанлар мүәјјән олунур, онларын гар- шысы әввәлчәдән алыныр вә бунула да бу сәһәдә сәмәрә- ли ишләмәјә шәраит јарадылыр. Бу ишләрин јеринә јети- римләси тәфтиш-нәзарәт ишләри гаршысында бир сыра мүнһум вәзифәләр тојур. Һәмин вәзифәләрә ашағыдакыла- ры аид етмәк олар:

— әмәк игтисадынын вә иш вахтындан истифадеһини вәзијјәтини тәфтиш етмәк;

— әмәк мәнсулдарлығынын јүксәдилмәси үзрә план тапшырығларына әмәл олунмасы вәзијјәтини вахташыры јохламаг;

— әмәк һаггы фондунун планлашдырылмасынын вә он- дан сәмәрәли истифадеһини дүзкүнлүјүнә нәзарәт етмәк;

— әмәк һаггы үзрә һесаблашмаларын вахтында вә дүз- күн апарылма вәзијјәтини јохлајыб она объектив гијмәт вермәк;

— социал сығортаја ајырылан мәбләғин дүзкүнлүјүнү вә онун вәсаитиндән тә'јинатына ујғун истифаде олунма вәзијјәтини тәфтиш етмәк вә саир.

Кәстәрилән мәсәләләри тәфтиш едәркән ашағыдакы ин- формасия мәнбәләриндән истифаде олунур:

— әмәк вә әмәк һаггы фонду үзрә тәсдиг олунмуш план вә тәртиб олунмуш һагг-һесабларын мә'луматларындан;

— социал-игтисади инкишаф планындан вә тәфтиш олунан мүәссисәһин паспортундан;

— бағланмыш коллектив мугавиләдән, штат чәдвәли- дән вә тәфтиш олунан объектин гурулушу һаггында мә'лу- матлардан;

— шәхси һеј'әтин һәрәкәти һаггында әмр вә сәрәнча- млардан;

— иш вахтындан истифаде һаггында табәлдән;

— һесаблашма вә едәниш чәдвәлләриндән, 70, 69, 73, 68, 76, 89 сәјлы синтетик һесабларын, 1-әмәк (сәнаје) сәј- лы һесабат формасынын мә'луматларындан вә с.

8.2. Эмек интизамынын вә иш вахтындан истифадэнин тәфтиши

Базар игтисадијјатына кечилмәси истеһсалын һәчмин артырылмасынын, тәсәррүфаг әлағәләринин кенишләндирилмәсинин, елми-техники тәрәггинин сүр'әтләндирилмәсинин вә иш вахтынын һәр дәгигәсиндән сәмәрәли истифадә олунмасынын әһәмијјәтини артырыр.

Эмек интизамынын мөһкәмләндирилмәсинә вә кадр ахынынын азалдылмасына јөнәдилән тәдбирләрин һәјата кечирилмә вәзијјәти јохланыларкән мүәссисәдә эмек интизамынын мөһкәмләндирилмәсинә көмәк едә билән тәдбирләрин һәјата кечирилиб-кечирилмәси, ишчиләрин өз әсас ишләриндән кәнарлашдырылараг башга, икинчи дәрәчәли ишләрә чәлб олунмасы һалларына јол верилиб-верилмәси, әмәјин тәшкилинин мүтәрәгги формаларынын тәтбиг едилиб-едилмәси вә саир мәсәләләр нәзәрдән кечирилмәлидир.

Мүәссисәдә ишләрин јарытмаз тәшкил олунмасы эмек мәнсуларлығынын зәифләмәсинә, бурахылан мәнсуларын кејфијјәтинин писләшмәсинә, сатышдан дахил олан вәсаитин азалмасына, истеһсалын рентабеллик сәвијјәсинин ашағы дүшмәсинә, мүәссисәнин малијјә вәзијјәтинин писләшмәсинә сәбәб олур ки, бу да ишчиләрин ајлыг гәзанчына мәнфи тә'сир кәстәрир. Нәтичәдә мүәссисәдә кадр ахыны баш верир. Кадр ахынынын вәзијјәтини јохламаг үчүн ләзым олан информәсија мәнбәјини илк мүһәсәбәт сәнәдләри, шәхси һеј'әтин һәрәкәти барәдә әмрләр вә эмек үзрә планын јеринә јетирилмәси һаггында дөври һесабатлар (1-әмек (сәнәјә) сәјлы форма) тәшкил едир.

Тәфтишчи ишдән чыхмаг вә ишдән азад едилмәк һаггында олан һәр бир факты вә онун сәбәбини әтрафлы ајдынлашдырмалыдыр. Тәфтишин нәтичәсинә әсәсән кадр ахынынын гаршысына алмаға вә эмек интизамыны јүксәлтмәјә көмәк едә билән тәдбирләр һазырланмалыдыр.

Эмек интизамынын сәвијјәсини вә әмәјин тәшкилини илк нөвбәдә ишә чыхмамаг, иш (ишчи) вахты иткиси, нөвбә арасы иткиләр вә саир кәстәричиләр характеризә едир. Иш вахты иткисинә кәрә истеһсал олунмајан мәнсулун һәчми мүәссисәјә дәјән зәрәри кәстәрир.

Иш вахтындан истифадәнин вәзијјәти табел учотунун мә'луматларына вә диқәр сәнәдләрә әсәсән јохланылыр. Бу

мәсәләнин тәфтишинә иш вахтындан истифадәнин учотунун тәшкилинин јохланылмасындан вә эмек интизамына нәзәрәтин вәзијјәтинин өјрәнилмәсиндән башланылыр.

Бунун үчүн ашағыдакылары јохламаг ләзым кәлир:

— мүәссисә үзрә нәзәрәт системинин јарадылмасы һаггында әмр вә ја сәрәнчамын олуб-олмамасыны;

— иш вахтындан сәмәрәли истифадә олунмасына нәзәрәтин кимләрә һәвалә едилмәси вә онун бу сәһәдәки фәалијјәти;

Ишә давамийјәт һаггында верилән мә'луматларын һәгигәтә ујғунлуғуну;

— иш вахты сәрфи һаггында табелдә едилән гејдләрин дүзкүнлүјүнү вә саир.

Иш вахтындан истифадәнин вәзијјәтини мүәјјән етмәк үчүн һәгиги ишләнилмиш иш вахтынын мигдары адам-саатла һесабланыр вә план мә'луматлары илә мүгајисә олунур.

Иш вахтындан истифадә сәвијјәси әмсалла мүәјјән едилир. Бу заман әмсал һәгиги ишләнмиш адам-күнләрин мигдарынын, максимум иш вахтынын мигдарына (адам-күнлә) нисбәти кими кәтүрүлүр. Һәгиги әмсал планла мүгајисә едилмәклә, иш вахтындан истифадә үзрә тапшырылларын јеринә јетирилмә вәзијјәти мүәјјәнләшдирилир.

Иш вахтындан истифадәни характеризә етмәк үчүн ишләнмиш иш күнләри үзрә планын јеринә јетирилмә вәзијјәти һесабланыр вә бир ишчинин иш күнүнүн узунлуғу мүәјјән едилир.

Бу ишләрн тәфтиши иш (ишчи) күнү вахтынын узалдылмасы үчүн еһтијат мәнбәләрини мүәјјән етмәк вә кәләчәкдә онун јахшылашдырылмасына көмәк едә билән тәклифләрин һазырланмасы илә баша чатыр.

8.3. Ишчи сәјы лимитинә вә штат интизамына әмәл олунмасынын тәфтиши*

Ишчиләрин сәј лимити мүәссисә үзрә тәсдиг едилмиш әсас истеһсал кәстәричиләринә мүвафиг олараг мүәјјән олунур.

Тәфтишә башлајана гәдәр сечмә үсулла әмек үзрә тәгдим олунмуш һесабатлардакы фактики мә'луматларын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы мөгсәдәмүвафиг һесаб едилир.

* Штат — мүәссисәнин, идәрәнин вә тәшкилатын әмәкдашларынын даими тәркибидир.

Жохламада жары-ајры сәнаје-истеһсал һеј'әти үзрә план вә һесабат мә'луматлары мугајисә едилмәклә, онларын сајыны жохланылан дөврлә лимитдән кәнарлашмасы, бунун сәбәби, лимитдән артыг сахланылан вә лимит һәчминдән аз олан ишчи һеј'әти һесабына мүәссисәјә дәјән зәрәр мү-әјјәнләшдирилмәлидир.

Жохламада бүтүн сәнаје-истеһсал һеј'әтинин үмуми сајы илә јанашы, онларын ихтисаслар, сәнәт вә пешәләри үзрә тәркиби дә мүәјјән олунамалыдыр. Мүәссисәләрин иш тәч-рүбәсиндә үмумиликдә ишчи лимитинә риәјәт олунамасына бахмајараг бир вә ја бир нечә ихтисас үзрә ишчи артыг-лығына, дикәр ихтисас вә сәнәт саһәси үзрә исә ишчи ча-тышмазлығына раст кәлинир. Бу чүр һал исә план тап-шырыгларынын јеринә јетирилмәсинә мәнфи тә'сир кәстә-рир. Она кәрә дә тәфтишчи буыларын сәбәбини арашдыр-малы, бу нөгсанларын арадан галдырылмасы үчүн һансы тәдбирләрин көрүлмәли олдуғуну, чатышмајан сәнәт, пе-шә вә ихтисаслардан олан ишчиләрин һазырланмасы үчүн һансы тәдбирләрин һәјәтә кечирилмәсинә тәләбатын олма-сыны мүәјјән етмәлидир.

Бу ишләрин жохланылмасы, ишчи сајы лимитинә риә-јәт олунамасы үзрә әмәли тәклифләрин һазырланмасы илә баша чатдырылмалыдыр.

Штат интизамынын тәфтиши. Һазырда сәнаје мүәссисәлә-ри үчүн идарә апараты ишчиләринин сајы вә онларын сахла-нымасы хәрчләринин малијјәләшдирилмәси јухары тәшки-лат тәрәфиндән (назирлик, бирлик) лимитләшдирилмир.

Һәр бир мүәссисә, бирлик вә тәшкилат өзләринин рәһ-бәр ишчиләри, мүһәндис-техники ишчиләри вә дикәр хид-мәтедичи һеј'әти үчүн тәсдиг едилмиш әмәк һаггы фонду-нун, нормативи нәзәрә алынмагла штат сијаһысыны һа-зырлајыб тәсдиг едир.

Назирлик, бирлик вә баш идарәләр исә тәсдиг едилмиш һәмин фондун вәсаитинин дүзкүн вә сәмәрәли истифадә едилмәси үзәриндә нәзарәти һәјәтә кечирир.

Комплек тәфтиш апарыларкән штат интизамына әмәл олунамасынын вәзијјәти һөкмән жохланылмалыдыр.

Жохламанын кедишиндә ашағыдакылар тәфтиш едилмә-лидир:

— мүһәндис-техники ишчиләр вә дикәр хидмәтедичи һеј'әтә өдәнилән әмәк һаггы мәбләғинин әмәк һаггы фонду нормативинә ујғун олмасынын вәзијјәти;

— бу ишчи һеј'әти үчүн нәзәрдә тутулан ајлыг әмәк һаггы маашына әмәл олулма вәзијјәти;

— һәмин ишчи һеј'әти үзрә әмәк һаггы фондундан ар-тыг хәрчләрин башга ишчи групунун әмәк һаггы фонду һесабына силиниб-силинемәмәси, мүәссисәнин рәһбәрлији тәрәфиндән тәсдиг едилдијиндән артыг ишчи сахланыб-сахланылмамасы;

— мүәссисәнин һесабына башга тәшкилат үчүн вә ја мүәссисәнин јухары тәшкилаты үчүн штат ваһидинин сахланылыб-сахланылмамасы.

Штат интизамынын позулмасы һалы ашкар едилдикдә һәр бир факт ајры-ајрылыгда арашдырылмалы, ону доғу-ран сәбәбләр мүәјјән едилмәли, бу ишдә тәғсири олан шәхсләр дәгигләшдирилмәли вә бу һагда һәмин вәзифәли шәхсдән јазылы изаһат тәләб олунамалыдыр. Тәфтишчи бу сәһәнин жохланылмасыны јол верилмиш нөгсанларын арадан галдырылмасы үчүн тәклифләр һазырламагла та-мамлајыр.

8.4. Әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәсинә даир тап-шырыгларын јеринә јетирилмәсинин тәфтиши

Мүәссисәнин вә бирлијин әсас фәалијјәтини характери-зә етмәк мәғсәди илә истифадә олуна кәстәричиләрдән би-ри дә әмәк мәһсулдарлығынын артым сүр'әтини әкс етди-рән кәстәричидир.

Она кәрә дә комплекс тәфтиш заманы әмәк мәһсулдар-лығынын јүксәлдилмәси үзрә тапшырыгларын јеринә јети-рилмәсинин жохланылмасы мәғсәдәмүвафиг һесаб едилир.

Әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәсинә даир тапшы-рығын јеринә јетирилмәсинин тәфтиши, һәм тәфтиш олу-нан дөвр үзрә, һәм дә артан јекунда илин әввәлиндән олан дөвр үзрә жохланылыр.

Тәфтишин кедишиндә әмәк мәһсулдарлығынын сәвијјә-си вә кәләчәкдә онун јүксәлдилмәси саһәсиндә мүмкүн олан еһтијатлар ашкар едилмәлидир. Бу саһәдә арашдыр-малар ашағыдакы истигамәтләрдә апарылмалыдыр:

— әмәк тутумунун азалдылмасы—јә'ни мәһсул ваһиди-нин истеһсалына иш вахтынын азалдылмасы;

— иш вахты иткисинин вә гејри-мәһсулдар мәрәфлә-рин арадан галдырылмасы һесабына иш вахтындан исти-фадәнин јахшылашдырылмасы;

— көмөкчи вэ идарэетмэ саһэси ишчилэринин мүмкүн гэдэр ихтисар едилмэси һесабына кадрлардан даһа јахшы истифадэ едилмэси.

Эмэк мөһсулдарлығынын жүксэлдилмэсинин эһас фактору елми-техники тэрэггидир.

Һазырде сәнаје мүэссисэлэринин бир чохунда эмэк мөһсулдарлығынын жүксэлдилмэсинэ, сифарিশлэрин, тапшырыгларын вахтында јеринэ јетирилмэсинэ эмэл олунамасына көмөк едэ билэн игтисади һэвэслэндирмэ вэ планлашдырма гаджасы тэтбиг едилир. Бунларла јанашы, бә’зи сәнаје мүэссисэлэриндэ эмэк һаггы үзрэ мэрэфлэрин азалдылмасы, эмэк вэ истеһсал игтисамынын мөһкэмлендирлмэси, кадр ахынынын гаршысынын алынмасы вэ әмәјә дүзкүн мүнәсибэт бәсләнилмэсинэ мүсбэт тә’сир едән комплекс тәдбирлэр системи дә тэтбиг олунар.

Она көрө дә јохлама заманы тәфтиши, мүэссисэдэ мүтэрәгги комплекс озулар тэтбиг олуноб-олунамасыны вэ бу саһэдэ јол верилэн нөгсанлары әтрафлы јохламалыдыр.

Эмэк мөһсулдарлығынын жүксэлдилмэсиндэ вэ мүэссисәнин ишчи гүввэсинэ олан тәләбатынын азалдылмасында мөгсәд әл әмәјинин мүмкүн гэдэр ихтисар олунамасына наил олмагдыр.

Тәфтишин мүһүм мөрһәлэлэриндән бири дә ишчилэрин иш вэ һасилат нормасынын јеринэ јетирмэ вәзижјәтини јохламагдан ибарәтдир. Тәфтиш вәсигәси илә ишчилэр тәрэфиндән јеринэ јетирилэн һасилат нормаларынын дүзкүн мүәјјән едилмәмәси ашкар едилир вэ онларын арадан галдырылмасына көмөк едэ билэн тәдбирлэр һазырланыб, һәјага кечирилер. Һасилат нормаларынын дүзкүн мүәјјән едилмәмәси, мүэссисэдэ ганунсуз әләвә өдәнишлэринин апарылмасына сәбәб олур.

Иш нормаларынын хејли артыг јеринэ јетирилмәси исә, тэтбиг олунап нормаларын хејли ашағы олмасыны, көһнәлмәсини вэ күнүн тәләблэринэ чаваб вермәмәсини көстәрир.

Она көрө дә һесабат мә’луматларында ишчилэр тәрәфиндән һасилат нормасынын јеринэ јетирилмәси һаггында верилән көстәричилэрин дүзкүнлүјүнүн сечмә јолла јохланымасы мөгсәдәмувафиг һесаб едилир.

Игтисадијатын инкшафына вэ истеһсалын сәмәрәлијинин жүксэлдилмэсинэ тә’сир едән амилләрдән бири дә эмэк мөһсулдарлығынын артым сүр’әти илә, орта эмэк

һаггынын артым сүр’әти арасындакы нисбәтә риајәт олунамасыны тә’мин етмөкдән ибарәтдир. Бу көстәричинин халг тәсәрруфаты әһәмијјәтини нәзәрә алараг онун әтрафлы јохланымасы тә’мин олунамалыдыр.

8.5. Эмэк һаггы фондундан истифадәнин тәфтиши

Эмэк һаггы фондундан истифадәнин тәфтишинә, тәфтиш олунап дөвр үзрә сәнаје-истеһсал һеј’әти үчүн эмэк һаггы фондунун планлашдырылмасынын дүзкүнлүјүнүн јохланымасындан башламаг лазымдыр.

Сәнаје-истеһсал, гејри-сәнаје вэ гејри-сијаһы тәркибли һеј’әтин әмэк һаггы фонду онларын һәр бири үзрә ажры-ажрылыгта јохланымалыдыр.

Бу заман јада сахламаг лазымдыр ки, ишчилэрин ихтисар олунамасына көрө эмэк һаггы фондунда әмәл кәлән гәнаәт мөбләги үзәриндә мүстәгил сәрәнчап вермөк мүэссисэлэрин өзлэринин ихтијарына верилир.

Мүэссисәләр ејни заманда әлдә едилән гәнаәт мөбләгиндән ишчиләрә жүксәк эмэк һаггы вермөк вэ эмэк һаггына әләвәләр етмөк үчүн вәсаит сәрф етмәји дә мүстәгил һәлл едилрләр.

Јохламанын кедишиндә һәм гејд олунаплар, һәм дә бу һагда мүэссисәнин Низамнамәсиндә нәзәрдә тутулан гаджалар (норматив сәнәдләр), нәзәрә алынмагла һәр бир әмәлијјатын дүзкүнлүјүнә гијмәт верилмәлидир.

Эмэк һаггы фондундан истифадәнин тәфтишинә гэдәр, эмэк һаггы фондунун тәркиби јохланымалыдыр. Бу чүр тәфтиш илк мүһәсибат сәнәдлэринә, әмрләрә, мукафат мөбләглэринин һесапланмасы чәдвәллэринә, һесаблашма чәдвәллэринә, 50, 51 вэ 70 сажлы һесабын учот рекестрлэринә әсәсэн апарылыр.

Сәнаје-истеһсал һеј’әтинин һәгиги эмэк һаггы фонду, тәфтиш олунап дөврүн базис көстәричиси илә мугајисә едилмәклә онун истифадәсинин мүтләг көстәричиси (јә’ни фонддан аз вэ чох хәрчләнмә) мүәјјән едилир.

Сәнаје-истеһсал һеј’әтинин эмэк һаггы фондундан истифадәнин вәзижјәти мүэссисә үзрә јохланымалыгдан сонра онун ишчи һеј’әти вә ажры-ажры бөлмәлери үзрә, истифадәсинин јохланымалыгына башланымалыдыр.

Сәнаје-истеһсал һеј’әтинин тәркибинә дахил олан мүһәндис-техники һеј’әтин, гуллугчуларын вэ башга груп

ишчиләрин эмәк һаггы фондунун истифадәси јохланыларкән тәфтишчи эмәк һаггы фондундан олан гәнаәтин вә ја артыг хәрчин мәбләгини вә бунун сәбәбини мүәјјән етмәлдир.

Тәһлил ишләри сүбүт етмишдир ки, мүһәндис-техники ишчиләрин эмәк һаггы фондундан олан гәнаәтин вә ја артыг хәрчин баш вермәсинин әсас сәбәби онларын сајынын вә орта ајлыг эмәк һаггынын артмасы вә ја азалмасыдыр.

Гејри-сәнаје истехсал ишчиләринин эмәк һаггы фондунун истифадәси јохланыларкән мүтләг кәнарлашманы тапмаг үчүн эмәк һаггы фондунун план мәбләги һәгиги мәбләгә мүгајисә едилир.

Бунлардан сонра тәфтишчи ајры-ајры сех вә бөлмәләрдә эмәк һаггы фондундан истифадәнин вәзижәтини јохламалыдыр. Бу заман эмәк һаггы фондундан артыг хәрчләнән мәбләг вә онун сәбәби мүәјјән едилмәлидир.

Эмәк һаггы фондунун планлашдырылдығындан артыг хәрчләнмәсинә ишин һәчминин сүи и сурәтдә артыг кәстәрилмәси, эмәк мәһсулдарлығы планынын кәсрдә галмасы, пландан артыг ишчи һеј'әтинин сахланмасы, мүәссәсинин тәгсири үзүндән бошдајанмалар вә с. сәбәб ола биләр.

Эмәк һаггы фондундан артыг хәрчләнән вәсаит мувафиг бөлмәләр үзрә әкс етдирилир. Сәнаје мүәссисәләри вә кечмиш илләрдә эмәк һаггы үзрә ајры-ајры сех вә сәһәләр үзрә сәрф етдикләри артыг хәрчләри үмумиликдә әлдә етдикләри гәнаәт һесабына силмәк һүгүгуна маликдирләр.

Һесаблашма, өдәниш чәдвәлләри вә дикәр мувафиг өдәниш сәнәдләринә әсасән эмәк һаггы фондундан артыг хәрчә јол верилмәсиндә тәгсири олан шәхсләр мүәјјән едилмәли вә онлар һаггында мувафиг тәдбир көрүлмәлидир. Белә факт ашкар олуңдугда, тәфтишчи артыг өдәнилан мүкафат мәбләгини мүәјјән етмәли вә һәмин мәбләгин өдәнилмәсинә кимин ичазә вермәсини ајдынлашдырмалыдыр.

Сәнаје мүәссисәләринин јухары тәшкилаты онларын табелијиндә олан мүәссисәләр үчүн штатда олмајан һеј'әтин дә лазым кәдикдә эмәк һаггы фондуну мүәјјән едә биләр.

Штатда олмајан ишчиләрин эмәк һаггы фондундан истифадәнин дүзкүнлүү тәфтиш едиләркән ашағыдакылара диггәт јетирилмәлидир:

— Эмәк һаггы фонду үчүн нәзәрдә тутулан вә тәсдиг

едилән мәбләгдән артыг вәсаитин сәрф олунуб-олунмама-сына;

— штатда олмајан ишчиләрин эмәк һаггы фондундан башга груп ишчиләрин эмәк һаггынын өдәнилмәсинә сәрф олунуб-олунмасына;

— эмәк мүгавиләсинин рәсмијјәтә салынмасынын дүзкүнлүүнә;

— тәтбиг едилән норма вә гижмәт гојмаларын гүввәдә олан гәјдаја ујғун олуб-олмамасына;

— штатда олан ишчиләрә верилән әләвә эмәк һаггынын штатда олмајан ишчиләрин эмәк һаггы фонду һесабына өдәнилиб-өдәнилмәмәсинә вә с.

Штатда олмајан ишчиләрин эмәк һаггыны јохлајана гәдәр мүәссисәдә штатда олмајан ишчиләрин олуб-олмамасы мүәјјәнләшдирилмәли, онларла бағланмыш эмәк мүгавиләсинин мәзмуну илә таныш олунмалы, бунлардан сонра һесаблиан вә өдәнилән эмәк һаггынын дүзкүнлүјүнү јохламаг үчүн һесаблашма вә өдәниш чәдвәлләри тәфтиш едилмәлидир.

Һесаблианан вә өдәнилән мәбләгләрдә сәһвләр ашкар едиләрсә, тәфтишчи дүзкүн истифадә олунмајан вәсаитин үмуми мәбләгини вә буна чавабдәһ олан шәхси мүәјјәнләшдирилмәлидир.

8.6. Эмәк һаггына көрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмаларын тәфтиши

Эмәк истехсал просесинин мүһүм елементи кими мадди-нә'мәтләрин јарадылмасы просесиндә мүһүм рол ојнајыр.

Эмәк һаггы, һәр бир ишчинин сәрф етдији әмәјин кәмијјәт вә кејфијјәтинә көрә пул ифадәсиндә онларын арасында бөлүшдүрүлән милли кәлирин бир һиссәсидир.

Мүәссисәләр һәр бир мәрһәләдә эмәк еһтијатларындан дүзкүн истифадә етмәк вә эмәк мәһсулдарлығыны јүксәлтмәк наминә ишчи һеј'әтинин сајынын, иш вахтындан истифадә олунмасынын, мәһсул истехсалынын, еләчә дә сәрф едилмиш әмәјин кәмијјәт вә кејфијјәтинин учотуну апармалыдыр.

Тәфтишин илкин вәзифәләри вә мәгсәди ашағыдакылара јохламагдан ибарәтдир:

— эмәк һаггынын һесаблианмасы заманы мәнимсәмә вә исрафчылыг характерли эмәк һаггы мәбләгинин һесаблианмасына јол верилиб-верилмәсинин;

— эмәк һаггындан тутулмалар едиләркән сәһвә јол ве-
рилиб-верилмәмәсини;

— һесаблинан эмәк һаггынын әсассыз олараг вахтында
өдәнилмәмәси кими һөгсанларын олуб-олмамасыны вә с.

Тәфтиш башлајана кими иш вахтындан истифадәнин,
истеһсал олунаң мәнсулун, һесаблинан эмәк һаггынын,
фәһлә вә гуллуғчуларла һесаблашмаларын учотунун вәзи-
јәти илә таныш олмағ, мүәссисәдә эмәк һаггынын һансы
мүтәрәғги формасынын вә системини тәтбиғ едилмәсини
өјрәнмәк лазымдыр.

Эмәк һаггына көрә фәһлә вә гуллуғчуларла һесаблаш-
маларын тәфтишини кедишиндә ашағыдакы мәсәләләр
ајдынлашдырылмалыдыр:

— мәнсул һасилатынын һансы илк сәнәдләрлә рәсмиј-
јәтә салынмасы;

— һасилатын учот сәнәдләриниң нечә рәсмијјәтә са-
лынмасы;

— һәмин сәнәдләрдә устанын вә техникә-һезәрәт шө'бә-
си һезәрәтчисиниң имзасы;

— фәһләләрә эмәк һаггынын һесаблинамасы заманы
һансы норма вә гижмәтләрдән (тарифләрдән) истифадә
едилмәси;

— эмәк һаггына көрә һесаблинамаларда һансы гәјдавың
(аванслы, аванссыз) тәтбиғ едилмәси вә и. а.

Эмәк һаггы вә социал сығортаја көрә фәһлә вә гуллуғ-
чуларла һесаблашмаларын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы
сечмә үсулла апарылмалыдыр. Бунун үчүн һасилатын
учотунун илк сәнәдләри, өдәниш чәдвәлләри, эмәк һаггы
үзрә норматив материаллар вә сәнәдләр, эмәк һаггынын
һесаблинамасына көрә һагг-һесаб чәдвәлләри, машынограм-
лар, журнал-ордер вә дикәр учот рекестрләри, баланс вә
саир һезәрәдән кечирилир.

Јохланылаң дөврәдә әмәји күнәмузд формада өдәнилән
рәһбәр ишчиләрә, мүһәндис-техники ишчиләрә вә хидмә-
тедичи һәј'әтә һесаблинан эмәк һаггынын дүзкүнлүјүнү
мүәјјән етмәк үчүн (онларын һәр бириниң табел учотунун
мә'луматларына әсасән) јохланылаң ајда ишләниллимиң
күнләрин сајыны бир күнлүк орта эмәк һаггынын мәблә-
ғинә вурмағ лазымдыр.

Фәһлә вә гуллуғчуларла һесаблинан эмәк һаггынын дүз-

күнлүјү јохланыларкән нормаларын вә мүәјјән олунмуш
гижмәтләрин эмәк һаггы тарифини (гижмәт гојманын) дүз-
күн тәтбиғ олунмасына хүсуси фикир верилмәлидир.

Тәчрүбәдә һасил едилмиш мәнсулларын сун'и сурәтдә
артырылмасы һалларына тәсадуф едилир. Буну јохламағ
үчүн һәғиги һазырланаң мәнсулун (һасилатын) учоту үзрә
сәнәдләрдәки мә'луматлары һәғиги мәдаһил олунаң мән-
сулларын мигдары илә мүғажисә етмәк лазымдыр.

Эләвә эмәк һаггынын өдәнилмәси үзрә әмәлијјатларын
хүсусилә дигтәтлә јохланылмасы вачиб мәсәләләрдәндир.

Эләвә эмәк һаггынын нөвләриндән бири дә мә'зунијјәт
мәбләғләридир. Она көрә дә бу әмәлијјатлар үзрә һесаб-
лашмалар гүввәдә олаң гәјдалар (тә'лимат) һезәрә алына-
рағ јохланылмалыдыр. Бу заман ил үзрә орта ајлығ эмәк
һаггынын дүзкүн һесаблинамасы вә бир орта күнлүк эмәк
һаггы мәбләғиниң дәғиг мүәјјән едилмәсинә хүсуси фикир
верилмәлидир. Бунларын дүзкүнлүјү јохланылдығдан сон-
ра мә'зунијјәт күнләриниң мигдары һезәрә алынмағла
үмуми мә'зунијјәт мәбләғи мүәјјән едилир ки, бу да тәфти-
шин кедишиндә һезәрә алынмалыдыр (бу һағда сонракы
параграфда кениш мә'лумат верилир).

Эмәк һаггындан тутулаң мәбләғләрин дүзкүнлүјү јохла-
ныларкән онларын тәсадиғичи сәнәдләри дигтәтлә һезәрә-
дән кечирилмәлидир. Јохламада һесаблашма чәдвәлиниң
мә'луматларындан вә дикәр бу кими мә'луматлардан да ис-
тифадә едилмәлидир. Эмәк һаггынын вахтында өдәнилмә-
мәси мүәссисә ишчиләриниң мадди марағынын азалмасы-
на, бу исә өз нөвбәсиндә истеһсал програмынын кәсирдә
ғалмасына сәбәб ола биләр. Она көрә дә фәһлә вә гуллуғ-
чуларла чатасы эмәк һаггы мәбләғиниң вахтында вә дүзкүн
өдәнилмәсиниң вәзијјәтиниң дәғиг мүәјјән едилмәси тәф-
тишчиниң дигтәтиндән кәнарда галмамалыдыр.

Тәфтишчи бунларла јанашы фәһлә вә гуллуғчуларла
һесаблашмаларын учотунун гүввәдә олаң тә'лимата үјгүн-
луғуну да әтрафлы ајдынлашдырмалыдыр. Бунун үчүн еј-
ни тарихә эмәк һаггы үзрә һесаблашмаларын аналитик
учот мә'луматларынын үмуми мәбләғиниң синтетик учот
мә'луматларына үјгүн кәлиб-кәлмәмәси јохланылмалыдыр.
Бу мәсәдлә һесаблашма чәдвәлләриниң, шәхси һесаблар
үзрә дөвријјә чәдвәлләриниң вә мүвағиг машынограмла-
рын мә'луматлары 70 сајлы һесаб үзрә Баш китабын
мә'луматлары илә мүғажисә едилир.

Әмәк һаггы үзрә мәсрәфләр мәнһсулун маја дәрәрини тәшкил едән истәһсал хәрчләринин тәркибинә һисбәтән һејли хүсуси чәкијә малиқидир (материал хәрчләриндән сонра).

Она көрә дәр тәфтишин мүнһум мәрһәләсиндән бири дәр 10, 10/1 сәјлы журнал-ордердәки вә ја 70 сәјлы һесабын кредити үзрә машынограмдакы јазылышлары ајлыг ичмал чәдвәлиңә әсәсән арашдырмагдан ибарәтдир.

Бу чүр чәдвәлләр һәр ај сәхләр үзрә әмәк һаггынын илк сәнәдләри группашдырылдыгдан сонра тәртиб олунур.

Илк сәнәдләрин мә'луматларына әсәсән һесабынан әмәк һаггы мәбләғинин көмәји илә онун истәһсал, гејри-истәһсал мәсрәфләринә, әсәслы тикинти вә әсәслы тә'мир мәсрәфләринә аид едилмәсинә нәзәрәт етмәк олур.

Мә'лум олдуғу кими һесабынан әмәк һаггы мәбләғинин илк сәнәдләрә әсәсән бөлүшдүрүлмәсинин бащдан-баша јохланылмасы чох зәһмәт тәләб едән ишдир. Она көрә дәр вахта гәнаәт едилмәси бахымындан бу әмәлијатларын сеч-мә үсулла јохланылмасыны мәғбул һесаб етмәк олар.

8.7. Мә'зунийәт мәбләғләринин һесабынамасы үзрә әмәлијатларын тәфтиши

Мүәссисәнин фәһлә вә гуллуғчуларынын мә'зунийәтә чықмасы илә әлағәдәр һесабынамалар һејли мүрәккәб вә дәрјишкәндир. Она көрә дәр тәфтиш просесиндә бу мәсәлә гүввәдә олан ганун вә норматив актларын тәләбләри бахымындан јохланылмалыдыр.

Азәрбајҗан Республикасы Президентинин 1996-чы ил, 1 март тарихли "Әмәјин едәнилмәси системинин тәкмилләшдирилмәси вә хариҗи иғтисади әлағәләрин сабитләшдирилмәси саһәсиндә әләвә тәдбирләр һаггында" вердији Фәрманына вә Азәрбајҗан Республикасында "Мә'зунийәтләр һаггында" Гануна әсәсән вәзифә (тариф) маашларынын күтләви артымы илә әлағәдәр орта әмәк һаггынын тәсһий едилмәси үчүн Әмәк вә Әһалинин Социал Мүдафиәси Назирлији тәрәфиндән јени ваһид гәјда ишләниб һазырланмышдыр. Јени гәјда илә әлағәдәр назирлијин 1995-чи ил 3 апрел тарихли, 11 сәјлы гәрары илә тәсдиг едилмиш "Орта әмәк һаггыны истифадә етмәклә, өдәнишләрин верилмәси һаггында" әсәсамәсиндә дәрјишикликләр едилмишдир. Һәмин дәрјишиклиғи көрә, 1995-чи илин ијул ајынын 1-дән е'тибарән вәзифә (тариф) маашларынын күтлә-

ви артымы илә әлағәдәр сахланылан орта әмәк һаггы ашағыдакы гәјдаја әсәсән тәсһий едилир:

$$\text{Орта ајлыг әмәк һаггы} = (\text{Әһ1ХӘ} + \text{Әһ2})/С.$$

Бурада:

Әһ1 — вәзифә (тариф) маашларынын күтләви артымындан әввәлки ајлар үзрә әмәк һаггынын чәми;

Әһ2 — вәзифә (тариф) маашларынын сонунчу күтләви артымындан сонракы ајлар үзрә әмәк һаггынын чәми;

Ә — тәсһий әмсалы сон күтләви артымын өлчүсүнү, әввәлки күтләви артымын өлчүләринә вурмагла алынын орта чәкили өлчү;

С — орта әмәк һаггынын һесабынамасы үчүн көтүрүлән ајларын сәји (мә'зунийәт үчүн 12 ај вә јахүд ишләнмиш вахта мүтәнасиб олараг башга һалларда 2 ај).

Буну дәрјишикликдән сонракы бир илин тимсалында нәзәрдән кечирәк.

Чәдвәл 12

Ајлар үзрә әмәк һаггы мәбләғи

1996-чы илин ајлары						
Август	Сентјабр	Октјабр	Ноябр	Декабр		
20000	20000	20000	20000	26000		
манат	манат	манат	манат	манат		
1997-чи илин ајлары						
Јанвар	Феврал	Март	Апрел	Мај	Ијун	Ијул
26000	26000	31000	31000	31000	31000	37000
манат	манат	манат	манат	манат	манат	манат

Инди исә мувафиг ајлар үзрә артым әмсалларыны тапаг: бунун үчүн бир ил әрзиндә, сонунчу артымы өзүндән әввәлки артымла ра нөвбә илә белмәк лазымдыр.

$$37000 : 20000 = 1,85$$

$$37000 : 26000 = 1,423$$

$$37000 : 31000 = 1,193$$

Алынан әмсаллары мә'зунийәтләрин һесабынамасы гәјдасында нәзәрә алаг:

$$\text{Орта ајлыг әмәк һаггы} = (20000 \times 4 \text{ ај} \times 1,85 + 26000 \times 3 \text{ ај} \times 1,423 + 31000 \times 4 \text{ ај} \times 1,193 + 37000) (12 = 443688) 12 = 36974 \text{ манат.}$$

Алынан чавабы иллик орта тәғвим күнүнә (30,4 күнә) бөлүб, орта мә'зунийәт күнләринин сәјиәна вурмагла бир нәфәрә дүшән мә'зунийәт һаггыны тапырыг:

36974 : 30,4 = 1216 манат

1216 x 36 = 43776 манат

Мә'зунијјәт мәбләғинин һесаблинамасынын жени гәјдасына әсасән, тәсәррүфәт һесабы мүүссисә вә тәшкиләтләрдә вәзифә (тариф) маашлары коллектив мүғавиләнин шәртләриндә нәзәрдә тутулдуғу кими, күтләви шәкилдә артырыларса вә бу артым ганунверичиликә мүүјјән олунмуш вәзифә (тариф) маашынын мәбләғи вә дәјишмә тарихи илә уғун кәлмәзсә, онда тәсһиһ әмсалы һәмин күтләви артымын мәбләғиндән вә баш вердији тарихдән мүстәғил сурәтдә һесаблинамалыдыр.

Ишчи илә әмәк мүғавиләси бағланан мүүссисәләрдә вә мүғавиләдә ајлыг маашын мәбләғи кәстәрилмәдикдә, мә'зунијјәт дөврүндә орта ајлыг әмәк һағгынын конкрет һесаблинама гәјдасы әмәк мүғавиләсинин шәртләриндә мүүјјән олунмалыдыр.

Тәфтиш просесиндә, јохлајычы мә'зунијјәт мәбләғләринин дүзкүнлүјүнә јухарыда шәрһ олунан гәјдә үзрә нәзәрәт әтмәли вә бу сәһәдәки мөвчуд нөгсанлары ашкар әтмәји бачармалыдыр.

Тәфтишчи һәр ил үчүн еләчә дә ишчијә әләвә верилән мә'зунијјәтә кәрә өдәнилән әмәк һағгы мәбләғинин һесабат дөврүнүн әмәк һағгы фондуна вә истәһсал мәсрәфләринин тәркибинә дүзкүн дахил едилиб едилмәмәсини дә диггәтлә јохламалыдыр.

Әкәр мүһасибәт учотунда мә'зунијјәт дөврү үчүн һесаблинан әмәк һағгы мәбләғи һесабат дөврләри арасында дүзкүн бөлүшдүрүлмәјибсә, о заман тәфтишчи мөһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) маја дәјәринә вә әмәк һағгы фондунун сәрф олунмасына даир олан һесабатларда лазым кәлән мүвафиг дүзәлишләри әтмәлидир.

Тәфтишчи, сәнәје-техники истәһсал планында мә'зунијјәт үчүн еһтијәт фондуна нәзәрдә тутулан ајырмаларын фаизинин (мәбләғинин) нә дәрәчәдә әсасландырылмыш олдуғуну да нәзәрдән кечирмәлидир.

Тәфтишчи мә'зунијјәт һағгыны өдәмәк үчүн планлашдырылан еһтијәтын јарадылма фаизинин нә дәрәчәдә әсасландырылмыш олдуғуну јохлајаркән, әмәк һағгынын бөлкүсү үзрә һәр ај тәртиб едилән ичмал чөвәлин мә'луматларыны нәзәрдән кечирмәлидир. Ајлыг ичмал әмәк һағгы чөвәлинин мә'луматларына әсасән 89 сәјлы "Гаршыдакы хәрчләр вә өдәмәләр үчүн еһтијәтләр" һесабынын креди-

тиндә әкс етдирилән мәбләғин дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Фәрз едәк ки, бизим мисалда һесабат ајында фәһләләрә 710 мин манат әмәк һағгы һесаблинамашдыр. Белә олдуғда, мә'зунијјәт үчүн еһтијәт фондуна 42,2 мин манат (јә'ни һесаблинан әмәк һағгында планлашдырылан 5,94 фаиз һәчминдә) вәсаит ајрылмалыдыр.

Јохламаларда бә'зән һесаблинан мә'зунијјәт мәбләғләринин чари учотда дүзкүн әкс етдирилмәмәсинә тәсадуф олунур. Белә ки, сәһв олараг бә'зи һалларда мүһәндис-техники һәј'әтә мә'зунијјәт фонду јаратмағ үчүн һесаблинан мәбләғ 25, 26 сәјлы һесабынын дебетинә, 89 сәјлы һесабын кредитинә јазылмалы олдуғу һалда һәмин мәбләғ мә'зунијјәт үчүн олан еһтијәт мәбләғинин азалмасына силинир.

Бә'зән дә бунун әксинә олараг башга сәһв јазылышлар верилмәсинә тәсадуф едилир.

М и с а л ү ч ү н : бә'зән сәһв олараг фәһләјә мә'зунијјәт кәрә әмәк һағгы һесаблинаркән мә'зунијјәт үчүн јарадылмыш еһтијәт мәбләғинин азалмасына мүһасибәт јазылышы тәртиб едиләчәји һалда, сәһв олараг 20 сәјлы "Әсас истәһсалат" һесабынын дебетинә мүһасибәт јазылышы тәртиб едилир. Бу исә истәһсал олунан мөһсулун маја дәјәринин баһа баша кәлмәсинә сәбәб олур. Она кәрә дә тәфтишчи бу чүр нөгсанлары диггәтлә арашдырмалы вә бу сәһәдә јол верилмиш сәһвләри дәғиг мүүјјән әтмәлидир.

8.8. Әмәк һағгына кәрә социал-сығорта мәбләғинин һесаблинамасынын вә истәһсал мәсрәфләринә аид едилмәсинин тәфтиши

Зәһмәткешләрә мадди көмәклик вә мәдәни-мәишәт хидмәти кәстәрилмәсиндә дөвләт социал сығортасы мүһүм рол ойнајыр. Бу вәсаит һесабына сағламлыг очағлары јарадылып, зәһмәткешләрин мәдәни истираһәтләри тә'мин олунур, тәғәүдләр верилир, мүвәггәти әмәк габилитјетини итирәнләрә мадди көмәклик кәстәрилер, һамилә гадынларә һамиләлијә вә доғуша кәрә мүваинат верилир, аз тә'минатлы аиләләрә јардым олунур вә и. а.

Бунлары нәзәрә алараг социал сығорта тәшкиләтларына һәр ил мүүссисәләр тәрәфиндән күлли мигдарда вәсаит көчүрүлүр.

Бунунла әләғәдар олараг социал сығорта органларына өдәниләси мәбләғин дәғиг һесаблинамасы вә вахтында өдә-

нилмәси илә жанашы һәм дә бу мәбләғләрин истеһсал олу-нан мәһсулларын (ишләри, хидмәтләрин) маја дәјәринә дүзкүн дахил олунамасынында бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Мүәссисәни јохлајан тәфтишчи социал сығорта орган-ларына чатасы мәбләғин дүзкүн һесаבלаныб көчүрүлмәси-ни јохладыгдан сонра, һәмин мәбләғләрин истеһсал олунап мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) маја дәјәринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр.

Социал сығорта органларына (фондуна) һесабланан мәб-ләғин дүзкүнлүјүнү јохламағ үчүн ај әрзиндә һесабланан әсас вә әлавә әмәк һаггы мәбләғи һәмин фонда нәзәрдә тута-лан ајырмаларын фаизинә (35%-ә) вуруларағ алынап нәти-чә 100-ә бөлүнмәлидир. Бу заман аз вә артығ көчүрүлмә һалларына тәсадүф олунарса, онда тәфтишчи һәмин мәблә-ғин мәһсулун маја дәјәринә нечә тә'сир етмәсини арашдыр-малы вә нөгсанларын дүзәлдилмәсини тәшкил етмәлидир.

Социал-сығортаја ајрылан вә 69 саялы һесабын дебети-нә јазылан мәбләғин истифадәси јохланьларкән тәртиб едилмиш һесаблапалар вә илк мүһасибат сәнәдләри нәзәр-дән кечирилмәлидир.

Тәфтишин кедишиндә социал сығортаја һесаблапалар, тәгаүдүн, мүавинәтләрин вә дикәр көмәкликләрин кәстә-рилмәси һаггында гүввәдә олан әсаснамә (норматив сәнәд) әсас көтүрүләрәк бу сәнәдә олан әмәлијјатларын дүзкүнлү-јү јохланьлмалыдыр.

Тәчрүбәдә, пенсия вә көмәкликләрин һесапланмасы вә кәстәрилмәси һалларында даһа чох нөгсанларә јол верил-дијинә тәсадүф едилир.

Социал-сығорта үзрә мүавинат һәгиги орта әмәк һаггы-на көрә һесабланьр. Она көрә дә орта әмәк һаггынын мүәј-јән едилмәсинин дүзкүнлүјү јохламаньн кедишиндә әт-рафлы арашдырылмалыдыр. Һәгиги орта әмәк һаггыны һесаблапағ үчүн әмәк ганунчулуғунда нәзәрдә тутапалар әсас көтүрүлмәлидир.

8.9. Игтисади информасияларын компүтерлә ишләнилмәси шәраитиндә әмәјин вә әмәк һаггынын учоту үзрә әмәлијјатларын тәфтишинин хүсүсијјәтләри

Тәфтишчи әмәјин вә әмәк һаггынын учоту үзрә әмәлиј-јатларын јохланьлмасына башлајаркән онларын учот но-менклатурасынын кодуну өјрәнмәлидир. Әмәјин вә әмәк

һаггынын учотунда ашағьдакы әсас кодлардан: фәһлә вә гуллугчунун, устаньн, бригадирын фамилијасы (табел са-јы); сәнәнин гурулуш бөлхүсү; ишләјәнләрин, верки едә-јичиләринин категоријасы, әмәк һаггынын нөвү, истеһсал мәсрәфләри вә с. истифадә олуноур. Сонра дахил олан вә верилан информасияларла таныш олмағ тәләб олуноур. Да-хил олан информасияларла әмәјин вә әмәк һаггынын учоту үзрә мүхтәлиф илк сәнәдләр дахил едилир.

Бурахылыш информасиялары өзүндә ашағьдакы машы-нограм-чәдвәлләри әкс етдирир: ајын биринчи јарысына да-ир әмәк һаггынын едәниш чәдвәлләрини; ајын икинчи јар-рысынын әмәк һаггынын едәнилмәсинә даир әмәјин едәниш чәдвәлләрини; мүвафиг ишчиләрә әмәк габилијјәтләрини итирмәјә көрә мүавинәтин һесапланмасы, ичра вәрәғәләринә әсасән тутулдасы мәбләғләрин чәдвәлини вә и. а.

Бүтүн гејд едилән әмәлијјатлар јохландыгдан сонра тәфтишчи әмәк һаггынын һесапланмасы үзрә илк сәнәдлә-ри, машынограм-чәдвәллә мүгајисәли гајдада сечмә үсулла јохламалыдыр. Тәфтишчи ејни заманда машынограм-чәд-вәлин мә'луматларыны, һесапланмыш әмәк һаггы мәбләғ-ләринин сәнәләр үзрә, ишчи һеј'әти групу үзрә вә әмәк һаггынын нөвү үзрә бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалы, бу сәнәдәки нөгсанлары вә бунда тәгсири олан шәхсләри мүәјјәнләшдирмәлидир.

ІХ ФӘСИЛ

СӘНАЈЕ МӘҺСУЛЛАРЫ ИСТЕҺСАЛЫ ВӘ САТЫШЫ ПЛАНЫНЫН (ТАПШЫРЫГЛАРЫНЫН) ЈЕРИНӘ ЈЕТИРИЛМӘСИНИН ТӘФТИШИ

9.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри

Сәнәје мүәссисәләринин (бирликләрин) базар игтиса-дијјаты шәраитиндә нормал фәалијјәт кәстәрмәләри онлар-дан аһәнқдар ишләмәји, үзәрләринә көтүрдүкләри өһдә-ликләри вә гәбул етдикләри планлары (сифаришләри) вах-тында јеринә јетирмәји тәләб едир. Игтисади механизмин јениләшдији һазьрки дөврдә иллик мәһсул истеһсалы вә сатышы үзрә бүтүн кәстәричиләри мүәссисәләр мөвчуд им-кан вә еһтијат мәнбәләрини нәзәрә алынмагла мүәссисәлә-рин мүстәғил гајдада евләри мүәјјәнләшдирирләр.

"Мүәссисәләр һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гауну"нда дејилір (Фәсил VII, маддә 32):

"Мүәссисә истехсал етдији мәһсула, көрдүју ишләрә, көстәрдији хидмәтләрә тәләбаты, һабелә истехсал вә сосиал инқишафын тәмин едилмәсини, ишчиләринин шәхси кәлирләринин жүксәдилмәси зәурүрәтини нәзәрә алараг өз фәалијјәтини мүстәгил планлашдырыр вә инқишаф перспеktivләрини мүәјјән едир..."

Планларын әсасыны истехсал олунан мәһсулун, көрүлән ишләрин, көстәрилән хидмәтләрин истехлакчылары (алычылары) вә мадди-техники еһтијатларын тәдарүкчүләри илә бағланмыш мүгавиләләр тәшкил едир".

Мүәссисәнин истехсал етдији мәһсулларын һәчми үмүмләшдиричи итгисади көстәричидир. Мәһсулларын һәчми көстәричиси ејни заманда мәһсул истехсалынын вә сатышынын һәчминин артырылмасына, рентабеллык сәвијјәсинин жүксәдилмәсинә, хүсуси тәјинатлы фондларын формалашмасына мүсбәт тәсир көстәрир. Бу бахымдан сәнаје мүәссисәләринин (бирликләрин) галан итгисади көстәричиләри мәһсул истехсалынын һәчминин артырылмасындан биләваситә асылдыр. Белә олдугда сәнаје мүәссисәләри (бирликләри, ширкәтләри вә с.) тәрәфиндән истехсал олунан мәһсулларын һәчминин илдән-илә вә сүрәтлә артырылмасы, бу јолла әһалинин вә өлкәнин сәнаје мәһсулларына тәләбатынын даһа долғун едәнилмәси тәмин едилмәлидир.

Булар исә сәнаје мүәссисәләринин истехсал етдикләри вә сатдығлары мәһсулларын хараб олмасынын вә мәнимсәнилмәсинин гаршысыны алмаг мәгсәди илә онларын үзәриндә чидди нәзарәт олунамасыны тәләб едир, бунун даһа да күчләндирилмәсини тәмин едән мөвчуд имканлары ашқара чыхармағы мүнүм вәзифә кими гаршыја гојур. Базар итгисадијјаты шәраитиндә буллара наил олмаг үчүн башга шәртләрә јанашы һәм дә мүәссисәләрә (бирлијә вә с.) дүзкүн рәһбәрлик олунамалыдыр.

Һазырки шәраитдә мүәссисәјә дүзкүн рәһбәрлик етмәк үчүн мәһсул истехсалы вә сатышы һаггында дәгиг мә'луматлар әлдә етмәклә јанашы һәм дә өһдәликләрә, сифарилләрә нечә әмәл олунамасынын, мәһсул истехсалы вә сатышынын сүрәти, һаггында вахтында вә дәгиг мә'луматларын олмасынын, бу мә'луматларын тәгдим олунан һесабаатларда реал вә дүзкүн әкс етдирилмәсинин әһәмијјәти

бөјүкдүр. Бүтүн бунлар һаггында (мөвчуд вәзијјәт һаггында) әтрафлы мә'луматлар әлдә етмәк, баш вермиш нөгсанлары вә онлары доғуран сәбәбләри мүәјјәнләшдирмәк биләваситә тәфтиш вәситәси илә һәјата кечирилир.

Бу сәһәдә тәфтишин гаршысында бир сыра мүнүм вәзифәләр дурур. Һәмин вәзифәләрә ашағыдакылары аид етмәк олар:

— мәһсул истехсалы вә сатышы үзрә гәбул олунамыш өһдәликләрин (тапшырығларын) реаллығыны вә онларын артым сүрәтинин нә дәрәдәдә әсастандырылмыш вә объектив олмасыны мүәјјән етмәк, мөвчуд вәзијјәти гијмәтләндирмәк;

— мәһсулларын кејфијјәти вә чешидләри үзрә тапшырығларын јеринә јетирилмә вәзијјәтини јохламаг, јол верилмиш нөгсанлары вә онлары доғуран сәбәбләри мүәјјәнләшдирмәк;

— мәһсул истехсалы вә сатышы үзрә гәбул олунамыш өһдәликләрин (тапшырығларын) јеринә јетирилмәсинин вәзијјәтини мүәјјән етмәк вә бу сәһәдәки нөгсанлары ашқара чыхармаг;

— үмүми мәһсул, әмтәәлик мәһсул вә сатылмыш мәһсуллар һаггында дөври һесабаатларда верилән мә'луматларын доғрулуғуну јохламаг вә јол верилмиш сәһвләрин дүзәлдилмәсини тәмин етмәк;

— мәһсул истехсалы вә сатышы планындан кәнарлашмаларын сәбәбини өјрәнмәк;

— мәһсул истехсалы вә сатышынын кәләчәкдә артырылмасы сәһәсиндә мөвчуд даһили еһтијат мәнбәләрини ашқара чыхарыб, һәрәкәтә кәтирмәк үчүн тәклифләр һазырламаг.

Мәһсул истехсалы вә сатышына даир тапшырығларын, (өһдәликләрин) јеринә јетирилмәсинин тәфтишинин инфорماسија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

— "Мәһсул үзрә сәнаје мүәссисәсинин иллик һесабаты" (I сәнаје (иллик) сажлы форма);

— "Мүәссәнин (тәшкилатын) истехсал фәалијјәти һаггында" һесабаат (ф №1-ИФ-иллик, рүблүк);

— "Сәнаје мүәссисәсинин әмәк үзрә һесабаты" (I Әмәк (сәнаје) сажлы форма—иллик, ајлыг);

— "Әсас фондларын (вәсәтләрин) вә диқәр гејри-малијјә активләринин мөвчудлуғу вә һәрәкәти һаггында һесабаат (II сажлы форма—иллик);

— "Мүөссисәнин (тәшкилатын) вәсаитләринин тәркиби вә онларын јаранмасы мәнбәләри һаггында һесабаты" (форма № 2—малијјә);

— "Мүөссисәнин (тәшкилатын) малијјә фәалијјәтинин әсас кәстәричиләри һаггында һесабат" (форма I малијјә);

— "Мәһсулун јениләшдирилмәси вә елми-техники наилијјәтләрин итисади сәмәрәлилији һаггында һесабат" (5—тәрәгги сәјлы иллик форма);

— "Материал галыглары вә мәсрәфләри һаггында һесабат" (3—тәһизат сәјлы форма);

— 20 сәјлы "Әсас истехсалат"; 21 сәјлы "Өз истехсалынын јарымфабрикатлары"; 23 сәјлы "Кәмәкчи истехсалат"; 40 сәјлы "Һазыр мәһсул"; 45 сәјлы "Көндәрилмиш маллар", 46 сәјлы "Мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышы" вә дикәр мувафиг синтетик һесабарлын мәлуматлары.

Бунларла бәрәбәр јохламада илк мүһасибат сәнәдләриндән, 10, 10/1, 11 сәјлы журнал-ордердән, 15 вә 17 сәјлы чөдвәлләрин мәлуматларындан да истифадә олунур.

9.2. Мәһсул истехсалы планынын натура вә чешидләр үзрә јеринә-јетирилмәсинин тәфтиши

Малаланларла бағланмыш мүгавиләдә кәстәрилән шәртләрин јеринә јетирилмәси, мүөссисәнин натура вә чешидләр үзрә мәһсул истехсалы планынын вахтында вә там јеринә јетирилмәсіндән һејли дәрәчәдә асылыдыр.

Мәһсулларын истехсалы илә јанашы онларын бағланылмыш мүгавиләјә әсасән истехлақчылар вахтында чатдырылмасы да мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Тәчрүбәдә нөвләр (чешидләр) үзрә мәһсул истехсалынын вә онун көндәрилмәсинин лазымы сәвијјәдә әлағәләндирилмәси алычы тәшкилатла, сатычы тәшкилат арасында бағланылан мүгавиләнин шәртләринин јеринә јетирилмәсинә сәбәб олур. Бу исә план вә мүгавилә интизамынын позулмасына кәтириб чыхарыр ки, о да јол верилмәз һалдыр. Она кәрә дә тәфтиш заманы бу чүр факт үзрә мүөссисәјә дөјән зәрәрин һәчми мөјјән едилмәли вә зәрәрин мөбләги тәғсиркар тәрәфдән мувафиг гәјда үзрә тәләб олунмалыдыр.

Натурал ифадәдә мәһсул истехсалы планынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини һесабат (I—сәнәјә (иллик) сәјлы һесабат формасы) мәлуматларына әсасән јохламаг лазымдыр. Бунунла јанашы 40 сәјлы "Һазыр мәһсул" синтетик һесабынын, 21 сәјлы "Өз истехсалынын јарымфабрикатлары" синтетик һесабынын мәлуматларындан, һәбелә мувафиг гәймәләрин мәлуматларындан да истифадә етмәк мәсләһәтдир.

Һесабатда бүтүн истехсал едилән мәһсуллар һаггында мәлумат верилмәдијиндән, мәлумат верилмәјән мәһсуллар бәрәдә кәстәричиләри 21 вә 40 сәјлы һесабарын аналитик учотундан кәтүрмәк олар.

Тәфтиш заманы илк нөвбәдә һесабата натура ифадәсіндә мәһсул истехсалы кәстәричисинә һазыр мәһсулун һәчминин дүзкүн дахил едилиб-едилмәмәсини јохламаг мәсләһәтдир.

Тәфтишчи I—сәнәјә (иллик) сәјлы һесабат формасынын II бөлмәсіндә—"Натура ифадәсіндә мүһүм мәһсул нөвләринин истехсалы" һаггындақы мәлуматларын дүзкүнлүјүнү јохлајаркән кәнара бурахылан вә еләчә мүөссисәнин еһтијачына сәрф олунан мәһсулларын һәмин бөлмәјә дахил едилмәсини дә нәзәрә алмалыдыр.

Мәһсул истехсалы планынын натурал өлчүдә јеринә јетирилмә вәзијјәти һәр бир мәмулат нөвү үзрә ајрылыгыда јохланылмалы, бу сәнәдә јол верилән нөгсанларын сәбәби арашдырылмалы, онларын арадан галдырылмасы вә кәләчәкдә бир даһа нөгсанлара јол верилмәмәси үчүн тәклифләр һазырланмалыдыр.

Бәзән мүөссисәләр мәһсул истехсалы һаггында олан һесабата норматив техника сәнәдләшмәдән вә кәнәр тәшкилатлардан дахил олан мәһсуллары да дахил едирләр. Јадда сахламаг лазымдыр ки, бу чүр мәһсуллар натурал ифадәдә мәһсул истехсалы планынын јеринә јетирилмәси һаггында мәлуматларын тәркибинә дахил едилмәмәлидир.

Мәһсул истехсалынын илин әввәлиндән артан јекунла һәчми үзрә планын јеринә јетирилмәсинә гижмәт верилиркән јалныз әсас сәнәјә мәһсуллары, о чүмләдән јени техниканын мәмулатлары, харичә көндәрилән мәмулатлар, чешид груплары үзрә халг истехлақы малларынын мәмулатлары һаггында мәлуматлар натура ифадәсіндә нәзәрә алынмалыдыр.

Тәфтиш олунан дөвр тәгвим или илә ујғун олмадығына кәрә, јохлама, тәфтиш дөврүнә дахил олан, кечән ил вә чари ил үчүн ајры-ајрылыгыда апарылмалыдыр.

Натура ифадәсилә мәһсул истехсалы планынын јеринә

жетирилмәси плана дахил едилән һәр бир мәнсул нөвү үзрә жохланьлмалыдыр.

Планын кәсирдә галмасы вә ја там јеринә жетирилмәмәси саһәсиндә һәр бир нөгсанын сәбәби арашдырлмалы, онун әсасында мувафиг нәтичә чыхарылмалы, тәгсиркар шәхсләр мүүјјәнләшдирилмәли вә бир даһа нөгсанлара јол вермәмәк үчүн конкрет тәклифләр верилмәлидир.

Натурал ифадәдә мәнсул истеһсалы планынын јеринә жетирилмә вәзижәти жохланьларкән мүәссисәдә тәләбәта чаваб вермәјән мәнсулларын бурахылмасы һалларына јол верилмәси кими нөгсанларын олуб-олмамасы мүүјјәнләшдирилмәлидир. Әкәр белә һал ашкар едиләрсә, онун сәбәби, она ким тәрәфиндән ичазә верилдији вә бу ишә көрә дәјән зәрәрин һәчми мүүјјән олунмалыдыр.

Натурал ифадәдә мәнсул истеһсалы планынын јеринә жетирилмәси тәфтиш едиләркән, дахили еһтијат мәнбәләри һесабына (хүсусилә мүәссисәнин мөвчуд истеһсал күчләриндән истифадә етмәклә) онун кәләчәкдә даһа да артырлмасы имканлары ашкар едилмәлидир.

Бунун үчүн мөвчуд истеһсал күчләриндән истифадә үзрә планын кәркинлик әмсалы һесабланмалыдыр.

Планын кәркинлик әмсалы һесаблама-аналитик кәстәричидир вә онун оптимал маһијјәти ваһидә бәрәбәрдир.

Фәрз едәк ки, мүәссисәдә натурал вә дәјәр ифадәсиндә мәнсул һазырланмасында истеһсал күчләриндән истифадә планынын кәркинлик әмсалы һесабланаркән ашағыдакы нәтичә алынмышдыр:

Чәдвәл 13

Планын кәркинлик әмсалынын һесабланмасы

Мәнсул-луи ады	Норматив халис мәнсул млн. манат	Мәнсул бурахылшы планы		Орта иллик истеһсал күчү		Кәркинлик әмсалы	
		Натурал ифадәдә	дәјәр ифадәсиндә млн. манат	Натурал ифадәдә	дәјәр ифадәсиндә млн. манат	Натурал ифадәдә	дәјәр ифадәсиндә млн. манат
А	48000	25920	77600	28800	86400	0,90	0,90
Б	57600	29760	107136	32000	115200	0,93	0,93
В	30400	7360	13984	8000	15200	0,92	0,92
Јекуну	х	х	198720	х	216800	х	0,92

Чәдвәлин мә'луматларындан көрүнүр ки, мүәссисәдә истеһсал күчләринин там мәнимсәнилмәси һесабына мәнсул истеһсалыны артырмаг үчүн орта һесабла 8 фаиз, о чүмләдән "А" мәнсулу үзрә 10 фаиз, "Б" мәнсулу үзрә 7 фаиз, "В" мәнсулу үзрә 8 фаиз еһтијат мөвчуддур.

Тәфтишчи бу гәјда илә мүәссисәдә олан мөвчуд вәзижәти жохламалы вә она объектив гијмәт вермәлидир. Чәдвәлин мә'луматларыны бир гәдәр дә кениш тәһлил етмәк вә орадакы мөвчуд вәзижәтә әтрафлы ајдынлыг кәтирмәк олар.

9.3. Мәнсул бурахылшынын артым сүр'әтинин жохламлмасы

Һәр бир сәнајә мүәссисәси мәнсул истеһсалынын сүр'әтинин артырлмасында марағлы олмалыдыр. Она көрә ки, мәнсул бурахылшынын сүр'әтләндирилмәси истеһсал олунан мәнсулларын чоһалмасына, бу исә сатлыг мәнсул сатышынын вә сатышдан әлдә едилән вәсаитин артамасына мүсбәт тә'сир кәстәрир.

Мәнсул бурахылшынын артым сүр'әти мугәјисә олунан илләрдәки (илдәки) мувафиг мә'луматларла үмуми кәстәричиләр үзрә мугәјисә олунмагла баш верән мүсбәт вә ја мәнфи кәнарлашмалары мүүјјәнләшдирирмәјә имкан верир.

Бу чүр тәһлил мүәссисәдә һесабат илиндә мәнсул бурахылшы һәчминин артырлмасына гијмәт вермәклә мүәссисә үзрә истеһсалын һәчминин артырлмасы саһәсиндә мөвчуд олан имканларын ашкар едилмәсинә шәраит јарадыр.

Тәфтишчи игтисади тәһлил вәситәси илә һесабат дөврүндә истеһсалын һәчми үзрә һәгиги мә'луматлары, кечән һесабат дөврүнүн мувафиг мә'луматлары илә мугәјисә етмәклә мүтләг вә нисби кәнарлашмалары мүүјјәнләшир. Мүтләг кәнарлашманы мүүјјән етмәк үчүн һесабат дөврүндәки һәгиги мә'луматдан кечән илин мувафиг дөврүнүн мә'луматларыны чыхмаг лазымдыр. Нисби кәнарлашманы мүүјјән едәркән мүсбәт вә ја мәнфи кәнарлашманы јүзә вуруб, кечән илин һәгиги мә'луматына бөлмәк лазымдыр.

Мүәссисәдә мәнсул бурахылшы һәчминин артым сүр'әтини I — Сәнајә (иллик) сәјлы "Мәнсул үзрә сәнајә мүс-

сисәсинин иллик һесабаты"нын мә'луматларындан истифаде етмәклә мүјјән етмәк олур.

Сәнаје мүәссисәсиндә мәһсул бурахылышынын һәчминин артым сүр'әтини ашағыдакы чәдвәлин мә'луматларына әсәсән нәзәрдән кечирәк.

Чәдвәл 14

Мәһсул бурахылышынын артым сүр'әтинин һесаблинамасы

Сыра №-си	Көстәричиләр	Өлчү ваһиди	Ҳәгиги истәһсал едилмишдир		Кечән илә нисбәтән кәнарлашма (+; -)	
			Кечән илдә	Һесабат илиндә	Мәб-ләглә	Фаиз-лә
1.	Мәһсул истәһсалынын һәчми: а) мүәссисәнин топдан сатыш гижмәти илә б) мүәссисәнин гуввәдә олан сатыш гижмәти илә	мин ман.	405600	420658	+15058	+3,71
		—"	396271	409130	+12859	+3,24
2.	Норматив халис мәһсул (әмәк мәһсулдарлығы көстәричисини һесабламаг үчүн)	—"	93916	96933	+3017	+3,21

6 сажлы чәдвәлин мә'луматларындан көрүнүр ки, мәһсул истәһсалы кечән илә нисбәтән чари илдә мүәссисәнин топдансатыш гижмәти илә 15058 мин. манат вә ја 3,71 фаиз, гуввәдә олан сатыш гижмәти илә исә 12859 мин. манат вә ја 3,24 фаиз артмышдыр. Мүгајисә олунан дөврдә норматив халис мәһсул мувафиг олараг 3017 мин. манат вә ја 3,21 фаиз артмышдыр. Бунлары нәзәрә алдыгда мүәссисәнин бу саһәдәки фәалијјәтини мүсбәт гижмәтләндирмәк олар.

Мүәссисәдә кечән илә нисбәтән чари илдә мәһсул истәһсалы саһәсиндә баш вермиш мүсбәт дәјишиклик ашағыдакы амилләрин тә'сири нәтичәсиндә мүмкүн олмушдур:

1. Истәһсалатда чалышан ишчиләрин сајынын артмасы вә әмәк мәһсулдарлығынын жүксәдилмәси;

2. Истифадејә јени әсас вәсаитләрин верилмәси вә онлардан сәмәрәли истифаде едилмәси;

3. Хаммал вә материаллардан гәнаәтлә истифаде едилмәси.

Тәһлил ишләри сүбут едир ки, истәһсал просесинә вә мәһсул бурахылышынын һәчминә әсас е'тибары илә әмәк еһтијатлары, әмәк вәсаитләри вә әмәк әшјалары амилли тә'сир едир.

Она көрә дә тәфтишин кедишиндә јухарыда көстәрилән амилләрин һәр биринин мәһсул истәһсалынын һәчминә тә'сири ажры-ажрылыгда һесаблинамга мүјјән едилмәлидир.

Әмәк вәсаити амилинин мәһсул истәһсалынын һәчминә тә'сири

Әмәк вәсаити амилинин тәркибиндә мәһсул истәһсалынын һәчминә кејфијјәт вә кәмијјәт амилләри чидди тә'сир едир.

Кејфијјәт амили дедикдә, әсас фондларын һәчми, ишчи гуввәсинин сајы артырылмадан онлардан интенсив гәјдада истифаде етмәклә мәһсул истәһсалынын артырылмасы баша дүшүлүр.

Ектенсив јолла мәһсул истәһсалынын һәчминин артмасына, истәһсалатда әләвә әсас вәсаитдән истифаде етмәк, фәһләләрин сајыны вә дөвријјә вәсаитинин мигдарыны артырмагга наил олунур.

Бу амилләрин һәр икисиндән истифаде олунмасына бахмајараг, мәһсул истәһсалынын игтисади сәмәрәлилији бахымындан үстүнлүк биринчи амилә (интенсив амилә) верилир.

Әмәк вәсаити амилинин мәһсул бурахылышынын һәчминә тә'сирини игтисади тәһлил вәситәси илә мүәјјән едәркән I — сәнаје (иллик) сажлы "Мәһсул үзрә сәнаје мүәссисәсинин иллик һесабаты"ндан вә I — әмәк (сәнаје) сажлы "Сәнаје мүәссисәсинин әмәк үзрә һесабаты" формасынын мә'луматларындан истифаде етмәк олар. Бунун үчүн ашағыдакы формада чәдвәл тәртиб етмәк ләзымдыр.

Эмөк вәсаити амилинин мөһсул истеһсалынын һәчминә тә'сиринин һесаблинамасы

Сыра №-си	Көстәричиләр	Өлчү ва-һиди	Кечән илдә	Чари һесабат илиндә	Кечән илдәкине нисбәтән кәнар-лашма (+; -)	
					Мүтләг рәгәмлә	Фаизлә
1.	Топдансатыш гижәт илә мө-әссәнин мөһ-сулунун (иш вә хидмәти-нин) һәчми	мин ман.	405600	420658	+15058	+3,71
2.	Мүәссәнин фәһләләринин орта иллик си-јаһы сајы	һәфәр	1560	1580	+20	+1,33
3.	Бир һәфәр фәһлә һесабы илә орта ил-лик мөһсул истеһсалы	һәфәр	260000	266239	+6239	+2,39

15 сајлы чөдвәлин мө'луматларындан көрүнүр ки, һеса-бат илиндә мөәссисә үзрә ишләјәнләрин орта сијаһы сајы мугәјисә олуна илә нисбәтән = 20 = һәфәр вә ја = 1,33 = фаиз артмыш, орта һесаба бир һәфәр фәһләјә көрә мөһсул истеһсалынын һәчми = 6239 = мин манат вә ја = 2,39 = фаиз чох олмушдур. Мүәссисәдә мугәјисә олуна дөврдә фәһләләрин сајынын артмасы вә эмөк мөһсулдарлығынын жүксәлмәси үмуиликдә һәгиги мөһсул бурахылышынын = 15058 = мин манат вә ја = 3,71 = фаиз чох олмасына сәбәб олмушдур. Бунлары мөәссәнин әлдә етдији мүсбәт нәти-чә һесап етмәк олар.

Эмөк әшјасы амилинин мөһсул бурахылышынын һәч-минә тә'сиринин һесаблинамасы

Сәнајә мөәссисәләриндә мөһсул бурахылышынын һәч-минә тә'сир едән амилләрдән бири дә эмөк әшјалары ами-лидир. Бу амин тәркибиндә дә ки амин тә'сири вар-дыр. Ондара ашағыдакылар мисал көстәрмәк олар:

1. Истеһсала даһа чох эмөк әшјалары чәлб етмәклә мөһ-сул истеһсалынын артырылмасы;
2. Мөвчуд материал еһтијатларындан сәмәрәли исти-

фадә етмәклә мөһсул истеһсалынын һәчминин артырыл-масы.

Эмөк әшјалары амилинин мөһсул бурахылышынын һәчминә тә'сирини һесабламаг үчүн "Мүәссәсинин (тәшки-латын) истеһсал фәалијјәти һаггында" I — ИФ сајлы ил-лик, рублик һесап формасынын мө'луматларындан исти-фадә етмәк олар.

Эмөк әшјасы (чисимләри) амилинин мөһсул бурахылы-шынын һәчминә олан тә'сирини ашағыдакы чөдвәлин мө'луматларынын көмәји илә һесабламаг олар.

Эмөк әшјасы амилинин мөһсул бурахылышынын һәчминә тә'сиринин һесаблинамасы

Сыра №-си	Көстәричиләр	Өлчү ва-һиди	Кечән илдә	Чари һесабат илиндә	Кечән илә нисбәтән кәнар-лашма (+; -)	
					Мүтләг рәгәмлә	Фаизлә
1.	Топдансатыш гижәти илә мөәссәсинин мөһсулунун (иш вә хидмә-тинин) һәчми	мин ман.	405600	420658	+15058	+3,71
2.	Эмөк әшјасы сәрфи	— " —	126365	128299	+1934	+1,53
3.	Бир манатлыг эмөк әшјасы һесабы илә мөһсул чыкы-мы	ман, гәп.	3,209	3,278	-0,07	-0,079

Чөдвөл мө'луматларындан көрүнүр ки, материаллардан истифадә едилмәси саһәсиндә вә ја эмөк әшјасы амилинин тә'сири нәтичәсиндә әлдә олуна нәтичә гәнаәтбәхшдир.

9.4. Мөһсулун комплектији вә кејфијјәти үзрә планын јеринә јетирилмәсинин тәфтиши

Мөһсул бурахылышынын комплектији. Базар игти-сәдијјатына кечид шәраитиндә бурахылан мөһсулун ком-плектији вә жүксәк кејфијјәтли олмасы мөһсул сатышы планынын, мугавилә өһдәликләринин, еләчә дә мөнфәтин

вə рентабеллијин сəвијјəsi үзрə планын јеринə јетирилмəси үчүн əсас шəртлəрдəндир.

Сəнəјə мүүссисəлəриндə мəһсулун комплектлији истəһсал олунан əсас чешидлəр үзрə мүүјјөн едилир. Бу заман комплектсиз бурахылан мəһсулун истəһсал едилəн бтүтүн мəһсулун тəркибиндə хүсуси чəкиси фəизлə мүүјјөн олу-нур.

Мүүссисəдə тəфтиш апаран мүтəхəссис билəваситə сех-лəрдəки истəһсал просесиндə бурахылан мəһсулларын комплектлик вəзијјəтини јохламалы, комплект олмајан мəһсуллары ашкар етмəли вə бунун сəбəблəрини мүүјјөн-лəшдирмəлидир. Бунун үчүн оператив учотун вə мəһсул истəһсалы планынын мə луматларындан истифадə едилмə-лидир. Тəфтишчи бу сəһədə јол верилəн нөгсанлар вə он-ларын арадан гаддырылмасы үчүн əсасландырылмыш тəк-лифлəр вермəлидир.

Мəһсулун кејфијјəти үзрə план тапшырығынын јеринə јетирилмəсинин тəфтиши. Сəнəјə мүүссисəлəринин мүһүм игтисади кəстəричилəриндөн бири дə истəһсал олунан мəһсулларын кејфијјəтидир. Мəһсулларын кејфијјəти јүксəк вə биринчи нөв мəһсулларын тəркибиндэн хүсуси чəки илə характеризə олунур. Јүксəк кејфијјəтли сəнəјə мəһсуллары истəһсалы планынын јеринə јетирилмə вəзиј-јəтини ашəғыдакы чəдвəлин мə луматлары əсасындə нəзəр-дөн кечирəк.

Чəдвəл 17

Јүксəк кејфијјəтли сəнəјə мəһсулунун истəһсалы планынын јеринə јетирилмəsi вə онун динамикасы (мин манатла)

Кəстəричилəр	Кечən илдə фак-тики	Ҳəсəбат илиндə		Кəнарлашма (+; -)			
		План	Фак-тики	Плана кəрə		Кечən илин фактики кəстəричилəринə кəрə	
				Мəбл.	Фəиз	Мəбл.	Фəиз
1. Əмтəэлик мəһсулун һəчми (мүгə-јисəли топ-дансатыш гижмəтлə)	405600	434000	420658	-13342	-3,07	+15058	+3,71

2. Јүксəк кејфијјəтлə гижмəтлəнди-рилмиш мəһсулларын һəчми	223080	246510	243950	-2560	-1,04	+20870	+9,35
3. Истəһсал олунмуш бтүтүн мəһсулун тəркибиндə јүксəк кејфијјəтли мəһсулун хүсуси чəкиси	55,00	56,79	57,99	x	+1,20	x	+2,99

17 сажлы чəдвəлин мə луматларындан кəрүнур ки, мүүссисəдə јүксəк кејфијјəт категоријасындан олан мəһсулларын һəчми план мə луматына нисбəтөн 2560 мин манат аз олмуш, кечən илин һəгиги кəстəричисинə нисбəтөн исə 20870 мин манат вə јə 9,35 фəиз јүксəлмишдир. Буну там мусбəт һал һесаб етмəк олмас. Она кəрə ки, план тапшы-рыглары кəсирдə галмышдыр.

Кејфијјəт кəстəричисинə даир планын јеринə јетирил-мəsi вəзијјəти јохланаркən јүксəк категоријалы, I, II, III вə дикəр нөвдөн олан мəһсул истəһсалы үзрə план вə һəги-ги мə луматлар бир-бири илə мүгəјисə едилмəлидир. Бу јолла ажры-ажры мəһсул нөвү үзрə истəһсал планынын је-ринə јетирилмə вəзијјəти (сəвијјəsi) мүүјјөн олунур вə она мувафиг гижмəт верилир. Тəфтиш заманы кејфијјəтлик сəвијјəsi вə кејфијјəт үзрə истəһсал планынын јеринə је-тирилмə вəзијјəти јохланыларкən јəхшы олар ки, бу кəстəричилəрин игтисади тəһлили һагтында гүввədə олан методикадан (тə лиматдан) əтрафлы истифадə едилсин.

9.5. Норматив халис мəһсул вə əмтəэлик мəһсул планынын мүүјјөн едилмəсинин дүзкүнлүјүнүн вə план тапшырыгларынын јеринə јетирилмəсинин тəфтиши

Бир сыра сəнəјə мүүссисəлəri норматив халис мəһсул кəстəричисиндэн истифадə едирлəр. Бу кəстəричидən əмəк мəһсулдарлығынын мүүјјөн едилмəsi вə əмəк һаггы фонду үзəриндə нəзəрəтин апарылмасы заманы истифадə едилир.

Сəнəјə мүүссисəлəриндə истəһсал едилмиш мəһсулун һəчмини характеризə етмəк мəгсəди илə əмтəэлик вə үмү-ми мəһсул кəстəричилəri тəғби олунур.

Эмтээлик мөһсул халг тэсэрүфаты дөврижэсинэ вер-мөк үчүн һазырланан мөһсулларын һэчмини һарактеризэ едир.

Үмуми мөһсул исэ мүэссисэ тэрэфиндэн истехсал олунмуш мөһсулларын үмуми һэчмини ифадэ едир. Үмуми вэ эмтээлик мөһсул кестэричиси үмумилөшдиричи кестэричидир. Онлардан өлкэ вэ игтисади зоналар үзрэ сәнәјенин үмуми мөһсулунун һэчминин артым кестэричисини һесаблијаркән истифадэ олунур.

Истехсал вэ халг истехлақы тә'јинатлы малларын чешидлэр үзрэ көндөрилмэсинэ даир өһдөлијин јеринэ јетирилмэсини гијмэтлөндирмөк үчүн мүэссисэлэр сатлыг мөһсулун һэчмини тэсдиг едирлэр.

Эмтээлик, үмуми вэ сатлыг мөһсулларын һэчмини јохлајаркән нэзэрэ алмаг лазымдыр ки, онлар завод үсулу илэ заводдахили дөвријјэсиз мүэјјән олунур. Истехсал бирликләриндэ исэ дахили дөвријјэнин дөјөри нэзэрэ алынмадан мүэјјән едилир.

Мүэссисэнин норматив халис мөһсулунун һэчми заводдахили дөвријјэсиз мүэјјән едилир. Мүстегил мүэссисэлэрин заводдахили дөвријјэси дедикдэ, онларын һасил етиклэри һазыр мөһсуллар вэ јарымфабрикатлар нэзэрдэ тутулуур ки, бунлар да һэмин мүэссисэнин өз дахилиндэ, өз сәнәје-истехсал еһтијачлары үчүн истифадэ олунур. Истехсал бирликләринин (комбинатлары) дахили дөвријјэси дедикдэ бирлијин истехсал ваһидләри тэрэфиндэн һасил едилэн вэ һэмин бирлијэ дахил олан башга сәнәје-истехсал ваһидләринин еһтијачы үчүн јөнөлдилэн мөһсулларын дөјөри баша дүшүлмөдидир.

Эмтээлик мөһсулун һэчминэ ашағыдақылар дахилдир:

— һазыр мө'мулатларын өз истехсалындан олан јарымфабрикатлары, кәнара сатылмаг үчүн нэзэрдэ тутулан јардымчы истехсалатларын мөһсуллары, өз эсаслы тикинтисинин вэ гејри-сәнәје тэсэрүфатынын, һәбелә кәнар тәшкилатын сифариши илэ һазырланан сәнәје һарактерли ишләрин дөјөри, өзүнүн гејри-сәнәје тә'јинатлы тэсэрүфатынын, јахуд елм вэ техниканын ваһид инкышафы фонду һесабына јарадылан јени техниканын нөнимсәнилмәси вэ гуртармыш эсаслы тә'мир хәрчләри вэ и.а.

Үмуми мөһсулун мүгајисэ олунан гијмөтлө һэчми јохланыларкән, нэзэрэ алмаг лазымдыр ки, онун тәркиби эмтээлик мөһсулун тәркибиндән фәрғлидир. Белә ки,

онун тәркибинэ (үмуми мөһсулун) ашағыдақылар дахил едилмир:

— сифаришчи тэрэфиндән дөјөри өдөнилмәјән хаммал вэ материалларын дөјөри, өз истехсалындан олан јарымфабрикат галыгынын артым мөбләғи, хүсуси тә'јинатлы аләтләр, штамплар, баша чатмамыш (битмәмиш) истехсал галыгынын артым мөбләғи вэ и.а.

Истехсал бирликләри үзрэ эмтээлик мөһсулун һэчми мүэјјән едиләркән истехсал ваһидләри тэрэфиндән бирликдән кәнарда сатылмаг үчүн истехсал олунан мөһсулларын дөјөри вэ она табе олан мүстегил мүэссисэнин, һәбелә (үстәкәл) мүстәғил мүэссисәјэ табе олан мүэссисэнин һазырладығы мөһсулун дөјөри нэзэрэ алыныр.

Норматив халис мөһсулун һэчми јохланыларкән нэзэрэ алмаг лазымдыр ки, онун тәфтиши эмтээлик мөһсулун тәфтиши илэ ејнидир.

Тәфтишчи мөһсул истехсалыны, кәнара бурахылан зај мөһсул һаггында акт вэ саир илк сәнәдләри, аналитик учот мө'луматларыны вэ баша чатмамыш истехсала тәртиб едилэн актлары јохлајаркән норматив халис, эмтээлик, үмуми вэ сатлыг мөһсулун, һәбелә мөһсулун һэчминэ натурал ифадәдә ашағыдақыларын дахил едилиб-едилмәсинә фикир вермөдидир:

— стандартлара үјгүн кәлмәјән мө'мулатларын, јарымфабриктларын вэ сәнәје һарактерли ишләрин дөјөри (һәгта онлар кәнара сатылмыш олса белә);

— кәнар тәшкилатларын сифариши үзрә јеринә јетирилэн тәчрүбә, мүәјинә, тәдгигат, сынаг, конструктор ишләринә мәсрәфләр, һәбелә тәчрүбә заводларынын кәнара сатылмајан мөһсулларынын дөјөри;

— сифаришчи тэрэфиндән һаггы өдөнилмәјән ләғв олунмуш мөһсулларын дөјөри;

— кәнара бурахылан енержинин, сујун, сатын алынмыш бухарын, газын, сатыналма материалларын, јарымфабрикатларын, е'мал едилмәдән бу мүэссисәдән кәнара бурахылан мө'мулатларын дөјөри;

— истехсалат туллантылары;

— јардымчы мүэссисэнин гејри-сәнәје һарактерли мөһсулларынын дөјөри;

— тэсэрүфат шө'бәләринин, лајинә-конструктор бүрөларынын, лабораторијаларын, телефон стансијаларынын вэ гејри-истехсал саһәләринин ишләринин дөјөри;

— эсаслы тикинти вэ ја мүэссисэнин бэрпасы үзрэ ишлэрин, гургулар да дахил олмага биналарын эсаслы вэ чари тэ'мири ишлэринин дэјэри;

— аваданлыгларын вэ бүнөврэнин гурашдырылмасы үзрэ ишлэрин дэјэри.

— аваданлыгларын, нэглијјат васитэлэринин вэ өз мүэссисинин алэт вэ инвенторларынын чари тэ'миринин дэјэри;

— бүтүн нөвдөн олан нэглијјат вэ жүклэмэ-бошалтма хидмэтлэри үзрэ ишлэрин дэјэри;

— өз истехсалындан олан ма'мулатларын тэ'минатлы мүддэгинин дэјэри;

— мүэссисэнин ишчилэри тэрэфиндөн јеринэ јетирилэн тикинти вэ саир ишлэрин дэјэри;

— кэнар тэшкилатларын сифаришлэри үзрэ гурашдырма, истифадэјэ верилмэ вэ низамлама ишлэринин дэјэри вэ и.а.

Тэфтиш заманы јухарыда дејилэнлэр нэзэрэ алынмалы, халис маһсулун һэчминин дүзкүн мүэјјэн олунмасында јол верилэн нөгсан вэ чатышмазлыглар ашкар едилмэлидир.

Тэчрүбэ кестэрир ки, үмуми, эмтөөлик вэ сатлыг маһсулун һэчминин эсассыз олараг артырылмасы јалан ма'луматларын верилмэсинэ сэбэб олур.

Јалан ма'луматын ашкар едилмэси исэ јалан ма'луматын башвермэ үсулу нэзэрэ алынмага һэјата кечирилмэлидир.

Тэчрүбэдэ јалан ма'луматлар баша чатмамыш истехсалын һэчмини сун'и сурэтдэ артырмаг, кэлэн ајда истехсалы баша чатачаг маһсуллары һесабат дөврүнэ айд етмэк вэ еләчэ дэ һазыр олмајан маһсулларын сун'и сурэтдэ һэчмини артырмаг јолу илэ һэјата кечирир.

Бүтүн һалларда тэфтишчи јухарыда кестэрилэн нөгсанлары дэгиг ашкар етмэли, онлары догуран сэбэблэри дүзкүн мүэјјэнләшдирмэли вэ бу чүр нөгсанларын кэлэчэкдэ бир даһа тэкрар олунмамасы үчүн тэклифлэр вермэлидир.

9.6. Јүксэк кејфијјэтли маһсул истехсалы үзрэ план тапшырыгларынын јеринэ јетирилмэси вэзијјэтинин тэфтиши

Истехсал олунан маһсулларын кејфијјэтинин јүксэлдилмэси һэр бир мүэссисэнин гаршысында дуран мүһүм вэзифэлэрдэн биридир. Маһсулларын кејфијјэтинин јүксэлдилмэси башга шэртлэр сабит галдыгда белэ мүэссисэнин мөнфээтинин јүксэлдилмэсинэ мүсбэт тэ'сир кестэрир.

Она кэрэ дэ комплекс тэфтиш заманы тэфтишчи маһ-

сулларын кејфијјэт кестэричиси үзрэ план тапшырыгларынын јеринэ јетирилмэсинин вэзијјэтинин јохланылмасына мäs'улијјэтлэ јанашмалыдыр. Бунларын јохланылмасы вэ јүксэк кејфијјэтли маһсул истехсалы планынын јеринэ јетирилмэси вэзијјэтинин мүэјјэн едилмэси, еләчэ дэ истехсал едилэчэк маһсулларын кејфијјэтинин кэлэчэкдэ јүксэлдилмэси һаггында тэклифлэр вермэк үчүн I—Сәнэје (иллик) сажлы "Маһсул үзрэ сәнэје мүэссисэнин иллик һесабаты"ндан, маһсулларын рэсмийјэтэ салынмасы һагда илк сөнэдлэрин, маһсулларын тэ'минатлы тэмири үзрэ һесабатын вэ 37 сажлы һесабын синтетик вэ аналитик учот ма'мулатларындан истифадэ едилир.

Јүксэк кејфијјэтли маһсул истехсалы планынын јеринэ јетирилмэси вэзијјэтинин јохланмасына башлајаркэн тэфтишчи јүксэк кејфијјэтли маһсулларын, мүэссисэнин план үзрэ иллик үмуми маһсулунун һэчминин тэркибиндэ туттуғу хусуси чэкијэ кэрэ мүэјјэн олунмасыны нэзэрэ алмалыдыр.

Тэфтиш заманы бу кестэричи һэм кечэн илин, һэм дэ чари илин мувафиг дөврү илэ мугајисэли гайдада јохланылмалыдыр. Бу мөгсэдлэ тэфтишчи она даир һесабат ма'луматларынын дүзкүнлүјүнэ әмин олмалыдыр. Бу мөгсэдлэ мувафиг кестэричилэрин план ма'луматлары, һесабат үзрэ һэгиги ма'луматларла мугајисэли гайдада, һэм дэ һесабата дахил олан јүксэк кејфијјэтли маһсуллар үзрэ башдан-баша јохланылмалыдыр.

Истехсал олунан маһсулларын јүксэк кејфијјэтли олмасы эсасэн мүэссисэнин мувафиг техники сөнэдләшмэлэрлэ, лазыми аваданлыгларла, кејфијјэтли хаммал-материалларла јүксэк ихтисаслы кадрларла там тэ'мин олунмасындан, һабелэ тэсдиг олунмуш техники просеслэрэ әмэл олунмасындан асылыдыр.

Техники сөнэдләшмэ илэ мүэссисэнин тэ'мин олунмасы јохланыларкэн, һөкмән техники сөнэдләшмэнин ким тэрэфиндэн тэртиб вэ тэсдиг едилмэси вэ тэклиф олунан схемин истехсалын техноложу просесинэ ујғун кэлиб-кэлмэси әтрафлы арашдырылмалыдыр.

Бир чох һалларда ашағы кејфијјэтли вэ зај маһсул, техноложу просесин позулмасы нэтичэсиндэ олур. Тэфтиш заманы бу мөсэлэјэ хусуси диггэт јетирилмэлидир.

Тэфтиш апаран комиссијанын тэркибинэ дахил олан мүһәндис, технолож вэ дикэр мувафиг мүтәхәссислэр, маһсулун кејфијјэт сәвијјэсини мүэјјән етмэк мөгсәдилэ иш јериндэ гәфлэти јохлама апармалы вэ һәмин јохламанын нэтичәсини аралыг акты илэ рәсмийјэтә салмалыдырлар.

Бурахылан мөһсулларын жүксөк кејфијјетли олунмасына гижмөт верөркөн нөзөрө алмаг лазымдыр ки, ашағы кејфијјетли вә зај мөһсул материал еһтијатларынын вә истехсалчыларынын әмејинин исрафына сәбәб олур. Она көрө дө бу мәсәлөлөр јохланыларкөн һәмин саһәјә аид гүввәдә олан тө лимат (норматив сәнәдләр вә с.) нөзөрө алынмалыдыр.

9.7. Мөһсул сатышы планынын јеринә јетирилмә вәзижәтинин тәфтиши

Мөһсул сатышы планынын вә мүгавилә өһдәликләринин јеринә јетирилмәсинин тәфтишинин вәзифәси вә ин-формасија мәнбәләри. Мүәссисәләрин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә гижмөт верилмәсиндә истифадә едилән әсас иғтисади кәстәричиләрдән бири дө мөһсул сатышынын һәчми үзрә планын вә мүгавилә өһдәликләринин јеринә јетирилмәсидир.

Мүәссисәләр һаггында Азәрбајҗан Республикасынын ганунунда дејилир: "Мүгавилә өһдәликләрини, кредит, һесаба-бат вә верки интизамыны, мөһсулун кејфијјәтинә верилән төләбләри, тәсәррүфат фәалијјәтинин диҗкәр гәјдала-рыны поздуғуна көрө мүәссисә Азәрбајҗан республикасы-нын мүвафиг ганунверичилији илә нәзәрдә тутулан гәјдада әмлак мәс'улијјәти дашыјыр" (VIII фәсил, маддә 40).

Сәнајә мүәссисәләриндә мөһсул сатышы планы о заман јеринә јетирлимиш һесаба едилир ки, мөһсул истехсалы вә онларын јола салынмасы үзрә тапшырыг тамамилә, бүтүн чешидләр вә кејфијјәт кәстәричиләри үзрә, мүгавиләдә кәс-тәрилән шәртләрә вә мүддәтләрә үзгүн јеринә јетирилсин.

Ајры-ајры чешидләр үзрә мүгавилә шәртләринә артыг-ламасы илә әмәл олунмасы мөһсул сатышы планынын јеринә јетирилмәсинә аид едилмир вә бу мүәссисәнин үмуми сатышындан чыхылыр. Сатышы мүәссисә вә тәшкилатлар үчүн нәзәрдә тутулмајан мөһсулун һәчми дө мүәссисә үзрә бүтүн сатышынын һәчминдән чыхылыр.

Мүәссисәнин мүгавилә өһдәликләринә әмәл етмәси, мал-ларын өзкә шәһәрин мал алан мүәссисә вә тәшкилатлары-нын үнванына жүкләниб кәндәрилдији күндән, дәмир јолу вә башга нәгліјјат вәситәләринә тәһвил верилдији вахтдан тәр-тиб олунмуш тәһвил-гәбул актларына әсасән мүәјјән едилир.

Мөһсул сатышы планына әмәл едилмәсинин тәфтишин-дә I—Сәнајә (иллик) сәјлы "Мөһсул үзрә сәнајә мүәссисә-

нин иллик һесабаты"ндан, I—ИФ сәјлы "Мүәссисәнин (тәшкилаты) истехсал фәалијјәти һаггында" һесабадан, 2 сәјлы "Малијјә нәгичәләри вә онларын истифадәси һаг-гында һесаба"дан, "сәнајә мүәссисәсинин иллик һесаба-ты"ндан, — I сәјлы "Әсас истехсал фәалијјәти үзрә ис-техсал бирлијинин (мүәссисәсинин) балансы"нын кәстәри-чиләриндән истифадә етмәк лазымдыр.

Бир гәјда олараг мөһсул сатышы планына әмәл олунма-сы вәзижәтинин тәфтишинә сатыш планынын реаллығы-нын јохланылмасындан башламаг мәгсәдәмүвафиг һесаба едилир. Буну ашағыдакы чәдвәлин мә'луматларына әсасән нәзәрдән кечирәк.

Чәдвәл 18

Мөһсул сатышы үзрә иллик план тапшырығынын реаллығынын јохланылмасы

Кәстәричиләр	Мәбләг (млн. манатла)
1. һесабабат илинин әввәлине анбарда һазыр мөһсул галы-ғы (истехсал маја дәјәри илә)	1168
2. Јүкләниб кәндәрилмиш вә һесабабат дөврүнүн ахырына өдәмә вахты чатмамыш әмтәәләрин дәјәри	2112
3. Сифаришчи тәшкилатларын (мүәссисәләрин) үнванына жүкләниб кәндәрилмиш вә һесабабат дөврүнүн сонуна гә-дәр өдәмә вахты кечмиш әмтәәләрин дәјәри	2160
4. Илин әввәлине сатылмамыш мөһсулун һәчми (мүәсси-сәнин истехсал маја дәјәри илә) (сәтир 1+сәтир 2+ сәтир 3)	5440
5. Әмтәәлик мөһсул бурахылышы планы (истехсал маја дәјәри илә)	61560
6. Мөһсул сатышы һәчминин мүәссисә үзрә максимум мүмкүнлүју (сәтир 4+ сәтир 5)	67000
7. Пландә нәзәрдә тутулмуш мөһсул сатышынын һәчми (истехсал маја дәјәри илә)	64000
8. План үзрә илин сонуна сатылмамыш мөһсул галығы (сәтир 6 – сәтир 7)	3000
9. Илин сонуна олан сатылмамыш мөһсулун үмуми галыг мәбләгиндән ашағыдакылар чыхылыр (3000 мин ма-натдан).	744
а) — илин сонуна нәзәрдә тутулан һазыр мөһсул галы-ғы үчүн норматив;	1016
б) — мүәссисәнин балансынын актив һәссәсинин үчүн-чү бөлмәсиндәки жүкләниш малларын нормал галығы;	1240
в) — мал галығы олмалыдыр (3000 – (744+1016));	1344
г) — һәгиги галыг.	

Мәһсул сатышы планынын реаллыг вәзијјәтини мүәјјән етмәк үчүн јухарыдакы чәдвәлин мә'луматларына әсәсән илин сонуна сатылмамыш мәһсул галыгындан, илин сонуна һазыр мәһсул галыгы үзрә мүәјјән олунмуш нормативн һәчми вә малаланларын үнванына јүкләниб көндәрилмиш мәһсулларын норматив галыгы чыхылмалыдыр.

Бунлары нәзәрә алмагла апардығымыз һесаблимадан мә'лум олур ки, бизим мисалда мәһсул сатышынын һәчми план үзрә 1240 манат аз нәзәрәдә тутулмушдур. Бу да планда истеһсал маја дәјәри илә нәзәрәдә тутулмуш мәһсул сатышынын үмуми һәчминин (1240 : 64000x100) 1,94 фаизи демәкдир.

Бу мисалдан көрүнүр ки, сатышын максимум мәбләғи 67000 млн. манат олдуғу һалда, үмумилиқдә мүәссисә үзрә сатыш планы 64000 млн. манат вә ја максимум имкандан 3000 млн. манат аз планлашдырылмышдыр. Бунун әксинә оларағ илин сонуна сатылмамыш мәһсулн һәчми 3000 млн. манат вә ја нормал имкандан 1656 млн. манат чоһ планлашдырылмышдыр. Бу да истеһсал маја дәјәринин, 1,56 фаизи демәкдир.

Јухарыда гејд олуналары нәзәрә алдыгда мүәссисәнин бу саһәдәки фәалијјәтини гејри-гәнаәтбәхш һесаб етмәк олар.

Мәһсул сатышы планынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини јохлајаркән илк нөвбәдә сатылан әмтәалик мәһсулун һәғиги һәчмини планда нәзәрәдә тутулан сатышынын һәчми илә мүғажисә етмәклә пландан кәнарлашмалар мүәјјәнләшдирилләр. Бундан сонра һәмин кәнарлашмалара тә'сир едән амилләр вә бу амилләрин тә'сир дәрәчәси һесаблинар.

Бунун үчүн информәсија мәнбәји кими 2 сәјлы "малијјә нәтичәләри вә онларын истифадәси" һағгында һесабат" формасынын мә'луматларындан истифадә едилмәлидир.

Буну ашағыдакы чәдвәлин мә'луматлары әсәсында нәзәрән кечирик:

Чәдвәл 19

Мәһсул сатышындан малијјә нәтичәси үзрә планын јеринә јетирилмәсинин һесаблинамасы (млн. манатла)

Кәстәричиләр	План үзрә	Һәғиги мәһсул сатышы (план гижмәти илә)	Һәғиги мәһсул сатышы (һәғиги гижмәт илә)
1. Мәһсулларын истеһсал маја дәјәри	61160	66276	65824

2. Гејри-истеһсал хәрчләри	6816	3940	3716
3. Там маја дәјәри	67976	70216	69540
4. Сатылмыш мәһсулун топдансатыш гижмәтлә дәјәри	85068	87876	87852
5. Малијјә нәтичәси: мәнфәәт	17092	17660	18312

Чәдвәл мә'луматларындан көрүнүр ки, мисал кәтирдимиз мүәссисәнин мәһсул сатышы планы 85068 млн. манат нәзәрәдә тутулдуғу һалда, һәғиги оларағ 87876 млн. манат, јахуд да 4.1 фаиз артығламасы илә јеринә јетирилмишдир. Мәнфәәт планы исә 17092 млн. маната гаршы план гижмәти илә 17660 млн. манат, һәғиги гижмәтлә 18312 млн. манат јеринә јетирилмишдир. Бунлары мүсбәт һал кими гижмәтләндирмәк олар.

9.8. Мүғавилә өһдәликләринә әмәл олунма вәзијјәтинин тәғтиши

Мүәссисәләр итеһсал етдикләри мәһсуллары сатмағ, өзләринә лазым олан маллары, материаллары, аваданлығлары, вәсаити әлдә етмәк мәғсәдилә башға мүәссисә вә тәшкиләтләри мүғавилә мүнәсибәтләринә кирилләр. Тәрәфләр арасында бағланылан мүғавилә шәртләринә әмәл олунмасы гаршы тәрәфин истеһсал просесинин (сатыш вә с.) позулмасына, шәрти позан тәрәфә исә игтисәди санксија тәтбиғ олунмасына сәбәб олур. Бу исә һәр ики тәрәф үчүн мәғбул һал һесаб едилә билмәз.

Она көрә дә өз ишләрини нормал гуран һәр бир мүәссисә нәинки үмуми мәбләғ е'тибары илә мәһсул көндәрилмәси шәртләринә әмәл едилмәсинә, еләчә дә чәшидләр үзрә вә мүғавиләдә нәзәрәдә тутулан вахтда (тарихдә) малларын көндәрилмәси планына әмәл олунмасына даими фикир вермәлидир.

Тәғтишчи јохламанын кедишиндә бунлара әмәл олунмасыны диггәтлә арашдырмалы вә бу саһәдә реал вәзијјәти объектив гижмәтләндирмәлидир.

Мүғавилә өһдәликләри үзрә малкөндәрилмәси планына әмәл олунмасы вәзијјәти бир сәјлы мүғавилә вә 2 сәјлы мүғавилә-санксијасы формаларынын кәстәричиләринә вә малларын көндәрилмәсинә даир оператив-учот мә'луматларына әсәсән јохланылыр.

Мугавилә өһдәликләри нәзәрә алынмагла малкөндәрилмәси планынын (бүтүн чешидләр үзрә) јеринә јетирилмәси нәзәрә алынмагла мәһсул сатышы планынын ичрасы вәзијјәтинин мүәјјән едилмәси дә тәфтишин кедишиндә дигәтдән кәнарда галмамалыдыр. Бу кәстәрәчини ашағыдакы чәдвәлчн мә'луматлары әсасында мүәјјән етмәк олар.

Чәдвәл 20

Мугавилә өһдәликләринин јеринә јетирилмәси вәзијјәтинин мүәјјән едилмәси (млн. манатла)

Һесабат ајлары вә рүбләри	Мәһсул сатышынын план үзрә үмуми һәчми	Планлашдырылдығындан аз көндәрилән мәһсулун бундан габагыкы һесабат дөврүндә аз көндәрилән вә ондан сонракы дөврдә тамамланан дөјәри	Малкөндәрәнләр үзрә мугавилә өһдәликләри нәзәрә алынмагла сатыш планынын јеринә јетирилмәси	
			Мәбләғлә	Фаизлә
Јанвар	51840	320	51520	99,38
Феврал	50480	80	50400	99,84
Март	72512	96	72416	99,87
I рүбүн јекүну	174832	496	174336	99,71

Чәдвәлин мә'луматларындан көрүндүјү кими мүәссисә јанвар ајында план үзрә 51840 млн. манат мәбләғиндә мал сатмалы иди. Һәгигәтдә исә о алыгы тәшкилатлара 51520 мин манатлыг мал жүкләјиб көндәрмишдир. Бу планлашдырылдығындан 320 млн. манат вә ја 0,62 фаиз азыр.

Мүәссисә феврал вә март ајларында да мәһсул сатышы планыны кәсирдә гојмушдур. Белә ки, феврал ајында 50480 млн. манатлыг мәһсул жүкләниб көндәрилмәли олдуғу һалда, һәгиги олараг 50400 млн. манатлыг мал јола салмышдыр ки, бу да ајлыг планда нәзәрдә тутулдуғундан 80 млн. манат вә ја 0,16 фаиз азыр.

Ејни вәзијјәт тәхминән март ајында да тәкрар олунмушдур. Март ајында мүәссисә мугавилә өһдәликләрини кәсирдә гојмуш (план 99,87 фаиз өдәнилмиш), малаланлара аз мал көндәрмишдир. Бунларын да нәтичәсиндә үмумиликдә малкөндәрилмәси үзрә I-чи рүбдә мугавилә шәртләринә (плана) 99,7 фаиз әмәл олунмуш, алычылара 496 мин манат аз мал көндәрилмиш вә план 0,29 фаиз кәсрдә галмышдыр.

Тәфтишин кедишиндә мал көндәриши үзрә өһдәликләрин јеринә јетирилмәси нәзәрә алынмагла, мәһсул сатышы планынын јеринә јетирилмәсинин јохланылмасынын нөвбәти мәрһәләсиндә һәмин кәстәрәчијә тә'сир едән амилләри тә'сирәтмә дәрәчәси мүәјјән олунмалыдыр.

Бу амилләрә истәһсал олунан мәһсулларын һәчминин, гурулушунун, кејфијјәтинин вә көндәрмә вахтларынын дөјишмәсини мисал кәстәрмәк олар.

Тәфтишчи мүәссисәнин мәһсул истәһсалы вә сатышы саһәсиндәки фаалијјәтинә объектив гижмәт вермәк наминә јухарыда кәстәриләнләрлә јанашы мәһсулларын сифаришчиләрә (малаланлара) вахтында, һәм дә чешидләр үзрә көндәрилмәсиндә јол верилән нөгсанларын, ејни заманда бунларын мәһсулун кејфијјәтинин ашағы дүшмәсинә тә'сирини вә дикәр нөгсанларын, онларын сәбәбләрини әтрафлы ејрәнмәлидир. Сонра исә бир даһа бу чүр нөгсанлара јол верилмәмәсинә јөнәлдилән әмәли тәдбирләр програмы һазырланмалыдыр.

Тәфтиш олунан дөвр үзрә сатыг мәһсул һагғында һесабат мә'луматларына, өз истәһсалынын јарымфабрикаларын, өзүнүн гејри-сәнајә характерли тәсәррүфаты, һабелә истәһсалатда јени техниканын мәнимсәнилмәси үчүн елм вә техниканын ваһид инкишаф фонду һесабына јеринә јетирилән ишләрин, һабелә һазыр мә'мулатын дөјәри дахил едилир.

Јохлама сатылмыш мәһсулларын үмуми һәчминә дахил едилән мә'луматлара, һесаб-фактуранын сүр'әтинә, мәһсулларын јериндә гәбулуна даир акта, әмтәә-нәглијјат гаһмәсинә, өдәниш сәнәдләринә, банк чыхарышларына, лимитләшдирилмиш вә лимитләшдирилмәмиш чек китабчасына, 46 сажлы вә дикәр мувафиг һесабларын мә'луматларына әсасән һәјата кечирилир.

Тәфтишчи сатышын үмуми һәчминә дахил едилән ајры-ајры мәһсул нөвүнү, јеринә јетирилән сәнајә характерли иш вә хидмәтләрә аид мәбләғләрин дүзкүнлүүнү јохлајаркән, ораја дүзкүн олмајан мәбләғин дахил олундуғуну ашкар етдикдә бу әмәлијјат үзрә мүәссисәјә дөјән зәрәрин мәбләғини мүәјјәнләшдирмәли, онун сәбәбини вә буна јол верән чавабдәһ шәхси дәгигләшдирмәлидир:

Вә'зи һалларда һесабата мәһсул сатышынын һәчми һагғында мә'луматларын дүзкүн дахил едилмәмәсинә раст кәлинир. Буна ән чоһ малаланлара көндәрилмәјән малла-

рын, көндөрлүмүш вэ дэјэри өдөнүлмөмиш малларын, гејри-стандарт, там дөст олмајан вэ кејфијјэтсиз малларын, өмтөөлик вэ сатлыг мөһсула дахил олмајан малларын дэјэри, һабелә дэјэри сүн'и сурөтдө артырылмыш малларын вэ саирәнин мөбләгләри һесаблинаркән јол верилир.

Тәфтишчи јухарыда кестөриләләри нәзәрә алмалы вэ тәфтишин кедишиндө һөмин мөсөләлери диггәтлә јохлајыб, һәгиги вәзијјәти ашкар етмәлидир.

Јохламанын кедишиндө тәфтишин гуртармасыны көзләмәдөн ашкар олунмуш нөгсан вэ чагышмазлыгларын дүзәлдилмәси вэ мүмкүн оланларын арадан гәлдирылмасы тә'мин олунмалыдыр. Тәфтиш дөврүндө дүзәлдилмәси мүмкүн олмајан нөгсан вэ чагышмазлыгларын кәлөчөкдө дүзәлдилмәсинә көмөк едә билчәк төклифләр верилмәлидир. Бүтүн бунлар шифаһи дејил, јазылы гәјдада тәфтиш актында өз әксини тапмалыдыр.

9.9. Мөһсул истеһсалынын аһәнкдарлығынын вәзијјәтинин јохланылмасы

Һәр бир мүәссисәнин аһәнкдар ишләмәси онун мөһсул бурахылышына даир план тапшырыгларыны вахтылы-вахтында јеринә јетирмәсиндөн хејли дәрәчәдә асылыдыр.

Мөһсул истеһсалынын аһәнкдарлыг вәзијјәтинин јохланылмасы апарыларкән тәфтишчи аһәнкдарлыг кестәричисини бүтүн мүәссисәләрдә ејни олмамасыны вә онун истеһсалын типиндөн асылы олмасыны билмәлидир. Фәрди вә кичик истеһсал типли мүәссисәләрдә мөһсул бурахылышынын аһәнкдарлығыны ажры-ажры сифаришләр үзрә мөһсул бурахылышы графиклә, онларын һәгиги бурахылыш вахты вә мөһсулларын анбара вэ алычылара тәһвил верилмәси вахты илә мүгајисә етмәк лазымдыр.

Серија вә күтләви һалда мөһсул бурахан мүәссисәләрдә аһәнкдарлығын вәзијјәтини натура вә пул ифадәси илә јохламаг үчүн һәгиги мөһсул бурахылышынын һөчмини онкүнлүк вә ај үзрә олан план мә'луматлары илә мүгајисәли шәкилдә тәфтиш етмәк лазымдыр.

Мөһсул бурахылышынын аһәнкдарлығы јохланаркән һазыр мөһсулун тәһвили һаггында олан мә'луматлардан, 40 сәјлы (һазыр мөһсул) синтетик һесабынын аналитик учот мә'луматларындан, оператив техники мә'луматлардан, нөвбә һесабатлары вә дикәр илк сөнәдләрдән вә мөһ-

сул бурахылышына даир һесабат мә'луматларындан истифадә олунур. Бу кестәричиләр үзрә планын јеринә јетирилмәси вәзијјәти јохланаркән тәфтиш дөврү үчүн үмумиликдә, тәфтиш дөврү дахилиндә исә илләр вә ајлар үзрә һәгиги вәзијјәт мөјјән едилмәлидир.

Мөһсул бурахылышы аһәнкдарлығынын позулмасы һаллары ашкар едилдикдә, онун сәбәбләри ајдынлашдырылмалыдыр. Бу чүр һалларын јаранмасына хаммал вә материалларын, көмөкчи материалларын там гәјдада олмамасыны, енержинин, истилијин чагышмамасыны, әсас фондлардан вә ишчи гүввәсиндөн јарытмаз истифадә едилмәсини вә дикәр-амилләри мисал кестөрмәк олар.

Тәфтишчи тәфтишин кедишиндә ажры-ажрылыгда јухарыда кестөриләнләрин конкрет нәтичәсини арашдырмалы вә онларын һесабына мүәссисәјә дөјән зәрәри вә буна чавабләр шәхсләри дәгиг мөјјән етмәлидир.

Ејни заманда тәфтишчи бу һагда сәләһијјәти чәрчивәсиндә вә гүввәдә олан гәјдаја (әсаснамә, тә'лимат вә с.) јуғун олараг өз әмәли төклифләрини вермәлидир.

Х Ф Ә С И Л

ӨМТӨӘЛИК СӘНАЈЕ МӨҺСУЛУНУН МАЈА ДӘЈӘРИНИН ТӘФТИШИ

10.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасија мәнбәләри

Базар игтисадијјаты шәраитиндә ишләјән һәр бир мүәссисәдән (бирликдән вә с.) истеһсал олунан мөһсуллара нормадан артыг хаммал, материал, енержи, өмөк вә малијјә вәсаити сәрфинә јол вермәмәк, һазырланан мөһсулларын маја дөјәринин мүмкүн гәдәр учуз баша кәлмәсини тә'мин етмәк төләб олунур.

Мөһсулларын истеһсалына вә сатышына сәрф олунан хәрчләрин даима азалдылмасы (онун кејфијјәтинә мәнфи тә'сир кестөрмәмәк шәрти илә) јолу илә маја дөјәринин ашағы салынмасы мәнфәәт мөбләгини илдән-илә артырылмасынын әсас јолудур. Буна, бурахылан мөһсулун һәр ваһидинә сәрф едилән чаңлы вә әшјалашмыш өмөји азалтмагла наил олмаг мүмкүндүр.

Мөһсулун маја дөјәринин учуз баша кәлмәси мәнфәәтин

артырылмасынын мүһүм амили олмага бәрабәр, һәм дә мүәссисәнин (бирлијин) истехсал вә социал вәзијјәтинин јахшылашмасынын, мүәссисә коллективиндә мадди мараға тә'минат јарадылмасынын әсас мәнбәјидир.

Мәһсулларын, иш вә хидмәтләрин маја дәјәри үзрә план тапшырыгларынын јеринә јетирилмә сәвијјәси, әмтә-әлик мәһсулун бир манатына дүшөн һәгиги мәсрәфләр, мү-әссисәнин бүтүн әмтәәлик мәһсулунун һәгиги маја дәјәри, планда тәбул олунмуш гижмәтлә вә әмтәәлик мәһсулун мү-әссисәдә гүввәдә олан топдан гижмәтлә һәгиги һәчми нәзәрә алынмагла мүәјјән едилди.

Маја дәјәри кәстәрчиси, мүәссисәнин фәалијјәт даирә-синин әсас һиссәсини, о чүмләдән техникадан, материал, әмәк вә малијјә ресурсларындан истифадә вәзијјәтини өзүндә әкс етдирдијиндән һәр бир мүәссисәнин фәалијјәти-нә гижмәт вермәк үчүн истифадә олунан кејфијјәт кәстәрчи-ләриндән һесаб олунур. Она кәрә ки, бу кәстәрчиди һәр бир мүәссисәдә мәнфәәтин, рентабеллик сәвијјәсинин вә игтисади һавәсләндирмә фондунун формалашмасында да мүһүм рол ојнајыр.

Истехсалын игтисади сәмәрәлијинин артырылмасын-да, мүәссисәнин бүтөвлүкдә јүксәк рентабелли ишләмәсиндә әмтәәлик мәһсулун маја дәјәрини вахташыгы јохламагла мөвчуд нөгсанларын ашкар едилиб арадан галдырыл-масынын вә бу истигамәтдә диқәр тә'сирли тәдбирләр кө-рүлмәсинин ролу бөјүкдүр. Бунлары исә јалныз мүәссисә-дә (бирликдә) сәнәдли тәфтиш апармагла һәјата кечирмәк олар.

Сәнәје мүәссисәләриндә, бирликләриндә, еләчә дә онла-рын ајры-ајры сех вә шө'бәлариндә әмтәәлик мәһсулун ма-ја дәјәринин тәфтишинин гаршысында ашағыдакы вәзи-фәләр дурур:

— әмтәәлик мәһсулларын маја дәјәри үзрә план тапшы-рыгларынын реаллыг вәзијјәтини мүәјјән етмәк;

— бүтүн әмтәәлик мәһсулларын һәгиги маја дәјәри вә әмтәәлик мәһсулларын мүәссисәнин топдан сатыш гижмәти илә мә'луматларынын һесабат мә'луматлары илә дүзкүнлү-јүнү јохламаг;

— истехсал мәсрәфләринин хәрч маддәләри вә калкул-јасија маддәләри үзрә сәнәје-техники-малијјә планында, учотда вә һесабатда әкс етдирлијинин дүзкүнлүјүнү мү-әјјән етмәк;

— истехсалатда олан јарымфабрикатларын учотунун вә муһафизәсинин вәзијјәтини өјрәнмәк, мәсрәфләрин һазыр мәһсул вә битмәмиш истехсал арасында бөлүшдүрүлмәси-нин дүзкүнлүјүнү мүәјјән етмәк;

— әмтәәлик мәһсулларын маја дәјәринин ашағы салын-масы үзрә тапшырыгларынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини объектив гижмәтләндирмәк;

— пландан кәнарлашмаларын сәбәбини мүәјјән етмәк;

— мәһсулун маја дәјәринин ашағы салынмасы саһәсин-дә мөвчуд дахили еһтијат мәнбәләрини ашкар етмәк, бу са-һәдә олан нөгсанларын арадан галдырылмасына вә кәлә-чәкдә әмтәәлик мәһсулларын маја дәјәринин ашағы салын-масына јөнәлдилмиш тәклифләр һазырламаг.

Бу вәзифәләри јеринә јетирмәк мәгсәди илә габагчыл сәнәје мүәссисәләриндә мәсрәфләрин учоту вә мәһсулун маја дәјәри калкулјасијасынын норматив методундан ке-ниш истифадә едилди.

Әмтәәлик мәһсулларын маја дәјәри үзрә план тапшы-рыгларынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини тәфтиш едәркән ашағыдакы информасија мәнбәләриндән истифадә олунур:

— сәнәје-техники-малијјә планынын мә'луматларын-дан;

— 1 — Сәнәје (иллик) сажлы "мәһсул үзрә сәнәје мүә-ссисәсинин иллик һесабаты"ндан;

— 1 — Әмәк (сәнәје) сажлы "Сәнәје мүәссисәсинин әмәк үзрә һесабаты"ндан;

— 1 — ИФ сажлы, мүәссисәнин (тәшкилатын) истехсал фәалијјәти һаггында" һесабат формасындан;

— 11 — Тәчһизат сажлы "Јаначағын, истилик вә електрик енерјисинин мәсрәфинин јекунлары һаггында һесабат"дан;

— 3 — Тәчһизат сажлы "материал галыглары вә мәс-рәфләри һаггында һесабат"дан;

— 4 — Тәчһизат сажлы "Јаначағын галыгы вә мәсрәфи, ишләнмиш нефт мәһсулларынын јығылмасы вә истифадә олунмасы һаггында һесабат"дан.

10.2. Әмтәәлик мәһсулларын маја дәјәринин тәфти-шиндә истифадә едилән игтисади кәстәрчиләр

Мәһсулларын истехсалына сәрф олунан мәсрәфләрин планлашдырылмасы, игтисади тәһлили вә тәфтиши һазыр-

ланан мѣсулларын (иш вѣ хидмѣтлѣрин) маја дѣјерини там характеризѣ етмѣјѣ имкан верѣн мувафиг игтисади кѣстѣричилѣр системинин олмасыны тѣлѣб едир. Бу чүр игтисади кѣстѣричилѣр системинѣ ашагыдакылар аид едилер:

— ѣмтѣалик мѣсулун истѣсхал маја дѣјѣри, сѣх маја дѣјѣри, там маја дѣјѣри, бир манатлыг ѣмтѣалик мѣсула чѣкилѣн хѣрчлѣр, мүгајисѣјѣ кѣлѣн вѣ кѣлмѣјѣн мѣсулларын маја дѣјѣри, мүчүм мѣсул нѣвлѣринин маја дѣјѣри, техноложи маја дѣјѣри, план маја дѣјѣри, хѣсабат маја дѣјѣри вѣ саир.

Мѣсулларын истѣсхал маја дѣјѣрини онларын назырланмасына сѣрф едилѣн ашагыдакы хѣрчлѣрин мѣчмусу тѣшкил едир: сѣрф олунан хаммал вѣ материалларын дѣјѣри, истѣсхал фѣхлѣлѣринин ѣсас вѣ ѣлавѣ ѣмѣк хаггы, социал сығорта органларына ајырмалар, јаначаг, кѣмѣкчи материаллар, истѣсхалын ѣсас фондларыннын сахланмасы вѣ истгисмары хѣрчлѣри; хѣсабланмыш амортизасија ајырмалары, истѣсхалата хидмѣт вѣ онун идарѣ олунмасы илѣ ѣлагѣдар олар хѣрчлѣр вѣ дикѣр мѣсрѣфлѣр.

Сѣх маја дѣјѣри мѣсулун истѣсхал маја дѣјѣри илѣ сѣх хѣрчлѣринин үмуми мѣблѣгиндѣн ибарѣтдир.

Истѣсхал олунан мѣсулларын там маја дѣјѣри (комплекс хѣрчлѣр дѣ дахил олмагла) истѣсхал маја дѣјѣри илѣ гејри-истѣсхал мѣсрѣфлѣринин (коммерсија хѣрчлѣринин) мѣчмујундан ибарѣтдир. Там маја дѣјѣриндѣн истѣсхалын игтисади сѣмѣрѣлилик сѣвијѣсинин гижмѣтлѣндирилмѣсиндѣ үмуми кѣстѣричи кими истифадѣ олунур.

Мѣсулун маја дѣјѣри сѣвијѣсини характеризѣ едѣн ѣсас үмумилашдиричи кѣстѣричилѣрдѣн бири дѣ бир манатлыг ѣмтѣалик мѣсула мѣсрѣф сѣрфи кѣстѣричисидир. Бир манатлыг ѣмтѣалик мѣсула мѣсрѣф сѣрфи кѣстѣричисини мѣсулун там маја дѣјѣри, (мүѣссисѣнин гүввѣдѣ олан топдан сатыш гижмѣти илѣ) ѣмтѣалик мѣсулун чѣминѣ бѣлүнмѣклѣ мүѣјѣн едилер. Тѣфтиш заманы бунлар нѣзѣрѣ алынмалыдыр.

Сѣнајѣ мѣсулунун маја дѣјѣринин тѣфтишиндѣ мүгајисѣјѣ кѣлѣн вѣ кѣлмѣјѣн ѣмтѣалик мѣсулун маја дѣјѣри кѣстѣричисиндѣн дѣ истифадѣ етмѣк олар. Бунун үчүн 1-ИФ сајлы "мүѣссисѣнин (тѣшкилатын) истѣсхал фѣалијѣјѣти хаггында хѣсабат формасынын мувафиг дѣврѣ аид мѣлу-

матларындан истифадѣ етмѣк мѣслѣхѣтдир. Бу заман 1-ИФ сајлы хѣсабат формасында ѣмтѣалик мѣсулун маја дѣјѣринѣ хаммалын, материалын, јарымфабрикатларын гижмѣтинин, енержи вѣ јукдашыма тарифлѣринин дѣјѣшмѣсинин тѣ'сирини ѣкс етидрѣн арајышын да верилмѣсини нѣзѣрѣ алмаг лазымдыр. Бир гајда олараг, хѣсабат дѣврүндѣ гижмѣт вѣ тарифлѣрдѣ едилѣн дѣјѣшиакликлѣр мүѣссисѣнин тѣгсирини үзүндѣн баш вермир. Буна кѣрѣ дѣ маја дѣјѣринин план вѣ хѣгиги кѣстѣричилѣринин мүгајисѣјѣ кѣлѣн вѣзијѣјѣтдѣ олмасыны тѣ'мин етмѣк үчүн гижмѣт вѣ тарифлѣрдѣки дѣјѣшиакликлѣр нѣзѣрѣ алынараг кѣстѣричилѣрдѣ дүзѣлиш олунмалы вѣ мүгајисѣјѣ кѣлѣн мѣсулун хѣчми мүѣјѣнлѣндирилмѣлидир.

Тѣфтиш заманы хѣсабат илинин мѣсулунун маја дѣјѣринин кѣчѣн илѣ мүгајисѣјѣ кѣнарлашмасы мүгајисѣјѣ кѣлѣн ѣмтѣалик мѣсуллар үзрѣ, маја дѣјѣринин пландан кѣнарлашмасы исѣ хѣм мүгајисѣјѣ кѣлѣн хѣм дѣ мүгајисѣјѣ кѣлмѣјѣн ѣмтѣалик мѣсуллар үзрѣ мүѣјѣн едилмѣлидир.

Фѣрди вѣ техноложи маја дѣјѣри бир-бириндѣн фѣрглѣнир. Фѣрди маја дѣјѣрини ајры-ајры мѣ'мулат нѣвүнүн истѣсхалына чѣкилѣн хѣрчлѣр тѣшкил едир.

Техноложи маја дѣјѣри дѣдикдѣ, мѣсул истѣсхалына (сатын алынмыш иссѣ вѣ говшаглара чѣкилѣн хѣрчлѣрдѣн башга) сѣрф олунан мѣсрѣфлѣрин мѣчмују баша дүшүлүр.

Техноложи маја дѣјѣринѣ дахил едилѣн мѣсрѣфлѣр ашагыдакылардыр:

— истѣсхалчы фѣхлѣлѣрин ѣмѣк хаггы, социал сығортаја ајырмалар, мѣ'мулатларын истѣсхалына билаваситѣ сѣрф олунмуш материал вѣ енержи хѣрчлѣри, машын вѣ аваданлыглара техники хидмѣт кѣстѣрилмѣси, амортизасија ајырмалары, истифадѣ олунан алѣтлѣрин, јағлајычы вѣ сүрткү материалларынын дѣјѣри вѣ с.

Тѣфтишчи ѣмтѣалик мѣсулун маја дѣјѣрини тѣхлили гајдада нѣзѣрдѣн кѣчирѣркѣн план, смета, норматив, кѣчѣн илин вѣ чари илин фактики маја дѣјѣри кѣстѣричисиндѣн дѣ истифадѣ едѣ билѣр.

Јохламанын кѣдишиндѣ тѣфтишчи јухарыда кѣстѣрилѣн маја дѣјѣрлѣринин дүзкүн хѣсабланма вѣзијѣтини ѣтрафлы јохламалы, бу сѣхѣдѣ мѣвчуд нѣгсанлары ашкар етмѣли вѣ онларын арадан галдырылмасына кѣмѣк едѣ билѣн тѣклифлѣр вермѣлидир.

10.3. Эмтээлик мөһсулун маја дөжөринин ашағы салынмасы үзрө тапшырығын јеринө јетирилмәсинин тәфтиши

Сәнајә мүүссисәләринин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә һәртәрәfli гижмәт верилмәсиндә комплекс тәфтишин ролу бөјүкдүр. Комплекс тәфтишин әсас объектләриндән бири дө мөһсулун маја дөјәри үзрө план тапшырыгыларына риәјәт едилмә вәзијјәтини јохламагдыр. Бир гәјдә оларат тәфтиш олунан дөвр тәгвим или илә ујғун кәлмир. Она көрә дө мөһсулун маја дөјәри планынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини, тәфтиш дөврүнә дахил олан ајлары (рубләри) ајры-ајрылыгдә (әввәлки вә чари ил үзрә) мүүзјән етмәк лазымдыр. Мисал үчүн фәрз едәк ки, тәфтиш кечән илин октјабр ајынын 1-дән јени илин октјабр ајынын 1-нә кими олан дөврү әһатә едир.

Бу заман кечән илин мұвафиг кестәричиләрини бу илин јохламанын әһатә етдији 9 ајы илә там һалдә бир-бири илә мугәјисә етмәк дүзкүн олмур. Она көрә дө планын јеринә јетирилмәси кечән ил үчүн IV рубүн, чари ил үчүн исә чари илин 9 ајынын мө'луматлары әсасында ајры-ајрылыгдә јохланылмалыдыр.

Эмтээлик мөһсулун маја дөјәри планынын јеринә јетирилмәсини гижмәтләндирәркән, бә'зән мүүссисәдә гәнаәт әлдә едилмәси мө'лум олур. Лакин һәммин гәнаәтин мүүссисәнин хидмәти кими гәбул едилмәси мөгсәдәујғун һесаб едилмир. Бу чүр вәзијјәт мөһсулларын номенклатурасынын вә чешидләринин плаидә нәзәрдә тутулдуғуна нисбәтән дөјишмәси нәтичәсиндә баш верә билир. Она көрә дө бу чүр јолла әлдә олунан гәнаәт мөбләги эмтээлик мөһсулларын маја дөјәри планынын јеринә јетирилмәсини гижмәтләндирәркән нәзәрә алынмамалыдыр. Әкәр мөһсулун план үзрә гурулушунун дөјишмәси мәсрәфләрин артмасына сәбәб олурса, онда бу әмәлијјат өзүнү доғрултмајан иш кими нәзәрә алыныр вә һәммин хәрчләр башга амилләр һесабына әлдә едилән гәнаәт һесабына едәнилир.

Эмтээлик мөһсулларын маја дөјәри планынын јеринә јетирилмәсинә вәзијјәтинә гижмәт вериләркән мөһсул исгәһ-салына сәрф едилән материал, әмәк вә диқәр хәрч маддәләриден әлдә едилән гәнаәтлә әлағәдар олмајан гәнаәт мөбләғләри нәзәрә алынмыр. Мөһсулларын маја дөјәри планынын јеринә јетирилмәсинә гижмәт вериләркән нәзәрә алын-

мајан гәнаәт мөбләги амилләринин сијаһысы сәнајә назирликләри (ширкәтләри, бирликләри) тәрәфиндән һәр бир сәһә үчүн ајрылыгдә мүүзјәнләшдирилир.

Кестәрилән гәнаәт нөвләри мұвафиг һесабат формаларында верилир. Она көрә дө тәфтишчи тәфтишә башлајана гәдәр һәммин һесабат формасындакы мө'луматларын дүзкүнлүјүнү јохлаамалыдыр. Бу заман тәфтишчи һесабат мө'луматларынын шиширдилмәси вә јалан мө'луматларын верилмәси һалларыны ашкар едәрсә, онун дүзәлдилмәсини тә'мин етмәли вә јалныз буидан сонра тәфтишә башлаамалыдыр.

Гәбул олунмуш гәјдәја әсасән эмтээлик мөһсулун маја дөјәри планынын јеринә јетирилмәси вәзијјәти гижмәтләндирилкән онун сәвијјәсинин дөјишмәсинә ашағыдакы амилләрин тә'сир етдији нәзәрә алынмалыдыр:

— эмтээлик мөһсулун план үзрә гурулушу вә онун чешидләринин дөјишмәси;

— эмтээлик мөһсулун маја дөјәринин јүксәлмәси вә ја ашағы дүшмәси;

— материал еһтијатларынын гижмәтинин, енержи вә јүкдәшымә тарифләринин дөјишмәси;

— мүүссисәнин эмтээлик мөһсулунун тоидан гижмәтинин дөјишмәси.

Инди дө тәфтиш олунан мүүссисәдә эмтээлик мөһсулун маја дөјәри планынын јеринә јетирилмәсинин гижмәтләндирилмәси гәјдәсыны ашағыдакы чәдвәлин мө'луматлары (5-с сәјлү һесабат формасынын) әсасында нәзәрдән кечи-рәк.

Чәдвәл 21

Эмтээлик мөһсулун маја дөјәри планынын јеринә јетирилмәсинин јохланылмасы (01.01.1997-чи илдә).

Кестәричиләр	Сәтир нөмрәси	Илин әввәлиндән
План кестәричиләри:		
1. Бүтүн эмтээлик мөһсулун маја дөјәри	010	14300
2. Мүүссисәнин тоидансәтыш гижмәти илә эмтээлик мөһсул	030	19100
3. 1 манатлыг эмтээлик мөһсула хәрч (сәтир 010:030)	040	74,87
Планын јеринә јетирилмәси үзрә кестәричиләр:		

4. План үзрә бүтүн әмтәәлик мәһсулун маја дөјәри (планын јеринә јетирилмәси гижмәт-ләндириләркән нәзәрә алынмајан гәнаәт чыхылмагла) –сәтир (10–сәтир 250)	060	14300
5. План үзрә 1 манатлыг әмтәәлик мәһсула мәрәф (сәтир 060:030)	080	74,87
6. 1 манатлыг әмтәәлик мәһсула мәрәф нәзәрә алынмагла һәгиги бурахылмыш бүтүн мәһсулун маја дөјәри:		
план үзрә	100	14537
һәгиги	120	14303
7. Пландә нәзәрәдә тутулмуш гижмәтлә һәги-ги маја дөјәри (сәтир 120 чыхылсын баһа баша кәлмә, үстәкәл учузлашма)	140	14303
Мүәссисәнин, топдансатыш гижмәти илә әмтәәлик мәһсул (дөвријәдән веркисә):		
8. Пландә нәзәрәдә тутулмуш һәгиги гижмәт-лә	160	19429
9. Гүввәдә олан һәгиги топдансатыш гиж-мәтлә	170	20463
һәгиги бурахылмыш әмтәәлик мәһсулун 1 манатына мәрәф:		
10. Гүввәдә олан һәгиги гижмәтлә (сәтир 120:170)	180	69,89
11. Пландә нәзәрәдә тутулмуш һәгиги гиж-мәтлә (сәтир 140:160)	190	73,62
Маја дөјәринин ашағы дүшмәсидән		
0, чүмләдән:		
12. Маја дөјәринин ашағы дүшмәсидән гәнаәт (-), артыг хәрч (+), маја дөјәри үзрә әмтәәлик мәһсул–планла мугәјисә олулма-гла (сәтир 140–100)	240	-234
13. Маја дөјәри үзрә тапшырыгларын јеринә јетирилмәсидә нәзәрә алынмајан гәнаәт (-), артыг хәрч (+),	250	-
14. Мәһсулун маја дөјәри үзрә тапшырыг-ларын јеринә јетирилмәсидә нәзәрә ал-нан гәнаәт (-), артыг хәрч (+): мин ма-натла	260	-234
15. План үзрә 1 манатлыг әмтәәлик мәһсу-ла чәкилән мәрәфин сәвијәси нәзәрә алынмагла маја дөјәринә нисбәтән фаизлә (сәтир 260:100)·100	270	-1,62

16. Гижмәтләрин вә тарифләрин планда нәзәрәдә тутулан дөјишмәсини гижмәтләр вә тарифләрлә мугәјисәдә бүтүн әмтәәлик мәһсулун маја дөјәринә тә'сири–учуз баша кәлмә (-), баһа баша кәлмә (+)	320	-
---	-----	---

Тәфтишчи тәфтиш просесиндә илк нөвбәдә јухарыда көстәрилән һесабат мә'луматларынын дүзјүнлүјүнү јохла-малы вә бу сәһәдә олан сәһвләрин дүзәлдилмәсини тә'мин етмәлидир.

Чәдвәл мә'луматларындан көрүнүр ки, 1 манатлыг әм-тәәлик мәһсула һәгиги чәкилмиш мәрәф плана нисбәтән 4 манат 98 гәпик ашағы дүшмүшдүр (сәтир 040—сәтр 180). Бу ашағыдакы амилләрин тә'сири нәтичәсиндә баш вермишдир:

әмтәәлик мәһсулун план үзрә гурулушунун вә чешиди-нин дөјишмәси нәтичәсиндә;

әмтәәлик мәһсулун маја дөјәринин ашағы дүшмәси һе-сабына (сәтир 190—сәтир 40)—1,25 манат;

әмтәәлик мәһсулун вә материал ресурсларынын гижмә-тинин дөјишмәси һесабына (сәтир 180—сәтир 190)—3,73 манат.

Јухарыдакы чәдвәлин мә'луматларыны тәһлил етмәк јолу илә дикәр амилләрин дә тә'сири һесабламаг олар. Бунун үчүн итгисәди тәһлилин бу мәсәләјә аид олан үсул-ларындан тәфтишчи бачарыгла истифадә етмәлидир. Һәм дә бу заман тәһлил олуан көстәричијә тә'сир едән амиллә-рин бир вә ја бир нечәсинин арашдырылмасы илә, иши битмиш һесаб етмәк олмас. Тәфтишчи әмтәәлик мәһсулун маја дөјәринин ашағы дүшмәси үзрә планын јеринә јети-рилмәсинә тә'сир едән бүтүн мәнфи вә мүсбәт амилләрин тә'сир дәрәчәсини мүјәјән етмәли, бу сәһәдәки нөгсанлары көстөрмәли вә онларын арадан галдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр вермәлидир.

10.4. Сәнајә мәһсулларынын маја дөјәринин калкулјасија маддәләри үзрә тәфтиши

Истәһсала чәкилән мәрәфләрин калкулјасија маддәлә-ри (хәрч үнсүрләри) үзрә тәфтишинә 1- ИФ сәјлы иллик, рублик һесабат формасынын мә'луматларынын јохланыл-масындан башланылыр. Бурада бурахылан әмтәәлик мәһ-сулун һәгиги маја дөјәри, калкулјасија маддәләри вә итги-

сади элементләр үзрә мәсрәфләр һаггында мә'луматлары верилир.

Мәһсул истехсалына сәрф олунан мәсрәфләр калкулјасија маддәләри (хәрч үнсүрләри) үзрә тәфтиш едиләркән бүтүн хәрч үнсүрләри охшар хүсүсийјәтләринә вә игтисади аламәтләринә көрә ајрыча чәдвәлдә групплашдырылмалыдыр. Бу чәдвәлин мә'луматларына әсәсән, бүтүн хәрчләрин тәркибиндә ајры-ајры хәрч үнсүрүнүн хүсүси чәкиси һесаблиһыр. Һәр бир хәрч үнсүрүнүн хүсүси чәкиси план үзрә хәрчләрин јекүн мәбләғинә бөлүнмәклә мүәјјән едилир. Һәр бир хәрч үнсүрүнүн һәгиги хүсүси чәкиси, план мә'луматы илә, кечән илин мувафиг дөврүндә олан хүсүси чәки илә мүгајисә олунмагла мүсбәт вә мәнфи кәнарлашмалар мүәјјән едилир.

Маја дәјәринин калкулјасија маддәләри үзрә тәфтишинин информасија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

— сәнаје-техники-малијјә планынын мә'луматлары;

— 1 сәнаје (иллик) сажлы "мәһсул үзрә сәнаје мүәссисәләринин иллик һесабаты";

— 1 — Әмәк (сәнаје) сажлы "сәнаје мүәссисәсинин әмәк үзрә һесабаты";

— 1 — ИФ сажлы "мүәссисәнин (тшкилатынын) истехсал фәалијјәти һаггында" һесабат;

— 3 — Тәһнизат сажлы "материал галыглары вә мәсрәфләри һаггында һесабат;

— 4 — Тәһнизат "Јаначағын галығы вә мәсрәфи, ишләнмиш нефт мәһсулларынын јығылмасы вә истифадә олунмасы һаггында" һесабат;

— 1 — ИФ (сәнаје) сажлы "Сәнаје мүәссисәсинин истехсал фәалијјәтинин кәстәричиләри".

— "Тәсәррүфат һесаблы мүәссисә (бирлик) вә тәшкилатларын идарә апаратынын хидмәти (миник машыналарынын сахланылмасы хәрчләри) һаггында һесабат" (ф. № 14).

Сәнаје мәһсулларынын маја дәјәринин тәркибинә ејни-заманда тәбии еһтијатлардан истифадә үзрә едәнишләр, кеоложи-кәшфијјат ишләринә ајырмалар, су тәсәррүфатындан алынған суја көрә едәнишләр вә с. мәсрәфләр дә дахил едилир.

Тәфтишин әсас мәрһәләси материал мәсрәфләринә гәнаәтин үмуми һәчмини әкс етдирән һесабат кәстәричиләринин дүзкүнлүјүнүн јохланылмасыдыр. Бу кәстәричинин

дүзкүнлүјүнү јохлајаркән мувафиг һесабат формаларынын мә'луматларындан истифадә олунур. Тәфтишчи бу мә'луматларын көмәји илә материал хәрчләри планына әмәл едилмә вәзијјәтини дүзкүн гижмәтләндирмәлидир.

Зайдан олан иткиләр тәфтиш едиләркән онун тә'минатлы тә'минә сәрф олунан тә'мир хәрчләринин учот вә һесабада дүзкүн әкс етдирилмәсә мәсәләсинә хүсүси фикир верилмәлидир. Тәһлил ишләри кәстәрир ки, мәһсулун маја дәјәринин дәјишилмәсинә гәјри-мәһсулдар хәрчләр дә тә'сир кәстәрир. Бу хәрчләрин тәркибиндә идарәтмә апаратынын сахланмасы үзрә хәрчләрин хүсүси чәкиси бир чох сәнаје мүәссисәләриндә һәләлик јүксәкдир. Идарәтмә апаратынын сахланылмасына сәрф едилән мәсрәфләрә нәзарәт етмәк үчүн ејни адлы 14 сажлы һесабат формасынын вә мәсрәфләрин маддәләр үзрә учотуну өзүндә әкс етдирән 25, 26, 23 вә 29 сажлы синтетик һесабларын мә'луматларындан истифадә олунур. Тәфтишин кедишиндә кассанын вә банкын мәхарич сәнәдләринә вә тәһтәһесаба шәхсләрин аванс һесабатларына әсәсән идарә апаратынын сахланылмасына чәкилән мәсрәфләрин 50, 51, 71 сажлы вә дикәр мувафиг һесабларын кредитиндә дүзкүн вә там әкс етдирилмәси нәзәрдән кечирилмәлидир.

Бу мөгсәдлә идарә апараты ишчиләринин әмәк һаггы, о чүмләдән идарә апаратынын, сәхдә вә дикәр заводдахили бәгләләрдә сахланылмасына чәкилән хәрчләр, бу әмәк һагларына көрә социал сьғортаја едилән ајырмалар, идарә апараты ишчиләринин хидмәти е'замијјәт хәрчләринин, миник машыналарынын (еләчә дә ичарајә көгүрүлмүш миник машыналарынын) кәзәтчиләрин сахланылмасы, дөф-тәрхана, почт-телеграф, мөгбәә вә саирә илә әлағәдар олан хәрчләрин мәбләғи вә онларын учотда дүзкүн әкс етдирилмәси дигтәглә јохланылмалыдыр.

Тәфтиш заманы рәһбәр, мүһәндис-техники ишчиләрин вә мүәссисәнин рәһбәр тәшкилаты тәрәфиндән тәсдиг едилмиш дикәр гуллугчуларын әмәк һаггы мәбләғи (тәсдиг олунмуш фонд мәбләғи) һәгиги һесабланан әмәк һаггы мәбләғи илә мүгајисәли гәјдада јохланылмалыдыр.

Штат-смета интизамына әмәл олунма вәзијјәти јохланыларкән һесабланан ајлыг әмәк һаггы мәбләғи, һәр бир штат ваһиди үчүн планда тәсдиг олунмуш ајлыг әмәк һаггы мәбләғи илә тутушдурулмалыдыр.

Әкәр бу сәһәдә нөгсан оларса, тәфтишчи, инзибати-

идарә аппараты үзрә артыг сахланылан штат ваһидинин мигдарыны вә бу һесаба јол верилән әмәк һаггы фондундан олан кәнарлашма мәбләғини мүәјјән етмәлидир. Мәһсулун маја дәјәринин пландан кәнарлашмасына тә'сир едән ән мүһүм амилләрдән бири дә материал, әмәк вә пул мәсрәфләринин истеһсал мәсрәфләринә там вә дүзкүн аид едилмәәсидир. Тәфтишчи игтисади һәвәсләндирмә фонду һесабына әртүлән хәрчләрин истеһсал олунан мәһсулла-рын маја дәјәринин тәркибинә дахил едилиб-едилмәәсини дә тә'лиматын тәләбләри бахымындан арашдырмалыдыр.

Истеһсал мәсрәфләринин бүтөвлүкдә учотда дүзкүн әкс етдирилмә вәзијјәти јохланыларкән саһәви тә'лимадта нә-зәрдә тутулан тәләбләрә әмәл олунаб-олунмамасы мәәләси нәзәрдән кечирилмәли вә фактики вәзијјәтә объектив ги-мәт верилмәлидир.

Сәрф олунан мәсрәфләр үзәриндә чидди нәзарәтин тә'-мин олунамасында мәсрәфләрин учотунун вә мәһсулун маја дәјәринин калкулјасијасынын норматив методунун тәтбиғ олунамасынын ролу бөјүкдүр.

Она көрә дә тәфтишчи мүәссисәдә буна нә дәрәчәдә әмәл олунамасына фикир вермәлидир.

Мүәссисәдә битмәмиш истеһсалын учотунун дүзкүн апарылмасы үзәриндә нәзарәтин тә'мин олунамасынын да ролу бөјүкдүр. Битмәмиш сәнәјә истеһсалы дедикдә, иш-ләймә мәрһәләсиндә олан вә бүтүн техноложии мәрһәләләр-дән кечмәјән мә'мулатлар нәзәрдә тутулур. Тәфтишин ке-дишиндә битмәмиш истеһсалын һәчминин дүзкүн мүәјјән едилмәсинә тәфтишчи хүсуси фикир вермәли, бу саһәдә учот мә'луматларынын дәгиглик вәзијјәти объектив гијмәт-ләндирилмәлидир.

Сәнәјә мүәссисәләринин әксәријјәтиндә јарымфабрикат-ларын мигдар учоту вә онларын һәрәкәтинә нәзарәт истеһ-сал-диспетчер хидмәтинә һәвалә олунамушдур. Мүәссисә-нин мүһасибатлығы исә јарымфабрикатларын һәрәкәти вә мүһафизәси үзәриндә методоложи рәһбәрлији вә нәзарәти тә'мин едир.

Баша чатмамыш (битмәмиш) истеһсал тәфтиш едиләр-кән тәфтишчи әсасән ашағыдакы ишләри јеринә јетирмә-лидир:

1. Һазырлыг иши там баша чатмамыш детал, һиссә, говшаг вә саирәнин галығынын мигдары һаггында опера-тив мә'луматы әлдә етмәли;

2. Учотда әкс етдирилмәмиш зај мәһсулун вә ләғв едил-миш, еләчә дә ичрасы дајандырылмыш сифаришләрин мигдар вә һәчмини мүәјјән етмәли;

3. Истеһсал мәсрәфләринин битмәмиш истеһсал галығы вә һазыр мәһсул арасында нә дәрәчәдә дүзкүн бөлүшдүрүл-дүјүнү мүәјјән етмәли;

4. Битмәмиш истеһсал галығынын чари учотда вә ба-лансада дүзкүн гијмәтләндирилмә вәзијјәтини өјрәнмәли.

Битмәмиш истеһсал галығынын јохланылмасына ба-ланс маддәсиндә олан "өз истеһсалынын битмәмиш сәнәјә истеһсалы галығынын мә'луматларыны, баш китабын 20 "Әсас истеһсалат", 21 "өз истеһсалынын јарымфабрикат-лары" вә 23 сајлы "көмәкчи истеһсалат" һесабында олан галыгла мүгајисә етмәкдән башланыр.

Бу заман 23 сајлы һесаба бина вә гурғуларын гуртар-мамыш әсаслы тә'миринә сәрф едилән вә балансын активни-нин III бөлмәсиндә әкс етдирилмәли олан мәбләғ әввәлчә-дән чыхылмалыдыр.

Битмәмиш истеһсал галығынын тәркибини мүәјјән ет-мәк вә калкулјасија маддәләри үзрә мәсрәфләри гијмәтлән-дирмәк үчүн илкин информасија мәнбәји әмтәалик мәһсу-лун маја дәјәринин һесабунамасына даир тәртиб едилән ичмал һесабунамалардыр. Буну 10 сајлы журнал-ордерин III бөлмәсиндән көтүрмәк лазымдыр. Орада ајын сонуна әкс етдирилән битмәмиш истеһсал галығынын мәбләғи, истеһсал мәсрәфләринин ичмал учоту чәдвәлинин јекун мә'луматлары, ајры-ајры мәһсул нөвү, хәрч маддәси вә ма-териалларын калкулјасијасы илә мүгајисә едилмәклә мү-әјјәнләшдирилмәлидир.

Бу мәсәдлә, мүәссисә јохланыларкән тәфтишчи битмә-миш истеһсал галығы үзрә рүблүк вә иллик инвентарлаш-ма материалларында олан мә'луматларла әтрафлы таныш олмалыдыр. Әкәр һәмин инвентарлашма сәнәдләри тәф-тишчидә шүбһә доғурарса, о мүәссисәдә башдан-баша ин-вентарлашма апарылмасыны тәләб едә биләр.

Мәһсулун маја дәјәри вә истеһсала чәкилән мәсрәфләрә даир мә'луматлар 5-с сајлы рүблүк вә иллик "сатлыг мәһ-сулун маја дәјәри үзрә планын јеринә јетирилмәси һаггында истеһсал бирлијинин, (мүәссисәнин) һесабаты" форма-сында верилир. Бу һесабат формасынын мә'луматларын-дан тәфтиш заманы әтрафлы истифадә олунамалыдыр.

Јухарыда дејиләнләри 5-с сајлы һесабат формасынын I

сајлы элавэсинин I бөлмэсинин мөлүматлары эсасында ашағыдакы чөдвөлин васитэсилэ 1996-чы илин мөлүматлары эсасында этрафлы нэзэрдэн кечирэк:

Чөдвөл 22

Сэнаје мөһсулунун маја дөјөрүннн калкулјасија маддөлөри үзрө гурулушу (млн. манатла)

Мэсрэф маддөлөри	Сөтир №-си	План үзрө өмтө-элик мөһсу-лун маја дөјөри	Һөгиги өмтөэлик мөһсул бурахылышы		План маја дөјө-рин-ден көнәр-лашма (+);(-)
			План маја дөјөри үзрө	Һөгиги маја дөјөри үзрө	
1. Хаммал вэ материал-лар	1010	12290	12868	12628	-240
2. Гајтарылан тулланты-лар (чыхылыр)	1030	474	386	326	-60
3. Сатыналыннан мө'му-латлар, жарымфабрикат-лар, көнәр мүэссисөлөр вэ тэшкилатлара истөһсал характерли кидмөт	1040	23396	23120	22838	-282
4. Техноложи мөгсөдлөр үчүн јаначаг вэ енержи	1050	1030	1052	1086	+34
5. Эсас истөһсал фөһлөлө-ринин эмөк һаггы	1060	5444	5682	5146	-536
6. Элавэ ишчилөрин эмөк һаггы	1070	574	598	542	-56
7. Сосиал сығортаја ажыр-малар	1080	846	880	796	-84
8. Истөһсалын һазырлан-масына вэ мөнимсөнилмө-синө хөрчлөр.	1090	-	-	-	-
9. Умумистөһсалат хөрч-лөри	1100	7492	7618	7720	+102
10. Умумтэсэрруфат хөрч-лөри	1120	6436	6546	6476	-70
11. Зајдан олан иткилөр	1130	-	-	14	+14
12. Дикөр истөһсал мөс-рөфлөри	1140	-	-	-	-

13. Эмтөэлик мөһсулун истөһсал маја дөјөри (сөтир 1010-сөтир - 1030 сөтир + 1040-дан 1120-јө дөк сөтир	1180	57982	57978	56920	-1058
14. Истөһсалдан көнәр (коммерсија) хөрчлөр	1190	296	292	294	+2
15. Эмтөэлик мөһсулун там маја дөјөри (сөтир 1180 + сөтир 1190)	1200	58278	58270	57214	-1056

Материал мэсрөфлөрүннн өмтөэлик мөһсулун маја дөјө-ринин тэрқибиндөки хүсуси чөкиси нэзэрдэн кечирилөр-көн илк нөвбэдө һесабат дөврүндө һөгиги материал мэсрөф-лөрүннн план мөлүматлары илә, кечөн һесабат илинин һөгиги көстөрчилөри чари илин һөгиги мөлүматлары илә мүгајисө едилмөклө көнәрлашмалар вэ она тә'сир едөн амиллөр мүэјәнләшдирилмөлидир.

Бизим јухарыда вердијимиз чөдвөлин мөлүматларын-дан көрүнүр ки, бүтүн өмтөэлик мөһсулун тәфтиш олуан дөврдө маја дөјөри 1058 млн. манат ашағы дүшмүшдүр. Јохланылан дөврдө техноложи мөгсөдлөр үчүн истифаде олуан јаначаг вэ енержи хөрч маддөси үзрө 34 млн. манат, зајдан олан иткилөр үзрө 14 млн. манат, истөһсалдан көнәр хөрч маддөси үзрө 2 млн. манат артыг хөрчө јол ве-рилмишдир. Јохлама просесиндө буларын сөбөби этраф-лы арашдырылмалы, ашкар олунамуш нөгсанлары арадан галдырылмасы вэ онларын бир даһа тәкрар олунамасына көмөк едөн тәдбирлөр һазырланмалыдыр. Материал сөрфи үзрө мэсрөфлөрин һөчминө, онларын сатыналма гижмөти, електрик енержисинин тарифи, нөглијјат-төдарүк хөрчлө-ринин сөвијјөси вэ ажры-ажры мөһсул нөвүнүн маја дөјөри-нө, материал групуна дахил олан вэсаитлөрин планлашды-рыландан (нормадан) көнәрлашмалар тә'сир көстөрир. Она көрө дө тәфтишчи бу факты јохлајаркөн төдарүк олуан материал гижмөтгилөрүннн учотда өкс етдирилөн һөгиги маја дөјөрүннн, материалларын илк сөнөдлөрдөки гижмөти-ни нэзөрө алмагла, онларын һөгиги маја дөјөрүннн һеса-бланмасы үчүн тәртиб едилмиш һесабланманын нөтичөси илә мүгајисө едиб, бу сәһэдөки нөгсанлары ашкара чыхарма-лыдыр.

Тәфтишчи, "Хаммал вэ материаллар", "Сатын алын-мыш мө'мулатлар", "Сатын алынмыш жарымфабрикатлар",

"көнәр мүәссисаләрә вә тәшкيلاتлара кәстәрилән истеһсал характерли хидмәтләр" вә "техники мәгсәдләр үчүн јаначаг вә енержи" хәрч маддәләри үзрә һәгиги мәсрәфләри јохлајаркән онларын истеһсалатда истифадәси һаггында мәлуматлары диггәтлә нәзәрдән кечирмәли вә бу дөјәрлиләрин әлдә олунмасы вә калкулјасија едилән ајры-ајры мәһсулун маја дөјәринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјүнү тәјин етмәлидир.

Материал дөјәрлиләринин әлдә олунмасы үзрә әмәлијатлар тәфтиш едиләркән, тәфтишчи тәдарүк олунан материалларын топдансатыш (мүгавилә) гижмәтинин планда нәзәрдә тутулан гижмәтә үјгунлулуғуну, бу амил үзрә јол верилән нөгсанлар нәтичәсиндә онларын үмуми дөјәринин сүни сурәтдә азалдылмасы вә ја артырылмасындан олан үмуми мәбләғи мүәјјәнләшдирмәлидир.

Тәдарүк олунан материал дөјәрлиләр үзрә мәсрәфләрин артмасы ән чоһ онлара аид олмајан хәрчләрин тәдарүк-нәглијат (коммерсија) хәрчләринә силинмәси јолу илә һәјатә кечирилир. Она көрә дә тәфтишчи бу мәсәләни јохлајаркән тәдарүк олунан материалларын маја дөјәринә дахил едилән мәсрәфләрин номенклатуруну јахшы билмәли вә бу әмәлијатлар үзрә кәнарлашмаларын олуб-олмамасыны дөјиг мүәјјәнләшдирмәлидир.

Јохлама заманы "Материалларын тәдарүкү вә әлдә едилмәси" (15 сажлы һесаб) үзрә хәрчләрин башга хәрчләрин тәркибинә дахил едилмәси һаллары мүәјјән едиләрсә, тәфтишчи һәмин әмәлијатда тәгсиркар олан шәхси вә бу чүр хәрчләрин үмуми мәбләғини мүәјјән етмәлидир. Тәфтишчи нөгсанлары ашкар етмәклә кифајәтләнмәли, о ејни заманда һәмин нөгсанларын мүһасибат учотунда вә әмтәалик мәһсулларын маја дөјәри һаггында олан һесабатда дүзәлдилмәси һагда мүвафиг вәзифәли шәхсләрә кәстәриш вермәлидир.

Тәфтиш просесиндә һесабат ајында сәрф олунан материаллара аид едилән "Материалларын тәдарүкү вә әлдә едилмәси" үзрә хәрчләрин дүзкүнлү дө јохланымалыдыр. Бу хәрчләрин өз тәјинаты үзрә дүзкүн силинмәмәси нәинки әмтәалик мәһсулларын маја дөјәри кәстәричисинин, һәм дә дикәр кәффијәт кәстәричиләринин дүзкүн мүәјјән едилмәсинә сәбәб олур.

Апарылан јохламаларда јарарлы материалларын тулланты (чыхдаш) материалларын тәркибинә дахил едилмәси ки-

ми нөгсанлара да јол верилдијинә тәсадүф олунур. Бу јолла јарарлы материаллар шәхси мәгсәдләр үчүн мәнимсәнилир. Буиллары нәзәрә алараг бу чүр фактлар диггәтлә јохланымалы вә онда тәгсиркар олан тәрәф мүәјјән едилмәли вә һәгиги вәзижәт објектив гижмәтләндирилмәлидир.

Бир гәјда олараг истеһсала хаммал вә материаллар, материал сәрфи нормаларына әсасән һесабланыб бурахылыр. Нормалар јүксәк олдуғда мәсрәфләрин тәркибиндә материал хәрчләринин хүсуси чәкиси дә артыр. Бу да истеһсал олунан мәһсулларын маја дөјәринин баһа баша кәлмәсинә сәбәб олур. Она көрә дә тәфтишчи, тәфтиш олунан мүәссисәдә материал сәрфи нормаларынын дүзкүн тәтбиг едилмә вәзижәтини диггәтлә јохламалыдыр. Әкәр нормалара әмәл олунурса, нормалардан кәнарлашмалара јол верилirsә, тәфтишчи бунун сәбәбини, тәгсиркар олан шәхси вә нормадан кәнарлашманын үмуми мәбләғини мүәјјән етмәлидир.

Материалларын сәрф олунма вәзижәти үмумиликдә јохланымалыдыр сонра, тәфтишчи ишләнмиш материалларын дөјәринин калкулјасија олунан ајры-ајры мәһсулларын маја дөјәринә аид едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламаға башламалыдыр. Јохлама заманы хаммал вә материалларын сәрфинә даир илк сәнәдләрдән, истеһсалат вә материал һесабларындан, ишләнмиш материалларын бөлүшдүрүлмәсинә даир һесабама чәвәлләриндән вә дикәр мәнбәләрдән әтрафлы истифадә олунмалыдыр.

Јохламанын кедишиндә материал мәсрәфләри үзрә нормадан кәнарлашмалар ашкар едилдикдә онларын сәбәби арашдырылмалыдыр.

Мәһсул истеһсалына мүстәгим әмәк сәрфинин тәфтиши

Мүстәгим әмәк мәсрәфләри "Истеһсал фәһләләринин әсас әмәк һаггы", "Истеһсал фәһләләринин әләвә әмәк һаггы" вә "Сосиал сығортаја ајырмалар" маддәсиндә әкс етдирилир. Бу мәсрәфләр истеһсал олунан мәһсулларын маја дөјәринин тәркибиндә јүксәк хүсуси чәки тәшкил едир (материал мәсрәфләриндән сонра). Бу исә истеһсал олунан мәһсулун маја дөјәринин учуз вә јахуз баһа баша кәлмәсиндә мүстәгим әмәк мәсрәфләринин мүһүм рол ојнамасына имкан верир.

Һазырки тәсәррүфатчылыг шәраитиндә буну нәзәрә ала-

раг мүстөгим эмэк хаггы үзрә мәсрәфләрин учотунун вә онларын мәһсулун маја дәрәринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүгү үзәриндә чидди нәзарәтин тәшкил олунмасы хусуси әһәмиј-јәт кәсб едир. Бу бахымдан тәғтишин кедишиндә мүстөгим эмэк мәсрәфләринин мүәјјән олунмасынын, онун мәһсулун маја дәрәринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүгү вә с. дигтәглә јохланылмалыдыр.

Тәғтишчи мүәссисәдә јохланылан дөврә аид эмэк еһти-јатларыннан вә эмэк хаггы фондундан истифадә едилмәси, эмэк планынын јеринә јетирилмәси, социал сығорта орган-лары илә һесаблашмаларын вәзијјәти хаггында мүвафиг мәлуматлары әлдә етдикдән сонра бунлара нәзарәт етмәк имканы әлдә едир.

Әсас эмэк хаггы хәрч маддәси үзрә кәнарлашмалар бир чох һалларда истеһсал олунан әмтәәлик мәһсулларын һәчминин, гурулушунун, чох зәһмәт тәләб едән мәһсулларын истеһсалынын дәрәжәсини вә бунунла әлағәдар һесаблан-мыш эмэк хаггы мәбләғләринин азалмасы (вә ја артмасы) нәтичәсиндә баш верир.

Әсас эмэк хаггы сәрфи үзрә дәғиг мәлумат әлдә етмәк үчүн һәғиги бурахылан әмтәәлик мәһсула чәкилән һәғиги хәрч мәбләғини, һәмин мәһсулун план гижмәти илә һеса-ланылан мәбләғи илә мүғажисә етмәк лазымдыр.

Истеһсал фәһләрәринин әсас эмэк хаггы үзрә хәрчләрә гәнаәт едилмәси билаваситә ашағыдакы амилләрин тәси-ри нәтичәсиндә баш верир: чох эмэк тутумлу мәһсул ис-теһсалынын азалдылмасы; даһа мәһсулдар јени техника-нын истеһсалата тәтбиги илә әлағәдар эмэк шәраитинин дәрәжәсини; истеһсал фәһләрәринин сажынын азалдылмасы; бунларын нәтичәсиндә эмэк хаггы мәбләғинә гәнаәт олун-масы вә и.а.

Әсас истеһсал фәһләрәринин әсас эмэк хаггы хәрчи маддәси үзрә артыг хәрч, техноложии просесдә нәзәрдә ту-тулмајан әлаvē әмәлијјатларын баш вермәси; јеринә јети-рилән ишләрин дәрәжәсинин фәһләннин ихтисас дәрәжәсинә ујғун олмамасы; аваданлыгларын лазыми сәвијјәдә низам-ланмамасы; иш вахтындан артыг вә бајрам күнләриндә ишләнән саатлара кәрә өдәнилән әлаvē мәбләғләр; һасилат нормасынын сүн и сурәтдә азалдылмасы вә онун гижмәтинин артырылмасы; фәһләннин тәғсири олмадан бурахылан зај мәһсулун дүзәлдилмәсинә кәрә эмэк хаггы өдәнилмәси вә с. нәтичәсиндә баш верир.

Әсас истеһсал фәһләрәринин мәһсулун маја дәрәринә аид едилән әсас вә әлаvē эмэк хаглары үзрә мәбләғләрин дүзүмсүз азалмасы вә ја артмасы, онларын һазыр мәһсул вә битмәмиш истеһсалат арасында дүзкүн бөдүшдүрүлмә-сәси һесабына баш верир.

Тәғтиш тәчрүбәсиндә әввәлки илләрдә эмэк хаггы мәб-ләғләринин битмәмиш истеһсалата дүзкүн аид едилмәмәси (аз вә ја чох) мүвафиг дөврә мәһсулун маја дәрәри, мәнфәәт вә рентабеллик кәстәрчиләринин сүн и сурәтдә јашшы-лашдырылмасы (низам салынмасы) илә әлағәдардыр.

Лакин базар игтисадијјаты шәраитиндә бу јолверилмәз һалдыр вә она гаршы чидди мүбаризә апарылмалыдыр.

Бурахылан мәһсулларын маја дәрәринин учуз вә јаху-д баһа баша кәлмәсинә сәбәб олан амилләрин тәсир дәрәжә-синин әтрафлы өјрәнилмәси мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Бу мөгсәдлә эмэк мәсрәфләринин һәғиги мәбләғи маддә-ләр үзрә һәм планлашдырылан эмэк мәсрәфләринин мәблә-ғи илә, һәм дә һәғиги истеһсал олунан әмтәәлик мәһсула эмэк сәрфи планы илә мүғажисә едилмәклә плана нисбәтән кәнарлашмалар мүәјјәнләшдирилмәлидир. Тәһлил ишләр-и кәстәрчир ки, мүстөгим эмэк мәсрәфләринин фактики мәб-ләғинин плана нисбәтән кәнарлашмасына әсас етибары илә ашағыдакы амилләр тәсир едир:

— әмтәәлик мәһсулларын истеһсалынын һәчминин дә-јишилмәси;

— һәғиги истеһсал едилән әмтәәлик мәһсулларын гуру-лушунун (тәркибинин) дәрәжәсини;

— ажры-ажры мәмулат нөвләринин тәркибиндә мүстә-гим эмэк мәсрәфләринин сәвијјәсинин дәрәжәсини.

Әмтәәлик мәһсулун маја дәрәринә мүстөгим эмэк мәс-рәфләринин дәрәжәсинин тәсирини мүәјјән едәркән I-ИФ сажлы иллик һесабат формасынын кәстәрчиләриндән истифадә олунмалыдыр. Бу заман јадда сахламаг лазым-дыр ки, техники-сәнајә-малијјә планында нәзәрдә тутулан эмэк хаггы мәсрәфләриндән олан кәнарлашма әсасән әмтә-әлик мәһсул истеһсалынын һәчминин вә әмтәәлик мәһсу-лун гурулушунун (тәркибинин) дәрәжәсини нәтичәсиндә баш верир. Она кәрә дә бу амилләрин һәр биринин тәсир дәрәжәси ажры-ажрылыгта јохланылмалыдыр.

Ону да јадда сахламаг лазымдыр ки, әмтәәлик мәһсул-ларын маја дәрәринин тәркибиндә мүстөгим эмэк хаггы мәсрәфләри бир чох һалларда вахтамузд эмэк хаггы ала-

ишчиләрин сајынын дәјишмәси һесабына баш верир. Тәфтиш заманы бунлар нәзәрә алынараг вахтамузд әмәк һаггы алан ишчиләрин сајынын вә әмәк һаггы мәбләғинин динамикасы нәзәрдән кечирилмәлидир.

Бу мәгсәдлә вахтамузд ишләјәнләрин һәғиги сајы, әмәк һаггы мәбләғләри, план мә'луматлары илә мугәјисә едилмәклә бу сәһәдә артыг хәрчә јол верилдији вә ја гәнаәт әлдә олундуғу мугәјјәнләшдирилмәлидир.

Истәһсала сәрф олунан мәсрәфләрин тәфтишинин нөвбәти мәрһәләсинә гејри-мүстәғим хәрчләрин тәфтишиндән башланлығр.

Истәһсала хидмәт вә идарәетмә үзрә хәрчләрин тәфтиши

Сәнајә мүәссисәләриндә истәһсал олунан мәһсулларын (јеринә јетирилән иш вә хидмәтләрин) маја дәјеринин тәрқибиндә истәһсала хидмәт вә идарәетмә үзрә мәсрәфләр нисбәтән јүксәк хүсуси чәки (материал, әмәк һаггы үзрә хәрчләрдән сонра) тәшкил едир. Бу хәрчләр комплекс хәрчләрә аид едилир вә онлар ашағыдакы мәсрәф маддәләриндән ибарәтдир:

1. Үмумистәһсалат хәрчләри.
2. Үмумтәсәррүфат хәрчләри.

Бу хәрчләрин дегиг үчотә алынмасы вә бөлүшдүрүләрәк истәһсал олунан мәһсулларын маја дәјеринә дүзкүн дахил едилмәси һазырки дөврдә сәнајә мүәссисәләри үчүн бөјүк әһәмијјәтә малиқдир. Тәфтиш заманы "Үмумистәһсалат хәрчләри" үзрә сметәја әмәл олунма вәзијјәтини вә һәмин хәрчләрин истәһсал олунан мәһсулларын маја дәјеринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјү тәфтиш олунмалыдыр. Буну 25 сајлы ејни адлы синтетик һесабын мә'луматлары әсасында јохламағ лазымдыр.

"Үмумтәсәррүфат хәрчләри" дә гејри-мәһсулдар хәрчләрдир. Бу хәрчләр дә нәтичә е'тибары илә долајы јолла истәһсал олунан мәһсулларын, иш вә хидмәтләрин маја дәјеринә дахил едилир. Тәфтиш заманы һәмин мәсрәфләрин һәр биринин мүәссисәдә хәрч—сметәсына мувағиглији әтрафлы арашдырылмалыдыр.

Һәмин хәрчләрин сметәја мувағиглијини тә'јин етмәклә јанашы, онларын гүввәдә олан гајда (тә'лимат) нәзәрә алынмағла бөлүшдүрүләрәк истәһсал олунан мәһсулларын, иш

вә хидмәтләрин маја дәјеринә дүзкүн дахил едилмәсинин реаллығ вәзијјәти јохланылмалыдыр. Тәфтишчи бу мәгсәд үчүн нәзәрдә тутулан вәсаитләрдән гәнаәтлә вә һәм дә өз тә'јинатна ујғун истиғадә олунмасыны, идарә апараты үчүн планлашдырылдығындан артыг мебел, инвентар алынмасына, штатда нәзәрдә тутулдуғундан артыг инзибати идарә вә хидмәтедичи ишчи һеј'әти сахланылмасына, лимитдән артыг е'замијјәт хәрчләринә, почт, телеграф, дәфтәрхана вә саир бу кими мәгсәдләрә вәсит сәрф олунмасына јол верилиб-верилмәдијини әтрафлы јохламалыдыр.

Истәһсала хидмәт вә идарәетмә хәрчләринин тәфтиши заманы илк нөвбәдә, һәр бир хәрч маддәси үзрә мәсрәфләрин динамикасы вә онун ашағы салынмасы үзрә план тапшырығларынын јеринә јетирилмә вәзијјәти нәзәрдән кечирилмәлидир. Бу мәгсәдлә комплекс хәрчләрин динамикасы әмтәәлик мәһсул истәһсалынын динамикасы илә мугәјисә олунараг һәғиги вәзијјәт мугәјјән олунур.

Комплекс хәрчләрин динамикасыны ашағыдакы чөдвәлин мә'луматлары әсасында нәзәрдән кечирәк:

Чөдвәл 23

Комплекс хәрчләрә әмтәәлик мәһсулун динамикасынын мугәјисәли гајдада јохланылмасы (1996-чы илин мә'луматлары үзрә).

Кәстәричиләрин ады	Өлчү ва-һиди	Кечән илдә һәғиги	Һесабат илиндә		Кәнарлашма (+; -)			
			План үзрә	Һәғиги	Кечән илә нисбәтән		Плана нисбәтән	
					Мәб-ләғлә	Фанз-лә	Мәб-ләғлә	Фанз-лә
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Сәрф олунмуш комплекс хәрчләрин чәми ондан:	млн. ман.	7252	6956	7584	+332	+4,6	+628	+9,0
а) "Үмумистәһсалат хәрчләри"	—	4860	4636	5152	+292	+6,0	+516	+11,1
б) "Үмумтәсәррүфат хәрчләри"	—	2392	2320	2432	+40	+1,7	+112	+4,8

2. Истехсал олунмуш өмтөөлик мөһсулун үмүм мөблөги	—	88800	89900	90400	+1600	+1,8	+500	+0,5
3. Бир манатлыг өмтөөлик мөһсула комплекс хэрч сарфи (сөтр 1: сөтр 2) ондан:	гөл.	8,17	7,74	8,39	+0,22	+2,7	+0,65	+8,4
а) "Үмүмистехсалат хэрчлери"	—	5,47	5,16	6,0	+0,53	+9,7	+0,84	+16,3
б) "Үмүмтөсөррүфат хэрчлери"	—	2,70	2,58	2,39	-0,31	-11,5	-0,19	-7,4

Жухарыдакы чөдвалин көстөрничилериндөн мө'лум олур ки, һесабат илиндө мүүссисәдө һәгиги комплекс хәрчләрин үмүми мөблөги, кечән илин мувафиг һәгиги мөблөгинә нисбәтөн 332 млн манат вә ја 4,6 фаиз артмышдыр. Буна мувафиг олараг, һәмин хәрчләр һесабат дөврүнүн план мө'луматындан мүтлөг рөгөмлө 628 млн манат вә ја 9,0 фаиз чох олмушдур.

Тәһлил олунан дөврдө өмтөөлик мөһсулларын үмүми мөблөги кечән илә нисбәтөн 1600 млн манат вә ја 1,8 фаиз, һесабат илинин планына нисбәтөн исә мувафиг дөврдө 500 млн манат вә ја 0,5 фаиз артмышдыр. Сәнајә мүүссисәләринин фаалијјәтинә дузкүн гижмәт верилмәсиндө бир манатлыг өмтөөлик мөһсул истехсалына чәкилән хәрчләрин савијјәсини вә динамикасыны дөгиг мүүјјән етмәјин дө ролу бөјүкдүр. Бу хәрчләр кечән илә нисбәтөн 2,7 фаиз, плана нисбәтөн 8,4 фаиз артмышдыр.

Бир манатлыг өмтөөлик мөһсула комплекс хәрчләрин тәркибиндө "Үмүмистехсалат хәрчлери" хусуси јер тутур. Бу хәрчләр кечән илә нисбәтөн 0,53 гөпик вә ја 9,7 фаиз, плана нисбәтөн 0,84 гөпик вә ја 16,3 фаиз артмышдыр.

"Үмүмтөсөррүфат хәрчлери" исә кечән илә нисбәтөн 0,31 гөпик вә ја 11,5 фаиз, плана нисбәтөн исә 0,19 гөпик вә ја 7,4 фаиз азалмышдыр. Тәфтиш заманы комплекс хәрчләрин һәр бир хәрч маддәси үзрә тәһлилинин бу сәһә-

дө гүввәдә олан методикасындан истифадә едилмәклә апарылмасы даһа мөгсәдөмувафигдир.

Бу мөгсәдлө өмтөөлик мөһсулун бир манаты һесабы илә "Үмүмистехсалат хәрчлери" вә "Үмүмтөсөррүфат хәрчлери", онларын тәркибинә дахил олан һәр бир хәрч маддәләри үзрә ајры-ајрылыгдә мувафиг мө'луматларла мугајисәли шәкилдә апарылараг јол верилән нөгсанлар ашкар едилмәлидир. Бунлары исә мувафиг чөдвәлләр тәртиб етмәк вә аналитик һесабламалар апармаг јолу илә мүүјјәнләшдирмәк олар.

Комплекс хәрчләрин тәфтишинин јекунуна әсасән онларын мүмкүн гәдәр азалдылмасына көмөк едә билән тәклифләр верилмәлидир.

Зай мөһсул һесабына јаранан иткиләрин тәфтиши

Зай мөһсул там вә ја гисмән кејфијјәтсиз олуб, тәләб едилән стандарта чаваб вермәјән мөһсуллардыр. Зай мөһсулларла әлагәдар сарф олунан хәрчләр гејри-мөһсуллар хәрчләрдир. Зай мөһсуллар дүзәлдилә билән, дүзәлдилмәси мүмкүн олмајан вә ја дүзәлдилмәси мөгсәдөүјгүн сајылмајан мөһсулларла бөлүнүр.

Бу чүр мөһсуллар ашкар едилмә јериндөн, характериндөн, әмәләкәлмә сәбәбләриндөн вә онларын төгсиркарларындан асылы олараг тәсниф едиләр.

Сәнајә мүүссисәләриндә зай мөһсулун тәфтишинин әсас вәзифәси, зай мөһсулун әмәләкәлмә сәбәбләрини өјрәнмәк вә онун ләғв едилмәси үчүн тәшкилати-техники тәдбирләри һазырлајыб һәјата кечирмәкдөн ибарәтдир.

Бир гајда олараг, бир сыра истехсал сәһәләриндә зай мөһсулдан јаранан иткиләр планлашдырылмыр. Зай мөһсулдан јаранан иткиләрин тәфтишинә, һесабат дөврүндә мөһсулдан әмәлә кәлмиш иткиләрин үмүми мөблөги кечән иллә вә еләчә дө ејни характерли мөһсул бурахан башга мүүссисәләрин мувафиг көстөрничиләри илә мугајисә етмәкдөн башланымалыдыр.

Бу чүр мөһсуллардан јаранан иткиләри характеризә едөн мүһүм көстөрничиләрдән бири өмтөөлик мөһсулун истехсал маја дөјәринин тәркибиндә зай мөһсулдан әмәлә кәлмиш иткиләрин хусуси чәкиси һесаб олунур.

Зай мөһсулун һәм кечән илдә, һәм дө һесабат илиндә хү-

суси чәкисини мұәјјән етмәк мәгсәди илә, зај мәһсулдан јаранан иткиләрин мәбләгини әмтәәлик мәһсулун истехсал маја дәјәринә бөлүб жүзә вурмаг лазымдыр.

Зај мәһсуллардан јаранан иткиләрин тәфтишинин сон-ракы мәрһәләсиндә зај мәһсулун әмәлә кәлмәсиндә тәгсир-кар олан шәхсләр ашкар олунмалы вә бу чүр гејри-нормал һалларын сәбәби мұәјјән едилмәлидир.

Тәчрүбә кәстәрир ки, зај мәһсул бурахылышындан олан зәрәрин нисбәтән азалдылмасына вә үмумијјәтлә гаршысынын алынмасына ашағыдакылар мүсбәт тә'сир едә биләр:

- истифадәси мүмкүн олан зај мәһсулун мүнәсиб геј-мәтлә сатылмасындан әлдә едилән мәбләг;
- бу чүр зәрәрин мәһсулларын бурахылмасында тәгси-ри олан шәхсләрдән өдәтдирилмәси;
- мүәссисәјә кејфијјәтсиз хаммал вә материаллар кәндәрмәсинә кәрә гаршы тәрәфин чәримә олунмасы;
- ишчәләрин ихтисас сәвијјәсинин жүксәлдилмәси;
- мәһсулларын кејфијјәтинин жүксәлдилмәси вә саир.

10.5. Коммерсија хәрчләринин (гејри-истехсал хәрчләринин) тәфтиши

Сәнајә мәһсулларынын там маја дәјәринин тәркибиндә гејри-истехсал хәрчләри дә иштирак едир. Бу хәрчләрә коммерсија хәрчләри дә дејилир. Онлар мәһсулларын сатышы (сатыш фәалијјәти) илә әлағәдардыр вә она кәрә дә сатылмыш мәһсулларын маја дәјәринә дахил едилир.

Бир гәјдә олараг, мүәссисәләрдә малијјә нәтичәси, әмтәәлик мәһсулларын там маја дәјәрини, һәмнин малларын сатышындан әлдә едилән мәбләглә мұгајисә едилмәклә мұәј-јән олунур.

Там маја дәјәри јалныз әмтәәлик мәһсуллара һесабланыр.

Коммерсија хәрчләринин тәркибинә ашағыдакылар дахил едилир: һазыр мәһсулларын габлашдырылмасы, сахланмасы, нәглијјат васитәләринә жүкләнмәси, тараларын тә'мири, малларын кәндәрилән үнвана гәдәр дашынмасы, вагонлара, кәмиләрә, тәјјарәләрә вә саирәјә жүкләнмәси, нәглијјат тарифләринин өдәнилмәси үзрә хәрчләр, елми-

тәдгигат вә тәчрүбә ишләри үчүн ајырмалар, мәһсулларын стандарта үјгүн олмасынын тә'мин едилмәси илә әлағәдар хәрчләр вә диқәр бу кими мәсрәфләр.

Сәнајә мүәссисәләри бу хәрчләрин учотуну 15 сәјлы чәдвәлдә апарырлар. Һәмнин чәдвәлдә илин әввәлиндән сәрф едилән хәрчләрин јекуну вә бу мәсрәфләрә нәзәрәтин тәшкили үчүн тәсдиг олунмуш сметанын мә'луматлары әкс олунур. Бу хәрчләрин синтетик учоту исә 43 сәјлы "Коммерсија хәрчләри" адлы топлајычы-бөлүшдүрүчү синтетик һесаба апарылыр. Һесабын дебегиндә ај әрзиндә сәрф едилән хәрчләр вә ајырмалар, кредитиндә исә топланмыш мәбләгләрин сатылмыш мәһсуллара аид едилән һиссәси әкс етдирилир. "Коммерсија хәрчләри"нин жүкләниб кәндәрилмиш маллара аид олан һиссәси галыг кими 43 сәјлы "Коммерсија хәрчләри" һесабында галыр. Хәрчләрин галығы баланс тәртиб едиләркән ајын 1-нә 45 сәјлы "Кәндәрилмиш маллар" һесабында олан галыг мәбләгинә бирләшдирилир.

Тәфтишчи, јохламанын кедишиндә "Коммерсија хәрчләри"нин учотунун јухарыда кәстәрилән гәјдәдә апарылыб-апарылмамасыны вә бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары ашкар етмәли вә онларын мүәссисәнин малијјә нәтичәсинә нечә тә'сир кәстәрдийини мұәјјәнләшдирмәлидир.

Бу заман һәр бир мәһсул нөвүнә аид едилән хәрчләрин дүзкүнлүјүнә хүсуси фикир вермәк лазымдыр. Әкәр мәсрәфләрин мәһсулларын маја дәјәринә дүзкүн аид едилмәсинә тәсадүф олунарса, онлара дүзәлиш едилмәси тә'мин олунмалыдыр. "Коммерсија хәрчләри"нин мүәссисәләрин истехсал хәрчләринә дахил едилмә гәјдәсә да мұвафиг норматив сәнәдләрә (тә'лиматла) низамланмалыдыр. Коммерсија хәрчләринин силинмәси 43 сәјлы "Коммерсија хәрчләри" һесабынын кредитиндә вә 45 сәјлы "Јүкләнмиш маллар" вә ја 46 сәјлы "Мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышы" һесабынын дебегиндә әкс етдирилмәклә һәјата кеңирилир. Мүәссисәдә бунлара риәјәт олунмасы әтрафлы арашдырылмалыдыр.

Јухарыдакы мәсәләләри јохлајаркән, тәфтишчи чидди нөгсанлар ашкар едәрсә, онларын арадан галдырылмасына вә кәлчәкдә бир даһа бу чүр нөгсанлара јол верилмәсинә нә кәмәк едә билән тәклифләр һазырламалыдыр.

ФОНДЛАРЫН, МӘГСӘДЛИ МАЛИЈҖЛӘШМӘЛӘРИН ВӘ ДАХИЛОЛМАЛАРЫН ТӘФТИШИ

11.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасија мәнбәләри

Базар игтисадијјаты шәраитиндә фәалијјәт кәстәрән һәр бир мүәссисә тәсәррүфатын башга мәсәләләринин мүвәффәғијјәтлә һәлли илә јанашы, өзүнүн малијјә сабитлијини дә тәмин етмәлидир. Малијјә сабитлијини (мөһкәмлијини) характеризә едән игтисади кәстәричиләрдән бири хүсуси капиталын һәчм кәстәричисидир. Мүәссисәнин хүсуси капиталынын тәркибиндә апарычы јерләрдән бирини низамнамә капиталы тутур.

Низамнамә капиталынын (фондунун) јарадылмасы гајдасы дәвләт ганунверичилији вә тәсис сәнәдләри илә мүәјјән олунур. Гүввәдә олан гајдаја кәрә дәвләт мүәссисәләринин низамнамә капиталы, онлар (мүәссисәләр) тәшкил едиләркән дәвләт бүдчәсиндән ајрылан вәсаит һесабына формалашыр.

Базар игтисадијјаты шәраитиндә мүәссисәләри идарә едән сәһмдар чәмијјәти, јолдашлыг чәмијјәти, мүштәрәк мүәссисәләр, мөһдуд мәс'улијјәтли чәмијјәт вә онларын башга јени формалары јаранмышдыр. Белә мүлkiјјәт формалы тәсәррүфат субъектләринин низамнамә капиталыны (фондуну) иштиракчылары (мүлkiјјәтчиләрин) гојдуглары әмлак (вәсаит) тәшкил едир. Бу заман һәр бир иштиракчынын дебитор кими пајланан халис мәнфәәт мөбләғиндән пајы, онларын һәр биринин мүәссисәнин низамнамә капиталына (фондуна) гојдуғу вәсаитин хүсуси чәкисинә кәрә мүәјјән едилир.

Һазырки шәраитдә бу фонд мүлkiјјәт мүнәсибәтләринин икили характерини, јәни бир тәрәфдән һүғуги шәхс олмағ етибары илә мүәссисәнин өзүнәмәхсус вәсаитләрини, диқәр тәрәфдән исә сәһмдарларын вә ја башга иштиракчыларын гојдуглары вәсаит пајыны әкс етдирир.

Лакин ону да гејд етмәк лазымдыр ки, сәнәје мүәссисәләринин (бирликләрин) вәсаитинин әсас мәнбәјини онларын өзләринә мәхсус вәсаитләри тәшкил едир. Бу вәсаитин мәнбәләринә низамнамә капиталы (бу фондун дәвријјә вәсаитинә аид олан һиссәси), капитал гојлушларынын

малијјәләшдирилмәси, әмлака кәрә һесаблашмалар, гаршыдакы хәрчләр вә өдәмәләрин тәмин олунмасына еһтијатлар, сатылмамыш әмтәәләрә дүшән тичарәт әләвәси, мәнфәәт, кәләчәк дөврләрин кәлирләри, чәлб едилмиш вәсаитләр вә саир дахилдир.

Бу мәнбәләр һесабына јаранан фонд вәсаитләриндән (мүәссисәнин әлдә етдији мәнфәәтдән, мәғсәдли малијјәләшмә вә дахилолмалар үзрә олан вәсаитдән) сон дәрәчә гәнаәтлә вә сәмәрәли истифадә олунмасы һазырда һәмишәкиндән даһа чоһ вачибдир.

Индики шәраитдә һәмин вәсаитләрин дахил олмасы вә истифадәси үзәриндә чидди нәзарәтин тәмин олунмасына бөјүк еһтијач вардыр. Бу исә тәфтиш вә нәзарәтин гаршысында бир сыра јени мүнүм вәзифәләр гојур: Онлара ашағдакылары аид етмәк олар:

- фондларын јарадылмасынын гүввәдә олан тәлимата (әсаснамә) ујғунлуғуну мүәјјән етмәк, бу саһәдә јол верилән нөгсанлары ашқара чыхартмағ;

- фонд вәсаитләринин тәјинатларына ујғун вә гәнаәтлә сәрф едилмәсини јохламағ, бу саһәдәки нөгсанлары вә онлара јол верән шәхсләри мүәјјән етмәк;

- мөһсул сатышындан (иш вә хидмәтләрин јеринә јетирилмәсиндән) олан малијјә нәтичәсинин мүәјјән едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламағ, бу саһәдәки нөгсанлары вә онларын һесабына мүәссисәјә дәјән зәрәрин мөбләғини мүәјјәнләшдирирмәк;

- сатышдан кәнар мәнфәәт вә зәрәр мөбләғләринин мүәјјән едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохлајыб һәғиги вәзијјәтә објектив гијмәт вермәк;

- мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәсинин вә зәрәрин өртүлмәсинин дүзкүнлүјүнү гүввәдә олан норматив сәнәдләрин тәләбләри бахымындан јохламағ;

- мәғсәдли малијјәләшмә вә мәғсәдли дахилолмалар үзрә вәсаитләрин дахил олмасы вә истифадәси үзрә әмәлијатларын дүзкүнлүјүнү јохлајыб онлары објектив гијмәтләндирмәк;

- фондларын, малијјә нәтичәләринин, мәғсәдли малијјәләшмә вә мәғсәдли дахилолмаларын учот вә һесабатда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламағ вә саир.

Фондлары, малијјә нәтичәләрини, мәғсәдли малијјәләшмә вә мәғсәдли дахилолмалары тәфтиш едәркән ашағдакы информасија мәнбәләриндән истифадә етмәк олар:

— сәнаје мүәссисәсинин истәһсал-техники малијјә планындан;

— мүәссисәнин мувафиг тарихә тәртиб едилән әсас истәһсал фәалијјәти һаггында мүһасибат балансындан (форма № 1);

— "мәһсул үзрә сәнаје мүәссисәсинин иллик һесабаты"ндан (I-сәнаје (иллик) №-ли);

— "мүәссисәнин (тәшкилатын) истәһсал фәалијјәти һаггында" һесабатдан (I-ИФ);

— "мүәссисә балансына әлавә"дән (форма № 5);

— "мүәссисәнин (тәшкилатын) малијјә фәалијјәтинин әсас көстәричиләри һаггында һесабаты"дан (I – малијјә)

— 51, 55, 88, 89, 96 сәјлы синтетик һесабларын мә'луматларындан вә с.

11.2. Низамнамә капиталынын вә тә'сисчиләрлә һесаблашмаларын тәфтиши

Мүәссисәнин малијјә сабитлијини характеризә едән әсас мә'лумат мәнбәләриндән бири хусуси капиталын һәчм көстәричисидир. Хусуси капиталын мүһүм нөвләриндән бири исә мүәссисәнин тәсәруфат фәалијјәтинин малијјә мәнбәјинин әсасыны тәшкил едән низамнамә капиталыдыр. Онун јарадылмасы гәјдасы ганунверичиликлә вә тә'сис сәнәдләри илә низамланыр.

Һазырки шәрайтдә һәр бир сәнаје мүәссисәси өз малијјә еһтијатларыны мүстәгил гәјдада формалашдырмаг имканына маликдир. Бунун үчүн әсас мәнбә мүәссисәнин мәнфәәти, амортизасија ајырмалары, гижмәтли кағызларын сатышындан олан вәсаитләр, сәһмдарларын, физики шәхсләрин пәј һаглары, һабелә гануна зидд олмајан кредитләр вә мөгсәдли дахилолмалардыр. Тәфтиш заманы тәфтишчи мүәссисәнин мәнфәәтиндән, амортизасија ајырмаларындан, гижмәтли кағызларын сатышындан вә дикәр мәнбәләрдән елдә онунан вәсаитләрин там дахил олмасыны вә учотда дүзкүн әкс етдирилмәсини илк сәнәдләрин вә мувафиг һесабатларын мә'луматлары әсасында диггәтлә јохламалыдыр.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, мүәссисәнин өз низамнамә капиталынын формалашмасы үчүн әсас мәнбә мәнфәәтдән ајрылан вәсаитдир.

Дөвләт мүәссисәләринин низамнамә капиталыны мүәс-

сисә фәалијјәтә башлајаркән она дөвләт бөдчәсиндән ајрылан вәсаит тәшкил едир.

Низамнамә капиталынын учоту 85 сәјлы "Низамнамә капиталы" адлы пассив һесабада, һәммин һесаб үзрә әмәлијјатларын учоту исә 12 сәјлы журнал-ордердә апарылыр. Базар игтисадијјатына кечмәклә әлагәдар гејри-дөвләт тәјинатлы сәһмдар чәмијјәтләринин сәјы илдән-илә артыр. Бу чүр гејри-дөвләт, коммерсија гурумларынын низамнамә капиталы сәһмдарлар (иштиракчылар тәрәфиндән) тәрәфиндән гојулмуш вәсаит һесабына формалашыр вә о коллектив әмлак (мүлкијјәт) һесаб едилир.

Бир гәјда олараг, сәһмдар чәмијјәтинин фәалијјәти гүввәдә олан ганунчулуға ујғун һәјата кечирилир. Гүввәдә олан гәјдаја кәрә сәһмдар чәмијјәтләринин гејдијјата алынған капиталынын мәнбәги һәчминдә гејдијјатдан кечдикдән сонра сәһмдарлар гаршысында борчу әмәлә кәлир.

Сәһмдар чәмијјәтләри сәһмләрин бурахылмасы вә јерләшдирилмәси јолу илә тәшкил олунан ириһәчмли мүәссисәләрин тәшкили формасыдыр. Бу чәмијјәтләр ики група бөлүнүр:

1. Сәһмләри азад базарда сатылмајыб, бир нечә тә'сисчидә, физики шәхсдә топланан "һапалы чәмијјәтләр".

2. Сәһмләри азад сатылыб-алынан, "ачыг", "күтләви" чәмијјәтләр.

Сәһмдар чәмијјәтинин һәр бири низамнамә капиталына маликдир вә онун һәчми сәһмдар чәмијјәтинин низамнамәсиндә нәзәрдә тутулуру.

Чәмијјәт јарадыларкән, сәһмин өдәнилмәсинә гојулан әмлакын гижмәтләндирилмәси тә'сисчиләрин разылығы илә јеринә јетирилир.

Чәмијјәтин әлавә сәһми вә дикәр гижмәтли кағызлары гејри-пул вәсаитләри илә өдәниләркән онларын өдәнилмәсинә гојулан әмлакын гижмәтләндирилмәси директорлар шурасы тәрәфиндән һәјата кечирилир. Чәмијјәтин бу усулла алынған сәһми вә дикәр гижмәтли кағызларынын номинал дәјәри мөјјәән олунмуш 200 минимум әмәк һаггы мәнбәгиндән артыг оларса, сәһм вә дикәр гижмәтли кағызларын алынмасы үчүн гојулан әмлак тәфтишчи тәрәфиндән гижмәтләндирилмәлидир.

Гүввәдә олан гәјдаја әсасән чәмијјәтин сәрәнчамына дахил олан сәһм, сәс һүгугуна малик дејил, сәсләр һесабларкән о, нәзәрә алынмыр вә онлар үчүн һеч бир дивидент

hesабланмыр. Белә сәһмләр чөмијјәтин сәрәнчамына дахил олдуғу вахтан hesабланмагла бир илдән кеч олмајараг сатылмалыдыр. Әкс тәгдирдә сәһмдарларын үмуми ичласы гејд олунан сәһми азалтмагла чөмијјәтин низамнамә капиталынын азалдылмасы һаггында гәрар гәбул етмәлидир.

Итгисади субъектин иллик фәалијјәти јохланылыб гуртардыгдан вә дүзәлиш апарылмыш тә'сиседичи сәнәд јенидән гејдијјатдан кечдикдән сонра низамнамә капиталы артырылыр вә ја азалдылыр.

Итгисади субъектдә јохлама апаран тәфтишчи јухарыда кәстәрилән бүтүн мәсәләләри там дәгигликлә јохламалы вә јол верилән нөгсанлары ашқара чыхармалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә тә'сисчиләрлә апарылан hesаблашмаларын вә бунунла әләгәдар баш верән әмәлијјатларын мұһасибат учотунда вә hesабатында әкс етдирилмәсини доғрулуғу диггәтлә јохланылмалыдыр.

Тә'сисчиләрлә hesаблашмаларын учотуну апармаг үчүн мұһасибат учотунун hesаблар планында 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә hesаблашмалар" hesабы нәзәрдә тутулмушдур. Бу актив-пассив hesаб бир тәрәфдән тә'сисчиләрлә, онларын низамнамә капиталына гојдуғлары вәсаитә кәрә hesаблашмаларын (низамнамә капиталына гојулушлар үзрә hesаблашмалар сүбhesабында), дикәр тәрәфдән онлара hesаблан борчун учотуну апармаға хидмәт едир.

Тәфтишчи бу hesабын хусусијјәтини јахшы билмәли вә онда әкс етдирилән әмәлијјатларын ганунаујғунлуғуну әтрафлы арашдырмалыдыр.

Сәһмдар чөмијјәтинин әлдә етдији баланс мәнфәәти, мұәссисәнин мәнфәәтдән веркијә чәлб етмә һагда гануна әсасән һәјата кечирилир. Мұәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәтин дүзкүн hesабланмасынын вә ондан дүзкүн истифадә едилмәсинин сәһмдар чөмијјәти үчүн әһәмијјәти вардыр. Буна кәрә дә тәфтиш заманы баланс мәнфәәти вә мұәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәт мәбләгинин дүзкүнлүҗү мұвафиг илк сәнәдләр вә мұһсибат јазылышлары мұғажисәли шәкилдә јохланылмагла мүәјјән едилмәлидир. Мұәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәт (үмуми мәнфәәтдән еһтијат фондунун јарадылмасына јөнәлдилән вә мәнфәәтдән верки кими бүдчәјә ајрылан мәбләги чыхдыгдан сонра галан һиссә) сәһмдар чөмијјәти үзләринин гәрарына (үмуми ичласын гәрарына) әсасән бөлүшдүрүлүр. Тәфтиш заманы гәбул олунмуш гәрара (мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси

һаггында) вә онлардан ирәли кәлән вәзифәләрә риәјәт едилмәси вәзијјәтинин өјрәнилмәси нәзәрәтин мұһүм мәсәләләриндәндир.

Кәлирләр үзрә сәһмдарларла hesаблашма апармаг үчүн 75-2 сажлы "Кәлирләрин өдәнилмәси үзрә hesаблашмалар" сүбhesабы нәзәрдә тутулмушдур. hesаб пассивдир, онун кредит салдосу сәһмдар чөмијјәтинин сәһмдарлар гаршысында олан борчуну кәстәрир.

Бу hesабын (75-2) кредити 81 сажлы "Мәнфәәтдән истифадә" hesабынын дебити, дебити исә 68,75-6,51 вә 50 сажлы hesабларын кредити илә мұхабирләшир. Тәфтиш заманы әмәлијјатлара бу чүр мұһасибат јазылышы верилиб-верилмәдији нәзәрән кечирилмәлидир.

Кәлирләр үзрә сәһмдарларла hesаблашмаларын аналитик учоту һәр бир сәһмдар үзрә 7 сажлы чәдвәлдә, синтетик учоту исә 8 сажлы журнал-ордердә апарылыр. Јухарыда кәстәриләнләр ејни заманда информасија мәнбәјини тәшкил едир ки, тәфтишин кедишиндә онлардан кениш истифадә олунмалыдыр (тә'сисчиләрлә hesаблашмаларын тәфтиши бу дәрслијин XVIII фәслиндә кениш шәрһ олуур).

11.3. Хусуси тә'јинатлы фондларын вә мәгсәдли малијјәләшмәләрин тәфтиши

Хусуси тә'јинатлы фондлар мұәссисәнин сәрәнчамында галан вә онун өзү тәрәфиндән мұстәгил мүәјјән едилән нормалар үзрә мәнфәәтдән ајырдығы, һабелә тә'сисчиләрин вә башға мұәссисәләрин әвәзсиз вердији мәбләгләр hesабына јарадылыр.

Хусуси тә'јинатлы фондлар — јығым фондуна, социал сәһәнин инкишафы фондуна вә истеһлак фондуна ајрылыр.

Хусуси тә'јинатлы фондларын вәсаитләринин учоту 88 сажлы "Бөлүшдүрүлмәиш мәнфәәт (өртүлмәиш зәрәр)" адлы пассив, синтетик hesабда апарылыр.

Јығым фонду дедикдә, тә'сис сәнәдлериндә нәзәрдә тутулан (мұәссисәнин јени әмлакынн јарадылмасына) истигамәтдә истеһсалын инкишафына вә дикәр бу кими мәгсәдләрә јөнәлдилән вәсаитләр (мәнфәәт вә с.) нәзәрдә тутулуур.

Хусуси тә'јинатлы фондлара даир әмәлијјатлар јохланаркән илк нөвбәдә гүввәдә олан норматив сәнәдләрә вә

план м'луматларына эсасэн онун јарадылмасынын дүзкүнлү јүз нәзәрден кечирилмелидир. Бу заман һәр бир фонд үчүн мәнфәәтдән ајырманын гүввәдә олан норматив сәнәддә (мүәссисәнин низамнамәсиндә, бу һагда олан эсаснамә вә тә лиматда) нәзәрдә тутулан гәјдаја мұвафиг олмасы, онун мәбләгини мүәјјән едилмәсини вә учотда әкс етдирилмәсини дүзкүнлү јохланылмалдыр. Бунун үчүн 88 сәјлы "Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт" (өртүлмәмиш зәрәр) синтетик һесабын, баш китабын, 12 сәјлы журнал-ордерин, јахуд ону әвәз едән машынограмын вә илк мұһасибат сәнәдләринин м'луматларындан истифадә етмәк лазымдыр.

Бунларла бирликдә, хүсуси тә'јинатлы фондлар һаггында һесабат дөврүнүн әввәлинә вә ахырына олан үмуми м'луматлары балансын пассивини I бөлмәсиндән, онларын һәр бирини һәрәкәти һаггында, мұвафиг м'луматлары исә мұһасибат балансына әләвәнин (иллик һесабатын) 5 сәјлы формасындан кәтүрмәк олар.

Хүсуси тә'јинатлы фондлар үзрә әмәлијјатлары јохлајан тәғтишчи бу фондларын јарадылма гәјдасыны вә малијјәләшмә мәнбәји илә јанашы, онларын вәсаитләриндән истифадә олуна истигамәтләрини, мұһасибат учоту вә һесабатында дүзкүн әкс етдирилмәсини дә јахшы билмәлидир.

Бунлары нәзәри вә практикә чәһәтдән дәриндән билмәдән бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары ашкар етмәк вә онлара объектив гижмәт вермәк гејри-мүмкүндүр.

Хүсуси тә'јинатлы фондларын вәсаити ашағыдакы мәгсәдләрә јөнәлдилир:

— фәәлијјәтдә олан мүәссисәнин техникә чәһәтдән сילהландырылмасына, јенидән гурулмасына, кенишләндирилмәсинә вә јени объектләрин тикинтиси үзрә хәрчләрин малијјәләшдирилмәсинә;

— елми-тәдгигат ишләринин апарылмасына, аваданлыгыларын вә чиһазларын алынмасына;

— сәһмләрин, истигразларын вә дикәр гижмәтли қағызларын бурахылмасы вә јајылмасы илә әләгәдар хәрчләрин өдәнилмәсинә;

— инвестисија фондунун, биркә мүәссисәләрин, сәһмдарлар чәмијјәтинин вә асосиасијаларын јарадылмасы үчүн һагларын өдәнилмәсинә;

— гүввәдә олан эсаснамәјә кәрә маја дәјеринә дахил едилмәјән вә мүәссисәнин өһдәсиндә сахланылан мәнфәәт

һесабына бирбаша силинән мәсрәфләрин өдәнилмәсинә вә и.а.

Гүввәдә олан гәјдаја эсасән хүсуси тә'јинатлы фондларын сијаһысы вә јарадылма гәјдасы тә'сис сәнәдләри илә низамланыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, мәнфәәт һесабына һәјата кечирилән әсаслы гојулуш, јығым фондунун һәчмини азалтмыр. Јығым фонду, онун вәсаити һесабат илинин зәрәрини өдәнилмәсинә јөнәлдилән, мәнфәәт тә'сисчиләр арасында бөлүшдүрүлән, һабелә јығым фондунун вәсаити һесабына бу вәсаитин илк дәјеринә дахил едилмәјән хәрчләр силинән һалларда азалыр.

Сосиал сәһәләрин инкишафы фонду да мәнфәәт һесабына јарадылыр. Онларын тәғтиши истәһлак фонду үзрә әмәлијјатларын јохланылмасында олдуғу кимидир.

Истәһлак фондунун вәсаити, јығым фондундан фәргли олараг социал инкишаф вә ишчи һејәтинин мадди чәһәтдән марағландырылмасына, һабелә мүәссисәнин јени әмләкынын јарадылмасына сәбәб олмајан дикәр бу кими тәдбирләрә јөнәлдилир. Хүсуси тә'јинатлы фондларын вәсаитләри әмәк коллективиндә мұзакирә едилмәли вә гәбул олунамуш сметаја ујғун хәрчләнилмәлидир.

Тәғтишин кедишиндә бу фондун јарадылмасы вә онун вәсаитләриндән истифадә олунамуш илә әләгәдар апарылан әмәлијјатларын ганунаујғунлуғу әтрафлы јохланылмалы вә нөгсанлар ашкар едилмәлидир. Мүәссисәнин ишчи һејәтинин социал мұдафиәси үчүн нәзәрдә тутулан истәһлак фондунун вәсаитләри тәдиг едилмиш сметаја ујғун олараг ашағыдакы мәгсәдләрә хәрчләнмәлидир:

— иашә хидмәти үчүн күзәштин өдәнилмәсинә, кедиш (нәглијјат) билетләринин әлдә олунамуш, санаторијаја вә истираһәт евләринә, ушаг мүәссисәләринә путјовкаларын алынмасына, гејри-јашајыш тикилиләринә, һабелә мүәссисәнин ишчиләринин мадди чәһәтдән һәвәсләндирилмәсинә вә с.

Тәғтишчи ајрылан вәсаитин јухарыда садаланан мәгсәдләрә нә дәрәчәдә дүзкүн вә сметаја ујғун сәрф олунамуш вәзијјәтини диггәтлә јохламалы вә бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары вә онлара јол верән конкрет шәхсләри мүәјјәнләшдирмәлидир.

Истәһлак фонду вәсаитинин хәрчләнилмәсинин тәғтиши үч әсас чәһәти әһатә едир:

1. Ишчилерин һәр биринин мүэссисәнин фәалијәтин-деки фәрди иштиракы нәзәрә алынмагла мадди чәһәтдән һәвәсләндирмә үчүн мұкафатландырылмынын вә онлара бирдәфәлик көмәклик кәстәрилмәсинин сәмәрәлилизинин өјрәнилмәсини;

2. Әлдә едилән нәтичә нәзәрә алынмагла мадди һәвәсләндирмә фондунун вәсаитинин мүэссисәнин ајры-ајры истәһсал бөлмәләри, саһәләри вә ишчи категоријалары арасында бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүнлүјүнүн мүәјјәнләшдирилмәсини.

3. Мұкафат мәбләглеринин вә диқәр бу кими өдәнишпләрин ганунаујунлуғунун јохланылмасыны.

Истәһлак фондундан һәгиги истифадә олунан мәбләги, сметада (вә ја диқәр мұвафиг норматив сәнәдләрдә) нәзәрдә тутулан мәбләглә мұгајисә етмәклә нөгсанлар ашқара чыхарылмалыдыр.

Бу фонддан сәрф едилән вәсаитин дүзкүнлүјү јохланыларкән ишчилерин мұкафатландырылмасы һаггында әсаснамејә (тә'лимата) риәјәт едилмәси вә ишчилерин мұкафатландырылмасы үчүн әсас олан һесабат мә'луматларынын доғрулуғу диггәтлә јохланылмалыдыр.

Истәһлак фонду да мүэссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәт һесабына вә тә'сис сәнәдләриндә нәзәрдә тутулан норматив һәчминдә јарадылар.

Кәстәрилән вәсаитлерин тә'јинатына ујғун сәрф едилмәси үзәриндә нәзәрәт, тәфтишин кедишиндә диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Еһтијат капиталынын тәфтиши. Мүэссисәләр өз вәсаитлеринин сәрбәст галан һиссәсинин сүр'әтлә дөвр етмәсини вә габагчадан көрүнмәјән зәрәрлерин вә иткилерин өдәнилмәсини тә'мин етмәк мөгсәди илә гүввәдә олан гајдада еһтијат капиталы јарадылар.

Еһтијат капиталы мәнфәәтдән ајырмалар һесабына олмагла, нисазнамәдә вә ја тә'сис сәнәдләриндә нәзәрдә тутулуш һәчмдә јарадылар. Сәһмдар чәмијјәти бу фонда емиссия кәлирлерини көчүрүрләр. Бу фондун вәсаитләри мүэссисәнин һесабат илинин баланс зәрәринин өртүлмәсинә, гаршыдакы хәрчлерин өдәнилмәсинә вә ганучулугда нәзәрдә тутулан диқәр мөгсәдләрә истифадә олуноур.

Еһтијат капиталы вәсаитинин мөвчудлуғу вә һәрәкәти 86 сәјлы "Еһтијат капиталы" һесабында учота алыныр. Бу һесаб пассивдир, онун кредит галығы ајын әввәлине

олан мәбләгин истифадә едилмәдијини, дебет дөвријјәси еһтијат вәсаитинин өз тә'јинатына ујғун истифадә олуноуғуну, кредит дөвријјәси исе еһтијатын јарадылмасыны кәстәрир. Тәфтиш просесиндә еһтијат капиталынын гүввәдә олан гајдада мұвафиг, ашағыдакы тә'јинатлар үзрә истифадә олуноуғунун ганунаујунлуғу јохланылмалыдыр:

— өз дөвријјә вәсаитлеринин чатышмазлығыннын тамланмасына вә ја банк кредитинин өдәнилмәсинә;

— мәнзил-јашајыш тәсәррүфатынын истисмарындан олан зәрәрин өртүлмәсинә;

— планлашдырылмамыш иткилерин өдәнилмәсинә вә с.

Бу мәсәлә јохланыларкән гүввәдә олан мұвафиг норматив сәнәдин (әсаснамәнин, тә'лиматын) тәләбләринә истинад олуноуғуну.

Мөгсәдли малијјәләшмәлерин вә дахилолмаларын тәфтиши. Мөгсәдли малијјәләшмәләр вә дахилолмалар бу вә ја диқәр мөгсәдли тә'јинатлар үзрә тәдбирлерин малијјәләшдирилмәсинин һәјата кечирилмәсинә сәрф олунан вәсаит мәбләгини өзүндә әкс етдирир. Она башга мүэссисәләрдән дахил олмалар, дөвләт бөдчәсиндән ајрылан вәсаит, әмәкчилерин өвладларынын ушаг мүэссисәриндә сахланылмасына көрә вердикләри пул өдәнишләри аиддир. Бу вәсаитләр 96 сәјлы "Мөгсәдли малијјәләшмәләр вә дахилолмалар" адлы синтетик һесабада учота алыныр. Бу һесаб пассив һесабыр, онун кредит галығы мөгсәдли, тә'јинатлы вәсаитин истифадә олуноуғуну галығыны, дебет дөвријјәси исе һәмин вәсаитләрдән истифадә олунан мәбләги әкс етдирир. Бу әмәлијјатларын јохланылмасына башлајана гәдәр тәфтишчи, һәкмән мөгсәдли малијјәләшмәлерин вә дахилолмаларын һансы мөгсәд үчүн алындығыны вә онларын хәрчләнилмәсинә аид сметанын олуб-олмамыны ајдынлашдырмалыдыр.

Тәфтиш просесиндә малијјәләшмәнин, еләчә дә дахил олманын һәр бир нөвү үзрә апарылан әмәлијјатларын ганунаујунлуғу вә учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү илк сәнәдлерин, мұһасибат учотунун вә һесабатынын мә'луматлары илә мұгајисәли шәкилдә јохланылмалыдыр. Хәрчләнилмиш вәсаитләр үзрә әмәлијјатлар нәзәрдән кечириләркән, онларын тә'јинатына ујғун вә плана (сметаја) мұвафиг истифадә олуноуғуну өјрәнилмәли вә бу саһәдә олан нөгсанлар ашқар едилмәлидир.

Тэфтишин кедишиндә вәсаитин јарадылмасынын дүзкүн вә әсасландырылмамыш олмасы мүәјјән едилдикдә мүвафиг һесабатларын кестәричиләринә дүзәлишләр едилмәлидир.

"Мәгсәдли малијјәләшмәләр вә дахилолмалар" үзрә әмәлијјатлар јохланыларкән вәсаитләрин әмәлә кәлмәси вә хәрчләнилмәси үзрә ашағыдакылар тәфтиш олунмалыдыр:

— бұдчә вәсаити һесабына сахланылан ушаг мүәссисәләринин (бахчаларын, көрпәләр евинин) фәалијјәти;

— һәмкарлар тәшкилатынын ајырдығы вә валидејнләрин верилән вәсаитләр;

— мәнфәәтдән социал-мәдәни тәдбирләр вә мәнзил-јашајыш тикитисинә ајрылан вә сәрф едилән фонд вәсаити;

— кадр һазырлығына вә елми-тәдгигат ишләринә бұдчәдән малијјәләшдирилән мөбләгләр вә с.

"Мәгсәдли малијјәләшмәләр вә дахил олмалар" үзрә әмәлијјатларын тәфтишиндә ејни адлы 96 сајлы һесабын, 12 вә 15 сајлы журнал-ордерин мә'луматларындан истифадә олунмалыдыр.

Ушаг бахғчалары вә көрпәләр евләринин сахланылмасы илә әлагәдар әмәлијјатлар јохланыларкән ашағыдакы мөсәләләрә хүсуси фикир верилмәлидир:

— мәгсәдли малијјәләшмәләрин вә дахилолмаларын вахтында вә там дахил олмасына;

— ушагларын сахланылмасына көрә валидејнләрдән алынан мөбләгин дүзкүнлүјүнә;

— ушагларын гидаланмасы үчүн сәрф едилән әрзагларын нормаја ујғунлуғуна;

— инвентар вә јатачаг әшјаларына сәрф олунан вәсаитләрин сметаја ујғунлуғуна, ганунаујғунлуғуна, мүһасибат учотунда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнә вә с.

11.4. Игтисади информасияларын компүтерләшдирилмәси шәраитиндә фондларын, мәгсәдли дахилолмаларын, мәгсәдли малијјәләшмәләрин вә малијјә нәтичәләринин тәфтишинин хүсусијјәтләри

Фондларын, мәгсәдли дахилолмаларын, мәгсәдли малијјәләшмәләрин вә малијјә нәтичәләринин учоту үзрә әмәлијјатларын машинла ишләнилмәси шәраитиндә бу мөсәләләр јохланыларкән, тәфтишчи учотун механикләшмәси-

нин лајиһәси илә таныш олмалы вә бу саһәнин нәзарәт объектини өјрәнмәлидир. Бурада учот коду һесаблашма - кредит әмәлијјатларынын јохланылмасы вә әсас вәсаитләрин тәфтишиндә олдуғу кимиدير.

Тәфтишчи фонд вәсаитләринин, еhtiјатларын, мәгсәдли дахилолмалар вә малијјәләшмәләрин һәрәкәтини вә малијјә нәтичәләрини, дахил олан информасияларын вә илк сәнәдләрин мә'луматларынын әсасында јохламалыдыр.

Тәфтиш заманы информасия мәнбәји кими 80, 81, 85, 86, 87, 88, 89, 96 сајлы вә дикәр мүвафиг синтетик һесаблир үзрә аналитик учот чәдвәлинин мә'луматларындан истифадә олунур. Машынограмларын мә'луматларына әсасән тәфтишчи фонд вәсаитләриндән, еhtiјатлардан, мәгсәдли дахилолма вә мәгсәдли малијјәләшмә вәсаитләриндән вә малијјә нәтичәләриндән истифадәјә сәнәдли нәзарәт етмәлидир. Бу заман тәфтишчи машынограмын мә'луматларыны, баш китабын мә'луматлары илә үзләшдирмәли (ту-тушдурулмалы) вә бу саһәдә јол верилмиш һөгсанлары мүәјјәнләшдирмәлидир. Әкәр һөгсанлар ашкар едиләрсә, онун сәбәби вә бунда тәгсири олан шәхсләр мүәјјәнләшдирилмәлидир.

XII ФӘСИЛ

МӘНФӘӘТ ПЛАНЫНЫН ЈЕРИНӘ ЈЕТИРИЛМӘСИНИН ВӘ МӘНФӘӘТДӘН ИСТИФАДӘНИН ТӘФТИШИ

12.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри

Мәнфәәт үмүмиләшмиш кејфијјәт кестәричиси олуб, истехсалын сәмәрәлијјини өзүндә әкс етдирмәклә бәрәбәр, өлкәнин халис кәлиринин јарадылмасында мүһүм рол ојнајыр.

О, малијјә еhtiјатларынын јарадылмасында, истехсалын инкишаф етдирилмәсиндә вә мүәссисә коллективинин игтисади чәһәтдән марағландырылмасында истифадә олуна вәсаитләр мәнбәјидир. Она көрә дә базар игтисадијјатына кечилијји индики дөврдә һәр бир мүәссисә тәкчә мөһсул истехсалына даир тапшырыгларын, сифариш вә өһдәликләрин јеринә јетирилмәси илә кифәјәтләнмәли-

дир. Мәһсул истехсалы вә сатышы илә жанашы мүәссисәләр истехсал едилән мәһсулларын кеҗфијјәтли вә дунја стандартларына ујғун олмасына, мәһсулларын (иш вә хидмәтләр) маја дәјеринин учуз баша кәлмәсинә вә жүксәк гижмәтә сатылмасына хусуси фикир вермәлидирләр.

Јалныз бунлара наил олмагла мәһсул сатышындан жүксәк мәнфәэт әлдә етмәк вә мүәссисәнин фәалијјәтини, малијјә вәзижәтини даһа да јахшылашдырмаг мүмкүндүр.

Һазырда республикамызын дәвләт бүдчәсинә мәнфәәтдән тутулан веркијә көрә дахил олан вәсаитин хејли һиссәси сәнајә мүәссисәләринин пајына дүшүр вә базар игтисадијјатына кечидлә әлагәдар бу мәбләғ илдән-илә артачагдыр. Бүтүн бу дејиләнләр мәнфәәтин мүәјјән едилмәсинин (һесабатымызын) дүзкүнлүјүнүн, мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәсинин вә мәнфәәтдән истифадәнин үзәриндә даими нәзарәтин апарылмасыны тәләб едир.

Бунула әлагәдар олараг мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәсинин вә мәнфәәтдән истифадәнин тәфтишинин гаршысында бир сыра мүһүн вәзифәләр дурур. Онлар әсас етибары илә ашағыдакылардан ибарәтдир:

— мәнфәәтин мүәссисә тәрәфиндән мүәјјән едилмиш план вә һәгиги мәбләғинин дүзкүнлүјүнү, онун учотда вә һесабатда әкс етдирилмәсинин тәлимата ујғунлуғуну јохламаг;

— мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәси вәзижәтини вә пландан кәнарлашмалары ашқара чыхармаг;

— мәнфәәтин артырылмасы саһәсиндә мүәссисәдә олан дахили еһтијат мәнбәләрини ашқар етмәк вә онлардан истифадә олунмасы үчүн тәклифләр ишләјиб һазырламаг;

— мәнфәәт мәбләғинин гүввәдә олан әсаснамәјә (тәлимата) ујғун бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламаг;

— мәнфәәт мәбләғинин тәсдиг олунмуш плана ујғун вә мәгсәдмүвафиг, сәмәрәли истифадә едилмәси вәзижәтини мүәјјәнләшдирмәк.

Јухарыда кәстәрилән вәзифәләри јеринә јетирмәк үчүн тәфтишин информасија мәнбәләри дүзкүн мүәјјән олунмалы вә онлардан сәмәрәли истифадә едилмәлидир. Бу саһәдә тәфтишин информасија мәнбәләринә ашағыдакылар дахилдир:

— мүәссисәнин (бирлијин) әсас фәалијјәти һаггында 1 сажлы форма (иллик вә рүблүк баланс);

— мүәссисәнин истехсал-техники малијјә планы;

— 2 сажлы "Малијјә нәтичәләри вә онларын истифадәси һаггында һесабат" формасы;

— 1-ИФ сажлы "мүәссисәнин (тәшкилатын) истехсал фәалијјәти һаггында" һесабат;

— 1 - малијјә сажлы "мүәссисәнин (тәшкилатын) малијјә фәалијјәтинин әсас кәстәричиләри һаггында" һесабаты вә с.

Јухарыда кәстәриләнләрдән башга, тәфтиш заманы 46 сажлы "Мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышы" һесабынын, 80 сажлы "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабынын, 81 сажлы "Мәнфәәтин истифадәси" һесабынын аналитик вә синтетик учот мәлуматларындан, малијјә планынын мәлуматларындан, мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси вә мәнфәәтдән бүдчәјә ајырмалар һаггында әсаснамәдән, норматив сәнәдләрдән вә с. истифадә етмәк олар. Мәнфәәтин сон (гәти) бөлкүсү нөвбәти илин биринчи јарымыли әрзиндә мүһасибәт һесабатынын тәркибинә дахил едилән 15 сажлы "Мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси һаггында һесабат" формасында кәстәрилик ки, ондан да әтрафлы истифадә етмәк мәгсәдмүвафигдир.

12.2. Мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәсинин тәфтиши

Мүәссисәләрин мәнфәәт планы онларын истехсал-малијјә планынын әсас тәркиб һиссәсиндән биридир. Мүәссисәнин үмуми мәнфәәт мәбләғи онун бүтүн фәалијјәт нөвүнүн нәтичәсини характеризә едән тәсдиг олунмуш баланс мәнфәәтидир.

Мүәссисәнин иллик малијјә планында (кәбирләр вә хәрчләр балансында) план (баланс) мәнфәәти, бүдчәјә едәниләси мәнфәәтдән верки мәбләғи дә дахил олмагла рүбләрә бөлүнмәклә иллик мүәјјәнләшдирилир. Һәгиги үмуми баланс мәнфәәтинә (вә зәрәрә) әмтәәлик мәһсулун сатышындан вә саир сатышлардан олан малијјә нәтичәси вә сатышданкәнар мәнфәәт (зәрәр) аид едилир.

Мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәси вәзижәтинин тәфтишиндән әввәл, тәфтишчи мәнфәәтин әмәләкәлмә мәнбәләрини јахшы билмәли вә һәмин мәнбәләрдән дахил ола-

чаг мөблөглөрин там вө вахтында учота алынмасынын дүз-күнлүүнү мүүжөн етмөлидир.

Мүүссисөлөр, мөнфәәти әсасән ашағыдакы әмәлијјат-лардан әлдә едирләр:

- әмтәәларин (ишләрин, хидмәтләрин) сатышындан;
- әсас вөсаитләрин сатышындан вө мүүжөн һалларда тәсәррүфатдан чыхмасындан;
- диқәр материалларын вө мүүссисәнин активләринин (гејри-мадди активләрин, гијмәтли қағызларын вө и.а.) сатышындан;
- башга мүүссисәләрдә пај иштиракындан, диқәр гиј-мәтли қағызлардан, истигразлардан;
- әмлакын кирајә верилмәсиндән;
- кечән илләр үмидсиз борч кими мүүссисәнин зәрәри-нә силинмиш дөбитор борчларын өдәнилмәсиндән;
- тәсәррүфат мүгавиләсинин шәртләрини поздуғуна көрә гаршы тәрәфин чәримә олунмасындан;
- кечән илләрин, һесабат илиндә ашқар едилмиш мән-фәәтиндән;
- кечән илләрдә сатылмыш мәнсуллар үзрә апарыл-мыш гаршылыгы һесаблашмаја әсасән малаланлардан алынған мөбләгдән вө и.а.

Тәфтиш просесиндә тәфтишчи чари илдә планын јеринә јетирилмәси кедишинин вәзијјәтини мүүжөн етмәли, ону планла вө кечән илин һәгиги мә’луматлары илә мүга-јисә етмәлидир. Тәфтиш дөврү тәгвим илини там әһатә ет-мәдикдә, тәфтиш олунан дөврүн мә’луматлары кечән илин мүвафиг дөврүнүн мә’луматлары илә мүгајисәли гајдада јохланылмалыдыр.

Бу заман мә’луматлары мүгајисәли вәзијјәтә кәтирмәк үчүн чари илин һәгиги мәнфәәт мөбләгиндән, тәфтишин әһатә етдији дөврдә гијмәтләрин вө тарифләрин кечән илә нисбәтән артмасы һесабына әлдә едилән мөбләг чыхылма-лыдыр.

Үмуми мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәси вәзијјә-тини мисалла нәзәрдән кечирәк.

Фәрз едәк ки, иғтисади субъектдә (мүүссисәдә, бирлик-дә) апарылан тәфтиш 1996-чы ил 1 сентјабр тарихдән, 1997-чи ил 1 сентјабр тарихә олан дөврү әһатә едир. Белә

олдугда тәфтишчи 1997-чи илин 9 ајында мәнфәәт планы-нын нечә јеринә јетирилдијини јохламалы вө ону 1996-чы илин мүвафиг дөврү илә (9 ајы илә) мүгајисә етмәлидир. Мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәсини ашағыдакы чәд-вәли мә’луматлары әсасында нәзәрдән кечирәк.*

Чәдвәл 24

Мәнфәәт планынын јеринә јетирилмә сәвијјәсинин һесаблашмасы

Кәстәричиләр	План үзрә	Һәгиги	Планын јеринә јетирилмә фаизи
Мәнфәәтин үмуми мөбләги (мин манат):			
1996-чы илин 9 ајында	33600	34106	101,5
1997-чи илин 9 ајында	34000	34950	102,8

Чәдвәли мә’луматларындан ајдын олур ки, мүүссисә 1997-чи илин 9 ајлыг мәнфәәт планыны артыгламасы илә (102,8) јеринә јетирмишди. Чари илин 9 ајында әлдә олу-нан үмуми мәнфәәт 1996-чы илин мүвафиг дөврүнә нисбә-тән 844 мин манат вө ја 2,47 фаиз чоһ олмушдур.

Мә’лумдур ки, исгәһсал мүүссисәләринин мәнфәәтинин әксәријјәти әмтәәлик мәнсулларын сатышындан даһил олур. Она көрә дә тәфтишин кедишиндә ајры-ајры амилләр-ин мәнфәәтин формалашмасына олан тә’сири диггәтлә јохланылмалыдыр.

Тәһлил ишләри кәстәрир ки, мәнфәәт мөбләгинин һәч-минә тә’сир едән амилләр ашағыдакылардыр:

- сатлыг мәнсулларын һәчминин дәјишмәси;
- онларын там маја дөјәринин дәјишмәси;
- сатыналма гијмәтинин дәјишмәси.

Ајры-ајры амилләрин әмтәәлик мәнсулларын сатышындан әлдә олунан мәнфәәтин мөбләгинин дәјишмәсинә тә’си-рини ашағыдакы чәдвәли мә’луматлары әсасында нәзәр-дән кечирәк.

* Чәдвәлдәки план үзрә үмуми мәнфәәт мөбләги 1996–1997-чи илин малијјә планындан, һесабат мә’луматлары иллик һесабатын 1996 вө 1997-чи илин 20 сајлы “Мәнфәәт вө зәрәрләр” һагында һесабат форма-сында, 9 ајлыг мә’луматлар исә 80 сајлы һесабын, 1996–1997-чи илин 1 октјабр тарихә олан учот мә’луматларындан кәтүрүлүб.

Ајры-ајры амиллерин өмтөөлик мөһсулларын сатышындан элдө олунан мөнфөөт мөблөгүнө тө'сиринин һесаблинамасы (мин манатла)

Көстөрчилер	Төсдиг олунмуш план үзрө	Һагиги сатылмыш маллара план үзрө	Һесабат үзрө
1. Истеһсал маја дөјөри	97920	93440	91712
2. Истеһсалдан кенар хөрчлөр (коммерсија хөрчлөри)	7680	7370	7824
3. Там маја дөјөри	105600	100810	99536
4. Сатышдан элдө олунан мөблөг	121600	116480	116160
5. Мөнфөөт	16000	15670	16624

Чөдөөл мө'луматларындан көрүнүр ки, мөһсул сатышындан мөнфөөт планы 624 мин манат (16624-16000) артыгламасы илө јеринө јетрилмишдир. Бу ашағыдакы амиллерин тө'сири нөтичөсиндө баш вермишдир:

— мөһсулларын истеһсал маја дөјөринин 1728 мин манат ашағы дүшмөси һесабына (91712-93440);

— истеһсалданкөнар хөрчлөрин 454 мин манат артмасы һесабына (7824-7370);

— сатыш гижмөтинин 320 мин манат ашағы дүшмөси һесабына (116480-116160);

— сатлыг мөһсулун истеһсал маја дөјөри илө һөчминин 4480 мин манат (97920-93440) вө ја 4,56 % ашағы дүшмөси $\left(\frac{4480 \cdot 100}{97920}\right)$, мөнфөөт мөблөгинин исө 728 мин манат

азалмасы $\left(\frac{16000 \cdot 4,56}{100}\right)$ һесабына;

— сатлыг мөһсулларын төркибиндө жүксөк рентабелли мөһсулларын хүсуси чөкисинин 398 мин манат [15670-16000] - (-728) артмасы һесабына.

Белөликлө, истеһсал маја дөјөринин ашағы дүшмөси (бу мүсөбөт һалдыр) вө сатлыг мөһсулун төркибиндө жүксөк рентабелли малларын хүсуси чөкисинин артмасы һесабына мүүссисө пландан артыг 1330 мин манат (1728-398) мөнфөөт элдө етмөлидир.

Бунларла јанашы, сатышын һөчминин азалмасы, са-

тыш гижмөтинин дөјөшмөси вө истеһсалданкөнар хөрчлөрин артмасына көрө мөнфөөт мөблөгү 1502 мин манат (454+728+320) ашағы дүшмүшдүр.

Төфтишчи белө һалларда һөкмөн сатлыг мөһсулун һөчминин азалмасынын вө истеһсалдан көнар хөрчлөрин мөблөгинин артмасынын сөбөбини ајдынлашдырмалы, бу саһөдө јол верилмиш негсанларын арадан галдырылмасына вө сатлыг мөһсуллардан алынан мөнфөөтин артырылмасына көмөк едө билөчөк бүтүн еһтијат мөнбөлөринин сөфөрбөр олунмасына јөнөддилөн конкрет төклифлөр вермөлидир.

12.3. Мөнфөөтин бөлүшдүрүлмөсинин вө мөнфөөтдөн истифадөнин төфтиши

Мүүссисөлөрин (бирликлөрин) мөнфөөтинин бөлүшдүрүлмөси милли кәлирин бөлүшдүрүлмөсинин төркиб һиссөдир. Мөнфөөтдөн истифаде просесиндө мүүссисөнин дөвлөт бүдчөси илө, банкларда, јухары төшкилатла вө өз коллективи илө малијө мүнәсибөти баш верир. Бу эмөлијатларын үзөриндө вахташыры нөзарөтин тө'мин олунмасы һазырки төсөруфатчылыг шөраитиндө чох вачибдир.

Комплекс төфтиш заманы мүүссисөнин сөрөнчамында сахланьлан мөнфөөтин һөгиги мөблөгинин вө онун тө'јинатына ујғун истифаде олунмасынын дүзкүнлүјүнүн мүүјјөн едилмөсинө хүсуси фикир верилмөлидир.

Истеһсал мүүссисөлөринин мөнфөөти, онларын истеһсал вө социал инкешафынын, истеһлак фондунун әсас мөнбөји олмагла мүүссисөлөрин сөрөнчамында галыр вө мүстөгил гайдада бөлүшдүрүлөрөк истифаде едилир.

Базар игтисадијјаты шөраитиндө мөнфөөт, мүүссисөлөрин нормал фөалијјөт көстөрөсиндө, истеһсал вө фөалијјөт просесинин фасиләсиз давам етдирилмөсиндө вө игтисади сөмөрөлијјин жүксөдилмөсиндө мүһүм рол ојнајыр. Мөнфөөт ашағыдакы функцијалары јеринө јетирир:

— мүүссисөнин сон малијјө нөтичөсинин гижмөтлөндирилмөсиндө гижмөтлөндирмө функцијасыны;

— бөлкү функцијасыны;

— кејфијјөт көстөрөчиси олмагла мүүссисөнин игтисади һөвөслөндирмө фондларынын вө дикөр фондларын јарадылмасы үчүн әсас мөнбө олмаг функцијасыны.

Һәгиги мөнфөөт истеһсал мүүссисөсинин баланс мөнфөтидир. Мөнфөөтин мүүссисөнин фөалијјөтиндө ојнадыгы

ролу нэзэрэ алараг онун бөлүшдүрүлмэси вэ истифадэси үзэриндэ чиди нэзарэт тэ мин олунмалыдыр. Бу мэгсэдлэ нэзарэтин эввэлчэдэн вэ сонрадан апарылан формасындан истифадэ едилмэлидир. Сонрадан апарылан нэзарэтин эн кениш, эһатэли вэ элверишли формаларындан бири комп-лекс тэфтишдир.

Мүэссисэнин сэрэнчамында галан мәнфээт һесабына игтисади һавэслэндирмэ фондлары ярадылыр, дөврижэ вэсаитлэринин чатышмазлыгы арадан галдырылыр, алынмыш кредитлэр гајтарылыр вэ бир сыра мүһүм еһтијачлар өдөнилер. Бурадан белэ нэтичэјэ кэлмэк олар ки, мәнфээтин артырылмасы, мүэссисэ үчүн, үмумиликдэ исэ халг тэсэррүфаты мигјасында малијјэ вэзијјэтинин сабитлији вэ өлкөнин игтисадијјатынын инкишафы үчүн эсас јоллардан биридир.

Мәнфээт мүхтәлиф мүлкијјэт мүнасибәтлэри шэраитиндэ мүэссисэнин тэсэррүфат фәалијјэтинин сон игтисади нэтичэсини гимэтлэндирмэјэ дэ имкан верир.

Јухарыда гејд олунанлары нэзэрэ алсаг, мәнфээт планынын јеринэ јетирилмэсинин вэ мәнфээтин бөлүшдүрүлмэсинин тэфтиши гаршысында бир сыра мүһүм вэзифәлэр дурур. Онлара ашағыдакылары аид етмэк олар:

— мәнфээт һесабына малијјэләшдирилән мүхтәлиф хәрчлэрин мүөјјән олунмуш гајдасына эмәл олунма вэзијјэтини јохламаг;

— мәнфээтин бөлүшдүрүлмэсинин дүзкүнлүјүнү јохламаг вэ јол верилән нөгсанлары ашкар етмэк;

— мәнфээтин мүвафиг тәјинатлары үзрә истифадэ олунмасынын дүзкүнлүјүнү јохламаг;

— мәнфээтин даһа да артырылмасы имканларыны ашкар етмэк вэ бу саһэдэ ишлэрин јакшылашмасына көмөк кестәрәчәк тәклифлэр вермәк.

Тэфтишин гаршысында дуран вэзифәлэр јеринэ јетирилкән ашағыдакы информасија мәнбәләриндән истифадэ етмәк олар:

— сәнајэ мүэссисэсинин истеһсал-техники малијјэ планындан вэ үмуми мәнфээт үзрә план тапшырыгларындан;

— 1 сајлы, мүэссисэнин эсас истеһсал фәалијјэти һаггында баланс формасындан (иллик вэ рублүк);

— 5 сајлы "Мүэссисэ балансына әлав" дән;

— 2 сајлы "Малијјэ нэтичәлэри вэ онларын истифадэси һаггында һесабат" формасындан;

— 1-ИФ сајлы "Мүэссисэнин (тәшкилатын) истеһсал фәалијјэти һаггында" һесабат формасындан;

— 1 малијјэ сајлы "мүэссисэнин (тәшкилатын) малијјэ фәалијјэтинин эсас кестәричилэри һаггында һесабат" дан вэ с.

Тэфтишин кедишиндэ һесаблинан мәнфээтин бөлүшдүрүлмэсинин вэ истифадэ олунмасынын тәлимата (эсаснамәјэ) үјгүн олуб-олмамасы диггәтлэ јохланылмалыдыр.

Баланс мәнфээти үзрә планын јеринэ јетирилмәси јохланаркән, тэфтишчи һәр бир маддә үзрә тапшырыгларын јеринэ јетирилмэсини мүгајисәли гајдада арашдырмалыдыр. Тэфтишин кедишиндэ јол верилән нөгсанлар, онлары доғуран сәбәблэр дэги мүөјјән едилмәли вэ онларын арадан галдырылмасына јөнәдилән тәклифлэр верилмәлидир.

Һесабат дөврүндэ әлдэ едилән баланс мәнфээти мүэссисэдэ 2 сајлы "Малијјэ нэтичәлэри вэ онларын истифадэси һаггында һесабат" да вэ 1 сајлы һесабат формасында (балансда) әкс етдирилир. Мүэссисэнин һесабат дөврүндэ әлдэ етдији һәгиги мәнфээтин бөлүшдүрүлмәси вэ истифадэси үзрә кестәричилэр 1 вэ 2 сајлы һесабат формасынын 2-чи вэ 3-чү бөлмәсиндэ әкс олунур. Тэфтиш бу мәлуматлар эсасында апарылыр. Она көрә дэ тэфтишчи эввәлчә бу кестәричилэрин реаллыгыны јохламалы вэ бу саһэдэ олан нөгсанлара дүзәлиш олунмасыны тәмин етмәлидир. Јалыз бундан сонра мәнфээтин дүзкүн бөлүшдүрүлмәси вэ ондан өз тәјинатына үјгүн истифадэ едилмәси јохланылмалыдыр. Тәлимата (эсаснамәјэ) эсасән мүэссисэнин истеһсал-техники малијјэ планында бүтүн мәнбәләрдән олан мәнфээтин ашағыдакы ардычыллыгла бөлүшдүрүлмәси нэзәрдэ тутулур:

1. Гаунверичиликлә мүөјјән едилмиш дәрәчә илә дөвләт бүдчәсинә верки өдәниши.

2. Әмәк еһтијатларына вэ тәбии еһтијатлара көрә дөвләт бүдчәсинә һагг өдәниши.

3. Банка гыса мүддәтли кредитләрдән истифадәјэ көрә фаиз өдәниши.

4. Истеһлак, идхал вэ ихрач әмәлијјатларына көрә верки өдәниши.

5. Мүэссисэнин кәлирләриндән верки өдәниши.

Мүэссисэнин сэрәнчамында галан халис мәнфээт мәбләғи ашағыдакы мэгсәдләрә сәрф олунур:

1. Еһтијат (сығорта) фондунун формалашмасына.
 2. Мал көндөриши өһдәликләринин јеринә јетирилмәсинә көрә мадди марағ фондуна әләвә ајырмаларын апарылмасына.

3. Мүәссисәнин малијјә еһтијатынын јарадылмасына вә нәзәрдә тугулмуш башга мөгсәдләрә.

Јухарыда көстөрилән мөгсәдләрә ајырмалардан артыг галан халис мәнфәәт ашағыдакы фондлара истигамәтләндирилди:

1. Истеһсалын, елм вә техниканын инкишаф фондуна.
2. Сосиал инкишаф фондуна.
3. Мадди-марағ фондуна.
4. Хејријјә ишләринә вә дикәр мөгсәдләрә.

Гејд едилдији кими сәнәјә мүәссисәләринин мәнфәәти онларын өзләринин истеһсал вә сосиал инкишафынын, истеһлак фондунун әсас мәнбәјидир. О, мүәссисәнин сәрәнчамында галыр вә ондан мүстәгил сурәтдә истифаде олунар.

Мүәссисәләрин истеһсал-техники-малијјә планында онларын тәсәрруфат фәалијјәти нәтичәсиндә әлдә едәчәји мәнфәәтлә јанашы бу мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси вә истифаде олунамасы да нәзәрдә тутулмушдур.

Мүәссисәләр һаггында "Азәрбајжан Республикасынын гануну"нда дејилир: "Мүәссисәләрин тәсәрруфат фәалијјәтинә аид малијјә нәтичәләринин башлыча үмумиләшдирилмиш көстөричиси мәнфәәтдир.

Бүдчәјә веркиләри вә дикәр өдәнишләри вердикдән сонра халис мәнфәәт мүәссисәнин там сәрәнчамына дахил олур. Мүәссисәнин низамнамәсиндә дикәр гајда нәзәрдә тутулмајыбса, о, халис мәнфәәтдән мүстәгил истифаде едир (фәсил VII, маддә 33).

Мүәссисәнин малијјә нәтичәси "Малијјә нәтичәләри вә онларын истифадәси" һаггында һесабат"ын 1 вә 2 сәјлы һесабат формасында (баланса әләвә) экс етдирилди.

Гүввәдә олан гајдаја әсасән туллантылардан истифаде етмәклә сатыш үчүн истеһсал олулмуш мәнсуллар һесабына әлдә едилән мәнфәәт мәбләғи, јени нөв мәишәт кимјасы мәнсулларынын, мәдәни-мәишәт тәјинатлы вә тәсәрруфат еһтијачы үчүн бурахылан мәнсулларын сатышындан јаранан мәнфәәт (бу мәнфәәтин мәбләғи истеһсал едилмиш һәр бир мәнсул нөвү үзрә онларын там маја дәјериндән 15 фазиз артыг дејилсә) мүәссисә үзрә мәнфәәтин үмуми мәблә-

гиндән чыхылыр вә мүәјјән олулмуш гајдада истифаде едилдир.

Малијјә-тәсәрруфат фәалијјәти тәфтиш олуан мүәссисәдә мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси вә истифаде едилмәсини нәзәрдән кечирәк.

Чәдвәл 28

Мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси вә истифаде едилмәси (мин манатла)

Игтисади қөстөрчиләр	План тапшырығы	Һесабат мә'луматы	Пландан кәнарлашма (+; -)	
			Мәбләғлә	Фазилә
1	2	3	4	5
1. Баланс мәнфәәтинин үмуми мәбләғи	8546	9050	+504	+5,90
2. Мүштәрәк мүәссисәләрдә иштирака көрә, гижмәтли кағызларын сатышындан дахил олан кәлирләр	1824	1884	+60	+3,29
3. Мүәссисә һеј'әтинин әмәјинин өдәнилмәсинә мәрәфләрин артмасы (+), азалмасы (-)	+756	+902	+146	+19,31
4. Мәнфәәтдән тугулан веркини һесаблајаркән нәзәрә алынған күзәштләр	52	56	+4	+7,69
5. Верки тугулан мәнфәәт мәбләғи (сәтир1-сәтир2 - сәтир3 - сәтир4)	5914	6208	+294	+4,97
6. Бүдчәјә өдәнилән верки мәбләғи (35%)	2069	2172	+103	+4,98
7. Бөлүшдүрмәк үчүн мүәссисәнин сәрәнчамында галан халис мәнфәәт (сәтир5 - сәтир6)	3845	4036	+191	+4,94
8. Истеһсалын, елм вә техниканын инкишаф фондуна	438	636	+198	+45,20
9. Сосиал инкишаф фондуна				
10. Мадди марағ фондуна	752	794	+42	+5,58
	2655	2606	-49	-1,85

Тәфтиш заманы мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүлүјү јохланыларкән верки тугулан мәнфәәтин үмуми мәбләғинин дәғиг мүәјјән едилмәсинин әһәмийјәти бөјүкдур.

ЭСАСЛЫ ВЭСАИТ ГОЈУЛУШУ (КАПИТАЛ ГОЈУЛУШУ) ВЭ ЈЕНИ ТЕХНИКАНЫН ТЭТБИГИ ПЛАНЫНЫН ЈЕРИНЭ ЈЕТИРИЛМЭ ВЭЗИЈЈЭТИНИН ТЭФТИШИ

13.1. Тэфтишин везифэлэри вэ информасија мәнбэлэри

Эсаслы вэсаит гојулушлары дедикдэ, эсас фондларын тикимэсинэ, элдэ олунмасына, там бәрпасына, онларын јенидэн гурулмасына, јени техниканын тэтбигинэ, аваданлыгларын модернлэшдирилмэсинэ вэ саир бу кими ишлэрин һэјата кечирилмэсинэ сәрф олунан вэсаитлэрин мачмују баша дүшүдүр. Бунлар сәнаје мүэссисэлэринин (бирликлэринин, ширкәтлэринин), истехсал-малијјэ фәалијјэтинин мүһүм тәркиб һиссәси олмагла јанашы, ејни заманда кениш-тәқрар истехсалын давам етдирилмэсинин мүһүм шәртидир.

Республикамызын базар иғтисадийјатына кечмәси, башга мәсәлэләрлэ јанашы истехсалын сүр'әтлэ артырылмасыны, истехсал олунан мәнсулларын кејфијјэтинин эсаслы сурәтдэ јажшылашдырылмасыны вэ мүэссисэлэрин јүксәк рентабелли ишләмэлэринин тәмин олунмасыны мүһүм везифә кими гаршыја гојур.

Бунлар исә өз нөвбәсиндә мүэссисэлэрин дунја стандартлары сәвијјесиндә мәнсул истехсал етмәјә имкан верән јүксәк мәнсулдар техника вэ технолокија илэ тәмин олунмасыны, көһнәлмиш эсас фондларын башдан-баша тәзәләнмәсини вэ әмәјин дүзкүн тәшкил олунмасыны тәләб едир.

Јухарыда гејд олунанларын һэјата кечирилмәси исә күлли мигдарда эсаслы вэсаит гојулушуну (капитал гојулушуну), ајрылмыш вэсаитләрдән тәјинатына ујғун вэ сәмәрәли истифадә едилмәсини өн плана чәкир. Капитал гојулушунун (эсаслы гојулушун) малијјәләшдирилмәси дөвләт вэсаити, мүэссисә (бирлик, ширкәт вэ с.) вэ тәшкилатларын хүсуси вэсаитлэри һесабына һэјата кечирилир. Бир гәјда олараг, мүэссисәләрдә тикилиб (гурашдырылыб) истифадәјә верилән эсас фондларын әксәријјәти подрат үсула һэјата кечирилир. Мувафиг тикинти-гурашдырма ишлэрини һэјата кечирмәк мәгсәди илэ сәнаје мүэссисәси (бирлији), илк нөвбәдә белә бир ихтисаслашмыш подрат тикинти тәшкилатыны тапыб, онунла мүгавилә бағламылдыр.

Јохлама просесиндә нөгсан вэ сәһвләр мүәјјән едилдикдә баланс мәнфәэтинә дүзәлиш вермәк лазымдыр. Лазым кәлән дүзәлиши апармаг мәгсәди илэ профессор Һ. И. Намазәлијевин бу һагда тәклиф етдији ашағыдакы дүстурдан истифадә олунмасы мәгсәдәмувафигдир.*

$Mвт = Bм - Kгк - Xәәһ - Kүвт$

бурада: Mвт — верки тутулан мәнфәэтин үмуми мәбләғи, мин манатла;

Bм — баланс мәнфәэти, мин манатла;

Kгк — биркә мүэссисәләрдә иштирака көрә гијмәтли кағызларын сатышындан дахил олан кәлирләр, мин манатла;

Xәәһ — мүэссисә һејәтинин әмәјинин өдәнилмәсинә мәсрәфлэрин артмасы (+), азалмасы (-);

Kүвт — мәнфәәтдән тутулан веркини һесаблајан заман нәзәрә алынан күзәштләр.

Чәдвәл мәлуматлардан мәлум олур ки, верки тутулан мәнфәәт мәбләғи план үзрә 5914 мин манат әвәзинә 6208 мин манат олмушдур. Бүдчәјә өдәнилән верки мәбләғи 2069 мин манат әвәзинә 2172 мин манат тәшкил етмиш вә ја 4,98 фаиз артмышдыр.

Бөлүшдүрүлмәк үчүн мүэссисәнин сәрәчамында галан халис мәнфәәт планда нәзәрдә тутулан 3845 мин манат әвәзинә һәгиги олараг 4036 мин манат олмушдур ки, бу да планлашдырылдығындан 191 мин манат вә ја 4,94 фаиз чохдур.

Мүэссисәнин сәрәчамында галан мәнфәэтин 636 мин манаты истехсалын, елм вә техниканын инкишафы фондуна, 794 мин манаты социал инкишаф фондуна, 2606 мин манаты исә мадди-мараг фондуна ајрылмышдыр.

Чәдвәлдән мәлум олур ки, истехсалын, социал инкишаф фондуна ајрылан вэсаит планда нәзәрдә тутулдуғындан 42 мин манат чох, мадди-мараг фондуна ајрылан мәбләғ исә 49 мин манат аз олмушдур.

Бунлар ону кестәрир ки, мүэссисәдә мәнфәэтин бөлүшдүрүлмәси һәгиги вәзијјәт вә гәбул олунмуш план нәзәрә алынмагла һэјата кечирилмишдир. Буну исә мүсбәт һал кими гијмәтләндирмәк олар.

* Һ. И. Намазәлијев. "Сәнаје мүэссисәләри тәсәрруфат фәалијјэтинин иғтисади тәһлили". "Маариф" нәшријјаты, Бақы 1995-чи ил. сәһ.258

Бу заман тәртиб олунан план, материал еһтиятлары, техноложки вә енержи аваданлыгылары, эмәк вә малијјә имканлары, тикинти гурашдырма тәшкилатларынын күчү илә баланслашдырылмалы, онларла һәртәрәфли разылашдырылдыгдан сонра әсаслы тикинти планы еһни вахтада баш подратчыја вә субподратчыја чатдырылмалыдыр. Бунуна бирликдә әсас фондларын, истәһсал күчләринин вә объектләрин истифадәјә верилмәси үзрә тапшырыглар вахтында тикинтинин бүтүн иштиракчыларына рәсми вахтада билдирилмәлидир. Сифаришчинин әсаслы вәсаит гојулушларыны һәјата кечирмәк үчүн олан әсас фондларын, истәһсал күчләринин артырылмасы, о чүмләдән бу артымын истифадә олунан әсас фондларын техникки чәһәттән јенидән силаһланмасы вә јенидән гурулмасы һесабына баш вермәси үзрә кәстәричиләр әввәлчәдән планлашдырылмалы вә тәсдиг едилмәлидир. Тәсдиг едилмиш тикинти планынын сјаһысына, әсаслы тикинти, тикинти-гурашдырма ишләринин лимитинә, тикинти-гурашдырма ишләринин сметасына вә давам едәчәји вахт нормасына әсасан рүбләрә (илләрә) бөлүнмәклә иншаатын апарылачағы бүтүн дөвр үзрә титул сјаһысы тәртиб олунур.

Истәһсал күчләринин вә объектләрин истифадәјә верилмәси һаггында мүәјјән олунмуш план һәддиндә јеринә јетирилән ишләр бурахылыш мүддәтләри үзрә һәјата кечирилур. Тикинти планынын дәјишмәзлији сифаришчи, подратчы, малијјә вә дикәр тәшкилатлар тәрәфиндән јеринә јетирилмәси вачиб олан бир сыра тәдбирләрин һәјата кечирилмәси илә әлағәдардыр. Комплекс тәфтишин бу сәһәдә вәзифәләри ашағыдакылардан ибарәтдир:

— әсаслы вәсаит гојулушлары үзрә тәсдиг олунмуш планын әсасландырылмасыны мүәјјән етмәк;

— гәбул олунмуш планын бүтүн кәстәричиләр үзрә ажры-ажрылыгта вә мүәссисә үзрә үмумиликдә јеринә јетирилмә сәвијјәси һаггында дөври һесабатларда верилән мәлуматларын доғрулуғуну јохламағ;

— јени техниканын вә технолокијанын тәтбиги планына риәјәт олунмасы сәвијјәсини мүәјјән етмәк;

— әсаслы гојулуш үчүн ажрылмыш вәсаитләрдән там вә тәјинатына ујғун истифадә олунма вәзијјәтини јохламағ, бу сәһәдә олан нөгсанлары ашқара чыхармағ;

— план тапшырыгларынын кәсирдә галмасына (әкәр бәлә вәзијјәт варса) сәбәб олан амилләри мүәјјән етмәк;

— план тапшырыгларынын вахтында вә јүксәк кејфијәтлә јеринә јетирилмәси сәһәсиндә дахили имканлары мүәјјән етмәк;

— ашқар едилмиш нөгсанларын арадан галдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр һазырламағ.

Әсаслы вәсаит гојулушларынын тәфтишинин информация мәнбәләри ашағыдакылардыр:

— әсаслы вәсаит (капитал) гојулушларына даир тәсдиг олунмуш план мәлуматлары;

— јени техниканын мәнймәсилмәси вә тәтбигинә даир тапшырыглар;

— јени лајиһә сәнәдләри;

— титул сјаһылары;

— подратчы тәшкилатла бағланмыш мүғавилә;

— илк сәнәдләр, актлар;

— оператив-техникки вә мүһасибат учоту мәлуматлары;

— әсаслы вәсаит гојулушу үзрә һесабат мәлуматлары;

— "Объектләрин, әсас фондларын истифадәјә верилмәси вә капитал гојулушунун истифадә олунмасы һаггында һесабат"; 2 — әсаслы тикинти (иллик) сажлы һесабат формасы;

— "Мәһсулун јениләшдирилмәси вә елми-техникки наилјјәтләрин игтисади сәмәрәлилији һаггында һесабат" (5-тәрәгги сажлы форма) вә с.

13.2. Әсаслы вәсаит гојулушунун планлашдырылмасынын әсасландырылмасынын тәфтиш вә нәзарәти

Тәфтиш олунан дөврә аид әсаслы вәсаит гојулушу (капитал гојулушу) планынын әсасландырылмасынын вәзијјәти јохланыларкән, тәфтишчи илк нөвбәдә сифаришчи мүәссисәдә бәлә бир планын олмасыны, онун әсасландырылмасынын дүзжүнлүғуну, реаллығыны јохламалы, лајиһә-смета сәнәдләринин мөвчудлуғуну, ичмал-смета малијјә планынын, титул сјаһысынын, подрат тәшкилатла сифаришчи тәрәф арасында мүғавиләнин олуб-олмамасыны вә әсаслы гојулушлары малијјәләшдирмәк үчүн малијјә имканынын реаллығыны јохламалыдыр. Бәзи һалларда мүвафиг планлашдырмаја аид олан сәнәдләрин һазырланмасында кобуд нөгсанлара јол верилур ки, бу да капитал гојулушларынын өзүнүн һәјата кечирилмәсинә, еләчә дә һәмин мәсәдләр үчүн ажрылан вәсаитләрин сәмәрәли истифадәсинә мәнфи тәсир кәстәрир.

Она көрө дө жүхарыда көстөрүлөн сөнөдлөрин һәр биринин гүввөдө олан малијјәләшдирмә гәјдасына вә ганунауј-ғунлуғуна әсаслы вәсаит гојулушунун планынын мүәссисәнин мөвчүд вәзијјәтинә ујғун кәлмәси диггәтлө јохланылмалыдыр. Бурада хүсусилә нәзәрдә тутулан бүтүн тикинти объектнин подрат мугавиләси илә, лајиһә-смета сөнөдлөри илә тәмин олунмасы, учалдылан биналарә тәсдиг олунмуш титул сијаһыларынын олмасы мәсәләси диггәтлө јохланылмалыдыр. Бу вә ја дикәр сөнөдләшдирмәнин олмамасы вә онларын дүзкүн рәсмийјәтә салынмамасы факты ашкар едилдикдә, тәфтишчи онун хүсусийјәтини, ганунчулуға зидд олма сәбәбини вә дикәр чәһәтләрини мүәјјәнләшдирмәлидир.

Тәфтишчи, иншаатын бүтүн дөврләриндә әсаслы гојулушлар үзрә вәсаитләрин истифадә олунмасы, әсас истәһсал күчләринин вә фондларынын истифадәјә верилмәси көстөрүлмәклә, титул сијаһысынын илләр үзрә (рүбләр үзрә) тәртиб едилиб, тәсдиг олунма гәјдасыны јахшы билмәли вә јохламанын кедишиндә бунларә әмәл олунма вәзијјәтини диггәтлө јохламалыдыр.

Капитал гојулушларынын титул сијаһысы үзрә иллик һәчми, объектнин смета дәјәри вә онун истифадәјә верилмә мүддәтләри әлағәләндирилмәклә тәртиб олунмалыдыр.

Бу ишләр үзрә мә луматларын дүзкүнлүјүнә нәзарәт етмәк мөгсәди илә ашағыдакы гурулушда чәдвәл тәртиб етмәк лазымдыр.

Чәдвәл 26

Әсаслы вәсаит гојулушларынын титул сијаһысы үзрә һәчминин, объектнин смета гијмәти илә әлағәли јохланылмасы (млн.манатла)

Сыра №-си	Объектин ады	Объектин там смета дәјәри	Кечән илдә јеринә јетирилмишдир	Чари илдә јеринә јетирилмәси нәзәрдә тутуллуб	Смета лимитинин чари илә галығы (гр.1 – – гр.2)	Чари илин малијјәләшмәсинин чатышмазлығы (гр.4 – гр.3)
А	Б	1	2	3	4	5
1.	Көмәкчи сехин бинасы	780	460	279	320	41

Чәдвәлдән көрүндүјү кими көмәкчи сехин тикинтисини баша чатдырмағ үчүн 41 млн. манат вәсаит чатмыр. Чатышмајан вәсаит бәрпа олунмадығы тәдирдә объектнин чари илдә истифадәјә верилмәси гәјри-мүмкүндүр.

Тәфтишчи чәдвәлин мә луматларындан истифадә едәрәк бу сәһәдә олан нөгсанлары ашкарә чыхармалыдыр.

Бунлардан сонра тәфтишчи лајиһә-смета сөнөдләринин — лајиһәнин, сметанын ишчи чизкисинин вә с. мөвчүдлуғуну нәзәрән кечирмәлидир.

Бир гәјда оларағ, сифаришчи тәрәф (мүәссисә) лајиһә тәшкилатларына дахил олан ишчи чизкиләрини (чертјожларыны) јохламалы, онларын үзәриндә "истәһсалатә гәбул етмәли" сөзләрини јазыб подрат тикинти тәшкилатына тәғдим етмәлидир. Әкәр сифаришин јеринә јетирилмәси кечикдирилибсә, бунда сифаришчи тәрәфиндән һәмин сөнөдләрин вахтында тәғдим олунмамасынын ролу гијмәтләндирилмәлидир.

Бундан сонра әсаслы гојулушларын һәчми үзрә план тапшырығларынын әсасландырылмасы вә планлашдырылан илдә гуртармыш объектләрин истисмара верилмәси әтрафлы јохланылмалыдыр.

Бунларә нәзарәт етмәк үчүн әсас информасија мәнбәји истәһсалат-малијјә планы, кечән дөврә (илә) даир һесабат мә луматлары вә мүәссисә үзрә кәлчәк илләр үчүн тәртиб олунан тәшкилати-тәсәррүфат гуручулуғунун инкишаф планы һесаб олунур.

Бу материаллар әсасында мүәссисәнин ајры-ајры әсас вәсаит нөвләри илә тәмин олунма вәзијјәти, һәмин вәсаитләрә олан тәләбат мүәјјән едилир, әсас фондларын тәзәләнмә (јениләри илә әвәз олунма) әмсалы һесабланыр вә онларын сәмәрәли истифадә олунма вәзијјәти ајдынлашдырылыр. Тәфтиш заманы капитал гојулушу, планынын һәм гурулушу, һәм дә һәчми етибары илә јеринә јетирилмә вәзијјәти јохланылмалыдыр. Бүтүн бунлар, планлашдырылан ил үчүн әсаслы (капитал) гојулушлар үзрә әсас көстөрүчиләрин планлашдырылмасынын нә дәрәчәдә әсасландырылмыш олдуғуну (һәм үмуми һәчми, һәм дә ајры-ајры истиғамәтләр вә объектләр үзрә) гијмәтләндиришкә имкан верир. Јалныз бу ишләр јеринә јетирилдикдән сонра чари ил үчүн тәртиб олунмуш план тапшырығларынын дүзкүнлүјүнә гијмәт вермәк олар.

Мүәссисәдә тикинтиси гуртармамыш объектләр олдуғу

налда жени объекттин тикинтисинин планлашдырылмасы назырки дөврдө жолверилмээдир. Тэфтишчи мүэссиседө бу кими нөгсанлара жол верилиб-верилмедијини дә өјрәнмелидир.

13.3. Әсаслы вәсаит гојулушу планынын јеринә јетирилмә сәвијјәсинин тэфтиши

Әсаслы вәсаит гојулушу планынын јеринә јетирилмәси, жени әсас фондларын истифадәјә верилмәси үзрә план тапшырыгыларынын јеринә јетирилмәсинә сәбәб олур.

Бу бахымдан әсаслы вәсаит гојулушу планынын јеринә јетирилмә вәзијјәтинә даим нәзарәт олунмасы, вахташыры онун сөнәдди тэфтиш олунмасы вә бу сәһәдә мөвчуд нөгсанларын ашкара чыхарылыб арадан галдырылмасы үчүн мүвафиг тәдбирләрдин назырланмасы бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Әсаслы вәсаит гојулушларынын (капитал гојулушларынын) тэфтиш вә нәзарәтинин кедишиндә онларын план тапшырыгыларынын јеринә јетирилмә вәзијјәти ажрыча јохланымалыдыр. Бунун үчүн тэфтишчи дегигләшдирилмиш вә тәғвим или үчүн гүввәдә олан план мәлуматларындан, мүһасибат учотунда мүгајисә олунан кәстәричиләр үзрә әкс етдирилмиш һәгиги мәлуматлардан, 16 сәјлы журнал-ордерин, 16"а" сәјлы чәдвәлин, 08 "Капитал гојулушлары", 86 "Әһтијат капиталы" синтетик һесабын, 2 сәјлы "Әсаслы тикинти (илик)" һесабат формасынын вә с. мүвафиг мәнбәләрдин мәлуматларындан истифадә етмәлидир.

Тэфтишчи бу мәсәләләри јохлајаркән ашағыдакылары: — илк нөвбәдә тикинтиләрдин тәсдиг едилмиш сижәһысынын, әсаслы гојулушларын (тикинти-гурашдырма ишләринин) тәсдиг олунмуш сәтәсәсинин вә тикинтинин давам етдирилмә мүддәтинә (вахт литиминә) әсасән, һәр ил үчүн ажрыча вә еләчәдә онун давам едәчәји бүтүн дөвр үзрә үмумиликдә тәсдиг олунмуш титул сижәһысынын олуб-олмамасыны нәзәрән кечирмәлидир.

Титул сижәһысынын лајиһәсиндә тикинти-гурашдырма ишләрдин һәчми, тикинти давам едәчәк илләр вә ону јеринә јетирән тәшкилатлар (назирликләр, ширкәтләр вә с.) үзрә бөлүшдүрүлүр.

Тәсдиг едилмиш титул сижәһысы тикинти-гурашдырма

ишләри апарылачаг бүтүн илләрдә сифаришчи, подратчы, план, малијјә, банк вә тәһизат тәшкилатлары үчүн әсас, дәјишилмәз сәнәд һесаб едилир.

Тэфтиш олунан дөврүн планы илә таныш оларкән тэфтишчи сифаришчи тәрәфиндән планын вахтында вә кейфијјәтлә јеринә јетирилмәси үчүн лазым кәлән бүтүн ишләрдин көрүлүб-көрүлмәсини јохламалыдыр. Бунун үчүн илк нөвбәдә ашағыдакылар нәзәрән кечирилмәлидир:

1. Подратчы тәшкилат илә аваданлығы көндөрән тәшкилат арасында баш мүғавиләнин вахтында бағланылма-сы;

2. Подратчыја тикинти апарылачаг торпаг сәһәсинин вахтында ажрылыб верилмәси;

3. Баш подратчыја лајиһә-смета сәнәдләрдинин верилиб-верилмәси;

4. Әсаслы гојулушларын малијјәләшдирилмәси үчүн банкда һесабын ачылыб-ачылмамасы, мүэссисәнин өз вәсаити вә дикәр вәсаитләрдин һәмин һесаба вахтында көчүрүлүб-көчүрүлмәси;

5. Техники нәзарәтин ким тәрәфиндән һәјата кечирилмәси;

6. Дахил олан аваданлыгыларын һансы гәјдада гәбул олунмасы вә онларын гурашдырылана гәдәр мүһафизәсинин нечә тәшкил олунмасы;

7. Кадр назырлығы вә онларын јенидән назырланмасынын нечә һәјата кечирилмәси;

8. Объектин вахтында истисмара верилмәси үчүн һазырлыг ишләрдинин јеринә јетирилмәси вә с.

Бунларла јанашы тэфтишчи сифаришчинин көтүрдүјү бир сыра дикәр өһдәлији, мәсәлән: мүвафиг органларын тикинти апарылачаг сәһәдә олан ағачлары гырмаг, јол вә асвалты сөкмәк, електрик хәтти кечән сәһәдә иш апармаг, јерин алтындан кәдән канализасијанын, газ, су хәттинин јеринин дәјишдирилмәси, иш апарылачаг сәһәјә ишыг хәттинин чәкилмәси вә дикәр бу кими ишләрә ичазә алынмасына даир тәләб олунан сәнәдләрдин подрат тәшкилата вахтында чатдырылыб-чатдырылмамасыны да әтрафлы арашдырмалыдыр.

Объектин истифадәјә верилмәсинә даир планын јеринә јетирилмә вәзијјәти јохланана гәдәр тэфтишчи илк нөвбәдә әсаслы тикинти планындан вә титул сижәһысындан вәчән вә тэфтиш олунан дөврдә план үзрә истисмара вери-

ләси объектлары сечмәлидир. Бу мәгсәдләр 07 вә 08 сәйлы синтетик һесабын мувафиг субһесабларынын мә'лүматларындан, әсас фондларын истифадәҗә верилмәси һаггында һесабатын (ф № 2 — "әсаслы тикинти") кәстәричләриндән вә дикәр материаллардан истифадә едилмәклә планын јеринә јетирилмә вәзижәти мүәјјән едилмәлидир.

Әлдә олунмуш фондларын истисмара верилмәси планынын јеринә јетирилмә вәзижәти јохланаркән, илк нөвбәдә һәмин әсас фондларын дәст (комплект) һалында дахил олмасы вә онларын тәркибинин титул сиаһысындакы кәстәричиләрә ујғун олмасы јохланылмалыдыр.

Әкәр бу сәһәдә кәнарлашма вардырса вә объектларын истисмара верилмә планын јеринә јетирилмәјибсә, тәфтишчи онларын сәбәбини арашдырмалы вә бу сәһәдә күнаһкар олан шәхсләр һаггында мувафиг тәдбирләр көрүлмәклә өз әмәли тәклифини һазырлајыб вермәлидир.

Тәфтишчи объектларын истисмара верилмә вәзижәтини јохлајаркән, бу һагда һесабатда јалан мә'лүматларын верилб-верилмәмәсини хүсусилә дигәтлә јохламалыдыр.

Белә һаллара тәсадүф едиләрсә, онлар сәнәдләрлә рәсмијјәтә салынамалы, бу мәсәләдә күнаһы олан шәхсин мәс'улијјәтә чәлб едилмәси вә мүәссисәјә (дөвләтә) дәјән зәррин едәнилмәси һаггында мәсәлә галдырылмалыдыр.

Тәфтиш заманы 07 сәйлы "гурашдырыласы аваданлыглар" вә 08 сәйлы "капитал гојулушлары" синтетик һесабын мувафиг субһесабларына силинән дикәр мәсрәфләр вә объект инвентар дәјәринә дахил едилән зәррәләрин олмасы ашкар едиләрсә, онларын сәбәби арашдырылмалы, бунларын һансы мәгсәд үчүн едилдији мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Тәфтишин кедишиндә мүәссисәдә апарылан "плансыз" тикилиләр үзрә әмәлијјатлар башдан-баша јохланылмалы, онун үмуми мәбләғи, бунларын һансы мәгсәд үчүн апарылдығы, мүәссисә үчүн вачиблији өрәнилмәлидир.

Тәчрүбәдә истеһсал вә јашајыш тәјинатлы объектларын там һазыр олмадан истифадәҗә верилмәсинә тәсадүф едилир. Бу чүр объектлар истисмара верилдикдән сонра онларын титул сиаһысында нәзәрдә тутулан, ләкин там көрүлмәјиб јарымчыг галан ишләрин көрүлмәси давам етдирилир. Бу гејри-нормал һалдыр вә она көрә дә бу мәсәлә әтрафлы јохланылмалы, буна чавабдән олан шәхсләр, онларын мәс'улијјәт һәдди вә мүәссисәјә дәјән зәррә мүәјјән едилмәли вә бу ишдә тәгсири олан шәхсләр һаггында га-

нунла мүәјјән олунмуш гәјдада өлчү көтүрүлмәси барәдә, лазымы тәдбирләр һәјата кечирилмәлидир.

Јохламанын кедишиндә әсаслы вәсаит гојулушунун мәбләғи вә јеринә јетирилән ишләрин һәчми барәдә учотда вә һесабатларда јалан мә'лүматларын верилдији ашкар едиләрсә, онлара дүзәлишләр верилмәли вә бунларда тәгсири олан шәхсләр һаггында мувафиг өлчү көтүрүлмәсинә даир тәклиф верилмәлидир.

13.4. Јени техниканын тәтбиғи үзрә план тапшырыгларынын јеринә јетирилмә вәзижәтинин тәфтиши

Республикамызын базар игтисадијјатына кечији һазырки дөврдә гаршыда башга мүһүм мәсәләләрлә јанашы, халг тәсәрруфатынын техники чәһәтдән јенидән силаһландырылмасы кими чох вачиб проблемләр дурур. Бу исә күлли мигдарда малијјә вәсаити вә әмак сәрфи тәләб едир.

Бу вәзифәләрин вәхтиндә вә јүксәк сәвијјәдә јеринә јетирилмәси көрүләчәк ишләрин дүзкүн планлашдырылмасындан, онларын мөһкәм малијјәләшмә мәнбәји илә тә'мин олунмасындан вә сәрф олунан вәсаитләр үзәриндә вәхташыры нәзәрәт апарылмасындан чох асылыдыр. Она көрә дә тәфтишчи бу мәсәләләри јохлајаркән сон дәрәчә дигәтли олмалы, јохладығы ишләрин, ајрылан вәсаитләрин вә хәрчләрин хүсусијјәтләрини дәриндән билмәли, бу сәһәдә гүввәдә олан тә'лимата, әмр, гәрәр вә дикәр норматив материалара истинад етмәлидир. Јени техниканын тәтбиғи вә ондан кениш истифадә планынын јеринә јетирилмәси тәфтиш едиләркән верилән сифаришләрин, планын мувафиг бөлмәсинә дахил едилиб-едилмәмәси өрәнилмәлидир.

Сифаришләрин плана дахил едилмәсинә гәдәр истеһсалын техники-игтисади кәстәричләринин дәјишилмәсинә вә онун тәтбиғи вәзижәтинә гижмәт верилмәли, онларын игтисадә сәмәрәлилији мүәјјән олунмалыдыр.

Бир гәјда олараг, һәјата кечирилмәси планлашдырылан бүтүн тәдбирләрин план тапшырыгларында һәчми, смета дәјәри, јеринә јетирилмә мүддәти вә онун ичра едилмәсинә мәс'ул олан шәхсләр кәстәрилир. Јени техниканын тәтбиғи үзрә тәдбирләр, плана дахил олунана гәдәр онларын һәјата кечирилмәсинин, истеһсалын техники-игтисади кәстәричисинә тә'сири вә игтисади фәјдалылығы һесаб-

ланмалыдыр. Ејни заманда бу ишләрин һәјата кечирилмәси үчүн тәләб олуна материал, техника вә малијјә вәсаити дә мүйјәнләшдирилмәлидир.

Мүвафиг һесабламалардан, сәрф едилән мәсрәфләр һаггында һесабат мә луматлардан, гуртармыш, истегһсала тәтбиғ олунамуш ишләрә вә јени техниканын тәтбиғинә даир тәртиб едилән актлардан вә саир мәнбәдән истифадә едәрәк тәфтишчи сифаришләрин там, вахтында вә жүксәк кејфијәтлә јеринә јетирилмә вәзијјәтини мүйјән етмәлидир.

Ајры-ајры тәдбирләрә вә ишләрә нәзәрдә тутулдуғундан артығ вәсаит сәрф олунамысыны, һазырланан тәдбирләрин вахтында тәтбиғинин јеринә јетирилмәсини, јени техниканын тәтбиғи планына әмәл едилмәсини вә саир бу кими нөгсанлары мүйјән едән тәфтишчи, ејни заманда онларын сәбәбини вә бу ишдә кунаны олан шәхсләри дә ашкар етмәлидир.

Јухарыда гејд едилән информасија мәнбәләринә әсасән тәфтишчи һесабат мә луматларынын дүзкүнлүгүнү гүввәдә олан гајда үзрә јохламалыдыр. Бу заман "5-тәрәғги" сајлы һесабат формасында әкс олуна мә луматларын дүзкүнлүгү нәзәрдән кечирилмәлидир.

Бу гајда үзрә апарылан тәфтишин нәтичәсинә әсасән тәфтишчи, әсас актда әкс етдирмәк үчүн мүвафиг мәтн һазырлајыр, мүйјән нәтичәјә кәлир, ашкар етдији нөгсанларын гыса мөддәтдә арадан галдырылмәсыны, јени техниканын вә технолокијанын мәнимсәвилмәсини, тәтбиғини, әмәјин елми әсаслар вә габагчыл тәчрүбә үзәриндә гурулмәсыны тә мин едә билән тәклифләри мүйјәнләшдирир вә бу саһәдә нөгсанлара јол верән вәзифәли шәхсләрин һаггында мүвафиг тәдбирләр көрүлмәси үчүн рәсми гајдада фикрини билдирир.

XIV ФӘСИЛ

МУҲАСИБАТ УЧОТУНУН, ҺЕСАБАТЫНЫН ВӘ КАРКУЗАРЛЫГ ИШЛӘРИНИН ТӘФТИШИ

14.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасија мәнбәләри

Мүһасибат учоту, һесабаты вә каркузарлыг ишләринин дүзкүн тәшкили һәр бир мүәссисәдә нормал иш режими-

нин јаранмасы, она дүзкүн рәһбәрлик едилмәси вә гаршы-да гојулан вәзифәләрә наил олунамысы саһәсиндә мисилсиз әһәмијјәтә маликдир.

Һазырки шәраитдә мүәссисәјә (бирлијә, ширкәтә вә с.) дүзкүн рәһбәрлик олунамысы, онун жүксәк сәвијјәдә идарә едилмәси үчүн игтисади субјектин рәһбәринин план тапшырығларынын јеринә јетирилмәсинин кедиши, һесаб-лашмаларын, малијјә-кредит ишләринин вәзијјәти, әсас вә дөвријјә фондлары илә тә мин олунама сәвијјәси вә дикәр бу кими мәсәләр һаггында күндәлик мә луматларла тә мин олунамысыны тәләб едир. Оператив гајдада бу вә дикәр лазымы мә луматлара малик олмадан һазырки дөврдә сон дәрәчә кичик тәсәррүфата белә дүзкүн рәһбәрлик етмәк олмаз.

Јүксәк мәһсулдар техника илә силаһланмыш, бөјүк ишчи гүввәсинә малик олан, дүнја стандартларына уғун кејфијјәтдә мәһсул һазырламаг истиғамәти көтүрүмүш, учот-һесабат ишләри компүтерлә ишләнилмәк системинә әсасланан, гијмәтләрин вә валјута мәзәннәсинин тез-тез дөјишдији һазырки дөврдә тәсәррүфат рәһбәри нәинки тәкчә өз мүәссисәси һаггында, еләчә дә тичарәт вә малијјә-кредит ишләри саһәсиндә дүнјада баш верән дөјишкликләр — јениликләр һаггында күчлү информасијалара малик олмалыдыр. Бунсуз мүәссисәнин жүксәк рентабелли вә рәгабәтә давамлы ишләмәсини тә мин етмәк гејри-мүмкүндүр.

Бу информасијаларын әксәријјәтини мүәссисә рәһбәри онун сәрәнчамаында олан мүһасибат учоту хидмәти вәситәси илә әлдә етмәлидир. Мүһасибат учоту бөлмәси (саһәси) мүәссисәнин (бирлијин, ширкәтин вә с.) малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин там, ардычыл вә сәнәдли мушаһидә едилмәси, баш вермиш әмәлијјатларын учот өлчүләри вәситәси илә әкс етдирилмәси үчүн елми чәһәтдән әсасландырылмыш системидир.

Мүәссисәләрин (бирликләрин, ширкәтләрин вә с.) рәһбәрләри башчылығ етдикләри тәсәррүфатда мөвчуд олан мадди дөјәриләрин вә пул вәсаитләринин галығы, ишчи һејәти илә вә башга игтисади субјектләрлә һесаблашмаларын вәзијјәти, план тапшырығларынын јеринә јетирилмәсинин кедиши, малијјә нәтичәси вә мүәссисәнин малијјә вәзијјәти вә саир мәсәләрә һаггында мә луматлары јалныз мүһасибат учоту вә һесабаты вәситәси илә әлдә едилрләр.

Мүһасибат учотунун дүзкүн гурулмасы вә һесабат мә луматларынын дәгиг олмасы мүәссисәјә рәһбәрлик едилмәси ишини асанлашдырыр, бу сәһәдә объектив гәрарлар гәбул олунмасына вә дүзкүн истигамәтин мүәјјән едилмәсинә имкан јарадыр.

Мүһасибат учотунун вәзижәтинин вә һесабат мә луматларынын доғрулуғунун јохланылмасы — комплекс тәфтишин әсас вәзифәләриндәндир. Бу јохлама бүтүн тәфтиш дөврү давам етдирилир. Тәфтишин бүтүн мәрһәләләриндә гаршыда дуран әсас вәзифә: "Мүһасибат учоту һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну"на әмәл олунмасынын, мүһасибат учотунун јени, ваһид һесаблар планынын тәтбиг олунмасынын, сәһәләрдә илк сәнәдләшмәнин апарылмасынын, мүһасибатлыға тәгдим олунан һесабатларын вахтында вә дүзкүн тәртиб едилмәсинин вәзижәтини јохламаг, һесаблашмаларын, ајырмаларын, силинмәләрин апарылмасынын ганунаујғун (тә лимата, әсаснамәјә ујғун) олуб олмамасыны мүәјјәнләшдирмәкдән ибарәтдир.

Бунун үчүн илк нөвбәдә мүһасибат учотунун һәгиги вәзижәтини јохлајыб, ону гүввәдә олан әсаснамә илә (тә лиматла) мүгајисә етмәк лазымдыр. Бундан сонра һесабат интизамына әмәл олунма вәзижәти - јә ни мүһасибат вә статистика һесабатларынын тәртиб олунмасынын дүзкүнлүјү, онларын вахтында тәгдим олунуб олунмасы вә һәмнин һесабатлардакы мә луматларын доғрулуғу јохланылмалы дыр*.

Учот-һесабат ишләри илә јанашы һәр бир мүәссисәдә каркүзарлыг ишләринин дә дүзкүн тәшкил едилмәси вә онун оперативлијинин тә мин олунмасы мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Мә лум олдуғу кими, һәр иш күнү мүәссисәнин мүһасибатлыгында вә дөфгәрханасында (үмуми шө бәсиндә вә с.) мүхтәлиф ишләр јеринә јетирилир, чоһсајлы тәсәрүфат әмәлијјатлары баш верир. Бу ишләр гануну сәнәдләрдә рәсмијјәтә салыныр. Әмәлијјатларын характериндән асылы олараг тәртиб олунан сәнәдләр норматив, план, учот, техники, кадр, инзибати вә дикәр тә јинатлы сәнәдләрә бөлүнүрләр. Онларын һәр бири тәртиб олунма, рәс-

мијјәтә салынма, гејдијјата алынма, гәбул едилмә, јола салынма (көндөрүлмә) вә сахланыб мүһафизә олунма функцијасына маликдир. Бу функцијаларын һәјата кечирилмәси мүһасибат учотунун вә каркүзарлыг ишләринин дүзкүн вә ганунаујғун тәшкилини тәләб едир. Тәфтишин кедишиндә һәмнин сәнәдләрин өзләринин вахтында, дүзкүн тәртиб едилмәси, рәсмијјәтә салынмасы, гејдијјатдан кечмәси, көндөрүлмәси, ичра олунмаларынын гејдә алынмасы вә мүһафизәјә верилмәси һагда гүввәдә олан әсаснамәјә (тә лимата, көстәришә вә с.) әмәл олунма вәзижәти әтрафлы нәзәрдән кечирилмәлидир.

Кәрүндүјү кими мүһасибат учоту, һесабаты вә каркүзарлыг ишләринин дүзкүн тәшкили мүәссисәләрин фәалијјәтиндә мүһүм рол ојнајыр.

Каркүзарлыг ишләринин тәфтишинин гаршысында дуран вәзифәләрә ашағыдакылар аиддир:

— каркүзарлыгынын апарылмасы һаггында гүввәдә олан гајдаја әмәл олунма вәзижәтини јохламаг, гәбул олунмуш гәрарларын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзәрәтин тәшкили системинин мөгсәдәујғунлуғуну мүәјјән етмәк;

— каркүзарлыг ишләриндә јол верилән нөгсанлары ашкар етмәк вә онларын арадан галдырылмасына көмәк едән тәклифләр вермәк.

Каркүзарлыг ишләринин јохланылмасына бу ишләрин тәшкилинин вә онун үмуми вәзижәтинин өјрәнилмәсиндән башламаг мөгсәдәмувафиг һесаб едилир.

Бундан сонра јохлајычы мүәссисәдә гәбул олунан гәрарларын (әмрләрин), еләә дә рәһбәр тәшкилатларын гәрар вә сәрәнчамларынын нәзәрәтә көтүрүлмәси гајдасы вә онларын ичрасынын мөгсәдәмувафиглији нәзәрдән кечирмәлидир.

Јохламада бундан әввәлки тәфтишин нәтичәси үзрә гәбул олунмуш гәрарын јеринә јетиримә вәзижәтинә нәзәрәт олунмасы вә рәһбәр тәшкилатын гәрарларынын, әмр вә сәрәнчамларынын јеринә јетирилмәсинә нәзәрәтин тәшкили сәвијјәси әтрафлы мүәјјән олунмалыдыр.

Мүһасибат учотунун, һесабатынын вә каркүзарлыг ишләринин тәфтиши үчүн информасија мәнбәләри: илк мүһасибат сәнәдләри, учот рекистрләри, синтетик вә аналитик һесабларын мә луматлары, мувафиг дөврә аид һесабатлар (баланс вә саирә), әмрләрин, гәрарларын, шикајәт әризәләри вә мәктубларын учот журналынын мә луматлары вә сәнәдләрин јерли архивдә сахланылмасы, мәркәзи архивә

* Г е ј д: кәләчәкдә ола биләр ки, бу һесабат формаларынын ады вә јахуд да нөмрәси дөјишдирилсин. Белә олдугда тәфтишчи јухарыда гејд етдијимиз һесабат формаларындакы мә луматлары өзүндә әкс етдирән јени (тәфтиш дөврүндә гүввәдә олан) мувафиг информасија мәнбәләриндән истифадә етмәлидир.

тəһвил верилмэси һаггында олан сənəдлэр вə саир һесап олунур.

Тəфтишчи бу ишлэрин јохланылмасыны гуртардыгдан сонра ашкар едилэн нөгсанларын арадан галдырылмасына көмөк едэ билэн тəkлифлэр һазырлајыб мүəссисэнин рəһ-бэринə тэгдим етмэлидир.

14.2. Мүһасибат учотунун вə һесабат мə'луматларынын доғрулуғунун тəфтиши

Мүəссисэлəрдə апарылан јохламаларын вə сənəдли тəфтишлэрин һамысы əсасэн илк мүһасибат сənəдлэринə, мүһасибат рекистрлэриндəки гејдлэрə, мүһасибат вə статистик һесабатларын мə'луматларына əсасэн һəјата кечири-лир. Бунлар мүəссисэлэрин малијјə-тəсəррүфат фəалијјə-тинин тəфтиши үчүн əсас информасија мənбəји олдуғу ки-ми, учот вə һесабат мə'луматларынын вəзијјəти јохланы-ларкən бу сənəдлэрин өслэри дə информасија мənбəји һе-саб олунурлар.

Мүəссисэлəрдə апарылан тəфтиш вə нəзарət ишлэри-нин кејфијјəтлэ вə вахтында баша чатдырылмасы, онла-рын нəгичэсинин əтрафлы тəһлил едилэрək кəлечəкдə јол верилэ билечək нөгсанларын гаршысынын алынмасы, да-хили еһтијат мənбэлэринин истифадəјə верилмэси үчүн сə-мэрəли тəkлифлэрин һазырланмасы, һэр бир мүəссисэнин учот вə һесабат ишлэринин вəзијјəтигдэн чох асылдыр.

Она көрə дə мүһасибат учотунун вə һесабатынын мə'лу-матларынын дүзкүнлүјүнү јохламаг һэр бир комплекс тəф-тишин гаршысында дуран əсас вəзифэлəрдəндир. Мүһаси-бат учотунун вə һесабатынын тəшкили вə апарылмасы үзэриндə нəзарəти һəјата кечирəркən илк мүһасибат сənəд-лэринə бахылмасынын вə дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы-нын үсулларындан кениш истифадə олунмалыдыр.

Мүһасибат учотунун вəзијјəтинин вə һесабатын дүзкүн-лүјүнүн јохланылмасы, планлы гəјдада вə ардычыл давам етдирилмэлидир. Тəфтиш апарылан мүəссисэнин фəалијјə-тинин бүтүн саһэлэриндə тəфтишчи баш верэн тəсəррүфат эмəлијјатларынын һэр биринин дүзкүнлүјүнү, мүһасибат учотунун тə'лимата ујғун гурулмасыны, апарылма вəзијјə-тини вə тэгдим олунан һесабатлары мə'луматларынын дүзкүнлүјүнү əтрафлы јохламалыдыр.

Мүһасибат учотунун вə һесабатынын дүзкүнлүјүнүн

јохланылмасынын өзүнəмəхсус хүсусијјəти вардыр. Белə ки, онлар комплекс тəфтишин кедишиндə мүстəгил олараг ажрыча јохланылмыр.

Бу саһэдə бир сыра мəsələlэр вардыр ки, тəфтишчи ону бу ишлэрин јохланылмасына гэдэр ајдынлашдырмалы-дыр. Һəмин мəsələlэрə мүһасибат учотунун һансы форма үзрə апарылмасынын (мəркəзлэшдирилмиш, мəркəзлэш-дирилмэмиш), мүəссисэнин һансы учот саһэсинин меха-никлэшдирилдијинин, комплекс механиклэшдирилмэнин там һəјата кечирилмэси саһэсиндə һансы тəдбирлэрин көрүл-дүјүнүн вə с. өјрəнилмэсини мисал кəстəрмək олар.

Тəфтиш процесиндə мүəссисэнин һəчминдэн вə учот ишлэринин механиклэшмэ сəвијјэсиндэн асылы олараг мүһасибатлығын гурулушу вə бунларла јанашы мүһаси-батлыгда артыг ишчи сахланыб-сахланмамасы вə учот иш-чилэри арасында иш јүкүнүн дүзкүн бөлүшдүрүлмэси вə-зијјəти өјрəнилмэлидир.

Тəфтишин кедишиндə мүһасибатлыгда чалышан мүтə-хəссислэрин иш шəраити нəзардэн кечирилмэли, онларын учотун апарылмасына даир лазым олан көмөкчи материал-ларла (тə'лиматларла вə с.), учот-һесаблама техникасы илэ тə'мин олунма вəзијјəти илэ таныш олмалы вə бу саһэдəки нөгсанлар ашкар едилмэлидир.

Тəфтишчи јохланылан мүəссисэнин мүһасибат учотунда һансы форманын тəтбиг олундуғуну, бу саһэдə габагчыл учот системинин тəтбиг едилмэ вəзијјəтини, бу форма вə үсулун дүзкүн (тə'лимата ујғун) тəтбиг олунма сəвијјэсини мөјјөн етмэлидир.

Тəфтиш заманы илк сənəдлэр һəртэрəфли (сənəдлэрин вахтында тəртиб олунмасы, тэгдим едилмэси, онларда олан рекисзитлэрин, јазылышларын, сənəd дөвријјэсинин дүз-күнлүјү вə с.) јохланылмалыдыр.*

Сənəдлəрдəки тəсəррүфат эмəлијјатларынын дүзкүнлү-јүнү вə ганунаујғунлуғуна јохлама заманы хүсуси фикир верилмэлидир.

Тəсəррүфат эмəлијјатларынын илк сənəдлэрə əсасэн дүзкүнлүјү (ганунаујғунлуғу) јохланылдыгдан сонра илк

* Реквизит (реquisjtes) — илк сənəдин һəгигилијини (дүзкүнлүјүнү) сүбүт етмək үчүн онда əкс етдирилмэси ваичи олан мə'луматлардыр.

сәнәдләрдеки мә'луматларын учот рекестрлериндә, синтетик вә аналитик учотда дүзкүн әкс етдирилмә вәзијјәти тәфтиш олунамалыдыр.

Тәфтиш тәчрүбәси көстәрир ки, мүәссисәләрдә баш веран әксикәлмәләр чох вахт анбар учотунун дүзкүн тәшкил едилмәмәси, тә'лимата ујғун апарылмамасы, анбар тәсәррүфатынын вахташыры инвентарлашдырылмамасы, мадди-мәс'ул шәхсләрдән вахташыры һесабатлар алынмасы нәтичәсиндә баш верир. Она көрә дә тәфтиш заманы бу мәсәләләрә мүәссисәдә нечә әмәл олуңдуғу диггәтлә јохланылмалы вә јол верилән нөгсанлар ашкара чыхарылыб, арадан галдырылмалыдыр.

Мүһасибат учотунун вә һесабатынын тәфтишинин јекун мәрһәләсини һесабатларын тәртиб олуңмасынын тә'лимата ујғунлуғунун, мә'луматларын доғрулуғунун, тәгдән олуңмасы мүддәтинә әмәл олуңма вәзијјәтинин јохланылмасы тәшкил едир.

Һесабат мә'луматларынын дүзкүнлүјү тәфтиш олунаркән, илк нөвбәдә тәсдиг олуңмуш план мә'луматларынын вә һәгиги рәғәмләрин һесабатларда дүзкүн әкс етдирилмәси, планда сонрадан едилән дүзәлишләрин нәзәрә алынмасы вәзијјәти нәзәрдән кечирилик. Јадда сахламағ лазымдыр ки, һесабатларда дүкүн олмајан мә'луматларын көстәрилмәси јолверилмәздир.

"Мүһасибат учоту һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну"нун 33-чү маддәсиндә дејилир: "Мүһасибат һесабатларындакы мә'луматлар синтетик, аналитик учот мә'луматларына әсасланыр. Қириш балансынын мә'луматлары, һесабат дөврүндән әввәлки дөврүн тәсдиг едилмиш јекун балансынын мә'луматларына ујғун олмалыдыр.

Истәр чари, истәрсә дә кечән илә айд олан мүһасибат һесабатларында сәһвләр (һесабатлар тәсдиг олуңдугдан сонра) ашкар едиләрсә, о заман мә'луматларын тәһриф олуңдуғу ашкар едилмиш һесабат дөврү үчүн тәртиб едилмиш һесабатда дүзәлишләр апарылыр. Мүһасибат учоту вә һесабатында сәһвләрин дүзәдилмәси, дүзәлишин тарихи, көстәрилмәклә ону ичра едән шәхсләрин имзасы илә тәсдиг едилир".*

Учот ишләринин тәфтишинин сон мәрһәләсини, дөврү

һесабатларын тәртиб олуңмасынын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы тәшкил едир.

Тәфтиш заманы һесабатларын јохланылан дөвр үзрә гүввәдә олан һесабат формаларында, тә'лимата ујғун тәртиб едилмәси, һесабат мә'луматларынын илк сәнәдләрдә көстәриләнләрә, синтетик һесабларын (баш китабын) мә'луматларына ујғунлуғу диггәтлә нәзәрдән кечирилмәлидир. Бу сәһәдә нөгсанлар оларса, сәбәби арашдырылмалы, онлара јол верән шәхсләр мүәјјән едилмәли вә һәмин сәһвләрин арадан галдырылмасы оператив гәјдада һәлл олуңмалы, бу һагда һесабатлар тәгдим олуңмуш мүвафиг органлара (әкәр дүзәлишләр чидди характер дашыјарса) рәсми мә'лумат верилмәлидир.

Һесабатларын дүзкүнлүјү јохланыларкән илк нөвбәдә һесабат дөврүнүн әввәлине олан галығ мә'луматларынын нөвбәти һесабата дүзкүн көчүрүлмәси, план мә'луматларынын һесабатларда дәгиг әкс етдирилмәси, илк учот мә'луматларынын һесабатларда әкс етдирилмәсинин реаллығ вәзијјәтин вә саир мүәјјән едилмәлидир.

Мә'лум олдуғу кими, мүәссисәнин (бирлијин, ширкәтин вә с.) мүһасибатлығына онун баш мүһасиб рәһбәрлик едир. Баш мүһасиб, мүһасибатлығын ишини тәләб олуңан сәвијјәдә тәшкил етмәли, ишчиләр арасында иш бөлкүсү апармалы, онларын ишләринә истигамәт вермәли, мүәссисәдә бу сәһәдә дөвләт ганунчулуғуна вә мүәссисәнин низамнамәсинә әмәл олуңмасы үзәриндә нәзарәти һәјата кечирмәлидир. Она көрә дә тәфтиш просесиндә мүәссисәнин баш мүһасибинин вәзифә борчуну нечә јеринә јетирмәси хүсуси диггәтлә өјрәнилмәли вә мүһасибат учотунун тәшкили вә апарылмасы сәһәсиндәки фәалијјәтинә объектив гиймәт верилмәлидир.

Тәфтишин нәтичәси мүәссисәнин һесабат ишчиләринин јыгынчагында мүзакирә олуңмалы, орада һәр кәсин нөгсаны онун нәзәринә чатдырылмалы, нөгсансыз ишләмәјин јоллары көстәрилмәли вә учот-һесабат ишләринин сәвијјәсинин кәләчәкдә јүксәдилмәсинә көмәк едә билән тәклифләр һазырланмалыдыр.

14.3. Каркүзарлығ ишләринин тәфтиши

Һәр бир мүәссисәдә каркүзарлығ ишләринин дүзкүн тәшкил олуңмасынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Белә ки,

* "Мүһасибат учоту һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Гануну", сәһ. 24.

мүөссисәјә дахил олан мәктубларын, сәнәдләрнн, телеграмларын вә саирәнин вахтында учота алынмамасы, онун һаггында мұвафиг тәдбир көрүлмәмәси чидди мәнфи нәтичәјә сәбәб ола биләр.

Бунлары нәзәрә алараг, мүөссисәјә дахил олан һәр бир мәктуб, телеграм, әризә вә мә'луматын вахтында учота алынмасы, мұвафиг үнванлара, шәхсләрә чатдырылмасы, дүзкүн ичра олунамасы хүсуси әһәмийјәт кәсб едир.

Мә'лум олдуғу кими, һәр һансы бир тәсәррүфат әмәлијәтинн баш вермәси үчүн онларын — (бу вә ја дикәр фактларын) јазылы гајдада вә һүғуги чәһәтдән сәнәдләрлә әсасландырылмасы тәләб олуноу.

Она көрә дә тәфтишин кедишиндә јохланылан илк сәнәдләрнн өзләрннн вахтында, дүзкүн тәртиб едилмәләри вә рәсмийјәтә салынмалары, мұвафиг журналларда гејдә алынмалары, тә'јинат үзрә көндәрилмәләри, онларын ичрачыларла таныш едилмәси, ичра олунамасы вә мұһафизәјә (сахланылмаға) верилмәләри һаггындакы гејдләр әтрафлы јохланылмалыдыр.

Јохламада сәнәдләрнн тәртиб олунамасына вә рәсмийјәтә салынмасына олан тәләбатын нечә јеринә јетирилдији диггәтлә нәзәрдән кечирилмәлидир.

Јохламада сәнәдләрнн мұһафизә олуноу, узун мүддәтә сахланылмасы вәзийјәтиннн ејрәнәилмәсинә хүсуси фикир верилмәлидир. Бу заман сәнәдләрнн сахланылма мүддәтинә вә узунмүддәтли мұһафизә олуноуға үчүн мәркәзи архи-вә верилмәси һагда гүввәдә олан гајдаја әмәл олунама вәзий-јәти диггәтлә нәзәрдән кечирилмәлидир.

Бу заман мүөссисәјә дахил олан мәктубларын, телеграмларын, әризә вә шикајәтләрнн учогунун апарылмасынн дүзкүнлүјүнә диггәт верилмәлидир.

Белә ки, малаланлардан, малкөндәрәнләрдән вә сифаришчиләрдән дахил олан мәктуб, телеграм вә мә'луматларын вахтында учота алынмамасы, рәһбәрлијә чатдырылмамасы, она реаксия верилмәмәси мүөссисә үчүн чидди мәнфи нәтичәјә сәбәб ола биләр.

Бу исә мүөссисәнин истәһсал вә сатыш просесиннн позулмасына кәтириб чыхара биләр.

Мисал үчүн: Фәрз едәк ки, малкөндәрән тәшкилат (башга шәһәрдә јерләшән) малалан мүөссисәјә телеграм көндәриб, истәһсал просесиндә баш вермиш фөвгәл'адә һадисә илә әлагәдар мұғавиләдә нәзәрдә тутулан һәчмдә мал

көндәрә билмәјәчәјини билдирәрәк, бунлары нәзәрә алмағы хаһиш едиб. Әкәр бу мә'лумат вахтында мүөссисәнин рәһбәрлијинә чатдырылмаса, мүөссисәдә архајынчылыг јарана биләр вә бу да истәһсал просесиннн позулмасына сәбәб олар.

Дикәр бир мисал: е'замийјәтдә олан тәһталһесаб шәхс башга шәһәрдән телеграм көндәрәрәк билдирир ки, вагона маллары јүкләтмәк үчүн пулу чатмыр. Хаһиш едир ки, үч күнә она 2 милјон манат пул чатдырылсын. Әкәр бу мүддәтә она хаһиш етдији мәбләғдә пул чатмаса, малы көндәрмәк үчүн онун нөвбәсиннн позулачағы вә нәтичәдә јенидән нөвбәјә јазылыб, 10–15 күн көзләмәли олачағы билдирилир.

Бу телеграм учота алыныб, вахтында мүөссисәнин рәһбәрлијинә чатдырылмаса, онда мүөссисәјә малларын (мәтериалларын) кәтирилмәси кечикдириләр, бу да истәһсал просесиннн дајанмасына сәбәб ола биләр.

Башга бир мисал: фәрз едәк ки, мүөссисәнин анбарындан малларын оғурланыб сатылмасы һагда мүөссисәнин рәһбәриннн адына аноним (имзасыз) мәктуб көндәрилиб. һәмнн мәктубун вахтында рәһбәрлијә чатдырылмамасы чинајәтин өлчүсүнүн даһа да чоһалмасына вә бунун да нәтичәсиндә мүөссисәјә дәјән зәрәрнн мәбләғиннн кејли артмасына сәбәб ола биләр.

Тәфтишчи јухары тәшкилатын әмр, кәстәриш вә сәрәнчамларына, мүөссисәдә гәбул олуна гәрарлара, верилән әмрләрә вә саирәјә әмәл олунама вәзийјәтинннн әтрафлы нәзәрдән кечирмәли, мүөссисәнин дахили иш режими, ајры-ајры бөлмәләрнн тәркибиндә олан вәзифә бөлкүсүнү, мадди-мәс'ул шәхсләрдән һесабатын гәбул олунамасы һаггында верилән әмр (сәрәнчама) әмәл олунама вәзийјәтиннн, бундан әввәлки тәфтиш актында кәстәрилән нөгсанларын арадан галдырылма вәзийјәтиннн, онун јекунуна даир гәбул олуноуш гәрара (әмрә) әмәл олунама вәзийјәтиннннн әтрафлы јохламалы вә јол верилмиш нөгсанлары ашкар етмәлидир.

Јохлама заманы бүтүн бу кими мәсәләләр әтрафлы нәзәрдән кечирилмәли, бу сәһәдә јол верилән нөгсанлар, онларын нәтичәсиндә мүөссисәјә дәјән зәрәр вә онлара сәбәб олан шәхсләр мұәјјәнләшидирилмәлидир. Тәфтишчи, бунула кифәјәтләнмәли, онларын арадан галдырылмасыннн тә'мин олунамасына чалышмалы вә бир даһа бу чүр

негсанлара јол верилмәмәсинә көмәк едә билән тәклифләр һазырламалыдыр.

Тәчрүбә көстәрир ки, бә'зи мүәссисәләрдә кечән илләрин мүһасибат сәнәдләри (архивдә, мүһасибатлыгда) јарытмаз вәзијјәтдә сахланылыр, бә'зән онлар нәзәрдә тутулан вахт чатмамыш архивә верилир вә бу јолла да әввәлки јохламаларда үстү өртүлмүш чинајәт әмәлијјатларынын үстүнүн ачылмамасына шәраит јарадылыр.

Она көрә дә тәфтиш заманы мүһасибат сәнәдләринин, һесабатларын вә саирәнин мүәссисәдә сахланылмаг үчүн нәзәрдә тутулан мүддәт баша чатмамыш, дөвләт архивинә верилмәси һалларынын олуб-олмамасы арашдырылмалыдыр. Мүәссисәнин рәһбәр тәшкилаты тәрәфиндән тәфтиш олунмамыш илләрин (дөврүн) мүһасибат сәнәдләринин дөвләт архивинә верилмәси һалынын олуб-олмамасы дигәтлә јохланылмалыдыр. Бу чүр һаллар ашкар едилдикдә тәфтиш апаран тәшкилатын рәһбәрлијинә мә'лумат верилмәли вә мувафиг тәдбирләрин көрүлмәси тә'мин олунмалыдыр.

И К И Н Ч И Б Ъ Л М Ә

ХАЛГ ТӘСӘРРҮФАТЫНЫН БАШГА САҢӘЛӘРИНДӘ ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

Х V Ф Ә С И Л

15.1. ТИКИНТИ ТӘШКИЛАТЛАРЫНЫН МАЛИЈЈӘ- ТӘСӘРРҮФАТ ФӘАЛИЈЈӘТИНИН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИНИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

15.1.1 Әсаслы тикинти истәһсалынын хусусијјәтләри, бунунла әлагәдар тәфтишин вәзифәләри вә информәсија мәнбәләри

Халг тәсәррүфатынын башга саһәләриндән фәргли олараг, тикинти тәшкилатлары өлкәнин јени әсас фондларыны инша едән, гурашдырма тәләб едән гурғулары, аваданлыгылары гурашдыран вә мөвчуд әсас фондлары әсаслы тә'мир едиб, там јарарлы һала салан ихтисаслашмыш подрат тәшкилатлардыр. Тикинти тәшкилатларынын фәргли хусусијјәтләриндән бири ондан ибарәтдир ки, онларын истәһсал етдикләри мәһсуллар тикиб учалтдыгылары биналар, гурашдырдыгылары аваданлыгылар, инша етдикләри көрпүләр, чәкдикләри јоллар, апардыгылары әсаслы тә'мир ишләри вә дикәр бу кими һәрәкәт етмәјән объектләрдир.

Республикамызда подрат үсулла апарылан әсаслы-тикинти-гурашдырма ишләрини әсас е'тибары илә бу чүр ихтисаслашдырылмыш тикинти тәшкилатлары (назирлик, ширкәт, комитә вә бирликләрә табе олан тәшкилатлар) һәјата кечирирләр. Онлар республикамызын халг тәсәррүфатынын комплекс һалда инкишаф етдирилмәси үчүн әсас фондларын јарадылмасынын, иншасынын, гурашдырылмасынын, әсаслы тә'миринин вә дикәр бу кими мүһүм ишләрин көрүлмәсинин әсас ичрачыларыдырлар. Тикинти-гурашдырма вә әсаслы тә'мир ишләринин һәјата кечирилмәсинә республикада һәр ил күлли мигдарда вәсаит хәрчләнир.

Она көрө дө һәмин вәсаитләрин сәмәрәли, тәҗинатына үҗүн вә дүзкүн истифаде эдилмәсинә нәзарәт олунамасы ба- зар игтисадијјаты шәраитиндә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Бу бахымдан тикинти тәшкилатларынын малијјә-тәсәр- рүфат фәалијјәти үзәриндә нәзарәтин һәјата кечирилмәси- нин әвәзедилмәз ролу вардыр. Тәфтиш-нәзарәт ишләрени тәшкил етмәк вә һәјата кечирмәк үчүн назирлик, баш идарә, комитә, бирлик вә трестләрдә нәзарәт-тәфтиш хид- мәти (идарәси, шөбәси, групу) јарадылыр. Нәзарәт-тәф- тиш хидмәти тәфтиш олуан тикинти тәшкилатларында ашағыдакы мәсәләләри јохлајыр:

а) мүәссисәдә игтисади мәсәләләрин тәшкилинин дүз- күнлүјүнү, гәбул олунамаш истәһсал-малијјә планларынын јеринә јетирилмә сәвијјәсини, дәвләт интизамына әмәл олунамасыны, баш вермиш әмәлијјатларын ганунаујунду- гуну, пул вәсаитинин вә материал дәјәрлиләрин мүһафизә олуна вәзијјәтини;

б) материал гижмәтлиләрдән, малијјә вә әмәк еһтијатла- рындан сәмәрәли истифаде олунамасыны, тәсәррүфат әмә- лијјатларынын вахтында рәсмијјәтә салынмасыны, даһили еһтијат мәнбәләринин там истифадејә верилмәсини, онлар- дан сәмәрәли истифаде олуна вәзијјәтини, гејри-мәһсул- дар хәрчләрин вә иткиләрин әмәләкәлмә сәбәбләрини;

в) мүһасибат учотунун вә һесабатын дүзкүн гурулмасы вә апарылмасыны, малијјә кредит вә һесаблашма әмәлиј- јатларынын ганунаујун ичра олунамасыны вә бүдчә гар- шысындакы еһдәликләрә вахтында әмәл олуна вәзијјәти- ни;

г) гижмәтләр вә тарифләр вә тарифләрин гојулмасына даир гүввә- дә олан гәјдалара әмәл олунамасынын вәзијјәтини;

д) бундан әввәлки тәфтиш заманы ашкар олунамаш нег- сан вә чатышмазлыгыларын арадан галдырылмасы һагғын- да олан әмр вә кәстәришләр вә јеринә јетирилмә вәзијјәти- ни вә с.

Тәфтиш заманы тәфтишчи илк нөвбәдә подрат үсулла көрүлән ишләр вә јеринә јетирилмәсинә ајрылан вәсаит- ләрдән сәмәрәли вә там истифаде олуна вәзијјәтини мүә- јән етмәли, бу сәһәдәки негсанлар вә онлары догуран сә- бәбләри ашкара чыхармалыдыр.

Тәфтишчи тикинти-гурашдырма ишләр вә сәрф едил- мәли олан вәсаитләр вә башга мөгсәдләрә јөнәдилмәси ки- ми негсанларын олуб-олнамасыны да әтрафлы јохламалы-

дыр. Јохлама заманы бу чүр фактлар ашкар олунарса, о заман белә тикилиләр хүсуси тәртиб олунамаш чәдвәлә да- хил едилмәли, гәјдаја салынмалы вә сонрадан тәдбир ке- рүлмәк мөгсәди илә јохлама актына әләвә олунамалыдыр.

Тәфтишчи тикилиб истифадејә верилән фактики об- јектләр вә истәһсалат-малијјә планы илә (тикинти-малијјә планы илә) мүғажисә етмәклә планда нәзәрдә тутулмајан, мүғавилә илә рәсмијјәтә салынмајан вә там техники сәнәд- ләшмәси олмајан иншаат ишләр апарылыб-апарылмама- сыны мүәјјәнләшдирмәлидир. Тикинти програмынын јери- нә јетирилмәсинин һәгиги вәзијјәтинин даһа әтрафлы вә дөгиг өјрәнилмәси мүәссисәдә сәнәдли вә комплекс тәфти- шин һәјата кечирилмәсини тәләб едир. Јохлајычы бунлар- ла бәрабәр јеринә-јетирилмиш ишләр вә учот журналынын мө- лүматларына, ишләр вә тәһвил верилмәсинә тәртиб олу- нан актлара, арајышлар вә дөври һесабатлара әсәсән ти- кинти-гурашдырма ишләр вәзијјәтинин һәгиги һәчмини (баша чат- мамыш тикинти истәһсалы галығында баш верән дәји- шиклији нәзәрә алмагла) мүәјјән едә биләр.

Лазым кәлдији һалларда тәфтишчи бу вә ја дикәр ти- кинти објектиндә нәзарәт гәјдасында һәгигәтән көрүлмүш ишләр вә илчмәк вә онун нәтиҗәсини аралыг акты илә рә- смијјәтә салмаг јолу илә һәгиги вәзијјәти мүәјјән етмәлидир.

Тәфтиш апарылан дөврдә истифадејә верилмәси нәзәрдә тұтулан објектләр хүсусилә диггәтлә јохланылмалыдыр. Бунун үчүн техники-тәшкилати тәдбирләр планынын мөв- чудлуғу, онларын һәјата кечирилмәсинин кедиши, нәзәрдә тутулмуш мүддәтә әмәл олунамасы, тикинти-гурашдырма ишләр вәзијјәтинин кејфијјәти, објектләр вә истәһсалат гәбул олу- намасы һагғында гүввәдә олан гәјдаја әмәл олунамасынын вә- зијјәти мүәјјәнләшдирилмәлидир. Бунларла јанашы под- ратчы вә сифаришчи тәшкилатда сәнәдләр вә мүһасибат јазылышларынын гаршылыгы јохланылмасы (үзләшди- римәси, тутушдурулмасы), објектләрә јерләр вә нату- рада һәгиги бахыш кечирилмәси, баша чатдырылмыш иш- ләр вә нәзарәт гәјдасында јенидән өлчүлмәси, лајиһә-смета сәнәдләшдирмәсинин техники чәһәтдән әһли-хибрәсинин тәшкил олунамасы, мувағиғи вәзијјәти шәхсләрдән јазылы изаһатларын алынмасы үсулундан да тәфтиш тәчрүбәсиндә кениш истифаде олунар.

Әсәс вә көмәкчи истәһсалат һесабларындакы мүһасибат јазылышларынын вә јохлајаркән тәфтишчи һәм вәсаитләр

силиниши тикинти материалларынын, эмек хаггы үзрө мөблөглөрүн, тикинти машын вә механизмләринин истис-мары үзрө мөсрәфләрүн, автономлијјат хидмәтләринин, һабелә үстәлик хәрчләрүн планлашдырылмасынын вә учотунун дүзкүнлүјүнә нәзарәт етмәлидир. Дәгигләшдирилмиш мө'луматлара әсасән истехсалатда материаллара вә дикәр хәрчләрә гәнаәт олундуғу вә јахуд да артыг хәрчләрә јол верилдији тәһлил васитәси илә мүүјјәнләшдирилмәлидир.

Тәфтиш заманы јеринә јетирилән ишләрүн һәчми вә кејфијјәти нәзәрә алынараг подратчы тәшкилатла апары-кан һесаблашмаларын дүзкүнлүјү диггәтлә јохланылмалы-дыр. Бунун үчүн тәфтишин кедишиндә ашағыдакы мөсә-ләләр нәзәрдән кечирилмәлидир:

1. Смета-лајиһә сәнәдләринин өзүндәки һесабламала-рын дүзкүнлүјү.

2. Тикинти-гурашдырма ишләринин јеринә јетирилмә-синә даир тәртиб едилмиш актлардакы һесабламаларын дүзкүнлүјү.

3. Тикинти-гурашдырма ишләринин јеринә јетирилмә-си хаггында дәври һесабатларда верилмиш мө'луматларын дүзкүнлүјү.

4. Тикинти истехсалатынын учотунун тә'лимата ујғун апарылмасынын вә тикинти-гурашдырма ишләринин һә-гиги маја дәјәри хаггында верилән мө'луматларын дүзкүн-лүјү.

5. Тикинти-гурашдырма ишләринин сифаришчијә тәһ-вил верилмәсиндән олан малијјә нәтичәсинин дүзкүн мүү-јән едилиб-едилмәсинин вәзијјәти.

Бир сыра тикинти тәшкилатлары сифаришчиләр гар-шысында әсаслы тикинти объектини там баша чатдырыб, ачарынын онлара тәһвил верилмәси, јеринә јетирилән иш-ләрүн дәјәринин исә мугавилә гиймәти илә өдәнәчји хагда өһдәлик гәбул едир вә буну тәрәфләр арасында бағланылан мугавиләдә көстәрирләр. Мүәссисәни јохлајан тәфтишчи бу заман мугавиләдә көстәрилән гајдаја һәм подратчы, һәм дә сифаришчи тәрәфиндән нечә әмәл олундуғуну, там гур-таран вә ја мәрһәлә-мәрһәлә тәһвил верилән ишләрә көрә һесаблашмаларын дүзкүн апарылмасыны, бу ишләрә ма-рагландырычы вә дикәр игтисади амилләрүн, еләчә дә иг-тисади санксијанын тәтбиг олунуб-олунмамасыны әтраф-лы арашдырмалы вә бу сәһәдәки нөгсанлара объектив гий-мәт вермәлидир.

Тикинтидә чалышан ишчиләрүн мадди чәһәтдән мараг-ландырылмасы үчүн ажрылан вәсаитин һәчми вә онун тә'јинатларына ујғун хәрчләнилмәси диггәтлә јохланылма-лыдыр. Бунун үчүн үмуми мукафат мөбләгинин дүзкүнлү-јү, онун әсасландырылмыш олмасы, һәмин мөбләгләрүн подратчы, сифаришчи, лајиһәчи вә дикәр тәшкилатлар арасында объектив бөлүшдүрүлмәси әтрафлы јохланылма-лыдыр.

Һесабат мө'луматларына вә сатыш һесабынын көстәри-чиләринә әсасән тәфтишчи малијјә нәтичәсини, фондлары вә ештијатлары, мүәссисәнин малијјә вәзијјәтини вә мән-фәәт планынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини мүүјән едир. Буларын әсасында о, гүввәдә олан гајданы әсас кө-түрәрәк мәнфәәтин ажры-ажры нөгсәдләрә (истигамәтләрә) јөнәлдилмәсинин дүзкүнлүјүнә нәзарәт едир.

Тәфтишчи јохладығы тәшкилатын тикинти-малијјә планына ујғун олараг дәвријјә вәсаити илә тә'мин олунма вәзијјәтини өјрәнир, нормативдән артыг әмтәә-материал дәјәриләринин олуб-олмамасыны нәзәрдән кечирир, дәв-ријјә вәсаитинин әсаслы тикинти ишләринә вә пландан кәнар гејри ишләрә сәрф олунма вәзијјәтини әтрафлы тәф-тиш едир.

Тәфтиш просесиндә тикинти-гурашдырма ишләринин планынын јеринә јетирилмәсинин реаллығы вә бу хагда дәври һесабатларда верилән мө'луматларын доғрулуғу да јохланылмалыдыр.

15.1.2. Тикинти-гурашдырма ишләри планынын јеринә јетирилмәсинин тәфтишинин хүсусијјәтләри.

Халг тәсәрруфатынын башга сәһәләриндән фәртли ола-раг тикинти-гурашдырма ишләрини һәјата кечирән тәш-килатларын истехсал програмынын јеринә-јетирилмә сә-вијјәсини гиймәтләндирәркән мүхтәлиф фәртли көстәричи-ләрдән истифадә олунур. Бу чүр көстәричиләрә тикинти-гурашдырма ишләринин планыны, истехсал күчләринин вә тикинти объектләринин истифадәјә верилмәсини мисал көстәрмәк олар. Бу көстәричиләрә әсасән эмәк үзрә көстә-ричиләр, материаллара, техникаја олан тәләбат, дәвријјә вәсаитинин нормативи, мәнсулун маја дәјәри, мәнфәәт вә рентабеллик сәвијјәси мүүјәнләшдирилир.

Тикинти-гурашдырма ишлэринин (истеһсалатынын), планлашдырылмасынын эһасландырылмасыны жохлајаркән тәфтишчи мүәссисәнин тикинти-малијјә планы вә истеһсал програмы илә әтрафлы таныш олмалыдыр. Бунунла әлагәдар тәфтишчи билмәлидир ки, истеһсал програмы иллик планын әһас һиссәсини тәшкил едир вә о ашағыдакы сәнәдләр әһасында ишләнәиб һазырланыр:

— истеһсал күчлэринин вә объектлэрин истисмара верилмәси һаггында план;

— тикинти мәһсулларынын (ишлэринин) ајры-ајры (тәк-тәк) объектләр үзрә план мә'луматлары;

— тикинти мәһсулларынын (ишлэринин) ичмал план мә'луматлары (сифаришчиләр, субподратчылар үзрә);

— подрат ишлэринин планын;

— тикинти-гурашдырма ишлэринин физики һәчмини әкс етдирән чәдвәлләр.

Тикинти-гурашдырма ишлэринин планыны ишләјиб-һазырлајаркән башланғыч норматив база (сәнәд) кими ашағыдакылардан истифадә олунур:

— әһас истеһсал тә'јинатлы объектлэрин (әһас фондларын) истифадәјә верилмәси һаггында иллик тапшырыгдан; подрат вә субподрат мүгавиләләрдән; кечичи объектлэрин вә јени башланан тикинтилэрин титул сјаһыларындан; сифариш-протоколдан; тикинти-гурашдырма ишлэринин шөбәкә-тәгвим графикиндән.

Бир гәјда олараг тикинти тәшкилатлары рүбләр үзрә подрат ишлэрин сифаришчиләр вә объектләр үзрә иллик планыны һазырлајыр.

Тикинти-гурашдырма ишлэринин иллик планы ајры-ајры рүбләр үзрә, сифаришчәләрлә разылашдырылмагла, тикинтинин давам етдирилмәси нормасына чидди әмәл олунмасы тә'мин олунмагла вә һәр бир объект үчүн титул сјаһысында нәзәрдә тутулмуш һәчмә ујғун олмагла тәр-тиб олунур.

Тикинти-гурашдырма ишлэри планынын јеринә јетирилмә вәзјјәтини жохлајан тәфтишчи илк нөвбәдә јухарыда кәһгәриләнлэри дәривдән билмәли вә ишин кедишиндә онлары нәзәрә алмалыдыр. Бу мәгсәдлә о, гүввәдә олан нормаларын, нормативлэрин вә гәбул олунмуш планларын нә дәрәчәдә әһасландырылмыш олмасыны мүәјјән етмәли-

дир. Бунунла јанашы тикинти-малијјә планы вә онун тикинти-гурашдырма тәшкилатынын мүвафиг имкяналары (ресурслары) илә баланслашдырылмасынын реаллыгы, һәмчини подрат мүгавиләләрлә тә'мин олунма сәвијјәси вә онлара әмәл олунма вәзјјәти өјрәнилмәлидир.

Јалныз бунлардан сонра тикинти-гурашдырма ишлэри планынын јеринә јетирилмә вәзјјәтинин жохланылмасы мәгсәдәмүвафиг һесаба едилир.

Тәфтиш үчүн информәсија мәнбәји кими истифадә олунан мүвафиг һесаба мә'луматларынын дүзкүнлүјүнүн вә онларын һәгиги әмтәәлик мәһсул бурахылышынын һәчминә ујғунлуғунун жохланылмасы хүһусилә вачиб мәсәләләрдәндир.

Она кәрә дә тәфтишчи, тәфтиш апардыгы тикинти тәшкилатында һесаба мә'луматларынын доғрулуғунун мүәјјән едилмәсинә хүһуси фикир вермәлидир. Истеһсал күчлэринин вә объектлэрин истифадәјә верилмәси үзрә план тапшырыгларынын јеринә јетирилмә вәзјјәти жохланыларкән 1-әһаслы тикинти (иллик) саялы һесаба форма-сында әкс етдирилән мә'луматлар, һәгиги истифадәјә верилмиш һәр бир объектин планда нәзәрдә тутулан мүддәти илә тутушдурулмалыдыр. Тәфтишин информәсија мәнбәји тикинти-малијјә-истеһсал планын; "объектлэрин, әһас фондларын истифадәјә верилмәси вә капитал гојулушунун истифадә олунмасы һаггында һесаба" (2-әһаслы тикинти – иллик), "истеһсал вә социал мәдәни тә'јинатлы объектлэрин истифадәјә верилмәси вә подрат ишлэринин јеринә-јетирилмәси һаггында тә'чили һесаба" (1-әһаслы тикинти-рүблүк), "подрат ишлэрин јеринә-јетирилмәси вә вәтәндашларын вәсаити һесабына подрат үсулла объектлэрин тикинтиси һаггында һесаба" (1-әһаслы тикинти-иллик), подрат мүгавиләләр, ишлэрин ләјиһәләри, јеринә јетирилән ишлэрин учот журналы, титул сјаһылары, комиссияларын объектлэрин истисмара верилмәси һаггында актлары, 10-с саялы чәдвәл вә дикәр бу кими материаллар һесаба олунур.

Объектлэрин истисмара верилмәси үзрә план тапшырыгларынын јеринә јетирилмәсини тәфтиш едәркән ашағыдакы формада чәдвәлин тәртиб едилмәси мәсләһәт били-нир:

Истеһсал күчләринин вә тикинти объектләринин истисмара верилмәси планынын јеринә јетирилмәси һаггында мә’лумат

Сыра №-си	Тикинти объектинин вә комплексинин ады	Күчләрин өлчү ваһиди	Истисмара верилмәси							
			План үзрә			Һәгиги оларак верилиб				
			ил әрзиндә	Илин әввәлинден	Тәһвил верилчәји тарих	ил әрзиндә	Илин әввәлинден	Тәһвил верилчәји тарих		

Јухарыдакы чөдвөл мүәссисәнин конкрет мә’луматлары әсасында там тәртиб олундугда тикинти истеһсалы сәһәсиндә план тапшырыгларына һансы сәвијјәдә әмәл олунмасыны дәгиг мүәјјән етмәк мүмкүн олур.

Тәфтишчи чөдвәлин кәстәричиләриндән истифадә едәрәк мүәссисәдәки һәгиги вәзијјәти кениш тәһлил етмәклә мөвчуд вәзијјәтә объектив гијмәт вермәлидир.

15.1.3. Тикинти-гурашдырма ишләринин маја дәјәри планынын јеринә јетирилмәсинин тәфтишинин хүсусијјәтләри

Тикинти-гурашдырма ишләринин маја дәјәринин ашағы салынмасы әлдә олунан мәнфәәтин артмасынын әсас мәнбәләриндәндир. Әсаслы гојулушларын итгисади чәһәтдән сәмәрәлијјинин жүксәлмәси бу кәстәричиләр үзрә планын јеринә јетирилмәсиндән хејли дәрәчәдә асылдыр.

Тикинти тәшкилатларында јеринә јетирилән ишләр, маја дәјәрини тәшкил едән хәрчләрин тәркиби вә онун һесаблинамасы халг тәсәруффатынын диқәр сәһәләриндән мүәјјән гәдәр фәргләнир. Она кәрә дә тәфтишчи тикинти-гурашдырма ишләринин маја дәјәри планынын јеринә јетирилмәсини јохлајаркән бу сәһәдә гүввәдә олан сәһәви

тәһлимата әсасланмалыдыр. Гаршыда гојулан вәзифәни там, вахтында вә жүксәк кејфијјәтлә јеринә јетирмәк үчүн тәфтишин информасија мәнбәләрини дүзкүн мүәјјән етмәк ләзымдыр.

Һәмин информасија мәнбәләринә ашағыдакылар дахилдир:

— тикинти-гурашдырма ишләринин малијјә планы, "мүәссисәнин (тәшкилатын) малијјә фәалијјәтинин әсас кәстәричиләри һаггында һесабат" (1-малијјә); Объектләрин, әсас фондларын истифадәјә верилмәси вә капитал гојулушунун истифадә олунмасы һаггында һесабат" (2-әсаслы тикинти – иллик; "Тикинтидә әмәк үзрә һесабат" (3-әмәк сәјлы форма); "Мәһсулун јениләшдирилмәси вә елмитехники наилијјәтләрин итгисади сәмәрәлијји һаггында һесабат" (5-тәрәгги); "мүәссисәнин (тәшкилатын) истеһсал фәалијјәти һаггында "һесабат (I-ИФ); һабелә 10-сәјлы журнал-ордер; 10-с, 15-с сәјлы чөдвөл, 2, 8, 10, 15 сәјлы чөдвөл вә диқәр материаллар.

Тикинти-гурашдырма ишләринин маја дәјәринин тәфтишинә, онун планлашдырылмасынын дүзкүнлүјүнү јохламагдан башламаг ләзымдыр.

Бундан сонра тикинти-гурашдырма ишләринин маја дәјәринин ашағы салынмасы үзрә тапшырыгларә әмәл олунма вәзијјәти јохланымалыдыр. Тикинти тәшкилатлары әсаслы гојулуш тәјинатлы ишләрдән әлаvē, бир сыра диқәр ишләри вә титул вәрәгәсиндә нәзәрдә тутулмајан хидмәтләри дә јеринә јетириләр. Јохлама заманы бу ишләр дә тәфтиш объектиндән кәнәрда галмамалыдыр.

Бир гәјда оларак тикинти-гурашдырма тәшкилатларынын тәркибиндә јардымчы истеһсалат вә көмәкчи тәсәруффатлар да олур. Бу кими бөлмәләрин фәалијјәтини јохламаг үчүн-тикинти-малијјә планындан, план калкулјасијјасындан, 23 сәјлы "көмәкчи истеһсалат" һесабынын аналитик вә синтетик учот мә’луматларындан, 10-с сәјлы журнал-ордердән, илк мүнәсибат учоту сәнәдләриндән вә и.а. истифадә етмәк ләзымдыр.

Тикинти машын вә механизмләринин истисмары үзрә хәрчләр тикинти мәһсулларынын маја дәјәри тәркибиндә хејли хүсуси чәки тәшкил едир. Тәфтишчи бу кими хәрчләри јохлајаркән мүәссисәнин балансында олан машын вә механизмләрин мөвчудлугуну мүәјјән етмәли, тикинти истеһсалатынын малијјә планы вә онун механикләшдирмәјә

айд олан бөлмәси илә таныш олмалыдыр. Тәфтиш просесиндә тикинти машын вә механизмләриндән сәмәрәли истифадә сәвијјәси мүйјән едилмәлидир.

Тәфтишчи мүүссисәнин тикинти машын вә механизмләри илә тә'мин олунма сәвијјәсини вә јени техниканын тәтбиғи планынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини дә јохламалыдыр.

Тикинти машын вә механизмләринә һесабланан амортизасија вә көһнәлмә мөбләғләринин дүзкүнлүјү тәфтишин кедишиндә диггәт мәркәзиндә олмалы, һәмнин хәрчләрин тә'јинатына ујғун учотда әкс етдирилмәсинә, ајын (рүбүн) сонунда тә'лимата ујғун бөлүшдүрүләрәк мұвафиг һесабларда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнә хүсуси фикир верилмәлидир.

Бу мағсадлә тикинти-гурашдырма ишләринә сәрф олунан әсас хәрчләрин бир нечәсинин хүсусијјәтләри нәзәрә алынмағла бөлүшдүрүлүб тикинти мөһсулларынын маја дөјәринә дахил едилмә гајдасыны вә бунунла әлагәдар тәфтишин вәзифәләрини нәзәрән кечирәк.

Материал мәсрәфләринин тәфтишинин хүсусијјәтләри

Халғ тәсәрруфатынын башга сәһәләриндән фәрғли оларак тикинти мөһсулларынын (тикинти-гурашдырма ишләринин) маја дөјәринин тәркибиндә материал мәсрәфләри ән јүксәк хүсуси чәкијә малиқдир. Бу исә тикинти мөһсулларынын маја дөјәринин учуз вә ја баһа баша кәлмәсиндә материал мәсрәфләринин мүйүм рол ојнадығыны сүбут едир. Она көрә дә тикинти тәшқилатында јохлама апаран тәфтишчи материаллардан сәмәрәли истифадә олунмасыны, онларын гиймәтләндирилмәсинин вә тикинти-гурашдырма ишләринин маја дөјәринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјүнүн мүйјән едилмәсинә чидди фикир вермәлидир.

Бу хәрч маддәсинә аид едилән мөбләғләрин дүзкүнлүјү јохланыларкән тикинти-тә'мир ишләринә силинән тикинти материалларынын әсасландырылмыш олмасына хүсуси диггәт јетирилмәлидир.

Тәфтишчи "Материаллар" үзрә олан хәрч маддәсинә тикинти-гурашдырма ишләринә сәрф едилән материалларын, конструксијаларын, деталларын, јаначағын, енержинин, бухарын, сүјүн вә диқәр материал дөјирлиләрин һә-

гиги маја дөјәри илә дахил едилмәсинин вә бунларын дүзкүнлүјүнү јохламағы нәзәрән гачырмамалыдыр. Материал мәсрәфләринин тәфтиши үчүн 2-С, Т-19, Т-20 сәјлы һесабаб формасындан 10-с сәјлы журнал-ордердән, чәдвәлдән вә и.а. истифадә едилмәлидир.

Тәфтишчи илк нөвбәдә 2-с сәјлы формада әкс етдирилән материаллары, 10-с сәјлы журнал ордерин "тикинти материаллары вә гурашдырыласы аваданлығлар" сүтүнүнүн мә'луматлары вә баш китабын 20 сәјлы һесаб үзрә мә'луматлары илә мұғажисәли гајдада јохламалыдыр.

Әкәр бу сәһәдә фәрғләр баш верәрәсә, онун сәбәби вә бу ишдә тәгсири олан шөхс мүйјәнләшдирилмәлидир.

Бунлардан сонра 10-с сәјлы чәдвәлдәки јазылышларын, 20 сәјлы һесаб үзрә аналитик учот мә'луматларынын, 10-с сәјлы журнал-ордерин мә'луматларынын дүзкүнлүјү вә учот гиймәтиндә олан кәнарлашмаларын тикинти объектләри арасында бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Бу мәсәләнин дүзкүнлүјүнү јохлајан тәфтишчи билмәлидир ки, јухарыда гејд олунан кәнарлашма мөбләғи ајры-ајры объектә учот гиймәти илә сәрф олунан материалларын дөјәринә мütәнәсиб оларак бөлүшдүрүләрәк дахил едилер. Мүүссисәдә бу гајдаја риәјәт олунма вәзијјәти тәфтишин кедишиндә дөғиг мүйјәнләшдирилмәлидир.

ӘСАС ӘМӘК ҺАҒТЫ ҮЗРӘ МӘСРӘФЛӘРИН ТӘФТИШИНИН ХҮСҮСИЈЈӘТЛӘРИ

Тәфтишчи бу мәсәләни јохлајаркән билмәлидир ки, һәмин хәрч маддәсинә тикинти-гурашдырма ишләриндә чалышан фәһләләрин әсас әмәк һағты (тикинти-машын вә механизмләриндә ишләјәнләрдән башга), һабелә тикинти материалларыны әл илә объектјаны анбардан, истифадә едилән јерә кими дашыјан фәһләләрә һесабланан әмәк һағлары дахил едилмәлидир. Әсас әмәк һағлары ајры-ајры объектләрин маја дөјәринә бирбаша, мүстәғим әләмәтләринә көрә дахил едилер. Бә'зән әләвә өдәнишләрин мүстәғим әләмәтләринә көрә маја дөјәринә дахил олунмасы мүмкүн олмадығда онларын объектләр арасында әсас әмәк һағты мөбләғләринә мütәнәсиб оларак бөлүшдүрүлмәси мөсләһәт көрүлүр.

"Фәһләләрин әсас әмәк һағлары" әкс етдирилән хәрч

маддәсинә-тикинти машин вә механизмләринә хидмәт едән фәһләләрин, көмәкчи истехсалатда, саир тәсәррүфат сәһәсиндә чалышан ишчиләрин эмәк һаглары дахил едилмир. Тәфтиш заманы 2-с сәјлы һесабаат формасынын, 10-с сәјлы журнал-ордерин вә баш китабын 20 сәјлы "Әсас истехсалат" һесабынын мә'луматларындан информасија мәнбәји кими истифадә олунмалыдыр.

Тикинти-гурашдырма ишләрини јеринә јетирән фәһләләр илк мүнәсибат сәнәдләринә әсасән һесабламыш эмәк һаггы мәбләгини "фәһләләрин әсас эмәк һаггы" хәрч маддәсиндә дүзкүн әкс етдирмәк мәгсәдилә 2 сәјлы мүнәсәби формада һагг-һесаб чәдвәли тәртиб олунур вә онлар сәрф олундуглары истигамәтләри үзрә бөлүшдүрүлүр. Тәфтишчи бу чәдвәлин тәртиб олунмасынын вә 20 сәјлы "Әсас истехсалат" һесабы үзрә јекун мә'луматларынын 10-с сәјлы журнал-ордердә әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр.

Јохлама заманы тикинти сәһәләри үзрә һесабламыш эмәк һаггы мәбләгләринин һесабаат ајынын мүнәсибат учоту рекистрләриндә там әкс етдирилмәсинә вә тәртиб олунуш нарјадларын сонракы аја кечирилмәсинин олуб-олмәсына хүсуси фикир верилмәлидир.

ҮСТӘЛИК ХӘРЧЛӘРИН ТӘФТИШИНИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

Үстәлик хәрчләр тикинти мәһсулларынын маја дәјәринин тәркибиндә 20 фәизә гәдәр хүсуси чәки тәшкил едир. Үстәлик хәрчләрин мүмкүн гәдәр азалдылмәсы тикинти ишләринин маја дәјәринин ашагы дүшмәсинә мүсбәт тәсир едир. Тәфтиш заманы һәммин хәрчләрин, хәрч номенклатурасы үзрә дүзкүн әкс етдирилмәси, хәрч сметәсына (хәрч лимитинә), әмәл олунмәсы, онларын тикинти ишләри, истехсалатлары вә тәсәррүфатлары арасында дүзкүнлүјү бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр. Бу әмәлијатларын тәфтиши үчүн информасија мәнбәји ашагыдакылардыр:

- 26 сәјлы синтетик һесабын аналитик учот мә'луматлары;
 - 10-с сәјлы журнал-ордерин учот мә'луматлары;
 - смета вә смета-малијјә һесабламалары;
 - илк мүнәсибат сәнәдләри, учот рекистрләри вә и.а.
- Үстәлик хәрчләрин дүзкүн истифадә олунмәсы үзәрин-

дә нәзәрәти һәјата кечирмәк мәгсәди илә тикинти-гурашдырма тәшкилатларында смета, јахуд смета-малијјә һесабламасы (һагг-һесабы) тәртиб олунур.

Үстәлик хәрчләрин тәфтишинә башламаздан әввәл тәфтишчи мүүссисәдә белә бир һагг-һесабын тәртиб олунуб-олунмамәсыны јохлајыр вә смета-малијјә һесабламаларынын доғрулуғуну нәзәрән кечирир. Бунун үчүн илкин мә'луматлар, тикинти-гурашдырма ишләринин планы; эмәк вә эмәк һаггы фондунун планы; тәсәррүфат-тәшкилати тәдбирләрин планы; идарә апаратынын сахланылмәсы үзрә хәрч сметәси; штат чәдвәли вә саир һесаб едилер.

Бундан сонра тәфтишчи һөкмән мувафиг илк сәнәдләрлә, чәдвәлләрлә, 26 сәјлы һесаб үзрә 10-с сәјлы журнал-ордердә јазылышлар апармағ үчүн әсас олан диқәр материалларла таныш олмалы вә мәрәфләрин үстәлик хәрч групплары үзрә мувафиг мәрәф маддәләринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр.

Үстәлик хәрчләрин тәфтиши мәрәфләрин иш нөвләри вә объектләр арасында бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүнлүјүнү јохланылмәсы илә баша чатдырылыр.

БАША ЧАТМАМЫШ ИСТЕҢСАЛЫН ТӘФТИШИНИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

Тикинтидә баша чатмамыш истехсала иншасы гуртармамыш о, объектләрдә јеринә јетирилмиш ишләр дахил едилер ки, онларын һесабламәсы бүтөлүкдә объект үзрә апарылсын, иншасы гуртармамыш тикинти сәһәсиндә јеринә јетирилмиш ишләрә көрә һагг-һесаб объекттин тикинтиси там баша чатана гәдәр тәртиб олунан аралығ актларына әсасән һәјата кечирилсин.

Баша чатмамыш истехсалын тәфтиши үчүн әсас информасија мәнбәләринә; јеринә јетирилмиш ишләрин дәјәри һаггында һәр рүб 2-әсәслы тикинти (тә'чили) сәјлы форма үзрә тәртиб олунан арајыш, јеринә јетирилән ишләрә тәртиб олунан 2-әсәслы тикинти сәјлы акт, көрүлмүш ишләри учота алан журналын мә'луматлары, тикинти-гурашдырма ишләринин инвентарлашдырылмәсы үзрә тәртиб олунан акт, 10-с сәјлы журнал-ордер вә с. дахил едилер.

Тәфтишчи илк нөвбәдә баша чатмамыш истехсал һаггында мә'луматларын дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр. Јохлајычы бунлары 10-с сәјлы журнал-ордерин, 2-с вә 1 сәјлы

hesabat formasынын мә луматларыны, 2 - әсаслы тикинти сајлы форманын мә луматлары илә мұғажисә етмәклә мүйәјән едир.

Бундан сонра о, баша чатмамыш истехсалын гиймәтләндирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр. Јохламанын кедишиндә 0,10 с сајлы журнал-ордерә ајры-ајры объектләрин, тикинтиси баша чатмыш ишләрин, планда олмајан подрат ишләринин, малијјәләшдирилмәси тә мин олунмајан ишләрин, тикинтиси баша чатдырылан, лакин сифаршчиләр тәрәфиндән гәбул олунмајан ишләрин дахил едилмәси кими нөгсанларын олуб-олмамасыны мүйәјәнләшдирилмәлидир. Тәфтиш просесиндә, баша чатмамыш истехсалын тәркибинә мубаһисәли вә дүзкүн олмадығына көрә банк тәрәфиндән сәнәдләри едәнилмәк үчүн гәбул олунмамыш мәбләғләрин, баша чатмамыш истехсал мәсрәфләринин тәркибинә дахил едилмәси кими нөгсанлара јол верилмәсинин, еләчә дә дөври hesabatларда јалан мә луматларын верилмәсинин олуб-олмамасы әтрафлы јохланылмалыдыр.

ЗАЈДАН ОЛАН ИТКИЛӘРИН ТӘФТИШИНИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

Тикинти-гурашдырма ишләринин кефийјәтинин јүксәдилмәсинә вә гәнаәт режиминә әмәл олунмасы гејри-мәһсулдар хәрчләрә вә зајдан олан иткиләрә јол вермәмәји тәләб едир.

Зајдан олан иткиләрин тәфтиши үчүн информасија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

Т-46 (зај һаггында акт); әсаслы тикинти—6 (јеринә јетирилмиш ишләрин учот журналы); М-29 (әмәк һаггынын нарядлары), 10-с сајлы журнал-ордер; 2-с сајлы hesabat, илк мұһасибат сәнәдләринин вә учот рекистрләринин мә луматлары.

Зајдан олан иткиләри јохлајаркән тәфтишчи мұвафиг баланс hesabatында зајдан олан иткиләрин учотунун ајрыча апарылыб-апарылмамасыны мүйәјәнләшдирмәлидир.

Бундан сонра тәфтишчи зај мәһсул вә зајдан олан иткиләрин илк сәнәдләрлә рәсмијјәтә салынмасынын вә учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр. Тәфтиш заманы зајдан олан иткиләрин дүзкүн мүйәјән едилмәси, гиймәтләндирилмәси, чәкилән хәрчләрин дәғиг

мүйәјәнләшдирилмәси вә онларын тикинти-гурашдырма ишләринин маја дәјеринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә зај мәһсула јол верән шәхс һаггында нә кими тәдбир көрүлдүјү, дәјән зијанын чавабдәһ шәхсләр тәрәфиндән едәнилиб-едәнилмәмәси, зајдан олан иткиләрин гаршысынын алынмасы үчүн мүүссисәдә һазырланмыш тәдбирләр вә онларын һәјата кечирилмәсинин вәзијјәти мүйәјәнләшдирилмәлидир.

Тикинти тәшкилатларында апарылан тәфтишин нәтичәси халг тәсәррүфатынын башга сәһәләриндә олдуғу кими актла рәсмијјәтә салыныр. Јекун актында ашкар олунмуш нөгсанлар, чатышмазлығлар, мәнимсәмәләр вә сахтакарлығлар мүүссәсәл гәјдада көстәрилир, онлары доғуран сәбәбләр гејд олунур вә һәр бир һала јол верән чавабдәһ шәхс мүйәјәнләшдирилир.

Бунун әсасында, ашкар олунан нөгсанларын арадан дүрилмәси вә кәләчәкдә бир даһа бу чүр нөгсанлара јол верилмәсинә көмәк едә билән тәклифләр ишләниб һазырланыр. Тикинти тәшкилатларында апарылан комплекс тәфтишин нәтичәсинин ишчи коллективинин үмуми ичласында мұзакирә олунмасы мөгсәдә мұвафиг hesab едилир.

Мұзакирә заманы коллектив үзвләринин вердији сәмәрәли тәклифләрдән вә гәбул олунан гәрардан мүүссисәнин фәалијјәтинин јахшылашдырылмасы үчүн һазырланан комплекс тәдбирләр планында кениш истифадә олунмалыдыр.

15.2. КӘНД ТӘСӘРРҮФАТЫ МҮӘССИСӘЛӘРИНИН МАЛИЈЈӘ-ТӘСӘРРҮФАТ ФӘАЛИЈЈӘТИНИН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИНИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

15.2.1. Кәнд тәсәррүфатынын хусусијјәтләри, бунунла әлағәдар тәфтишин вәзифәләри вә информасија мәнбәләри

Мүасир шәрайтдә әһалинин әрзаг мәһсулларына, јүнкүл вә јејинти сәнајесинин хаммала олан тәләбатынын едәнилмәси, республиканын кәнд тәсәррүфатынын сүр'әтли инкишафындан кејли дәрәчәдә асылыдыр. Бу исә һәр шејдән әввәл кәнд тәсәррүфатынын һәртәрәfli инкишаф етдирилмәсини, онун базар игтисадијјатынын тәләбләринә ујғунлашдырылмасыны тәләб едир.

Кәнд тәсәррүфатында баш вермиш дәжишикликләр вә кәләчәкдә һәјата кечирилмәси нәзәрдә тутулан тәдбирләр әмәк мәһсулдарлығынын жүксәлдилмәсинә вә республикада мәһсул истеһсалынын артырылмасына сәбәб олмалыдыр. Бу исә кәнд тәсәррүфатына әсаслы вәсаит гојулушунун артырылмасыны, әсас фондлардан, әмәк, малијјә вә материал ресурсларындан сәмәрәли истифадә олунмасыны мүйһүм бир вәзифә кими гаршыја гојур.

Мә'лум олдуғу кими республиканын базар игтисадијјатына кечмәси торпаг үзәриндә хүсуси мүлкијјәти бәргәрар етмишдир. Бунун да нәтиҗәсиндә колхозлар бүтүнлүклә, совхозларыны исә әксәријјәти ләвб едилмиш, онларын базасында кәндләрдә минләрлә кәндли-фермер тәсәррүфатлары јарадылмышдыр. Бунунла әләғәтәр кәнд тәсәррүфатына капитал гојулушунун әсас һиссәсини кәндли-фермер тәсәррүфатлары һәјата кечирмәлидирләр. О да мә'лумдур ки, кәндли-фермер тәсәррүфатларынын бөјүк әксәријјәтинин ләзыми сәвијјәдә игтисади базасы јох дәрәҗәсиндәдир. Белә бир игтисади базаны јаратмағ үчүн кәнд тәсәррүфатынын мөвчуд торпаглары кәндли-фермер тәсәррүфатлары вәситәсилә јарарлы һала салынмалы, мал-гара сүрүлери јенидән тәшкил олунмалы, тохум вә әкмә материаллары фонду јарадылмалы, кифәјәт гәдәр техника әлдә едилмәли, мұвафиг биналар инша олунмалыдыр ки, бунларда бөјүк мәбләғдә капитал гојулушу тәләб едир. Бу мәгсәдлә артығ фермер тәсәррүфатларына Азәрбајҗан Республикасы Дөвләт Антиһнисар сijasәти вә саһибкарлығы кәмәк комитәси, харичи банклар (инвесторлар) вә республиканын мұвафиг органлары тәрәфиндән вәсаитләрин верилмәсинә башланылмышдыр. Кәләчәкдә бу мәгсәдлә вериләчәк вәсаитләрин һәчми сүр'әтлә артачагдыр.

Белә бир вәзијјәтдә игтисади нәзәрәтин ролу, онун гаршысында дуран вәзифәләр даһа да артыр вә бу сәһәдә ишләрин әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмасы өң плана чәкилир.

Игтисади нәзәрәтин белә бир вахтда һәјата кечирилмәси дөвләтин тәсәррүфат-тәшкилати функцијасы илә бағлы олуб, онун тәсррүфат мәсәләлери үзрә гәрарларынын јеринә јетирилмә вәзијјәтини вахташыры јохлајыб, нәзәрәт ет-мәјә хидмәт едир.

Бә'зи игтисадчылар белә һесаб едирләр ки, кәнд тәсәррүфатында колхоз вә совхозларын ләғв едилмәси бу сәһә-

нин үзәриндә игтисади нәзәрәтин ролуну һечә ендирмишдир.

Биз белә һесаб едирик ки, республикамызын кәндли-фермер тәсәррүфатлары да дүнјанын габагчыл өлкәләриндә олдуғу кими мөһкәм техники-игтисади базаја әсасланан жүксәк инкишаф етмиш ири тәсәррүфатлар олачаглар. Бүтүн бунлар исә кәндли-фермер тәсәррүфатларынын, еләчә дә кәнд тәсәррүфатынын дикәр мұәссисәләринин даһа да инкишаф етдирилмәсинә кәмәк едә билән бир идәрәтмә аләтинин (игтисади нәзәрәтин) ролуну даһа да артырачагдыр. Ону да нәзәрә алмағ ләзымдыр ки, кәнд тәсәррүфатында дөвләт тохумчулуғ вә ири малгара дамазлығ тәсәррүфатлары, һабелә елми-тәдғигат тә'јинатлы кәнд тәсәррүфаты мұәссисәлери өзәлләшдирилмәмиш галыр вә кәләчәкдә дә онларын мөвчуд олмасы ләбүддүр. Бунлар исә кәнд тәсәррүфатында игтисади нәзәрәт объектларынын базар игтисадијјаты шәраитиндә дә мөвчуд олмасыны сүбүт едир. Базар игтисадијјаты шәраитиндә кәнд тәсәррүфаты мұәссисәләриндә игтисади нәзәрәтин гаршысында ашағыдакы вәзифәләр дурур:

— бүтүн кәнд тәсәррүфаты мұәссисәләриндә гүввәдә олан гајдаја, низамнамә тәләбләринә, дөвләт ганунчулуғуна әмәл олунма вәзијјәтини јохламағ, гәбул олунмуш еһдәликләрин вә тапшырыгларын јеринә јетирилмәси кедишатына, мұәссисәләрин јол вердикләри нөгсанларын вахтында арадан галдырылмасына кәмәк етмәк мәгсәди илә онларын фәалијјәтинә вахташыры нәзәрәт етмәк; мұәссисә вә бирликләрин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтиндә јол верилмиш нөгсанлары ашкара чыхармағ вә онларын арадан галдырылмасына кәмәк едә билән комплекс тәдбирләрин һазырланыб һәјата кечирилмәсиндә онлара јахындан кәмәклик кәстәрмәк;

— истеһсалын кенишләндирилмәси вә игтисади сәмәрәлијјин жүксәлдилмәси сәһәсиндә олан даһили еһтијат мәнбәләрини ашкара чыхарыб, истифадәјә верилмәси үчүн тәкмилифәр һазырламағ вә и. а.

Мә'лум олдуғу кими кәнд тәсәррүфаты чохсәһәлидир. О, өзүндә кәнд тәсәррүфаты, сәнајә, јардымчы вә саир истеһсал сәһәләрини бирләшдират. Кәнд тәсәррүфаты мұәссисәләринин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин тәғтишинин мүйһүм вәзифәси мәһсул истеһсалы вә сатышынын планлашдырылмасынын реаллығ вәзијјәтини мүйјәнләш-

дирмөк, истехсал програмынын јеринө јетирилмәсиндө да- хили еһтијатлардан дүзкүн истифаде олунма сөвијјәсини ашкар етмөк, кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын вә дикәр мәнсулларын кәләчәкдө даһа да артырылмасы саһәсиндө дахили имканлары мүйәјјәнләшдириб, онлардан сәмәрәли истифаде едилмәсинә даир тәклифләр вермәк, мадди-гиз- мәтлиләрин горуңуб-сахланылмасында вә һесаблашмалары- нын апарылмасында јол верилмиш нөгсанлары ашқара чыхармағ вә онларын арадан галдырылмасына јөнәлдилән тәдбирләр һазырламагдан ибарәтдир.

Тәфтишин кедишиндө илк нөвбәдә әсас истехсалатын планлашдырылмасынын нә дәрәчәдә әсастандырылмыш олмасы, онун реаллығы вә мүүссисәнин имканлары там нәзәрә алынмагла тәртиб едилмә вәзијјәти јохланылмалы- дыр. Бундан сонра торпаг саһәлариндән, әсас фондлардан, мөвчуд мал-гарадан нә дәрәчәдә сәмәрәли истифаде олунма вәзијјәти өјрәнилмәлидир. Нөвбәти мәрһәләдә истехсал програмынын јеринө јетирилмәси просесиндә биткичилик вә һејвандарлығда агротехники вә зообајтар тәләбләрә әмәл олунма вәзијјәти тәһлил олунмалыдыр. Бурада әкин, сәпин вә биткиләрин мәнсулдарлығы үзрә тәбул олунмуш тапшырығларын јеринө јетирилмә вәзијјәти, мал-гаранын чинс тәркибинин вә мәнсулдарлығынын јахшылашдырыл- масы саһәсиндә көрүлән тәдбирләр, онларын нәтичәси, биткичилик вә һејвандарлығ мәнсулларынын маја дәјәри- нин сөвијјәси, онун пландан кәнарлашма вәзијјәти вә с. мүйәјјән едилди.

Бунлардан сонра ајры-ајры истехсал саһәсинин вә мән- сул нөвләри үзрә истехсалын планлашдырылмасынын әсастандырылмыш олуб-олмамасы вә онларын мөгсәдәүј- гунлуғ мүйәјјәнләшдирилир.

Әсас истехсалатын (биткичилијин вә һејвандарлығын) инкишаф етдирилмәсинин планлашдырылмасы әсасында кәләчәкдө торпағларын вә мал-гаранын мәнсулдарлығы- нын јүксәдилмәси истигамәтләри мүйәјјән едилди ки, бун- ларла да кәнд тәсәррүфаты мәнсуллары бурахылышынын артырылмасы үчүн шәраит јарадылмыш олур.

Малдарлығ үзрә тапшырығлары тәһлил едәркән малдар- лығ мәнсулларынын артырылмасына тә'сир едән һәр ики амил: мал-гаранын баш сајы вә мәнсулдарлығ кәстәрчиси нәзәрә алынмалыдыр. Биткичилик вә һејвандарлығ үзрә һәр бир истехсал програмынын јеринө јетирилмәси, һәр

шејдән әввәл мөвчуд јарарлы торпаг саһәлариндән вә мал- гаранын потенсиал имканларындан сәмәрәли истифаде олунмасыны тәләб едир. Бу исә мал-гаранын чинс тәркиби- нин вә торпаг саһәләринин мәнсулдарлығынын јахшылаш- дырылмасы үчүн даими тәдбирләрин ишләниб һәјата кечи- римәсини мүнум вәзифә кими гаршыја гојур.

Ајры-ајры битки нөвүнүн бир һектар әкин саһәсиндән мәнсулдарлығ сөвијјәсини јохлајаркән тәфтишчи һесабат илинин һәгиги кәстәрчисини һәмин илдә мүүссисәнин өзү үчүн мүйәјјән етдији планла вә сон илләрин орта кәстәр- чисини илә мугајисә етмәклә бу саһәдәки мөвчуд вәзијјәти ашкар етмәлидир. Пландан вә сон илләрин орта кәстәрчи- синдән олан кәнарлашмалары вә бунун сәбәбләрини тәфтишчи диггәтлә арашдырмалы вә онлара объектив гиз- мәт вермәлидир.

Әкәр бу вә ја дикәр битки нөвү вә ја мал-гара групун- дан алынған мәнсул артмышса, демәли ја әкин саһәси вә ја мәнсулдар мал-гаранын баш сајы илә сајы артмыш, ја- худ да мәнсулдар тохумларын тәғбиғи, чинс мал-гаранын сүрүдә хүсуси чәкисинин јүксәдилмәси, әкин саһәләринә агротехники гуллуғун, мал-гараја зообајтар хидмәтин јах- шылашмасына наил олунмуш, мәнсул иткисинин гаршы- сы алынмыш, онларын учота алынмасы иши јахшы тәш- кил олунмушдур вә и.а.

Она көрә тәфтишчи пландан вә сон илләрин орта кәстәр- чисиндән олан кәнарлашмаја тә'сир едән һәр бир амил вә онларын тә'сир дәрәчәсини диггәтлә арашдырмалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә истехсал мәсрәфләринин вә ис- теһсал олунған мәнсулларын, иш вә хидмәтләрин маја дәјә- ринин планлашдырылмасынын әсастандырылма вәзијјәти ардычыллығла јохланылмалыдыр. Бунун үчүн тәфтишчи "кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын маја дәјәринин план- лашдырылмасы, учоту вә һесаблашмасы" һаггында гүввәдә олан әсаснамәјә бәләд олмалы вә һәмин әсаснамәнин тәләб- ләринә әмәл олунмасынын дүзкүнлүјүнү диггәтлә араш- дырмалыдыр.

Кәнд тәсәррүфаты мүүссисәләрини јохлајан тәфтишчи мүүссисәдә истехсал мәсрәфләринин дүзкүн формалашма- сыны, бағачыл тәчрүбә вә мүасир технолокија нәзәрә алынмагла онун планлашдырылмасынын дүзкүнлүјүнү нә- зәрдән кечирмәлидир. Истехсал олунған мәнсулларын маја дәјәринин сүн'и сурәтдә јүксәдилмәси вә јахуд да ашағы

салынмасы, гејри-мүстөгим хэрчлэрин мөһсуллар арасында дүзкүн бөлүшдүрүлүб-бөлүшдүрүлмөмөси, гүввөдө олан эм-саллар нөзөрө алынмагла хэрчлэрин эсас вө көмөкчи мөһ-суллар аид едилмөсиндө нөгсанлара жол верилиб-верилмө-мөси кими мөсөлөлөр тәфтишин кедишиндө ардычыллыгла арашдырылмалыдыр.

Биткичилик вө һөјвандарлыг үзрө истөһсал програмы-нын јеринө јетирилмө вәзирјәти тәфтиш едилрөкөн һөкмөн техноложи гајдалара нечө эмөл олунамсы вәзирјәти ајдын-лашдырылмалыдыр.

Тәфтишин кедишиндө биткичилик вө һөјвандарлыг са-һасинин һәр бири үчүн техноложи хәритәнин олмасы вө тәртиб олуномуш техноложи хәритәнин эсасландырылма-сынын дүзкүнлүјү диггәтлө јохланылмалыдыр. Торпаг са-һәләринин һәр һектарындан, мөһсуллар мал-гаранын бир башындан жүксәк мөһсул әлдә олунамасында техноложи хәритәләрин дүзкүн тәртиб олунамасы вө агро-зообайтар тәдбирләрин дөгиг планлашдырылмасы илә јанашы әки-нин, сәпинин, мөһсулун јығымынын, биткиләрин зијанве-ричилөрдөн, јанғындан, мал-гаранын хәстәликлөрдөн го-рунамсы һаггында гүввөдө олан гајдаја эмөл олунамсы вө нөзөрдө тутулан тәдбирләрин вахтында һөјата кечирилмә-си үзәриндө нөзарәтин тә'мин олунамасынын да ролу бөјүк-дүр.

Техноложи хәритәләрин тәртиб олунамсы нәинки ири кәнд тәсәррүфаты мүүссисәләри, ејни заманда кәндли-фер-мер тәсәррүфатлары үчүн дә вачибдир.

Мал-гаранын саламат сахланылмасында вө онлардан жүксәк сәвијјәдә мөһсул алынмасында гышламаја һазырлы-ғын јахшы тәшкил олунамасынын, мөһкәм јем базасы јара-дылмасынын, мүасир тәләбләрә чаваб верөн биналарла (төвлөләрлө) тә'мин едилмәсинин, мал-гарынын сахланыл-масы, јемләnmәси вө онлара гуллуг едилмәси гајдаларына эмөл олунамасынын, һөјванларын вахтында группан-группа кечирилмәсинин вө диқәр бу кими тәдбирләрин кечикди-рилмәдән, жүксәк кәјфијјәтлө көрүлмәсинин мисилсиз әһә-мијјәти вардыр.

Булары нөзөрә алараг јухарыда көстөрилән ишләрә мүүссисәдө нечө эмөл олунодуғу тәфтишин кедишиндө әт-рафлы арашдырылмалы, үмүми вәзирјәт объектив гижмәт-ләндирилмәли вө бу саһәдә ишләрин јахшылашдырылма-сына көмөк едө билән тәклифләр һазырланмалыдыр. Гејд

етдик ки, кәнд тәсәррүфаты мүүссисәләринин фәалијјәт дайрәси чох кенишдир.

Белә ки, онларда тәсәррүфатын биткичилик вө һөјван-дарлыг кими саһәләри илә јанашы, бир чох кәнд тәсәррү-фаты мүүссисәләриндө јардымчы сәнајә саһәси, көмөкчи истөһсалатлар, хидмәтедичи, мәдәни-мәишәт, ичтимаи иа-шә объектләри вө саирә фәалијјәт көстөрир.

Адлары чәкилән саһәләрин сахланылмасына вө даһа да инкишаф етдирилмәсинә һәр ил күлли мигдарда вәсаит сәрф олуноур, бунун мүгабилиндө онлар милјардларла ма-натлыг мүхтәлиф мөһсуллар истөһсал едирләр.

Тәфтичти истөһсал олуан мөһсулларын, јеринө јети-рилән иш вө хидмәтләрин маја дөјәринин һесабланмасы-нын, мөһсул сатышынын үмүми һәчминин вө кәнд тәсәр-рүфаты мөһсулларынын сатышындан олан малијјә нәтичә-синин мүөјјөн едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохлама күнүнө гүввөдө олан норматив сәнәдләрин тәләбләри бахымындан нөзөрдөн кечирмәлидир.

15.2.2. МӨҺСУЛ САТЫШЫНЫН ТӘФТИШ ВӘ НӨЗАРӘТИНИН ХҮСУСИЈҖӨТЛӘРИ

Халг тәсәррүфатынын диқәр саһәләриндән фәргли ола-раг, кәнд тәсәррүфатында мөһсул истөһсалы мөвсүми ха-рактер дашыјыр. Бу исә өз тә'сирини мөһсулларын саты-шына да көстөрир.

Кәнд тәсәррүфаты мөһсулларынын сатышы просеси мүү-ссисәнин вәсаитләринин дөвр етмәсинин эсас мәрһәләси-ни тәшкил едир. Бу мәрһәләдә әлдә олуан вәсаитлөрдән дүзкүн истифадә олунамсы мүүссисәнин нормал фәалијјә-тини тә'мин едир. Она көрә дә кәнд тәсәррүфаты мөһсул-ларынын сатышы үзрә әмәлијјатлар јохланыларкөн бу хү-сусијјәтләр нөзөрә алынмалыдыр.

Мөһсул сатышы, тәфтиш вө нөзарәтин гаршысында сат-лыг мөһсуллар үзрә тәртиб олуан тапшырыгларын реал-лығыны, планын јеринө јетирилмәсинин кедишатыны, әм-тәэлик мөһсул еһтијатларындан истифадә вәзирјәтини јох-ламаг, сатышдан әлдә олуан малијјә нәтичәсинин мүөјјөн едилмәсинин дүзкүнлүјүнү тәфтиш етмәк, әмтәэлик мөһсул истөһсалынын рентабеллик сәвијјәсинин жүксәдилмәси им-канларыны мүөјјәнләшдирмәк вәзифәләрини гојур.

Мөһсул сатышы үзрә планын эсасландырылмасынын

тәфтиш едилмәси вә нәзарәтин апарылмасынын өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри вардыр. Базар итисадијјаты шәраитиндә кәнд тәсәррүфатында сатылан мәнсуллар арасында ән жүксәк хүсуси чәкини әввәлчәдән бағланылмыш мугавиләләрә әсасән онларын е'малы илә мәшғул олан ширкәтләрә, бирликләрә вә фирмалара сатылан мәнсуллар тәшкил едир. Һазырки шәраитдә кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын бартер үсулу илә сатышынын да имканлары артмышдыр.

Она көрә дә илк нөвбәдә һансы јолла сатылмасындан асылы олмајараг сатылачаг мәнсулларын планлашдырылмасынын әсасландырылмасы әтрафлы тәфтиш олунамалыдыр. Тәфтишчи тахылын, техники биткиләрин, картофун, тәрәвәзин, мејвәнин, сүдүн, этин, јунун, јумуртанын вә дикәр кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын әмтәәлик һиссәсинин артырылмасы еһтијатларыны ашкар етмәк үчүн кечән дөврләр үзрә онларын һәрәкәтини әтрафлы тәһлил етмәлидир. Хүсусилә мүәссисәнин өзүндә даһили еһтијач үчүн сәрф олунан јемин, тохумун, е'мала сәрф олунан (еләчә дә итисади субъектин ишчиләринә вериләчәк, сатылачаг) мәнсулларын һәчминин әсасландырылмасы диггәтлә јохланылмалыдыр. Бундан сонра ајры-ајры мәнсулларын план үзрә балансы (тахыл балансы, јем балансы вә с.) тәһлил олунамалыдыр. Һејвандарлыг вә биткичилик үзрә олан истеһсал програмынын мә'луматларындан истифадә едәрәк һәр бир мәнсул нөвү үзрә кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын, хүсусилә мугавилә өһдәликләри үзрә мәнсул сатышынын үмуми план һәчминин мүејјән едилмәсинин әсасландырылмасы нәзәрдән кечирилмәлидир.

Әмтәәлик мәнсулларын һәчми илә јанашы онларын там маја дәјәри, сатыш гижмәти вә бу әмәлијјатлардан олан малијјә нәтичәси һәм үмумиликдә, һәм дә ајры-ајры мәнсул (иш вә хидмәт) нөвләри үзрә тәфтиш олунамалыдыр. Бунун үчүн онларын һәр бир нөвү үзрә истеһсал маја дәјәри вә там маја дәјәри планла, кечән иллә тутушдурулмалы (мугајисә олунамалы), мәнсулларын сатышы илә әлағадар олан бүтүн хәрчләр әтрафлы тәһлил олунамалыдыр.

Тәфтишчи кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын маја дәјәринин һесабланмасынын өзүнәмәхсус хүсусијјәтләрини јакшы билмәли вә јохламанын кедишиндә бу һагда гүввәдә олан тә'лиматын тәләбләринә әмәл олунамасыны дәриндән өјрәнмәлидир.

Мә'лум олдуғу кими халг тәсәррүфатынын бүтүн саһә-

ләриндән фәрғди олараг кәнд тәсәррүфатында истеһсал дөврү (сикли) бир ај әзиндә тамамланмыш, мәнсул истеһсалы просесиндә әсас мәнсулларла јанашы көмәкчи мәнсуллар да алыныр вә с. Она көрә дә мәнсулларын маја дәјәри һесабланаркән сәрф олунан мәсрәфләри әсас вә көмәкчи мәнсуллар арасында бөлүшдүрмәк үчүн мугафиг өмәсәллардан истифадә едилир. Бу гајда нәинки ири дөвләт кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә, еләчә дә кәндли-фермер тәсәррүфатларында да истеһсал олунан мәнсулларын маја дәјәри һесабланыларкән тәтбиг олунамалыдыр.

Бу саһәдә мөвчуд олан нөгәсанлары ашкар етмәк мәгсәди илә тәфтишчи мәнсулларын маја дәјәринин һесабланмасынын дүзкүнлүјүнү јохлајаркән јухарыда гејд олуналары нәзәрә алмалы вә сатылмыш мәнсулларын 46 сажлы һесабны дебетиндә әкс етдирилмиш там маја дәјәринин дүзкүнлүјүнә әмин олмалыдыр.

Сатыш гижмәтләринин тәтбиг олунамасынын дүзкүнлүјүнү јохламаг үчүн һәр бир мәнсул нөвүнүн (иш вә хидмәтин) гижмәти мугавилә, јахуд гүввәдә олан мугафиг гижмәтлә мугајисә олунамалыдыр. Сатышдан (иш вә хидмәтләрдән) олан план мәнфәетинин вә ја зәрәрин мүејјән олунамасынын дүзкүнлүјү тәфтиш просесиндә ајрыча јохланылмалыдыр.

Мәнсул сатышындан көзләниән план үзрә малијјә нәтичәсини јохлајаркән тәфтишчи она әмтәәлик мәнсулларын һәчминин, онун гурулушунун, маја дәјәринин, орта сатыш гижмәтинин тә'сирини өјрәнмәлидир. Тәфтишин кедишиндә ајры-ајры мәнсулларын, еләчә дә үмумиликдә бүтүн мәнсулларын сатышындан олан малијјә нәтичәсинин јакшылашдырылмасы вә рентабеллик сәвијјәсинин жүксәдилмәси саһәсиндә олан даһили еһтијат мәнбәләри ашкар едилмәли вә кәләчәкдә онларын истифадәјә верилмәси һагда әтрафлы тәклифләр верилмәлидир.

15.2.3. Малијјә нәтичәсинин, фонд вә еһтијатларын тәфтишинин хүсусијјәтләри

Базар итисадијјатына кечилдији вә кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин там тәсәррүфат һесабы илә ишләдији һазырки дөврдә, һәр бир тәсәррүфатын нормал фәалијјәт кәс-тәрмәси үчүн онларын зәрури олан әсас вә дөвријјә фондлары илә там тә'мин олунамасы бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Истеһсал програмынын јеринә јетирилмәсинин кеди-

шиндә һәр бир кәнд тәсәррүфаты мүәссисәсинә планлы гәјдада мөгсәдли характер дашыҗан фондлар җаратмаг вә онларын вәсаитләриндән өз тәҗинатларына уҗун истифадә етмәк лазым кәлир. Бу чүр фондлара хүсуси тәҗинатлы фондлары, еһтиҗат фондларыны, мөгсәдли малијјәләшмәләр вә дахил олмалары мисал кәстәрмәк олар.

Халг тәсәррүфатынын башга сәһәләриндә олдуғу кими, кәнд тәсәррүфатында да фондларын җарадылмасы үчүн әсас мәнбә мүәссисәнин баланс мәнфәәтидир. Мәнфәәтин дүзкүн һесабланмасы, бөлүшдүрүлмәси, јухарыда гејд олунан фондларын җарадылмасы вә онларын вәсаитләринин истифадә олунмасы үзәриндә нәзарәтин тәмин олунмасы хүсуси әһәмийјәт кәсб едир. Бу мөгсәдлә гејд олунан тәфтиш объектләри үзәриндә нәзарәти һәјата кечирәркән, илк нөбәдә малијјә нәтичәсинин мүәјјән едилмәсинин вә мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәсинин дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр. Бундан сонра фондларын вә еһтиҗатларын җарадылмасынын вә онларын вәсаитләриндән истифадәнин ганунауј-ғунлуғунун вәзијјәти мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Малијјә нәтичәси үзәриндә һәртәрәfli нәзарәт сонрадан тәфтиш заманы һәјата кечирилир. Буун үчүн әсас информәсија мәнбәји кими 15 сәјлы журнал-ордер вә ја 80 сәјлы "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабынын, машынограмларын мәлуматларындан истифадә едилмәлидир. Тәфтишчи бу синтетик һесабын аналитик учотунун мәлуматларына әсасән мәнфәәтин һесабланмасы гәјдасына әмәл олунмасыны, онун учотунун вә бөлүшдүрүлмәсинин тәлимата уҗун апарылмасынын вә илин сонунда һесабларын бағланмасынын дүзкүнлүјүнү мүәјјән едир. Тәфтишин кедишиндә малијјә-нәтичәсинин мүәјјән едилмәсинин вә 80 сәјлы синтетик һесабын аналитик һесабларындакы һәр бир мүһәсибат јазылышынын дүзкүнлү-јүнүн јохланылмасына хүсуси фикир верилмәлидир.

46 сәјлы "Мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышы" һесабынын мәлуматларыны јохлајаркән тәфтишчи мәнсул сатышындан, иш вә хидмәтләрин јеринә јетирилмәсиндән олан вә 80 сәјлы һесабын мувафиг аналитик һесабларын да әкс етдирилән јазылышларын доғрулуғуну мүәјјән етмәлидир. Бундан сонра о, саир "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һаггында мәлуматларын дүзкүнлүјүнү јохламалыдыр. Јалныз бундан сонра о, мүәссисә үзрә үмумиликдә малијјә нәтичәсинин һесабланмасынын дүзкүнлүјүнә гижмәт верә биләр.

Кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә хүсуси тәҗинатлы

фондлар истәһсалатын кенишләндирилмәси вә кәнд зәһмәткешләринин мадди марағынын јүксәлдилмәси үчүн нәзәрдә тутулмушдур. Тәфтиш заманы бу фондларын һәр бири үзәриндә нәзарәт, онларын тәҗинатлары вә җарадылмалары һагда гүввәдә олан әсаснамә (тәлимат) нәзәрә алынмагла һәјата кечирилир. Хүсуси тәҗинатлы фондларын вәсаитләри үзәриндә нәзарәти һәјата кечирмәк үчүн информәсија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

88 сәјлы "Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт" (өртүлмәмиш зәрәр) синтетик һесабынын мәлуматлары; 12 сәјлы журнал-ордер;

ајры-ајры фондларын җарадылмасы һаггында нүмунәви әсаснамә вә и.а. (фондлар һаггында бу дәрслијин XI фәслиндә әтрафлы бәһс олунмушдур).

Кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә мөгсәдли малијјәләшмәләр вә дахилолмалар үзрә вәсаитләр халг тәсәррүфатынын диқәр сәһәләриндән фәргли олараг бир сыра хүсуси тәдбирләрин һәјата кечирилмәси үчүн нәзәрдә тутулмушдур. Бу тәдбирләр Дөвләт кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә санитар тәдбирләрини, кәнд тәсәррүфаты зијанверичиләринә гаршы мүбаризә тәдбирләрини, јер гурулушу, торпагларын шордан-дуздан тәмизләнмәсини, мешәсалма вә мешәләрә гуллуғ едилмәсини, ушаг бағчасы вә көрпәләр евинин сахланылмасыны, кадр һазырлығы вә и.а. мисал кәстәрмәк олар. Бу вәсаитләрин дахил олмасы вә хәрчләнилмәсинин тәфтиши үчүн информәсија мәнбәләри ашағыдакылардыр:

12 сәјлы журнал-ордерин мәлуматлары;

96 сәјлы "Мөгсәдли малијјәләшмәләр вә дахилолмалар" синтетик һесабын мәлуматлары; илк мүһәсибат сәнәдләри вә с.

15.3. ТИЧАРӘТ, ИЧТИМАИ ИАШӘ ВӘ МӘИШӘТ ХИДМӘТИ ТӘШКИЛАТЛАРЫНДА МАЛИЈЈӘ-ТӘСӘРРҮФАТ ФӘАЛИЈЈӘТИНИН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИНИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

15.3.1. Тичарәт вә ичтимаи иашә мүәссисәләринин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин тәфтиш вә нәзарәтинин хүсусијјәтләри

Республиканын базар игтисадијјатына кечмәси халг тәсәррүфатынын башга сәһәләриндә олдуғу кими тичарәт вә

ичтимаи иашә сәһәсиндә дә көклү дәжишикликләрин баш вермәсинә сәбәб олмушдур. Һазырда дәвләтин тичарәт вә ичтимаи-иашә мүәссисәләринин бир һиссәсинин өзәлләшдирилмәси, галан бир гисминин ичарәтә верилмәси просеси башланмыш вә бу просес инди дә давам етмәкдәдир.

Гүввәдә олан гәјдәја әсасән тичарәт вә ичтимаи иашә мүәссисәләриндә системдахили нәзарәт, адлары чәкилән мүәссисә вә тәшкилатларын јухары органлары тәрәфиндән һәјата кечирилир. Тичарәт вә ичтимаи иашә системиндә һәмнин рәһбәр органлар ашағыдакылардыр:

— Тичарәт назирлији тәрәфиндән, тичарәт тәшкилатлары вә назирлијин табечилијиндә олан мүәссисә вә бирликләрин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә нәзарәт олунур вә онлар тәфтиш едилир;

— баш идарәләр, бирликләр бирбаша онлара табе олан тичарәт тәшкилатлары вә мүәссисәләринин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә нәзарәт едир вә онлары тәфтиш едилрәр;

— тичарәт тәшкилатлары онлара табе олан тичарәт-истеһсалат вә дикәр мүәссисәләрин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәти үзәриндә нәзарәти тәшкил едир вә онларын фәалијјәтини тәфтиш едир.

Бу мәгсәдләр тичарәт мүәссисә вә тәшкилатларынын јухары тәшкилатынын һәр бириндә тәфтишчи штаты нәзәрдә тутулур вә онлар табеликләриндә олан игтисади субјектләрдә системдахили нәзарәти һәјата кечирир вә сәнәдләр тәфтиш апарырлар. Тәфтиш групу бир гәјда олара, мәркази мүһасибатлығын тәркибиндә фәалијјәт кәстәрар.

Тәфтиш ишләринин тәләб олунан сәвијјәдә апарылмасы, зәрури ишләрин тәшкилиндән вә планлашдырылма-сындан асылыдыр. Тәфтиш ишләринин тәшкили, планлашдырылмасы вә апарылмасы гүввәдә олан Әсаснамәјә ујғун һәјата кечирилир.

Һазырки шәраитдә тичарәт идарә вә тәшкилатларынын тәфтишинин әсас вәзифәси мадди дәјәрлиләрин мүһафизә олунмасы, чатышмазлығын гаршысынын алынмасы, әлдә олунан вәсаитин вахтында вә там мөдахил едилмәсинә нәзарәти тәмин етмәк, мал дөвријјәси тапшырыгынын јери-нә јетирилмәси, чешидләр үзрә эһалинин халг истеһлақы малларына олан тәләбатынын едәнилмә сәвијјәсинин мүәјјән едилмәси, мал дөвријјәсинин һәчминин артырылмасы, тәдавул хәрчләринин сәвијјәсинин ашағы салынмасы вә ма-

лијјә нәтичәсинин јахшылашдырылмасы сәһәсиндә мөвчуд дахили еһтијатлары ашқара чыхарыб, истифадәјә верилмәсинә көмәк едән тәклифләр һазырламагдан ибарәтдир.

Тичарәт тәшкилатларында тәфтиш вә нәзарәтин характерик хүсусијјәтләриндән бири, мал еһтијатларынын вахташыры һәгиги галығыны јохламаг вә ону мүһасибат учоту мөлуматлары илә мүгајисә етмәклә кәнарлашмалары мүәјјән етмәкдән ибарәтдир.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, әмтәә-материал гижмәтлиләринин нәзарәт гәјдасында мүһафизә олундуғу јерләрдә, топдан вә пәрәкәндә тичарәт мүәссисәләриндә инвентарлашдырылмасыны апармаг, онлары әмтәә-нәглијјат гаймәләриндәки јазылышларла, анбар учотунун китаб, чәдвәл вә карточкалардакы мөлуматларла гаршылыгылы гәјдада јохланылмасыны тәмин етмәк лазымдыр.

Јохлама заманы тәгдим олунан һәр бир әмтәәнин мигдарынын, онларын әмтәә групуна, чешид вә нөв тәркибинә, гәбул олунмуш малларын нәглијјат вә анбар сәнәдләриндә кәстәриленләрә ујғунлуғунун вәзијјәти диггәтлә арашдырылмалыдыр.

Бу заман баш верән фәргин, тәбии әскиккәлмә вә ја хараб олан малларын силинмәсинә тәртиб едилән актда кәстәрилен мөбләг гәдәр олмасыны нәзәрә алмаг лазымдыр. Бир гәјда олараг онларын фүмуни мөбләги тәдавул хәрчләринә аид едилмәлидир. Јазылышларын гаршылыгылы гәјдада јохланылмасы (үзләшдирилмәси-тутушдурулмасы) тичарәт тәшкилатына дахил олан маллар үзрә баш верән әскиккәлмәләри ашқар етмәгә имкан верир.

Әмтәә галығы һаггында олан һесабат вә учот мөлуматларынын дүзкүнлүјү нәзарәт гәјдасында апарылан инвентарлашманын нәтичәсинә әсасән мүәјјәнләшдирилир. Бурада ашқар олунан дәјәр фәргинә (пәрәкәндә гижмәтлә) аралыг акты (фәрди акт) тәртиб олунур. Һәмнин акта мүвафиг әләвәләр, јазылышлар, сијаһылар, мүгајисә чәдвәлләри, мадди-мөс'ул шәхсләрин јазылы изаһатлары вә бир сыра бу кими сәнәдләр әләвә едилир.

Тәфтишин кедишиндә әмтәә вә тараларын мөдахил вә мүһафизә едилмәси, мүһасибат учотунда әкс етдирилмәси һаггында мөвчуд гәјдәја ријәт олунма вәзијјәти илә јанашы, учот гижмәтинин, хүсусилә пәрәкәндә гижмәтин дүзкүн әкс етдирилмәси үзәриндә нәзарәтин тәшкил олунма-сында мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Онлары тәсдиг олунмуш прејскурант вә ја мұвафиг ги-мәтгојма органларынын гәрабы илә мұгајисә етмәклә пәра-кәндә гијмәтин дүзкүн тәтғиб едилмәси ашкар едилмәли-дир. Јохлама заманы бу сәһәдә нөгсанлар ашкар едилрәсә, ганунла нәзәрдә тутулан гәјдада өлчү көтүрмәк үчүн тәк-лифләр һазырланмалыдыр. Учот вә пәракәндә гијмәт ара-сындакы фәрг, әмтәәләрин дашынмасы үзрә хәрчләрин үмуми мәбләғи, тичарәт әләвәси вә тичарәт күзәштлери вә онлара тәртиб едилән мұһасибат јазылышларынын дүз-күнлүјү ајрыча јохланымалыдыр.

Әмтәәләрин һәрәкәти вә тәдавүл хәрчләринин мәбләғи һагғында мә луматлара әсасән дөвријјәдән веркинни дүз-күнлүјү, малијјә нәтичәси, һабелә мәнфәәтин бөлүшдүрүл-мәсинин гүввәдә олан гәјдаја ујгун олуб-олмамасы јохла-нымалыдыр.

15.3.2. Мәишәт хидмәти тәшкилатларында тәфтиш вә нәзәрәтин хүсусијјәтлери

Әһалијә мәишәт хидмәти кестәрән мүүссисәләрин фәа-лијјәти халг тәсәррүфатынын хүсуси бир сәһәсини тәш-кил едир вә үмумиликдә онларын ролу халг тәсәррүфаты-мызын игтисади инкишафында инкарәдилмәздир. Мәишәт хидмәти мүүссисәләри республикамызын әһалисинин бу сәһәнин хидмәтләринә еһтијачынын өдәнилмәсиндә мұһум рол ојнајыр.

Халг тәсәррүфатынын бу сәһәсиндә системдаһили нәзә-рәтин тәшкилинин мөгсәди мәишәт хидмәти мүүссисәләри-нин фәалијјәтини јахшылашдырмаға, әлдә олунан кәли-рин дүзкүн, там мәдахил едилмәсинә, мүштәриләрлә апа-рылан һесаблашмаларын дүзкүнлүјүнә, кестәрилән хид-мәтләрин кејфијјәтини јүксәлтмәјә, хидмәт мәдәнијјәтинин нүмунәви олмасына наил олмагдан ибарәтдир. Системдаһи-ли нәзәрәтин васитәси илә мәишәт хидмәти мүүссисәләри-нин әһалијә кестәрдикләри хидмәтдән әлдә олунан кәлир-ләрин учотда дүзкүн әкс етдирилмәси, бүдчәјә өдәниләси мәбләғләрин вахтында вә там өдәнилмәсинин дүзкүнлүјү-нүн мүүјјән едилмәси вә мәишәт хидмәтинин јахшылашды-рылмасы имканларынын мүүјјөнләшдирилмәси кими иш-ләри ашкар етмәк мүмкүн олур.

Мәишәт хидмәти мүүссисәләриндә системдаһили нәзәрә-тин мәркәзләшдирилмиш формасы һәјата кечириллир. Бу

мөгсәдлә мәишәт хидмәти системиндә мүстәгил нәзәрәт-тәфтиш хидмәти фәалијјәт кестәрир.

Системдаһили нәзәрәти һәјата кечирән тәфтишчи јох-лама заманы ашағыдакы әсас мәсәләлери јеринә јетирмә-лидир:

— мәишәт хидмәти мүүссисә вә тәшкилатларынын иг-тисади вәзијјәтини, малијјә вә тәсәррүфат фәалијјәтини тәфтиш етмәк;

— гәбул олунмуш план тапшырығына риәјәт олунма-сыны јохламағ;

— дөвләт ганунчулуғуна риәјәт олунма вәзијјәтини, еләчә дә пул вәсаитинин, материал гијмәтлиләрин мұһафи-зә олунуб сахланылма вәзијјәтини тәфтиш етмәк;

— һесабат мә луматларынын дүзкүнлүјүнү јохламағ;

— мәишәт хидмәти истехсалыны артырмағ сәһәсиндә мөвчуд олан даһили имканлары ашқара чыхартмағ;

— әһалијә кестәрилән мәишәт хидмәтини јахшылаш-дырмаға көмәк едә билән тәклифләр һазырламағ;

— иткиләрин, чатышмазлығларын, мәнимсәмәләрин, сахтакарлығларын сәбәбләрини ашқара чыхармағ вә онла-рын арадан галдырылмасыны тә мин едә билән тәклифләр вермәк;

— мұһасибат учотунун гурулмасы, тәшкили вә апарыл-масы вәзијјәтини тәфтиш етмәк, јол верилән нөгсанлары ашқара чыхарыб онлара дүзәлишләр етмәк.

Әһалијә мәишәт хидмәтләри кестәрилмәсиндә рајон и-стехсалат бирликләринин ролу бөјүкдүр. Мәишәт хидмәти мүүссисәләринин рајон истехсалат бирликләри әһалијә кестәрилән пуллу хидмәтләрин (хүсусилә кәнд рајонла-рында) әсас ичрачыларыдыр.

Рајон истехсалат бирликләринә вә комбинатларына мәишәт хидмәтинә даир сифаришләри гәбул етмәк (топла-мағ), онлары ихтисаслашдырылмыш мүүссисәјә чатдырмағ вә сифаришләр јеринә јетирилдикдән сонра онлары һазыр вәзијјәтдә әһалијә тәһвил вермәк; бу чүр бирликләрә да-хил олмајан мүстәгил мүүссисәләрдә вә гәбул мөнтәгәлә-риндә иш вә хидмәтләри јеринә јетирмәк, әһалијә мәишәт хидмәтини комплекс һалда јахшылашдырмағ вә с. ишләри јеринә јетирмәк һәвалә едилир.

Буларла әләгәдәр оларағ рајон мәишәт хидмәти истех-салат бирликләри ашағыдакы нәзәрәт функцијаларыны је-ринә јетирирләр:

— район эразисиндә мәишәт хидмәтинин комплекс һал-
да инкишафы үзәриндә нәзарәти тә'мин етмәк;

— район әһалисинә мәишәт хидмәти кәстәрилмәси, јени
нөв хидмәтләрин тәтбиғи үзрә тәртиб олунан планын реал-
лығына гижмәт вермәк;

— гәбул олунамүш сифаришләрин јеринә јетирилмәсинә
нәзарәт етмәк;

— мәишәт хидмәтинин иш графикинә әмәл олунамасы-
нын вә әһалијә тәләб олунан сәвијјәдә хидмәт кәстәрилмә-
синин вәзијјәтини јохламағ.

Мәишәт хидмәти ишләри планынын јеринә јетирилмә-
синин, хидмәтләрин вә мәһсулларын сатышынын тәғти-
шинин әсәс вәзифәләри ашағыдакылардан ибарәтдир:

— хидмәтләрин јеринә јетирилмәси, мәһсулларын һазыр-
ланмасы вә сатышы планынын реаллығыны, бу кәстәречи-
ләр үзрә һесабат мә'луматларынын доғрулуғуну јохламағ;

— халғ истеһлақы малларына аид едилән мәһсуллар
үзрә тапшырығларын јеринә јетирилмәсинин кедишчинә
нәзарәт етмәк;

— кәстәрилән хидмәтләрин чешидләринин артырылмасы
һағда тапшырыға әмәл олунама вәзијјәтини өјрәнмәк вә с.

Бу ишләрин тәғтиши үчүн информәсија мәнбәләри
ашағыдакылардыр:

— 1 хидмәт сәјлы "Әһалијә пуллу хидмәт кәстәрилмә-
си" һағгында һесабат формасы;

— 1 хидмәтләр (мәишәт) — "Әһалијә мәишәт хидмәт-
ләринин сатышы һағгында һесабат" формасы;

— 1 хидмәт (мәишәт) — " Нөвләр үзрә әһалијә мәишәт
хидмәтинин кәстәрилмәси һағгында һесабат" формасы;

— 1 мәишәт (шәбәкә) — "Әһалијә мәишәт хидмәти кәс-
тәрән мүәссисәләрин фәалијјәти вә шәбәкәләри һағгында
һесабат" формасы вә с.

Г е ј д: Базар игтисәдијјатына кечилмәси мәишәт хидмәти саһәсин-
дә әсәсли јенидәнғурма ишләри апармағы тәләб едир. Һазырда бу
просес давам едир.

Она көрә дә мәишәт хидмәти мүәссисәләриндә тәғтиш
апаран мүтәхәссис һәр бир мүәссисәнин фәрди гәјдада хү-
сусијјәтини (иш хүсусијјәтини, истигамәтинин вә с.) нәзәрә
алмалы вә мүәссисәнин низамнамәсинин (вә диқәр һүғуғи-
норматив сәнәдләрин) тәләбләри истигамәтиндә өз вәзифә-
сини ичра етмәлидир.

15.3.3. Елми мүәссисәләрин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин тәғтиш вә нәзарәтинин хүсусијјәтләри

Халғ тәсәррүфаты саһәләринин динамик инкишафы,
елмин габағчыл наилијјәтләриндән сәмәрәли истифадә
олунамасыннан хејли дәрәдәдә асылдыр. Она көрә дә дөв-
ләт, елми-тәғтиғат шәбәкәләринин јарадылыб, инкишаф
етдирилмәсинә даими фикир верир. Бу мәғсәддә елми-тәғ-
тиғат институтларынын вә лабораторијяларынын малијјә-
ләшдирилмәсинә һәр ил күлли мигдарда вәсаит сәрф олу-
нур, онларын мадди-техники базасынын кеңишләндирил-
мәси даим диггәт мәркәзиндә дурур. Бу бахымдан елми-
тәғтиғат ишләринин вә һәр бир елми мүәссисәнин малијјә-
тәсәррүфат фәалијјәти үзәриндә лазыми сәвијјәдә нәзарә-
тин тәшкил олунамасы мүһүм әһәмийјәт кәсб едир. Һазыр-
ки дөврдә елми-тәғтиғат ишләри, һәр бир кәшф вә ихтира
ишләринә мүғавилә гижмәтинин тәтбиғи јолу илә бу ишләр-
ин малијјәләшдирилмәсинә истинад едир.

Она көрә дә елми-тәғтиғат мүәссисәләринин малијјә-тә-
сәррүфат фәалијјәтинин нәзарәт вә тәғтишинин кедишин-
дә илк нөвбәдә мөвзу планлары, һәр бир мөвзуја вәсаит
бөлкүсү, һәгигәтән бағланмыш мүғавиләләр, һәр бир мөв-
зунун јеринә јетирилмә мүддәти вә характери өјрәнилмә-
лидир. Тәғтиш олунан мүәссисәдә тәғтишин кедишиндә
бош јерләри тутмағ үчүн мүсабигәнин вахтында кечири-
либ-кечирилмәмәси өјрәнилмәлидир.

Елми мүәссисәнин аспирантурасы варса, тәғтиш зама-
ны аспирантларын комплекtlәшдирмә вәзијјәти, онларын
мөвзуларынын мүәјјәнләшдирилиб тәсдиғ едилмәси, елми
рәһбәрләрин тәркиби, диссертәсијяларын мүдафијә һә-
зырланмасы, онларын нәғичәсинин истеһсалата тәтбиғи
вәзијјәти әтрафлы јохланмалыдыр.

Елми ишләрин апарылмасына даир һесабатлар да диг-
гәтлә јохланымалыдыр. Бу заман елми һесабатлар тема-
тик планла тутушдурулмалы, тәтбиғ олунан елми фикир-
ләрин (тәклифләрин) һәгигәтә ујғунлуғу, онларда олан иг-
тисәди фәјданын һесабланмасынын дүзкүнлујү әтрафлы
нәзәрән кечирилмәлидир.

Елми-тәғтиғат ишләри үчүн ајрылан вәсаитдән истифа-
дә вәзијјәти јохланыларкән планын һәм үмумилиқдә, һәм
дә һәр бир маддә (мөвзу), һәр бир истигамәт үзрә јеринә је-
тирилмәси нәзәрән кечирилмәлидир. Бу саһәдә јол верил-

миш нөгсанларда төгсири олан шөхслөр мүэјјәнләшдирил-мелидир. Тәфтишчи групу (тәфтишчи) ашкар олунмуш нөгсанлара бир даһа јол верилмәмәсинә вә мүәссисәнин ишләринин кәләчәкдә јахшылашдырылмасына көмәк едә билән тәклифләр вермелидир.

Х V I Ф Ә С И Л

ХАРИЧИ ИГТИСАДИ ФӘАЛИЈЈӘТИН ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИ

16.1. Харичи игтисади фәалијјәтдә мәсрәфләрин тәрки-би вә тәфтишин информасија мәнбәләри

Республикамызда социал-игтисади мүнәсибәтләрдә баш верән јенидәнгурма мүәсир мәрһәләдә игтисади фәалијјәтин бүтүн сәһәләринә тәсир көстөрмишдир. Бунунла әләгәдар сон илләр харичи игтисади фәалијјәтдә дә әсаслы дәјишикликләр баш вермишдир. Артыг узун илләрдән бәри дәвләт инһисарында олан харичи тичарәт өз јерини шөхси инһисарчыларә, иш адамларына вермишдир. Һазырда идхал-ихрач әмәлијјатларыны истеһсалчы мүәссисәләр, тичарәт фирмалары вә васитәчи фирмалар һәјата кечирирләр. Онлар өз фәалијјәтләринин мүвәффәгијјәтли давамы үчүн идхал-ихрач ишләринә күллү мигдарда вәсаит сәрф едирләр, һәм дә бу мәсрәфләрин илдән-илә артмасы мушәһидә олунур.

Белә бир шәрәитдә харичи игтисади фәалијјәт үзрә әмәлијјатларын вә һәмнин ишләрә сәрф олунан хәрчләрин үзәриндә нәзарәтин күчләндирилмәсинә чидди еһтијаж дујулур.

Буну исә тәфтиш-нәзарәт васитәси илә һәјата кечирмәк мүмкүндүр. Фәалијјәтин бу мүнүм сәһәсинә нәзарәт етмәк вә онун ишләрини әтрафлы јохламаг үчүн мөвчуд информасија мәнбәләриндән кениш истифадә олунмалыдыр. Бу мөгсәдлә, јеринә јетирилән ишләр, онлара чәкилән хәрчләр, һәјата кечирилән фәалијјәт нөвүнүн маја дәјәри вә ондан олан малијјә нәтичәси вахташыры тәфтиш олунмалыдыр.

Харичи-игтисади фәалијјәтә вә идхал-ихрач ишләринә чәкилән хәрчләрин, јеринә јетирилән ишләрин маја дәјәринин, бу фәалијјәтдән олан малијјә нәтичәсинин дәгит

мүэјјән едилмәси үчүн мүнәсибәт учотунун дүзкүн вә сәмәрәли апарылмасы лазым кәлир. Идхал-ихрач әмәлијјатлары үзрә мәсрәфләрин дүзкүн учота алынмасы вә бу ишләрин маја дәјәринин тәркибиндәки хәрчләрин гурулушу вә нөвләри һаггында там вә вахтында информасија әлдә олунмасы һазырки дөврдә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Гүввәдә олан әсаснамәјә көрә харичи-игтисади фәалијјәт үзрә әсас мәсрәфләрин тәркибинә ашағыдакы хәрч мәддәләри дахилдир:

— идхал малларынын истеһсалы илә мөшғул олан ишчиләрин әмәк һаггы;

— бу ишләр үчүн ишчиләрә һесаблинан әмәк һаггы мөбләгинә көрә социал сығортаја ајырмалар;

— ихрач үчүн һазырланан мөһсулларын истеһсалына сәрф олунан әсас хаммал вә материалларын дәјәри.

Тәфтишчи јухарыда көстөрилән хәрч мәддәләрини јохлајаркән һәмнин хәрчләрин учотда вә мувафиг һесабатларда дүзкүн әкс етдирилмәсини, бу хәрчләрин планлашдырылан мөбләгә ујғунлуғуну, тәјинатларына ујғун вә сәмәрәли сәрф едилмәсини арашдырмалыдыр.

Һазырда харичи өлкәләрлә һәртәрәфли әләгәләр кенишләнмәкдәдир. Бу әләгәләр идхал-ихрач фәалијјәти илә јанашы, һәм дә подрат гәјдада тикинти-гурашдырма ишләри апарылмасы сәһәсини дә әһатә едир. Бу да өз нөвбәсиндә харичи өлкәләрә аваданлыглар вә тикинти материаллары көндәрилмәсини, бу ишләрә хәрч чәкилмәсини гаршыја гојур.

Көстөрилән әмәлијјатлара сәрф олунан мәсрәфләрин вә јеринә јетирилән ишләрин илдән-илә артмасы, бу ишләр үзәриндә нәзарәтин күчләндирилмәсинә еһтијачын олмасыны билдирир.

Харичи өлкәләрдә подрат тикинти ишләри апармаг үчүн көндәрилән аваданлыг вә материаллар үзрә мәсрәфләрә ашағыдакылар аиддир:

— подрат тикинтидә истифадә едилән материалларын дәјәри;

— гурашдырлмаг үчүн алыннан аваданлыгларын әлдә олунмасы вә гурашдырылмасы үзрә мәсрәфләр;

— харичдә апарылан тикинтијә лазым олан аваданлыгларын әлдә олунмасы вә гурашдырылмасы үзрә мәсрәфләр;

— харичдә тикинти апарылан јерләрә тикинти үчүн аваданлыгларын вә материалларын дашынмасы үзрә мәсрәфләр;

— харичдә ишләмәк үчүн истехсал-техники сәһәнин мүтәхәссисләринин һазырланмасы вә саир үзрә хәрчләр.

Тәфтиш заманы јухарыда көстәрилан хәрч сметасына әмәл олунамасы гүввәдә олан әсаснамәјә ујғун јохланылмалыдыр. Бу сәһәдә олан нөгсан вә чатышмазлыглар әтрафлы арашдырылмалы, онлары доғуран сәбәбләр мүјјәнләшдирилмәли вә арадан галдырылмасына јөнәлдилән тәдбирләр көрүлмәлидир. Ихрач үчүн һазырланан мәнсулларын истехсалынын учоту 20 сажла "Әсас истехсалат" һесабында апарылыр. Нәзәрдә сахламаг лазымдыр ки, истехсал олунан һәмин мәнсуллар гәбул-тәһвил гаимәсинә әсасән анбара тәһвил верилир. Харичи сифаришчиләр үчүн јеринә јетирилән ихрач ишләринә вә хидмәтләрә тәһвил-гәбул акты тәртиб едилир. Һазыр ихрач мәнсуллары сифаришчиләрә көндәрилдикдән сонра, онларын һәгиги маја дәјәри вә ихрач ишләринә чәкилан мәрәфләр тәртиб едилән әмргаимәјә әсасән мувафиг сатыш һесабына силинир.

Ихрач үчүн һазырланан мәнсулларын, иш вә хидмәтләрин һәчмини, онлара чәкилән хәрчләрин тәркибини, маја дәјәринин дүзкүн мүјјәнләшдирилмә вәзијјәтини тәфтиш едәркән 20 "Әсас истехсалат" һесабынын мәлүматларындан вә әмр-гаимәләрин көстәричиләриндән истифадә олунамалыдыр.

Бу чүр мүәссисәләр истехсал етдикләри мәнсулларын бир һиссәсини республиканын дахилиндә сатан заман 20 сажла "Әсас истехсалат" һесабында ики субһесаб ачылмалыдыр. 1-чи субһесабда "әсас истехсалат", икинчи субһесабда иәс "ихрач мәнсулларынын истехсалы" әкс етдирилмәлидир. Тәфтишчи мүәссисәдә онлара әмәл олунама вәзијјәтини әтрафлы јохламалы, әмәлијјатларын һәмин субһесабларда әкс етдирилмәсинин вә мәнсулларын маја дәјәринин мүјјән едилмәсинин дүзкүнлүјүнү мүјјән етмәлидир.

Коммерсија хәрчләринин учоту вә онун үзәриндә нәзәрәтин тәшкили базар игтисадијјатгы шәраитиндә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Бу хәрчләрә малларын көндәрилмәсинә һазырлыг хәрчләри (мигдар вә кејфијјәтин јохланмасы), јүкләмә-бошалтма хәрчләри, нәглијјат хәрчләри (республика дахилиндә вә бейнәлхалг нәглијјатда), јолда олан малларын сығортасы, малларын јолда муһафизәси хәрчләри, нәглијјат-әкспедисија, тәшкилатгына едәнилән комисион һаггы, коммерсија кредитинә көрә фаиз, көмрүк рүсуму,

банк хәрчләри, верки едәнишләри, јолда сахланма заманы тәбии норма дахилиндә олан чатышмазлыглар, чавабдәш шәхси мүјјән етмәк мүмкүн олмадыгда тәбии әскиккәлмә нормасындан артыг олан чатышмазлыглар, вахтында иддиасы галдырылмадыгына көрә мәнкәмә тәрәфиндән рәдд едилән чатышмазлыгдан вә әскиккәлмәдән олан иткиләр дахилдир.

Тәфтиш заманы бу хәрчләрин һәр бир маддәси үзрә мәбләгинин планлашдырылмасынын реаллыгы вә һәгиги олараг сәрф олунама мәбләг нәзәрдә тутулан хәрчләрлә муғажисәли гәјдада јохланылмалы, баш верән кәнарлашма вә ону доғуран сәбәбләр арашдырылмалыдыр. Тәфтишчи бу гәјда илә үстәлик хәрчләрин учотда дүзкүн әкс етдирилмә вәзијјәтини дәк јохламалыдыр. Бу мәрсәддә онларын милли вә харичи валјута илә учота алынмасы, еләчә дә мәрәфләрин мүстәгим вә гејри-мүстәгим хәрчләрә бөлүмкәлә әкс етдирилмәси тәләб олунама.

Мүстәгим коммерсија хәрчләринә конкрет идхал вә ихрач малларынын гәбул едилдији јердән, тәһвил верилдији үнвана гәдәр дашынмасы вә сахланмасы да нәзәрә алынмагла сатылмасы илә әләгәдар олан хәрчләр дахил едилир. Гејри-мүстәгим коммерсија хәрчләри конкрет мал нөвүнә аид едилмәдијинә көрә дөвријјәдә олан маллара аид едилир. Бунлара банк хәрчләри, реклам хәрчләри, маркетинг хәрчләри, коммерсија, нәглијјат, экспедисија тәшкилатлары үзрә хәрчләр вә и.а. дахилдир.

Јухарыда садалананлар нәзәрә алынмагла коммерсија хәрчләри тәфтиш олунамалыдыр. Бу хәрчләрин тәфтиши үчүн нәглијјат экспедисија тәшкилатынын һесабнамәси, едәниш тапшырыглары, банк чыхарышлары, јолда вә анбарда олан малларын чатышмазлыгларына даир тәртиб едилән актлар, јолда олан малларын сығорта муғавиләси вә 43 сажла "коммерсија хәрчләри" синтетик һесабынын мәлүматлары әсас информәсија мәнбәји кими истифадә олунама.

Идхал-ихрач әмәлијјатларына сәрф олунама мәрәфләрин тәркибиндә гәдавүл хәрчләри јүксәк хүсуси чәкијә маликдир. Бунлара харичи тичарәт фирмасынын идарә апаратынын сахланылмасы вә тичарәт әмәлијјатларына сәрф едилән хәрчләр аидир. Харичи тичарәт фирмасынын сахланма хәрчләринә ашағыдакылар дахилдир:

— ишчи һејәтинин әмәк һаггы;

— социал, сәһижә вә саирәжә аҗрылан сығорта мәбләғләри;

- бүдчәдән кәнар фондлара аҗырмалар;
- республика дахилиндә вә харичдә сәрф едилән е'за-мијјәт мәбләғләри;
- тәсәрруфат вә дәфтәрхана хәрчләри;
- миник машинларынын сахланмасы хәрчләри;
- биналарын вә нәглијјатларын кирајәси вә сахланылмасы хәрчләри.

Тичарәт-әмәлијјат хәрчләри ашағыдакылардан ибарәт-дир:

- әмтәләрдән нүмүнә көтүрүлмәси;
- харичи нүмәјәндәләрин гәбул олунмасы;
- әсас вәсаитләрин, гејри-мадди активләрин көһнәлмә мәбләғи;
- информасија хидмәти вә нүмәјәндәликләрин харичдә сахланылмасы хәрчләри.

Тәфтишчи коммерсија әмәлијјатларынын мұһасибат учотунда вә һесабатында әкс етдирилмәсини јахшы билмәли вә буна мұәссисәдә әмәл олунма вәзијјәтини дәғиг мұәјјән етмәлидир. Мұһасибат учотунун гүввәдә олан һесаблир планына әсасән баш вермиш коммерсија хәрчләри үзрә әмәлијјатлара ашағыдакы кими јазылыш тәртиб олунмалыдыр:

1. Ихрач вә идхал тә'јинатлы жүкләрин дашынмасына, сахланмасына вә көндәрилмәсинә:

Дебет 43 — "Коммерсија хәрчләри" һесабы;

Кредит 60 — "Малкөндәрәнләр вә подратчыларла һесаблишмалар" һесабы.

2. Нәглијјат тәшкилатынын һесаблинамәсинин өдәнилмәсинә:

Дебет 60 — "Малкөндәрәнләр вә подратчыларла һесаблишмалар" һесабы;

Кредит 51 — "Һесаблишма һесабы" вә ја 52 - "Валјута һесабы".

3. Һесаблинмыш көмрүкхана русумларынын мәбләғинә:

Дебет 43 — "Коммерсија хәрчләри" һесабы;

Кредит 76 — "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблишмалар" һесабы.

4. Малларын габлашдырылмасына сәрф олунмуш мате-риалларын вә тараларын нәғиги маја дәјәринә:

Дебет 43 — "Коммерсија хәрчләри" һесабы;

Кредит 10 — "Материаллар" һесабы.

5. Конкрет чавабдәһ шәхс мұәјјән олунмајан тәбии әс-киккәлмә нормасы һәддиндән чох олан мал чатышмазлы-ғынын силинмәсинә:

Дебет 43 — "Коммерсија хәрчләри" һесабы;

Кредит 84 — "Мадди гүјмәтлиләрин әсқик кәлмәси вә хараб олмасындан олан итқиләр" һесабы.

6. "Коммерсија хәрчләри" һесабынын бағланылмасына:

Дебет 46 — "Мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) са-тышы" һесабы;

Кредит 43 — "Коммерсија хәрчләри" һесабы.

Тәфтишчи јохламанын кедишиндә јухарыда гејд олу-нан хәрчләрин сметасына вә мұһасибат учотунда әкс етди-рилмәси һағгында гүввәдә олан гајдаја әмәл олунма вәзи-јәтини арашдырмалы, сметадан кәнарлашмаларын сәбәби-ни ајдынлашдырмалы, мөвчуд нөгсанлара объектив гүјмәт вермәли вә бу саһәдә тәғсири олан шәхсләри мұәјјәнләш-дирмәлидир.

Тәфтишин кедишиндә тәфтишчи идхал вә ихрач әмә-лијјатлары үзрә хәрчләрин ики јерә бөлүнәрәк — харичи вә јерли валјута илә аҗры-аҗрылығда учотунун апарылма-сы һағгында олан гајдаја әмәл олунма вәзијјәтини дә диг-гәтлә јохламалыдыр. Бу әмәлијјатлары јохлајан тәфтишчи иш вахтындан истифадә үзрә табелин, малкөндәрәнин һе-саблинамәсинин, мәхарич тәләбнамәсинин, әсас вәсаитләрә, азгүјмәтли, тезкөһнәлән әшјалара вә гејри-мадди активлә-рә көһнәлмә һесаблинамасына даир чәдвәлдән вә мұһасибат арағышындан информасија мәнбәји кими истифадә етмәли-дир.

Бунунла бәрәбәр, тәфтиш заманы коммерсија хәрчләри-нин чари аналитик учоту апарылан 15 сајлы чәдвәлин, 2,6,7,8,10 сајлы журнал-ордерин мә'луматларындан вә ди-кәр бу кими мәнбәләрдән истифадә олунмалыдыр.

16.2. Идхал-ихрач маллары үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Тәфтишин бу саһәси идхал вә ихрачла мәшғул олан ха-ричи тичарәт фирмаларынын фәалијјәти үчүн характерик-дир. Базар игтисадијјатына кечилмәси вә республиканын мүстәғиллик әлдә етмәси идхал-ихрач фәалијјәтинин сүр'-әтлә инқишаф етмәсинә мұсбәт тә'сир кәстәрмишдир.

Бу исә идхал-ихрач әмәлијјатларынын үзәриндә нәзарәтин тәмин олунмасыны тәләб едир. Мә'лум олдуғу кими, харичи вә өлкәннин јерли истәһсалындан олан маллары алдә едән фирмаларын әсас мөгсәди ону сатмагдан ибарәтдир.

Тәфтишчи бу әмәлијјатлары јоклајаркән малларын мөвчудлуғуну, һәрәкәтини, мұһафизәсини, нәглијјат-мұшајјәтәдиси сәнәдләрлә дүзкүн рәсмийјәтә салынмасыны, малларын вахтында мөдахил олунмасыны, малсатанларда вә нәглијјат тәшкилатларында баш верән чатышмазлыглар, зај маллар, малларын чатдырылма мүддәтинә әмәл едилмәси барәдә мүәссисәнин е'тиразыны билдириб-билдирмәсәсини өјрәнмәлидир. Ејни заманда о, мүәссисәнин (ширкәтин) республиканын вә харичи өлкәләрин анбарларындакы мал галыглары һаггындакы мә'луматлары да јохламалыдыр.

Бу мөгсәдлә тәфтишчи идхал вә ихрач олунан малларын учотда әкс етдирилмәси үчүн тәләб олунан илк сәнәдләр вә онларын тәртиби гәјдасыны јахшы билмәлидир. Һәмнин сәнәдләр ашағыдакылардыр:

— мал кәндәрән фирманын (ширкәтин) әлавәләрлә бирликдә аксепт һесабнамәси, јүкләрин дәмир јолу илә кәндәрмәси үчүн тәртиб олунан гәбзләр, гаимәләр, онларын нәзәрдә тутулан үнвана кәндәрилмәсини тәсдиг едән почт гәбзләр;

— малларын лимана вә ја анбара дахил олмасыны тәсдиг едән гәбул актлары;

— әмтәәләрин чатышмазлығы, артыглығы вә хараб олмасыны субут едән коммерсија актлары;

— ихрач олунан малларын харичдә һәрәкәтинә даир харичи экспедиторларын гәбул актлары вә с.

Тәфтишин кедишиндә јухарыда адлары чәкилән сәнәдләрин дүзкүнлүјү вә вахтында учота алынма вәзијјәти гүввәдә олан тә'лимат вә әсаснамәнин тәләбләри бахымындан јохланылмалыдыр. Идхал вә ихрач тә'јинатлы малларын учоту "Әмтәәләр" адлы 41 сајлы синтетик һесабда апарылыр. Бу һесабын биринчи субһесабында "Хариче кәндәрилән өлкә маллары", икинчи субһесабында "Харичи маллар" әкс етдирилир. Тәфтишчи дахил олан вә бураҳылан малларын һәм үмумиликдә, һәм дә тә'јинатлары үзрә субһесабларда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү илк сәнәдләрә әсасән јохламалыдыр.

Тәфтишчи идхал-ихрач малларынын учотунун бә'зи

фәрғли хүсусијјәтләрини дәриндән билмәли вә јохламада онлары нәзәрә алмалыдыр. Белә ки, онун аналитик учотунда учот дәсти (партијасы) аялајышы мөвчуддур. Учот дәсти (партијасы) дедикдә, јүкләнмиш вә ја бир бағлашма (контрактла) илә алынмыш вә бир нәглијјат сәнәди илә рәсмийјәтә салынмыш бир нечә әмтәә мигдары баша дүшүлүр. Учот дәсти (партијасы) бир гәјда олараг әмтәәләрин характериндән, дәстләрин дашынма вә сахланылмасы имканларындан асылы олараг тәртиб едилир. Бу мөфһумун һәм идхал, һәм дә ихрач маллары үчүн бир сыра фәрғли чәһәтлери вардыр ки, буну тәфтишчи билмәли вә иш әсасында онлары нәзәрә алмалыдыр. Ихрач маллары үчүн учот дәсти (партијасы) ашағыдакы гәјдада сәнәдләшдирилир:

— әмтәәләр лиманда јүкләндикдә ејни чинсли әмтәәләри бир истигамәтдә кәндәрмәк үчүн бир вә ја бир нечә дәмир јол гаимәси рәсмийјәтә салыныр вә мал кәндәрәнин бир һесабнамәси илә фактуралашдырылыр;

— дәниз дашымаларында әмтәәләрин хариче кәндәрилмәси бир коносаментлә (кәми илә кәндәрилән јүк үчүн верилән сәнәд) рәсмийјәтә салыныр вә о бу һалын баш вермәсини тәсдиг етмәклә бәрәбәр һәм дә ону алан тәрәфә јүкләрин үзәриндә сәрәнчам вермәк һүгүгуну да верир;

— әмтәәләр сәрһәд дәмир јол мәнтәгәсиндән кәндәриләркән вә гаимәләр сәрһәд стансијаларында јенидән рәсмийјәтә салынаркән мал кәндәрәнләрлә бағланмыш мұғавиләјә ујғун олараг ејни чинсли әмтәәләрин бир вә ја бир нечә вагонда бир тә'јинат јеринә, бир алычыја рәсмийјәтә салынмыш бир вә бир нечә дәмир јол гаимәси илә;

— тәјјарә нәглијјаты илә дашынмаларда ејни чинсли әмтәәләр хариче кәндәрилдикдә бир тәјјарә гаимәси илә;

— ихрач маллары почт васитәси илә кәндәрилдикдә әмтәәләрин хариче кәндәрилмәси бир почт гәбзи илә рәсмийјәтә салыныр.

Јухарыда кәстәрилән хүсусијјәтләр тәфтиш заманы ардычылыгга јохланылмалыдыр. Бунун үчүн 41 сајлы "маллар" синтетик һесабынын мұвафиг ("идхал маллары") субһесабынын мә'луматларындан истифадә олунмалыдыр. Һәмнин субһесабын мә'луматлары мұвафиг илк сәнәдләрин мә'луматлары илә гаршылыглы гәјдада јохланылмалыдыр.

Харичи әмтәәләрин дәст учотунда фәрғли чәһәтләр вардыр. Бир гәјда олараг харичи малларын дәст учоту үчүн ашағыдакылар гәбул олунур:

- дөңиз дашымалары үзрә кәми, әмтәә, коносаменти;
- дөмир жол дашынмасы үзрә вагон, бейнәлхалг дөмир жол гаймәси.

Харичә мал көндәрән, һәр бир нәглижәт дөстинә һесаба-наәм тәгдим едәрсә, һәмин һесабама рәсмијјәтә салынмыш дөст гәбул олунар. Тәфтишчи бу әмәлијјатлары јохлајар-кән харичи әмтәәләрин учотда харичи дәјәрлә әкс етдирил-мәсини билмәлидир. Базар игтисадийјатына кечидлә әлагә-дар республикамызда әмтәәләрин харичи дәјәри ашағыда-кылары өзүндә бирләшдирир: көмрүк дәјәрини, кәтирилән малларын кәтирилдији јерин көмрүкханасына гәдәр олан хәрчләри, көмрүк көндәриши үзрә аксизләри (малларын үзәринә гојулан васитәли верки).

Харичдә истәһсал едилмиш әмтәәләри әлдә едән фирма-лар кәтирдикләри әмтәәләрин јухарыда кәстәрилән хәрч-ләр дә нәзәрә алынмагла там маја дәјәрини мүәјјәндәшди-рмәк үчүн 41 сәјлы һесабын 3-чү "әмтәәләрин харичи дәјә-ринин формалашмасы" субһесабындан истифадә етмәли-дир.

Тәфтиш апарыларкән мүәссисәдә бунлара әмәл едилиб едилмәәси, харичи малларын маја дәјәринин һесаблан-сынын, онлара сатылмаг үчүн гојулан гижмәтин вә сатыш-дан әлдә едилән мәнфәәт мөбләгинин мүәјјән едилмәсинин вә учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү диггәтлә јохла-нылмалыдыр.

Бу әмәлијјатларын јохланылмасы үчүн әсас информа-сија мәнбәји кими мүвафиг илк мүһасибат сәнәдләриндән, малларын мүшајиәтедичи сәнәдләриндән, 41 сәјлы синте-тик һесабын 2-чи вә 3-чү субһесабларынын мөлуमतла-рындан вә и.а. истифадә едилмәлидир.

16.3. Мал көндәрәнләрлә һесаблашмаларын тәфтиши

Бир гәјда олараг ихрач-идхал малларыннын әсас дахил олма мәнбәји мал көндәрәнләрдир. Онлар бағланмыш мүга-виләләрә үјгүн олараг мал алан тәшкилатлара мүвафиг маллары көндәрирләр. Көндәрилән маллара көрә һеса-блашмаларын аккредитив формасындан, коммерсија креди-тиндән, көчүрмә векселинин васитәси илә һесаблашма, һе-саблашманын инкассо вә һесаб ачмаг формасындан исти-фадә едирләр. Тәфтишчи бу формаларын һәр биринин хү-сусийјәтини дәриндән билмәли вә һәмин формаларын тә-

ләбләринә әмәл олулма вәзијјәтини әтрафлы арашдырма-лыдыр. Инди дә бу һесаблашма формаларыны характеризә едәк.

Һесаблашманын инкассо формасынын хүсусийјәти он-дан ибарәтдир ки, мал көндәрән тәрәф маллары јүкләјиб көндәрдикдән сонра онларын көндәрилмәсини тәсдиг едән сәнәдләрлә бирликдә инкассо тапшырыгыны өз өлкәсинин банкына тәгдим едир. Мал көндәрән тәрәфә хидмәт кәстә-рән банк тәгдим олунан сәнәдләри јохладыгдан сонра ону мал алан тәрәфә хидмәт едән банка көндәрир. Сонунчу банк һәмин сәнәдләри мал аланлара тәгдим едир вә онла-рын разылығы илә тәләб олуна мөбләги онларын һеса-блашма һесабындан силир.

Һесаблашманын аккредитив формасында мал алан тә-рәф мал көндәрән тәрәфдән малларын һазыр олмасы һаг-гында билдириш алдыгдан сонра онлара хидмәт едән банка әризә верир ки, мүгавиләдә нәзәрдә тутулан мөбләги едә-мәк мөгсәди илә мал көндәрән тәрәфин банкына аккреди-тив гојсун. Мал алан тәрәфә хидмәт едән банк аккреди-ви мал сатан тәрәфә хидмәт едән банкда ачыр. Аккреди-вин гүввәдә олдуғу мүддәтдә маллар һөкмән малаланларын унванына јүкләниб көндәрилмәлидир. Мал көндәрән мал-лары јүкләјир, малларын јүкләниб көндәрилмәсини вә мү-гавиләдә нәзәрдә тутулан дикәр өһдәликләрин јеринә јети-рилмәсини сүбүт едән сәнәдләри тәгдим едир вә бу сәнәдлә-рин мүгабилиндә тәләб олуна мөбләги ачылан аккреди-тивдән алыр, мал көндәрән тәрәфә хидмәт едән банк өз нөвбәсиндә малы гәбул едән тәрәфә хидмәт кәстәрән банка мөлуमत верир.

Мүәссисәдә јохлама апаран тәфтишчи бу әмәлијјатлары јохладыгда аккредитивин вахтында вә там ачылмасыны, ачылан аккредитив мүгабилиндә кәтирилмәли олан малла-рын бүтүнлүклә мөдахил олунамасына аид тәгдим олуна сәнәдләрин дүзкүн тәртиб едилмә вәзијјәтини әтрафлы арашдырмалыдыр. Ону да гәјд етмәк лазымдыр ки, һеса-блашмаларын аккредитив формасы харичи өлкәләрдә дә ке-ниш јајылмышдыр.

Коммерсија кредити илә һесаблашма заманы ихрачат-чы тәрәф идхалатчы тәрәфә әмтәәләрин дәјәрини е'тибар-лы гәјдада өдәмәјә имкан верир. Идхалатчы (мал алан) ал-дығы малын дәјәринин бир һиссәсини ону алдығы заман едәјир, галан мөбләг бағланылмыш мүгавиләнин шәртлә-

ринэ ујғун сурәтдә бәрабәр пајла ссуда фаизи кими тәрәф-ләр арасында олан разылашмаја әсасән едәнилик.

Коммерсија кредити үзрә һесаблашмалара, һесаблаш-манын вексел формасыны аид етмәк олар. Бу заман борч өһдәлији векселлә рәсмијјәтә салыныр.

Һесаб ачмагла һесаблашма апармаг коммерсија креди-тинин формаларындан биридыр. Бу һесаблашма формасын-дан идхалчы илә ихраччы арасында узун мүддәт сых әлағә олдуғда истифадә едилик. Белә ки, мал көндәрән әмтәәлә-ри јүкләјри вә банкын иштирақы олмадан мал алан тәш-килата сәнәдләри тәғдим едир вә мәктуб јазараг хаһиш едир ки, араларында олан разылашдырылмыш гајда үзрә нәзәрдә тутулан мүддәтә малларын дәјерини едәсин.

Јухарыда көстәрилән һесаблашма формалары үзрә әмә-лијјатларын вәзијјәти тәрәфләр арасындақы бағлашма шәртләри нәзәрә алынмагла тәфтиш олунамалыдыр. Тәф-тишчи мугавиләдә көстәрилән шәртләрә әмәл олунуб-олун-мамасыны, көндәрилән вә алынан малларын там вә вах-тында учота алынмасыны, мөһләт верилән мөбләгин дүз-күн вә вахтында едәнилмәсини вә учотда әкс етдирилмә вәзијјәтини ардычыллыгла јохламалыдыр.

Базар игтисадијјатына кечилмәси харичи игтисади әлә-гәләрин кенишләнмәсинә бәјүк тәкан вермишдир. Бу саһә-дә баш верән әмәлијјатлары учота алмаг үчүн мүһасибат учотунун јени һесаблар планында мүстәгил синтетик вә субһесаб нәзәрдә тутулмамышдыр. Лакин мүәссисәләрә мөсләһәт билинмишдир ки, лазым кәлдикдә бә'зи субһе-сабларын мәзмунуну дәгигләшдирсин, бә'зи субһесаблары бирләшдирсин вә әләвә субһесаб тәтбиг етсин. Бунула әлағәдар мүәссисәләрә төвсијјә олунмушдир ки, харичи иг-тисади әлағәләр үзрә олан һесаблашмалары вә пул вәсаи-тинин учотуну апармаг үчүн субһесаблар ачсынлар. Белә-ликлә 60 сајлы "мал көндәрәнләр вә подратчыларла һеса-блашмалар" һесабынын тәркибиндә ашағыдақы субһесабла-рын ачылмасы төвсијјә олунмушдир: 1. "идхал маллары вә хидмәтләри үзрә мал көндәрәнләрлә һесаблашмалар"; 2. "ихрач маллары вә хидмәтләри үзрә мал көндәрәнләрлә һесаблашмалар"; 3. "саир әмәлијјатлар үзрә мал көндәрән-ләрлә һесаблашмалар"; 4. "коммерсија кредити үзрә һеса-блашмалар"; 5. верилмиш векселләр үзрә һесаблашмалар".

Тәфтиш заманы әмәлијјатларын јухарыда гејд олуна- субһесабларда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохламаг

диггәт мәркәзиндә олмалыдыр. Идхал вә ихрач маллары үзрә һесаблашмаларын аналитик учота едәниш тәләбнамә-синә, анбарын мөдахил ордеринин, коммерсија актынын, 6 сајлы журнал-ордерин вә дикәр сәнәдләрин мә'луматла-рына әсасән тәфтиш олунамалыдыр.

Бу әмәлијјатларын банк вәситәси илә ичрасы да тәф-тиш объекти олараг гебул олунамалыдыр. Һәмин әмәлијјат-лара нәзәрәт етмәк мәғсәди илә 55 сајлы "Банкларда олан хүсуси һесаблар" синтетик һесабынын тәркибиндә аша-ғыдақы субһесабларын ачылмасы мәғсәдә мувафиг сајы-лыр:

1. "Өлкә дахилиндә аккредитивләр".
2. "Харичдә аккредитивләр".
3. "Чек китабчалары".

Тәфтиш заманы һесаблашмаларын ичрасы үчүн һәмин һесабларда олан вә һәрәкәт едән вәсаитләрин дүзкүнлүјү, пул дәвријјәсинин ганунаујғунлуғу әтрафлы јохланмалы-дыр. Бунун үчүн көстәрилән субһесабларын вә 3 сајлы журнал-ордерин мә'луматларындан истифадә олунамалы-дыр.

Тәфтишчи бу әмәлијјатларын јохланылмасында ашкар етдији нөгсанлары, онлары доғуран сәбәбләри, бунларда тәғсири олан шәхсләри мүәјјән етмәли вә кәләчәкдә бу са-һәдә нөгсанлара јол верилмәмәсинә көмәк едә билән әмәли тәклифләр һазырлајыб мүәссисәнин рәһбәринә тәғдим ет-мәлидир.

16.4. Идхал-ихрач малларынын сатышы үзрә әмәлијјатларын тәфтиши

Башга дәвләтләрдә фәалијјәт көстәрән ширкәт вә фир-маларла игтисади әлағәләр јарадан вә бу истигамәтдә фәа-лијјәт көстәрән мүәссисә вә тәшкилатлар мөһсулларын, иш вә хидмәтләрин идхал-ихрачы үзрә әмәлијјатлардан мүәјјән мөбләгдә мәнфәәт әлдә етмәји гаршысына мәғсәд гојмушдир.

Бу әмәлијјатларын вахтында вә дүзкүн учота алынма-сы, мувафиг һесабатларда дәгиг әкс етдирилмәси вә бу са-һәдән әлдә олунан кәлирин вә малијјә нәтичәсинин объек-тив гајдада мүәјјән едилмәси базар игтисадијјаты шәраи-тиндә һәр бир мүәссисә үчүн бәјүк әһәмијјәт кәсб едир. Харичи игтисади әлағәләр вәситәси илә малларын саты-

шыны һәјата кечирән мүәссисә вә тәшкилатларын малиј-јә-тәсәррүфат фәалијјәти үзәриндә нәзарәтин тәшкил олунмасы һазырки дөврдә вачиб мәсәләләрдәндир.

Она көрә дә бу сәһәнин фәалијјәтинә нәзарәт едән јухары тәшкилатлар харичи игтисади фәалијјәтлә мәшғул олан мүәссисә вә тәшкилатларын вахташыры тәфтиш олунмасыны тәшкил етмәли, јол верилмиш нөгсан вә чатышмазлыгларын ашкар едилиб арадан галдырылмасыны тәмин етмәлидир.

Бу мәсәдлә апарылмалы олан тәфтиш ишләри планлашдырылмалы вә тәфтиш планына әмәл олунмасы үзәриндә чидди нәзарәт гојулмалыдыр. Бир чох тәфтишчиләрин харичи игтисади фәалијјәт сәһәсиндә тәчрүбәсинин олмамасыны нәзәрә алараг бу сәһәдә ишә гәбул олунан тәфтишчиләрин ихтисас артыран курсларда һазырланмасына чидди еһтијач вардыр.

Тәфтишчи харичи фәалијјәт системиндә јохлама апармаг үчүн бу сәһәнин хүсусијјәтини вә мүвафиг өчнәби дили өјрәнмәли, харичи игтисади әлағәләрин формаларыны вә бәш верән әмәлијјатларын хүсусијјәтләрини мәнимсәмәлидир. Сатышла әлағәдар олан харичи игтисади фәалијјәт үч формада һәјата кечирилир:

1. Өз истеһсалындан олан ихрач малларыны сатан мүәссисәләр.

2. Әлдә етдикләри идхал вә ихрач малларыны сатан тичарәт фирмалары.

3. Васитәчилик хидмәти кәстәрдијинә көрә комиссион рүсуму алан васитәчиләр.

Идхал-ихрач малларынын сатышындан әлдә едилән кәлир һаггында дәгиг мәлумат алмаг үчүн бу әмәлијјатлары ашағыдакы группалар бөлмәк олар.

1. Ихрач үчүн олан әмтәләрин харичи маллара сатылмасы.

2. Васитәчилик хидмәтләринин сатышы.

3. Саир ишләрин, хидмәтләрин вә әмтәләрин сатышы.

Бунларын учоту үчүн әсас, әмр-гаймәләр, бәјнәлхалг дәмир јолу гаймәләри, коносаментләри, көмрүк декларасиялары, харичи алычылар тәрәфиндән јазылмыш һесабнамәләр, харичи малларын бурахылмасына даир гаймәләр вә саир бу кими сәнәдләрдир.

Идхал вә ихрач малларынын сатышы үзрә әмәлијјатларын учоту 46 сәјлы "Мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышы" һесабында апарылыр.

Јохламада сатыш әлағәләринин һәр үч формасы үзрә апарылан әмәлијјатлар ајры-ајрылыгда јохланылмалыдыр. Јохламада сатышын һәр бир формасындан олан малијјә нәтиҗәсинин дүзкүн мүәјјән едилмә вәзијјәти объектив гәј-дәда арашдырылмалы, бу сәһәдә олан нөгсанлар мүәјјәнләшдирилмәли вә онларын арадан галдырылмасы үчүн тәклифләр верилмәлидир.

Сатышла, иш вә хидмәтләрә әлағәдар әмәлијјатлары тәфтиш етмәк үчүн әмр-гаймәдән, бәјнәлхалг дәмир јолу гаймәсиндән, коносаментдән, кәми илә көндәрилән јүк үчүн верилән сәнәдләрдән, көмрүк бәјаннамәсиндән (декларасиясындан), харичи малкөндәрәнин дахил олан маллара јаздыгы һесабнамәдән, харичи малларын (әмтәләрин) бурахылмасына даир гаймәләрдән, һесабнамәләрдән вә саирәдән истифадә олунур. Бундан башга 46 сәјлы "мәһсулларын (ишләрин хидмәтләрин) сатышы" синтетик һесабынын да мәлуматларындан тәфтиш үчүн информасия мәнбәји кими истифадә етмәк лазымдыр.

Алычыларла һесаблашмаларын чари, синтетик вә аналитик учоту һаггында мәлуматлары 8 сәјлы журнал-ордердән көтүрмәк олар. Бурада мәлуматлар өлкә вә харичи алычылар, еләчә дә милли вә харичи валјута илә һесаблашмалар үзрә ајры-ајрылыгда верилмәлидир.

Х VII Ф Ә С И Л

ДӨВЛӘТ МҮӘССИСЭЛӘРИНИН ӨЗӘЛЛӘШДИРИЛМӘСИ ҮЗРӘ ӘМӘЛИЈЈАТЛАРЫН ВӘ ӨЗӘЛЛӘШДИРИЛМИШ МҮӘССИСЭЛӘРИН ТӘФТИШИ

17.1. Үмуми анлајыш

Өзәлләшдирилмиш мүәссисәләрдә тәфтишин апарылмасы үсулу сәнәјә мүәссисәләриндә олдуғу кимидир. Беләки, онлар ја мүстәгил һүғуги шәхс кими галырлар, јахуд мүлкијјәт формасыны дәјишәрәк фәалијјәтдә олан башга бир һүғуги шәхсин тәркибинә дахил олараг фәалијјәт кәстәрирләр.

Өзәлләшмә дедикдә, мүлкијјәтин дөвләтсизләшдирилмәси, јәни дөвләт мүлкијјәтинин мүәјјән һагла јени мүлкијјәтчи коллективә верилмәси баша дүшүлүр. Бунлар мүәс-

сисәнин ишчиләриндән ибарәт ола билән сәһмдарлар, алгыда иштирак едән башга һугуги вә физики шәхсләр ола биләрләр.

Республикада 1995—1998-чи илләрдә дәвләт мүлкијјәтинин өзәлләшдирилмәсинин һөкүмәт програмы 1995-чи ил 21 ијул тарихдә милли мәчлисин 1076 сәјлы гәрары илә тәсдиг едилмишдир. Гәрарда гејд олунур ки, өзәлләшдирмәнин башлыча мәгсәдләри ашағыдакылардыр:

— тәсәррүфат субъектләри үчүн хусуси мүлкијјәт вә сәрбәст рәгабәт принципләри әсасында өз-өзүнү тәнзимләјән базар иғтисадијјаты мүнһитинин јарадылмасы;

— Халг тәсәррүфаты структурунун базар иғтисадијјатынын тәләбләринә ујғун олараг јенидән гурулмасы;

— иғтисади просесә бүтүн нөв истифадә олунмамыш еһтијатларын чәлб едилмәси (битмәмиш вә истисмара верилмәмиш сәнаје объектләри, һәрәкәт етмәјән әмлак, иш-кузарлыг потенсиалы вә с.);

— милли иғтисадијјата инвестисияларын, о чүмләдән харичи инвестисияларын чәлб едилмәси;

— әһалинин һәјат сәвијјәсинин вә социал вәзијјәтинин јахшылашдырылмасы.

Бу стратеги мәгсәдләрә чатмаг үчүн ашағыдакы вачиб мәсәләләрин һәлли тәләб олунур:

— базар мүнәсибәтләри шәраитиндә сәрбәст тәсәррүфат субъектләри арасында иғтисади мүнәсибәтләри тәнзимләјән ганунверичилик вә дикәр норматив актларын һазырланмасы вә тәсдиг едилмәси;

— дәвләт мүәссисәләринин коммерсијалашдырылмасы вә сәһмләшдирилмәси, онларын дахили вә харичи базарларда рәгабәт габилитетини артырмаг үчүн тәдбирләрин һәјата кечирилмәси, мүәссисәләрин јенидән гурулмасы вә модерләшдирилмәсинин һәјата кечирилмәси;

— милли иғтисадијјатын өнәмли инкишаф истигамәтләринин мүәјјәнләшдирилмәси вә технологи сычрајышы тә мин етмәк мәгсәдилә инвестијја лајиһәләринин дәвләт тәрәфиндән дәрәкленмәси;

— инвестисия һәррачлары тәшкил едәрәк милли иғтисадијјата капиталын чәлб едилмәси, өзәлләшдирилән мүәссисәләрин гижмәтли кағызларынын сатышынын һәјата кечирилмәси;

— фонд базарында вә инвестисия просесиндә бүтүн һугуги вә физики шәхсләрин сәрбәст иштиракы вә фәалијјә-

ти үчүн шәраитин тә мин едилмәси, депозитчиләрин јарадылмасы вә милли фонд биржасынын ишинин сәмәрәли тәшкили;

— өзәлләшдирмә просесинин фәсиләсиз вә таразлашдырылмыш шәкилдә апарылмасыны тә мин едән мұвафиг структурларын дәвләт тәрәфиндән дәрәкленмәси;

— хусуси мүлкијјәтчиләрин (сәһмдарларын) һугугларынын мұдафиәси сәһәсиндә комплекс тәдбирләрин һәјата кечирилмәси, республика вәтәндашларынын һәјат сәвијјәсинин бејнәлхалг стандартлара ујғунлашдырылмасы, әһалинин сәмәрәли, социал мұдафиә системинин тәшкили вә социал инфраструктур объектләринин инкишаф.

Гәрара әсәсән өзәлләшдириләчәк дәвләт мүәссисәләри кичик, орта вә ири мүәссисәләрә бөлүнур. Өзәлләшдириләчәк бүтүн бу чүр мүәссисәләр әввәлчә сәһмдар чәмијјәтләрә чеврилир вә сонрадан өзәлләшдирилирләр.

Дәвләт мүәссисәләринин сәһмдар чәмијјәтләрә чеврилмәси вә онларын өзәлләшдирилмәси заманы һәмин мүәссисәләрдә чалышан ишчиләрин һугуглары, һәбелә әһалинин социал мұдафиәси Азәрбајчан Республикасынын гүввәдә олан ганунверичилији илә горурур.

Дәвләт өзәлләшдирмә пәјындан истифадә етмәклә өзәлләшдирмә, програм гәбул олундугдан сонра үч әј әрзиндә тәтбиг олунур.

Өзәлләшдирмә пәјы Азәрбајчан Республикасынын һәр бир вәтәндашына өзәлләшдирилән дәвләт мүлкијјәтиндән әвәссиз верилән һиссәдир.

Гәрара көрә өзәлләшдирмә пәјы, республика вәтәндашларына өзәлләшдирилән дәвләт мүәссисәләринин вә инвестисия фондларынын сәһмләрини алмаг үчүн верилир. Дәвләт мүәссисәләринин өзәлләшдирилмәси, тәдричән онларын низамнамә капиталында дәвләтин пәјыны азалтмаг-ла бир нечә мәрһәләдә һәјата кечирилир.

Гәрарла, өзәлләшдирмәнин паралел кечирилән дөрд әсәс формасы мүәјјән едилир:

— кичик мүәссисәләрин өзәлләшдирилмәси;

— орта вә ири мүәссисәләрин өзәлләшдирилмәси;

— сәһмдар вә пәјчы банкларын өзәлләшдирилмәси;

— сәһә вә сәһәләрарасы инвестисия фондларынын сәһмләринин сатышы.

Кичик мүәссисәләрин өзәлләшдирилмәси заманы мүәссисәнин әмәк коллективи әләвә күзәштләр алмаг мәгсәди

илә онларын күзәшт һугугларыны һәјата кечирән вәкил олунмуш шәхс (һугуги вә ја физики шәхс) мүәјјән етмәлидир.

Кичик мүәссисәнин низамнамә капиталы сатыш нөвләринә кәрә ашағыдакы һиссәләрә бөлүнүр:

а) 15% әмәк коллективинә күзәштин сатышы;

б) 85% пул ауксионлары, инвестисија мүсабиғәләри вә һәррачлары васитәси илә сатышы.

Орта вә ири мүәссисәләрин өзәлләшдирилмәси, Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 313 сәјлы 9 ијул 1990-чы ил тарихли гәрары әсасында јарадылмыш сәһмдар чәмијјәтләр вә "Сәһмдар чәмијјәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Ганун әсасында јарадылан вә сәһмләри дөвләтә мәхсус олан сәһмдар чәмијјәтләри өзәлләшдириләр.

Мүәссисәнин өзәлләшдирмә планы Дөвләт Әмләк Комитәси гәрәфиндән тәсдиғ едилдикдән, низамнамәси гејдијјәтә алындыгдан вә сәһмләри бураһылдыгдан сонра бир һәфтә әрзиндә сәһмдар чәмијјәтин сәһмдарларынын рејестри милли депозит системинә верилир.

Өзәлләшдирмә планына мувафиг оларағ, сәһмдар чәмијјәтин сәһмләри ашағыдакы сатыш нөвләри үзрә бөлүшдүрүлүр:

а) 15% әмәк коллективинә күзәштли сатыша јөнәлдилир;

б) 50%-дән аз олмајарағ, чек ауксионларына јөнәлдилир;

в) 10—20% пул ауксионларына јөнәлдилир;

г) 25%-ә гәдәр ихтисаслашдырылмыш саһә вә саһәләрарасы инвестисија фондларыны формалашдырмағ үчүн јөнәлдилир, булардан 15% һөкмән ЗЕМФ-ә, 10% исә ГИФ-ә истигамәтлендирилир вә и.а.

Өзәлләшдирмә просесиндә сәһмдарларын һугуглары Азәрбајчан Республикасынын мөвчуд ганунверичилији әсасында горуноур.

Сәһмдар вә пајчы банкларын өзәлләшдирилмәси тәшкилати-һугуги формасындан асылы олмајарағ, дөвләт мүлк ијјәтиндә олан сәһмләринин (пајларынын, һиссәләринин) ДӘК тәрәфиндән ауксионда сатышы јолу илә һәјата кечилир вә и.а.

Зәманәтли Еһтијач Инвестисија фондлары (ЗЕИФ)- өзәлләшдирилән мүәссисәләрин активләри илә тә'мин олу-

нан ихтисаслашдырылмыш саһә вә саһәләрарасы инвестисија фондларыдыр.

ЗЕИФ-ин тә'сисчи кими дөвләт адындан Дөвләт Әмләк Комитәси чыхыш едир. ЗЕИФ-ин инвестисија тәрәф өзәлләшдирилән мүәссисәләрин, банкларын мүштәрәк мүәссисәләрин вә башга сәһмдар чәмијјәтләрин сәһмләриндән формалашдырылыр вә и.а.

17.2. Өзәлләшдирмә просесинин малијјәләшдирилмәси шәртләри

Азәрбајчан Республикасынын коммерсија банклары вә харичи банклар мөвчуд ганунверичилијә ујғун оларағ һугуги вә физики шәхсләрин өзәлләшдирмә әгдләринин кредитләшдирилмәсини һәјата кечирә биләрләр. Өзәлләшдирмә просесинин малијјә тә'минаты дөвләт бүдчәси һесабына һәјата кечилир. Өзәлләшдирмәдән дахил олан вәсаитләрә аиддир:

— өзәлләшдирмә объектләринин сатышындан әлдә олуна бүтүн пул кәлирләри, өзәлләшдирмә пајлары (чекләри) вә опсионлары, өзәлләшдирмә просесиндән гејдијјат рүсумлары, кировлар вә диқәр дахилолмалар.

Дахил олан өзәлләшдирмә пајлары (чекләри) вә опсионлары тәдавүлдән чыхарылыр вә силинир. Силиниш өзәлләшдирмә пајлары (чекләри) вә опсионлары, гижмәтли қағызлар вә фонд базары комиссија тәрәфиндән ләғв едилир.

Өзәлләшдирмәдән әлдә олунмуш вәсаитләр Азәрбајчан Республикасынын дөвләт бүдчәсинә дахил олур вә сонрадан мувафиг нормативләр үзрә бөлүшдүрүлүр. Һәмин вәсаитләрин истифадәсинин (бөлүшдүрүлмәси) нормативләри һәр ил Назирләр Кабинетинин тәғдиматы әсасында Азәрбајчан Республикасы Президентинин фәрманы илә мүәјјән едилир.

Өзәлләшдирмә заманы пул ауксионларында (мүсабиғәләриндә) сәһмләрин илкин гижмәти илә сатыш гижмәти арасындакы фәрг өзәлләшдирмәдән сонра мүәссисәләри инкишаф етдирмәк үчүн онларын инвестисија лајиһәләринин малијјәләшдирилмәсинә јөнәлдилир. Өзәлләшдирмәдән дахил олан вәсаитләрдән верки тутулмур.

Тәфтишин кедишиндә бу шәртләрә әмәл олунмасына нәзәрәт едилмәлидир.

Өзәлләшдирмә органларынын һесабаһшмаларынын дүзкүнлүүнә вә вахтында апарылмасына нәзарәтин форма вә методларыны Азәрбајчаң Республикасынын Президенти мүәјјән едир.

Дөвләт мүлкијјәтиндә олан мүәссисә вә объектләр 1995-1998-чи илләрдә өзәлләшдирмә имканларындан асылы олараг ашағыдакы группара бөлүнүр:

1. Өзәлләшдирилмәси гадаған олунаң мүәссисә вә объектләр.

2. Азәрбајчаң Республикасы Президентинин гәрары илә өзәлләшдирилән мүәссисә вә объектләр.

3. Азәрбајчаң Республикасы Назирләр Кабинети илә разылашдырылараг, Дөвләт Әмлак Комитәсинин гәрары илә өзәлләшдирилән мүәссисә вә объектләр.

4. Јерли ичра һакимијјәт органлары илә разылашдырылараг, Дөвләт Әмлак Комитәсинин гәрары илә өзәлләшдирилән мүәссисә вә объектләр.

5. Өзәлләшдирилмәси мәчбури сајылан мүәссисә вә объектләр.

17.3. Өзәлләшдирмә просесиндә дөвләт мүәссисәләринин сәһмдар чәмијјәтләрә чеврилмәси гајдалары

Дөвләт мүәссисәләринин сәһмдар чәмијјәтләрә чеврилмәси "Сәһмдар чәмијјәти һаггында" Азәрбајчаң Республикасы Ганунунун 5-чи маддәси әсасында Дөвләт Әмлак Комитәси тәрәфиндән ишләниб һазырланан вә Азәрбајчаң Республикасынын Милли Мәчлиси тәрәфиндән тәсдиг олунаң мувафиг әсаснаә илә тәңзимләнир.

Дөвләт мүәссисәләринин сәһмдар чәмијјәтләрә чеврилмәси өзәлләшдирмә комиссијалары тәрәфиндән һазырланмыш вә дөвләт әмлак комитәсиндә тәсдиг олунаң өзәлләшдирмә планлары әсасында һәјәтә кечирилир.

Дөвләт мүәссисәләринин сәһмдар чәмијјәтләрә чеврилмәси вә онларын өзәлләшдирилмәсинә һазырлыг мәгсәди илә һәр мүәссисәдә (бирликдә) өзәлләшдирмә комиссијасы јарадылыр. Комиссија ашағыдакы сәнәдләри ишләјиб һазырлајыр:

— өзәлләшдирмә планыны;

— мүәссисә әмлакынын учоту вә баланс дәјәри үзрә гижмәтләндирилмәси һаггында акты;

— коммерсија банкларынын, мүштәрәк вә диқәр мүәссисәләрин низамнаә капиталында өзәлләшдирилән мүәссисәнин иштирак пајынын онун әмлакынын тәркибиндән чыхарылмасы вә ДӘК-ә верилмәси һаггында акты;

— сон беш илиң һесабат балансларыны, һәмчинин сон һесабат дөврүнүн балансыны;

— сәһмдар чәмијјәтин низамнаәсини.

Өзәлләшдирилән мүәссисәләрин дөвләтин мүлкијјәтиндә галлајан сәһмләри, сәһмдар чәмијјәтин гејдијјәтә алындығы андан сатылмалыдыр вә јахуд гижмәтли қағызлар базарында сәһмләрин гижмәтини галдырмаг мәгсәдилә өзәлләшдирмәнин сонунәдәк еһтијәтдә сахланыла биләр.

Дөвләт Әмлак Комитәси програм гәбул олуңдугдан сонра үч әј әрзиндә дөвләт өзәлләшдирмә чек бланкларынын бурахылышыны һәјәтә кечирир. Һәмин бланклар әдәсб (гәдим едәнә) гижмәтли қағыз олдуғу үчүн Авропа тәләбләри сәвијјәсиндә сахталандырмадан муһафизә олуңмагла тәмин олуңур.

Өзәлләшдирмә опсионлары ДӘК-ин тәсдиг етдији гижмәтә сатылыр.

Өзәлләшдирмә опсионларынын сатышындан әлдә олунаң вәсаитләр дөвләт бүдчәсинә дахил олур вә өзәлләшдирмәдән дахил олан вәсаитләрин бөлүшдүрүлмәси нормативләр әсасында истифадә едилир.

Јохлама заманы бу гајдалара әмәл олуңма вәзијјәти ардычыллыгга јохланылмалы вә мөвчуд вәзијјәтә гижмәт верилмәлидир.

17.4. Низамнаә капиталынын формалашмасы просеси үзәриндә нәзарәт

Дөвләт мүәссисәләриндә өзәлләшдирмә күнүнә тәсвијә (ләғв етмә) балансы тәртиб олуңмалыдыр. Онун кәстәричиләри әмлакын гижмәтләндирилмәсинә тәртиб едилән акта ујғун олмалыдыр.

Сәһмдарлар чәмијјәти низамнаә капиталынын формалашмасындан асылы олараг гәти баланс (нәтичә балансы) тәртиб едир.

Ләғв етмә балансыны (гәти баланс) әлдә едән мүәссисәнин муһасибатлығы низамнаә капиталынын формалашдырмаг мәгсәди илә кечән илләрин зәрәрини едәјир. Зәрәрин едәнилмә мәнбәји бунлардыр:

1) Еhtiјат фонду. 2) Бөлүшдүрүлмөмиш мөнфээт.
3) Хүсуси тә'јинатлы фондлар.

Тәфтишчи нәзәрдә сахламалыдыр ки, зәрәрин өртүлмәси үчүн мөнбә олмадыгда зәрәр мөбләғи өзәлләшдирилән мүәссәсинин балансында галыр вә онун әмлакынын башланғыч (илк) гиймәти вә ја әмлакын мөбләғи азалдылыр. О да јадда галмалыдыр ки, еhtiјат фондунун истифаде олунмамыш вәсаити низамнамә капиталына бирләшдирилмәлидир. Бу әмәлијјата белә јазылыш верилмәлидир:

Дебет 86 "Еhtiјат капиталы" һесабы.

Кредит 85 "Низамнамә капиталы" һесабы.

Өзәлләшдирмә фонду бөлүшдүрүлмөмиш мөнфээт һесабына јарадылыр вә бу әмәлијјата ашағыдакы кими мұһасибат јазылышы верилир:

Дебет 88 "Бөлүшдүрүлмөмиш мөнфээт (өртүлмөмиш зәрәр)" һесабы.

Кредит 96 субһесабы "Өзәлләшдирмә фонду" һесабы.

Өзәлләшдирмәнин сечмә варианты үзрә әмәлијјатлара ашағыдакы мұһасибат јазылышлары верилмәлидир:

Дебет 87 "Әлавлә капитал" һесабы.

Кредит 96 "Мәгсәдли малијјәләшмәләр вә дахил олмаар" (3-чү "Өзәлләшмә фонду" субһесабы.)

Бу субһесабын аналитик учоту ишчиләрин шәхси мәгсәдли һесабында ажры-ажрылыгда апарылыр.

Тәфтишчи 96 сажлы "Мәгсәдли малијјәләшмәләр вә дахилолмалар" һесабы үзрә әмәлијјатлары тәһлил едәркән, мүәссәсинин баш мұһасибинин һәмин һесабын тәркибиндә јалныз мәгсәдли програмларын јеринә јетирилмәси үчүн алыннан вәсаитләри сахламаға ихтијары олмасыны нәзәрә алмалыдыр. Бүдчәдән вә бүдчәдәнкәнәр фондлардан мәгсәдли дахилолмалар вә малијјәләшдирмәләр низамнамә капиталынын тәркибинә дахил едилмәлидир.

Буна ашағыдакы кими мұһасибат јазылышы тәртиб едилир:

Дебет 96 "мәгсәдли малијјәләшмәләр вә дахилолмалар" һесабы.

Кредит 85 "низамнамә капиталы" һесабы.

Тәфтиш олуна мүәссәсәдә бу чүр әмәлијјатлара верилән јазылышларын дүзкүнлүјүнә фикир верилмәлидир.

Гүввәдә олан гәјдаја көрә низамнамә капиталы кәләчәк дөврләрин кәлирләри вә гаршыдакы хәрчләрә еhtiјат вә едәмәләр баланс маддәсинин мөбләғи гәдәр азалдылыр. Он-

ларын һәчми инвентарлашма актынын икинчи бөлмәсинә дахил едилир вә чыхылмағ үчүн нәзәрдә тутулур (низамнамә капиталы азалдылыр).

Тәфтишчи мүәссәсәдә јухарыда кәстәриләнләрә әмәл олуна вәзијјәтинә нәзарәт етмәли, бу саһәдәки нөгсәлләры ашқара чыхармалы вә онлара дүзәлишләр едилмәсини тә'мин етмәлидир.

**МАЛИЈҰ НЭЗАРЭТИ ФУНКСИЈАСЫНЫ ЈЕРИНӨ
ЈЕТИРӨН ОРГАНЛАРДА НЭЗАРЭТИН ВӨ
ТӨФТИШИН ХҮСУСИЈҰТЛӨРИ**

XVIII ФӘСИЛ

**АУДИТ ХИДМЭТИНИН МАҢИЈҰЭТИ,
ТӘШКИЛИ ВӨ ВӘЗИФӨЛӨРИ**

**18.1. Аудитин маһијјәти, нөвләри, аудит
апарылмасынын мәгсәди вә вәзифәләри**

Республикамызын базар игтисадијјатына кечмәси бир сыра јени гурумларын јаранмасыны лабүд етди. Онлардан бири дә мүстәгил малијјә нәзарәти функцијасыны јеринө јетирән аудиторлар палатасыдыр.

Ҳазырки дөврдә мүстәгил, пешәкар аудитә тәләбатын артмасы илк нөвбәдә саһибкарлығын вә капитал базарынын өзүнүтөнзимләмә мејлинин күчләнмәси вә ишкүзар тәрәфдашлар арасында гаршылыгылы инама әсасланан малијјә мүнәсибәтләринин јарадылмасы илә әлағәдардыр.

Аудит (audit) — мүәссисәнин (игтисади субъектин) мүнәсибат һесабатларындакы мәлуматларынын ганунчулуға, тәлимата вә стандартларға ујғунлуғунун нејтрал тәрәфин жүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләри тәрәфиндән мүстәгил гәјдада јохланылмасыдыр.

Аудитор (auditor) — мүәссисәнин (игтисади субъектин) малијјә-тәсәрруфат фәалијјәтини јохламаға сәләһијјәти олан, аудитор фәалијјәти кәстәрмәк һүгүгуна малик олмағ үчүн гүввәдә олан ганунчулугда нәзәрдә тутулмуш гәјдада аттестасија олунмуш жүксәк ихтисаслы, вәзифәли шәхсди. Аудитор билаваситә аудит јохламалары апаран мүтәхәссисә дејилир. Аудитә тәләбат мүәссисәләрин идарә едилмәси илә билаваситә мәшғул олан тәрәфлә, мүәссисәләрин фәалијјәтинә сәрмәјә гојан тәрәф арасында баш верә биләчәк мубәһисә вә фикир ајрылығындан ирәли кәлир. Аудитор хидмәти һаггында Азәрбајҗан Республикасынын Ганунунун 2-чи маддәсиндә дејилир:

“Аудит — әмтә истәһсалы вә сатышы, хидмәт кәстәрилмәси вә иш көрүлмәси илә мәшғул олан тәсәрруфат субъектләриндә мүнәсибат учотунун деғат вә дүрүст апарылмасынын, мүнәсибат вә малијјә һесабатларынын мүстәгил јохланылмасыдыр”.

Чох вахт марағы олан тәрәфин вахтынын вә сәриштәсинин олмамасы үзүндән сәрмәјә гојдуғу (пајчысы олдуғу) мүәссисәнин фәалијјәтинә нәзарәт едә билмир. Белә вәзијәт дә онун марағыны (мәнафејини) мүдафиә етмәк мәгсәди илә үчүнчү тәрәфин (нејтрал тәрәфин) иштиракынын зарурилији мејдана чыхыр. Бу вәзифәни һазырки дөврдә жүксәк сәвијјәдә вә вахтында јеринә јетирмәк үчүн кифәјәт гәдәр тәчрүбәли, сәриштәли вә бачарыгылы мүтәхәссисләри олан аудитор тәшкилатларынын хидмәтиндән истифадә етмәк јолу илә ичра етмәк олар.

Бә’зән аудит јохламасы илә тәфтиши ејниләшдирирләр. Бу дүзкүн дејилдир. Белә ки, аудит јохламасы илә тәфтиш бир-бириндән әсаслы сурәтдә фәрглидир. Мәгсәдинә кәрә аудит — малијјә һесабатларынын дүзкүнлүјү барәдә фикир ифадә едилмәси, сифаришчијә хидмәтләр кәстәрилмәси, мүнәсибатларын кәмәклик едилмәси вә онларла әмәкдашлыгдыр.

Тәфтишин мәгсәди нөгсан, чатышмазлыг, сахтакарлыг, мәнсимә вә саир бу кими фактлары ашкар едиб, арадан галдырмағ вә тәгсиркарлары чәзәландырмағ үчүн јол верилмиш нөгсанлары ашкар етмәкдир.

Характеринә кәрә аудит — саһибкарлыг фәалијјәти-дир, тәфтиш исә сәрәнчамларын ичрасыдыр.

Гаршылыгылы мүнәсибәтинә кәрә аудит — мүлки-һүгүги мүнәсибәтдир, көнүллүк вә мүгавилә әсасында гурулур. Тәфтиш исә инзибати-һүгүги мүнәсибәтдир, о, инзибатилик, мәчбурилик әсасында гурулур.

Аудитор хидмәтинин һаггыны сифаришчи едәјир, тәфтишин апарылмасы илә әлағәдар олан хәрчләри исә ону тәшкил едән — јухары тәшкилат малијјәләшдирир.

Практики вәзифәләринә кәрә аудит сифаришчинин малијјә вәзијјәтинин јахшылашдырылмасы, пассивләрин (инвесторларын, кредиторларын пассивләринин) чәлб едилмәси, она көмәклик кәстәрилмәси вә мәсләһәтләр верилмәси просесидир.

Тәфтиш исә активләрин горунуб сахланмасы, тәсәрруфатсызлыг һалларынын, нөгсан вә чатышмазлыгларын гаршысынын алынмасы үчүн һәјата кечирилән тәдбирдир.

Нәтижеләринә көрә аудит, аудитор рә'ји бүтүн һүгуги вә физики шәхсләр, дөвләт һақимијјәт вә идарәетмә органлары, јерли өзүнүидарә органлары вә мәһкәмә органлары үчүн һүгуги әһәмијјәтә малик олан сәнәддир.

Тәфтиш акты исә дахили сәнәддир. Бу сәнәддә јохламада ашқар едилән бүтүн нөгсан вә чатышмазлыглар вә олары доғуран сәбәбләр әкс етдирилир. Акт тәфтиши апардан тәшқилата тәғдим олунар.

Бир гајда оларағ, аудитор өз мүштәрисини диггәтлә динләмәли вә лазым кәлдикдә она мувафиг көмәклик кәс-тәрмәлидир.

Бә'ән аудиор сәнәтини һәким сәнәти илә мүгајисә дә едирләр. Јә'ни, һәким хәстәни динләјиб, мүајинә едиб, она диагноз гојуб мүаличә етдији кими, аудитор да мүәссисәнин, фирманын игтисади чәһәтдән сағламлығыны нәзәрдин кечирир вә онун нөгсанларынын ләғвинә, игтисади вәзиј-јәтинин сағламлашдырылмасына јөнәлдилән тәклифләр верир.

Мүстәгил аудитор хидмәти өлкәнин базар игтисадијјатына кечмәси, саһибкарлығын әмәлә кәлмәси, мүлкијјәтчиләрин (сәһмдарларын, пајчыларын) вә кредиторларын өзүнү тәнзимләмә ишләринә тәләбатынын јаранмасы вә онларын гојдуғлары вәсаитин горунуб сахланылмасынын јахшылашдырылмасыны тә'мин етмәк мөгсәди илә јарадылмышдыр. Бејнәлхалғ тәчрүбәјә әсасән базар игтисадиј-јатына кечән бүтүн өлкәләрдә ганунверичилијә мувафиг оларағ мүәссисәләрин бир һиссәси аудитдән кечмәјә борчлудур, дикәрләри исә буну көнүллү едирләр.

Беләликлә, аудит көнүллү вә мәчбурилик принципи үз-рә гурулур.

Мүстәгиллик: аудитор муһасибат һесабатынын, өдәниш-һесаблашма сәнәдләринин, верки декларасијасынын системдәнкәнар јохланылмасында мүстәгил саһибкарлығ фәалијјәтини һәјата кечирир вә дикәр бу кими аудит хид-мәтләрини јеринә јетирир.

Әкәр көнүллү јохлама игтисади субъектин гәрары үзрә апарыларса, бунун әксинә оларағ мәчбури јохлама онун истәјиндән (игтисади субъектин) асылы олмајарағ апары-лыр. О, Азәрбајчан Республикасынын ганунчулуғунда нә-зәрдә тутулан гајдада һәјата кечирилир.

Аудит, дахили вә кәнар аудитә бөлүнур.

Дахили аудит мүәссисәнин рәһбәрлијинин јаратдығы

нәзарәт системидир. Нәзарәтин бу формасынын васитәси илә активләрин һәрәкәтина, менечмент сијасәтинә вә онун кејфијјәтинә нәзарәт олунар. Бу чүр нәзарәти (јохламаны) һәм мүәссисәнин ишчәләри, һәм дә дә вәт олунамш мүтә-хәссисләр һәјата кечирә биләрләр.

Кәнар аудит — мүәссисәнин рәһбәрлији тәрәфиндән әв-вәлләр тәғдим олунамш һесабатын дүзкүнлүјүнү мүәјјән етмәк үчүн кәнар, објектив бахышы тә'мин едән мүстәгил нәзарәт формасыдыр. Бу чүр аудит мүлкијјәтчинин, илк нөвбәдә коллектив мүлкијјәтчиләрин — пајчыларын вә сәһмдарларын, һабелә кредиторларын, хүсуси сектор мүәс-сисәләринин малијјә-тәсәрруфат фәалијјәти һағгында һеса-батын дүзкүнлүјүнә әмин олмағ үчүн тәшқил олунар.

Дахили аудит ичра фәалијјәти нөвләриндән бири кими мүәссисәнин рәһбәрлији тәрәфиндән тәшқил олунар.

Кәнар аудит мүстәгил тәрәфлар: мүәссисә (сифариш-чи) вә аудитор тәшқилаты (аудитор) арасындакы мүгави-ләјә әсасән һәјата кечирилир.

Аудитор јохланылмасындан бојун гачыран вә ја буна манечлик тәрәдән игтисади субъектә, ејни заманда ихти-сассыз, кејфијјәтсиз аудитор јохламасы апаран аудитора мәс'улијјәт тәтбиг едилир.

Аудитор өзүнүн практикы фәалијјәтиндә ики груп нор-матив актлара истинад етмәлидир:

1. Дөвләтин аудитор фәалијјәти һағгында олан ганун-чулуғ актына;
2. Аудитор стандартларына вә дикәр низамлајычы сән-дәләрә.

Ашағыдакы субъектләр бејнәлхалғ тәчрүбәдә мәчбури гајдада аудит јохланылмасына чәлб олунарлар:

— һүгуги тәшқилаты формасы олан игтисади субъект-ләр — јүздән артығ иштиракчысы олан сәһмдар чәмијјәти.

Фәалијјәт нөвүндән асылы оларағ:

— банк вә дикәр кредит мүәссисәләри;

— сығорта органлары;

— әмтәә вә фонд фирмалары;

— инвестисија институтлары;

— бүдчәдәнкәнар фондлар;

— һүгуги вә физики шәхсләрин көнүллү көчүрдүјү вә-сайт һесабына јарадылмыш кејријјә вә дикәр фондлар.

Аудитин бирдәфәлик вә мүнтәзәм формасы да мөвчүд-дур. Бирдәфәлик аудити, аудитор (аудитор тәшқилаты) һә-

мин сифаришчи үчүн илк дөфө кечирир вә бу жохлама бирдөфәлик характери дашыјыр.

Мүнтөзәм аудит. Бу аудитор (аудитор тәшкилаты) тәрәфиндән сифаришчинин өзүнәмәхсус (спесифик) хусусиј-јәтләринә, мүһасибат үчотунун тәшкилинә, онун мүсбәт вә мәнфи чәһәтләринә бәләд олмагла, сифаришчи илә узун-мүддәтли әмәкдашлығын нәтичәләринә әсасланыр.

Әмәлијјат аудити. Бу аудитдә мүәссисәнин рәһбәрлијинин фәалијјәтинин дүзкүнлүјү, баш вермиш мүхтәлиф малијјә-тәсәррүфат әмәлијјатларынын ганунаујғунлуг сәвиј-јәсини мүәјјән етмәк мәгсәди илә мүвафиг гәјдә вә нормалара әмәл олумасы бахымындан тәсәррүфат субъектинин конкрет фәалијјәт сәһәләринин, тәсәррүфат системи фәалијјәтинин ишләринин вә методларынын һәр һансы бир һиссәсинин жохланылмасы нәзәрдә тутулур.

Малијјә һесабатынын аудити. Малијјә һесабатынын аудити үмуми-малијјә һесабатынын мүвафиг тә'лимата (гануна вә с.) ујғунлуг дәрәчәсини мүәјјән етмәк мәгсәди илә апарылыр.

Аудитин апарылмасынын мәгсәди вә вәзифәләри Азәрбајҗан Республикасынын Аудиторлар Палатасы Шурасынын 1996-чы ил 7 октябр тарихли 5/3 сәјлы гәрары илә ашағыдакы кими тәсдиг едилмишдир.

Кириш

1. Аудит әмтәә истәһсалы вә сатышы, хидмәт көстәрилмәси вә иш көрүлмәси илә мәшғул олан тәсәррүфат субъектләриндә мүһасибат үчотунун дәиги вә дүрүст апарылмасынын, мүһасибат вә малијјә һесабатларынын мүстәгил жохланылмасыдыр.

2. Бу, стандарт аудитин әсас мәгсәдини вә вәзифәләрини, онун маһијјәтини мүәјјән едир.

3. Аудитин апарылмасында әсас мәгсәд жохланылан тәсәррүфат субъектинин һәгиги малијјә вәзијјәти барәдә аудитор рә'јинин формалашмасы, башга сөзлә, тәсәррүфат субъектинин малијјә һесабатларында онун фәктики малијјә вәзијјәтинин әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнүн аудитор тәрәфиндән гижмәтләндирилмәсидир.

4. Аудитин әсас вәзифәси аудит жохламасы просесиндә рә'јин формалашмасы үчүн ләзыми мигдарда мүвафиг аудитор сүбүтларынын әлдә едилмәсидир.

5. Аудит жохламасынын тәшкили малијјә мә'луматларында жохланылан тәсәррүфат субъектинин фәалијјәтинин бүтүн аспектләринин олдуғу кими әкс етдирилмәсини тә'мин етмәли, мүһасибат сәнәдләри вә дикәр мәнбәләрдән алынан мә'луматларын дүзкүн вә кифәјәтедичи олмасына әсаслы зәманәт вермәлидир.

Аудитин маһијјәтинә ашағыдакылар аид едилмишдир:

6. Аудитин апарылмасынын зәрурилији тәсәррүфат субъектинин малијјә вәзијјәти барәдә мә'луматлардан истифадә едәнләрин тәләбатындан ирәли кәлир. Бу мә'луматлардан истифадә едәнләр тәсәррүфат субъектинин малијјә вәзијјәти һаггында тәгдим олунан мә'луматларын дүзкүнлүјүнә вә доғрулуғуна әмин олмалыдырлар. Тәсәррүфат субъектинин малијјә вәзијјәти барәдә мә'луматлардан истифадә едәнләр ашағыдакылар ола биләр:

— тәсәррүфат субъектинин саһиби вә ја бу субъектин идарә апаратынын рәһбәри;

— бу субъектин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләриндә мадди марағы олан һүғуги вә физики шәхсләр.

7. Бу мә'луматлардан истифадә едәнләрин еһтијачлары аудитор рә'јләринин объектив олмасыны тәләб едир. Бу аудитин мүстәгиллијини вачиб бир шәрт кими мүәјјәнләшдирир.

8. Аудит малијјә һесабатларындан истифадә едәнләр үчүн мә'лумат рискнинин мүһасиб сәвијјәјәдәк азалдылма-сы просесидир.

9. Аудитор малијјә һесабатларыны тәсдиг етмир, о јалныз өз рә'јини билдирир. Аудитор малијјә һесабаты илә бағлы рә'јинә көрә мәс'улијјәт дашыјыр; о, малијјә һесабатынын өзүнә чавабдәһ дејил. Малијјә һесабатына көрә мәс'улијјәт жохланылан тәсәррүфат субъектинин идарәдичи апаратынын үзәринә дүшүр. Аудит тәсәррүфат субъектинин рәһбәрлијини мәс'улијјәтдән азад етмир.

Аудитин функционал вәзифәләринә ашағыдакылар аид едилмишдир:

10. Әсас мәсәләләрлә јанашы, аудит конкрет шәраитдән вә тәләбдән асылы олараг бир сыра функционал вәзифәләри дә һәлл едә биләр. Функционал вәзифәләрә ашағыдакылар аиддир: дүзәлиш вәзифәси, оператив нәзәрәт вәзифәси, стратежи вәзифә.

11. Дүзәлиш вәзифәси апарылан аудит нәтичәсиндә ау-

дитор мәнфи нәтичә чыхартдыгда, о сифаришчинин хаһиши илә ашкар едилмиш сәһвләрин дүзәлиши үчүн төвсијә верә биләр. Дүзәлиш вәзифәсинә аудитор тәрәфиндән сәһвләрин бирбаша дүзәлиши дахил дејилдир.

12. Оператив нәзарәт вәзифәси тәсәррүфат субъектинин бирбаша фәалијјәти заманы бурахыла билән сәһвләрин әввәлчәдән хәбәрдарлығы вә ја мәсәләнин оптимал вариантынын сечилмәси үчүн системли нәзарәти һәјата кечирән мүтәмади аудитдир.

Аудит просеси заманы әлдә едилән мә'луматларә әсәсән аудиор сифаришчијә әввәлчәдән сәһвләрин хәбәрдарлығы вә фәалијјәтинин дүзкүн, оптимал вә ја алтернатив вариантларыны төвсијә етмәлидир.

Аудитор өзү сифаришчинин әвәзинә гәрар чыхара билмәз.

13. Стратежи вәзифә тәсәррүфат субъектинин фәалијјәтинин оптимал инкишаф програмынын вә ја алтернатив стратегијасынын аудити заманы әлдә едилән нәтичәләрә ујғун әсәсләндирылмасыдыр. Бу һагда аудиторун фәалијјәти тәклиф вә төвсијә вермәклә битмиш олур. Гәрарларын гәбул едилмәси сифаришчинин сәләһијјәтидир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, аудитор хидмәти бүдчә тәшкилатларына, һабелә там дөвләт мүлкијјәтиндә олан мүәссәләрә дөвләт тәрәфиндән едилән нәзарәти һәјата кечирмир вә һәмин нәзарәти әвәз етмир.

18.2. Аудитин апарылмасы һаггында мүгавилә

Аудитин апарылмасына даир нүмунәви мүгавиләнин мәзмуну Азәрбајҗан Республикасы Аудиторлар Палатасы Шурасынын 1996-чы ил 7 октјабр тарихли 5/4 сајлы гәрары илә тәсдиг едилмишдир. Һәмин гәрара көрә мүгавиләдә ашағыдакылар нәзәрдә тутулмушдур:

Кириш

1. Аудитин кечирилмәсинә даир мүгавилә сифаришчи (тәсәррүфат субъекти) вә ичрачы (сәрбәст аудитор вә ја аудитор тәшкилаты) арасында аудиторун пешә фәалијјәтинә (аудитор тәшкилатынын низамнаме мәсәдләринә) ујғун олараг малијјә-тәсәррүфат мүнәсибәтләри саһәсиндә хидмәтләрин кәстәрилмәси барәдә разылашма фактыны тәсдиг едән әсәс сәнәдләр.

2. Мүгавилә тәрәфләрин әввәлчәдән мүәјјән олунмуш бүтүн мәсәләләр барәдә там разылығы кәлмәсини тәсдиг едән сәнәддир. Тәрәфләрин кәтүрдүкләри өһдәликләри, онларын јеринә јетирилмәси шәртләрини вә мүәјјән едилмиш мәс'улијјәт дәрәчәсинин дүзкүн тәсвири үчүн мүгавиләнин бағланылмасы илә јаранан гаршылығылы мүнәсибәтләрин бүтүн мүһүн аспектләри мүгавиләдә максимум ајдын вә конкрет гејд олунмалыдыр.

3. Сифаришчи аудитор тәшкилатына (аудитора) аудитин апарылмасы барәдә шифаһи вә ја јазылы хаһишлә мүрачиәт едир. Мүрачиәтдә аудитин апарылмасынын мәгсәдини вә аудит просесиндә һәлл едилмәси зәрури олан мәсәләләри (аудит јохламасынын һәчмини) кәстәрир. Аудиторун шифаһи вә ја јазылы чавабы онун гаршыја гојулан мәсәләјә вә аудитин һәчминә разылығыны тәсдиг едир. Аудитор сифаришчи гаршысында мәс'улијјәт дәрәчәсини, һесабаты тәгдим етмә формаларыны вә онун нәтичәләрини, јохламадан әввәл музакирә олунмуш зәрури сајылан башга мәсәләләрә тохунан мүддәалары өзүндә әкс етдирә биләр. Чаваб вермәмишдән әввәл аудитор зәрури һалларда ишин һәчмини мүәјјән етмәк мәгсәди илә аудит объектиндә тәдигат апарә биләр.

4. Илкин разылыг әлдә едилдикдән сонра аудитин апарылмасына даир мүгавилә тәртиб едилди.

Мүгавиләнин мәзмуну

5. Аудитин апарылмасына даир мүгавиләнин мүфәссәл мәзмуну конкрет һаллардан асылы олараг мүхтәлиф ола биләр. Ашағыда кәстәрилән мүддәалар мүгавиләдә мүтләг кәстәрилмәлидир:

— аудитин мәгсәди;

— аудитин һәчминин мүәјјәнләшдирилмәсинин аудиторун сәләһијјәтинә аид едилмәси (аудитин һәчмини анлајышы өзүндә јохламанын лазымы һәчмини вә дәринлијини, тәркибини, мәғзини вә аудитор әмәлијјатларынын кечирилмәси мүддәтини бирләшдирир);

— аудитлә бағлы тәләб олунан һәр һансы бир јазыја, сәнәдләшмәјә вә дикәр мә'луматлардан аудиторун истифадәсинә имкан јарадылмасы;

— јохланылан тәсәррүфат субъектинин мүдиријјәтинин аудиторлара тәгдим олунан мә'луматларә көрә мәс'улијјә-

ти (лазым олдугда јохланылан тәсәррүфат субъектинин мүдиријјәтиндән тәгдим олуна мә'лумата айд тәсдигедичи сәнәдин алынмасы тәләби әввәлчәдән јазылы сурәтдә шәртләндириләр);

— малијјә һесабатларына көрә јохланылан тәсәррүфат субъектинин рәһбәрлијинин мөс'улијјәти;

— биринчи аудитин апарылмасы заманы илкин галыға көрә вә ја әкәр әввәлки јохламалар башға аудитор тәрәфиндән јеринә јетирилмишдирсә, мөс'улијјәтин шәртләри;

— јохламанын мәғзи вә аудитә, еләчә дә истәнилен учот вә нәзарәт системинә хас олан мөһдудијјәтләр нәтичәсиндә, һәтта әһәмијјәтли сәһвләрин вә позунтуларын ашкар олунмасы рискинин мөвчудлуғуна көстәриш;

— аудитор тәрәфиндән апарылан ишин нәтичәләри һаггында сифаришчијә верилән мә'луматын формасы (сифаришчијә верилән сәнәдләрин һәчми вә тәркиби).

6. Бундан әләвә, мугавиләјә ашағыдакы мүддәалар да дахил едилә биләр:

— аудитин планлашдырылмасы барәдә разылашмалар;

— аудит объектинин бир сыра сәһәләрини јохламағ үчүн экспертләрин вә диқәр аудиторларын чәлб олунмасына даир разылашма;

— аудитин апарылмасы үзрә јеринә јетирилән ишләрә көрә һесаблашма гајдалары;

— јохламаја дахили аудиторлардан вә сифаришчиләрдән ишчиләрин чәлб едилмәсинә даир разылығ;

— аудитор өһдәликләринин истәнилен мүмкүн мөһдудијјәтләри;

— аудитор вә сифаришчи арасында әләвә разылашмаја истинад.

Мугавиләнин гурулушу ашағыдакы кими нәзәрдә тутулмушдур:

7. Мугавиләнин гурулушундакы тәфсилат мүхтәлиф ола биләр. Јакин үмумилиқдә онун формасы гәбул едилмиш мугавиләләрин формасына ујғун олмалыдыр. Кириш һиссәсиндә вә ја үмуми мүддәаларында мугавиләнин ады, нүсхәләринин сајы, имзаландығы ајын тарихи вә јер көстәрилдиқдән сонра мугавиләни бағлајан тәрәфләрин (сифаришчи вә ичрачы) ады, реқвизитләри, һәр бир тәрәфдән мугавиләјә имза едән мөс'ул шәхсләрин сојады, ады вә ата-сынын ады верилмәлидир.

8. "Мугавиләнин предмети" бөлмәсиндә аудитор хидмә-

тинин ады ("аудитин апарылмасы" вә ја "аудитор јохламасы"), аудитин мәғсәди вә аудит һәчминин көстәричиләри верилмәлидир.

9. "Тәрәфләрин өһдәликләри" бөлмәсиндә һәр тәрәфин өз үзәринә көгүрдүјү өһдәликләрин сијаһысы вә көстәричиләри верилмәлидир.

Сифаришчинин өһдәлик сијаһысына ашағыдакы мүддәалар дахил едилмәлидир:

— аудитлә әләғәдәр тәләб олунан һәр һансы бир гејдијјәтдан, сәнәддән вә башға мә'луматлардан истифадә етмәк үчүн аудитор имкан јарадылмасы;

— аудиторун мәғсәдинә (фикринә) тә'сир едә биләчәк һәр һансы бир һәрәкәтдән чәкинмәси;

— ишин гәбулу вә әдәниши һаггында өһдәлик;

— тәрәфләрин мугакирә едилмәсинә еһтијач дудуглары диқәр өһдәликләр.

Аудиторун өһдәликләри сијаһысына ашағыдакылар дахил едилмәлидир:

— аудитин мә'лумат сирринин мүхтәлифијинә вә диқәр принсипләрә ријәг едилмәси;

— аудитор тәрәфиндән апарылан ишләрин нәтичәси һаггында сифаришчијә верилән мә'лумат формасынын тәсвири (сифаришчијә верилән сәнәдләрин һәчми вә тәркиби);

— аудитин кејфијјәти үчүн тәләб олунан стандарт вә нормалара, ганунверичилик ақтларына вә диқәр (көстәрмәк, мөһз һансылара) ме'јарлара әмәл едилмәси;

— иш просесиндә онун лүзүмсузлуғу ашкар едиләрсә, бу һагда сифаришчијә хәбәрдарлығ едилмәси өһдәлији;

— тәрәфләрин мугакирә едилмәсинә еһтијач дудуглары диқәр өһдәликләр.

10. "Ишин төһвил-гәбул гајдасы" бөлмәсиндә тәрәфләрин јеринә јетирдиқләри ишләрин төһвили заманы һәрәкәтләринин ардычыллығы вә көстәричиләри, һәмчинин сифаришчинин көрүлән ишләрин гәбулундан имтина етмәсинин рәсмилләшдирилмәси гајдасы вә шәртләри мүәјјән едилмәлидир.

11. "Ишләрин јеринә јетирилмәси мүддәти" бөлмәсиндә ишләрин јеринә јетирилмәси мүддәти, башланма вә гуртарма тарихи, һәмчинин көрүлән ишләрин нәтичәләринин тәгдим едилмә вахты көстәрилмәлидир.

12. "Ишләрин дәјери вә һесаблашма гајдасы" бөлмәси

көрүлөн ишә көрә өдәниш гайдасыны вә онун мәбләги һаггында мә'луматлары өзүндә бирләшдирир.

13. "Тәрәфләрин мәс'улијјәти" бөлмәсиндә тәрәфләрин һәр биринин дашыдыгы мәс'улијјәтин шәртләри әкс етдирилир (мәс'улијјәтин јаранмасына сәбәб олан шәртләр вә мәс'улијјәтин нөвү вә һәчми нәзәрдә тутулур).

Бу вә ја дикәр тәрәфин мәс'улијјәт дашымамасы һаггында мәсәләләрин музакирә едилмәси мәгсәдәујгундур.

Сифаришчинин мәс'улијјәт шәртләринә ашағыдакылар дахилдир:

— аудитор тәгдим олуна мә'луматын дүзкүнлүјүнә көрә мәс'улијјәт дашымасы;

— малијјә нәтичәләри вә онлара әләвә едилән һесабатлар үзрә кәнарлашмалар вә позунтулар ашкар едилдикдә мәс'улијјәт дашымасы;

— аудиторун төвсијәләрини јеринә јетирмәдији һалларда мәс'улијјәт дашымасы;

— ишин тәһвили заманы өдәниш вә өһдәликләрин јеринә јетирилмәсинә көрә мәс'улијјәт дашымасы;

— мәс'улијјәтин дикәр нөвләри вә шәртләри.

Ичрачынын мәс'улијјәт шәртләринә ашағыдакы мүддәалар дахил едилмәлидир:

— ишләрин кејфијјәтинә көрә мәс'улијјәт;

— ишләрин јеринә јетирилмәси мүддәтинә риајәт едилмәсинә көрә мәс'улијјәт;

— ишләри јеринә јетирәркән аудитин принципләринә вә стандартларына әмәл едилмәсинә көрә мәс'улијјәт;

— мәс'улијјәтин дикәр нөвләри вә шәртләри.

14. "Мүгавиләнин фәалијјәт мүддәти" бөлмәси мүгавиләнин фәалијјәтинин башланма вә гуртарма мүддәтини әкс етдирир.

15. "Хүсуси шәртләр" бөлмәсинә јухарыдакы бөлмәләрдә әкс олунамајан вә тәрәфләрин мүөјјән етмәјә еһтијач дүјдуглары дикәр мүддәалар дахил едилди. Бурада әсәсэн, ашағыдакы мүддәалар мүөјјән олунамалыдыр:

— јохламанын мәғи вә аудитә хас олан дикәр мөһдудийјәтләр нәтичәсиндә, һәтта әһәмийјәтли сәһвләрин ашкар олунамасы рискинин мөвчудлуғуна кәстәриш;

— мүөјјән мәрһәләдә ичрачынын ишдән имтина етмәси шәртләри;

— ишләрин јеринә јетирилмә мүддәтинин узадылма шәртләри;

— бу мүгавиләнин һәр һансы бир әләвә разылашдырылмасына, һәмчинин әләвәсинә истинад едилмәси;

— мүгавиләјә аид мүбаһисәләрин арадан галдырылмасы гайдасы;

— дикәр шәртләр.

16. "Тәрәфләрин реквизиити" бөлмәси һәр бир тәрәфин һүғугу унваныны вә өдәниш реквизиитини өзүндә әкс етдирир.

МҮГАВИЛӘЈӘ ӘЛӘВӘ

17. Мүгавиләнин мүддәалары әләвә сәнәдләрлә ајдынлашдырыла биләр (мүгавиләјә әләвәләрлә). Мәсәлән, ишин јеринә јетирилмәси мүддәти, ишин тәғвим планында регламентләшдирилә биләр; өдәнишин мәбләги вә гайдасы мүгавилә гижмәтинин разылашма протоколу илә тәнзимләнә биләр вә с. Белә һалда, мүгавиләнин мәтниндә бу сәнәдләрә истинад едилди вә онларын мүгавиләнин ајрылмаз әләвәләри олмасы кәстәрилди. Хүсуси шәраитдән асылы оларағ әләвәләрин тәркиби вә мәзмуну мүхтәлиф ола биләр.

Азәрбајҗан Республикасы Аудиторлар Палатасы Шурачынын 1996-чы ил 28 ијул тарихли 2/3 сажлы гәрары илә тәсдиғ едилмиш "Аудитор хидмәти кәстәрилмәси барәдә" нүмунәви мөгавиләнин формасы ашағыдакы кимидир:

М ү г а в и л ә № _____

_____ (шәһәр, рајон) " _____ " _____ 199_ ил

Бундан сонра "Ичрачы" адландырылачағ (аудиторун сојады, ады, атасынын ады вә ја аудитор тәшкилатынын ады, лисензијасынын ким тәрәфиндән верилмәси, верилмә тарихи, №-си) бир тәрәфдән вә _____

бундан сонра "Сифаришчи" адландырылачағ (тәсәррүфат субъектинин ады вә мүгавилә бағлајанын вәзифәси, сојады, ады, атасынын ады) икинчи тәрәфдән аудитор хидмәти кәстәрилмәси барәдә ашағыдакы мүгавиләни бағладылар (тәртиб етдиләр).

I. МҮГАВИЛЭНИН МЭЗМУНУ ВЭ ТЭРЭФЛЭРИН ЧАВАВДЕЪЛИЖИ

1.1. "Сифаришчи" тапшырыр, "Ичрачы" исэ ашағыдакы ишлэрин јеринэ јетирилмэсини өз үзэринэ көтүрүр:

1.1.1. "_____ 199_____-чи ил тарихдэн _____ 199_____-чи ил тарихэ кими (аудитор хидмэтинин нөвү)

1.1.2. Мүһасибат учотунун, мадди дөјөрлилэрин вэ пул вэсаитинин горуноуб-сахланылма вэзијјэтинэ гижмөт верилмэсини.

1.1.3. Аудитин нэтичэсинэ даир акт вэ аудитор рэјинин тэртиб едилмэсини.

1.1.4. Сифаришчинин малијјэ-тэсэррүфат фэалијјэтинин сэмэрэлилијинин артырылмасы, мадди дөјөрлилэрин вэ пул вэсаитлэринин горуноуб сахланылмасы, һәмчинин ашкар едилэн нөгсан вэ чатышмаазлыгларын арадан галдырылмасына даир төклиф вэ төвсијэлэрин верилмэсини.

Бунула элагөдар олараг тэрэфлэрин вэзифэси ашағыдакы кими бөлүшдүрүлүр.

1.2. Сифаришчи өһдэсинэ көтүрүр:

1.2.1. "Сифаришчи" өз вэсаити вэ күчү һесабына мадди дөјөрлилэрин, пул вэсаитлэринин вэ һесаблашмаларын инвентарлашдырылмасынын там апарылмасыны, һәмчинин норматив актларла мүөјјөн едилмиш гајдада инвентарлашдырманын сон нэтичэсинин чыхарылмасыны тэмин едир.

1.2.2. "Ичрачы"ја иш планыны тэмин едөн мүһасибат, малијјэ һесабатларыны вэ банк сөнөдлэрини, һәмчинин ишлэрин вахтында вэ там ичра едилмэси үчүн лазыми мөлуматлары тэгдим едир.

Бунларла элагөдар "Сифаришчи", "Ичрачы"ја дөјмиш зијаны өдөјир.

1.2.3. "Сифаришчи", "Ичрачы"нын тэлэблэринэ эсасэн бу мүгавилэнин 1.1.1. бөндиндэ нэзэрдэ тутулан ишлэрин јеринэ јетирилмэси илэ элагөдар олан мөсөлэрө үзрө "Сифаришчи"нин вэзифэли шөхслэриндэн изаһатлар алынмасыны, һәмчинин арајышларын вэ лазыми сөнөдлэрин сүрөтлэринин тэгдим едилмэсини өһдэсинэ көтүрүр.

1.3. "Ичрачы" өһдэсинэ көтүрүр:

1.3.1. "Сифаришчи"нин малијјэ-тэсэррүфат фэалијјэтинин "_____ 199_____-чы илдэн _____ 199_____-чы илэдөк олан дөвр үзрө аудитини һөјата кечирмөк.

1.4. Мүгавилэ үзрө ишин төһвил верилмэ мүддэти: _____ 199_____-чы ил тарихэ кими.

II. ИШЛЭРИН ДӨЈӨРИ ВЭ ЃЕСАБЛАШМА ГАЈДАЛАРЫ

2.1. Тэрэфлэрин разылыгына эсасэн, бу мүгавилэдэ нэзэрдэ тутулан аудитор хидмэтинин дөјөри ашағыдакы мөблэгдэ мүөјјөн едилир:

— көстэрилэн хидмэтин дөјөри _____ манат;

— элавэ дөјөр веркиси _____ манат;

— аудиторун е'замијјөт хэрчлэри _____ манат;

— чөми өдөнилмөлидир _____ манат.

2.2. "Сифаришчи" мүгавилэдэ нэзэрдэ тутулан мөблэгин:

— өввэлчэдэн;

— 50 фаизини аван шөклиндэ, галан мөблөги төһвилгөбул актыны һәр ики тэрэф имзаладыгдан сонра 2 банк күнү мүддэтиндэ өдөмөлидир.

2.3. "Сифаришчи" тэрэфиндэн эсассыз олараг мүгавилэ вэ жахуд мүгавилэнин шөртлэри позуларса, өдөнилмиш мөблөг кери гајтарылмыр.

2.4. "Сифаришчи" вахтында өдөнилмөмиш көстэрилэн хидмэтин дөјөринин кечикдирилмиш һәр күнү үчүн 0,5 фаиз чөримэ өдөјир.

III. ИШЛЭРИН ТӨ҃ВИЛИ ВЭ ГЭБУЛУ ГАЈДАСЫ

3.1. Мүгавилэ үзрө ишлөр гуртардыгдан сонра ганунвечиликлэ мүөјјөн едилмиш гајдада рэсмилөшдирилмиш сөнөдлэрин "Ичрачы"ја төһвил верилмэси көндөриш сөнөдлэри илэ һөјата кечирилер.

3.2. Иши јеринэ јетирэн "Ичрачы", "Сифаришчи"ја јекун сөнөдлэрини төһвил-төслим акты илэ тэгдим едир.

3.3. Төһвил-төслим актыны алан "Сифаришчи" эн чоху 5 күн мүддэтиндэ актла таныш олмалы вэ һеч бир е'тиразы жохдурса, имза едир "Ичрачы"ја гајтармалыдыр.

3.4. Әкэр ишин гөбулуна даир "Сифаришчи"нин эсасландырылмыш е'тиразы оларса, бу барэдэ һәр ики тэрэфин имзасы илэ акт тэртиб едилэрөк, бурада тамамланачаг ишлэрин сиһајысы вэ ичра мүддэти көстэрилер.

3.5. Тамамлама ишлери вахтындан эввэл јеринэ јетирилсә, "Сифаришчи" ону вахтындан эввэл гәбул едир вә дәјерини разылашдырылмыш гижәтлә едәјир.

IV. ТӘРӘФЛӘРИН МӘС'УЛИЈЈӘТИ

4.1. "Сифаришчи" вә "Ичрачы" өһдәлијин там вә ја гисмән јеринә јетирилдији һалда, гүввәдә олан ганунверичилијә вә бағланмыш мүгавиләнин шәртләринә кәрә әмлак мäs'улијјәти дашыјыр.

4.2. "Ичрачы" јалныз аудит нәтичәсиндә тәртиб едилмиш рә'јә кәрә "Сифаришчи"јә дәјән зәрәр үчүн мадди мäs'улијјәт дашыјыр.

4.3. "Ичрачы" тәрәфиндән иш вахтында јеринә јетирилмәсә, бағланмыш мүгавиләнин шәртләринә кәрә, "Ичрачы" кечикдирилән һәр күн үчүн хидмәт һаггынын 0,2 фаизи һәчминдә чәримә едәјир.

4.4. Бу мүгавиләнин 3.3. бәндиндә кәстәрилән шәртләр "Сифаришчи" тәрәфиндән позулараг јеринә јетирилмиш иш вахтында гәбул едилмәсә, кечикдирилән һәр күн үчүн "Сифаришчи" хидмәт һаггынын 0,2 фаизи һәчминдә чәримә едәјир.

V. МӘХФИЛИК

5.1. Тәрәфләр бағланмыш мүгавиләнин мәзmunуну вә мүгавиләнин бағланмасы үчүн зәрури сәнәдлери мәхфи сахламагла, тәрәф мүгавилинин рәсми разылығы олмадан үчүнчү тәрәфә һеч бир мә'лумат вермир.

"Ичрачы" "Сифаришчи"нин јазылы разылығы олмадан ашкар едилән факт вә мә'луматлардан һәр һансы бир мөгсәд үчүн истифадә едә билмәз.

5.2. "Ичрачы" онун тәгсири үзүндән олмајан сәбәбләрә кәрә јазылмыш мә'луматлара кәрә вә үмуми характерли мә'луматларын јажылмасы үчүн мäs'улијјәт дашымыр.

VI. МҮБАҲИСӘЛӘРИН ҺӘЛЛИ

6.1. Бағланмыш мүгавилә шәртлери үзрә тәрәфләр арасында һәр һансы бир мүбаһисә вә ја фикир ајрылығы данышыглар васитәси илә һәлл едилмәсә, гүввәдә олан ганунверичилијә ујғун һәлл едилир.

VII. МҮГАВИЛӘНИН ВАХТЫНДАН ӘВВӘЛ ДАЈАНДЫРЫЛМАСЫ

7.1. Тәрәфләрдән һәр бири ашағыда кәстәрилән сәбәбләр оларса, рәсми гәйдада мәктуб васитәси илә мүгавиләнин ичрасыны дајандырдығыны билдирә биләр:

а) едәмә габилитәти олмәсә, имкансыз, ләғв едилмә вә ја јенидән тәшкил етмә һалларында;

б) ади ишкүзәр фәалијјәтин дајанмасы вә ја она манечилик тәһлүкәси оларса.

7.2. Тәрәфләрдән бири мүгавилә шәртләрини позарса вә икинчи тәрәфин тәләби илә бурахылмыш нөгсанлары үч күн әрзиндә арадан галдыра биләрсә, икинчи тәрәф рәсми мәктубла мүгавиләнин ичрасыны дајандыра биләр.

7.3. Әкәр бағланмыш мүгавилә 7.1. вә 7.2. бәндләринә әсәсән позуларса, кәстәрилмиш фактики хидмәтин дәјери "Сифаришчи" тәрәфиндән, "Ичрачы"нын бир тәрәfli гәйдада инкассоја тәгдим етдији едәниш тәләбнамәси вә јеринә јетирилмиш ишин һәчминә даир тәртиб едилмиш акта әсәсән едәнилилр.

VIII. ФОРС-МАЖОР ШӘРАИТИ

8.1. Форс-мажор шәраитиндә мүгавилә үзрә кәтүрүлән өһдәлијин јеринә јетирилмәси гејри-мүмкүн ола биләр.

8.2. Форс-мажор шәраитинин мөвчуд олмасы илә әлағәдар тәрәфләрдән бири екстремал шәраитдәдирсә вә мүгавилә өһдәлијини вахтында јеринә јетирә билмирсә, форс-мажор шәраити гуртаранадәк өһдәлијин јеринә јетирилмәсиндән о һалда азад едилир ки, икинчи тәрәф дәрһал форс-мажор шәраитинин мөвчудлуғуна даир рәсми мәктуб көндәрмиш олсун.

IX. ДИКӘР ШӘРТЛӘР

9.1. "Ичрачы" мүгавилә өһдәлијини јеринә јетирмәк мөгсәди илә лазым олан аудиторлары чәлб едир.

9.2. Мүгавиләдә јеринә јетирилән ишин дәјери јалныз бу мүгавилә үчүн олмагла, кәләчәкдә бағланылчаг ејни адлы икинчи мүгавиләјә шамил едилмир вә рәгабәт үчүн истифадә етмәк олмәз.

Х. МҮГАВИЛЭНИН ФЭАЛИЈЖЭТ МҮДДЭТИ ВЭ ТЭРЭФЛЭРИН ҮНВАНЛАРЫ

10.1. Бу мугавилэнин фэалијжэт мүддэти:

башланыб _____ 199 _____-чы илдэ.
гуртарыб _____ 199 _____-чы ил та-

рихдэ.

10.2. Тэрэфлэрин үнваны вэ һесаблашма һесабынын нөмрөси.

Ичрачы: _____ аудитор фирмасы.

Үнваны: _____

Һесаблашма һесабы № _____

Сифаришчи: _____

Үнван: _____

Һесаблашма һесабы № _____

Бу мугавилэ ики нүсхэдэн ибарэт тэртиб едилиб, имзаланмышдыр.

_____ "Ичрачы" тэрэфдэн

_____ "Сифаришчи" тэрэфдэн

М.Л.

М.Л.

18.3. Аудиторуң һугугу, мәс'улијјэти вэ тәсәррүфат субјектинин вәзифәләри

Гејд олуңдуғу кими бу вә ја дикәр аудитору сечмәк һугу-иғтисади субјектә верилмишдир. Иғтисади субјект өз нөвбәсиндә аудит хидмәтини јеринә јетирмәк үчүн аудитор сечәркән онун жүксәк ихтисаслы, тәчрүбәли вә мувафиг лицензијасынын олмасына үстүңлүк вермәлидир. Буну етмәкдә иғтисади субјектин әсас мәгсәди ондан ибарәтдир ки, аудитор она һөвалә едилән ишләрин өһдәсиндән жүксәк сәвијјәдә кәлә билсин, мөвчуд нөгсанлары ашқара чыхарсын вә мүәссисәнин жүксәк рентабелли ишләмәсинә көмәк олачаг тәклифләр верә билсин. Лакин јохлама тәчрүбәси кәстәрир ки, бә'зән мүәссисәни тәфтиш едән мүтәхәссис (аудитор) фактик вәзијјәти һеч дә һәмишә там ашқара чыхармаға, малијјә һесабатларында јол верилән мүнүм хәталары ашқар етмәјә наил ола билмир. Бунлар әсас е'тибары илә аудитор јохламасынын стандартлара там ујғун апарылмамасы, ауди-

торун өз вәзифә ишинә сәһләнкар јанашмасы, биләрәкдән нөгсанларың үстүнү өрт-басдыр етмәси вә сифаришчи тәрәфин јохланылмағ үчүн тәғдим едилән һесабатларың мә'луматларынын гејри-реал олмасы үзүндән баш верә биләр.

Она керә дә һәр бир аудитор, аудит јохламасы заманы өз вәзифә борчуну лајигинчә јеринә јетирмәјә чалышмалы вә гејд олуңан бу чүр нөгсанлара јол вермәмәлидир. Әкәр аудит заманы мөвчуд мүнүм нөгсанлар вә хәталар ашқара чыхарылмазса, онда верилән рә'ј дә гејри-објектив олачагдыр. Белә олдуғда аудитор тәшкилаты кејфијјәтсиз апарылан јохламаның нәзарәт гәјдасында тәкрар олуңмасыны лабүд һесаб етмәли вә әввәлки јохламаның кејфијјәт сәвијјәсинә гијмәт вермәлидир. Бунлар нәзәрә алынараг аудиторуң вә аудитор фирмасына дунја практикасы нәзәрә алынмагла лазымы сәләһијјәт нәзәрдә тутулуб вә ејни заманда онларың мәс'улијјәт һәдди дә мүәјјәнләшдирилмишдир.

Аудиторуң вә аудитор фирмасынын һугугуна ашағыдакылар дахилдир:

— республикада гүввәдә олан норматив актларың вә иғтисади субјектлә бағланмыш мугавилэнин тәләбләри нәзәрә алынмагла аудитор јохламасынын формасыны вә методуну мүстәғил гәјдада сечмәк;

— иғтисади субјектдә мүәссисәнин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә даир бүтүн сәнәдләри (бағланылмыш мугавиләдә нәзәрдә тутулдуғу һәлләрда) — нағд пулллары, гијмәтли кағызлары, мадди дөјәрлиләри јохламағ, гаршыја чыхан суаллара ајдынлығ кәтирмәк мәгсәди илә мувафиг шәхсләрдән изаһат вә әләвә мә'луматлар алмағ;

— үчүнчү шәхсдән (тәрэфдән) аудитор јохламасы үчүн лазым кәлән информасијалары вә јазылы сорғулары алмағ;

— мугавилә әсасында аудитор јохламасында иштирак етмәк мәгсәдилә мүстәғил вә ја башга аудитор фирмасында ишләјән аудитору, һабелә дикәр мувафиг мүтәхәссисләри јохламаја чәлб етмәк;

— иғтисади субјект тәрәфиндән јохланылмағ үчүн лазым кәлән сәнәдләр она тәғдим олуңмадығда, һабелә дөвләт органлары тәрәфиндән тапшырылан аудит јохламасы һәјата кечириләркән тәләб олуңдуғу (лазым кәлдији һәлләрда онун тәһлүкәсизлији тә'мин олуңмадығда) аудитор јохламасындан имтина етмәк.

Аудитор јохламасы апарыларкән вә рә'ј тәртиб едиләркән аудитор јохланылан иғтисади субјектдән, һабелә иста-

нилэн үчүнчү тәрәфдөн, о чүмлөдөн она аудит хидмәтини һәјата кечирмәји һәвалә етмиш дәвләт органларындан асылы олмамалы вә өз сәләһижјәти һәддиндә мүстәгил һә-рәкәт етмәлидир.

Јухарыда гејд олуналарла јанашы, аудит хидмәтини јеринә јетирән аудиторун (аудитор фирмасынын) үзәринә бејүк мәс'улијјәт гојулмасы да нәзәрдә тутулмушдур.

Белә ки, нәзарәт гәјдасында апарылан нөвбәти аудит зама-ны аудиторун сәһләнкарлығы (дигтәсизлији) сүбута јетдикдә, әввәлки аудит е'тибарсыз сајылмалы вә аудиторун тәгсири үзүндөн зәрәрчәкән тәрәфә дәјән зәрәр аудитор тәрәфиндән (вә ја аудитор тәшкилаты тәрәфиндән) өдәнилмәлидир.

Бир гәјда олараг, аудиторларын мәс'улијјәти дүнја тәч-рүбәсиндә аудит стандартларына әсәсән мүәјјән едилир вә бу стандартлара бүтүн аудитор тәшкилатларынын әмәл ет-мәси мәчбури сајылыр.

Өз әмәли фәалијјәтиндә һәр бир аудитор јадда сахламалы-дыр ки, о, хидмәт кәстәрмәсини сифаришчијә тәклиф едәр-кән чидди мәс'улијјәтә киришир вә өз үзәринә бејүк өһдәлик кәтүрүр. Она кәрә дә аудитор өз бачарығындан, тәчрүбәсин-дән вә бүтүн имканларындан истифадә едәрәк кәтүрдүјү өһдә-лији сифаришчинин мәнәфејини ганун дахилиндә мудафиә етмәклә јүксәк сәвијјәдә јеринә јетирмәлидир.

Өз нөвбәсиндә фәалијјәти јохланылан мүәссисәнин (иг-тисади субјектин) рәһбәри вә дикәр мұвафиг шәхсләри ау-дит јохламасы апараркән ашағыдакылары јеринә јетирмә-јә борчлудурлар:

— адитора (аудитор фирмасына) аудитор хидмәтини вахтында вә јүксәк кејфијјәтлә баша чатдырмаг үчүн ла-зыми иш шәраити јаратмаг, јохланылмаг үчүн тәләб олу-нан бүтүн сәнәдләри вахтында тәғдим етмәк, аудиторун сорғусу үзрә јазылы вә шифаһи изаһат вәрмәк;

— аудитор јохламасынын кедишиндә мұһасибат үчоту-нун апарылмасы вә мұһасибат (малијјә) һесабатларынын тәртиб едилмәси саһәсиндә ашкар олунан нөгсан вә ча-тышмазлыглары оператив гәјдада арадан галдырмаг.

18.4. Аудитор стандартлары

Аудитор стандартлары — елә ваһид база принципләри-дир ки, она бүтүн аудиторлар (аудитор фирмалары) өз пе-шә фәалијјәти просесиндә һөкмән риәјәт етмәлидирләр.

Стандартлар ејни заманда апарылмыш аудитин кејфијјәти-ни әсәсләндирмаг вә аудиторларын мәс'улијјәт дәрәчәлә-рини мүәјјәнләшдирмәк үчүн истифадә едилән әсәс норма-тив материаллардыр (сәнәдләрдир).

Дүнја итгисадијјәтында интегрәсијанын дәринләшмәси, аудитин ваһид системини ишләјиб һазырламаға сәбәб ол-мушдур. Бу чүр бејнәлхалг пешә тәләбләри, Бејнәлхалг Аудит Стандартлары Комитәси тәрәфиндән ишләниб һа-зырланмышдыр. Һәмин тәләбләр стандартларын ашағыда-кы ики типини нәзәрдә тутур:

— Аудит кечирилмәсинин бејнәлхалг стандартлары вә аудит кечирилмәсинин бејнәлхалг стандартлары тәркиби-нә мұвафиг хидмәтләр кәстәрилмәси үзрә стандартлары.

Аудиторун иши дәвләтин ганунчулуғ актларына вә ау-дитор стандартларына ујғун олараг тәшкил едилмәлидир.

Бејнәлхалг Комитә, аудит кечирилмәсинин бејнәлхалг нормативини һазырламышдыр. Һәмин сәнәдә кәрә аудит кечирилмәсинин бејнәлхалг стандартына һазырки дөврдә 29 стандарт дахилдир.

Һәмин стандартлар ашағыдакылардыр:

1. Малијјә һесабатларынын јохланылмасында мәгсәд вә јохламанын һәчми.
2. Аудитин кечирилмәсинә разылығ һаггында мәктүб.
3. Аудит кечирилмәсинин әсәс принципләри.
4. Планлашдырма.
5. Башға аудиторларын ишинин нәтичәләриндән исти-фадә.
6. Аудитин кечирилмәси илә әлағәдар олараг мұһаси-бат үчотунун вә дахили нәзарәтин тәтбиғ едилмә системи-нин өјрәнилмәси вә гүјмәтләндирилмәси.
7. Аудитин ишинин кејфијјәтинә нәзарәт.
8. Аудит мә'луматлары.
9. Сәнәдләр.
10. Дахили аудитин ишинин нәтичәсиндән истифадә едилмәси.
11. Алдатма вә сәһв.
12. Аналитик јохлама.
13. Малијјә һесабатлары үзрә аудиторун рә'ји.
14. Јохланылмыш малијјә һесабатларындан ибарәт сә-нәдләрдә дикәр информәсија.
15. Мә'луматларын электрон машынарла ишләнилмә-синин тәтбиғи шәраитиндә аудит кечирилмәси.

16. Аудитин компүтер методлары.
17. Мараглы төрөфлөр.
18. Экспертин ишиндөн истифадә.
19. Аудитор сечмәси.
20. Мә'луматларын электрон машынларла ишләмәсиндөн истифадәнин учот системинин вә мувафиг дахили нәзарәт васитәләринин өйрәнилмәсинә вә гижмәтләндирилмәсинә тә'сири.
21. Аудиторун рә'јинин тарихи. Баланс имзаландыгдан сонракы һадисәләр. Малијјә һесабатларынын јайылмасын-дан сонра фактларын ашкара чыхарылмасы.
22. Мүдиријјәтин изаһатлары.
23. Ишләјән мүәссисәләр.
24. Аудитин хүсуси һесабатлары.
25. Мүһүмлүк вә аудитор риски.
26. Учот гижмәтләндирилмәсинин аудити.
27. Перспективли малијјә информасияларынын өйрән-илмәси.
28. Малијјә һесабатынын салдосу (илкин галыглары) үчүн аудиторун мәс'улијјәти.
29. Шәхси рискин вә нәзарәт рискинин гижмәтләнди-рилмәси вә мүстәгил проседалара (ишин ичра гайдалары-на) бунларын тә'сири.

X I X Ф Ә С И Л

АУДИТИН ПЛАНЛАШДЫРЫЛМАСЫ, АПАРЫЛМАСЫ ВӘ БАША ЧАТДЫРЫЛМАСЫ

19.1. Аудитин планлашдырылмасы

Дунја төчрүбәсиндә аудит просесинин ашағыдакы ар-дычыллыгга апарылмасы гәбул олунмушдур:

- сифаришчинин сечилмәси, аудитин һәчминин мүәј-јән едилмәси вә планлашдырылмасы;
- сәнәдләшдирмә вә нәзарәт;
- дахили нәзарәт системинин өйрәнилмәси вә гижмәт-ләндирилмәси;
- системләрин вә чыхан информасиянын јохланылма-сы;
- аудитор сүбутларынын топланмасы;
- малијјә һесабатынын тәһлили;

— аудиторун мөвгејинин сифаришчијә (сәһмдарлара, пажчыллара) билдирилмәси.

Аудитор фәалијјәти дәгиг төртиб олунмуш план үзрә һәјата кечирилмәлидир. Бу планлашдырманын вачиблији ашағыдакы сәбәбләрә көрәди:

— аудитор мәс'улијјәтини минимума чатдырмаг вә си-фаришчинин ишләринин вәзијјәти һаггында тәләб олунан мә'луматлары топламаг үчүн;

— аудитор хидмәтинин кәстәрилмәси барәдә мүгавилә һаггыны мувафиг мәбләгдә мүәјјән етмәк вә сифаришчи илә јарана биләчәк мүбаһисәнин гаршысыны алмаг вә сифа-ришчи илә нормал гаршылыглы мунасибәт јаратмаг үчүн;

— һәјата кечириләчәк ишләри һәр ики төрәфин әввәл-чәдән разылашдыгы шәртләрә ујғун баша чатдырмаг үчүн.

Планлашдырма мәрһәләсиндә аудитор әсасән ашағыда-кы мәсәләләри арашдырмалыдыр:

— сифаришчи төрәфин саһибкарлыг фәалијјәтинин бө-јүк рисклә мүшајиәт олунан малијјә-тәсәррүфат әмәлијјат-ларынын мүәјјән едилмәсинә вә малијјә һесабатынын әсас тәһрифләринин ашкара чыхарылмасына көмәк едә билән аудит проседаларынын;

— сифаришчинин истәһсалат фәалијјәтинә онун аид олдуғу тәсәррүфат сәһәсинин, хүсусән башга мүәссисәлә-рин игтисади вә идарәетмә бахымындан кәстәрдији тә'сир амилләрини, статистик вә аудит амилләрини.

Шәрти олараг аудитин планлашдырылмасыны ашағы-дакы мәрһәләләрә бөлмәк олар:

а) илкин планлашдырма.

Бу мәрһәләјә аудитә башламаға разылыг һаггында гә-рар гәбул олунмасы вә сифаришчијә рәсми өһдәлик (кон-тракт мәктубу) тәгдим едилмәси дахилдир.

Контракт мәктубу гүввәдаки гайдаја көрә ашағыдакы бөлмәләрдән ибарәт олмалыдыр:

- мүдиријјәтин мәс'улијјәти;
- аудиторун вәзифәси;
- аудит объектләринин шәрһи вә онун һәчминин мүәј-јән едилмәси;
- аудитор вәзифәләринин јеринә јетирилмәси үчүн зә-рури шәртләрин шәрһи;
- аудитор фәалијјәти нәтичәләринин үмумилләшди-рилмәсинин формасы;
- әләвә хидмәтләр;

- аудиторун мөс'улијјәти;
- гонорар һесаблашмасынын базиси;
- контракт мөктубу илә разылығын тәсдиг едилмәси шәртләри һаггында сазиш.

б) сифаришчи һаггында үмуми мө'луматларын топланмасы.

Һәмин мө'луматлары ашағыдакы гәјдада әлдә етмәк олар.

- әввәлки илләрдә аудит кечирмиш аудиторла сөһбәт едиб, ондан лазыми мө'луматлары өјрәнмәклә;

- сифаришчи тәрәфин мувафиг ишчиләри илә сөһбәтләр апармагла;

- мувафиг нәшр олуиш материаллар вә методик вәситәләри нәзәрдән кечирмәклә;

- хуәсуи һазырлыг програмларында иштирак етмәклә;

- сифаришчинин фәалијјәт саһәләринә вә хидмәти билаларына бахыш кечирмәклә;

- сифаришчи илә гаршылыгы алағәләрдә олан тәрәфләр арасында баш вермиш тәсәррүфат әмәлијјәтләри илә таныш олмаг, онлары нәзәрдән кечирмәклә вә с.

в) сифаришчинин һүгуи өһдәликләри һаггында информасијаларын әлдә едилмәси јолу илә;

г) нөгсанларын чиддилијинә, аудитор рискинә, бизнес үчүн рискә вә тәсәррүфатдахили рискә гижмәт верилмәклә;

д) тәсәррүфатдахили нәзәрәт системи илә танышлыг вә нәзәрәт рискинә гижмәт верилмәклә;

е) үмуми аудит планынын вә аудит програмынын һазырланмасы јолу илә.

Аудитин илк мәрһәләсиндә ашағыдакы һүгуи сәнәдләр нәзәрдән кечирилир вә тәһлил олуиш:

- сифаришчи мүәссисәнин дөвләт гејдијјәти һаггындакы шөһадәтнамәси;

- мүәссисәнин низамнамәси вә тә'сис мүгавиләси;

- мүәссисәнин али идарәәтмә органлары јығынчагла­рыннын протоколлары;

- мүгавиләләр вә с.

Аудитор јохлама заманы нәзәрдән кечирилән һесаба­ларын өзүнүн мө'луматларынын доғрулуғуну диггәтлә арашдырмалыдыр.

Бу заман мүәјјән едилмиш һәр бир сәһв гејдә алынма­лыдыр. Бу сәһвләр әсасында үмуми хәталарын јекуну мү­әјјән едиллир.

Аудит заманы ән чох јайылмыш риск типләри ашағы­дакылардыр:

Аудитор риски вә ја үмуми риск — дүзкүн тәртиб едил­мәмиш вә чидди нөгсанлары олан малијјә һесабаты әса­сында апарылан аудитдә гејд-шәртсиз аудитор рә'јинин дүзкүн олмамасы тәһлүкәси;

Дахили риск — рискин мөвчуд олмасы сифаришчи мү­әссисәнин характеристикалары вә онун фәалијјәт кәстәр­дији шәраит илә әлағәдардыр.

Нәзәрәт риски — бурада дахили нәзәрәтин әсас сәһвлә­рин гаршысыны ала билмәмиш вә онлары ашкара чыхара билмәмиш тәһлүкәси нәзәрдә тутулур.

Ашкара чыхармама риски — бурада аудиторун јеинә јетиридији јохламада вә малијјә һесабатынын тәһлили за­маны мүһүм сәһвләри ашкара чыхара билмәмиш нәзәрдә ту­тулур.

Тәһлил риски — тәтбиғ олуиш тәһлил үсулуиш мүһүм сәһвләри ашкара чыхара билмәмиш.

Маһијјәти үзрә јохламалар заманы риск — бу риск јох­лама апарыларкән мүһүм сәһвләрин ашкара чыхарыла билмәмиш.

Сечмә тәдгигат риски — бу риск јохлама кечирмәк мәг­сәдилә әмәлијјәт сечмәләриндә әсас сәһвләрин ашкар олу­намасыдыр.

Саһибкарлыг риски (аудиторун вә ја онун тәшкилаты­нын фәалијјәтинин риски) — бу риск сифаришчиләрин вә аудитин нәтичәләриндә марағлы олан дикәр тәрәфләрин идиалар верә билмәси вә аудиторун фәалијјәти илә әлағә­дар малијјә иткиләринин баш вермәсидир.

Аудиторун јухарыда гејд олуишлары нәзәрә алмагдан мәгсәди кејфијјәтли аудит планыны вә програмыны һа­зырламагдыр.

Тәчрүбәдә планлашдырманын һәјата кечирилмәсинин ән сәмәрәли үсулу јадш гејдләри вә ја мүхтәлиф јохлама вәрәгәләри шәклиндә тәртиб едилән гејдләрдир. Һәмин гејдләр ашағыдакы бөлмәләрдән ибарәтдир:

1. Әввәлки ил үчүн аудит програмынын тәһлили; со­нунчү дәфә кечирилән аудитдән сонра мүәссисәдә баш ве­рән ән мүһүм тәшкилати дәјишикликләрә танышлыг; је­ринә јетириләчәк ишләрин һәчмини өјрәнмәк мәгсәди илә сифаришчинин фәалијјәти илә јахындан танышлыг; сифа­ришчи тәрәфин тәшкилати-идарәәтмә структуриуиш схе-

минин тәртиби јолу илэ аудит планынын һәјата кечирилмәси үсулунун сечилмәси.

2. Аудиторларын зәрури ихтисасынын мүйјән едилмәси; конкрет сәһәләр үзрә әтрафлы план һазырланмасы; вә зифә бөлкүсү; аудитин тәшкили вә она нәзарәтин планлашдырылмасы вә с.

3. Аналитик јохламанын сечилмәси, рискин гүјмәтләндирилмәси, мүәссисәнин вәзјјәтинин тәһлили вә с.

4. Сифаришчинин үчот мә'луматларынын өјрәнилмәси; аудитин нәтиҗәсинин тәғдим олунмасы үчүн сон мүддәтин мүйјән едилмәси; аудитин апарылма графиканин тәртиби вә с.

5. Бүтүн һаллар үчүн зәрури тәһлил проседурларынын мүйјән едилмәси; тәсәррүфат фәалијјәтинин вә әввәлки аудитор јохламасынын нәтиҗәсинин тәһлили вә с.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, биринчи мәрһәләнин сонунда һөкмән аудиторун дегиг ишләниб һазырланмыш аудит планы вә конкрет аудит програмы олмалыдыр.

Бу план вә програм олмадан аудитор гаршыја гојулан вәзифәни ләјигинчә јеринә јетирә билмәз.

19.2. Аудитин апарылмасы гәјдасы

Аудит јохламасынын јүксәк кејфијјәтлэ вә вахтында баша чатдырылмасы илк нөвбәдә тәсәррүфат әмәлијјатларынын вә мувафиг салдоларын дүзкүнлүјүнү тәсдигләјән сүбутларын әлдә олунмасыны тәләб едир. Бунун үчүн аудитор апарачағы јохламанын планыны вә әһатә олуначак суалларын сјаһысыны әввәлчәдән тәртиб етмәлидир. О, ејни заманда апарачағы јохламанын апарылма үсулуну (методуну) игтисади субъектлэ бағланылмыш мүғавиләнин конкрет шәртләрини вә аудит фәалијјәтинин мәғсәдини нәзәрә алараг мүстәгил гәјдада өзү мүйјәнләшдирир.

Аудитин апарылмасынын мөвчуд гәјдалары ашағыдакылардыр:

1. Аудиторун вә ја аудитор тәшкилатынын тәсәррүфат субъекти тәрәфиндән мүстәгил сечилмәси.

2. Сифаришчи илэ аудитор вә ја аудитор тәшкилаты арасында мүғавилә мүнәсибәтләринин мөвчудлуғу.

3. Аудиторун јохламада ашкар етдији нөгсан вә чатышмазлыгларын сифаришчи тәрәфиндән ләғв олунмајана гәдәр аудиторун рә'ј вермәкдән имтина етмәсинин мүмкүнлүју.

4. Сифаришчи тәрәфин аудиторла готумлуғ әлагәсини вә

ја ишкүзәр фәалијјәти, еләчә дә дүшмәнчилик (әдавәт гејри-нормал) мүнәсибәти олдугда аудитин мүмкүн олмамасы.

5. Аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын онлара ганунвәричиликлә ичәзә верилмәмиш фәалијјәт ишләри илэ мәшғул олмасынын гадаған едилмәси.

Сифаришчинин малијјә һесабаглары, еләчә дә дикәр һесабаглары нәзәрдән кечириләркән аудитор илк нөвбәдә һәмин һесабаглардакы мә'луматларын доғру олуб-олмама-сыны јохламалыдыр. Бу мәғсәдлэ о, әввәлчә илк сәнәдләр-дәки мә'луматларын мүнәсибәт һесабагларында әкс етдирил-мәсинин дүзкүнлүјүнү јохламалы, сонра исә һәгиги үчот мә'луматлары әсасында чыхарылан мувафиг дөврә галыг мәбләғләрийи ичмал һесабатын мувафиг маддәләри илэ тутушдурмагла һесабат мә'луматларынын дүзкүн олуб-олма-масыны мүйјән етмәлидир.

Аудит јохламаларында бә'зән бу вә ја дикәр сәһәләр арашдырыларкән тәғдигатын сечмә үсулундан да истифадә олунур. Сечмә үсулундан истифадә олундугда үмуми мәч-мујун һәчминин бөјүк олмасынын, сәһвләрин, нөгсанларын дәрәчәси вә кәнарлашмаларын максимум кәмијјәтинин ки-фајәт гәдәр ашағы олмасы, сечмәнин аудитин мәғсәдинә вә характеринә там үјгүн кәлмәси бәјнәлхалг тәчрүбәдә мәслә-һәт билинир. Аудит јохламасынын кедишиндә дахили нәза-рәт системләриндә чохла мигдарда сәһвләрин мөвчудлуғу еһтимал олундугда аудиторун онлары үјгүнлүг бахымындан јохламадан имтина едиб, тә'чили гәјдада маһијјәт үзрә јох-ламаја башламасы тәчрүбәдә мүсбәт һал һесаб олунур.

Бу гәјда үзрә апарылан јохламада да ашкар едилә билә-чәк сәһвләрин сајы чох куман олунарса, онда јохлама ке-ниш әһатәли (башдан-баша) апарылмалыдыр.

Аудит тәчрүбәсиндә үмуми мәчмују формалашдырмағын мүһүм принципләриндән бири групплашдырмадыр. Бу груп-лашдырманан методу (үсулу), әмәлијјатларын һәчми үзрә групплашдырылмасындан ибарәтдир. Аудитор, јохламанын мәғсәдини әсас көтүрәрәк үмуми мәчмују (групплашдырма-ғын оптимал вариантны) сечмәли вә ону јохлама заманы (сечилимиш үсулу) дүзкүн тәтбиг етмәји бачармалыдыр.

19.3. Аудит просесиндә јохланылмасы (өјрәнилмәси) мәсләһәт билинән мәсәләләр

Аудитин кедишиндә јохланылмасы суалларын сјаһысы-ны, онларын нәзәрдән кечирилмәсини (өјрәнилмәсинин)

форма və методуну (үсүлүнү) мугавиленин конкрет шертинден вэ аудитор феалижјетинин мөгсөдиден асылы оларга мүстөгил гайдада аудитор өзү мүөјјөнлөшдирир.

Лакин бу вэ ја дикер халда аудит жохламасы заманы игтисади субъектлерин төлөблери нөзөрө алынараг эн чох ашагыдакы мөсөлөлөрин эһатэ олунмасы өн плана чекилир:

- мөһсулларын истөһсалына вэ сатышына сөрф олунан мөсрөфлөрин жохламылмасы;
- мөһсулун (ишин, хидмөтин) маја дөјөринин калкулјасија едилмөсинин дүзкүнлүјүнүн жохламылмасы;
- маја дөјөринин һесаблинама гайдасындан асылы оларга мөһсулун маја дөјөринө дахил едилән мөсрөфлөрин учотунун дүзкүн апарылмасынын жохламылмасы;
- мөсрөфлөрин өсас, көмөкчи вэ битмөмиш истөһсала аид едилмөсинин вэ дахили истөһсал просөслөринин сөнөдлөрлө рөсмијјэтэ салынмасынын дүзкүнлүјүнүн жохламылмасы;
- истөһсалатын идарө олунмасына сөрф едилән мөсрөфлөрин жохламылмасы;
- игтисади субъектин (мүөссисөнин) тэсөррүфат феалижјетинин жохламылмасы;
- өсас вөсаитлөрө һесаблинан амортизасија мөблөгинин дүзкүнлүјүнүн вэ төмир фондунун вөсаитиндөн истифаде вөзијјетинин жохламылмасы;
- игтисади субъектин (мүөссисөнин) мөнфөетинин вэ малијјө вөзијјетинин жохламылмасы;
- хүсуси төјинатлы фондлар үзрө өмөлијјатларын жохламылмасы;
- төсисөдичи сөнөдлөрин, низамнаме, еһтијат вэ өләвө капитал үзрө өмөлијјатларын жохламылмасы;
- гејри-мадди активлөр вэ онлар үзрө өмөлијјатларын жохламылмасы;
- һесаблашмаларын вөзијјетинин жохламылмасы;
- касса вэ банк өмөлијјатларынын жохламылмасы;
- харичи валјута өмөлијјатларынын жохламылмасы;
- өмтөө-материал гијметдилөр вэ онлар үзрө өмөлијјатларын жохламылмасы;
- мүһасибат учотунун вэ дахили нөзарөтин вөзијјетинин жохламылмасы.

Аудитор феалижјетинин өсас мөгсөди игтисади субъектин мүһасибат (малијјө) һесабатларынын төртиб олунмасы-

нын дүзкүнлүјүнү, онларда өкс етдирилән мөлүматларын мүһасибат учоту мөлүматларына ујгундугуну, игтисади субъектин һөјата кечирдији малијјө вэ тэсөррүфат өмөлијјатларынын Азәрбајчан Республикасынын гүввөде олан мүвафиг ганунларына (норматив сөнөдлөрө) ујгун олма вөзијјетини мүөјјөн етмөкдир.

Инди дө игтисади субъектин ајры-ајры сәһөлөринин (мөсөлөлөрин) аудит жохламасынын хүсусијјэтлөрини нөзөрдөн кечирөк.

19.3.1. Мөһсулларын (ишлөрин, хидмөтлөрин) истөһсалына вэ сатышына сөрф олунан мөсрөфлөрин жохламылмасы

Игтисади субъектин феалижјетинин кејфијјет көстөрөчилөриндөн бири дө истөһсал олунан мөһсулларын там маја дөјөри көстөрөчисидир. Сатылмыш мөһсулларын там маја дөјөри мөһсулларын истөһсалына вэ сатышына чекилән хөрчлөрин мөчмујјудур.

Һәр бир мүөссисөнин игтисади вөзијјетинө, малијјө нөтичөсинө вэ өләчө дө онун фондларына ајрылан вөсаитин һөчминө мөһсулларын там маја дөјөри хөјли төсир едө билир. Белө ки, башга шөртлөр дөјишмөз галарса, истөһсал олунан мөһсулларын там маја дөјөринин жүксөлмөси (баһа баша кәлмөси) әлдө олунан мөнфөетин азалмасына сөбөб олур. Бу исө мүөссисөнин малијјө вөзијјетинө мөнфи төсир көстөрөри. Она көрө дө мүөссисөдө (игтисади субъектлө) жохлама апаран аудитор илк нөвбәдө мөсрөфлөрин истөһсал олунан вэ сатылан мөһсулларын (иш вэ хидмөтлөрин) үзөринө дүзкүн аид едилмө вөзијјетини мүөјјөн етмөли, бу сәһәдө јол верилән нөгсанлары ашкара чыхармалыдыр.

Мөһсул истөһсалына вэ сатышына чекилән хөрчлөр илк сөнөдлөрлө рөсмијјэтэ салыныр вэ учотда өкс етдирилир.

Илк мүһасибат сөнөдлөриндө ашагыдакы реквизиетлөр (нишанөлөр) олмалыдыр:

- сөнөдин ады, форманын коду, төртиб едилмө тарихи, тэсөррүфат өмөлијјатынын өлчүсү (мигдар вэ дөјөр ифадесиндө), вөзифөли шөхсин (тэсөррүфат өмөлијјатына мөс ул олан шөхсин) сојады, ады, атасынын ады, сөнөддөки шөхси имзалар вэ с. Бу мөсөлөнин дүзкүнлүјүнү жохлајан төфтишчи билмөлидир ки, мөсрөфлөр ашагыдакы элементлөр үзрө груплашдырылыр:

1. Материал хэрчлэри (гајтарылан чыхарлар чыхылмагла);
2. Әмәјин өдөниши үзрә мәсрәфләр;
3. Сосиал еһтијачлара ајырымалар;
4. Әсас вәсаитләрин көһнәлмә мәбләгләри;
5. Саир хәрчләр.

Аудитор јохлама заманы мәһсул истеһсалына вә сатышына чәкилән хәрчләрин тәркиби һаггында гүввәдә олан әсаснамәни вә дикәр норматив сәнәдләри әлдә әсас тутмалдыр.

Истеһсала мәсрәфләрин элементләр үзрә тәркибинин учоту вә һесабат мәлүматларынын дүзкүнлүјү 10 сајлы журнал-ордерин (2-чи бөлмәси) вә ја ону әвәз едән машынограммын кестәричиләринә әсасан јохланылдыр.

Һесабат дөврүндә истеһсал олуна һазыр мәһсулун (әмтәәлик мәһсулун) учот вә һесабатда әкс етдирилиши истеһсал маја дәјәринин дүзкүнлүјүнү јохламаг үчүн истеһсал мәсрәфләринин үмуми мәбләгиндән мувафиг элементләр үзрә ашағыдакылар чыхылмалыдыр:

— мүәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәт вә дикәр мәгсәдли дахилолмалар һесабына малијјәләшдирилән хәрчләр;

— гејри-сәнаје характерли ишләрин јеринә јетирилмәсинә чәкилән хәрчләр;

— чавабдәһ шәхсин вә малкөндәрәнин үзәринә аид едилән итки мәбләгләри;

— гејри-истеһсал һесабына аид едилән саир силинмәләр.

Јухарыда гејд олуналардан башга истеһсал мәсрәфләринин үмуми мәбләгиндән битмәмиш истеһсал галығынын, јарымфабрикатларын артан һиссәси, мүәссисәнин һазырладығы аләтләр вә 31 сајлы "Кәләчәк дөврләрин хәрчләри" һесабында әкс етдирилән мәбләгләр дә чыхылмалыдыр. Бунларла јанашы 89 сајлы "Гаршыдакы хәрчләр вә өдәмәләр үчүн еһтијатлар" һесабы үзрә артым мәбләғи һәмин мәсрәфләрин үзәринә әләвә олунамалы вә азалан мәбләғ галыгдан чыхылмалыдыр.

Јохлама заманы нәзарәт үчүн 20 сајлы "Әсас истеһсалат" һесабынын аналитик учот мәлүматларындан да истифадә олуна биләр.

Истеһсал олунамыш мәһсулларын, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрин маја дәјәри калкулјасијасынын аудит

гајдасында јохланылмасы әтрафлы вә ардычылыгыла давам етдирилмәлидир. Онун ашағыдакы параграфдакы ардычылыгыла шәрһ олунамасы мәгсәдәүјүгүн һесаб едилир.

19.3.2. Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринин калкулјасија едилмәсинин јохланылмасы

Истеһсал олунамыш мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринин калкулјасија едилмәсинин дүзкүнлүјүнү аудит гајдасында јохламағын әсас мәгсәди мүәссисә вә бирлијин (фирманын) иш кејфијјәтини мүәјјән едән, онун фәалијјәтинә гијмәт вериләркән истифадә олунамыш кестәричиләрин (мәһсулларын маја дәјәринин) һесаблинамасынын реаллығыны мүәјјән етмәкдир. Маја дәјәрини дегиг һесаблинамаг үчүн онун дүзкүн калкулјасија едилмәсини тәмин етмәк ләзымдыр. Она кәрә дә аудит заманы мәһсул истеһсалына вә сатышына чәкилән хәрчләрин учотда дүзкүн әкс етдирилмә вәзијјәти диггәтлә јохланылмалыдыр.

Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринин сәвијјәси (онун артмасы вә ашағы дүшмәси) мәнфәәтин вә рентабеллијин формалашмасына, бүдчәјә едилән өдәнишләрин һәчминә вә мүлкијјәтчиләрә верилән дивидент мәбләгинә мүһүм тәсир кестәрир.

Мәнфәәтдән веркијә чәлб олуначаг мәбләғ мүәјјәнләшдириләркән мәсрәфләрин мүһасибат учотунда әкс етдирилмәсинин вә маја дәјәринә дахил едилмәсинин дүзкүнлүјүнүн тәмин едилмәси, өз кәлирини веркигојмадан кизләдән иггисади субъектләрә кениш чәримә санксијасы тәтбиг етмәк һүгугуна малик олан верки хидмәти илә әмәлә кәлә биләчәк мубаһисәләри арадан галдырыр.

Мәһсулун маја дәјәрини јохлајаркән истифадә олунамыш әсас информасија мәнбәләри: илк сәнәдләр, 20 сајлы "Әсас истеһсалат"; 21 сајлы "Өз истеһсалынын јарымфабрикатлары"; 23 сајлы "Көмөкчи истеһсалат"; 25 сајлы "Үмумистеһсалат хәрчләри"; 26 сајлы "Үмумтәсәрруфат хәрчләри"; 28 сајлы "Истеһсалатда зај"; 29 сајлы "Хидмәтедиги истеһсалат вә тәсәрруфатлар"; 30 сајлы "Гејри-әсаслы ишләр"; 31 сајлы "Кәләчәк дөврләрин хәрчләри"; 36 сајлы "битмәмиш ишләр үзрә јеринә јетирилмиш мәрһәләләр"; 37 сајлы "Мәһсул (иш, хидмәт) бурахылышы" синтетик һесабында апарылан мүһасибат јазылышларыдыр.

20, 23 вә 28 сајлы һесаблар актив калкулјасијаедиги,

25 вә 26 сәјлы һесаблир, актив топлајычы-бөлүшдүрүчү, 37 сәјлы һесаби исә гимәтләндиричи һесаблирдыр.

Бир нөв мәнсул бурахан, чох да бөјүк олмајан тәшкилат, мүәссисә, ширкәт вә фирмаларда бүтүн садаланан һесаблирдан истифадә етмәк зәрури дејил. Белә мүәссисәләрдә үмүстәһсалат вә үмүтәсәррүфат хәрчләрини 20 сәјлы "әсас истәһсалат" һесабында учота алмаг олар.

Мәнсулун (иш вә хидмәтләрин) маја дәјәринин калкулјасијасыны јохлајан заман, аудитор өдәнмә вахтындан асылы олмајараг мәрәфләрин аңчаг аид олдуғлары дөврүн маја дәјәринә дахил едилмәсинин хүсусијәтләрини нәзәр алмалыдыр.

Һансы калкулјасија дөврүнә аид едилмәси дәгиг мүәјјән олунә билмәјән мәрәфләр, мәнсулун маја дәјәринә нормалашдырылмыш вә сметада нәзәрдә тутулмыш гајдада дахил едилмәлидир. Мәнсулларын истәһсалына вә сатышына сәрф олунан вә маја дәјәринә дахил едилән мәрәфләрин учоту, мәнсул (иш, хидмәт) бурахылышы үзрә бүтүн әмәлијјатлар үчүн мүәјјән олунмыш гајдада рәсмийјәтә салынан илк сәнәдләрә әсасланыр. Илк сәнәдләр бүтүн зәрури реквизиtlәри: сәнәдин (форманын) адыны; форманын кодуну; тәртиб олунма тарихини; тәсәррүфат әмәлијјатынын мәзмунуну; тәсәррүфат әмәлијјатларынын өлчү ваһидләрини (натурал вә дөјөр ифадәсилә); баш вермиш тәсәррүфат әмәлијјатларына, онун дүзкүн рәсмийјәтә салынамасына мәс'улијјәт дашыјан шәхсләрин вәзифәләрини, онларын шәхси имзаларыны өзүндә әкс етдирмәлидир.

Мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринин калкулјасија едилмәсини јохлајан аудитор Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 16 август 1996-чы ил тарихли 11 сәјлы гәрары илә тәсдиг олунмыш "Мәнсулун (ишләрин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилән хәрчләрин тәркиби һаггында Әсаснамә"нин тәләбләринә истинад етмәлидир.

19.3.3. Маја дәјәринин һесаблинма гајдасындан асылы олараг мәнсулун маја дәјәринә дахил едилән мәрәфләрин дүзкүнлүјүнүн јохланмасынын методлары (үсуллары)

Аудитор мәрәфләрин маја дәјәринә дүзкүн дахил едилмәсини јохлајаркән онларын ашағыдакы элементләр үзрә групплашдырылмасыны билмәлидир:

1) Гајтарылан туллантыларынын дәјәрини чыхмагла материал мәрәфләри;

2) Әмәк өдәниши үзрә мәрәфләр;

3) Социал еһтијача ајырмалар;

4) Әсас вәсаитләрин амортизасијасы;

5) Саир мәрәфләр.

Маја дәјәринә дахил едилмә үсулундан асылы олараг мәрәфләр бирбаша (мүстәгим) вә долајы (гејри-мүстәгим), истәһсалын һәчминдән асылы олараг исә дәјишән вә шәрти-даими мәрәфләрә бөлүнүр.

Мүстәгим (бирбаша) мәрәфләрә материал вә јаначаг хәрчләри, мәнсулун һазырланмасына кәрә фәһләрә һесаблинан әмәк һаггы мәбләғләри, дөвләт социал сығорта органларына ајырмалар, һабелә истәһсалын техноложии процесии илә әлағәдар олан мәрәфләр дахилдир.

Гејри-мүстәгим (долајы) мәрәфләрә үмүстәһсалат вә үмүтәсәррүфат хәрчләри (25 вә 26 сәјлы һесаблир), јә'ни маја дәјәринә һәр һансы бөлүшдүрмә базасына әсасән дахил едилән вә истәһсалын идарә олунмасынын тәшкилине чәкилән мәрәфләр аид едилдир.

Дәјишән мәрәфләр истәһсалын һәчминдән асылыдыр. Шәрти даими мәрәфләр бир гајда олараг дәјишмир вә әсасән истәһсалын һәчминдән асылы дејилдир.

Хәрчләрин мәнсулун маја дәјәринә дүзкүн дахил едилмәсинин јохланылмасы методу, һәр шәјдән әввәл, истәһсалын учотунун апарылмасы вариантындан асылыдыр.

Тәчрүбәдә ики әсас метод тәтбиғ едилдир:

— маја дәјәринин ихтисарла (гисмән) һесаблинамасы;

— там истәһсал маја дәјәринин һесаблинамасы.

Биринчи метода әсасән бүтүн шәрти-даими үмүтәсәррүфат вә тәһизат хәрчләри һәр ај мәнсул сатышындан әлдә едилән малијјә нәтичәсинә (46 сәјлы һесабын дебетинә) аид едилдир. Бу заман мәнсул истәһсалынын һәчминдән асылы олмајан мәрәфләр ајын ахырында 20 сәјлы "Әсас истәһсалат" һесабына силинмир.

Өлкә үчүн характерик олан икинчи метода мувафиг олараг бүтүн мәрәфләр 20 сәјлы һесаба јазылыр. Бу заман кәстәрилән һесаба нәинки истәһсал процесии илә биләваситә бағлы олан мәрәфләр, һәм дә үмүтәсәррүфат, (инзибати-идарә хәрчләри дә) јазылыр.

Аудитор, маја дәјәринин дүзкүн формалашмасыны јохлајаркән, һәр шәјдән әввәл, 2 сәјлы "Малијјә нәтичәләри

вә онларын истифадәси һагда һесабаһ" формасындакы, Баш ҡитаһдакы (дәвријә балансындакы) вә мұһасибаһ уһотунун һесаһларында һазылышлар аһармағ үһүн әһас олан илк сәнәдләрдәки мә луматлары вә онларын уһот рекиһтрләринә һазылымасыны нәһәрдән кечирмәлидир.

Јухарыда гејд едилдији кими сағылымыш һазыр мәһсулун истеһсал маја дәјәринин формалашмасы үһүн олан мәһрәфләһ 20, 23, 25, 26 вә и.а. сағлы синтетик һесаһларын дебетиндә әкс етдирилир. Буна көрә дә аудитор жохлама аһараркән мәһрәф һесаһларынын һансы һесаһларын кредити илә мұһаһирләшмәһсини јахшы билмәли, әкс етдирилән мәбләғләрин, һүһсуилә 10 сағлы "Материаллар" һесаһынын кредитиндә уһота алынған мәбләғләрә тәртибаһ олуған һазылышларын дүһкүнлүјүнә диггәт јетирмәлидир.

Материалларын һәғиги маја дәјәринә онларын алыш гијмәти үзрә дәјәри илә (ӘДВ-һиз) һанашы, нәғлијјат-тәдәрүк хәрчләри дә даһил едилдијиндән жохлама заманы көмрүк рүһумунун, тәһһизат вә хариһ иғтисади фәалијјәтлә мәшғүл олан тәһкилатларә едәниән комисһон һағгынын, брокер хидмәтини дә даһил етмәклә мал биржасынын кәһтәрдији хидмәтин; материал дәјәрилиләринин даһынмасы вә саһланмасы үзрә кәһар тәһкилатларын хидмәтләринин; тәһби итқи нормасы даһилиндә материалларын кәһтирилмәһи заманы јолда әмәлә кәлән әһкикәлмәләр үзрә итқиләрин вә и.а. материалларын дәјәринә даһил едилиб-едилмәһи диггәтлә нәһәрдән кечирилмәлидир.

Һаммал, материал, һанаһағ вә дәһсләһдириһи мә мұлатларын (һәм сағын алынмыш, һәм дә өз истеһсалынын) дәјәрини мүйјән едәркән онларын 10 сағлы һесаһда уһот гијмәтилә әкс етдирилмәһи, мәдаһил едиләркән иһә илк дәфә алыш гијмәтилә 15 сағлы "Материалларын тәдәрүкү вә әлдә едилмәһи" һесаһынын кредитинә һазылыш аһарылмасыны, сонра бу дәјәрилиләрин алыш дәјәри илә тоһдан (һәракәндә), јахуд уһот (норматив) дәјәри арасындакы фәргинин 15 сағлы һесаһдан, 16 сағлы "Материалларын дәјәриндән кәһарлаһшмалар" һесаһына һилинмәһини нәһәрә алмағ лазымдыр. Аудитор, жохламанын кедиһиндә алынмыш материал дәјәрилиләрә аид олман вә 16 сағлы һесаһда әкс етдирилмәјән, һәмһинин һазыр мәһсулун маја дәјәринә даһил олунамасы лазым кәлмәјән мәһрәфләрин, о һүһмәдән 10 сағлы һесаһда уһота алынған ӘДВ мәбләғинин олуб-олмамасыны мүйјән етмәли вә бу саһәдәки вәзијјәти объектив гијмәтләндирмәлидир.

Материалларын 10 сағлы һесаһда һәғиги маја дәјәри илә уһота алынмасынын жоһланылмасы заманы, аудитор онларын дәвријә һәдәһинә әһасән бу һесаһда олан гаһлығынын тәркибиндә аһарылмыш хәрчләрин олуб-олмамасыны мүйјән етмәлидир. Гејд олуған вәзијјәтин тә јин едилмәһи һазыр мәһсулун һәғиги маја дәјәрини тәнһимләмәк мәһсәдилә бир материальн дәјәринин дикер материалларә аид едилмәһини мүйјәнләһдирирмәклә әлағәдардыр.

Бундан башға, аудитор истеһсал һосесиндә истифадә олуған материалларә аид олман мәһрәфләрин маја дәјәринә даһил едилиб-едилмәмәһи, һәмһинин 10 сағлы һесаһда уһота алынған ӘДВ мәбләғинин истеһсалат һесаһына һилинмәһи һилинмәһи һалларынын олуб-олмамасыны мүйјәнләһдирирмәлидир.

Бә зән тәһрүбәдә истеһсал бәлмәләринә (һеһләрә, саһәләрә, бригадаларә) бураһылан, лакин истеһсалатда истифадә олуман материалларын мәһсулун маја дәјәринә даһил едилмәһи, јахуд һосиал-мәдәһи объектләрдә тиһинти вә тә мир иһләри аһараркән онларда истифадә олуған материалларын мүйһсисә, тәһкилат, фирма вә һиркәтин сәрәнһамында галан мәнфәәт вә мұвағиг мәнбәләр һесаһына һилинмәһи әвәһинә, әһас фәалијјәтин мәһрәфләринә даһил едилмәһи һалларына раст кәлинир. Аудитор, жоһладығы мүйһсисәдә бу һүр нәһсанларә јол верилиб-верилмәһсини әтрафлы нәһәрдән кечирмәлидир.

19.3.4. Мәһрәфләрин әһас, көмәһи вә битмәмиш истеһсала аид едилмәһинин вә даһили истеһсал һосесләринин сәнәдләрлә рәһһијјәтә салынмасынын жоһланылмасы

Мадди истеһсал саһәләриндә материал мәһрәфләри илә һанашы истеһсал мәһрәфләринин һејли һиссәһини тәһкил едән әмәјин едәһиши үзрә хәрчләр дә јүһсәк һүһсуи һәки тәһкил едир. Бу хәрчләр мәһсулларын маја дәјәринин уһуз вә ја баһа баша кәлмәһинә һејли һидди кәһтәрир. Она көрә дә аудитор буну нәһәрә алмалы вә тәфтиһин кедиһиндә әмәјин едәһиши үзрә мәһрәфләрин дә материал мәһрәфләри кими мәһсулун маја дәјәринә даһил олунамасынын дүһкүнлүјүнү (ја һни онларын баш вермә јерләри үзрә әкс етдирилмәһсини) нәһәрдән кечирмәлидир.

Әмәјин едәһиши үзрә олан хәрчләр, иһләһилмиш вах-

та, бурахылмыш мәнсулун һәмчинә көрә өдәнилән мәбләгдән вә ја мадди һәвәсләндирмә мәгсәдилә верилән өдәнишләрдән ибарәтдир.

Мәнсулун маја дәјәринә дахил едилән әмәјин өдәниши үзрә мәсрәфләрин сијаһысы Азәрбајчан Республикасы Назириләр Кабинетинин 16 август 1996-чы ил тарихли III сәјлы гәрары илә тәсдиг едилмиш "Мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилән хәрчләрин тәркиби һаггында олан Әсаснамә"дә верилмишдир. Бурада, ејни заманда, ишчиләрә мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилмәјән пул вә натурал формада верилән өдәнишләрин сијаһысы да көстәрилмишдир.

Аудитор, јохламанын кедишиндә өдәнишин әсаснамәдә верилән сијаһысына хүсуси диггәт јетирмәлидир. Белә ки, о, билмәлидир ки, хүсуси тәјинатлы вәсаитләр һесабына верилән мұкафатлар, јахуд ишчиләрә верилән, һәмчинин мәлум тәшкилатын ичтимаи иашәси үчүн јардымчы тәсәррүфатдан бурахылан мәнсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) гижмәт фәргләри, еләчә дә мүаличә, истираһәт, екскурсија вә кәзинти үчүн пүтјовкаларын өдәнилмәси үзрә олан мәбләгләр мәнсулун маја дәјәринә дахил едилмиш.

Тәчрүбәдә әксәр һалларда дикәр тәсәррүфат фәалијјәти (тикинти, социал-мәдәни, хидмәт вә и.а.) илә мәншүл олан ишчиләрин әмәјинин өдәнилмәси хәрчләри әсас истехсал мәсрәфләринә дүзкүн аид едилмиш. Бу, 70 сәјлы "Әмәјин өдәниши үзрә ишчи һејәти илә һесаблашмалар" һесабынын кредитиндә әкс етдирилән вә истехсал һесабларына силинән һиссәсинин мәлуматлары, әмәјин өдәниши үчүн һесабланмыш һиссәнин ичмал чәдвәлиндә көстәрилән јекун мәлуматлары илә үзләшдирилмәклә јохланылыр. Бүтүн һалларда ичмал чәдвәлин јекун мәлуматларынын истехсал мәсрәфләринин учоту үчүн нәзәрдә тутулан һесабларын дебәт мәлуматларындан чох олмасы нәзәрә алынмалыдыр.

Бунлардан башга, бир сыра нәглијјат (дәниз, чај, автотомобил, һава вә и.а.) вә рабитә тәшкилатларынын әмәк шәраити вә ишләринин хүсусијјәти, һәмчинин бу хүсусијјәтлә бағлы әләвә ишләрин јеринә јетирилмәси илә әлагәдәр ишчиләрә әмәјин өдәниши фондуна дахил едилән мүхтәлиф әләвә өдәнишләр (о чүмләдән, харичи валјута илә) апарылмасына тәсадуф олунур. Лакин гејд едәк ки, әмәјин өдәниши үзрә хәрчләрин, норматив сәвијјәси илә мұгајисә-

дә артым сәвијјәсини һесаблајаркән белә өдәнишләри мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилән әсас фәалијјәт ишчиләринин әмәјинин өдәниши мәбләгинә дахил етмәк лазымдыр. Белә әмәлијјатлары јохламаг үчүн аудитор, 50 сәјлы "Касса" һесабынын кредит мәлуматлары илә 20 сәјлы "Әсас истехсалат", 23 сәјлы "Көмәкчи истехсалат", 25 сәјлы "Үмумистехсалат хәрчләри", 26 сәјлы "Үмумтәсәррүфат хәрчләри" һесабларынын дебәт мәлуматларыны үзләшдирмәк лазымдыр. Әкәр бу өдәнишләрин мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилмәси ашкар олунарса аудитор мәнсулун маја дәјәринин артым мәбләгини, һәмчинин мәнфәәтдән веркијә чәлб олуна мәбләгин азалан һиссәсини мүәјјән етмәлидир.

Мәлум олдуғу кими әсас истехсала хидмәт көстәрән көмәкчи истехсалатлара (аләт, нәглијјат, тәмир вә и.а.) мәсрәфләр 23 сәјлы актив, калкулјасијаедичи һесабада учота алыныр.

Бурада мәсрәфләрин сәнәдләрлә рәсмиләшдирилмәси тәчрүби олараг әсас истехсалатда баш верән мәсрәфләрин сәнәдләрлә рәсмиләшдирилмәсиндән фәрглидир. Көмәкчи истехсалата мәсрәфләрин аналитики учоту һәр истехсал саһәси үзрә ајрылыгга апарылыр, онларын көстәрдикләри хидмәтләрин бөлүшдүрүлмәси чәдвәли исә ајлыг тәртиб олунур. Аудитор, мәсрәфләрин һәр бир көмәкчи истехсалат үчүн ачылымыш 12 сәјлы чәдвәлдә дүзкүн јазылмасына вә һәр ај онун јекунунун 10 сәјлы журнал-ордерә көчүрүлмәсинә диггәт јетирмәлидир.

Көмәкчи истехсалатларын хүсусијјәти гаршылыглы хидмәтин (әлагәнин) олмасындан ибарәтдир. Мәсәлән, електрик стансијасы, тәмирчиләрин вә су насослары стансијасынын хидмәтиндән, онлар исә өз нөвбәсиндә електрик енерјисиндән истифадә едирләр. Буна көрә бурада чох вахт план маја дәјәри үзрә һесаблашма системи тәтбиг едилди ки, буну да аудитор нәзәрә алмалыдыр.

Ону да нәзәрә алмаг лазымдыр ки, истехсал олунмуш һазыр мәнсулун (ишин, хидмәтин) истехсал маја дәјәрини дүзкүн мүәјјән етмәк үчүн бәтмәиш истехсалын дәғиг учотуну апармаг лазымдыр. Бу чүр учотун апарылмасынын тәләб олунмасы 20 сәјлы "Әсас истехсалат" һесабына јазылан бүтүн мәсрәфләрин ики јерә — һазыр мәнсулун мәсрәфләринә; гисмән һазыр мәнсулун, јәни бүтүн һазыр-

ланма эмелијатларыны кечмәјөн мәһсулларын мәсрәфләрин бөлүнмәсинин тәләб олунмасы илә әләгәдардыр.

Аудиторун битмәмиш истехсалын јохланмасына, онун галыгынын инвентарлашдырылмасынын нәтичәсини тәһлил етмәкдән башламасы мәсләһәт көрүлүр. Инвентарлашма материаллары олмадыгда, аудитор бу чүр инвентарлашманы јохланылан объектин ишчиләринин күчү илә апармалыдыр. Инвентарлашманын башлыча мөгсәди е'малы гуртармамыш жарымфабрикат вә мәһсулларын һәгиги мөвчудлуғуну мүәјјән етмәклә јанашы, бүтүн мәһсул нөвләри үзрә чәкилмиш мәсрәф мәбләғләринин бөлүшдүрүлмәсини, жарымфабрикат вә һиссәләрин һәрәкәтинә даир учот мө'мулатларынын дүзкүнлүјүнү јохламагдан вә битмәмиш истехсалын һәгиги дәстләрини мүәјјән етмәкдән ибарәтдир.

Тәчрүбәдә е'малы башланмамыш материалларын вә сатын алынмыш жарымфабрикатларын, һәмчинин зај олмуш вә учота алынмајан мө'мулатларын битмәмиш истехсала дахил едилмәси һалларына да раст кәлинир. Буна көрә дә аудитор бу чүр һалларын мүәјјән едилмәсинә диггәт јетирмәлидир.

Битмәмиш истехсалы, һазыр мәһсулун гижмәтинә ујғун олараг һәгиги маја дәјәри илә, план (норматив) маја дәјәри илә, бирбаша мәсрәфләр мигдарында ихтисар едилмиш (үмүмтәсәррүфат хәрчләрини дахил етмәдән) маја дәјәри илә гижмәтләндирмәк олар.

Күтләви истехсалда битмиш истехсал галығы һәгиги гижмәтлә дејил, норматив, јахуд да истехсал план маја дәјәри илә гижмәтләндирилир.

Тәчрүбәдә битмәмиш истехсалы, ихтисар едилмиш маја дәјәри илә, јахуд бүтүн галмыш долајы (гејри-мүстәгим) хәрчләри һазыр мәһсулун, јеринә јетирилмиш ишин вә көстәрилмиш хидмәтләрин маја дәјәринә дахил етмәклә, бирбаша (мүстәгим) хәрч маддәләри үзрә дә гижмәтләндирмәјә ичазә верилир. Бу заман бирбаша истехсал олунан мәһсулларын (ишләрин вә хидмәтләрин) маја дәјәринә дахил едилән (мүстәгим) хәрчләрә хаммал, материал, јаначаг, истехсал фәһләләринин әмәк һаггы, социал сығортаја ајырмалар вә жарымфабрикатларын дәјәри аид едилир.

Гыса техноложки мәрһәләли истехсалатда битмәмиш истехсалы е'малда олан хаммал, материал вә жарымфабрикатларын дәјәри илә дә гижмәтләндирмәк олар.

Бу вә ја дикәр гижмәтләндирмә үсулу мүәссисә, тәшки-

лат вә дикәр һугуги шәхсләрин өзү тәрәфиндән сечилир. Она көрә дә аудитор бу эмелијатлары јохлајаркән галыгларын мигдарынын вә онларын истехсал мәсрәфләриндәки хусуси чәкисинин, һесабат дөврү әрзиндә галыгларын сабитлијинин, истехсал мәсрәфләринин гурулушунун вә саирәнин нәзәрә алыныб алынмамасыны вә бу саһәдә јол верилмиш нөгсанлары мүәјјәнләшдирмәлидир.

19.3.5. Истехсалатын идарә олунмасына сәрф едилән мәсрәфләрин јохланылмасы

Истехсалатын идарә олунмасы үзрә хәрчләр комплек хәрчләр гурупуна дахилдир вә онларын мәһсулун маја дәјәринә дахил едилмәсинин өзүнмәхсус хусусијәтләри вардыр. Она көрә дә аудитор јохламасынын предмети һәм дә үмүмистехсалат вә үмүмтәсәррүфат хәрчләриндән ибарәт олан үстәлик хәрчләри әһатә едир.

Үмүмистехсалат хәрчләринин тәркибиндә аваданлыгларын сахланмасы вә истисмары хәрчләри даһа чох хусуси чәкијә маликдир. Онлара саир хәрчләрдән башга амортизасија ајырмалары; истехсал тә'јинатлы әсас вәсаитләрин тә'мир хәрчләри; истехсал биналарынын гыздырылмасы, ишыгландырылмасы хәрчләри вә дикәр башга хәрчләр дахилдир.

Бу хәрчләрин нәзәрдән кечирилмәсиндә аудитор јохламасынын әсас мөгсәди бу мәсрәфләрин бөлүшдүрүләрәк һәр бир конкрет мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дүзкүн дахил едилмәсини мүәјјән етмәкдән ибарәтдир. Она көрә дә аудитор, јохлама апаратығы мүәссисәдә истехсалат хәрчләринин бөлүшдүрүлмәсинин мухтәлиф үсулларынын тәтбиг едилмәсини нәзәрә алмалыдыр. Һәмнин үсуллара ашағыдакылары мисал көстәрмәк олар:

— истехсалат ишчиләринин әсас әмәк һаггына, јахуд бурахылмыш мәһсулун мигдарына, һәмчинин мәрһәләләр үзрә мәсрәфләрә мүтәнасиб олараг бөлүшдүрүлмәсини;

— смета, јахуд норматив ставкасына мүтәнасиб олараг бөлүшдүрүлмәсини.

Үмүмистехсалат хәрчләринин бөлүшдүрүлмәсинин бу вә ја дикәр үсулунун сечилмәси сәнајә саһәләринин характериндән, онларын техноложки-истехсал шәраитиндән вә саирәдән асылдыр. Үмумијјәтлә, бу вә ја дикәр бөлүшдүрмә үсулунун сечилмәси мүәссисә вә тәшкилатларын өзләринә

һөвалә едилир. Буна бахмајараг, јохлама заманы аудитор ашағьдакы мәсәләләрә хусуси диггәт јетирмәлидир:

— сечилмиш үсулун, конкрет тәшкилатын иш шәраитинә ујғунлуғуну вә онун үмүмтешсалат хәрчләри үзәриндә мүнτζәәм вә даими нәзарәтин апарылмасына нә дәрәчәдә имкан вермәсинә;

— мүхтәлиф аваданлығларын истисмары вә тә'мири үзәрә мәсрәфләри үчүн һазырланмыш нормаларын нә дәрәчәдә әсастандырылмасына;

— електрик енерјисинин, јаначағын, аләтин, сүрткү материалларынын истешлақынын лимити вә хидмәтедичи ишчи һеј'әтинин лимити үзәриндә нәзарәти тә'мин етмәсинә.

Үмүмтәсәррүфат хәрчләри билаваситә истешсал просеси илә әлағәдар дејил вә бу чүр хәрчләр мүәссисә, тәшкилат, фирма вә ширкәтин идарә едилмәсинин тәшкили илә бағлыдыр. Буна хусусилә үмүмтәсәррүфат һеј'әтинин сахланмасы хәрчләри, үмүмтәсәррүфат тә'јинатлы биналарын ичарәсинә көрә өдәмәләр, информәсија, аудит вә мәсләһәт хидмәти илә әлағәдар хәрчләр, еләчә дә инзибати-идарә хәрчләри дахил едилир.

26 сәјлы һесабада учота алынған хәрчләр 20 сәјлы "Әсастанешсалат", 23 сәјлы "Көмәкчи истешсалат", 29 сәјлы "Хидмәтедичи истешсалат вә тәсәррүфатлар" һесабларынын дебетинә силинир.

Үмүмтәсәррүфат хәрчләри һазыр мәнсул вә битмәмиш истешсал, һәмчинин әјры-әјры мәнсул (иш, хидмәт) нөвләри арасында истешсалат ишчиләринин әмәк һаггына мүтәнәсиб олараг бөлүшдүрүлүр вә мәнсулун маја дәрјинә дахил едилир. Үмүмтәсәррүфат хәрчләринин тәһлилиндә мөгсәд тәкчә бәлә хәрчләрин әјры-әјры иш нөвләри арасында дүзкүн бөлүшдүрүлмәсини јохламаг дејил, ејни заманда, онларын инзибати вә диқәр идарәетмә органларынын идарә едилмәсинә јөнәлдилмәсинин мөгсәдәујғунлуғуну мүәјјән етмәкдән ибарәтдир. Бундан башга, аудитор е'замијјәт заманы артыг хәрчләрә јол верилиб-верилмәмәсини, нәглијјатдан сәмәрәли истиғадә едилиб-едилмәмәсини вә мадди-техники хидмәтин вәзијјәтинин арашдырмалыдыр.

Мәсрәфләрин бу вә ја диқәр объектә аид едилмәсини јохлајаркән истешсалын идарә едилмәси илә бағлы мәсрәфләрин јохланмасына хусуси диггәт јетирилмәлидир. Мәсәлән, истешсал фәалијјәти илә әлағәдар олан е'замијјәт

хәрчләри вә шәхси миник автомашынынын хидмәт мөгсәди үчүн истиғадә едилмәси илә бағлы верилмиш компенсәсијалар тамамилә мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәрјинә дахил едилир. Комерсија фәалијјәти илә бағлы нүмајәндәлик хәрчләри (о чүмләдән харичи тәшкилатларын нүмајәндәсинин рәсми гәбул едилмәси, мәдәни-күтләви ишләрин тәшкил олунмасы, тәшкилатын штатында олмајан тәрчүмәчи хидмәтинин өдәнилмәси, јахуд идарә һеј'әтинин вә тәфтиш комиссијасынын ичласынын апарылмасы илә әлағәдар хәрчләр) бүтүнлүклә мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәрјинә дахил едилир. Анчаг веркијә чәлб етмә илә әлағәдар олараг е'замијјәт хәрчләри, нүмајәндәлик хәрчләри, хидмәти автонәглијјәтин сахланмасы хәрчләри, шәхси автомашынын хидмәти ишлә әлағәдар истиғадә едилмәсинә көрә верилән компенсәсија ганунверичилүклә мүәјјән олунмуш норма даирәсиндә гәбул едилир.

Јохлама заманы истешсал хәрчләринин әсаств олмасына вә мүшајјәтедичи сәнәдләрин (һесабномәләрин, мағазә, рәсторән вә и.а. гәбзләринин) мөвчудлуғуна диггәт јетирилмәлидир. Мәсләһәт верилмәси, информәсија вә аудитор хидмәти үчүн өдәмәләр дә мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәрјинә дахил едилир. Конкрет бир тәшкилатын тәсисчиләриндән биринин тәшәббусу илә малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин аудитор јохламасы илә бағлы чәкилмиш хәрчләр мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәрјинә дахил едилмир.

Һәр һансы системин јаралдылмасы вә тәкмилләшдирилмәси илә бағлы мәсрәфләр вә капитал гојулушу (инвестисија) характерли вәсаитләр дә мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәрјинә дахил едилмир.

Харичи өлкәләрә гысамүддәтли е'замијјәт заманы күндәлик өдәниш нормасы республика Назирләр Кабинетинин гәрары илә, нүмајәндәлик хәрчләринин, реклам хәрчләринин, тәдрис мүәссисәси илә бағланмыш мүғавилә әсаствында кадрларын һазырланмасы вә јенидән һазырланмасынын нормасы исә Республика Малијјә Назирлијинин тәлиматы, јахуд хусуси мәктүбу илә тәсдиг едилир.

Малларынын маја дәрјәри мүәјјән едилмәјән тичарәт, тәһнизат вә тәдарүк сәһәләриндә мәсрәфләрин формалашмасынын вә бөлүшдүрүлмәсинин өзүнәмәхсус хусусијјәти вардыр. Бу бахымдан аудитор бу хусусијјәти билмәли вә јохламанын апарылмасы просесиндә бунлары нәзәрә алмалыдыр. Тичарәтдә малларын алыш вә сатыш гијмәтләри,

һәмчинин онларын тәдавул хәрчләри аҗры-аҗрылыгыда учота алыныр. Тәдавул хәрчләринә (44 сажлы һесабы): малларын дашынмасы хәрчләри; әмәјин өдәниш хәрчләри; бина вә инвентарларын ичарәси вә сахланмасы хәрчләри; малларын сахланмасы вә е'мал едилмәси хәрчләри; реклам вә диқәр хәрчләр дахил едилир. Бу заман 44 сажлы һесабы үзрә аналитик учот хәрч нөвләри вә маддәләри үзрә апарылыр. Буна көрә тичарәтдә, вәситәчи вә диқәр тәшкилатларда маја дәјәри мөјјән едилмир вә хәрчләрин итгисади элементләр үзрә һесабынмасы апарылыр. Нәзәрә алмаг ләзымдыр ки, сатылымыш малларын сатыш гижмәти илә дәјәри 46 сажлы "Мәһсул (иш, хидмәт) сатышы" һесабынын кредитиндә, онларын алыш дәјәри исә һәмин һесабын дебетиндә әкс етдирилир. Бүтүн бу хусусијәтләр тичарәт тәшкилатларынын чәқдији хәрчләрин вә әлдә етдији кәлирин аудитор јохламасы заманы нәзәрә алынмалыдыр.

19.3.6. Мүәссисәнин (ширкәтин, фирманын) тәсәррүфат фәалијәтинин јохланылмасы

Аудиторун гаршысында мүәссисәнин тәсәррүфат фәалијәтинин јохланылмасы вәзифәси гојулдугда, о, мүәссисәнин тәсәррүфат системини, идарәетмә вә әмәјин тәшкили сәвијјәсини тәһлил етмәлидир. Истеһсалатын елми-техники сәвијјәсинин, онун формалашдырылмасынын дүзкүнлүјү вә онун мүәссисәнин (ширкәтин, фирманын) фәалијәтинә ујғун истифадә едилмәсинин тәһлили дә хусуси әһәмијјәт кәсб едир.

Базар итгисадијјатына кечид дөврүндә мәһсул истеһсалы вә сатышы планынын јеринә јетирилмә вәзијјәтинин јохланылмасы әсас мәсәлә кими өн планда дурмур.

Лакин мүасир шәрайтдә аудиторлара мүәссисәдә (ширкәтдә, фирмада) апарылан јохлама заманы ашағыдакы мәсәләләрин әһәтә олунмасы мәсләһәт билинир:

— мүәссисәнин (ширкәтин, фирманын) низамнамә фәалијәтинин вә онларын тәсәррүфат программынын јеринә јетирилмә вәзијјәтинин тәһлил етмәк, онлары мугавилә өһдәликләринин јеринә јетирилмәси илә әләгәләндирмәк вә мугавиләдә нәзәрдә тутулан малларын вә комплект мәмулатларын алынмасына даир тапшырыгларын јеринә јетирилмә вәзијјәтинин мөјјәнләшдирмәк;

— мүәссисәнин (ширкәтин, фирманын) өз мәһсулунун

көндәрилмәсинә даир малалан тәрәфлә мугавиләсинин олмасыны вә онун нечә јеринә јетирилмә вәзијјәтинин өјрәнмәк;

— мәһсулларын тә'чили көндәрилмәсинә даир өһдәлијин јеринә јетирилмәсинин оператив учотунун апарылмасынын вәзијјәтинин мөјјән етмәк;

— мәһсул көндәрилмәси планынын јеринә јетирилмәсинә көрә ишчиләрин мугафатландырылмасы һаггында гүввәдә олан гәјдаја әмәд олунмасы вәзијјәтинин арашдырмаг;

— мәһсулларын сифаринчијә там көндәрилмәсиндән јол верилмиш иткиләри мөјјән етмәк;

— мәһсул истеһсалынын кејфијјәт көстәричисини, зајдан олан иткиләри вә и.а. јохламаг.

Истеһсал олунан мәһсулларын кејфијјәтинин јохламаг үчүн информасија мәнбәји зај мәһсула тәртиб олунмуш сәндләр, мәһсулун кејфијјәти илә әләгәдар иддиалар, 28 сажлы "Истеһсалатда олан чыхдаш" синтетик һесабын мә'луматларыдыр. Она көрә дә бу һесаба едилән јазылышлар тәһлил олунаркән ашағыдакылар хусуси фикир верилмәлидир:

1. Дүзәлдилмәси мүмкүн олмајан зај мәһсула вә онун дүзәлдилмәси үчүн сәрф олунан мәсрәфләрә.

2. Мәһсул бурахылышынын аһәнкдарлығына, онун позулмасына сәбәб олан амилләрин мөјјән едилмәсинә.

3. Истеһсал чыхарындан (туллантыларындан) истифадә олунма вәзијјәтинә.

4. Реализә едилән (сатылан) мәһсуллара гојулан гижмәтләрин дүзкүнлүјүнә.

5. Мәһсул бурахылышы вә сатышы үзрә олан һәгиги мә'луматларын һесабада әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнүн мөјјән едилмәсинә.

Аудитор, истеһсалын аһәнкдарлығыны, онун позулмасына тә'сир едән амилләри мөјјән етмәклә јанашы, ејни заманда, әсас фондлардан сәмәрәли истифадәни, онларын мугафизә олунма сәвијјәсини вә әсас вәсаитләрин дүзкүн гижмәтләндирилмә вәзијјәтинин әтрафлы арашдырмалыдыр.

19.3.7. Әсас вәсаитләрә һесабынан көһнәлмә мәбләғинин дүзкүнлүјүнүн вә тә'мир фонду вәсаитиндән сәмәрәли истифадәнин јохланылмасы

Әсас вәсаитләрә һесабынан көһнәлмә мәбләғинин дүзкүнлүјү јохланыларкән бу һагда гүввәдә олан Әсаснамәнин (тә лиматын) тәләбләри әсас көгүрүлмәлидир.

Жохлама просесиндә аудитор көһнөлмөнүн һесаблинамасы, тә'мир фондунун ярадылмасы вә онун вәсаитиндән истифадә һаггында олан гајдаја едилмиш дүзәлишләри нәзәр алмалыдыр.

Нәзәр алмаг лазымдыр ки, сон вахтлар тә'мир үчүн ярадылан еһтијат фонду вәсаитинин маһијјәти дәјишмишдир.

Дүнија тәчрүбәси нәзәр алынараг истехсалатын әсас вәсаитларинин бүтүн нөв тә'миринә чәкилән хәрчләр мәнсулун истехсалы вә сатышы илә әлагәдар олан хәрчләрин тәркибинә дахил едилир. Еһтијат фонду она еһтијач олдуға ярадылыр.

Иш просесиндә әсас вәсаитларин тә'мири илә әлагәдар олан, лакин габагчадан планлашдырылмасы мүмкүн олмајан хәрчләр дә баш верә биләр. Һазырда бу чүр мәсрәфләрин кәләчәк дөврләрин хәрчләринә аид едиләрәк, һәр әј тәртиб олунмуш һагг-һесаба әсасән истехсалата аид олунмасы мәгсәдә мувафиг һесап олунур.

Лакин мүәссисәләрдә белә хәрч мәбләғләринин истехсал олунан мәнсулларын маја дәјеринә әсассыз аид едилмәсинә вә бунунла да мәнсул ваһидинин маја дәјеринин сүн'и сурәтдә жүксәдилмәсинә јол верилмәмәлидир.

Мүәссисәдә јохлама апаран аудитор бу саһәдә гүввәдә олан гајдаја әмәл олунма вәзијјәтини әтрафлы өјрәнмәли, јол верилән нөгсанлар объектив гијмәтләндирилмәли вә онун арадан галдырылмасы һагға өз тәклифини вермәлидир.

19.3.8. Мүәссисәнин (ширкәтин, фирманын) мәнфәәтинин вә малијјә вәзијјәтинин јохланылмасы

Мәнфәәт һәр бир мүәссисәнин игтисади кәстәрчиләриңдән бири олуб, онун сон малијјә нәтичәсини вә истехсалын сәмәрәлилик сәвијјәсини характеризә едир. Сон малијјә нәтичәсини учота алмаг үчүн муһасибат учотунун һесаблир планында "Мәнфәәт вә зәрәрләр" адлы 80 сајлы синтетик һесап нәзәрдә тутулмушдур. Һазырки дөврдә мүәссисәнин баланс мәнфәәти (зәрәри) ил әрзиндә балансда ајрыча маддәдә мүфәссәл гајдада әкс етдирилир. Белә ки, балансын пассивиндә әлдә олунмуш мәнфәәт, активиндә онун малијјә истифадәси вә ја фактики зәрәр мәбләғи өз әксини тапыр. Ил баша чатдыгдан сонра мәнфәәтин мәблә-

ғи, истифадә олунан мәбләғ гәдәр азалдылыр вә она ашағыдакы кими муһасибат јазылышы верилир:

Дәбет 80 "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабы.

Кредит 81 "Мәнфәәтин истифадәси" һесабы.

Илин сонуна 81 сајлы һесаблир балансда галгы олмамалыдыр. Һесабат илинин бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт (зәрәр) мәбләғи 80 сајлы "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабыңдан 88 сајлы "Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт (өртүлмәмиш зәрәр)" һесабына силинмәлидир. Һазыр мәнсулун сатышыңдан әлдә олунан мәнфәәтлә јанашы, 80 сајлы "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабында ашағыдакы мәнбәләрдән дахил олан вәсаитләр дә әкс етдирилир: башга мүәссисәләрдә пајла иштиракдан алынан кәлирләр, аксијалар үзрә дивидентләр, истигразлар вә дикәр гијмәтли кағызлар үзрә кәлирләр, валјута һесабы үзрә мүсбәт курс фәрғи, харичи валјута үзрә әмәлијјатлар, әмлакын кирајә верилмәсиндән алынған кәлирләр вә с. Јохлама просесиндә аудитор бу әмәлијјатлары вә онларын учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү диггәтлә јохламалыдыр.

Аудит јохламасынын гаршысында дуран муһум вәзифәләрдән бири дә мәнфәәт мәбләғинин (зәрәрин) дәғиг мүәјјән едилмәсини вә мәнфәәтдән дүзкүн истифадә олунма вәзијјәтини мүәјјән етмәкдән ибарәтдир.

Јухарыда гејд олунанлардан башга "Мәнфәәт вә зәрәрләр" һесабында ашағыдакы хәрчләр вә иткиләр дә әкс етдирилир ки, онларын да тәһлил олунмасына чидди еһтијач дујулур:

1. Дондурулмуш (еһтијатда олан) истехсал күчләринин вә объектларин сахланылмасына едилән мәсрәфләр.

2. Истехсал олунмасы ләғв едилән сифаришләр үзрә мәсрәфләр.

3. Тәтбиг олунан чәримә санксијасы үзрә олан мәбләғләр, пенијалар вә с.

4. Башга мүәссисәләр, тәшкилатлар вә шәхсләрлә олан һесаблирмаларын јохланылмалы олан шүбһәли борч мәбләғләри.

5. Иддиа мүддәти кечмиш дәбитор борчларын силинмәсиндән олан зәрәрләр.

Аудит јохламасында бу гејд олунан мәсәләләр үзрә олан әмәлијјатларын ганунаујғунлуғу вә тәсәррүфатын (мүәссисәнин) мәнәфеји бахымыңдан мәгсәдәујғунлуғунун вәзијјәти диггәтлә өјрәнилмәлидир. Аудит јохламасында ашағы-

дакыларын да дәриндән өjrөнилмәсинә вә бу сәһәдәки вәзијјәтә объектив гиймәт верилмәсинә чидди еһтијач вардыр:

— бәдчәјә чатасы верки мәбләғинин вахтында өдәнилмәсинә, хусуси тә’јинатлы фондларын јарадылмасынын дүзкүнлүјүнә, мәнфәәтин тә’сисчиләр арасында дүзкүн вә вахтында бөлүшдүрүлмә вәзијјәтинә.

Бунлардан башга аудитор ашағыда гејд олуна мәсәләләрин дә әтрафлы тәһлил олунамасыны тә’мин етмәлидир:

— ишчинин тәгсири үзүндән баш верән бошдајанмадан әмәл кәлән вә өдәтдирилмәмиш итки мәбләғини;

— һазыр мәнсулларын вә истеһсалат еһтијатларынын гиймәтинин ашағы салынмасындан олан иткиләри;

— мәнкәмә вә арбитраж арашдырмалары үзрә олан хәрчләри;

— дәгиг тәгсиркары мүәјјән едилә билмәјән чатышмазлыг вә мәнимсәмә үзрә олан зәрәрләри;

— кечән илләрин чари илдә ашкар едилмиш зәрәрләри үзрә олан мәбләғләри;

— харичи валјута әмәлијатларындан олан зәрәрләри вә и.а.

Мүһасибат учотунун ваһид һесаблар планына әсасән 80 сәјлы “Мәнфәәт вә зәрәрләр” һесабында малларын (мәнсулларын, ишләрин, хидмәтләрин, сатышындан олан малијјә нәтичәси илә јанашы һәм дә 47 сәјлы “Әсас вәсаитләрин сатышы вә саир харичозмалар”дан вә һабелә 48 сәјлы һесаба “Саир активләрин сатышы”ндан олан мәнфәәт вә зәрәрләр әкс етдирилир. Бу һесабларда әкс етдирилән әмәлијатларын үзәриндә нәзарәти тә’мин етмәк мәгсәди илә јохлама заманы 13 вә 15 сәјлы журнал-ордерин јазылышларындан вә јахуд да онлары әвәз едән 47, 48 сәјлы һесабларын дебет вә кредит дөвријјәси үзрә олан машынограмын јазылышларындан истифадә олунамалыдыр.

Аудит јохламасы заманы әһатә олуна мүһүм мәсәләләрдән бири дә мәнфәәтдән дүзкүн истифадә олуна вәзијјәтинин дәгиг мүәјјәнләшдирмәкдән ибарәтдир. Мәнфәәтдән, бир гәјда олараг ашағыдакы мәгсәдләр үчүн истифадә олуна вә бу әмәлијатлар 81 сәјлы “Мәнфәәтин истифадәси” синтетик һесабынын васитәси илә һәјата кечирилир:

— 1 сәјлы субһесаб васитәси илә “Бүдчәјә өдәмәләр”;

— 2 сәјлы субһесаб васитәси илә “Мәнфәәтин башга мәгсәдләрә истифадәсинә (еһтијат капиталынын вә мүәссисәнин фәалијјәти вә мүәссисә коллективинин социал мәсә-

ләләринин јажшылашдырылмасы үчүн лазым кәлән фондларын јарадылмасына) вә с.

Аудитор, јохлама заманы һесабланан веркиләрин бүдчәјә өдәнилмәси үчүн нәзәрдә тутулан мүддәтә әмәл олунамасыны, хусуси тә’јинатлы фондларын јарадылмасынын дүзкүнлүјүнү вә мәнфәәтин дүзкүн вә вахтында бөлүшдүрүлмәсинин вәзијјәтинин ардычыллыгга вә тәләб олуна сәвијјәдә јохламалыдыр.

Аудитор, балансын реформасијасынын дүзкүн һәјата кечирилмәсинә дә хусуси диггәт гејирмәлидир. Бу заман о, јадда сахламалыдыр ки, бөлүшдүрүлән мәнфәәтин дәгигләшдирилмиш мәбләғи 81 сәјлы һесабын кредитиндән 80 сәјлы һесабын дебетинә силинмәлидир. Бундан сонра 80 сәјлы “Мәнфәәт вә зәрәрләр” һесабында јаранмыш галыг (салдо) һесабат илинин “Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт (өртүлмәмиш зәрәр)” адлы 88 сәјлы синтетик һесабынын “һесабат илинин бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәти (зәрәри)” субһесабына аид едилир. Балансын реформасијасыны әкс етдирән мүһасибат јазылышы һесабат илинин сон гәти јазылышы (дөвријјәси) илә һәјата кечирилир.

Беләликлә, балансын реформасијасы нәтичәсиндә 80 сәјлы синтетик һесабын вә 81 сәјлы синтетик һесабын 1 сәјлы субһесабынын сонракы илин әввәлине салдосу (галығы) сыфыра бәрәбәр олура. Бу да ону кестәрин ки, балансандан малијјә нәтичәси силиниб вә онларын мәбләғи баша чатан һесабат илиндә истифадә олунамушдур. 88 сәјлы “Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт (өртүлмәмиш зәрәр)” синтетик һесабынын 1 сәјлы “һесабат илинин бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәти (зәрәри)” субһесабы үзрә салдосу (галығы) сонракы илин биринчи рүбүндә бүтүлүклә силинир вә бунунла да сонракы илин балансынын реформасијасына гәдәр бу һесаб үзрә јекун сыфра бәрәбәр олараг галыр.

19.3.9. Хүсуси тә’јинатлы фондларын јохланылмасы

Бир чох мүәссисәләрдә (ширкәтләрдә, фирмаларда) онларын нормал фәалијјәти кестәрмәси вә әмәк коллективинин социал мәсәләләринин мүсбәт һәлл етмәк мәгсәди илә хүсуси тә’јинатлы фондлар јарадылыр. Бу фондлар, мүәссисә тәрәфиндән мүстәгил гәјдада, мүәјјән олунамуш нормалар үзрә, мүәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәт мәбләғиндән ајырмалар вә һабелә тә’сисчиләрин вә башга мүәс-

сисаларин эвэссиз вердиклери үзвлүк һаггы һесабына ја-
радылыр.

Хүсуси тә'јинатлы фондлар тәркибиндә ашағыдакыла-
ры бирләшдирир:

— жығым фондуну, социал сферанын фондуну вә истех-
лак фондуну.

Жығым фондунун вәсаитләри мүәссисәнин (ширкәтин,
фирманын) истехсалынын инкишафына вә тә'сис сәнәдлә-
риндә нәзәрдә тутулан буна охшар ишләрин, хүсусилә
ашағыдакы тәдбирләрин һәјата кечирилмәсинә јөнәлди-
лир:

— фаәлијәтдә олан истехсалатын техники чәһәтдән си-
лаһландырылмасына, јенидән гурулмасына, кенишләнди-
рилмәсинә вә јени объектләрин тикилмәсинә;

— аваданлыгларын вә чиһазларын әлдә олунмасына,
елми-тәдгигат ишләринин апарылмасына;

— аксијаларын, истигразларын вә дикәр гижмәтли ка-
ғызларын бурахылмасы вә јајылмасы илә әлагәдар олан
хәрчләрин едәнилмәсинә;

— инвестисија фондунун, биркә мүәссисәләрин, аксио-
нерләр чәмијјәтинин вә ассосиасијаларын јадаылмасына
олан үзвлүк һаггы мәбләгинин едәнилмәсинә вә и.а.

Хүсуси тә'јинатлы фондларын сијаһысы вә јадаылма
гајдасы тә'сис сәнәдләринә әсасән мүәјјәнләшдирилир.

Хүсуси тә'јинатлы фондларын јадаылмасынын вә онун
вәсаитиндән истифадә вәзијјәтини јохлајаркән, аудитор бу
фондларын јадаылмасынын вә истифадәсинин учотунун
ајры-ајрылыгдә апарылмасы һагдә республикамызда јох-
лама күнүнә гүввәдә олан тә'лиматә (гајдаја) мүкәммәл бә-
ләд олмалы вә онун тәләбләринә әмәл етмәлидир.

Аудитор хүсуси тә'јинатлы фондларын јохланылмасы
үчүн лазым кәлән информасија мәнбәләрини дә дәриндән
билмәли вә онлардан әтрафлы истифадә етмәји бачармалы-
дыр. Мүһасибат учотунун јени һесабар планында хүсуси
тә'јинатлы фондлары учотә алмаг мәгсәди илә 88 сажлы еј-
ни адлы пассив, синтетик фонд һесабы нәзәрдә тутулмуш-
дур. Бу фондлар үзрә әмәлијјатларын синтетик вә анали-
стик учотунун рекистри кими 12 сажлы журнал-ордердән
истифадә олунур. Бу фондларын һесабат дөврүнүн әввәли-
нә вә ахырына олан вәсаитләринин галыг мәбләгләри ба-
лансын пассивинин 1-чи бөлмәсиндә үмуми мәбләг үзрә
көстәрилир. Ејни замандә, хүсуси тә'јинатлы фондларын

һәр бирини галығы, дахилолмалар вә онлардан истифадә
едилмәси баланса әләвәнин (иллик һесабатын 5 сажлы фор-
масынын) хүсуси бөлмәсиндә әкс етдирилир.

Гүввәдә олан (һәләлик) гајдаја көрә хүсуси тә'јинатлы
фондлар јадаыларкән вә онларын тамамланмасына вәсаит
дахил оларкән онлара ашағыдакы кими мүһасибат јазы-
лышы тәртиб едилмәлидир:

Мәнфәәт һесабына хүсуси тә'јинатлы фондлар јадаыл-
дыгда (тамамландыгда):

Дебет 81 "Мәнфәәтин истифадәси" һесабы.

Кредит 88 "Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт (өртүлмәмиш
зәрәр)" һесабынын мувағиғ субһесабы.

Јохламада капитал гојулушу һесабына әлдә олунан вә-
саитин, һабелә јашајыш биналарынын вә объектләрин
эвэссиз оларағ верилмәси үзрә олан әмәлијјатлар да диғ-
гәтлә арашдырылмалыдыр. Аудитор унутмамалыдыр ки,
бу чүр эвэссиз дахил олан јашајыш биналары вә ја јаша-
јыш фондунун объектләри Әмлак Комитәсинин (јахуд да
хүсуси аудит гижмәтгоја тәшкилатынын) гојдугу гижмәтлә
(әкәр ичазә вериләрсә, ону эвэссиз верән мүәссисәнин тәһ-
вил-тәслим актында көстәрилән гижмәтлә) мәдахил едиле-
рәк учотдә әкс етдирилмәлидир. Бу чүр әмәлијјатлара
ашағыдакы кими мүһасибат јазылышы верилмәлидир:

Дебет 01 "Әсас вәсаитләр" һесабы;

Кредит 88 "Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт (өртүлмәмиш
зәрәр)" синтетик һесабынын 4-чү "Социал сферанын фон-
ду" субһесабы.

Эвэссиз оларағ дахил олан саир активләрин мәбләгинә
ашағыдакы кими мүһасибат јазылышы тәртиб олунмалы-
дыр:

Дебет 04 "Гејри-мадди активләр" һесабы; 10 "Матери-
аллар" һесабы;

Кредит 88—4 "Социал сферанын фонду" субһесабы.

Социал сферанын фонду, һабелә истехлак фонду да мән-
фәәт һесабына јадаыларкән вә һәмин фондлара мәнфәәт
һесабына вәсаит көчүрүлүкдә дә һәмин субһесабларын
кредитинә вә 81 сажлы һесабын дебетинә јазылыш вери-
лир. Хүсуси тә'јинатлы фондлар һесабынын 5-чи "Истех-
лак фондлары" субһесабына мәгсәди едәнишләр (үзвлүк-
иштирак һаггы) дахил ола биләр. Буна ашағыдакы кими
мүһасибат јазылышы верилмәлидир:

Дебет 75 "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабы,

Кредит 88—5 "Истехлак фондлары" субхесабы.

Аудитор мүөссисәдә хусуи тә'јинатлы фондлар һаггында мөвчүд вәзијјәти мүәјјән етмәк вә бу сәһәдә дүзкүн фикир сөйләмәк үчүн һөкмән бу фондлар үзрә баш вермиш әмәлијјатларын учотда вә һесабатда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнә әмин олмалыдыр.

Бунун үчүн јухарыда кәстәрилән мәсәләләр диггәтлә арашдырылмалы, учот вә һесабатда јол верилән нөгсанлар арадан галдырылмалыдыр. Она көрә ки, дүзкүн олмајан мә'лумат мәнбәларинә әсасланыб, јохланылан игтисади субъектин фәалијјәтинә объектив гижмәт вермәк гејри-мүмкүндүр.

19.3.10. Тә'сиседичи сәнәдләрин, низамнамә капиталынын вә тә'сисчиләрлә һесаблашмаларын јохламасы.

Тә'сиседичи сәнәдләрин аудит јохламасы

Бу сәнәдләрин аудити, игтисади субъектин гүввәдә олан ганунверичилијә мувафиг фәалијјәт кәстәрмәсинин һугуги әсасыны диггәтлә јохламагла баша чатдырылыр.

Јохлама үчүн ашағыдакы информасија мәнбәлариндән истифадә етмәк олар:

- мүөссисәнин (фирманын) низамнамәсиндән;
- тә'сиседичи мүгавиләдән;
- кичик мүөссисә субъектләрү үчүн патентдән;
- тә'сисчиләрин үмуми ичласынын протоколларындан;
- дәвләт гејдијјаты һаггында шәһадәтнамәдән;
- харичи капиталын иштиракы илә фәалијјәт кәстәрән игтисади субъектләрин Республика Игтисадијјат Назирлијиндә гејдијјаты һагда шәһадәтнамәсиндән;
- дәвләтин, ичтимаи тәшкилатларын, колхозларын, совхозларын вә диқәр субъектин мүлқијјәтиндә олан мүөссисәләрин өзәлләшдирилмәси үзрә олан сәнәдләрдән;
- чөмијјәтин, дәвләт гејдијјатындан кечәркән тә'сисчиләрин алдыглары сәһмин өдәнишинә вердикләри әмлака мүлқијјәт һугугуну тәсдиг едән сәнәдләрдән;
- Дәвләт Статистика Комитәси, Дәвләт Верки Мүфәттишлији, пенсия фонду, мәшгуллуғ фонду, әлилләрә јардым фонду вә и.а. органларда гејдијјат һаггында олан шәһадәтнамәдән;
- банк хидмәти һаггында мүгавиләдән;

- тә'сис сәнәдләриндә апарылан дәјишиклик һаггындакы гејдијјатдан;
 - сәһмдар чөмијјәти үчүн сәһмдарларын рејестриндән;
 - сәһмдарларын иллик ичлас протоколунун чыхарышындан;
 - сәһмдарларын, тә'сисчиләрин ичлас проитоколларындан чыхарышдан;
 - директорлар шурасынын гәрарындан олан чыхарышдан;
 - ичраедичи мүдиријјәтин әмр вә сәрәнчамларындан;
 - бу вә ја диқәр нөв фәалијјәт үчүн лисензија вә ичәзәләрдән;
 - тә'сисчиләр вә сәһмдарларла јазышмалардан;
 - вәкаләтнамәләрин верилмәсинин вә игтисади субъектләрин јенидән гејдијјатынын ләғв едилмәсинин, јенидән тәшкил олунмасынын вә и.а. гејдијјаты заманы мүвәккилләрин (мүөссисә рәһбәрләриндән башга) гејд журналынын мә'луматларындан;
 - дахили әсаснамәдән;
 - низамнамә капиталына тә'сисчиләрин пул, натурал, гејри-мәдди формада, јахуд гижмәтли қағыз шәклиндә гејдуглары пәји тәсдиг едән сәнәдләрдән (банк чыхарышлары, касса мәдахил ордерләри, низамнамә капиталына натурал формада гејулан әмлакын мәдахил актлары вә с.);
 - натурал вә гејри-мәдди формада низамнамә капиталына гејулан пәјын гижмәтләндирилмәсинин методундан;
 - дәвләт гејдијјатындан кечдикдән сонра игтисади субъектин илк фәалијјәт дөврү һагда һесабатдан;
 - иллик һесабатдан;
 - игтисади субъектин ләғв едилдији, јахуд јенидән тәшкил олундуғу тарихә һесабатындан.
- Аудитин кедишиндә ашағыдакылары мүәјјән етмәк зәруриدير:
- игтисади субъектин идарәетмә структуруну вә мувафиг идарәетмә гәрары чыхаран заман рәһбәрин бүтүн сәһләрдә сәләһијјәтини;
 - тә'сиседичи сәнәдләрдә дәјишикликләрин вахтлы вахтында апарылмасынын;
 - игтисади субъектин фәалијјәт нөвүнү;
 - игтисади субъектин, тә'сисчисинин ким олмасынын;
 - низамнамә капиталынын һөчмини вә һәр бир тә'сисчисинин пәјыны;

— тө'сисчинин низамнамә капиталына гојдуғу пајын гијмәтләндирилмәси методунун әјанилијини;

— тө'сисчиләрин өз пајларыны низамнамә капиталына вахтлы-вахтында гојмаларыны;

— тө'сисчиләрин өз пајларыны һансы һәчмдә вә һөвдә низамнамә капиталына гојмаларыны;

— низамнамә капиталына гојулуш үзрә сәнәдләрин дүз-күн рәсмийјәтә салынамасыны;

— иғтисади субъектин иғтисади-һүғуги формасыны (сәһмдар чөмијјәти, мөһдуд мөс'улијјәтли чөмијјәт вә и.а.);

— жоһланылан иғтисади субъектин кичик саһибкарлығ субъектинә аид едилиб-едилмәмәсини;

— низамнамәдә харичи иғтисади фәалијјәтин һәјата ке-чирилмәсинин нәзәрдә тутулуб-тутулмамасыны;

— иғтисади субъектин банкта һансы һесабы ачмағ һү-ғугуна малик олмасыны;

— низамнамәдә еһтијат вә дикәр фондларын ачылмасы-нын нәзәрдә тутулуб-тутулмамасыны;

— иғтисади субъектин Азәрбајҗан ғразисиндә вә харич-дә мүстәгил баланса ајрылмыш филиал вә дикәр структур бөлмәси ачмағ һүғугуна малик олуб-олмамасыны;

— гүввәдәки ганунверичилијә мувафиг лисензијалаш-дырма тәләб олунан фәалијјәтин апарылмасына ичәзәнин олуб-олмамасыны;

— зәрури өдәнишләр апарылыб гуртардыгдан сонра илин жекунуна көрә иғтисади субъектин сәрәнчамында ғал-лан мөһфәәтин бөлүшдүрүлмәси ғадасыны;

— тө'сисчиләрин вә сәһмдарларын кәлиринин һеса-ланмасынын вә кәлирдән веркинин тутулмасынын дүзкүн-лүјүнү;

— низамнамә капиталынын формалашмасы үзрә муһа-сибат сәнәдләринин рәсмилләшдирилмәсинин вә муһасибат јазылышларынын тәртибинин дүзкүнлүјүнү;

— 75 сајлы "Тө'сисчиләрлә һесаблашмалар" вә 85 сај-лы "Низамнамә капиталы" һесабы үзрә муһасибат учоту рекистрләриндәки јазылышларын илк сәнәдләриндәки јазылышлара ујғунлуғуну.

Јухарыда гејд олунан мө'луматлардан аудитор дикәр са-һәләрин вә иғтисади субъектин муһасибат әмәлијјатлары-нын жоһланылмасында да истифәдә едә биләр.

Низамнамә капиталынын аудит жоһланмасы

Республикамызын базар иғтисадијјатына кечмәси дөв-ләт мүәссисәләринин тәсәрруфат фәалијјәтинин малијјә тө'минаты мәнбәләринин тәркибиндә вә онларын гурулу-шунда муһүм дәјишикликләрин баш вермәсинә сәбәб ол-мушдур. Һазырки дөврдә һәр бир мүәссисәнин малијјә чә-һәдән мөһкәм олмасыны характеризә едән кәстәричиләр-дән бири дә низамнамә вә еһтијат капиталынын һәчм кәс-тәричисидир.

Бир ғадә оларағ низамнамә капиталынын јарадылмасы ғаддасы гүввәдә олан мувафиг ганунверичилик актларына вә тө'сис сәнәдләринә әсасланыр. Белә ки, јени тәшкил олун-ан дөвләт мүәссисәләринин нормал фәалијјәт кәстәрмәсини тө'мин етмәк мөгсәди илә онлара ишә башлама әрфәсиндә дөвләт бүдчәсиндән мувафиг һәчмдә (низамнамә һәчминдә) вәсаит ајрылып. Дөвләт бүдчәсиндән ајрылан бу вәсаит јени тәшкил олунан дөвләт мүәссисәсинин низамнамә капиталы-ны тәшкил едир. Сонраки илләрдә исә дөвләт мүәссисәси низамнамә капиталыны мәнфәәтдән ајырмалар вә дикәр мәнбәләр һесабына артырыб кенишләндирир.

Дөвләт мүәссисәләри илә јанашы базар иғтисадијјаты-нын инкишафы просесиндә тәсәрруфатын идарә олунмасы-нын сәһмдар чөмијјәтләри, јолдашлығ чөмијјәтләри вә ди-кәр бу кими формалары да јараныр вә онларын сајы ил-дән-илә артыр.

Һәр бир сәһмдар чөмијјәтинин низамнамә капиталы олур вә онун һәчми чөмијјәтин низамнамәси илә тәнзимлән-нир.

Аудитор мүәссисәдә (фирмада вә с.) жоһлама апараркән тө'сисәдичи сәнәдләрин ганунаујғунлуғуна хүсуси фикир вермәлидир.

Бу капитал иғтисади субъектин хүсуси капиталынын тәркибинә дахил едилер вә онун кредиторларынын мара-ғына әманәт верән әмлакын минимал һәчмини өзүндә әкс етдирир.

Низамнамә капиталынын формалашма вәзијјәтини тә-ләб олунан сәвијјәдә жоһламағ үчүн аудитор, тө'сисчилә-рин вә иштиракчыларын гојдуглары пај рүсуму, номинал дәјәри үзрә сәһмин (сәһмдар чөмијјәтләриндә) пул, нату-рал, гејри-мәдди формада, јахуд да гијмәтли кағыз шәк-линдә мәчмујү кими иғтисади субъектләрин тө'сис сәнәдлә-

риндә гејдә алыныр. Низамнамә капиталы мұнасибат учо-
тунда әкс етдирилләр.

Гүввәдә олан гајдаја әсасән сәһмдар чәмијјәти тә'сис едилән заман онун бүтүн сәһмләри тә'сисчиләр арасында бөлүшдүрүлмәлидир. Сәһмдар ади, еләчә дә имтијазлы сәһмләрдән ибарәт ола биләр. Бөлүшдүрүлән имтијазлы сәһмин номинал дәјәринин низамнамә капиталынын 25 фаизиндән артыг олмасы мәсләһәт билинмир. Чәмијјәтин бүтүн сәһмләри адлы сәһмләрдән ибарәт олур.

Республикамызда фәалијјәт кәстәрән һәр бир ачыг сәһмдар чәмијјәтинин минимал низамнамә капиталы, чәмијјәтин гејдијјатдан кечдији тарихә, әмәјин едәниши үзрә республика Милли Мәчлисинин мүәјјән етдији минимум һәчмин мин гат мәбләгиндән аз олмамалыдыр.

Бунунла бәрәбәр низамнамә капиталы вә низамнамә капиталына гојулушлар үзрә тә'сисчиләрин (иштиракчылары) һәгиги борчу ајрыча учота алынмалы вә һәсабатда әкс етдирилмәлидир.

Јени сәһмдар чәмијјәти тә'сис едиләркән сәһмләр онун Низамнамәсиндә мүәјјән едилән мүддәт әрзиндә едәнмәлидир. Низамнамә капиталынын 50 фаиздән аз олмајан һиссәси гејдијјатдан кечәркән, галан һиссәсинин едәниши гејдијјатдан кечилән дөврдән һесаблинмагла бир ил әрзиндә баша чатдырылмалыдыр.

Сәһмдар чәмијјәтинин гејри-пул вәсаити илә алынасы сәһмләри вә дикәр гијмәтли қағызлары алынған заман, ја-
радылма һагда мұгавиләдә, јахүд әләвә сәһмин бөлүшдү-
рүлмәси һагда гәрарда башга гајда нәзәрдә тутулмајыбса,
там һәчмдә едәнилмәси тәләб олунур.

Мүәссисәләрдә низамнамә капиталынын вәзијјәти вә һәрәкәти һаггындакы информәсијаларын үмумиләшдирилмәси үчүн мұнасибат учотунун һесаблир Планында 85 сајлы пәс-
сив "Низамнамә капиталы" һесабы нәзәрдә тутулмушдур.

"Низамнамә капиталы" адлы 85 сајлы һесабын галығы, мүәссисәнин низамнамә капиталынын тә'сис сәнәдләриндә гејд олунмуш һәчминә ујғун олмалыдыр. 85 сајлы "Низам-
намә капиталы" һесабына јазылышлар онун артмасы вә азалмасы һалларында вә мүәссисәнин тә'сис сәнәдләриндә мувафиг дәјишикликләр апарылдыгдан сонра едилер. Тә'сиседичи сәнәдләрдә мувафиг дәјишикликләр едилдик-
дән сонра низамнамә капиталынын јени һәчминә ашағыда-
кы кими мұнасибат јазылышы тәртиб олунмалыдыр:

Дебет һесаб № 75, 78, 81, 86, 88.

Кредит һесаб № 85.

Низамнамә капиталы јохланаркән илк нөвбәдә 85 сајлы һесабады мәбләғ 75 сајлы һесабады мәбләғлә үзләш-
дирилмәлидир.

Игтисади субъектин истәһсал програмында дәјишиклик едилдикдә, сәһмдар чәмијјәтинин тә'сисчиләринин јығын-
чағынын гәрарына әсасән низамнамә капиталынын һәч-
миндә дәјишиклик едилә (артырылыб, азалдыла) биләр. Бу һагда Республика Малијјә назирлијинә мә'лумат верил-
дикдән сонра тә'сисчиләрин гәрары гүввәјә минир.

85 сајлы "Низамнамә капиталы" һесабынын аналитик учот мә'луматлары мүәссисәнин тә'сисчиләрини, низамна-
мә капиталынын формалашма мәрһәләләрини вә сәһмләр-
ин нөвләри һагда информәсијаларын алынмасыны тә'мин етмәлидир.

Аудитор бу дејиләнләрә әмәл олунма вәзијјәтини диг-
гәтлә нәзәрдән кечирмәли вә һәгиги вәзијјәти объектив гијмәтләндирмәлидир.

Тә'сисчиләрлә һесаблашмаларын аудит јохланмасы

Игтисади субъектин низамнамә капиталына едилән го-
јулуша, кәлирин (дивидентин) едәнилмәсинә вә саирәјә кә-
рә тә'сисчиләрлә (сәһмдар чәмијјәтин сәһмдарлары, там
јолдашыг иштиракчылары, кооператив үзвләри вә и.а.)
апарылған бүтүн әмәлијјатлары учотда әкс етдирилик вә һә-
саблашмалар һагда информәсијалары үмумиләшдирмәк
үчүн 75 сајлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" адлы ак-
тив-пәссив һесаб нәзәрдә тутулмушдур.

75 сајлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабында
ашағыдакы субһесаблир ачыла биләр:

75-1 "Низамнамә (јығым) капиталына гојулушлар үзрә
һесаблашмалар";

75-2 "Кәлирләрин едәнилмәси үзрә һесаблашмалар".

75-1 сајлы "Низамнамә (јығым) капиталына гојулуш-
лар үзрә һесаблашмалар" субһесабынын мә'луматларына
әсасән, аудитор низамнамә (јығым) капиталына гојулуш-
лар үзрә тә'сисчиләрлә һесаблашмаларын нечә апарылма-
сыны јохлајыр. Сәһмдар чәмијјәти јарадылған заман 85 сај-
лы "Низамнамә капиталы" һесабы илә мұхабирләшмәклә
75 сајлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын дебе-

тинде сәһмә жазылан шәхсләрдин борч мәбләғи учота алыныр.

Аудит јохламасынын кедишиндә аудитор, ашағыдакы мәсәләләрә хүсуси фикир вермәлидир:

— итгисади субъектә тә'сисчиләрдин пул вәсаитләрә гојулушларынын дахил олмасыны учота алан һесабылары (50, 51, 52 сажлы һесабылары), материал дәјәрлиларини учота алан һесабылары (01, 07, 08, 10, 11, 12, 41 сажлы һесабылары), гејри-мадди активләри учота алан һесабы (04 сажлы һесабы) вә гижмәтли қағызлары учота алан һесабылары (06, 58 сажлы һесабылары) мұхабирләшдирмәклә 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын кредитиндә әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүжүнә;

— итгисади субъектә гојулуш кими биналардан, гурғулардан вә аваданлыглардан истифадә һүгуғу тәгдим едиләркән 04 сажлы "Гејри-мадди активләр" һесабы илә мұхабирләшмәклә 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын кредитинә едилән јазылышларын дүзкүнлүжүнә.

Јадда сахламағ лазымдыр ки, ејни заманда, кәстәрилан бина, гурғу вә аваданлыгларын баланс дәјәри 001 сажлы "Ичарә едилмиш әсас вәсаитләр" адлы баланс архасы һесабада да өз әксини тапмалыдыр. Бунларын дүзкүнлүжүнә аудитор чидди фикир вермәлидир.

Башға тәшкилати-һүгуғи формалы тә'сисчи (иштиракчы) мүәссисәләрдин нисамнамә (жығым) капиталына гојулушлар үзрә һесаблашмаларын јохланмасы да ејни гајдада апарылмалыдыр. Јохлама просесиндә аудитор нисамнамә (жығым) капиталынын тә'сис сәнәдиндә е'лан едилән бүтүн сәвијәси үчүн 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын дебетинә, 85 сажлы "Нисамнамә капиталы" һесабынын кредитинә јазылыш верилмәсини билмәли вә она мүәссисәдә нечә әмәл олундуғуна объектив гижмәт вермәлидир.

Јени јаранан мүәссисәләрдин (сәһмдар чәмијјәти формасында) сәһмләри, онларын номинал дәјәриндән артыг гижмәтә сатылан һалларда, аудитор номинал вә сатыш дәјәрләри арасындакы фәрг мәбләғинин 87 сажлы "Әләвә капитал" һесабынын кредитиндә дүзкүн әкс етдирилмә вәзијјәтини арашдырмалыдыр.

"Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" адлы, 75 сажлы һесабын 2 сажлы "Кәлирләрдин өдәнилмәси үзрә һесаблашмалар" адлы субһесабынын мә'луматларына әсасән кәлирлә-

рин тә'сисчиләрә өдәнилмәси үзрә мүәссисәнин онларла апардығы әмәлијјатларын дүзкүнлүјү јохланылмалыдыр.

Итгисади субъектин фәалијјәтиндә иштирака көрә кәлирин һесапланмасы 88 сажлы "Бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт (өдәнилмәмиш зәрәр) адлы һесабын дебетинә, 70 сажлы "Әмәјин өдәниши үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар" һесабынын кредитинә јазылмағла учотда әкс етдирилди. Кәлирин өдәнилмәси үчүн мәнфәәтин чатышмазылығы һаллары олдуғда, онун еһтијат фонду (капиталы) һесабына өдәнилмәси мұвафиг ганунверичи, јахуд тә'сис сәнәдләриндә нәзәрдә тутулдуғу һалларда јеринә јетирилир.

Һәмдин фондда вәсаитин мөвчудлуғу шәраитиндә вериләси кәлирин һесапланмасы 86 сажлы "Еһтијат капиталы" һесабынын дебетиндә, 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын кредитиндә учота алыныр.

Кәлирин һесапланмыш мәбләғинин өдәнилмәси пул вәсаитләрдин учота алан һесабыларла мұхабирләшмәклә 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын дебетиндә учота алыныр. Итгисади субъектин фәалијјәтиндә иштирака көрә кәлирин һәмдин мүәссисәнин мәнсулу (иши, хидмәти) илә, һәмчинин гижмәтли қағызлар вә саир илә өдәниллији һалда бу әмәлијјата мұвафиг дәјәрлиларин сатышыны учота алан һесабыларла мұхабирләшмәклә 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын дебетинә јазылышлар едилмәлидир.

Итгисади субъектәдә дә фәалијјәтдә иштирака көрә кәлирдән, јә'ни өдәниш мәнбәјиндән тутуласы верки мәбләғи, 75 сажлы "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар" һесабынын дебетиндә, 68 сажлы "Бүдчә илә һесаблашмалар" һесабынын кредитиндә әкс етдирилди.

Дивидентин өдәнилмәсинин вә учотунун јохланмасына аудит просесиндә чидди фикир верилмәлидир. Сәһмдар чәмијјәти һәр рүб, јарым ил, јахуд илдә бир дөфә бөлүшдүрүлмүш дивидентин өдәнилмәси һагда мұвафиг гәрәр гәбул етмәк һүгуғуна маликдир.

Чәмијјәтин чари илдә әлдә етдији халис мәнфәәт һесабына дивидентләр өдәнилир, мүәјјән нөвлү имтијазлы сәһмләр үзрә дивидентләрдин өдәнилмәси исә чәмијјәтин бу мөгсәд үчүн нәзәрдә тутулан фонду һесабына һәјата кечирилир.

Итгисади субъектәдә иллик дивидентин өдәнилмәси, онун һәчми вә һәр нөв сәһм үзрә өдәниш формасы һагда

гэрар, чөмијјэтин директорлар шурасынын (мүшәһидәчи-ләр шурасынын) тәклифи илә сәһмдарларын үмуми ичласы тәрәфиндән гәбул олунур.

Онун өдөнмә тарихи чөмијјэтин низамнамәси, јахуд иллик дивидентин верилмәси һагда сәһмдарларын үмуми ичласынын гәрары илә мүәјјән олунур вә гәрарын гәбул олундуғу тарихдән 30 күндән тез олмамаг шәрти илә өдәнилип.

Игтисади субъектдә јохлама апаран һәр бир аудитор јухарыда садаланан гәјдалара әмәл олунма вәзијјэтини диггәтлә нәзәрдән кечирмәли, бу сәһәдә јол верилән нөгсаиллары ашкар етмәји вә онларын арадан галдырылмасы јолларыны кәстәрмәји бачармалыдыр.

19.3.11. Гејри-мадди активләрин јохланылмасы

Республиканын базар игтисадијјатына кечмәси, игтисади субъектләрин тәсәррүфат вәсаитләринин (әмлақларынын) тәркибиндә гејри-мадди активләрин әһәмијјәтли дәрәчәдә артмасына сәбәб олмушдур. Гејри-мадди активләр дедикдә, материал формасы вә физики хассәси олмајан, лакин мүәссисәнин узун мүддәт вә ја даими кәлир әлдә етмәсини тәмин едән объектләр нәзәрдә тутулур. Тәсәррүфат вәсаитләринин бу групуна дахилдир: тәбии еһтијатлардан, торпагдан истифадә һүгугунун, ихтирачылыг һүгугунун, мүәллифлик һүгугунун, патентләрин, лисензијаларын, "НОУ-ҺАУ"ја аид һүгугун, тичарәт маркаларынын, әмтәә нишанларынын, әлдә едилмиш брокер јерләринин вә брокер јерләриндән истифадә һүгугунун әлдә едилмәсинә вә саирә бу кими ишләрә сәрф едилән вәсаитләр.

Бүтүн гејри-мадди активләр мүһасибат учотунда илк дәрәјләри илә гижмәтләндирилир (фактик мәсрәф мәбләғи илә) вә әсас вәсаитләрдән ајрыча олараг учотда әкс олунурлар. Мүһасибат учотунун һесаблир Планында гејри-мадди активләрин учоту үчүн ејни адлы 04 сәјлы синтетик һесаб нәзәрдә тутулмушдур.

Гејри-мадди активләр мүәссисәјә ашағыдакы мәнбәләрдән дахил олур:

— сәһмдар чөмијјәтләринин, јолдашлыг чөмијјәтләринин, биркә мүәссисәләрин низамнамә капиталына гојулушларындан, башга мүәссисә вә шәхсләрдән өдәмә һесабына дахил олмалар вә әвәссиз дахилолмалар јолу илә.

Гејри-мадди активләр игтисади субъектә патентләрдән истифадә үзрә олан шәһадәтнамәјә, ишләрин гәбулу актына (гејри-мадди активләрин дахил олмасы вә гижмәтинин разылашдырылмасы һағыннда олан протокола вә дикәр бу кими илк сәнәдләрә) әсасән дахил олур вә учотда әкс етдирилирләр. Онлар тәсәррүфатдан мүгавилә дәрәји илә сатылдыгда, башга мүәссисәләрә әвәссиз верилдикдә, там көһнәлиб, јарарсыз һала дүшдүкдә вә дикәр бу кими сәбәбләр үзүндән чыха биләрләр.

Аудитор јохламанын кедишиндә тәсәррүфатдан чыхан гејри-мадди активләрин һәр бири үзрә тәртиб олунмуш сәнәди, онларын ганунаујғунлуғуну вә учотда әкс етдирилмә вәзијјэтини диггәтлә мүәјјәнләшдирмәлидир.

Аудитор игтисади субъектә дахил олан гејри-мадди активләрә ашағыдакы кими мүһасибат јазылышы верилиб-верилмәмәсини дә әтрафләр јохламалыдыр:

а) Гејри-мадди активләр разылашдырылмыш илк дәрәји илә мүәссисәнин низамнамә капиталына тәсисчиләр тәрәфиндән гојулушлар шәклиндә дахил олдугда:

Дебет 04 "Гејри-мадди активләр" һесабы.

Кредит 75 "Тәсисчиләрлә һесаблашмалар" һесабы.

б) Әһли-хибрә јолу илә мүәјјән едилән, илк дәрәјлә әвәссиз олараг дахил олан гејри-мадди активләрин мәдахил едилмәсинә:

Дебет 04 "Гејри-мадди активләр" һесабы.

Кредит 76 "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабы.

в) Гејри-мадди активләр башга мүәссисә вә тәшкилатдан дахил олдугда:

Дебет 04 "Гејри-мадди активләр" һесабы.

Кредит 76 "Мүхтәлиф дебитор вә кредиторларла һесаблашмалар" һесабы.

Гејри-мадди активләрин тәсәррүфатдан чыхмасы 04 сәјлы һесабын кредитиндә, 48, 06 вә 58 сәјлы һесабынын дебитиндә әкс етдирилир.

Гејри-мадди активләрин аналитик учоту, онларын нөвләри үзрә аналитик учот карточкаларында (ӘВ-6 сәјлы нүмүнәви формада) вә 17 сәјлы чөдвәлдә апарылып.

Игтисади субъектдә јохлама апаран аудитор гејри-мадди активләр үзрә баш вермиш бүтүн әмәлијјатлары, онун јухарыда гејд олунаң хүсусијјәтләрини нәзәрә алмагла арашдырмаларыны давам етдирмәлидир.

19.3.12. Һесаблашмаларын дүзкүнлүүнүн јохланылмасы

Игтисади субъектләр (мүэссисәләр) бир ғајда олараг малсатанларла, подратчыларла, малаланларла, сифаришчиләрлә, тәһтәһесаб шәхсләрлә, бүдчә илә, дебитор-кредиторларла вә өз ишчи һеј'әти илә һесаблашма мүнәсибәтиндә олурлар (бу һагда IV фәсилдә әтрафлы бәһс олундуғуна көрә, бу параграфда онун аудит јохламасы үчүн олан фәргли хусусијјәтләри шәрһ олунур).

Һесаблашмаларын дүзкүн вә вахтында апарылмасы мүэссисәнин (фирманын) мүгабил тәрәф гаршысында өһдәликләринин вахтында јеринә јетирилмәсинә вә онун малијјә вәзијјәтинин јахшылашмасына мүсбәт тә'сир кәстәрир. Она көрә дә аудитор илк нөвбәдә јохлама заманы ашағыдакы һесаблашмаларын вәзијјәтини әтрафлы тәһлил етмәлидир:

— малкөндәрәнләр вә подратчыларла һесаблашмаларын (һесаб № 60), "Верилмиш аванслар үзрә һесаблашмалар"ын (һесаб № 61);

"Малаланлар вә сифаришчиләрлә һесаблашмалар"ын (һесаб № 62);

"Идиалар үзрә һесаблашмалар"ын (һесаб № 63), "Бүдчә илә һесаблашмалар"ын (һесаб № 68), "Сосиал сығорта вә тә'минат үзрә һесаблашмалар"ын (һесаб № 69), "Әмәјин өдәнилмәси үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар"ын (һесаб № 70), "Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмалар"ын (һесаб № 73), "Тә'сисчиләрлә һесаблашмалар"ын (һесаб № 75), "Мүхтәлиф дебиторларла вә кредиторларла һесаблашмалар"ын вә и.а.

Һесаблашмаларын вәзијјәтинин јохланылмасына һесаблашмаларын инвентарлашдырылмасына даир олан материалларын тә'миндән башланылмасы мөғбул сајылыр.

Јохламанын кедишиндә аудитор вә инвентарлашма комиссијасы борчларын дебитор вә кредиторлар үзрә јаранма сәбәбини, нә вахт әмәлә кәлмәсини вә онларын реаллығыны мүәјјәнләшдирмәлидир.

Аудит просесиндә аудитор илк нөвбәдә ашағыдакылары мүәјјән етмәлидир:

1. Һесаблашмаларын дүзкүнлүүнү, реаллығыны.

2. Чагышмазлыг вә мәнисәмә үзрә балансда кәстәрилән мөбләгләрин һәгигәтә ујғунлуғуну, әсасландырылма

вәзијјәтини, онларын ләғв едилмәси үзрә көрүлән тәдбирләрин сәмәрәлилијини.

3. Балансда әкс етдирилән дебитор, кредитор вә депонент мөбләгләрин әсасландырылма вәзијјәтини, онларын ләғв едилмәси үчүн вахтында иддиа галдырылыб-галдырылмаамасыны.

"Малсатанлар вә подратчыларла һесаблашмалар"ын јохланылмасы әсасән ики истигамәтдә һәјата кечирилмәлидир:

1. Гәбул олунмуш вә ја јүкләнилмиш мадди гијмәтиләрә көрә алынән мөбләгләрин дүзкүнлүјү тәһлил олунмалыдыр.

2. Алынмыш мадди дәјәрлиләрин тәм вә вахтында мадхил олунма вәзијјәти мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Алығылар вә өдәјичиләр арасында һесаблашма формасы мүгавилә вә ја разыллашма јолу илә мүәјјән олунур.

Өдәниш тапшырығы илә һесаблашмаларын јохланылмасы. Һесалашмаларын бу формасындан истифадә едиләркән игтисади субъект она хидмәт едән банка һәвалә едир ки, мүәјјән мөбләғи онун һесабындан силиб борчлу олдуғу тәрәфин (вә ја мал алачағы мүэссисәнин) һесабына көчүрсүн. Өдәниш тапшырығы јалныз банкын мүштәрсинин һесабында пул олдуғда гәбул олунур. Өдәниш тапшырығы илә һесаблашма әмәлијјатлары нәзәрдән кечириләркән аудитор бүтүн тәсдигедичи сәнәдләрин олмасына фикир вермәли вә лазым кәлдикдә банкла вә һесабына пул көчүрүлән игтисади субъектлә гаршылыгы јохлама апармалыдыр.

Аккредитивлә һесаблашмаларын јохланылмасы. Аккредитивлә һесаблашмалар заманы малалан, маллар көндәрилән гәдәр она хидмәт едән банк мүэссисәсинә, она көндәриләси вә ја бурахыласы малларын һаггынын кәләчәкдә өдәнилмәси үчүн мүәјјән мөбләғин габагчадан сахланмасы һаггында әризә көндәрир. Һәр бир аккредитив анчаг бир малкөндәрәнлә һесаблашмалар үчүн ажрылыр вә башга үнвана көндәрилә билмәз.

Аккредитивлә һесаблашмаларын ғајдасы вә фәалијјәт мүддәти малкөндәрәнләр вә өдәјичи тәрәф арасында бағланылмыш мүгавиләдә ашағыдакылар кәстәрилмәклә мүәјјән едилир:

1. Банкын ады.

2. Аккредитивин нөвү вә онун јеринә јетирилмә үсулу.

3. Аккредитивин ачылмасы һаггында малкөндөрәнә мә'луматын верилмә усулу.

4. Аккредитив үзрә вәсаитин алынмасы үчүн малсатанларын тәгдим етдији сәнәдләрин там сијаһысы вә дәгиги хаккеристикасы.

5. Маллар жүкләндикдән сонра сәнәдләрин тәгдим едилмә мүддәти вә онун рәсмилијинә олан тәләбләр.

Аккредитив малкөндөрәнә хидмәт едән банк тәрәфиндән онун мүддәти гуртардыгда; малкөндөрәннин кәләчәкдә аккредитивдән имтина етмәси барәдә мә'луматы (әризәси) олдугда, малаланын аккредитивинин там вә һиссә-һиссә кери чағырылмасы барәдә әризәси олдугда бағланыр.

Өдәмә тәләбнамәси (тапшырығы) илә һесаблашмаларын јохланылмасы

Өдәниш тәләбнамәләри илә һесаблашмалар нисбәтән кениш јајылмышдыр. һесаблашмаларын бу формасынын маһијәти малкөндөрән тәрәфиндән өдәмәјә тәгдим едилән өдәмә тәләбнамәләринин алычынын разылығындан (аксептиндән) ибарәтдир.

Һесаблашмаларын бу формасы заманы бағланмыш мүгавиләјә мүвафиг олараг малкөндөрән тәрәфиндән һазыр мәһсулун көндәрилмәси вә ја бурахылмасы, һабелә ишларин јеринә јетирлмәси вә хидмәтләрин көстәрилмәси, онлара көрә өдәмәләр едиләнә кими һәјәта кечирилр.

Өдәмә тәләбнамәләри илә һесаблашмалар даһа кениш јајылмыш формадыр.

Аудитор јохламанын кедишиндә өдәмә тәләбнамәси илә һесаблашмаларын вәзијәтини јохлајаркән бу сәһәдә гүввәдә олан гајдаја нә дәрәчәдә әмәл олунмасына фикир вермәлидир. Әкәр гүввәдә олан гајданын (тә лиматын) позулмасына јол верилибсә, онун мүәссисәјә нә кими мәнфи тә'сир көстәрдији вә бунда тәгсири олан шәхс мүәјјәнләшдирилмәли, бунларын арадан галдырылмасынын вә бир даһа бу чүр нөгсанларын тәкрат олунмамасынын јоллары көстәрилмәлидир.

Тәһтәлһесаб шәхсләрлә һесаблашмаларын јохланылмасы. 71 сажлы "Тәһтәлһесаб шәхсләрлә һесаблашмалар" һесабында нагдсыз һесаблашмалары тәтбиг етмәк мүмкүн олмајан — е'замијјәт, тәсәррүфат вә әмәлијјат хәрчләрини өдәмәк үчүн верилән аванс мәбләғләри әкс етдирилир.

Аудитор, јохлама заманы бүтүн аванс һесабатларыны вә она әләвә едилмиш сәнәдләри башдан-баша јохламалыдыр. Бу заман о, е'замијјәтә кәдән шәхсләрин вәсигәсинин вә әмрин олуб-олмамасыны, е'замијјәт мүддәтинә әмәл олунмасыны, е'замијјәт хәрчләринин һесаблашмасынын дүзкүнлүјүнү, аванс һесабатынын вахтында тәгдим олунмасыны вә хәрчләнмәјән мәбләғин кассаја гајтарылма вәзијәтини әтрафлы јохламалыдыр.

Аудитор, јохламанын кедишиндә ашағыдакы мәсәләләри ајдынлашдырмалыдыр:

1. Мүәссисәнин (фирманын) рәһбәри тәрәфиндән е'замијјәтә кетмәмәјә вә буна көрә аванс — тәһтәлһесаб мәбләғ алмаға ихтијары олан шәхсләрин сијаһысынын олуб-олмамасыны;

2. Нәзәрдә тутулдуғундан артыг тәһтәлһесаб мәбләғин верилиб-верилмәмәсини;

3. Әввәлки тәһтәлһесаб мәбләғә һесабат вермәјән шәхсләрә јенидән аванс мәбләғинин верилиб-верилмәмәсини;

4. Тәһтәлһесаб мәбләғләрин учотда вә һесабатда дүзкүн әкс етдирилмәсини вә с.

Дебитор вә кредиторларла һесаблашмаларын јохланылмасы

Бу һесаблашма нөвүнү јохлајаркән аудитор, дебитор-кредитор борчларын јаранма сәбәбини мүәјјән етмәлидир. Борч мәбләғләринин галығынын баланс маддәләри үзрә дүзкүн әкс етдирилмәси, борчларын әмәл кәлмәсиндә тәгсири олан шәхсләрин мүәјјәнләшдирилмәси вә борчларын ләғви үчүн көрүлән тәдбирләр аудитор тәрәфиндән хүсусилә диггәтлә ајдынлашдырылмалыдыр.

Депонентләрлә һесаблашманын вәзијәти дә јохламанын кедишиндә әтрафлы тәһлил олунмалы вә бу сәһәдәки нөгсанлар ашкар едилмәлидир. (Бу һагда дәрслијин V фәслиндә кениш мә'лумат верилир).

Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашмаларын јохланылмасы

Саир әмәлијјатлар үзрә ишчи һеј'әти илә һесаблашма-

* Тәһтәлһесаб шәхсләрлә һесаблашмаларын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы дәрслијин V фәслиндә әтрафлы шәрһ олунмушдур.

ларын учоту ејни адлы 73 сажлы хесабада апарылып. Бу хесабын мѣ луматлары јохланыларкѣн аудитор онун 3 сажлы "Мадди зѣрѣрин ѳдѣнилмѣси ѳзрѣ хесаблашмалар" субхесабынын мѣ луматларыны ѳтрафлы тѣһлил етмѣли, онларын ѳдѣтдирилмѣси ѳчѣн хансы тѣдбирлѣрин кѣрѣлдѣјѣнѣ нѣ зѣрдѣн кечирмѣлидир. Чатышмазлыг вѣ иткиларин истѣһсал мѣсрѣфлѣринѣ вѣ ја мѣссисѣнин фѣалијјѣтинин јекунуна силинмѣси кими нѣгсанларын олуб-олмамасы хѣсусилѣ диггѣтлѣ ѳјрѣнилмѣлидир. Мѣнимсѣмѣ вѣ чатышмазлыглара кѣрѣ олан материаллар ѳзрѣ вахтынѣда иддиа галдырылмасы, онун нѣтичѣсинѣ нѣзарѣт олунмасы, дѣјѣн зѣрѣрин ѳдѣтдирилмѣсинин кѣдиши јохлама заманы аудиторун диггѣт мѣркѣзиндѣ олмалыдыр.

19.3.13. Кассанын вѣ касса ѳмѣлијјатларынын јохланылмасы

Кассанын вѣ касса ѳмѣлијјатларынын јохланмасын аудитор ѳсас е'тибары илѣ ѳч истигамѣтдѣ апармалыдыр:

- пул вѣсаити нағдылығынын инвентарлашдырылмасы;
- кассаја дахил олан пулун вахтынѣда вѣ там мѣдахил едилмѣ вѣзијјѣтинин јохланмасы;
- мѣхаричѣ силинѣн пулун дѣзкѣнлѣјѣнѣн јохланылмасы.

Касса ѳмѣлијјатларынын јохланылмасынѣда ашағыдакы информасија мѣнбѣлѣриндѣн истифадѣ олунур: касса китабынын, чѣк китабчасынын кѣтѣјѣнѣн, илк мѣһасибат сѣнѣдлѣринин, банк чыхарышларынын, баш китабын, 1,3 нѣмрѣли журнал-ордерин, учотун жунал-ордер формасынѣда 1 нѣмрѣли чѣдвѣлин мѣ луматларындан, һабелѣ 50, 56 вѣ 57 сажлы синтетик хесабларын мѣ луматларындан.

Кассанын јохланылмасына касса нағдылығынын инвентарлашмасындан башланылып.

Јохламанын кѣдишиндѣ мѣссисѣдѣ бир нечѣ кассанын варлығы мѣ лум олдуғѣда бир кассанын хесабына башга кассанын чатышмазлығынын ѳртѣлмѣсинѣ јол вермѣмѣк мѣгсѣди илѣ кассаларын һамысыны комиссијанын сѣдри мѣһѣрлѣмѣлидир.

Касса нағдылығынѣ јохлајана кими, кассирѣ тапшырыг верилмѣлидир ки, о јохлама кѣнѣнѣ касса хесабатынѣ тѣр-тиб етсин, касса китабы ѳзрѣ сонѣнѣчѣ кѣнѣ касса ѳзрѣ пул галығынѣ чыхартсын. Ондан бѣтѣн мѣдахил вѣ мѣхарич сѣнѣдлѣринин хесабата дахил едилдији, ѳзѣндѣ кассанын

мѣдахилинѣ вѣ мѣхаричинѣ даир олан сѣнѣдин, пул галығынын олмамасы барѣдѣ јазылы илтизам алыныр. Мадди-мѣс'ул шѣхсин (кассирин) илтизамынын мѣзмунуну Азѣрбајчан Республикасынын Аудитор Палатасы Шурасы ашағыдакы кими мѣѣјѣн етмишдир:

(аудитор тѣшкилатынын ады)

аудитор тѣшкилатынын аудитору _____

(сѣрбѣст аудитор)

(аудиторун сојады, ады, атасынын ады)

мадди мѣс'ул шѣхси-хѣзинѣдары _____

(сојады, ады, атасынын ады)

тѣрѣфиндѣн

И Л Т И З А М

Мѣн бу илтизамы верирѣм она кѣрѣ ки, мѣним мадди мѣс'улијјѣтимдѣ сахланылан нағд пулларын (мадди дѣјѣр-лилѣрин) һамысы _____

(тѣсѣррѣфат субъектинин ады)

хѣзинѣсиндѣ сахланылып.

Банклардан алынѣн нағд пулларын һамысы мѣдахил ордѣри илѣ мѣдахил едилѣи вѣ мѣхаричѣ сѣнѣдсиз пул силинмѣси һаллары олмамышдыр (мадди дѣјѣрлилѣрин һамысы ѳз вахтынѣда мѣдахил едилѣи вѣ мѣхаричѣ сѣнѣдсиз силинмѣс һаллары олмамышдыр).

Һеч бир тѣшкилатын вѣ ајры-ајры вѣтѣндашларын мѣнѣ борчу вѣ мѣним онлара борчум јохдур.

Илтизамы ѳзѣм јаздым вѣ имзамла тѣсдиг едирѣм.

(тѣсѣррѣфат субъектинин ады)

Мадди-мѣс'ул шѣхси-хѣзинѣдары _____

(имза)

(сојады, ады, атасынын ады)

" _____ " _____ 199 _____ ил.

Буну жазыб тэгдим етдикдэн сонра, хэзинэдар кассага даир һесабат тэртиб едиб мүәссисәнин баш мүһасибинә верир. Кассирин һесабатыны мүәссисәнин баш мүһасибинә жохлайыб гәбул едир вә һесабаты гәбул етмәјинә даир кассирин һесабатынын кассирдә галан нүхсәсинә имза едиб она гәјтарыр.

Бундан сонра кассада олан пулун, гижәтли қағызларын вә саирәнин сајылмасына башланыр. Бу әмәлијјат гуртардыгдан сонра кассада фактики олан пул вә дикәр мадди дәрәҗиләрин галығы мүһасибат учотунун мә'луматлары илә тутуштурулур (мүгајисә едилир). Комиссия бундан сонра инвентарлашманын нәтичәсини актла рәсмийјәтә салыр; акта кассанын нағдылығынын жоһланылмасында иштирак едән комиссиянын сәдри, мүәссисәнин баш мүһасибинә (бәјүк мүһасиб) вә кассир имза едир.

Кассанын инвентарлашдырылмасына даир актын нүмүнәви формасы ашағыдакы кими ола биләр.

Кассанын инвентарлашма акты

Бакы шәһәри "___" _____ 199___ ил

Мән, Мәммәдов Имран Әли оғлу _____ аудитор тәшкилатынын аудитору, _____ фирманын хэзинәдары Һәсәнов Гасым Халиг оғлунун һесабында олан пул вәсаитинин (мадди дәрәҗиләрин) һәгиги варлығыны мүәссисәнин баш директору Худијев Асиф Сәфәр оғлунун, баш мүһасиб Әлијев Гулу Һәсән оғлунун иштиракы илә "___" _____ 199___ ил тарихдә жоһладыда ашағыдакы кими мүәјјән етдим:

I. Пул нағдылығы

1. Касса китабы үзрә 11/II/199___-чы илә нағд пул галығы _____ 9.250.000 манат

2. Кассада нағд пул сајылды _____ 6.150.000 манат

3. Һиссә-һиссә едәнилән едәниш чәдвәли тәгдим олунду _____ 2.600.000 манат (№ 19-20) едәниш мүддәти

9—11 феврал 199___ -чы ил

4. Пул вәсаити нағдылығынын инвентарлашмасынын нәтичәси:

чатмыр _____ 500.000 манат

Г е ј д: Кассирин вердији изаһата көрә, кассада чатышмајан 500 манат пулу о, мүәссисәнин фәһләси Гулијев Әли Һәсән оғлуна борч вермишди.

II. Санаторија путјовкалары

1. Фактики тәгдим олунду:

"Билкәһ" истираһәт евинә – № 2110160 (бир әдәд) дәрәҗи – 500.000 манат.

2. Мүһасибат учоту мә'луматларына әсасән путјовка галығы (56 №-ли һесаб үзрә) – бир әдәд, дәрәҗи – 500.000 манат

3. Чатышмазлыг – жохдур, артыгкәлмә – жохдур.

III. Јаначаг, јағлајычы материаллар үчүн талонлар

1. Бензин талонлары:

фактики тәгдим олунду: № 290-296 – 150 л, дәрәҗи – 182.000 манат

2. Мүһасибатлығын мә'луматына көрә бензин талонун галығы олмалыдыр: (һесаб № 56) – 182.000 манат

3. Нәтичә: – чатышмазлыг жохдур.
– артыгкәлмә жохдур.

IV. Нәтичә: – почт маркалары.

1. Марка галығы 85.000 манат.

2. Мүһасибат учоту мә'луматы үзрә марка галығы олмалыдыр – 85.000 манат.

3. Инвентарлашманын јекуну:
Чатышмазлыг – жохдур
Артыгкәлмә – жохдур.

Касса үзрә нөгсан

Касса јерләшән бинанын гапысы дәмир сәјф дејил, ади дәмирдәнди, пул сахланан касса ади дәмир шкафдыр. Бу да пулун там тәһлүкәсизлијини тә'мин едә билмәз. Саир пул вәсаитләринин аналитик учот китабы гәјтанланмајыб, мөһүрләнмәјиб, кассир бу сәһәнин ишини дәриндән билмир вә бу сәһәдә 5 ајдыр ки, ишләјир. О, касса һесабатыны вахтлы-вахтында тәгдим етмир.

Акт үч нүсхэдөн ибарэт тәртиб олунду:

Аудитор тәшкилатынын аудитору Мәммәдов И.Ә.
Фирманын баш директору Худиев А.С.
Фирманын баш мүһасиби Әлиев Г.Һ.

Бунлардан сонра кассир актын сонунда ашағыдакылары жазыб имза етмәлидир:

Кассанын жохлаңмасы мәним өз иштиракым илэ апарылды вэ актда жазыланлара һеч бир е'тиразым жохдур.

Актда көстәрилән нағд пул вәсаити галығыны, гижмәт-ли қағызлары, чидди һесабат бланкларыны мадди мәс'у-лијјетимдә сахламағ үчүн гәбул етдијими тәсдиғ едирәм.

Имза: Кассир Сәфәров И.М.

"___" _____ 199__ ил

Кассанын жохлаңмасынын кедишиндә аудитор, ејни заманда, ашағыдакылары ајдынлашдырмалыдыр:

1. Мадди-мәс'улијјәт нағгында гүввәдә олан гәјдада кассирин рәсми өһдәлијинин олуб-олмамасыны.*

2. Касса јерләшән бина (отағ) кассирин нормал ишлә-мәси үчүн јарајырма, кассанын там тәһлүкәсизлији тә'мин олунубму?

3. Кассада лимитдән артығ пул галығы сахланылмыр ки?

4. Кассада вахташыры гәфләти жохламалар апарылыр-мы, буна акт тәртиб едилirmi?

Аудитор, жохлама заманы кассаја ајры-ајры мәнбәләр-дән даһил олан (банкдан, вәтөндашлардан вэ с.) пулларын там вэ вахтында мөдаһил едилмә (һәм дә һәр бир банк чеки үзрә алынән мәбләгин) вәзијјәтини мүәјјәнләшдирмәли-дир. Бу заман тәкчә банк чекинин көтүјү әсасында пулла-рын дүзкүн мөдаһил едилмәсини жохламагла кифајәтлән-мәк олмас. Бунула бәрәбәр банк чыхарышынын мүвафиг мә'луматлары да нәзәрә алынмалы вэ мүгајисәли гәјдада жохлаңымалыдыр.

Кассаја башга мәнбәләрдән даһил олан (ушағларын бағ-

чада, көрпәләр евиндә сахланылмасына көрә валидејнләр-дән вэ с.) пулларын да там вэ вахтында мөдаһил олунмасы диггәтлә арашдырымалыдыр.

Аудитор жохламасында касса әмәлијјатлары үзрә аша-ғыдакы сәнәдләрдән истифадә олунур:

— № КО-1 "Касса мөдаһил ордери";

— № КО-2 "Касса мөхарич ордери";

— № КО-3 вэ КО-3а "Касса мөдаһил вэ мөхарич ордер-ләринин гәјдијјат журналы";

— № КО-4 "Касса китабы";

— № КО-5 "Кассир тәрәфиндән гәбул олунмуш вэ ве-рилмиш пулун учот китабы".

— ордерсиз рәсмијјәтә салынмыш даһил олан вэ вери-лән пулларын сәнәдләри;

— 50 сажлы "Касса" һесабы үзрә рекистр;

— баш китаб;

— мүвафиг дөврә баланс вэ с.

Жохлама заманы касса сәнәдләринин рәсмијјәтә салын-масынын дүзкүнлүјүнә хусуси фикир верилмәлидир. Бу заман ашағыдакылар нәзәрдән кечирилмәлидир: һәр бир сәнәддә пулу гәбул едәннин имзасынын олмасы; сәнәдләрдә дүзәлишләрин едилиб-едилмәмәси, касса мөдаһил сәнәдләр-инин үзәриндә "алынмышдыр", мөхарич сәнәдләринин үзәриндә "өдәнилиб" сөзү олан штампын вурулуб-вурулма-масы, тарихин көстәрилиб-көстәрилмәмәси вэ и.а.

Јолда олан пулларын жохлаңымасы

Жохламанын кедишиндә аудитор, јолда олан пул вәсаи-тинин мүһафизә олунмасына чидди фикир вермәлидир. Бу мәгсәдлә 3 сажлы журнал-ордердәки жазылышлар вэ ја 57 сажлы "Јолда олан көчүрмәләр" һесабындакы жазылышлар тәһлил олунмалыдыр.

Апарылан жохламалар сүбүт едир ки, бә'зи мүәссисәләр дүзкүн олмајарағ јолда чатышмајан пул вәсаитини 57 саж-лы һесаба әкс етдирмәдән бирбаша 63 сажлы "Идиалар үзрә һесаблашмалар" вэ ја 76 сажлы "Мүхтәлиф дебитор вэ кредиторларла һесаблашмалар" һесабында әкс етдирир вэ сонра ону ја истәһсал мәсрәфләринә вэ јахуд да мүәсси-сәнин зәрәринә силирләр.

Белә факт ашкар едилдикдә аудитор, бу чүр силинмә-нин әсасландырымасынын дүзкүнлүјүнү дөғиг арашдыр-

* Там мадди мәс'улијјәт нағгында гүввәдә олан өһдәликләрин нүму-нәви формасы IV фәсильдә верилмишдир.

малы вә ганунсуз силинмәдә кимин тәгсиркар олдуғуну мүйәҗҗәнләшдирмәлидир.

Ејни вахтда бу һесаба дүзкүн олмајараг јеринә јетирилмиш ишләрә көрә сифаришчиләрин вахты кечмиш борчлары вә бу кими дикәр мәбләғләри дә аид едирләр. Аудитор билмәлидир ки, бу һесабада банкын кассасына тәһвил верилмиш, лакин мүәссисәнин (фирманын) һесаблашма һесабына кечирилмәмиш пул мәбләғләри, һабелә фәалијјәти јохланылан мүәссисәјә (фирмаја), еләчә дә јухары тәшкилатын көчүрдүјү, лакин һесабат ајында фәалијјәти јохланылан мүәссисәнин һесаблашма һесабына дахил олмайыб, ајын сонуна кими јолда олан мәбләғләр әкс етдирилмәлидир.

Бу мәбләғләрин учотда әкс етдирилмәси үчүн әсас сәнәдләр ашағыдакылардыр:

— сатышдан олан мәбләғин верилмәси үчүн банк (почт) гәзбини сурәти;

— пул вәсаитинин көчүрүлмәси үчүн мүәссисәнин (фирманын) көчүрмәсинин сурәти (нөмрә, тарих, мәбләғ вә гәбул едән банк вә ја почт шәбәси кәстәрилмәклә).

19.3.14. Банк әмәлијјатларынын јохланылмасы

Һесаблашма һесабы вә валјута һесабы үзрә банк әмәлијјатлары јохланаркән ашағыдакылар мүйәҗҗәнләшдирилмәлидир:

— һесаблашма һесабы вә валјута һесабы һансы банка ачылыб;

— банк чыхарышында кәстәрилән мәбләғ чыхарыша әләвә олунан илк сәнәдләрдәки мәбләғә ујғун кәлирми;

— банк әмәлијјатларынын мүһасибат учотунда сәнв әкс етдирилмәси кими нөгсанлара јол верилмәјиб ки вә с.

Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, банк чыхарышында әкс етдирилән һәр бир әмәлијјат мүвафиг илк сәнәдләрлә тәсдиг олунмалыдыр. Банк чыхарышына әләвә олунан илк сәнәдләр мүвафиг гәјдада групплашдырылмалыдыр. Белә ки, әввәлчә чыхарыша бүтүн мөдахил сәнәдләри, сонра исә бүтүн мөхарич сәнәдләри групплашдырылыб әләвә едилмәлидир.

Банк әмәлијјатларынын јохланылмасында аудитор, ашағыдакылары мүйәҗҗәнләшдирмәлидир:

1. Авансын вә өдәнишин әмтәәсиз һесаб үзрә дүзкүн

көчүрүлмәсинә вә дикәр ганунсуз көчүрмәләрә јол верилиб-верилмәдијини.

2. Малларын јығылыб галмасына, сифаришчинин јеринә јетирдији ишләрә көрә өдәнилмәјән һесаб үчүн алынан банк сүдәсәсиндән дүзкүн вә вахтында истифадә олунма вәзијјәтини.

3. Банкадан алынан чек китабчасынын учотда дүзкүн әкс етдирилмә вәзијјәтини, алынмыш чек китабчасындан ганунаујғун истифадә олунмасыны, тәһтәһесаб шәхсин чек китабчасындан истифадәјә даир һесабат тәртиб едиб-етмәмәсини, үмүмијјәтлә аккредитив үзрә әмәлијјатларын дүзкүн вә ганунаујғун апарылмасыны.

Банк әмәлијјатларынын јохланылмасы просесиндә өз әксини мүвафиг журнал-ордердә, машынограмда, 51, 52, 55, 56, 57 вә дикәр сајлы һесабларда тапмыш илк сәнәдләр нәзәрдән кечирилмәлидир. Банк әмәлијјатларында кәнарлашма олдуғда бу әмәлијјатлар хүсуси чиддилији илә јохланылмалыдыр.

О, ејни заманда малкәндәрәнләрин борчуну өдәмәк үчүн көчүрүлән пул вәсаитини һәр бир һесаб үзрә ајры-ајрылығда тәһлил етмәли вә бу јолла онларын истифадәсинин нә дәрәчәдә реал вә әсасландырылмыш олдуғуну мүйәҗҗәнләшдирмәлидир. Аудитор, бунарла јанашы пул вәсаитинин аксепт тапшырығ үзрә, почт вәситәси илә көчүрүлмәсиндә нөгсанлара јол верилиб-верилмәмәсини дә мүйәҗҗәнләшдирмәлидир.

Јохламанын кедишиндә чари вә депонентләшдирилмиш әмәк һаггы мәбләғинин, ичра вәрәгәси үзрә тутулмуш мәбләғин, тәһтәһесаб вә дикәр бу кими мәбләғләрин көчүрүлмәсинин дүзкүнлүјү, әсасландырылмыш олмасы, көчүрмәни аланларын сјаһысындакы үнванлара дүзкүн аид едилмә вәзијјәти ајры-ајрылығда өјрәнилмәлидир.

Һазырки дөврдә мүәссисәләрин (фирмаларын) харичи өлкәләрлә бирбаша әләгәјә кирмәләри харичи валјутадан да истифадәни зәрури едир.

Харичи валјута әмәлијјатларынын јохланылмасы

Јохламанын кедишиндә мүәссисәнин (фирманын) көчүрдүјү харичи валјутанын онун мүвафиг банкадакы һесабында там вә дүзкүн әкс етдирилмәси мөсәләси ардычыллығла нәзәрдән кечирилмәлидир.

Банкын валјута эмелијатлары јохланыларкән мувафиг журнал-ордерин, машынограмын вә 52 сажлы "Валјута һесабы" нын мә луматларындан истифадә олунур.

Бу мәселәни јохлајан аудитор билмәлидир ки, харичи игтисади әлагәләр һәјата кечириләркән сатышдан олан мәбләғләри вә малијјә нәтичәсини муһасибат учотунда әкс етдирмәк үчүн 52 сажлы һесабын тәркибиндә ашағыдакы үч субһесаб нәзәрдә тутулмушдур:

1. Өлкәдаһили валјута һесабылары.
2. Харичдәки валјута һесабылары.
3. Мәзәннә фәргләри.

Валјута эмелијатларыны јохлајаркән аудитор валјута илә һесаблишма апармағ һаггында гүввәдә олан норматив сәнәдләрлә јахындан таныш олмалыдыр.

Банклар һаггында Азәрбајчан Республикасынын ганунун "Харичи валјута эмелијатлары" һаггындакы 23-чү маддәсиндә дејилир: "Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкы Азәрбајчан Республикасында вә харичдә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә ујғун кәлән вә бејнәлхалғ банк практикасында истифадә едилән һәр һансы харичи валјута эмелијатларыны һәјата кечирә биләр".

Базар игтисадијатына кечилдији индики шәраитдә мүәссисә (фирма) өз валјутасыны она хидмәт едән мувафиг банк васитәсилә республика даһилиндә сата биләр.

Харичи валјуталарын сатышы 48 сажлы "Саир активләрин сатышы" һесабында апарылыр. Бу һесабын дебетиндә харичи валјутанын сатылдығы күн үчүн Милли банкын курсу илә дәјәри, кредитиндә харичи валјутанын сатышындан Азәрбајчан манаты илә алынған мәбләғ әкс етдирилир.

48 сажлы һесабын дебети, 52 сажлы "Валјута һесабы" (2 сажлы субһесаб) вә јахуд да 57 сажлы "Јолда олан кәчүрмәләр" (чәкилмиш хәрчләр дә даһил олмагла) һесабынын кредити илә, кредити исә 51 сажлы "Һесаблашма һесабы" илә мухабирләшир вә и.а.

19.3.15. Әмтәә-материал гижмәтлиләрин јохланылмасы

Әмтәә-материал гижмәтлиләрин горунуб сахланылмасында үч әсас мәсәлә өн планда дурмалыдыр:

1. Әмтәә-материал гижмәтлиләрин инвентарлашдырылмасы.

2. Даһил олмаларын там мәдаһили.

3. Силинмәләрин дүзкүнлүјүнүн тәһлили.

Инвентарлашма башлајана гәдәр аудитор материалларынын гижмәтләндирилмәсинин дүзкүнлүјүнү тәһлил етмәлидир. Бу заман нәзәрә алмалыдыр ки, материалларын фактики маја дәјәри онларын әлдә олунмасына чәкилән хәрчдән (ӘДВ-сиз), тәдарук-нәглијјат хәрчләринин, тәһфизат вә харичи игтисади тәшкилатлара едәнилән комиссјон рүсумларындан, гижмәт әлавәсиндән, әмтәә биржасынын хидмәт һаггындан, көмрүк рүсумундан, даһил олан материалларын таби и әскиккәлмә нормасы һәддиндә јолда чатышма масындан вә и.а. әмәлә кәлир.

Јохлама объектигә кәлән аудитор анбарда вә истисмарда олан материалларын инвентарлашмасыны тәшкил едә биләр. Ејни заманда о, мүәссисәнин рәһбәри илә инвентарлашма комиссијасы јарадылмасы мәсәләсини дә һәлл едир. Өз нөвбәсиндә мүәссисәнин рәһбәри бу һагда мувафиг сәрәнчәм верир вә онун сурәтини инвентарлашма комиссијасына тәгдим едир.

Сәрәнчамын формасы ашағыдакы кими ола биләр:

_____ фирмасында мадди дәјәрлиләрин инвентарлашдырылмасынын апарылмасы һаггында

С Э Р Э Н Ч А М № _____

Бақы шәһәри " _____ " _____ 19__-чи ил

Фирманын _____ №-ли анбарында инвентарлашма апармағ үчүн ашағыдакы тәркибдә комиссија тәшкил едилсин:

1. Һәсәнов Гулу Вәли оғлу – фирманын директорунун тәһфизат үзрә муавини, комиссијанын сәдри.

2. Комиссијанын үзвләри:

3. Әлијев Илкин Дәјанәт оғлу – бөјүк муһасиб;

4. Чәфәров Сәфәр Сәттар оғлу – аудитор фирмасынын аудитору.

5. _____ №-ли анбарын мүдири – Бәширов Малик Ибиш оғлу.

Инвентарлашманын кедишиндә _____ нөмрәли анбарда олан бүтүн мадди дәјәрлиләрин инвентарлашмасы апарылмалыдыр.

Инвентарлашмаја "01" _____ 199____-чи илдэ баш-
лајыб,

"11" _____ 199____-чы илдэ баша чатдырмаг.

Инвентарлашманын сәбәби – аудитор жохламасы.

Инвентарлашма, мадди дәрәжәлирин инвентарлашмасы
һаггында олан әсаснамејә там ујғун апарылмалыдыр.

Инвентарлашма материалларыны 11 _____ 199____-чы
илдән кеч олмајараг мұһасибатлыға тәгдим етмәк.

Фирманын директору

Әлијев Г.Х.

Инвентарлашмаја башлајана гәдәр инвентарлашма
башлајан күнә мадди-мәс'ул шәхс (анбардар) әмтәә-матери-
ал дәрәжәлирин мәдахил-мәхаричинә даир һесабат тәртиб
едир, онун бир нүсхәсини фирманын мұһасибатлығына,
бир нүсхәсини исә комисијанын сәдринә тәгдим едир.

Бунула јанашы, жохлајычы мадди-мәс'ул шәхсдән фир-
манын онун өһдәсиндә олан әмтәә-материал дәрәжәлирин
мәдахил-мәхаричинә даир бүтүн сәнәдләрин мұһасибатлы-
ға тәгдим олунмасы, даһа онда мәдахил олмамыш, мәхари-
чә силинмәмиш сәнәдләрин олмадығы барәдә илтизам
алыр. Ејни гәјдада илтизам әмтәә-материал дәрәжәлиләри
тәдарүк етмәк үчүн тәһтәһесаб мәбләғ көтүрмүш вә еләчә
дә материалларын көтүрүлмәсинә е'тибарнамә алмыш
шәхсләрдән дә тәләб олунмалыдыр. Јалныз бундан сонра
комисија әмтәә-материал дәрәжәлирин өлчүлмәк, чәкил-
мәк вә сајылмаг јолу илә инвентарлашмасына башлајыр.

Комисијанын сәдри инвентарлашманын дүзкүн апа-
рылмасына нәзарәт етмәли, өзү исә нәтичәни гејдә алма-
лыдыр. Гејдләри өз нөвбәсиндә мадди-мәс'ул шәхс дә апар-
малыдыр ки, арада ашлашылмазлыг олмасын. Сонра һәмин
гејдләр тутушдурулмалыдыр.

Мүәссисәләр (фирмалар) үзрә олан " _____ " _____ 19____-чы
ил тарихли _____ №-ли әмрә (сәрәнчама) әсасән
_____ нөмрәли баланс һесабында учотда олан мадди дәр-
әжәлирин " _____ " _____ 199____ ил тарихә һәгиги
галығы чыхарылды.

Инвентарлашма башланды: " _____ " _____ 19____-чы ил
тарихдә.

Гуртарды: " _____ " _____ 19____-чы ил тарихдә.

Инвентарлашманын јекуну ашағыдакы формалы чәд-
вәлдә әкс етдирилмишдир.

Инвентарлашмада ашағыдакылар мүәјјән едилди:

Чәдвәл 26

Сыра №-си	Әмтәә-материал дәрәжәлиләр		өлчү ваһиди		гijмәти
	ады, нөвү, группу	код номенклатур №-си	ады	коду	
1	2	3	4	5	6

арды

Һәгиги галығы		мұһасибат учоту мә думаты үзрә	
мигдары	мәбләғи	мигдары	мәбләғи
7	8	9	10

ваһидләрин үмуми мигдары, фактики _____

_____ јазы илә

сијаһы үзрә фактики галығын јекуну, манат _____

_____ јазы илә

Комисијанын сәдри _____

(вәзифәси)

(имзасы)

_____ (сојады, ады)

Комисија үзвләри: _____

_____ (вәзифәси)

_____ (имзасы)

_____ (сојады, ады)

_____ (вәзифәси)

_____ (имзасы)

_____ (сојады, ады)

Бүтүн мадди дәрәжәлиләр адбаад бу инвентарлашма сија-
һысында _____ нөмрәдән _____ нөмрәјә кими ко-
мисија тәрәфиндән мәним иштиракымла натурада жохла-
нылды, сијаһыја дахил едилди вә она көрә дә инвентар-
лашма комисијасына һеч бир е'тиразым жохдур. Сијаһыда
кестерилән мадди дәрәжәлиләр мәним мәс'улијјәтли мұһафи-
зәмдә галды.

Имза: Мадди-мәс'ул шәхс (_____)

_____ сојады, ады

Бу сijaһыда кестерилен мә'луматлары вә һесаблималары жохладым.

(вәзифәси)	(имзасы)
" _____ "	_____
" _____ " 19 _____ -чы ил.	

Инвентарлашманын јекуну номенклатура үзрә вә учот-да гәбул олуиуиш олчу вәһиди илә сijaһыда әкс етдирил-лир.

Рәсмијјәтә салынмыш сijaһыны комиссиянын сәдри мугәјисә чәдвәли тәртиб етмәк үчүн мугәһисәтлугә тәгдим едир.

Мугәјисә чәдвәли о әмтәә-материал дәјәрлиләр үзрә тәр-тиб едилир ки, онун учот мә'луматларыннан фәрги олсун. Она баш (бәјүк) мугәһисәт вә мадди-мәс'ул шәхс имза едир. Әкәр артыгкәлмә вә јахуд да чатышмазлыг оларса, бу һаг-да мадди-мәс'ул шәхс јазылы изаһат вермәлидир. Тәбии әскиккәлмә нормасындан артыг әскиккәлмә оларса, мадди-мәс'ул шәхсин үзәринә јазылыр, артыгкәлмә исә мөдаһил олунур.

Аудитор, үзләшмә чәдвәлинин фирманын (игтисади субъектин) мугәһисәтлугында тәртиб олунмасыны тәшкил етмәли, лакин мугәһисәт ишчиләри тәрәфиндән бунунла әлагәдар едилән мугәһисәт јазылышларын дүзкүнлүјүнү һөкмән жохламалыдыр.

Аудитор, материал гижәтлиләрин там, вахтында мөда-хил едилмәси вә силинмәси үзрә әмәлијјатларын дүзкүнлү-јүнә хусуси диггәт јетирмәлидир.

Материалларын там мөдаһил едилмәмәси анбарда мате-риал артыглыгы јаранмасына сәбәб олур. Бу чүр артыглыг материаллардан ја оғурлуг мәһсул истәһсал олунуб саты-лараг пулуиун мөнимсәнилмәсинә, јахуд да елә материал кими сатылыб пулларын мөнимсәнилмәсинә шәраит јара-дыр.

Әмтәә-материал дәјәрлиләрин дүзкүн мөдаһил олунма-сына малкөндәрәнләрдән даһил олан һесаблишма сәнәдлә-ринә әсәсән нәзарәт олунур. Һәмин сәнәдләр ашағыдакы-лардыр:

- өдәниш тәләбнамәләри;
- һесаб-фактуралар;

— мугәһисәт гәбилдән олан әләвәләри илә бирликдә әм-тәә-нәглијјат гаимәләри вә с.

Әмтәә-материал дәјәрлиләрин гәбулу вә мөдаһил едил-мәси һесаблишма сәнәдләринә вә малкөндәрәнләрин мугә-һисәтәдичи сәнәдләринә әсәсән фактики гәбул едилән мигда-ра тәртиб олунан мөдаһил ордерләринә әсәсән һәјата кечи-рилир.

Бу заман материалларын там вә вахтында мөдаһил едилмәсинә хусуси фикир верилмәлидир. Әкәр бу сәһәдә кәнарлашма мугәјјән едиләрсә, она коммерсија акты тәртиб едилмәлидир. Бу акт нәглијјат тәшкилаты вә ја малкөндәр-әнләр гаршысында иддиа галдырмаг үчүн әсәс сәнәддир.

Аудитор; истәһсалата силинән материалларын да дүз-күнлүјүнү әтрафлы жохламалыдыр. Буну лимит-забор картларынын вә тәләбнамәләрин мә'луматлары әсәсында жохламаг олар.

Аудитор, апардыгы жохламанын јекунуна әсәсән үмуми рәјә кәлир.

19.3.16. Мугәһисәт учотунун вә даһили нәзарәтин вәзижәтинин жохлавылмасы

Мугәһисәт учотунун вә һесабатынын вәзижәтини жох-лајан аудитор ашағыдакыларә әсәсланмалыдыр:

1. Мугәһисәт учоту һаггында Азәрбајчан Республика-сынын ганунуна, гүввәдә олан әсәснамәјә вә норматив акт-лара.

2. Мугәһисәт учотунун һесаблир Планына вә онун тәт-бигинә даир тәлимата.

Мугәһисәт учотунун вәзижәтини жохлајан аудитор, һәр шәјдән әввәл, мугәһисәдә учот сijaһәтинин ишләнәиб һа-зырланмасынын дүзкүнлүјүнү мугәјјән етмәлидир.

Мугәһисәт шәраитдә мугәһисәт учотунун әсәс вәзифәси тәсәррүфат просесләри вә мугәһисәтин фәалијјәти һаггында там вә дәгиг мә'луматы өзүндә әкс етдирмәкдир. Она кәр-рә дә жохламанын кедишиндә аудитор ашағыдакылары тәһ-лил етмәлидир:

1. Мугәһисәт учотунун һесаблир Планынын тәтбиги, мугәһисәт учотунун тәшкили вә апарылмасы һаггында олан кестәришләрә әмәл олунма вәзижәтини.

2. Учот рекестрләринин вахтында вә дүзкүн һәјата ке-чирилмәсини.

3. Сənəдләрин компүтерлэ ишләнилмәси үсулунун тәт-бигини.

4. Истехсалата мәрәфләрин учотунун дүзкүнлүжүнү.

5. Истехсалата силинмиш әмтәә-материал дәјәрлиләрин гижмәтләндирилмәсинин дүзкүнлүжүнү.

6. Сәнәд дөвријјәсинин вә илк учот сәнәдләринин мүнә-сибатлыға дахил олмасынын тәшкилини.

7. Баласын бүтүн маддәләри үзрә иллик инвентарлаш-манын вахтында вә там тәшкили вәзијјәтини, инвентар-лашманын нәтичәсинин учотда вә һесабатда әкс етдирил-мәсини.

8. Мүнәсибат учоту мә'луматларынын баланс вә диқәр һесабат формасына ујғунлуғуну.

9. Мәнфәәтин дүзкүн мөјјән едилмәсини.

Мүнәсибат һесабатынын тәртиб едилмәси учот просеси-нин сон нәтичәсидир. Онда арбан жекулла мүүссисәнин әм-лақы, малијјә вәзијјәти, һесабат дөврүндә мүүссисәнин тә-сәрууфат фәалијјәтинин жекуну әкс етдирилик.

Аудитор, јохлама заманы рүблүк, иллик һесабатын ахырынчы дәфә тәсдиг едилмиш нүмунәви формада (бланк-да) тәгдим олунмасына, һесабатларын дүзкүн, кејфијјәтлә тәртиб вә тәгдим едилмә мүддәтләринә әмәл олунма вәзијјә-тинә (нәзәрә алсаг ки, онларын тәгдим олунмасы кечикди-рилдикдә верки органлары чәримә санксијјасы тәтбиг едир), онда бүтүн реквизи́тләрин олмасына хүсу́си фикир вермәлидир.

Сонра аудитор илк нөвбәдә тәгдим олунан һесабатдақы мә'луматларын доғрулуғуну јохламалыдыр. Јохламанын ке-дишиндә аудитор әввәлчә јохланылан дөврүн һесабатлары-нын һесаби гајдада дүзкүнлүжүнә нәзәр салыр. Бундан сонра о, һесабат мә'луматларынын, илк учот мә'луматларына уј-ғунлуғуну вә иллик инвентарлашманын жекунунун балан-са өз әксини тапма вәзијјәтини нәзәрдән кечирмәлидир.

Баланс мә'луматларынын дүзкүнлүжү јохланыларкән, аудитор билмәлидир ки, оңун һесабат дөврүнүн әввәлине вә сонун а олан мә'луматлары Баш китабдан көтүрүлүр. Она көрә дә һәммин мә'луматларын дүзкүнлүжүнү аудитор ардычыллыгга вә диғгәтлә арашдырмалыдыр.

Аудитор, игтисади субъектин малијјә-тәсәрууфат фә-алијјәтинин јохлајаркән мүүссисәдә дахили нәзарәт хидмәти-нин иши ила дә таныш олмалы вә бу саһәдәки нөгсанлары ашкара чыхармалыдыр.

Аудитор, кејфијјәтсиз апардығы јохламаја көрә, мүүсси-сәјә (сифаришчијә) вурдуғу зәрәр гаршысында, республи-ка ганунверичилијиндә мөјјән едилмиш мас'улијјәтин һәчми нәзәрә алынмагга, мугавиләдә нәзәрдә тутулмуш мәбләғдә әмлак мас'улијјәти дашыјыр. Беләликлә, аудитор онун сәһләнкарлығы сүбута јетириләндә вә сифаришчи-нин зәрәр чәкдији мөјјән едилдикдә тәсиркар сајылыр.

Бә'зән тәчрүбәдә зәрәр чәкән шәхс аудит едилән сифа-ришчи дејил, аудиторла мугавилә мүнәсибәтләринә кирмә-јән үчүнчү шәхсләр олур. Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилији, о чүмләдән мүлки мәчәлләнин зәрәр ву-рулмасы, зәрәрин әвәзинин едәнилмәси илә алағәдар мад-дәләри аудитор тәшкилатларына (аудиторлара) гаршы үчүнчү шәхсләрин идиалар галдырылмасына јол верир.

Дүзкүн тәртиб едилмәјән малијјә һесабатынын мә'лумат-ларына әсасланага диқәр шәхсләрин гәсдән алдадылмасы-нын мүмкүнлүжү әсас көтүрүләрәк, аудиторлар өз пешә вә-зифәләринин ичрасы илә бағлы олан ишләрдә вә чинајәт характерли һәрәкәтләрдә күнаһкар һесаб едилә биләрләр.

19.4. Аудитин баша чатдырылмасы

Бағланылмыш икитәрәфли мугавиләдә көтүрүлән өһдә-лик әсаында аудиторун тәртиб етдији програмда нәзәрдә тутулан ишләр ардычыллыгга баша чатдырылдыгдан сон-ра јохламанын нәтичәси үмумиләшдириләрәк она аудитор рә'ји јазылмалыдыр. Тәчрүбәдә бә'зән елә олур ки, ауди-тор јохламаны баша чатдырыб, рә'ј јазмаг истәдији вахт ортаја әввәлчәдән планлашдырылмамыш, лакин арашды-рылмасы лазым кәлән шәрти вә көзләнилмәз ишләр (өһдә-ликләр) чыхыр. Аудитор бу чүр мәсәләләри дә нәзәрдән кечирмәли, онларын да јохланылмасынын нәтичәсини об-јектив гижмәтләндириләлидир.

Јохламанын кедишиндә көзләнилмәјән өһдәликләрлә гаршылашдыгда, аудитор бу чүр өһдәликләрин мәбләғинә вә малијјә һесабатына ачылма хүсу́сијјәтинә гижмәт вермә-лидир. Орда ола биләр ки, көзләнилмәјән өһдәлик һесаба-ларда фактики борч кими әкс етдирилсин вә ја борч мәблә-ғи јохлајычыда шүбһә доғурсун, лакин хәта чүз'и олдуғу-на көрә онун ачылмасына фикир верилмәсин.

Белә һалда јалныз хәтанын сон дәрәчә чүз'и вә әһәмий-јәтсиз олдуғуну јәгин етдикдә аудитор бу гәрара кәлмәли-

дир. Лакин һәмин нөгсан шифаһи дә олса сифаришчинин нәзәринә чатдырылмалыдыр ки, кәләчәкдә бир даһа онларын тәкрярына јол верилмәсин.

Јохлама заманы аудитор тәкчә сонунчу һесабат тәртиб олунан дөврү (рүбү, или) әһатә етмәклә кифајәтләнмәлидир, б, ејни заманда, һесабат дөврүндән сонраки (аудитор рә'ји тәртиб олунан күнә кими) тарихләрдә баш верән әмәлијатлары да нәзәрдән кечириб, онлара объектив гижмәт вермәлидир.

Аудит јохламасынын һәр бир мәрһәләсиндә нәзәрдә тутулан бүтүн үсуллары тәтбиғ етмәклә алыннан сон нәтичә јекун рә'јиндә үмумиләшдирилмәлидир. Јохламанын нәтичәсинин гижмәтләндирилмәсинин ашағыдакы чәһәтләри тәчрүбәдә өзүнү доғрултмушдур:

— аудитор сүбутларынын јетәрлијинин гижмәтләндирилмәси;

— сифаришчи тәрәфдән рәсми (јазылы) изаһатларын алынмасы;

— аудиторун кәлдији нәтичәнин сүбутларла тәсдиғинин гижмәтләндирилмәси;

— иллик һесабатларда дикәр информәсијаларын олмасы;

— топланмыш сәнәдләрин ичмалы;

— аудиторун мүстәғил ичмалы.

Аудиторун, аудит башланана гәдәр топладығы вә јохламанын нәтичәләри үзрә һазырладығы бүтүн мә'луматлар аудит үчүн информәсија мәнбәјидир. Топланылан бу информәсијаја әлдә олунмуш сәнәдләр вә ја онларын чыхарылмыш сурәтләри, мувафиг арајышлар, алынмыш изаһатлар, рәсми сорғуја алыннан чаваблар вә саир сәнәдләр дахилдир. Онлар үмумиликдә аудитор сүбутларыдыр. Бу сүбутлар исә аудиторун тәртиб едәчәји рә'јин әсасландырылмасы үчүндүр.

Аудитин тәләб олунан сәвијјәдә баша чатдырылмасында мүәссисәнин (сифаришчинин) малијјә һесабатында верилән информәсијаларын дүзкүнлүк вәзијјәтинин объектив гижмәтләндирилмәсинин ролу бөјүкдүр. Бу мәғсәдлә малијјә һесабатында әкс етдирилән рәгәм мә'луматлары мүһәсибат јазылышлары, бунларын әсасында тәртиб олунмуш Баш китабын мә'луматлары илә гаршылыгы гәјдада јохланылмалыдыр.

Јохламанын кедишиндә аудитор сифаришчи тәрәфдән

мувафиг шифаһи вә ону тәсдиғләјән јазылы изаһат алмандан бу вә ја дикәр мәсәлә һағгында гәти гәрара кәлә билмәз. Сифаришчидән бу чүр изаһатлар аудиторда шәбһә доғуран вә ја онун ашкар етдији нөгсанларын сәбәбләринә ајдынлыг кәтирмәк (онлары ачыгламағ) үчүн алыныр.

Аудит јохламасы баша чатдырдан сонра, аудитор малијјә һесабатыны комплекләшдирмәли, топладығы иш сәнәдләрини групплашдырмалы, онларын ичмалыны һазырламалы вә һағгы вәзијјәтә әсасланарағ әсаслы дәлилләрлә сүбута јетирдији рә'јини вә әмәли тәклифләрини һазырламалыдыр.

Аудитор һазырладығы әмәли тәклифдә ашкар етдији әсас нөгсан вә чатышмазлыгылары гејд етмәли, бунлары доғуран сәбәбләри ачыгламалы, онларын арадан галдырылмасы вә мүәссисәнин ишинин кәләчәкдә јахшылашмасына көмәк едә билән имканлары шәрһ етмәлидир.

Аудит акты вә онун әсас бөлмәләри

Аудит јохламасынын нәтичәси бир гәјда оларағ актла рәсмијјәтә салыныр. Азәрбајчан Республикасы Аудиторлар Палатасы Шурасынын 1997-чи ил 04 феврал тарихи 10/2 сәјлы гәрары илә тәсдиғ едилмиш гәјдаја көрә аудиторун јекун сәнәдләри актда ашағыдакы ардычылыгыла шәрһ олунмалыдыр.

Үмуми мүддәалар

1. Бу стандартын мәғсәди аудитин рәсмиләшдирилмәси үчүн лазым олан јекун сәнәдләринин маһијјәтини, мәзмунуну вә формасыны, онларын тәртиб вә тәтбиғ олунмасы, сахланмасы гәјдаларыны мүәјјән етмәкдир.

2. Јекун сәнәдләри јохлама нәтичәсиндә аудиторун һазырладығы, сифаришчијә тәғдим етдији вә өзүндә сахладығы аудит актындан, аудитор рә'јиндән вә јекун сәнәдләрә әләвәләрдән ибарәтдир.

3. Аудит акты вә аудитор рә'ји јекун сәнәдләринин мәчбури тәркиби һиссәсидир. Аудитор рә'јинин вә онун нөвләринин тәртиб вә тәтбиғ едилмәсинин гәјдалары "Аудитор рә'јләри" стандарты илә мүәјјән едилмишдир. Дикәр јекун сәнәдләринин тәртиб вә тәтбиғ едилмәсинин, онларын сахланылмасынын үмуми гәјдалары бу стандартларла мүәјјән едилди.

Јекун сәнәдләринин маһижјәти вә мәзмуну

4. Јекун сәнәдләри јохламанын кедишиндә аудиторун мүәјјән етдији әһәмијјәтли вә лазымлы фактларын, нөгсан, чатышмазлыг вә позунтуларын, онларын арадан галдырылмасына даир тәклифләрин вә кәлдији нәтичәләрин мәчмујудур.

5. Јекун сәнәдләри аудиторун әһәмијјәтли вә лазымлы һесаб етдији фактлары вә өз рәјиндә кәстәрдији сон нәтичәләри әсасландыран бүтүн мә'луматлары әкс етдирмәлидир.

6. Аудиторун јекун сәнәдләри сифаришчинин малијјә сәнәдләринин бир һиссәси вә ја онун әвәзи кими гәбул едилә билмәз.

Аудит акты вә онун әсас бөлмәләри

7. Аудитин нәтичәсини аудитор актла рәсмиләшдирмәлидир.

Сифаришчи аудитлә әһатә олунап дөвр әрзиндә фәалијјәт кәстәрмәјибсә, аудитин нәтичәси арајышпла рәсмјјәтә салынмалыдыр.*

Аудит такты ашағыдакы бөлмәләрдән ибарәт олмалыдыр:

I. Кириш

II. Әввәлки аудитин нәтичәси.

III. Сифаришчи һаггында үмуми мә'лумат.

IV. Пул вәсаитләри, банк вә касса әмәлијјатлары.

V. Хесаблашма вә кредит әмәлијјатлары.

VI. Истәһсал вә мәнсул сатышы.

VII. Әсас вәсаитләр.

VIII. Мал-материал дөјәрлиләри.

IX. Әмәк вә әмәк һаггы.

X. Истәһсал хәрчләри вә маја дөјәри.

XI. Мәнфәәт, фондлар вә еһтијатлар.

XII. Капитал гојулушлары.

XIII. Мүһасибат учоту вә һесабатын вәзијјәти.

XIV. Аудитин нәтичәси үзрә тәклифләр.

XV. Акта әләвәләр.

XVI. Актын имза едилмәси.

Актын кириш бөлмәсиндә фәалијјәти јохланылан сифаришчинин вә јохламаны апаран аудитор тәшкилатынын

ады, аудиторун (вә ја аудиторларын) вә јахуд сәрбәст аудиторун сојады, ады, атасынын ады, лисензијаны верән тәшкилатын ады, лисензијанын тарихи вә нөмрәси, аудитин апарылмасына даир мүгавиләнин тарихи вә нөмрәси, јохламанын әһатә етдији дөвр, башланма вә гуртарма тарихи, сифаришчинин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә чавабдәһ олан шөхсләрин ады вә сојады кәстәрилмәлидир.

Әввәлки аудитин нәтичәси адлы бөлмәдә аудитин әһатә етдији дөвр, аудити апармыш аудиторун сојады, ады, атасынын ады, сәләһијјәтли органын ады, аудит нәтичәсиндә ашкар олуван нөгсан вә чатышмазлыглар, онларын арадан галдырылыб-галдырылмаамасы әкс етдирилмәлидир.

Сифаришчи һаггында үмуми мә'лумат бөлмәсиндә тәсәрүфат субъектинин (сифаришчинин) јарадылдығы тарих, һансы тәшкилатларда дөвләт вә верки гејдијатларыннан кечмәсинә даир шәһадәтнамәләрин тарихи вә нөмрәси, нязнамә фондунун формалашдырылмасы, фәалијјәт нөвләри, унваны вә диқәр мә'луматлар әкс етдирилмәлидир.

Актын пул вәсаитләри, банк вә касса әмәлијјатлары бөлмәсиндә сифаришчинин банклардакы һесабларынын нөмрәси, пул вәсаитләринин, банк вә касса әмәлијјатларынын аудитинин башдан-баща апарылмасы, тәсәрүфат субъектинин хәзинәсиндә олан нағд пул вәсаитләринин вә диқәр гијмәтли кағызларын һәгиги мөвчудлуғунун аудитинин апарылмасы, банк вә касса әмәлијјатларынын јеринә јетирилмәси илә әлағәдар ашкар олуна әһәмијјәтли фактлар, нөгсанлар, чатышмазлыглар вә диқәр мә'луматлар шәрһ олунамалыдыр.

Хесаблашма вә кредит әмәлијјатлары бөлмәсиндә сифаришчинин бүдчә вә бүдчәдәнкәнар фондларла, һабәлә мүәссисә вә тәшкилатларла, о чүмләдән, кредит тәшкилатлары илә хесаблашмаларына даир мә'луматлар әтрафлы шәрһ едилмәлидир. Бу бөлмәдә верки тәдијләринин вә мүхтәлиф ајырмаларын дүзкүн хесаблашмасы, нәзәрдә тутулан вахтларда кәчүрүлмәси вә хесаблашмалара даир инвентарлашдырмаларын вахтында апарылмасы ишләринин вәзијјәти објектив әкс етдирилмәлидир.

Актын истәһсал вә мәнсул сатышы (көрүлмүш ишләр, кәстәрилмиш хидмәтләр) бөлмәсиндә, сифаришчинин аудит апарылан дөврдә истәһсалы вә мәнсул сатышы (көрүлмүш ишләр, кәстәрилмиш хидмәтләр) илә әлағәдар олан мә'луматлара даир рәгәмләр вә онларын мүһасибат учотун-

да дүзкүн экс етдирилмәси, һабелә бунларла бағлы һөгсанлар, чатышмазлыглар вә дикәр мә'луматлар өз әксини тапмалыдыр.

Ақтың Әсас вәсаитләр бөлмәсиндә тәсәррүфат субъектиндә сифаришчидә әсас вәсаитләрин учотунун, онларын һәрәкәтинин, силинмәсинин, ичарәјә верилмәсинин, инвентарлашдырылмасынын дүзкүн апарылма вәзијјәти, јенидән гижмәтләндирмә заманы әмсалларын тәтбиғ едилмәсинин дүзкүнлүјү вә дикәр мәсәләләр шәрһ олунмалыдыр.

Мал-материал дәјәрләри бөлмәсиндә сифаришчи олан тәсәррүфат субъектиндә материал дәјәрлиләрин учотунун, мөдахилинин вә мөхаричинин, силинмәсинин, инвентарлашдырылмасынын, материалларын һәгиги маја дәјәринин һесабланмасынын дүзкүн апарылма вәзијјәтинин экс етирән мә'луматлар верилмәлидир.

Әмәк вә әмәк һағгы бөлмәсиндә сифаришчидә — тәсәррүфат субъектиндә ишчиләрин категоријалар үзрә сајы, кадр ахынынын, ишчи һејәти илә һесаблашмаларын вәзијјәти өз әксини тапмалыдыр.

Истеһсал хәрчләри вә маја дәјәри бөлмәсиндә сифаришчи — тәсәррүфат субъекти тәрәфиндән мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилән хәрчләрин тәркиби һағгында Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинетинин мұвафиг гәрарларынын тәләбләринә әмәл едилмә вәзијјәти шәрһ олунмалыдыр.

Мәнфәәт, фондлар вә еһтијатлар бөлмәсиндә сифаришчидә — тәсәррүфат субъектиндә мәһсулун (ишләрин, хидмәтләрин) сағышындан әлдә олунан мәнфәәтин (зәәрин) мұәјјән едилмәсинин, фондларын вә еһтијатларын јарадылмасынын вә онларын мұһасибат учотунда экс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнүн вәзијјәти кәстәрилмәлидир.

Капитал (сәрмајә) гојулушлары бөлмәсиндә сифаришчи — тәсәррүфат субъектиндә, капитал (сәрмајә) гојулушларынын балансда дүзкүн экс етдирилмәси вә онунла әлағәдар олан дикәр бу кими мәсәләләр әһәтә олунмалыдыр.

Ақтда мұһасибат учоту вә һесабатын вәзијјәтинә хүсуси бөлмә ајрылмалыдыр. Бунунла әлағәдар оларағ бу бөлмәдә сифаришчи тәрәфиндән "Мұһасибат учоту һағгында" Азәрбајчан Республикасынын Ганунунун вә салаһијјәтли дөвләт органларынын мұһасибат учоту сәһәсиндә олан гәрарларынын (тә'лиматын) тәләбләринә әмәл едилмә вәзијјәти өз әксини тапмалыдыр.

Апарылмыш аудитин нәтичәсинә даир аудитор өз тәклифини вермәлидир. Бу бөлмәдә аудитор јохлама нәтичәсиндә ашкар етдији һөгсанларын арадан галдырылмасы јолларыны кәстәрмәли вә бир даһа бу чүр һөгсанларын тәқрар олунмамасына јөнәдилән тәклифләр вермәлидир.

Ақта әләвәләр бөлмәсиндә аудитор ақта әләвә етдији сәнәдләрин сијаһысыны вермәлидир.

Ақтың сонунчу бөлмәси она имза едилмәси илә баша чатдырылыр. Бу бөлмәдә аудит ақтына, сифаришчинин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә чавабдәһ олан шәхсләр имза етмәлидир. Әкәр бу шәхсләр ақта имза етмәкдән имтина етсәләр, онда аудитор ақтда бу һағда мұвафиг гејдләр етмәлидир.

Ону да гејд едәк ки, аудит ақтынын нүмунәви формасына (гурулушуна) хәләл кәтирмәмәк шәрти илә онун мөзмуну мұхтәлиф ола биләр.

Аудит јохламасы (хидмәти) баша чатдырылдығдан сонра, јеринә јетирилмиш ишләр вә топланмыш сәнәдләр ақтла сифаришчијә тәһвил верилмәлидир.

Азәрбајчан Республикасы Аудиторлар Палатасы Шурасынын 1996-чы ил 28 ијун тарихли 2/3 сајлы гәрары илә тәсдиғ едилмиш "Аудитор хидмәти ишләринин тәһвил-гәбул ақты"нын нүмунәви формасы ашағыдакы кимидир:

" _____ " _____ 199__ ил тарихли _____ сајлы мұғавиләјә әсасән кәстәрилмиш аудитор хидмәти ишләринин тәһвил-гәбул

АКТЫ

Биз, ашағыдакы имза едәнләр: ичрачы _____
биринчи тәрәф _____

(сојады, ады, атасынын ады)

вә сифаришчи _____
икинчи тәрәф _____

(сојады, ады, атасынын ады)

бу ақты она кәрә тәртиб едирик ки, ичрачы тәрәфиндән аудитор хидмәти там шәкилдә вә " _____ " _____ 199__ ил тарихли _____ сајлы мұғавиләнин шәртләринә ујғун оларағ јеринә јетирилмишдир.

Көрүлүш ишләрин нәтичәсинә кәрә сифаришчијә ашағыдакылар тәһвил верилир:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Тəһвил верди:

Ичрачы _____

М.Ј.

Тəһвил алды:

Сифаришчи _____

М.Ј.

19.5. Аудитор рə'ји

Аудитор јохламасынын (хидмəтинин) нəтичəси аудиторун (аудитор фирмасынын) рə'јиндэн ибарəтдир. О, бəтүн һугуги вə физики шəхслəр, дəвлəт һакимијəт органлары, јерли өзүнүидарəтмə органлары вə мəһкəмə органлары үчүн һугуги сənəддир.

Сəләһијəтли дəвлəт органларынын гəрарына əсасэн кечирилмиш јохламанын нəтичəлəрини əкс етдирэн аудитор рə'ји Азəрбајчан Республикасы процессуал ганунверичилијинə ујғун олараг тə'јин едилмиш експертизанын (əһлихибрəнин) рə'ји илə бəрəбəр тутулур. Азəрбајчан Республикасынын Аудиторлар Палатасы Шурасынын 1996-чы ил, 26 декабр тарихли 6/2 сажлы гəрары илə тəсдиг едилмиш "Аудитор рə'јлəri" һагда олан гəјдəјə кəрə аудитор рə'јлəринин əсас бəлмəлəri ашағьдакылардан ибарəтдир:

1. а) аудити апаран аудитор (аудитор тəшкилаты) бəрəдə мə лумат;

б) аудитор рə'јинин үнванландығы физики вə һугуги шəхслəр бəрəдə мə лумат;

в) кириш;

г) јохламанын мəзмуну;

ғ) тəгдим олунаң һесабатлара даир аудитор рə'ји;

д) аудитор рə'јинин тарихи;

е) аудиторун (аудитор тəшкилатынын) үнваны;

з) аудитор рə'јинин тəсдиг едилмəsi.

2. Аудити апаран аудитор (аудитор тəшкилаты) бəрəдə мə лумат. Бу бəлмəдə јохламанын һансы аудитор вə аудитор тəшкилаты тəрəфиндэн апарылдығы кəстəрилмəлидир.

3. Аудитор рə'јинин үнванландығы физики вə ја һугуги шəхслəр бəрəдə мə лумат. Бу бəлмəдə аудитор рə'ји сифаришчиə — тəсəррүфат субјектинин рəһбərлијинə вə ја сəһлəринə үнванланьр.

4. Кириш. Бу бəлмəдə аудити апармыш аудиторун (аудиторларын) сојады, ады, атасынын ады, лисензијасынын нөмрəsi, тарихи, сифаришчи илə бəғланмыш мұғавилəнин тарихи, нөмрəsi вə саир кəстəрилер.

5. Јохламанын мəзмуну. Бурада апарылмыш јохламанын мəзмуну, һəчми вə тəтбиғ едилмиш стандартлары кəстəрилер.

6. Тəгдим олунаң һесабатлара даир аудитор рə'ји. Бурада һесабларын тəртиби гəјдасына вə учот принциплəринə мұвафиғ олмасына даир аудиторун фикри əкс олунамалыдыр.

7. Аудитор рə'јинин тарихи.

8. Сəрбəст аудиторун (аудитор тəшкилатынын) үнваны.

9. Аудитор рə'јинин тəсдиг едилмəsi. Бу бəлмəдə аудит јохламасы баша чатдыгдан вə аудитор рə'ји там һазыр олдугдан сонра сəрбəст аудитор она имза етмəли вə мөһүрү илə тəсдиг етмəлидир.

Јухарыда ады чəкилэн гəрара əсасэн аудитин нəтичəсинə кəрə аудитор шəртсиз мұсбəт, шəрти мұсбəт, мənфи рə'ј верə билər вə ја малијə һесабаты һағгында рə'ј вермəкдэн имтина етмəклə өзүнүн нəтичəлəрини башга һесабат формасында рəсмийтə сала билər.

Шəртсиз мұсбəт рə'ј. Аудиторун фикринчə, о ашағьдакы шəртлəр јеринə јетирилдији һалларда тəртиб олунар:

— аудитор, аудит мəғсəди үчүн лəзым олан бəтүн мə луматлары вə изаһатлары алмышдыр;

— тəгдим олунаң мə лумат јохланылан тəсəррүфат субјектинин һəгиги малијə вəзијəтини кифəјəт гəдər əкс етдирир;

— мə луматын јетərлији вə дүзкүнлүјү үчүн əһмијəтли олан бəтүн суаллар үзрə там информасија мөвчуддур;

— малијə сənəдлəri мұəссисə тəрəфиндэн гəбул олунаң мұһасибат учоту системинə əсасэн тəртиб едилер вə бу систем өзү мөвчуд ганунверичилијин тəлəблəрини өдəјир;

— һесабатлар һəгиги учот мə луматлары əсасында тəртиб олунар вə һеч бир зиддијəт тəшкил етмир;

— һесабатлар мұəјжэн едилмиш гəјдада тəсдиг олунаң формалар үзрə тəртиб едилмишдир.

Шəртсиз мұсбəт рə'ј ашағьдакы ифадəлəрдэн истифадə едилмəклə тəртиб едилер: "Тəлəблəri тə'мин едир", "Лəзымы гəјдада тəгдим едилер", "Доғру вə һəгиги тəсəввүр јарадыр", "...Дүзкүн əкс етдирир", "...ујғундур".

Аудитор ашағыда көстәрилән шәртләрин һәр һансы биринин мејдана чыхдығы һалда шәртсиз мүсбәт рә'ј верә билмәз:

— инамсызлыг — бир сыра саһәләрдә гејри-мүәјјәнлик олдуғда;

— ирад — аудиторун муһафизәси бир сыра саһәләрдә јохланылан малијјә мә'луматлары үзрә верилән нәтичәләрә зидд олдуғда.

Шәрти мүсбәт рә'ј. Мәһдудижјәти олан рә'јдир. Мәһдудижјәт бу вә ја дикәр хүсусижјәтин вә ујғунсузлуғун олма-сыны көстәрмәк лазым олдуғда рә'јә дахил едилир. Белә ки, әкәр мә'лумат гытлығы вә ја Азәрбајчан Республикасында гәбул едилмиш учот принсиләриндән кәнарлашмалар олдуғда рә'ј мәһдудлашдырылар.

Мәнфи рә'ј — аудитор мәнфи рә'ји вердикдә; рә'ј ашағыда көстәрилән ифадәләрдән истифадә етмәклә тәртиб едилир: "Тәләбләри тә'мин етмир", "Ишин мөвчуд вәзижјәтини тәһриф едир", "Һәгиги тәсәввүр јаратмыр", "Мувафиг дејил", "Зидижјәтлидир". Һесабатлара даир рә'ј вермәкдән имтина едилдикдә аудитор топладығы сүбуллар әсасында ишин вәзижјәти һаггында рә'ј һазырланмағын мүмкүн олмадығыны гејд едир.

АУДИТОР РӘ'ЈИНДӘН ИМТИНА о вахт баш верир ки, јохламанын һәчми чох мәһдуд олур вә она кәрә дә аудиторун рә'ј вермәси үчүн әсас олмур. Нәтичәдә ајдын вә әсасландырылмыш гајдада көстәрмәк лазымдыр ки, һансы сәбәбә кәрә рә'ј вермәк мүмкүн дејилдир.

Аудитор рә'ји сифаришчијә үнванланыр вә онун тарихи көстәрилар.

Аудитор рә'јләринин мәзмуну вә рәсмижјәтә салынмасы ашағыдакы кими ола биләр:

ШӘРТСИЗ МҮСБӘТ АУДИТОР РӘ'ЈИ

Аудитор фирмасы " _____ " _____ 199 _____ ил тарихдән " _____ " _____ 199 _____ -чи ил тарихә кими олан дөвр үзрә — мүәссисәнин малијјә вәзижјәтини јохлады. Бизим фикримизчә, тәгдим олунмуш малијјә һесабаты там тәләбага ујғун тәртиб олунуб. О, Азәрбајчан Республикасында малијјә һесабатларынын тәртиби вә муһасибат учоту үзрә ганунверичилијин вә гүввәдә олан норматив актларын тәләбләринә мувафигдир.

Мүәссисәнин директору: имза _____

(сојады, ады)

Аудитор фирмасынын аудитору: имза _____

(сојады, ады)

" _____ " _____ 199 _____ -чы ил
(Мәһүр)

ШӘРТИ МҮСБӘТ АУДИТОР РӘ'ЈИ

Аудитор фирмасы _____ мүәссисәнин " _____ " _____ 199 _____ -чы ил тарихә балансыны, һабелә онун малијјә нәтичәси вә ондан 199 _____ -чы илдә истифадә һаггында олан һесабатыны јохлады. Јохламанын кедишиндә мүәјјән едилди ки, мәһсул истеһсалына мәсрәфләр дүзкүн әкс етдирилмәмишдир. Нәтичәдә истеһсал мәсрәфләри 450 мин манат артыг көстәрилмиш, бу да мәһсулун маја дәјәринин _____ фаиз баһа баша кәлмәсинә, планлашдырылан мәнфәәтин мувафиг һесабатларда _____ манат аз көстәрилмәсинә сәбәб олмушдур.

Бунунла јанашы " _____ " _____ 199 _____ -чы ил тарихә тәртиб едилән малијјә һесабатлары мүәссисәнин малијјә вәзижјәтини 199 _____ -чы ил үчүн там вә дүзкүн әкс етдирилмишдир.

Мүәссисәнин директору: _____

имза

Аудитор фирмасынын аудитору _____

имза

" _____ " _____ 199 _____ -чы ил

(Аудитор рә'јинин тарихи)

(Мәһүр)

МӘНФИ АУДИТОР РӘ'ЈИ

Аудитор фирмасы _____ мүәссисәнин " _____ " _____ 199 _____ -чы ил тарихә тәртиб едилмиш балансыны, һабелә 199 _____ -чы ил үзрә малијјә нәтичәсини вә ондан истифадәсинин вәзижјәтини јохлады.

Јохламада мүәјјән едилмишдир ки, мүәссисәдә әсас вә-сәйтләрә амортисаја мәбләғи дүзкүн һесабланмамыш,

онун мөблөги _____ мин манат аз көстөрүлмишдир. Бизим фикримизчө, төгдүм олунан малијјә һесабатлары бүтүн маддәләр үзрә мүәссисәнин малијјә вәзијјәтини " _____ " _____ 199 _____ -чы ил тарихә там вә әсасландырылмыш гәйдада әкс етдирмиш. Бунунла јанашы мүәссисәнин кечән ил үзрә фәалијјәтинин јекуну да һесабатларда дүзкүн гижмәтләндирилмәмишдир. Мүһасибат учогунун вә һесабатынын вәзијјәти гүввәдә олан ганунчулуға вә норматив актларын тәләбләринә чаваб вермиш (ујғун кәлмир).

Аудитор фирмасынын рәһбәри _____

имза

Аудитор _____

имза

" _____ " _____ 199 _____ -чы ил

(Мөһүр)

(аудитор рә'јинин тарихи)

Аудитор рә'ји вермәкдән имтина

_____ Аудитор фирмасы
_____ мүәссисәнин 199 _____ -чы ил үзрә малијјә һесабатыны јохлады. Јохламанын шәрти үзрә мүәссисәнин харичи өлкәләрдән малкөндөрәнләрлә һесаблашмалары там апармаг үчүн имканымыз олмады. Бу исә малијјә һесабатынын көстөрчиләринә гижмәт вермәјә чидди мәнфи тә'сир көстөрп.

Киҗәјәт гәдәр аудитор сүбутунун олмамасы, төгдүм олунмуш малијјә һесабатлары һаггында аудитор рә'ји тәртиб етмәк үчүн бизә имкан вермәди.

Аудитор фирмасынын рәһбәри _____

имза

Аудитор _____

имза

" _____ " _____ 199 _____ -чы ил

(Мөһүр)

(Аудитор рә'јинин тарихи)

Јохлама материалларынын вә аудитор јохламасында әл-

дә олунан информасијанын јәјылмасы вә е'лан олунмасы тәсәррүфат субъектинин ичәсәи олмәзсә, јолверилмәздиш.

Бир гәјда олараг аудитор јохлама заманы мүлқијјәтчинин — јохладығы мүәссисәнин мәнәфәјини мұдафиә етмәли, мүәссисәнин фәалијјәти барәдә објектив информасија вермәлидир.

Аудитор јохламасынын кејфијјәтсиз апарылдығы вә бу сәбәбдән дөвләтә вә ја игтисади субъектә зијан дәјдији мүәјјән едилдикдә һәмнин зәрәрин мөблөги вә јенидән јохлама апарылмасы илә әлагәдар олан бүтүн хәрчләр мөһкәмәнин вә ја арбитражын гәрары илә гүввәдә олан ганунчулуға ујғун гәјдада аудитордан (аудитор фирмасындан) едәтдирилә биләр.

XX ФӘСИЛ

АЗӘРБАЈҶАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДӨВЛӘТ ВЕРКИ ХИДМӘТИ ТӘШКИЛИНИН ӘСАСЛАРЫ, ВӘЗИФӘЛӘРИ ВӘ ОНЛАРЫН ЬӘЈАТА КЕЧИРДИЈИ НӘЗАРӘТ ВӘ ТӘФТИШИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

20.1. Дөвләт верки хидмәти органларынын һүгүг вә вәзифәләри

Игтисадијјәтымызын инкишафынын һазырки мәрһәләсиндә, халг тәсәррүфатынын бүтүн сәһәләринин сүр'әтли инкишафы, әһәлинин јашајыш сәвијјәсинин јүксәлмәси, республикамызын мұдафиә габилитәтинин мөһкәмләнмәси, тәһсил, сәһијјә, мәдәнијјәт вә диқәр бу кими сәһәләрдә ишләрин јенидән гурулуб инкишаф етдирилмәси дөвләт бүдчәсинин өдәмә имканларындан асылдыр.

Базар игтисадијјәтына кечилдији һазырки дөврдә, дөвләт бүдчәсинә дахил олан вәсаитләрин әксәријјәтини һүгүги вә физики шәхсләрдән алынған веркиләр тәшкил едир. Дөвләт бүдчәсинә дахил олан вәсаитләрин мөбләгинин илдән илә артмасы башга шәртләрлә јанашы, һәм дә веркијә чәлб олунан мөбләгләрин дүзкүн мүәјјән олунмасындан, веркидән кизләдилмә һалларынын гаршысынын алынмасындан, дөвләт бүдчәсинә чатасы вәсаитин вахтында өдәнилмәсиндән асылдыр. Бу сәһәдә јол верилән нөгсанларын ашкар

едилмәсиндә, онларын арадан галдырылмасында вә кәлчәкдә јол верилә биләчәк ганунсузлугларын гаршысынын алынмасында тәфтиш вә нәзарәтин ролу бөјүкдүр.

Республикамызын базар иптисадийјатына кечмәси, бу сәһәдә нәзарәт функцијасыны ичра етмәли олан органларын јенидән гурулмасыны, веркијә чәлб олунма гәјдасынын, верки дәрәчәләринин вә веркиләрин һесабланмасынын көклү сурәтдә јениләшдирилмәсини вә онларын дүнја практикасында өзүнү доғрултмуш гәјдалара ујғунашдырылмасыны тәләб едир. Бу чүр нәзарәт функцијасыны јеринә јетирән әсас тәшкилат Дөвләт Верки хидмәти органларыдыр.

Бу бахымдан 1992-чи илдән фәалијәттә олан Баш Дөвләт Верки хидмәти органларынын ролу инкарәдилмәздир. Бу һагда гәбул едилән Гануна әсасән Дөвләт Верки хидмәти органлары јалныз јухары дөвләт верки мүфәттишликләринә табе олмагла верки ганунверичилијинә риәјәт едилмәсинә, Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјәнләшдирилмиш веркиләрин вә дикәр ичбари едәнишләрин дүзкүн һесабланмасына, бүдчәјә вахтында вә там кечүрүлмәсинә, һабелә дөвләтин гижмәт интизамынын көзләнилмәсинә нәзарәт едән ваһид, мәркәзләшдирилмиш, мүстәгил үмүреспублика тәшкилатыдыр.

Онлар — республика әразисиндәки һүгуги вә физики шәхсләрдән кәлирин вә дикәр веркитутма объектләринин дүзкүн мүәјјәнләшдирилмәсинә, онлардан Азәрбајчан Республикасынын Ганунверичилији илә мүәјјәнләшдирилмиш веркиләрин һесабланмасына, едәнишләрин тугулмасына, веркиләрин вә дикәр ичбари едәнишләрин бүдчәјә, бүдчәдәнкәнар фондлара там һәчмдә вә вахтында кечүрүлмәсинә нәзарәт едир; едәјичиләрин вә веркитутма объектләринин там вә вахтында учотуну апарыр; Дөвләт гижмәт интизамынын көзләнилмәсинә вә инһисарчы мүәссисәләр тәрәфиндән мәнсулун вә хидмәтләрин гижмәтләринин тәнзимләnmәсинә нәзарәт едир; мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг, Азәрбајчан Республикасынын верки ганунверичилијини вә дөвләт гижмәт интизамынын позан бүтүн мүәссисәләрә, идәрәләрә, тәшкилатлара, онларын вәзифәли шәхсләринә, вәғәндашлара Дөвләт верки хидмәти һаггында олан Ганунда вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунверичилик актларында нәзәрдә тутулмуш мөс'улијјәт тәдбирләрини тәтбиг едир.

Бунларла јанашы Дөвләт верки хидмәти органлары кәлирләрин (мәнфәәтин) вә дикәр веркитутма объектләринин веркигојмадан кизләдилмәсини, бүдчәјә вә бүдчәдәнкәнар фондлара веркиләрин дикәр едәнишләрин вә ајырмаларын дүзкүн һесабланмасы вә едәнилмәси кими һөгсанлары ашкар едир, дөвләт гижмәт интизамынын позулмасы һаггында дахил олан мә'луматлары гәбул едир, гејдә алыр; дахил олмуш веркиләрин, бүдчәјә вә бүдчәдәнкәнар фондлара дикәр ичбари едәнишләрин учотуну апарыр вә һесабатыны тәртиб едир, мүсадирә олунмуш, сәһибсиз, вәрәсәли һүгугу дөвләтә кечмиш әмлакын вә әманәтин учотуна, гижмәтләндирилмәсинә вә сатышына, һабелә дөвләт көмрүјүнүн (көмрүкхана веркиләри вә рүсумлары истисна олмагла) дүзкүн алынмасына нәзарәт едир, мүәјјән олунмуш гәјдада нәзарәт-касса апаратларыны гејдијјата алыр, мүәссисәләр вә физики шәхсләр тәрәфиндән нәзарәт-касса апаратларындан истифадә едилмәси гәјдаларына әмәл олунмасы, пул вәсайтләри кәлирләринин там учота алынмасы үзәриндә нәзарәти һәјата кечирир, өлкәдә истәһсал олунан мәнсуллар үзрә аксиз маркаларынын сатышыны вә дикәр бу кими ишләри һәјата кечирирләр.

Бунлар исә, дөвләт верки хидмәти органларынын гаршысында чох мүһүм вәзифәләр дурдуғуну сүбүт едир. Бунула әлағадар олараг һүгуги вә физики шәхсләрдә јохламалар апарыларкән, дөвләт верки хидмәти органларынын мушавирләри ганунда нәзәрдә тутулан вәзифәләрини јетирилмәсини тә'мин етмәлидирләр.

20.2. Дөвләт верки хидмәти органларынын һүгуглары вә сәләһијјәтләри

Дөвләт верки хидмәти органларына өз вәзифәләрини јеринә јетирмәк үчүн ганунда бир сыра сәләһијјәтләр верилмишдир. Белә ки, онлар верки учотунун апарылмасы гәјдасыны мүәјјән етмәли, мүәссисәләрдә вә вәғәндашларда кәлири, дикәр веркитутма объектләрини мүәјјәнләшдирмәли вә онлардан Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән едилмиш веркиләрини вә дикәр едәнишләрин вахтында бүдчәјә едәнилмәсини тә'мин етмәлидирләр. Дөвләт верки хидмәти органларынын мүтәхәссисләри дөвләт гижмәт интизамынын вә истәһлакчыларын һүгугларынын позулмасы фәктларыны ашкар етмәк мөгсәди илә

ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гәјдада јохламалар апарыр, лазым кәлдикдә хаммал вә мәһсул нүмунәләрини, пул сәнәдләрини, һесаба-фактлары, мүһасибат китабларыны, журналларыны, һесабатлары ишдән көтүрүр, планлары, сметалары, декларасиялары, веркиләрин бүдчәјә вә бүдчәдәнкәнар фондлара дикәр ичбари өдәнишләрини, валјута фондуна ајырмаларын һесаблинамасыны, өдәнилмәсини вә дөвләт гүјмәт интизамы илә бағлы олан башга сәнәдләри јохлајырлар. Онлар верки ганунверичилијинин вә дөвләтин гүјмәт интизамынын позулмасы нәтичәсиндә чинәјәт характерли фактлары ашкар етдикдә, игтисади субјектдә сәнәдли тәфтишләр апармаг, гаршыја чыхан мәсәләләр үзрә изаһат, арајыш вә мә'лумат алмаг сәләһијјәтинә маликдирләр.

Дөвләт верки хидмәти органларынын мүтәхәссисләри верки өдәјичиләри олан мүәссисәләрин вә вәтәндашларын фәалијјәти барәдә банк вә башга малијјә-кредит идарәләриндән, мүәссисәләрдән лазым олан мә'луматлары, арајышлары, һабелә сәнәдләри вә онларын сурәтләрини алмагда сәләһијјәтлидирләр. Азәрбајҗан Республикасынын банк идарәләри өз нөвбәсиндә верки өдәјичиләринин һесаблашма һесаблары вә дикәр һесаблары үзрә әмәлијјатлары вә бу һесаблардакы пул һесаитинин мөбләғләри һаггында мүәјјән едилмиш гәјдада мә'луматларын верилмәсини тә мин етмәлидирләр.

Јохлама заманы игтисади субјектин кәлирини дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк мөгсәди илә, верки хидмәтинин мүтәхәссисләри мувафиг гәјдалара риәјәт етмәклә мүәссисәнин әразиләринә, биналарына, отагларына, вәтәндашларын саһибкарлыг фәалијјәти илә мөшғул олмаг үчүн истифадә етдикләри истеһсал саһәләринә манеәсиз кирмәк, мүлк ијәтчинин, јахуд онун нүмајәндәсинин вә ја вәкил етдији шәхсин иштиракы илә истеһсал саһәләрини, анбар, тичәрәт, хидмәт биналарыны, әмлакын сахландығы вә истифадә едилдији дикәр јерләри јохламага иштијары вардыр. Игтисади субјектин рәһбәри Дөвләт Верки Мүфәттишлијинин вәзифәли шәхсләрини кәстәрилән јерләрә бурахмадыгда верки органлары белә мүәссисәнин верки тузулан кәлирини, бу кәлирләрин әлдә едилмәсини тәсдиг едән сәнәдләрә әсәсән вә мувафиг фәалијјәтлә мөшғул олан дикәр шәхсләрин веркитутмаја чөлб едилмәсини нәзәрә алмагда мүәјјән етмәк иштијарына маликдир.

Дөвләт верки хидмәти органларынын мүәссисәдә јохлама апаран мүшавирләри мәнфәәтин (кәлирин) кизләдилмәсини вә ја азалдылмасыны, јахуд дикәр веркитутма объектләринин кизләдилмәсини, һабелә дөвләт гүјмәт интизамынын позулмасыны субута јетирәрсә, бунула әлағадар олан сәнәдләри ганунверичиликлә мүәјјәнләшдирлимиш гәјдалара ујғун олараг ишдән көтүрә биләрләр.

Гүввәдә олан гануна әсәсән Дөвләт Верки Мүфәттишликләринин вәзифәли шәхсләри, јохламаја бурахылмадыгда, еләчә дә мүәссисәнин мүһасибат сәнәдләри, һесабатлары вә баланслары, һәмчинин мувафиг һагг-һесаблары, декларасиялары, веркиләрин вә дикәр ичбари өдәнишләрин һесаблинамасы, дөвләт гүјмәт интизамы илә бағлы башга сәнәдләр верки мүфәттишликләринә вә онларын вәзифәли шәхсләринә тәгдим едилмәдикдә вә ја тәгдим едилмәкдән имтина олундугда, һамин верки мүфәттишлији белә мәсәләләрин Азәрбајҗан Республикасынын банк вә башга малијјә-кредит идарәләриндә ачылан һесаблашма һесаблары вә дикәр һесаблары үзрә әмәлијјатлары дајандырмағы тәләб едә биләрләр. Өз нөвбәсиндә верки органларынын бу барәдә вердикләри сәрәнчамлары банк вә дикәр малијјә-кредит идарәләри тәрәфиндән мүтләг гәбул едилмәли вә һөкмән ичра олунмалыдыр.

Дөвләт Верки Хидмәти органлары мүәссисәнин фәалијјәтиндә јол верилмиш нөгсанлара көрә игтисади субјектә вә ајры-ајры вәзифәли шәхсләрә гануна нәзәрдә тутулан һалларда вә мөбләғдә малијјә санксиялары тәтбиг едә биләр вә бунларын аидијјаты үзрә алынмасыны тәшкил едәр, мүәссисәләрин рәһбәрләринә вә дикәр вәзифәли шәхсләринә, һабелә вәтәндашлара мувафиг чәримләри тәтбиг едәр вә бунларын аидијјаты үзрә алынмасыны тәшкил едә биләр.

Бунула бирликдә онлар (Дөвләт Верки Хидмәтинин мүшавирләри) тәтбиг едилмиш малијјә вә дикәр санксиялар үзрә чәрәминин өдәнилмәсини дә тәшкил етмәлидирләр.

Дөвләт Верки Хидмәти органларынын мүшавирләри бунлардан башга ашағыдакы һалларда мөһкәмә гаршысында иддиа галдырмаг һүгугуна маликдирләр:

— дөвләтин гүјмәт интизамынын позулмасы нәтичәсин-

дә әлдә едилән кәлирин, һабелә Дөвләт Верки Хидмәти һаггында гануна вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунверичилик актларына дикәр санксиялары, еләчә дә чәримләрин мәбләғләрини бу вә ја дикәр сәбәбдән бир ил әрзиндә алмаг мүмкүн олмадыгда, онларын Азәрбајчан Республикасынын Мүлки-Просессуал мәчәлләсиндә нәзәр-дә тутулмуш гәјдәја мұвафиг олараг едәјичиләрин әмлакы һесабына едәнилмәсинә даир;

— Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилик актлары илә мүәјјән едилмиш гәјдалара кәрә һәр һансы тәшкәлати-һүгуги формалы мүәссисәләр ләғв едилдикдә, мүәссисәләрин јарадылмасынын мүәјјән едилмиш гәјдалары позулдугда вә ја онларын јарадылмасы һагда олан сәнәдләр норматив актларын тәләбләринә ујғун олмадыгда, мүәссисәләрин гејдә алынмасынын е'тибарсыз сајылмасына вә белә һалларда әлдә едилмиш кәлирин бүдчәјә көчүрүлмәсинә даир;

— дөвләтин вә чәмијјәтин мәнәфејинә зидд олан әгдләри е'тибарсыз сајмаг вә һәмин әгдләр, һабелә башга ганунсуз һәрәкәтләр нәтичәсиндә әлдә едилмиш вәсаити тутуб дөвләтин мәдаһилинә кечирилмәсинә даир;

— мүәссисәдә дузкүн мүәјјәнләшдирилмәмиш гијмәтләрин вә тарифләрин ләғв едилмәси вә ја дәјишдирилмәси барәдә онлары мүәјјән едән органлар гаршысында мәсәлә галдырмаг вә с.

Дөвләт верки хидмәти органлары өз сәләһијјәтинә аид олан мәсәләләр үзрә методик вә тәлимәти кәстәришләр, һабелә күтләви информәсија васитәләринә мәсләһәт вә изаһат вермәк, әјани васитәләр вә китабчалар нәшр етдир-мәк сәләһијјәтләринә дә маликдирләр.

20.3. Дөвләт верки хидмәти органларынын һүгуги шәхсләрә тәтбиғ етдикләри малијјә санксиялары

Дөвләт верки хидмәти һаггында Азәрбајчан Республикасынын гүввәдә олан ганунуна әсәсән һүгуги шәхсләрә ашағыдакы малијјә санксиялары тәтбиғ олунамасы нәзәрдә тутулмушдур:^{*}

^{*} Һәмин ганун дәрслијин норматив материаллар бөлмәсиндә верилмишдир.

Верки ганунверичилијини позмасына кәрә мүәссисәнин малијјә мәс'улијјәти

Верки ганунверичилијини позулмасынын характери, онлара тәтбиғ олунав малијјә санксиясы вә бу санксиянын тәтбиғ едилмәси үчүн гүввәдә олан норматив актлар

Чәдвәл 28

Сыра №-си	Верки ганунверичилијини позулмасынын характери	Тәтбиғ едилән малијјә санксиясынын мәзмуну	Истинад едилән норматив актынын ады вә тарихи
1	2	3	4
1.1	Мәнфәәтин (кәлирин) аз кәстәрилмәси (кизләдиләди)	Аз кәстәрилән (кизләдилән) мәнфәәтин мәбләғи бүдчәјә там едәнмәлидир. Рәсми хәбәрдарлыгдан сонра кечән ики ил әрзиндә бу нөгсанлар тәкәрар олунарса икигәт мәбләғдә едәнилмәлидир. Бундан кечән бир ил әрзиндә ејни нөгсанлар тәкәрар едиләрсә кизләдилән (аз кәстәрилән) мәбләғ үчгәт һәчмдә бүдчәјә едәнмәлидир.	"Дөвләт верки хидмәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну" — 21 ијул 1992-чи ил, М 6, 6—1 (№ 223)
1.2	Банк тәшкәлатлары тәрәфиндән ичра олулмаг үчүн гәбул едилмиш, лакин верки едәјичиси тәрәфиндән мұвафиг нөмрәси (ејниләшдирилмәјән) кәстәрилмәјән вә бу сәнәдләрә әсәсән апарылан әмәлијјәтлар.	Көчүрүлән вәсаитдән 10 фаиз, ики ил әрзиндә бу чүр нөгсан тәкәрар давам етдикдә 20% мәбләғиндә, бунлардан сонра тәкәрар бу чүр нөгсанлар јол верилдикдә 50% һәчминдә вәсаит тутмаг.	"Азәрбајчан Республикасынын бир сыра норматив актларына дәјишикликләр едилмәси һаггында Ганун" — (13.6.1997-чи ил, № 324 —ІГД)
2.	Веркинин (мәнфәәт вә кәлир веркисиндән башга) вә мәчбури едәнниләрин һесаблинамасы (кизләдилмәси)	Бу верки едәнишини 50%-и һәчминдә едәнилди. Рәсми хәбәрдарлыгдан сонра кечән ики ил әрзиндә тәкәрар олунарса аз кәстәрилән (кизләдилән) мәбләғ һәчминдә, ејни нөгсан-	"Верки хидмәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын ганунлары (21.7.1992-чи ил № 223, маддә — 6, бәнд 2.) Азәрбајчан Республикасынын бә'зи норматив актларына әләвә-

3.	<p>Мүһасибат учоту ва һесабаты апарылмадыгда ва ја мүзјјән олунмуш гажда позулмагла апарылдыгда</p>	<p>лар бир ил әрзиндә јенә тәкрар олунаrsa аз кестәрилән (кизләдилән) мәбләғин ики мисли һәмчиндә Мүссисәнин вәзифәли шәхсләринә вә ишчиләринә рәсми хәбәрдарлыг едилир. Бундан сонра ики ил әрзиндә бу нөгсанлар давам етдирилдикдә бүдчәјә чатасы веркиләрин 10%-и мәбләғиндә өдәнилир.</p>	<p>ләр вә дәјишкликләр едилмәси һаггында" АР Гануну</p> <p>"Верки хидмәти һаггында" АР Гануну 21.7. 1992-чи ил, маддә 6, бәнд 7 (№ 323—ПГД)</p>
4.	<p>Верки һесабламаг үчүн лазым олан сәнәдләр тәғдим едилмәдикдә вә ја вахтында тәғдим олунмадыгда</p>	<p>Мүссисәнин вәзифәли шәхсинә вә ишчиләринә рәсми хәбәрдарлыг едилир. Бу хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә ејни нөгсанлар давам етдирилдикдә бүдчәјә чатасы веркиләрин 10%-и һәмчиндә олар тәрәфиндән өдәнилир.</p>	<p>Верки хидмәти һаггында" АР Гануну 21.7. 1992-чи ил, маддә 6, бәнд 7 (№ 323—ПГД)</p>
5.	<p>Верки органларында учота дурмадан вә ја кеч учота алынмагла фәалијјәт кестәрилдикдә.</p>	<p>Бу мүддәт әрзиндә әлдә олунан кәлир (бу кәлирин әлдә олунмасына чәкилән хәрчләр чыхылмагла) һәмчиндә</p>	<p>"Азәрбајчан Республикасынын бә'зи норматив актларына әлавәләр вә дәјишкликләр едилмәси һаггында" АР Гануну 13.6.1997-чи ил, (№ 324—ПГД).</p>
6.	<p>Верки органларында учота дурмајан верки өләјичиләринә, банк тәшкилатларында һесаба ачылмасы.</p>	<p>Бу һесаба дахил олан пулун 10%-и һәмчиндә өдәнилмәсини тәләб етмәк</p>	<p>"Азәрбајчан Республикасынын бә'зи норматив актларына әлавәләр вә дәјишкликләр едилмәси һаггында" АР Гануну 13.6.1997-чи ил (№ 324—ПГД).</p>
7.	<p>Хаммалын, материалын, јарымфабрикатын, һазыр мәмулатын вә с. гижмәтләрин учотдан кизләдилмәси;</p>	<p>Учотдан кизләдилән гижмәтләрин вә пул вәсәитинин 110%-и һәмчиндә; рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә бу нөгсан тәкрар олун-</p>	<p>"Азәрбајчан Республикасынын бә'зи норматив актларына әлавәләр вә дәјишкликләр едилмәси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын</p>

8.	<p>Веркиләрин вә башга мәчбури өдәнишләрин, һабәлә мүссисәјә тәтбиг олунан верки органларынын малијјә санксијасы үзрә өдәниш сәнәдләринин банк тәшкилатларына тәғдим едилмәмәси вә ја вахтында тәғдим едилмәмәси.</p>	<p>дугда икигәт һәмчдә, бундан сонра бир ил әрзиндә јенә бу нөгсан тәкрар олундугда үчгәт һәмчдә өдәнилмәсини тәләб етмәк</p> <p>Бу өдәнишларын мәбләғинин 10%-и һәмчиндә, бир ил әрзиндә ејни нөгсанлар тәкрар олундугда, 20%-и һәмчиндә өдәнилмәсини тәләб етмәли</p>	<p>Гануну 13.6.1997-чи ил (№ 324—ПГД).</p> <p>"Азәрбајчан Республикасынын бә'зи норматив актларына әлавәләр вә дәјишкликләр едилмәси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну 13.6.1997-чи ил, (№ 324—ПГД).</p>
9.	<p>Веркиләрин вә малијјә санксијаларынын вахтында вә ја там өдәнилмәмәси.</p>	<p>Өдәнилмәјән мәбләғин 10%-и һәмчиндә пенија һесаблајыб тәләб етмәли</p>	<p>"Азәрбајчан Республикасынын бә'зи норматив актларына әлавәләр вә дәјишкликләр едилмәси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну 13.6.1997-чи ил, (№ 324—ПГД).</p>

Пул тәдавүлүндә мүзјјән едилмиш гажданын позулмасына көрә чәримә санксијалары

Ганунверичиликә верки органларына мүссисәләрин малијјә фәалијјәтинин пул тәдавүлү сферасында јол вердикләри бир сыра нөгсанлара көрә чәримә санксијалары тәтбиг етмәләринә ичәзә верилир. Чәримә санксијалары ашағыдакы һалларда тәтбиг олунур:

— әһали илә пул һесаблашмасы апарыларкән касса-һәзарәт апаратынын тәтбиг олунмасы һагда гүввәдә олан ганунун вә әсаснамәнин позулмасына көрә;

— валјута әмәлијјатындан олан мәбләғин мүвәккил банкын мувафиг һесабына кечирилмәсиндә нөгсанлара јол верилдијинә көрә;

— һағд пулла ишләмәк гаждасы вә касса әмәлијјатларынын апарылма гаждасы позулдуғуна көрә.

Верки органларынын тәтбиг етдикләри чәримә санксијалары вә бунун үчүн гүввәдә олан норматив сәнәдләр ашағыдакылардыр:

Сыра №-си	Ганун позгунлуғунун таркиби	Чәриме санксиясынын мәбләғи	Норматив актын ады, нөмрәси вә түвнәҗә миндији тарих
1	2	3	4
1.	Нәзарәт-касса апараты тәтбиғ етмәдән әһали илә пул һесаблашмасы һәјата кечирмәк вә ја мүәјјән едилмиш гәјдада верки мүфәттишлијиндә гејдијатдан кечмәмиш, һабелә техники тәләпләрә чаваб вермәјән апаратлардан истифадә етмәк; ил әрзиндә тәқрар бу чур нөгсанларә јол верилдикдә	2 млн манат 7,5 млн манат	Азәрбајҗан Республикасынын әразисиндә олан бүтүн мүссисәләр үчүн. Әса: "Азәрбајҗан Республикасынын Дөвләт верки хидмәти һаггында ганунунда бә'зи әләвәләр едилмәси һаггында" Азәрбајҗан Республикасынын Гануну, 10.6.1996-чы ил, (№ 120—II).
2.	Хараб олмуш касса-нәзарәт апаратынын тәтбиғ олунмасы ил әрзиндә тәқрар јол верилдикдә сонрақы дөфә ил әрзиндә тәқрар олундугда	1,5 млн манат 2,5 млн манат 5,5 млн манат	— " — — " — — " —
3.	Әһали илә пулла һесаблашмада гәбздән истифадә олунмадыгда вә ја истифадә олунан гәбз тәсдиғ едилмиш формада олмадыгда; ил әрзиндә бу нөгсан тәқрар олундугда; бир даһа ил әрзиндә тәқрар олундугда	1,5 млн манат 2,5 млн манат 5,5 млн манат	Азәрбајҗан Республикасынын әразисиндә олан бүтүн мүссисәләр үчүн. Әса: "Азәрбајҗан Республикасынын Дөвләт верки хидмәти һаггында олан ганунда бә'зи әләвәләр едилмәси һаггында" Азәрбајҗан Республикасынын Гануну, 10.6.1996-чы ил, (№ 120—II).
4.	Алычылара (мүштәриләрә) гәбз верилмәдикдә вә ја гәбздә мәбләғ аз кәстәрилдикдә; ил әрзиндә бу нөгсанлар јенидән тәқрар олундугда	1,5 млн манат 2,5 млн манат	— " —

5.	бир даһа ил әрзиндә тәқрар олундугда Сонунчу дөфә тәтбиғ едилән чәриме санксиясындан кечән бир ил әрзиндә нөгсанларә тәқрарән јол верилдикдә, јакуд да тәтбиғ олунан санксия мәбләғи үч әј әрзиндә едилмәдикдә — бундан сонра объект өз фәалијәтини давам етдирдикдә	5,5 млн манат мүссисәнин фәалијәти дајандырылыр 10 млн манат (чәриме һүғуғи шәхсә вә ја онун рәһбәринә тәтбиғ едилир)	— " — — " —
----	--	---	--------------------

"Верки хидмәти һаггында" Азәрбајҗан Республикасынын Ганунунда верки органларына нөгсанларә јол вермиш мүссисәнин рәһбәрләрини инзибати гәјдада чәримә етмәк сәләһијәти дә верилмишди.

Инзибати чәримә, онун һәчми вә истинад олунан норматив актларын ады.

Табела №30

Сыра №-си	Инзибати ганун позгунлуғунун таркиби	Чәриме мәбләғи	Чәримәнин һүғуғи әсаслары
1	2	3	4
1.	Верки ганунверичилијинә мувафиғ оларәг муһасибат учоту вә һесабатынын апарылмасы илә әлгәдар веркидән вә диқәр едәнишләрдән јайымағ	Минимум әмәк һаггынын 100 мисли һәчминдә, бу нөгсанлар тәқрар олундугда 200 мисли һәчминдә	"Инзибати һүғуғ позгунлуғлары һаггында" Азәрбајҗан Республикасынын Мәчәлләси. 13.06.1997-чи ил, (M.162—2). Чәриме мүссисәнин вәзифәли шәхсләринә шамил едилир.
2.	Саһибкарлығ фәалијәти илә мәшғул олмағ гәјдасы вә верки учотунун апарылмасы гәјдалары позулдугда	Минимум әмәк һаггынын 30 мисли һәчминдә, бу нөгсанлар тәқрар олундугда 60 мисли һәчминдә	"Инзибати һүғуғ позгунлуғлары һаггында" Азәрбајҗан Республикасынын Мәчәлләси. 13.06.1997-

3.	Хүсуси ичазе (лисензија) алмадан фээлијет көстөрмөк вә ја бу чүр ичазе алынаркән лисензијалашдырма гәјдасы позулдугда	Минимум әмөк һаггынын 100 мисли һәчминдә	чи ил, (М.162—2). Чәримә мүәссисәнин вәзифәли шәхсләринә шәмил едилир. "Инзибати һүгүг позгуллуғлары" һаггында Азәрбајчан Республикасынын Мәчәлләси. 13.06.1997-чи ил, (М.163). Чәримә бу фәалијет нөвү илә мәшғул олан шәхсә шәмил едилир. "Инзибати һүгүг позгуллуғлары һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Мәчәлләси. 13.06.1997-чи ил, (М.163). Чәримә бу фәалијет нөвү илә мәшғул олан шәхсә шәмил едилир.
4.	Гадаған олунамүш фәалијет нөвү илә мәшғул олмағ	Минимум әмөк һаггынын 130 мисли һәчминдә	"Инзибати һүгүг позгуллуғлары һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Мәчәлләси. 13.06.1997-чи ил, (М.163). Чәримә бу фәалијет нөвү илә мәшғул олан шәхсә шәмил едилир.
5.	Хүсуси ичазәси (лисензија) олмадан етил спиртинин, алкоғол ичкиләрин вә түтүн мәмулатынын истәһсалы вә сахланымасы илә мәшғул олмағ.	Истәһсал олуған вә сахланьлан бу чүр мәһсуллар мүсадирә олунамағла, минимум әмөк һаггынын 100 мисли һәчминдә	— — —
6.	Аксиз маркасы олмајан мәһсулларын (малларын) сатышы	Минимум әмөк һаггынын 100 мисли һәчминдә, тәқрар олуңдугда минимум әмөк һаггынын 200 мисли һәчминдә олмағла сатылан аксиз маркасы олмајан маллар мүсадирә олунамағла.	"Инзибати һүгүг позгуллуғлары һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Мәчәлләси. 13.06.1997-чи ил, (М.—163—4). Чәримә аксиз маркасы олмајан маллары сатан шәхсләрә шәмил едилир.
7.	Хүсуси ичазәси (лисензијасы) вә ја аксиз маркасы олмајан иҳхал маллары (әмтәләри)	Иҳхал олуған малларын дәјринин 30 фәизи һәчминдә	"Инзибати һүгүг позгуллуғлары һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Мәчәлләси. 13.06.1997-чи ил, (М, 194—1).

			Мүлкіјјет формасындан асылы олмајарак чәримә мүәссисәнин рәһбәринә вә саһибкарлығла мәшғул олан шәхсләрә шәмил едилир.
--	--	--	--

Буларла бәрәбәр Дөвләт верки хидмәти органларынын вә онларын вәзифәли шәхсләринин мäs'улијјәти дә ганунла мүәјјән олунамүшдур.

20.4. Дөвләт верки хидмәти органларынын вә онларын вәзифәли шәхсләринин мäs'улијјәти

Дөвләт верки хидмәти һаггында гүввәдә олан гануна әсасән, дөвләт верки хидмәти органларынын бүтүн вәзифәли шәхсләри коммерсија вә әманәт сиррләрини сахламаға борчлудурлар.

Верки органлары вә онларын вәзифәли шәхсләри коммерсија вә әманәт сиррләринин ачылмасына кәрә Азәрбајчан Республикасынын мувафиг Ганунверичилијинә ујғун мäs'улијјәт дашыјырлар.

Дөвләт Верки Мүфәттишлијинин вәзифәли шәхсләри Азәрбајчан Республикасынын Конститутсијасына вә ганунларына, дикәр норматив актларына чидди әмәл етмәли, мүәссисәләрин, идарәләрин вә тәшкилатларын, һәбелә вә тәндашларын һүгүғларыны вә ганунла горунан мәнәфәләрини көзләмәјә борчлудурлар.

Дөвләт верки мүфәттишликләринин вәзифәли шәхсләри, өз вәзифәләрини ичра етмәдикләринә, јахуд тәләб олуған гәјдада ичра етмәдикләринә кәрә, Азәрбајчан Республикасынын Гануну илә тәсдиг едилмиш "Верки хидмәти органларынын вәзифәли шәхсләринин интизам мäs'улијјәти һаггында" низамнамә илә интизам мäs'улијјәтинә вә гүввәдә олан ганунверичилијә ујғун оларак инзибати вә чинајәт мäs'улијјәтинә чәлб едилирләр.

Дөвләт верки мүфәттишликләри тәрәфиндән дүзкүн тутламыш веркиләр вә дикәр ичбари өдәнишләр, мувафиг бүдчәләрин вәсаити һесабына гәјтарылмалы, онларын вәзифәли шәхсләринин дүзкүн олмајан һәрәкәтләри нәтичәсиндә конкрет тәсәрруфат субјектинә дәјмиш зијан Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјәнләшдирилмиш гәјдада өдәнилмәлидир.

Дөвләт верки мүфәттишликләринин һәрәкәтләриндән шикајәтләрә јухары мүфәттишликләр бахырлар.

Дөвләт верки мүфәттишликләринин вәзифәли шәхсләринин һәрәкәтләриндән онларын билаваситә табе олдуғлары мүфәттишликләрин рәһбәрләринә шикајәт едилир. Шикајәтә онун дахил олдуғу күндән бир ајдан кеч олмагла бахылыб гәрар гәбул едилмәлидир. Гәбул олунмуш гәрарла шикајәтчи тәрәф разылашмадыгда бир ај мүддәтиндә јухары дөвләт верки мүфәттишлијинә шикајәт едә биләр.

Мүәссисәләр вә вәтәндашлар Баш Дөвләт Верки мүфәттишлијинин гәрарындан вә дөвләт верки мүфәттишликләринин вәзифәли шәхсләринин ганунсуз һәрәкәтләриндән мәнкәмәјә шикајәт едә биләрләр.

Шикајәт едилмәси, дөвләт верки мүфәттишликләринин вә онларын вәзифәли шәхсләринин шикајәт едилмиш һәрәкәтләрини дајандырмыр.

20.5. Һүгуи шәхсләрдән тутулан веркиләр вә онларын дүзкүнлүјүнүн јохланымасы

Азәрбајчан Республикасында һүгуи шәхсләрин мәнфәтиндән вә кәлирләринин ајры-ајры нөвләриндән өдәнилән веркиләр, Азәрбајчан Республикасынын Гануну илә тәнзимләнир. Игтисади субъектдә јохлама апаран Дөвләт верки хидмәти мушавирләри верки өдәјичиләрини, онларын өдәјәчәји верки нөвләрини, верки дәрәчәләрини, верки тарифләрини дәриндән билмәли вә онлара эмәл олунма вәзијәтинә объектив гижмәт вермәлидир.

Азәрбајчан Республикасында һүгуи шәхсләрин мәнфәтиндән вә кәлирләринин ајры-ајры нөвләриндән өдәниләси веркиләр һаггында Азәрбајчан Республикасынын Гануну бүдчәнин нәфинә ашағыдакы веркиләри вә һағлары өдәмәји нәзәрдә тутур:

— "Мәнфәәтдән верки";

— "Әлавә дәјәр веркиси";

— "Мүәссисә, бирлик вә тәшкилатларын, онлара мөхсус олан сәһмләрдән, истигразлардан, дикәр гижмәтли кағызлардан вә биркә мүәссисәләрдә пәјчы кими иштиракдан кәтүрдүкләри кәлирләрдән верки";

— "Аксиз веркиси";

— "Әмлак веркиси";

— "Торпағ веркиси";

— "Мә дән веркиси";

— "Ихрачат веркиси";

— "Фәһлә вә гуллуғчуларын эмәк һаггындан тутулан кәлир веркиси" вә саир.

Һәмин веркиләрин хүсусијәтләрини вә бунунла әләғәдар онларын јохланымасынын (тәфтишини) гаршысында дуран вәзифәләри нәзәрдән кечирәк.

Мәнфәәтдән верки*

Азәрбајчан Республикасынын Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлијинин гүввәдә олан тәлиматына әсасән мәнфәәт веркисинин өдәјичиләри ашағыдакылардыр:

а) Азәрбајчан Республикасынын ганунверчилијинә әсасән һүгуи шәхсләр олан мүәссисәләр вә тәшкилатлар, о чүмләдән банклар, кредит идарәләри вә сығорта тәшкилатлары; Азәрбајчан Республикасы әразисиндә јарадылмыш харичи инвестијялы мүәссисәләр, һабелә сәһибкарлығ фәалијәтини һәјата кечирән бейнәлхалғ бирликләр вә тәшкилатлар;

б) мүәссисәләрин вә тәшкилатларын мүстәгил балансы вә һесаблашма (чари) һесабы олан филиаллары вә дикәр бөлмәләри (банкларын вә кредит идарәләринин филиалларындан башға);

в) Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкындан банк әмәлијатларынын апарылмасына лисензија алмыш мүхтәлиф нөвлү коммерсија банклары (харичи капиталын вә харичи банкларын иштиракы илә јарадылмыш банклар дахил олмагла) вә бәзи банк әмәлијатларынын апарылмасына лисензија алмыш кредит идарәләри;

г) Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкындан лисензија алмыш харичи банкларын филиаллары — гејри-резидентләри;

* Бу Азәрбајчан Республикасынын "Мүәссисәләрин вә тәшкилатларын мәнфәәт веркиси һаггында" 1996-чы ил, 24 декабр тарихли Гануну вә Азәрбајчан Республикасы Президентинин "Азәрбајчан Республикасынын верки ганунверчилијинин тәкмилләшдирилмәси илә әләғәдар гәбул олунмуш Азәрбајчан Республикасы Ганунларынын тәтбиғ едилмәси һаггында" 1997-чи ил 17 январ тарихли фәрманы вә дикәр норматив актлар әсасында Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлијинин һазырладығы тәлипат (15 ијул 1997-чи ил, № 6) әсасында ишләнилмишдир.

в) сығорта фәалијјәти илә мәшғул олмаға мӯәјјән олу-
муш ғайдада лисензија алмыш сығорта тәшқилатлары, он-
ларын мустәгил балансы вә һесаблашма (чари) һесабы
олан филиаллары (Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Сы-
ғорта ширкәтинин филиалларындан башға);

д) биркә фәалијјәт (там јолдашлығ) һағгында мугавилә-
нин, бу фәалијјәт нөвү үзрә биркә ишин апарылмасы тап-
шырылмыш иштиракчылары.

Гүввәдә олан мугавиг гануна ујғун оларағ Азәрбајчан
Республикасынын Назирләр Кабинетинин мӯәјјән етдији
сијаһы үзрә Азәрбајчан Республикасынын мугавиә вә ра-
битә назирликләри, Дөвләт Нефт Ширкәтинин нефт мән-
сулларынын тәһизаты, дәниздә вә гуруда нефт вә газчы-
харма истеһсалат бирикләри, "Азәрэнержи" Сәһмдар Чә-
мијјәтинин енержи истеһсалы вә өтүрүлмәси бирији,
"Азәрбајчан Һава Јоллары" Дөвләт Консерни, Азәрбајчан
Дәмир Јолу вә Азәрбајчан Республикасынын Дөвләт Сы-
ғорта ширкәти мәнфәәт веркисини бүдчәјә мәркәзләшди-
рилмиш ғайдада едәмәлидирләр.

Гануна кәрә ашағыдакылар мәнфәәт веркисинин едәји-
чиләри дејилдирләр:

а) Азәрбајчан Республикасы ганунверичилијинә муга-
виг оларағ мәнфәәт веркисини патент алынмасы јолу илә
едәјән мүүссисәләр, бу патентин алындығы фәалијјәт нөв-
ләринин һәјата кечирилмәсиндән әлдә олуна мәнфәәт үз-
рә;

б) тәшқилати-һүғуги формасындан асылы олмајарағ бү-
түн мүүссисәләр, өзләринин истеһсал етдикләри кәнд тә-
сәррүфаты мәнсулларынын сатышындан, һабелә һәммин мүү-
ссисәдә истеһсал вә емал едилмиш өз истеһсалы олан
кәнд тәсәррүфаты мәнсуллары сатышындан мәнфәәт үзрә
(сәнәјә тиили гушчулуғ фабрикләри вә донузчулуғ комп-
лексләри; истиханалар, хәзлик һејвандарлығ тәсәррүфат-
лары вә дикәр мүүссисәләрдән башға).

Көстөрилән мүүссисәләр гүввәдә олан мугавиг гануна
кәрә мәнфәәт веркисини дикәр фәалијјәт нөвләриндән әлдә
едилән мәнфәәтдән едәјирләр.

в) Азәрбајчан Республикасы Милли Банкы вә онун ида-
рәләри;

г) Дөвләт бүдчәсиндән малијјәләшдирилән мүүссисәләр.

Мүүссисәдә комплекс тәфтиш апаран мütәхәссис Азәр-
бајчан Республикасынын бу сәнәдә јохлама дөврү үчүн

гүввәдә олан ганунда нәзәрдә тутулан мүддәалара нә дәрә-
чәдә әмәл олуна вәзијјәтини ганунун тәләбләри бахымын-
дан јохламалы, бу сәнәдә јол верилмиш нөгсанлары ашкар
етмәли, лазым кәлдикдә игтисади санксија тәтбиг етмәли
вә верки мәнфәәтләринин бүдчәдән киләдәдилмәси һаллары-
ны арадан ғалдырмалыдыр. Бунлар нәзәрә алынарағ, јох-
лама заманы верки тутулан объектин вә бүдчәјә едәнилмә-
ли олан верки мәнфәәтинин дүзкүн мӯәјјән едилмәсинә хү-
суси фикир верилмәлидир.

Веркинин дәрәчәси, веркитутма объекти вә верки тутулан мәнфәәтин һесаблашмасы ғайдасы

Јухарыда гејд олуна тәлимата әсасән мәнфәәт верки-
си, верки тутулан мәнфәәтдән 32 фаиз дәрәчәси илә һеса-
ланмалыдыр.

Мәнфәәт веркисинин тутулма объекти мүүссисәнин бу
һағда гүввәдә олан мүддәалара ујғун азалдылан (артыры-
лан) үмуми мәнфәәти һесаб олунар.

Бу сәнәдә јол верилмиш нөгсанлары ашкар етмәк үчүн
јохлајычы дөври һесабатларда әкс етирилмиш мәнфәәт
мәнфәәтинин дүзкүнлүјүнү нәзәрдән кечирмәлидир. Бу за-
ман о, мүүссисәнин үмуми мәнфәәтинин мәнсулларын (иш-
ләрин, хидмәтләрин), әсас фондларын (о чүмләдән торпағ
сәнәсинин), дикәр әмлакын сатышындан әлдә олуна мән-
фәәт (зәрәр) вә гејри-сатыш әмәлијјәтларындан олан кәлир
мәнфәәтдән чәкилмиш хәрч вә баш вермиш итки мәнфәәти
ни чыхмағла, ғалан мәнфәәдән ибарәт олмасыны билмәли
вә она риәјәт олунамасыны мӯәјјән етмәлидир. Бунларла
бириклә јохлама заманы ашағыдакылар да фикир ве-
рилмәлидир:

– Мәнсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышындан
олан мәнфәәтин (зәрәрин), әләвә дәјәр веркисе вә аксизләр
чыхылмағла, сатышдан әлдә едилән кәлирлә, онларын ма-
ја дәјәринә даһил едилән (истеһсал вә сатышла әләғәдар
олан) мәрәфләрин арасындакы фәрг мәнфәәтдән ибарәт
олмасына;

– Харичи игтисади фәалијјәтлә мәшғул олан мүүссисә-
ләрдә исә мәнфәәт мәнфәәти һесабларкән мәнсулларын
(ишләрин, хидмәтләрин) сатышындан әлдә едилән кәлир-
ләрдән едәнилмиш ихрач рүсумларынын чыхылмасына.

Мүүссисәнин әсас фондларынын вә дикәр әмлакынын

сатышындан веркитутма мөксәди илә мәнфәәт мәбләғи му^д әјжән едиләркән әсас вәсаитләрин сатыш гижмәти илә илк^д вә ја галыг дәјәри арасындакы фәрг нәзәрә алынмалыдыр. Дәјәрләр көһнәлмә һесабламаг јолу илә өдәнилан әсас фондлар, гејри-мадди активләр, азгижмәтли вә тезкөһнәлән әшјалар үзрә веркинин һесабланмасында галыг дәјәри әсас фәдрүлүр. Мәнфәәт веркиси үзрә күзәшт верилмиш әсас фондлар вә тикинтиси баша чатдырылмамыш объектләр, онларын сатын алындығы вә ја гурашдырылдығы вахтдан кечән ики ил әрзиндә сатыларса вә ја әвәссиз олараг вериләрсә, верки тутулан мәнфәәт онларын галыг дәјәри вә тикинтиси баша чатдырылмамыш объектләр үзрә чәкилмиш мәсрәфләр гәдәр артырылмалыдыр (әввәл верилмиш күзәшт даирәсиндә).

Буну мисалла изаһ едәк.

М и с а л № 1. Фәрс едәк ки, јанвар ајында 100 млн манат дәјәриндә алынмыш вә мәнфәәт веркиси үзрә күзәшт верилмиш әсас вәсаит һәмин илин декабр ајында сатылмышдыр (вә ја әвәссиз верилмишди). Истисмәр дөврүндә һәмин әсас вәсаитгә гануверичиликә мүйәјжән олунмуш гајдада 20 млн манат көһнәлмә һесабланаараг мәнсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилмишди.

Бу заман илин јекунуна көрә мәнфәәт веркиси һесабланаркән верки тутулан мәнфәәт һәмин әсас вәсаитин галыг дәјәри һәчминдә, јә'ни 80 млн манат (100 млн манат — 20 млн манат) артырылмалыдыр.

М и с а л № 2. Тикинтиси там баша чатдырылмамыш объект, сентјабр ајында сатылмышдыр. Һәмин объектә чәкилмиш хәрчләрин мәбләғи 120 млн манат тәшкил етмишди. Бу мәбләғ һәчминдә мүәссисәнин верки тутулан мәнфәәти әввәлчә азалдылмышдыр.

Доггуз ајын јекуну үзрә мәнфәәт веркиси һесабланаркән мүәссисәнин тикинтиси баша чатдырылмамыш объект үзрә чәкилмиш хәрчләр мәбләғиндә әввәл верилмиш күзәшт һәчминдә верки тутулан мәнфәәти артырылыр.

Көстәрилән гајда 1992-чи ил јанвар ајынын 1-дән сонракы дөврдә инвестисияја јөнәлдилмиш мәнфәәтдән (кәлирдән) верки тутулмасы үзрә күзәшт верилмиш объектләр дә шамил едилмәлидир.

Мәнсуллар (ишләр, хидмәтләр) игтисади субъект (мүәссисә) тәрәфиндән дәјишдириләрсә, јахуд да онлар әвәссиз вериләрсә, мәнфәәтә көрә веркинин һесабланмасы үчүн кә-

лир, көстәрилән сөвдәнин һәјата кечирилдији ај әрзиндә бәлә мәнсулун вә ја охшар мәнсулун (ишләрин, хидмәтләрин) орта өлчү гижмәтинә, ај әрзиндә бәлә вә ја охшар мәнсулун сатышы олмадыгда исә һәгиги маја дәјәриндән аз олмамагла, онун ахырынчы сатыш гижмәтинә әсасән мүйәјжән едилмәлидир.

Буну мисалла изаһ едәк.

Фәрс едәк ки, декабр ајында башга мүәссисәјә әвәссиз олараг, бир метринин һәгиги маја дәјәри 3600 манат олмагла 150 пог. метр памбыг парча верилмишди. Һәмин ајда истәһлакчыларә 1 пог. метринин гижмәти 40000 манатдан 200 пог. метр, 42000 мин манатдан 500 пог. метр вә 43000 мин манатдан 300 пог. метр памбыг парча сатылмышдыр.

Бу заман веркијә чәлб етмәк мөксәди илә әвәссиз верилмиш парчанын орта сатыш гижмәти — 41900 манат (40000 манат x 200 метр + 42000 x 500 метр + 43000 манат x 300 метр) : (200 метр + 500 метр + 300 метр) олмалыдыр.

Әкәр парчанын бир пог. метринин һәгиги маја дәјәри 46000 мин манат тәшкил едирсә, онда веркијә чәлб етмәк мөксәди илә 46000 мин манат гәбул олунмалыдыр.

Башга бир мисал.

Фәрс едәк ки, декабр ајында башга мүәссисәјә әвәссиз олараг бурахылмыш 150 пог. метр памбыг парча һәмин ајда сатылмамышдыр. Бу парчанын һәр метри сонунчу дәфә 38000 маната сатылмышдыр. Веркијә чәлб етмәк мөксәди илә, бу әмәлијатдан кәлир 38000 манат һесабы илә мүйәјжән едилмәлидир (бир погон метрин һәгиги маја дәјәри бундан ашағы олдуғу һалларда).

Верки хидмәти органларынын мүшавири бу мәсәләни јохлајаркән јухарыда көстәрилән һесабламаларын тәртиб олунуб-олунмамасына вә һесабламаларын дүзкүнлүјүнә хүсуси фикир вермәлидир.*

Тәфтишин кедишиндә јухарыда гејд олунан мисалларын һәр бир бәнди үзрә әмәлијатлар ајры-ајрылыгда арашдырылмалы, мөвчуд нөгсанлар ашкар едилмәли вә онларын арадан галдырылмасына сәј көстәрилмәлидир. Бунларла бәрабәр ашкар олунмуш нөгсанлар өз әксини јохлама актында тапмалыдыр.

* Мәнфәәтдән веркинин һесабланмасы вә өдәнилмәси гајдасы дәрсия V фәслиндә әтрафлы шәрһ олунмушдур.

Мүссисәләр (бирликләр, ширкәтләр вә с.) сатышдан кәнар әмәлијатлардан да кәлирләр әлдә едирләр. Бир сыра мүссисәләрдә бу бөјүк мәбләғ тәшкил едир.

Сатышданкәнар (гејри-сатыш) әмәлијатлардан олан кәлирләрә (хәрчләрә) ашағыдакылар дахилдир: башга мүссисәләрин фәалијәтиндә пајчы кими иштиракдан әлдә едилән кәлир, әмлакын ичарәләр верилмәсиндән алынан кәлир, мүссисәјә мәхсус сәһмләр, истигразлар вә дикәр гижмәгли кағызлардан әлдә олуан кәлирләр (дивидентләр, фаизләр), һабелә мәһсул истеһсалы вә сатышы (ишләр, хидмәтләр) илә билаваситә бағлы олмајан әмәлијатлардан дахил олан кәлирләр (хәрчләр) вә алынмыш чәримә-пенија мәбләғләри.

Азәрбајҗан Республикасынын мувафиг ганунверичилијинә ујғун олараг санксијалар формасында бүдчәјә өдәнилмиш мәбләғләр гејри-сатыш әмәлијатларындан олан хәрчләрин тәркибинә дахил едилмир вә онлар мүссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәт мәбләғинин азалдылмасына аид едилир.

Бир сыра мүссисәләр (бирликләр, ширкәтләр вә с.) харичи валјута үзрә әмәлијатлардан да кәлир әлдә едирләр. Гүввәдә олан гануна көрә бу кәлирләрдән дә верки өдәнилмәлидир. Харичи валјута үзрә әмәлијатлардан көтүрүлмүш кәлирләрдән манатла әлдә едилән кәлирләрлә бирликдә верки тутулур. Бу әмәлијатлардан әлдә едилмиш кәлирләр мүссисә тәрәфиндән мәһсул (иш, хидмәт) сатышыдан кәлирләрин мүәјјән едилдији күнә Азәрбајҗан Республикасы Милли Банкынын мәзәннәси илә, манатла һесаба алынмалыдыр.

Веркитутма мәгсәди үчүн үмуми мәнфәәт ашағыдакы мәбләғләрдә азалдылыр (артырылыр):

— Мүссисәјә мәхсус сәһмләрдән, истигразлардан вә Азәрбајҗан Республикасында бурахылмыш дикәр гижмәтли кағызлардан алынмыш кәлирләр (дивидентләр, фаизләр);

— Азәрбајҗан Республикасынын һудудларындан кәнарда әлдә едилмиш кәлирләр истисна едилмәклә, дикәр мүссисәләрин фәалијәтиндә пај иштиракындан кәлирләр;

— пәракәндә тичарәт, ичгимаи иашә вә мәишәт хидмәти саһәсиндә фәалијәтдән кәлирләр;

— Казинолардан, тотализаторлардан, ојун автоматларындан вә дикәр пул удушлу ојунлардан мәнфәәт мәбләғиндән;

— Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән едилмиш гајдада мәнфәәт веркисини патент алынмасы шәклиндә өдәјән мүссисәләрин верки тутулан мәнфәәти (кәлири), патентләшдирилмиш фәалијәтдән әлдә едилән кәлирләрлә хәрчләр арасындакы фәрг мәбләғиндә азалдылыр (артырылыр).

Верки өдәнилдикдән сонра мүссисәләрин сәрәнчамында галан вә биркә фәалијәтин һәјата кечирилмәси мәгсәдилә онлар тәрәфиндән бирләшдирилән вәсаитләрдән вә дикәр әмлақдан, һабелә вәтәндашларын көнүллү ианәләриндән вә ајырмаларындан дахил олан вәсаитләрдән верки тутулмур (бу һагда әтрафлы мәлумат бу дәрслијә әләвә едилмиш норматив сәнәдләрдә верилмишдир).

Мәнфәәтдән бүдчәјә өдәниләси веркинин дүзкүн мүәјјән едилмәсиндә мүссисәдә верки тутулан мәнфәәтин өзүнүн дәғиг һесабланмасынын ролу бөјүкдүр. Мүссисәнин мәнфәәт мәбләғинин дәғиг мүәјјән едилмәси исә мәһсулларын (ишләрин вә хидмәтләрин) маја дәјәринә дахил едилән мәсрәфләрин дүзкүн һесабланмасындан, муһасибат учотунда вә һесабатында әкс етдирилмәсиндән асылыдыр.

Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилән мәсрәфләр вә онларын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы

Истеһсал олунмуш мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) маја дәјәрини маддиләшмиш вә чанлы әмәк мәсрәфләри тәшкил едир. Мәһсулун маја дәјәри, мәһсулун пул формасында ифадә олуан дәјәринин бир һиссәсини — истеһлак едилмиш әмәк вәсаитләрини, әмәк эшјаларыны, кәнар тәшкилатларын хидмәтләрини вә ишчиләрин әмәк һаггыны тәшкил едир.

Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәри Азәрбајҗан Республикасы Назирләр Кабинетинин 1996-чы ил, 16 август тарихли, 111 сәјлы гәрары илә тәсдиг едилмиш — "Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилән хәрчләрин тәркиби һаггында Әсаснамә"јә ујғун олараг истеһсал (хидмәт) просесиндә истифадә олуан тәбии еһтијатларын, хаммалын, материалын, јаначағын, енержинин, әсас фондларын, әмәк еһтијатларынын гижмәтләндирилмиш дәјәрини, һәмчинин онларын истеһсалына вә сатышына сәрф едилән дикәр хәрчләри өзүндә әкс етдирир.

Мүссисә үзрә истеһсал хәрчләри, веркигојма мәгсәдилә

мүвафиг норматив актларда тәсдиг едилмиш лимитләр, нормалар вә нормативләр әсасында мүәјјәнләшдирилир.

Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәрини әмәлә кәтирән хәрчләр игтисади мәзмуну нәзәрә алынараг ашағыдакы хәрч үнсүрләри үзрә групплашдырылыр:

— материал хәрчләри (гајтарылан туллантыларын дәјәри чыхылмагла);

— әмәк һаггы хәрчләри;

— сәсиал еһтијачлара ајырмалар;

— әсас фондларын амортизасијасы (көһнәлмәси);

— саир хәрчләр.

Хәрч элементләринин сијаһысы, онларын тәркиби вә мәһсул (иш, хидмәт) нөвләри үзрә бөлүшдүрүлмәси үсуллары, истеһсалын характери вә гурулушу нәзәрә алынмагла, мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) маја дәјәрләринин планлашдырылмасы, учогу вә калкуләсијасы мәсәләләри үзрә саһәви методик тәлимаатлар әсасында тәртиб едилир.

Мәһсулун (ишин, хидмәтин) истеһсалына чәкилән хәрчләр, әввәлчәдән вә ја сонрадан едәнмәсиндән асылы олмајараг һесабат дөврүнә аид олан мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилир. Лакин бир сыра мәсрәфләр истеһсал олуан мәһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) маја дәјәринә дахил едилмир вә башга мәнбәләр һесабына едәнлир.

Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилмәјәрәк башга мәнбәләр һесабына едәнлиән хәрчләр јухарыда гејд едилән әсаснамәдә верилмиш вә һәммин әсаснамә дәрслијә әләвә едилмишдир.

Мүәссисәдә јохлама апаран мүтәхәссис мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринин һесабланмасынын дүзкүнлүјүнү јохлајаркән јухарыда кәстәриләнләрә риәјәт олунуб-олунмамасыны мүәјјән етмәли вә бу саһәдә јол верилән нөгсанлара объектив гижмәт вермәлидир.

Јохламанын кедишатында Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинетинин "Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә дахил едилән бәзи хәрчләрин тәнзимләнмәси һаггында"кы 1997-чи ил, 3 ијул тарихли, 71 сајлы гәрарынын тәләбләри дә нәзәрә алынмалыдыр.

Мүәссисәдә јохлама апаран мүтәхәссис бу гәрарын һәр бир бәндиңдә кәстәриләнләрә (мүәссисәдән асылы олан һиссәсинин) нә дәрәчәдә әмәл олунма вәзијәтини диггәтлә

арашдырмалы вә ашкар олунмуш нөгсанларын арадан галдырылмасына јахындан көмәклик кәстәрмәлидир.

Мәнфәәтдән веркинин һесабланмасы гајдасы вә едәнилмәси мүддәтләри

Гүввәдә олан гауна мүвафиг олараг веркинин мәбләги едәјичиләр тәрәфиндән мүһәсибат учотунун вә һесабатынын мәлуматлары әсасында мүстәгил олараг мүәјјән едилир.

Едәјичи веркитутма дөврүндә көзләнилән мәнфәәтин мәбләгинә вә веркинин дәрәчәсинә әсасән, рүб әрзиндә бүдчәсә аванс верки едәмәлидир. Бу верки мәбләгинин һесабланмасы вә едәнилмәси гајдасы Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети тәрәфиндән мүәјјән едилир.

Назирләр Кабинетинин мүәјјән етдији гајдаја көрә мүәссисә мәнфәәт веркисинин аванс мәнбәлини һәр рүбдә, һәммин рүбдә көзләнилән мәнфәәт мәбләгинә вә веркинин дәрәчәсинә мүвафиг олараг һесаблајыб мүәјјәнләшдирир. Һесабланылан мәнфәәт веркисинин аванс мәбләги бүдчәјә һәр рүбүн үчүнчү ајынын 15-нә кими едәнилмәлидир. Лакин мүәссисә тәрәфиндән едәнилмиш аванс верки мәбләгинин рүб, јарым ил, 9 ај вә ил баша чатдыгдан сонра әлдә олунмуш һәгиги мәнфәәтә көрә јенидән һесабланмасы апарылмалы вә бүдчәјә чатасы едәнишин гәти мәбләги дәгигләшдирилмәлидир.

Бу заман јадда сахламаг лазымдыр ки, һәгиги мәнфәәтә көрә бүдчәјә һесаблан веркинин мәбләги, әввәлчәдән едәнилмиш аванс верки мәбләгиндән чох олдугда арада олан фәрг мәбләги әләвә олараг бүдчәјә едәнилмәли, аз олдугда исә артыг едәнилмиш верки мәбләги нөвбәти едәниш һесабына аид едилмәли вә јахуд да едәјичинин әрзәсинә әсасән верки мүфәттишлијинин разылығы илә малијјә органы тәрәфиндән он күн әрзиндә она гајтарылмалыдыр.

Гүввәдә олан гајдаја әсасән мүәссисәнин һесабат рүбүнүн әввәлиңә верки үзрә борчу (вә јахуд да борч галығы) олдугда, онун һесабат дөврүндә дахил олан тәдијәси илк нөвбәдә һәммин борчун едәнилмәсинә сәрф олунмалы, галан мәбләг исә аванс едәнишә аид едилмәлидир.

Јохлама заманы нәзәрә алмаг лазымдыр ки, мүвафиг рүбүн һәгиги мәнфәәтиндән бүдчәјә чатасы верки мәбләгинин 80 фаизиндән аз олмајараг аванс мәнфәәт веркиси едәнилдикдә, аз едәнилмиш верки мәбләгинә пенија һесабланмыр.

Бунунла жанашы, мүэссисәдә жохлама апаран мүтәхәссис (мүшавир) билмәлидир ки, мүэссисә јухарыда гејд олунан мәбләгдән аз аванс өдәдикдә, бүдчәјә чатасы рүблүк верки мәбләги илә, һәгиги өдәнилмиш аванс верки мәбләгинин арасындакы фәргинә авансын өдәнилмәси үчүн мүәјјән олунмуш мүддәтдә сонракы күндән башлајараг веркинин өдәнилдији күн дә дахил олмагла бүтүн дөвр үчүн кечикдирилмиш һәр күнә көрә көчүрүлмәјән өдәнишларин 0,1 фаизи һәчминдә пенја һесабланьыр.

Верки өдәјичиләри тәрәфиндән һәгиги һесабланмыш мәнфәәтдән һесабланмыш верки, онларын өзләри тәрәфиндән рүблүк һагг-һесаблар үзрә рүблүк мүһасибат һесабатларынын тәгдим едилмәси үчүн мүәјјән едилмиш вахтдан кечән беш күн әрзиндә, иллик һагг-һесаблар үзрә исә иллик мүһасибат һесабатларынын тәгдим едилмәси үчүн мүәјјән едилмиш вахтдан он күн әрзиндә өдәнилмәси нәзәрдә тутулмушдур.

Тә'лимата әсасән верки органлары тәрәфиндән һагг-һесабларын јохланылмасы нәтичәсиндә мәнфәәт веркисинин тә'дијәчинин һесабламаларында көстәрилдијиндән чоһ олмасы мүәјјән едилдикдә, һагг-һесаб нәтичәсиндә бүдчәјә әләвә һесабланмыш веркинин өдәнилмәси верки органы тәрәфиндән хәбәр верилдији күндән беш күн әрзиндә, пенјаанын һесабланмасы исә рүблүк мүһасибат һесабатынын тәгдим едилмәси үчүн мүәјјән едилмиш вахтдан беш күн вә иллик мүһасибат һесабатларынын тәгдим едилмәси үчүн мүәјјән едилмиш вахтдан он күн кечән тарихдән башлајараг һәјата кечирилер.

Јухарыда ады чәкилән тә'лимата әсасән артыг өдәнилмиш веркинин мәбләги, нөвбәти өдәниш заманы нәзәрә алыныр вә јахуд да верки өдәјичисинин јазылы әризәсинә әсасән әризәнин дахил олдуғу күндән он күн әрзиндә она гәјтарылмалыдыр.

Мүэссисәләрин кәлирләринин ајры-ајры нөвләриндән веркиләрин тутулмасы гәјдасына әмәл олунма вәзијјәтинин јохланылмасы

Мүэссисәләр мәнфәәт веркиси илә жанашы кәлирләринин дә ашағыдакы нөвләриндән верки өдәјирләр:

а) дөвләт истигразлары вә дикәр дөвләт гижмәтли кағызлары үзрә әлдә едилмиш кәлирләр истисна едилмәклә,

мүэссисәләрә мәхсус сәһмләрдән, истигразлардан вә Азәрбајчан Республикасында бурахылан дикәр гижмәтли кағызлардан, әлдә едилән дивидентләрдән вә фаизләрдән;

б) Азәрбајчан Республикасы әразисиндә јарадылмыш дикәр мүэссисәләрдә пәј иштиракындан олан кәлирләрдән;

Мүэссисәләрин бу бәндин "а" (дөвләт истигразлары вә дикәр гижмәтли кағызлар үзрә әлдә едилмиш кәлирләр истисна едилмәклә) вә "б" јарымбәндләриндә көстәрилән кәлирләрдән 15 фаиз дәрәчәси илә верки тутулур.

в) Пәракәндә тичарәт, ичтимаи ишә вә мәишәт хидмәти саһәсиндә фәалијјәтин кәлирләриндән.

Мүэссисәләрин бу нөв кәлирләриндән веркинин тутулмасынын гәјдалары Азәрбајчан Республикасы Милли Мәчлис тәрәфиндән тәсдиг едилмиш "Пәракәндә тичарәт вә ичтимаи ишә саһәсиндә фәалијјәтин патентләширилмәси гәјдалары"на вә бу гәјдаларын тәтбигинә даир, һабелә "Пәракәндә тичарәт, ичтимаи ишә вә мәишәт хидмәти саһәсиндә фәалијјәтин кәлириндән (һасилатдан) веркинин һесабланмасы вә өдәнилмәси гәјдалары һаггында" Азәрбајчан Республикасы Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлијинин мувафиг тә'лиमतлары илә мүәјјән едилер.

г) Казинолардан, тотализаторлардан, ојун автоматларындан вә пул удушлу дикәр ојунлардан.

Мүэссисәләрә мәхсус сәһмләрдән, истигразлардан вә дикәр гижмәтли кағызлардан әлдә едилән кәлирләрдән, һабелә дикәр мүэссисәләрдә пәј иштиракындан әлдә едилән кәлирләрдән верки бу кәлирләрин мәнбәјиндән тутулур. Кәлири өдәјән мүэссисә веркиләрин тутулмасына вә бүдчәјә өдәнилмәсинә көрә мәс'улијјәт дашыјыр.

Кәлирләри өдәјән мүэссисәләр өзләринин јерләшдији рајонун органларына бу маддәнин 1-чи бәндинин "а" вә "б" јарымбәндләриндә көстәрилән кәлирләрдән веркинин һагг-һесабларыны кәлирин һесабландығы күндән 5 күн мүддәтиндә, лакин бу кәлирләрин бөлүшдүрүлдүју тарихдән 10 күндән кеч олмамагла тәгдим етмәлидирләр. Веркинин бүдчәјә өдәнилмәси, верки һагг-һесабынын тәгдим едилмәси үчүн мүәјјән едилмиш мүддәтдән беш күн әрзиндә һәјата кечирилер.

Тәфтишчи јохлама заманы мәнфәәт мәбләги нәзәрә алынмагла јухарыда көстәрилән дәрәчәләр үзрә верки һесабланмасынын дүзкүнлүјүнү нәзәрдән кечирмәлидир. Бу

заман о, бүдчәје кечирилмәли олан мәбләглерин вахтында вә там өдәнилмәсини, мөһләт маддәсиндән истифадә гәјдасына әмәл олунмасыны вә дикәр бу кими мәсәләләрдә јол верилән нөгсанлары ашкар етмәлидир.

Мүәссисәләрә верки үзрә һансы күзәшtlәрин верилмәси вә буһун тәфтиш олунан мүәссисәдә нә дәрәчәдә дүзкүн тәтбиг едилмә вәзижјәти дә тәфтишчинин диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Әлавә дәјәр веркиси үзрә һесаблашмаларын јохланылмасы*

Дөвләт бүдчәсинә дахил олан вәсаитин тәркибиндә әлавә дәјәр веркиси үзрә олан мәбләгләр јүксәк хуәсуи чәки тәшкил едир. Бу һагда олан ганунун биринчи маддәсиндә дејилир:

— “Әлавә дәјәр веркиси малларын (ишләрин, хидмәтләрин) истеһсалы просесиндә јаранан вә онлар сатылдыгыча бүдчәје кечирилән дәјәр артымынын бир һиссәсинин бүдчәје алынмасы формасыдыр”.

Әлавә дәјәр, әмтәә истеһсалынын, јеринә јетирилән иш вә хидмәгләрин бүтүн мәрһәләләриндә јарадылыр. О, сатылмыш әмтәәләрин, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрин дәјәри илә, истеһсал мәсрәфләринә вә тәдавул хәрчләринә аид едилән мәсрәфләрин мәбләги арасындакы фәрглә мүйәјјән едилер. Әлавә дәјәр веркисинин һесаблашмасынын дүзкүнлүјүнү јохлајан тәфтишчи илк нөвбәдә верки өдәјичиләрини, веркидән азад етмә һагында олан гәјданы, веркинин һесаблашма гәјдасыны вә верки һагда олан ганунун тәтбигинә даир тә’лиматы јахшы билмәлидир, бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары ашкар етмәји вә онлара објектив гүјмәт вермәји бачармалыдыр. Әлавә дәјәр веркиси үзрә мәбләгин дүзкүн мүйәјјән едилмәси хуәсуи әһәмијјәт кәсб едир. Әлавә дәјәр веркиси һагында Азәрбајчан Республикасынын Ганунунун 2-чи маддәсинә кәрә верки өдәјичиләри ашағыдакылардыр:

а) Азәрбајчан Республикасынын Ганунверичилијинә мұвафиг сурәдә һүгуги шәхс статусу олан, истеһсал вә башга коммерсија фәалијјәти кәстәрән мүәссисәләр вә

тәшкилатлар, о чүмләдән харичи инвестисияларын гојулдуғу мүәссисәләр;

б) маллары, ишләри вә хидмәтләри өз адындан сатан гејри-мәһдуд орталыглар;

в) истеһсал вә башга коммерсија фәалијјәти кәстәрән фәрди (аиләви) хуәсуи мүәссисәләр;

г) Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә јерләшән мүәссисәләрин мүстәгил сурәдә, мал сатан, иш кәрән вә хидмәтләр кәстәрән филиалларынын шә’бәләри вә башга ајрыча бөлмәләри;

ғ) Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә истеһсал вә башга коммерсија фәалијјәти кәстәрән бејнәлхалг бирликләр вә харичи һүгуги шәхсләр;

д) һүгуги шәхс јаратмадан саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олан физики шәхсләр-маллары идхал едилдикдә.

Мүәссисәдә гануна нәзәрдә тутулан јухарыда кәстәрилән мәсәләләри диггәтлә нәзәрдән кечирмәлидир.

Гануна кәрә веркитутма објектләри ашағыдакылардыр: — Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә малларын, о чүмләдән истеһсал-техники тә’јинатлы малларын, кәрүлмүш ишләрин вә кәстәрилән хидмәтләрин сатышы үзрә дөвријјәләр;

— ганунаујғун олараг һәм өзүнүн истеһсал етдији, һәм дә кәнардан алынмыш бүтүн малларын сатышы үзрә дөвријјәләр, һабелә ашағыдакы дөвријјәләр веркитутма објектләри сајылыр:

а) малијјәләшмә мәнбәјиндән асылы олмајараг мүәссисә дахилиндә хәрчләри истеһсал вә тәдавул мәсрәфләринә аид едилмәјән малларын (ишләрин, хидмәтләрин) хуәсуи истеһлак үчүн, һабелә өз ишчиләринә сатышы үзрә дөвријјәләр;

б) дәјәри өдәнилмәдән малларын (ишләрин, хидмәтләрин) башга маллар (ишләр, хидмәтләр) мұбабилиндә сатышы (мұбадилә әмәлијјатлары) үзрә дөвријјәләр;

в) малларын (ишләрин, хидмәтләрин) әвәзсиз олараг вә ја дәјәри гисмән өдәнилмәклә һүгуги вә ја физики шәхсләрә верилмәси, һәмчинин һүгуги шәхсин әвәзсиз малијјә јардымы шәклиндә алдығы мәбләгләр (бүдчә, назирлик вә баш идарәләрдән алдығы мәркәзләшдирилмиш фонддан башга) үзрә дөвријјәләр.

Бунлардан фәргли олараг, бејнәлхалг хејријјә чәмијјәт-

* Јадда сахламаг лазымдыр ки, веркиларын дәрәчәләри (ставкалары) илләр кечдикчә, игтисадийјатымызда баш верән дәјишчиликләр нәзәрә алынараг төкмилләшдирилә (дәјишдирилә) биләр. Бу заман јохлама күнүнә гүввәдә олан гәјдалар әсас кәтүрүлмәлидир.

ләринин вә ичтимаи тәшкилатларын алдыглары жардымлар тә'јинаты үзрә хәрчләндиқдә вә алынмыш вәсаитләр коммерсија вә истеһсал мөгсәдләри үчүн истифаде едилмәдиқдә, һәмин мәбләғләр әләвә дәјәр веркисинә чәлб едилмәәлидирләр. Јохламанын кедишиндә тәфтишчи бунлары нәзәрә алмалыдыр.

Дашынмаз әмлақлар, електрик вә истилик енержиси, һәмчинин газ веркијә чәлбетмә мөгсәди илә дөвријјә һесаб едилир.

Бунларла јанашы јеринә-јетирилмиш вә дәјәри өдәнилмиш тикинти-гурашдырма, тә'мир, тәчрүбә-конструксија, технолоји ишләрин вә диқәр бу кими ишләрин һәчми дө веркијә чәлб етмә объекти саялыр.

Бир сыра хидмәтләр вардыр ки, онларын јеринә-јетирилмәсиндән әлдә олуна кәлирләр дө веркијә чәлбетмә объектидир. Бунлар ашағыдакылардыр:

— газын, нефтин вә нефт мәһсулларынын, електрик вә истилик енержисинин нәғл едилмәси дө дахил едилмәклә сәрнишин вә јүкдашыма нәғлијјатынын хидмәтләри, малларын-јүкләнмәси, бошалдылмасы вә сахланылмасы үзрә хидмәтләр;

— әмлақын ичәрәјә верилмәси, о чүмләдән лизинг үзрә әмәлијјатлар, мал көндәрилмәси вә сатылмасы илә бағлы олан вәсаитчилик хидмәтләри;

— әмшәт, мәнзил-коммунал хидмәтләри илә бағлы олан хидмәтләр;

— санаторија-курорт вә сағламлығ, һабелә турист-екскурсија хидмәтләри;

— тичарәт мүәссисәләри тәрәфиндән һүғуги шәхсләрин сифаришләринин јеринә-јетирилмәси үзрә хидмәтләр вә с.

Мүәссисәни јохлајан мүфәттиш (мүшавир) хидмәт көстәрилмәсиндән әлдә едилән кәлирин веркијә чәлб едилмәли олан объектләринин там сијаһысына әлдә етмәли вә бу саһәдәки мөвчуд вәзијјәтә объектив гижмәт вермәлидир.

Гануна көрә верки тугулан дөвријјә ашағыдакы гәјдада мүәјјән едилмәлидир:

1. Веркијә чәлб едилән дөвријјәнин мүәјјән едилмәси үчүн сатылмыш малларын (ишләрин, хидмәтләрин) ашағыдакы дәјәри гәбул едилир:

— әләвә дәјәр веркисиз сәрбәст (базар) гижмәтләр вә тарифләрлә;

— маллара (мәһсуллара), иш вә хидмәтләрә өзүндә әлә-

вә дәјәр веркисини әкс етдирмәклә тәтбиғ едилән тәнзимләнән гижмәт вә тарифләрлә.

Аксизләр тугулан маллар үзрә верки тугулан дөвријјә һесабланаркән аксизләрин мәбләғи дө дөвријјә дө дахил едилир.

Маллар (ишләр, хидмәтләр) мүбадилә едиләркән онлар әвәссиз оларағ вә ја дәјәри гисмән өдәнилмәклә вериләркән верки тугулан дөвријјә мүбадилә вә ја верилмә анында тәшәккүл тапмыш сәрбәст гижмәтләр сәвијјәси, онлара дөвләтин тәнзимләнән гижмәтләри олдугда исә бу гижмәтләр әсас көтүрүлмәклә мүәјјән едилир. Мүәссисәнин өзү истеһсал етдији вә хәрчләри истеһсал вә тәдавүл мәрәфләринә аид олмајан маллардан (ишләрдән, хидмәтләрдән) мүәссисә дахилиндә истифаде едиләркән верки тугулан дөвријјәни мүәјјәнләшдирмәк үчүн бу вә ја буна бәнзәр малларын (ишләрин, хидмәтләрин) тәтбиғ едилән гижмәтләр (тарифләр) үзрә һесабланмыш дәјәри, бунлар олмадыгда исә һәғиги маја дәјәри әсас көтүрүлүр.

Сифаришчинин өз хаммалындан вә материалларындан маллар һазырланаркән верки тугулан дөвријјә онларын е'малынын дәјәридир. Гајтарылан таранын дәјәри, белә таранын истеһсалчы мүәссисәләр тәрәфиндән сатылмасы һаллары истисна олмагла, верки тугулан дөвријјә дө дахил едилмир.

2. Мүәссисәләр васитәчилик хидмәти көстәрәркән әләвә һағлар, мүкафатлар вә рүсум шәклиндә алынмыш кәлирин мәбләғи верки тугулан дөвријјәдир.

Пәрәкәндә тичарәт мүәссисәләриндә маллар сатыларкән верки тугулан дөвријјә, малларын сатыш гижмәтләри илә мал көндәрәнләрә өдәнилән гижмәтләр (әләвә дәјәр веркисинин мәбләғи дахил олмагла) арасындакы фәрг шәклиндә мүәјјән едилир (ӘДВ-нин мисалла изаһы дәрслијин V фәслиндә верилиб).

Маллар ауксионда сатыларкән, һабелә тәдарүк, тәчһизат, сатыш, топдан сатыш тәшкилатлары вә башга тәшкилатлар маллары сатыналма гижмәтиндән јүксәк гижмәтләрә сатаркән верки тугулан дөвријјә һәмин гәјдада мүәјјән едилир.

Тәфтиш заманы јохлајычы јухарыда гануна мүәјјән едилән бу чүр мәсәләләрин дүзкүнлүјүнү диғәтлә јохламады, бу саһәдәки нөгсанлары мүәјјән етмәлидир. Тәфтиш заманы веркидән азад етмә гәјдасына чидди фикир верил-

мәлидир. Бу гајдадан дүзкүн истифаде олунмасы, бу һагда гүввәде олан ганунун позулмасына, нәтичәде исә дәвләт бүдчәсинә хејли вәсаитин аз дахил олмасына сәбәб ола биләр. Она көрә дә тәфтишчи бу мәсәләни јохламаздан әввәл, илк нөвбәде гануна веркидән азад етмә гајдаларыны әтрафлы өјрәнмәлидир.

Азәрбајчан Республикасынын Ганунунун 5-чи маддәсинә әсасән веркидән азад етмә гајдасы ашағыдакы кимидир:

1. — Әлаве дәјәр веркисиндән ашағыдакылар азад едиләр:

а) өзәлләшдирмә гајдасында дәвләт мүәссисәләриндән сатын алынған әмлакын дәјәри, һабелә дәвләт мүлкијјәти әсасында јарадылмыш ичарә мүәссисәләриндән ичарә һагы:

б) сығорта вә јенидән сығорта әмәлијјатлары, борчларын верилмәси вә кечирилмәси; һабелә пул әманәтләри, һесаблишма, чари вә башга һесаблир үзрә апарылан әмәлијјатлар;

в) гануни тәдијә вәсаитләри олан валјутанын, пулларын, банкнотларын (нумизматика мөгсәдләри үчүн истифаде едиләнләрдән башга), һабелә гижмәтли кағызларын (сәһмләрин, истиграз вәрәгәләринин, сертификатларын, векселләрин вә башгаларынын) тәдавулу илә бағлы әмәлијјатлар;

г) почт маркаларынын (коллексија маркаларындан башга), маркаланмыш ачыгчаларын, зәрфләрин, лотереја билетләринин сатышы;

ғ) сәләһијјәти олан органларын јеринә јетирдикләри вә мүгабилиндә дәвләт рүсуму тугулан һәрәкәтләр, һабелә вәкилләр коллексијасы үзвләринин вә харичи дил тәрчүмәчиләринин кәстәрдикләри хидмәтләр;

д) казиноларын, ојун автоматларынын дәвријјәләри, чыдыр мејданларында ортаја гојулан пул үзрә удушлар;

ж) халг тәһсил саһәсиндә тәдрис-истеһсал просеси илә бағлы хидмәтләр, ушагларын вә јенијетмәләрин дәрнәкләрдә, бөлмәләрдә, студијаларда тәһсилинә, идман гургуларындан истифадејә көрә һагг, һабелә ушагларын мәктәбә гәдәр мүәссисәләрдә сахланмасы, хәстәләрә вә гочалара бахылмасы саһәсиндә хидмәтләр;

з) патентләрин, мүәллифлик һугуларынын, лиссензијаларын верилмәси, күзәшт едилмәси вә алынмасы;

е) дәфн бүроларынын вә гәбиристанларын мәрәсим хид-

мәтләри, дини тәшкилатлар тәрәфиндән абидәләрин вә гәбирүстү дашларын һазырланмасы да дахил олмагла ајинләр вә мәрәсимләр кечирилмәси;

и) мәдәнијјәт вә инчәсәнәт мүәссисәләринин, дини бирликләрин хидмәтләри, театр-тамаша, идман, мәдәни-мариф, әјләнчә тәдбирләри, о чүмләдән видео нүмајиш;

к) Азәрбајчан Республикасынын бүдчәси һесабына көрүлән кеоложи кәшфијјат, елми-тәдгигат вә тәчрүбә конструктор ишләри вә халг тәһсили мүәссисәләринин көрдүјү тәсәрруфат мүгавиләли ишләр;

м) Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән едилмиш гајдада веркини лисензија алынмасы шәклиндә едәјән һугуги вә физики шәхсләр тәрәфиндән сатылан маллар, кәстәрилән хидмәтләр.

2. "О" (сыфыр) дәрәчә илә әлаве дәјәр веркиси тугулан маллар (ишләр, хидмәтләр) ашағыдакылардыр:

а) Мүстәгил Дәвләтләр Биријинин үзвү олан дәвләтләрин һүдудларындан кәнара ихрач едилән маллар (ишләр, хидмәтләр);

б) харичи дипломатик нүмајәндәликләрин, онлара бәрәбәр тугулан гурумларын, һабелә онларын дипломатик вә инзибати техники һејәтинин рәсми вә шәхси истифадәси үчүн нәзәрде тугулан маллар вә хидмәтләр;

в) шәһәр сәрнишин нәлијјатынын (таксидән башга) хидмәтләри, һабелә дәмир јолу, автомобил нәлијјаты вә шәһәрәтрафы сәрнишин дашымалары саһәсиндә хидмәтләр;

г) орта мәктәб дәрсликләри, ушаг әдәбијјаты, гәзәтләр вә журналлар;

ғ) мәнзил кирајәси, о чүмләдән јатагханаларда јашамаға көрә һагг;

д) әлилләр чәмијјәтинин мүәссисә, тәшкилат вә кооперативинин истеһсал етдији маллар (көрдүјү ишләр, кәстәрдији хидмәтләр);

— әлаве дәјәр веркисиндән азад едилән малларын (ишләрин, хидмәтләрин) сијаһысы Азәрбајчан Республикасынын бүтүн әразисиндә ваһиддир.

Әлаве дәјәр веркисинин реаллыг вәзијјәти јохланаркән верки дәрәчәләринин дүзкүн тәгбит олунмасына да хүсуси фикир верилмәлидир. Белә олмадыгда бүдчәе чатасы верки мәбләғини дүзкүн мүәјјән етмәк олмаз.

Верки дәрәчәләри Азәрбајчан Республикасынын гануну

илә мөэҗәнләшдирилмишдир. Гүввәдә олан гануна әсәсән республикамызын әразисиндә верки дәрәчәләри ашағыдакы кимиدير:

Әлавә дәјәр веркиси 20 фаиз дәрәчәси илә һесабыланьб өдәнилик. Дөвләт тәрәфиндән тәнзимләнен гижмәт вә тарифләрлә сатылан малларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышыдан, һабелә алыш вә сатыш гижмәтләри арасындакы фәргдән әлавә дәјәр веркиси 16,67 фаиз дәрәчә илә һесабыланьб бүдчәјә өдәнилик.

Азәрбајҗан Республикасынын игтисади мәнәфеләрини горумаг мәсәди илә, МДБ-нин үзвү олан дөвләтләрә гануни әсәсдә көндөрилән маллара вә материаллара, Азәрбајҗан Республикасынын Назирләр Кабинети тәрәфиндән әлавә дәјәр веркисинин башга дәрәчәләри мөэҗән едилә биләр.

Јохлама заманы кестәрилән фаизләрин тәтбигинин дүзкүнлүјүнә вә мөэҗән едилән мөбләгин реаллығына тәфтишчи чидди фикир вермәлидир. Гүввәдә олан гануна көрә веркинин һесабыланмасы гајдасы ашағыдакы кимиدير:

— әһалијә маллар (ишләр, хидмәтләр) мөэҗән едилмиш дәрәчә илә өзүндә әлавә дәјәр веркисини әкс етдирмәклә, сәрбәст вә тәнзимләнен гижмәтләрлә сатылыр.

— истехсал мәсәдләри үчүн истифадә етмәкдән өтрү алынән хаммалдан, материаллардан, јаначагдан, комплекtlәшдиричи башга мәмулата көрә өдәнилмиш верки мөбләги истехсал вә тәдавүл мәсрәфләринә аид едилмир.

Бүдчәјә өдәнилмәли олан веркинин мөбләги, алычыја сатылмыш маллар үчүн алынән верки мөбләгләри илә, мал көндөрәнләрә дәјәри истехсал вә тәдавүл мәсрәфләринә дахил едилән мадди еһтијатлар, јаначаг, ишләр, хидмәтләр үчүн өдәнилмиш верки мөбләгләри арасындакы фәрг кими мөэҗән едилир вә с.

Јухарыда гејд олунаңлары нәзәрә алараг бүдчәјә өдәнилмәли олан верки мөбләгләри үзрә һесабыланмаларын дүзкүнлүјүнүн јохланылма гајдасыны нәзәрдән кечирәк (бу дәрслијин V фәслиндә шәрһ олунамајан өдәнишләрин).

ӘЛАВӘ ДӘЈӘР ВЕРКИСИ ҮЗРӘ БҮДЧӘ ИЛӘ ҺЕСАБЛАШМАЛАРЫН ЈОХЛАНЫЛМАСЫ ГАЈДАСЫ

Верки мөфәттишликләри тәрәфиндән гәбул едилмиш һәр бир верки һагг-һесабы мөфәттишликдә комерал гајда-

да јохланылмалыдыр. Комерал јохлама һаггында гејд едилмиш верки һагг-һесабы шәхси һесаб вәрәгәләринә ишланылмәк үчүн учот вә һесабат шәбәсинә (бөлмәсинә) тәгдим едилмәлидир.

Југуги шәхсләрдән әлавә дәјәр веркиси мөбләгләринин һесабыланмасы вә вахтында түзчәјә көчүрүлмәсинин дүзкүнлүјү илдә бир дәфәдән бәз олмајараг илкин сәнәдләрә әсәсән верки мөфәттишлијинин тәртиб етдији график үзрә јохланылмалыдыр.

Бу заман илк нөвбәдә һәмни мөбләгләрин 68 сајлы "Бүдчә илә һесабыланмалар" һесабынын "Әлавә дәјәр веркиси үзрә һесабыланмалар" адлы 5-чи субһесабынын дебет вә кредит дөвријәләриндә дүзкүн әкс етдирилмәсини мөэҗән етмәк ләзымдыр. Ејни заманда гејри-истехсал еһтијачлары үчүн алынмыш мал-материал дәјәрлиләринин, һабелә әсәс вәсаитләр үчүн өдәнилмиш әлавә дәјәр веркиси мөбләгинин 68 сајлы синтетик һесабын 5-чи субһесабынын дебетиндә әкс етдирилиб-етдирилмәсинә чидди фикир верилмәлидир.

68—5 сајлы һесабын дебети вә кредити үзрә (дикәр һесабыларла мұхабирләшмәдә) дөвријәнин һесабыланмасы, малларын (ишләрин, хидмәтләрин) сатышы үзрә тәтбиг едилән гижмәтләр (тарифләр) нәзәрә алынмагла верки мөбләгләринин мөэҗән едилмәсинин дүзкүнлүјү јохланылыр.

Ајры-ајры маллара (иш вә хидмәтләрә) көрә әлавә дәјәр веркиси үзрә тәтбиг едилән күзәштләрин әсаһландырылмаасы, һабелә малкөндөрәнләрә өдәнилмиш верки мөбләгинин алынмыш верки мөбләгиндән артыг олан һиссәсинин бүдчәдән кери гајтарылмасына даир һагг-һесабылар диггәтлә арашдырылмалыдыр.

Јохлама просесиндә малкөндөрәнләрә олан мал-материал дәјәрлиләр үзрә борчларын ләғв едилмәси, һабелә сатылмыш маллара (иш вә хидмәтләрә) көрә вәсаитләрин вахтында вә там алынмасы үзрә ишләрин тәшкилинә хүсуси фикир верилмәлидир.

Аванс тәдијәләри дә дахил олмагла, верки мөбләгләринин бүдчәјә вахтында көчүрүлмәси дә јохламада әһатә едилмәлидир.

Мөвчуд гајдаја көрә вахтында өдәнилмәјән әлавә дәјәр веркиси мөбләгинә һәр бир кечикдирилмиш күн үчүн (өдәниш күнү дахил олмагла) галыг мөбләгинин 0,1 фаизи

Һәчминдә муамилә һесаблинамалы вә верки мәбләғи илә бирликдә будчәҗә күчүрүлмәлидир.

Әләвә дәҗәр веркиси үзрә малијҗә санксијаларыны ми-
салла изаһ едәк:

Азәрбајҗан Республикасы Баш Дөвләт Верки Мүфәт-
тишлијиниң 1997-чи ил, 31 ијул тарихли, 8 сажлы тәли-
матына едилән 3 сажлы әләвәҗә көрә әләвә дәҗәр веркиси
үзрә санксијалар ашағыдакы гәјдада тәтбиг едилмәлидир:

Чәдвәл 31

I вариант (мин манатла)

Ајлар	Тәғдим олунмуш һесабата әсасән : будчәҗә едәниләси, /+/ , будчәдән едә- ниләси /-/	Јохлама зама- ны мүәјҗән едилмишдир : будчәҗә едә- ниләси /+ / - / будчәдән едә- ниләси	Фәрг	Малијҗә санксијала- рының мәб- ләғи
1	2	3	4	5
Јанвар	-100	+100	-200	50
Феврал	+100	+100	—	—
Чәми:	—	+200	-200	50

Белә олдуғда аидијаты үзрә будчәҗә әләвә (артыг) һе-
саблинамыш 100 мин манат верки мәбләғи алынмалы, 50
фаиз һәчминдә малијҗә санксијасы исә јалныз будчәҗә ча-
тасы верки мәбләғиниң кизләдилмиш һиссәсинә, јәни —
100 мин маната тәтбиг едилмәлидир.

Әләвә дәҗәр веркисиниң һесаблинамасы, там вә вахтында
будчәҗә едәнилмәси һагғында ганунверичилијин дүзкүн
тәтбиг едилмәсинә нәзарәт "Дөвләт Верки хидмәти һагғын-
да" Азәрбајҗан Республикасы Гануна мувафиг олараг
верки хидмәти органлары тәрәфиндән һәјата кечирилир.

Чәдвәл 32

II вариант (мин манатла)

1	2	3	4	5
Јанвар	-100	-200	+100	—
Феврал	+100	+200	-100	—
Март	+200	+300	-100	50
Чәми:	+200	+300	-100	50

Бу вариантда һүғуги шәхс, јанвар ајында будчәҗә едәмә-

ли олдуғу верки мәбләғини аз һесаблинамыш вә бу аз һесаб-
ланан мәбләғ феврал ајында нәзәрә алынараг һәмин фәргә
дүзәлиш едилмишдир (әкәр игтисади субъектдә јохлама
башланан тарихә һәмин ајлар үзрә дәғигләшдирилмиш
һагг-һесаб вә дүзәлиш едилмәси һагғында рәсми мәктуб
варса). Белә олдуғда феврал ајы үчүн малијҗә санксијасы
тәтбиг олунмур, лакин кечикдирилмиш һәр бир күн үчүн
0,1 фаиз пенија һесабламагла санксија тәтбиг едилмәли-
дир. Бунунла јанашы һүғуги шәхсин март ајында кизләт-
дији (будчәҗә аз һесабладығы) верки мәбләғинә (100 мин
маната) 50 фаиз һәчминдә малијҗә санксијасы тәтбиг едил-
мәлидир.

Чәдвәл 33

III вариант (мин манатла)

1	2	3	4	5
Јанвар	+500	+200	+300	—
Феврал	+100	+200	-100	—
Март	+100	+300	-200	—
Чәми:	+700	+700	—	—

Бу вариантда һүғуги шәхс, јанвар ајында будчәҗә артыг
һесабладығы верки мәбләғини феврал, март ајларында нә-
зәрә алараг, јохлама күнүнә кими бу һагда рәсми мә'лумат
вердикдә (һәмин ајлар үзрә дәғигләшдирилмиш һагг-һесаб
вә дүзәлиш һагғында јохлама апарылан һүғуги шәхсин
мәктубу олдуғда) она малијҗә санксијасы тәтбиг едилмир.

Чәдвәл 34

IV вариант (мин манатла)

1	2	3	4	5
Јанвар	+150	+250	-100	—
Феврал	+100	+110	-10	—
Март	+300	+100	+200	—
Апрел	+200	+50	+150	—
Чәми:	+750	+510	+240	—

Бу варианттын кестәричиләриндән мә'лум олур ки, һү-
ғуги шәхс јанвар, феврал ајларында будчәҗә едәниләси
верки мәбләғини азалтмыш (100+10=110 мин ман.), лакин
о, март, апрел ајларында сәһвләрини дүзәлтмиш (јохлама
башланан тарихә кими ајлыг һагг-һесаба мувафиг дәји-

шикликләри етмиш) вә бу һагда верки органына тәкрат оларак һәммин аяларын һагг-һесабыларыны тәгдим етмишди (вә ја рәсми мә'лумат вермишди). Белә олдугда һугуги шәхсә малијјә санксиясы тәтбиг едилмир вә јалныз веркинин бүдчәјә өдәнилмәсинин кечикдирилдији һәр күнә көрә 0,1 фаиз пенија һесабыланьлыр. Әкәр һугуги шәхс өз сәһвләринә јухарыда көстәрилән дүзәлишләри вермәсәјди, о заман о, 110 мин маната (100+10=110 манат) көрә 50 фаиз һәчминдә малијјә санксиясына мә'руз галмалы иди.

Чәдвәл 35

V вариант: (мин манатла.)

1	2	3	4	5
Јанвар	-50	-80	+30	—
Феврал	-100	+150	-250	60
Март	-150	+100	-250	50
Чәми:	-300	+170	-470	110

Бешинчи вариантынын көстәричиләриндән ајдын олур ки, һугуги шәхс јанвар ајында өдәниләси верки мәбләгини азалтмыш, лакин о бу сәһви феврал ајында нәзәрә алмыш вә онда јохлама башлајан күнә гәдәр мувафиг малијјә органына бу һагда мә'лумат вермишди. Белә олдугда јохлама заманы һәммин фәрг чыхылмалы (150—30 мин манат) вә галан 120 мин маната 50 фаиз һәчминдә малијјә санксиясы тәтбиг едилмәлидир. Әкс тәгдирдә малијјә санксиясы 120 мин маната дејил, 150 мин манат мәбләгә 50 фаиз һәчминдә тәтбиг едилмәли иди.

Чәдвәл 36

VI вариант: (мин манатла.)

1	2	3	4	5
Јанвар	+100	+150	-50	—
Феврал	+50	+50	—	—
Март	+80	-30	+110	—
Чәми:	+230	+170	+60	—

Алтынчы вариантдан мә'лум олур ки, һугуги шәхс јанвар ајында бүдчәјә чатасы верки мәбләгини азалтмыш, лакин март ајында јол вердији сәһвә дүзәлиш верәрәк ајлыг һагг-һесабыларда ону низамламышды. Јохлама башланан тарихә кими белә һесабы едәк ки, бу һагда верки органына

һәммин ајын һагг-һесабыларыны тәкрат оларак тәгдим етмишди (вә ја рәсми мә'лумат вермишди). Белә олдугда һугуги шәхсә малијјә санксиясы тәтбиг едилмәлидир вә она веркинин өдәнилмәсини кечикдирилдији һәр күн үчүн 0,1 фаиз һәчминдә пенија һесабыланмалыдыр. Әкәр һугуги шәхс јол вердији сәһвинә јухарыда гејд олунан гәјдада дүзәлиш вермәсәјди, бу заман онун 50 мин манат аз көстәрдиди мәбләгә 50 фаиз һәчминдә малијјә санксиясы тәтбиг олунмалы иди.

Чәдвәл 37

VII вариант: (мин манатла.)

1	2	3	4	5
Јанвар	һесабаты тәгдим едилмишди	-100	—	—
Феврал	һесабаты тәгдим едилмишди	+100	—	—

Азәрбајжан Республикасынын "Дөвләт верки хидмәти һаггында" Ганунунун, 6 сәјлы маддәсинин 8 сәјлы бәндинә әсасән муһасибат һесабатыларынын вә балансларынын, верки һагг-һесабыларынын вахтында тәгдим едилмәсинә көрә мүәссисәнин вәзифәли шәхсләринә, һабелә вәтәндашларә рәсми хәбәрдарлыг едилир, бундан сонра ики ил әрзиндә белә нөгсан бир даһа тәкрат олундугда, бүдчәјә чатасы веркиләрин вә ичбари өдәниш мәбләгләринин 10 фаизи һәчминдә малијјә санксиясы тәтбиг едилир.

Бунунла әлағәдар оларак 7 сәјлы вариантда көстәрилән гәјдада верки органына һесабаты тәгдим едилмәдикдә илк дөфә мүәссисәнин вәзифәли шәхсләринә рәсми хәбәрдарлыг олунур. Ики ил әрзиндә бу нөгсан бир даһа тәкрат олундугда, бүдчәјә чатасы мәбләгин (100 мин маната) 10 фаизи һәчминдә (10 мин манат) малијјә санксиясы тәтбиг олунмалыдыр.

Тә'лиматын 8 сәјлы вариантына көрә, мүәссисәнин тәгсири үзүндән маллара ӘДВ-и мәбләги тәтбиг едилмәдән сатылдыгыда, тә'лиматда нәзәрдә тутулан гәјдада верки һесабыланмалы вә малијјә санксиясы тәтбиг едилмәлидир.

М и с а л ү ч ү н: фәрс едәк ки, истәһсалчы мүәссисә 100 мин ман. мәбләгиндә мәһсулу ӘДВ-си өдәмәдән топдан сатыш гижмәти илә сатмышдыр. Әслиндә һәммин мәһсула 20 мин манат (100х20%) һәчминдә верки һесабыланмалы вә һәммин мәбләгин 50 фаизи һәчминдә (10 мин манат) малијјә санксиясы тәтбиг едилмәлидир.

Малијжэ санксијасынын тэтбиг едилиб-едилмэмэсиндэн асылгы олмајараг, һесаблинмыш верки мөблөглэри бүтүн һалларда бүдчөјө өдөтдирилмелидир.

АКСИЗЛЭРИН ҺЕСАБЛАНМАСЫ ВЭ ӨДӘНИЛМӘСИ ГАЈДАСИ

Гүввөдэ олан гајдаја өсасән, күтләви истехлак маллары, зинәт әшјалары, һабелә кестөрилән хидмөтлөр мөүјән едилмиш дәрәчөлөрлө аксизләрә чөлб олунур.

Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, мүлқијјәт формасындан вә табечилијиндән асылы олмајараг аксизли маллары республика әразисиндә истехсал вә ја сифариш едиб сатан, јахуд да республика әразисинә кәтирән (өз төләбатыны өдәмәк үчүн кәтирилән хаммал вә материаллар истисна олмагла), һабелә истехсал вә ја дикәр хидмөтлөр кестөрән һүгуи шәхсләр, о чүмлөдән харичи инвестисияларын гојулдуғу мүәссисәләр вә физики шәхсләр аксиз веркисинин өдөјичиләридир.

Һүгуи шәхсләр республика дахилиндә аксиз тутулмајан (вә ја ашағы дәрәчә илә тутулан) маллары республика әразисиндән кәнара чыхараркән, республикадан кәнара сатылан маллар үзрә төјин едилмиш дәрәчә илә аксиз веркиси өдөјирләр.

Буну мисалла изаһ едәк:

Фәрз едәк ки, истехсалчы мүәссисә әләвә дөјөр веркиси илә бирликдә 120 мин манат мөблөгиндә аксиз веркисинә чөлб едилмәли олан пластик күтлөдән һазырланмыш төсәррүфат малларыны республикада олан һүгуи шәхсләрә сатмышдыр. Бу чүр маллар гүввөдә олан төләмата өсасән республика дахилиндә аксизә чөлб едилмир. Бу чүр маллар республикадан кәнара сатылдыгда исә 30 фаиз дәрәчә илә аксизә чөлб олунмалыдыр. Икинчи һүгуи шәхс фәрз едәк ки, бу маллары республиканын һүдудларындан кәнара 171,4 мин маната сатмышдыр. Бу заман истехсалчы мүәссисәнин топдансатыш гијмәти 100 мин манат: (70% x 1,20) вә 42,8 мин манат аксиз (100 мин манат: 70% x 30%) мөблөги һесаблинмалы вә мөүјән олунмуш мүддәтләрдә бүдчөјө өдәнилмелидир.

Башга мисал:

Истехсалчы мүәссисә, машынла тохунмуш халча вә халча мөмулатларыны әләвә дөјөр веркиси вә 10 фаиз ак-

сиз дәрәчәси илә бирликдә 133,3 мин маната республика әразисиндә јерләшән 2-чи һүгуи шәхсә сатмышдыр (республика дахилиндә һәмин мөһсул аксизә 10 фаиз, республикадан кәнара сатыларкән исә 30 фаиз дәрәчөлөрлө чөлб едилир).

Бу заман һүгуи шәхс тәрәфиндән бу мөһсул республикадан кәнара ашағысы 171,4 мин маната сатылмалыдыр:

— истехсалчы мүәссисәнин топдансатыш гијмәти 100 мин манат;

— аксиз дәрәчәси — 30 фаиз;

— мөһсулун аксизли дөјәри 141,8 мин манат (100:70% x 30)+100; .

— әләвә дөјөр веркисинин дәрәчәси — 20 фаиз;

— мөһсулун ӘДВ-си вә аксизлә бирликдә дөјәри — 171,4 мин манат (148,2x1,20).

Белә олдугда икинчи һүгуи шәхс тәрәфиндән 31,7 мин манат аксиз мөблөги (142,8 x 30%) — (100 : 00% + 10%) мөүјән олунмуш мүддәт әрзиндә бүдчөјө өдәнилмелидир.

Мүәссисәләр веркијә чөлб олунан дөвријјәнин дүзкүн мөүјән едилмәсинә чидди фикир вермелидиләр.

Веркијә чөлб едилән дөвријјәни мөүјән етмәк үчүн сатылмыш аксизли малларын вә кестөрилән хидмөтләрин ашағыдакы гијмәтләрлө һесаблинмыш дөјәри көтүрүлмелидир:

а) аксиз мөблөгини дахил етмәклә сәрбәст бурахылыш гијмәтләри илә;

б) әләвә дөјөр веркиси мөблөги гәдәр азалдылмыш тәнзимләнән гијмәтләрлө (тичарәт күзәштләри чыхылмагла).

М и с а л:

1. Аксизли маллар үзрә сәрбәст бурахылыш гијмәтләри ашағыдакы кими мөүјән едилир:

а) истехсал хәрчләри вә мәнфәәт дахил олмагла мөһсул ваһидинин топдансатыш гијмәти, манатла — 84000

б) бурахылыш гијмәтинә фаизлә аксизин дәрәчәси — 20%

в) аксизли бурахылыш гијмәти, манатла (сәтир "а" x 100%):(100% — сәтр "б") x 100 — 10500

г) аксизин мөблөги манатла (сәтир "в" x 20%):100% — 21000

2. Тәнзимләнән гијмәтләр илә сатылан малларын аксиз мөблөги ашағыдакы кими мөүјән олунур:

а) бир тон АИ—95 автомобил бензининин тәнзимләнән гијмәти, манатла — 148500,

- б) төчһизат хәрчинин мөбләғи, манатла 11500
- в) төчһизат хәрчи чыкылмагла тәнзимләмә гижмәти (сәтир "а" — сәтир "б") 137000
- г) тәнзимләмә гижмәтиндә 1 тон АИ—95 автомобил бензининин эләвә дәрәжә веркиси мөбләғи, манатла (сәтир "в" x 16,67%) 22838
- ғ) 1 тон АИ—95 автомобил бензининин ӘДВ-сиз бура-хылыш гижмәти (сәтир "в" — сәтир "г") 114162.
- д) јол фондуна көчүрүлән мөбләғ, манатла (сәтир "F" x 13,04%) 14887
- ж) 1 тон АИ-95 автомобил бензининин аксизли бура-хылыш гижмәти, манатла (сәтир "F" — сәтир "д") 99275
- з) 52,6 фаиз дәрәчә үзрә бүдчәјә өдәнилмәли аксизин мөбләғи, манатла (сәтир "ж" x 52,6%) 52219.
- Аксизләр үзрә һағг-һесабынын учоту 68 сажлы "Бүдчә илә һесаблашмалар һесабы"нын 4 сажлы "Аксизләр үзрә һағг-һесаблир" субһесабында апарылмалыдыр.
- Јохлама заманы 68 сажлы һесабын 4 сажлы субһесабынын дебети вә кредити үзрә дөвријјәсинин дүзкүнлүјү јохланылмалы вә бу сәһәдә јол верилмиш нөгсанлар ашкар едилмәлидир.
- Мүәссисәдә јохлама апаран төфтишчи (Дөвләт верки мушавири) аксизләр һағгында гүввәдә олан гануну әсас көтүрәрәк аксизләр үзрә әмәлијјатларын дүзкүнлүјүнү әтрафлы нәзәрдән кечирмәлидир.

МҮӘССИСӘНИН ӘМЛАКЫНА КӨРӘ ВЕРКИ

Азәрбајҗан Республикасынын верки системинин төрки-бинә әмлак веркиси дә дахил едилмишдир. Бу верки нөвүндән дөвләт бүдчәсинә һәр ил күлли мигдарда вәсаит өдәнилик. Она көрә дә төфтиш заманы мүәссисәдә әмлак веркисинин дүзкүн һесаблинамасы вә һесаблинан мөбләғин бүдчәјә вахтында көчүрүлмә вәзијјәти дәғиг мөјјәнләшдирилмәли вә мөвчуд вәзијјәтә объектив гижмәт верилмәлидир.

Азәрбајҗан Республикасынын әмлак веркиси һағгындакы ганунуна көрә, верки өдәјичиләри ашағыдакылардыр:

— Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилији илә һүғуги шәхс һесаб едилән мүәссисә, тәшкилат вә идарәләр (о, чүмлөдән сығорта тәшкилатлары, банклар вә кредит идарәләри), харичи инвестисиялы мүәссисәләр, тәсәррү-

фат (саһибкарлыг) фәалијјәти илә мәшғул олан бејнәлхалг бирликләр вә тәшкилатлар;

— көстәрилән өдәјичиләрин мүстәгил баланса вә һесаблинамә һесабына малик олан филиаллары вә диқәр ајрылығда јерләшән бөһмәләри;

— харичи һүғуги шәхсләрин (мүәссисә, ширкәт, банк вә диқәр тәсәррүфат вә малијјә тәшкилатларынын) Азәрбајҗан Республикасынын әразисиндәки бүрә, ақентлик вә диқәр нүмајәндәликләри;

Азәрбајҗан Республикасынын әразисиндә мүлкијјәтиндә бу ганунла мөјјәнләшдирилмиш верки тутма объекти олан Азәрбајҗан Республикасынын вәтәндашлары, харичи вәтәндашлар вә вәтәндашлығы олмајан шәхсләр.

Төфтиш заманы јухарыда көстәрилән мүддәалара әмәл олунмасынын вәзијјәти объектив арашдырылмалы вә јол верилән нөгсанлара һәғги гижмәт верилмәлидир.

Төфтишчи үчүн верки тутма объектләрини дүзкүн мөјјән етмәјин әһәмијјәти бөјүкдүр.

Гүввәдә олан норматив сәнәдләрә көрә мүәссисәләрин верки тутма объектләри онларын балансында олан әсас вәсаитләрдир.

Физики шәхсләрин веркитутма объектләри бина, һабәлә су вә һава нәғлијјат вәсаитләридир (кәми, катер, мүһәррикли јахта вә гајыг, верталјот вә тәјјарә).

Јухарыда көстәриләнләрлә јанашы верки дәрәчәләрини дәғиг билмәјин вә һесабламада онлардан бачарығла истифадә етмәјин дә ролуну хүсуси гејд етмәк лазимдүр.

Һазырда мүәссисәләр веркитутма объекти олан әмлакын дәрәјиндән 0,5 фаиз дәрәчәси илә өдәјирләр.

Физики шәхсләр биналара көрә әмлак веркисини онларын инвентарлашдырылмыш дәрәјиндән 0,1 фаиз дәрәчәси илә, нәғлијјат вәситләри үзрә исә мүһәррикин һәр ат күчүнә (0,7375 квт) көрә минимум әмәк һағгындан ашағыдакы фаиз дәрәчәләри илә өдәјирләр: вертолјотлар, тәјјарәләр, кәмиляр үчүн иллик верки дәрәчәси минимум әмәк һағгынын 5%-и катерләр вә мүһәррикли јахталар 3%-и, мүһәррикли гајығлар 1,5%-и гәдәр.

Төфтиш заманы ганунла мөјјән олунан верки күзәштләри вә истисналар да јохламанын кедишиндә әлдә әсас тутулмалыдыр.

Бунунла әләғәдәр оларағ ганунда ашағыдакылар нәзәрдә тутулмушдүр:

1. Эмлак веркисини өдәмәкдән ашағыдакылар азаддырлар:

а) бүдчә идарәләри вә тәшкилатлары, дөвләт һакимијјәти вә идарәетмә органлары, Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкы вә онун идарәләри, вәкилләр коллекијасы, бүдчәдәнкәнар фондлар;

б) кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын истехсалы вә сахланылмасы, балыгларын чохалдылмасы илә мәншул олан мүссисәләр, әкәр онларын һәмин фаалијјәт нөвләриндән әлдә етдикләри кәлирләр мәнсул сатышындан (ишләрдән, хидмәтләрдән) әлдә олунан үмуми кәлирдә 75 фаиздән аз олмајараг тәшкил едирсә;

в) ихтисаслашдырылмыш протез — ортопедик мүссисәләри;

г) тәһсил, идман, мэдәнијјәт идарәләри вә тәшкилатлары;

ғ) дини вә милли-мэдәнијјәт чәмијјәтләри, мәркәзләри, бирликләри вә тәшкилатлары;

д) әлилләрин ичтимаи тәшкилатлары, һабелә ишчиләринин үмуми сајынын 70 фаизиндән аз олмајараг әлилләр тәшкил едән дикәр мүссисәләр, идарәләр вә тәшкилатлар;

е) мәнзил-тикинти, бағ тикинти вә бағчылыг јолдашлыглары;

ә) сјјаси партијалар, һәмкарлар иттифаглары, тәшкилатлары вә ичтимаи бирликләр (саһибкарлыг вә коммерсија фаалијјәти үчүн истифадә едилән әмлақдан башга);

ж) елми-тәдигат мүссисәләри, идарәләри вә тәшкилатлары, елми мәркәзләр;

з) харичи капиталын иштиракы илә тәһсис едилмиш һүгуги шәхсләр (харичи тәрәфи-мугабалин низамнамә фондуна гојдуғу әмлақа кәрә);

2. Биналарын ичарәјә, кирајә верилдији, һабелә саһибкарлыг вә ја коммерсија фаалијјәти илә мәншул олмаг үчүн истифадә едилдији һаллар истисна олмагла биналарә кәрә веркини өдәмәкдән ашағыдакылар азад едилләр:

а) биринчи вә икинчи груп әлилләр, 1941—1945-чы илләрин Бөјүк Вәтән муһарибәси иштиракчылары, Азәрбајчанын Милли Гәһрәманлары, пенсиячылар, һәр ики айлә башчысыны итирмиш айләләр вә айлә башчысыны итирмиш чохушаглы айләләр;

б) 1990-чы ил јанварын 20-дә ССРИ гошунларынын мүдахиләси нәтичәсиндә һәлак олмуш шәхсләрин, Азәрбај-

чан Республикасынын әрази бүтөвлүјүнүн мүдафиәси заманы вә ја дикәр һәрби хидмәт вәзифәләринин ичрасы заманы јараланма, конгузија вә ја хәсәрәт нәтичәсиндә һәлак олмуш, јахуд чәһдә олмагла әлагәдар хәстәлик нәтичәсиндә вәфат етмиш һәрби гуллуғчуларын валидәјнләри вә арвадлары (әрләри), һабелә әмәк габилитәти олмајан өвладлары. Бу шәхсләрин арвадларына (әрләринә) күзәшт о һалда верилир ки, онлар тәкрар никаһа кирмиш олмасынлар;

в) мүддәтли һәрби хидмәт һәрби гуллуғчуларын вә онларын айлә үзвләри, мүддәтли һәрби хидмәтин кечирилдији дөврлә;

ғ) "Чернобыл" гәзасынын ләғвиндә иштирак етмиш вә һәмин гәза нәтичәсиндә әрәр чәкмиш вәтәндашларын статусу вә социал мүдафиәси һағғында Азәрбајчан Республикасынын Ганунуна мувафиг олараг күзәшт алан шәхсләр;

ғ) ганунверичиликдә мүәјјәнләшдирилмиш гајдада "тагчы", јахуд "мәчбури көчкүн" статусу алмыш вә мәчбури көчүрүлмүш физики шәхсләр беш ил мүддәтиндә;

д) биналардан (мәнзил дахил олмагла) хүсуси олараг дүзәлдилмиш ев музејләри, јарадычылыг е малатханалары, мәнәтгәләри, студиялары кими истифадә едән мэдәнијјәт вә инчәсәнәт хадимләри вә халг сәнәт усталары, һабелә мәнзилләриндә музеј, галереја, китабхана вә дикәр мэдәнијјәт объектләрини ачан шәхсләр — бу объектләрин һәмин мәсәд үчүн истифадә едилдији дөвр әрзиндә;

3. Веркитутма мәсәдләри үчүн мүссисәнин әмлакынын дәјәри ашағыдакы объектләрин баланс (норматив) дәјәриндә азалдылар:

– верки едәјичиләринин балансында там вә ја гисмән олан мәнзил коммунал вә социал-мәдәни объектләрин;

– мүстәсна олараг еколокија, јанғындан муһафизә вә ја мүлки мүдафиә үчүн истифадә едилән объектләрин;

– кәнд тәсәррүфаты мәнсулларынын истехсалы вә сахланылмасы, балыг истехсалы үчүн истифадә едилән әмлакың;

– мәнсул өтүрән кәмәрләрин, дәмир вә автомобил јолларынын, рабитә вә енержи өтүрүчү хәтләринин, мелиорасија вә суварма системинин;

– Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Стандартлашдырма вә Метролокија Мәркәзинин јохлама аваданлыгы вә комплексләринин, стәнд аваданлыгынын;

– “Дөвләт јол фонду һаггында” Азәрбајчан Республикасынын Ганунауна көрә верки тутулан һәглијјат васитәләри;

— пејк-рабитә васитәләрини;

— торпагларын.

4. Јени тикилмиш биналарә вә јени сатын алынмыш һәглијјат васитәләринә көрә бинанын истифадәјә верилдији (һәглијјат васитәсинин гејдә алыдығы) илин ахырына-дәк верки тутулмур.

5. Јерли (рајон вә шәһәр) дөвләт нүмајәндәли органларынын һүгугу вар ки, ајры-ајры аз тә’минатлы аилләләри әмлак веркиси едәмәкдән там вә ја гисмән азад етсинләр.

6. Верки едәјичиләринин ајры-ајры категоријаларына әмлак веркиси үзрә веркитутма объектләринин вә дәрәчәләринин дәјишдирилмәси Азәрбајчан Республикасы Али Советинин вә Нахчыван Мухтар Республикасы Али Мәчлисинин гәрарлары илә һәјата кечирилә биләр.

Тәфтишчи әмлак үчүн нәзәрдә тутулан верки дәрәчәләрини билмәклә јанашы, һәм дә әмлак веркисинин һесаблинамасы вә едәнилмәси гәјдәсыны да дәриндән билмәлидир (бу мәсәлә дәрслијин V фәслиндә этрафлы шәрһ олунуб).

Мүәссисәләрдә әмлак веркисинин һесаблинамасы вә едәнилмәси һаггында Азәрбајчан Республикасынын Ганунауда ашағыдакы гәјдә нәзәрдә тутулуб:

1. Веркитутма мәгсәдләри үчүн мүәссисәләрин әмлакынын орта, иллик дәјәри мүәјјән едилир.

Мүәссисәләрин әмлакынын орта иллик дәјәринин һесаблинамасы гәјдәсыны Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети өзүнүн 1997-чи ил, 17 март тарихли, 22 сәјлы гәрары илә мүәјјән етмишдир.

2. Әмлак веркиси илин әввалиндән рүбләр үзрә арған јекунла һесабланыб едәнилир вә илин ахырында верки мәбләғинин јенидән һагг-һесабы апарылыр (әмлака көрә веркинин һесаблинамасы вә едәнилмәси гәјдәсы, бу дәрслијин бешинчи фәслиндә конкрет мисалла изаһ олунмушдур).

Торпаг веркиси: Торпаг веркиси һаггында Азәрбајчан Республикасынын Ганунауна (1996-чы ил 24 декабр тарихли Азәрбајчан Республикасы Президентинин фәрманы илә гүввәјә минән) әсасән, Азәрбајчан Республикасында торпагдан истифадәјә көрә һәр ил торпаг веркиси тутулур. Торпаг веркисинин тутулмасы объекти, Азәрбајчан Респуб-

ликасынын ганунверичилијинә мувафиг олараг мүлкијјәтә вә истифадәјә верилмиш торпаг сәһәләридир.

Торпаг веркисинин мүәјјән едилмәси вә едәнилмәси, торпаг веркиси һаггындакы гануна, һабелә Азәрбајчан Республикасынын Торпаг Мәчәлләси вә диқәр ганунверичилик актлары илә тәнзимләнир.

Торпаг веркиси, торпаг мүлкијјәтчиләринин вә истифадәчиләринин тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләриндән асылы олмајараг, торпаг сәһәсинә көрә сабит тә’дијә шәклиндә һесабланыр.

Торпаг веркисинин едәјичиләри, мүлкијјәтинә вә истифадәсинә торпаг сәһәләри верилән физики вә һүгуги шәхсләрдир.

Физики вә һүгуги шәхсләр гүввәдә олан гануна әсасән торпаг сәһәләри барәдә өзләринин мүлкијјәт вә истифадә һүгугларыны тәсдиг едән сәнәдләри алдыгдан сонра, һәмин әразидәки верки органларында учота дурмалыдырлар.

Торпаг веркиси, торпағын тә’јинатындан, сәһәсиндән, чоғрафи јерләшмәсиндән вә кејфијјәтиндән асылы олараг мүәјјәнләшдирилир. Торпаг веркисинин дәрәчәләри, Азәрбајчан Республикасынын мувафиг ичра һакимијјәти органы тәрәфиндән тәсдиг едилмиш гәјдәдә мүәјјәнләшдирилир.

Кејфијјәт характеристикасы мүәјјән едилмәмиш торпаг сәһәләринә көрә торпаг веркисини һесабламаг мәгсәди илә, һәмин торпаг сәһәсинин дахил олдуғу инзибати рајон (шәһәр) үзрә торпағын орта банитет балы гәбул едилир.

Мүәссисәдә јохлама апаран дөвләт верки хидмәтинин нүмајәндәси (мүшавири) јухарыда гејд олунанларә әмәл олунма вәзијјәтини мүәјјән етмәли вә бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары ашқар етмәји бачармалыдыр. О, ејни заманда торпаг веркиси үзрә олан күзәшtlәри, торпаг веркисинин мүәјјән едилмәси вә едәнилмәси гәјдәсыны дәриндән билмәли вә онларә әмәл едилмә вәзијјәтинә объектив гијмәт вермәлидир.

Торпаг веркисини гүввәдә олан гануна әсасән һүгуги шәхсләр торпаг сәһәсинин өлчүсүнә вә веркинин дәрәчәләринә әсасән, һәр ил һесаблајыб вә мај ајынын 15-дән кеч олмајараг һесабламалары верки органларына тәгдим етмәлидирләр.

Азәрбајчан Республикасында торпағын норматив гијмәтинин (дәјәринин) мүәјјән едилмәси барәдә һазырланмыш

вә Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 1996-чы ил, 17 октябр тарихли, 145 сайлы гәрары илә тәсдиг едилмиш әсаснамәдә ашағыдакылар нәзәрдә тутулур:

1. Торпағын норматив гижмәти, торпаг кадастры мә'луматлары әсасында мүәјјән едилмиш республиканын һәр бир рајону үзрә, Дөвләт Торпаг Комитәсинин Дөвләт Јер Гурулушу Лајиһә Институту тәрәфиндән дифференциал рентаја көрә һесаблиныр. Норматив гижмәт мүәјјән едиләркән торпағын мүнбитлији вә сон 5 илин игтисади көстәричиләри әсас көтүрүлүр.

2. Торпаг сәһәләри алыныб-сатылдыгда, киров гојулдугда, ирсән верилдикдә, онун барәсиндә дикәр әгдләр бағландыгда торпағын гижмәти тәләб вә тәклифдән асылы олараг базар гижмәти илә, лакин торпағын норматив гижмәтиндән аз олмајараг мүәјјән едилир.

3. Республиканын гижмәт кадастр рајонлары үзрә мүәјјән едилмиш торпағын норматив гижмәти (дәјәри) Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин гәрары илә тәсдиг едилир.

4. Торпағын норматив гижмәтинә (дәјәринә) даир гаимә (сертификат) торпаг мүлкијјәтчиләринә вә истифадәчиләринә, торпаға мүлкијјәт һүгугуна даир вә торпагдан даими истифадә һүгугуна даир Дөвләт актлары, торпағын мүлкијјәтә верилмәсинә даир шәһадәтнама, һабелә јәј вә ғыш отлаг сәһәләриндән мүвәггәти истифадәјә вә ја ичарәјә көрә вериләчәк торпагдан мүвәггәти истифадә һүгугуна даир шәһадәтнама вә мүгавилә илә бирликдә верилир.

Јохлама заманы бу сәнәдләшдирмәнин олуб-олмамасы, мүәссисәнин кадастр рајонуна аид едилмәсинин дүзкүнлүјү, торпаг веркисинин дәрәчәләри вә гижмәтинин тәтбигинә әмәл олунма вәзијјәти дигтәтлә арашдырылмалыдыр.

Чәдвәл 37

Торпаг веркисини һесабламаг үчүн торпаглары гижмәтләндирилмәск чәдвәли

Кадастр гижмәт рајонлары вә ора дахил олан инзибати рајонлар	Кеј-фијјәт групплары	Торпаг веркисинин һесаблинамасы үчүн торпаглары бир һектарынын шәрти баллары	
		Әкин, динч вә һәјәтјаны торпаглар	Чохилик әкмәләр

	1	2	3	4
1. Муған-Салјан (Салјан, Саатлы, Сабирабад, Биләсувар, Имишли, Нефтчала рајонлары, Һачыгабул рајонунун Кургырағы дүзән һиссәси)	I	140	—	—
	II	80	—	—
	III	20	—	—
	IV	10	—	—
2. Мил-Гарабағ (Бәрлә, Ағчабәди, Бејләган, Тәртәр рајонлары, Ағдаш, Жоранбәј, Хочавәнд рајонларынын вә кечмиш Ағдәрә рајону әразисинин торпаглары)	I	157	135	—
	II	115	110	—
	III	65	80	—
	IV	40	40	—
3. Аран-Ширван (Зәрдаб, Күрдәмир, Учар, Јевлах, Ағдаш рајонлары; Ағсу вә Кејчај рајонларынын дүзән торпаглары)	I	110	—	—
	II	35	—	—
	III	20	—	—
	IV	10	—	—
4. Абшерон-Гобустан (Абшерон рајону, Һачыгабул рајонунун Нәваи-Атбулаг массиви, Хызы рајонунун дүзән торпаглары вә Сижәән рајонунун лиман кәлу-нә гәдәр олан дүзән торпаглары)	I	80	295	—
	II	30	230	—
	III	20	180	—
	IV	10	150	—
5. Дәвәчи-Хачмаз (Хачмаз рајону, Дәвәчи, Сижәән, Губа вә Гусар рајонларынын дүзән торпаглары)	I	150	175	—
	II	110	135	—
	III	45	90	—
	IV	20	65	—
6. Гонагкәнд-Гусар (Гусар, Губа, Дәвәчи, Сижәән вә Хызы рајонларынын дағ торпаглары)	I	40	45	—
	II	20	40	—
	III	10	30	—
	IV	5	20	—
7. Дағ-Ширван (Шамакы, Гобустан, Исмајыллы рајонлары, Ағсу вә Кејчај рајонларынын дағ торпаглары)	I	80	340	—
	II	30	260	—
	III	20	230	—
	IV	10	110	—
8. Шәки-Закатала (Шәки, Зака-тала, Оғуз, Гах, Гәбәлә, Балакән рајонларынын дағ торпаглары)	I	200	220	—
	II	150	105	—
	III	90	40	—
	IV	25	25	—
9. Ганых-Әричај (Шәки, Загата-ла, Гах, Оғуз, Балакән, Гәбәлә, рајонларынын дүзән торпаглары)	I	180	270	—
	II	115	210	—
	III	50	120	—
	IV	15	—	—
10. Кәнчә-Газах (Самух рајону, Шәки, Ханлар, Товуз, Агстафа)	I	90	390	—
	II	40	340	—

вə Газах районларынын дүзөн торпаглары)	III	10	245
	IV	5	—
11. Дашкəсэн-Кəдəбəј (Кəдəбəј, Дашкəсэн районлары, Коранбəј, Ханлар, Шəмкир, Товуз, Агстафа вə Газах районларынын дағ торпаглары)	I	80	—
	II	30	—
	III	10	—
	IV	5	—
12. Араз-Боју (Зəнкилан, Фүзули вə Чəбрајыл районларынын дүзөн торпаглары)	I	70	550
	II	35	400
	III	15	310
	IV	10	230
13. Дағ-Гарабағ (Шуша, Хочалы районлары, Хочавəнд, Фүзули, Чəбрајыл, Ағдам районларынын вə Ағдərə району əразисинин дағ торпаглары)	I	45	400
	II	25	345
	III	15	210
	IV	10	190
14. Лачын-Губадлы (Кəлбəчəр, Лачын, Губадлы районлары, Зəнкилан районунун дағ торпаглары)	I	55	—
	II	35	—
	III	20	—
	IV	10	—
15. Лерик-Јардымлы (Лерик, Јардымлы районлары, Масаллы, Лəнкəран, Астара вə Чəлилабад районларынын дағ торпаглары).	I	20	215
	II	15	160
	III	5	105
	IV	2	70
16. Лəнкəран-Астара (Лəнкəран, Астара вə Масаллы районларынын дүзөн торпаглары)	I	150	300
	II	70	230
	III	30	175
	IV	15	105
17. Чəлилабад (Чəлилабад районунун дүзөн торпаглары)	I	105	310
	II	90	270
	III	60	165
	IV	—	—
18. Шəрур-Ордубад (Шəрур, Сəдərəк, Бабək, Ордубад, Чулфа районларынын дүзөн торпаглары)	I	45	—
	II	25	—
	III	10	—
	IV	5	—
19. Шаһбуз-Парагачај (Шаһбуз району, Шəрур, Сəдərəк, Бабək, Ордубад вə Чулфа районларынын дағ торпаглары)	I	12	—
	II	6	—
	III	1	—
	IV	—	—

Һəмин гəрара əсəсэн гижмэт (кадастр) районлар үзрə торпагларын жарарлылығ, мунбитлик дэрəчəsi нəзэрə алы-

нараг онлара норматив гижмэт мүйжөнлəшдирилмишдир. Бу мөгсəдлə торпагларын һэр бир һектарына шəрти бал һесаблинар.

Азэрбајчан Республикасынын Назирлэр Кабинетинин 1997-чи ил, 14 мај тарихли, 43 сажлы гəрарына əсəсэн (маддə № 2) торпаг веркисинин дэрəчэлəri һəмин гəрарла тəсдиғ едилмиш чəдвəлдə кəстəрилмиш бир һектар шəрти балларын 300 маната вурулмасы јолу илə торпаг веркисинин умуми мəблəғи һесаблинамалыдыр.

Мүəссисəдə јохлама апаран тəфтишчи, (мүшавир) јохладығы мүəссисə торпаг веркиси едэмалидирсə, онда јухарыда кəстəрилэнлэрə эмəl едилмə везижјетини этрафлы арашдырмалы вə бу сահəd јол верилмə нөгсанлары ашқара чыхармалыдыр.

Мə'дən веркиси.

Бу верки "Мə'дən веркиси һағғында" Азэрбајчан Республикасынын Гануна əсəсэн тəтбиғ олунур. Мə'дən веркиси Азэрбајчан Республикасынын əразисиндəки вə Хəзэр дənизинин шелфиндəки јералты сэрвэтлəрдən сəмərəли истифадə етмək вə онлар чыхарыларкən ажры-ажры сահəлэр арасында рентабеллик сəвијјəsi илə əлагəдар рəғабət мунасибэтлэрини тənзимлэмək мөгсəдилə едэнлир.

Верки едэјичилэри, мүлкијјэт формасындан асылы олмајарағ, јерин тəкиндən фаждалы газынтыларын чыхармасы илə мəшғул олан һугуги вə физики шəхслəрдир.

Азэрбајчан Республикасы Назирлэр Кабинетинин, Азэрбајчан Республикасы Милли Мəчлиси илə разылашдырмагла мүйжөн етдији сијаһы үзрə республиканын əразисиндə (Хəзэр дənизинин шелфи дə дахил олмагла) јерин тəкиндən чыхарылан фаждалы газынтылар веркитутма объектидир.

Гануна əсəсэн веркинин дэрəчэлэрини јерин тəкиндən чыхарылан фаждалы газынтыларын һэр ваһидинин дэјэринə керə, онларын нөвүндən, кəјфијјетиндən, дағ-мə'дən шəраитиндən, һасилатынын рентабеллијиндən асылы оларағ Азэрбајчан Республикасынын Назирлэр Кабинети мүйжөн едир.

Мə'дən веркиси, веркитутма объекти олан мəһсул сатылдығдан сонра едэнлир вə едэнилэн мəблəғ һəмин мəһсулун маја дэјэринə аид едилир. Веркинин һесаблинамасы гаждасыны вə едэнилмə мүддэтини Азэрбајчан Республика-

сынын Баш Дөвлэт Верки Мүфәттишлији, Азәрбајчан Республикасынын Малијјә Назирлији илә разылашдырылмаг-ла мүәјјән едир.

Һесаблинамыш веркинин мәбләғләри һаггында һесаба-лар, бу һагда олан ганунун тәтбиғинә даир гүввәдә олан тә'лиматда кәстәрилән гәјдада тәртиб олунар.

Верки едәјичиләри һесабат үчүн илдә бир дәфә Азәрбај-чан Республикасынын Дөвләт Кәолокија вә Минерал Еһ-тијатлар Комитәсинә мүәјјән едилмиш гәјдада фәјдалы га-зынтыларын еһтијатлары һаггында һесабат балансыны тәгдим едирләр.

Веркинин дүзкүн һесаблинамысына вә вахтында бүдчәјә едәнилмәсинә кәрә едәјичиләр вә онларын вәзифәли шәхс-ләри ганунверичиликдә нәзәрдә тутулмуш гәјдада мәс'у-лијјәт дашыјырлар.

Өз нөвбәсиндә дөвләт верки хидмәти органларынын јохлајычылары (мүшавирләри) бу ганунда вә ганун әса-сында һазырланмыш тә'лиматда вә мә'дән веркисинә чәлб олуан фәјдалы газынтыларын верки дәрәчәләринин мүәј-јән едилмәси һаггында Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 20 нојабр 1995-чи ил тарихли 248 сәјлы гә-рарында нәзәрдә тутуланлара әмәл олунамасы үзәриндә нә-зарәти һәјата кечирмәлидирләр.

Дөвләт Верки хидмәти органлары јухарыда гәјд олуан нәзарәт гәјдасында апардығлары тематик јохламаларла бә-рабәр, һәм дә лазым кәлдикдә һүғуги шәхсләрдә сәнәдли тәфтишләр дә тәшкил етмәк сәләһијјәтинә маликдирләр.

20.6. Сәнәдли тәфтишин тәшкили вә апарылмасы гәјдасы

Сәнәдли тәфтишин апарылмасы үчүн дөвләт верки хид-мәти органларынын вәзифәли шәхсләринә Баш Дөвләт Вер-ки Мүфәттишлијинин "Дөвләт верки хидмәти һаггында" Азәрбајчан Республикасы Ганунунун тәтбиғи гәјдаларына даир 01.12.92-чи ил тарихли, 8 сәјлы тә'лиматын 4 сәјлы әлавәсиндә дә кәстәрилән формада вәсигә верилир. Тәфтиш олуначәг мүәссисәнин бөјүк-кичиклијиндән, јеринә јетири-ләчәк ишләрин вә тәртиб едилмиш тәфтиш програмынын һәчмиәндә асылы оларәг тәфтишчи групунун тәркиби мүәј-јән едилир.

Бир гәјда оларәг, сәнәдли тәфтишләрин апарылмасына

дөвләт верки хидмәти органларынын ихтисасча сәвијјәси даһа јүксәк олан ишчиләри рәһбәр тә'јин олунар.

Јеринә јетириләчәк ишләрин һәчми вә тәфтиш едилән һүғуги вә физики шәхсләрин хүсусијјәтләри нәзәрә алын-магла һәр бир сәнәдли тәфтишин апарылмасы үчүн мүддәт мүәјјән едилир. Сәнәдли Тәфтишин апарылмасы мүддәти бир гәјда оларәг 40 күндән чох олмамалыдыр.

Дөвләт верки хидмәти органлары тәфтиши јүксәк кеј-фәијјәтлә апармағ мәгсәди илә әввәлчәдән бир сыра һазыр-лығ ишләри кәрүрләр. Ән мүһүм һазырлығ ишләринә әса-сән бунлар дахилдир: дөвләт верки хидмәти органларында, банк идарәләриндә вә диқәр органларда олан вә тәфтиш едилән шәхсләрин фәалијјәтини вә малијјә вәзијјәтини ха-рактеризә едән һесабат вә статистик мә'луматлары нәзәр-дән кечирмәк, әввәлки тәфтиш материалларыны әлдә ет-мәк, һабелә тәсәрруфат субјекти тәрәфиндән әсас фәалијјә-тин һәјата кечирилмәси, веркиләр вә диқәр ичбәри едәнч-ләрин һесаблинамысы вә едәнилмәси вәзијјәтини ејрәнмәк.

Биләвәситә бу материаллар вә мә'луматлар әсасында тәфтиш програмы һазырланыр, тәфтишин әһәтә етдији дөвр, һабелә тәфтиш олунасы әсас мәсәләләр мүәјјәнләш-дирилир.

Бунларла јанашы ејни вахтда кассанын тәфтиш едил-мәси вә инвентарлашдырылмасынын апарылмасы планы тәртиб едилир. Һәмин планда кассаны тәфтиш едән вә ја инвентарлашдыран дөвләт верки хидмәти органынын иш-чиләринин вә бу мәгсәд үчүн чәлб едиләси ишчиләрин фәрди тәркиби мүәјјән олунар. Бу мүтәхәссисләр мал-мәте-риал дәјәрлиләрин, пул вәсаитләринин вә мүәссисәләрлә һесаблашмаларын инвентарлашдырылмасы үзрә гүввәдә олан тә'лиматла таныш едилирләр.

Сәнәдли тәфтишин програмыны, ону тәј'јин едән дөв-ләт верки мүфәттишлијинин рәһбәри тәсдиғ едир.

Тәфтиш олуан мүәссисәјә кәлдикдән сонра тәфтиш гру-пунун рәһбәри, тәфтиш олуан һүғуги шәхсин рәһбәринә вә ја вәтәндаша тәфтишин апарылмасына сәләһијјәт верән сәнәди (вәсигәни) тәгдим едир вә ону тәфтишин мәгсәди илә таныш едир. Бундан сонра тәфтишчи групунун рәһбәри вә комиссијянын үзвләри һүғуги вә ја физики шәхсин истәһ-салатынын тәшкили шәрайти вә хүсусијјәтләри, мадди дә-јәрлиләрин мүһафизәсинин гурулушу илә јериндә таныш олулар. Јлазым кәлдикдә тәфтишчи групунун рәһбәри тәф-

тиш програмында нәзәрдә тутулмуш аҗры-аҗры мәсәләлери дөгигләшдирир, конкрет объектләр, тәфтиш мәсәләлери, ич-рачылар вә мүддәт кәстәрилмәклә тәфтишин апарылмасы үчүн план тәртиб едир. Һәмин плана мувафиг олараг тәфтишчи мүтәхәссисләр јубанмадан кассанын вә мадди дәјәриләрин инвентарлашдырылмасына башламалыдырлар.

20.7. Сәнәдли тәфтишлә әлагәдар инвентарлашманын апарылмасы гајдасы

Мүәссисәдә сәнәдли тәфтиш апарыларкән илк нөвбәдә кассадакы бүтүн пуллар, гијмәтли кағызлар, лимитләшдирилмиш пул (чек) китабчалары, чидди һесабат сәнәдләри вә дикәр дәјәриләләр сајылмагла онларын инвентарлашдырылмасы апарылыр.

Пул вәсаитләринин нәғдијјәси сајыларкән учот үчүн нағд пуллар, почт вә дөвләт көмрүјү маркалары гәбул едилир. Һәр һансы сәнәд вә ја гәбз касса нәғдијјәсинин галығына дахил едилмир.

Кассирин тәғдим етдији почт вә дөвләт көмрүјү маркалары номинал дәјәр үзрә гәбул едилир.

Кассанын инвентарлашдырылмасынын нәтичәси актла рәсмийјәтә салыныр вә онда инвентарлашма комиссијасынын тәркиби, инвентарлашдырылмиш мадди дәјәриләрин олдуғу јер, инвентарлашма апарылан тарихә натура вә учот үзрә галыг кәстәрилир.

Кассада плун вә дикәр дәјәриләрин чатышмазлыгы вә ја артыг көлмәси мүәјјән едилдикдә актда чатышмајан вә ја артыг кәлән мәбләг вә онларын әмәлә көлмәсинин сәбәбләри кәстәрилмәлидир.

Кассадакы истигразларын вә дикәр гијмәтли кағызларын һәғиги галыгы актда ады, нөмрәси, серијасы, купјурасы вә үмуми мәбләғи кәстәрилмәклә онларын аҗры-аҗры нөвләри үзрә аҗрылыгда әкс етдирилир. Јохлама заманы һәр купјуранын реквизицләри мүәссисәнин мүһасибатлыгында сахланылан истиграз вә дикәр гијмәтли кағызларын сијаһысынын мәлүматлары илә мүғәјисә едилмәлидир.

Анбарлардакы хаммалын, һазыр мәһсулларын, материалларын, истисмарда вә еғтијатда олан әсас вәсаитләрин вә дикәр мадди дәјәриләрин инвентарлашдырылмасы онларын сахландыгы јер, мадди-мәс'ул шәхсләр үзрә аҗры-аҗрылыгда апарылмалыдыр.

Мал-материал дәјәриләләр инвентарлашдырыларкән онларын номенклатура нөмрәси, нөвү, групу вә мигдары (сајла, чәки вә ја өлчү илә, зәрури һалларда исә сајла вә чәки илә) кәстәрилмәклә һәр бири аҗрылыгда ады үзрә сијаһыја јазылыр.

Јолда олан мал вә материаллар, көндәрилмиш, лакин дәјәри алычылар тәрәфиндән вахтында өдәнилмәмиш маллар, башга тәшкилатларын анбарларындакы мал вә материаллар, мувафиг һесаблардакы мәбләғләрин әсасландырылмиш олмасы, диггәтлә јохланылмагла инвентарлашдырылыр.

Дикәр тәшкилатларын анбарларындакы мал вә материаллар, һесаб-фактураларын акцептләшдирилмәси нәтичәсиндә алычынын мәс'улијјәти алтында сахланылан, канар тәшкилатда е'малда олан, дәјәри өдәнилен, лакин мал көндәринин анбарындан дашырмајан мал вә материаллар аид едилир.

Јолда олан мадди дәјәриләрин, јүкләнмиш малларын вә с. учоту апарылан һесабларда, јалныз ләзими гајдада рәсмиләшдирилмиш сәнәдләрлә јолда олан мал вә материаллар үзрә мал көндәрәнләрин һесаб-өдәниш тәләбнамәләри, јахуд онлары әвәз едән дикәр сәнәдләрин, көндәрилмиш маллар үзрә алычылар тәрәфиндән тәғдим едилмиш һесаб-фактураларын вә өдәниш тәләбнамәләринин сурәтләри илә, башга тәшкилатларын анбарындакы мал вә материаллар үзрә инвентарлашма вахтына јахын олан тарихә јенидән рәсмиләшдирилмиш сахлама гәбзләри илә, ејни шәһәрдә олан мал көндәрәнләрин анбарындакы маллар үзрә, инвентарлашма тарихинә јенидән рәсмиләшдирилмиш сахлама гәбзләри илә тәсдиг олуна мәбләғләр гала биләр.

Бу һесаблар габагчадан мувафиг һесабларла үзләшдирилмәлидир.

Мисал үчүн 45 сајлы "Көндәрилмиш маллар", һесабында мүхтәлиф сәбәбләр үзүндән өдәнишләрин дикәр һесабларда ("Мүхтәлиф дебиторлар вә кредиторларла һесабламалар" вә и.а.) әкс етдирилмәси факты оларса о, мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Инвентарлашдырма сијаһысы јолда олан материаллар, көндәрилмиш, лакин дәјәри алычылар тәрәфиндән вахтында өдәнилмәмиш маллар вә башга тәшкилатларын анбарларындакы мал вә материаллар үзрә аҗры-аҗрылыгда тәртиб едилир.

Жолда олан мал вә материалларын сijaһысында ажрылыгыда һәр бир жола салма үзрә ашағыдакы мә'луматлар кестәрилик: мал вә материалларын ады (сәнәд әсасында), мигдары вә дәјери (учот мә'луматлары әсасында), жола салына тарихи, һабелә онларын мұвафиг һесаблирда учота алындыглары сәнәдләрин сijaһысы вә нөмрәләри. Бунунла жанашы мүүјјән едилмиш мүддәтләрдә кәлиб чыхмамыш вә жолда олан мал вә материал кими учота алынмыш жүк-ләр үзрә кестәрилән әмлакын ахтарышы үчүн һансы тәдбирләрин көрүлдүјүнү дә јохламаг зәруридик.

Малаланлара кәндәрилмиш, лакин дәјери алычылар тәрәфиндән едәнилмәмиш малларын сijaһысында жола салымыш малларын һәр бири үзрә алычынын, малларын ады, һесабли-фактурадан чыхарышы, һесабли-фактуранын тарихи, онун нөмрәси вә һесабли-фактура үзрә мәбләги ажрылыгыда кестәрилмәлидик.

Башга тәшкилатларын анбарларында сахланылан мал вә материалларын сijaһысына, мадди дәјәрликләр, бу әм-лакларын мадди-мәс'улијјәттә сахланмаја верилмәсини сү-бүт едән сәнәдләр әсасында дахил едилликләр.

Сijaһыларда бу мал-материал дәјәрликләрин ады, мигда-ры, нөвү, һәгиги дәјери (учот мә'луматлары үзрә), жүкүн сахланылмаг үчүн гәбул едилдији тарих, сахландыгы јер, сәнәдләрин нөмрәси вә тарихи кестәрилик.

Бу әмлак сахланылан тәшкилатлардан инвентарлашма сijaһысынын сурәти алынаркән комиссия сәрвәтләрин һәгиги галығыны (инвентарлашма сijaһысынын сурәтинин мә'луматлары үзрә) мұһасибат учоту үзрә һәмнин тари-хә олан галыгла үзләшдирмәлидик.

Тичарәт тәшкилатларында маллар инвентарлашдыры-ларкән комиссия тичарәт тәшкилатларындакы малларын һәгиги галығынын јохланылмасына башлајанадәк, касса-дакы нағд пул вәсаитләрини јохламалы вә чари күнүн пул кәлирини мүүјјән етмәлидик;

Тәфтишчи (јохлајычы) инвентарлашманын апарылма-сыны тәшкил етмәклә жанашы, ејни заманда инвентарлаш-ма башланан тарихә мадди-мәс'ул шәхсин бүтүн мөдахил вә мөхарич сәнәдләринин мұһасибатлыга тәһвил верилмә-сини тә'мин етмәлидик. Ејни заманда о, һәмнин сәнәдләрин инвентарлашма комиссиясына тәһвил верилмиш һесабли-лара дахил едилмәсини тә'мин етмәли, онларын әлиндә һеч бир сәнәд вә нағд пул галмамасы барәдә гәбзлә кассир-

ләрдән ахырынчы касса һесабатыны, мадди-мәс'ул шәхс-ләрдән исә ахырынчы мал һесабли-ларыны (әкәр мұһаси-батлыга тәһвил верилмәмишдирсә) алмалыдыр.

Буниларла жанашы мүүссәсинин бүтүн өлчү чиһазлары-нын дүзкүнлүјүнүн јохланылмасы тәшкил олунмалы, ин-вентарлашма заманы бүтүн мадди дәјәрликләр сајылмалы, өлчүлмәли вә чәкилмәлидик.

Инвентарлашдырылмыш мал-материал дәјәрликләр барә-дә мә'луматлар һәр бир бөлмә вә мадди мәс'ул шәхс үзрә ажры-ажрылыгыда тәртиб едилән сijaһыја дахил едиллик. Си-јаһыда малларын ады, онларын номенклатура нөмрәси, маркасы, нөвү вә диқәр реквизитләри кестәрилмәлидик.

Сijaһынын һәр бир сәһифәси инвентарлашма комисси-јасынын бүтүн үзвләри вә мадди мәс'ул шәхс тәрәфиндән имзаланыр вә мал-материал дәјәрликләринин һәр сәһифәдә јерләшдирилмиш сыра нөмрәләри, һәмнин сәһифәдәки бү-түн дәјәрликләрин һансы өлчү ваһидиндә (әдәдлә, килог-рамла, метрлә вә и.а.) кестәрилмәсиндән асылы олмајаараг, натура кестәричисиндә мигдарын мұмуни јекуну јазы илә гәјд едилмәлидик.

Галыглар јохланылан заман дахил олан маллар комис-сиянын иштиракы илә гәбул едилмәли вә ажрыча сijaһы-да учота алынмалыдыр. Сатылмыш, дәјери едәнилмиш, лакин алычылар тәрәфиндән апарылмамыш маллар да аж-рыча сijaһыја јазылмалыдыр.

Һесабли-лашма, чари вә диқәр банк һесабли-ларынын, ссуда-лар вә саирәдә көрә банкларла, алычыларла, мал кәндә-рәнләрлә, тәһтәһесабли шәхсләрлә, фәһлә вә гуллугчулар-ла, депонентләрлә вә башга дебитор вә кредиторларла һе-сабли-лашмаларын инвентарлашдырылмасы, сәнәдләр үзрә галыгларын ашкар едилмәси вә бу һесабли-лардакы мәбләгә-рин диггәтлә јохланылмасы һәгиги вәзијјәти мүүјјән етмәк мөгсәдини дашыјыр. Комиссия дебитор вә кредиторлар үз-рә борчларын јаранмасы мүддәтләрини (вахтыны) вә онла-рын дүзкүнлүјүнү мүүјјән етмәлидик.

Мүүссәси (тәшкилат) бүтүн алычыларла вә диқәр деби-тор вә кредиторларла шәхси һесабли-лардан чыхарышларын мұбадиләсини апармалыдыр. Бу чыхарышлар борчларын дүзкүнлүјүнүн тәсдиг едилмәси үчүн инвентарлашма ко-миссиясына тәгдим едилмәлидик.

Шәхси һесабли-лардан көгүрүлән бу чыхарышлар креди-тор тәшкилатлар тәрәфиндән дебитор тәшкилатлара кән-

дәрилмәли, сонунчу исә чыхарыш алындыгы күндән 10 күн эриндә галыгы ја тәсдиг етмәли, јахуд да она е'тиразыны билдирмәлидир.

Тәфтишин кедишиндә "Малкөндөрәнләр вә подратчыларла һесаבלашмалар" һесабында мал көндөрәнләрләр фактура едилмәмиш мал көндөрмәләри үзрә һесаבלашмаларын да вәзијјәти диггәтлә јохланылмалыдыр. Бу һесаб һәм сәнәдләр үзрә, һәм дә дикәр мувафиг һесаבלарла үзләшдирилмәк јолу илә нәзәрдән кечирилмәлидир. Һәмин һесаб үзрә едәнишләр, јохланыларкән "Мүхтәлиф дебиторлар вә кредиторларла һесаבלашмалар" һесабында әкс етдирилмиш (јахуд дәјәри едәнилмиш, өзү исә дахил олмамыш, јолда олан) мал вә материаллара көрә мәбләгләрин олуб олмамасы да ајдынлашдырылмалыдыр.

Бир гајда олараг, алычыларла, мал көндөрәнләрлә, сәир дебитор вә кредиторларла һесаבלашмалар һесабында јалныз разылашдырылмыш мәбләг әкс олунмалыдыр.

Һесабат дөврүнүн сонуна кими, дебитор вә кредиторларла һесаבלашмалар үзрә јалныз јаранмыш фикир ајрылыгынын, јахуд ајдынлашдырылмамыш фәргин ачылмасынын арадан галдырылмасынын мүмкүн олмадыгы ајры-ајры һалларда мүәссисә өз балансынын һәр ики тәрәфиндә муһасибат јазылышларындан ирәли кәлән вә онун тәрәфиндән дүзкүн һесаб едилән мәбләгләри кәстәрмәлидир. Мараглы тәрәф мүәјјән едилмиш мүддәтдә фикир ајрылыгы барәдә олан материаллары һәлл едилмәк үчүн мувафиг органлара вермәлидир.

Фәһлә вә гуллугчулара әмәк һаггы борчлары үзрә депонент һесабына көчүрүлмәли олан мәбләгләрлә әлагәдар әмәлијатлар да диггәтлә јохланылмалы вә бу сәһәдәки нөгсанлар мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Инвентарлашма комиссијасы һәмчинин сәнәдли јохлама јолу илә ашағыдакылары мүәјјән етмәлидир:

— чатышмазлыг вә мәнимсәмә үзрә балансда олан борч мәбләгинин дүзкүнлүјүнү вә әсәсландырылма вәзијјәтини, бу борчун алынмасы үзрә көрүлүш тәдбирләри;

— балансда олан дебитор, кредитор вә депонент борч мәбләгләринин дүзкүнлүјүнү вә әсәсландырылмыш олмасыны, һабелә дебитор борчларын едәтдирилмәсинә даир идиаларын вахтында галдырылмасыны.

Иддия мүддәти кечмиш кредитор вә депонент борчларын (кооператив вә ичтимаи мүәссисә вә тәшкилатлар ара-

сындакы кредитор борчларындан башга) мәбләги, иддия мүддәти өтдүкдән сонракы ајын 10-дан кеч олмајараг бүдчәј көчүрүлмәлидир.

Мүәссисә кооператив вә ичтимаи тәшкилатлар арасындакы иддия мүддәти кечмиш кредитор борчларын мәбләги, кәстәрилән мүддәтләр өтдүкдән сонра нөвбәти ајдан кеч олмајараг кооператив вә ичтимаи мүәссисә вә тәшкилатын мәнфәәтинә аид едилир.

Иддия әсәссыз олдуғу һалда мәнкәмә тәрәфиндән рәдд едилмиш мал-материал дәјәрлиләр үзрә бочлар, мәнкәмә тәрәфиндән чавабдәһин имканынын олмамасы вә онун әмлакына јәнәлдилмәсинин гејри-мүмкүнлүјү барәдә тәсдиг едилмиш актла ичра сәнәдләри гајтарылмыш вә һөкм верилмиш, һабелә мүәссисә вә ја тәшкилат тәрәфиндән алынмасы үмидсиз һесаб едилән борчлар балансдан силинмәлидир.

Һесаבלашмаларын инвентарлашдырылмасынын нәтичәләри актла рәсмийјәтә салыныр.

Актда инвентарлашдырылмыш һесабларын нөмрәләри, разылашдырылмыш дебитор вә кредитор борчлары, үмидсиз борчлар вә иддия мүддәти өтмүш дебитор вә кредитор борчлар кәстәрилмәлидир.

Кәстәрилән борч нөвләри үзрә инвентарлашма актына дебитор, јахуд кредиторларын ады вә үнваны, борч мәбләги, борчун нәјә көрә, нә вахтдан вә һансы сәнәдә әсәсән јаранмасы кәстәрилән арајыш элава едилмәлидир.

Чавабдәһин имканызлыгы вә борчун алынмасынын мүмкүнсүзлүјү нәтичәсиндә зәрәрә силинмиш дебитор борчларын мәбләги вә бунунла бәрәбәр ашағыдакылар јохланылмалыдыр:

— борчун зәрәрә силинмәсинин әсәсландырылма вәзијјәти;

— силинмиш борчларын баланс архасы һесаба учога алынмасынын дүзкүнлүјү;

— борчларын әмлак вәзијјәти дәјишилдији һалда онун алынмасы имканына көрә мушаһидәнин һәјата кечирилмәси.

20.8. Инвентарлашманын јекуну үзрә үзләшмә чөдвәлинин тәртиби гајдасы.

Гүввәдә олан тә'лимата әсәсән мал-материал дәјәрлилә

ринин, пул вәсаитләринин вә и.а. инвентарлашдырылма-сыннын нәтичәләринин мүәјјән едилмәси үчүн мүәссисәнин, јахуд тәшкилатын мүһасибатлығынын учот мә'луматлары илә инвентарлашманын јекунунун үзләшдирмә чәдвәли тәртиб едилмәлидир. Һәр бир үзләшдирмә чәдвәли үзрә мә'луматларын учоту, онларын тәснифатына әсәсән, мадди дәрәҗиләрин групплары үзрә јерләшдирилир.

Башга тәшкилатлара мәнхус мадди дәрәҗиләр үзрә ајрылыгыда үзләшмә чәдвәли тәртиб едилир. Бу чәдвәлдә мә'луматлар сәрвәтләрин мәнхус олдуғу тәшкилатлар үзрә кәстәрилилр. Инвентарлашма сijaһыларынын сурәти акта әләвә едилмәклә нәтичәси әмлакын саһибләринә билдири-лир.

Үзләшмә чәдвәлинин тәртиби вә инвентарлашманын нәтичәләринин мүәјјән едилмәси ишләринә башлајанадак мүәссисәнин, јахуд тәшкилатын мүһасибатлығы инвентарлашма сijaһыларында (актларында) кәстәрилән бүтүн һесаблашмаларын дүзкүнлүјүнү диггәтлә јохлајыр. Гijмәт-ләрдә, гijмәт гојмада вә һесабламаларда ашқара чыхарыл-мыш сәһвләр дүзәлдилмәли вә комиссиянын бүтүн үзвә-ринин имзасы илә тәсдиг едилмәлидир.

Үзләшмә чәдвәлләри, анчаг учот мә'луматларындан кәнарлашма мүәјјән едилмиш мадди дәрәҗиләр үзрә тәртиб едилмәлидир.

Үзләшмә чәдвәлиндә мүһасибат учотунун вә инвентарлашма сijaһыларынын (актларынын) мувафиг мә'луматла-ры, јә ни мүһасибат учотунун мә'луматлары үзрә кәстәри-чиләрлә, инвентарлашма сijaһыларынын (актларынын) мә'луматлары арасындакы фәрг кәстәрилмәлидир.

Үзләшмә чәдвәлләриндә галығын дәрәҗи онларын учот гijмәтинә мувафиг олараг кәстәрилир.

Инвентарлашманын нәтичәләринин рәсмиләшдирилмә-си үчүн инвентарлашма сijaһыларынын (актларынын) вә үзләшдирмә чәдвәлләринин кәстәричиләри бирләшдирилән ваһид сijaһы тәтбиғ едилә биләр. Бу сijaһылар мадди дәр-јәрлиләрин һәгиги галығы һаггында мә'луматлар дахил едилдикдән сонра, онларда һәмчинин мүһасибат учотунун мә'луматлары кәстәрилир вә учот мә'луматлары илә һәги-ги галыглар үзләшдирилмәклә кәнарлашмалар ашқар еди-лир.

Үзләшмә чәдвәлләриндә кәстәрилән бүтүн мә'луматлар мувафиг вәсаитләрин аналитик учотунун апарылдығы

бөлкүдә, ајры-ајры объектләр, әшјалар вә мадди дәрәҗилә-рин адлары вә әмәлијјатлары үзрә кәстәрилир.

20.9. Инвентарлашмада фәргләрин тәнзимләnmәси вә нәтичәнин рәсмijјәтә салынмасы гaјдасы

Бүтүн чатышмазлыглар вә артыгкәлмәләр үзрә инвен-тарлашма комиссиясы мувафиг мадди-мәс'ул шәхсләрдән ашқар олунмуш кәнарлашмалара ајдынлыг кәтирмәк мән-сәди илә јазылы изаһат алмалыдыр.

Тәгдим олунмуш изаһатлар вә топланмыш материалла-ра әсәсән инвентарлашма комиссиясы ашқар едилмиш ча-тышмазлыгларын, иткиләрин, һабелә артыгкәлмәләрин сәбәбини вә характерини мүәјјән едир.

Инвентарлашма заманы һәгиги галыгга, мүһасибат учоту мә'луматлары үзрә олан галыглар арасындакы фәргләр ашағыдакы гaјдада тәнзимләнир:

— мадди дәрәҗиләрин мүәјјән едилмиш нормалар һәд-диндә иткиси (тәби әскик кәлмәси) мүәссисә, бирлик вә тәшкилатларын рәһбәринин сәрәнчамына әсәсән истәһсал вә ја тәдавул хәрчләринә аид едилир.

Итки нормалары анчаг һәгиги чатышмазлыг ашқар едилдији һалларда тәтбиғ едилә биләр. Чатышмазлыг фак-ты мүәјјән едилмәдән мадди сәрвәтләрин итки нормалары һәдиндә силинмәси тә'лимата әсәсән гадаған едилир.

Тәсдиг едилмиш итки нормалары олмадыгда ашқар едилмиш иткијә чатышмазлыг кими бахылмалыдыр.

Мадди дәрәҗиләрин нормадан артыг иткисиндән ча-тышмазлыг кунәһкар шәхсләрә аид едилир.

Учотдан кизләдилмиш хаммал, материаллар, јарымфаб-рикатлар, һазыр мәнсуллар вә диқәр мадди дәрәҗиләр (јә ни артыг кәлмиш сәрвәтләр) мөдахил едилмәлидир.

Нөвләрин учот позгунтусу нәтичәсиндә дәрәҗишк салын-масы вә буна кәрә дә артыгкәлмә вә чатышмазлыг јохла-нылан бир дөврә, ејни шәхсә, ејни адлы мал-материал дәр-јәрлиләринә аид олдугда, мүстәсна һал кими онун гаршы-лыгы нәзәрә алынмасына јол верилә биләр.

Мал вә мәнсулларын нөвләринин дәрәҗишк салынмасы нәтичәсиндә артыгкәлмә вә чатышмазлыг нәзәрә алынар-кән, мадди дәрәҗиләрин мөбләғи артыг кәлән мөбләғдән чох олдуғу һалда дәрәҗин фәрги чавабдәһ шәхсләрдән тәләб олунмалыдыр.

Тәртіб едилмиш үзләшмә чөдвәлләринин дүзкүнлүҗу инвентарлашма комиссијасы тәрәфиндән јохланылыр вә онларын рәји (тәклифи) вә гәрары ақта әкс етдирилыр.

Тәфтиш апаран дөвләт верки мүфәттиши (мүшавири) мадди-мәс'ул шәхсин вә ја вәғәндашын, јахуд онларын нүмәјәндәсинин вә ја вәкил етдикләри шәхсин она е'тибар едилмиш дөјәрлиләрин јохланылмасында, јеринә јетирилмиш ишләрин нәзарәт гәјдасында өлчүлмәсиндә, хаммал вә материалларын истәһсалата нәзарәт гәјдасында бурахылышында, мүәјинә үчүн нүмунәләрин кәтүрүлмәсиндә, һабелә башга белә һалларда иштиракыны тә'мин етмәлидир.

Тәфтиш апаран групун рәһбәри (тәфтиш апаран шәхс) тәфтишин кедишиндә тәфтиш олуван һүғуги вә физики шәхсләрин фәалијјәтинин јохланылмасы үчүн ләзым кәлдикдә һүғуг-мүһафизә органлары илә әләгә сахлајыр вә онларын көмәјиндән истифадә едир.

Һүғуги вә физики шәхсләрин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин тәфтиши ашағыдакылары әһатә едир:

— баш вермиш әмәлијјатларын ганунаујғунлуғуну вә дүзкүнлүҗүнү мүәјјән етмәк мәгсәдилә мүһасибат сәнәдләринин, һесабатларынын, онларда әкс етдирилән һесабламаларын һесаби дүзкүнлүҗүнүн, сәнәдләрин мүәјјән едилмиш формалара ујғунлуғунун, сәнәдләрдә кәстәрилән әмәлијјатларын апарылмасынын, пул вәсаитләринин әлдә едилмәсинин вә ја верилмәсинин, фактики јеринә јетирилмиш ишләрин, јахуд хидмәтләрин сәһиһлијинин јохланылмасыны;

— мүһасибат учоту мә'луматларынын һесабат мә'луматлары илә үзләшдирилмәси; бир әмәлијјатын гејдләри үзрә јазыларын, сәнәдләрин вә фактики мә'луматларын онларла бағлы әмәлијјатларын, (мәсәлән, һесабатын натура кәстәричиләри үзрә пул вәсаитләри вә мадди дөјәрлиләрин мәсрәфләри һаггында мә'луматларла, бурахылмыш мәнсулларын мигдары һаггында мә'луматлары, бу мәнсулларын истәһсалына кәрә өдәнилмиш әмәк һаггы, бу мәнсулларын истәһсалына көмәкчи материалларын сәрфи, мәнсулларын дашынымасы барәдә мә'луматларла, мүәссисәнин әразисиндән дашынымасына верилмиш бурахылмыш вәрәгәләри илә) дикәр мәнбәјин мә'луматлары илә үзләшдирилмәсини; тичарәт шәбәкәләринә көндәрилмиш вә дахил олмуш маллар, онларын базалар вә пәрәкәндә мағазалар тә-

рәфиндән бурахылыш сәнәдләри барәдә мә'луматларын инвентарлашма мә'луматлары илә вә и. а. үзләшдирилмәсини;

— тәфтиш едилән һүғуги вә физики шәхсдә олан гејдләрин, сәнәдләрин вә мә'луматларын, пул вәсаитләринин, мадди дөјәрлиләрин вә сәнәдләрин алындығы тәшкيلاتлардакы мә'луматларла үзләшдирилмәсини; ләзым кәлдији һалларда банк чыхарышларынын дүзкүнлүҗүнүн Азәрбајчан Республикасынын банк идарәләриндәки һесабынын мә'луматлары илә үзләшдирилмәсини, һабелә һәммин гејдләрин апарылмасы үчүн әсас олан сәнәдләрә бахылмасыны; тәфтиш едилән тәшкيلاتда олан өдәниш сәнәдләринин Азәрбајчан Республикасынын бу тапшырығы ичра етмиш банк идарәләриндә сахланылан сәнәдләрә үзләшдирилмәсини; башга шәһәрдә, рајонда јерләшән идарә, мүәссисә вә тәшкيلاتларда гаршылыгы јохламалар апарылмасы ләзым кәләрсә, тәфтишчи мувафиг шәһәр вә ја рајон үзрә дөвләт верки мүфәттишлијинә мүрачиәт едир, һәммин верки органы исә гаршылыгы јохламаларын апарылмасыны тә'мин етмәклә, јохлама материалларыны она көндәрир;

— хаммалын, материалларын, јарымфабрикатларын вә һазыр мәнсулларын чәкилмәси вә өлчүлмәси, хаммал вә материалларын истәһсалата бурахылышына, хаммал вә материалларын, һазыр мәнсулун фактики мәсрәфләрини мүәјјән етмәк үчүн онларын мүәјинәсинин (анализинин), истәһсалата силинмәсинин дүзкүнлүҗүнә, һазыр мәнсулларын там мөдахилинә, һазыр мәнсулларын алынымасы вә мадди дөјәрлиләрин сахланмасы вә көндәрилмәси заманы тәбии итки нормаларынын мүәјјән едилмәсинә нәзарәт олунамасыны;

— бунларла јанашы пул вәсаитләри вә мадди дөјәрлиләрин учотунун апарылмасынын мүәјјән едилмиш гәјдалара ујғунлуғунун, мүһасибат һесабатлары вә балансларынын, тәтбиг едилән гижмәт вә тарифләрин, мәнсулларын, иш вә хидмәтләрин маја дөјәринин мүәјјән едилмәсинин дүзкүнлүҗүнү јохламаг јолу илә һәгиги вәзијјәти мүәјјән етмәк, дөвләт верки хидмәти органларына мәсләһәт билинир.

Дөвләт верки хидмәти органларынын мүәссисәдә тәфтиш апаран мүшавирләри өз вәзифә борчларыны јеринә јетирмәк мәгсәди илә ашағыдакы ишләри көрмәлидирләр:

— һүгуги вә физики шәхсләрдә кәлири вә дикәр верки-тутма объектләрини дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк вә онлардан Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәј-јән едилмиш веркиләрин вә дикәр өдәнишләрин алынмасы үчүн тәдбирләр көрмәк, дәвләт гижмәт интизамынын вә истеһлакчыларынын һүгууларынын позулмасы фактларыны ашкар етмәк мөгсәди илә ганунверичиликдә мүәјјән едилмиш гәјдада јохламалар апармаг, хаммал вә мөһсул нүмунәләрини көтүрмәк, пул сәнәдләрини, һесаб-фактуралары, мүһасибат китабларыны, журналларыны, һесабатларыны, планлары, сметалары, декларасиялары, веркиләрин, бүдчәј вә бүчдәнкәнар фондлара дикәр ичбари өдәнишләрин, валјута фондуна ајырмаларын һесабланмасы вә өдәнилмәсини, дәвләт гижмәт интизамы илә бағлы башга сәнәдләри јохламаг, гаршыја чыхан мәсәләләр үзрә изаһатлар, арајышлар вә мә луматлар алмаг;

— мадди дөјәрлиләрин инвентарлашмасыны (башдан-баша вә ја гисмән) апармаг;

— верки өдәјичиләри олан мүәссисәләрин, һабелә вә тәндәшларын фәалијјәти барәдә банк вә башга малијјә-кредит идарәләриндән, мүәссисәләрдән лазым олан мә луматлары, арајышлары, һабелә башга лазымы сәнәдләри вә ја онларын сурәтләрини алмаг;

— кәлири дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк мөгсәди илә мүва-фиг гәјдалара риајәт етмәклә мүәссисәләрин әразиләринә, биналарына вә отагларына, вәтәндашларын саһибкарлыг фәалијјәти илә мөшғул олмаг үчүн истифадә етдикләри истеһсал саһәләринә манеәсиз кирмәк, мүлкијјәтчинин, ја-худ онун нүмајәндәсинин вә ја вәкил етдији шәхсин ишти-ракы илә истеһсал, анбар, тичарәт, хидмәт биналарыны, әмлакын сахландыгы вә истифадә едилдији дикәр јерләри јохламаг;

— мүәссисәнин рәһбәрләринә вә дикәр вәзифәли шәхс-ләринә веркиләр вә дикәр өдәнчләр, һабелә гижмәтләрин тәтбигиндә јол верилмиш нөгсанларын арадан галдырыл-масы барәдә һөкмән јеринә јетирилмәли олан кәстәришләр вермәк вә онларын ичрасына нәзарәт етмәк;

— мүәссисәнин мәнфәәтинин (кәлиринин) кизләдилмә-сини вә ја азалдылмасыны, дикәр веркиутма объектләри-нин кизләдилмәсини вә дәвләт гижмәт интизамынын позул-масыны субут едән сәнәдләри ганунверичиликдә мүәјјән едилмиш гәјдалара риајәт етмәклә көтүрмәк;

— тәфтишчи тәфтишә бурахылмадыгда, мүһасибат сә-нәдләри, һесабат вә баланслар, һәмчинин һагг-һесаблар, декларасиялар, веркиләрин вә дикәр ичбари өдәнчләрин һесабланмасы вә өдәнилмәси, дәвләт гижмәт интизамы илә бағлы олан башга сәнәдләр тәгдим едилмәдикдә вә ја тәг-дим едилмәкдән имтина олундугда, Азәрбајчан Республи-касынын банк вә башга малијјә-кредит идарәләриндәки һесаблашма вә дикәр һесаблар үзрә мүәссисәләрин әмәлиј-јатларынын дајандырылмасы үчүн тәклифләр вермәк;

— лазым кәлдикдә, мүәссисәләрә "Дәвләт верки хидмә-ти һаггында" Азәрбајчан Республикасы Ганунунун 6-чы маддәсиндә нәзәрдә тутулмуш һалларда вә мөбләғдә санк-сиялары тәтбиғ етмәк.

20.10. Тәфтишин нәтичәсинин рәсмијјәтә салынмасы

Гүввәдә олан тә лимата әсасән дәвләт верки хидмәти ор-ганларынын вәзифәли шәхсләри һүгуги вә физики шәхс-ләрдә апарылмыш тәфтишин нәтичәләринә даир акт тәр-тиб етмәлидир. Актда дәвләт интизамынын позулмасы, јол верилмиш чатышмазлыглар, веркиләр, дикәр ичбари өдәнчләр һаггында ганунверичилијин, дәвләт гижмәт инти-замынын позулмасы вә верки органларынын вәзифәли шәхсләринин тәләбләринин јеринә јетирилмәси фактла-ры әкс етдирилмәли вә ашкар олунмуш позунтуларын ара-дан галдырылмасы, веркиләрин вә дикәр ичбари өдәнчләр-ин, малијјә санксиясынын аидијјаты үзрә көчүрүлмәси барәдә кәстәришләр веримәлидир.

Тәфтиш актыны мүтләғ дәвләт верки хидмәти органла-рынын вәзифәли шәхсләри, тәфтишин апарылмасында иштирак едән шәхсләр, тәфтиш объектләринин рәһбәрлә-ри, баш (бөјүк) мүһасибләри имзаламалыдыр. Объектләрин рәһбәрләри (саһибләри) вә баш (бөјүк) мүһасибләр актда јазыланларла разылашмадыгда өз е тиразларыны билдир-мәк, јазылы изаһатларыны вә е тиразларыны тәсдигләјән сәнәдләрин акта әләвә олунмасыны тәләб етмәк һүгугуна маликдирләр.

Тәфтиш заманы, тәфтишчи кассанын тәфтиши вә ин-вентарлашдырылмасынын нәтичәси үзрә акт тәртиб етмә-лидир. Бу акта мүәссисәдә тәфтиш апаран мүфәттишләр, мүвафиг вәзифәли шәхсләр, пул вәсаитләри вә мадди дө-јәрлиләрин сахланмасы үчүн мөс'улијјәт дашыјан мадди-

мәс'ул шәхсләр вә ја сәһибкарлыг фәәлијјәти илә мәшғул олан вәтәндашлар имза етмәлидирләр. Тәртиб едилмиш тәфтиш актынын бир нүсхәси тәфтиш олуна мүссисә, идәрә вә ја тәшкилатын рәһбәринә, јахуд физики шәхсә тәғдим едилмәли вә ја сифаришлы почта она көндәрилмәлидир. Һәммин актларда әкс етдирилмиш фактлар үмуми тәфтиш (јохлама) актына дахил едилмәлидир.

Акта тәфтишин нәтичәләри, тәфтиш едилән һүғуги вә физики шәхсләрин сәнәдләри вә материаллары әсасында јохланылмыш мәлуматлара вә фактлара; апарылмыш гаршылыглы јохламаларын нәтичәләринә даир мәлуматлара; әмәлијјатларын апарылмасынын дүзкүнлүјүнүн фактики јохланмасына; хаммал вә материалларын чәкилмәси вә өлчүлмәси, онларын истәһсалата нәзарәт гәјдасында бурахылышынын, хаммал вә материалларын, һазыр мәнәсулларын нәзарәт гәјдасында мүәјинәсинин нәтичәләринә вә мәнсулларын кејфијјәтинин јохланылмасына әсасән әкс етдирилмәлидир.

Јохлама актында ашкар едилмиш фактлар объектив, ајдын вә дәгиг әкс етдирилмәли, лакин бу заман мүссисәләрин, идәрә вә тәшкилатларын, һабелә вәтәндашларын ганунла горуна һүғугларына тохунулмамалыдыр.

Тәфтиш актына әсасы олмајан мүхтәлиф нәтичәләрин, фәрзијјәләрин вә тәфтиш едилән мүссисәнин малијјә фәәлијјәти барәдә сәнәдләрлә тәсдиг едилмәмиш мәлуматларын дахил едилмәсинә јол верилмәмәлидир.

Ејни заманда дөвләт верки хидмәти органларынын вә зифәли шәхсләри тәрәфиндән апарылан јохламаја тәртиб олуна тәфтиш актында ајры-ајры вәзифәли шәхсләрин һәрәкәтләринә, "пул вәсаитләрини оғурламышдыр", "дөвләт әмлакыны мәнсимәмишдир", "ујдурмушдур", "фырылдагчыдыр" вә и.а. кими тәһгиредичи ифадәләр јазылмамалыдыр.

Тәфтиш актында әсасән ашағыдакылар өз әксини тапмалыдыр:

— Азәрбајчан Республикасы ганунларынын вә башга норматив актларын, верки ганунверичилији вә дөвләт гижмәт интизамынын позулмасы фактлары, малијјә интизамынын диқәр позунтулары, мүһасибат уочотунун вә һесабатларын тәртиб едилмәсиндә јол верилмиш нөгсанлар;

— ашкар едилмиш чатышмазлыг, пул вәсаитләри вә мадди дәјәриләрин мәнсимәнилмәси фактлары;

— јол верилмиш позунтулар нәтичәсиндә дәјмиш зәрәрин мигдары вә онлара јол вермиш шәхсин сој ады, ады, атасынын ады вә вәзифәси.

Јохлама гуртардыгдан сонра тәфтиш материалыны тәфтиш апаран шәхсдән ону тәјјин егмиш дөвләт верки мүфәттишчилијинин рәиси вә ја онун мүавинләри гәбул едиләр. Тәфтиш материаллары гәбул едилдикдә актын ахырынчы сәһифәсиндә "тәфтиш акты гәбул едилди" сөзү јазылып, тарих гојулур вә имза едилир.

Тәфтишин кедишиндә верки һаггында гүввәдә олан ганунверичилик вә ја дөвләт гижмәт интизамынын позулмасы нәтичәсиндә чинајәт характерли фактларын олдуғу ашкар едилдикдә тәфтиш материаллары истинтаг органларына тәғдим едилмәлидир.

Тәлиматда истинтаг органына верилән материалларда ашағыдакыларын әкс етдирилмәси нәзәрдә тутулушдур: — мәнсимсәмә, верки ганунверичилији вә дөвләт гижмәт интизамынын позулмасы кәстәрилан әризә (мәктуб), ганун позунтусунун гыса маһијјәти (мәзмуну), дәјмиш зәрәрин мәбләғи, күнаһкар шәхс, лазымы шәхсләр тәрәфиндән имзаланмыш тәфтиш акты, ашкар едилмиш ганун позунтусуну вә диқәр фактлары тәсдиг едән сәнәдләрин әсли вә ја онларын сурәтләри, фәәлијјәти тәфтиш олуна шәхсләрин изаһаты, тәфтиш апаранын бу изаһатлар үзрә рәји. Бу заман тәлиматын тәләби нәзәрә алынараг тәфтиш актынын, тәфтиш олунмуш тәшкилатын вәзифәли шәхсинин, ганун позунтусунда күнаһи олан диқәр шәхсләрин изаһатларынын вә акта кәстәрилан ганун позунтусу фактларынын тәсдиг едән сәнәдләрин сурәтләри дөвләт верки хидмәти органынын ишиндә сахланылмамалыдыр.

Вәзифәли вә мадди-мәс'ул шәхсләрин чинајәт мәс'улијјәтинә чәлб едилмәси үчүн материаллар истинтаг органларына вериләркән истинтаг органлары гаршысында мүлки идидаларын тәмин едилмәси үчүн тәдбирләр көрүлмәси барәдә мәсәлә гојулур вә тәфтиш едилмиш тәшкилата вурлулуш зәрәрин едәтдирилмәси барәдә күнаһкар шәхсләрә гаршы мүлки иддия галдырылмасы онун рәһбәринә тәклиф олунур.

Мүссисәјә мадди зәрәр вурулдуғу, лакин күнаһкар шәхсләрин һәрәкәтинә чинајәт гәјдасында бахылмадығы, јахуд чинајәт иши дајандырылдығы һалларда да тәфтиш олунмуш тәшкилата мадди зәрәрин вурулмасында тәсир-

кар билинэн шәхсләрә гаршы мүлки иддиа галдырылмасы онун рәһбәринә тәклиф едилир.

Дөвләт верки хидмәти органы тәфтиш материалларыны истинтаг органларына көндөрмәклә өз вәзифәсини јеринә јетирмиш һесап етмәмәли, онлар истинтаг органлары илә ишин тәһгиги заманы күндәлик ишкүзар әләгә сахлама-лыдырлар.

Тәфтиш материаллары үзрә чинајәт иши галдырмагдан имтинадан, јажуд чинајәт ишинин дајандырылмасы барәдә истинтаг органларынын гәрарындан дөвләт верки хидмәти органлары Азәрбајчан Республикасы ганунверичилији илә мүәјјән едилмиш гәјдада шикајәт верә биләр.

Тәфтиши апардан дөвләт верки хидмәти органынын рәһбәри тәфтиш баша чатдыгдан сонра 15 күн әрзиндә тәфтиш материалларына әсасән мұвафиг тәдбирләр көрмә-лидир.

XXI ФӘСИЛ

БАНК СИСТЕМИНДӘ ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТИН ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

21.1. Тәфтиш вә нәзарәтин нөвләри, формалары, методу, техникасы вә вәзифәләри

Банклар өлкәнин иғтисади һәјатында мұһүм рол ојна-ыр. Республиканын тәсәррүфатларынын бүтүн пул дөв-ријјәси банклар васитәси илә һәјата кечирилир. Банклар-да тәфтиш вә нәзарәт ишләрини Милли Банк јеринә јети-рир. Банклар пул вәсаитләринин дөвријјәсинә хидмәт едән учот-гејдијјат ишләрини, азад пул вәсаитләринин мұһафи-зә етмәк мөгсәдилә бир јердә чәмләшдириб (топлајыб), сон-радан лазым олан мөгсәдә истифадә етмәк үчүн өз саһиб-нә бурахмаг вәзифәсини јеринә јетирир.

Республиканын базар иғтисадијјатына кечдији һал — һа-зырки дөврдә банклар пул вәсаитләринин учотунун апарыл-масында апарычы јерләрдән бирини тутур. Республика миғ-јасында мәчму иғтимаи мәнсулун истеһсалы вә бөлкүсү үзә-риндә нәзарәт етмәк билаваситә банкларын фәалдјјәти илә бағлыдыр. Буна көрә дә дөвләтин идарә едилмәсиндә бан-клардан әсас идарәетмә институту кими истифадә олунар.

Апарылма дөврүндән асылы олараг банк системиндә һә-јата кечирилән нәзарәт халг тәсәррүфатынын диқәр саһә-лериндә олдуғу кими әввәлчәдән, чари вә сонрадан апары-лан нәзарәтә бөлүнүр.

Әввәлчәдән апарылан нәзарәт план, смета, бүдчә, штат вә тәсәррүфат мұгавиләләринә бахыларкән вә онлар тәсдиг олунаркән тәтбиг едилир.

Чари нәзарәтдән тәсәррүфат вә малијјә әмәлијјатлары-нын апарылмасы просесиндә истифадә олунар. Банк систе-миндә бу чүр нәзарәт малијјәләшдирмә, кредитләшдирмә просесиндә, онларла әләгәдар сәнәдләрин тәртиб олулма-сында, һәмчинин әмәлијјатларын учотда әкс етдирилмә-синдә кениш тәтбиг едилир.

Сонрадан апарылан нәзарәт малијјә-тәсәррүфат әмәли-јатлары баша чатдыгдан сонра апарылыр. Банклар бу чүр нәзарәти, ичра олуномуш әмәлијјатларын дүзкүнлүјүнә нә-зарәт етмәк мөгсәдилә мұәссисә, тәшкилат вә диқәр иғтисади субъектдә һәјата кечирирләр.

Мә'лумат мәнбәјинә вә апарылма үсулларына көрә бү-түн нөв нәзарәтләр натура (фактики) формасында вә сәнәд-ли апарылан нәзарәтә бөлүнүр. Биринчијә натура форма-сында һәгиги јохланылан объектләр, икинчијә исә сәнәд-ләр вә һесабат мә'луматлары дахилдир. Натура формасын-да һәгиги јохлама апармагла тәшкил едилән нәзарәтә, јох-ланылан объектә натурада (јериндә) бахыш кечирмәк, он-лары өлчмәк, чәкмәк, сәјмаг, материал дөјәриллиләрин инвентарлашдырылмасыны апармаг кими зәрури ишләр дахилдир.

Банкларда — бунлар дөвријјә кассасындакы пулун, пул әскинасларынын вә еһтијат фондунун сиккәләринин сајылмасы, харичи валјутанын, гижмәтли материалларын вә башга гижмәтлиләрин натурада јохланылмасы, тикинти вә гурашдырма ишләринин нәзарәт гәјдасында өлчүлмәси вә саирә дахилдир.

Сәнәдли нәзарәтә, нәзарәт объектинин сәнәдләр, һесаба-лар, мұхтәлиф һесабламалар, арајышлар, мұхтәлиф араш-дырмалар (изаһатлар) вә с. әсасында өјрәнилмәси дахилдир.

Гаршыја гојулан мөгсәддән, көрүлән ишин һәмчиндән, тәтбиг олунан үсуллардан асылы олараг нәзарәтин апа-рылмасында — иғтисади төһлил, јохлама вә тәфтиш кими методлардан истифадә едилир (бунлар һағгында дәрслијин I—II фәслиндә әтрафлы бәһс олуномушдур).

Милли, агро-сэнаје вэ сэнаје-инвестисија банкынын тачечилијиндэ олан банкларда апарылан сэнэдли тэфтиши һэмин банкларын тэфтиш-нэзарэт апараты һэјата кечирит. Адлары чэкилэн банклар һэр бир банк шөбөсиндэ (онлара табе олан банкда) илдэ бир дэфэдэн аз олмајараг сэнэдли тэфтиш апарырлар. Бир гайда олараг тэфтиш комплекс апарылмалы вэ тэфтиш олунаг банкын бүтүн фаалијјэт саһэлэринин — кассанын, учот-эмэлијјат саһэсинин, кредит эмэлијјатларынын, һесаблашмаларын, капитал гојулушларынын малијјэләшдирилмәсинин, пул тэдавулунун, эмәк һаггы фондунун сәрф олунмасы үзэриндэ нэзарэтин вэ саирэнин жохлаһылмасыны эһатэ едир.

Тэфтиш ишлэри Милли, агро-сэнаје вэ сэнаје-инвести-сија банкы тэрэфиндэн планлашдырылыр. Планда тэфтиш объекти, онун апарылма мүддэти, тэфтишин эһатэ етдији дөвр вэ ким тэрэфиндэн апарылмасы кестэрилит. Тэфтиш объекти сечилэркэн тэфтиши тэшкит едэн банк, тэфтиш апарылмасы банкда эввэл апарылмыш тэфтиши нэзэрэ алыр.

Тэфтиш үчүн вахт мүэјјэн едилэркэн јеринэ јетирилчэк ишин һэчми, жохламанын эһатэ едэчэји дөвр вэ тэфтишин програмы нэзэрэ алыһыр (бунун үчүн тәлиматда нэзэрдэ тутулуш мүддэтдэн чоһ олмамагла).

Бир гайда олараг сэнэдли тэфтиш, тэфтиш бригадасы тэрэфиндэн апарылыр. Адэтән тэфтиш кедэн бригада эввэлчэдэн һазырлыг ишлэри көрмэлидир. Бунлара јеринэ јетирилчэк ишин графика вэ ишчи планынын — програмынын тәртиб едилмәси, тэфтиш бригадасынын үзвлэри арасында иш бөлжүсүнүн апарылмасы, идарэдаһили муһасибэтлэрэ даир һесаблашмалары вэ с. эмэлијјатлары өзүндэ экс етдирән ишләр даһилдир. (Бунлар I—II фәсилдэ кениш шәрһ олунуб).

Банк системиндэ нөгсанларын гаршысынын алынмасында банкдаһили чари нэзарэтин дэ ролу бөјүкдүр. Банкдакы чари нэзарэт сәнэд дөријјәси просесиндэ вэ баш веречэк эмэлијјатлар рәсмиләшдирилэркэн һэјата кечирилит. Бу нэзарэт рәсмиләшдирә салынмыш бүтүн сәнэдлэри вэ учот гејдлэрини эһатэ едир.

Чари нэзарэтин әсас вәзифәси эмэлијјатларын гаһуна-ујғунлуғуну, сәнэдлэрин тәртиб едилмә просесинин баша чатмасы әрәфәсиндэ дүзкүн рәсмиләшдирә салынмасыны вэ учотда дүзкүн экс етдирилмәсини, һабелә пул вэ диқәр мадди дөјерлилэрин галығы һагда учот мәлүматларынын,

кассада вэ анбарда олан һәгиги галыға ујғунлуғуну жохламадан ибарәтдир.

Банк системиндэ чек бланкларындан, гәбзләрдән, фиалиалларасы авизиолардан истифадәјә чидди нэзарэт олунур. Бу чүр нэзарэтин вахташыры һэјата кечирилмәси чек китабчаларынын, чеклэрин оғурланмасынын, башга банклардан вэ һесаблардан гаһунсуз јолла пул алынмасынын гаршысыны алмаға шәраит јарадыр.

Банкдаһили чари нэзарәтлэ јанашы, банк тәшкитлатларында сонрадан апарылан нэзарәтә дэ чидди фикир верилит.

Бу чүр нэзарэтин мәгсәди артыг баша чатдырылмыш эмэлијјатларын дүзкүнлүјүнү, гаһунаујғунлуғуну, мәгсәдәујғунлуғуну вэ онларын учотда экс етдирилмә вәзиддәсини мүэјјән етмәкдән ибарәтдир. Чари нэзарәтдән фәргли олараг, сонрадан апарылан нэзарәт, сәнэд дөвријјәси просесиндэ һэр бир эмэлијјата дејил, үмумиликдә бүтүн эмэлијјатларын сәнэдләшдирилмәсинин вэ учотда экс етдирилмәсинин дүзкүнлүјү үзэриндэ нэзарәти һэјата кечирир.

Сонрадан апарылан нэзарәт, эввэлчэдән вэ чари нэзарәт дөврүндэ бурахылмыш сәһвлэрин ашкар едилиб дүзәлдилмәсинә шәраит јарадыр.

Учот-эмэлијјат ишлэринин мүхтәлиф саһэлэриндэ, онларын характерини мүэјјәнләшдирән мүхтәлиф жохлама методлары мөвчуддур. Һесаблашма, чари, ссуда вэ башга һесаблир үзрә ичра едилмәк үчүн гәбул едилән пул-һесаблашма сәнэдлэринин там вэ һүгуги чәһәтчә дүзкүнлүјүнүн жохлаһылмасыны буна мисал кестөрмәк олар. Бу чүр жохламада эмэлијјатын, һесаб саһибинин (мүштәринин) фаалијјәтинин характеринә ујғунлуғу вэ һәмин һесабын мәгсәдди тәјинаты ајдынлашдырылыр. Бунунла јанашы, гадаған едилмиш аванслашдырманын, һабелә мөһдудлашдырылмыш вэ ја мүхтәлиф гайдаларла јолверилмәз эмэлијјатларын олуб-олмамасы да жохлаһылмалыдыр. Бундан сонра сәнэдлэрин вэ онларын рәсмиләшдирә салынмасынын дүзкүнлүјү жохлаһылыр. Бурада мөһүрүн вэ имза нүмунәсинин дүзкүнлүјү, онларын гүввәдә олан бланк формасында олмасы, позунту вэ дүзәлишин едилиб-едилмәси вэ саирә ајдынлашдырылыр.

Банк системиндэ јол верилмиш нөгсан вэ чатышмазлыгларын арадан галдырылмасында системдаһили жохламаларын вэ тэфтишлэрин ролу бөјүкдүр. Бир гайда олараг,

жохламалар ишләрин тәшкили вәзијјәти вә кедишини өҗрәнмәк вә бу сәһәдә жохлаһылан банка мұвафиг көмәклик көстәрмәк мөгсәди илә апарылып.

Банк системиндә системдахили, сәнәдли тәфтиш сонрадан апарылан нәзарәтин ән тәсирли формасы һесабулу. Тәфтишин нәтичәси актла рәсмийјәтә салыһыр (дәрслијин III фәслиндә бу һағда әтрафлы мәлүмат верилмишдир).

21. 2. Пул һағдлығынын, гијмәтлиләрин вә емиссија-касса ишләринин тәфтиши

Милли Банк (сәнәје-инвестисија, аграр-сәнәје банкы) өз банклары (филиаллары) васитәси илә халг тәсәррүфатына касса хидмәтини һәјата кечирир. Республиканын касса мәркәзи вә ваһид емиссија банкы олмағла, о пул тәдәвүлүнү тәшкил едир вә низамлајыр.

Пул вә дикәр гијмәтлиләрин тәфтиши, жохлама апарылан банкын фәалијјәтинә мәнфи тәсир көстәрмәмәси истигамәтиндә тәшкил едилмәлидир. Бу мөгсәдлә тәфтишә касса ишчиләри фәлбуолунур, банкын вәзифәли шәхсләринин вә биләваситә пул вә мадди гијмәтлиләрә мәс’ул олан шәхсләрин иштиракы илә жохлама апарылып.

Һағд пуллар дөвријјә кассасында, ахшам кассасында, һағд-һесабу кассасында, инкассаторларын вә кассирләрин мадди-мәс’улијјәтиндә олур.

Јерләшмә јериндән асылы олмајарағ пуллар натурада, јолда олан пуллар исә учот рекестрләринә вә мұвафиг тәдигедичи сәнәдләрә әсәсән жохлаһылмалыдыр.

Еһтијатда олан пул әскинаслары вә метал сиккәләр тәдәвүлә бурахылмамыш еһтијатда олан пул нишанәләрини көстәрир. Еһтијат фондунда олан пул әскинаслары вә сиккәләри дә кассада олан пул кими ики мәрһәләдә – әввәлчә үзәринә јарлыклар вурулмуш дәстләр вә кисәләрдә олан сиккәләр, сонра исә ајры-ајры пул әскинаслары сајылмағла тәфтиш олунур.

Пул әскинаслары вә метал сиккәләри үзрә еһтијат фонду китабында апарылан гејдијатлар, һабелә балансархасы, “Мұһафиздә олан еһтијат фонду” һесабынын мәлүматлары күндәлик балансын мәлүматлары илә үзләшдирилмәлидир.

Банкын рәһбәрлији — мүдири, баш мұһасиби вә баш

кассири дөјишдирилән һалларда еһтијат фондунда олан бүтүн пул әскинаслары вә сиккәләр сәһифәләр вә вәрәгләр үзрә башдан-баша сајылмалы вә онларын һәгиги вәзијјәти мөјјән едилмәлидир.

Бир гајда оларағ дөвријјә кассасында вә еһтијат фондунда пул әскинаслары вә сиккәләрлә јанашы дикәр мадди дөјәрлиләр дә олур. Бунлара харичи валјуталары, өдәниш сәнәдләрини, маркалары, чидди һесабуат бланкларынны вә сајрәни мисал көстәрмәк олар. Бунлардан башға һәр бир банкда күндәлик иш тәчрүбәсиндә истифадә олунан сәнәдләр дә (ссудалар үзрә өһдәликләр, ссуданын өдәнилмәсинә верилән тәминат (зәманәт) мәктубу вә с.) сахлаһылып. Тәфтиш просесиндә кассаларда вә еһтијат фондунда олан бүтүн бу дөјәрлиләр сајылмалы, мұвафиг учот мәлүматлары илә үзләшдирилмәли вә сон нәтичә мөјјән олунмалыдыр.

Бүтүн гијмәтлиләр, нөвләри, тәјинатлары вә нишанәләри үзрә ајры-ајрылығыда јанмајан кассаларда сахлаһылмалыдыр. Харичи валјуталар зәфрләрдә валјута нишанәләри үзрә јерләшдирилмәлидир.

Тәфтиш заманы харичи валјуталар вә өдәниш сәнәдләри башдан-баша, бир-бир сајылмалыдыр. Жохламанын (сајылманын) нәтичәси мұһасибат учотунун мәлүматлары илә үзләшдирилмәлидир.

Харичи валјутанын вә харичи валјута үчүн тәртиб едилән өдәниш сәнәдләринин галығы һәр күн онларын учотуну апармағ үчүн нәзәрдә тутулмуш китабда әкс етдирилир. Бир гајда оларағ һәммин китабу анбардарда олур.

Касса әмәлијјатларынын тәфтиши. Пул әмәлијјатларынын апарылмасы мөгсәди илә һәр бир банкын касса шәбәсинин нәздиндә мөдахил вә ја мөхарич кассалары, ахшам кассалары вә һағд дахил олан пулларын һағд-һесабыны апаран кассалар олур.

Мөдахил кассаларына пулларын гәбулу, әмәлијјатларын характериндән асылы оларағ мұвафиг сәнәдләрә әсәсән һәјата кечирилир.

Жохлама заманы пулларын гәбулу олунмасы вә учотда әкс етдирилмәси үзрә әмәлијјатларын бир гисми сечмә гајдада жохлаһылмалыдыр. Бурада ахшам кассаларынын әмәлијјатлары хүсуси дигәтлә нәзәрдән кечирилмәлидир.

Банка дахил олмалы пулларын там дахил олма вәзијјәти сонрақы күн вәзијјәтинә (сонрақы тарихә) жохлаһылып. Касса мөхарич әмәлијјатлары (пулларын кассадан бура-

кылмасы) банк чеки вә дикәр мувафиг мэхарич эмәлијјаты сәнәдләринә әсасән һәјата кечирилик.

Касса мэхарич эмәлијјатларынын тәфтишинә сәнәдләрин вә онларынын бүтүн мәрһәләрдә рәсмијјәтә салынмасынын, бу эмәлијјатларынын учотда әкс етдирилмә вәзижәтинин јохланылмасындан башланыр.

Күн үзрә һесаблинан касса мэхарич сәнәдләринин јекун мәбләғи, амбардарын касса китабындакы касса һесабынын кредит дөвријјәсинин мәбләғи, һәмчинин ичмал карточка, ја дөвријјә вә ја галыг һаггында күндәлик мә'луматла мүгајисә олунараг кәнарлашмалар мүјјәнләшдирилир. Булардан сонра касса мэхарич сәнәдләринин мәбләғи һесаблишма, хүсуси ссуда, чари вә дикәр мувафиг һесаблирын дебет јазылышлары илә мүгајисә олунар (үзләшдирилир).

Касса мэхарич эмәлијјатларынын учот мә'луматлары илә үзләшдирилмәси (гаршылыгы јохланмасы) касса дөвријјәсинә даир кассирин касса һесабаты арајышында көстәрдји мәбләғ, нәзарәтчинин касса журналындакы јазылышлары илә мүгајисә етмәклә һәјата кечирилир. Үмуми касса дөвријјәси ичмал арајышда көстәрилир. Онун мәбләғи, мүһасибатлығын үмуми журналында көстәрилән касса дөвријјәсинин мәбләғи илә, ичмал карточка, дөвријјә чәдвәли вә ја гижәтлиләрин анбар китабынын мә'луматлары илә гаршылыгы јохланылмалыдыр. Һәмин китабда ејни заманда күндәлик балансла үзләшдирилән касса галығы да әкс етдирилир.

Кассалар үзрә касса дөвријјәси һаггында ичмал арајыш, эмәлијјат кассирләринин һесабат арајышларынын мә'луматларына, һагг-һесаб кассирләринин вә ашхам кассаларындан дахил олан пуллар һаггында журналда апарылан гејдијјатлара әсасән тәртиб олунар.

Касса эмәлијјатларынын тәфтиши заманы касса дөвријјәсинин оператив учотунун дүзкүнлүјү диггәтлә јохланылмалыдыр.

Емиссија эмәлијјатларынын тәфтиши. Касса ресурсларынын (еһтијатларынын) низамланмасы пул әскинаслары вә метал сиккәләр үзрә еһтијат фондунун јарадылмасы илә һәјата кечирилир. Онлар пул әскинаслары вә метал сиккәләр үзрә дөвријјә кассасынын оператив гәјдәда низамланмасына сәрф олунар. Дөвријјә кассасынын низамланмасы принципи, кассаларда олан артыг пулларын еһтијат фондуна көчүрүлмәсинә вә дөвријјә кассасынын еһтијат

фонду һесабына мөһкәмләтмәкдән ибарәтдир. Дөвријјә пулларын бурахылмасына Милли Банк ичазә верир.

Еһтијат фонду үзрә эмәлијјатларын башдан-баша тәфтиш олунамасы вә касса дөвријјәсинин вәзижәтинин өјрәнилмәси, еһтијат фонду вәсаитинин јердәјишмәсинә вә мүһафизә олунамасына, дөвријјә барахылан пулларын ганунајуғунлуғуна, касса еһтијатларынын республикадахили низамланмасына вә дикәр бу кими мәсәләләрә дүзкүн гижәт вермәјә шәраит јарадыр.

Дөвријјә пулларын бурахылмасынын тәфтишинә дөвријјә кассаларынын мөһкәмләндирилмәси (вәсаитлә тәмин олунамасы) һаггында сифарилшләрин әсасландырылма вәзижәтинин јохланылмасындан башланылыр. Бу заман бүтүн өдәнишләрин чари пул дахил олмалары һесабына һәјата кечирилә билмәмәси әсаслы шакилдә ајдынлашдырылмадыр. Касса дөвријјәсини јохламаг үчүн хүсуси һесаблишма үсулу сечилир вә һәғиги касса дөвријјәси касса дөвријјәсинин учоту чәдвәлинин мә'луматлары илә мүгајисә едилир. Сонра сечмә үсулла дөвријјә бурахылан пулун дүзкүн сәнәдләшдирилмәси, пулун дөвријјә бурахылмасы һагда ичазәнин мөвчудлуғу вә онун мәгсәдәјуғун истифадә олуна вәзижәти јохланылыр.

Бир гәјда олараг банкларын дөвријјә кассасында топланан јарарсыз һала дүшмүш пул әскинаслары, јарарлы пул әскинаслары илә әвәз олунар. Белә ки, јарарсыз һала дүшмүш пуллар дөвријјәдән көтүрүлүр, әвәзиндә јарарлы пуллар дөвријјә барыхылыр. Тәфтишчи јохламанын кедишиндә бу эмәлијјатларын ардычыллығыны вә ганунајуғунлуғуну әтрафлы нәзәрән кечирмәлидир.

Тәфтишчи ејни заманда гижәтлиләрин анбар учоту китабы вә күндәлик баланс мә'луматларына әсасән касса галығына нәзарәти һәјата кечирмәли вә мувафиг дөвр үзрә һәғиги галығы мүәјјән олунамаш лимитлә мүгајисә етмәлидир. Даһа доғрусу, о, кассада лимитдән артыг пул галығы олуб-олмамасыны мүәјјәнләшдирмәлидир.

Нағд харичи валјута вә валјута илә апарылан өдәниш сәнәдләри үзрә эмәлијјатларын тәфтиши. Республиканын мүстәғиллик газанмасы вә бунунла әлағәдар харичи иғтисади әлағәләрин кенишләнмәси валјута илә һесаблишма эмәлијјатларынын илдән-илә артмасына сәбәб олмушдур. Валјута илә апарылан банк эмәлијјатларынын кетдикчә артмасы банкын да нәзарәт функцијасыны әһәмиј-

јатли дәрәчәдә кенишләндиришидир. Бу сәһәдә тәфтишин гаршысында дуран ән мүнүм вәзифәләрден бири нағд харичи валјуталарын вә валјута илә апарылан һесаблашмаларын мөгсәдәујғунлуғуну вә бу әмәлијјата даир рәсмиләшдирилән сәнәдләрә әсасән алынған дәјәрлиләрин вахтылы-вахтында мөдаһил олунуб-олунмамасыны јохлајыб һәги вәзижәти ашқара чыхармагдан ибарәтдир.

Нағд харичи валјуталар, чекләр вә валјута илә апарылан әмәлијјатлара көрә рәсмиләшдирилән башга өдөниш сәнәдләри республиканын Милли Банкына (вә дикәр мұвафиг банклара) манаты валјутаја дәјишмәк (харичи валјутаны сатын алмаг), чари һесабдан өдөниш апармаг вә харичи валјутаны башга өлкәјә көчүрмәк үчүн валјута илә ишләрән мағазалардан, ресторанлардан, бар, кафе вә саирә мөһбәләрден даһил олур. Һәмин мөһбәләрдә нағд валјута вә валјута илә һесаблашма апармаг үчүн рәсмиләшдирилән өдөниш сәнәдләри онларын әризәсинә әсасән даһил олур. Әризәдәки мөһбәләр сатын алынмыш вә өдөнилмиш чекләрин (ғәбзләрин) хүсуси рејестринә көчүрүлүр вә бу јазылышлара әсасән касса мөдаһил ордери тәртиб едилди.

Тәфтишчи јохламанын кедишиндә нағд валјуталарын вә валјута илә рәсмиләшдирилән өдөниш сәнәдләринин там вә вахтында өдөнилиб-өдөнилмәмәсини мүәјјән етмәк мөгсәди илә әризәдә көстәрилән мө луматлары, рејестрдәки мө луматлара үзләшдирир. Рејестрдәки мөһбәләрин мөдаһил ордеринин мөһбәгинә ујғун олуб-олмамасыны мүәјјәнләшдирир.

Тәфтишин апарылмасы просесиндә саир харичи валјута әмәлијјатлары үзрә һесаблашма әмәлијјатларынын ганунаујғунлуғу да јохланылмалыдыр.

Гијмәтли металлар вә башга гијмәтлиләр үзрә әмәлијјатларын тәфтиши. Гијмәтли металлар үзрә әмәлијјатлар Милли Банкда республика Малијјә назирлијинин һесабына һәјата кечирилир.

Сатын алынмыш гијмәтли металларын дәјәри Малијјә Назирлији илә һесаблашмаларын мұхтәлиф субһесабларында әкс етдирилир. Субһесабларда нағд ғызыл, нағд күмүш, нағд саир јүксәк гијмәтли металлар вә антиквар мө мулатлары учота алыныр. Онларын ажры-ажрылыгда вә һәр бир гијмәтли метал нишанәси үзрә учоту апарылыр.

Тәфтишчи бүтүн субһесабларын кредити үзрә баш вөрән әмәлијјатларын, һәлә даһил олмамыш гијмәтли метал-

лар үзрә исә мұвафиг субһесабларын дебәт јазылышларынын әсасландырылмыш олмасыны јохламалыдыр.

Тәфтишин кедишиндә маркалар, мұхтәлиф гијмәтлиләр вә сәнәдләр үзрә олан әмәлијјатларын да ганунаујғунлуғу јохланылмалы вә онлар объектив гијмәтләндирилмәлидир.

Касса ишләринин тәшкилини јохланылмасы. Пулларын вә мадди гијмәтлиләрин гәбул олунмасы вә верилмәси үчүн кассаларын тәркибиндә структур бөлмә кими мөдаһил, мөхарич вә ја мөдаһил-мөхарич кассалары јарадылыр. Јохламаја касса апаратынын гурулушунун, кассирләр арасында вәзифә бөлкүсүнүн дүзкүнлүјүнүн, пулларын вә гијмәтлиләрин мұһафизә олунмасына көмөк едән шәраитин нәзәрден кечирилмәсиндән башланылыр. Бир гәјда олараг, гијмәтлиләрин е тибарлы горунмасына вә кассирләрин нормал ишләмәләринә наил олмаг үчүн кассалар лазыми аваданлыгларла тәләб олунан сәвијјәдә тә мин олунмалыдыр.

Касса јерләшән сәһә (отар), кәнар шәхсләрин пулун сахландығы јерә кирә билмәләринә имкан вермәјән формада тәшкил олунмалыдыр. Пул бураһылан пәнчәрә е тибарлы олмалы вә онун гаршысында мұштәриләр үчүн дә нормал шәраит јарадылмалыдыр.

Тәфтишчи јохламанын кедишиндә бу вачиб ишләрә етрафлы нәзәрден кечирмәли вә мөвчуд нөгсанлары мүәјјән етмәлидир.

Јохламанын кедишиндә ејни заманда ахшам кассаларында, тәкрар сәјма (һесаблама) кассаларында ишләрин тәшкили, пулларын, мадди гијмәтлиләрин мұһафизәсинин (сахланылмасынын) тәшкили вә онларын тә лимата ујғунлуғу диггәтлә арашдырылмалыдыр. Тәфтишчи пул вә мадди гијмәтлиләрин әскик кәлмәси, мөнимсәнилмәси вә дикәр һалларын ашқар едилмәси заманы банкын рәһбәрлији тәрәфиндән онлара даир нә кими тәдбирләрин көрүлдүјүнү дә мүәјјәнләшдирмәлидир.

21. 3. Һесаблашма әмәлијјатларынын тәфтиши

Банклар, алынмыш маллара, јеринә јетирилмиш ишләрә вә көстәрилмиш хидмәтләрә көрә нағдсыз һесаблашмалары вә дикәр бу кими башга һесаблашмалары тәшкил едир вә һәјата кечирир.

Нағдсыз һесаблашмалар мұхтәлиф формаларда апары-

лыр. Буялара һесаблашмаларын аксепт, аккредитив, хусу-си һесап вә чекләрлә һесаблашма формаларыны мисал кәс-тәрмәк олар.

Банклар һесаблашма әмәлијатларынын апарылмасы һаггында гүввәдә олан гајдаја чидди әмәл етмәлидир. Бу-нунла јанашы онлар һесаблашма сәнәдләринин әмтәә үчүн (маллар, ишләр вә хидмәтләр үчүн), вахтында рәсмијјәтә салынмасына вә һесаблашма сәнәдләринин вахтында едә-нишә тәгдим олунамасына, онларын аксепт етмәдән имтина едилмәсинин әсәсләндирылмыш олмасына, мугавилә вә едәниш интизамына әмәл олунамасына билаваситә нәзарәт етмәлидирләр.

Бу вәзифәләр јеринә јетириләркән банклар, онларда ачылан һесабларын һүгуи чәһәтчә дүзкүн рәсмијјәтә са-лынмасына, пулларын һесапларда дүзкүн чәмләшдирилмә-синә, онларын ганунаујғун вә мәсәдјәнлү истифадә едил-мәсинә, едәнишләрин нөвбәлијинә әмәл олунамасына, әмәк һаггыны вермәк үчүн мүәссисә вә тәшкилатлара бу-рахылан пулларын дүзкүн верилмәсинә, едәниш тәләбна-мәләринин аксепт едилмә гајдасына әмәл олунамасына, кре-дитләрин верилмә вә вахтында едәнилмәсинә вә онлар үчүн гануна (тә лиматла) нәзәрдә тутулан дикәр мәсәлә-ләр вә әмәлијатлар үзәриндә чидди нәзарәт етмәлидирләр.

Һесаблашма һесабынын вә чари һесабын тәфтиши. Бу һесабларын тәфтишинә, онларын һүгуи чәһәтчә дүз-күн рәсмијјәтә салынма вәзижәтинин јохланылмасындан башланыр. Һәр бир мүштәри үчүн банкда һесаблашма вә чари һесабын ачылмасы һүгуи сәнәдләрлә рәсмијјәтә са-лыныр. Бу һесаплар ачылдыгы андан банкла мүштәриләр арасында һүгуи мүнәсибәтләр јаранмыш олур. Бу мүнәси-бәтләрин позулмасы мадди зијанын баш вермәсинә сәбәб ола биләр.

Јохлама заманы һесабларын ачылмасы нәзәрдә тутулан сәнәдләр нәзәрдән кечирилик вә ахырынчы тәфтишдән сонра ачылмыш бүтүн һесапларын һүгуи бахымдан дүз-күнлү ју башдан-баша тәфтиш едилер.

Һесап ачмаг үчүн мүштәринин сәнәдләринин арасында (ишиндә) мүәссисәнин јарадылмасы, јенидән тәшкил едил-мәси һаггында әмрин, гәрарын, сәрәнчамын вә низамнамә-нин (әсәснамәнин) сурәти вә дикәр тәләб олунам сәнәдләр олмалыдыр.

Бунунла јанашы банкда мүәссисәнин (тәшкилатын вә с.)

мөһүрлә тәсдиг олунамш имза нүмунәләри олан сәнәди дә олмалыдыр. Тәфтиш заманы адына һесап ачылан һүгуи вә физики шәхсләрин банкда јухарыда гејд олунам сәнәдләри-нин там олмасы вә һесапларын ачылмасынын ганунаујғун-луғу әтрафлы јохланылмалы вә бу сәнәдәки нөгсанлар аш-кар едилмәлидир.

Мүәссисәләр, бирликләр вә тәшкилатлар һесаблашма һесабындан башга, онлара хидмәт едән банкда ссуда вә ја хусуи ссуда һесабы да ача биләрләр. Бу һесапларын ачылмасы үчүн банка тәгдим олунамш сәнәдләр (әризә-әһ-дәлик вә с.) һесаблашма һесабыны ачмаг үчүн тәгдим едилмиш сәнәдләр олан говлуғда сахланылмалыдыр. Тәф-тишин кедишиндә һәмин говлуғда олан бүтүн сәнәдләр вә онларын һүгуи чәһәтдән ганунаујғунлуғу јохланылмалы-дыр.

Бу һесаплар үзәр сәнәдләрин дүзкүн рәсмијјәтә салы-намасы факты ашкар едилән һалларда тәфтишчи гануна тәләб олунам бүтүн сәнәдләр тәгдим олунам кими һесап үзәр мәхарич әмәлијатларынын дајандырылмасына даир јохлама апарылан банка кәстәриш вермәлидир.*

Тәфтишин кедишиндә ашкар едилмиш нөгсанларын ха-рактериндән асылы олараг комиссијанын рәһбәри (сәдри) баш вермиш бүтүн әмәлијатларын башдан-баша јохла-нылмасыны тәшкил едә, јахуд онлары сечмә үсулла јохла-магла кифајәтләнә биләр.

Һесаблашма һесабы вә чари һесап үзәр әмәлијатла-рын тәфтиши. Бу һесаплар үзәр әмәлијатлар әсәсән әсас фәалијјәт үзәр апарылыр. Тәфтишчинин бу сәнәдә әсас вә-зифәси әмәлијатларын мувафиг һесапларда дүзкүн әкс етдирилмәсини мүјјән етмәкдән ибарәтдир. Бунунла әла-гәдар ишләрин дүзкүнлү ју кедишатына сәнәдләр јохла-ныларкән нәзарәт етмәк олар. Ганунсуз әмәлијатларын баш вермәсини вә онларын мувафиг һесапларда дүзкүн әкс етдирилмәсини сәнәдләрин реквизитләринин васитәси илә мүјјән етмәк олар.

Тәфтишчи мүштәринин мувафиг һесабындакы вәсаит галығына гаршы банкын нечә һәрәкәт етмәсинә (галыг мәбләғиндән артыг мәбләғдә әмәлијат апармасына) хусуи фикир вермәлидир. Һесапларын бағланылмасы үзәр гәра-

* Һесаблашмаларын формалары вә онларын хусуијјәтләри бу дәр-слијин V фәслиндә кениш шәрһ олунамшдур.

рын дүзкүн олуб-олмамасынын мүэжэн едилмәси тәфтишчинин гаршысында дуран әсас вәзифәләрдәндир.

Тәфтишин кедишиндә өдәниш нөвбәсинә әмәл олунма вәзијјәтинин өјрәнилмәси дә диггәти чәлб етмәлидир.

Һесабламма вә чари һесабадан нәинки һесаб саһибинин (мүәссисә, бирлик вә с.) сәрәнчамына әсасән өдәнишләр, һәм дә мәчбури иддиа мәбләғи, ичра сәнәди вә она бәрабәр сәнәдләр үзрә диқәр борч мәбләғләринин өдәнилмәси дә апарылыр.

Тәчрүбәдә бә'зән мүштәренин һесабында, өдәниш үчүн банка тәгдим едилән сәнәдләрдәки мәбләғ гәдәр вәсаит галығы олмур.

Бу чүр һалда банк хидмәт кәстәрдији мүштәрисиндән тәләб олунан борч мәбләғини һесабадаки пул галығы вә һесаба јени даһил олан пул вәсаити даирәсиндә өдәмәк мөгсәди илә өзүнә тәгдим олунан өдәниш сәнәдләрини онлары характериндән асылы оларағ (әмәк һағгы үзрә, бүдчәјә, ссуда үзрә вә с.) гүввәдә олан гајдаја (ғанунчулуға) мұвафиғ нөвбәјә дүзүр.

Јохламанын кедишиндә тәфтишчи бу чүр һалларын гүввәдә олан гајдаја мұвафиғлијини мүэјјән етмәли вә онлар үзрә нөгсанлары ашқара чыхармалыдыр.

Банклар, әмәк һағгы үзрә борчлары өдәмәк мөгсәди илә мүәссисәләрә, бирликләрә, тикинти тәшкилатларына вә с. бурахдығы мәбләғ үзәриндә чидди нәзарәт олунмасына хүсуси фикир вермәлидир.

Бу мөгсәдлә банкдан пул бурахыларкән әввәлчәдән нәзарәт, әмәк һағгыны өдәмәк үчүн пулун алынмасына тәгдим едилән сәнәдләр јохланыларкән (пулун өз тә'јинатына ујғун истифадә едилмәси) исә сонрадан олан нәзарәт һәјата кечирилик.

Банкын бурахдығы әмәк һағгы мәбләғләринин өз истигамәтинә дүзкүн истифадә едилмәсинин мүэјјән едилмәсинин ән тә'сирли формасы сонрадан олан нәзарәтдир. Сонрадан олан нәзарәт банкын кредит шө'бәси тәрәфиндән мүәссисә, бирлик, тәшкилат вә саирә объектләрин өзләриндә јохлама апармагла һәјата кечирир. Јохлама, әмәк һағгы мәбләғләрини өдәмәк үчүн банкдан алынмыш мәбләғин (вәсаитин) учоту карточкасында апарылан јазылышыны, шәхси һесаблардаки јазылышларла мұгајисә етмәк јолу илә апарылыр.

Хидмәти е'замијјәт үчүн мүәссисә, бирлик вә тәшки-

латлара верилән вәсаит үзәриндә дә банк нәзарәти тәшкил едилир. Бунун үчүн пул бурахыларкән гүввәдә олан гајданын әлдә рәһбәр тутулмасы, планлашдырылан һәддә әмәл олунмасы вә һәмин вәсаитин өз тә'јинатына сәрф едилмәси диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Умумијјәтлә банкларын һансы мөгсәдә верилмәсиндән асылы олмајарағ бурахдығлары (көчүрдүјү, өдәдији) бүгүн вәсаит үзәриндә нәзарәт тә'мин олунмалыдыр.

НАҒДСЫЗ ҺЕСАБЛАШМАЛАР ҮЗРӘ ӘМӘЛИЈАТЛАРЫН ТӘФТИШИ

Нағдсыз һесаблашмаларын һәләлик ашағыдаки:

— аксепт, аккредитив, хүсуси һесаб, өдәмә тәләбнамәси вә чекләр вәситәси илә һесаблашма, планлы өдәниш вә гаршылығлы тәләбләрин мәбул едилмәси формалары мөвчуддур.

Һесаблашманын аксепт формасы кениш тәтбиғ олунан формадир. О, маллара (әмтәлләрә), тикинти-гурашдырма ишләринә вә јеринә јетирилән хидмәт ишләринә көрә нағдсыз гајдада һәјата кечирилик. Һесаблашманын бу формасы маллара вә хидмәтләрә көрә башга шәһәрдә олан мүәссисә, бирлик вә тәшкилатлар арасында һесаблашмалар апармагда, башга һесаблашма формаларына нисбәтән үстүнлүк тәшкил едир. Һесаблашмалар вә өдәнишләр һәјата кечириләркән рәсмијјәтә салынан сәнәдләр чидди нәзарәтә мә'руз галыр (јохланылыр) вә онлар сәнәдли тәфтишин объекти һесаб олунур.

Банк әмәлијатлары өдәниш тәләбнамәләри инкассаја гојмағ үчүн малкөндәрәнләрдән гәбул едилән андан башлајыр. Она көрә дә бүтүн әмәлијатлар үзәриндә нәзарәт һәмин андан тәшкил едилир.

Банқда сәнәдли јохлама апаран тәфтишчи банк нәзарәтинин нә дәрәжәдә чидди вә тә'сирли олмасына диггәт јетирмәлидир. Бунун үчүн тәфтишчи јохлама апардығы банкда малкөндәрәнләр тәрәфиндән тәгдим олунан өдәмә тәләбнамәсиндә кәстәрилән тәрәфләр арасында бағланмыш мұгавиләни вә диқәр мұвафиғ сәнәдләри тәләб едиб-етмәсини, әкәр мұгавилә вә ја сифариш олмадан малларын жүк-ләниб көндәрилмәси факты ашқар едилмишдирсә, банкын конкрет тәдбир көрүб-көрмәсини вә с. нәзардән кечирмәлидир.

Тэфтишчи мұвафиг малкөндөрэнләр үзрә аксептдән имтинаны вә онларын сәбәбләрини тәһлил етмәли, бу сәһәдә јол верилән нөгсанлары ашкара чыхармалыдыр. Бунун үчүн аксептдән имтиналар үзрә топланан сәнәдләр нәзәрдән кечирилмәлидир. Аксептдән имтина үзрә вәзижјәти вә бу сәһәдә јол верилән нөгсанларын сәбәбини дагиг мүәјјәнләшдирмәк үчүн тәфтишчи көндәрдији малларын дәјрији аксепт олулмагдан ән чох имтина олуна мүүссисәјә кетмәлидир. Тәфтишчи малкөндөрән мүүссисәдә ашағыдакылары өјрәнмәлидир:

— малкөндөрәнни мұгавилә шәртләринә риәјәт едиб-етмәмәсини;

— малалан (сифаришчи) мүүссисә вә тәшкилатлара мұгавиләдә вә сифаришдә нәзәрдә тутулмајан малларын көндәрилиб-көндәрилмәмәсини;

— сәнәдләрин мұгавиләдә нәзәрдә тутулан вахтда көндәрилиб-көндәрилмәмәсини;

— малларын аксептдән имтинасынын әсаслы олуб-оламасыны вә с.

Кредитлә тәмин олулмаг үчүн гәбул едилмиш һесаблашма сәнәдләри өдәниш дахил олана кими картотекада галыр. Она көрә дә мүштәриләрин дүзкүн кредитләшдирилмәсини вәзижјәтини вә инкассо үчүн көндәрилән өдәниш тәләбнамәләринин һәрәкәтини тәфтишчи өјрәнмәли вә бу сәһәдәки нөгсанлары мүәјјән етмәлидир.

Тәфтишин кедишиндә тәгдим олуна сәнәдләрин кејфијјәти, онлардакы реқвизитләрин долғунлуғуна, нөгсаны олан сәнәдләрин ичра олулмаг үчүн гәбул едилиб-едилмәмәсинә, картотекаларда олан вә вахтында өдәнилмәјән сәнәдләрин вә онларын мұгавилә шәртләринә риәјәт едилиб-едилмәмәсинин јохланылмасына хүсуси фикир верилмәлидир.

Аккредитивләр үзрә һесаблашмаларын тәфтиши. Аккредитивләр үзрә һесаблашмаларын нағдсыз һесаблашма формасында хүсуси чәкиси о гәдәр дә јүксәк дејилдир. Һесаблашмаларын бу формасы маллара, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрә көрә јалныз башга шәһәрли һесаблашмалар үчүн тәтбиғ едилдир. Аккредитив ачмаг үчүн тәләб олуна мәбләғин депонент едилмәси, һәмнин мәбләғи узун мүддәт дөвријјәдән кәнарлашдырыр. Она көрә аккредитивин мәбләғи вә мүддәти нисбәтән мәһдудлашдырылыр.

Аккредитивләр үзрә әмәлијјатларын тәфтишинә —

аккредитив үчүн тәгдим олуна сәнәдләрин дүзкүнлүјүнүн вә мәсәдәүјәғунлуғунун, онлар үчүн нәзәрдә тутулмуш мүддәтә әмәл олуна вә учотда әкс етдирилмә вәзижјәтинин јохланылмасында башланылыр. Јохламанын кедишиндә шәхси һесаблар үзрә ачылмыш аккредитивләрдән һәм мәбләғ, һәм дә малкөндөрән тәрәфин өдәниш вахты үзрә истифадәсинин вәзижјәти арашдырылмалыдыр. Бунлар исе өз нөвбәсиндә ачылан аккредитив мәбләғинин реаллығына вә нәзәрдә тутулан мүддәтин объективлијинә гижмәт вермәјә имкан верир.

Хүсуси һесаб үзрә һесаблашмаларын тәфтиши. Һесаблашмаларын бу формасында банкларда аз истифадә олуна. Хүсуси һесаб үзрә һесаблашма формасында надралларда тикинти-гурашдырма, кеоложи-кәшфијјат вә ләјиһә тәшкилатлары истифадә едирләр. Тәфтиш просесиндә тәфтишчи бу һесаба дахил олан вә ондан нағд буракылан пулларын дүзкүнлүјүнә вә ганунаүјәғунлуғуна чидди фикир вермәлидир.

Өдәмә тапшырығы илә һесаблашмаларын тәфтиши. Өдәмә тапшырығы илә һесаблашма формасында ән чох ејни вә башга шәһәрлә һесаблашмаларда малларын, јеринә јетирилмиш иш вә хидмәтләрин, һабелә гејри-әмтәә характерли әмәлијјатларын дәјрини (һаггыны) әввәлчәдән вә сонрадан өдәмәк үчүн истифадә олуна. Өдәмә тәләбнамәләри банк тәрәфиндән бирбаша ичра олулмаг вә нөвбәјә гојулмаг үчүн гәбул олуна.

Өдәмә тапшырығынын банк әмәлијјатларында кениш тәтбиғ олунамасы, баш верән әмәлијјатларын мәзмуну, рәсмијјәтә салынма гәјдасы вә учотда әкс етдирилмә вәзижјәти илә диггәтлә таныш олмағы тәләб едир. Бүтүн бунлар тәфтишин апарылдығы анда өјрәнилмәлидир. Сәнәдләр һәм формал әләмәтләр, һәм дә онларда көстәрилән әләмәтләр үзрә нәзәрдән кечирилмәлидир. Бу заман малкөндөрән тәрәфин мадди мәсулијјәтиндә сахланылан малларын дәјреинин өдәнилмәсинә јол верилиб-верилмәмәсини; гадаған олунамыш аванслар верилиб-верилмәмәсини; башга шәһәрә малкөндәрмәләрә вә көстәрилән хидмәтләрә көрә габагчадан өдәнилмәси гадаған едилмиш өдәнишләрә јол верилиб-верилмәмәсини вә с. јохламаг лазымдыр. Бунларла јанашы, аксепт тапшырығларын дүзкүн тәтбигинин вә аксепт үчүн депонент мәбләғләрин истифадәсинин ганунаүјәғунлуғу да јохланылмалыдыр.

Чеклэрлэ һесаблашмаларын тәфтиши. Нағдсыз һесаблашма үчүн истифада олунан чекләрә аксепт олунмуш, аксепт олунмамыш банк чекләри, лимитләшдирилмиш вә лимитләшдирилмәмиш банк китабчаларынын чекләри аид едилир.

Аксепт олунмуш вә олунмамыш банк чекләринин тәтбиги саһәси хәјли мәһдуддур. Маллара, јеринә јетирилмиш ишләрә, кәстәрилмиш хидмәтләрә вә дашынан јүкләрә көрә едәнишләрин лимитләшдирилмиш вә лимитләшдирилмәмиш чек китабчалары васитәси илә һәјата кечирилмәси нисбәтән кениш јајылмышдыр.

Һесаблашма чекләри васитәси илә апарылан һесаблашма әмәлијјатлары тәфтиш объекти һесаб едилир. Тәфтишин кедишиндә едәнишләрин вә сәнәдләрин рәсмийјәтә салынамасынын дүзкүнлүјү, һесаблашмаларын үзәриндә банк нәзарәтинин вәзијјәти, учот ишләринин вә әмәлијјатлара банкдахили нәзарәтин вәзијјәти јохланылмалыдыр. Тәфтишчи, лимитләшдирилмиш чек китабчаларындан лимит даирәсиндә чекин верилмәсини, малларын вә хидмәтләрин дәјәрини едәмәк мөгсәди илә лимитләшдирилмәмиш чек китабчаларынын тәгдим олунмасынын дүзкүнлүјүнү вә чекләрән истифада едән тәрәфә тәтбиг олунан санксија илә әлағәдәр чекләрин верилмәсинин дајандырылмасыны вә ја кредитләшмәнин мәһдудлашдырылмасына риәјәт олунмасыны јохламағы нәзәрдән гачырмамалыдыр.

Бу заман тәфтиш, банкын вә тәсәрруфат органларынын материаллары үзрә апарылмалыдыр.

Планлы едәниш гәјдәсында һесаблашмаларын тәфтиши. Планлы едәниш, едәмә тапшырығына, ајры-ајры мөгсәдәјүгүн һалларда исә — едәмә тәләбнамәси, һабелә нәглијјат хидмәти үзрә ичмал тәләбнамәләрә әсасән һәјата кечирилир. Бу форманын фәргли хүсусијјәти ондан ибарәтдир ки, бу гәјда илә һесаблашма апарыларкән едәнишләр һәр бир әмәлијјат үзрә (малларын јүкләнмәси, малларын бурахылмасы вә ја хидмәтин кәстәрилмәси үзрә) дәјил, планлы гәјдада бурахылан маллара вә кәстәрилән хидмәтләрә көрә ардычыл вә планәјүгүн һәчмдә јеринә јетирилир.

Она көрә дә тәфтиш заманы илк нөвбәдә планлы едәниш үзрә тәртиб олунан һесаблашмаларын (һагг-һесабын) дүзкүнлүјү, едәнишләрин вахтында апарылмасы вә едәнилән мәбләғләрин, кәндәрилән малларын, иш вә хидмәтләрин үмуми мәбләғинә үјгунлуғу тәфтиш олунмалыдыр.

Гаршылығлы тәләбин мөгбул едилмәси гәјдәсында һесаблашмаларын тәфтиши. Һесаблашманын бу гәјдәсында әсас фәалијјәт үзрә малларын, иш вә хидмәтләрин дәјәри едәнилир. Онлар мүхтәлиф үсулларла апарылыр вә даими, јахуд бирдәфәлик һәјата кечирилир. Бу һесаблашма үзрә әмәлијјатларын тәфтиши мөгбулларын үсулу, һесаблашма формасы вә гаршылығлы мөгбула мә’руз галан едәниш формасы нәзәрә алынмагла апарылыр.

Даими һесаблашмалар нәзәрдән кечириләркән, гаршылығлы һесаблашмалар шә’бәси васитәси илә иштиракчылары тәркиби јохланылыр. Бу гәјданын тәтбигиндә мөгсәд гаршылығлы һесаблашма шә’бәси васитәси илә мөгбулла иштирак етмәли олан мүәссисә, бирлик вә тәшкилатлар вардырса (тикинти-гурашдырма тәшкилатлары, кәнд тәсәрруфаты мүәссисәләри, бұдчә тәшкилатлары вә с.), онлары ашқара чыхартмағдыр. Бунула бәрәбәр мөгбул үзрә шәхси һесабын ачылмасынын вә һөмин һесаба вәсаитин көчүрүлмәсинин дүзкүнлүјү дә јохланылмалыдыр. Әмәлијјатлар һесабларда едәниш тәләбнамәләринә, тапшырығына, лимитләшдирилмиш чек китабчаларынын чекләринә вә саирәјә әсасән әкс етдирилир.

Тәфтиш просесиндә јохланылан банк тәшкилатында јухарыда гејд олунанлара риәјәт олунмасы диггәтлә нәзәрдән кечирилмәли вә онлара объектив гижмәт верилмәлидир.

21.4. Әманәт гојулушларынын вә көчүрмәләрин тәфтиши

Вәтәндашларын әманәтләринин тәфтиши. Банк тәшкилатлары ајры-ајры вәтәндашларын әманәтләри үзрә һесаблар ачыр вә онлар үзрә әмәлијјатлар апарыр. Јохлама заманы касса мөдахил вә мөхарич сәнәдләринин јохланылмасына, әманәтләрә көчүрүлән, һабелә әманәтләрин көчүрүлмәси үчүн тәртиб олунан нағдсыз мемориал сәнәдләрин тәфтиш олунмасына хүсуси фикир верилмәлидир. Бу заман гојулушларын (әманәтләрин) шәхси һесабындакы јазылышларынын мұвафиг сәнәдләрдәки мә’луматлара үјгунлуғу нәзәрдән кечирилмәли вә бу, сонунчу тәфтишә гәдәр олан дөврү әһатә етмәлидир.

Тәфтиш просесиндә әманәт саһибинин мөдахил вә мөхарич ордерләриндәки имзалары, онларын дүзкүнлүјү, әманәтләрин көчүрүлмәси һаггындакы әризәләр, онларын

е'тибарнамәдәки имзасынын имза нүмунәсинә уҗуңлуғу вә бу сәнәдләрин рәсмийәтә салынмасынын ганунауҗуңлуғу жохланылмалыдыр.

Әкәр әманәт саһиби, әманәт китабчасыны итирмәси һагда әризә илә банка мұрачиәт едәрә, онда һәмнин сәнәд (әризә вә с.) хүсуси китабда гејдә алынмалыдыр. Бунунла јанашы әманәт саһибинин әризәсиндәки имза, онун шәхси һесабында олан имза нүмунәси илә гаршылыгылы жохланылмалыдыр. Јохламанын кедишиндә әризәнин үзриндә банк рәһбәринин ичазә веричи дәркәнарын, олуб-олмамасы, әманәт китабчасы итирилдијинә көрә әманәт саһибинин һесабынын бағланыб-бағланмамасы вә әманәтин галыг мөбләгинин јени ачылан һесаба дүзкүн көчүрүлмәси диггәтлә өјрәнилмәлидир.

Тәфтишчи узун мүддәт һәрәкәтсиз галан (әмәлијат апарылмајан) әманәтләри, һабелә вәсијәт олуңмуш әманәтләр үзрә әмәлијатларын дүзкүнлүјүнү әтрафлы арашдырмалыдыр.

Пул көчүрмәләринин тәфтиши. Көчүрмәләр мөгсәдли характерли ола биләр, јахуд мүәссисә, билрик вә тәшкилат башга шәһәрдәки нүмајәндәсинә мүәјјән ташшырылары ичра етмәк мөгсәди илә һәјата кечирилә биләр. Мөгсәдли көчүрмәләр бир гајда олараг малкөндәрәнә вә банка олан вахты кечмиш борчлары өдәмәк мөгсәди илә апарылып.

Тәфтиш просесиндә мүәссисә вә тәшкилатларын мүвәкилләринин (сәләһијәтли нүмајәндәсинин) үнванына көндәрилән мөбләгләр үзрә әмәлијатларын ганунауҗуңлуғунун жохланылмасы диггәт мәркәзиндә олмалыдыр. Бу әмәлијатын диггәт мәркәзиндә олмасы тәчрүбәдә ајры-ајры сәләһијәтли шәхсләрин адына көчүрүлән пулларын сахтакарлыг едиләрәк мәнимсәнилмәсинә јол верилмәсинин мүмкүн олмасы илә әлағәдардыр. Бунлары нәзәрә алараг тәфтишчи өдәнилмәмиш көчүрмәләр үзрә бүтүн мөбләгләри сәнәди гајдада тәфтиш етмәлидир.

Јохлама заманы ганунсуз е'зам олуңан шәхсләрә көчүрүлән пулун верилиб-верилмәси, һәмнин пулун тә'јинатындан кәнар мөгсәдләрә хөрчләнилмәси вә дикәр бу кими нөгсанларын олуб-олмамасы арашдырылмалыдыр.

Тәфтишчи жохладығы банкдан көчүрүлән пуллар үзриндә тәләб олуңан сәвијјәдә нәзарәтин тәшкил олуңма вәзијјәтини дә мүәјјән етмәлидир. Пуллар көчүрүлән заман

банк пулу көчүрән тәшкилатын (кеоложи-кәшфијат, ләјһә-ахтарыш вә с. тәшкилатын) мүвәккилиндән паспорт, она верилмиш е'замијјәт вәсигәси, јахуд онун шәхсијјәтини субут едән дикәр мувағиғ сәнәдләри тәләб етмәлидир.

Банкдан нағд пуллар мувағиғ сәнәдләрә әсасән бурахылып. Һәмнин сәнәдләрә әсасән нағд пулун һансы мөгсәдә бурахылмасы вә онун көчүрмәнин мөгсәдинә вә тә'јинатына уҗуң олуб-олмамасы тәфтиш заманы мүәјјән едилмәлидир.

21.5. Банкдаһили гаршылыгылы вә банкларарасы мүхбир һесаблашмаларын тәфтиши

Банкдаһили гаршылыгылы һесаблашмалар һәр бир банк системиндән кечән, һесаблашма вә дикәр әмәлијатлары јеринә јетирән, пул вәсаитинин вә мүхбир-банкларын һесабына өдәнишләрин һәјата кечирилмәси илә тамамланан пул дөвријјәсини әһатә едир. Республика миғјасында бу чүр әмәлијатлар сон дәрәчә бөјүк мөбләг тәшкил едир.

Она көрә дә тәфтиш просесиндә һәмнин вәсаитләрин һәрәкәтинин дүзкүнлүјүнүн, онлардан тә'јинатына уҗуң вә сәмәрәли истифадә едилмәсинин тәфтиш олуңмасы нәинки банклар, банкларын мүштәриләри, һәм дә үмумиликдә халг тәсәррүфаты үчүн мисилсиз әһәмијјәт кәсб едир.

Сатылмыш маллар, мәнсуллар (јеринә јетирилиб тәһлил верилмиш иш вә хидмәтләр) вә сатыш просеси үзрә үмумиликдә әмәлијатларын тәләб олуңан сәвијјәдә тамамланмасы банкдаһили гаршылыгылы вә банкдаһили мүхбир һесаблашмаларын дүзкүн, дөғиг вә вахтында ичра олуңмасындан асылдыр.

Милли банкда филиалларарасы дөвријјәнин, сәнаје-инвестисија вә аграр-сәнаје банкында вә бу банклар арасында мүхбир һесаблашмаларын тәфтишинин гаршысында дуран вәзифәләрә ашағыдакылар дахилдир:

— баланс һесаблары, гаршылыгылы вә мүхбир һесаблар үзрә һесаблашма әмәлијатларынны әкс етдирән галыгларын дүзкүнлүјүнү жохламаг;

— шәхси һесаблардакы гејдләрин дүзкүнлүјүнү вә онларын банкын билдиришинә (чыхарышына) уҗуңлуғуну өјрәнмәк;

— гаршылыгылы вә мүхбир һесаблашмаларын дүзкүнлүјүнү вә вахтында апарылма вәзијјәтини нәзәрдән кечирмәк;

— филиалларарасы башлангыч вә чаваб дөвријјәнин вә онларын учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүјүнү мүйјән етмәк;

— мүхбир-филиал банклары илә онларын табе олдуғу јухары банклар арасында һесаблашмаларын дүзкүнлүјүнүн гаршылыгы гайдада (әмәлијјатлары, мә'луматлары үзләшдирмәк) үзләшдириләрәк кәнарлашмалара дүзәлишләр едилмәсинин апарылыб-апарылмадығыны јохламағ вә и.а.

Банкдаҳили гаршылыгы һесаблашмаларын учотун јохланылмасы. Гаршылыгы һесаблашмалар үзрә әмәлијјатларын тәфтишинә дөвријјәнин вә бу һесаба олан галығ мәбләғинин дүзкүнлүјүнүн јохланылмасындан башламағ лазымдыр. Бу гайда үзрә апарылан јохлама васитәси илә әмәлијјатларын учотунун там әһатәли, дәгиг олмасыны мүйјән етмәк вә јол верилмиш әсастандырылмамыш вә ганунсуз јазылышлары ашқара чыхармағ мүмкүн олур. Јалныз бундан сонра тәфтишчи әмәлијјатлары башдан-баша нәзәрән кечирмәк вә сәнәдли тәфтиш апармағ гәрарына кәлә биләр.

Гаршылыгы һесаблашмаларын учотунун јохланылмасы бүгүн аналитик учот мә'луматларынын, синтетик учотун мә'луматлары илә гаршылыгы гайдада (үзләшдирилдији, мүгајисә олундуғу) јохланылдығы тарихә апарылмалыдыр.

Тәфтишчи групунун рәһбәри (тәфтишчи) јохлама јеринә кәләнә кими өзү ишләдији банкын баш мүһасибиндән тәфтиш олуначағ банкын мувафиг һесабынын чари ил үзрә дебет вә кредит дөвријјәси һаггында мувафиг арајыш алмалыдыр. Арајыш, ајлығ дөвријјә чәдвәли үзрә тәртиб олунмалыдыр. Арајыша јекун дөврүнүн дөвријјәси дә дахил едилмәлидир. Арајышда ајлар үзрә әкс етдирилән дөвријјәләр топланыр вә онларын үмуми јекуну илин әввәлиндән јохлама апарылан аја кими олан дөвријјәнин һәчмини кәстәрир. Бундан сонра јохлама јериндә дөвријјәләр инчмал карточканын кәстәричиләринә вә ја дөвријјә һаггында олан мә'луматларә әсасән чари ајын әввәлиндән јохлама апарылан күнә кими олан дөвријјә һесабланыр. Јекун арајышдан кәтүрүлән вә инчмал карточканын мә'луматларынын һесапланмасы вә ја дөвријјә һаггында олан мә'луматларын топланмасы јолу илә мувафиг һесаб үзрә илин әввәлиндән јохлама апарылан күнә үмумиликдә дебет вә кредит дөвријјәси мүйјән олунур. Алынән дебет вә кре-

дит дөвријјәси үзрә јекун мә'луматлары мувафиг һесабларда әкс етдирилән мүһасибат учоту мә'луматлары илә мүгајисә олунур (алынән нәтичәнин үзәринә ајры-ајры һесаблар үзрә әләвә олунмалы вә ја онлардан чыхылмалы олан мәбләғләр нәзәрә алынмагла) вә һәгиги кәнарлашмалар мүйјәнләшдирилир.

Банкдаҳили гаршылыгы нағд дөвријјәләр үзрә һесаблашмаларын тәфтиши. Банкдаҳили гаршылыгы нағд һесаблашмалар үзрә башлангыч (илк) дөвријјә, илк сәнәдләрә әсасән учотда әкс етдирилдикдән сонра банк чыхарышы (билдириши) илә рәсмийјәтә салыныр. Банк чыхарышы (билдириши) әмәлијјатын характериндән асылы оларағ дебетләшән вә кредитләшән ола биләр. Дебетләшән чыхарыш (билдириш) мүхбир тәрәфин һесабына едәнишләр, кредитләшән чыхарыш (билдириш) исә һесабына кәчүрүлән пул һагда мә'лумат верир.

Гаршылыгы һесаблашмалар мүхтәлиф јолла — мүһтәрнин тапшырығы вә тәләби әсасында (аксепт, аккредитив, хусуси һесаб, тапшырығ вә чеклә), еләчә дә банкын өзү тәрәфиндән (емиссија әмәлијјатлары үзрә, һесаблар үзрә рә'јә вә бұдчә вәсаитинин мәркәзләшдирилмәси вә с.) баш верә биләр.

Дөвријјәләр ин тәфтишинә банк чыхарышынын (билдиришләринин) учотунун вә сахланылмасынын јохланылмасындан башланылмалыдыр. Бундан сонра исә банк чыхарышларынын дүзкүнлүјү, әсастандырылмыш олмасы вә учотда әкс етдирилмәсинин тә'лимата ујғунлуғу јохланылмалыдыр. Банк чыхарышлары (билдиришләри) тәләбнамә, тапшырығ, чек вә дикәр сәнәдләрә мүгајисәдә икинчи рәсми сәнәд һесаб олунур.

Буну нәзәрә аларағ тәфтишин кедишиндә банк чыхарышлары (билдиришләри) пулларын кәчүрүлмәси вә башга банкларын һесабына едәнишин апарылмасы үчүн әсас һесаб едилән илк сәнәдләрә мүгајисәли гайдада јохланылмалыдыр. Бу заман кәчүрүлән вәсаитләри алан тәрәфин адынын, үнванынын, кәчүрүлән мәбләғин вә һесаб нәмрәсинин дүзкүн кәстәрилмәсинә хусуси фикир верилмәлидир. Јохлама просесиндә чыхарышларын (билдиришләр ин) инчмалынын сурәтинин вә ондакы күндәлик сәнәдләр ин гејдләр инин сијаһысынын диггәтлә јохланылмасы мәсләһәт кәрүлүр. Чыхышларын әвәзедичисинин (дубликатынын) рәсмийјәтә салынмасынын (хусусилә онун кре-

дит hissэсинин) асастандырылмасы сэнэдди гајдада тэфтиш олунмалыдыр.

Банкдахили гаршылыгылы hesаблашмалар үзрө чаваб дөвријјэсинин тэфтиши. Гаршылыгылы hesаблашмалар үзрө чаваб дөвријјэси, гаршылыгылы hesаблашмалары башлајан филиалын чыхарышына (билдиришинэ) эсасэн апарылат. Тэфтишин кедишиндэ илк нөвбэдэ чаваб мұһасибат јазылышынын верилмэси үчүн эсас сэнэд hesаб едилэн чыхарышын (билдиришин) эсли вэ онун дүзкүнлүјү јохланымалыдыр. Бу заман һэмин сэнэддэ мұвафиг имзаларын олмасы, мөһүрүн охуна билмэси, мөбләгин тэмиз јазылмасы, рөгэмлэрин селигэли экс етирилмэси, hesабын нөмрөсинин дүзкүн кестөрилмэси диггэт мэркэзиндэ олмалыдыр. Көчүрмэлэрин кечикдирилмэси һалларыны ашкар етмөк мөгсэди илэ, чыхарышларын (билдиришлэрин) банка дахил олдуғу тарих онлар үчүн тәртиб олунан мұһасибат јазылышынын тарихи илэ мұгајисэли гајдада јохланылмалыдыр.

Банк чыхарышында (билдиришиндэ) чатышмазлыг ашкар олунан һалларда, онда экс етирилэн эмелијјатларын дүзкүнлүјү һэмин сэнэди тәртиб едэн банкдан сорғу етмөк јолу илэ мөүјјөнлөшдирилик.

Банкларарасы мұхбир hesаблашмаларын тэфтиши. Республиканын сэнэје-инвестисија вэ аграр-сэнэје банкынын вэсаитлэрини вэ банклар арасында баш верэн эмелијјатлары учота алмаг мөгсэди илэ Милли Банкын ејнишөһрели банк шө'бэлэриндэ мұхбир hesаб вэ мұхбир субhesаб ачылыр.

Сэнэје-инвестисија вэ аграр сэнэје банкларында тэфтиш апараркэн, илк нөвбэдэ Милли Банк системиндэ ачылан мұхбир hesаблар үзрө эмелијјатларын рэсмијјэтэ салынмасынын вэ учотда экс етирилмэсинин дүзкүнлүјү нэзэрдэн кечирилмелидир. Тэфтишин кедишиндэ Милли Банка верилэн тапшырыг вэ онлар төрөфиндэн көчүрүлэн мөбләглэрин мұхбир hesабда экс етирилмэсинин вэзүјјэти диггэтлэ нэзэрдэн кечирилмелидир. Нағд пул эмелијјатларынын тэфтиши касса китабынын, касса журналынын мө'луматларыны вэ чек верэн төрөфин шөхси hesабынын јазылышларыны мұхбир hesабын чыхарышындакы мө'луматларла гаршылыгылы үзлөшдирилмөклэ апарылмалыдыр. Нағдсыз hesаблашмалар үзрө эмелијјатлар банк мұштәрилеринин тапшырыгларына вэ она тэгдим олунан төләбна-

мэлэрэ эсасэн јохланылыр. Бунун үчүн тэфтишчи рејестрө вэ ичмал тапшырыға дахил едилэн сэнэдлэри јохламалы вэ сонра сэнэдләрдекэ мө'луматлар рејестрдэ экс етирилэн мө'луматларла вэ ичмал тапшырығын мө'луматлары илэ үзлөшдирмелидир.

Рејестрлэрин үмүми мөбләглэри Милли Банкын мұхбир hesаб үзрө чыхарышындакы (билдиришиндэки) јазылышларла вэ сэнэје-инвестисија банкынын, һәмчинин аграр-сэнэје банкынын мұһасибатлыгындакы журналла мұгајисэли гајдада јохланылмалыдыр.

Тэфтиш заманы бүтүн эмелијјатлар сэнэдлэрлэ, мұхбир hesабын чыхарышы илэ, мәбелэ банк чыхарышларынын эмелијјат групплары үзрө тәртиб едилэн мемориал-ордерин мө'луматлары илэ мұгајисэли гајдада јохланылмалыдыр.

21.6. Кредит эмелијјатларынын рэсмијјэтэ салынмасынын вэ учотунун тэфтиши

Гысамүддэтли кредитлөшдирмэни һэјата кечирмөк банкларын мұһүм вэзифэлэриндэн биридир. Милли банк республиканын халг төсөррүфатынын бүтүн саһэлэринин мүүссисэ вэ төшкилатларыны малијјөлөшдирик. Сэнэје-инвестисија вэ аграр-сэнэје банклары исэ подрад, асэлы тикинти илэ элагэдәр лајиһә-ахтарыш вэ дикәр төшкилатлары малијјөлөшдирик.

Бу саһэдэ тэфтишин эсас вэзифэси гысмүддэтли ссудаларын верилмэси вэ истифадэ олунмасы үзрө эмелијјатларын дүзкүнлүјүнү, мөгсэдөүјунлуғуну, тәјинатына ујунлуғуну вэ ажрылмыш вэсаитин там истифадэ олунмасыны јохламаг вэ бу саһэдэ јол верилимиш нөгсанлары ашкара чыхармагдыр.

Бир гајда олараг банклар халг төсөррүфатынын бүтүн саһэлэрини малијјөлөшдирик. Халг төсөррүфатынын саһэлэри мұхтәлифдир вэ онларын һәр биринин өзүнөмөксүс хүсүсијјэтлэри вардыр. Она көрө дө һәр бир саһэнин кредит эмелијјатларынын тэфтишинэ һэмин саһэни јакшы билэн мұтәхәссисләр чөлб олунур. Кредит эмелијјатлары бир гајда, олараг өз аксини мұһасибат учотунда тапыр. Она көрө дө тэфтиш объектини кредит эмелијјатларынын рэсмијјэтэ салынмасы вэ учоту төшкил едир. Буну нэзэрә алараг бу саһэнин тэфтишинэ мұһасибат учотуну дөриндэн билэн тэфтишчи-мұтәхәссисләр чөлб едилмелидир.

Гысамүддәтли банк ссудаларынын верилмәсинин вә учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүжү сечмә үсулла, аналитик учотун мә'луматларынын мувафиг илк сәнәдләрлә үзләшдирилмәси јолу илә апарылып.

Тәфтиш просесинин ән мһүм вәзифәси верилмиш ссудаларын малкөндәрәнләрин тәлаби нәзәрә алынараг онларын тә'јинатына ујғун вә дүзкүн истифадә олунмасыны мүәјјән етмәкдән ибарәтдир.

Ссудаларын рәсмийјәтә салынмасы вә учотунун тәфтишинә, онун алынмасы үчүн әризәнин верилмәсиндән, материал дөјерлиләрин галығынын вә тә'чили өһдәликләр һаггында мә'луматларын дүзкүнлүжүнүн јохланылмасындан башланылып.

Сәнәдләрин јохланылмасындан сонра верилән кредитин һәчминин вә мүддәтинин тәфтишинә башланылып. Тәчрүбә субут едир ки, ссудалар ән чоһ баша чатмамыш истәһсалат, баша чатмамыш тикинти-гурашдырма, лаһижә-ахтарыш ишләри, јени мәнсулун вә техниканын тәтбиғи үзрә хәрчләрин, мүвәггәти еһтијачларын вә әмәк һаггы үзрә борчларын өдәнилмәсинә јөнәлдилир.

Она көрә дә јухарыда кәстәрилән һәр бир мәгсәд үчүн верилән ссуданын дүзкүнлүжү, мәгсәдүјғунлуғу вә учотда әкс етдирилмә вәзијјәти диггәтлә тәфтиш олунмалыдыр.

Гысамүддәтли ссудалар әсасән һесаблашмаларын формасындан асылы олараг малкөндәрәнләрин јолда олан әмтәләр гаршысындакы һесаблашма сәнәдләринә көрә, јахуд малалаңлара аккредитив ачмаг вә ја лимитләшдирилмиш чек китабчасы әлдә етмәк мәгсәди илә верилир. Малалан тәшкилат мүвәггәти малијјә чәтинлијинә мә'руз галан һалларда банк онларә һесаблашма сәнәдләрини өдәмәк үчүн кредит (өдәниш кредити) верә биләр.

Јолда олан һесаблашма сәнәдләри гаршысында верилән кредит өдәниш тәләбнамәләри үзрә инкассо әмәлијјатлары илә әлағәдар олараг верилир. Тәләбнамәләрин дүзкүн рәсмийјәтә салынмасы вә учотда әкс етдирилмәси, һесаблашма сәнәдләринин тәфтиши просесиндә әтрафлы нәзәрдән кеңирилмәлидир. Јолда олан һесаблашма сәнәдләринин кредитлә тә'мин олунмасы үчүн тәгдим олунмуш сәнәдләр јохланыларкән, һесаблашма әмәлијјаты апармаг үчүн онларын банка вахтында тәгдим олунмасы мәсәләсинә хусуси фикир верилмәлидир.

Аккредитив ачмаг үчүн верилән ссудаларын рәсмийјәтә

салынмасынын вә учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүжү јохланыларкән илк нөвбәдә верилән ссуданын әсасландырылмасы нәзәрдән кеңирилмәлидир. Бу заман ссуданын малкөндәрәнин мади муһафизәсиндә сахланылан маллара көрә верилиб верилмәсинә фкир вермәк лазымдыр.

Тәфтишчи аккредитивләр һесабынын дебети үзрә апарылан јазылышлары мувафиг һесабларын кредит јазылышлары илә үзләшдирмәклә верилмиш ссуда мәбләғләринин вахтында вә там гајтарылма (өдәнилмә) вәзијјәтини мүәјјәнләшдирмәлидир.

Тәфтиш просесиндә мүәјјәнләшдирилмиш чек китабчаларынын әлдә едилмәси үчүн алынған ссуда мәбләғләринин рәсмийјәтә салынмасынын вә учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүжү диггәтлә јохланылмалыдыр. Лимитләшдирилмиш чек китабчаларынын чекиндән нәглијјат хәрчләрини (тарифини), хидмәт һаггларыны, еләчә дә малсатан тәшкилатлардан алынған малларын дөјәрини өдәмәк мәгсәди илә истифадә олунур.

Тәфтишин кедишиндә бу мәгсәдлә верилән кредитин дүзкүнлүжү вә онун вахтында өдәнилмәси јохланылмалыдыр.

Тәфтишин гаршысында дуран әсас мәсәләләрдән бири дә, һесаблашма сәнәдләри гаршысында верилән ссудаларын рәсмийјәтә салынмасынын вә учотда әкс етдирилмәсинин дүзкүнлүжүнү мүәјјән етмәкдән ибарәтдир.

Малалан тәшкилатын һесаблашма һесабында мүвәггәти олараг вәсаит олмадығы ајры-ајры һалларда, һесаблашмаларын вахтлы-вахтында апарылмасыны тә'мин етмәк мәгсәди илә банк онларын әмтәә-материал дөјерлиләр гаршысында олан һесаблашма сәнәдләрини планлы гајдада кредит вермәк јолу илә өдәјә биләр. Тәфтишин кедишиндә малкөндәрән тәшкилатын тәләбнамәсинин вә малалан тәшкилатын ташшырығынын әсаслы олмасы диггәтлә нәзәрдән кеңирилмәлидир. Дөјәри кредит һесабына өдәнилән көндөрилмиш мал сәнәдләри тәфтиш олунаркән ссуда һесабында әкс етдирилән әмәлијјатларын дүзкүнлүжүнә, верилән ссуданын гајтарылма мүддәти һаггында өһдәлијә әмәл олунма вәзијјәтинә хусуси фикир верилмәлидир.

Ссуда һесабы үзрә фаизләрин һесабланмасы вә тутулмасы үзрә әмәлијјатларын тәфтиши хусуси мәрһәлә тәшкил едир. Бу әмәлијјатларын тәфтишинә башлајаркән илк нөвбәдә алынмыш ссудаја фаиз ставкасынын тәтбиғинин дүз-

күнлүжү жокланылмалыдыр. Хүсуси ссуда hesабы үзрә мөб-лөглөрө фаиз ставкасынын төтбигинин дүзкүнлүжүнү өт-рафлы арашдырмаг вө бу саһәдө һәгиги вәзижәтө объектив гижмөт верилмәси төфтишин гаршысында гојулан әсас вә-зифөлөрдөндир.

21.7. Капитал гојулушларынын малијјәләшдирилмәси вө кредитләшдирилмәси үзрә әмәлијјатларын рәсмијјәтә салынмасынын вө учотунун төфтиши

Капитал гојулушу өзүндө јени әсас фондларын јара-дылмасы, кенишләндирилмәси, техники чөһөтдөн јенидөн гурулмасы (силаһландырылмасы), фәалијјәтдө олан әсас фондларын мүасир төләбләрә чаваб верән техника вө тех-нолокија илә тө мин едилмәси үчүн сөрф едилән мәрәфлә-рин мәчмујуну әкс етдирир.

Капитал гојулушларынын малијјәләшдирилмәси мүәс-сисәнин өз hesабына, бүдчә вәсаити вө банк кредити hesa-бына һәјатә кечирилир.

Банкын бу саһәдө нәзарәт вө әмәлијјат саһәси чох ке-ниш, әһәтәлидир. Банклар малијјәләшмәнин вө кредит-ләшмәнин бүтүн мәрһәләләриндө өзләринин малијјәләш-дирмә вө кредитләшдирмә шө бәләри вәситәси илә капитал гојулушларына јөнәдилән вәсаитләр үзәриндө нәзарәти һәјатә кечирирләр.

Банк системиндө мүһасибат учоту вө онда әкс етдири-лән әмәлијјатлар системдахили нәзарәтин (идарә нәзарәти-нин) объектини төшкил едир.

Онлар төрәфиндөн (идарә нәзарәти) апарылан төфти-шин гаршысында ашағыдакы вәзифөләр дурур: дөвләт планы үзрә апарылан тикинтинин малијјәләшдирилмәси үчүн гүввәдө олан гајдаја әмәл олунамасыны јохламаг; ка-питал гојулушларына дахил олан вәсаит үзәриндө банк нә-зарәтинин вәзижәтини өјрәнмәк; дөвләтин планлы узун-мүддәтли капитал гојулушлары үзрә кредит әмәлијјатла-рынын рәсмијјәтә салынмасы вө учотда әкс етдирилмәси вәзижәтини мүөјјән етмөк вә и.а.

Төфтишин ән мүһүм вәзифәси капитал гојулушлары-нын малијјәләшдирилмәсини вө тикилиләрин малијјәләш-дирилмәсинин сәнәдләрлө рәсмијјәтә салынма вәзижәтини өјрәниб, она объектив гижмөт вермәкдир. Бир гајда олараг дөвләт әһәмијјәтли тикинтиләр дөвләтин әсаслы капитал

гојулушу планына дахил едилмәли, онларә лајиһә-смета сәнәдләри һазырланмалы, малијјәләшмә мәнбәләри илә тө мин олунамалыдыр. Төфтишчи бу саһәдө гүввәдө олан гајдаја әмәл олунома вәзижәтини, әсаслы ишләрин планы вө төсдиг олуномуш титул сәнәдләринә, лајиһә-смета сәнәд-ләрини төсдиг едөн арајыша (ф.№-6) әсасән јохланылма-лыдыр. Тикинтижә ајрылан малијјәләшдирмә мәнбәји, ма-лијјәләшмә мәнбәјинин планына әсасән (форма № 5) төф-тиш едилмәлидир.

Төфтишин кедишиндө капитал гојулушуна јөнәдил-миш малијјәләшмә үзрә үмуми план мөбләгинин, капитал гојулушлары планына ујғунлуғунун јохланылмасына хү-суси фикир верилмәлидир.

Гејд олунодуғу кими дөвләт мүәссисәләри вө төшкилат-лары капитал гојулушларыны өз вәсаитләри, бүдчә малиј-јәләшдирмәси вө узунмүддәтли банк кредити hesабына һә-јатә кечирирләр. Капитал гојулушларынын малијјәләш-дирмә мәнбәләри арасында топланылмасы (сәфәрбәрлијә алынмасы) ән чәтин оланы мүәссисәләрин өз вәсаитләри-дир.

Она көрә дө төфтишчи мүәссисәнин өз вәсаитләринин там, вахтында вө ајры-ајры мәнбәләр үзрә дахил олма вә-зижәтини әтрафлы арашдырмалыдыр. Һәмин вәсаитләр мәнфәәтдөн едилән ајырмалар, истәһсалын инкишафы вө социал төдбирләр фондундан бу мөгсәд үчүн јөнәдилән, һәбелә мәнзил-јашајыш тикинтиси үчүн нәзәрдө тутулан мәнбәләрдән дахил ола биләр. Төфтиш просесиндө малијјә-ләшдирмә үзрә план мө луматларындан, мүәссисәнин hesa-батындан вө банкын мүһасибат учоту мө луматларындан истифаде едилмәлидир.

Төфтишин кедишиндө малијјәләшдирмә вәсаитләринин бөлүшдүрүлмәсинин вө малијјәләшдирмәнин ачылмасы-нын әсасландырылмасы дигтөглә јохланылмалыдыр.

Банкларда апарылан төфтиш просесиндө јухарыда гејд олуналарла јанашы дөвләтин капитал гојулушларына узунмүддәтли кредит верилмәси үзрә әмәлијјатлары, онла-рын рәсмијјәтә салынмасы вө учоту, дөвләт бүдчәсинин касса планынын јеринә јетирилмәсинин кедишаты, деби-тор-кредиторларла һесаблашмаларын, әсас вәсаитләрин вө банкын капитал гојулушларынын, еләчө дө мүһасибат учо-тунун, hesабатын вө банкдахили нәзарәтин вәзижәти дө өт-рафлы јохланылмалыдыр.

**НОРМАТИВ СӘНӘДЛӘРИН СИЈАҒЫСЫ
ВӘ ДӘРСЛИЈӘ ӘЛАВӘЛӘР
(1993–1995-чи илләрдә)**

1997-чи илдә

1. "Сығорта һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 9 (14)
2. "Дөвләт јол фондуна веркиләрин Һајдалары һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 20 (25)
3. "Көмрүк тарифи һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 32 (62)

1996-чы илдә

4. Дөвләт мүәссисәләринин (објектләринин) мүҗавилә әсасында идарә етмәјә верилмәси һаггында (Әсаснамә) № 2 (67)
5. "Мүәссисәләр һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 3 (68)
6. Азәрбајчан Республикасынын әразисинә кәтирилән маллара әләвә дәјәр веркисинин тәтбиғ едилмәси Һајдалары һаггында (тә'лимат) № 5 (70)
7. Аксизләрин һесаблинамасы вә өдәнилмәси Һајдалары һаггында (тә'лимат) № 7 (72)
8. "Саһибкарлығ фәәлијјәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну" № 10 (75)
9. Азәрбајчан Республикасынын Дөвләт мүлкијјәтинин өзәлләшдирилмәси. Сәнәдләр мәчмүәси № 16 (81)
10. "Һүғуги шәхсләрин дөвләт гејдијјәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну" № 18 (83)
11. "Ичәрә һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 22 (87)
12. "Торпағ ислаһаты һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 31 (96)
13. "Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкы һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 32 (97)
14. Маја дәјәринә даһил едилән хәрчләрин тәркиби № 34 (99)
15. Иғтисадијјатда һесаблинамаларын вә малијјә интизамынын мөһкәмләндирилмәси һаггында Азәрбајчан Республикасы Президентинин Фәрманы № 40 (105)

16. "Торпағ веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 8 (123)
17. "Мүәссисәләрин вә тәшкилатларын мәнфәәт веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 9 (124)
18. "Әмлак веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 10 (125)
19. "Әләвә дәјәр веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 11 (126)
20. Мүәссисәләр, идарәләр, тәшкилатлар тәрәфиндән зәрәрин өдәнилмәси Һајдалары һаггында № 21 (136)
21. "Сосиал сығорта һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 22 (137)
22. Кәлирләрдән (һасилатдан) веркинин һесаблинамасы вә өдәнилмәси (тә'лимат) № 26 (141)
23. Әләвә дәјәр веркисиндән азад олуан маллар № 31 (146)
24. Ихрач-идһал көмрүк рүсумларынын дәрәчәләри № 32 (147)
25. "Кәндли (фермер) тәсәррүфаты һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 35 (150)
26. "Мә'зунијјәтләр һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 39 (154)
27. "Вәтәндашларын пенсия тә'минаты һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 41 (156)
28. "Дөвләт јол фонду һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Һануну № 44 (159)
29. Әләвә дәјәр веркисинин һесаблинамасы вә өдәнилмәси (тә'лимат) № 46 (161)
30. Мүәссисәләрин әмлак веркисинин һесаблинамасы (тә'лимат) № 49 (164)
31. Мүәссисәләрин вә тәшкилатларын мәнфәәт веркиси (тә'лимат) № 50 (165)
32. Мәчбури дөвләт сосиал сығортасы (тә'лимат) № 52 (167)
33. Харичи шәхсләрин кәлирләриндән верки (тә'лимат) № 53 (168)
34. Мәһсулул (ишин, хидмәтин) маја дәјәринә даһил едилән бә'зи хәрчләрин тәнзимләнмәси һаггында Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин Һәрары, 3 ијул 1997-чи ил, № 71.

ДӘРСЛИҖӘ ӘЛАВӘЛӘР

МҮӘССИСӘЛӘР ҖАГҖЫНДА АЗӘРБАҖЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ГАНУНУ*

Бу Ганун Азәрбаҗчан Республикасы әразисиндә фәалиҗәт кәстәрән мүүссисәләрин тәшкилати-һүгуги формаларыны, онларын җарадылмасы, идәрә едилмәси вә фәалиҗәти принципләрини мүүҗән едир, мүүссисәләрин тәсәррүфат мүстәгиллиҗинә вә һүгуг бәрәбәрлиҗинә тәминат вәрир.

І ФӘСИЛ

ҮМУМИ МҮДДӘЛАР

Маддә 1. Мүүссисә аңлаҗышы

Мүүссисә — мүлкиҗәт формасындан асылы олмаҗараг бу ганунамувафиг җарадылан вә ичтимаи тәләбатын өдәнилмәси вә мәнфәәт алмасы мәгсәди илә мәһсул истәһсал едән вә сатан, ишләр көрән вә хидмәтләр кәстәрән һүгуги шәхс олан мүстәгил тәсәррүфат субъектидир.

Мүүссисә тәшкилати-һүгуги формасы кәстәрилмәклә һүсуси ада малик олур.

Маддә 2. Мүүссисә һаггында ганунверичилик

Мүүссисәнин фәалиҗәти бу Ганунла вә Азәрбаҗчан Республикасынын диҗәр ганунверичилик актлары илә тәнзимләнир.

Харичи инвестисиҗанын чәлб едилмәси илә җарадылан мүүссисәләрин фәалиҗәти бу маддәнин биринчи һиссәсиндә кәстәрилән ганунверичилик актлары илә җанашы "Харичи инвестисиҗанын горунмасы һаггында" Азәрбаҗчан Республикасынын Гануну вә Азәрбаҗчан Республикасынын бејнәлхалг мүгавиләләри илә тәнзимләнир.

* Азәрбаҗчан Республикасынын 6 феврал 1996-чы ил тарихли 18-ІГД саҗлы Гануну илә едилмиш дәҗишикликләрлә.

Маддә 3. Мүүссисәнин тәсәррүфат фәалиҗәти

Мүүссисә Азәрбаҗчан Республикасынын ганунверичилик актлары илә гадаҗан едилмәҗән, онун низамнамәсиндә нәзәрдә тутулан истәнилән нөв тәсәррүфат фәалиҗәти илә мәшғул ола биләр.

Азәрбаҗчан Республикасынын Али Совети тәрәфиндән мүүҗән едилән фәалиҗәт нөвләри илә мүүссисә җалңыз һүсуси разылыг (лисензиҗа) әсасында мәшғул ола биләр.

ІІ ФӘСИЛ

МҮӘССИСӘНИН НӨВЛӘРИ ВӘ ТӘШКИЛАТИ-ҺҮГУГИ ФОРМАЛАРЫ

Маддә 4. Мүүссисәнин нөвләри

"Азәрбаҗчан Республикасында мүлкиҗәт һаггында" Азәрбаҗчан Республикасынын Ганунуна уҗғун олараг дәвләт, коллектив, һүсуси вә гарышыг мүлкиҗәт формаларына әсасланан мүүссисә нөвләри фәалиҗәт кәстәрә биләр.

Маддә 5. Мүүссисәнин тәшкилати-һүгуги формалары

Мүүссисәләр дәвләт мүүссисәси, фәрди (аилә), шәрикли (там ортаглы), паҗчы вә шәрикли (командит ортаглылар), мәһдуд мәс'улиҗәтли мүүссисәләр вә сәһмдар чәмиҗәти кими тәшкилати-һүгуги формаларда фәалиҗәт кәстәрирләр.

Маддә 6. Дәвләт мүүссисәси

Дәвләт мүлкиҗәтинә әсасланан ашағыдакы нөв мүүссисәләр фәалиҗәт кәстәрирләр:

әмлакы тамамилә дәвләт мүлкиҗәтиндә олан мүүссисә; сәһмләринин нәзарәт пакети дәвләт органларына мәһсус олан мүүссисә.

Дәвләт мүүссисәси Азәрбаҗчан Республикасынын ганунверичилиҗинә уҗғун олараг дәвләт әмлакыны идәрә етмәҗә вәкил едилән дәвләт органлары тәрәфиндән җарадылыр.

Дәвләт мүүссисәсинин әмлакы Азәрбаҗчан Республикасынын дәвләт мүлкиҗәтидир. Дәвләт мүүссисәси мүлкиҗә-

јәтчи тәрәфиндән она тәһким едилмиш әмлак үзәриндә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәј-јән едилмиш гајдада вә һүдудларда саһиблик, истифадә ет-мәк вә сәрәнчәм вермәк сәләһијјәтләрини һәјата кечирир.

Дөвләт мүәссисәсинин өһдәликләринә көрә дөвләт мәс'улијјәт дашымыр. Мүәссисә дөвләтин өһдәликләринә көрә мәс'улијјәт дашымыр.

Маддә 7. Фәрди (аилә) мүәссисә

Фәрди (аилә) мүәссисә вәтәндашын мүлкијјәтиндә вә ја онун аилә үзвләринин, әкәр онлар арасында сазишдә баш-га һал нәзәрдә тутулмајыбса, үмуми пәј мүлкијјәтиндә олан мүәссисәдир.

Фәрди (аилә) мүәссисә вәтәндашын (аилә үзвләринин) башга мүлкијјәтчиләрә мәнхус олан мүәссисәләри сатын алмасы јолу илә дә јарадыла биләр.

Фәрди (аилә) мүәссисәнин мүлкијјәтчиси мүәссисәнин өһдәликләринин јеринә јетирилмәсинә көрә өз әмлакы (аилә үзвләринин әмлакы) илә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијиндә нәзәрдә тутулан гајдада мәс'улијјәт дашыыр.

Маддә 8. Шәрикли (там ортаглы) мүәссисә

Шәрикли (там ортаглы) мүәссисә азы ики физики вә (вә ја) һүгуги шәхс тәрәфиндән мүгавилә әсасында тә'сис едилир.

Мүәссисәнин шәрикләри онун өһдәликләринин јеринә јетирилмәсинә көрә өзләринин бүтүн әмлакы илә мәс'улијјәт дашыырлар.

Фәалијјәт кәстәрән мүәссисәјә сонракы дахил олан шә-рик һәм дә мүәссисәнин әввәлки борчларына көрә бүтүн әмлакы илә мәс'улијјәт дашыыр.

Мүәссисәдән чыхан шәрик һәмин вахта кими мүәссисә-нин фәалијјәти нәтичәсиндә јаранмыш борчлара көрә ди-кәр иштиракчыларла бирликдә бүтүн әмлакы илә мәс'у-лијјәт дашыыр.

Шәрик мүәссисәдән чыхдыгда өз пәјыны кери алып.

Шәрикләрин разылығы илә һәмин пәј мүәссисәнин шә-рикләринә вә ја кәнар шәхсләрә сатыла, верилә биләр. Мүәссисәнин шәрикләри пәјын алынмасында үстүн һүгүг-

лара маликдирләр. Пәј сатылмадығы һалда мүәссисәнин низамнамә фондунун һәчми онун мәбләгинә ујғун олараг азалдылар.

Мүәссисәнин шәрикләриндән бири (бир нечәси) вәфат етдикдә, һүгуги шәхс олан шәрик исә ләғв едилдикдә онун (онларын) вариси шәрик кими мүәссисәјә гәбул едилир.

Бүтүн һалларда пәјын бир мүлкијјәтчидән диқәринә кечмәси нотариал гајдада тәсдиг едилмәлидир.

Мүәссисәнин шәрики олан һәр бир һүгуги шәхс өз һү-гуги шәхс статусуну сахлајыр.

Маддә 9. Пәјчы вә шәрикли (коммандит ортаглылар) мүәссисә

Пәјчы вә шәрикли (коммандит ортаглылар) мүәссисә азы бир шәрик вә пәјчы тәрәфиндән тә'сис едилир.

Шәрик вә пәјчы һәм физики шәхс, һәм дә һүгуги шәхс ола биләр.

Шәрик мүәссисәнин өһдәликләринә вә борчларына көрә өзүнүн бүтүн әмлакы илә, пәјчы исә јалныз мүәссисәјә вердији пәј һәчминдә мәс'улијјәт дашајырлар.

Фәалијјәт кәстәрән мүәссисәјә дахил олан шәрик (шә-рикләр) һәм дә мүәссисәнин һәмин вахта кими олан борч-ларына көрә дә бүтүн әмлакы илә мәс'улијјәт дашыыр.

Мүәссисәнин идарә һеј'әти үзвләринин сечилмәсиндә вә онларын сәләһијјәтләрини мүәјјәнләшдирән низамнамә мүддәаларынын гәбул едилмәсиндә јалныз шәрикләрин сәс вермәк һүгугу вардыр.

Низамнамәнин диқәр мүддәаларынын гәбул едилмәсин-дә вә мүәссисәдаһили мәсәләләрин һәллиндә һәм дә пәјчы шәрикләрин сәс вермәк һүгугу вардыр.

Пәјчы вә шәрик мүәссисәдән чыхдыгда өз пәјыны кери алып.

Шәрикләрин разылығы илә һәмин пәј мүәссисәнин шә-рикләринә вә ја кәнар шәхсләрә сатыла, верилә биләр. Мүәссисәнин шәрикләри, пәјчылары пәјын алынмасында үстүн һүгуга маликдирләр. Пәј сатылмадығы һалда мүәс-сисәнин низамнамә фондунун һәчми онун мәбләгинә ујғун олараг азалдылар.

Мүәссисәнин пәјчы вә шәрикләриндән бири (бир нечә-си) вәфат етдикдә, һүгуги шәхс олан шәрик исә ләғв едил-дикдә онун (онларын) вариси мувафиг олараг пәјчы вә ја шәрик кими мүәссисәјә гәбул едилир.

Бүтүн халларда пајын бир мүлкијјетчидән дикәрине кечмәси нотариал гәјдада тәсдиг едилмәлидир.

Мүәссисәнин шәрики олан һәр бир һүгуги шәхс өз һүгуги шәхс статусуну сахлајыр.

Маддә 10. Мәһдуд мәс'улијјәтли мүәссисә

Мәһдуд мәс'улијјәтли мүәссисә бир вә ја бир нечә физики вә (вә ја) һүгуги шәхс тәрәфиндән јарадылан, низамна-мә фонду тә'сис мүгавиләси илә мүәјјән едилән һәчмдә пај-лара бөлүнән мүәссисәдир.

Мүәссисәнин тә'сисчиләри онун өһдәликләринә көрә ачга низамна-мә фондундакы пајлары һәчминдә мәс'улиј-јәт дашыјырлар.

Мүәссисәнин низамна-мә фондунда нәзәрдә тутулан пај шәрик тәрәфиндән гисмән өдәнилдикдә, мүәссисәнин өһдә-ликләринә көрә һәмин шәрик пајын галан һиссәсинин үзәринә дүшән өһдәлик үчүн өзүнүн әмлакы илә пајын га-лан һиссәи һәчминдә мәс'улијјәт дашыјыр.

Шәрик мүәссисәдән чыхдыгда өз пајыны кери алып.

Шәрикләрин разылығы илә һәмин пај мүәссисәнин шә-рикләринә вә ја кәнар шәхсләрә сатыла, верилә биләр. Мүәссисәнин шәрикләри сатылан пајын алынмасында үс-түн һүгуга маликдирләр. Пај сатылмадығы һалда мүәсси-сәнин низамна-мә фондунун һәчми онун мәбләгинә ујғун олараг азалдылыр.

Мүәссисәнин шәрикләриндән бири (бир нечәси) вәфат едикдә, һүгуги шәхс олан шәрик исә ләв едилдикдә, онун (онларын) вариси шәрик кими мүәссисәјә гәбул едилир.

Бүтүн халларда пајын бир мүлкијјетчидән дикәрине кечмәси нотариал гәјдада тәсдиг едилмәлидир.

Мүәссисәнин шәрики олан һәр бир һүгуги шәхс өз һү-гуги шәхс статусуну сахлајыр.

Маддә 11. Сәһмдар чәмијјәти

Сәһмдар чәмијјәти тәсәррүфат фәалијјәтини һәјата ке-чирмәк мәгсәдилә низамна-мә фондуну сәһм бурахмаг јолу илә формалашдыран физики вә (вә ја) һүгуги шәхсләрин кәнуллү сазиши әсасында јарадылан мүәссисәдир.

Сәһмдар чәмијјәти азы үч физики вә (вә ја) һүгуги шәхс тәрәфиндән тә'сис едилир.

Сәһмдар чәмијјәтинин өһдәликләринә көрә сәһмдарлар өзләринин вердикләри пај һәчминдә (онлара мәхсус олан сәһм пакети һүдудунда) мәс'улијјәт дашыјырлар.

Сәһмдар чәмијјәти сәһмдарларын әмлак өһдәликләринә көрә мәс'улијјәт дашымыр.

Сәһмдар чәмијјәти "ачыг типли сәһмдар чәмијјәти" вә ја "гапалы типли сәһмдар чәмијјәти" формасында јарадылыр.

Чәмијјәтин үзвү олан һүгуги шәхсләр өз һүгуги шәхс статусуну сахлајырлар.

Маддә 12. Мүәссисәләр бирлији

Мүәссисәләр фәалијјәтләринин әлагәләндирилмәси, һү-гугларынын мүдафиә едилмәси, үмуми мәнәфәләринин дөв-ләт вә дикәр органларда, тәшкилатларда, һәбелә бејналхалг тәшкилатларда тәмсил олунамасы вә дикәр мәгсәдләр илә кә-нүллүлүк әсасында саһә, әрази вә ја башга принципләрә әсасән иттифаглар, консервләр, ширкәтләр вә дикәр бир-ликләр јарада биләрләр. Ајры-ајры истехсалат-тәсәррүфат ишләринин вә дикәр функцијаларын мәркәзләшдирилмиш гәјдада јеринә јетирилмәси мүәссисәләрин разылашдырыл-мыш гәрары әсасында бирлијә һәвалә олуна биләр.

Бу маддәнин биринчи һиссәсиндә көстәрилән бирлик-ләр Азәрбајҗан Республикасынын антиинһисар ганунвери-чилији илә мүәјјән едилмиш тәләбләр нәзәрә алынмагла јарадыла биләр.

Бирлик тә'сисчиләрин тәсдиг едикләри низамна-мә әса-сында фәалијјәт көстәрир.

Бирлик бу Ганунла мүәјјән олуномуш гәјдада гејдә алы-ныр. Бирлик һүгуги шәхсдир, банк идарәләриндә онун һе-саблашма һасабы вә дикәр һесаблары, өз ады көстәрилән мөһүрү вардыр.

Бирлик онун тәркибинә дахил олан мүәссисәләрин өһ-дәликләринә, мүәссисәләр исә бирлијин өһдәликләринә кө-рә, әкәр низамна-мәдә (тә'сис мүгавиләсиндә) дикәр гәјда-лар нәзәрдә тутулмајыбса, чавабдәһ дејилдир.

Бирлијин тәркибинә дахил олан мүәссисәләр бирлик-дән чыхмаг һүгугуна маликдир. Бу һалда бирликдән чы-хан мүәссисә бағланмыш мүгавиләләрә әсасән бирлијә да-хил олан дикәр мүәссисәләр гаршысында өз өһдәликләри-ни сахлајыр.

Бирлик онун тәркибинә дахил олан мүәссисәләрин гә-

раына әсәсән ләғв едилир. Бирлијин ләғви бу Ганунла мүәссисәларин ләғви үчүн мүәјјән едилмиш гәјдада һәјата кечирилир.

Бирлијин ләғвиндән сонра галмыш әмлак бирлијин низамнамәсинә ујғун олараг онун иштиракчылары арасында бөлүшдүрүлүр.

III ФӘСИЛ

МҮӘССИСӘНИН ЈАРАДЫЛМАСЫ, ЛӘГВИ ВӘ ЈЕНИДӘН ТӘШКИЛ ЕДИЛМӘСИ

Маддә 13. Мүәссисәнин јарадылмасы.

Мүәссисә әмлак мүлкијјәтчисинин (мүлкијјәтчиләринин), јахуд онун (онларын) вәкил етдији органын, мүәссисәнин, тәшкилатын гәрары илә бу Ганунла вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунверичилик актлары илә нәзәрде тутулан гәјдада јарадыла биләр.

Мүәссисә Азәрбајчан Республикасынын антиинһисар ганунверичилијинә мувафиг дикәр мүәссисәнин ичбари бөлүнмәси нәтичәсиндә тә'сис едилә биләр.

Мүәссисә мүлкијјәтчинин вә ја онун вәкил етдији органын разылығы олдугда вә мүәссисә тәрәфиндән кәтүрүлән өһдәликәрин јеринә јетирилмәси тә'мин едилдикдә фәалијјәт кәстәрән мүәссисәнин, тәшкилатын тәркибиндән бир вә ја бир нечә структур бөлмәнин ајрылмасы нәтичәсиндә, һабелә фәалијјәт кәстәрән бирикләрин структур ваһидләринин базасында да јарадыла биләр.

Маддә 14. Мүәссисәнин тә'сисчиси

Мүәссисәнин тә'сисчиси кими Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә нәзәрде тутулмуш һалларда вә гәјдада ашағыдакылар ола биләр:

дөвләт әмлакыны идарәетмәјә вәкил едилмиш дөвләт органлары;

Азәрбајчан Республикасынын физики вә һүгуги шәхсләри;

харичи дөвләтләр;

харичи дөвләтләрин вәтәндашлары вә һүгуги шәхсләри, вәтәндашлығы олмајан шәхсләр;

548

бејнәлхалг тәшкилатлар.

Мүәссисә бир, јахуд бир нечә тә'сисчи тәрәфиндән бу Ганунла мүәјјән олунмуш гәјдада јарадылыр.

Маддә 15. Тә'сис мүгавиләси

Мүәссисә јарадыларкән тә'сисчиләр, һабелә мүәссисә вә тә'сисчи (тә'сисчиләр) арасындакы гаршылыгылы мүнасибәтләри тәнзимләмәк мәгсәдилә тә'сис мүгавиләси тәртиб олунур.

Тә'сис мүгавиләсиндә мүәссисәнин ады вә нөвү, тә'сисчиләр һаггында мә'лумат, низамнамә фонду, һәр тә'сисчинин бу фонддакы пәјы, өһдәликләр, мәнфәәтин бөлүнмәси гәјдасы вә с. кәстәрилилр.

Фәрди вә дөвләт мүәссисәләри тә'сис едиләркән тә'сис мүгавиләси тәртиб олунмур.

Маддә 16. Мүәссисәнин низамнамәси

Мүлкијјәт вә тәшкилати-һүгуги формасындан асылы олмајараг бүтүн мүәссисәләр низамнамә әсасында фәалијјәт кәстәрир.

Мүәссисәнин низамнамәси тә'сисчи бир физики вә ја бир һүгуги шәхс олдугда тә'сисчи тәрәфиндән, мүәссисәнин тә'сисчиләри ики вә ја даһа чох физики вә һүгуги шәхс олдугда үмуми тә'сис јығынчағы тәрәфиндән (онун гәрары илә) тәсдиг едилир.

Мүәссисәнин низамнамәсиндә ашағыдакылар кәстәрилилр:

мүәссисәнин ады вә нөвү, һүгуги үнваны, тә'сисчи (тә'сисчиләр) барәдә мә'лумат, мүәссисәнин һүгуг вә вәзи-фәләри, низамнамә фонду, фәалијјәтинин мәзмуну вә мәгсәди, идарәетмә вә нәзәрәт органлары, сәләһијјәти, мүәссисә әмлакынын јаранмасы вә мәнфәәтин (кәлирин) бөлүшдүрүлмәси гәјдасы, јенидән тәшкил олунманын шәртләри, мүәссисәнин фәалијјәтинин дајандырылмасы вә ләғви.

Низамнамәдә мүәссисәнин фәалијјәти илә бағлы олан, ганунверичилијә зидд олмајан дикәр мүддәалар да верилә биләр.

Маддә 17. Төрәмә мүәссисәләр, филиаллар, нүмајәндәликләр вә мүәссисәнин дикәр хусуси бөлмәләри

Мүлкијәтчинин вә јахуд онун вәкил етдији органын разылығы әсасында мүәссисә төрәмә мүәссисәләр јарада биләр. Мүлкијәтчинин вә јахуд онун вәкил етдији органын разылығы әсасында мүәссисә төрәфиндән төрәмә мүәссисәј әмлак верилир.

Тә'сисчи төрәмә мүәссисәләрин өһдәликләринә көрә, төрәмә мүәссисәләр исә тә'сисчинин өһдәликләринә көрә, тә'сис сәнәдләри илә башга гәјда нәзәрдә тутулмајыбса, мәс'улијјәт дашымыр.

Мүәссисә филиаллар, нүмајәндәликләр вә мүәссисәнин дикәр хусуси бөлмәләрини ачмаг һүгугуна маликдир.

Мүәссисәнин функцијаларынын һамысыны вә ја бир һиссәсини һәјата кечирән вә онун олдугу јердән кәнарда јерләшән хусуси бөлмәси филиалдыр.

Мүәссисәнин марагларынын мүвәккиллијини вә мүдафиәсини һәјата кечирән, онун адындан өгдләр бағлајан вә дикәр һүгуги һәрәкәтләр едән вә мүәссисәнин олдугу јердән кәнарда јерләшән хусуси бөлмәси нүмајәндәликдир.

Филиаллар вә нүмајәндәликләр онлары јарадан мүәссисәнин нызамнамәсиндә көстәрилмалидир.

Филиаллар вә нүмајәндәликләр һүгуги шәхсләр дејилдир. Филиаллара вә нүмајәндәликләрә онлары јарадан мүәссисә төрәфиндән әмлак верилир вә онлар һәмин мүәссисә төрәфиндән тәсдиг едилмиш нызамнамә әсасында фәалијјәт көстәрир.

Филиалларын вә нүмајәндәликләрин рәһбәрләри онлары јарадан мүәссисә төрәфиндән тә'јин едилир.

Төрәмә мүәссисә дәвләт гејдијятындан кечикдән сонра јарадылмыш сајылыр вә һүгуги шәхс статусуну әлдә едир.

Маддә 18. Мүәссисәнин дәвләт гејдијяты

Мүәссисәнин дәвләт гејдијяты Азәрбајчан Республикасынын мувафиг гануну илә нәзәрдә тутулан гәјдада һәјата кечирилир.

Мүәссисәнин дәвләт гејдијяты һаггында мә'лумат Азәрбајчан Республикасынын учот ваһидләринин дәвләт рејестринә дахил едилмәк үчүн гејдијјат органы төрәфиндән он күн мүддәтиндә Азәрбајчан Республикасы Малијјә

Назирлијинә, Азәрбајчан Республикасы Дәвләт Статистика Комитәсинә вә мүәссисәнин јерләшдији әразинин Дәвләт Верки Мүфәттишлији органына верилир.

Гејдә алынмајан мүәссисәнин фәалијјәти гадағандыр.

Гејдә алынмајан мүәссисәнин фәалијјәтиндән әлдә едилән кәлир ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гәјдада мәнкәмәнин гәрары илә алыныр вә јерли бүдчәјә көчүрүлүр.

Мүәссисәнин дәвләт гејдијятына алынмасы үчүн тә'сисчи төрәфиндән ашағыдакы көстәрилән сәнәдләр тәғдим едилир:

а) тә'сисчинин әризәси;

б) мүәссисәнин нызамнамәси;

в) мүәссисәнин јарадылмасы һаггында гәрар вә ја тә'сис мүғавиләси;

г) гејдијјат рүсумунун өдәнилмәси һаггында сәнәд.

Мүәссисәнин дәвләт гејдијятына алынмасы үчүн Азәрбајчан Республикасынын ганунлары илә мүәјјән едилмәмиш сәнәдләрин тәләб олунмасы јолверилмәзدير.

Мүәссисәнин дәвләт гејдијятыны һәјата кечирән дәвләт органына бу маддәнин бешинчи һиссәсиндә көстәрилмиш сәнәдләр тәғдим едилдикдән ән кечи 15 күн мүддәтиндә мүәссисә дәвләт гејдијятына алынмалыдыр. Гебул едилмиш гәрар һаггында әризәчијә беш күн мүддәтиндә јазылы мә'лумат верилир.

Мүәссисәнин нызамнамәсиндә дәјишкликләр едилдикдә вә ја онун тәшкилати-һүгуги формасы дәјишдириликдә мүәссисә јенидән дәвләт гејдијятына алынмалыдыр.

Мүәссисәнин дәвләт гејдијятына алынмасындан имтина јалныз ашағыдакы һалларда мүмкүндүр:

а) мүәссисәнин јарадылмасына даир бу ганунла мүәјјән едилмиш гәјдалар позулдугда;

б) мүәссисәнин тә'сис сәнәдләри Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә ујғун олмадыгда.

Бу маддәнин доггузунчу һиссәсиндә көстәрилән һаллардан башга дәвләт гејдијятындан имтина едилмәси гадағандыр.

Мүәссисә бу маддәнин једдинчи һиссәсиндә мүәјјән едилмиш мүддәтдә гејдә алынмадыгда вә ја онун дәвләт гејдијятына алынмасындан әсассыз имтина едилдикдә ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гәјдада арбитраж мәнкәмәсинә мүрачиәт едилә биләр.

Мүәссисәнин дәвләт гејдијятына көрә тә'сисчидән Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәј-

жөн олунан мәбләгдә дәвләт бүдчәсинә көчүрүлән рүсум ту- тулур.

Маддә 19. Мүәссисәнин ләғви вә јенидән тәшкил едилмәси

Мүәссисәнин ләғви вә јенидән тәшкил едилмәси (бир- ләшмәси, бөлүнмәси, ајрылмасы, чеврилмәси) әмлак мүл- кијјәтчисинин, мувафиг мүәссисәләр јаратмаға вәкил еди- лән органын, јахуд арбитраж мәнкәмәсинин гәрары илә һәјата кечирилик.

Мүәссисә һабелә ашағыдакы һалларда ләғв олунур:

а) ифлас е'лан олундугда;

б) ганунверичиликдә нәзәрдә тутулмуш тәләбләрә ри- ајәт едилмәмәсинә кәрә мүәссисәнин фәалијјәти гадаған олундугда вә гәрарла мүәјјән едилмиш мүддәтдә һәмин тә- ләбләрә риәјәт олунмасы тә'мин едилмәдикдә вә ја фәалиј- јәт нөвү дәјишдирилмәдикдә;

в) мүәссисә јаратмағ барәсиндә тә'сис актлары арбит- раж мәнкәмәсинин гәрары илә ганунсуз сајылдыгда;

г) Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилик акт- лары илә нәзәрдә тутулан дикәр һалларда.

Мүәссисә Азәрбајчан Республикасынын дәвләт гејдијјат рејестриндән чыхарылдығы андан ләғв едилмиш сајылыр вә ја јенидән тәшкил едилмиш сајылыр.

Мүәссисә јенидән тәшкил едилдикдә вә ја ләғв едилдик- дә мөвчуд ганунверичилијә ујғун олараг ишдән чыхарылан ишчиләрин һүгуғларынын вә мәнәфеләринин көзләнилмә- синә тә'минат верилир.

Бир мүәссисәнин дикәри илә бирләшдији һалларда он- ларын һәр биринин бүтүн әмлак һүгуғлары вә өһдәликлә- ри бирләшмә нәтичәсиндә јаранан мүәссисәјә кечир.

Мүәссисә бөлүндүкдә онун әмлак һүгуғлары вә өһдә- ликләри бөлүшдүрүчү акт (баланс) үзрә ујғун һиссәләрдә јаранан јени мүәссисәләрә кечир.

Мүәссисәдән бир, јахуд бир нечә јени мүәссисә ајрыл- дыгда бөлүшдүрүчү акт (баланс) үзрә онларын һәр биринә, ујғун һиссәләрдә бөлүнмүш мүәссисәнин әмлак һүгуғлары вә өһдәликләри кечир.

Бир мүәссисә башгасына чеврилдикдә әввәлки мүәсси- сәнин бүтүн әмлак һүгуғлары вә өһдәликләри јени јаранан мүәссисәјә кечир.

Маддә 20. Ләғветмә комиссијасы

Мүәссисәнин ләғви мүлкијјәтчинин вә ја онун вәкил етидији органын јаратдығы ләғветмә комиссијасы тәрәфин- дән мүәссисә ифлас е'лан олундугда арбитраж мәнкәмәси- нин гәрарына әсасән һәјата кечирилир. Онларын гәрары- на әсасән ләғветмәни мүәссисә өзү онун идарәетмә органы шәхсиндә һәјата кечирә биләр.

Ләғветмә комиссијасы јададылдығы вахтдан мүәссисә- нин идарә етмәк сәләһијјәти она верилир, мүәссисәнин идарәетмә органлары исә ләғветмә комиссијасынын гәрар- ларыны һәјата кечирирләр.

Мүлкијјәтчи, арбитраж мәнкәмәси вә ја мүәссисә јарат- маға мөвәккил едилән орган мүәссисәнин ләғв едилмәси барәсиндә гәрар гәбул етдикдә ләғветмә гәјдасыны вә мүд- дәтини мүәјјән едир, һабелә мүәссисәнин ләғв едилмәси вахтыннан ики ајдан аз олмајан кредиторларын иддиә гал- дырмасы мүддәтини тә'јин едир.

Ләғветмә комиссијасы, јахуд мүәссисәнин ләғвини һәја- та кечирән дикәр орган бу барәдә он күн мүддәтиндә Азәр- бајчан Республикасынын Малијјә Назирлијинә вә Азәрбај- чан Республикасынын Дәвләт Статистика Комитәсинә, Азәрбајчан Республикасынын Баш Дәвләт Верки мүфәт- тишлијинә вә гејдијјат органларына мө'лумат верир, мүәс- сисәнин јерләшдији әразидә онун ләғви барәсиндә вә кре- диторларын иддиә ирәли сүрмәси мүддәти вә гәјдасы һаг- ғында мөвбуатда мө'лумат дәрч етдирир. Бунулла јанашы, ләғветмә комиссијасы (ләғветмәни һәјата кечирән орган) мүәссисәјә олан дебитор борчларынын кери алынмасы вә кредиторларын иддиаларынын ашкар едилмәси мөгсәди илә иш апармаға борчлудур. Јалпыз бундан сонра мүәсси- сә мувафиг олараг дәвләт рејестриндән чыхарылыр.

Ләғветмә комиссијасы, јахуд мүәссисәнин ләғвини һәја- та кечирән орган ләғв олунан мүәссисәнин олан әмлақыны гижмәтләндирир вә кредиторла һагғ-һесаб чәкир, ләғветмә балансыны тәртиб едиб мүлкијјәтчијә, јахуд ләғветмә ко- миссијасыны тә'јин етмиш органа тәгдим едир.

Маддә 21. Кредиторларын иддиаларынын өдәнилмәси

Ләғв олунан мүәссисәјә кредиторларын иддиалары һә- мин мүәссисәнин әмлақыннан өдәнилик. Бу һалда, илк

нөвбәдә әмәк һаггы, бүдчәјә борчлар өдәнилик вә ләғв едилән мүәссисәнин истифадәсиндә олан торпагларын рекултивасијасы илә әлагәдар хәрчләр компенсација олунур.

Иддия ирәли сүрүлмәси үчүн мүәјјән едилмиш мүддәтдән сонра ашкар едилән вә билдирилән иддиялар илк нөвбәдә верилән вә ашкар едилмиш иддиялар, һабелә мүәјјән олунмуш мүддәтдә ирәли сүрүлән иддиялар өдәнилдикдән сонра мүәссисәнин јердә галан әмлакындан өдәнилик.

Әмлакын чатышмамасына көрә өдәнилмәјән иддиялар өдәнилмиш һесаб олунур. Ләғветмә комиссијасынын (ләғветмәни һәјата кечирән органын) гәбул етмәдији иддиялар да кредиторлар тәрәфиндән иддияларын там вә ја гисмән гәбул едилмәмәси барәсиндә мә'лумат алдыглары вахтдан бир ај мүддәтиндә бу тәләбләрин өдәнилмәси барәсиндә мәнкәмәјә, арбитраж мәнкәмәсинә мүрачиәт едилмәдикдә өдәнилмиш һесаб едилер.

Кредиторларын вә әмәк коллективи үзвләринин иддиялары өдәнилдикдән сонра галмыш әмлақдан мүлқијәтчин кәстәриши илә истифадә олунур.

Мүәссисә јенидән гуруларкән онун һүгуглары вә өһдәликләри һүгуги варисләринә кечир.

IV ФӘСИЛ

ДӨВЛӘТ ВӘ МҮӘССИСӘ

Маддә 22. Мүәссисәнин һүгуг вә мәнәфеләринин тә'минаты

Мүлқијәт вә тәшкилати-һүгуги формаларындан асылы олмајараг, бүтүн мүәссисәләрин һүгуг вә мәнәфеләринин мүдафиәси үчүн бәрабәр шәраитин јарадылмасына дәвләт тәрәфиндән тә'минат верилер.

Тәсәрруфат фәалијјәтини вә диқәр нөв фәалијјәти һәјата кечирәркән мүәссисә өз тәшәббусу илә Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилијинә зидд олмајан һәр һансы гәрар гәбул етмәк һүгугуна малиқдир.

Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилијиндә нәзәрдә тутулан һаллар истисна олмагла, мүәссисәнин тәсәр-

руфат фәалијјәтинә вә диқәр нөв фәалијјәтинә дәвләт органларынын, ичтимаи вә диқәр органларын гарышмасына јол верилмир.

Дәвләт вә диқәр органлар, јахуд онларын вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән верилмиш, нәтигә е'тибары илә мүәссисәнин һүгугларыны позмуш кәстәришләрин јеринә јетирилмәси нәтигәсиндә, һабелә һәммин органларын вә вәзифәли шәхсләрин мүәссисә барәсиндә ганунверичиликлә вә вәзифәли шәхсләрин мүәссисә барәсиндә ганунверичиликлә нәзәрдә тутулан вәзифәләрини ләзымынча јеринә јетирмәмәси нәтигәсиндә мүәссисәјә дәјмиш зәрәр бу органлар вә вәзифәли шәхсләр тәрәфиндән өдәнилмәлидир. Зәрәрин өдәнилмәси барәдә мүбаһисәләрә арбитраж мәнкәмәсиндә бахылыр.

Маддә 23. Мүәссисәнин верки өдәмәләри

Мүлқијәт формасындан асылы олмајараг бүтүн мәссисәләр мувафиг ганунверичилијә ујғун олараг мәнфәәт веркиси вә диқәр мәчбури өдәнишләр верир.

V ФӘСИЛ

МҮӘССИСӘНИН ӘМЛАҚЫ

Маддә 24. Мүәссисәнин әмлакынын јаранмасы вә истифадә едилмәси

Мүәссисәнин әмлакы онун әсас фондларындан вә дәвријә вәсаитләриндән, һабелә мүәссисәнин мүстәгил балансында дәјәри кәстәрилән диқәр гижмәтли әшјалардан ибарәтдир.

Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилик актларына, мүәссисәнин низамнамәсинә ујғун олараг онун әмлакы мүәссисәнин мүлқијјәтиндә, оператив идарәсиндә вә там тәсәрруфатчылыг салаһијјәтиндә ола билер.

Мүәссисәнин әмлакынын әмәлә кәлмәси мәнбәләри ашағыдакылардыр:

а) тә'сисчәрин пул вә мадди пәјлары;

б) мөһсул сатышындан, көрүлөн ишлөрдөн, көстөрилөн хидмөтлөрдөн, һабелә төсәррүфат фәалијјәтинин дикәр нөвләриндән алынан кәлирләр;

в) гижмәтли қағызларын сатышындан әлдә едилән кәлирләр;

г) банк кредитләри вә дикәр кредитләр;

ғ) капитал гојулушу вә бүдчәдән дотасијалар;

д) һүгуги вә физики шәхсләрин вердикләри хејријјә вә сайтләри вә ианәләри;

е) Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилик актлары вә мүәссисәнин низамнамәси илә дикәр һал нәзәрдә тутулмајыбса, мүәссисә сәрәнчамында олан биналары, гурғулары, аваданлығы, нәглијјат васитәләрини, инвентары вә дикәр мадди сәрвәтләри сатмағ вә башға мүәссисәләрә, тәшкилатларға вә идарәләрә вермәк, дәјишдирмәк, ичарәјә вермәк, мүвәғәти истифадә үчүн пулсуз вермәк, јахүд да борч вермәк, һабелә онлары балансдан силмәк һүгугуна маликдир.

Низамнамәдә башға һал нәзәрдә тутулмајыбса, мүәссисә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилик актларына ујғун оларағ вәтәндашларын мүлкијјәтиндә вә ја истифадәсиндә ола билмәјән истәһсал васитәләри вә мадди сәрвәтләр истисна едилмәклә, истәһсал васитәләрини вә мадди сәрвәтләри вәтәндашларға сатмағ, ичарәјә вермәк һүгугуна маликдир. Мүәссисә мадди сәрвәтләри вәтәндашларға мүлкијјәтчинин вә ја онун вәкил етдији органын ичәәси илә о һалларда әвәзсиз верә вә тәғдим едә биләр ки, Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилик актлары илә гадаған едилмәсин.

Маддә 25. Мүәссисәнин әмлак һүгуғларына тә’минат

Дөвләт мүәссисәнин әмлак һүгуғларынын мүдафиәсинә тә’минат верир. Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән олунмуш һаллар истисна олмағла, мүәссисәнин әсас фондлары, дөвријјә вәсайтләри вә дикәр әмлақы мүсадирә едилә билмәз.

Физики вә һүгуги шәхсләр, дөвләт вә дикәр органлар вә онларын вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән мүәссисәнин әмлак һүгуғларынын позулмасы нәтичәсиндә она дәјмиш

зәрәрин әвәзи мәнкәмәнин, јахүд арбитраж мәнкәмәсинин гәрары илә мүәссисәнин хејринә алыныр.

VI ФӘСИЛ

МҮӘССИСӘНИН ИДАРӘ ЕДИЛМӘСИ

Маддә 26. Мүәссисәнин идарә едилмәсинин әсаслары

Мүәссисәнин идарә едилмәси бу Гануна, мүәссисәләрин ајры-ајры тәшкилати-һүгуги формаларына даир Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунларына, һабелә мүәссисәнин низамнамәсинә ујғун һәјата кечирилир.

Мүәссисә идарәәтмә органларынын структуруну, штат ваһидләрини вә онларын сахланылмасы хәрчләрини мүстәгил мүәјјән едир.

Мүлкијјәтчи мүәссисәнин идарәәтмәсини билаваситә вә ја мүвәккил етдији органлар васитәси илә һәјата кечирир.

Фәрди (аилә) вә дөвләт мүәссисәси истисна олмағла, дикәр мүәссисәләрин идарә едилмәси пајчыларын үмуми жығынчағы (конфрансы), идарә һеј’әти, сәһмдар чәмијјәтиндә һәм дә низамнамәдә нәзәрдә тутулдуғу һалда мүшаһидә шурасы тәрәфиндән һәјата кечирилир.

Фәрди (аилә) дөвләт мүәссисәнин идарә едилмәси бу Гануна ујғун оларағ тә’сисчи тәрәфиндән мүстәгил мүәјјән олунур.

Маддә 27. Мүәссисәнин үмуми жығынчағы (конфрансы)

Үмуми жығынчағ (конфранс) мүәссисәнин али идарәәтмә органыдыр вә онун фәалијјәтинә аид бүтүн мәсәләләрә баһа биләр.

Ашағыдақы мәсәләләр үмуми жығынчағын (конфрансын) мүстәсна сәләһијјәтинә аиддир:

а) низамнамәнин тәсдиғ олунмасы вә онда дәјишикликләр едилмәси;

б) низамнамә фондунун артырылмасы вә ја азалдылмасы һағгында гәрар гәбул едилмәси;

в) тәрәмә мүәссисәләрин, филиалларын вә нүмајәндә-

ликләрин ярадылмасы вә фәалијјәтинин дајандырылмасы һаггында гәрар гәбул едилмәси;

г) мүшаһидә шурасынын вә идарә һеј'әтинин сечилмәси, онларын фәалијјәт мүддәтинин мүәјјән едилмәси, вахтындан әввәл кери чағырылмасы вә јенидән сечилмәси;

ғ) мүәссисәнин малијјә-тәфтиш комиссијасынын сечилмәси;

д) мүәссисәнин тәсәррүфат-малијјә фәалијјәтинә даир иллик һесабатларын музакирәси вә тәсдиг едилмәси.

Низамнамәдә үмуми јығынчағын (конфрансын) мүстәснә сәләһијјәтинә аид едилән дикәр мәсәләләр дә нәзәрдә тутула биләр.

Маддә 28. Мүшаһидә шурасы

Мүәссисәнин үмуми јығынчаглары (конфранслары) арасындакы дөврдә онун нәзәрәт органы функцијасыны мүшаһидә шурасы һәјата кечирир.

Мүшаһидә шурасы азы үч физики шәхсдән ибарәт олур.

Мүшаһидә шурасынын үзвү мүәссисәнин пәјчылары вә пәјчысы олмајан шәхсләр сечилә биләрләр.

Мүәссисәнин идарә һеј'әтинин үзвү мүәссисәнин мүшаһидә шурасынын үзвү ола билмәз.

Маддә 29. Идарә һеј'әти

Мүәссисәнин фәалијјәтинә азы ики физики шәхсдән ибарәт олан идарә һеј'әти рәһбәрлик едир. Идарә һеј'әтинин үзвү һәм мүәссисәнин пәјчылары, һәм дә пәјчы олмајан шәхсләр сечилә биләр.

Идарә һеј'әти мүәссисәнин фәалијјәтини тәшкил едир, үчүнчү шәхсләрлә мунасибәтдә вә мувафиг органларда мүәссисәнин мәнәфәјини тәмсил едир.

Идарә һеј'әтинин үзвү мүшаһидә шурасынын үзвү вә ја үзвү вәзифәсини ичра едән шәхс ола билмәз.

Идарә һеј'әти мүәссисәнин ичра апаратыны формалашдырыр.

Маддә 30. Мүәссисәнин малијјә-тәфтиш комиссијасы

Мүәссисәнин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә нәзәрәти вә онун тәфтишини һәјата кечирмәк мәсәди илә малијјә-тәфтиш комиссијасы ярадылыр.

Малијјә-тәфтиш комиссијасынын үзвү мүәссисәнин идарә һеј'әтинин вә ја мүшаһидә шурасынын үзвү ола билмәз.

Малијјә-тәфтиш комиссијасы мүәссисәнин тәсәррүфат-малијјә фәалијјәтинин тәфтишини ашағыдакы һалларда һәјата кечирир:

а) тәсәррүфат или баша чатдыгда;

б) үмуми јығынчағын тәләби илә;

в) мүшаһидә шурасы вә идарә һеј'әти үзвләринин тәләби илә;

г) низамнамәдә нәзәрдә тутулан дикәр һалларда.

Маддә 31. Мүәссисә рәһбәри

Мүәссисәнин рәһбәри ишә муздла кәтүрүлдүкдә, тә'јин едилдикдә, сечилдикдә онунла контракт (мүгавилә, сазиш) бағланылыр; һәммин сәнәддә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә ујғун олараг мүәссисә рәһбәринин һуғуғлары, вәзифәләри вә мәс'улијјәти, онун мадди тә'минаты вә вәзифәдән азад едилмәсинин шәртләри мүәјјән олунур.

Мүәссисәнин рәһбәри мүәссисә адындан е'тибарнамәсиз фәалијјәт кәстәрир, онун мәнәфәләрини бүтүн мүәссисәләрдә, идарәләрдә вә тәшкилатларда тәмсил едир, мүәссисәнин әмлакы барәсиндә сәрәнчәм верир, мүгавиләләр, о чүмләдән, әмәк мүгавиләләри бағлајыр, е'тибарнамәләр верир, банкларда һесаблашма һесабы вә дикәр һесаблар ачыр, вәсаитләри јөнәлтмәк һуғугундан истифадә едир, идарәнин ичра апаратынын штатларыны тәсдиг едир, мүәссисәнин бүтүн ишчиләринә шамил едилән әмр вә кәстәришләр верир.

Мүәссисәнин рәһбәри контракт (мүгавилә, сазиш) мүддәти баша чатанадәк контрактда (мүгавилә, сазиш), јахуд мөвчуд ганунверичиликдә нәзәрдә тутулан әсасларла вәзифәсиндән азад олуна биләр.

МҮЭССИСЭНИН ТЭСЭРРҮФАТ, ИГТИСАДИ ВЭ СОСИАЛ ФЭАЛИЈЈЭТИ

Маддэ 32. Мүэссисэнин фэалијјэтинин планлашдырылмасы

Мүэссисэ истехсал етдији мэхсула, көрдүјү ишлэрэ, көстөрилэн хидмэтлэрэ тэлэбаты, һабелэ истехсалат вэ социал инкишафынын тэмин едилмэси, онун ишчилэринин шэхси кэлирлэринин жүксэлдилмэси зөрүрэтини нэзэрэ алараг өз фэалијјэтини мүстөгил планлашдырыр вэ инкишаф перспективлэрини мүэјјэн едир.

Мүэссисэ Азэрбајчан Республикасынын ганунверичилик актылары илэ мүэјјэн едилмиш гайдада мүгавилэ эса-сында дөвлэт еһтијачлары үчүн ишлэр көрө вэ тэдәрүк еде билэр.

Мүэссисэнин мэхсулуна, ишлэринэ вэ хидмэтлэринэ олан ичтимаи тэлэбатын едөнилмэси дөвлэт тэрэфиндэн игтисади үсулларла тэнзимлэнир.

Планларын эсаыны истехсал олуна мэхсулун, көрүлэн ишлэрин, көстөрилэн хидмэтлэрин истехлакчылары (алычылары) вэ мадди-техники еһтијатларын тэдәрүкчүлэри илэ бағланмыш мүгавилэлэр тэшкил едир.

Маддэ 33. Мүэссисэнин мөнфээти

Мүэссисэлэрдэ тэсэррүфат фэалијјэтинэ аид малијјэ нэтичэлэринин башлыча үмумилэшдирилмиш көстөрөчиси мөнфээтдир.

Бүдчөјө веркилэри вэ дикэр өдөнишлэри вердикдөн сон-ра халис мөнфээт мүэссисэнин там сэрөнчамына дахил олур. Мүэссисэнин низамнамэсиндэ дикэр гайда нэзэрдэ тутула-мәјјэбса, о халис мөнфээтдөн мүстөгил истифаде едир.

Маддэ 34. Гиймэтлэр вэ гиймэтгөјма гайдасы

Мүэссисэ өз мэхсулуну, ишлэрини, хидмэтлэрини, истехсалат туллантыларыны мүстөгил, јахүд мүгавилэ илэ мүэјјэн етдији гиймэтлэр вэ тарифлэр үзрө, Азэрбајчан Республикасынын ганунверичилији илэ нэзэрдэ тутулан һалларда исэ дөвлэт гиймэтлэри вэ тарифлэри үзрө сатыр.

Мүэссисэ дөвлэт тэрэфиндөн гојулан гиймэтлэри вэ он-ларын һэдлэрини, мэхсула, ишлэрэ, хидмэтлэрэ мүэјјэн едилэн тарифлэри поздугда артыг газанылан мөблөг дөвлэт бүдчэсинин һесабына кечирилмэлидир. Бундан алава, Азэрбајчан Республикасынын ганунверичилији илэ мүэј-јөн олунмуш гайдада вэ мөблөгдө мүэссисэ чэримэ едилир.

Маддэ 35. Малијјэ вэ кредит мүнәсибэтлэри

Мүэссисэнин малијјэ еһтијатларынын формалашмасы мөнбөлэрини мөнфээт, амортизасија ајырмалары, гиймэтли кағызларын сатышындан әлдэ едилэн вэсаит, физики вэ һүгуги шэхслэрин пайлары вэ дикэр дахилолмалар тэшкил едир.

Мүэссисэнин бүтүн һагг-һесаблары, о чүмлэдэн бүдчөјө өдөнилишлэри вэ эмөк һаггынын верилмэси тэгвим нөвбэ-лилији илэ, һесаблашма сөнөдлэри (өдөниш мүддэтлэри чатдыгча) дахил олдугча ичра едилир. Мүэссисэнин өз өһ-дөликлэри үзрө дикэр мүэссисэлэрлэ һесаблашмалары, бир гайда олараг, банк идарэлэри васитэсилэ нағдсыз гайдада апарылыр. Мүэссисэлэрлэ вэ вөтөндашларла нағд пулла һесаблашмалар Азэрбајчан Республикасынын Милли Бан-кы тэрэфиндэн тэсдиг едилмиш һесаблашма вэ касса әмө-лијјатлары апарылмасы гайдаларына мүвафиг апарылыр.

Мүэссисэ пул вэсаитлэрини сахламаг вэ бүтүн нөв һе-саблашмалары, кредит вэ касса әмөлијјатларыны һөјата кечирмөк үчүн истөнилэн банкда һесаблашма һесабы вэ дикэр һесаблар ача билэр.

Кредит мүгавилэлэринин вэ һесаблашма интизамынын көзлөнилмэси үчүн мүэссисэ ганунверичиликлэ мүэјјэн едилмиш гайдада там мөс үлијјэт дашыјыр.

Маддэ 36. Мүэссисэнин харичи игтисади фэалијјэти

Мүэссисэ харичи игтисади фэалијјэти Азэрбајчан Рес-публикасынын ганунверичилијјине ујғун олараг мүстөгил апармаг һүгугуна маликдир.

Маддэ 37. Әмөк мүнәсибэтлэри вэ социал мүнәсибэтлэр

Мүэссисэдэ әмөк мүнәсибэтлэри вэ социал мүнәсибэтлэр Азэрбајчан Республикасынын мүвафиг ганунверичилик актылары илэ тэнзимлэнир.

Маддә 38. Мүәссисәдә учот вә һесабат

Мүәссисә өз ишинин нәтичәләринин оператив вә мұһа-
сибат учотуну, статистика һесабатыны апарыр.

Дөвләт статистика һесабатынын формалары дөвләт ста-
тистика органлары тәрәфиндән мүәјјән олунур, бураја јал-
ныз фактик мә'луматлар, һабелә үнванлар вә мә'луматла-
рын көндәрилмәси мүддәтләри дахил едилир. Дөвләт ста-
тистика һесабаты илә нәзәрдә тусулмајан мә'луматлар мү-
әссисә тәрәфиндән мұғавилә әсасында, јахуд Азәрбајчан
Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән едилән
һалларда вә гәјдада верилә биләр.

Мүәссисәнин вәзифәли шәхсләри дөвләт һесабатыны
тәһриф етмәјә көрә ганунверичиликлә мүәјјән олунмуш
гәјдада мәс'улијјәт дашыјырлар.

Мадә 39. Мүәссисәнин коммерсија сирри

Мүәссисәнин коммерсија сирри дөвләт сирри олмајан,
мүәссисәнин истәһсалаты, технолоји информасијасы, ида-
рәетмәси, малијјә вә диқәр нөв фәалијјәти илә бағлы олан
вә јайылмасы (верилмәси, итирилмәси) нәтичәсиндә мүәс-
сисәјә зәрәр вура билән мә'луматдыр.

Коммерсија сиррини тәшкіл едән мә'луматларын тәр-
киби вә һәчми, онларын мұһафизәси гәјдасы мүәссисәнин
рәһбәрлији тәрәфиндән Азәрбајчан Республикасынын га-
нунверичилијинә мұвафиг сурәтдә мүәјјән олунур.

Мүәссисәнин коммерсија сиррини тәшкіл едән мә'лу-
матларын јайылмасына вә онларын мұһафизә гәјдасынын
позулмасына көрә мәс'улијјәт Азәрбајчан Республикасы-
нын ганунверичилик актлары илә мүәјјән едилир.

VIII ФӘСИЛ

МҮӘССИСӘНИН МӘС'УЛИЈЈӘТИ ВӘ ОНУН ФӘАЛИЈЈӘТИНӘ НӘЗАРӘТ

Маддә 40. Мүәссисәнин мәс'улијјәти

Мұғавилә өһдәликләрини, кредит, һесабат вә верки ин-
тизамыны, мәһсулун кејфијјәтинә верилән тәләбләрин, тә-
сәррүфат фәалијјәтинин диқәр гәјдаларыны поздуғуна кө-
562

рә мүәссисә Азәрбајчан Республикасынын мұвафиг ганун-
веричилији илә нәзәрдә тугулан гәјдада әмлак мәс'улијјәти
дашыјыр.

Маддә 41. Мүәссисәнин фәалијјәтинә нәзарәт

Мүәссисәнин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин комп-
лекс тәфтиши мүлкијјәтчинин тәшәббүсү илә, илдә бир дә-
фәдән аз олмамагла апарылыр.

Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилик актлары
илә мүәссисәнин фәалијјәтинин мүәјјән һиссәләринин јох-
ланылмасынын һәвалә олундуғу верки органлары вә диқәр
дөвләт органлары лазым кәлдикдә вә өз сәләһијјәтләри
һәдләриндә јохламалар кечирә биләрләр. Мүәссисәнин үз
органларын өз сәләһијјәтинә дахил олмајан мәсәләләр үзрә
тәләбләрини јеринә јетирмәмәк, онлары нәзарәтә дәхли ол-
мајан материалларла таныш етмәмәк ихтијары вардыр.

Маддә 42.

Мүәссисә һаггында ганунверичилијин позулмасына кө-
рә вәзифәли шәхсләр вә вәтәндашлар Азәрбајчан Респуб-
ликасынын ганунверичилијинә үјгүн мәс'улијјәт дашы-
јырлар.

І ФӘСИЛ

ҮМУМИ МҮДДӘАЛАР

Маддә 1. Ганунун тә'инаты

Бу Ганун Азәрбајчан Республикасында мұһасибат учотунун дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнемәси гәјдәсыны, о чүмләдән мұһасибат учотунун тәшкилинин вә апарылмасынын үмуми принципләрини, бу сәһәдә мүүссисә, идәрә тәшкилат вә башга тәсәррүфат субъектләринин һүгүгларыны, вәзифәләрини вә мәс'улијјәтини, мұһасибат субъектләринин һүгүгларыны, вәзифәләрини вә мәс'улијјәтини, мұһасибат (малијјә) һесабатларынын нәшри гәјдәсыны, мұһасибат мә'луматларынын дүзкүнлүјүнүн тә'минатыны вә өлчүләрини мүүјјән едир.

Маддә 2. Мұһасибат учоту вә һесабаты ганунверичилији

Мұһасибат учоту вә һесабаты илә бағлы мұһасибәтләр бу гануна вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунверичилик актлары илә тәнзимләнир.

Мұһасибат учоту һаггында Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијиндә мүүјјән едилмиш гәјдалар Азәрбајчан Республикасынын бейнәлхалг мұғавиләләриндә мүүјјән едилмиш гәјдалардан фәргли олдугда Азәрбајчан Республикасынын бейнәлхалг мұғавиләләринин гәјдалары тәтбиғ едилир.

Маддә 3. Мұһасибат учотунун әсас аңлајышлары

Мұһасибат учоту мүүссисәнин, идәрәнин, тәшкилатын вә башга тәсәррүфат субъектләринин әмлақынын, өһдәликләринин, капиталынын, дөвријјә вәсаитләринин вә үмумијјәтлә, бүтүн малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин натурал 564

кәстәричиләр әсасында, пул ифадәсиндә, фәсиләсиз, башдан-баша, сәнәдләшдирилмиш вә мұһасибат рекистрләриндә гаршылығлы әләгәләндирилмиш бүтүн тәсәррүфат әмәлијјатларынын мұһасибат һесабларында икили јазылыш үсулу илә јығылмасы вә гәјдәја салынмасы системини өзүндә әкс етдирир.

Бу Ганунда истифадә олунаң әсас аңлајышлар ашағы-дакылардыр:

Тәсәррүфат әмәлијјатлары: мүүссисәнин, идәрәнин, тәшкилатын вә башга тәсәррүфат субъектләринин әмлақыны; капиталыны, өһдәликләрини, онларын һәрәкәтини, малијјә нәтичәләрини вә үмумијјәтлә малијјә тәсәррүфат фәалијјәтини ажры-ажрылығда өзүндә әкс етдирә билән фәктлардыр.

Илкин сәнәдләр: тәсәррүфат әмәлијјатларыны вә онларын апарылмасы үчүн рәһбәрлијин (саһибкарын) кәстәришини тәсдиғ едән јазылы шәһадәтнамәдир.

Мұһасибат учоту рекистрләри: тәсәррүфат әмәлијјатларынын илкин учот сәнәдләринә әсасән системләшдирилмәсидир.

Инваризасија: мүүссисәнин, идәрәнин, тәшкилатын вә башга тәсәррүфат субъектләринин әмлақынын, өһдәликләринин, һесаблашмаларынын, мадди вә дикәр сәрвәтләрин фәктики вәзијјәтинин јохланылмасы, гижмәтләндирилмәси вә сәнәдләрлә рәсмиләшдирилмәсидир.

Мұһасибат учоту һесабы: тәсәррүфат әмәлијјатлары һаггында мә'луматларын вә мұһасибат учотунда дикәр информәсијанын группашдырылмасы вә сахланылмасы үчүн әсас ваһидир. Мұһасибат учотунда синтетик һесаб әмлақын, капиталын, малијјә нәтичәләринин вә с. мүүјјән едилмиш нөвү үзрә тә'јин едилмиш әләмәтләринә кәрә үмумиләшдирилмиш мә'луматларын группашдырылмасына хидмәт едир. Аналитик һесаб исә синтетик һесабын дахилдәки шәхси, материал вә башга һесаблардакы мә'луматлары даһа тәфсиләти илә группашдырыр. Субһесаб группашдырылмыш аналитик учот мә'луматларыны өзүндә әкс етдирмәклә синтетик һесабын бир һиссәсидир.

Мұһасибат учотунун һесаблар планы: мұһасибат учотунун мүүјјән едилмиш әләмәтләри үзрә синтетик вә субһесабларын мөчмүјүдүр.

Мұһасибат учотунун стандартлары: бу Ганунун мүдәаларынын инкишафы мөгсәдилә гәбул едилмиш мұһаси-

бат учотунун апарылмасына даир ичбари гәјдалары вә ја кестәришлери мӯәјјән едән норматив сәнәддир.

Ади (нормал) әмәлијјат дөврү: хаммал, материал, әм-тәә вә с. сәрвәтләрин алындығы, пул (капитал) гојулдуғу күндән е'тибарән онларын нәтичәләринин јенидән һазыр мәһсула, иш вә хидмәтә чевриләрәк сатылдығы дөврәдәк олан мүддәтдир.

Дөвријјә вәсаитләри (активләри): бир ил әрзиндә ја-худ ади (нормал) әмәлијјат дөврүндә (бу дөвр бир илдән чох олмамагла) истеһсалат, тәдавул вә истеһлак саһәлә-риндә иштиракы нәзәрдә тутулан пул вәсаитләри вә диқәр активләрдир. Бунлара кассада вә банкда олан пул вәсаит-ләри, тез сатылан гижмәтли кағызлар, дебитор борчлары, мал еһтијатлары, хаммал, материаллар, битәмәиш истеһ-салат, һазыр мәһсул, кәләчәк дөврүн хәрчләринин чари һиссәси аиддир.

Дөвријјәдәнкәнар (узунмүддәтли) активләр: бир нечә ил истифадәси нәзәрдә тутулан фәјдалы хассәләрдир. Бун-лара әсас вәсаитләр, капитал, јахуд башга малијјә гоју-лушлары, гејри-мадди активләр аиддир.

Гејри-мадди активләр: физики әсасы олмајан, лакин саһибкарын имтијазы вә һүғугу әсасында дөјәр јарадан дөвријјәдәнкәнар активләрдир.

Мүәссисә әмлақы: мүәссисәнин дөвријјә вә дөвријјәдән-кәнар активләринин мәчмујудур.

Чари өһдәликләр: бир ил әрзиндә јахуд (ади нормал) әмәлијјат дөврүндә (бу дөвр бир илдән чох олмамагла) едә-ниши нәзәрдә тутулан алынмыш ссудалар, гижмәтли ка-ғызлар, верилмиш векселләр вә с. өһдәликләрдир.

Узунмүддәтли өһдәликләр: едәниши бир илдән чох мүддәтә нәзәрдә тутулан өһдәликләрдир.

Малијјә гојулушлары: сәһмләрин, истигразларын вә башга гижмәтли кағызларын алынмасы, башга мүәссисәләрә низамнамә капиталы гојулмасы, борч верилмәси вә с. илә әлагәдар мүәссисәнин, идарәнин, тәшкилатын вә башга тә-сәрруфат субъектләринин инвестијия гојулушларыдыр.

Илкин дөјәр: алынмасы, гурашдырылмасы вә башга аналожи хәрчләри дә дахил етмәклә әмлақын, объектин әл-дә едилмәсинә чәкилән фактики мәрәфләрдир.

Бәрпа дөјәри: мөвчуд вахтда истифадәси зәрури олан дөвријјәдәнкәнар активләрин мүмкүн мәрәфләринин гиж-мәтләндирилмәсидир.

Малијјә (мүһасибат) һесабаты: мүәссисәнин, идарә-нин, тәшкилатын вә башга тәсәрруфат субъектләринин әм-лақынны, малијјә вәзијјәтинин, тәсәрруфат фәалијјәтинин нәтичәләринин вә с. истифадәчиләр (сәһмдарлар, креди-торлар, саһибкарлар, дөвләт органлары вә с.) үчүн тәјин едилмиш формаларда өз әксини тапа билән мүһасибат учо-тунун фактики вә дүзкүн тәсдиг олунмуш кестәричиләри-нин јекунларынын мәчмујудур.

Мүһасибат балансы: һесабат дөврүнүн сон күнүнә мү-әссисәнин, идарәнин, тәшкилатын вә диқәр тәсәрруфат субъектләринин әмлақ вә малијјә вәзијјәтинин әкс етирән малијјә һесабаты формасыдыр.

Маддә 4. Мүһасибат учотунун мәчбурилији

Азәрбајжан Республикасынын әразисиндә мәнфәәтлә, јахуд мәнфәәтсиз ишләмәк мәгсәдилә саһибкарлыг фәалиј-јәти вә ја башга фәалијјәтлә мәшғул олан, һүғуги шәхс са-јыла, јахуд һүғуги шәхс сајылмајан табечилијиндән вә мүлкіјјәт формасындан асылы олмајараг фәалијјәт кестә-рән бүтүн тәсәрруфат субъектләри (мүәссисәләр, идарәләр, тәшкилатлар вә башгалары бу Ганунда бундан сонра мүә-сисә адландырылачагдыр) бу Гануна ујғун мүһасибат учо-ту апармаға борчлудурлар.

Маддә 5. Мүһасибат учотунун объектләри

1. Мүһасибат учотунун объектләри ашағыдакылардыр; пул вә натурал ифадәдә истифадәдә олан вә олмајан әм-лақ (ичарәјә кәтүрүлән, бағышланылан, әвәсиз верилән вә с. сәрвәтләр дә дахил олмагла);

истеһсалат еһтијатлары вә мәрәфләри, һазыр мәһсул-лар;

гејри-мадди активләр;

пул вәсаитләри, гижмәтли кағызлар, һүғуги вә физики шәхсләрлә һесаблашмалар, инвестијия гојулушлары;

нөвләр вә дөврләр үзрә кәлир вә хәрчләр, мәнфәәт вә зәрәрләр, мәнфәәтин истифадәси (бөлкүсү, јығымы), зәрәр-ләрин едәнилмәси;

әсас вәсаитләрин, азгијмәтли әшјаларын, гејри-мадди активләрин көһнәлмәси (амортизасијасы);

кредитләр вә дикәр борчлара кәрә өһдәликләр, малијә тәхсисатлары вә онларын истифадәси;

низамнамә фонду да дахил едилмәклә мүәссисәләрин еһтијатларынын вә дикәр фондларынын јарадылмасы, истифадәси вә мүһасибат учотунун һесаб планына ујғун дикәр объектләр.

2. Мүһасибат учотунун һесаб планына ујғун олараг бу маддәнин биринчи бәндиндә нәзәрдә тутулан мүһасибат учотунун объектләри һөкмән синтетик, аналитик вә субһесабларда, мүһасибат рекистләриндә гаршылыгы алағәли икили јазылыш үсулу илә өз әксини тапмалыдыр. Аналитик учотун апарылмасы гајдасы (шәхси, материал вә башга аналожи һесабларын учоту да дахил олмагла) нәзарәт вә идарәчилјин тәләбиндән асылы олараг мүәјјәнләшдирилир.

Маддә 6. Мүһасибат учотунун әсас принципләри

Мүһасибат учотунун әсас принципләри ашағыдакылардыр:

мүһасибат учотунун фasilәсизлији: мүәссисә јарандығы күндән ләғв едилдији күндәк бүтүн фәалијјәти дөврүндә мүһасибат учотунун фasilәсиз һәјата кечирилмәси, ләғвәтмә заманы мүһасибат учотунун хүсуси гајдасынын тәтбиғ олунмасы;

мүһасибат учоту һесабларынын тәтбиғи: мүәссисә әмлакынын, өһдәлијинин һәрәкәти үзрә бүтүн тәсәррүфат әмәлијјатларынын, кәлир вә хәрч, мәнфәәт вә зәрәр вә бу кими бүтүн башга кәстәричиләринин јарандығы вахтда да мүһасибат һесабларында икили јазылыш үсулу илә һеч бир истиснаја јол вермәдән дүзкүн әкс етдирилмәси;

тәсәррүфат әмәлијјатларынын игтисади мәзмунунун мәнәча онун галан бүтүн әламәтләриндән үстүнлүјүнүн тәминаты: мүәссисәнин илкин учот сәнәдләриндә мәзмуну гејд олунан тәсәррүфат әмәлијјатларыны учот вә һесабатда әкс етдирән заман онун игтисади мәзмунунун мәнәча галан бүтүн әламәтләриндән үстүнлүјүнүн тәмин едилмәси вә онларын учот сијасәтиндә коммерсија сирри кими горуһуб сахланмасы;

тәсәррүфат фәалијјәтиндә еһтијатлылығын тәминаты: мүәссисәнин малијјә нәтичәләрини формалашдыран заман потенсиал зәрәрин, јажуд өһдәлијин сон дәрәчә мәнфә-

әтә вә ја активә чевриләрәк учот вә һесабатда әксини тапмасы үчүн бөјүк һазырылыг ишинин—еһтијатлылығын тәмин едилмәси;

гијмәтләндирмәнин тәминаты: мүәссисәнин бүтүн дөвријјә вә дөвријјәдәнкәнар активләри, өһдәликләри вә дикәр сәрвәтләри илкин вә бәрпа дәјәри илә гијмәтләндириләрәк базар гијмәтләринә ујғунлашдырылмасы.

II ФӘСИЛ

МҮҲАСИБАТ УЧОТУНУН ТӘШКИЛИ

Маддә 7. Мүһасибат учотунун тәшкилиндә мүәссисәнин вәзифәләри

1. Мүәссисә әмлакынын, өһдәликләринин вә бүтүн тәсәррүфат әмәлијјатларынын мүһасибат учоту бу Ганун әсасында ишләниб һазырланмыш мүһасибат учоту стандартларына, мүһасибат учотунун һесаб планына вә башга норматив сәнәдләрә ујғун мүһасибат учоту һесабларында гаршылыгы алағәдә, икили јазылыш үсулу илә апарыр.

2. Мүһасибат учотунун апарылмасында ашағыдакылар тәмин едилмәлидир:

Һесабат дөврү әрзиндә ајры-ајры тәсәррүфат әмәлијјатларынын учотда дүзкүн әкс етдирмәси, әмлакын гијмәтләндирилмәси заманы тәсәррүфатчылыг шәраитиндән асылы олараг гәбул едилмиш учот сијасәтинә вә бу Гануна ујғун һазырланмыш мүһасибат учоту стандартлары вә учота даир башга норматив сәнәдләрин тәләбләринә әмәл олунмасы, кечән дөвр илә мүгајисәдә учот сијасәтиндәки дәјишikliкләрин мүһасибат һесабатында изаһ едилмәси;

Һесабат дөврүндәки (ај, рүб, ил) мөвчуд әмлакын, өһдәликләрин, капиталын, һесаблашмаларын вә дикәр сәрвәтләрин инвентаризасијасынын нәтичәләри учотда там вә дүзкүн әкс етдирилмәлидир. Бүтүн тәсәррүфат әмәлијјатларынын ардычыл олараг учот рекистрләриндә дүзкүн, хронологи гејдијјаты тәмин едилмәлидир;

кәлир вә хәрчләр һесабат дөврүнә дүзкүн аид едилмәлидир;

гәбул едилмиш учот сијасәтинә һесабат или әрзиндә риаяәт олунмалыдыр.

Учотда чари хэрчлэрин истехсала (төдөвүл хэрчлэринэ) вэ капитал гојулушларына ажрылмасы дүрүст мүэјјөнлөшдирилмәлидир. Һәр ајын бири тарихинә аналитик учот һесабыларын мә'луматлары дөвријјә вэ галыглар үзрә синтетик учот һесабыларынын мә'луматлары илә үзләшдириләрәк, онлары бәрабәрлији вэ дүзкүнлүјү мүэјјөнлөшдирилмәлидир.

Маддә 8. Мүһасибат учотунун мәгсәди

Мүһасибат учотунун әсас мәгсәди (вәзифәси) ашағыдакылардыр:

малијјә, банк, верки органлары, инвесторлар, малсатанлар, мал аланлар, кредиторлар, дөвләт органлары вэ дикәр марағы олан тәшкيلاتлар вэ шәхсләр тәрәфиндән оператив рәһбәрлик вэ идарәетмәнин һәјата кечирмәк, тәгдим едиләчәк малијјә (мүһасибат) һесабатыларынын тәртиби үчүн, һәмчинин, мүәссисәнин тәсәррүфат просесләри вэ малијјә-тәсәррүфат фәалијјәти һаггында зәрури олан мә'луматлары там вэ дүзкүн формалашдырмаг;

әмәк, материал вэ малијјә еһтијатларынын тәсдиг едилмиш нормалара, нормативләрә вэ сметалара мүвафиг олараг истифадәси, әмлакын мөвчудлуғу вэ һәрәкәти, мүлкијјәт һүгуғу вә өһдәликләри үзәриндә нәзарәти тә'мин етмәк; малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтиндәки мәнфи һалларын гаршысыны вахтында алмаг, тәсәррүфатдаһили еһтијатлары ашкара чыхармаг вә онлары сәфәрбәр етмәк.

Маддә 9. Мүһасибат учотунун тәшкили

1. Мүәссисәдә мүһасибат учотунун тәшкилинә мүәссисә рәһбәри чавабдәһидир.

2. Мүәссисәнин рәһбәри мүһасибат учотунун дүзкүн апарылмасы үчүн лазыми шәраит јарадыр, учотла, әлагәси олан бүтүн бөлмәләрин, хидмәтләрин ишчиләри тәрәфиндән һазырланан учот сәнәдләринин вә мә'луматларынын вахтында вә дүзкүн тәртиб вә тәгдим едилмәси ишиндә тәләбләрин јеринә јетирилмәсини тә'мин едир вә учот үзрә норматив сәнәдләрин тәләбләринә риәјәт едир.

3. Мүһасибат учотунун тәшкили, апарылмасы, учот сijasәтинин формалашмасы, даһили мүһасибат һесабаты, инвентаризасија гәјдасы, әмлак вә өһдәликәрин гижмәтлән-

дирилмәси үсуллары вә с. барәдә мүәссисә рәһбәри даһили әмрләр, гәрарлар, гәјдалар вә с. һазырлајыр. Бу заман о, мүһасибат учотунун тәшкيلاتи формасыны, сәнәд дөвријјәси гәјдасыны вә учот мә'луматларынын технолокијјасыны тә'јин едир, даһили учот вә һесабат системини ишләјиб һазырлајыр, мүһасибат учотунун мәгсәдини һәјата кечирмәк үчүн вачиб олан тәсәррүфат әмәлијјатлары үзәриндә нәзарәт гәјдасыны, сәнәдләрә имза етмәк һүгуғу оланлары вә с. мүэјјән едир.

4. Мүәссисә өзүнүн филиалларыны, шө'бәләрини, нүмајәндәликләрини, истехсалатларыны, тәсәррүфатларыны вә структурунда нәзәрдә тутулан башга бөлмәләрини мүстәгил баланса ајыра биләр, лакин бу балансларын кәстәричиләри мүәссисәнин өз балансында чәмләшдирилир.

Маддә 10. Мүһасибат хидмәти

1. Мүәссисәнин мүһасибат хидмәтини онун мүстәгил структур бөлмәси (идарәси, шө'бәси) олан вә билаваситә мүәссисәнин рәһбәринә табе олан мүһасибатлыг, мәркәзләшдирилмиш мүһасибатлыг, сәрбәст мүһасибләр, мүгавиләләр әсасында чәлб едилмиш мүһасибләр һәјата кечирир.

2. Мүһасибат ишләринә рәһбәрлик һәмнин бөлмәнин (идарәнин, шө'бәнин) рәһбәри вә ја баш мүһасиб тәрәфиндән һәјата кечирилир. Мүһасибат хидмәти үзрә мүстәгил структур бөлмәси олмајан мүәссисәләрдә мүһасибат хидмәтинә аид олан ишләри мүгавилә әсасында ихтисаслашдырылмыш тәшкيلات, јахуд мүвафиг мүтәхәссис һәјата кечирә биләр.

3. Мүһасибат учоту үзрә али ихтисас тәһсил олан вә ја сәрбәст мүһасиб статусу олан һәр бир шәхс баш мүһасиб ишләјә биләр. Зәрури һалларда мүһасибат учоту ихтисасы үзрә али ихтисас тәһсили олмајан, лакин мүһасибат учоту ишиндә ән азы беш ил иш стажы олан шәхсләрә дә баш мүһасибин ишләрини һәвалә етмәк олар.

4. Баш мүһасиб вә ја мүһасибат учоту хидмәтинин рәһбәри бу Гануну вә она ујғун ишләнб һазырланмыш бүтүн мүһасибат учоту стандартларыны вә учота даир дикәр норматив сәнәдләри рәһбәр тутараг мүһасибат учотунун үмуи принципләринә риәјәт едилмәсинә нәзарәт едир.

5. Баш мүһасиб вә ја мүһасибат хидмәтинин рәһбәри

мүәссисә тәрәфиндән һәјата кечирилән бүтүн тәсәррүфат әмәлијјатларынын мүһасибат учоту һесаблирында (һәмчинин мүһасибат учоту рекистрләриндә) дүзкүн әкс етдирилмәсини, она нәзарәти, оператив мә'луматларын тәгдим едилмәсини, мүһасибат (малијјә) һесабатларынын мүәјјән едилмиш мүддәтләрдә тәртиб вә тәгдим едилмәсини, дикер бөлмә вә хидмәт сәһәләри илә бирликдә тәсәррүфатдаһили еһтијатларын ашқара чыхарылмасы вә сәфәрбәр едилмәси мөгәдилә мүһасибат учоту вә һесабатынын мә'луматлары үзәрә мүәссисәнин малијјә-тәсәррүфат фәәлијјәтинин игтисади тәһлилинин һәјата кечирилмәсини тә'мин едир.

6. Баш мүһасиб вә ја мүһасибат хидмәтинин рәһбәри мүәссисәнин рәһбәри илә бирликдә әмтәәләрин, материалларын вә башга сәрвәтләрин, пул вәсаитләринин гәбулу вә верилмәси үчүн әсас олан сәнәдләрә, һабелә һесабаһшма, кредит вә малијјә өһдәликләринә имза едир. Көстәрилән сәнәдләр баш мүһасибин имзасы олмадыгда е'тибарсыз саялыр вә ичра үчүн гәбул едилмир.

7. Мүәссисәнин рәһбәри верилән сәрвәтләрин саһланмасы, е'малы, сатышы (бурахылышы), даһынмасы вә ја ис-теһсал просесиндә тәтбиги илә билаваситә әләгәдар вәзифәләр тутан вә ја бу чүр ишләри јеринә јетирән, 18 јашына чатмыш ишчиләр илә там мадди мәс'улијјәт һаггында јазылы мүгавилә бғлајыр. Белә вәзифәләрин вә ишләрин сижәһысы, һабелә там мадди мәс'улијјәт һаггында биртип-ли мүгавилә Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети тәрәфиндән тәсдиг едилир.

8. Кассир штаты олмајан кичик мүәссисәләрдә һәмин вәзифәни мүәссисәнин рәһбәринин јазылы сәрәнчамы илә дикер ишчи јеринә јетирә биләр.

9. Баш мүһасиб ишдән азад едиләркән мүһасибат учотунун вәзијјәти вә һесабат мә'луматларынын доғрулуғу мүәссисә рәһбәринин әмри илә тә'јин едилмиш комиссия тәрәфиндән јохланылыб дүрүстләширилдикдән вә актла рәсмиләширилдикдән сонра јени тә'јин едилмиш баш мүһасибә (о, олмадыгда исә мүәссисә рәһбәринин әмри илә баш мүһасибин ишләри һәвалә едилмиш ишчијә) тәһвил верилир. Акт азы үч нүсхәдән ибарәт тәртиб едиләрәк мүәссисә рәһбәри тәрәфиндән тәсдиг едилир вә биринчи нүсхәси мүһасибатда саһланылыр.

1. Сәрбәст мүһасиб Азәрбајчан Республикасы Мүһасибләр Палатасынын вердији лисензијаја әсасән республика әразисиндә мүһасибат учоту әмәлијјатлары апармағ һүғугу әлдә етмиш физики шәхсдир.

2. Сәрбәст мүһасибин статусу, һүғуг вә вәзифәләри, Азәрбајчан Республикасынын гануну илә мүәјјән едилир.

III ФӘСИЛ

Мүһасибат учотунун сәнәдләширилмәси вә рекистрләри

Маддә 12. Илкин учот сәнәдләри

1. Тәсәррүфат әмәлијјатларынын баш вермәси фактыны әкс етдирән илкин учот сәнәдләри мүһасибат учоту рекистрләриндә јазылышлар үчүн әсас һесаб олунур.

Илкин сәнәдләр (о чүмләдән кағыз вә машында охунан мә'лумат дашыјычылары) өзүндә ашағыдакы зәрури рекистрләри әкс етдирмәлидир:

сәнәдин (форманын) ады, нөмрәси, коду, тәртиб едилмә јери вә тарихи, сәнәд тәртиб едилән мүәссисәнин ады, тәсәррүфат әмәлијјатларынын мазмуну вә өлчүләри, (натурал вә пул ифадәсиндә), тәсәррүфат әмәлијјатларынын баш вермәси, тамамланмасы вә онун рәсмиләширилмәсинин дүзкүнлүҗү үчүн мәс'ул шәхсләрин вәзифәләри, сојады, ады, атасынын ады, шәхси имзалары вә башга әләмәтләри.

Әмәлијјатларын характериндән вә учот мә'луматларынын ишләнмәси технолокијасындан асылы оларағ илкин сәнәдләрә әләвә реквизитләр даһил едилә биләр.

Илкин сәнәдләр әмәлијјатларын баш вердији анда, бу мүмкүн олмадыгда исә әмәлијјатлар билаваситә гуртардыгдан сонра тәртиб едилмәлидир.

Сәнәдләрин кејфизјәтли тәртибатына, онларын вахтында мүһасибат учотунда әкс етдирилмәси үчүн мүәјјән едилмиш мүддәтләрдә тәгдим едилмәсинә, сәнәдләрдәки мә'луматларын доғрулуғуна мәс'улијјәти һәмин сәнәдләри һазырламыш вә имза етмиш шәхсләр дашығырлар.

Илкин сәнәдләрә әсасән мә'луматлары ишләјиб гајдаја салмағ вә онлара нәзарәт етмәк үчүн ичмал учот сәнәдләри

һазырланмалыдыр. Бу сәнәдләр кағызда вә машина мә'лумат дашыҗычыларында тәртиб едилә биләр.

Пул вә һесаблашма сәнәдләрини, малијә вә кредит өһдәликләрини мүәссисәнин рәһбәринин тәсдиғ етдији сийаһыја әсасән имза етмәк һүғугу олан ән азы ики шәхс имзаламалыдыр. Биринчи имза мүәссисәдә үмуми рәһбәрлик функциясыны ичра едән шәхсә, икинчи имза исә мүһасибата рәһбәрлик-функциясыны ичра едән шәхсә мәнsub олур.

2. Пул вәсаитләринин, мадди сәрвәтләрин вә башга әмлақларын гәбул-тәһвили илә әлағәдар әмәлијјатлар илкин сәнәдләр әсасында һәјата кечирилән заман иштирак едән һүғуги шәхсин нүмајәндәләринә вә ја физики шәхсләрә сәнәдләшмәнин бир нүсхәси верилир. Әмәлијјатда иштирак едәнләри сәнәдләрин сурәти илә тә'мин етмәк мүәссисәдә бу әмәлијјаты рәсмиләшдирәнин өһдәсинә дүшүр.

3. Мүһасибат учотунда әкс етдирилмәси зәрури олан учота гәбул едилмиш илкин сәнәдләрдәки мә'луматлар Азәрбајҗан Республикасынын Малијә Назирлији тәрәфиндән тәклиф едилмиш, јахуд назирлик вә баш идарәләр тәрәфиндән үмуми принципләрә ријәт едилмәклә ишләниб һазырланмыш учот реєистрләриндә јығылыр вә системләшдирилир.

Мүәссисә тәрәфиндән мүәјјән дөвр әрзиндә апарылмыш тәсәррүфат әмәлијјатлары һағгында мә'луматлар учот реєистрләриндән грулашдырылмыш шәкилдә мүһасибат учоту һесабларына көчүрүлүр.

4. Илкин сәнәдләрдә вә учот реєистрләриндә гејдсиз дүзәлишләрә јол верилмир. Сәнәвләрин дүзәлиши һәмин сәнәди имза етмиш шәхсләрин имзасы илә дүзәлишин тарихи кәстәрилмәклә тәсдиғ едилмәлидир. Касса вә банк сәнәдләриндә һеч бир дүзәлишә јол верилмир.

5. Илкин сәнәдләр, учот реєистрләри, мүһасибат һесабатлары мутләғ мүәјјән едилмиш гәјдада вә мүддәтә мувафиг оларағ сахланылмалыдыр.

Сәнәдләрлә ишләјән дөврдә онларын горунуб сахланылмасынын тә'мин едилмәсинә вә вахтында архивә верилмәсинә мәс'улијјәти баш мүһасиб дашыҗыр.

6. Илкин учот сәнәдләринә нәзарәт Азәрбајҗан Республикасы Малијә Назирлији тәрәфиндән һәјата кечирилир.

Маддә 13. Мүһасибат учоту реєистрләри

1. Мәзмуну илкин учот сәнәдләриндә гәбул едилмиш информасияларын мүһасибат һесабларында әкс етдирилмәси үчүн онларын һөкмән мүһасибат реєистрләриндә чәмләшдирилмәси вә системләшдирилмәси зәруридир.

Реєистрләр хүсуси графалара бөлүнүш китабларда (журналларда), ајры-ајры вәрәгәләрдә, картларда, һесаблама техникасындан истифадә едилән заман машинограмларда, дискетләрдә, магнит лентләриндә вә бу кими башга машина мә'лумат дашыҗычыларында башдан-баша, фасиләсиз, хронолож, системли вә диқәр гәјдаларда гејдијјатдан кечирмә јолу илә јеринә јетирилир.

Реєистрләрин формалашдырылмасы гәјдасы мүһасибат учотунун стандартлары илә низамлашдырылыр.

Машина мә'лумат дашыҗычылары илә мүһасибат учоту реєистрләрини јеринә јетирән мүәссисәләр онларын лазыми гәјдада истифадәси үчүн мүһасибаты муасир учот техникасы вә техники васитәләрлә тә'мин етмәлидир.

2. Азәрбајҗан Республикасы әразисиндә олан бүтүн тәсәррүфат субъектләри мүһасибат учоту реєистрләрини Азәрбајҗан дилиндә апармалыдыр.

Харичи мүһасибат стандартлары илә низамлашдырылан харичи мүһасибат учоту реєистрләри Азәрбајҗана кәтирилән заман Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә едилмәлидир. Азәрбајҗан дилиндәки мүһасибат учоту реєистрләри дә тәдғигат вә башга лазыми тәләбләр заманы тәләб олуна башга дилләрә дә тәрчүмә едилә биләр.

3. Баш китабын, синтетик һесаблар үзрә дөвријә чәдвәлинин дүзкүн тәрғибагына, һабелә мүһасибат реєистрләринин вә онларда әкс етдирилмиш мә'луматларын горунуб сахланмасына баш (сәрбәст) мүһасиб, јахуд хүсусән бу ишләр үчүн мүәссисә рәһбәри тәрәфиндән рәсми тә'мин едилмиш шәхс чавабдәһдир.

Маддә 14. Әмлақын вә өһдәликләрин инвентаризасиясы

1. Мүәссисә мүһасибат учоту вә һесабатынын доғру вә дүзкүнлүјүнү тәсдиғ етмәк үчүн дөври оларағ өз әмлақынын, өһдәлијинин, һесаблашмаларынын, капиталынын вә с. мадди

сəрвəтлəринин вə үмүмийəтлə, бəлaнcын бүтүн aктив вə пaссив мaддəлəринин инвентаризaсийaсынa aпaрмaлыдыр.

2. Инвентаризaсийaнын aпaрылмaсы мəчбури oлaн хaллaрдaн бaшгa хeсaбaт илиндə инвентаризaсийaлaрын cајы, oнлaрын aпaрылмa тарихлəри, хəмин инвентаризaсийaлaрын хəр бириндə јохлaнылaчaг əмлaкын вə əхдəликлəрин cијaһыcы мүүccиcə тэрəфиндəн мүүјјөн едилир.

3. Инвентаризaсийaнын aпaрылмaсы aшaғыдaкы хaллaрдa мəчбуридыр:

мүүccиcə əмлaкынa ичэрəјə вeрдикдə, cатын aлдыгдa, caтдыгдa, хaбелə дəвлəт вə јa бəлəдийə мүүccиcəcи, cəһмдaр чəмијјəти, јaxуд бaшгa мүүccиcə кими јенидəн тəшкил едилдикдə;

иллик мұһaсибaт хeсaбaтыннын тəртибиндəн əввəл 01 октјaбрдaн тeз oлмaјaрaг əмлaкын вə əхдəликлəрин мөвчуд вəзийјəтинин тaмaмилə бaшдaн-бaшa јохлaнмaсы мэгсəдилə инвентаризaсийa кeчирилдикдə;

мүүccиcə лəғв едилəркəн, лəғв бaлaнcы тəртиб едилмəмишдəн əввəл вə Aзəрбaјчaн Рeспубликacы гaнунвeричилијиндə нeзəрдə тyтулaн дикэр хaллaрдa;

мaдди мəс'ул шəхcлэр дəјишилдикдə вə јaxуд мə'зунийјəтə кeтдикдə (ишлəрин гəбулу вə тəһвили күнү);

oғурлуг вə јa cуи-иcтифaдə, хaбелə cəрвəтлəрин хaрaб oлмaсы фaктлaры мүүјјөн едилдикдə;

јaнғын, јaxуд тəбии фəлaкəт хaллaры бaш вeрдикдə; cəрвəтлэр јенидəн гиймəтлэндирилдикдə;

мəһкəмəнин мұвaфиг гəрaры, мүcтəнтигин гəрaры вə јa пpoкypopлyгун јaзылы кecтəриши oлдyгдa;

өзəллəшдирмə зaмaны, cаһибкaр вə нyгyги шəхc cтaтyсу дəјишилдикдə инвентаризaсийa тэрəфлəрин рaзылыгы илə јaxуд дəвлəт əмлaкынын идaрəeтмə oргaнлaрынын тəлəби илə хəјaтa кeчирилир.

4. Əcac вəcaитлэр үч илдəн бир, китaбxанa фoндy иcə бeш илдəн бир инвентаризaсийa едилə билэр.

5. Мүүccиcə инвентаризaсийaнын бaшлaндыгы вə гуртyрдыгы мyддəт əрзиндə јени јaрaнaн мaдди cəрвəтлəрин хəрəкəти үзəриндə нeзəрəти тə'мин едир.

6. Инвентаризaсийa вə дикэр јохлaмaлaр зaмaны фaкти-

ки əмлaкын мұһaсибaт yчoтy мə'лyмaтлaрындaн кəнaрлaшaн мəблəғлəри aшaғыдaкы гaјдaдa тəнзимлəнин:

əcac вəcaитлəрдəн, мaдди cəрвəтлəрдəн, пyл вəcaитлəриндəн вə дикэр əмлaклардaн aртыгкəлмəлэр, oнлaрын cəбəблəри вə тəгcиркaр шəхcлэр мүүјјөнлəшдирилмəклə oнлaр иcтиcмaрдa oлдyғy јeрдə мaдди мəс'ул шəхcин хaсaбынa мəдaхил едилир вə oнлaрын мəблəғлəри мұвaфиг oлaрaг мүүccиcəлəрдə тəcəррyфaт фəaлийјəтинин нəтичəлəринə (мəнфəтə), идaрəлəрдə иcə мaлийјəлəшмəнин (фoндлaрын) aртырылмaсына јөнəлдилир;

мұвaфиг кoрмaтив cəнəдлəрдə нeзəрдə тyтулмyш тəбии итки нoрмaлaры дaхилиндə хaрaбoлмaлaр вə бy кими əcкикəлмəлэр вə иткилэр мүүccиcə рəһбəринин cəрəнчaмынa мұвaфиг oлaрaг мүүccиcəлəрдə иcтeһcaлaт вə јa тəдaвyл хəрчлəринə, идaрəлəрдə иcə мaлийјəлəшмəнин (фoндлaрын) aзaлдылмaсы хeсaбынa cилинир;

тə'јин едилмəcи мyмкyн oлaн, лaкин мұвaфиг нoрмaтив cəнəдлəрдə нeзəрдə тyтулмaјaн тəбии итки нoрмaлaры мyлкијјəтчи тэрəфиндəн тə'јин едилə билэр;

əcac вəcaитлəрдəн, мaдди cəрвəтлəрдəн, пyл вəcaитлəриндəн вə дикэр əмлaклардaн əcкикəлмəлэр вə иткилəрин (хaбелə тəбии итки нoрмaлaрындaн aртыг хaрaбoлмaлaр, əcкикəлмəлэр вə иткилэр дə дaхил oлмaглa) cəбəблəри вə тəгcиркaр шəхcлэр мүүјјөнлəшдирилмəклə oнлaрын мəблəғлəри (əcкикəлмəлэр вə иткилэр мүүјјөн едилдији вaхтын бaзaр гиймəтлəри илə) тəгcиркaр шəхcлəрин хeсaбынa јaзылыр. Тəгcиркaр шəхcлəри мүүјјөн eтмəк мyмкyн oлмaдыгдa, əcкикəлмəлəрин вə иткилəрин мəблəғлəринин мyccиcə тэрəфиндəн тəгcиркaр cајылaн шəхcдəн тyтулмaсы мəһкəмə тэрəфиндəн рəдд едилдикдə вə eдəнилмəcи мyмкyн oлмaјaн (үмидcиз) əcкикəлмəлэр вə иткилэр мүүјјөнлəшдирилдикдə хəмин мəблəғлэр мүүccиcə рəһбəринин јaзылы cəрəнчaмынa мұвaфиг oлaрaг мүүccиcəлəрдə тəcəррyфaт фəaлийјəтинин нəтичəлəринə (зəрəрə), идaрəлəрдə иcə мaлийјəлəшмəнин (фoндлaрын) aзaлмaсына cилинир;

мaлийјə əхдəликлəри вə хeсaблaшмaлaр үзə мəблəғлэр дəгийлəшдирилдикдə кəнaрлaшмaлaр хeсaбaт илиндə мəнфəэтин (зəрəрин) aртырылмaсына (aзaлдылмaсына) јaxуд шyбхəли бopчлaрын eһтијaты вə бy кими бaшгa мэгсəдли фoндлaр хeсaбынa низaмлaшдырылыр.

1. Мүһасибат учоту рекестрлеринин дахили мүһасибат һесабаты вә бу кими башга сәнәдләрдәки мәзмуну коммерсија сирридик. Мүәссисә рәһбәринин ичәсәси, мәһкәмә вә прокурорлуғ органларынын гәрары вә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилижиндә нәзәрдә тутулмуш башга һаллар олмадыгда бу сәнәдләрлә һеч ким таныш ола билмәз.

2. Мүһасибата бурахылмыш аудиторлар вә башга јох-лајычы шәхсләр коммерсија сиррини горумаға борчлудур. Бу шәхсләр онлара мә'лум олан сиррин јајылмасында мәс'улијјәт дашыјырлар.

Маддә 16. Мүһасибат учотунда гејдијатларын дүрүстлүјү

1. Әмәлијјатларда иштирак едән тәрәфләр арасында са-ишләр олмадыгда вә јахуд бу мәһкәмә тәрәфиндән сүбута етирилмәдикдә, тәсәрруфат әмәлијјатларынын сәнәдләрлә әсаһландырылмыш вә лазыми гајдада мүһасибат учоту рекестрлериндә рәсмиләшдирилмиш гејдијјаты илкин дүрүст-лүк кими гәбул едилир.

2. Мүһасибат учоту һесаһларында әкс етирилмиш тәсәрруфат әмәлијјатлары о вахт дүзкүн сајылыр ки, о бу маддәнин биринчи бәндинә ујғун кәлсин вә мувафиг нәзәрәтедици органларын рә'ји илә тәсдиғ едилсин.

Маддә 17. Мүһасибат учоту рекестрлеринин вә сәнәдлеринин саһланылмасы

1. Мүәссисә илкин учот сәнәдлерини, мүһасибат рекестрлерини вә мүһасибат һесаһатларыны горужуб саһламаға борчлудур. Сәнәдлерин саһланылмасы мүддәти Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинети јанында Баш Архив идарәси тәрәфиндән мүәјјән едилир.

2. Мүһасибат учотунун һесаһ планы, мүһасибат учоту үзрә тә'лиматлар, кодлашдырма үсулу, мүасир машынлар үчүн програм мәһсуллары вә онлардан истифадә гајдалары, әввәлчә истифадә едилән учот үсуллары вә бунар әса-сында тәртиб едилән мүһасибат һесаһатларынын јохланма-сыны тә'мин етмәк мәһсәди илә беш илдән аз олмајарак мү-һасибатда саһланылыр.

МҮӘССИСӘНИН ӘМЛАҚЫ**Маддә 18. Әсас вәсаитләр вә гејри-мадди активләр**

1. Мүәссисәнин истеһсал (хидмәт) сферасында бир ил-дән чох иштирак едән, дәјәри норматив сәнәдләрлә тәнзим-ләнән, көһнәдикчә өз дәјәрини ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш нормаларла һиссә-һиссә мәһсулун (хидмәтин) дә-јәринә кечирән, истеһсал (хидмәт) просесиндә өз натурал формасыны саһлајан әмәк васитәләри әсас вәсаитләр ад-ландырылыр.

2. Биналар, гурғулар, өтүрүчү гурғулар, иш-күч ма-шынлары (аваданлығлары), өлчү-тәнзимләјици чиһазлар, (гурғулар), һесаһлама техникасы, нәглијјат васитәләри, аләтләр, истеһсалат-тәсәрруфат инвентарлары (ләвазимат-лары), ишчи-мәһсуллар һејванлар, чохиллик әкмәләр, да-хили тәсәрруфат јоллары, өз мүлкијјәти олан торпағ саһә-ләри, торпағларын јахшылашдырылмасына (мелиорасија, гурудулма, ирригасија вә с.) һәмчинин башга ишләрә (мәг-сәдләрә) гојулан капитал гојулушлары вә башга вәсаитләр (әмәк васитәләри) әсас вәсаитләрә аид едилир.

3. Ичарәјә верилмиш биналар, гурғулар, аваданлығлар вә диқәрә әсас вәсаитләр үзрә баша чатдырылмыш әсаслы мәсрәфләр ичарәјә көтүрән тәрәфиндән фактики хәрчләр мәбләғиндә өзүнүн әсас вәсаитлеринә дахил едилир (ичарә муғавиләсиндә башга шәртләр нәзәрдә тутулмадыгда).

4. Мүәссисәнин өз мүлкијјәтиндә олан торпағ саһәләри мүһасибат учоту вә һесабатында онларын алынмасына чә-килән фактики хәрчләр үзрә әкс етирилик.

5. Мүәссисәнин әсас вәсаитләри мүһасибат учоту вә һе-сабатында илкин дәјәри илә, јә'ни онларын алынмасына, гурашдырылмасына вә һазырланмасына чәкилән фактики хәрч мәбләғиндә әкс етирилик. Өз мүлкијјәтиндә олан торпағ саһәлериндән башга әсас вәсаитләринин илкин дәјәри онлар јенидән гиймәтләндирилдикдә, јенидән гурулдугда, онларда јени тикинти ишлери апарылдыгда, онлара јени аваданлығлар гурашдырылдыгда вә онларын мувафиг об-јектләри гисмән ләғв едилдикдә дәјишдирилә биләр.

Өз мүлкијјәтиндә олан торпағ саһәлериндән башга мү-әссисәнин әсас вәсаитлеринин дәјәринә истисмар мүддәти

эрзиндэ ганунверичиликлэ мүэжэн едилмиш нормаларла көһнэлмэ (амортизасија) һесабланыб истехсал (төдавүл) хэрчләринэ дахил едилир.

Там амортизасија олунмуш әсас вәсаитләрә көһнэлмә һесабланмыр.

Әсас вәсаитләрин жығылмыш көһнэлмә мәбләғи учот вә һесабатда ажрыча әкс етдирилик.

5. Әсас вәсаитләрин сатышы вә с. харич олмасы һалларында бу әмәлијјатлар үзрә кәлир, јахуд зәрәр мүәссисәнин тәсәрруфат фәалијјәтинин нәтичәләринә аид едиллир.

7. Бүдчә идарәләриндә һесабат илинин һансы тарихиндә алынмасындан, тикимләсиндән вә гурашдырылмасындан асылы олмајараг илин сонунда әсас вәсаитләрә ганунверичиликлә мүэжэн едилмиш нормаларла там ил үчүн көһнәлмә һесабланыр вә учотда ажрыча әкс етдирилик.

8. Ашағыдакылар әсас вәсаитләрә аид едилмәјәрәк мүәссисәләрдә дөвријјәдәки вәсаитләрин, идарәләрдә исә азгимәгли ошјаларын вә дикәр сәрвәтләрин тәркибиндә учота алынырлар:

а) дөјәриндән асылы олмајараг хидмәт мүддәти бир илдән аз олан ошјалар;

б) истехсал (хидмәт) просесиндә бир дөфә иштирак едән, өз дөјәрини тамамилә мәһсулун (хидмәтин) дөјәринә кечирән вә бу просесдә натурал формасыны сахламајан сәрвәтләр;

в) дөјәриндән вә хидмәт мүддәтиндән асылы олмајараг әсас вәсаит сајылан кәнд тәсәрруфаты машыныларындан, аләтләриндән, механикләшдирилмиш тикинти аләтләриндән, ишчи вә мәһсулдар һејванлардан башга хидмәт мүддәтиндән асылы олмајараг ваһидинин вә дестинин дөјәри мувафиг норматив сәнәдләрә мүэјјәнләшдирилмиш әсас вәсаитләрин дөјәринин минимум һәддиндән ашағы олан әмәк ошјалары. Мүәссисәнин рәһбәринин ихтијары вардыр ки, һесабат илиндә ошјаларын дөвријјәдәки вәсаитләр тәркибиндә учотунун дүзјүн апарылмасы үчүн онларын дөјәринин ашағы һәддини мүэјјән етсин. Көстәрилән һәдд инфләјасијанын сәвијјәсиндән асылы олараг зәрури һалларда дөјәшидирилә биләр;

г) дөјәриндән вә хидмәт мүддәтиндән асылы олмајараг балыг ову аләтләри (траллар, бүтүн нөв торлар вә с.);

д) бензинмоторлу мишарлар, шахдоғрајан машынылар, чајларда истифадә едилән ахытма трослары, мөвсүми јол-

лар, ағач дашырма үчүн мүвәғгәти асылма јоллар, ики ил мүддәтиндә истифадә етмәк үчүн мешәләрдә олан мүвәғгәти евләр, сәјјар дарғылыб апарылан гыздырычы евләр, га-занхана мәнәтәғәлери вә башга мүвәғгәти мөвсүми харак-терли вәсаитләр (әмәк васитәләри);

е) дөјәриндән асылы олмајараг фәрди сифаришләрин јахуд мөмулатларын серијалы вә ја күтләви истехсалы үчүн дүзәлдилмиш хүсуси механизмләр вә аләтләр;

ә) ваһидинин вә ја дестинин дөјәриндән вә хидмәт мүддәтиндән асылы олмајараг хүсуси кејимләр, ајагтабылар, һәмчинин јага ләвазиматлары;

ж) ваһидинин вә ја дестәнин дөјәриндән вә хидмәт мүддәтиндән асылы олмајараг мүәссисәләрдә ишчиләрә верилән хүсуси кејим формалары, сәһијјә, маариф, әһалинин социал мүдафәси вә башга бүдчә идарәләриндә верилән кејимләр вә ајагтабылар;

з) дөјәри комплекс тикинти-гурашдырма ишләринин маја дөјәринә үстәлик хәрчләр кими дахил едилән мүвәғгәти (титулсуз) хүсуси дүзәлдилмиш механизмләр, гургулар вә с. (титулдан кәнар) тикинтиләр;

и) анбарда әмтәә-материал гижмәтләринин сахланмасында вә ја техноложии просесдә иштирак едән ваһидинин дөјәри мувафиг норматив сәнәдләрә мүэјјәнләшдирилмиш әсас васитәләрин дөјәринин минимум һәддиндән ашағы олан таралар;

к) дөјәриндән асылы олмајараг кирајәјә вермәк үчүн тәјин едилмиш ошјалар;

л) чаван вә көкәлдилмәкдә олан һејванлар, гушлар, довшанлар, хәзли һејванлар, ары аиләләри вә тәчрүбә үчүн сахланылан һејванлар;

м) тинкликдә көчүрмә мәсәдилә әкилмиш чохиллик әкмәләр.

9. Мүәссисәдә, бу маддәнин 8-чи бәндиндә нәзәрдә ту-тулмуш әмәк васитәләри, ошјалары (8-чи бәндин "е", "к" вә көһнәлмә һесабланмајан "л", "м" јарымбәндләриндән башга) анбардан истисмәра верилдикчә онларын ваһидинин, јахуд дестинин дөјәринин 50%-и мигдарында көһнәл-мә һесабланмагла, галан 50%-и исә истисмар мүддәтиндә јарарсыз олуб цилиндикчә (мүмкүн истифадә дөјәри чы-хылмагла) хәрчләрә аид едиллир.

Ваһидинин вә дестинин дөјәри мувафиг норматив сәнәд-ләрлә мүэјјәнләшдирилмиш әсас вәсаитләрин дөјәринин

минимум һәддинин ижирмидә бир һиссәси гәдәр олан азги-мәтли әшјалар истисмара верилдикчә онларын дөјәрини бирбаша мәсрәфләрә аид етмәк олар. Истисмар вахты бу әшјаларын горуноуб сахланылмасыны тә'мин етмәк мәсәди илә мүәссисәдә онларын һәрәкәти үзәриндә лазыми нәзәрәт тәшкил едилир.

Фәрди сифаришләрин, јахуд мә'мулатларын серијалы вә ја күтләви истегһсалы үчүн дүзәлдилмиш хусуси механизмләр вә әләтләр истисмара верилдикчә онларын дөјәри мүәссисә тәрәфиндән мүәјјән едилмиш хусуси нормалара мүвафиг олараг өдәнилир. Бунларын дөјәринин бирбаша мәсрәфләрә аид едилмәсинә дә јол верилир.

Кирајәјә верилән әшјаларын дөјәри онларын хидмәт мүддәтләриндән асылы олараг көһнәлмә һесабланмасы јолу илә өдәнилир.

10. 8-чи бәнддә нәзәрдә тутулмуш әшјалар вә сәрвәтләр мүһасибат учоту вә һесабатында илкин дөјәри, јә'ни онларын алынмасы, тикилмәси, јахуд һазырланмасына чәкилән фактики хәрч мәбләғләри үзрә әкс етдирилир. Мүәссисәдә бу әшјаларын вә сәрвәтләрин көһнәлмә мәбләғи учот вә һесабатда ажрыча әкс етдирилир.

11. Мүәссисәнин гејри-мадди активләринә тәсәррүфат фәәлијјәтиндә узун мүддәт истифадә едилән, кәлир кәтирән, торпаг сәһәләриндән, тәбии еһтијатлардан (сәрвәтләрдән) истифадә һүгуглары, патентләр, лисензијалар, "ноу-һау", програм мәһсуллары, инһисар вә имтијаз (үстүнлүк) һүгугу (хусуси фәәлијјәт нөвүнә верилән лисензијалар да дахил олмагла), тәшкилати хәрчләр, тичарәт маркалары, әмтәә нишанлары вә с. аидир.

Гејри-мадди активләр учот вә һесабатда онларын алынмасына вә планлы мәсәдләрә ишләнмәси үчүн дүзәлдилик јарарлы һала салынмасына чәкилән хәрчләрлә (илкин дөјәрилә) әкс етдирилир вә истифадә едилдикчә онларын дөјәри истисмар мүддәтиндән асылы олараг мүәссисә тәрәфиндән мүәјјән едилмиш хусуси көһнәлмә нормалары әсасында һәр ај (бәрәбәр мигдарда) көһнәлмә һесабланагаг мәһсулун (хидмәтләрин) дөјәринә, тәдавул хәрчләринә силинмәклә өдәнилир. Фәјдалы истифадә мүддәтини мүәјјән етмәк мүмкүн олмајан гејри-мадди активләр үзрә көһнәлмә нормалары 10 ил мүддәтинә (мүәссисәнин фәәлијјәт мүддәтиндән чох олмајараг) мүәјјән едилир. Гејри-мадди активләрин көһнәлмәси учот вә һесабатда ажрыча әкс етдирилир.

Материал еһтијатларынын фактики маја дөјәри, малса-танларын кредитә вердикләри һәмин еһтијатлар үчүн фәизләри, тәһизат, харичи игтисади тәшкилатлара өдәнилән әләвәләр (үстәликләр), комиссијон һағлары, мал бир-жалары хидмәтләринин дөјәри, көмрүкхана рүсуму, кәнар тәшкилатларын гүввәләри илә һәјата кечирилән дашырма, сахланма хәрчләри вә саир хәрчләр дахил едилмәклә онларын алынмасына чәкилән хәрчләрдән (әләвә дөјәр веркиси чыхылмагла) асылы олараг мүәјјән едилир.

Истегһсала силинән материал еһтијатларынын фактики маја дөјәри еһтијатларын гижмәтләндирилмәсинин методла-рындан бири илә (орта маја дөјәри үзрә; вахта көрә бири-чи алынанларын маја дөјәри үзрә; вахта көрә сонунчу алынанларын маја дөјәри үзрә) мүәјјәнләшдирилир.

2. Һазыр мәһсуллар баланса фактики, јахуд план (норматив) маја дөјәри илә әкс етдирилир.

3. Тичарәт, тәһизат вә сатыш мүәссисәләриндә маллар пәрәкәндә сатыш гижмәти вә ја алыш дөјәри илә әкс етди-рилир. Маллар пәрәкәндә сатыш гижмәти илә учота алын-дыгда, онларын алыш дөјәри илә сатыш гижмәти арасында-кы фәрг (күзәшт, әләвә) һесабатда ажрыча маддәдә әкс ет-дирилир.

Мүәссисә мәһсулун (малларын, ишләрин, хидмәтләрин) сатышыны малалан (сифаришчи) тәрәфиндән өдәниш сә-нәдләри әсасында өдәнилдикчә һесаба аларса, онда јүклән-миш маллар, тәһвил верилмиш ишләр, көстәрилмиш хид-мәтләр мүгавилә (контракт) гижмәтиндән әләвә алычы (си-фаришчи) тәрәфиндән өдәниләчәк тәһизат үзрә хәрчләри дә дахил едилмәклә там фактики вә ја план (норматив) ма-ја дөјәри илә баланса әкс етдирилир.

4. Ил әрзиндә гижмәтләри ашағы душмүш, јахуд мә'нә-ви чәһәтдән көһнәлмиш вә өз әввәлки кејфијјәтини гисмән итирмиш, бу маддәнин 1-чи, 2-чи вә 3-чү бәндләриндә нә-зәрдә тутулан сәрвәтләр һесабат илинин ахырында мүһа-сибат балансында мүмкүн сатыш гижмәти илә, бу гижмәт-ләр илкин тәдарүк (алынма) дөјәриндән ашағы олдугда исә гижмәт фәргини тәсәррүфат фәәлијјәтинин нәтичәләринә јазмагла әкс етдирилир.

Маддэ 20. Битмэмиш истехсал вэ кэлэчэк дөврлэрин хэрчлэри

1. Техноложи просеслэрлэ нэзэрдэ тутулмуш бүтүн мэрһалэлэри (дөврлэри, һэдлэри) кечмэјөн мэхсуллар ишлэр), һабелэ ксмплектлэшдирилмэмиш, сынагдан вэ техники габулдан кечмэмиш м'мулатлар битмэмиш истехсала аид едилирлэр.

2. Күтлэви вэ серијалы истехсалда битмэмиш истехсал балансда норматив (план) истехсал маја дэјэри үзрэ, јахуд мүстэгим (бирбаша) хэрч маддэлэри үзрэ, һабелэ хаммал, материал вэ жарымфабрикатларын дэјэри үзрэ экс етдирилэ билэр.

Тэк-тэк мэхсул истехсалы заманы битмэмиш истехсал балансда фактики истехсал хэрчлэри үзрэ экс етдирилир.

3. Һесабат дөврүндэ чэкилмиш, лакин кэлэчэк һесабат дөврлэринэ аид олан хэрчлэр һесабатда ажрыча маддэ үзрэ кэлэчэк дөвлэрин хэрчлэри мөни экс етдирилэрэк, онларын аид олдуғу мүддэт әрзиндэки истехсал вэ ја тәдавул хэрчлэринэ, јахуд мүвафиг вәсаит мәнбәјинэ аид едилир.

Маддэ 21. Фондлар вэ еhtiјатлар

1. Низамнамэ капиталы мүәссисә жарадыларкән, тә'сис сәнәдлэри илэ мүәјјән едилмиш һәчмдә онун фәалијјәтини тә'мин етмәк үчүн мүәссисәнин әмлакына иштиракчылары (саһибкарларын) гојдуғу пайларын (пул ифадәсиндә) мәчмујуну өзүндә экс етдирир.

Низамнамэ капиталы вэ низамнамэ капиталына гојдулшлар үзрә иштиракчыларын (саһибкарларын) фактики борчлары учот вэ һесабатда ажрыча экс етдирилир.

2. Мүәссисә нэзэрдә тутулмајан итки вэ зәрэрлэри өдәмәк үчүн мәнфәәт һесабына мүәјјән едилмиш гайдада еhtiјат фонду жарадыр. Бу фондун вәсаитинин истифадә олунмуш галығы нөвбәти илэ кечир.

3. Мүәссисә еhtiјат мәбләғлэрини тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәлэринэ аид етмәклә дикәр мүәссисәләрлэ мэхсуллар, маллара, ишләрә вэ хидмәтләрә көрә һесаблашмалар үзрә шүбһәли борчлар үчүн еhtiјат фонду јадада билэр.

Шүбһәли борчлар мүәссисәнин мүгавилә илэ мүәјјән едилмиш мүддәтдә өдәнилмәјөн вэ мүвафиг тә'минаты олмајан дебитор борчлары һесаб олунур.

4. Шүбһәли борчлар үчүн еhtiјат һесабат илинин ахырында мүәссисәнин дебитор борчларынын инвентаризасиясынын нәтичәлэри әсасында жарадылыр.

Еhtiјатын һәчми һәр бир шүбһәли борч үзрә ажрылыгда, борчлунун малијјә вәзијјәтиндән (өдәмә габилијјәтиндән) вэ борчун там, јахуд гисмән өдәнилмәси еhtималындан асылы олараг мүәјјән едилир.

Өкәр бу еhtiјатларын һәр һансы бир һиссәси шүбһәли борчларын еhtiјатынын жарадылдығы илдән сонрақы илин ахырынадәк истифадә едилмәзсә, онда хэрчләнмәмиш мәбләғ мүвафиг илин мәнфәәтинә бирләшдирилир.

5. Һесабат дөврүнүн истехсал, јахуд тәдавул хэрчлэринә гаршыдакы хэрчлэри бәрәбәр өлчүдә дахил етмәк мәгсәдилә мүәссисә ишчилэрин гаршыдакы мә зунијјәтлэринин өдәнилмәсинә, узун мүддәт хидмәтә көрә иллик мүкафатларын верилмәсинә, әсас вәсаитлэрин тә'мир хэрчлэринә, сәнәјенин мөвсүми саһәлэриндә һазырлыг ишлэри үзрә истехсал хэрчлэринә, кирајә едилмиш әшјаларын тә'мири үзрә гаршыдакы хэрчләрә, илин јекунуна көрә мүкафатларын өдәнилмәсинә вэ с. мәгсәдләрә көрә (Азәрбајчан Республикасынын мүвафиг норматив актлары әсасында мүхтәлиф саһәлэрин истехсалат спесификасына ујғун хэрчлэрин тәркибинә дахил едилән вэ мэхсулун, ишин вэ хидмәтин маја дэјәриндә нэзәрдә тутулан) еhtiјат фонду јадада билэр.

Маддэ 22. Дебитор вэ кредиторларла һесаблашмалар

1. Дебитор вэ кредиторларла һесаблашмалар һәр тәрәфин өз һесабатында, онун тәрәфиндән дүзкүн һесаб едилән мүһасибат јазылышларындан ирәли кәлән мәбләғдә экс етдирилир. Алынмыш истигразлар үзрә борчлар һесабат дөврүнүн сонуна өдәнилчәк фаизләр нэзәрә алынмагла кестэрилир.

2. Һесабатда малијјә, верки органлары, банк идарәлэри илэ һесаблашмалар үзрә экс етдириләси мәбләғләр ејни олмалы вэ онларла разылашдырылмалыдыр. Балансда бу һесаблашмалар үзрә низама салынмамыш мәбләғлэрин сахланылмасына јол верилмир.

3. Мүәссисәнин валјута һесаблары үзрә вәсаитлэринин галығы, харичи валјута илэ дикәр пул вәсаитлэри (пул сәнәдлэри дә дахил олмагла) гиймәтли кағызлар, дебитор вэ

кредитор борчлары hesabatда Азербайжан Республикасы Милли Банкынын hesabat дөврүнүн сон тарихинә мөвчуд мезәннәси үзрә харичи валјутанын јенидән hesабланмасы јолу илә мүәјјән едилмиш мәбләғдә Азербайжан Республикасынын милли валјутасы — манатла әкс етдирилир.

4. Борчлу тәрәфиндән гәбул едилән, јахуд тутулмасы һагғында мәһкәмәнин, арбитражын гәрары олан чәримләр, пенсиялар, дөббәләмә пуллары тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләринә (малијјәләшмәјә) аид едилир вә онлар алынанадәк, јахуд өдәниләнәдәк аланын вә өдәјинин hesabatында мүвафиг олараг дебитор вә кредитор маддәләри үзрә әкс етдирилир.

5. Иддиә мүддәти кечмиш дебитор борчлары, алынмасы (тутулмасы) мүмкүн олмајан диқәр үмидсиз борчлар мүәссисәнин рәһбәринин гәрары илә, мүвафиг олараг шүбһәли борчлар еһтијаты вәсаити hesабна вә ја әқәр hesabat дөврүндән әввәлки дөврдә бу маддәнин 4-чү бәндиндә нәзәрдә тутулмуш гәјдада һәмин борчларынын мәбләғләри үзрә еһтијат јарадылмамышса, онда тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләринә, идарәләрдә исә малијјәләшмәнин (фондларын) азалдылмасына силинир.

Борчлунун өдәмә габиліјјәтинин олмамасы үзүндән зәрәр силинән борч мәбләғи онун ләғв едилмәси дәмәк дејилдир. Һәмин борч борчлунун әмлак вәзијјәтинин дејишдији һалда, онун тутулмасы имканларына нәзарәт етмәк үчүн силиндији андан башлајараг беш ил әрзиндә баланс-архасы hesабларда әкс етдирилмәлидир.

7. Иддиә мүддәти кечмиш кредитор вә депонент борч мәбләғләри Азербайжан Республикасы ганунверичилијјиндә башга һаллар нәзәрдә тутулмадыгда Дөвләт бүдчәсинә кәчүрүлүр.

7. Тәбии фәлакәт нәтичәсиндә өдәнилмәмиш иткиләр мүәссисә рәһбәринин гәрары илә еһтијат фондунун вәсаити hesабна вә ја hesabat илинин тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләринә (әкәр мүәссисәдә еһтијат фонду јарадылмышса вә ја онун вәсаити кифәјәт гәдәр дејилсә), јахуд да малијјәләшмәнин (фондларын) азалдылмасына силинир.

Маддә 23. Мүәссисәнин мәнфәәти (зәрәри)

1. Баланс мәнфәәти (зәрәри) мүһасибат учоту әсасында тәсәррүфат әмәлијјатларынын вә бу Гануна ујғун олараг

баланс маддәләринин гижмәтләндирилмәсинин сонунчу малијјә нәтичәси кими өзүндә мүәссисәнин әсас вәсаитләринин вә башга әмлақларынын, мәһсулларынын (ишләринин, хидмәтләринин) сатышындан олан мәнфәәти (зәрәри), һәмчинин гејри сатыш әмәлијјатларындан кәлән кәлирләри (бу әмәлијјатлар үзрә хәрч мәбләғләри чыхылмагла) чәмләшдирир.

2. Мәһсулларын (иш вә хидмәтләрин) вә малларын сатышындан мәнфәәт (зәрәр) Азербайжан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән едилмиш веркиләр вә диқәр мәчбури өдәнишләр нәзәрә алынмадан гүввәдә олан гижмәтләрлә мәһсулларын (иш вә хидмәтләрин) сатышындан кәлән кәлирлә онларын истәһсалына вә сатышына чәкилән хәрчләр арасындакы фәрг кими мүәјјән едилир.

Сатышдан кәлән кәлир мүәссисәнин тәсәррүфат хүсусијјәтиндән вә бағланмыш мугавиләләрин шартларындән асылы олараг ја сатылмыш (јә’ни нағдсыз hesаблашма заманы мүәссисәнин банқдакы hesаблашма, јахуд чари hesабна өдәниш сәнәдләри әсасында дахил олан мәбләғләр үзрә вә ја нағд hesаблашма заманы мүәссисәнин кассасына дахил олан мәбләғләр үзрә) дәјәри өдәнилмиш мәһсуллара, маллара, ишләрә, хидмәтләрә кәрә, ја да јүкләниб кәндәрилмиш мәһсуллара, маллара, тәһвил верилмиш ишләрә, кәрүлмүш хидмәтләрә кәрә өдәниш сәнәдләри алычыја (сифаришчијә) тәгдим едилдикчә (өдәнилмәмиш) мүәјјән едилир.

3. Hesabat илиндә ашқар едилмиш, лакин кечмиш илләрин әмәлијјатларына аид олан мәнфәәт, јахуд зәрәр hesabat илинин тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләринә дахил едилир.

4. Hesabat дөврүндә алынмамыш, лакин кәләчәк hesabat дөврләринә аид олан кәлирләр учот вә hesabatда ајры маддә үзрә кәләчәк дөврләрин кәлирләри кими әкс етдирилир. Бу кәлирләр онларын аид олдуғу hesabat дөврү кәлән заман һәмин дөврүн тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләринә дахил едилмәлидир.

5. Hesabat дөврүнүн баланс мәнфәәти (зәрәри) вә онун истифадәси балансда ајрыча әкс етдирилир. Балансын пасивиндә алынмыш мәнфәәт вә онун аванс олараг истифадәси, бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт, балансын активиндә исә фәктики алынмыш зәрәр кәстәрилир. Балансын јекунуна аңчаг hesabat илинин вә кечмиш илләрин өдәнилмәмиш зәрәри вә ја бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәти дахил едилир.

ЭМЛАКЫН ГИJMЭТЛЭНДИРИЛMƏСИ, КАПИТАЛ ВƏ МАЛИJJƏ ГОJУЛУШЛАРЫ

Маддə 24. Мүһасибат учотунда гиJMэтлэндирмəнин зəрурилији

1. Мүөссисə өзүнүн эмлакыны, капиталыны, өһдəликлəрини, дөвриjə активлəрини, фондларыны вə бүтүн малиjjə-тəсəррүфат фəалиjjəтиндəки тəсəррүфат эмəлиjjатларыны мүһасибат учотунда вə һесабатында дүзкүн əкс етдирмəк үчүн һөкмөн онлары илкин вə jа бəрпə (базар гиJMэтлəринə уjғун) дəjəri илə дүзкүн гиJMэтлэндирилмəсини вə лазыми дөврлəрдə jенидөн гиJMэтлэндирилмəсини тəмин едир.

2. ГиJMэтлэндирмəнин үсуллары бу Гануна, мүһасибат учотунун стандартларына вə Азəрбаjчан Республикасынын дикəр ганунверичилик актларына уjғун мүөjjөн едилир.

3. Мүөссисəнин эмлакынын, капиталынын, өһдəликлəринин, дөвриjə активлəринин, фондларынын вə тəсəррүфат фəалиjjəтиндəки бүтүн тəсəррүфат эмəлиjjатларынын гиJMэтлəринин мүһасибат учотунда там манатадəк жуварлашдырылмыш мəблəгдə апарылмасына jол верилир. Бу заман jаранмыш мəблəг фəрги мүөссисəлəрдə тəсəррүфат фəалиjjəтинин нəтичелəринə, идарəлəрдə исə малиjjələшмəнин (фондларын) артырылмасына (азалдылмасына) аид едилир.

Маддə 25. Мүһасибат учотунда валjута эмəлиjjатлары

1. Мүөссисə эмлакынын, өһдəликлəринин, капиталынын дөвриjə активлəринин, фондларынын вə бүтүн малиjjə-тəсəррүфат фəалиjjəтиндəки тəсəррүфат эмəлиjjатларынын гиJMэтлэндирилмəсини вə jенидөн гиJMэтлэндирилмəсини Азəрбаjчан Республикасынын милли валjутасы саjылан манатла һəjata кечирир.

2. Мүөссисə харичи валjута үзрə бүтүн эмəлиjjатларын Азəрбаjчан Республикасы Милли Банкынын эмəлиjjатын баш вердији тарихə мөвчуд валjута мəзəннəлəринə уjғун олараг гиJMэтлэндирир вə валjута һесабларындакы валjуталары һəр дəфə мəзəннəлэр дəјишдикчə jенидөн гиJMэтлэндирир.

3. Валjута һесабларындакы валjуталарын (нөвлэр үзрə)

һəр дəфə Азəрбаjчан Республикасы Милли Банкынын мəзəннəлəринə уjғун олараг jенидөн гиJMэтлэндирилдији заман дөвр үзрə артан мəзəннə фəрги Азəрбаjчан Республикасынын мувафиг норматив сənəдлəриндə башга һаллар нəзəрдə тутулмадыгда һесабат илинин сонунда мүөссисəнин мəнфəəтинə аид едилир.

4. Банк һесаблары, өһдəликлəри вə һесаблашмалары үзрə харичи валjута эмəлиjjатлары, елəчə дə харичи валjута илə дахил олмуш мадди сəрвəтлэр, геjри-мадди активлэр, гиJMətли кағызлар вə эмлакын дикəр нөвлəri мүһасибат учотунда эмəлиjjатын апарылма тарихиндə Азəрбаjчан Республикасы милли Банкынын гүввəдə олан валjута мəзəннəлəri үзрə харичи валjутанын jенидөн һагг-һесаб едилмə jолу илə гиJMэтлэндирилэрəк мүөjjөн едилмиш мəблəгдə манатла əкс етдирилир. Еjни заманда кəстəрилən jазылышлар валjута һесаблашмаларынын вə тəдиjjələринин аналитик учотунда дə əкс етдирилир.

5. Банкларда вə дикəр кредит идарəлəриндəки валjута һесабларында олан вəсаит галыглары, пул сənəдлəri дə дахил олмагла дикəр пул вəсаитлəri, гиJMətли кағызлар, харичи валjута илə дəбитор вə кредитор борчлары малиjjə (мүһасибат) һесабатларында һесабат дөврүнүн сонунчу күнүнə Азəрбаjчан Республикасы Милли Банкынын валjута мəзəннəлəri үзрə харичи валjуталарыны jенидөн һагг-һесаб едилмə jолу илə гиJMэтлэндирилэрəк мүөjjөн едилмиш мəблəгдə манатла əкс етдирилир.

Маддə 26. Дөвриjə активлəринин гиJMэтлэндирилмəси

1. Мүөссисə базар игтисадиjjаты шəраитиндə даими истəһсалат фəалиjjəтини тəмин етмəк үчүн өзүнүн дөвриjə активлəрини тəкрар истəһсалын тəлəбинə уjғунлашдырмаг мəгсəдилə мүһасибат учоту стандартларына мувафиг олараг илк вə jа бəрпə дəjəri илə (базар гиJMэтлəринə уjғун) дүзкүн гиJMэтлэндирир.

2. Мүөссисəнин ихтиjары вардыр ки, тəлəб вə тəклифи, инфлjасиянын сүр'əтини нəзəрə алмаг шəртилə мүөссисəнин дөвриjə активлəринин базар гиJMэтлəринə уjғун дүзкүн гиJMэтлэндирилмəсинə вə сатышына нəзарəти тəмин етмəк үчүн даим фəалиjjəттə олан гиJMэтлэндирмə комиссиясы jаратсын.

3. ГиJMэтлэндирмə комиссиясы дөвриjə активлəринин

базар гijмэтләрiнә уjғун дүзкүн гijмэтләндирилмәсини вә лазыми дөврләрдә јенидән гijмэтләндирилмәсини мұһасибат рекистләрiнә уjғун сәнәдләшдирәрәк вахтлы-вахтында мұһасибата тәгдим едилр.

4. Анбарда чоҳдан галмыш мал галығларынын сатышы заманы онларын дәјәри (дөвләт тәрәфиндән тәнзимләнән гijмәтләрдан башга) ән азы һәмин күнә истәһсалдан бура-хылмыш ејни адлы (чешидли, нөвлү, маркалы) сонунчу малын (һазыр мөһсулуи) гijмәти илә гijмәтләндирилик.

5. Дөвријә активләринин галығларынын гijмәтләндирилмәси вә лазым кәдикдә јенидән гijмәтләндирилмәси заманы гijмәт артымы Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијиндә башга һаллар нәзәрдә тутулмадыда мұәссисәнин мәнфәәтинә аид едилир.

6. Мади дөвријә активләринин кәјфијәтинин вә гijмәтләринин ашағы салынмасындан иткиләр, фонд биржаларында гijмәти тәјин едилмиш гijмәтли кағызларын дәјәринин азалдылмасы, валјута мезәннеләринин ашағы дүшмәсиндән јараван зәрәрләр Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијиндә дикәр һаллар нәзәрдә тутулмадыда мұәссисәнин зәрәринә аид едилир.

Маддә 27. Амортизасија олуан әмлакын гijмәтләндирилмәси

1. Әсас вәсаитләр вә гејри-мади активләр там илкин дәјәри илә учота гебул олуиурлар.

2. Әсас вәсаитләрин вә гејри-мади активләрин дәјәри онларын хидмәт мүддәтинә кәрә һесаблинмыш кәһнәлмә (амортизасија) нормалары вә ја Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинети тәрәфиндән тәсдиг едилмиш кәһнәлмә (амортизасија) нормалары илә едәнилик. Торпаг саһәләринин дәјәринә кәһнәлмә (амортизасија) һесаблинмыш. Азгijмәтли әшјалар үзрә кәһнәлмә (амортизасија) һесаблинмасы садәләшмиш методла һәјата кечирилик.

3. Мұәссисә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијиндә нәзәрдә тутулан һалларда әсас вәсаитләрә јенидән гijмәтләндирик. Јенидән гijмәтләндирикә заманы илкин дәјәрләр бәрпа дәјәри арасындакы фәрг мұәссисәнин сәрчәчәмында галыр вә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә мұвафиг олараг лазыми мәгсәдләрә јөнәлдилик.

4. Мұәссисә Азәрбајчан Республикасы Малијә Назирлијинин разылығы илә кәһнәлмә (амортизасија) нормаларыны артырмагла (бу артыг ики дәфәдән чоҳ ола билмәз) сүр'әтләндирилмиш кәһнәлмә (амортизасија) нормалары тәтбиг едә биләр. Кәһнәлмә (амортизасија) мөбләғләрә мұәссисәнин тәсәррүфат фәалијәтинә мәнфи тә'сир етдији һалларда Азәрбајчан Республикасы Малијә Назирлијинин разылығы илә кәһнәлмә (амортизасија) нормаларына азалдылма әмсаллары (бу әмсаллар 05-дән ашағы ола билмәз) тәтбиг едә биләр.

5. Сатыналма һүгүгү олан (мүгавиләдә башга һаллар нәзәрдә тутулмадыда) узун мүддәтә ичарәјә кәтүрүлмиш әсас вәсаитләрин дәјәри ичарә (ичарә мүддәтинә мүгавилә әсасында ичарәјә верәнә едәнилән фаиз мөбләғиндән башга) мүддәтиндә бәрәбәр мигдарда кәһнәлмә (амортизасија) һесаблинмагла едәнилә биләр.

Маддә 28. Капитал вә малијә гојулушлары

1. Капитал гојулушларынын тәркибинә тикинти-гурашдырма ишләринә мәсрәфләр, аваданлығларын, аләтләр, инвентарларын алынмасы вә с. әсаслы ишләр (лајиһә-ахтарыш, кеоложи кәшфијат вә газма ишләр, тикинти илә әлағәдар торпаг саһәләринин ајрылмасы вә кәчүрүлмә үзрә кәрчләр, јени тикилән мұәссисәләр үчүн кадр һазырлығы вә с.) дахил едилир. Капитал гојулушлары тикинти апаран тәшкилатын (сифаришчинин) балансында фактики хәрч мөбләғләрә үзрә әкс етдирилик.

2. Мүвәггәти истисмарда олан әсаслы тикинти объектләр, даими истисмара вериләнәдәк әсас вәсаитләрин тәркибинә дахил едилмиш. Бу объектләр үзрә хәрч мөбләғләрә мұһасибат учоту вә һесабатында, битмәмиш капитал гојулушу кими әкс етдирилик.

3. Малијә гојулушларына мұәссисәнин низамнамә фонду, гijмәтли кағызлары, һабелә Азәрбајчан Республикасында вә онун һүдудларындан кәнарда јерләшән мұәссисәләрә вердикләрә борчлары вә дикәр инвестисијалары аиддик.

Инвесторлар үчүн малијә гојулушлары фактики хәрч мөбләғләриндә учота алыныр. Истигразларын вә башга узунмүддәтли өһдәликләрин алынмасына чәкилән фактики хәрч мөбләғләрә илә онларын тәдавүлдә олдуғу мүддәт-

дәки номинал дөжөрлери арасындакы фөрг һәр ај бөрабөр һәддә төсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләринә аид едилир.

Инвесторун дивидент алмаг һүгугу олдугда вә малијјә гојулушу үчүн там мәс'улијјәт дашыдығы һалда һаггы там өдәнилмиш пај вә сәһмләр там алыш дөжөриндә балансын активиндә, өдәнилмәмиш мәбләг исә кредиторлар маддәси үзрә балансын пассивиндә әкс етдирилир. Галан һалларда пај вә сәһмләрин алынмасы үчүн көчүрүлмүш мәбләг дебиторлар маддәси үзрә балансын активиндә көстәрилир.

Мүәссисәнин сәһмлери вә башга узунмүддәтли өһдәликләри биржаларда вә биржаданкәнар базарларда гижмәтләндириләрсә (бу гижмәтләр мүнтәзәм олараг мәтбуатда шәрһ едиләрсә) вә тәкрар базарда иштирак едәрсә онларын дөжөри иллик мүһасибат балансында сонунчу базар гижмәтлери илә әкс етдирилир вә әввәлки баланс гижмәти арасындакы фөрг төсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләринә јөнәлдилир.

4. Мүәссисәнин низамнамә капиталы тө'сисчәләрин мүәјјән етдији гајдалар әсасында онларын үзвлүк һаггы вә сәһмләрин сагышы (пајы) һесабына јарадылыр. Низамнамә капиталы кими гојулмүш мадди сәрвәтләр вә гејри-мадди активләр тө'сисчиләр тәрәфиндән реал базар гижмәтлери илә гижмәтләндирилир.

5. Сәһмдар чәмијјәтләрин емиссија кәлирлери (бура-хылымыш сәһмләрин номинал дөжөриндән јухары олан һиссәсиндән алынған мәбләг) мүәссисәләрин мадди активләринин гижмәтләндирилмәсиндән әлдә едилән мәбләг, әвәссиз алынмыш сәрвәтләр вә бу кими башга мәбләгләр әләвә капитал кими учота алыныр.

6. Мүәссисә өз халис мәнфәәтиндән (мүәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәтдән) еһтијат фондлары вә еһтијат капиталы јаратмаг вә онлары өз тө'јинаты үзрә хәрчләмәк һүгугуна маликдир. Еһтијат капиталы вә башга еһтијат фондлары, бөлүшдүрүлмәмиш мәнфәәт вә өртүлмәмиш зәррләр мүһасибат учотунда ајрыча әкс етдирилир.

Маддә 29. Сосиал тө'јинатлы фондлар

1. Мүәссисә өз сәрәнчамында галан мәнфәәт һесабына мадди јардыма вә башга сосиал еһтијачлара истифадә етмәк үчүн сосиал тө'јинатлы фондлар јарада биләр.

Бу фондларын учоту мүһасибат учотунда ајрыча апарылыр.

Маддә 30. Кировлар вә тө'минатлар

1. Киров кими гојулан әмлакын дөжөри (пул вәсаитләри дө дахил олмагла) мүәссисәдә башга әмлак кими ајрыча учота алыныр.

Әмлак, јахуд пул кирову олмадан верилмиш тө'минатлар мүһсибат учотунда ајрыча балансархасы һесаблирда әкс етдирилир.

2. Киров көтүрүлмүш әмлакларын дөжөри (пул вәсаитләриндән башга) ајрыча балансархасы һесаблирда әкс етдирилир. Киров кими көтүрүлмүш пул вәсаитлери вә валјута сәрвәтлери хүсуסי олараг баланс һесаблирында алынмыш тө'минатларын мәбләғи кими әкс етдирилир.

VI ФӘСИЛ

МАЛИЈЈӘ (МҮҲАСИБАТ) ҺЕСАБАТЫ

Маддә 31. Малијјә (мүһасибат) һесабатларынын тәркиби

1. Мүәссисәләрин (бүдчә идарәләриндән башга) малијјә һесабатларынын тәркиби әсасән мүһасибат балансындан вә она әләвә едилән малијјә нәтичәлери (мәнфәәт вә зәррләр) вә онларын истифадәси, әмлакын, фондларын, девријјә вәсаитләринин, хүсуסי капиталын, пул вәсаитләринин, гејри-мадди активләрин, малијјә вә капитал гојулушларынын вә саир актив вә пассивләрин һәрәкәти һаггында һесабатлардан ибарәтдир.

Бу һесабатлара, мүһасибат учоту стандартларына мүвафиг олараг башга һесабат формалары вә изаһатлар әләвә едилә биләр.

Балансын әвәзетмәләр (өдәнишләр) апармаг гадағандыр.

Малијјә (мүһасибат) һесабатларынын нүмунәви формалары вә онларын долдурулмасы гајдалары, Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлији тәрәфиндән мүәјјән едилир.

Азәрбајчан Республикасынын назирлик вә баш идарәләри Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлијинин разылығы илә нүмунәви формалара әләвә олараг өз системләриндәки мүәссисәләрин спесификијинә ујғун хүсусиләшдирилмиш мүһасибат һесабаты формалары мүәјјән едә биләр.

2. Банк, сығорта, верки вә дикәр дөвләт органлары ил-кин учотун апарылмасы барәдеки тә'лиматлары, мүһасибат (малијјә) һесабатларыны, онларын долдурулмасы гәј-даларыны Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлији-нин разылығы илә тәсдиг едир.

3. Мүәссисәләр малијјә (мүһасибат) һесабатларына әла-вә етдикләри изаһатларда истәһсалат, малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин там вә ајдын тәһлилини вә нөвбәти һесабат илиндә өзләринин учот сијасәтиндәки дәјишикликләр ба-рәдә мә'луматлары әкс етдириләр.

Маддә 32. Һесабат дөврү

Бүтүн мүәссисәләр үчүн һесабат или 01 январдан 31 де-кабр да дахил олмагла олан дөвр сајылыр. Ил әрзиндә јени јарадылан мүәссисәләр үчүн биринчи һесабат или онларын һүғуғи шәхс статусуна малик олдуғу тарихдән 31 декабр да дахил олмагла олан дөвр, 01 октябрдан сонра јени јарадыл-мыш (ләғв едилмиш, јенидән гурулмуш мүәссисәләр вә он-ларын структур бөлмәләринин базасы әсасында олмајан) мүәссисәләр үчүн исә нөвбәти илин 31 декабры да дахил ол-магла олан дөвр сајылыр.

Маддә 33. Малијјә (мүһасибат) һесабатларында дүзәлишләрин апарылмасы

Мүһасибат һесабатларындакы мә'луматлар синтетик вә аналитик учот мә'луматларына әсасланыр.

Кириш балансынын мә'луматлары һесабат дөврүндән әввәлки дөврүн тәсдиг едилмиш јекун балансынын мә'лу-матларына ујғун олмалыдыр. Һесабат илинин 01 январы-на кириш балансы дәјишиләрсә, онун сәбәбләри ајдын-лашдырылмалыдыр. Истәр чари, истәрсә дә кечмиш илә аид олан мүһасибат һесабатларындакы дәјишикликләр (һесабатлар тәсдиг едилдикдән сонра) ашкар едиләрсә о за-ман дүзәлишләр мә'луматларын тәһриф олундуғу ашкар едилмиш һесабат дөврү үчүн тәртиб едилмиш һесабатда апарылыр. Мүһасибат учоту һесабатында сәһвләрин дүзәл-дилмәси дүзәлишин тарихи кәстәрилмәклә ону имзалајан шәхсләрин имзасы илә тәсдиг едилир.

Маддә 34. Малијјә (мүһасибат) һесабатларынын тәғдим едилмә гәјдасы

1. Мүәссисәнин һесабат дөврүндәки (ај, рүб, ил) мүһа-сибат (малијјә) һесабаты учот процесинин јекун мәрһәлә-сидир. Орада әмлакың, дөвријјә вәсаитләринин, гәјри-мад-ди активләрин вә үмүмән баланс маддәләри үзрә актив вә пассивләрин һәрәкәти, малијјә вәзижјәти вә тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләри артан јекунла әкс етдирилир.

Мүәссисә (харичи инвестицијалы мүәссисәләр истисна олунмагла) рүблүк вә иллик мүһасибат һесабатларыны ашағыдакы органлара тәғдим едир:

мүлкијјәтчиләрә (иштиракчылара, тә'сисчиләрә, тә'сис сәнәдләринә ујғун оларат);

дөвләт верки мүфәттишлији органларына;

дөвләт статистика органларына;

Азәрбајчан Республикасы ганунверичилији илә мүәсси-сәнин фәалијјәтинин ајры-ајры тәрәфләринин јохланыл-масы вә мувафиг һесабатларын алынмасы һәвалә едилмиш дикәр дөвләт органларына.

Там вә гисмән дөвләт вә бәләдијјә мүлкијјәтиндә олан мүәссисәләр рүблүк вә иллик малијјә (мүһасибат) һесабат-ларыны бу Ганунда нәзәрдә тутулмуш органларла бәрәбәр, һәмчинин дөвләт вә бәләдијјә әмлакыны идарә етмәк сәла-һијјәтиндә олан органларла да тәғдим едирләр.

Мүәссисәләрин малијјә (мүһасибат) һесабатларынын башга унванлара көндәрилмәси тә'сиседичи сәнәдләрлә вә ја Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијиндә нә-зәрдә тутулдуғда һәјата кечириләр.

2. Верки декларасијасы вә дикәр верки һесабатлары мүәссисәнин јерләшдији әрази үзрә верки мүфәттишлији-нә тәғдим олунур.

3. Мүәссисәләр рүблүк малијјә (мүһасибат) һесабатла-рыны рүб баша чатдыгдан сонра 30 күндән, иллик малијјә (мүһасибат) һесабатларыны исә ил баша чатдыгдан сонра 90 күндән кеч олмајараг тәғдим едирләр.

4. Будчә идарәләри ајлыг, рүблүк вә иллик малијјә һе-сабатларыны јухары органлара онлар тәрәфиндән мүәјјән олунмуш мүддәтләрдә тәғдим едилрәр.

Кәстәрилән мүддәтләр дахилиндә малијјә (мүһасибат) һесабатларынын дәғиг тәғдим олунма мүддәтини мүәссисә-

нин тә'сисчиләри (иштиракчылары) вә ја табе олдуглары јухары органлар, јахуд һесабат алмаг һүгугу олан дөвләт органлары мөјјән едир.

Харичи инвестисиялы мүүссисәләр иллик малијјә (мүһасибат) һесабатыны һесабат илиндән сонрақы март ајынын 15-нә, тә'сиседичи сәнәдләрдә нәзәрдә тутулмуш гайдада мүүссисәнин һәр бир иштиракчысына (саһибкарына), дөвләт верки мүфәттишлији органларына вә дөвләт статистика органларына тәгдим едирләр.

5. Бүдчәдән малијјәләшән назирликләр, баш идарәләр вә дикәр идарәетмә органлары бүдчә идарәләринин хәрч сметаларынын ичрасы һаггында ајлыг, рүблүк вә иллик ичмал малијјә (мүһасибат) һесабатларыны мувафиг олараг Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлијинә онун тәрәфиндән мөјјән едилмиш мүдәтләрдә тәгдим едирләр.

Азәрбајчан Республикасынын назирликләри вә баш идарәләри онларын табелијиндәки тәшкилатлар үзрә ичмал рүблүк мүһасибат һесабатларыны һесабат дөврү гуртардыгдан сонра 45 күндән кеч олмајараг, иллик мүһасибат һесабатларыны исә һесабат илиндән сонрақы апрел ајынын 25-дән кеч олмајараг Азәрбајчан Республикасы Игтисадијјат Назирлијинә, Малијјә Назирлијинә, Дөвләт Статистика Комитәсинә вә Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлијинә тәгдим едирләр.

Маддә 35. Малијјә (мүһасибат) һесабатларынын нәшри

Мүүссисәнин малијјә (мүһасибат) һесабатлары, онларын доғру вә дүзкүнлүгү мүстәгил һүгугу олан мувафиг нәзәрәтедичи органлар тәрәфиндән тәсдиг едилдикдән сонра һүгуғи вә физики шәхсләр, һабелә бүтүн марағы олан истифадәчиләр, иштиракчылар вә башга органлар үчүн ачыг нәшр едилә биләр.

Маддә 36. Ләғв олуномуш мүүссисәләрин малијјә (мүһасибат) һесабатлары

1. Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә ујғун олараг мөјјән едилмиш гайдада ләғв едилән мүүссисә (мүфлисләшмә, көнүллү ләғв вә дикәр әсаclar) мәһкәмәнин мүфлисләшмәни елан етдији тарих, јахуд ләғв һаггында гәрар гәбул олунаркән мөјјән едилмиш тарих

үчүн јекун ичмал малијјә (мүһасибат) һесабатыны тәртиб едир.

Мүүссисәләрин ләғви үзрә әмәлијјатларын учоғуна, ләғв балансы вә малијјә (мүһасибат) һесабатларынын тәртинә көрә мөс'улијјәти мүүссисәнин ләғвини апаран ләғв комиссиясы дашыыр.

Мүүссисәнин әмлақы ләғв комиссиясынын тә'јин етдији гижәтләрлә (јә'ни әмтәәләрин вәзијјәтинин фактики мүмкүн сатыш гижәти нәзәрә алынмагла) әкс етдирилир.

Үмидсиз борчлар вә зәрәрләр ләғв балансына дахил едилмир.

Ләғв олунан мүүссисәләрин өһдәликләри дәгигләшдирилир вә ләғв балансында, өдәниш күнүндән башлајараг бөлкү үзрә бәрәбәр фаизләрлә әкс етдирилир.

VI ФӘСИЛ

МУҲАСИБАТ УЧОТУ ВӘ ҺЕСАБАТЛАРЫНЫН ТӘНЗИМЛӘНМӘСИ

Маддә 37. Мүһасибат учоту вә һесабатларынын тәнзимләнмәсини һәјата кечирән органлар

1. Азәрбајчан Республикасында ваһид мүһасибат учот вә һесабаты системи јаратмаг, ону даим инкишаф етдирмәк, тәкмилләшдирмәк вә бу ишләрә нәзарәт етмәк мувафиг органларын иштиракы илә Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлији тәрәфиндән һәјата кечирилир.

2. Азәрбајчан Республикасы Милли Банкы, Дөвләт Статистика Комитәси, Назирләр Кабинети јанында Дөвләт Сығорта Нәзарәти, Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлији вә Азәрбајчан Республикасы ганунверичилијинә мувафиг сурәтдә дикәр органлары Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлији илә разылашмагла банкларын, сығорта тәшкилатларынын вә бу кими башга дөвләт органларынын, һәмчинин спесифик функциялары јеринә јетирән дикәр тәсәррүфат субъектләринин мүһасибат учоту вә һесабатларыны тәнзимләјирләр.

3. Азәрбајчан Республикасында мүһасибат учоту саһәсиндә бүтүн јени норматив сәнәдләрин, онларын форма вә

реквизитләринин ярадылмасы вә јајылмасы Азербайжан Республикасы Малијә Назирлијинин разылығы олмадан һәјата кечирилә билмәз.

Маддә 38. Мүһасибат учоту вә һесабатларынын тәнзимләнмәсинин мәгсәд вә вәзифәси

1. Мүһасибат учоту вә һесабатларынын дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәсинин әсас мәгсәди Азербайжан Республикасында бејнәлхалг аләмдә гәбул едилмиш принципләрә вә мүһасибат учоту стандартларына чаваб верә билән ваһид мүһасибат учоту системинин формалашмасындан, бу сәһәдә ону мувафиг һүғуги вә методики база илә, учот вә һесабат формалары илә тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Мүһасибат учоту вә һесабатларынын тәнзимләнмәсиндә мәгсәд марағлы һүғуги вә физики шәхсләрин мүәссисәнин әмлак вә малијә вәзижәти, мәнфәәти вә зәрәри һағгында мүғажисә едилә билән мә'луматларла тә'минатындан ибарәтдир.

2. Мүһасибат учоту вә һесабатларынын тәнзимләнмәсинин әсас вәзифәләри ашағыдакылардыр:

а) тәсәрруфат процесләри иштиракчыларынын марағларынын мудафиәчиси кими бирмә'налы баша дүшүлән ваһиб вә ваһид мүһасибат учоту вә һесабатларынын тәртиби үзрә мүһасибат учоту стандартларынын ярадылмасы;

б) дәвләт органларынын, мүлк ијјәтчиләрин вә башга истифадәчиләрин мәнәфеләри үчүн специфик мүһасибат информасијасынын ярадылмасынын вә ондан истифадәнин һүғуги базасы кими мәчбури норматив кәстәришләринин мүәјјән едилмәси;

г) бејнәлхалг аләмдә гәбул едилмиш принципләрә мувафиг оларак милли мүһасибат учоту вә һесабатларынын инкишаф етдирилмәси.

Маддә 39. Мүһасибләрин ичтимаи бирлији

Азербайжан Республикасы ганунверичилијинә ујғун оларак мүһасибләрин марағларынын мудафиәси үчүн онларын ичтимаи бирликләри ярадыла биләр.

Маддә 40. Мүһасибат учоту стандартларына вә ганунверичилијинә риајәт едилмәсинә нәзарәт

1. Азербайжан Республикасында мүһасибат учоту вә онун стандартлары һағгында Азербайжан Республикасы ганунверичилијинә әмәл олумасына нәзарәт Азербайжан Республикасынын Малијә Назирлији, башга дәвләт органлары, мүәссисәләрин мүдирижәти вә даһили нәзарәтчиләри тәрәфиндән һәјата кечирилір.

2. Аудит тәшкилатлар вә диқәр нәзарәтедики органлар жохлама кечирән заман мүһасибат учотунун апарылмасыны бу Гануға, мүһасибат учоту стандартларына вә диқәр норматив сәнәдләрә мувафиг оларак жохлајырлар.

3. Ичмал мүһасибат (малијә) һесабаты тәртиб едән назирлик вә баш идарәләр табеликләриндә олан мүәссисә вә тәшкилатларын малијә-тәсәрруфат фәалијјәтини вә мүһасибат учотунун вәзижәтини үч ил әрзиндә азы бир дөфә тәғтиш едирләр.

4. Һүғуги шәхсләр табеликләриндәки (мүстәгил баланса ајрылмыш) нүмајәндәликләрин, шә'бәләрин, истәһсал сәһәләринин, тәсәрруфатларын вә диқәр бөлмәләрин мүһасибат учотуна даим нәзарәт едир.

Маддә 41. Мүһасибат учоту ганунверичилијинин позулмасына көрә мәс улијјәт

1. Бу Гануну позан, мүһасибат учотунун апарылмасындан јајынан, мүһасибат учоту стандартларыны дүзкүн тәғбиғ етмәјән, һабелә малијә һесабатыны гәсдән тәһриф едән һүғуги шәхсләр вә башга тәсәрруфат субјектләри барәсиндә Азербайжан Республикасы ганунверичилији илә нәзәрдә тутулмуш санксијалар тәғбиғ олунур.

2. Бу Ганунун 9-чу маддәсинин 1-чи вә 12-чи маддәсинин 1-чи бәндиңә мувафиг оларак мүһасибат учотунун апарылмасына көрә мәс'улијјәт дашыјан шәхсләр мүһасибат учотунун ганунверичилијин позулмасына көрә Азербайжан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән едилмиш мәс'улијјәт дашыјырлар.

Азербайжан Республикасынын Президенти
Ҳәјдәр ӘЛИЈЕВ
Бакы шәһәри, 24 март, 1995-чи ил, № 998.

АУДИТОР ХИДМЭТИ БАГГЫНДА АЗЭРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ГАНУНУ

Бу Ганун Азербайжан Республикасында аудитор хидмэтинин тэшкилини, онун һәјата кечирилмэсинин һүгүги әсасларыны, аудиторларын функцияларыны, һүгүгларыны вә вәзифәләрини мүәјјән едир, мүлкијјәтчинин әмлак һүгүгларыны мүдафиә едән мүстәгил малијјә нәзарәти системинин јарадылмасыны нәзәрдә тутур.

Аудитор хидмәти илә бағлы мүнәсибәтләр бу Ганунла, һабелә Азербайжан Республикасынын диқәр ганунверичилик актлары, бејнәлхалқ мұғавилә вә сазишләри илә тәнзимләнир.

І Ф Ә С И Л

ҮМҮМИ МҮДДӘАЛАР

Маддә 1. Ганунун тәтбиғи сәһәси

Бу Ганун мүлкијјәт формасындан вә тәшкилати-һүгүги табелијндән асылы олмајарағ Азербайжан Республикасы әразисиндә фәалијјәт кәстәрән бүтүн мүәссисәләрә, тәшкилатларла вә идарәләрә (бундан сонра "тәсәррүфат субъектләри" адландырылачағдыр) шамил едилир.

Маддә 2. Аудит авлајышы

Аудит — әмтәә истәһсалы вә сатышы, хидмәт кәстәрилмәси вә иш кәрүлмәси илә мәшғул олан тәсәррүфат субъектләриндә мұһәсибат учотунун дәғиг вә дүрүст апарылмасынын, мұһәсибат вә малијјә һесабатларынын мүстәгил јохланылмасыдыр.

Аудит јохламасы мәчбури вә ја кәнүллү (тәсәррүфат субъектинин өз тәшәббүсү илә) ола биләр. Ганунверичилијә кәрә өз малијјә һесабатларыны дәрч етдирмәли олан тәсәррүфат субъектләри үчүн, һабелә ганунверичилик актлары илә биләвәситә нәзәрдә тутулмуш һалларда вә ја салаһијјәтли дөвләт органынын мұвафиг гәрарына әсәсән (сифариши илә) һәјата кечирилән аудит мәчбури, диқәр һалларда исә кәнүллүдүр.

Маддә 3. Аудитор хидмәти

Тәсәррүфат субъектләриндә мұғавилә әсасында малијјә-тәсәррүфат фәалијјәти сәһәсиндә јохлама, експертиза, тәһлил апармағ вә јазылы рәј вермәк, мұһәсибат учоту гурмағ, һесабат кәстәричиләринин дүрүстлүјүнү тәсдиғ етмәк вә аудиторун пешә фәалијјәтинә (аудитор тәшкилатынын низамнамә мәғсәдләринә) ујғун оларағ малијјә-тәсәррүфат мүнәсибәтләри сәһәсиндә диқәр хидмәтләри кәстәрмәк аудитор хидмәти һесаб едилир.

Аудитор хидмәти дөвләт органларынын өз салаһијјәтләри даһилиндә тәсәррүфат субъектләринин фәалијјәтинин јохламасыны истисна етмир.

Маддә 4. Сәрбәст аудитор

Сәрбәст аудитор Азербайжан Республикасы Аудиторлар Палатасынын (бундан сонра "Аудиторлар Палатасы адландырылачағдыр) вердији лисензијаја әсәсән республика әразисиндә сәрбәст аудитор хидмәти кәстәрмәк һүгүгуну әлдә етмиш физики шәхәсдир.

Маддә 5. Аудитор тәшкилаты

Аудитор тәшкилаты аудиторлар Палатасынын вердији лисензија әсасында Азербайжан Республикасынын әразисиндә аудитор хидмәти кәстәрмәк һүгүгуну әлдә етмиш вә низамнамәсинә кәрә јекәнә фәалијјәт сәһәси бу хидмәт нөвү олан һүгүги шәхәсдир.

Аудитор тәшкилатынын јарадылмасы үчүн азы үч сәрбәст аудитор олмалыдыр.

Маддә 6. Сәрбәст аудитор олмағын шәртләри

Азербайжан Республикасында сәрбәст аудитор һүгүгуну әлдә етмәк үчүн ашағыдакылар тәләб олунур:

а) Азербайжан Республикасынын вәтәндашы олмағ;

б) мәнкәмәнин гануни гүввәјә минмиш һөкмү илә малијјә-тәсәррүфат мүнәсибәтләри сәһәсиндә мүәјјән вәзифәләр тутма вә ја мүәјјән фәалијјәт илә мәшғул олма һүгүгундан мәнһрум едилмәмәк вә ја бу нөв чәза илә бағлы мәнқумлуғун ганунверичиликдә мүәјјән едилмиш гәјдада едәнилмәси;

в) мұһасибат учоту, малијјә, игтисадчы вә һүгүгшүнас ихтисаслары үзрә али тәһсилә вә ихтисас үзрә азы үч ил иш стажына малик олмаг;

г) сәрбәст аудитор имтаһанларыны вермәк.

Тамаһ мәгсәдилә чинајәт төрәтмәк үстүндә мәнкум олунмуш вә мәнкумлуғу өдәнилмәмиш шәхсләр аудитор ола билмәзләр.

Өз өлкәсиндә аудитор хидмәти илә мәшғул олмаг һүгүгу олан харичи өлкә вәтәндашы Аудиторлар Палатасынын рәсми ичазәси илә һәмнин һүгүгдан Азәрбајчан Республикасы әразисиндә истифадә едә биләр.

Маддә 7. Аудитор адыны алмаг үчүн имтаһанларын тәшкили

Аудитор ады алмаг үчүн имтаһанлар Аудиторлар Палатасынын тә'јин етдији комиссија төрәфиндән гәбул едилр.

Имтаһанлар Аудиторлар Палатасынын Әсаснамәсиндә нәзәрде тутулан гәјдаја ујғун олараг тәшкил едилр.

Маддә 8. Аудитор рә'ји

Аудитор рә'ји аудиторун (аудитор тәшкилатынын) имзасы вә мөһүрү илә тәсдиг олунмуш, аудит апарылан төсәрүфат субјектинин малијјә вәзижәтинә, малијјә-төсәрүфат әмәлијјатларынын ганунилијинә, иллик мұһасибат һесабатлары маддәләринин доғрулуғуна, мұһасибат учотунун үмуми вәзижәтинә вердији гижмәти әкс етдирән вә бүтүн һүгүги вә физики шәхсләр, дәвләт һакимијјәти вә идарәетмә органлары, һабелә мәнкәмә органлары үчүн һүгүги әһәмижәти олан рәсми сәнәдир.

Сәлаһижәтли дәвләт органларынын гәрарына әсасән кечирилмиш јохламанын нәтичәләрини әкс етдирән аудитор рә'ји Азәрбајчан Республикасы процессуал ганунверичилијинә ујғун олараг тә'јин едилмиш експертизанын рә'ји илә бәрәбәр тутулур.

Аудитор рә'јинин ваһид формасыны вә онун тәртиб едилмәсиндә ирәли сүрүлән тәләбләри Аудиторлар Палатасы мүәјјән едилр.

АЗӘРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУДИТОР ХИДМӘТИНИН ТӘНЗИМЛӘНМӘСИ

Маддә 9. Аудитор хидмәтинин тәнзимләнмәси

Аудитор хидмәтинин дәвләт тәнзимләнмәсини тәшкил етмәк; бу сәһәдә олан вә Азәрбајчан Республикасында аудитор хидмәтинин инкишафына вә тәкмилләшдирилмәсинә јөнәлмиш норматив актларын ләјиһәләрини, тәдбирләр системини һазырламаг; дәвләтин, төсәрүфат субјектләринин вә аудиторларын (аудитор тәшкилатларынын) мәнәфәләрини мудафиә етмәк; өз фәалијјәтиндә бу ганундан, дикәр ганунверичилик вә норматив-һүгүги актлардан ирәли кәлән тәләбләрә аудиторлар (аудитор тәшкилатлары) төрәфиндән риәјәт едилмәсинә нәзарәт етмәк мәгсәдилә Азәрбајчан Республикасынын Аудиторлар Палатасы јарадылыр. Аудиторлар Палатасынын фәалијјәти онун Әсаснамәси илә тәнзимләнр.

Азәрбајчан Республикасынын Али Совети Аудиторлар Палатасынын Әсаснамәсини тәсдиг едилр вә онун рәһбәрини тә'јин едилр.

Маддә 10. Аудитор хидмәти илә мәшғул олмаг үчүн лисензијанын верилмәси

Сәрбәст аудиторлар вә аудитор тәшкилатлары 5 ил мүддәтинә верилән лисензија әсасында фәалијјәт кәстәрилләр.

Маддә 11. Сәрбәст аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын гејдијјаты

Аудитор, аудитор фәалијјәти илә мәшғул олмаг һүгүгу верән лисензијаны алдығы вә аудиторларын рејестриндә гејдијјата кәтүрүлдүјү андан аудитор хидмәти илә мәшғул олмаг һүгүгуна маликдилр.

Аудитор өз фәалијјәтини сәрбәст, јахуд аудитор тәшкилатынын үзвү кими һәјата кечирир. Онун башга нөв фәалијјәтлә мәшғул олмасы гадағандыр.

Сәрбәст аудиторлар өз фәалијјәтини әкс етдирән күндәликдән истифадә едилләр. Күндәлији онларын фәалијјәтинә нәзарәт вә апарылан аудитини кәјфијјәтинин јохланмасы үчүн аудиторлар палатасына тәғдим едилләр.

Азәрбајчан Республикасы әразисиндә аудиторлары вә аудитор тәшкилатларыны Аудиторлар палатасы гејдијјата алыр.

Аудитор хидмәти илә мәшғул олмағ һүғугу верән лисензијаға малик азы үч аудитордан ибарәт аудитор тәшкилаты Аудиторлар Палатасында гејдијјатдан кечдији андан аудитор хидмәтини һәјата кечирмәк һүғугуна малик олур.

III ФӘСИЛ

АУДИТОРЛАРЫН ҺҮГУТЛАРЫ, ВӘЗИФӘЛӘРИ ВӘ МӘС'УЛИЈЈӘТИ

Маддә 12. Аудиторларын һүғуглары

Сәрбәст аудитор вә аудитор тәшкилаты ашағыдакы һүғугларға маликдирләр:

— бу Гануна вә сифаришчи илә бағланмыш мүғавиләнин шәртләринә ујғун оларағ аудитин форма вә методларыны сәрбәст мүәјјәнләшдирмәк;

— сифаришчинин малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтинә даир бүтүн сәнәдләрлә (о чүмлөдән кәнар һүғуги шәхсләрдә сахланылан сәнәдләрлә) таныш олмағ вә јохлама үчүн онлары алмағ, пул мәбләғләринин, гијмәтли қағызларын, мадди сәрвәтләрин мөвчудлуғуну јохламағ вә аудит үчүн лазым олан диқәр мә'луматлары алмағ;

— сифаришчинин рәһбәрлијјиндән вә ишчиләриндән јазылы изаһат алмағ;

— сәләһијјәтли дөвләт органларынын сифариши илә аудитор хидмәти кәстәрәркән мүәјјән етдикләри позунту вә нөгсанлар һағгында онлар гаршысында мәсәлә галдырмағ;

— аудитин кечирилмәсинә мүғавилә әсасында башға аудиторлары чәлб етмәк;

— јохланылан тәсәррүфат субъекти тәрәфиндән аудит үчүн лазым олан сәнәдләрин тәғдим едилмәмәси һалында аудит јохламасыны кечирмәкдән имтина етмәк.

Маддә 13. Аудиторларын вәзифәләри

Сәрбәст аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын вәзифәләри ашағыдакылардан ибарәтдир:

— аудитин апарылмасында Азәрбајчан Республикасы ганунверичилијјинин тәләбләринә һөкмән риәјәт етмәк;

— аудитор јохламаларыны вә диқәр аудитор хидмәтләрини кејфијјәтли һәјата кечирмәк;

— бу Ганунун 18-чи маддәсиндә кәстәрилмиш һалларға керә сифаришчијә (сәләһијјәтли дөвләт органына) хәбәр вермәк;

— сифаришчинин мүһасибат учотунун вә һесабатынын вәзијјәтини, дүзкүнлүјүнү, гүввәдә олан ганунларға вә норматив актларға ујғунлуғуну јохламағ;

— аудитин апарылмасы заманы ашкар едилмиш бүтүн позунтулар, мүһасибат учотунун апарылмасы вә һесабатынын тәртиби илә бағлы нөгсанлар һағгында сифаришчинин рәһбәрлијјинә мә'лумат вермәк;

— сифаришчинин тәләби илә апарылан аудит заманы әлдә едилән мә'луматы (мәһкәмә органларынын тәләб етдији һаллар истисна олмағла) мәхфи сахламағ;

— јохлама кедишиндә алынмыш вә ја тәртиб едилмиш сәнәдләрин горунуб сахланмасыны тә'мин етмәк;

— тәсәррүфат субъектинин тәләби илә она аудитин апарылмасына даир ганунверичилијјин тәләбләри, тәрәфләрин һүғуг вә вәзифәләри, һабелә аудиторун рә'јиндә олан ирад вә нәтичәләр үчүн әсас олан норматив актлар барәсиндә әтрафлы мә'луматлар вермәк.

Маддә 14. Аудиторларын мәс'улијјәти

Аудиторлар вә аудитор тәшкилатлары өз вәзифәләрини лазымынча јеринә јетирмәдиқдә Азәрбајчан Республикасы ганунверичилијјинә вә сифаришчи илә бағланмыш мүғавиләнин шәртләринә ујғун оларағ әмлак мәс'улијјәтинә чәлб едилә биләрләр.

Маддә 15. Аудитор хидмәти илә мәшғул олмағ һүғугу верән лисензијаларын кери алынмасы

Аудитора вә ја аудитор тәшкилатына Азәрбајчан Республикасы әразисиндә аудитор хидмәтини һәјата кечирмәк һүғугу верән лисензија ашағыдакы һалларда аудиторлар палатасынын гәрары илә кери алына биләр:

тәғвим или әрзиндә үч дәфә кејфијјәтсиз аудит апардығда;

аудит апарылмасы заманы бу Ганунун вэ Азербайжан Республикасы ганунверичилижинин телелблерини кобудчасына поздугда;

сербест аудитор хаггында малијјэ-тесерруфат мунасибетлари сахесинде мунан везифалер тутма вэ ја мунан феалијјет иле машул олма хугугундан махруметме чезасыны, хабелэ тамах мэгсэдиллэ терэдилмиш чинајетэ керэ чезаны нэзерде тутан махкэманин хокму гануни гуввајэ миндикде;

лисензијанын верилмесинден сонра онун алынмасы учун аудитор терэфинден догру олмајан ма луматларын тэгдим едилмеси факты ашкар едилдикде;

ганунверичиликде нэзерде тутулмуш халлар истисна олараг, аудит заманы элде едилмиш ма луматлар аудитор терэфинден тесерруфат субъектинин рехберинин (мулкијетчисинин) разылыгы олмадан учунчу шехслэре верилдикде;

бу Ганунун 18-чи маддеси иле нэзерде тутулан аудитин апарылмасыны истисна еден халлар аудитор (аудитор тешкилаты) терэфинден кизледилдикде.

IV ФӘСИЛ

АЗЭРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУДИТОР ХИДМЭТИНИН ТЭШКИЛИНИН УМУМИ ГАЈДАСЫ

Маддэ 16. Тесерруфат субъектлеринде аудитор хидметинин тешкили

Аудитор хидмэти бир терэфден сербест аудитор вэ ја аудитор тешкилаты, дикер терэфден исэ сифаришчи арасында багланмыш вэ жохламанын мезмунуну, апарылмасы мүддэтлерини, мэслэхэт хидмэтлеринин хечмини, еданиш мэблэгини вэ гајдасыны, елэчэ дэ терэфлерин мес'улијјетини нэзерде тутан мугавилэ эсасында кестериллэр.

Сифаришчи аудиторун өз пешэ везифалеринин там вэ кејфијјэтлэ јеринэ јетирмесинэ бүтүн лазыми шэраитин јарадылмасы учун мес'улијјэт дашыјыр.

Аудитор өз муштэрисинден, елэчэ дэ бу ишде марагы олан хэр хансы учунчу шехсден асылы дејиллэр.

Аудитор вэ ја аудитор тешкилаты терэфинден мугавилэ

шертлеринин јеринэ јетирилмеси аудитор рэ'јинин тэвил-гэбул акты иле мунан олунур. Аудитор рэ'ји мунан олунмуш форма эсасында тертиб едиллэр.

Маддэ 17. Аудитор хидметинден истифадэ үзрэ тесерруфат субъектинин везифалери вэ хугуглары

Тесерруфат субъектинин рехберлији (мулкијетчиси) аудитин апарылмасы учун зэрури олан бүтүн сэнэдлери, рекистрлери вэ хесабатлары аудитор тэгдим етмелидир вэ онларын дүзкунлүјүнэ мес'улијјэт дашыјыр. О, аудиторун соргусуна даир јазылы вэ шифахи изахатлар вермејэ борчлудур.

Тесерруфат субъектлери аудитор сечмекде сербестдиллэр.

Тесерруфат субъектлери малијјэ-тесерруфат феалијјети иле баглы бүтүн мэселэлэр үзрэ сербест вэ ја аудитор тешкилаты иле хэр хансы мүддэтде мугавилэ багламаг хугугуна маликдиллэр. Бу чур мугавилелэр жохлама хактерери дашыдыгда, аудитор жохламанын нэтичелеринэ керэ мунан олунмуш гајдада акт тертиб едиллэр.

V ФӘСИЛ

ХУСУСИ МҮДДЭАЛАР

Маддэ 18. Аудитор хидмэти сахесинде гадағанлар

Жохланылан муэссисэдэ шехси эмлак менафеји, жохламылан муэссисэнин рехберлијинден хэр хансы шехслэ бирша гоһумлуг элагэси, муэссисэнин тэ'сисчиси, мулкијјетчиси вэ ја сахмдары олдугда, муэссисэдэ бундан эввэл өз пешэ феалијјети иле баглы хидмэтлэр кестердикде аудиторлара хэмин муэссиселерде аудит апармаг гадағандыр.

Маддэ 19. Мубахиселерин хэлл едилмеси

Аудиторла (аудитор тешкилаты иле) онларын сифаришчилери арасында мејдана чыхан эмлак хактерли бүтүн мубахиселэр Аудиторлар Палатасында хэлл едилэ билмедикде махкэме (арбитраж махкэмэси) терэфинден хэлл олунур.

Аудитор (аудитор тәшкилаты) мۈәјјән едилмиш гајдада Аудиторлар палатасынын она лисензијанын верилмәмәси вә ја кери алынмасы барәдә, һабелә аудитор тәшкилатынын һүғуги шәхс кими дөвләт гејдијјатына алынмамасы барәдә гәрарларындан мәнкәмәјә (арбитраж мәнкәмәсинә) шикајәт едә биләр.

Маддә 20. Аудитор тәшкилатларынын јохланылмасы

Аудиторлар Палатасы аудитор тәшкилатларынын мајлјјә-тәсәррүфат фәалијјәтинин бу Ганунун мүддәаларына ујғунлуғуну јохлајыр вә онларын ишинә нәзарәт едир.

Азәрбајчан Республикасынын Президенти
Ҳејдәр ӘЛИЈЕВ
Бақы шәһәри, 1 сентјабр, 1994-чү ил, № 882.

Азәрбајчан Республикасы Милли Мәчлисинин
1995-чи ил 19 сентјабр тарихли гәрары илә
тәсдиг едилмишдир.

АЗӘРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АУДИТОРЛАР ПАЛАТАСЫ ҲАГГЫНДА ӘСАСНАМӘ

I. ҮМУМИ МҮДДӘАЛАР

1. Азәрбајчан Республикасынын Аудиторлар Палатасы (бундан сонра "Палата" адландырылачаг) аудитор хидмәтинин дөвләт тәнзимләнмәсини вә инкишафыны тәшкил едән, мүлкијјәтчиләрин әмлак һүғугларыны, дөвләтин, тәсәррүфат субъектлеринин вә аудиторларын мәнәфеләрини мүдафиә едән, өз фәалијјәтиндә республиканын ганунверичилик актларындан ирәли кәлән тәләбләрә сәрбәст аудиторлар вә аудитор тәшкилатлары тәрәфиндән риајәт олунамасына нәзарәт едән мүстәгил малијјә органыдыр.

2. Палата өз фәалијјәтиндә "Аудитор хидмәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Ганунуну, бу Әсаснамәни, еләчә дә дикәр норматив актлары рәһбәр туғур.

3. Палата һүғуги шәхсдир, банкда һесаблашма, валјута вә хусуси һесаблары олмагла, үзәриндә Азәрбајчан Респуб-

ликасы Дөвләт Кербинин тәсвири олан вә өзүнүн ады јазылан кирдә мөһүрә, һабелә күнч вә дикәр штампalara малиқдир.

4. Аудитор хидмәтинин һаггы гејдијјатдан кечмиш сәрбәст аудиторлар вә аудитор тәшкилатлары илә мүәссисә вә тәшкилатлар арасында бағланмыш мүғавиләләр әсасында, һүғуг-мүһафизә вә дикәр органлар тәрәфиндән мүәссисә вә тәшкилатларда тәфтиш вә јохламалар апармаг мөгсәдилә аудиторлар чәлб олулдугда исә һәммин органлар тәрәфиндән мувафиг гајдада өдәнилик.

5. Палата Бақы шәһәриндә јерләшир.

II. ПАЛАТАНЫН ВӘЗИФӘ ВӘ ФУНКСИЈАЛАРЫ

6. Палатанын әсас вәзифәси мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг бүтүн тәсәррүфат субъектлериндә малијјә вә мүһасибат учотунун дәгиг вә дүрүст апарылмасыны тәмин етмәк мөгсәдилә республикада аудитор хидмәтинин ишини тәшкил етмәкдән вә мөвчуд ганунверичилијә ујғун олараг онун инкишафы вә фәалијјәтинин тәкмилләшдирилмәси үчүн тәдбирләр һәјата кечирмәкдән иба рәтдир.

7. Палата ашағыдакы функцијалары јеринә јетирир:

Азәрбајчан Республикасында аудитор хидмәти ишләрини тәшкил едир вә тәнзимләјир;

Азәрбајчан Республикасы әразисиндә сәрбәст аудиторлар вә аудитор тәшкилатларына лисензија верир, онларын ишләринә вә аудитор тәшкилатларынын низамнамәлеринин "Аудитор хидмәти һаггында" Азәрбајчан Республикасы Ганунуна ујғунлуғуна нәзарәт едир;

сәрбәст аудиторлары вә аудитор тәшкилатларыны гејдијјатдан кечирир, учотуну апарыр вә онлар гејдијјат һаггында шәһадәтнамә верир;

Азәрбајчан Республикасы әразисиндә аудитор хидмәти илә мөшғул олмаг һүғугу верән лисензијаларын верилмәси үчүн имтаһанларын кечирилмәси гајдаларыны һазырлајыр вә тәсдиг едир;

аудитор фәалијјәти илә мөшғул олмаг һүғугу верән лисензијаларын верилмәси үчүн имтаһан комиссијасынын тәркибинә вә әсаснамәсини һазырлајыб тәсдиг едир, имтаһан һаггыны мۈәјјән едир;

тәсәррүфат субъектинин малијјә вә мүһасибат һесабат-

ларына даир аудитор рә'јинин формаларыны, сәрбәст аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын иши һаггында мүхтәлиф һесабат формаларыны һазырлајыб тәсдиг едир;

аудитор тәчрүбәсинин үмумиләшдирилмәси вә мөвчуд ганунверичилик актларынын тәтбиги мәсәләләри илә әләгәдар сәрбәст аудиторлара вә аудитор тәшкилатларына мәсләһәтләр верир, аудитор хидмәтинин инкишафы вә тәкмилләшдирилмәси үчүн тәклифләр һазырлајыр вә онларын һәјата кечирилмәсинә нәзарәт едир;

аудит апарылмасына даир тә'лиматлар, төвсијәләр вә методик кәстәришләр һазырлајыр;

аудитор хидмәти кәстәрилмәсинин форма вә методларына даир норматив сәнәдләр тәртиб едир, милли вә бейнәлхалг тәчрүбәнин даими өјрәнилмәси әсасында мувафиг төвсијәләр һазырлајыр;

пешә функцияларыны лазыми сәвијјәдә јеринә јетирмәмәси илә әләгәдар сәрбәст аудиторлара вә аудитор тәшкилатларына гаршы сифаришчиләрин идиаларына республиканын ганунверичилик актларына мувафиг сурәтдә бахылмасыны тә'мин едир;

сәрбәст аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын һүгууларынын вә гануни мәнәфеләринин горунмасы үчүн мувафиг тәдбирләр һәјата кечирир.

III. ПАЛАТАНЫН СӘЛАҺИЈЈӘТЛӘРИ

8. Палатанын ашағыдакы сәләһијјәтләри вардыр:

сәрбәст аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын апардыглары аудитин кејфијјәтини јохламаг вә аудитин апарылмасында ганун позунтусуна јол верилдикдә аудитор фәалијјәти илә мәшгул олмаг һүгугу верән лисензијаны кери алмаг;

сәрбәст аудиторлардан вә аудитор тәшкилатларындан мөјјән едилмиш формада һесабат алмаг;

өз сәләһијјәтләри дахилиндә сәрбәст аудиторлара вә аудитор тәшкилатларына ичрасы мәчбури олан тә'лиматлар вә методик кәстәришләр вермәк;

сәрбәст аудиторлар вә аудитор тәшкилатлары илә онларын сифаришчиләри арасында баш верән мүхтәлиф характерли мубаһисәләрә бахмаг;

аудиторларын фәалијјәти үзрә шикајәтләрә бахыб онлары һәлл етмәк;

тәчрүбә мубадиләси вә мүтәхәссисләр һазырланмасы мәгсәдилә аудитор фәалијјәти илә мәшгул олан бейнәлхалг тәшкилатларла ишкүзар әләгәләр јаратмаг вә харичи өлкәләрдә аудит мәсәләләри үзрә Азәрбајчан Республикасынын мәнәфәјини тәмсил етмәк;

аудитор кадрларыны һазырламаг вә тәкмилләшдирилмәк;

Палатанын сәләһијјәтинә аид олан аудитор хидмәтинә даир башга мәсәләләри һәлл етмәк.

IV. ПАЛАТАНЫН ИДАРӘ ЕДИЛМӘСИ

9. Палатанын сәдрини вә сәдр муавинини Азәрбајжан Республикасынын Али Совети тә'јин едир. Онлар мәркәзи дөвләт ичра органлары рәһбәрләринин Азәрбајжан Республикасынын ганунверичилији илә мөјјән едилмиш сәләһијјәтләринә маликдирләр.

10. Палатаја онун сәдри рәһбәрлик едир. О, Палатаја һәвалә едилмиш вәзифәләрин ичрасы вә онун функцияларынын һәјата кечирилмәси үчүн шәхсән мәс'улијјәт дашыјыр.

11. Палатанын структуруну, штатыны, ишчиләрин әмәк һаггыны вә хәрчләр сметасыны палатанын өз вәсаити дахилиндә онун сәдри тәсдиг едир. Палатанын сәдри гүвәдә олан әмәк ганунверичилијинә ујғун олараг ишчиләри ишә гәбул вә ишдән азад едир, онлары мукафатландырыр вә онлар барәсиндә интизам тәнбәһләри тәтбиг едир.

12. Чари ишләрин апарылмасы вә әмәли хидмәти функцияларынын јеринә јетирилмәси үчүн палатада идарә етмә органы — Шура јарадылыр. Шуранын тәркибинә палатанын сәдри, сәдр муавини, ики апарычы шә'бәнин рәһбәрләри, аудитор тәшкилатларынын сечдији бир, сәрбәст аудиторларын сечдији бир вә Азәрбајжан Республикасы Малијјә Назирлијинин бир нумәјәндәси дахилдир.

13. Шуранын үзвләрини Палатанын сәдри е'лан едир.

14. Шуранын ичласлары рүдбә бир дәфәдән аз олмаја-раг кечирилик.

V. АУДИТОР АДЫ АЛМАГ ÜЧÜN ИМТАҺАНЛАРЫН ТӘШКИЛИ

15. Аудитор ады алмаг үчүн имтаһанлары Палатанын тә'јин етдији имтаһан комиссијасы (бундан сонра комиссија адландырылачак) гәбул едир.

16. Комиссија Аудиторлар Палатасындан үч, Азәрбајчан Республикасы Малијә Назирлијинин, Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлијинин, Милли Банкын, итисадчы алимләрин, сәрбәст аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын һәрәсиндән бир нүмәјәндә дахил олур. Комиссијанын тәркибини һәр илин әввәлиндә Палатанын сәдри елан едир.

17. Комиссијанын үзвү аудитор хидмәти сәһәсиндә бәјүк тәүрүбә вә мүһасибат учоту, малијә, итисадијат вә һүгүг ихтисасларындан бири үзрә азы он ил әмәли иш стажына малик олмалыдыр.

18. Комиссија үзвләринә мүйјән едилмиш гәјдада әмәк һаггы өдәнилир.

VI. ПАЛАТАНЫН ӘМЛАҚЫ

19. Палатанын әмлақы ашағыдакы мәнбәләр һесабына јараныр:

имтаһанларын кечирилмәсиндән вә лисензијаларын верилмәсиндән дахил олан өдәнишләр;

аудитор тәшкилатларынын гејдијјата алынмасындан дахил олан мөбләгләр;

сәрбәст аудиторларын вә аудитор тәшкилатларынын (харичи физики вә һүгүги шәхсләр дә дахил олмагла) үзвүк һаглары;

тәсәррүфат субјектләри илә бағланмыш мүгавиләләр әсасында кәстәрилен аудитор хидмәтинә кәрә өдәнилмиш мөбләгләр;

ғанунверичиликлә гадаған олунмајан диқәр мәнбәләр; аудит сәһәси үзрә нәшр едирдији тәлипатларын вә методик кәстәришләрин, китабларын, гәзет вә журналларын сатышындан вә гадаған олунмајан диқәр фәалијјәтдән дахил олан вәсаит.

20. Палатанын сәрәнчамында олан әсас вә дөвријә вә сайтләри онун әмлақы һесаб едилир.

21. Ғанунверичилиқдә нәзәрдә тутулан веркиләр өдәнилдиқән сонра Палатанын сәрәнчамында гәлан халис мәнфәәт мувафиг фондларын јарадылмасына јөнәдиллир.

22. Фондларын формалашдырылмасы вә онлардан истифадә гәјдаларыны Шура тәсдиг едир.

VI. ПАЛАТАНЫН ҮЗВЛӘРИ

23. Сәрбәст аудиторлар вә аудитор тәшкилатлары Палатанын үзвләри сајылыр.

24. Палатанын үзвләри мүйјән олунмуш мөбләгдә үзвүк һаггы өдәјирләр.

25. Үзвүк һаггынын мөбләғи Шура тәрәфиндән мүйјән едиллир вә өдәјичиләрин хәрчләринә аид олунур.

VIII. МУҲАСИБАТ УЧОТУ ВӘ ҺЕСАБАТ

26. Палата өз фәалијјәтинин јекунлары барәдә јерләшдији әрази үзрә верки вә статистика органларына мүйјән олунмуш гәјдада мүһасибат вә статистика һесабатлары верир.

ДӨВЛӘТ ВЕРКИ ХИДМӘТИ ҺАГГЫНДА АЗӘРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ҒАНУНУ

I Ф Ә С И Л

ҮМУМИ МҮДДӘАЛАР

Маддә 1. Дөвләт верки хидмәти системи

Азәрбајчан Республикасынын дөвләт верки хидмәти (бундан сонра "дөвләт верки хидмәти" адланаңаң), Азәрбајчан Республикасынын Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлијиндән (бундан сонра "Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлији" адланаңаң), Нахчыван Мухтар Республикасы, рајонлар, шәһәрләр (республика табели) вә шәһәрдә рајонлар, шәһәрләр (республика табели) вә шәһәрдә рајонлар үзрә дөвләт верки мүфәттишликләриндән (бундан сонра "дөвләт верки хидмәти органлары" адланаңаң) ибарәтдир. Дөвләт верки хидмәти органлары јалныз јухары дөвләт верки мүфәттишликләринә табе олмагла верки ғанунверичилијинә риәјәт едилмәсинә, Азәрбајчан Республикасынын ғанунверичилији илә мүйјәнләшдирилмиш веркиләрин вә диқәр ичбари өдәнишләрин дүзкүн һесабланмасына, бүдчәјә вахтында вә там көчүрүлмәсинә, һабелә дөвләт гижмәт интизамынын көзләнилмәсинә нәзарәт едән ваһид, мәркәзләшдирилмиш, мүстәғил үмумреспублика системидир.

Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлији Азәрбајчан Респуб-ликасынын мәркәзи идарәетмә органлары системиндә фәа-лијјәт көстәрир.

Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлији дә дахил олмагла, дөвләт верки мүфәттишликләри һугуги шәхсләрдир, онла-рын мүстәгил хәрчләр сметасы, Азәрбајчан Республикасы-нын банк идарәләриндә һесаблашма һесаблары вә диқәр һесаблары, Азәрбајчан Республикасынын керби тәсвир едилмиш мәнһүрү вардыр.

Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлији һаггында Әсаснамә-ни Азәрбајчан Республикасынын Назирләр кабинети тәс-диг едир.

Маддә 2. Дөвләт верки хидмәти һаггында ганунверичилик

Дөвләт верки хидмәти һаггында ганунверичилик бу Га-нундан, Азәрбајчан Республикасынын диқәр ганунверичи-лик актларындан вә бунлара мувафиг сурәтдә гәбул едилән норматив актлардан ибарәтдир.

Маддә 3. Дөвләт органларынын диқәр идарәетмә органлары илә гаршылыгыла әлағәси

Дөвләт верки хидмәти органлары диқәр идарәетмә ор-ганлары илә гаршылыгыла әлағәдә ишләјирләр. Онлар зә-рури олдугда өз ишинин нәтичәләри, верки вә дөвләт гij-мәт интизамынын вәзијјәти барәдә мувафиг органлара мунтәзәм мә лумат верирләр.

Гүввәдә олан ганунверичилијә әсасән дөвләт верки хид-мәти органлары мувафиг органларла бирликдә пенсија фондуна, социал сығорта фондуна, мәшғуллуғ фондуна вә диқәр фондлара (бундан сонра "бүдчәдән кәнар фондлар" адланачаг), һабелә валјута фондларына едәнишләрин дүз-күн һесабланмасына, аидијјәти үзрә там вә вахтында көчү-рүлмәсинә нәзарәт едирләр.

Дөвләт верки хидмәти органлары өз ишини һүгүг му-һафизә, малијјә, банк вә диқәр органлары илә гаршылыгы-лы сурәтдә әлағәләндирирләр. Нәзарәт һүгугу олан орган-лар верки ганунверичилијинин вә дөвләт гijмәт интиза-мынын позулмасы нәтичәсиндә бүдчәјә едәнилмәмиш вер-киләр, әлдә едилмиш кәлирләри ашкар етдикдә онларын

мәбләғләри барәдә верки органларына 10 күн мүддәтиндә мә лумат верирләр.

Азәрбајчан Республикасынын дахили ишләр органлары верки мүфәттишликләринин вәзифәли шәхсләринә һәвалә олунмуш вәзифәләрин ичрасына көмәк көстәрмәјә, лазымы һалларда исә вәзифәли шәхсләрин вә вәтәндашларын верки органлары ишчиләринин хидмәти вәзифәләринин јери-нә јетирилмәсинә мане олан һәрәкәтләринин гаршысыны алмаға борчлудурлар.

II Ф Ә С И Л

ДӨВЛӘТ ВЕРКИ ХИДМӘТИ ОРГАНЛАРЫНЫН ВӘЗИФӘЛӘРИ, ҺУГУТЛАРЫ ВӘ МӘС УЛИЈЈӘТИ

Маддә 4. Дөвләт верки хидмәти органларынын вәзифәләри

Дөвләт верки хидмәти органлары:

1) Азәрбајчан Республикасы еразисиндәки һугуги вә физики шәхсләрдә (бундан сонра "мүәссисәләр" вә "вәтәндашлар" адланачаг) кәлирин вә диқәр веркитутма объектләринин дүзкүн мүәјјәнләшдирилмәсинә, онлардан Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјәнләшдирилмиш веркиләрин вә диқәр едәнишләрин тутулмасына, веркиләрин вә диқәр ичбари едәнишләрин һесабланмасына, бүдчәјә, бүдчәдәнкәнар фондлара там һәчмдә вә вахтында көчүрүлмәсинә нәзарәт едирләр;

2) едәјичиләрин вә веркитутма объектләринин там вә вахтында учотуну апарырлар;

3) дөвләт гijмәт интизамынын көзләнилмәсинә вә ин-һисарчы мүәссисәләр тәрәфиндән мәнсулун вә хидмәтлә-рин гijмәтләринин тәнзимләнмәсинә нәзарәт едирләр;

4) мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг, Азәрбајчан Республикасынын верки ганунверичилијини вә дөвләт гij-мәт интизамыны позан бүтүн мүәссисәләрә, идарәләрә, тәшкилатлара вә онларын вәзифәли шәхсләринә, вәтәндашлара бу ганунда вә Азәрбајчан Республикасынын ди-қәр ганунверичилик актларында нәзарәдә тутулмуш мәс у-лијјәт тәдбирләрини тәтбиг едирләр;

5) кәлирин (мәнфәәтин) вә диқәр веркитутма объектлә-

ринин веркигојмадан кизләдилмәси, веркиләрин, бүдчәе вә бүдчәдөнкәнар фондлара дикәр едәнишләрин, валјута фондларына ајырмаларын дүзкүн һесаблаһмамасы вә едәнилмәмәси, дәвләт гижмәт интизамынын позулмасы һаггында даһил олан мә'луматы гәбул едир вә гәјдә алырлар;

6) даһил олмуш веркиләрин, бүдчәе вә бүдчәдөнкәнар фондлара дикәр ичбари едәнишләрин учотуну апарыр вә һесабатыны тәртиб едирләр;

7) мүсадирә олунмуш, саһибсиз, верәсәлик һүгүгу үзрә дәвләтә кечмиш әмлакын вә әманәтин учотуна, гижмәтләндирилмәсинә вә сатышына, һабелә дәвләт көмрүјүнүн (көмрүкхана веркиләри вә рүсумлары истисна олмагла) дүзкүн алымансына нәзарәт едирләр;

8) Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә әмәл едир, мүәссисәләрин вә вәтәндашларын ганунла горунаһ һүгүг вә мәнәфејини көзләјирләр.

Баш Дәвләт Верки Мүфәттишлији табелијиндән вә мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг верки едәјичиләри олан бүтүн мүәссисәләрин дәвләт рејестрини апарыр. Дәвләт рејестрини апарылмасы гәјдасыны Баш Дәвләт Верки Мүфәттишлији Азәрбајчан Республикасынын Малијјә Назирлији илә разылашдырмагла мүәјјән едир.

Маддә 5. Дәвләт верки хидмәти органларынын һүгүглары вә сәләһијјәти

Дәвләт верки хидмәти органларына өз вәзифәләрини јеринә јетирмәк үчүн ашағыдакы сәләһијјәт верилир:

1) верки учотунун апарылмасы гәјдасыны мүәјјән етмәк. Мүәссисәләр вә саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олан вәтәндашлар дәвләт верки хидмәти органларында мүәјјәнләшдирилмиш гәјдада учота алындыгдан сонра республиканын банк вә дикәр малијјә-кредит идарәләриндә һесаблашма һесаблары вә дикәр һесаблар ача биләрләр:

2) мүәссисәләрдә вә вәтәндашларда кәлири вә дикәр веркитутма объектләрини мүәјјәнләшдирмәк вә онлардан Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјән едилмиш веркиләри вә дикәр едәнишләри тутмаг, дәвләтин гижмәт интизамынын вә истәһлакчыларын һүгүгларынын позулмасы фактларыны ашкар етмәк мәгсәди илә ганунверичиликә мүәјјән едилмиш гәјдада јохламалар апармаг, хаммал вә мәнсул нүмунәләрини, пул сәнәдләри-

ни, һесаб фактураларыны, мүһасибат китабларыны, журналларыны, һесабатларыны көтүрмәк, планлары, сметалары, декларасиялары, веркиләрин, бүдчәе вә бүдчәдөнкәнар фондлара дикәр ичбари едәнишләрин, валјута фондуна ајырмаларын һесаблаһмамасы вә едәнилмәси, дәвләт гижмәт интизамы илә бағлы олан башга сәнәдләри јохламаг, верки ганунверичилијини вә дәвләт гижмәт интизамынын позулмасы нәтичәсиндә чинајәт характерли һаллар ашкар едилдикдә сәнәдли тәфтишләр апармаг, гаршыја чыхан мәсәләләр үзрә изаһат, арајыш вә мә'лумат алмаг;

3) верки едәјичиләри олан мүәссисәләрин вә вәтәндашларын фәалијјәти барәдә банк вә башга малијјә-кредит идарәләриндән, мүәссисәләрдән лазым олан мә'луматы, арајышлары, һабелә сәнәдләри вә онларын сурәтләрини алмаг. Азәрбајчан Республикасынын банк идарәләри верки органларынын сорғусуна әсасән верки едәјичиләрини һесаблашма һесаблары вә дикәр һесаблары үзрә әмәлијјәтләри вә бу һесаблардакы пул вәсаитинин мәбләғләри һаггында мүәјјән едилмиш гәјдада мә'лумат вермәјә борчлу дурлар;

4) кәлири дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк мәгсәди илә мүвафиг гәјдалара риајәт етмәклә мүәссисәләрин әразиләринә, биналарына, отагларына, вәтәндашларын саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олмаг үчүн истифадә етдикләри истәһсал саһәләринә манеәсиз кирмәк, мүлкијјәтчинин, јахуд онун нүмајәндәсинин вә ја вәкил етдији шәхсин иштиракы илә истәһсал, абар, тичарәт, хидмәт биналарыны, әмлакын сахландығы вә истифадә едилдији дикәр јерләри јохламаг. Вәтәндашлар дәвләт верки мүфәттишлијинин вәзифәли шәхсләрини кәстәрилән јерләрә бурахмагдан имтина етдикдә верки органларына ихтијар верилир ки, белә шәхсләрин верки тутулан кәлирини онун әлдә едилмәсини тәсдиг едән сәнәдләрә әсасән вә мүвафиг фәалијјәтлә мәшғул олан дикәр шәхсләрин веркитутмаја чәлб едилмәсини нәзәрә алмагла мүәјјән етсинләр;

5) мүәссисәләрин рәһбәрләринә вә дикәр вәзифәли шәхсләринә, вәтәндашлара веркиләр вә дикәр едәнишләр барәдә, һабелә гижмәтләрин тәтбигиндә јол верилмиш позунтуларын арадан гәлдырылмасы барәдә һөкмән јеринә јетирилмәли олан кәстәрәшләр вермәк вә онларын ичрасына нәзарәт етмәк;

6) мәнфәетин (кәлирин) кизләдиләсини вә ја азалдыл-

масыны, јахуд дикәр веркитутма объектлеринин кизлөдилмәсини, һабелә дөвләт гижмәт интизамынын позулмасыны сүбүт едән сәнәдләри ганунверичиликлә мүйјәнләшдирилмиш гајдалара риајәт етмәклә көтүрмәк;

7) дөвләт верки мүфәттишликләринин вәзифәли шәхсләри жохламаја бурахылмадыгда вә мүһасибат сәнәдләри, һесабат вә баланслар, һәмчинин һагг-һесаблар, декларасиялар, веркиләрин вә дикәр ичбари едәнишләрин һесабланмасы, дөвләт гижмәт интизамы илә бағлы олан башга сәнәдләр дөвләт верки мүфәттишликләринә вә онларын вәзифәли шәхсләринә тәгдим едилмәдикдә вә ја тәгдим едилмәкдән имтина олундугда Азәрбајчан Республикасынын банк вә башга малијјә-кредит идарәләриндәки һесаблашма һесаблары вә дикәр һесаблар үзрә мүссисәләрин әмәлијјәтларыны дајандырмаг. Верки органларынын бу барәдә сәрәнчамлары банк вә дикәр малијјә-кредит идарәләри тәрәфиндән һөкмән ичра едилмәлидир;

8) мүссисәләрә вә вәтәндашлара бу Ганунун 6-чы маддәсиндә нәзәрдә тутулмуш һалларда вә мәбләғдә малијјә санксиялары тәтбиғ етмәк вә бунларын аидијјаты үзрә алынмасыны тәшкил етмәк;

9) мүссисәләрин рәһбәрләринә вә дикәр вәзифәли шәхсләринә, һабелә вәтәндашлара бу Ганунун 7-чи маддәсиндә нәзәрдә тутулмуш һалларда, ганунверичиликлә нәзәрдә тутулмуш мәбләғләрдә инзибати чәримәләр тәтбиғ етмәк вә бунларын аидијјаты үзрә алынмасыны тәшкил етмәк;

10) веркиләр вә дикәр ичбари едәнишләр, дөвләт гижмәт интизамынын позулмасы нәтиҗәсиндә әлдә олунмуш кәлир, һабелә бу Ганунла вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунверичилик актлары илә нәзәрдә тутулмуш малијјә санксиялары, дикәр санксиялар вә чәримәләр вахтында едәнилмәдикдә онларын мүссисәләриндән вә вәтәндашлардан бу Ганунун 8-чи маддәсиндә нәзәрдә тутулмуш гајдада алынмасыны тәшкил етмәк;

11) ашағыдакы һалларда мәһкәмәдә идиалар галдырмаг:

вахтында едәнилмәмиш веркиләрин вә дикәр ичбари едәнишләрин дөвләт гижмәт интизамынын позулмасы нәтиҗәсиндә әлдә едилмиш кәлирин, һабелә бу Ганунда вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунверичилик актларында нәзәрдә тутулмуш малијјә санксияларынын, ди-

кәр санксияларыны вә чәримәләрин мәбләғләрини бу вә ја дикәр сәбәбдән алмаг мүмкүн олмадыгда бунлар Азәрбајчан Республикасынын Мүлки-Процессуал Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулмуш гајдада едәјичиләрин әмлакына јөнәлтмәк һаггында;

Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүйјән едилмиш әсаслара көрә һәр һансы тәшкилати-һүғути формалы мүссисәләри ләғв етмәк, мүссисәләрин јарадылмасынын мүйјән едилмиш гајдасы позулдугда вә ја онларын јарадылмасы сәнәдләри ганунверичилик тәләбләринә үјғүн олмадыгда мүссисәләрин гејдә алынмасыны е'тибарсыз сајмаг вә белә һалларда әлдә едилмиш кәлири алмаг һаггында;

дөвләтин вә чәмијјәтин мәнәфејинә зидд олан әгдләри е'тибарсыз сајмаг вә һәмин әгдләр, һабелә башга ганунсуз һәрәкәтләр нәтиҗәсиндә әлдә едилмиш вәсаити тутуб дөвләт мәдахилинә кечирмәк һаггында;

12) дүзкүн мүйјәнләшдирилмәмиш гижмәтләрин вә тарифләрин ләғв едилмәси вә ја дәјишдирилмәси барәдә онлары мүйјән едән органлар гаршысында мәсәлә галдырмаг.

Дөвләт верки хидмәти органлары өз сәләһијјәтинә аид мәсәләләр үзрә методик вә тә'лимат көстәришләри, һабелә күтләви информасия васитәләри илә мәсләһәт вә изаһат верир, әјани вәсаитләр вә китабчалар нәшр едирләр.

Маддә 6. Дөвләт верки хидмәти органларынын тәтбиғ етдији малијјә санксиялары

Мүссисәләрә вә вәтәндашлара малијјә санксиялары тәтбиғ едилир:

1) мәнфәәтин (кәлирин) азалдылмасына (кизләдилмәсинә) көрә рәсми хәбәрдарлыг едилмәклә, азалдылмыш кизләдилмиш мәнфәәтин (кәлирин) мәбләғи, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә, буна тәқрар јол верилдикдә, азалдылмыш (кизләдилмиш) мәбләғин ики мисли, бундан сонра ил әрзиндә тәқрар јол верилдикдә үч мисли миғдарында;

2) дикәр веркитутма объектләринин (мәнфәәтдән вә кәлирдән башга) кизләдилмәсинә вә учота алынмамасына көрә рәсми хәбәрдарлыг едилмәклә, бүдчәјә чатасы верки вә дикәр ичбари едәниш мәбләғләринин, һабелә бүдчәдәнкәнар фондлара вә валјута фондларына ајырма мәбләғләри-

нин, јахуд үмумијјәтлә һесаблинамаш вә ја дүзкүн һесаблинамасы нәтичәсиндә азалдылмыш һәмин верки, өдәниш вә ајырма мөбләгәләринин 110 фаизи мигдарында, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә — азалдылмыш мөбләгәин ики мисли, бундан сонра ил әрзиндә тәкрар јол верилдикдә — үч мисли мигдарында;

3) мүәссисәләрин хүсуси ичазә (лисензија) алынмасы тәләб олуна вә белә ичазә алынмамаш фәалијјәтинә көрә рәсми хәбәрдарлыг едилмәклә, һәмин фәалијјәтдән әлдә едилмиш кәлирин мөбләгәи, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ил әрзиндә тәкрар јол верилдикдә — бу мөбләгәин ики мисли, бундан сонра ил әрзиндә тәкрар јол верилдикдә үч мисли мигдарында;

4) дөвләт гијмәт интизамы позулмагла кәлир әлдә едилмәсинә көрә рәсми хәбәрдарлыг едилмәклә, бу кәлирин мигдарында, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә — һәмин кәлирин ики мисли, бундан сонра ил әрзиндә тәкрар јол верилдикдә — үч мисли мигдарында;

5) дөвләт гијмәт интизамынын позулмасы нәтичәсиндә әлдә едилмиш кәлирин үмуми мөбләгәини мүәјјәнләшдирмәк мүмкүн олмадыгда гијмәти позулмагла сатылмыш мәнсулларын (малларын, ишләрин, хидмәтләрин) һәр ваһидинә дүшән артыг алынмыш мөбләгә, рәсми хәбәрдарлыг едилмәклә, ахырынчы үч ајда сатылмыш һәмин мәнсулларын мигдарына вурулараг алына мөбләгә һәчминдә, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә — һәмин мөбләгәин ики мисли, бундан сонра ил әрзиндә тәкрар јол верилдикдә — үч мисли мигдарында;

6) хаммалын, материалларын, жарымфабрикатларын, һазыр мәнсулларын вә диқәр сәрвәтләрин, һабелә пул вәсаитинин учотдан кизләдилмәсинә вә ја гәјданы позмагла учота алынмасына көрә мүәссисәләрә вә вәтәндашларә рәсми хәбәрдарлыг едилмәклә, кизләдилмиш вә гәјданы позмагла учота алынмыш һәмин сәрвәтләрин вә вәсаитин мөбләгәинин 110 фаизи мигдарында, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә — ики мисли, бундан сонра ил әрзиндә тәкрар јол верилдикдә — үч мисли мигдарында;

7) мүһасибат учотунун, һесабатынын вә балансларынын олмамасына, јахуд бу учотун вә һесабатын мүәјјән-

ләшдирилмиш гәјдалары позмагла апарылмасына көрә мүәссисәнин вәзифәли шәхсләринә, һабелә верки тутулан кәлирин вә онун әлдә едилмәси илә бағлы олан хәрчләрин учотунун олмамасына көрә вәтәндашларә рәсми хәбәрдарлыг едилир, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә бүдчәјә чатасы веркиләрин вә диқәр ичбари өдәнишләрин мөбләгәинин 10 фаизи мигдарында;

8) мүһасибат һесабатларынын вә балансларынын, верки һесабатларынын, һагг-һесабаларын, декларасияларын, веркиләри вә диқәр ичбари өдәнишләри һесабламаг үчүн лазым олан башга сәнәдләрин тәгдим едилмәсинә көрә мүәссисәләрин вәзифәли шәхсләринә, һабелә вәтәндашларә рәсми хәбәрдарлыг едилир, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә бүдчәјә чатасы веркиләрин вә диқәр ичбари өдәнишләрин мөбләгәләринин 10 фаизи мигдарында;

9) дөвләт гијмәт интизамы үзрә: материалларын верки мүфәттишлији ишчиләринә тәгдим едилмәсинә, јахуд гәсдән тәһриф едилмиш материаллар тәгдим едилмәсинә; ашқар едилмиш, нөгсанлары арадан галдырмаға даир тәләбләрин јеринә јетирилмәсинә; сәнәдләшмәнин лазымы гәјдада апарылмасына, малларә тәтбиғ олунамуш әләвәләрин вә үстәликләрин мигдары һаггында мө думаты тәгдим етмәк вә гијмәтләри рәсмән билдирмәк гәјдаларынын позулмасына көрә һәмин нөв мәнсулларын ахырынчы үч ајда сатышы һәчминин 10 фаизи мигдарында;

10) Азәрбајҗан Республикасынын гаунверичилији илә мүәјјәнләшдирилмиш гәјдада мүәссисәләрә валјута һесабаларынын ачылмасы вә валјута вәсаитинин сахламасы гәјдаларынын позулмасына көрә һәмин валјута вәсаити мөбләгәиндә;

11) веркиләри вә диқәр ичбари өдәнишләри, һабелә верки органлары тәрәфиндән мүәссисәләрә тәтбиғ едилмиш малијјә санксияларыны өдәмәк үчүн банк идарәләринә өдәниш сәнәдләринин тәгдим едилмәсинә, јахуд вахтында тәгдим едилмәсинә көрә мүәссисәләрин вәзифәли шәхсләринә рәсми хәбәрдарлыг едилир, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә бүдчәјә чатасы бу өдәнишләрин мөбләгәинин 10% мигдарында, кечикдирилмиш һәр күнә көрә көчүрүлмәјән өдәнишләрин 0,2% -и мигдарында пенія һесабланыр.

Харичи валјута илэ апарылан эмалијјатлар үзрэ малиј-
јэ санксијалары һәмин валјута илэ едәнилир. Санксијала-
рын һәмин валјута илэ едәнмәси мүмкүн олмадыгда, бу
валјутанын әлдә едилдији күн үчүн Азәрбајчан Республи-
касы Милли Банкынын мүәјјән етдији мәнәннә илэ респуб-
ликада тәдәвүлдә олан пул ваһиди илэ едәнилир.

Дөвләт верки хидмәти органлары тәрәфиндән тәтбиг
едилмиш малијјә санксијалары 10 күн мүддәтиндә едәни-
лир вә мүәссисәдә (вәтәндашда) галан мәнфәәтин (кәлирин)
азалдылмасына аид едиллир;

12) Лисензија алынмасы шәклиндә верки едәмәклә фәа-
лијјәт кәстәрән мүәссисәләрин белә фәалијјәтлә лисензија
алмадан мәншуғул олмасына көрә рәсми хәбәрдарлыг етмәк-
лә һәмин фәалијјәт үчүн нәзәрдә тутулмуш лисензија һаг-
гынын 2 ајлыг мәнбәгиндә, рәсми хәбәрдарлыгдан сонра
ики ил әрзиндә буна тәкрар јол верилдикдә беш ајлыг мән-
бәгиндә, бундан сонра ил әрзиндә тәкрар јол верилдикдә
иллик мәнбәгиндә.

Маддә 7. Дөвләт верки хидмәти органлары тәрәфиндән инзибати чәримәләрин тәтбиг едилдији һаллар

Дөвләт верки хидмәти органлары ашағыдакы һалларда
инзибати чәримәләр тәтбиг едирләр:

1) мүәссисә рәнбәрләри вә ја саһибкарлыг фәалијјәти
илә мәншуғул олан (һүғути шәхс јаратмадан) вәтәндашлар
Баш Дөвләт Верки Мүфәттишлијинин мүәјјән етдији вер-
ки учоту гәјдасыны поздугда

2) мүәссисәләр хүсуси ичазә (лисензија) алынмасы тә-
ләб едилән фәалијјәтлә бу чүр ичазә алмадан мәншуғул ол-
дугда мүәссисә рәнбәрләринә;

3) вәтәндашлар ганунверичиликлә мүәјјәнләшдирил-
миш гәјдада гәјдијјатдан кечмәдән вә лисензија алмадан
саһибкарлыгла мәншуғул олдугда;

4) вәтәндашлар хүсуси гадаған едилмиш фәалијјәтлә
мәншуғул олдугда, јахуд хүсуси ичазә (хүсуси лисензија)
алынмасы тәләб олуна фәалијјәтлә бу чүр ичазә алмадан
мәншуғул олдугда;

5) мүәссисәләрин вәзифәли шәхсләри мәнфәәти (кәли-
ри) кизләтдикдә (азалтыдыгда), јахуд веркијә вә ја дикәр
ичбари едәнишләрә чәлбәтмә объектләрини учота алмадыг-
да, бу едәнишләри дүзкүн һесабламадыгда, мүәссисәләр вә-

тәндашларын кәлириндән веркиләри дүзкүн тутмадыгда,
тутулмуш мәнбәләри вахтында көчүртмәдикдә, һабелә мү-
һасибат учоту апармадыгда, јахуд мүәјјән едилмиш гәјда-
лары позмагла апарылмыш вә мүһасибат һесабатларыны
тәһриф етдикдә мүһасибат һесабатларынын вә балансла-
рыны едәниш сәнәдләрини, верки һагг-һесабларыны, дек-
ларасијалары, веркиләрин вә дикәр ичбари едәнишләрин
һесапланмасы вә едәнилмәси, дөвләт гәјмәт интизамы илә
бағлы олан дикәр сәнәдләри вә мә луматы тәгдим етмәдик-
дә, вахтында, јахуд мүәјјәнләшдирилмиш форма үзрә тәг-
дим етмәдикдә, һабелә дөвләт гәјмәт интизамыны поздуг-
да;

б) мүәссисә рәнбәрләри вә дикәр вәзифәли шәхсләр
хаммалы, материаллары, јарымфабрикатлары, һазыр мән-
сулу вә башга сәрвәтләри, һабелә пул вәсаитини учотдан
кизләтдикдә вә ја гәјданы позмагла учота алдыдыгда;

7) вәтәндашлар кәлири азалтыдыгда вә кәлирин учотуну
апармадыгда, јахуд мүәјјән едилмиш гәјдалары позмагла
апардыдыгда, кәлир һаггында декларасијаны тәгдим етмәдик-
дә вә ја вахтында тәгдим етмәдикдә, јахуд декларасијаја
тәһриф олунмуш мә лумат дахил етдикдә;

8) вәзифәли шәхсләр валјута һесабларынын ачылмасы
вә валјута вәсаитинин сахланмасы гәјдалары һаггында
Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијини поздуг-
да;

9) вәтәндашлар, мүәссисәләрин, банк вә башга малијјә-
кредит идарәләринин рәнбәрләри дөвләт верки мүфәттиш-
ликләринин вә онларын вәзифәли шәхсләринин бу Ганун-
да нәзәрдә тутулмуш вәзифәләринин вә сәләһијјәтинин һә-
јата кечирилмәси илә бағлы олан тәләбләрини јеринә је-
тирмәдикдә.

Маддә 8. Јохлама нәтичәләринин рәсмиләшдирилмәси

Дөвләт верки хидмәти органларынын вәзифәли шәхслә-
ри мүәссисәләрдә апарылмыш јохламаларын (тәфтишлә-
рин) нәтичәләринә даир актлар тәртиб едирләр. Актларда
веркиләр, дикәр ичбари едәнишләр һаггында ганунверичи-
лијин, дөвләт гәјмәт интизамынын позулмасы вә верки ор-
ганлары вәзифәли шәхсләринин тәләбләринин јеринә јети-
рилмәмәси фактлары кәстәририлр, һабелә ашкар едилмиш
позунтуларын арадан галдырылмасы, веркиләрин вә дикәр

ичбари өдөнишлэрин, малијјә санксијаларынын аидијјәти үзрә көчүрүлмәси барәдә көстәришләр верилир вә һәмин көстәришлэрин мүәссисәләр тәрәфиндән 10 күн мүддәтиндә ичрасы мәчбуридир. Әкәр көстәриләнләр ичра олунмаса, онда верки органлары өдөниләси мәбләғлэрин мүәссисәлэрин һесабыларыннан мүбаһисәсиз гәјдада силинмәси үчүн банк идарәлэринә сәрәнчәм вериләр.

Јохламағ актыны мүтләғ дәвләт верки хидмәти органларынын вәзифәли шәхсләри, јохламада иштирак едән шәхсләр вә јохлама объектлэринин рәһбәрлэри, баш (бөјүк) мүһасиблэри имзалајырлар. Объектларин рәһбәрлэри вә баш (бөјүк) мүһасиблэри актла разылашмадыгда, е'тиразларыны билдирмәклә, јазылы изаһатларыны вә е'тиразларыны тәсдигләјән сөнәдлэрин акта әләвә олунмасыны тәләғ етмәк һүгугуна маликдиләр.

Дәвләт верки хидмәти органларынын вәзифәли шәхсләри мүәссисәлэри, вәзифәли шәхсләр вә вәтәндашлары инзибати мәс'улијјәтә чәлб етмәјә әсас верән позунтулары ашкар етдикдә онлары јохлама актында көстөрмәли вә материаллары Инзибати һүгугпозмалар һаггында Азәрбајчан Республикасынын Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулмуш гәјдада сәнәдләшдирмәли вә аидијјәти органа тәғдим етмәлидиләр. Һәмин ишлэрин ичрааты вә чыхарылмыш гәрарын ичра едилмәси Инзибати һүгугпозмалар һаггында Азәрбајчан Республикасынын Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулмуш гәјдада һәјата кечирилир.

Маддә 9. Верки ганунверичилијинин позулмасына көрә чинајәт мәс'улијјәти

Верки ганунверичилијинин позулмасында тәгсиркар олан шәхсләр Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә нәзәрдә тутулмуш һалларда чинајәт мәс'улијјәтинә чәлб едилриләр.

Маддә 10. Дәвләт верки хидмәти органлары вәзифәли шәхслэринин сәләһијјәт һәддинин мүәјјән едилмәси

Бу Ганунун 5-чи маддәсинин 1-чи бәндиндә нәзәрдә тутулмуш сәләһијјәт Баш Дәвләт Верки Мүфәттишлијинә, 2-6-чы вә 8-чи бәндләриндә нәзәрдә тутулмуш сәләһијјәт дәвләт верки мүфәттишликлэринин бүтүн вәзифәли шәхс-

лэринә, 7-чи вә 9-12-чи бәндләриндә нәзәрдә тутулмуш сәләһијјәт исә дәвләт верки мүфәттишликлэринин рәислэринә верилир.

Маддә 11. Дәвләт верки хидмәти органларынын вә онларын вәзифәли шәхслэринин мәс'улијјәти

Дәвләт верки хидмәти органларынын вәзифәли шәхсләри коммерсија әманәт сирлэрини сахламаға борчлудурлар.

Верки органлары вә онларын вәзифәли шәхсләри коммерсија вә әманәт сирлэринин ачылмасына көрә Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә үјгүн оларағ мәс'улијјәт дашыјырлар.

Дәвләт верки мүфәттишликлэринин вәзифәли шәхсләри Азәрбајчан Республикасынын Конститусијасына вә ганунларына, дикәр норматив актларына чидди әмәл етмәли, мүәссисәлэрин идарәлэрин вә тәшкилатларын, һабелә вәтәндашларын һүгууларыны вә ганунла горунағ мәнәфәлэрини көзләмәјә борчлудурлар.

Дәвләт верки мүфәттишликлэринин вәзифәли шәхсләри өз вәзифәлэрини ичра етмәдиклэринә, јахуд тәләб олунан гәјдада ичра етмәдиклэринә көрә Азәрбајчан Республикасынын Гануну илә тәсдиғ едилмиш "Верки хидмәти органларынын вәзифәли шәхслэринин интизам мәс'улијјәти һаггында Низамнамә" илә интизам мәс'улијјәтинә вә гүввәдә олан ганунверичилијә үјгүн оларағ инзибати вә чинајәт мәс'улијјәтинә чәлб едилриләр.

Дәвләт верки мүфәттишликләри тәрәфиндән дүзкүн тутулмамыш веркиләр вә дикәр ичбари өдөнишләр мүвафиг бүдчәлэрин вәсаити һесабына гәјтарылмалы, онларын вәзифәли шәхслэринин дүзкүн олмајан һәрәкәтлэри нәтичәсиндә дәјмиш зәрәр Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјәнләшдирилмиш гәјдада өдөнилмәлидир.

Дәвләт верки мүфәттишликлэринин һәрәкәтлэриндән шикајәтләрә јухары верки мүфәттишликләри бахырлар.

Дәвләт верки мүфәттишликлэринин вәзифәли шәхслэринин һәрәкәтлэриндән онларын билаваситә табе олдуғлары мүфәттишликлэрин рәһбәрлэринә шикајәт едилир. Шикајәтә онун дахил олдуғу күндән бир ајдан кеч олмагла бахылыб гәрар гәбул едилир. Гәбул олунмуш гәрарла разылашылмадыгда бир ај мүддәтиндә јухары дәвләт верки мүфәттишликлэринә шикајәт едилә биләр.

Мүөссисэлэр вэ вэтэндашлар Баш Дөвлэт Верки Мүфэттишлижинин гэрарындан вэ дөвлэт верки мүфэттишликклэринин везифэли шэхслэринин ганунсуз һэрэкэтлэриндэн мөһкәмәҗе шикајәт едә билэрләр.

Шикајәт едилмәси дөвлэт верки мүфэттишликклэринин вэ онларын везифэли шэхслэринин шикајәт едилмиш һэрэкэтлэрини дајандырыр.

III ФӘСИЛ

ВЕРКИ ХИДМӘТИНИН ТӘШКИЛИ

Маддә 12. Дөвлэт верки хидмәти органларынын везифэли шэхсләри

Баш Дөвлэт Верки Мүфэттишлижинин рәисини вэ онун муавинлэрини Азәрбајчан Республикасынын Президенти тәјин едир.

Баш Дөвлэт Верки Мүфэттишлижинин рәиси вэ онун муавинләри мәркәзи дөвлэт ичра органлары рәһбәрлэринин Азәрбајчан Республикасы ганунверчилији илә мүәјјән едилмиш сәләһијјәтинә маликдирләр.

Нахчыван Мухтар Республикасы үзрә Дөвлэт Верки Мүфэттишлижинин рәисини Нахчыван Мухтар Республикасы Назирләр Кабинетинин, онун шәһәрләр вэ районлары үзрә дөвлэт верки мүфэттишликклэринин рәислэрини исә Нахчыван Мухтар Республикасы үзрә Дөвлэт Верки Мүфэттишлижинин тәғдиматына әсасән баш Дөвлэт Верки Мүфэттишлижинин рәиси тәјин едир.

Районлар вэ шәһәрләр (республика табели), шәһәрдә районлар үзрә дөвлэт верки мүфэттишликклэринин рәислэрини Баш Верки Мүфэттишлижинин рәиси тәјин едир.

Дөвлэт верки хидмәти органларынын дијәр везифэли шэхсләри везифәләрә бу Ганунун 14-чү маддәсиндә кестәрилән гәјдада гәбул едилирләр.

Маддә 13. Дөвлэт верки хидмәти органларынын малијјәләшдирилмәси вэ мадди-техники тәминаты

Дөвлэт верки хидмәти органларынын малијјәләшдирилмәси, мадди-техники тәминаты вэ онлара хидмәт едилмәси дөвлэт бүдчәсиндән ајрылан тәхсисат һесабына һәјата кечирилик.

Баш Дөвлэт Верки Мүфәтишлижинин вэ онун табелијиндәки органларын сахланмасына тәхсисатын миғдары Азәрбајчан Республикасынын Али Совети тәрәфиндән ичраедичи вэ сәрәнчамверичи органларын сахланмасы үчүн республика бүдчәсиндә тәсдиғ едилмиш умуми тәхсисат чәрчивәсиндә ајрыча сәтирдә мүәјјән едилир.

Дөвлэт верки органларынын тәшкилат-техники васитәләрлә тәһизаты вэ мадди тәминаты мәсәләлэрини Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети һәлл едир.

Маддә 14. Дөвлэт верки хидмәти органларында хидмәт кечилмәси

Дөвлэт Верки Мүфәтишликклэринин рәисләри истисна едилмәклә, Баш Дөвлэт Верки Мүфәтишлији тәрәфиндән тәсдиғ олунан верки хидмәти ишчилэринин везифә-ихтисас характеристикасынын төләблэринә ујғун кәлән ихтисас тәһсилли шэхсләр бүтүн везифәләрә бағлашма формасында әмәк мүғавиләси бағланмағла гәбул едилирләр. Бу ишчиләр үчүн мүтләғ шәрт онларын бир ил мүддәтиндә тәчрүбә кечмәсидир.

Дөвлэт верки мүфәтишликклэринин ишчиләри мүәјјәнләшдирилмиш гәјдада аттестасијадан кечирләр.

Дөвлэт верки хидмәти органлары ишчилэринин мүәссисәләрдә, идарәләрдә вэ тәшкилатларда әвәзчилик үзрә ишләмәси (елми вэ мүәллимлик фәалијјәти истисна олмағла), һабелә һәр һансы нөв саһибкарлығ фәалијјәти илә мәшғул олмасы гадағандыр.

Маддә 15. Дөвлэт верки хидмәти органлары рәһбәр ишчилэринин вэ мүтәхәссислэринин рүтбәләри

Дөвлэт верки хидмәти органларынын рәһбәр ишчилэринә вэ мүтәхәссислэринә ашағыдакы фәрди рүтбәләр верилир:

- Али дөвлэт верки хидмәти мушавири;
- I дәрәчәли баш дөвлэт верки хидмәти мушавири;
- II дәрәчәли баш дөвлэт верки хидмәти мушавири;
- III дәрәчәли баш дөвлэт верки хидмәти мушавири;
- I дәрәчәли бөјүк дөвлэт верки хидмәти мушавири;
- II дәрәчәли бөјүк дөвлэт верки хидмәти мушавири;
- III дәрәчәли бөјүк дөвлэт верки хидмәти мушавири;

I дәрәчәли дәүләт верки хидмәти мушавири;
II дәрәчәли дәүләт верки хидмәти мушавири;
III дәрәчәли дәүләт верки хидмәти мушавири;

Али дәүләт верки хидмәти мушавири, I вә II дәрәчәли баш дәүләт верки хидмәти мушавири рүтбәләрини Азәрбајчан Республикасынын Президенти верир. III дәрәчәли баш дәүләт верки хидмәти мушавири рүтбәсинин вә дикәр рүтбәләрин верилмәси, һабелә рүтбәләрә көрә эмәк һаггында үстәликләрин һесаблинамасы гәјдасыны Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети мүәјјән едир.

IV ФӘСИЛ

ДӨВЛӘТ ВЕРКИ ХИДМӘТИ ИШЧИЛӘРИНИН ҺҮГУГИ ВӘЗИЈЈӘТИ ВӘ СОСИАЛ МҮДАФИӘСИ

Маддә 16. Дәүләт верки хидмәти органлары ишчиләринин һүгуги вәзијјәти

Дәүләт верки хидмәти органларынын ишчиләри дәүләт һакимијјәти нумәјәндәләридир вә дәүләт тәрәфиндән мүдафиә олунурлар.

Хидмәт вәзифәләринин јеринә јетирилмәси илә әләгәдар олараг бу ишчиләрин вә онларын аилә үзвләринин шәрәфинин вә ләјагәтинин тохунулмазлығы, һәјаты вә сағламлығы, һабелә әмлакы Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә нәзәрлә тугулмуш гәјдада горуур.

Дәүләт верки хидмәти органларынын ишчиләринин хидмәт вәзифәләрини јеринә јетирәркән тәһгир етмиш, онлара манечилик тәрәтмиш, онлары һәдәләмиш, онлара гаршы зор ишләтмиш, јахүд онларын һәјатына гәсд етмиш шәхсләр Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилији илә мүәјјәнләшдирилмиш гәјдада мәс'улијјәтә чәлб едилирләр.

Маддә 17. Дәүләт верки хидмәти органлары ишчиләринин социал мүдафиәси

Дәүләт верки хидмәти органлары ишчиләринин социал мүдафиәсинә дәүләт тәминат верир.

Дәүләт верки хидмәти органларынын ишчиләри республика бүдчәсинин вәсаити һесабына мүтләг сығорта едилрләр.

628

Дәүләт верки хидмәти органынын ишчиси хидмәт фәалијјәтинин һәјата кечирилмәси илә әләгәдар һәлак олдугда онун аиләсинә, јахүд өһдәсиндә оланлара республика бүдчәсинин вәсаити һесабына һәлак оланын 5 иллик гәзанчы миғдарында бирдәфәлик мүавинәт верилир, сонра да тәгсиркар шәхсдән тугулур.

Дәүләт верки хидмәти органынын ишчисинә јүнкүл бәдән хәсәрәти јетирилдикдә, она, сонрадан тәгсиркар шәхсдән тугулмагла, республика бүдчәсинин вәсаити һесабына 5 ајлыг гәзанчы миғдарында бирдәфәлик мүавинәт верилир. Хидмәт фәалијјәти илә әләгәдар дәүләт верки хидмәти органынын ишчисинин (онун јахын гоһумунун) әмлакына дәјмиш зәрәр, сонрадан тәгсиркар шәхсдән тугулмагла, там һәчмдә республика бүдчәсинин вәсаити һесабына өдәнилир.

Маддә 18. Дәүләт верки хидмәти органларынын мадди һәвәсләндирмә вә инкишаф фонду

Дәүләт верки хидмәти органларынын мадди һәвәсләндирмә вә инкишаф фонду бу органларын тәтбиг едији вә бүдчәјә алдығы малијјә санксијалары вә инзибати чәримәләр һесабына, онларын 50 фаизи миғдарында јарадылыр. Мадди һәвәсләндирмә вә инкишаф фонду вәсаитинин 50 фаизи ишчиләрин мадди һәвәсләндирилмәсинә, галан һиссәси исә дәүләт верки хидмәти органларынын инкишафына сәрф едилир. Мадди һәвәсләндирмә вә инкишаф фондундан ишчиләрин мадди һәвәсләндирилмәсинә вәсаит әмәјин өдәнилмәси фондундан әләвә олараг јөнәлдилир.

Мадди һәвәсләндирмә вә инкишаф фондундан ишчиләрә верилән мүкафатларын мәбләғи мәһдудлашдырылмыр.

Мадди һәвәсләндирмә вә инкишаф фондундан истифадә гәјдасы һаггында Әсаснамәни Баш Дәүләт Верки Мүфәттишлији тәсдиг едир.

Маддә 19. Дәүләт верки хидмәти органларынын ишчиләринә иш стажына көрә бирдәфәлик мүкафат верилмәси

Дәүләт верки хидмәти органларынын ишчиләринә иш стажына көрә бирдәфәлик мүкафат верилир.

Дәүләт верки хидмәти органларынын ишчиләринә иш

стажына көрө бирдөфөлик мұкафатларын өдөнилмәси һагғында Әсаснамәни Азәрбајҗан Республикасынын Назирләр Кабинети тәсдиг едир.

Маддә 20. Бу Ганунун тәтбигинә даир тә'лимат

Бу Ганунун тәтбиги гайдасы һагғында тә'лиматы Баш Дөвләт Верки мүфәттишлији тәсдиг едир.

ИДАРӘ НӘЗАРӘТИНИН ҺӘЈАТА КЕЧИРИЛМӘСИ ҺАГҒЫНДА ӘСАСНАМӘ

1. Идарә нәзарәтинин әсас вәзифәси дөвләтин бирлик, мүәссисә, идарә вә тәшкилатларында малијјә-бүдчә ганун-веричилијинә әмәл олунмасы, пул вәсаитләринин вә мал материал гиймәтлиләрин горууб сахланылмасы, материал вә малијјә еһтијатларындан сәмәрәли истифадә олунмасы, мүһасибат учоту вә һесабынын дүзкүн апарылмасы, һабелә тәсәрруфатсызлыг һалларынын гаршысынын алынмасынын тә'мин олунмасы үзәриндә нәзарәти һәјата кечир-мәкдән ибарәтдир.

2. Бирлик, мүәссисә, идарә вә тәшкилатларда идарә нәзарәтинин тәшкили вә һәјата кечирилмәси мувафиг јухара идарәәтмә органларына һөвалә едилди.

3. Малијјә-тәсәрруфат фәалијјәтинин тәфтиш вә јохланмасы нәзарәт-тәфтиш бөлмәләри тәрәфиндән ашағыдакы гайдада һәјата кечирилди: јухары органлар — баш идарә, бирлик вә еләчә дә онлара билаваситә табе олан истеһсал вә елми-истеһсал бирликләриндә, тәшкилат вә мүәссисәләрдә; баш идарәләр вә бирликләр — онларын табечиликләриндә олан мүәссисә, идарә вә тәшкилатларда, еләчә дә јерли табели тәсәрруфат һесабы мүәссисә, идарә вә тәшкилатларда;

Нахчыван мухтар Республикасынын назирлик вә идарәләри — билаваситә онлара табе олан мүәссисә, идарә вә тәшкилатларда;

јерли ичра һакимийјәти органлары — јерли табели тәсәрруфат һесабы мүәссисә, идарә тәшкилатларда.

4. Мүәссисә, идарә вә тәшкилатларын малијјә-тәсәрруфат фәалијјәтләринә даир тәфтиш вә јохламалар онларын табе олдуғу тәшкилатларын рәһбәрлији тәрәфиндән комплекс гайдада илдә бир дөфә, онларын бүдчә тәшкилатла-

рында исә ики илдә бир дөфә апарылмасы тә'мин едилмәлидир.

5. Нәзарәт-тәфтиш бөлмәләри тәрәфиндән тәфтиш вә јохламалар апарыларкән, ашағыда кәстәрләнләрә хүсуси диггәт верилмәлидир:

мүәссисә, идарә, тәшкилатларын игтисади вәзижәтинә, мүәјјән олунмуш истеһсал вә малијјә прогнозларынын јеринә јетирилмәсинә, һабелә апарылмыш малијјә әмәлијјатларынын ганунаујғунлуғу, пул вәсаитләринин вә материал гиймәтләринин горууб сахланылмасына;

материал вә малијјә вәсаитләриндән, әмәк еһтијатларындан сәмәрәли истифадә олунмасына, тәсәрруфат әмәлијјатларынын вахтлы-вахтында сәнәдләшдирилмәсинә, дахили еһтијатларын там ашқара чыхарылмасына, ондан истифадә олунмасына, гејри-истеһсал хәрчләринин вә иткиләрин әмәләкәлмә сәбәбләринин арашдырылмасына;

мүһасибат учоту вә һесабатларынын, һабелә малијјә, кредит вә һесаблашма әмәлијјатларынын дүзкүнлүјүнә, бүдчәјә чатачаг өдәнишләрин вахтында көчүрүлмәсинә;

тариф вә гиймәтләрин мүәјјән едилмиш гайдаларынын көзләнилмәсинә, гиймәт интизамынын позулмасы нәтичәсиндә әлдә едилмиш ганунсуз кәлирләрин тамамилә бүдчәјә көчүрүлмәсинин тә'мин олунмасына;

тәфтиш вә јохламаларла ашқар едилмиш нөгсан вә чатышмазлыгларын тамамилә арадан галдырылмасы мәгсәди илә мувафиг тәдбирләрин кечирилмәсинә.

6. Тәфтиш вә јохламаларын апарылмасы мүддәти 30 күнәдәк мүәјјән едилди. Һәмин мүддәт, ләзым кәлдикдә (чатышмазлыг, мәнимсәмә, учотун апарылмасы үзрә нөгсанлар мүәјјән едилдикдә), тәфтиши тә'јин едән рәһбәр шәхс тәрәфиндән 30 күнәдәк узадыла биләр.

7. Тәфтиш вә јохламаларын нәтичәләри актла рәсмиләшдирилир. Тәфтиш акты тәфтишчи, тәфтиш вә јохлама апарылан мүәссисә, идарә вә тәшкилатларын рәһбәрләри вә баш мүһасибләри тәрәфиндән имзаланыр.

Әкәр тәфтиш олунан вә ја јохланылан мүәссисә, идарә вә тәшкилатын рәһбәрләринин тәфтиш актына е'тираз вә башга ирадлары оларса, акты имзаламагла бәрәбәр, бу һагда өз е'тираз вә ирадларыны рәсми сурәтдә акта әлавә етмәлидирләр.

8. Тәфтиш вә јохлама заманы ашқар олунмуш чидди нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасы үзрә

тә'чили тәдбирләр көрүлмәси зәрури олан һалларда, һәм ин фактлар олан тәфтиш материаллары истинтаг органларына верилмәклә бәрабәр, тәфтиши тә'жин едән органын рәһ-бәринә дә мә'лумат верилмәлидир.

Тәфтиш олунаң мүүссисә, идарә вә тәшкилатларын рәһ-бәрләри, тәфтишин баша чатмасыны көзләмәдән ашкар едилмиш нөгсанларын арадан галдырылмасыны тә'мин ет-мәли вә бу һагда тәфтиш актында гејдијат апарылмалы-дыр.

9. Тәфтиш вә ја јохламаны тә'жин едән тәшкилатын рәһбәри ики һәфтә мүддәтиндән кеч олмајараг, тәфтиш вә ја јохламанын нәтичәсинә бахылмасыны, ашкар едилмиш нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасыны, дөјмиш вијанын бәрпа олунамасыны, тәгсиркар шәхсләрин мәс'улијјәтә чәлб едилмәсини, дәвләт интизамынын позул-масына сәбәб олан амилләрин арадан галдырылмасыны, кәләчәкдә бу һаллара јол верилмәмәси үчүн тә'сирли тәд-бирләр көрүлмәсини тә'мин етмәлидир.

10. Тәфтишчиләр ашағыдакы һүгуғларә маликдирләр: мүүссисә, идарә вә тәшкилатларда онларын малијјә-тәсәр-руфат фәалијјәтләри илә әлағәдар олан бүтүн мүһасибтә вә дикәр сәнәдләри, пул вәсаитләри вә мал-материал гижмәт-лиләринин варлығыны јохламаг, сахтакарлыг вә мәнимсә-мә фактлары ашкар едилдикдә зәрури олан сәнәдләри мү-әјжән олуңмуш гајдада көтүрмәк;

әсас вәсаитләрин, мал-материал гижмәтлиләринин, пул вә-сайтләринин вә һесаблашмаларын инвентаризасијаларынын апарылмасыны тәләб етмәк, зәрури олан һалларда мүүссисә-нин хәзинәсини, анбарларыны, архивләрини мөһүрләмәк;

тәфтиш вә ја јохлама апарылған мүүссисә, идарә вә тәш-килатларла әлағәси олан дикәр мүүссисә, идарә вә тәшқи-латлардан арајышлар вә сәнәдләрин сурәтини алмаг;

тәфтиш вә јохламаларын кедиши заманы ортаја чыхан суаллар үзрә вәзифәли шәхсләрдән изаһат алмаг;

тәфтиш вә јохламаларын кедишатында ашкар едилмиш нөгсан вә чатышмазлыгларын арадан галдырылмасы мөг-сәди илә мүүссисә, идарә вә тәшкилатларын рәһбәрләринә тәклифләр вермәк.

11. Тәфтишчиләр, ашағыдакылары јеринә јетирмәјә борчлудурлар:

өз ишиндә гүввәдә олан ганунверичилијә чидди сурәтдә әсасланмаг;

тәфтиш вә јохламаларын нәтичәләри үзрә ашкар едил-миш нөгсанларын арадан галдырылмасы, мүүссисә, идарә вә тәшкилатларын малијјә-тәсәрруфат фәалијјәтинин сағ-ламлашдырылмасы, һабелә дәвләт интизамына риәјәт едилмәсинин тә'мин олуңмасы мөгсәдилә тәклифләрин һа-зырланмасында јахындан иштирак етмәк.

12. Мүүссисә, идарә вә тәшкилатларда тәфтиш вә јох-ламаларын апарылмасы гајдасы вә онун тәшкили, мува-фиг назирлик, комитә, дәвләт ширкәтләри вә дикәр ида-рәтмә органлары тәрәфиндән Малијјә Назирлији илә разы-лашдырылмагла тәсдиг олуңмуш тә'лимитларә әсасән һәја-та кечирилир.

Бу әсаснамә Азәрбајҗан Республикасы Назирләр Каби-нетинин 1996-чы ил 5 август тарихли 103 нөмрәли гәрары илә тәсдиг едилмишдир.

АЗӘРБАЈҖАН РЕСПУБЛИКАСЫ НАЗИРЛӘР КАБИНЕТИНИН

**"27" январ 1997-чи ил тарихли 9 №-ли гәрары.
Вәтәндашларын хидмәти е'замијјә хәрчләринин
нормативләри һагында**

Азәрбајҗан Республикасы президентинин "Вәтәндашларын" хидмәти е'замијјә хәрчләри нормативләринин тәк-милләшдирилмәси һагында" 1996-чы ил 20 декабр тарих-ли Сәрәнчамына ујғун олараг, вәтәндашларын хидмәти е'замијјә хәрчләри нормативләринин тәкмилләшдирилмәси мөгсәдилә Азәрбајҗан Республикасы Назирләр Кабинети гәрара алыр:

1. Мүәјжән едилсин ки, Азәрбајҗан Республикасы әрази дахилиндә вәтәндашларын е'замијјә хәрчләри ашағыдакы мүддәаларә әсасән өдәнилир:

күндәлик јемәк хәрчләри 5000 манат мигдарында;

нәглијјат хәрчләри (таксидән башга) тәгдим едилән сә-нәдләр әсасында;

коммунал хәрчләр (лјүкс нөмрәдән башга) тәгдим еди-лән сәнәдләр әсасында Бақы шәһәриндә 1 күндә 60000 ма-натдан, Азәрбајҗан Республикасынын дикәр шәһәр вә ра-јон мәркәзләриндә, кәнд јерләриндә вә шәһәр тили гәсә-бәләрдә 1 күндә 30000 манатдан артыг олмамагла;

мувафиг тәсдигедичи сәнәдләр тәгдим едилмәдији һал-

ларда коммунал хәрчләри һәр күн үчүн Бакы шәһәринә е'зам олунанлара 2500 манат, Азәрбајчан Республикасынын дикәр шәһәр вә рајон мәркәзләринә, кәнд йерләринә вә шәһәр типли гәсәбәләринә е'зам олунанлара 1700 манат мигдарында, нәглијат хәрчләри исә дәмир јолу, автомобил вә су нәглијатынын ән ашағы тарифләри мигдарында.

2. Мүәссисә вә тәшкилатларын даими иш вахты јолда кечән нөвбә методу илә ишләјән вә чөл тәшкилатларында чалышан ишчиләринә күндәлик јемәк хәрчләри әвәзинә һәр күн 3500 манат әләвә вәсаит верилир. Бүдчәдән малијәләшдирилән мүәссисә, идарә вә тәшкилатлар истисна олмагла дикәр һүтуги шәхсләр, ишчиләринин Азәрбајчан Республикасы әразиси дахилиндә е'замијјә хәрчләринин едәнилмәси үчүн өз сәрәнчамларында галан вәсаит һесабына бу гәрарла мүәјјән олунмуш нормалардан әләвә вәсаит ајыра биләрләр.

4. "Вәтәндашларын харичи өлкәләрә хидмәти е'замијјә хәрчләринин нормативләри" тәсдиг едилсин (әләвә олунур).

5. Мүәјјән едилсин ки;

а) бүдчәдән малијәләшдирилән тәшкилатларын е'замијјә хәрчләри онлара ајрылан тәхсисатлар һүдудларында, мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг, дикәр тәшкилатларын е'замијјә хәрчләри исә онларын сәрәнчамларында галан вәсаитләри һесабына едәнилир;

б) дөвләт идарәетмә органлары вә мүлкијјәт вә тәшкилат формасындан асылы олмајараг бүтүн тәсәрууфат субъектләри вә тәшкилатлар өз һесабларында олан валјута вәсаитләриндән е'замијјә хәрчләри үчүн, бу гәрарла тәсдиг олунмуш нормативләрин сон һәддини ашмамаг шәртилә, билаваситә истифадә едә биләрләр;

в) һесабларында валјута вәсаити олмајан бүдчә тәшкилатлары харичи е'замијјә хәрчләрини бу мәсәд үчүн өз бүдчәсиндә нәзәрдә тутулмуш вәсаити "Валјута тәнзими һаггында" Азәрбајчан Республикасы Ганунуна ујғун олараг, лазими валјутаја чевирмәклә едәјә биләрләр.

6. Азәрбајчан Республикасы Малијә Назирлији вә Әмәк вә Әһалинин Социал Мудафиәси Назирлијинә тапшырылсын ки, 1 ај мүддәтиндә "Вәтәндашларын хидмәти е'замијјә гәјдалары" ны һазырлајыб тәсдиг етсинләр.

7. Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 1992-чи ил 2 ијул тарихли 373 нөмрәли, 1992-чи ил 19

октябр тарихли 563 нөмрәли вә 2-чи бәнди истисна олмагла 1993-чү ил 7 сентјабр тарихли 479 нөмрәли гәрарлары өз гүввәләрини итирмиш һесаб едилсин.

8. Бу гәрарын ичрасына нәзарәт Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинети Ишләр Идарәсинин итгисадијат вә малијјә-кредит сијасәти, харичи итгисади әләгәләр шәбәләринә һәвалә едилсин.

Баш назир А. РАСИЗАДӘ.

Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 1997-чи ил 27 јанвар тарихли 9 нөмрәли гәрары илә тәсдиг едилмишдир.

Вәтәндашларын харичи өлкәләрә хидмәти е'замијјә хәрчләринин нормативләри.

Өлкәнин ады	Норма (АБШ доллары илә)	
	күндәлик хәрчләр	мәһманхана хәрчләри
АБШ	60	130
МБД өлкәләри, Литва, Латвија, Естонија	20	70
Канала	60	100
Америка гитәси үзрә дикәр өлкәләр	30	75
Скандинавија өлкәләри	40	100
Австрија	60	100
Албанија	50	100
Алманија	70	125
Андорра	45	90
Бангладеш	35	80
Бәһрејн	50	90
БӘӘ	30	100
Белчика	40	120
Болгарија	25	80
Боснија вә Герсоговина Республикасы	45	90
Бруней	30	80
Бөјүк Британија	50	170
Вјетнам	30	70
Гамбија	35	50
Гвинеја	45	80
Һонконг	30	70
Исраил	50	90
Индонезија	30	110
Иорданија	35	80
Ираг	30	90
Иран	25	90

Ирландија	40	105
Исвечре	45	120
Исландија	40	70
Испанија	40	120
Италија	30	100
Јәмән	50	75
Јунаныстан	50	75
Әлчазир	40	80
Әфғаныстан	25	80
Камбоча	30	40
Катар	40	110
КХДР	30	110
Кипр	35	60
Кувейт	35	150
Лаос	35	85
Ливан	25	80
Ливија	35	90
Лихтенштејн	40	90
Луксембург	40	90
Мавританија	40	75
Македонија	45	75
Маскат	30	65
Малазија	55	120
Мали	40	100
Мачарыстан	30	80
Малдив адалары	25	85
Малта	55	55
Меракеш	45	65
Мисир	35	80
Монако	45	115
Монголустан	35	70
Непал	25	70
Нигер	40	100
Нигерија	45	75
Нидерланд	55	120
Оман	40	100
Пакистан	35	80
Польша	25	80
Португалија	50	90
Румынија	40	80
Самоа	30	50
Сан-Марино	35	80
Саудијје Әрәбистаны	50	100
Сенегал	75	130
Сингапур	45	175
Сурија	35	60
Словакија	25	75

Словенија	45	75
Сомали	40	80
Судан	40	90
Таиланд	40	100
Тунис	40	70
Туркије	45	80
Филиппин адалары	30	110
Франса	65	140
Хорватија	45	65
Чәнуби Кореја	55	110
Чибутти	40	70
ЧАД	50	60
Чехија	25	80
ЧХР	30	80
Шри-Ланка	50	90
Һиндистан	35	80
Һибралтар	35	60
Југославија	45	90
Јапонија	100	120
Бу сијаһыда көстөрилмәјән		
Африка гитәсинин дикәр өлкәләри	40	90
Африка гитәсинин дикәр өлкәләри	30	100

Г е ј д: е'замижје хәрчләриндән башга һәр бир нәфәрә е'замижје мүддәти үчүн тәсдигедичи сәнад тәләб олунмамаг шәртилә 20 АБШ доллары мәбләгиндә бирдәфәлик өлкәдахили нәглијјат хәрчләри верилир.

ВӘТӘНДАШЛАРЫН ХИДМӘТИ Е'ЗАМИЈЈӘТ ГАЈДАЛАРЫ

(Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 1997-чи ил 27 январ тарихли гәрары әсасында һазырланмыш, Азәрбајчан Республикасы Әдлијје Назирлијинин 39 №-ли гејдијјат нөмрәси илә гејдә алынмыш, Азәрбајчан Республикасы Малијје Назирлијинин 19 март 1997-чи ил 06/2-90 вә Азәрбајчан Республикасы Әмәк вә Әһалинин Сосиал Мүдафиәси Назирлијинин 19 март 1997-чи ил 07/11-37 №-ли әмрләри илә тәсдиг едилмишдир).

І. Үмуми мүддәалар

1. Идарәетмә органын, бирлијин, мүәссисәнин, идарәнин, тәшкилатын рәһбәринин сәрәнчамы (әмри) илә ишчинин, даими иш јериндән башга јерә хидмәти тапшырығы јеринә јетирмәк үчүн кетмәси хидмәти е'замижјәт сајылыр.

Даими иши жолда олан, жахуд кедиш-кәлиш вә ја нәзәри характер дашыҗан ишчиләрин хидмәти кедиши е'замий-жәт саҗылмыр.

2. Идарәетмә органларынын, бирликләрин, мүәссисәләрин, идарәләрин, тәшкيلاتларын ишчиләринин е'замийжәтә көндәрилмәси һәмин органларын вә тәшкيلاتларын рәһбәрләри тәрәфиндән мүәҗжән едилир вә 1 саҗлы алаважә уҗун формада е'замийжәт вәсигәси верилмәклә бәрәбәр, әмрлә рәсмиләшдирилир.

3. Ишчиләрин табечилик гәддасында јухары тәшкилата вә ја харичи өлкәләрә хидмәти е'замийжәтләри гаршылыгы разылашма вә ја гаршы тәрәфин дә вәти әсасында һәҗата кечирилир.

4. Е'зам олунан ишчијә кедиш-кәлиш һаггы өдәнилмәсинә, јашајыш јери кирајә едилмәсинә вә күндәлик јемәк хәрчләринә чатасы мәбләг мүҗабилдә е'замийжәтә кетмәздән әввал пул авансы верилир. Ишчи е'замийжәтдән гәҗытдыгдан сонра е'замийжәт илә әлағәдәр хәрчләдији вәсаитләрин мәбләғи һаггында 3 күн әрзиндә аванс һесабаты тәгдим етмәјә борчлудур. Мүәҗжән олунмуш гәҗдада рәсмийжәтә салынмыш е'замийжә вәрәгәси, јашајыш јеринин кирајә едилмәси вә кедиш-кәлиш үзрә хәрчләр һаггында сәнәдләр аванс һесабатына әлава едилир.

5. Бу гәҗдаларда нәзәрдә тутулан нормалар дахилиндә е'замийжә хәрчләри бүдчәдән малијәләшдирилән мүәссисә, идарә вә тәшкيلاتларда онлара ајрылан тәхсисатлар һүдүдунда өдәнилир. Тәсәррүфат һесабы мүәссисә вә тәшкيلاتларда исә мәһсулун (ишләрин, хидмәтләрин) маја дәјәринә дахил едилир.

6. Бирлик, мүәссисә вә тәшкيلاتлар лазым олан һалларда (сәрәнчамларында галан мәнфәәдән) е'замийжәт хәрчләринин өдәнилмәсинин республика дахилиндә мүәҗжән олунмуш мөвчүд нормаларыны вә дикәр әлавләрин миғдарыны артыра биләрләр.

II. Республика әразиси дахилиндә е'замийжәтләр

1. Ишчиләрин е'замийжә мүддәти идарәетмә органларынын, бирликләрин, мүәссисәләрин, идарәләрин, тәшкيلاتларын рәһбәрләри тәрәфиндән тә'јин едилир, лакин јолда олдуғу мүддәт һесаба алынмамагла бу мүддәт 40 күндән

(тәғтиш вә јохламалар апарылмасы дахил едилмәклә) јухары ола билмәз.

Гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин јеринә јетирилмәси үчүн көндәрилән фәһләләрин, рәһбәр вә мүтәхәссисләрин е'замийжә мүддәти объектләрин тикилмәсинин мүддәтиндән асылы олараг мүәҗжән едилир.

2. Ишчиләрин республика назирликләринә, комитәләринә вә баш идарәләринә, жахуд дикәр тәсәррүфат идарәләри органларына е'замийжә мүддәти, јолда олдуғу вахты нәзәрә алынмадан 5 күндән артыг олмамалыдыр.

3. Е'замийжә јериндә олманын фактики мүддәти е'замийжә јеринә кәлмә вә е'замийжә јериндән кетмә һаггында е'замийжәт вәрәгәсиндә едилән гејдләр үзрә мүәҗжән едилир. Әкәр ишчи мүхтәлиф јашајыш мәнтәғәләринә е'зам олунмушса, кәлмә күнү вә кетмә күнү һаггында гејд һәр мәнтәғәдә ајрыча едилир.

Идарәетмә органларында, бирлик, мүәссисә, идарә вә тәшкيلاتларда е'замийжәтә көндәрилән вә е'замийжәтдән гәҗыдан ишчиләрин гејдијатынын учоту китабы мувафиг гәҗдада апарылмалыдыр. һәмин китабда е'зам едилән вә е'замийжәтдән гәҗыдан ишчинин вәзифәси, ады, сојады, е'замийжә вәсигәсинин нөмрәси, ону тәсдиг өдән шәхсин ады, сојады, вәзифәси, е'зам едилән тәшкилатын ады, фактики кедиш вә кәлиш хәрчләри, е'зам едилән шәхсин имзасы гејд олунмалыдыр.

4. Гәҗарын, тәјјарәнин, кәминин, автобусун, жахуд дикәр нәглијјат вәситәсинин јола дүшән күнү е'замийжәтә кедән күн саҗылыр, кәстәрилән нәглијјат вәситәсинин даими иш јеринә кәлмәси күнү е'замийжәтдән гәҗыдан күн саҗылыр. Нәглијјат вәситәси саат 24-ә кими (саат 24 дахил олмагла) јола дүшәрсә е'замийжәтә кедән күн чари күн 00 саатдан сонра исә сонрақы күнләр саҗылыр. Әкәр стансија, көрпү, тәјјарә мејданы јашајыш мәнтәғәсиндән кәнарда јерләширсә, һәмин стансија, көрпү вә тәјјарә мејданына кетмәк үчүн лазым олан вахт илә тә'јин едилир.

5. Е'замийжәтдә олан ишчиләрә, онларын е'зам олундуғулары идарәетмә органларынын, бирликләрин, мүәссисәләрин, идарәләрин, тәшкيلاتларын иш вахты вә истираһәт вахтынын режими тәғбир едилир. Е'замийжәтдә олдуғу вахтда ишчинин истифада етмәдији истираһәт күнләринин әвәзинә, е'замийжәтдән гәҗытдыгдан сонра истираһәт күнләри верилмир.

6. Е'замийјәтдә олдуғу вахт, о чүмлөдән јолда олдуғу вахт үчүн е'зам олунан ишчинин әсас иш јери (вәзифәси) вә орта ајлыг әмәк һаггы сахланьлыр.

Әвәзчилик үзрә ишләјән ишчи е'зам олунан заман онун орта ајлыг әмәк һаггы е'зам едән идарәетгә органында, бирликдә мүәссисәдә, идарәдә, тәшкилатда сахланьлыр. Әкәр ишчи әсас вә әвәзчилик иш јери үзрә ејни вахтда е'зам олунарса, бу һалларда онун орта ајлыг әмәк һаггы һәр ики иш јериндә тутдуғу вәзифә үзрә сахланьлыр, е'замийјәт хәрчләри исә онларын арасында олан разылыға әсасән е'замийјәтә көндәрән тәшкилатлар арасында бөлүш-дүрүлүр.

7. Е'зам олунан ишчијә јашајыш јеринин кирајәси үчүн коммунал хәрчләри, е'зам олунма јеринә кетмәк вә даими иш јеринә гајытмаг үчүн јол хәрчләри, күндәлик јемәк хәрчи өдәнилир.

8. Мейманхана хәрчләри (дјукс нөмрәдән башга), е'зам едилән ишчијә е'зам олунан јерә кәлән күндән орадан кәднә гәдәр тәгдим сәнәдләр әсасында (Бакы шәһәр-риндә 1 күндә 60000 манатдан, республиканын дикәр шәһәр вә рајон мәркәзләриндә, шәһәр типли гәсәбәләрдә вә кәнд јерләриндә 1 күндә 30000 манатдан артыг олмамагла) өдәнилир.

Бу норма дахилиндә мейманханаларда ишчијә кестәри-лән әләвә хидмәтләрин хәрчләри өдәнилә биләр.

Мувафиг сәнәдләрлә тәсдиг едилмиш јолда мәчбури да-јанма вахты үчүн јашајыш јеринин кирајәси үзрә хәрчләр бу бәнддә нәзәрдә тутулмуш норма илә өдәнилир. Јашајыш јеринин кирајәси үзрә мувафиг тәсдигедичи сәнәдләр тәг-дим едилмәјән һалларда (пулсуз јашајыш јери верилән һаллардан башга), коммунал хәрчләри һәр күн үчүн Бакы шәһәринә е'зам олунанлара 2500 манат, республиканын дикәр шәһәр вә рајон мәркәзләринә, шәһәр типли гәсәбә-ләринә вә кәнд јерләринә е'зам олунанлара 1700 манат мигдарында өдәнилир.

9. Е'зам олунма јеринә кетмәк вә орадан даими иш је-ринә гајытмаг үчүн ишчијә нәглијјат хәрчләри, тәгдим едилән сәнәдләр әсасында үмуми истифадәдә олан һава, дө-мир јолу, су вә автомобил (таксидән башга) нәглијјаты илә кедишин дәјәри мигдарында өдәнилир. Бу вахт ишчијә нәглијјатда сәрнишинләрин дөвләт ичбари сығортасы үзрә сығорта тәдијәләри, билетләрин габагчадан сатышы үзрә

хидмәтин өдәнилмәси, гатарларда јатачаг лөвәзиматындан истифадә үчүн хәрчләр дә өдәнилир.

Е'зам олунан ишчијә јашајыш мөнтөгесиндән кәнарда јерләшән вағзала, лимана (бәрајә) вә тәјјарә мейданына кетмәк үчүн истифадәдә олан нәглијјат (таксидән башга) үзрә хәрчләр өдәнилир.

Тәсдигедичи сәнәдләр тәгдим олунмајән һалларда, ке-диш-кәлиш үзрә нәглијјат хәрчләри дөмирјол, автобус вә су нәглијјатынын ән ашағы тарифләри мигдарында өдәнилир.

10. Республика дахилиндә е'зам олунан ишчијә күндә-лик јемәк хәрчләри е'замийјәтдә олдуғу һәр күн үчүн 5000 манат мигдарында өдәнилир. Бу хәрчләр ишчинин е'замий-јәтдә олдуғу истираһәт вә бајрам күнләри, һәмчинин јолда олдуғу күнләр, о чүмлөдән јолда мәчбури дајанма вахты үчүн дә өдәнилир.

11. Өзүнүн даими јацајыш јеринә һәр күн гајытмаг имканы олан е'зам олунан ишчијә, белә бир јерә е'зам олундуғу заман күндәлик јемәк хәрчи (күндәлик әвәзинә әләвә) верилмир.

Ишчинин һәр күн е'зам олунма јериндән өзүнүн даими јашајыш јеринә гајыда билмәси мäsәләси, һәр бир конкрет һалда мäsәфәнин узаглыгы, нәглијјат әләгәсинин шәраит-ин, јеринә јетирилән тапшырығын характери, һәмчинин ишчијә истираһәт үчүн шәраит јарадылмасынын вачибли-ји нәзәрә алынмагла, е'зам олунанын ишләдији идарәетгә органынын, бирлијин, мүәссисәнин, идарәнин, тәшкила-тын рәһбәри тәрәфиндән һәлл едилир.

12. Е'зам олунан ишчи әмәк габилијјәтини мүвәггәти итирдији һалда она үмуми әсасларла јашајыш јеринин ки-рајәси үзрә (е'зам олунан ишчинин стасионар мүәлицәсин-дә олдуғу һаллардан башга) хәрчләр өдәнилир вә сәһһәти-нә көрә она һәвалә едилмиш хидмәти тапшырығы јеринә јетирмәк вә јахуд даими јашајыш јеринә гајытмаг имка-ны олмадығы бүтүн дөвр әзиндә, лакин ики ајдан артыг олмамагла, күндәлик јемәк хәрчи верилир.

Е'зам олунан ишчинин әмәк габилијјәтини мүвәггәти итирмәси, һәмчинин сәһһәтинә көрә даими јашајыш јери-нә гајытмаг имканы олмамасы, мүәјјән олунмуш гајлада тәсдиг едилмәлидир.

Әмәк габилијјәтини мүвәггәти итирдији дөвр үчүн е'зам олунан ишчијә, үмуми әсасларла әмәк габилијјәтини мүвәггәти итирмәси үзрә мүавинәт верилир. Әмәк габилиј-

јетини мۈвэггәти итирдији күнләр е'замијјәнин мүддәтинә дахил едилмир.

13. Гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин јеринә јетирилмәси үчүн е'зам олунан фәһләләрә вә мүтәхәс-сисләрә е'зам олунма јериндә олдуғу бүтүн вахт үчүн күн-дәлик јемәк хәрчи 5000 манат мигдарында өдәнилик.

Кәстәрилән ишчиләрә кедиш-кәлиш үчүн хәрчләр бу "Ғајдалар"ын 12-чи бәнди илә нәзәрдә тутулмуш ғајдада кедиш-кәлиш сәнәдләри әсасында өдәнилик, јолда олдуғу вахт үчүн онлара бу "Ғајдалар"ын 13-чү бәнди илә нәзәрдә тутулмуш нормалар үзрә күндәлик јемәк хәрчи верилир.

Е'замијјәтин мүддәтиндән асылы олмајараг кәстәрилән ишчиләрә јашајыш јеринин кирајәси үзрә хәрчләрин өдә-нилмәси, һәмин хәрчләри тәсдиг едән сәнәдләр әсасында, бу тә'лиматын 11-чи бәнди илә нәзәрдә тутулмуш норма-лар үзрә верилир. Кәстәрилән ишчиләрин пулсуз јаша-јыш јериндән истифадә етмәләри һалларындан башга, сә-нәдләр тәгдим едилмәдикдә истифадә етмәләри һалларын-дан башга, сәнәдләр тәгдим едилмәдикдә јашајыш јеринин кирајәси үзрә 11-чи бәнддә нәзәрдә туртулан нормалара уј-ғун олараг өдәнилик.

Әкәр ишчи ики ајдан артыг мүддәтә гурашдырма, саз-лама вә тикинти ишләринин јеринә јетирилмәси үчүн е'зам олунмушса, лакин мүдиријјәтин сәрәнчамы үзрә ики ајдан әввәл даими иш јеринә ғајытмышса, она е'замијјәт јериндә ғалдығы мүддәт үчүн мүәјјән олунмуш мигдарда хәрч өдәнилик.

14. Е'замијјәт мүддәти гуртардыгдан сонра әкәр мүдириј-јәт, ишчинин разылығы илә оғун даими ишә кечирилмәси-нин мүәјјән олунмуш ғајдада рәсмийјәтә салмагла гурашдыр-ма, сазлама вә тикинти ишләринин јеринә јетирилдији јер-дә ғалмасыны лазым билирсә, она мүавинәтләр вә гүввәдә олан ғанунверичиликдә нәзәрдә тутулмуш ғајдада күзәш-тләр верилир. Гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләриндә е'замијјәт хәрчләри ашағыдакы һалларда верилимир:

– гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин апа-рылдығы јерләрдә ишә гәбул едилән ишчиләрә;

– гүввәдә олан ғанунверичиликдә башга јерә көчүрмә ғајдасы илә гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринә көндәрилмиш шәхсләрә;

– мә'зунийјәтдә олдуғу вахт, һәмчинин үзүрсүз сәбәб-ләрдән ишә чыхмадығы күнләр үчүн – ишчиләрә;

– гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләри апарылан јердән кәнарда, дәвләт јахуд, ичтимаи вәзифәләри ичра ет-дији вахт үчүн – ишчиләрә.

Е'замијјәт хәрчләри ишчинин гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләриндә олдуғу мүддәдә һәр бир тәғвим күнү үчүн һесабланылыр.

15. Әмәк ғабилијјәтини мۈвэггәти итирәнләрә (хәстәлә-нәнләрә) е'замијјәт хәрчләри мүәјјән олунмуш ғајдада ве-рилмиш хәстәлик верәгәсинин мүддәти үзрә өдәнилик.

Әмәк ғабилијјәтини мۈвэггәти итирмиш (хәстәләнимиш) ишчи гурашдырма сазлама вә тикинти ишләринин апа-рылдығы јердә јашамырса, һәмин мүддәт үчүн е'замијјә хәрчләри верилимир.

16. Гүввәдә олан ғајдада мүәјјән едилмиш е'замијјә хәр-чи, истәһсалатдан ајрылмагла ихтисасартырма курслары-на көндәрилмиш динләјичиләрә, јалныз биринчи ај үчүн тәтбиг едилир.

Курс динләјичиси пулсуз јатағхана илә тә'мин едил-дикдә бу мөгсәд үчүн динләјичијә пул өдәнилик.

Тәһсил мүддәтиндә орта ајлыг әмәк һаггы сахланылыр вә ајлыг әмәк һаггы 5000 манатдан аз олан динләјичиләрә, икинчи ајдан башлајараг күндәлик јемәк хәрчи әвәзинә ај-да 2500 манат мигдарында, тәғауд верилмәлидир.

Пулсуз јатағхана илә тә'мин олунмајан курс динләји-чиләринә икинчи ајдан башлајараг коммунал хәрчләри, курс Бақы шәһәриндә олдуғда күндә 2500 манат мигда-рында, республиканын ғалан јашајыш мөнтәгәләриндә ол-дуғда исә 1700 манат мигдарында өдәнилик.

17. Республика әразисиндә бирлик, мүәссисә вә тәшки-латларын ишчиләринә ашағыдакы һалларда күндәлик је-мәк хәрчләри әвәзинә һәр күн 2500 манат мигдарында әла-вә вәсаит верилир:

– даими иш вахты јолда оланлара вә ја кедиш-кәлиш ха-рактери дашыјанлара;

– истәһсалатда нөвбә методу илә ишләјәнләрә, һәмчи-нин мүәссисәнин јерләндији әразидән әсас иш јеринә вә керијә фактики јолда олдуғу мүддәтләрә;

– чөл тәшкилатларында ишләјәнләрә.

III. Харичи өлкәләрә хидмәти е'замијјәләр

1. Азәрбајчан Республикасындан харичә хидмәти е'за-

мијјәтә көндәрилмиш ишчиләрин иш јери (вәзифәси), орта ајлыг әмәк һаггы сахланылыр вә е'замијјәтин мүддәти ишчинин јолда олдуғу мүддәт нәзәрә алынмамагла 40 күндән јухары ола билмәз (Азәрбајчан Республикасынын харичи өлкәләрдә олан Сәфирликләри, Нүмајәндәликләри вә Бейнәлхалг тәшкилатларда чалышан ишчиләр вә нүмајәндәләр истисна олмагла).

Гурашдырма, сазлама вә тикинти ишләринин јеринә јәтирилмәси үчүн көндәрилән фәһләләрин, рәһбәр вә мүтәхәссисләрин е'замијјә мүддәти объектларин тикилмәсинин мүддәтиндән асылы олараг мүәјјән едилир.

2. Е'замијјәтдә олдуғу мүддәтдә ишчијә е'замијјә хәрчләри бу "Ғајдалар"ын 2 сажлы әләвәсиндә нәзәрдә тутулан күндәлик хәрчләр вә мейманхана хәрчләринин сон һәдди нормаларына әсасән өдәнилик.

Дөвләт идарәетмә органлары, мүлкијјәт вә тәшкилат формасындан асылы олмајараг бүтүн тәсәррүфат субъектләри вә тәшкилатлар өз һесабларында олан валјута вәсаитләриндән е'замијјә хәрчләри үчүн ганунверичиликлә нәзәрдә тутулан нормаларын сон һәддини ашмамаг шәртили истифадә едә биләрләр.

Һесабларында валјута вәсаити олмајан бүдчә тәшкилатлары харичә е'замијјә хәрчләрини, бу мәгсәд үчүн бүдчәдә вәсаитләри "Валјута тәнзими һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануна ујғун олараг, харичи валјутаја чевирмәклә өдәјә биләрләр.

3. Харичи өлкәләрә е'зам едилән шәхсләрә нәзәрдә тутулан нормалара әсасән өдәнилән е'замијјә хәрчләриндән ашга һәр бир е'замијјә заманы тәсдигедичи сәһәд тәләб едилмәдән 20 АБШ доллары мәбләғиндә бирдәфәлик өлкәдаһили нәглијјат хәрчләри верилир.

4. Ишчи е'замијјәтә кетдији вә һәмин күн Азәрбајчан Республикасына гајытдығы һалда она нәзәрдә тутулмуш норманын 50 фаизи һәчминдә валјута илә күндәлик хәрч өдәнилик.

5. Ишчи харичи өлкә әразиси илә кетдији заман ондан асылы олмајан сәбәвләрә көрә там 1 күн вә артыг мүддәтә јолда ләнкијирсә, һәмин мүддәт үчүн она күндәлик хәрчләр, әразисиндә ләнкидији өлкә үчүн мүәјјән едилмиш нормалар үзрә харичи валјута илә өдәнилик.

Үзүрсүз сәбәбдән јолда јубандығы вахт үчүн ишчијә күндәлик хәрчләр вә мәнзил кирајәси үзрә хәрчләр өдәнилмир.

6. Харичи өлкәјә хидмәти е'замијјәтә кедән ишчиләри әввәләдән разылашмаја әсасән гаршы тәрәф пулсуз јәмәклә тә'мин едирсә, онда ишчијә һәмин өлкә үчүн мүәјјән олунмуш күндәлик хәрч нормаларынын һәр күн үчүн 30 фаизи мәбләғиндә хәрчләр (чиб хәрчлији) өдәнилик.

Бүтүн е'замијјә хәрчләрини гаршы тәрәф өз үзәриндә көтүрдүјү һалларда, әкәр е'зам олунан ишчијә е'зам едилдији өлкәдә күндәлик хәрч әвәзинә харичи валјута илә нағд пул верилирсә, бу заман күндәлик хәрч нормаларынын 30 фаизи һәчминдә хәрчләр (чиб хәрчлији) өдәнилмир.

Ишчијә пулсуз мәнзил верилдикдә бу мәгсәдләр үчүн кирајә һаггы өдәнилмир.

7. Јашајыш јеринин кирајәси үзрә мувафиг тәсдигедичи сәһәдләр тәгдим олунмадыгда е'зам олунан ишчијә, мейманхана хәрчләринин нәзәрдә тутулмуш сон һәдд нормасынын 50 фаизи һәчминдә вәсаит өдәнилик.

8. Нәглијјат хәрчләри илә бағлы тәсдигедичи сәһәдләр итирилдикдә билети сатмыш тәшкилатын сатылан билетин көтүјүнә әсасән вердији арајыш е'зам олунан шәхс тәрәфиндән иш јеринә тәгдим олунма биләр.

Һәмин сәһәдләр тәгдим едилмәдикдә исә бу Ғајдаларын I бөлмәсинин 12-чи бәндиндә нәзәрдә тутулан формада өдәниш һәјата кечирилир.

9. Харичдәки Азәрбајчан Республикасындан олан ишчиләр Азәрбајчан Республикасына хидмәти е'замијјәтә көндәриләркән е'замијјәдә олдуғу мүддәтдә Азәрбајчан Республикасы әразиси даһилиндә хидмәти е'замијјәләр үчүн мүәјјән олунмуш нормалар үзрә күндәлик хәрчләр, харичдән республикаја вә керижә кедиш-кәлиш хәрчләри вә е'замијјә мәнтәгәси е'зам едилән шәхсләр үчүн даими јашајыш јери дејилсә, онда мейманхана хәрчләри мувафиг Ғајдада өдәнилик.

10. Харичдә бир өлкәдән дикәринә е'зам олундугда ишчијә Азәрбајчан Республикасындан харичә е'замијјәтә кедән ишчиләр үчүн мүәјјән олунмуш нормалар үзрә харичи валјутада күндәлик хәрч өдәнилик.

11. Харичи өлкәјә е'зам олунан ишчи е'замијјә вахты мувәтгәти олараг әмәк габилијјәтини итирдидији һалларда бу "Ғајдалар"ын I бөлмәсинин 15-чи бәндиндә нәзәрдә тутулан мүддәалар тәтбиг олунур.

12. Азәрбајчан Республикасынын харичи өлкәләрдә

олан сәфирликләриндән, нүмајәндәликләринә ишләмәк үчүн 6 зам олунан шөхсләрә вә онунла кедән аилә үзвләринин (әр, арвад, ушаглар) һәр биринә мұвафиг сәнәдләр әса-сында 80 кг-дәк жүкүн апарылмасы хәрчләри өдәнилик. (Жүкүн үмуми чәкиси 240 кг-дан артыг олмамагла).

13. Ишчинин, һабелә онун аилә үзвләринин Азәрбајчан Республикасындан харичә вә керижә кедиш-кәлиши илә бағлы хәрчләр, бир гәјда олараг јалныз бир дәфә (ишчи харичә ишә кәндәриләркән вә ону Азәрбајчан Республикасына кери чағыраркән) өдәнилик.

Мүстәсна һалларда ағыр хәстәликлә вә ја дикәр тә'чи-ли сәбәбләрлә бағлы ишчинин вә онун аилә үзвләринин ишләдији өлкәдән Азәрбајчан Республикасына гәјытмасы зәрури олдугда онун е'замижә хәрчи Назирлик, Комитә (Баш идарә) рәһбәрләринин ичазәси илә өдәнилик.

14. Азәрбајчан Республикасынын харичи өлкәләрдә фәалијәт кәстәрән Сәфирлик вә Нүмајәндәликләриндә ишләјән әмәкдашларын мәнзил кирајәси онларын е'замижә хәрчләри һәмин сәфирлијин вә нүмајәндәлијин хәрчләри сметасына дахил едилир.

Сәфирлик вә Нүмајәндәликләрдә ишләјән әмәкдашларын мәнзил кирајәси онларын е'замижә хәрчләри һәмин сәфирлијин вә нүмајәндәлијин хәрчләр сметасына дахил едилир.

Сәфирлик вә нүмајәндәликләрдә бир аиләнин ики үзвү ишләдији һалларда онларын јалныз биринә мәнзил кирајәси верилир. Мәнзилин кирајә едилмәси мұгавилә әсасында олмалы вә кирајә хәрчләри һәмин мұгавиләдә өз әксини тапмалыдыр.

ӘДӘБИЈАТ СИЈАҢЫСЫ

1. Берки хидмәти һаггында. "Азәрбајчан Республикасынын ганунлары". 21 июл 1992-чи ил. № 221 (сонунчу дәјишикликләр вә әлавәләр нәзәрә алынмагла).
2. "Мүәссисәләр һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. 1 июл 1994-чү ил.
3. "Аудитор хидмәти һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. 16 сентјабр 1994-чү ил.
4. "Мүәссисәләрин вә тәшкилатларын мәнфәәт веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. 24 декабр 1994-чү ил.
5. "Акксисәләрн һесаблинмасы вә өдәнилмәси гәјдалары һаггында" (Тә'ли-мат). 19 сентјабр 1994-чү ил.
6. "Мүһасибат учоту һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. 24 март 1995-чи ил.
7. "Әмлак веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. 24 март 1995-чи ил.
8. "Мәһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјаринә дахил едилән хәрчләрин тәркиби һаггында" әсаснама. Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 16 август 1996-чы ил тарихли, III сәјлы гәрары илә тәсдиг едилмишдир.
9. "Торпаг веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. № 8 (123).
10. "Мүәссисәләрин вә тәшкилатларын мәнфәәт веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. 24 декабр 1996-чы ил.
11. "Сосиал сығорта һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. 18 феврал 1997-чи ил.
12. "Вәтәндашларын хидмәти е'замижә хәрчләринин нормативләри һаггында". Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин гәрары. 27 јанвар 1997-чи ил, № 9.
13. "Мүәссисәләрин вә тәшкилатларын мәнфәәт веркисинин һесаблинмасы вә бүдчәјә өдәнилмәси һаггында тә'лимаат". 19 июл 1997-чи ил, № 6.
14. "Әлава дәјәр веркиси һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. № II (126).
15. Әлава дәјәр веркисинин һесаблинмасы вә өдәнилмәси һаггында тә'-лимат. 3 июл 1997-чи ил, № 8.
16. "Кәлирләрдән (һасилатдан) веркинин һесаблинмасы вә өдәнилмәси" (тә'лимаат). № 26 (141).
17. "Мә'зунијәтләр һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну. № 39 (154).
18. "Игтисадийәтда һесаблинмаларын вә малијә интизамынын мөһкәм-ләндирилмәси һаггында" Азәрбајчан Республикасы Президентинин Фәр-маны. № 40 (105).
19. "Мүәссисәләрин әмлак веркисинин һесаблинмасы" (Тә'лимаат). № 49 (164).
20. Андреев В.Д. Практический аудит. Справочное пособие. М.: Эко-номика, 1994 г.
21. Адамс Р. Основы аудита. М. "ЮНИТИ", 1995 г.
22. Арнс Э.А., Лоббек Дж. К. Аудит. М. Финансы и статистика, 1995 г.
23. Аудит Монтгомери. (Ф.Л.Дерлид, Г.Р. Дженик, В.М.О'Рейли, М.В.Хирш; пер. с англ. под.пер. Я.В.Соколова. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995 г.
24. Аудит (изаһлы дүғәт), Бақы. Азәрбајчан Республикасынын Аудиторлар Палатасы, 1996-чы ил.

МҮНДӨРИЧАТ

25. Барышников Н.П. Организация и методика проведения общего аудита. – М.: ИИД "Фил ... 1996 г.
26. Беложецкий И.А. Ревизия и контроль в промышленности (учебное пособие), Москва, "Финансы и статистика", 1987 г.
27. Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве. (Учебник). Москва ВО. "Агропромиздат", 1988 г.
28. Бабченко Ф.Н. Бухгалтерский учет Внешнеэкономической деятельности. М. Главбух, 1997 г.
29. Вайнштейн Э.Г. Ревизия и контроль в банках. (Учебник). Москва, "Высшая школа", 1984 г.
30. Данилевский Ю. А. Аудит; Организация и методика проведения. М, 1992 г.
31. Данилевский Ю. А., Мезенуева Т. М. Финансовый контроль в отраслях народного хозяйства при различных формах собственности: М. 1992 г.
32. Данилевский Ю. А. Общий аудит в вопросах и ответах. Бухгалтерский учет, 1995 г.
33. Додж Рой. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита. М.: Финансы и статистика, ЮНИТИ, 1992 г.
34. Дробышевский П. И., Ермолинский В. В. Справочник ревизора строительно-монтажных организаций. Москва, "Финансы и статистика", 1988 г.
35. Егорова С. К. Контроль и ревизия в бытовом обслуживании (учебное пособие). М. "Финансы и статистика", 1990 г.
36. Крамаровский Л. М. Ревизия и контроль. (учебник), Москва "Финансы и статистика", 1998.
37. Камышев П. И. Знакомьтесь: аудит (организация и методика проверки). М.: ИВЦ "Маркетинг", 1994 г.
38. Козлова Е. Р., Парашутин Н. В., Бабченко Т. И., Галанина Е.Н. Бухгалтерский учет, Москва, "Финансы и статистика", 1995 г.
39. Камышованов П. И. Практическое пособие по аудиту. М.: "Инфра М., 1996 г.
40. Макальская М. Л. Денисов А. Ю. Самоучитель по бухгалтерскому учету. Москва, 1996 г.
41. Медведев А. Н. Как избежать бухгалтерских ошибок. М.: "Инфра" М, 1996 г.
42. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа (учебник). М.: "Финансы и статистика". 1998 г.
43. Намазалиев Ғ. И. Санаје мүссисалари тасарруфат фәалијјетинин итгисади тәһлили (дәрслик). "Маариф" нәшријјаты, 1995-чи ил.
44. Новрузов В., Зүлфугарзаде Р. Аудитин әсаслары, Бақы, 1997-чи ил.
45. Под ред. проф. Подольского В. И. Аудит (учебник). Москва "Аудит", издательское объединение "ЮНИТИ", 1997 г.
46. Робертсон Джек К. Аудит. М.: КРМС, "Контакт", 1993 г.
47. Романов А. Н., Олинец В. Е. Компьютеризация аудиторской деятельности. М.: Аудит, "ЮНИТИ", 1996 г.
48. Солодов А. К. Рынок: Контроль и аудит. Вопросы теории и техники. Воронеж, 1993 г.
49. Стуков С. А., Гольшев В. Д. Введение в аудит. – М.: Тарвер, 1992 г.
50. Мүссисаларин муһасибат учотунун һесаблир планы вә оунун тәтбитинә даир тәлимат. 20 октябр, 1995-чи ил. № И-94.
51. Малијјә вә учот журналы. 1993–1998-чи ил нөмрәләринин Мүвафиг материаллары.

Өн сөс 3

Б и р и н ч и б ө л м ө

Санаје мүссисалариндә тафтиш вә нәзарәт 7

I ф ә с и л. Малијјә-төсәрруфат фәалијјетинин тафтиш вә нәзарәтинин мазмуну, төсиғаты вә вәзифәләри 7

- 1.1. Малијјә вә төсәрруфат нәзарәтинин (итгисади нәзарәтин) малијјәти вә вәзифәләри 7
- 1.2. Итгисади нәзарәтин предмети вә методу 12
- 1.3. Малијјә-төсәрруфат нәзарәтинин формалары 17
- 1.4. Нәзарәтин төсиғаты 20

II ф ә с и л. Нәзарәт-тафтиш ишләринин төшкили вә апарылма үсуллары .. 23

- 2.1. Систедахили нәзарәтин (идарә нәзарәтинин) тафтиш вә вәзифәләри 23
- 2.2. Мүссисәнин социал-итгисади фәалијјетинин тафтишинин төсиғаты 25
- 2.3. Тафтиш-нәзарәт ишләринин планлашдырылмасы, учоту вә һесабаты 27
- 2.4. Тафтиш-нәзарәт ишләринин каркузарлығы 35
- 2.5. Тафтишчинин вәзифәси, һүгүгу вә мөс'улијјәти 37
- 2.6. Фәалијјәти јохланьлан мүссисәнин рәһбәринин вә мадди-мөс'ул шахсләринин вәзифәси, һүгүгу вә мөс'улијјәти 40

III ф ә с и л. Малијјә-төсәрруфат фәалијјетинин комплекс тафтишинин төшкили, апарылма үсүлу вә нәтиҗәсинин расмијјәтә салына гајдасы 41

- 3.1. Комплекс тафтишин апарылмасына һазырлыг вә оун гаршысында дура вәзифәләр 41
- 3.2. Комплекс тафтиши вә оун апарылмасында истифадә олунан хусуси үсуллар 45
- 3.3. Комплекс тафтишин нәтиҗәсинин расмијјәтә салынасы 49
- 3.4. Комплекс тафтишин нәтиҗәсинә даир гәрарын гәбул едилмәси вә оун јеринә јетирилмәсинә нәзарәт олунмасы 53
- 3.5. Комплекс тафтишиндә компүтерләрин тәбтиги 55

IV ф ә с и л. Санаје мүссисаларинин (бирликләрин, ширкәтләрин) малијјә вә вәзјјетинин тафтиш вә нәзарәти 57

- 4.1. Мүссисаларин (бирликләрин, ширкәтләрин) малијјә вәзјјетинин тафтишинин мазмуну, вәзифәси вә информасија мәнбәләри 57
- 4.2. Малијјә вәзјјетинин тафтишиндә истифадә едилән кәстәрәчиләр 59
- 4.3. Вәсаитин төркиб вә әмәләкәл мәнбәјинин тафтиши 62
- 4.4. Истеһсалат еһтијатларынын тафтиши 66
- 4.5. Кассанын вә касса әмәлијјатларынын тафтишинин информасија мәнбәләри вә вәзифәләри 69
- 4.6. Кассанын тафтиши вә пул вәсаитләринин муһафизәсинин тәмин едән шәртләрә әмәл олунмасы вәзјјетинин јохланьлмасы 72
- 4.7. Касса әмәлијјатларынын тафтиши 79
- 4.8. Мадди мөс'улијјәтин тә'минолуна вәзјјетинин јохланьлмасы 87
- 4.9. Банкларда олан һесаблир үзрә әмәлијјатларын вә дикәр пул вәсаитләринин тафтиш вә нәзарәтинин үмуми гајдалары, вәзифәләри вә мәнбәләри 90

4.10. Ҳисоблашма ҳисаби ва банкда олан диққат ҳисоблар үзрә әмәлијјатларын тәғтиши	93
4.11. Валјута һесабы үзрә әмәлијјатларын тәғтиши	95
4.12. Аккредитивләр, вә лимитләшдириләмши чек китабчаларынын чекләри вә сәһәлә һисоблашмаларын тәғтиши	98
4.13. Пул сәнәдләри, јолда олан кәчүрмәләр вә ғысамудәтли малијјә јојулушларынын тәғтиши	101
4.14. Итгисади информәсијаларын компүтерләрә ишләнилдији шәрәитдә кәсса вә һисоблашма һесабынын тәғтишинин хүсүсијјәтләри	103
V ф ә с и л. Ҳисоблашма вә кредит әмәлијјатларынын тәғтиши вә нәзарәти	103
5.1. Тәғтишин мәғсәди, вәзифәләри вә информәсијә мәнбәләри	103
5.2. Бүдчә илә һисоблашмаларын тәғтиши вә нәзарәти	105
5.3. Социал сығорта үзрә һисоблашмаларын тәғтиши	126
5.4. Малкәндәрәнләр вә подратчыларла һисоблашмаларын тәғтиши	128
5.5. Тәғтәһсәб шәхсләрлә һисоблашмаларын тәғтиши вә нәзарәти	131
5.6. Дебитор вә кредиторларла һисоблашмаларын тәғтиши	143
5.7. Идијалар вә мәдди зәрәрләрин өдәнилмәси үзрә һисоблашмаларын тәғтиши	147
5.8. Тәсәррүфатлаһили һисоблашмаларын тәғтиши	150
5.9. Кредит әмәлијјатларынын тәғтиши вә нәзарәти	151
VI ф ә с и л. Әмтәә-мәриәл дәјәрләри үзрә әмәлијјатларын вә мәриәл әһтијатларынын мүһәфизәәлуна вәзијјәтинин тәғтиши	154
6.1. Тәғтишин информәсијә мәнбәләри вә вәзифәләри	154
6.2. Мүссәсәнин мәриәл әһтијатлары илә тә минолуна вәзијјәтинин вә мәриәл дәјәрлиларин әлдә олунмасы илә әләғәдәр мәрәфәләрин тәғтиши	156
6.3. Мәриәл дәјәрлиларин мүһәфизәәлуна гәјдәсына әмәләдилмә вәзијјәтинин тәғтиши	158
6.4. Мәриәл дәјәрлиларин даһил олмасы вә бурәхылмасы үзрә әмәлијјатлары тәғтиши	162
6.5. Истәһсалатда һаммәл вә мәриәллардан истифәдәнин тәғтиши	164
6.6. Тәра, әзгимәтли вә тәзкәһнәлән әшјәләр үзрә әмәлијјатларын тәғтиши	167
6.7. Мал-мәриәл дәјәрлиләри инвентарлашдырылмасынын нәтичәсинин рәсмийјәтә салынмасы	168
6.8. Итгисади информәсијаларын компүтерлә ишләнилмәси шәрәитдә мәриәл дәјәрлиларин тәғтишинин хүсүсијјәтләри	172
VII ф ә с и л. Әсәс вәсаитләр (фондлар) үзрә әмәлијјатларын тәғтиши вә нәзарәти	173
7.1. Әсәс вәсаитләрин тәғтиш вә нәзарәтинин һәјәтә кәчирилмә гәјдәсы, вәзифәси вә информәсијә мәнбәләри	173
7.2. Әсәс вәсаитләрин мүһәфизәәсини тә мин едән гәјдәләрә әмәл олунмасы вәзијјәтинин тәғтиши	174
7.3. Әсәс вәсаитләрин даһил олмасы вә тәсәррүфатдан чыхмасы үзрә әмәлијјатларын тәғтиши	176
7.4. Әсәс вәсаитләрин кәһнәлмәси үзрә әмәлијјатларын тәғтиши	189
7.5. Тә мир планынын (ташпырығынын) јеринә јәтирилмәсинин вә әсәс вәсаитләрин тә мир үзрә хәрч сәметәсына әмәл олунмасы вәзијјәтинин тәғтиши	190
7.6. Әсәс истәһсал фондларындан истифәдә вәзијјәтинин јохланылмасы	193
7.7. Итгисади информәсијаларын компүтерлә ишләнилмәси шәрәитдә әсәс вәсаитләрин тәғтишинин хүсүсијјәтләри	195

VIII ф ә с и л. Әмәк әһтијатларындан вә әмәк һағы фондундан истифәдәнин тәғтиши вә нәзарәти	196
8.1. Тәғтишин вәзифәләри вә информәсијә мәнбәләри	196
8.2. Әмәк интизамынын вә иш вахтындан истифәдәнин тәғтиши	198
8.3. Ишчи сајы лимитиңә вә штат интизамына әмәл олунмасынын тәғтиши	199
8.4. Әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәсинә даир тащпырыгыларын јеринә јәтирилмәсинин тәғтиши	201
8.5. Әмәк һағы фондундан истифәдәнин тәғтиши	203
8.6. Әмәк һағына кәрә ишчи һејәти илә һисоблашмаларын тәғтиши	205
8.7. Мә зунијјәт мәбләғләринин һисабланмасы үзрә әмәлијјатларын тәғтиши	208
8.8. Әмәк һағына кәрә социал-сығорта мәбләғинин һисабланмасынын вә истәһсал мәрәфәләринә аид едилмәсинин тәғтиши	211
8.9. Итгисади информәсијаларын компүтерлә ишләнилмәси шәрәитдә әмәк вә әмәк һағынын учоту үзрә әмәлијјатларын тәғтишинин хүсүсијјәтләри	212
IX ф ә с и л. Сәнајә мәһсуллары истәһсалы вә сатышы планынын (тащпырыгынын) јеринә јәтирилмәсинин тәғтиши	213
9.1. Тәғтишин вәзифәләри вә информәсијә мәнбәләри	213
9.2. Мәһсул истәһсалы планынын нәтура вә чешидләр үзрә јеринә јәтирилмәсинин тәғтиши	216
9.3. Мәһсул бурәхылшынын артам сүр әтинин јохланылмасы	219
9.4. Мәһсул комплектлији вә кәјфијјәти үзрә планын јеринә јәтирилмәсинин тәғтиши	223
9.5. Норматив хәлис мәһсул вә әмтәәлик мәһсул планынын муәјјән едилмәсинин дүзкүнлүнүн вә план тащпырыгыларынын јеринә јәтирилмәсинин тәғтиши	225
9.6. Јүксәк кәјфијјәтли мәһсул истәһсалы үзрә план тащпырыгыларынын јеринә јәтирилмәси вәзијјәтинин тәғтиши	228
9.7. Мәһсул сатышы планынын јеринәјәтирилмә вәзијјәтинин тәғтиши	230
9.8. Мүгәвилә өһдәликләринә әмәлулуна вәзијјәтинин тәғтиши	233
9.9. Мәһсул истәһсалынын аһәнкәрлығынын вәзијјәтинин јохланылмасы	236
X ф ә с и л. Әмтәәлик сәнајә мәһсулунун мајә дәјәринин тәғтиши	237
10.1. Тәғтишин вәзифәләри вә информәсијә мәнбәләри	237
10.2. Әмтәәлик мәһсулларын мајә дәјәринин тәғтишиндә истифәдә едилән итгисади кәстәричиләр	239
10.3. Әмтәәлик мәһсулун мајә дәјәринин ашағы салынмасы үзрә тащпырығын јеринә јәтирилмәсинин тәғтиши	242
10.4. Сәнајә мәһсулларынын мајә дәјәринин кәлкулјәсијә маддәләри үзрә тәғтиши	245
10.5. Коммерсијә хәрчләринин (гәјри-истәһсал хәрчләринин) тәғтиши	260
XI ф ә с и л. Фондларын, мәғсәдли малијјәләшмәләрин вә даһилдәләрин тәғтиши	262
11.1. Тәғтишин вәзифәләри вә информәсијә мәнбәләри	262
11.2. Низамнамә капиталынын вә тә сисчиләрлә һисоблашмаларынын тәғтиши	264
11.3. Хүсүси тә јинатлы фондларын вә мәғсәдли малијјәләшмәләрин тәғтиши	267

11.4. Игтисади информасияларын компютерләшдирилмәси шәраитиндә фондларын, мәсәдди дахилломаларын, мәсәдди малийәләшмәләрин вә малийә нәтичәләринин тәфтишинин хусусийәтләри	272
XII ф ә с и л. Мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәсинин вә мәнфәәтдән истифадәнин тәфтиши	273
12.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри	273
12.2. Мәнфәәт планынын јеринә јетирилмәсинин тәфтиши	275
12.3. Мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәсинин вә мәнфәәтдән истифадәнин тәфтиши	279
XIII ф ә с и л. Әсаслы вәсаит гојулушу (капитал гојулушу) вә јени техниканын тәтбиғи планынын јеринәјетирилмә вәзийәтинин тәфтиши	285
13.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри	285
13.2. Әсаслы вәсаит гојулушунун планлашдырылмасынын әсасландырылмасынын тәфтиши вә нәзарәти	287
13.3. Әсаслы вәсаит гојулушу планынын јеринәјетирилмә сәвийәсинин тәфтиши	290
13.4. Јени техниканын тәтбиғи үзрә план тапшырыгларынын јеринәјетирилмә вәзийәтинин тәфтиши	293
XIV ф ә с и л. Мүһәсибат учотунун, һесабатынын вә каркүзарлыг ишләринин тәфтиши	294
14.1. Тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри	294
14.2. Мүһәсибат учотунун вә һесабат мәлуматларынын доғрулуғунун тәфтиши	298
14.3. Каркүзарлыг ишләринин тәфтиши	301
И к и н ч и б ө л м ө	
XV ф ә с и л. Халг тәсәррүфатынын башга сәһәләриндә тәфтиш вә нәзарәтин хусусийәтләри	305
15.1. Тикинти тәшкилатларынын малийә-тәсәррүфат фәалийәтинин тәфтиш вә нәзарәтинин хусусийәтләри	305
15.1.1. Әсаслы тикинти истеһсалынын хусусийәтләри, бунунла әләгәдр тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри	305
15.1.2. Тикинти-гурашдырма ишләри планынын јеринә јетирилмәсинин тәфтишинин хусусийәтләри	309
15.1.3. Тикинти-гурашдырма ишләринин маја дәјәри планынын јеринә јетирилмәсинин тәфтишинин хусусийәтләри	312
15.2. Кәнд тәсәррүфаты мүссисәләринин малийә-тәсәррүфат фәалийәтинин тәфтиш вә нәзарәтинин хусусийәтләри	319
15.2.1. Кәнд тәсәррүфатынын хусусийәтләри, бунунла әләгәдр тәфтишин вәзифәләри вә информасия мәнбәләри	319
15.2.2. Маһсул сатышынын тәфтиш вә нәзарәтинин хусусийәтләри	325
15.2.3. Малийә нәтичәсинин, фонд вә еһтијатларын тәфтишинин хусусийәтләри	327
15.3. Тичарәт, ичтимаи ишә вә мәшһәт хидмәти тәшкилатларында малийә-тәсәррүфат фәалийәтинин тәфтиш вә нәзарәтинин хусусийәтләри	329
15.3.1. Тичарәт вә ичтимаи ишә мүссисәләринин малийә-тәсәррүфат фәалийәтинин тәфтиш вә нәзарәтинин хусусийәтләри	329
15.3.2. Мәшһәт хидмәти тәшкилатларында тәфтиш вә нәзарәтин хусусийәтләри	332
15.3.3. Елми мүссисәләрин малийә-тәсәррүфат фәалийәтинин тәфтиш вә нәзарәтинин хусусийәтләри	335

XVI ф ә с и л. Харичи игтисади фәалийәтинин тәфтиш вә нәзарәти	336
16.1. Харичи игтисади фәалийәтлә мәсрәфләрин тәркиби вә тәфтишин информасия мәнбәләри	336
16.2. Идхал-ихрач маллары үзрә әмәлијатларын тәфтиши	342
16.3. Малкәндәрәнарлә һесаблашмаларын тәфтиши	344
16.4. Идхал-ихрач малларынын сатышы үзрә әмәлијатларын тәфтиши	347
XVII ф ә с и л. Дәвләт мүссисәләринин өзәлләшдирилмәси үзрә әмәлијатларын вә өзәлләшдирилмиш мүссисәләрин тәфтиши	349
17.1. Умуми аялајыш	349
17.2. Өзәлләшдирмә просесинин малийәләшдирилмәси шәртләри	353
17.3. Өзәлләшдирмә просесиндә дәвләт мүссисәләринин сәһмдәр чәмијәтләрә чеврилмәси гәјдәләри	354
17.4. Низамнамә капиталынын формалашмасы просеси үзәриндә нәзарәт	355

Ү ч ү н ч ү б ө л м ө

XVIII ф ә с и л. Малийә нәзарәти функциясынын јеринә јетирән органларда нәзарәтин вә тәфтишин хусусийәтләри. Аудит хидмәтинин малийәти, тәшкил вә вәзифәләри	358
18.1. Аудитин маһийәти, нөвләри, аудит апарылмасынын мәсәди вә вәзифәләри	358
18.2. Аудитин апарылмасы һағғында мүгавилә	364
18.3. Аудиторун һүғуғу, мәсүлијәти вә тәсәррүфат субъектинин вәзифәләри	374
18.4. Аудитор стандартлары	376
XIX ф ә с и л. Аудитин планлашдырылмасы, апарылмасы вә баша çatдырылмасы	378
19.1. Аудитин планлашдырылмасы	378
19.2. Аудитин апарылмасы гәдәсы. Аудит просесиндә јохланылмасы (өјрәнилимәси) мәсләһәт билинән мәсләләр	382
19.3.1. Маһсулларын (ишләрин, хидмәтләрин) истеһсалына вә сатышына сәрф олунан мәсрәфләрин јохланылмасы	385
19.3.2. Маһсулун (ишин, хидмәтин) маја дәјәринин кәлкуләсия едилмәсинин јохланылмасы	387
19.3.3. Маја дәјәринин һесабына гәдәсындән асылы оларағ маһсулун маја дәјәринә дахил едилән мәсрәфләрин дүзкүнлүғүнүн јохланмасынын методлары (усуллары)	388
19.3.4. Мәсрәфләрин әсас, көмәкчи вә битмәмиш истеһсала аид едилмәсинин вә дахили истеһсал просесләринин сәнадларлә расийәтә салынмасынын јохланылмасы	391
19.3.5. Истеһсалатын иларә олунмасына сәрф едилән мәсрәфләрин јохланылмасы	395
19.3.6. Мүссисәнин (ширкәтин, фирманын) тәсәррүфат фәалийәтинин јохланылмасы	398
19.3.7. Әсас вәсаитләрә һесабына кәһнәлмә мөбләринин дүзкүнлүғүнүн вә тәмир фонду вәсаитиндән сәмарәли истифадәнин јохланылмасы	399
19.3.8. Мүссисәнин (ширкәтин, фирманын) мәнфәәтинин вә малийә вәзийәтинин јохланылмасы	400
19.3.9. Хүсуси тәјинатлы фондларын јохланылмасы	403
19.3.10. Тәсисдечи сәнадларын, низамнамә капиталынын вә тәсисчиләрлә һесабына јохланылмасы	406
19.3.11. Гејри-мади активләрин јохланылмасы	414

19.3.12. Һесаблашмаларын дүзкүндүлүүнүн жокланылмасы	416	IV ф а с и л. Дөвлөт вә муәссисә	554
19.3.13. Кассанын вә касса әмәлијјатларынын жокланылмасы	420	V ф а с и л. Мүәссисәниң әмлакы	555
19.3.14. Банк әмәлијјатларынын жокланылмасы	426	VI ф а с и л. Мүәссисәниң идарә едилмәси	557
19.3.15. Әмтәә-материал гиймәтлийринин жокланылмасы	428	VII ф а с и л. Мүәссисәниң тәсәрруфат, итгисәди вә социал фәалијјәти	560
19.3.16. Мүһәсибәт үчотунун вә даһили нәзарәтин вәзијјәтинин жокланылмасы	433	VIII ф а с и л. Мүәссисәниң мәс'улијјәти вә олуң фәалијјәтинә нәзарәт	562
19.4. Аудитор баша чатдырылмасы	435	Мүһәсибәт үчоту һаггында Азәрбајчан Республикасынын Гануу	564
19.5. Аудитор рә'ји	442	I ф а с и л. Умуми мүддәәлар	564
XX ф а с и л. Азәрбајчан Республикасында дөвләт верки хидмәти тәшкилиниң асәсләри, вәзифәләри вә онларын һәјәтә кечирдији нәзарәт вә тәғтишин хүсүсәтләрә	447	II ф а с и л. Мүһәсибәт үчотунун тәшкили	569
20.1. Дөвләт верки хидмәти органларынын һүгүг вә вәзифәләри	447	III ф а с и л. Мүһәсибәт үчотунун сәнәдләшдирилмәси вә рекестрләрә	573
20.2. Дөвләт верки хидмәти органларынын һүгүглары вә сәләһијјәтләрә	449	IV ф а с и л. Мүәссисәниң әмлакы	579
20.3. Дөвләт верки хидмәти органларынын һүгүги шәхсләрә тәтбиг етдикләрә малијјә санксийалары	452	V ф а с и л. Әмлакын гиймәтләндирилмәси, капитал вә малијјә гојулушлары	588
20.4. Дөвләт верки хидмәти органларынын вә онларын вәзифәли шәхсләринин мәс'улијјәти	459	VI ф а с и л. Малијјә (мүһәсибәт) һесабаты	593
20.5. Һүгүги шәхсләрдән тутулан веркиләр вә онларын дүзкүндүлүүнүн жокланылмасы	460	VI ф а с и л. Мүһәсибәт үчоту вә һесабатларынын тәвзимләнмәси	597
20.6. Сәнәдли тәғтишин тәшкили вә апарылмасы гәјдасы	496	Аудитор хидмәти һаггында Азәрбајчан Республикасынын Гануу	600
20.7. Сәнәдли тәғтишлә әләгәдәр инвентарлашманың апарылмасы гәјдасы	498	I ф а с и л. Умуми мүддәәлар	600
20.8. Инвентарлашманың йекуну үзәрә үзләшмә чөдвәлинин тәртиби гәјдасы	503	II ф а с и л. Азәрбајчан Республикасында аудитор хидмәтинин тәвзимләнмәси	603
20.9. Инвентарлашмада фәргләрин тәвзимләнмәси вә нәтичәнин рәсмийәтә салынмасы гәјдасы	505	III ф а с и л. Аудиторларын һүгүглары, вәзифәләри вә мәс'улијјәти	604
20.10. Тәғтишин нәтичәсинин рәсмийәтә алынмасы	509	IV ф а с и л. Азәрбајчан Республикасында аудитор хидмәтинин тәшкилинин үмуми гәјдасы	606
XXI ф а с и л. Банк системндә тәғтиш вә нәзарәтин хүсүсәтләрә	512	V ф а с и л. Хүсуси мүддәәлар	607
21.1. Тәғтиш вә нәзарәтин нөвләри, формалары, методу, техникасы вә вәзифәләри	512	Азәрбајчан Республикасынын Аудиторлар Палатасы һаггында әсәснамә ..	607
21.2. Пул нағдыгынын гиймәтләрин вә емисийә-касса ишләринин тәғтиши	512	Дөвләт верки хидмәти һаггында Азәрбајчан Республикасынын Гануу	613
21.3. Һесаблашма әмәлијјатларынын тәғтиши	516	I ф а с и л. Умуми мүддәәлар	613
21.4. Әманәт гојулушларынын вә көчүрмәләрин тәғтиши	529	II ф а с и л. Дөвләт верки хидмәти органларынын вәзифәләри, һүгүглары вә мәс'улијјәти	615
21.5. Банкдаһили гаршылыгы вә банкларарасы мүхбир һесаблашмаларын тәғтиши	531	III ф а с и л. Верки хидмәтинин тәшкили	626
21.6. Кредит әмәлијјатларынын рәсмийәтә салынмасынын вә үчотунун тәғтиши	535	IV ф а с и л. Дөвләт верки хидмәти органлары ишчиләринин һүгүги вәзијјәти вә социал муәфизәси	630
21.7. Капитал гојулушларынын малијјәләндирилмәси вә кредитләндирилмәси үзәрә әмәлијјатларын рәсмийәтә салынмасынын вә үчотунун тәғтиши	538	Идарә нәзарәтинин һәјәтә кечирилмәси һаггында әсәснамә	630
		Вәтәндашларын хидмәти е'замийәт гәјдалары	637
		Әдәбијјат сийаһысы	647
		Мүндәричәт	649
Д ө р д ү н ч ү б ө л м ә			
Норматив сәнәдләрин сийаһысы вә дәрслијә әләвәләр	540		
Д ө р с л и ј е ә л ә в ә л ә р			
Мүәссисәләр һаггында Азәрбајчан Республикасынын Гануу	542		
I ф а с и л. Умуми мүддәәлар	542		
II ф а с и л. Мүәссисәниң нөвләри вә тәшкиләти-һүгүги формалары	543		
III ф а с и л. Мүәссисәниң јарадылмасы, ләғви вә јенидән тәшкил едилмәси	548		

Бамыјев Рәијәт Шәфаһәт оғлу

ТӘФТИШ ВӘ НӘЗАРӘТ

Али мәктәбләр үчүн дәрслик

Редактору *М. В. Бәсәнов*

Бәдди редактору *Л. М. Һүсәйнова*

Техники редактору *Ә. Г. Рәһимов*

Корректору *Б. Ј. Султанова*

Јығылмаға вердилмиш 9.04.98. Чапа имзаланмыш 28.12.98.

Нәшрин форматы 60x90 ¹/₁₆. Офсет кағзы № 1. Мәктәб гарнитур.

Офсет чапы. Физики вә шәрти ч. в. 41. Шәрти рәнк-оттиск 41,19.

Учот нәшр варағи 37,2. Тиражы 500. Сифарыш № 1.

Ғијәти мугавилә илә.

Азәрбајҗан Республикасы Мәتبuat вә Информасија Назирлијинин “Маариф” нәшријаты.

Бакы-370111. А. Мәһәррәмов күчәси, № 4.

Азәрбајҗан Республикасы Мәتبuat вә Информасија Назирлијинин “Ғызыл Шәрг”

ншар мәтбәәси. Бакы, п.Асланов күчәси, № 80.